

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहः

—आत्र)(विष्णु)(हारीत)(याज्ञवल्कर)(उशना)
(अङ्गिरा)(यम)(आपस्तम्ब)(संवर्त्त)
(कात्यायन)(बृहस्पति)(पराशर)
(व्यास)(शंख)(लिखित)(दक्ष)
(गौतम)(शातातप)(वशिष्ठ) प्रणीत ।

स्मृतिसङ्ग्रहः

वि, ए, उपाधि-धारिणा

श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्यण

संस्कृतः प्रकाशितश्च

कलिकातानगरे

सरस्वतीयन्त्रे

मुद्रितः

इं १८७६

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य पूर्वार्द्धं सूचकपत्रम् ।

१ लघुश्रविसंहिता	१
२ अश्रविसंहिता	१३
३ वृद्धाश्रविसंहिता	४७
४ विष्णुस्मृतिः	६०
५ लघुहारीतस्मृतिः	१७७
६ वृद्धहारीत संहिता	१८४
७ याज्ञवल्क्यस्मृतिः	४१०
८ श्रौतनसंधर्मशास्त्रम्	४८७
९ श्रौतनसस्मृतिः	५०१
१० आङ्गिरसस्मृतिः	५५४
११ यमस्मृतिः	५६०
१२ आपस्तम्बस्मृतिः	५६८
१३ सम्बत्तस्मृतिः	५८४
१४ कात्यायनस्मृतिः	६०३
१५ वृहस्पतिस्मृतिः	६४४

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य उत्तरार्धे सूचीपत्रम् ।

१६ पराशरसंहिता	१
१७ बृहत्पराशरसंहिता	५१
१८ लघुव्याससंहिता	३१०
१९ व्याससंहिता	३२९
२० शङ्खसंहिता	३४३
२१ लिखितसंहिता	३७५
२२ दक्षसंहिता	३८२
२३ गौतमसंहिता	४०३
२४ शातातपसंहिता	४३५
२५ वशिष्ठसंहिता	४५६
२६ बृहद्गौतमसंहिता	४८७

हुताग्निहोत्रमासीन मविं श्रुतवतां वरम् ।
 उपगम्य च पृच्छन्ति ऋषयः शंसितव्रताः ॥
 भगवन् ! केन दानेन जपेन नियमेन च ।
 शुध्यन्ते पातकैर्युक्ता स्तं ब्रवीषि महामुने ॥
 अविख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
 सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
 प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपै स्तथा ।
 शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पातकैर्म्यो न संशयः ॥
 प्राणायामान्पवित्रांश्च व्याहृतीः प्रणवन्तथा ।
 पवित्रपाणिरासीनोऽध्यभ्यस्य ब्रह्म नैति कम् ॥
 आवर्त्तयेत्सदायुक्तः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
 आकेशाग्रादानखान्तात्तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
 निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते ।
 तापेनापोहि जायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः ॥
 तथा चर्म तथानङ्गा दोषा अभ्यर्ति धर्मतः ।
 तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥
 प्राणायामैर्देहेत् दोषाद्वारणाभिश्च किल्बिषम् ।
 प्रत्याहारेण विषयान्ध्यानेनानैश्वरान् गुणान् ॥
 न च तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्न वेच्छया ।
 गतिं गन्तुं सुराः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥
 योगात्सम्प्राप्यते ज्ञानं योगाद्दर्शनस्य लक्षणम् ।

योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥
 प्रणवाद्या स्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः ।
 वाग्मयः प्रणवः सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
 प्रणवे विनियुक्तस्य व्याहृतोषु च सप्तसु ।
 त्रिपदायां च मायत्पां न मयं विद्यते कचित् ॥
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
 ब्रह्माणो चैव गायत्री पावनं परमं स्मृतम् ॥
 समहृतीकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 इत्यात्रेयस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

प्राणायामां स्तथा कुर्याद्यथाविधिरतन्द्रितः ॥
 अहोरात्रिकतात्पापात्तत्क्षणादेव शुध्यति ॥
 कर्मण मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
 अतिष्ठत् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामैस्तु शुध्यति ॥
 प्राणायामैर्ह्य आत्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ॥
 दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशत्यपरं तपः ॥
 कौत्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठञ्च त्वचं प्रति ।
 कुष्माण्डं पावमानं च सुरापोऽपि विशुद्धति ॥
 सकृज्जप्त्वास्य पानीयं शिवसङ्कल्पमेव च ।
 सुवर्णमपहृत्यापि चक्ष्णाद्भवति निर्मलः ॥
 हविष्मन्तीयमभ्यस्य नतमंह इतीव च ।
 सूक्तान् पौरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतल्पगः ॥
 सव्याहृतीकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥

अपि भूषणं मासात् पुनन्यहरहः कृताः ॥
 अपि वापुः निमज्जन्ता विः पठेदवसर्षणम् ।
 यथाऽसमेधः क्रतुराद् तादृशं मगुरब्रवीत् ॥
 आरभ्य यज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विश्वमपि ।
 परिचर्य यज्ञः सूद्रस्य जपयज्ञो हिजोत्तमः ॥
 आरभ्य यज्ञाजपयज्ञो मिश्रिष्ठो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 अधरोष्ठविभागो वा विश्वासोपांशुस्तक्षणः ।
 निर्विकारस्य वक्त्रेण सङ्गमा मानसः स्मृतः ॥
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यं दशावराम् ।
 गायत्रीं यः पठेद्दिप्रो न स पापेन लिप्यते ॥
 क्षत्रियो बहुवीर्यस्य तरेदाण्डमात्मनः ।
 विशेत्ते वैश्यशूद्रास्तु जपहोमैर्हिजोत्तमः ॥
 यथाश्वा रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना ।
 एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ॥
 यथाक्षौ मधुसंयुक्तं मधु कान्येन संयुतम् ।
 एवं तपस्य विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ॥
 विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ।
 कुत्सितैरपि वर्तन्ते कृत्स्नो न प्रतिपद्यते ॥

इति आत्रेयस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

यस्य कार्यं शतं साधं कृतं वेद्यञ्च साध्यते ॥
 सर्वं तत्तस्य वेदाग्निदहत्याग्नि रिवेन्धनम् ।
 यथा जातवलां वाग्निदहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ॥
 तथा दहति वेदज्ञः कर्मजन्दोषमात्मनः ।

यथा महाहृदे लोष्टं क्षिप्तं सर्वं विनश्यति ॥
 एवमात्मकृतं पापं तयो दहति देहिनः ।
 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्म्मरतिभवेत् ॥
 अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म्म नेतरत् ।
 तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥
 ऋचमेकाच्च योऽधीते तच्च तानिच तत्फलम् ।
 वेदाभ्यासो यथाशक्त्वा महायज्ञक्रिया क्षमा ॥
 नाशयत्याशु पापानि महापातकजान्यपि ।
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपवृंहयेत् ॥
 विभेत्यल्पश्रुताद्देवान्नामयं प्रतरिष्यति ।
 याजनाध्यापनादानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ॥
 विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमाहिते ।
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ॥
 आचारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यह मतः परम् ।
 श्रेष्ठां जपैश्च होमैश्च तिलकल्पश्च संव्रता ॥
 अघमर्षणं वेदवतं शुद्धवत्यस्तरत्नमाः ।
 कुष्माण्डः पावमानश्च दुर्गा सावित्रिरेव च ॥
 शतरुद्रं धर्म्मशिरं त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ।
 अनिषङ्गादयस्तोभासामानि व्याहृति स्तथा ॥
 गार्हानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा ।
 पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥
 अवलिङ्गा वार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तञ्चासृतं तथा ।
 गोसूक्तञ्चावसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धेश्च सामनि ॥

त्रीण्यान्यदोहानि रथन्तरञ्च मर्गेव्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।

येतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ॥

अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।

लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ताः यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥

सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।

हाटकचित्तिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥

सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ।

काञ्चना यत्न प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ॥

वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।

तिलक्षौद्रेण संयुक्ता स्तर्पयित्वा यथाविधि ॥

प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि दत्तंते ।

यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

सुवर्णनाभः यो दद्यात् सुमुखं कृतमार्गकम् ।

तिलैर्दद्यात्तस्य पुष्पफलं पुण्यं च यत् शृणु ॥

सा सुवर्णधरा धेनुसशैलवनकानना ।

या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ॥

तिलान् कृणाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषा ।

ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥

इति आत्रेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ।

अथ रहस्य प्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः ॥

सौमन्यस्त्रीगमनरहस्यैरहस्यप्रकाशे प्रकाशंपावनं अनुतिष्ठेत् ।

अथवापसु निमज्ज्य त्वात्रिरावन्तरत्नमं दीयमावर्त्य शुने

गोवन्धवधे कन्यादूषणे इन्द्रशुङ्गा इत्यापः पीत्वा मुच्यते ।

वेदस्यकगुणा वापि सद्यः शोधनमुच्यते ॥

लघु अत्रिसंहितायाम् ।

एकादशगुणा वापि रुद्रानावर्त्य शुध्यति ।

महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्यते ॥

त्रिपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके ।

त्रिः कृत्वोऽन्तर्जले प्रोक्ता सर्वपापं व्यपोहति ॥

ब्राह्मणीगमने स्नात्वा उदकुम्भं ब्राह्मणान् क्षतिय
वैश्यागमने तापसं तिरावृत्य शुद्धति गुरुदाराङ्गत्वा ऋषभं
हादशावृत्य शुद्धति अपेयं पीत्वाघमर्षणेनापः पीत्वा
शुध्येत् । अशक्तप्रायश्चित्ते सर्वरात्रि मनुशोच्य शुध्येत् अग्नि-
सोमेन्द्रसोमाकन्यादुषी विमुच्यते सोमं राजानमिति
क्षपित्वा विषदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते ।

सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥

दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।

ब्रह्महा गुरुतल्पे वा गामी गम्या तथैव च ॥

स्वर्णस्तेयी च गोघ्नी च तथा विस्त्रभघातकः ।

शरणागतघाती च कूटसाक्षित्वकार्यवृत् ॥

एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।

प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥

सूर्योदयनमप्राप्य निर्मला धीतकल्लाभाः ।

भवन्ति भास्कराकारा विधूमाद्भव पावकाः ॥

न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

श्वपाकेष्वपि मुञ्चानो ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥

ध्यानमेव वरो धर्मी ध्यानमेव परं तपः ।

ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्भयानपरो भवेत् ॥

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियत मभ्यसेत् ।

सर्वदा ध्यानयुक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः ॥

इति अत्रियस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु ॥

वर्तुलञ्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्ष्यं स्मृतम् ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीहस्ताशन एव च ॥

मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कूर्वीत मण्डलम् ।

यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः ॥

हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते ।

गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥

यत्नं कृत्वा पतितस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

अतिश्च ब्रह्मचारो च पक्वान्नस्वामिना वुभौ ॥

तथोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥

तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।

वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पेयं पिवति वा द्विजः ॥

सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाक्षवणव्यञ्जनादि च ॥

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ।

अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्वितम् ॥

तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्वितम् ।

ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रं शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥

उभावेतावभोज्यान्नी भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ॥

वैश्वस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ऋतम् ।
 शूद्रान्ने नोदरस्थे न योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ।
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गी अधीयानोऽपि नित्यशः ॥
 जिह्वा चापि जपन्वापि गतिमूर्ध्वान्न विन्दति ।
 यस्तु वेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जति ॥
 शूद्री वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
 मृतसूतकपुष्टाङ्गी द्विजः शूद्रान्नभोजनम् ॥
 अहमेव न जानामि काङ्क्षां योनिङ्गमिष्यति ।
 श्वानस्तु सप्तजन्मानि नवजन्मानि शूकरः ॥
 गृध्रो द्वादशजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
 परपाकमुपासन्ति ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
 ते वै खरत्वमुष्ट्रत्वं श्वत्वञ्चैव धिगच्छति ।
 आङ्गं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः ।
 ङच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
 भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
 भूमिगैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ।
 आचान्तोऽप्य शुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् ॥
 उद्धृतेभ्यः शुचिस्तावद्यावन्मण्डलशोधनम् ।
 आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जति ॥
 मुखेन यमिते चान्नं तुल्यं गोमांसमक्षयम् ।
 उपदंशान्नगेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥

द्विजातीनामभोज्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषन्तु यत्तोयं ब्राह्मणः पिवते पुनः ॥
 अपेयं तद्वेदापः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अनुवंशन्तु भुञ्जीत नानुवंशन्तु संविशेत् ॥
 अनुवंशन्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रवासस्तु संविशेत् ॥
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 अनार्द्रपादः शयने दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
 आयुथं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखे भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्त उदङ्मुखः ॥
 शावे शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरे पिव ।
 आतुरव्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 अतिक्रान्ते दशाहे तु विरात्र मशुचिर्भवेत् ।
 सम्बत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥
 निर्देशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
 सवासा जलमाप्नुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥
 अशुद्धं स्वयमप्यन्नं न शुद्धस्तु यदि स्पृशेत् ।
 विशुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कच्छ्रेण स द्विजः ॥
 सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
 सूतकेनैव शुद्धिः स्यान्मृतस्यान्निर्देशे शुचिः ॥
 सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानादुपवासस्त्रहं भवेत् ॥
 मृगमयानाञ्च पात्राणां दशाहे शुचिरिष्यते ।
 स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥

सूतके मृतके चैव मृतान्ते च प्रसूतके ।
 तस्मात्तु सङ्गताशौचे मृताशौचे न शुध्यति ॥
 सूतकाद्विगुणं शावं शावाद्विगुणमात्तवम् ।
 आर्त्तवाद्विगुणा सूतिस्तन्तोऽधिशवदाहकः ॥
 अनुगच्छेद्यथा प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
 स्नात्वा सचैलं सृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 रजता शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भक्षना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृण्मयम् ॥
 नोदन्वतोऽभसि स्नानं क्षुरकस्य तथैव च ।
 अन्तर्वत्नगा पतिः कुर्वन्न प्रजा भवति ध्रुवम् ॥
 दम्भती शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
 क्षौरं कुर्यात्ततः पूता दानभोजनयोग्यताः ॥
 जलमध्ये जलं देयं पितृणां जलमिच्छताम् ।
 घनस्थाने न दातव्यं पितृणां नोपगच्छति ॥
 रात्रिं वृत्वा त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्वं एव च ।
 उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते मृतसूतके ॥
 इति पश्येत्तु भुक्त्वा तु पादुकारोहणं मृतम् ।
 स्नात्वेन्द्रव्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ॥
 अपूपं लवणं मुद्गं गुडमिश्रं यथा हविः ।
 दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजनमेव च ॥
 चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्मातियत्नतः ।
 पुण्याहं वाचयित्वा ते भोक्तव्यं शुद्धिमिच्छता ॥
 अपुण्याहे तु भुञ्जीत विप्रो धर्मं मजानतः ।
 तस्य जातिमयं भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं ध्रुवं भवेत् ॥

विवाहे वितते तन्वे होमकाल उपस्थिते ।
 कन्यामृतमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥
 हविष्मत्या स्नापयित्वा अन्यवस्त्रमलङ्कृता ।
 युञ्जानामाहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्त्तते ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं पतितं शुनम् ।
 भोज्यान्तरे प्रयुज्यन्ते स्नात्वा मानं स्तृचं जपेत् ॥
 आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्तेऽन्धकातराः ।
 तदन्नं च्छेदयित्वा तु कुशचारी पिवेदपः ॥
 ये तां दत्त्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ।
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता मिथः ॥
 भाषयित्वा तु सघोहादुपवासस्तयोर्भवेत् ।
 उदक्यायाः करेणाय भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 प्राजापत्यं अमत्या चेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ।
 तद्वस्ताभाजनञ्चैव त्रिगुणं सह भोजने ॥ -
 चतुर्गुणतदुच्छिष्टे पानीये त्वर्द्धमेव च ।
 उदक्याया सम्पदस्थं मन्त्रं भुक्त्वावकामतः ॥
 उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिवेद् ब्रह्मसुवर्चलम् ।
 आर्त्तवी यदि चण्डालमुच्छिष्टेन तु पश्यति ॥
 अस्नातकालं नाश्रीयादासीना वाग्यता बहिः ।
 पादकच्छन्तु यः कुर्याद् ब्रह्मलच्छं पिवेत् पुनः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां मनुशासनात् ।
 ऋतसूतकसम्पर्के ऋतुं दृष्ट्वा कथं भवेत् ॥

अस्नातकालं नाश्रीयाद्भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ।

आर्त्तं वाभिप्लुता नारी चण्डालं स्पृशते यदि ॥

आर्त्तं वाभिप्लुता नारी आर्त्तं वाभिप्लुता स्पृशेत् ।

स्नात्वा पवासं कुर्याच्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥

कच्छमेकचरेत्सा तु तदर्थं चान्तरौक्षते ।

आतुरा या ऋतुस्नाता स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनःस्पृश्य दशकृत्वस्त्वनातुरः ।

वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जयेत् ॥

दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति ।

इति आत्रेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ।

इष्टा ऋतुशतैरेव देवराजो महाद्युतिः ।

स्वगुरुं वाग्मिनां श्रेष्ठं पर्यष्टच्छद्वहस्यतिम् ॥

भगवन् ! केन दानेन स्वर्गतः सुखमेधते ।

यदक्षयं महाभाग ! त्वं ब्रूहि वदताम्वर ! ॥

एवं पृष्टः स इन्द्रेण देवदेवपुरोहितः ।

वाचस्पतिर्महातेजो ब्रूहस्यति रुवाच ह ॥

हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ! ।

एतत्प्रयच्छमानोऽपि स्वर्गतः सुखमेधते ॥

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं वसूनि च ।

सर्वमेव भवेदत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥

फलाकृष्टां महीं दद्यात् सवीजां सस्यमालिनीम् ।

यावत् सूर्यकरा लोके तावत् सर्गे महीयते ॥

इति श्रीआत्रेयस्मृतौ धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ।

अत्रिसंहिता ।

श्रीगणेशाय नमः ॥

हुताग्निहोत्रमासौनमतिं वेदविदां वरम् ।
सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥
नमस्कृत्य च ते सर्वद्वन्द्वं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् ! कथयस्व नः ॥
अत्रिरुवाच ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा ! यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।
सर्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च ।
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥
सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत् ॥
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ।
सर्वे पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥
तस्मादिदं वेदविद्भिर्ध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ।
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
पृथिव्यां नास्ति तद्व्यर्थं यद्वत्त्वा ह्यनृणी भवेत् ॥

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ।
 शुनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते ॥
 वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते ।
 स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥
 स्वानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।
 प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्माण्यवस्थिताः ॥
 कर्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ।
 क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 शस्त्रोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः ॥
 दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः ।
 शूद्रस्य वार्त्ता शुश्रूषा द्विजानां कारकर्म च ॥
 मयैष धर्म्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः ।
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम् ॥
 ये त्यक्तारं स्वधर्म्मस्य परधर्म्मं व्यवस्थिताः ।
 तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ।
 आत्मीये संस्थितो धर्म्मं शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।
 परधर्म्मो भवेत्त्याज्यः सुरुषपरदारवत् ॥
 बध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ।
 ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वङ्गेश वै जलम् ॥
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाविक्रयविक्रयः ।
 याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम् ॥
 सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ।
 अग्रेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

अत्रताश्चानधीयाना यत्र भैचचरादिजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं बधैः ॥
 विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु मुञ्चते ।
 तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥
 ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्व्यशास्त्रविशारदान् ।
 तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥
 जयो लोकास्तयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥
 तमे सस्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ते दिजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महोयते ॥
 य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
 यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च धुनः कोषं ससृजयेत् ॥

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोषस्य च संप्रवृद्धिः ।
 अथचपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥
 यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥
 अलाभे देवखातानां हृदेषु च सरःसु च ।
 चतुर्दश चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥
 वसाशुक्रमसृङ्मज्जा सूत्रविट् कर्णविस्मखाः ।
 श्लेष्मास्थि दूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ।
 अस्यां अस्यां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनोषिभिः ।
 सृष्टारिभिश्च पूर्वेषामुत्तरेष्वान्तु वारिणा ॥
 शीचमङ्गलनायामाश्रनसूयाऽसृहा दमः ।
 अक्षयानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥

न गुणान् गुणिनोहन्ति स्तीति चान्यान् गुणानपि ।
 न हसेच्चान्नदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥
 अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतच्च मङ्गलं प्रोक्तं ऋषिभिर्धर्मदर्शभिः ।
 शरीरं पीड्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥
 यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यं सन्तोषः सर्ववस्तुषु ।
 न स्पृहेत् परदारेषु साऽस्पृहा परिकीर्त्तिता ।
 बाह्यमाभ्यः कृत्वा वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः ।
 न कुपयति न चाहन्ति दमद्वत्यभिधीयते ॥
 अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 स्तोकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते ॥
 परस्मिन् बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा ।
 आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैषा परिकीर्त्तिता ॥
 यश्चैतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
 आतिथ्यं वैश्वदेवश्च द्रष्टव्यमित्यभिधीयते ।
 वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
 अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥
 द्रष्टुं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 द्रष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात् ॥

इष्टापूर्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्मसाधनौ ।
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्तं धर्मं न वैदिके ॥
 यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वाणी नियमान् केवलान् भजन् ॥
 आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ।
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवञ्च यमा दश ॥
 शौच मित्र्या तपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥
 प्रतिकृतिं कूशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः ॥
 मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥
 अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात्तस्मात् प्रयत्नतः ॥
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवती मुखम् ।
 ऋणमस्मिन् संनयति असृतत्वञ्च गच्छति ॥
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ।
 तदङ्गि शुद्धिमाप्नोति नरकात्तायते हि सः ॥
 जायन्ते बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा हृषमुत्सृजेत् ॥
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकान्तरभीरवः ।
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥
 फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ।
 गयाशीर्षं प्रदाकम्य मुच्यते ब्रह्महृत्यया ॥

महानदीमुपसृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 अक्षारलक्षणं भैक्षं पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीम्वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥
 मद्यभाण्डाद्विजः कश्चिदज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्मणा ॥
 पलाशविलुपक्षाणि कुशान् पद्मान्युडुम्बरम् ।
 काथयित्वा पिवेदापस्त्रिरात्रेणैव शुद्धयति ॥
 सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत् ।
 गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥
 शोकाक्रान्तेऽथ वा श्रान्तः स्थितः स्नानजपाद्वहिः ॥
 ब्रह्मकूर्चं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति ।
 गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत् ॥
 वृकश्वानशृगालैस्तु यदि दष्टश्च ब्राह्मणः ।
 हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
 सत्रतश्च शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सघृतं यावत्कं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
 साहात् प्रमादात् संलोभाद्ब्रतभङ्गं तु कारयेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धयति पुनरेव व्रती भवेत् ॥

ब्राह्मणाद्यं यदुच्छिष्टमश्रात्यज्ञानतोद्विजः ।
 दिनद्वयं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्रात्यज्ञानतोद्विजः ।
 त्रिरात्रिण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि ॥
 अभोज्यान्नं यथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ।
 जग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य षण्मासान् कच्छमाचरेत् ॥
 असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टमश्रीयात् षण्मासान् कच्छमाचरेत् ॥
 अज्ञानात् प्राश्य विष्णुमूर्तं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
 वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्यव्रतानि च ।
 निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्म्मणि ॥
 गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम् ।
 प्रायोज्यं मृण्मयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥
 गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्व्वं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 गोमयेनोपलिप्याथ छागिनाघ्रापयेत् पुनः ।
 ब्राह्मेर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः ।
 तेनैवाभ्युक्ष्य तद्वेश्म शुद्धते नान्न संशयः ॥
 राज्ञान्यैः श्वपचैर्व्वापि बलाद्विचालितो द्विजः ।
 पुनः कुर्व्वीत संस्कारं पश्चात् कच्छत्यचरेत् ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यज्ञेन कच्छमाचरेत् ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ।
 एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 त्र्यहात् केवलवेदसु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥
 व्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्ने स्तथैव च ।
 राज्ञस्व सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥
 ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्धयति ।
 सपिण्डानान्तु सर्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः ।
 पिण्डाश्चोदक दानञ्च धावाशौचं तथानुगम् ॥
 चतुर्थे दशरात्रे स्यात् षडहः पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे त्र्यहमेव वा ॥
 अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
 दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत् ॥
 मृतसूतके तु दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम् ।
 शवस्सृष्टतृतीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे सप्तमैक्ष्यं स्यादेष शवविधिः स्मृतः ॥
 एकत्र संस्कृतानान्तु मातृणामेकभोजिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥
 उद्गीक्षीरमवीक्षीरं यच्चात्रं मृतसूतके ।
 पाचकान्नं नवश्राद्धं मुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 सूतकान्नमधर्माय यस्तु प्राश्नाति मानवः ।

तिरातमुपवासः स्यादेकरात्र जले वसेत् ॥
 महायज्ञविधानन्तु न कुर्यान्मृतजन्मनि ।
 होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥
 बालस्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्यएव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥
 कृतचूडसु कुर्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
 स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारण मेव च ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्वकृते तथा ।
 यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेऽप्यनन्तरामृतसूतके ।
 पूर्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चातिरब्रवीत् ॥
 मृतसंजननादूर्ध्वं सूतकादौ विधीयते ।
 स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाच्चेन्न संस्पृशेत् ॥
 पञ्चमेऽहनि विज्ञेयं संस्पर्शं क्षत्रियस्य तु ।
 ऋषमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥
 दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
 मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात् सूतके मृतके तथा ॥
 व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ।
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥
 द्वे कच्छे परिवित्तेसु कन्यायाः कच्छमेव च ।
 कच्छातिकच्छमातुः स्याद्वित्तुः सान्तपन स्मृतम् ।
 कुञ्जवामनखक्षेत्रेषु गर्हितेऽथ जङ्घेषु च ।

ज्ञात्यन्धवधिरे भूके न दोषः परिवेदने ।
 क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुनस्तथा पातकसंयुते ॥
 ज्येष्ठो स्नाता यदा नष्टो नित्यं रोगसमन्वितः ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च श्राद्धं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥
 तस्माद्वर्त्मं सदा कुर्याच्छ्रुतिस्मृत्युद्धितञ्च यत् ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥
 एकैकं वर्द्धयेन्नित्यं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोविधिः ॥
 एकैकं ग्रासमश्रीयात्तृहाणि त्रीणि पूर्ववत् ।
 त्र्यहं परञ्च नाश्रीयादतिक्लृष्टं तदुच्यते ॥
 इत्येतत् कथितं पूर्वैर् महापातकनाशनम् ॥
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठेद्रात्रिञ्चैवाप्सु सूर्यदृक् ।
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्न ह्यवधादते ॥
 पद्मोदुम्बरविलैश्च कुशाश्वत्थपलाशयोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्णक्लृष्टं तदुच्यते ॥

यच्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रशक्कलम् ।
 जग्ध्वा परेऽङ्गापवसे देष सान्तपनो विधिः ॥
 पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कच्छोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥
 त्रग्रहं सायं त्रग्रहं प्रातस्त्रग्रहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।
 त्रग्रहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥
 सायं तु द्वादश यासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।
 अयाचिते चतुर्विंशः परेऽङ्गप्रनशनं स्मृतम् ॥
 कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्यादद्यावदयस्य मुखं विशेत् ।
 एतदग्रासं विजानीयाच्छुद्धयर्थं कायशोधनम् ॥
 त्रग्रहमुष्णं पिवेदापस्त्रग्रहमुष्णं पिवेत् पयः ।
 त्रग्रहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥
 षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलं तु पयः पिवेत् ।
 पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकच्छं विधीयते ॥
 दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्रग्रहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।
 क्षीरेण तु त्रग्रहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ।
 त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकं तु सर्पिषा ।
 एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कच्छमुच्यते ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकच्छः प्रकीर्तितः ।
 कच्छातिकच्छः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥
 पिण्याकदधिशक्कूनां आसञ्च प्रतिवासरम् ।
 एकैकमपवासः स्यात् सौम्यकच्छः प्रकीर्तितः ॥

एषां विरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुषइत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥
 कपिलागोस्तु दुग्धाया धारोष्णं यत्पयः पिवेत् ।
 एष व्यासक्ततः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत् ॥
 निशायां भोजनञ्चैव तज्ज्ञेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चान्द्रायण मथोदितम् ॥
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्हि गुणदक्षिणैः ।
 यत्फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधनः ॥
 वेदाभ्यासरतः क्षान्तो धर्मशास्त्राण्यवेक्षयेत् ।
 शौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षे ! श्रूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥
 जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ॥
 देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥
 जीवद्भर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥
 तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिवेत् ।
 शङ्करस्यापि विष्णोर्वा प्रयाति परमं पदम् ॥
 जीवद्भर्त्तरि वामाङ्गी मृते वापि सुदक्षिणे ।
 आह्ने यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च तथाङ्गिराः ।
 पावकः सर्वमेध्यं च मेध्यं वै योषितां सदा ॥
 जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्हि ज उच्यते ।
 विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च ॥

वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनन्तस्य पावनम् ॥
 एकोऽपि वेदविद्वन्मं यं व्यवस्ये द्द्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमो धर्मो नाज्ञानमयुतायुतैः ॥
 पावका इव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः ।
 प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पात्रकः ॥
 तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः ।
 उत्सादयन्ति विद्वांसो वायु मेघानिवाम्बरे ॥
 भुक्ताचम्य यदा विप्र आर्द्रपाणिस्तु तिष्ठति ।
 स्नान्तीर्बलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते ॥
 यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 न देवास्तृप्तिमायान्ति दातुर्भवति निष्फलम् ।
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिवेद्भुक्ता द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥
 नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः ।
 नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च ॥
 अपात्रे ह्यपि यदन्नं दहत्यासप्तमं कुलम् ।
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा ॥
 आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते ।
 अन्नं विष्ठासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥
 दूतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः ।

न दद्यादामहस्तेन आयसेन कदाचन ॥
 मृक्षयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितृन् ॥
 अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥
 अभावे मृक्षये दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 तेषां वचः प्रमाणं स्याद्वृत्तान्तमेव च ॥
 सौवर्ण्यसताम्नेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भिक्षादातु न धर्मोऽस्ति भिक्षुभुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥
 न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।
 पलाशे यतयोऽग्नन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने ॥
 कांस्यकस्य च यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्यभोजी यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः ॥

अत्राप्युदाहरन्ति ॥ सौवर्ण्यसताम्नेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ॥

भुञ्जन् भिक्षुर्न दूष्येत् दूष्ये चैव परिग्रहात् ॥
 यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥
 चरेन्माधुकरीं वृत्तिमपि स्नेच्छकुलादपि ।
 एकान्नं नैव भोक्तव्यं वृहस्पतिकुलादपि ॥
 अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् ।
 दशरात्रं पिवेद्वज्रमापस्तु त्राहमेव च ॥
 गोमूलेण तु संमिश्रं यावकं घृतपाचितम् ।
 एतद्वज्रमिति प्रोक्तं भगवानत्रिरब्रवीत् ॥
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः ।
 अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः ॥

क्षमासान् कामयेन्मर्त्यो गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
 आदन्तजननादूर्ध्वमेवं धर्मो विधीयते ॥
 ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।
 तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्त्रियमुच्यते ॥
 पापानाश्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ।
 एषामेव विशुद्धार्थं चरेद्वर्षाण्यनुक्रमात् ॥
 त्रीणि कच्छ्राण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यथोहति ।
 अर्द्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ॥
 षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ।
 त्रीन् मासान्नक्तमश्नीयाद्भूमौ शयनमेव च ॥
 स्त्रीघातः शुद्धरतेऽप्येवं चरेत् कच्छ्राब्दमेव च ।
 रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजीवनः ॥
 एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 सर्वान्त्यजानां यस्मिन् भोजने सस्त्रवेशने ॥
 पराकेण विशुद्धिः स्याद्द्वयवानत्रिरव्रवीत् ।
 चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रश्रावकाहारः सप्तत्रिंशदहान्यपि ।
 संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्वापुःपृथक्कथा ॥
 अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्नीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् ।
 चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्णस्य निष्कृतिः ॥
 चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥
 षड्रावमाचरेद्वैश्यः पञ्चमथ्यं तथैव च ।
 विरावमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्धरति ॥
 ब्राह्मणो वृक्षमारुढश्चाण्डालो मूलसंस्पृशः ॥

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 नक्तभोजी भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 एकवृक्षसमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 अहीरातोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 एकशाखासमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणी यदा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 विरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 स्त्रिया ज्ञेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा ।
 तप्तकृच्छ्रं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते ॥
 सम्बर्त्तत यथा भार्यां गत्वा ज्ञेच्छस्य सङ्गताम् ॥
 सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥
 स्नात्वा नदुदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुद्धयति ।
 संगृहीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः ॥
 चाण्डालज्ञेच्छश्चपचकपालव्रतधारिणः ।
 अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेण विशुद्धयति ॥
 कामतस्तु प्रसूतो वा तत्समो नात्र संशयः ।
 स एव पुरुष स्रज्ज गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विष्णूत्वं कुरुते द्विजः ।
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चाण्डालः स्पृशते द्विजः ॥
 अहीरातोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 केशकीटनखस्नायु अस्थिकण्टकमेव च ।

स्मृद्वा नदुग्दके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 अत्स्रास्थिजम्बुकास्थीनि नखशुक्तिकपर्दिकाः ।
 स्मृद्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुद्धयति ॥
 गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रे क्षुचक्रयोः ।
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥
 न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदर्शना ।
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
 पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः स्त्रीमगन्धर्ववक्रिभिः ।
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दूष्यन्ति कर्हिचित् ॥
 असवर्णैस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेव्यते ।
 अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥
 विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते ।
 तदा सा शुद्ध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥
 स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिताः ।
 बलान्नारी प्रभुक्ता वा चैरभुक्ता तथापि वा ।
 न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥
 ऋतुकाले उपासीत पुष्यकालेन शुद्ध्यति ॥
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभित्ताश्च सप्तैते चान्यजाः स्मृताः ॥
 एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भूत्वा च प्रतिगृह्य च ।
 कृच्छ्राद्माचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवदयम् ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी स्नेच्छैर्वा पापकर्मभिः ।
 प्राजापतेन शुद्धेत ऋतुप्रस्त्रवणेन तु ॥

लवाङ्मुता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि ।
 सकृद्वक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुद्धति ॥
 प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
 न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥
 मद्यसंस्पृष्टकुक्षेषु यत्तीयं पिवति द्विजः ।
 कच्छपादेन शुद्धेत पुनः संस्कारमर्हति ॥
 अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बह्वुष्पफलीपगाः ।
 उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥
 चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तीयं पिवति द्विजः ।
 कच्छपादेन शुद्धेत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥
 श्लेष्मोषानहविण्मूलस्त्रीरजोमद्यमेव च ।
 एभिः सन्दूषिते कूपे तीर्थं पीत्वा कथं विधिः ॥
 एकं द्रव्यं त्र्यहं त्र्यहं चैव द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥
 सद्योवान्ते सचैलं तु विप्रस्तु स्नानमाचरेत् ।
 पथ्युषिते त्वहीरात्मतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥
 शिरःकण्ठोरुपादांश्च सुरया यस्तु लिप्यते ।
 दशषट्कृतियैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥

अनापुत्रादहरन्ति ॥ प्रमादाद्भयः सुरां सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः ॥

गोमूत्रयावक्काहारो दशरात्रेण शुद्धति ॥
 मद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 न देवा भुङ्क्ते तत्र न पिवन्ति हविर्जलम् ॥
 चित्तिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ॥
 प्राजापत्येन शुद्धेत ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥

ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलावहाः ।
 अनाशकान्निवर्त्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥
 धारयेच्चीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
 जातकर्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥
 नाशीचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदण्डहतानां तु न कार्यं कटंधारणम् ॥
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ।
 गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥
 वृद्धः शौचस्मृतैर्लघुः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनायुभिः ॥
 तस्य निरात्मः शौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
 तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे आहमाचरेत् ॥
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकामेदनेन वा ।
 नदीपर्वतसंरोधमृते पादौ नमाचरेत् ॥
 अष्टागवं धर्महलं षड्गवं व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं गववध्यकृत् ॥
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याङ्गं तु चतुर्गवम् ।
 षड्गवं तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्वष्टभिः ऋतः ॥
 काष्ठलोष्टशिलागोघ्नः कृच्छ्रं सान्त्वनञ्चरेत् ।
 प्राजापत्यं चरेन्मृत्वा अतिकृच्छ्रन्तु आयसैः ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनुडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥

शरभोद्ग्रहयान्नागान् सिंहशार्दूलगर्भान् ।
 हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
 मार्जारगोधानकुलमण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
 हत्वा च ग्रहं पिवेत् क्षीरं क्लृप्तं वा पादिकञ्चरेत् ॥
 चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विष्णुवस्त्रसृष्टमेव वा ।
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादुभुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥
 वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 उद्धरेदुदकं पूर्णं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 अस्थिचर्मवसिक्तेषु खरश्चानादिदूषिते ।
 उद्धरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥
 गोदोहने चर्मपुटे च तीर्थं यन्वाकरे कारुकशिल्पिहस्ते ।
 स्त्रीबालवृद्धाचरितानि यान्यप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥
 प्राकाररोधे विषमप्रदेशे स्नेनानिवेशे भवनस्य दाहे ।
 आरव्यघ्नेषु महोत्सवेषु तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥
 प्रपास्वरण्ये भट्टकस्य कूपे द्रोण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
 श्वपाकचण्डालपरिपहे तु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥
 रेतोविष्णुवसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिवेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥
 क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिवेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
 उद्ध्रीक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
 वणवाहनेन संस्पृष्ट उच्छिष्टसु द्विजोत्तमः ।
 पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

शुचि गोदमिक्कत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।
 चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्तोद्धृतं जलम् ॥
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥
 भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 खजू रश्चैव कपूरमन्यदभ्रष्टतरं शुचि ॥
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
 अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥
 बहूनामेव लग्नानामेकश्चेदशुचिर्भवेत् ।
 अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥
 एकपङ्क्त्य पविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥
 यस्य पटे पट्टसूत्रे नीलीरक्तोहि दृश्यते ।
 तिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः ॥
 आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि ।
 भगवन् ! केन शुद्धिः स्यात्ततो ब्रूहि तपोधन ! ॥
 आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् हीनं दिवा जलम् ।
 तेनैव सर्वं शुद्धिः स्याच्छवस्पृष्टन्तु वर्जयेत् ॥
 देशकालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्षयेत्ततः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्य स्यादयस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥
 देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
 उत्सवेषु च सर्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥

आरनालं तथा क्षीरं कन्दुकं दधिशक्तवः ।
 स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दूष्यति ॥
 आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
 अमृत्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
 अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
 अस्मृप्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं बिनिर्दिशेत् ॥
 यो गृहीत्वाऽविवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ।
 अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि सः स्मृतः ॥
 वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः ।
 प्राणान् अस्मिन् विराचस्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले क्षितौ ।
 वैश्वदेवं प्रकुर्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥
 कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।
 पूर्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्बुधः ॥
 ज्येष्ठश्चेद्यदि निर्दोषो गृह्णीयादग्निमपतः ।
 नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥
 महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥
 पतितैः सह संसर्गं मासार्धं मासमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुद्ध्यति ॥
 कृच्छार्धं पतितस्यैव सकृदमुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 अविज्ञानाच्च तदमुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥

पतितान्नं यदा भुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
 मासार्धन्तु पिवेद्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥
 गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
 अग्निना नच संस्कारः शङ्खस्य वचनं यथा ॥
 यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 विभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धेऽत प्राजापत्यानुपूर्व्वशः ॥
 पतिताच्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।
 कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥
 अन्त्यहस्ताच्छवे क्षिप्तं काष्ठलोद्गटणानि च ।
 न स्पृशेत्, तथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् ॥
 चाण्डालं पतितं क्लृच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम् ।
 द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥
 अतः परं न भुञ्जीत त्यक्तान्नं स्नानमाचरेत् ।
 ब्राह्मणैः समनुज्ञात स्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सष्टृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
 भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥
 आरूढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः ।
 चान्द्रायणं चरेत्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
 गवां गमने मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु ।
 रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥
 उदक्यां सूतिकां वापि अन्त्यजां स्पृशते यदि ।

विराते णैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥
 संसर्गं यदि गच्छेच्चैदुदक्याम्बा तथान्यजैः ।
 प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥
 एकरात्रचरेन्मूत्रं पुरीषे तु दिनत्रयम् ।
 दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥
 भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
 दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायसैः ।
 निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा उद्भ्रजम्बुकशम्बरैः ।
 पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्टं रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या ।
 एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियी च या ।
 तिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्ग्रासस्य वचनं यथा ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वैश्वसम्भवा ।
 चतूरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।
 षड्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणीकामकारतः ॥
 अकामतश्चरेद्द्वैवं ब्राह्मणी सर्वतः स्पृशेत् ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ।
 भोजने मूत्रचारे च शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ तु क्षत्रिये ।

वैश्ये नक्तञ्च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणं ॥
 चर्मको रजको वैश्यो धीवरो नटकस्तथा ।
 एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥
 एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिवेत् ।
 उच्छिष्टैस्त्रैस्त्रिरात्रं स्याद्दृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 यस्तु क्वायां श्लपाकस्य ब्राह्मणस्तृधिगच्छति ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 अभिशस्ती द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
 मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥
 इथामिष्योपयोगेन भूणहत्याव्रतञ्चरेत् ।
 अब्भक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुद्धयति ॥
 शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥
 उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
 तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 प्रभुञ्जानोऽतिसस्त्रे हं कदाचित् स्पृशते द्विजः ।
 तिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निस्त्रेहमथ वाचरेत् ॥
 विङ्गालकाकादुग्रच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च ।
 केशकीटावपन्नञ्च पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसं ॥
 छट्प्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।
 स्नात्वा विप्रो जितश्रसः प्राणायामेन शुद्धयति ॥
 सव्याहृतीं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 अक्षद्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणं ।

क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
 उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरं ॥
 अजा मावो महिषश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
 दुग्धं हव्यं च कथ्यं च गोमयं न विलेपयेत् ॥
 जनस्तनीमधिकांवा या चान्या स्तनपायिनौ ।
 तासां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुतं भवेत् ॥
 ब्राह्मोदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
 जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसं ।
 स्वसुतान्नश्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलं ॥
 स्वसुता अप्रजाता च नाश्रीयान्तद्गृहे पिता ।
 अन्नं भुङ्क्ते तु मायायां पूयं स नरकं व्रजेत् ॥
 अधीत्य चतुरो वेदान् सर्वमास्तार्थतत्तुवित् ।
 नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते कृमिः ॥
 नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके ।
 पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः ॥
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
 त्रिपक्षे चैव कच्छः स्यात् षण्मासे कच्छमेव च ।
 आब्दिके पादकच्छः स्यादेकाहः पुनराब्दिके ॥
 ब्रह्मचर्यमनाधाय मासश्राद्धेषु पर्वसु ।
 द्वादशाहे त्रिपक्षेऽब्दे यस्य भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ॥
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥
 एकादशाहेऽहीरानं भुक्त्वा संचयने त्रयहं ।

छपोष्य विधिवद्विप्रः कुमाराणां जुहुयादष्टृतं ॥
 पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्रन्ति वे द्विजाः ।
 भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
 यन्न वेदध्वनिध्वान्तं नच गोभिरलङ्घ्यतम् ।
 यन्न बालैः परिवृतं श्मशानमिव तदगृहं ॥
 हास्येऽपि बहवो यत्न विनाऽधर्मं वदन्ति हि ।
 विनापि धर्मशास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥
 हीनवर्णं च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनं ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 समुत्पन्ने यदा स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि ।
 गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा ।
 मृत्तिकाभक्षणाञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणं ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिशमीषु च ।
 कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियं ॥
 सूर्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकं ।
 मार्जनौरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाकृतं ॥
 मार्जनौरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवं ।
 तेनावगुण्ठितं तेषु गङ्गाश्वःप्लुतएव सः ॥
 मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके मृषिकस्थले ।
 अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये ।
 वृषभैश्च तथोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा बुधैः ॥
 शुचौ देशे तु संपाद्या कर्कराश्मविवर्जिता ॥
 पुरीषे मेथुने होमे प्रस्नावे दन्तधावने ।

स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।
 युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥
 स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्चनं ।
 प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणं ॥
 सर्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा दिजोत्तमं ।
 नाशयित्वा तु तत् सर्वं म्रूणहत्याफलं लभेत् ॥
 ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तौ स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रानौ चापि प्रशस्यते ॥
 क्षौमजं वाथ कार्पासं पट्टसूतमथापि वा ।
 यज्ञोपवीतं यो दद्यादस्वदानफलं लभेत् ॥
 कांस्यस्य भाजनं दद्याद्दुष्टतुल्यं सुगोभनम् ।
 तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
 आश्वकाले तु यो दद्याच्छोभनी च उपानहौ ।
 स गच्छत्यन्यमार्गोऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥
 तैलपात्रं तु यो दद्यात् संपूर्णन्तु समाहितः ।
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गं नरो नास्तत्र संशयः ॥
 दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ।
 पानीयदस्तूरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ।
 यावद्द्विप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
 पृथिवीं तेन दत्ता स्यादीदृशीं गान्ददाति यः ॥
 तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः ॥
 देवाश्च पूजिताः सर्वे यो ददाति गवाङ्गिकं ॥
 जन्मप्रभृति यत्पापं सात्त्विकं पैतृकं तथा ।

तत् सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥
 कृष्णाजिनश्च यो दद्यात् सर्वोपस्कारसंयुतम् ।
 सहरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥
 बालुकानां कृता राशि र्यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकं विशीर्यति ॥
 क्षयश्च दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥
 सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ॥
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ।
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वशास्त्रविशारदे ॥
 मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ।
 शीलचारित्संपूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ॥
 तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥
 संपूज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ।
 तत्कार्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि श्राद्धकर्मणि ये द्विजाः
 पितृणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥
 न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्रृतिविवर्जितः ।
 नित्यञ्चानृतवादी च तांस्तु श्राद्धे न भोजयेत् ॥
 हिंसारतं च कपटं उपगूह्य श्रुतं च यः ।
 किङ्करं कपिलं काणं श्वित्पिणं रोगिणन्तथा ॥

दुष्टभाणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाघरं ।
 भारवाहकमुग्रञ्च द्विभार्यं वृषलीपतिं ॥
 भेदकारी भवेच्चैव बहुपीडाकरोऽपि वा ।
 हीनातिरिक्तगात्रोवा तमप्ययनयेत्तथा ॥
 बहुभोक्ता दीनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
 एतेषां नैव दातव्यः कदाचिद् वै प्रतिग्रहः ॥
 अथ चेन्नन्वविद्युक्तः शारौवेः षड्भक्तिदूषणैः ।
 अदृश्यं तं यमः प्राह षड्भक्तिपावन एव सः ॥
 श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्त्तिते ।
 काणः स्यादेकहीनोऽपि हाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
 तस्य आह्वं न दातव्यं त्वन्धकस्यात्रिरब्रवीत् ॥
 तस्माद्वेदेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
 न चैकेनैव वेदेन भगवानत्रिरब्रवीत् ॥
 योगस्थैर्लोचनैर्युक्तः पादापञ्च प्रयच्छति ।
 लौकिकज्ञैश्च शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरं ।
 वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥
 ब्रतिनञ्च कुलीनञ्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ।
 तादृशं भोजयेच्छ्राद्धे पितॄणामक्षयं भवेत् ॥
 यावतो पसते ग्रासान् पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 नरकस्था विमुच्यन्ते ध्रुवं यान्ति त्रिपिष्टपम् ॥
 तस्माद्विप्रं परीक्षेत आहकाले प्रयत्नतः ॥
 न निर्व्वपति यः आह्वं प्रमीतपितृको द्विजः ।

इन्द्रक्षये मासि मासि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥
 सूर्ये कन्यागते कुर्याच्छ्राद्धं यो न गृहाश्रमी ।
 धनं पुत्रान् कुलं तस्य पितृनिश्वासपीडया ॥
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥
 ततो वृश्चिकसंप्राप्ते निराशाः पितरोगताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति श्रापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥
 पुनं वा भ्रातरं वापिदौहित्यं पौत्रकं तथा ।
 पितृकार्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 यथा निर्मन्यनादग्निः सर्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्माच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥
 सर्वशास्त्रार्थगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्वयज्ञफलं विन्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥
 महापातकसंयुक्ता यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 धनैर्मुक्तो यथा भानूराहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वपापं विलङ्घयेत् ।
 सर्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्धदानान्न संशयः ॥
 सर्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते ।
 मेरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विशोधनम् ॥
 श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं षडः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥
 एतत् सर्वं मया ख्यातं श्राद्धकाले समुत्थिते ।
 वैष्णवे च ह्रीमि च देवताभ्यर्चने जपे ॥

अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्तुतम् ॥
 व्यवहारानुपूर्वेण धर्मेण बलिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्नं पयस्तेन घृतान्नं यज्ञपालने ॥
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यं शूद्रो निषादकः ।
 पशुर्नृच्छोऽपि चाण्डालो विप्रो दशविधाः स्मृताः ॥
 सभ्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥
 शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरहः श्राद्धे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥
 वेदान्तं पठते नित्यं सर्वसङ्गं परित्यजेत् ।
 साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥
 अस्ताहताश्च धन्वानः संध्यामे सर्वसंमुखे ।
 आरभ्य निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥
 ऋषिकर्म्मरतो यस्य गवाञ्च प्रतिपालकः ।
 बाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥
 लाक्षालवणसंमिश्रं कुसुमं चौरसर्पिषः ।
 विक्रीता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥
 चौरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ।
 मत्स्यमांसे सदालुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
 तेनैव स च पापेन विप्रः पशुवदाहृतः ॥
 बापीकूपतडागानामारामस्य सरःसु च ।
 निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो क्लृप्त उच्यते ॥
 क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्वधर्म्मविवर्जितः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डालउच्यते ॥

वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।

पुराणहीनाः कृषिणो भवन्ति भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥

ज्यातिर्विदो ह्यथर्व्वाणः कीराः पौराणपाठकाः ।

आद्रे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥

आद्वच्च पितरं घोरं दानं चैव तु निष्फलम् ।

यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥

आविकश्चितकारश्च वैदो नक्षत्रपाठकः ।

चतुर्विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ।

मागधो माधुरश्चैव कापटः कीटकानजौ ।

पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥

क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।

तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥

अष्टशल्यागती नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।

सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥

जड्वृजङ्घेष्ु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।

तावच्चाण्डालरूपेण यावद्भङ्गां न मज्जति ॥

दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।

अजारेणस्पृशं चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥

गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम् ।

तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासंख्या न विद्यते ।

स्रवद्यद्ब्राह्मणं तीर्थं रहस्यं चित्रियं तथा ।

वापीकूपे तु वैश्यस्य शीघ्रं भाण्डोदकं तथा ॥

तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।

अष्टमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥
 गङ्गा गया त्वमावस्था वृद्धिश्चाङ्गे क्षयेऽहनि ।
 मवापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्जयेत् ॥
 घृतं वा यदि वा तैलं पयोवा यदि वा दधि ।
 चत्वारो ह्यज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥
 शुत्वैतानृषयो धर्मान् भाषितानविणा स्वयम् ।
 इदमूचुर्महात्मानं सर्वे ते धर्मानिष्ठिताः ॥
 य इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥
 इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ।

श्रीरामचन्द्राय नमः ॥

—००—

अथ वृद्धावेयम् प्रतिप्रारम्भः ॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य वृतेनानेन केशव ! ।
प्रसौद सुमुखोनाथ ! ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥
हृताग्निहोत्रमासीन मविं श्रुतवतां वरम् ।
उपगम्य प्रपृच्छन्ति ऋषयः संशितव्रताः ॥
भगवन् ! केन दानेन जप्येन नियमेन च ।
शुद्ध्यन्ति पातकैर्युक्ता स्तद्ब्रूहि त्वं महामुने
अपि ख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पापेभ्यश्च द्विजर्षभाः ॥
प्राणायामान् पवित्रांश्च व्याहृतिं प्रणवं तथा ।
पवित्रपाणिरासीनो ह्यम्यसेद्ब्रह्म नैत्यिकं ॥
आवर्तयेत्सदा विप्रः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
आकेशादानखायात्, तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते ।
अग्नेरापोऽभिजायन्ते ततोऽन्तः शुद्ध्यते त्रिभिः ॥
त्वक्, वमं, मांसं रुधिरं मेदोमज्जास्थिभिः कृताः ।
तर्पेन्द्रियकृता दोषाः दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥

प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
 प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
 नच तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्नचेज्यया ।
 गतिं गन्तुं द्विजाः शक्ता योगात्मप्राप्नुवन्ति याम् ॥
 योगात्मप्राप्यते स्नानं योगाद्वर्मस्य लक्षणम् ।
 योगः परं तपो नित्यं तच्चाद्युक्तः सदा भवेत् ॥
 प्रणवाद्या स्तथा देवाः प्रणवे पर्युपस्थिताः ।
 वाङ्मयः प्रणवं सर्वं तच्चाप्रणवमभ्यसेत् ॥
 प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
 त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते कश्चित् ।
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ॥
 गायत्री ब्राह्मणी प्रोक्ता पावनं परमं त्वयम् ।
 सव्याहृति सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥
 त्रिःपठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ।
 इति वृद्धात्रियस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥
 प्राणायामांस्तु यः कुर्याद्यथाविधि समाहितः ।
 अहोरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
 उत्तिष्ठन् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामैस्तु शुध्यति
 प्राणायामैः स्वमात्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ॥
 दश द्वादशभिर्वापि चतुर्विंशत्परं तपः
 कौत्सं जम्बाप इत्येतद्वासिष्ठं च त्रिचं प्रति ॥
 कृष्णार्णवं पावमानं च सुरापोऽपि हि शुध्यति
 सकृज्जम्बास्य वामीयं शिवसङ्कल्पमेव च ॥
 सुवर्णं मपहृत्यापि क्षणाद्भवति निर्मलः ॥

हविष्मांस्तु यमभ्यस्य न तमश्न इतीति च ।
 सूक्तं तु पौरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतत्त्वगः ॥
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ।
 अपि मूणहन् मासात्पुनन्यहरहः कृताः ।
 अथवाप्सु निमज्जन्त स्त्रिः पठेद्दशमर्षणम् ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट्तादृशं मनुरब्रवीत् ।
 आरभ्य यज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विश्वामपि ॥
 पाकयज्ञस्तु शूद्राणां जपयज्ञो द्विजोत्तमः ।
 आरभ्य यज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ॥
 उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ।
 उपांशुस्तु चलज्जिह्वादशनच्छद ईरितः ॥
 निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानवः स्मृतः ।
 सहस्रं परमां देवीं शतमध्यं दशावराम् ॥
 गायत्रीं यः पठेद्विप्रः न स पापेन लिप्यते ।
 क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः ॥
 वित्तेन वैश्याशूद्रौ तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ।
 यथाश्वा रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना ॥
 एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ।
 यथा न्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुतम् ॥
 एवं तपश्च विद्याच संयुक्तं भेषजं महत् ।
 विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ॥
 कुलितैरपि वर्तन्तं एनो न प्रतियुज्यते ॥
 इति वृक्षानियस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथाकार्यशतं साधुं कृतं वेदस्य साध्यते ।
 सर्वं हिनस्ति वेदाग्निर्दहत्यग्निं रिवेन्धनम् ॥
 यथा जातबलो वक्त्रिर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
 तथा दहन्ति वेदज्ञाः कर्मजं दीषमात्मनः ॥
 यथा महाक्रदे लोष्टं क्षिप्रमप्सु विनश्यति ।
 एवमात्मकृतं पापं त्वयी दहति देहिनः ॥
 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरती भवेत् ।
 अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहेत्कर्म च नेतरत् ॥
 तपस्तपति योऽरुण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ।
 ऋचमेकां च योऽधीते तच्छतानि च तत्फलम् ॥
 वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाचमाः ।
 नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपवृंहयेत् ।
 विभेत्यल्पश्रुताद्देवो मामयं प्रतरिष्यति ॥
 याजनाध्यापनादानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ।
 विप्रेषु नभवेद्दीप्तो ज्वलनार्कसमा द्विजाः ।
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्
 एषां जपैश्च होमैश्च शुद्ध्यन्ति मल्लिना जनाः ॥
 अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यः शरत्समाः ।
 कुषाण्डाः पावमानाश्च दुर्गासावितप्रयापि च ॥
 शतरुद्रमथर्वशिरसं त्रिसुपर्णमहाव्रतम् ॥
 अतिष्ठन् गाः पदस्त्रीमाः सामनि व्याह्वतिस्तथा ॥

गार्हङ्गानि च सामानि गायत्रीं रैवतन्तथा ॥

पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥

अब्लिङ्गा वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तञ्च ब्रुवंस्तथा ॥

गोसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धेश सामनि ।

तृणयाज्यदोहानि रथन्तरं अग्ने ब्रूतं वामदेव्यं बृहच्च ॥

एतानि जप्यानि पुनाति पापाञ्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ।

अग्ने रपत्यं प्रथमं सुवर्णः भूर्वृष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ॥

लोकास्त्रयंस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥

सर्वेषा मेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥

हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ।

सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥

काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ।

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ॥

तिलान् क्षौद्रेण संयुक्तांस्तर्पयित्वा यथाविधि ।

प्रीयतां धर्मराजेति तद्वैश्वानि स वर्द्धते ॥

यावज्जीवञ्चतं पापन्तत्क्षणादेव नश्यति ।

सुवर्णानि तु यो दद्यात् सुमुखं कृतमङ्गलम् ॥

तिलैर्दद्यात्तु यो भूमिन्तस्य पुण्यफलं शृणु ।

ससुवर्णा धरा धेनुः सशैलवनकानना ॥

या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ।

तिलान् कृष्णाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषः ॥

ददति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।

इति वृद्धावेयस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो रहस्यप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः सामान्य
मगम्यागमनन्दुरन्नभोजनान्तौ रहस्यौ रहस्यं प्रकाशम्वा
वनमनुतिष्ठेत् । अथवाष्पुनिमज्जन् स मन्दोऽयं विराहृत्य
शुध्येत् । गोवैश्यवधे कन्यादूषणे इन्द्रशुद्ध इत्यपः पीत्वा मुच्यते ॥

वेदस्यैव गुणं जप्त्वा सद्यः शोधनमुच्यते ।

एकादशगुणान्वापि रुद्रानाहृत्य शुध्यति ॥

महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्येत । हि-
पदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके द्विः कृत्वाऽन्तर्जले प्रोक्ष्य
विमुच्येत महैनसः ॥

ब्राह्मणीगमने स्नात्वा दकुम्भान् ब्राह्मणाय दद्यात्
क्षत्रियावैश्यागमने तापसांस्तिराहृत्य शुध्यति ॥ शूद्रागमने
अघमर्षणं विराहृत्य शुध्यति । गुरुदारान् गत्वा वृषभहादशा
हृत्या शुध्यति अपेयं पीत्वा अघमर्षणेनापः पीत्वा विशुध्यति

अशक्तः प्रायश्चित्ते सर्वरात्रमनुशोच्य शुध्येत ॥ अग्निसोम
इन्द्रसोम इति जपित्वा कन्यादूषी विमुच्यते ॥

सोमं रज्ज्वन्नमिति जपित्वा विषदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते ॥

सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥

दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।

ब्रह्महा गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी तत्रैव च ॥

स्वर्णस्तेयी च गोघ्नश्च तथा विस्त्रभघातकः ।

शरणागतघाती च कूटसाक्षी त्वकार्यक्तत् ॥

एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।

प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥

सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला धीतकल्मषाः ।

भवेन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पावकाः ॥
 न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
 श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥
 ध्यानमेव परो धर्मो ध्यानमेव परन्तपः ।
 ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत् ॥
 सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन् निमिषमुच्यते ।
 पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥
 इति वृद्धात्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ॥
 वर्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रास्याभ्युक्ष्यं स्मृतम् ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीर्हुताशन एव च ॥
 मण्डलान्युपभुञ्जन्ते तस्मात् कुर्वन्ति मण्डलम् ।
 यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तथा सुराः ॥
 हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जितम् ।
 गोमयैर्मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥
 यत्र कं पति तस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ ॥
 तयोरन्नमदत्त्वातु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥
 तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।
 वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पयः पिबति यो द्विजः ॥
 सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवं मनुरब्रवीत् ।
 हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाक्षवणं व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्तेच कित्त्विषम् ॥
 अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् ।
 ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
 उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ।
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः ऋतम् ॥
 वैश्वस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ऋतम् ।
 शूद्रान्ने नोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रः प्रवर्तते ।
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गोऽधीयानोऽपि च नित्यशः ॥
 जुह्वचापि जपञ्चापि गतिमूर्द्धां न विन्दति ।
 यस्त्रिवेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जते ॥
 शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
 मृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजी च ॥
 अहमेवं न जानामि कां कां योनिं गमिष्यति ।
 श्वानसु सप्त जन्मानि नव जन्मानि शूकरः ॥
 गृध्रोऽष्टादश जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
 परपाकमुपासन्ते ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
 ते वै खरत्वं गृध्रत्वं श्वत्वं चानुभवन्ति हि ।
 श्राद्धं दत्त्वाच भुक्त्वाच मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः ।
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
 भुमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 स्मरन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
 भूमिगैस्ते समाज्ञाता न तैरप्रयतोभवेत् ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुवृत्तम् ॥
 सवृत्तेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्मण्डलशोधनम् ।
 आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जते ॥
 मुखेन वमितं चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 उपदंशान्नशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥
 द्विजातीनामभोज्यं तत् भुक्त्वा चाद्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषंतु यत्तीयं ब्राह्मणः पिबते पुनः ॥
 अपेयं तद्भवेदक्षः पीत्वा चाद्रायणं चरेत् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ॥
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घं मायुरवाप्नुयात् ।
 अनार्द्रपादशयनो दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 त्रियः प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
 शवि शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरेऽपि वा ।
 आतुरं व्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 अतिक्रान्ते दशाहे तु विरात्र मशुचिर्भवेत् ।
 संवत्सरेऽप्यतीते तु स्पृष्ट्वा वापो विशुध्यति ॥
 अशुद्धः स्वयमपान्यान्शुद्धांस्तु यदि स्पृशेत् ।
 स शुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥
 सूतकं सूतके स्पृष्ट्वा स्नानं शवि च सूतके ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञाना दुपवासौ त्र्यहं भवेत् ॥
 मृत्सयानां च पात्राणां द्वाहे शुद्धिं रिहेष्यते ।
 स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥
 सूतके मृतके चैव मृतके च प्रसूतके ।

तस्मात्तु संहताशौचे सृताशौचे न शुध्यति ॥
 सूतकाद् द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्तवम् ।
 आर्तवाद्द्विगुणं सूति स्ततोऽधिशवदाहकः ॥
 अनुगम्येच्छया प्रेत मज्जातोवन्धुमेवच ।
 स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृगमर्धं ॥
 उदन्वदभसा स्नानं क्षुरकमं तथैवच ।
 अन्तर्वत्नग्राः रतीकुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवं ॥
 दम्पत्योः शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
 स्नानं क्षीरं पिता कुर्याद् भवेद्दानादियोग्यता ॥
 केशादि दूषिते तीरे न कुर्यात्तिलतर्पणं ।
 जलमध्ये जलं देयं पितृणां जलमिच्छतां ॥
 रात्रिं कुर्यात् विभागन्तु द्वौ भागौ पूर्वएवतु ।
 उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते ऋतुसूतके ॥
 यदि पश्येदृतुं पूर्वं क्रूरवारे सृतिः स्मृता ।
 स्नात्वेन्द्रं व्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ।
 अपूप लवणं सुदृगं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
 दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजनमेवच ।
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्या ऋतुशान्तिश्च यत्नतः ।
 पुण्याहं वाचायित्वा तु होतव्यं शुद्धिमिच्छता ।
 विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
 कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ।
 हविष्मत्या स्नापयित्वा त्वन्यवस्त्रैरलङ्कृताम् ।

युञ्जाना माहुतिं कृत्वा ततः कम प्रवर्तते ॥
 प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं चण्डालम्यतितं शुनम् ।
 भोज्यान्तरे तु सम्पृश्यन् स्नात्वा वाचस्पतिं जपेत् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्ते तु कामतः ॥
 तदन्नं कर्दयित्वा तु कुशवारि पिवेदपः ।
 ये तां दृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं मार्तवाभिप्लुताभिधः ।
 भाषते यदि संमीहा दुपवासस्तयोर्भवेत् ॥
 उदक्यायाः करेणाय भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 प्राजापत्यं मसत्याच्चेत् विरात्रं स्पृष्टभोजने ॥
 तद्वस्तभोजने चैव त्रिगुणं सह भोजने ।
 चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे पानीयेऽर्त्यार्द्धमेव च ॥
 उदक्यायाः समीपस्थं मन्त्रं भुक्त्वा त्वकामतः ।
 उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिवेद् ब्रह्म सुवर्चसम् ॥
 आर्तवा यदि चण्डाल मुच्छिष्टात्तु प्रपश्यति ।
 आस्नानकालान्नाश्रीयदासीना वाग्यता बहिः ॥
 पादकच्छं ततः कुर्याद् ब्रह्म कूर्चं पिवेत् पुनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां मनुशासनात् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं मार्तवाभिप्लुता स्पृशेत् ।
 स्नात्वोपवासं कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ॥
 कच्छमेकश्चरेत्सा तु तद्वर्जं चान्तरीकते ।
 आतुरा या ऋतुर्भुत्वा स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशत् दशकद्वस्वनातुराः ।
 वस्त्रापनयनं कृत्वा भक्षना परिमार्जनम् ॥
 दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति
 ब्राह्मणानां करैर्मुक्तं तोयं शिरसि धारयेत् ॥
 सर्वतीर्थतटात्पुण्याद्विशिष्टतरमुच्यते ।
 रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारं नाचरेद्विजः ॥
 ऊर्ध्वं विरातात् स्नातायाः श्रावधर्मेण दाहयेत् ।
 रजस्वले च द्वे स्पृष्टे चातुर्वर्ण्यस्य याः स्त्रियः ॥
 अतिक्वच्छ्रं चरेत् पूर्वं क्वच्छ्रमेकं क्रमेण तु ।
 रजस्वलायाः स्नातायाः पुनरेव रजस्वला ॥
 विंशतेर्दिवसादूर्ध्वं निरात्रमशुचिर्भवेत् ।
 प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो विंशतेः परम् ॥
 रजस्वला तु सा प्रोक्ता प्राक्तु नैमित्तिकं रजः ।
 शुद्धा नारी शुद्धवासाः पुनरार्तवदर्शने ॥
 वस्त्रं तु मलिनं त्यक्त्वा तिलमाप्लुत्य शुध्यति ।
 आतुरः स्नानसंप्राप्तौ दशकत्व स्वनातुरः ॥
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धो भविष्यति ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यात् स्नात्वा मुक्ते तु भुञ्जते ॥
 अमुक्तयो रस्तमयो रद्याद् दृष्ट्वा परेऽहनि ।
 यस्य स्वजन्मनक्षत्रे गृह्येते शशिभास्करौ ॥
 व्याधिः प्रवाहे मृत्युश्च दारिद्र्यञ्च महदभयम् ।
 तस्माद्दानं च होमञ्च देवताभ्यर्चनं जपम् ॥
 कुर्यात्तस्मिन् दिने युक्ते तस्य शान्तिर्भविष्यति ।
 सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्त्रे दिवाकरे ॥ •

यो नरः स्नाति तत्तीर्थे समुद्रे सेतुबन्धने ।

उपोष्य रजनी मेकां राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥

सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।

सोमेऽप्येवं सूर्यतुल्यं तस्मात् सर्वं समाचरेत् ॥

इति वृद्धात्रे यस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

इति श्रीवृद्धात्रेयप्रोक्तं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

विष्णुस्मृतिः ॥

महामते ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्रविशारद ! ॥
अक्षीणकर्म बन्धसु पुरुषो द्विजसत्तम ! ।
सततं किं जपन् जप्यं विबुधः किमनुस्मरन् ॥
मरणे यज्जपं जप्यं यच्च भाव मनुस्मरन् ।
यच्चध्यात्वा द्विजश्रेष्ठ ! पुरुषो मुत्यु मागतः ॥
परम्पद मवाप्नोति तस्मै वद महामुने : ।
शौनक उवाच ॥ इदमेव महाराज ! पृष्टवांस्ते पितामहः ॥
भौषां धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्र विशारद ! ॥
प्रयाणकाले यच्चिन्त्यं सूरिभि स्तत्त्वचिन्तकैः ।
~~किन्तु~~ स्मरन् कुरुश्रेष्ठ ! मरणे पर्युपस्थिते ॥
प्राप्नुयात् परमां सिद्धिं श्रोतु मिच्छामि तद्वद ॥
भौषा उवाच ॥ अद्भुतं च हितं सूक्ष्मं उक्तं प्रश्नं त्वयानघ ! ।
शृणुष्व अवहितो राजन् ! नारदेन पुरा श्रुतम् ॥
श्रीवत्साङ्गं जगद्बीज मनन्तं लोकसाक्षिणम् ।
पुरा नारायणं देवं नारदः परिपृष्टवान् ॥
नारद उवाच ॥ त्वमक्षरं परं ब्रह्म निर्गुणं तमसः परम् ।
आहुर्वेद्यं परं धाम ब्रह्मादि कमलोद्भवम् ॥
भगवन् ! भूतभव्येश ! अदधानै र्जितेन्द्रियैः ।

कथं भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिभिर्देहमोक्षिभिः ॥

किञ्च जप्यं जपेन्नित्यं कल्पमुत्पाय मानवः ।

कथं युञ्जन् सदा ध्यायन् ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥

श्रीश उवाच ॥ श्रुत्वा तस्मात्तु देवर्षेर्वाक्यं वाचस्पतिः स्वयम् ।

प्रोवाच भगवान् विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥—

हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुसूतिम् ।

मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥

यामधीत्य प्रयाणे तु मदभावायोपपद्यते ।

ओङ्कार मयतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारद ! ॥

एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इमं मन्त्रं सुदीरयेत् ।

अवशेनापि यन्नान्नि कीर्तिते सर्वपातकैः ।

युमान् विमुच्यते सद्यः सिंहवस्तै र्मुगैरिव ॥

ओमित्येव परं ब्रह्म शाश्वतं परमव्ययम् ।

एतदुच्चारयन्मर्त्यो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वमो मिति चोच्यते ।

सम्पन्नेऽसुरसंयाने नम्यते च मुमुक्षुभिः ॥

मोक्षश्च ज्ञानिनां प्रोक्तो मोहश्चाज्ञानिनां मृतः ।

यस्य यादृग्विधो भावस्तस्य तादृग्विधो हरिः ॥

भवे भवनविश्वाद्या भूतानां हितकाम्यया ।

सृजते आत्मनात्मानं मात्मन्येव स्वमायया ।

हरिरेव सतां नित्यं शरण्यः शरणार्थिनाम् ॥

नहि नारायणादन्य स्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।

वसत्यमृतमक्षय्यं यस्मिन् लोकाः ससागराः ॥

तएव सृजते लोकान् सृष्टिकाले जगत्प्रभुः ।
 तेजांसि येन दिव्यन्ते महोत्पन्नेन तेजसा ॥
 वासुदेवात्मकं सर्वं तत्तेजोऽपि हि नान्यथा ।
 वासनाद्या स्तु ये भावाः संभवन्ति युगे युगे ॥
 लोकत्रयहितार्थाय स्तोपकाराय नो हरिः ।
 यतश्चोत्पद्यते विश्वं यस्मिन्नेव प्रलिप्यते ॥
 चराचरविसृष्टस्तु सोऽच्युतः पुरुषोत्तमः ।
 अव्यक्तं शाश्वतं देवं प्रभवं पुरुषोत्तमम् ॥
 प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णु मच्चय्यं भक्तवत्सलम् ।
 पुराणं पुरुषं दिव्य मदुभुतं लोकपावनम् ॥
 प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षं देवं नारायणं हरिम् ।
 लोकनाथं सहस्राक्ष मक्षरं परमं पदम् ॥
 भगवन्तं प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यप्रभुं विभुम् ।
 स्वष्टारं सर्वलोकानां मनन्तं विश्वतोमुखं ॥
 पद्मनाभं हृषीकेशं प्रपद्ये सत्यमच्युतम् ।
 हिरण्यगर्भं ममृतं भूगर्भं परतः परम् ॥
 प्रभुं विभुमनाद्यन्तं प्रपद्ये तं रविप्रभम् ।
 सहस्रशीर्षं पुरुषं महर्षिं सत्यभावनम् ॥
 प्रपद्ये सूक्ष्ममचलं वरेण्य मभयप्रदम् ।
 नारायणं पुराणेशं योगात्मानं सनातनम् ॥
 संज्ञानां सर्वमत्त्वानां प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम् ।
 यः प्रभुः सर्वलोकानां येन सर्वमिदं ततम् ॥
 चराचरगुरुर्देवः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनिः पितामहः ॥

ब्रह्मयोनिर्हि विश्वस्य स मे विष्णुः प्रसीदत ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच ॥
 हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये ॥
 गुणाकरः स मे विष्णुर्वासुदेवः प्रसीदतु ।
 अग्निसोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनां ॥
 यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 कार्यं क्रियाच करणं कर्ता हेतुः प्रयोजनम् ।
 अक्रिया करणी कार्यं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 शमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः ।
 रिपुगर्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 अबलो येन बालेन कंसमसौ महाबलः ॥
 चाणूरो निहतो रङ्गैः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 ऋद्धः करवरे यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 येन क्रान्तास्त्रयो लोका दानवाश्च वशीकृताः ॥
 शरणं सर्वभूतानां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 योगावास ! नमस्तुभ्यं सर्वावास ! वरप्रद ! ॥
 सर्वादि वासनाद्यादि वासुदेव ! प्रधानकृत् ।
 यज्ञगर्भ ! हिरण्याङ्ग ! पञ्चयज्ञ ! नमोऽस्तु ते ॥
 चतुर्भूर्तिः परन्धाम लक्षानन्दवराचित ! ।
 अजस्त्वमगमः पन्था ह्यमूर्तिर्विश्वमूर्तिर्धृक् ॥
 श्रीकर्तः ! पञ्चकालज्ञ ! नमस्ते ज्ञानसागर ! ।
 अव्यक्ताद्व्यक्तमुत्पन्नमव्यक्तादयः परोऽक्षरः ॥
 यन्मात्परतरन्नास्ति तमस्मि शरणं गतः ।

न प्रधानी नच महान् पुरुषश्चेतनो ह्यजः ॥
 अनयोग्यः परतरस्तमस्मि शरणं गतः ।
 चिन्तयन्तोऽपि यन्नित्यं ब्रह्मे शानादयः प्रभुम् ॥
 निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः ।
 जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ॥
 यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तमस्मि शरणं गतः ।
 एकांशेन जगत् कृत्स्नमवष्टभ्य विभुः स्थितः ॥
 अग्राह्यो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः ।
 सोमार्काग्निगतन्तेजो या च तारामयी द्युतिः ॥
 दिवि संजायते यो यः स महात्मा प्रसीदतु ।
 सूर्यमध्यस्थितः सोमस्तस्य मध्ये च यास्तिता ॥
 भूतवाद्याचरा दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु ।
 सगुणे निर्गुणश्चासौ लक्ष्मीवान् चेतनो ह्यजः ॥
 सूक्ष्मः सर्वगतो देही स महात्मा प्रसीदतु ।
 साङ्गप्रयोगाश्च ये चान्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
 यं विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 अव्यक्तः समधिष्ठाता ह्यचिन्त्यः सदसत्परः ॥
 आस्थितः प्रकृतिं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 क्षेत्रज्ञः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मुखैः ॥
 निर्विकार ! नमस्तेऽस्तु साक्षिचेतिध्रुवस्थितः ।
 अतीन्द्रिय ! नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न मीयसे ॥
 येच त्वां नाभिजानन्ति संसारे सञ्चरन्ति ते ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्ति च ॥
 अव्यक्तमत्यहङ्कारा मनीभूतेन्द्रियाणि च ।

त्वयि तानि चलेषु त्वं न तेषु त्वं न ते त्वयि ॥
 एकत्वान्यत्वनानात्वं ये विदु र्यान्ति ते परम् ।
 समोहं सर्वभूतेषु न मे द्वेषोऽस्ति न प्रियः ॥
 समत्वमभिकाङ्क्षन्तभक्त्या वै नान्यचेतसः ।
 चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामञ्चतुर्विधम् ॥
 त्वया त्वय्येव तत्प्रीतं सूत्रे मणिगणाद्भवं ।
 स्मृत्यो ! भोक्तासि कूटस्थो ह्यतत्त्वस्तत्त्वसंज्ञितः ॥
 अकर्ता हेतुरचरः पृथगात्मन्यवस्थितः ।
 न मे भूतेषु संयोगो न भूतत्वगुणाधिकः ॥
 अहङ्कारेण बुद्ध्या वा न मे योगास्त्रिभिर्गुणैः ।
 न मे धर्मो ह्यधर्मो वा नामभोजनं वा पुनः ॥
 जरामरणमौदार्यं त्वां प्रपन्नोऽस्मि सर्वगः ।
 विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भृयः समागतः ॥
 ईश्वरोऽसि जगन्नाथ ! किमतः परमुच्यते ।
 भक्तानां यद्वितं देव ! तदेहि त्रिदशेश्वर ! ॥
 पृथिवीं यातु मे प्राणं यातु मे रसनञ्चलम् ।
 रूपं हुताशनं यातु स्पर्शं यातु च मारुतं मे ॥
 श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिकं पुनः ।
 इन्द्रियाणि गुणान् यातु स्वासु स्वासु च योनिषु ॥
 पृथिवी यातु सलिलमापोऽग्निं मनलोऽनिलम् ।
 वायुराकाशमपेतु मनसाकाशमेव च ॥
 अहङ्कारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥
 प्रधाने प्रकृतिं याते गुणसाम्ये अवस्थिते ।

वियोगः सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मेऽभवत् ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ।
 निष्कौबल्यं पदं देवकांचितं परमन्तपः ॥
 एकौभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥
 नमो भगवते तच्चै विष्णवे परमविष्णवे ।
 त्वद्बुद्धिस्तद्गतप्राणस्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ॥
 त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणि र्गुणस्थिते ।
 पूर्वदेहिक्ता ये मे आधरः प्रविशन्तु माम् ॥
 आर्दयन्तु च दुःखानि नृणां ते न भवेदिति ।
 उपदिष्टन्तु मे सर्वे आधरः पूर्वचिन्तिताः ॥
 अनृणो गन्तुमिच्छामि तान् तैः परममदम् ।
 अहं भगवत्स्तस्य मम वाः पातनः ॥
 तस्याहं न प्रणश्यामि सस्य प्रणश्यति ।
 कर्मेन्द्रियाणि संयम्य प्रहृष्टोऽस्मिन्निद्राणि च ।
 दशेन्द्रियाणि मनसो हृत्पुच्छं वा पुनः ।
 अहङ्कारं तथा बुद्धौ कुर्वन् न योजयेत् ॥
 आत्मबुद्धीन्द्रियमप्येदुर्बलं परायणम् ।
 ममायमपि तस्याहं येन मेदन्ततम् ॥
 आत्मनात्मनि संयोज्य तस्यैव अनुसंस्मरेत् ।
 एवं बुद्धेः परम्बुद्ध्या लब्धं पुनर्भवम् ॥
 श्रीं नमो भगवते तस्यैव तं परमात्मने ।
 नारायणाय भक्तानाजिते तस्य प्राश्वते ॥
 हृदिस्थाय च भूतानां स त्वं च महात्मने ।
 इमामनुजृतिर्निन्द्यां वं तैर्गौ पापनाशनीम् ॥

स्वयंस्विकृद्वश्च पठेद्यत्र तत्र समभ्यसेत् ।
 मरणे समनुप्राप्ते यस्त्विमामनुसंशरेत् ॥
 अपि पापसमाचारः स याति परमाङ्गतिम् ।
 यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥
 कुर्वन्तत्फलमाप्नोति पुनरावर्तते नतु ।
 अभ्यर्चयन् पितृन्देवान् पठन् जुह्वन् बलिन्ददन् ॥
 ज्वलदग्निं शरेद्यो मां लभते परमाङ्गतिम् ।
 यज्ञोदानं तपः कर्म पावनानि मनोषिणाम् ॥
 यज्ञोदानं तपस्तप्तात्कुर्यादाशाविवर्जितः ।
 पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः ॥
 श्रावयेच्छ्रद्धधानांश्चमङ्गतांश्च विशेषतः ।
 नम इत्येव यो ब्रूयान्मङ्गलः श्रद्धयान्वितः ॥
 तस्याक्षयो भवेन्नोकः श्वपाकस्यापि नारद ! ।
 किं पुनर्ये यजन्ते मां साधकाविधिपूर्वकम् ॥
 श्रद्धावन्तो यतात्मान स्ते मां यान्ति मदाश्रिताः ।
 कर्माण्याद्यन्तवन्तीह मङ्गलतोऽनन्तमश्रुते ॥
 मामेव तस्माद्विर्वर्षे । ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ।
 श्रद्धाप्रसि तपःसिद्धिं लभ्यसेच पदं मम ।
 श्रद्धाना मिच्छया ज्ञानं दद्याद्दर्शोपदेशनम् ॥
 कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
 श्रद्धात् प्रदेयं साधुभ्यो जन्मबन्धभयापहम् ॥
 शश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
 नासौ फलमवाप्नोति मदभक्तैर्दद्यादप्यति ॥
 भीष्म उवाच ॥ एव पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ।

यदुवाच तथा शम्भुस्तदुक्तं तव सुव्रत ! ॥
 त्वमप्येकमना भूत्वा ध्येयं ज्ञेयं गुणाधिकम् ।
 भज सर्वेण भावेन परमात्मानं मन्त्रयम् ॥
 श्रुत्वैतत् नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणैरितम् ।
 अत्यन्तभक्तिमान् देवे एकान्तित्वं मुपेयिवान् ॥
 नारायणं मृषीन् देवं दशवर्षाण्यनन्यभाक् ।
 इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥
 किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्ब्रतैः ।
 नमो नारायणायैति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
 नारायणाय नमः श्रीमिति वेदमन्त्रां
 यो नित्यमेव मनसापि समभ्यसेच्च
 पापैः प्रमुच्य परमे लब्धयातिविष्णोः-
 स्थानं हि सर्वं मिति वेदविदो वदन्ति ॥
 किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः ॥
 यो नित्यं ध्यायते देव ! नारायणं मनन्यधीः ॥
 चौरवासा जघ्नी वापि त्रिदण्डी मुण्ड एववा ।
 भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ ! न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥
 ये नृशंसा दुरात्मानः पापधर्मविवर्जिताः ।
 तेषां यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः ॥
 अन्यथा मन्दबुद्धीनां प्रतिभाति दुरात्मनाम् ।
 कुतर्कज्ञानदृष्टीनां विश्रान्तेन्द्रियवर्त्मनाम् ॥
 नमो नारायणायैति ये विदुर्ब्रह्म शाश्वतम् ।
 अन्तकाले जपन्वैति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

आचारहीनोऽपि मुनिप्रवीर ! भक्त्या विहीनोऽपि तु विन्दतोऽपि ।

'क्रीत्य' नारायणशब्दमात्रं विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां गतिम् ॥

कान्तारवनदुर्गेषु कृत्स्नैष्वापत्सु संयुगे ।

दस्युभिः सन्निरोधेच नामभि र्मां प्रकीर्तयेत् ॥

न दिव्यपुरुषो धीमान् येषु स्थानेषु मां स्मरेत् ।

चौरव्याघ्र महासर्पैः क्रूरैरपि न बाध्यते ॥

जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।

नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥

नामास्ति याति शक्तिश्च पापे निर्हरणे हरेः ।

श्वपचोऽपि नरः कर्तुं क्षमस्तावन्न किल्बिषम् ॥

न तावत् पापमस्तीह यावन्नामहतं हरेः ।

अतिरेक भयादाहुः प्रायश्चित्तान्तरं बुधाः ॥

गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ।

अद्यापि न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥

न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम् ।

न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवं प्रणिपत्य सीदति ॥

इमां रहस्यां परमामनुष्मृतिं ह्यधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकम् ।

विहाय दुःखानि विमुच्य सङ्कटात्

स वीतरागो विचरेन्नही मिमाम् ।

गङ्गायां मरणं चैव दृढा भक्तिश्च केशवे

ब्रह्मविद्याप्रबोधश्च नात्यस्य तपसः फलम् ॥

इति विष्णुस्मृतिः समाप्ता ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

ब्रह्मरात्र्या व्यतीतायां प्रवृद्धैः पद्मसम्भवे ।
विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम् ॥
जलक्रीडारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा ।
वाराहमास्थितोरूपसुज्जहार वसुन्धराम् ॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुवक्ताश्चितामुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥
अहीरात्रेक्ष्णो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः अवस्तुण्डः सामघोषमहास्वनः ॥
धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तमयो वीरः प्रांशुजानुर्महावृषः ॥
उद्गातन्त्रो होमलिङ्गो वीजौषधिमहाफलः ।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥
वैदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥
दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान् ।
उपाकर्मोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छायापत्नीसहायोऽसौ मणिशृङ्गद्वोदितः ॥
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥

दंष्ट्राग्रेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
 आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥
 एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्धृता पृथिवी सर्वा रसातलगता पुरा ॥
 उद्धृत्य निखले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके ।
 यथास्थानं विभज्यापस्तङ्गता मधुसूदनः ॥
 सामुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ।
 पल्लवेषु च पाल्लव्यः सरःसु च सरोवराः ॥
 पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा ।
 द्वीपानामुद्धधीनाञ्च स्थानानि विविधानि च ॥
 स्थानपालांक्षोकपालान्नदीशैलवनस्पतीन् ।
 ऋषींश्च सप्त धर्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान् ॥
 पिशाचोरगगन्धर्व्वयक्षराक्षसमानुषान् ।
 पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतयामं चतुर्विधम् ॥
 भेषेन्द्रचापसम्पातान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥
 एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम् ।
 जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥
 अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनार्दने ।
 वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्न भविष्यति ॥
 पृच्छामि कश्यपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम् ।
 मदीयां वहते चिन्तां नित्यमेव महामुनिः ॥
 एवं स निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरूपधारिणी ।
 जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृष्ट्वांस्ताञ्च कश्यपः ॥
 मूलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम् ।

अलिसङ्कालकां शुभ्रां बन्धुजीवाधरां शुभाम् ॥
 सुशुभ्रसृष्टदशनां चारुनासां नतभ्रुवम् ।
 कम्बुकण्ठीं संहतोरुं पीनोरुजघनस्थलीम् ॥
 विरेजतुस्ततो यस्याः समी पीनो निरन्तरौ ।
 मत्तेभकुम्भसङ्काशौ श्वातकुम्भसमद्युतौ ॥
 मृणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ ।
 रुक्मस्तम्भनिभावूरू गूढे श्लिष्टे च जानुनी ॥
 जङ्घे विरोमे सुषमे पादावतिमनोरमौ ।
 जघनञ्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः ॥
 प्रभायुता नखास्ताम्रा रूपं सर्व्वमनोहरम् ।
 कुर्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिशः ॥
 कुर्वाणां प्रभया देवीं तथा वितिमिरा दिशः ।
 सुसूक्ष्मशुक्लवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम् ॥
 पदन्यासैर्व्वसुमतीं सपद्माभिव कुर्व्वतीं ।
 रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुर्पास्थिताम् ॥
 समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ।
 उवाच तां वरारोहे ! विज्ञातं हृद्गतं मया ॥
 धरे ! तव विशालाक्षि ! गच्छ देवि ! जनार्दनं ।
 स ते वक्ष्यत्यग्रेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः ॥
 क्षीरोदे वसतिलस्य मया ज्ञाता शुभानने ! ।
 ध्यानयोगेन चाव्वङ्गि ! तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ॥
 इत्येवमुक्ता सम्पूज्य कश्यपं वसुधा ततः ।
 प्रययौ केशवं द्रष्टुं क्षीरोदमथ सागरम् ॥
 सा ददर्शामृतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।

पवनक्षोभसंजातवीचीशतसमाकुलम् ॥
 हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम् ।
 वीचीहस्तैर्धवलितैराह्वयानमिव क्षितिम् ॥
 तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम् ।
 अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्मषम् ॥
 यस्मात्तस्मात्तु विभ्रन्तं सुशुभ्रां तनुमूर्जिताम् ।
 पाण्डुरं खगमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम् ॥
 इन्द्रनीलकण्ठाराध्यं विपरीतमिवाभ्ररम् ।
 फलावलीसमुद्भूतवनसङ्घसमाचितम् ॥
 निम्नोक्कमिव शेषाहेर्विस्तीर्णं तमतीव हि ।
 तं दृष्ट्वा तत्र मध्यस्थं दृष्ट्वा केशवाक्षयम् ॥
 अनिर्द्देश्यपरामाख्यमनिर्द्देश्यर्क्षिसंयुतम् ।
 शेषपर्यङ्कशं तस्मिन् दृष्ट्वा मधुसूदनम् ॥
 शेषाहिफणरत्नांशुदुर्विभाव्य सुखाम्बुजम् ।
 शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥
 पीतवाससमक्षोभ्यं सर्वरत्नविभूषितम् ।
 मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम् ॥
 संवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः ।
 शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यमानं समन्ततः ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं वन्दे मधुसूदनम् ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥
 उद्धृताहं त्वया देव ! रसातलतलङ्गता ।
 स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो ! लोकानां हितकाम्यया ॥
 तस्माधुना मे देवेश ! का धृतिर्वि भविष्यति ।

एवमुक्तस्तदा देव्या देवो वचनमब्रवीत् ॥
 वर्णाश्रमाचाररताः शास्त्रैकतत्परायणाः ।
 त्वां धरे ! धारयिष्यन्ति तेषां तद्भार आहितः ॥
 एवमुक्ता वसुमती देवदेवमभाषत ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् वद सनातनान् ।
 त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः ।
 नमस्ते देव ! देवेश ! देवारिबलसूदन ! ।
 नारायण ! जगन्नाथ ! शङ्खचक्रगदाधर ! ॥
 पद्मनाभ ! हृषीकेश ! महाबलपराक्रम ! ।
 अतीन्द्रिय ! सुदुष्पार ! देव ! शार्ङ्गधनुर्धर ! ॥
 वराह ! भीम ! गोविन्द ! पुराण ! पुरुषोत्तम ! ।
 हिरण्यकेश ! विश्वाक्ष ! यज्ञमूर्ति ! निरञ्जन ! ॥
 क्षेम ! क्षेचक्ष ! लीकेश ! सलिलान्तरशायक ! ।
 यन्ममन्ध्रवहाचिन्त्य ! वेदवेदाङ्गविग्रह ! ॥
 जगतोऽस्य समग्रस्य सृष्टिसंहारकारक ! ॥
 सर्वधर्मज्ञ ! धर्माङ्ग ! धर्मयोनि ! वरप्रद ! ।
 विश्वक्सेनामृत ! व्योम ! मधुकैटभसूदन ! ॥
 ब्रह्मतां ब्रह्मणाजेय ! सर्व ! सर्वाभयप्रद ! ।
 वरेण्यानघ ! जौमूताव्यय ! निर्व्वाणकारक ! ॥
 आप्रायन ! अपांस्थान ! चैतन्याधार ! निष्क्रिय ! ।
 सप्तशीर्षाध्वरगुरो ! पुराण ! पुरुषोत्तम ! ।
 ध्रुवाक्षर ! सुसूक्ष्मेश ! भक्तवत्सलपावन ! ।
 त्वंगतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ॥
 तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम ! ।

प्रपन्नीस्त्रि जगन्नाथ ! ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम् ॥
 सुब्रह्मण्यमनाधृष्यं वसुखेलं वसुप्रदम् ।
 महायोगबलीपेतं प्रस्निग्धं धृताचिषम् ॥
 वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
 सुरासुरगुरुं देवं विशुं भूतमहेश्वरम् ॥
 एकव्यूहं चतुर्वक्त्रं जगत्कारणकारणम् ।
 ब्रूहि मे भगवन् ! धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान् ॥
 आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् संसंग्रहान् ।
 एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षीणोमभाषत ॥
 शृणु देवि ! धरे ! धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान् ।
 आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् संसंग्रहान् ॥
 ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्तस्तेषां परायणान् ।
 निषसा भव वामोरु ! काञ्चनेऽस्मिन् वरासने ॥
 सुखासीना निबोध त्वं धर्मान्निगदतो मम ।
 शृश्रुवे वैष्णवान् धर्मान् सुखासीना धरा तदा ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्रित्वारः । तेषा-
 माद्या द्विजातयः । तेषां निषेकाद्यः स्मृत्यान्तो मन्त्रवत्
 क्रियासमूहः । तेषाञ्च धर्माः ब्राह्मणस्याध्यापयनं क्षत्रियस्य
 शस्त्रनिष्ठता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा द्विजा-
 नां यजनाध्ययने । अथैतेषां वृत्तयः ब्राह्मणस्य याजनप्रति-
 ग्रही क्षत्रियस्य क्षितिर्वाणं कृषिगोरक्षवाणिज्यकुसीदयोनिपो-
 षणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पानि । आपदनन्तरा वृत्तिः ।

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः ।

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥

आर्जवत्वमलोभश्च देवब्राह्मणधूजनम् ।

अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्यउच्यते ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ राजधर्माः ॥ प्रजापरिपालनं वर्णाश्रमाणां स्वे स्वे धर्मे व्यवस्थापनम् । राजा च जाङ्गलं पशव्यं शस्योपेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रपादञ्च तत्र धन्वन्तमहीवारिहृक्षगिरि-दुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत् । तत्र ग्रामाध्यक्षानपि कुर्यात् । दशाध्यक्षान् । शताध्यक्षान् । देशाध्यक्षाञ्च । ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परीहारं कुर्यात् । अशक्नो दश-ग्रामाध्यक्षाय निवेदयेत् । सोऽप्यशक्नोः शताध्यक्षाय । सोऽप्यशक्नो देशाध्यक्षाय । देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना दो-षमुच्छिन्द्यात् । आकरशुल्कतरनागवनेष्वप्तान्नियुञ्जीत । धर्मिष्ठान् धर्मकार्येषु । निपुणानर्थकार्येषु । शूरान् संग्रा-मकर्म्मसु । उग्रानुग्रहेषु षण्डान् स्त्रीषु ॥ प्रजाभ्यो वल्यर्थं सस्वत्सरेण धान्यतः षष्ठमंशमादद्यात् । सर्वशस्येभ्यश्च द्विकं शतम् । पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च । मांसमधुघृतौष-भिगत्यमूलफलरसदाह पलाजिनमृद्वाण्डाश्मभाण्डवैदलेभ्यः षष्ठभागम् । ब्राह्मणेभ्यः करादानं न कुर्यात् ते हि राज्ञी धर्मकरदाः । राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषष्ठांशभाक् । स्वदेशपण्याच्च शुल्कांशं दशममादद्यात् परदेशपण्याच्च विंश-तितमम् । शुल्कस्थानमपक्रामन् सर्वापहारित्वमाप्नुयात् ।

शिल्पिनः कर्मजीविनश्च शूद्राश्च मासेनैकं राज्ञः कर्म
 कुर्युः । स्वाम्यमात्यदुर्गकोषदण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः ।
 तद्दूषकांश्च हन्यात् । स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारचक्षुः स्यात् ।
 साधूनां पूजनं कुर्यात् । दुष्टांश्च हन्यात् । शत्रुमित्रोदासी-
 नमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथाहं यथाकालं प्रयुञ्जीत ।
 सन्धिविग्रहयानाशनसंश्रयहैधीभावांश्च यथाकालमाश्रयेत् ।
 चैत्रे मार्गशीर्षे वा यावां यायात् । परस्य व्यसने वा ।
 परदेशावाप्तौ तद्देशधर्मान्नोच्छिन्यात् । परेणाभियुक्तश्च
 सर्व्वात्मना राष्ट्रं गोपायेत् । नास्ति राज्ञां समरे तन्मुत्या-
 गसदृशोधर्मः । गोब्राह्मणनृपतिमित्रधनदारजीवितरक्ष-
 णाद्ये हतास्ते स्वर्गभाजः । वर्णसङ्कररक्षणार्थं च । राजा
 पुरावाप्तौ तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत् ॥ न राजकुलमु-
 च्छिन्यात् । अन्यत्राकुलीनराजकुलात् । मृगयाक्षस्त्रीपा-
 नेष्वभिरतिं न कुर्यात् । वाक्पाकृष्यदण्डपाकृष्ये च नार्थ-
 दूषणं कुर्यात् । आद्यद्वाराणि नोच्छिन्यात् । नापात्रवर्षी
 स्यात् । आकरेभ्यः सर्वमादद्यात् ॥ निधिं लब्ध्वा तदर्द्धं
 ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमर्द्धं कोशे प्रवेशयेत् । निधिं
 ब्राह्मणो लब्ध्वा सर्वमादद्यात् । क्षत्रियश्चतुर्थमंशं राज्ञे
 दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमादद्यात् । वैश्यश्च-
 तुर्यमंशं राज्ञे दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमंशमादद्यात् ।
 शूद्रश्चावाप्तं द्वादशधा विभज्य पञ्चांशान् राज्ञे दद्यात्
 पञ्चांशान् ब्राह्मणेभ्योऽंशद्वयमादद्यात् । अनिवेदितवि-
 ज्ञातस्य सर्वमपहरेत् । स्वनिहिताद्राज्ञे ब्राह्मणवर्जं
 द्वादशमंशं दद्यात् । परनिहितं अनिहितमिति भुवंस्तत्समं

दण्डमावहेत् ॥ बालानाथस्त्रीधनानि च राजां परिपालयेत् । चौरहृतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्ववर्णैर्भ्यो दद्यात् । अनवाप्य च स्वकीयादेव दद्यात् । शान्तिस्वस्त्ययनैर्देवोपघातान् प्रशमयेत् । परचक्रोपघातांश्च शस्त्रनित्यतया । वेदेतिहासधर्मशास्त्रार्थकुशलं कुलीनमव्यङ्गं तपस्विनं पुरोहितञ्च वरयेत् । शुचीनलुब्धानवहिताच्छक्तिसम्पन्नान् सर्वार्थेषु च सहायान् स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम् । व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं वा नियुञ्ज्यात् । जन्मकर्मव्रतोपेताश्च राज्ञा सभासदः कार्यारिपौ मिते च ये समाः कामक्रोधलोभादिभिः कार्यार्थिभिरनाहार्याः । राजा च सर्वकार्येषु सम्बत्सराधीनः स्यात् । देवब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत् । हृदयसेवी भवेत् । यज्ञयाजी च । नचास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधात्तोऽवसीदेत् । नचान्योऽपि सत्कर्म्मनिरतः । ब्राह्मणेभ्यश्च भुवं प्रतिपादयेत् । येषाञ्च प्रतिपादयेत्तेषां स्ववंश्यानन्तरप्रमाणं दानच्छेदोपवर्णनञ्च पटे ताम्रपत्रे वा लिखितं स्वमुद्राङ्कितञ्चागामिनृपविज्ञापनार्थं दद्यात् । परदत्ताञ्च भुवं नापहरेत् । ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान् प्रयच्छेत् । सर्वतस्त्वात्मानं गोपायेत् सुदर्शनश्च स्यात् । विषघ्नागदमन्त्रधारी च । नापरोक्षितमुपयुञ्ज्यात् । स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात् । बध्येष्वपि न भ्रुकुटीमाचरेत् । अपराधानुरूपञ्च दण्डं दण्डेषु दापयेत् । सम्यग्दण्डप्रणयनं कुर्यात् । द्वितीयमपराधं न कस्यचित् क्षमेत । स्वधर्ममपालयन्नादण्ड्योनामास्ति राज्ञः ।

यत्र श्यामी लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भरः ।

प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ।
 स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्यादभृशदण्डश्च शत्रुषु ।
 सुहृत्स्वजिह्वाः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ।
 एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोञ्छेनापि जीवतः ।
 विस्तूर्यते यशोलोके तैलविन्दुरिवाश्वसि ।
 प्रजासुखे सुखी राजा तद्विखे यश्च दुःखितः ।
 स कीर्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

जालस्थार्कमरीचिगतं रजस्त्रमरेणुसंज्ञकम् । तदष्टकं
 लिख्या । तत्त्रयं राजसर्षपः । तत्त्रयं गौरसर्षपः । तत्षट्कं
 यवः । तत्त्रयं कृष्णलम् । तत्पञ्चकं भाषः । तद्वादशकम-
 च्चाह्वम् । अच्चाह्वमेव सचतुर्माषकं सुवर्णः । चतुःसुवर्णको
 निष्कः । द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमाषकः । तत्षोडशकं
 धरणम् । ताम्रकार्षिकः कार्षापणः ।

पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः सहस्रः स्मृतः ।
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ महापातकिनी ब्राह्मणवर्जं सर्वे बध्नाः । न शारी-
 रो ब्राह्मणस्य दण्डः । स्वदेयाद्ब्राह्मणं कृताह्वं विवासयेत् ।
 तस्य च ब्रह्महत्यायामग्निरस्कं पुरुषं ललाटे कुर्यात् ।
 सुराध्यजं सुरापाने । श्वपदं स्तेये । भग्नं गुरुतल्पगमने ।
 अन्यत्रापि बध्यकर्म्मणि तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत् ।

कूटशासनकट्टंश्च राजा हन्यात् । कूटलेख्यकारीश्च । गर-
 दाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च । ये च धान्यं
 दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकंमपहरेयुः । धरिममेयानां शताद-
 पप्रधिकं । ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः । सेतुभेद-
 कांश्च प्रसह्यतस्काराणाम्बावकाशभक्तप्रदांश्च । अन्यत्र राजा-
 शक्तेः स्त्रियमशक्तभर्तृकां तदतिक्रमणाञ्च । हीनवर्णोऽधि-
 कवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्यात्तदेवास्य शातयेत् । एकास-
 नोपवेशी कट्यां कृताङ्गो निर्व्यास्यः । निष्ठीव्योऽष्टद्वयविहीनः
 कार्य्यः अवशब्दयिता च गुदहीनः । आक्रोशयिता च
 विजिह्वः । दर्पेण धर्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमासेचये-
 नैलमास्ये । द्रोहेण च नामजातिग्रहणे दशाङ्गुलोऽस्य
 शङ्कुर्लिखेयः । श्रुतदेशजातिकर्मणामन्यथावादी कार्षा-
 पणशतद्वयं दण्ड्यः । काणखञ्जादिनां तथावाद्यपि कार्षा-
 पणद्वयम् । गुरुनाक्षिपन् कार्षापणशतं । परस्य पतनी-
 याक्षेपे कृते तूत्तमसाहसं । उपपातकयुक्ते मध्यमम् त्रैवि-
 द्यद्वयाक्षेपे जातिपूगानाञ्च । पामदेशयोः प्रथमसाहसम् ।
 व्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्षापणशतम् । मातृयुक्ते तूत्तमं सवर्णा-
 क्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः । हीनवर्णाक्रोशने षड् दण्ड्यः ।
 अथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणोदण्डः । तयोर्वा
 कार्षापणास्त्रयः शुष्कवाक्याभिधाने त्वेवमेव । पारजायी
 सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्ड्यः । हीनवर्णागमने मध्य-
 मम् गोगमने च । अन्यागमने बध्यः पशुगमने कार्षाप-
 णशतं दण्ड्यः ॥ दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च ताञ्च
 विभृयात् । अदुष्टां दुष्टामिति ब्रुवन्नुत्तमसाहसम् । गजा-

श्लोष्ट्रगोघाती त्वेककरपादः कार्यः । विमांसविक्रयी कार्षापणशतम् ग्राम्यपशुघाती च । पशुस्वामिने तत्सम्यग् दद्यात् । आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षापणान् । पक्षिघाती मत्स्यघाती च कार्षापणान् । फलोपगमद्रुमच्छेदी कौटोपघाती तूत्तमसाहसं दण्ड्यः । पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम् । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्षापणशतम् । तृणच्छेद्येकं सर्व्वं च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम् ॥ हस्ते नावगोरयिता दशकार्षापणान् । पादेन विंशतिं । काष्ठेन प्रथमसाहसम् । पाषाणेन मध्यमम् । शस्त्रेणोत्तमम् । पादकेशांशुककरलुण्ठने दशपणान् दण्ड्यः । शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वाविंशत्पणान् । सह शोणितेन चतुःषष्टिं । करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने मध्यमम् । चेष्टाभोजनवायोधि प्रहारदाने च । नेत्रकन्धरावाहुसकथ्यसंभङ्गे चोत्तमम् । उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनाच्च विमुञ्चेत् । तादृशमेव वा कुर्यात् । एकं बहूनां निघ्नतां प्रत्येकमुक्तादण्डाद्विगुणः । क्रोशून्तमभिधावतां तत्समीपवर्त्तिनां संस्तरताच्च । सर्व्वं च पुरुषपीडाकरास्तदुत्थानव्ययं दद्यात् ॥ ग्राम्यपशुपीडाकराश्च । गोश्लोष्ट्रगजापहार्य्यैः करपादकरः कार्यः । अजाव्यपहार्य्यैः करश्च । धान्यापहार्य्यैः कादशगुणं दण्ड्यः । शस्यापहारौ च ॥ सुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशतस्वभ्यधिकमपहरन् विकरः तदूनमेकादशगुणं दण्ड्यः । सूतकार्पासगोमयगुडदधिक्षीरतक्रतृणलवणसृङ्गस्य पक्षिमत्स्यघृततैलमांसमधुवैदलवैष्णवमयलोहदण्डानामपहर्त्ता मूलप्राप्तिगुणं दण्ड्यः । पक्वान्मानाश्च

पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पञ्चज्ज्वालात् ।
 शाकमूलफलानाञ्च रक्षापहार्युत्तमसाहसम् । अनुक्तद्र-
 व्याणां मपहर्ता मूलग्रसमम् । स्तेनाः सर्वमपहृतं
 धनिकस्य दाप्याः । ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः । येषां
 देयः पत्न्यास्तेषामपथदायो कार्षापणानां पञ्चविंशति दण्ड्यः
 आसनाहंस्यासन मददच्च । पूजार्हमपूजयंश्च । प्रातिवेश्यब्रा-
 ह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च । निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च ।
 निमन्त्रितस्तथेतु प्रक्तवानभुञ्जानः सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च
 द्विगुणमन्नम् । अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोडशसुवर्णान् ।
 जात्यपहारिणा शतं सुरया बध्यः । क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्द्धं ।
 वैश्यं दूषयितुस्तदर्द्धमपि । शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम् ।
 कामकारेणास्पृश्यस्त्वैवर्णिकंस्पृशन् बध्यः । रजस्वलां शि-
 ष्याभिस्ताडयेत् । पथ्युद्यानोदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतं ।
 तच्चापास्यात् । गृहभृकुट्यादुग्रपभेत्ता मध्यमसाहसं दण्ड्यः ।
 तच्च योजयेत् । गृहेपोडाकरं द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतं ॥ साधा-
 रण्यापलापी ॥ प्रोषितस्याप्रदाता च । पितृपुत्राचार्यया-
 ज्यत्विजामन्योन्यापतितत्यागी च । न च तान् जह्यात् । शूद्र-
 प्रव्रजितामां दैवे पित्रे भोजकश्च । अयोग्यकर्मकारी च ।
 समुद्रगृहभेदकः । अनियुक्तः शपथकारी पशूनां पुंस्त्वोपघा-
 तकारी च । पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां दशपणो दण्डः ।
 यस्तयोश्चान्तरः स्यात्तस्योत्तमसाहसम् । तुलामानकटककर्म-
 कटृश्च ।

तद्वृत्ते कूटवादिनश्च द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च ।
 सन्भूषणविजां पण्यमनवैणावरुन्धतां । प्रत्येकं विक्रीणताञ्च ।

गृहीतमूल्यं पण्यन्तु क्रेतुर्नैव दद्यात्तस्यासौ सोदयं दाप्यः ।
 राज्ञा च पण्यतं दण्ड्यः । क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा
 क्रेतुरेव स्यात् । राजविनिषिद्धं विक्रीणतस्तदपहारः ।
 तारिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दण्य पणान् दण्ड्यः । ब्रह्म-
 चारिवानप्रस्थभिक्षुगुर्विण्णौतीर्थानुसारिणं नाविकः शौल्-
 किकः शुल्कमाददानश्च । तच्च तेषां दद्यात् । द्यूते कूटा-
 च्छदेविनां करच्छेदः । उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः । ग्रन्थि-
 भेदकानां करच्छेदः । दिवा पशूनां वृकादुपघाते पाते
 त्वनापदि पालदोषः । विनष्टपशुमूत्यञ्च स्वामिने दद्यात् ।
 अननुज्ञातां दुहन् पञ्चविंशतिकाषांपणान् दण्ड्यः । महिषी
 चेच्छस्यनाशं कुर्यात्तत्पालकस्वष्ट्री माषकान् दण्ड्यः ।
 अपात्नायाः स्वामी अश्वस्तूष्णीगर्हर्भो वा । गौश्चेत्तद्वर्गं
 तद्वर्गमजाविकं । भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणं । सर्वत्र
 स्वामिने विनष्टशस्यमूत्यञ्च । पथिग्रामसीमान्ते न दोषः
 अनावृते च अल्पकानां उत्सृष्टवृषभसूतिकानाञ्च । यस्तत्त-
 मवर्णान् दास्ये नियोजयेत्तत्स्वोत्तमसाहसदण्डः । त्वक्त-
 प्रब्रज्यो राज्ञोदास्यं कुर्यात् । भृतकश्चापूर्णकाले भृतिं
 त्यजन् सकलमेव मूल्यं दद्यात् । राज्ञे च पण्यतं दद्यात्
 तद्दोषेण यद्विनश्येत्तत् स्वामिने । अन्यत्र देवोपघातात् ।
 स्वामी चेद्भृतकमपूर्णे काले जह्यात्तस्य सर्वं मूल्यं दद्यात् ।
 दण्यतञ्च राजनि अन्यत्र भृतकदोषात् । यः कन्यां पूज्य
 दत्तामन्यस्यै दद्यात् स चौरवच्छास्यः । वरदोषं विना निर्दोषां
 परित्यजन् पत्नीञ्च अजानन् प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी-
 यात्तत्र तस्यादोषः । स्वामी द्रव्यमाप्नयात् । यद्यप्रकाशं

हीनमृत्पञ्च क्रीणीयात्तदा क्रेता विक्रेता च चौरवच्छास्त्री ।
 गणद्रव्यापहर्त्ता विवास्यः तत्सम्बिदं यच्च लङ्घयेत् ।
 निक्षेपापहार्थ्यर्थवृद्धिसहितं धनं धनिकस्य द्राप्यः । राज्ञा
 चौरवच्छास्यः यश्चानिच्छित्तं निच्छित्तमिति ब्रूयात् । सीमाभे-
 त्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः स्त्रीमां लिङ्गान्वितां
 कारयेत् । जातिम्ब्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता विवास्यः ।
 अभक्ष्यस्याविक्रेयस्य च विक्रेयी देवप्रतिमाभेदकश्चोत्तमसाहसं
 दण्डनीयः । भिषङ्मिथ्याचरन्नुत्तमेषु पुरुषेषु । मध्यमेषु
 मध्यमं तिर्यक्तुं प्रथमम् । प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तदापयित्वा
 प्रथमसाहसं दण्ड्यः । कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्यः ।
 उत्क्रोचोपजीविनां सभ्यानाञ्च । गोचर्ममात्राधिकां भुव-
 मन्यस्याधीकृतां तस्मादानिर्धौचान्यस्य यः प्रयच्छेत् स ब-
 ध्वः । जनाञ्चेत् षोडशसुवर्णान् दण्ड्यः ।

एकोऽश्वीयादयदुत्पन्नं नरः सम्बत्सरं फलम् ।
 गोचर्ममात्रा सा क्षीणी स्तोका वा यदि वा बहुः ॥
 ययोर्निच्छित्तआधिस्तौ विवदेतां यदा नरी ।
 यस्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता ॥
 सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत् ।
 आहर्त्ता लभते तत्र नापहार्थ्यन्तु तत् कश्चित् ॥
 पित्रा भुक्तन्तु यदुद्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्मेतः ।
 तस्मिन् प्रेते न वाच्याऽसौ भुक्ता प्राप्तं हि तस्यै तत् ॥
 त्रिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि ।
 लेख्याभारेऽपि तां तत्र चतुर्थः समवाप्नुयात् ॥
 नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणामाततायिनाम् ।

हस्त्यश्वाणां तथान्येषां बधे हन्ता न दोषभाक् ॥
 गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
 आततायिनमायान्तं हन्यादेवात्रिचारयन् ॥
 नाततायिबधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
 प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युसन्मन्युमृच्छति ॥
 उद्यतासिविषाग्निञ्च शापीद्यतक्रूरं तथा ।
 आथर्वणेन हन्तारं पिशुनञ्चैव राजसु ।
 भार्यातिक्रामणञ्चैव विद्यात् सप्ताततायिनः ।
 ययोवित्तहरानन्यानाहुधर्मार्थहारकान् ॥
 उद्देशतस्ते कथितो धरे ! दण्डविधिर्भया ।
 सर्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥
 अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः ।
 दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सन्मन्त्र ब्राह्मणेः सह ॥
 दण्डं प्रमोचयन् दण्डप्राद्विगुणं दण्डमावहेत् ।
 नियुक्तश्चाप्यदण्डानां दण्डकारी नराधमः ॥
 यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।
 न साहसिकदण्डघ्नो स राजा शक्रलोकभाक् ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथोत्तमर्णोऽधमर्णाद्यग्रदत्तमर्थं गृह्णीयात् । द्विकं
 त्रिकं चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् सर्वे
 वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं दद्युः । अकृतामपि वत्सराति
 क्रमेण यथाविहिताम् । आध्युपभोगे वृद्धप्रभावः । दैवराजोप-
 चाताडते विनष्टमाधिमुत्तमर्णो दद्यात् । अन्तवृद्धौ प्रविष्टा-
 यामपि । न स्थावरमाधिमृते वचनात् शृङ्गीतधनप्रवेशार्थ-

मेव यत् स्थावरं दत्तं तदगृहीतधनप्रवेशे दद्यात् । दीय-
मानं प्रयुक्तमर्थमुत्तमार्थस्यागृह्यतस्ततः परं न वर्धते ।
हिरण्यस्य परा वृद्धिर्द्विगुणा । धान्यस्य त्रिगुणा । वस्त्रस्य
चतुर्गुणा । सन्ततिः स्त्रीपशूनाम् । किण्वकार्पाससूत्रचर्म-
युधेष्टकाङ्गारारामचया । अनुक्तानां द्विगुणा । प्रयुक्तमर्थ-
यथाकथञ्चित् साधयन्न राज्ञी वाच्यः स्यात् । साध्यमानश्चे-
द्वाजानमभिगच्छेत्तत्समं दण्ड्यः । उत्तमार्थश्चेद्वाजानमिया-
न्नेदिभावितोऽधमर्णो राज्ञे धनदशभागसन्धितं दण्डं दद्यात् ।
ग्रामार्थश्चोत्तमर्णो विंशतितममंशम् । सर्वापलाप्येकदेशवि-
भावितोऽपि सर्वं दद्यात् । तस्य च भावनास्तिस्त्री भवन्ति
लिखितं साक्षिणः समर्थाक्रिया च । ससाक्षिकमाप्तं ससा-
क्षिकमेव दद्यात् । लिखितार्थप्रविष्टोलिखितं पाटयेत् ।
असमग्रदाने लेख्यासन्निधाने चोत्तमर्णोलिखितं दद्यात् ।
धनग्राहिणि प्रीते प्रव्रजिते द्विदशसमाः प्रवसिते वा तत्पुत्र-
पौत्रैर्धनं देयम् । नातः परमनीषुभिः । सपुत्रस्य वाऽपुत्रस्य
वा ऋक्थग्राही ऋणं दद्यात् । निर्धनस्य स्त्रीग्राही । न स्त्री-
पतिपुत्रकृतम् । न स्त्रीकृतं पतिपुत्रौ न पिता पुत्रकृतम् ।
अविभक्तैः कृतं ऋणं यस्तिष्ठेत् स दद्यात् । पैतृकं ऋणमभिक्ता-
मां भ्रातृणाञ्च । विभक्ताश्च दायानुरूपमंशम् । गोपशैष्णिक-
शैलधरजकव्याधस्त्रीणां पतिर्दद्यात् । वाक्प्रतिपन्नं नादेशं
कस्यचित् । कुटुम्बार्थं कृतञ्च ।

यो गृहीत्वा ऋणं सर्वं श्लोदास्यामीतिसामकम् ।

न दद्यान्मोहतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात् ॥

दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।

आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥
 बह्वक्षेत् प्रतिभुवो ददुस्तेऽर्थं यथाकृतम् ।
 अर्थेऽविशेषिते तेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया ॥
 यमर्थं प्रतिभूर्दद्यान्निकेनोपपौडितः ।
 ऋणिकस्तं प्रतिभुवे द्विगुणं दातुमर्हति ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ लेख्यं त्रिविधं राजसाक्षिकं ससाक्षिकमसाक्षिकञ्च ।
 राजाधिकरणे तन्नियुक्तकायस्थकृतं तदध्यक्षकरचिह्नितं
 राजसाक्षिकम् । यत् कचन येन केनचिन्निवितं साक्षिभिः
 स्वहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम् । स्वहस्तलिखितमसाक्षिकम् ।
 तद्वलात्कारितमप्रमाणम् । उपधिक्षताश्च सर्वे एव ।
 दूषितकर्म्म दुष्टसाक्ष्यं तत्ससाक्षिकमपि । तादृग्विधेन-
 लिखितञ्च । स्त्रीबालास्वतन्त्रमत्तोन्मत्तभीतताडितकृतञ्च ।
 देशाचाराविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमलुप्तक्रमाक्षरं प्रमाणम् ।
 वर्णैश्च तत्कृतैश्चिह्नैः पत्रैरेव च युक्तिभिः ।
 सन्दिग्धं साधयेत्लेख्यं तदयुक्तिप्रतिरूपितैः ॥
 यत्कर्णी धनिको वापि साक्षी वा लेखकोऽपि वा ।
 म्रियते तत्र तत्लेख्यं तत्स्वहस्तैः प्रसाधयेत् ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ साक्षिणः न राजश्रीवियप्रव्रजितकितवतस्त्वर-
 पराधीनस्त्रीबालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तपतितक्ष-
 तृणान्तं व्यसनिरागान्धाः । रिपुमितार्थसम्बन्धिविकर्म्मद्व-
 ष्टदोषसहायाश्च । अनिर्द्दिष्टसु साक्षित्वे यश्चोपेत्य ब्रूयात् ।
 एकश्चासाक्षी । स्तेयसाहसवाग्दण्डप्राकृत्यसंग्रहणेषु

साक्षिणी न परीक्ष्याः । अथ साक्षिणः कुलजावृत्तवित्तसम्पन्ना
यज्वनस्तपस्विनः पुत्रिणीधर्मज्ञाअधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैवि-
द्यवृद्धाश्च । अभिहितगुणसम्पन्नउभयानुमतएकोऽपि ।
द्वयोर्विवदमानयोर्यस्य पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः ।
आधृत्यं कार्यवशादुक्तं पूर्वपक्षस्य भवेत्तत्र प्रतिवादिनोऽपि ।
उद्दिष्टसाक्षिणि स्मृते देशान्तरगते वा तदभिहितज्ञातारः
प्रमाणम् । समक्षदर्शनात् साक्षी श्रवणाद्वा । साक्षिणश्च
सत्येन पूयन्ते । वर्णिनां यत्र बधस्तवानृतेन । तत्पावनाय
कुष्माण्डीभिर्द्विजोऽग्निं जुहुयात् । शुद्रएकाह्निकं गोद-
शकस्य ग्रासं दद्यात् । स्वभावविकृतौ सुखवर्णविनाशेऽस-
स्वद्वप्रलापे च कूटसाक्षिणं विद्यात् । साक्षिणश्चाह-
यादित्योदये कृतशपथान् पृच्छेत् । ब्रूहीति ब्राह्मणं
पृच्छेत् । सत्यं ब्रूहीति राजन्यम् । गोवीजकाञ्चनैर्वैश्यम् ।
सर्वमहापातकैस्तु शुद्रम् । साक्षिणः श्रावयेत् । ये
महापातकिनो लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षि-
णामपि । जननमरणान्तरे कृतहानिश्च । सत्येनादित्यस्तपति
सत्येन भाति चन्द्रमाः । सत्येन वाति पवनः । सत्येन
भूर्धारयति । सत्येनापस्तिष्ठन्ति । सत्येनाग्निस्तिष्ठति ।
स्वच्च सत्येन । सत्येन देवाः । सत्येन यक्षाः ॥

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥

जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तष्टीभूता उपासते ।

ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन वाप्यथ ॥

एवं हि साक्षिणः पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृपः ।

यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ॥
 अन्यथावादिनी यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः ।
 बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः ॥
 समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणिवैधे द्विजोत्तमान् ।
 यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाध्यनृतं वदेत् ।
 तत्तत्कार्यं निवर्त्तत कृतं वाप्यकृतं भवेत् ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥

अथ समयक्रिया । राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम् ।
 निक्षेपस्तेयैश्वर्यप्रमाणम् । सर्वेष्वेवार्थेषु मूल्यं कनकं कल्पयेत् ।
 तत्र कृष्णलोने शूद्रं दूर्वाकरं शापयेत् । द्विकृष्णलोने
 तिलकरम् । त्रिकृष्णलोने रजतकरम् ।
 चतुःकृष्णलोने सुवर्णकरम् । पञ्चकृष्णलोने शीतोद्भूतमही-
 करम् । सुवर्णाच्च कोशो देयः शूद्रस्य । ततः परं यथाहं
 धटाग्न्युदकविशेषाणामन्यतमम् । द्विगुणैर्द्वयं यथाभिहितं
 समयक्रिया वैश्यस्य । त्रिगुणे राजन्यस्य । कोशवर्जं चतुर्गुणे
 ब्राह्मणस्य । न ब्राह्मणस्य कोशं दद्यात् । अन्यत्रागामि-
 कालसमयनिवृत्तनक्रियातः । कोशस्थाने ब्राह्मणं शीतोद्भूत-
 महीकरमेव शापयेत् । प्रागदृष्टदोषमन्येऽप्यर्थे दिव्यानामन्य-
 तममेव कारयेत् । सत्सु विदितसच्चरितं न महत्यर्थेऽपि ।
 अभियोक्ता वर्त्तयेच्छोषं । अभियुक्तश्च दिव्यं कुर्यात् ।
 राजद्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात् । स्त्री ब्राह्मण-
 विकृतासमर्परोगिणां तुला देया । सा च न वाति वायौ ।
 न कष्टसमर्थलोहकाराणामग्निर्देयः । शरदूग्रीवयोश्च न
 कुष्ठिपैतिकब्राह्मणानां विषं देयं प्राहृषि च न श्लेष्मत्या-

धर्हितामां भीरूणां श्वासकासिनामम्बुजीविनाघोदकम् ।
हेमन्तशिशिरयोश्च नास्ति केभ्य कोशो देयः न देशे
व्याधिमयकोपसृष्टे च ।

सचैलं स्नातमाह्वय सूर्योदयउपोषितम् ।

कारयेत् सर्वदिश्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

अथ धटः । चतुर्हस्तोच्छ्रितो द्विहस्तायतः । तत्र सार-
हचोद्भवपञ्चहस्तायतो भयतः शिखा तुला । ताञ्च सुवर्णका-
रकांक्षकाराणामन्यतमोविधृयात् । तत्र चैकस्मिन् शिखी
पुरुषमारोपयेद्वितीये प्रतिमानं शिलादि । प्रतिमानपुरुषौ
समधृतौ सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत् । धटश्च समयेन
गृह्णीयात् तुलाधारञ्च ॥

ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटराजिणः ।

तुलाधारस्य ते लोकास्तुलौ धारयतोऽष्टपा ॥

धर्मपर्यायवचनेर्धट इत्यभिधीयते ।

त्वमेव धट । जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥

व्यवहाराभिग्रस्तोऽयं मानुष सुलत्रत त्वयि ।

तदेनं संग्रयादस्माद्धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥

ततस्त्वारोपयेच्छिखी भूय एवाथ तं नरम् ।

तुलितो यदि वर्द्धेत ततः स धर्मतः सुचिः ॥

शिख्यच्छेदेऽक्षभङ्गेषु भूयस्त्वारोपयेन्नरम् ।

एवं निःसंशयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

अथाग्निः । षोडशाङ्गुल तावदन्तरं मण्डलं समकं

कुर्व्यात् । ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य समाश्रित्य
पत्राणि करयोर्दद्यात् । तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण
वेष्टयेत् । ततस्तत्राश्विनवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं सं-
न्यसेत् । तमादाय नातिद्रुतं नाविलम्बितं मण्डलेषु
पदन्यासं कुर्वन् व्रजेत् । , ततः सममण्डलमतीत्य
भूमौ पिण्डं जह्यात् ।

यद्यन्यचिह्नितकरस्तमण्डलं विनिर्दिष्टेत् ।

न दग्धः सर्वथा यस्तु स वै शुभो भवेन्नरः ॥

भयाद्वा पातयेद्यस्तु दग्धो वा न विभाव्यते ।

पुनस्तु धारयेत् पिण्डं समयस्याविशीधनात् ॥

करी विष्टदितव्रीहिसास्यादादेव लक्षयेत् ।

अभिमन्यास्य करयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत् ॥

त्वमग्ने । सर्वभूतानामन्तश्चरसि माक्षिवत् ।

त्वमेवाग्ने । विजानीषे न विदुर्यानि मानवाः ॥

व्यवहाराभिर्गण्योऽयं मातुषः यक्षिमिच्छति ।

तदेनं संशयादद्यात्तस्मात्तुमर्हसि ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकादशीऽध्यायः ॥

अथोदकम् । पङ्कशैवालदुष्टग्राहमतस्यजलोकादिव-
र्जितेऽभसि । तत्र नाभिमन्त्रस्वारागद्वेपिणः पुरुषस्यान्यस्य
जातुर्गो गृहीत्वाभिमन्त्रितस्तस्यः प्रविशेत् । तत्सगक्तानञ्च
नातिक्रूरुदुना धनुषा पुरुषोऽपरः शरक्षेपं कुर्यात् ।

तच्चापरश्च पुरुषो यवेन शरमानयेत् ।

तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्तितः ॥

अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने ।

त्वमश्वः । सर्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ॥

त्वमेवाश्वो । विजानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ।

व्यवहाराभिगस्तोऽयं मानुषस्त्वयि मज्जति ।

तदेनं संशयादस्मादस्मैतस्मातुर्महसि ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ विषम् । विषाण्यदेयानि सर्वानि ऋते हिमाचली-
ज्ववृच्छाङ्गीत् । तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिगस्ताय
दद्यात् ।

विषं वेगक्रमापेतं सुखेन यदि जीर्यते ।

विशुद्धं तमिति ज्ञात्वा दिवसान्ते विमर्जयेत् ॥

विषत्वाद्विषमत्वाच्च क्रूरः । त्वं सर्वं देहिनाम् ।

त्वमेव विष । जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥

व्यवहाराभिगस्तोऽयं मानुषः शुक्तिमिच्छति ।

तदेनं संशयादस्मादस्मैतस्मातुर्महसि ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ कीशः । उग्रान् देवान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकात्
पृथतित्रयं पिवेत् ।

इदं मया न कृतमिति व्याहरन् देवताभिसुखः ।

यस्य पश्येत्तद्विमप्राह्वाच्चिसप्ताह्वाद्यापि वा ॥

रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं राजातङ्कमथापि वा ।

तमगुहं विजानीयात्तथा शुद्धं विपर्यये ।

द्विष्ये च शुनं पुरुषं सत्कुर्व्याद्वास्मिंको नृपः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति । स्त्री चैते संख्यायामुत्-

पादितः स्वयमौरसः प्रथमः । नियुक्तायां सपिण्णेनोत्तम-
वर्णेन चोत्पादितः क्षत्रजो द्वितीयः । पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः ।
यस्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा पुत्रिका
पुत्रिकाविधिना प्रतिपादिता पित्रभ्रातृविहीना पुत्रिकैव ।
पौनर्भवश्चतुर्थः अचता भूयः संस्कृता पुनर्भू । भूयस्त्वसंस्कृतापि
परपूर्व्या । कानूनः पञ्चमः । पित्रगृहेऽभ्यस्यतयैवोत्पादितः ।
स च पाणिग्राहस्य गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः । यस्य तत्पुत्रस्त-
स्यासौ सहोदः सप्तमः । गर्भिणी या संस्क्रियते तस्याः
पुत्रः स च पाणिग्राहस्य दत्तकश्चाष्टमः । स च मातापित्रभ्यां
यस्य दत्तः क्रीतश्च नवमः । स च येन क्रीतः स्वयमुपगतो
दशमः । स च यस्योपगतः अपविद्धस्त्वेकादशः । पित्रा
माता च परित्यक्तः स च येन गृहीतः यत्र क्वचनोत्-
पादितश्च द्वादशः । एतेषां पूर्वः दूर्जः चैवान् । स एव
द्वयद्वारः । स चान्यान्विभ्रयात् । अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण
संस्कारं कुर्यात् । पतितक्रीवाचिकित्सरोगविकला स्वभा-
गहारिणः । ऋक्थग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः । तेषाञ्चौरसाः
पुत्रा भागहारिणः । नतु पतितस्य पतनीये कर्मणि कृते
त्वनन्तरोत्पन्नाः । प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः
तत्पुत्राः पैतामहेऽप्यर्थे अंशग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः ।
यश्चार्यद्वारः स पिण्डदायी । एकोढानामप्येकस्याः पुत्रः
सर्व्यासां पुत्र एव च । भ्रातृणामेकजातानाञ्च । पुत्रः पित्र-
वित्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात् ।

पुत्राञ्चो नरकादयन्मात् पितरं त्रायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्ये च जीवतीमुखम् ॥
 पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्तामश्रुते ।
 अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रह्मस्याप्नोति पिष्टपम् ॥
 पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते ।
 दौहित्रोऽपि ह्यपुत्रं तं सन्तारयति पौत्रवत् ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमासु मातृ-
 वर्णाः । प्रतिलोमास्त्वार्यविगर्हिताः । तत्र वैश्यापुत्रः शूद्रेण-
 योगवः । पुक्तसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां । चाण्डाल-
 लवैदेहकसुताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविट्क्षत्रियैः । सङ्करसङ्करा-
 द्यामंख्येयाः । रङ्गावतरणमायोगवानां । व्याधता पुक्तसानां ।
 स्तुतिक्रिया मागधानां । बध्यघातित्वं चाण्डालानाम् ।
 स्त्रीरक्षा तज्जीवनञ्च वैदेहकानाम् । अश्वसारथ्यं सूतानां ।
 चाण्डालानां वह्निर्गामनिवसनं मृतचेलधारणमिति विशेषः ।
 सर्वेषाञ्च समानजातिभिर्विचाराः स्वपितृवित्तानुहरणञ्च ।

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।

प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्त्रभिः ॥

ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।

स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च काङ्क्षानां सिद्धिकारणम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत्तस्य स्वेच्छा स्वयमुपात्तिर्थे ।
 पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता-
 त्रिभागानन्तरोत्पन्नस्य भागं दद्युः । अपुत्रस्य धनं पत्न्य-

भिगामि । तदभावे दुष्टिगामि । तदभावे पितृगामि ।
तदभावे मातृगामि । तदभावे भ्रातृगामि । तदभावे भ्रातृ-
पुत्रगामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुलप्रगामि ।
तदभावे सहाध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्जं राज-
गामि । ब्राह्मणार्थो ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थधनमाचार्यो-
गृह्णीयात् शिष्येवा ।

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।

दद्यादपहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥

पितृमातृसुतस्मादत्तमध्यगन्तुपागतम् ।

आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कमन्वाधेयकमिति स्त्रीधनम् ।
ब्राह्मणादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्वर्त्तुः ।
शेषेषु च पिता हरेत् । सर्वेष्वेव प्रसूतायां यजनं तद्वहि-
द्वगामि ।

पत्न्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।

न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥

अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना ।

यस्य यत् पैतृकं रिक्तं स तदुद्वहोत नेतरः ॥

इति वैष्णवेधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकशुक्लं
दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरोऽंशा-
न्नादद्यात् । क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापु-
त्रस्त्वेकं अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्जं ब्राह्मणस्य पुत्रतयं भवेत्तदा
तद्वनं नवधा विभजेयुः । वर्णाशुक्रमेण चतुस्त्रिभिर्भागस्तानं-
शानादद्युः । वैश्यवर्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकञ्चादद्युः । क्ष-

त्रियवर्जं सप्तधाकृतं चतुरो हावेकञ्च । ब्राह्मणवर्जं षड्धाकृतं
 त्रीन् हावेकञ्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियवैश्याशूद्रापुत्रेष्वयमेव
 विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियो पुत्रौ स्यातां तदा
 सप्तधाकृताद्वनाद् ब्राह्मणश्चतुरींशानादद्यात्त्रीन् राजन्यः ।
 अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्धाविभक्तस्य चतुरींश-
 यान् ब्राह्मण आदद्याद्वावंशी वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मण-
 शूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्वनं पञ्चधा विभजेयातां चतुरींश-
 यान् ब्राह्मणस्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य
 वा क्षत्रियवैश्यौ स्यातां तदा तद्वनं पञ्चधा विभजेयातां
 त्रीनशान् क्षत्रियस्वादद्याद्वावंशी वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य
 क्षत्रियस्य वा क्षत्रियशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तद्वनं चतुर्धा
 विभजेयातां त्रीनशान् क्षत्रियस्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ
 ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां
 तदा तद्वनं त्रिधा विभजेयातां हावंशी वैश्यस्वादद्यादेकं
 शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः सर्वहराः ।
 क्षत्रियस्य राजन्यवैश्यौ । वैश्यस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य ।
 द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रः ऋक्षस्य या
 गतिः सात्वाऽर्द्धस्य द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारेण
 भागहारिण्यः । अनूढाश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समा-
 नशानादद्युः । ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुद्धारं ददुः । यदि द्वौ ब्राह्म-
 णीपुत्रौ सप्तातामेकः शूद्रापुत्रस्तदा ब्राह्मणपुत्रावष्टौ भागा-
 नादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रावभौ सप्तातामेको-
 ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्विभक्तसप्तार्थस्य चतुरींशान् ब्राह्मण-

स्वाद्याद्वावंशौ शूद्रापत्नौ । अनेन क्रमेणान्यत्वाप्यंशक-
ल्पना भवति ।

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि ।

समस्तत्र विभागः स्रज्जैष्ठ्यं तत्र न विद्यते ॥

अनुपपन्नं पितृद्रव्यं स्वमेण यदुपार्जितम् ।

स्वयमीहितलब्धं तन्नाकीर्णो दातुर्भवेति ॥

पैतृकान्तु यदा द्रव्यमनवाप्य-यदापु यात ।

न तत पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्जितम् ५

वस्त्रं पत्रमलङ्कारः कृतान्नसुदकं स्त्रियः ।

योगक्षेमं प्रचारश्च न विभाज्यश्च पुस्तकम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्मशास्त्रेऽष्टादशीऽध्यायः ॥

मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् । न शूद्रं द्विजेन ।
पितरं मातरं पुत्रा निर्हरेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्रा-
ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः ।
निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्या प्रदक्षिणेन चितामभिगम्याप्सु
सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वैकपिण्डं
कुशेषु दद्याुः । परिवर्त्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदग्ध-
द्वार्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः । अन्नताञ्चाग्नी-
क्षिपेयुः चतुर्थे दिवसेऽस्थिसञ्चयं कुर्युः । तेषाञ्च गङ्गाभसि
प्रक्षेपः । यावत्सङ्ग्रामस्थि पुरुषस्य गङ्गाभसि तिष्ठति
तावद्द्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति । यावदाशौचं
तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकञ्च दद्याुः । श्रौतलव्धाशनाश्च
भवेयुः । अमांसाशनाश्च । स्थण्डिलशायिनश्च । पृथक् शायि-
नश्च । ग्रामान्निष्कृम्याशौचान्ते कृतश्मशुकर्माणि स्थिलकल्कैः

सर्षपकल्कैर्व्वा स्नाताः परिवर्त्तितावाससो गृहं प्रविशेयुः ।
तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानाञ्च पूजनं कुर्युः । देवाः परो-
क्षदेवाः प्रत्यक्षदेवा ब्राह्मणाः । ब्राह्मणैर्लोका धार्यन्ते ।

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः ।

ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्वचित् ॥

यद्ब्राह्मणस्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति ।

तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥

दुःस्मान्वितानां मृतबान्धवानामाश्वासनं कुर्युरदीनसत्त्वाः ।
वाक्यैस्त्वयैभूमि तवाभिधासे प्रवाक्यान्यहं तानि मनोऽभिरामे ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

यदुत्तरायणं तद्दहर्द्देवानाम् । दक्षिणायणं रात्रिः ।
सम्बत्सरोऽहोरात्रः तत्त्रिंशता मासः मासा द्वादश वर्षम् ।
द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कलियुगम् । द्विगुणानि द्वापरम् ।
त्रिगुणानि त्रेता चतुर्गुणानि कृतयुगम् द्वादशवर्षसहस्राणि
दिव्यानि चतुर्युगम् । चतुर्युगानामेकसप्ततिर्भन्वन्तरम् ।
चतुर्युगसहस्रञ्चकल्पः । स च पितामहसप्ताहः । तावती
त्रासत्र रात्रिः । एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्व-
त्रैव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः । ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषो
दिवसः । तस्यान्ते महाकल्पः । तावत्येवासत्र निशा ।
पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां संख्यैव नास्ति । नच
भविष्याणाम् । अनाद्यन्तता कालसत्र ॥

एवमस्मिन्निरालम्ब्य काले सततयायिनि ।

न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्भ्रुवा ॥

गङ्गायाः सिकताधारास्तथा वर्षति वासवे ।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥
 चतुर्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः ।
 सर्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्दश ॥
 बह्वनीन्द्रसहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च ।
 विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥
 राजर्षयश्च बहवः सर्वे समुदिता गुणैः ।
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः ॥
 ये समर्था जगत्पुत्रिन् सृष्टिसंहारकारिणः ।
 तेऽपि कालेन लीयन्ते कालोहि दुरतिक्रमः ॥
 आक्रम्य सर्वः कालेन परलोकञ्च नीयते ।
 कर्मपाशवशो जन्तुः का तत्र परिदेवना ॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
 अर्थं दुष्परिहार्यं ऽस्मिन्नास्ति लोके सहायता ॥
 शोचन्तो नोपकुर्वन्ति मृतस्यैह जना यतः ।
 अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥
 सुकृतं दुष्कृतञ्चोभौ सहायौ यस्य गच्छतः ।
 बान्धवैस्तस्य किं कार्यं शोचद्भिरथवा न वा ॥
 बान्धवानामशौचे तु स्थितिं प्रेतो न विन्दति ।
 अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः ॥
 अर्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः ।
 प्रेतलोकगतस्यान्नं सोढुं कुम्भं प्रयच्छत ॥
 पितृलोकगतस्यान्नं श्राद्धे भुङ्क्ते स्वधामयम् ।
 पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत ॥
 देवत्वे यातनास्थाने तिर्यग्योनौ तथैव च ।

मानुष्ये च तथाप्नोति आह्वं दत्तं स्वबान्धवैः ॥
 प्रेतस्य आह्वकर्तुश्च पुष्टिः आह्वे कृते ध्रुवम् ।
 तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्यं शोकां त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥
 एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
 नोपकुर्यान्नरः शोकात् प्रेतस्यात्मनएव वा ॥
 दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणंश्च बान्धवान् ।
 धर्ममेकं संहार्यार्थं वरयध्वं सदा नराः । ॥
 मृतोऽपि बान्धवः शक्नोति नानुगन्तुं नवं मृतम् ।
 जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विरुध्यते ॥
 धर्मैकोऽनुयात्येनं यत्र कचन गामिनम् ।
 नन्वसारे नृलोकेऽस्मिन् धर्मं कुरुत मा चिरम् ॥
 श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्निकम् ।
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाऽकृतम् ॥
 क्षेत्वापण्यगृह्णासक्तमन्यत्र गतमानसम् ।
 वृक्षीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
 न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न विद्यते ।
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसन्नं हरते जनम् ॥
 नाप्राप्तकालो म्रियते विद्वः शरशतैरपि ।
 कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥
 नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः ।
 त्रायन्ते मृत्युं नोपेतं जरया वापि मानवम् ॥
 आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि ।
 न निवारयितुं शक्नोस्तत्र का परिदेवना ॥
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।

तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥
 अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ ।
 अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥
 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
 तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥
 गृह्णातीह यथा वस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृतास्वरम् ।
 गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्मनिबन्धनम् ॥
 नैनं ह्रिन्दन्ति शस्ताणि नैनं दहति पावकः ।
 नचैनं लेदघ्नन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥
 अच्छेदोऽयमदाहोऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
 नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥
 अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
 तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

अथाशीचव्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपाद आवा-
 न्तस्त्रेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्य-
 वस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत् । एकवस्त्रत्वात् नृहृते-
 कोद्दिष्टे । उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां पिण्डं
 निर्वपेत् । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिणयाभिपूजितेषु प्रेत-
 नामगोत्राभ्यां दक्षाक्षयोदकश्चतुरङ्गुलपृथ्वीस्तावदन्तरान्ता-
 बद्धः खाता वितस्यायतास्तिस्रः कर्षूँ कुर्यात् । कर्षूँ समीपे
 चाग्निवयमुपसमाधाय परिस्तीर्य तनैकैकस्मिन्नाहुतित्रयं
 जुहुयात् । सोमाय पितृमने स्वधा नमः । अग्नये कव्यवाह-
 नाय स्वधा नमः । यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः । स्थानवये च

प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् । अन्नदधिघृतमधुमांसैः कषूचयं
 पूरयित्वैतदिति जपेत् । एवंष्टताहे प्रतिमासं कुर्यात् ।
 सम्बत्सरान्ते प्रेताय तत्पितृ तत्पितामहाय तत्प्रपिता-
 महाय च ब्रह्मणान् देवपर्त्वान् भोजयेत् । अत्राग्नीकरण-
 मावाहनं पाद्यञ्च कुर्यात् । संष्ट जतु त्वा पृथिवीसमानीव-
 इति च प्रेतपाद्यपात्रे मिष्टपाद्यपात्रवये योजयेत् । उच्छिष्ट-
 सन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्यात् । ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान्-
 दत्तदेक्षिणांश्चानुब्रज्य विसर्जयेत् । ततः प्रेतपिण्डं पाद्य-
 पात्रोदकवत् पिण्डवथे निदध्यात् । कर्षून्तयसन्निकर्षेऽप्येव-
 मेव । सपिण्डीकरणं मासिकार्थवद्द्वादशाहं यावत् कृत्वा
 तयोदशेऽङ्गि वा कुर्यात् । मन्त्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशे-
 ऽङ्गि । सम्बत्सराभ्यन्तरे यद्यधिमासो भवेत्तदा मासिकार्थे
 दिनमेकञ्च वर्धयेत् ।

सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्यमेवं तथा भवेत् ।

यावज्जीवं तथा कुर्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम् ॥

अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्बत्सरात् कृतम् ।

तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं द्विजन्मने ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्द्वादशाहमशीचम् ।
 द्वादशाहं राजन्यस्य । पञ्चदशाहं वैश्यस्य । मासं शूद्रस्य ।
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते । अशीचे होमदान-
 प्रतिग्रहस्नाध्याया निवर्त्तन्ते । नाशीचे कस्यचिदन्नमशीयात् ।
 ब्राह्मणादीनामशीचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशीचं
 यावत्तेषाम् । अशीचापगमे प्रायश्चित्तं कुर्यात् । सर्वणस्या-

शौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं
जम्नोत्तीर्थं गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत् । क्षत्रियाशौचे ब्राह्मण-
स्वेतदेवोपोषितः कृत्वा शुद्धति । वैश्याशौचे राजन्यश्च ।
वैश्याशौचे ब्राह्मणस्त्रिरातोपोषितश्च । ब्राह्मणाशौचे राजन्यः
क्षत्रियाशौचे वैश्यः स्रवन्ती मासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत् ॥

वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत् ।

शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतञ्चरेत् । शूद्रश्च
द्विजाशौचे स्नानमाचरेत् । शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं
पिवेत् । पत्नीनां दासाभाषागुलोभ्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम् ।
मृते स्वामिन्यात्मीयम् । हीनवर्णानामधिकवर्णेषु तदपगमं
शुद्धिः । ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्शूद्रेषु षड्रावविरात्रैकरात्रैः ।
क्षत्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रावविरात्राभ्याम् । वैश्यस्य शूद्रेषु
षड्रात्रेण । मासतुल्यैरहीरात्रैर्गर्भस्त्रावे । जातमृते मृतजाते
वा कुलस्य सद्यःशौचम् । अदन्तजाते बाले प्रेते मद्यएव ।
नास्याग्निसंस्कारो नोदकक्रिया । दन्तजाते त्वक्तचूडे त्वही-
रात्रेण । कृतचूडे त्वसंस्कारे विरात्रेण । ततः परं यथोक्तका-
लेन । स्त्रीणां विवाहः संस्कारः । संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं
भवति पितृपत्ने । तत्प्रसवकरणे चेत् पितृमृते स्यातां तदे-
करात्रं विरात्रञ्च । जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं
स्यात्तदा पूर्वशाशौचव्यपगमं शुद्धिः । रात्रिशेषे दिनद्वयेन ।
प्रभाते दिनत्रयेण । मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम् ॥
श्रुत्वा देशान्तरस्थजननमरणे श्लेषेण शङ्केत् । व्यतीतःशौचे
सम्बत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण । ततः परं स्नानेन । आचार्यं
मातामहे च व्यतीतं विरात्रेण ॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च स्मृतेषु च । परपूर्वांश्च
 भार्याश्च प्रसूताश्च स्मृताश्च च । आचार्यपत्नीपु-
 नोपाध्यायमातुलखशुरखशुर्यसहाध्यायिभिश्चैवतीतेवैकरा-
 त्रेण । स्वदेशराजनि च । असपिण्डे स्ववेश्मनि
 स्मृते च । भृग्वान्यनायकाम्बुसंग्रामविद्युन्नृपहतानां नाशौ-
 चम् । न राज्ञां राजकर्मणि । न व्रतिनां व्रते । न सतिष्ठां
 सत्वे । न कारुणां स्वकर्मणि । न राजान्नाकारिणां तदि-
 च्छया । न देवप्रतिष्ठादिवाहयोः पूर्वसंभृतयोः । न देशवि-
 प्लवे । आपद्यपि च कष्टायाम् । आत्मत्यागिनः पतिताश्च
 नाशौचोदकभाजः । पतितस्य दासौ स्मृतेऽङ्गि पादाभ्यां घट-
 मपवर्जयेत् । उद्वन्धनस्मृतस्य यः पाशं छिन्द्यात् स तमक-
 ञ्छेण शुद्धप्रति । आत्मवातिनां संस्कर्त्ता च । तदशुपातकारी
 च । सर्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः सहाशुपातं कृत्वा स्नानेन ।
 अकृते त्वस्थिसञ्चये सचैलस्नानेन । द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं
 कृत्वा स्ववन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जीवन्तीत्य-
 गायत्राष्टसहस्रं जपेत् । द्विजप्रेतस्याष्टगतम् । शूद्रः प्रेतानु-
 गमनं कृत्वा स्नानमाचरेत् । चिताधूमसेवने सर्वे वर्णाः
 स्नानमाचरेयुः । मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरोपगतकण्ठे वसन-
 विरेकयोश्च । श्मश्रुकर्मणि कृते च । शवस्यूशञ्च स्पृष्ट्वा रज-
 स्वलाचाण्डालयूपांश्च । भक्ष्यवर्जं पञ्चनखशवं तदस्थि सस्ते-
 हञ्च । सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वस्त्रं नाप्राचालितं विभ्रयात् ।
 रजस्वला चतुर्थेऽङ्गि स्नानाच्छुद्ध्यति । रजस्वला हीनवर्णा
 रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावदश्रीयाद्यावन्न शुद्धा । सवर्णमधि-
 करणां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाश्रीयात् । क्षुत्वा सुप्ता भोजनाध्ययने

पीत्वा स्नात्वा निष्ठीव्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपु-
रीषे कृत्वा पञ्चनखस्य सङ्गेहास्थि स्पृष्ट्वा चाचामेत् ।
चाण्डालस्तेच्छसम्भाषणे च । नाभेरधस्तात् प्रवाहेषु च
कायिकैर्मलैः सुराभिर्व्वोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुद्ध्य-
ति । अन्यतोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन । वक्षोप-
हतस्तूपोष्ण स्नात्वा पञ्चगव्येन । दशनच्छदोपहतश्च ॥

वसा शुक्रमदृष्टज्जामूतविट्कर्णविङ्गनखाः ।

श्लेष्माशुद्रूषिका स्वेदो वादश्चेते नृणां मलाः ॥

गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।

यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजातिभिः ॥

माधूकमैक्षवं टाङ्गं कौलं खार्ज्जूरपानसे ।

मृद्विकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम् ॥

अमेध्यानि द्रव्यैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च ।

राजन्यश्चैव वैश्यश्च स्पृष्ट्वैतानि न दुष्यतः ॥

गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन् ।

प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥

आचार्यं स्वसुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् ।

निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ॥

आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् ।

समाप्ते तूदकं कृत्वा विरात्रेण विशुद्ध्यति ॥

ज्ञानंतपोऽग्निराहारी मृण्मनीवार्युपपाञ्जनम् ।

वायुः कर्माकंकाली च शुद्धिकर्तृणि देहिनाम् ॥

सर्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम् ।

योऽन्ने शुचिर्हि स शुचिर्न मृदारिशुचिः शुचिः ॥

क्षान्त्वा शुद्धप्रन्ति विद्वांसो दानेनाकार्थकारिणः ।

प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥

मृत्तियैः शुद्धयते शोध्यं नदी वेगेन शुद्धयति ।

रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमाः ॥

अङ्गिर्गात्राणि शुद्धप्रन्ति मनः सत्येन शुद्धयति ।

विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्धयति ॥

एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।

नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम् ।
अत्यन्तोपहतं सर्वं लोहभाण्डमग्नी प्रक्षिप्तं शुद्धेत् । मणि-
मयमश्ममयमजञ्च सप्तरात्रं महीनिखनेन । शृङ्गदंष्ट्रास्थि-
मयं तक्षणेन । दारवं मृण्मयञ्च जह्यात् । अत्यन्तोपहतस्य
वस्त्रस्य यत्प्रक्षालितं विरज्येत तच्छिन्द्यात् । सौवर्णराज-
ताम्रमणिमयानां निर्लेपानामङ्गिः शुद्धिः । अश्ममयानाञ्च-
मसानां ग्रहाणाञ्च । चरुसुक्खुवाणामुष्णेनाभ्रसा । यज्ञ-
कर्म्मणि यज्ञप्राताणां पाणिना संमार्ज्जनेन । स्फ्राशूर्पशकट-
मुषलोलूखलानां प्रोक्षणेन । शयनयानासनानाञ्च । बह-
नाञ्च धान्याजिनरज्जुतान्तववैदलसूत्रकार्पासवाससाञ्च ।
शाकमूलफलपुष्पाणाञ्च । तणकाष्ठशुष्कपलाशानां च । एते-
षां प्रक्षालनेन । अल्पानाञ्च । जषैः कौशेयाविकयोः । अरि-
ष्टकैः कुतपानाम् । श्रीफलैरंशुपदानाम् । गौरसर्षपैः क्षौ-
माणाम् शृङ्गास्थिदन्तमयानाञ्च । पद्माक्षैर्मृगलोमिकानाम् ।
ताम्ररीतिविपुसीसमयानामम्लोदकेन । भस्मना कांस्यली-

हयोः । तक्षणेन दारवाणाम् । गोवालैः फलसम्भवानाम् ।
 प्रोक्षणेन संहतानाम् । उत्पवनेन द्रव्याणाम् । गुडादीना-
 मिक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहिितानां वार्यग्निदानेन ।
 सर्वलवणानाञ्च । पुनः पाकेन मृगसयानाम् । द्रव्यवत्कृतशौ-
 चानां देवतार्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन । असिद्धस्यान्नस्य या-
 वन्मातृमुपहतं तन्मातृं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रक्षालने
 कुर्यात् । द्रोणाद्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति । तस्यो-
 पहतमात्मपास्य गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाभः प्रक्षिपेत्
 वस्तस्य च प्रदशयेद्गन्धैः ।

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
 दूषितं केशकीटैश्च मृदः क्षेपेण शुद्ध्यति ॥
 यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धो लेपश्च तत्कृतः ।
 तावन्मृदारि देयं स्यात् सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥
 अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्ननरजा मलाः ।
 पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः ॥
 रथ्याकदंमतोयानि स्पृष्टान्यन्यश्चवायसैः ।
 मारुतेनैव शुद्ध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥
 प्राणिनामथ सर्वेषां मृद्भिरङ्गिश्च कारयेत् ।
 अत्यन्तोपहतानाञ्च शौचं नित्यमतन्द्रितः ॥
 भूमिष्ठमुदकं पुण्यं वैदृष्णं यत्र गोर्भवेत् ।
 अव्याप्तञ्चेदमेध्येन तद्वदेव शिलागतम् ॥
 वज्रिप्रज्वालनं कुर्यात् कूपे पक्वेष्टकाचिते ।
 पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नवतीयसमुद्भवे ॥
 जलाशयेष्वथालेषु स्थावरेषु वसुधरे ! ।

कूपवत् काथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम् ॥
 त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
 अदृष्टमहिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥
 नित्यं शुद्धः कारुहस्यः पण्यं यच्च प्रसारितम् ।
 ब्राह्मणान्तरितं भोक्ष्यमाकराः सर्वएव च ॥
 नित्यमास्यं-शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
 प्रसूवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥
 श्वभिर्हतस्य यक्षांसं शुचि तत् परिकीर्तितम् ।
 क्रव्याद्विश्वं हतरान्येषाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ।
 ऊर्ध्वं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्दिष्टेत् ।
 यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्चुप्रताः ॥
 मल्लिका विपुष्य्याया गौर्गजाश्चमरीचयः ।
 रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्जारश्च सदा शुचिः ॥
 नोच्छिष्टं कुर्वते सुख्या विप्रुषोऽङ्गे न यान्ति याः ।
 न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥
 स्मृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ।
 भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तैरपयतो भवेत् ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्मृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ।
 अनिधायैव तद्द्रव्यमाक्षान्तः शुचितामियात् ॥
 भार्जनोपास्त्रनैवश्म प्रोक्षणेन च पुस्तकम् ।
 समार्जनेनास्त्रनिग सेकेनोह्नेस्त्रनेन च ॥
 दाहेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम् ।
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 गावो वितन्यते यज्ञं गावः सर्वावसूदनाः ॥

गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना ।

घृङ्गमेतत्परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम् ॥

शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्वाघविनिस्तदनम् ।

गवां कण्डूयनञ्चैव सर्वकल्मषनाशनम् ।

गवां आसप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते ॥

गवां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा पुष्टिस्तथा सा रजसि प्रवृद्धा ।

क्षत्त्रीः करीषे प्रणतौ च धर्मस्तासां प्रणामं सततञ्च कुर्यात् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्या भवन्ति ।
तिस्रः क्षत्रियस्य । द्वे वैश्यस्य । एका शूद्रस्य । तासां
सर्ववर्णविदने पाणिर्माह्वः । असर्ववर्णविदने शरः क्षत्रिय-
कन्यया । प्रतोदो वैश्यकन्यया । वसुनदशान्तः शूद्रकन्यया ।
न सगोत्रां न समानाषप्रवरां भार्यां विन्देत् मातृतत्त्वा
पञ्चमात् पुरुषात् पितृतत्त्वासप्तमात् । नाकुलीनाम् न च
व्याधिताम् । नाधिकाङ्गीम् । न हीनाङ्गीम् । नातिक-
पिलां । न वाचाटाम् । अथाष्टौ विवाहा भवन्ति ।
ब्राह्मी देव आर्षः प्राजापत्यो गान्धर्व आसुरो राजसः पेशा-
चश्चेति । आह्वय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः । यज्ञस्थकृत्विजे
देवः । गोमिशुनग्रहणेनार्षः । प्रार्थिताप्रदानेन प्राजाप-
त्यः । द्वयोः सकामयोर्भार्तापितृरहितो योगी गान्धर्वः ।
क्रयेणासुरः । युद्धहरणेन राजसः । सुप्तप्रमत्ताभिगमनात्
पेशाचः । एतेष्वाम्नाद्यत्वारो धर्म्याः । गान्धर्वोऽपि राज-
न्यानाम् । ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनीते । देवी-
पुत्रश्चतुर्दश । आर्षीपुत्रश्च सप्त । प्राजापत्यश्चतुरः । ब्राह्मेण

विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति । दैवेन स्वर्गम् ।
 प्राजापत्येन देवलोकम् । गान्धर्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति ।
 पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो मातामहो माता चेति क-
 न्याप्रदाः । पूर्वभावे प्रकृतिस्थः परः परः ।

ऋतुतयमुपास्यैव कन्या कुर्यात् स्वयंस्वरम् ।

ऋतुचये व्यतीते तु प्रभवत्यात्मनः सदा ॥

पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।

सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ स्त्रीणां धर्माः । भर्तुः समानव्रतचारित्वम् । श्वश्रु-
 श्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम् । सुसंस्कृतोपस्करता । अमुक्ती-
 हस्तता । सुगुप्तभाण्डता । मूलक्रियास्वनभिरतिः । मङ्गला-
 चारतत्परता । भर्तुरि प्रवासितेऽप्रतिकर्मक्रिया । परगृहेष्व-
 नभिगमनम् । द्वारदेशगवाक्षकेषु नावस्थानम् । सर्व्वकर्म-
 स्वस्वतन्त्रता । बाल्ययौवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्तृपुत्राधीनता ।

मृते भर्तुरि ब्रह्मचर्य्यं तदन्वारोहणं वा ।

नास्ति स्त्रीणां पृथक्यज्ञो न व्रतं नापुत्रपोषणम् ।

पतिं शुश्रूषते यत्तु तेन स्वर्गं महीयते ॥

पत्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतचरित् ।

आयुः सा हरते भर्तुर्नरकश्चैव गच्छति ॥

मृते भर्तुरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्यं व्यवस्थिता ।

स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

सवर्णासु बहुभार्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्म

कार्यं कुर्यात् । मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्णया ।
समानवर्णाभावे त्वनन्तरयैवापदि च । नन्वेव द्विजः शूद्रया ।

द्विजस्य भार्या शूद्रा तु धर्मार्थे न भवेत् क्वचित् ।

इत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्तिता ॥

हीनजातिस्त्रियं मीहादुहहन्तो द्विजातयः ।

कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम् ॥

दैवपितृप्रतियेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।

नादन्ति पितृदेवास्तु नच स्वर्गं स गच्छति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥

गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने निषेककर्म । स्पन्दनात् पुरा पुंसवनम्

षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनं । जाते च दारके जातकर्म ।

अंशौचव्यपगमने नामधेयं । मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य । बलवत् क्षत्रि-

यस्य । धनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सितं शूद्रस्य । चतुर्थे मासप्रादि-

त्यदर्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृतीयेऽर्धे चूडाकरणम् ।

एताएव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः । तासां समन्त्रको विवाहः ।

गर्भाष्टमेऽर्धे ब्राह्मणस्योपनयनं । गर्भैकादशे राज्ञः ।

गर्भद्वादशे विशः । तेषां मुञ्ज्यावल्बजमथो मौञ्ज्यः । का-

र्पासशणविकान्युपवीतानि वासांसि च । मार्गवैयाघ्रवा-

स्तानि चर्मणि । पालाशखादिरोडुम्बरा दण्डाः । केशा-

न्तललाटनासादिशतुल्याः सर्व एव वा । भवदायं भवन्मध्यं

भवदन्तञ्च भैक्ष्यचरणम् ।

आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।

आद्वाविंशत् क्षत्रवन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥

अतजङ्घं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।

सावित्री पतिता ब्राह्म्या भवन्त्यर्थविगर्हिताः ॥

यदयस्य विहितं चर्म यत्सूत्रं या च मेखला ।

यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।

अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुले बासः । सन्ध्याद्वयोपासनम् । पूर्वां सन्ध्यां जपेत्तिष्ठन् पश्चिमामासीनः । कालद्वयमभिषेकान्गिकर्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहूताध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनोपवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्ष्याचरणम् । गुर्वनुज्ञातो भैक्ष्याभ्यवह्वरणम् । आहूततलवणशुक्तपर्युषितनृत्यगीतस्त्रीमधुमांसाञ्जनोच्छिष्टप्राणिह्रिंसाशीलपरिवर्जनम् । अधः शय्या । गुरोः पूर्वोत्थानं चरमं संवेशनम् । कृतसन्ध्यापासनञ्च गुर्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च व्यत्यक्तकरः पादावुपसृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण । स्वञ्च नामासप्राभिवादनान्ते भोःशब्दान्तं निवेदयेत् । तिष्ठन्नासीनः शयानो भुञ्जानः पराङ्मुखश्च नासप्राभिभाषणं कुर्यात् । आसीनस्योपस्थितः कुर्यात्तिष्ठतोऽभिगच्छन्नागच्छतः प्रत्युद्गम्य पश्चाद्वावन् धावतः । पराङ्मुखस्याभिमुखः दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रणम्य । तस्य च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनः स्यात् । नचास्य केवलं नाम ब्रूयात् । गतिचेष्टाभाषितादिकं नास्य कुर्यात् । तत्रास्य निन्दापरीवादी सगातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् ।

ऋते शिलाफलकनीयानेभ्यः । गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुव-
द्वर्त्तेत । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान् गुरुन्नाभिवादयेत् ।
बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवद्वर्त्तेत । नास्य
पादौ प्रक्षालयेत् नोच्छिष्टमश्नीयात् । एवं वेदं वेदी वेदान्
वा स्वीकुर्यात् । ततो वेदाङ्गानि । यस्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र
अमं कुर्यादसौ ससन्तानः शुद्रत्वमेति । मातुरग्रे विजननं
द्वितीयं मौञ्जिवन्धनम् । तत्रास्य माता सावित्री भवति
पिता त्वाचार्यः । एतेनैव तेषां द्विजत्वम् । प्राङ्मौञ्जीव-
न्धनाद्विजः शुद्रसमी भवति । ब्रह्मचारिणा मुण्डेन जटि-
लेन वा भाव्यम् । वेदस्वीकरणादूर्ध्वं गुर्व्यगुच्चातस्तस्मै वरं दत्त्वा
स्नायात् । ततो गुरुकुलएव जन्मनः शेषं नयेत् । तत्राचार्ये
प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत । गुरुदारेण सवर्णेषु वा । तद-
भावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारी सप्रात् ॥

एवञ्चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यप्रमत्तद्वितः ।

स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेहा जायते पुनः ॥

कामतो रेतसः सेको व्रतस्यस्य द्विजन्मनः ।

अतिक्रमं व्रतस्यार्हुर्ब्रह्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥

एतस्मिन्नेनसि प्राप्तिं वसित्वा गर्हभाजिनम् ।

सप्तागारं चरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन् ॥

तेभ्यो लब्धेन भैक्ष्येण वर्त्तयन्नेकालिप्तम् ।

उपसृष्टंस्त्रिषवणमब्देन स विशुध्यति ॥

स्वप्ने सिक्ता ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।

स्नात्वा कर्मचर्यित्वा त्रिः पुनर्भामिद्व्यचं जपेत् ॥

अकृत्वा भैक्ष्यचरणमसमिध्य च पावकम् ।

अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णीं व्रतञ्चरेत् ॥

तच्चेदभ्युदियात् सूर्यः शयानं कामकातरः ।

निम्नोच्चेद्वाप्राविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥

यस्तूपनीयं व्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत्तमाचार्यं
विद्यात् । यस्त्वेनं मन्त्रेनाध्यापयेत्तन्मुपाध्यायमेकदशं वा ।
यो यस्य यज्ञे कर्माणि कुर्यात्तन्मृत्विजं विद्यात् । नापरौ-
क्षितं याजयेत् नाध्यापयेत् नोपनयेत् ॥

अधर्मेण च यः प्राह यश्च धर्मेण पृच्छन्ति ।

तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥

धर्मार्थौ यत्र न सप्तातां शुश्रूषा दापि तद्विधा ।

तत्र विद्या न वसत्या शुभं वीजमिवोषरे ।

विद्याह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिक्षिहमस्मि ।

असूयकायानृजवेऽयताय न मां हुया वीर्यवती तथा स्याम् ॥

यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।

यस्तेन द्रुह्येत् कतमांश्च नाह तस्मै मां हुया विधिपाय ब्रह्मन् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

आवण्यां प्रौष्ठपद्यां वा च्छन्दांसुप्रपाकृत्यार्धपञ्चमान्
मासानधीयीत । ततस्तेषामुत्सर्गं वह्निः कुर्यान्नानुपाक-
तानां । उत्सर्गोपाकर्माणीर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्यात् ।
नाधीयीताहोरात्रं चतुर्दश्यष्टमीषु च । न त्वन्तरमहसूतके ।
नेन्द्रियप्रयाणे । न वाति चण्डपवने । नाकालवर्षविदुर-
त्सृष्टानि तेषु । न भूकम्पोल्कापातदिग्दाहेषु । नान्तःशवे

ग्रामे । न शस्त्रसंपाते । न श्वश्रुगालगर्हभनिर्झादे । न
वादित्रशब्दे । न शूद्रपतितयोः समीपे । न देवतायतन-
श्मशानचतुष्पथरथ्यासु । नोदकान्तः । न पीठोपहित-
पादः । न हस्त्यश्वोद्गनौगीयानेषु । न वान्तः । न विरि-
क्तः । नाजीर्णी । न पञ्चनखान्तरागमने । न राजश्रोत्रि-
यगोब्राह्मणव्यसने । नोपाकर्म्मणि । नोत्सर्गे न साम-
ध्वनाह्वययुषी । नापररात्रमधीत्य शयीत । अभियुक्तोऽप्य-
नध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत् । यस्मादनध्ययनाधीतं नेह-
नामुत फलंदम् । तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च ।
तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सच्छि-
ष्यक्षेत्रेषु वसव्या । शिष्येण ब्रह्मारम्भावसानयोगुरोः पा-
दोपसंपहणं कार्यम् । प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः । तत्र च
यद्वचोऽधीते तेनास्याज्येन पितृणां तृप्तिर्भवति । यद्यजूर्धि
तेन मधुना । यत्सामानि तेन पयसा । यच्चाथर्वणन्तेन
मांसेन । यत्पुराणेतिहासवेदाङ्गधर्मशास्त्राण्यधीते तेनास्या-
ज्येन यश्च विद्यामासाद्यास्मिंल्लोके तथा जीवेन्न सा तस्य
परलोके फलप्रदा भवेत् । यश्च विद्यया यशः परेषां हन्ति ।
अनुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानान्न विद्यामादद्यात् । तदादा-
नमस्य ब्रह्मणः स्तेयं नरकाय भवति ।

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन ॥

उत्पादकब्रह्मदातोर्नारीयान् ब्रह्मदः पिता ।

ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥

कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयती म्रियः ।

सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्वयद्वयोनाविह जायते ॥

आचार्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्देदपारगः ।

उत्पादयति सावित्रा सा सत्या साजरामरा ॥

य आह्वणीत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
तं वै मन्येत् पितरं मातरञ्च तस्मै न द्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

तयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता आचा-
र्यश्च । तेषां नित्यमेव शुश्रूषणा भवितव्याम् । यत्ते ब्रूयु-
स्तत्कुर्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरेननुज्ञातः
किञ्चिदपि कुर्यात् ।

एतएव त्रयो वेदा एतएव त्रयः सुराः ।

एतएव त्रयो लोका एतएव त्रयोऽग्नयः ॥

पितागार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाभिर्माता गुरुराहवनीयः ।

सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः ॥

अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ।

इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यामम् ॥

गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥

राजत्विक्श्चोत्रियाधर्म्मप्रतिनिधुपपाध्यायपितृव्यमाता-
महमातुल्यश्च गुरुर्येष्ठभ्रातृमन्त्रधिनश्चाचार्यवत् । पत्न्य
एतेषां सवर्णाः । मातृव्यसा पितृव्यसा ज्येष्ठा स्वसा च ।
श्च गुरुरपितृव्यमातुलर्विजाः कर्त्तव्यसां प्रत्युत्थानमेवाभि-
वादनम् । हीनवर्णानां गुरुपत्नीनां दूरादभिवादनं न
पादोपसंस्पर्शनम् । गुरुपत्नीनां गात्रीत्सादनाञ्जनकेशसंय-

मनपादप्रक्षालनं न कुर्यात् । असंस्तुतापि परपत्नी
भगिनीति वाच्या पुत्रीति मातेति वा । न च गुरुणां
त्वमिति ब्रूयात् । तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं
प्रमाद्याश्नीयात् । न च गुरुणा सह विगृह्य कथां कुर्या-
त् । नैव चास्य परीवादम् । न चानभिप्रेतम् ।

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवादेऽह पादयोः ।

पूर्णे विंशतिवर्षे च गुणदोषौ विजानता ॥

कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि ।

अभिवादनकं कुयर्पादसावहमिति ब्रुवन् ॥

विप्रोऽथ पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।

गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥

वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमो ।

एतानि मानस्थानानि गरीयो यद्वयदुत्तरम् ॥

ब्राह्मण दशवर्षञ्च शतवर्षञ्च भूमिपम् ।

पिता पुत्री विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणान्तु वीर्यतः ।

वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्याय

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्वयं सुवीरं भवति ।
परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृह्याश्रमिनः । तेनायमाक्रान्तोऽत-
पातकमहापातकानुपातकीपपातकेषु प्रवर्तते । जातिस्त्रंश-
केषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलावहेषु प्रकीर्ण-
केषु च ।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

कामक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि ।

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हुताशनम् ।

न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चन ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमन-
मिति महापातकानि । तत्संयोगश्च ।

सम्बत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।

एकयानभोजनाशनशयनैः । यौनस्त्रीवमीमुखसम्बन्धात्
सद्यएव ।

अश्वमेधेन शुद्धेष्टुर्महापातकिनस्त्वमे ।

पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरेणेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्व-
क्षप्राश्चाविगीतायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घा-
तनं ब्रह्महत्यासमानीति । कौटसाक्ष्यं सुहृद्बध एतौ सुरा-
पानसमी । ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्ण-
स्तेयसमम् । पितृव्यमातामहमातुलश्वशुर नृपपत्न्यभिगमनं
गुरुदारगमनसमम् । पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनञ्च । श्रोत्रि-
यत्विगुपाधरायमित्तपत्न्यभिगमनञ्च । स्वसुः सख्याः सगोत्रा-
या उत्तमवर्णायाः कुमार्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः शरणा-
गतायाः प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च ।

अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनी यथा ।

अश्वमेधेन शुद्धान्ति तीर्थानुसरणेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

अनृतवचनमुत्कर्षे । राजगामि च पैशुन्यम् । गुरोश्चा-
लौकनिर्वन्धः । वेदनिन्दा । अधीतस्य च त्यागः । अग्निमा-
तृपितसुतदाराणाञ्च । अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम् । परस्वाप-
हरणम् । परदाराभिगमनम् । अयाज्ययाजनम् । विकर्षणा
जीवनश्च । असत्प्रतिग्रहश्च । क्षत्रविट्शूद्रगोबधः । अवि-
क्रेयविक्रयः । परिवित्तितानुजेन ज्येष्ठस्य परिवेदनम् ।
तस्य च कन्यादानम् । याजनञ्च । ब्राह्म्यता । भृतकाध्या-
पनम् । भृताच्चाधयनादानम् । सर्व्वकारेष्वधिकारः । मृष्टा
यन्त्रप्रवर्त्तनम् । द्रुमगुल्मवल्लीलतौघधीनां हिंसा । स्त्रीजी-
वनम् । अभिचारबलकर्म्मसु प्रवृत्तिः । आत्मार्थं क्रियारम्भः ।
अनाहिताग्निता । देवर्षिपितृऋत्वनानामनपाक्रिया । अस-
च्छास्त्राभिगमनम् । नास्तिकता । कुशीलवता । मद्यपक्षी-
निषेवणम् । इत्युपपातकानि ।

उपपातकिनस्त्वेते कुर्य्युश्चान्द्रायणं नराः ।

पराकञ्च तथा कुर्य्युर्ज्येष्ठगोमखेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य रुजः करणम् । अपेयमद्ययोर्घ्रातिः जैह्न्यम् ।
पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि च । इति जातिभ्रंशकराणि ।
जातिभ्रंशकरं कर्म्म कृत्वान्यतममिच्छया ।
कुर्यात् सान्त्वनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ।
ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम् ।

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्रौत यावकम् ।

कृच्छातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभा-
षणं शूद्रमेवनमित्यपातीकरणम् ।

अपातीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।

शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्तपनेन वा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानाञ्च घातनम् । कृमिकी-
टानाञ्च । मद्यानुगतभोजनम् । इति मलावहानि ।

मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।

कृच्छातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् ।

प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम् ।

प्रायश्चित्तं बुधः कुर्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तामिस्रम् । अन्धतामिस्रम् । रौरवम्
महारौरवम् । कालसूतम् । महानरकम् । संजीवनम्
अवीचि । तापनम् । सप्ततापनम् । संघातकम् । काकोलम् ।
कण्डूलम् । कुटानम् । पूतिमृत्तिकम् । लोहशङ्कुः । ऋची-
सम् । विषमपन्यानम् । कण्टकशाल्मलिः । दीपनदी । अशि-
पत्नवनम् । लोहचारकमिति । एतेष्वङ्गतप्रायश्चित्ता अतिपा-
तकिनः पर्यायेण कल्पं पच्यन्ते । महापातकिनी मन्वन्त-

रम् । अनुगतकिञ्चिन्वातुर्गम् । कृतसङ्करीकरणाश्च सम्बत्-
सरसहस्रम् । कृतजातिभ्रंशकरणाश्च । कृतापातीकरणाश्च ।
कृतमलिनीकरणाश्च । प्रकोर्णकपातकिञ्चिन् बहून् वर्षयुगान् ।

कृतपातकिञ्चिन् सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम् ।

याम्यं पयानमासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम् ॥

यमस्य पुरुषैर्वीरैः कृष्यमाणा यतस्ततः ।

सुकच्छेणानुकारिण नीयमानाश्च ते यथा ॥

श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवकादिभिः ।

अग्नितुण्डे भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्हृदिकैस्तथा ॥

अग्निना दह्यमानाश्च लुप्यमानाश्च कण्टकैः ।

क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च लण्णया ॥

क्षुधया व्यथ्यमानाश्च घोरेर्व्याघ्रगणैस्तथा ।

पूयशीतगन्धेन मूर्च्छ्यमानाः पदे पदे ॥

परान्नपानं लिप्सन्तस्ताड्यमानाश्च किङ्करैः ।

काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः ॥

क्वचित् काथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते सुषलैः क्वचित् ।

आयसीषु च विध्यन्ते शिलासु च तथा क्वचित् ॥

क्वचिद्वान्तमयाश्नन्ति क्वचित् पूयमसृक् क्वचित् ।

क्वचिद्विष्टां क्वचिन्नासं पूयगन्धिं सुदारुणम् ॥

अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा क्वचित् ।

कुमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैश्च दारुणैः ॥

क्वचिच्छीतेन बाध्यन्ते क्वचिद्वा मेध्यमध्यगाः ।

परस्परमयाश्नन्ति क्वचित् प्रेताः सुदारुणाः ॥

क्वचिदभूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा क्वचित् ।

क्वचित् क्षिप्यन्ति वाणीवैरुक्कृत्यन्ते तथा क्वचित् ॥

कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गाभोगवेष्टिताः ।

पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः क्लृप्तमाणाश्च जानुभिः ॥

भङ्गवृष्टमिरीषीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः ।

कूटागारप्रभाणैश्च शरीरैर्यातनाक्षमैः ॥

एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः ।

तिर्यग्गोनी प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्यग्योनयो-
 भवति । अतिपातकिनां पर्यायेण सर्वाः स्थावरयोनयः ।
 महापातकिनाश्च कृमियोनयः । उपपातकिनां जलजयोनयः ।
 उपपातकिभ्यः करणां जलचरयोनयः । कृतसङ्करीकरण-
 कर्मणां तुमयोनयः । कृतापातीकरणकर्मणां पशुयोनयः ।
 कृतान्तिनीकरणकर्मणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः । प्रकीर्णेषु
 प्रकीर्ण हिंसाः क्रथादा भवन्ति । अभोज्यान्नाभक्ष्याशी
 तजिः । स्तेनः श्येनः । प्रकष्टवर्त्तापहारी विलेशयः । आखु-
 र्धन्यहारी । हंसः कांस्यापहारी । जलं हृत्वाभिप्लवः । मधु
 दंशः । पयः काकः । रसं श्वा । घृतं नकुलः । मांसं गृध्रः ।
 वसां महुः । तैलं तैलपायिकः । लवणं वीचिवाक् । दधि
 वलाका । कौशेयं हृत्वा भवति तित्तिरिः । क्षीमं दहुरः ।
 कार्पासतान्तवं क्रौञ्चः । गोधा गाम् । वान्तुदी गुडम् ।
 कुच्छुन्दरिर्गन्धान् । पत्रशाकं वर्ही । कृतान्नं श्वावित् ।
 अन्नान्नं शल्लकः । अग्निं वकः । गृहकार्यपस्कारम् । रक्त-

वासांसि जविज्जविकः । गजं कूर्मः । अश्वं व्याघ्रः । फलं
बुधं वा मर्कटः । ऋक्षः स्त्रियम् । यानमुष्ट्रः । पशूनजः ।
ब्रेतः पारजायी ॥

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ।

अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥

स्त्रियोऽप्येतेन कच्येन हृत्वा दीपमवाप्नुयुः ।

एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ॥

॥ इति वैश्वे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ नरकानुभूत दुःखानां तिर्यक्त्वामुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्ष-
णानि भवन्ति । कुष्ठप्रतिपातकी । ब्रह्महायक्ष्मी । सुरापः
श्यावदन्तकः । सुवर्णहारः कुनखः । गुरुतल्पगो दुश्चर्या ।
पूतिनासः पिशुनः । पूतिवक्तः सूचकः । धान्यचौरोऽङ्गहीनः
मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः । अन्नापहारकस्वामयावी । वागप-
हारको मूकः । वस्त्रापहारकः श्वित्नी । अश्वापहारकः पङ्गुः ।
देवब्राह्मणक्रीशको मूकः । लोलजिह्वो गरदः । उन्मत्तोऽग्निदः ।
गुरुप्रतिकूलोऽपस्मारो । गोघ्नस्त्वन्धः । दीपापहारकश्च ।
काणश्च दीपनिर्व्वापकः । तपुचामरसीसकविक्रयी रजकः ।
एकशफविक्रयी मृगव्याधः । कुण्डाशी भगास्यः । घाण्टिकः
स्तेनः । वाङ्मुषिको भ्रामरी । मिष्टाश्लेकाकी वातगुल्मी ।
समयभेत्ता खल्वाटः । स्त्रीपद्यवकीर्णी । परवृत्तिघ्नो दरिद्रः
परपीडाकरो दीर्घरोगी ।

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः ।

रोगान्वितास्तथान्धाश्च कुञ्जखञ्जैकलोचनाः ॥

वामना वधिरा मूका दुर्बलाश्च तथापर ।

तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति । त्रहं नाश्नीयात् प्रत्यहञ्च
त्रिषवणं स्नानमाचरेत्त्रिः प्रतिसनानमप्यु मज्जनं मग्नहिर-
घमर्षणं जपेत् दिवास्थितस्तिष्ठेत् रात्रावासीनः कर्मणोऽन्ते
पयस्विनीं दद्यादित्यधमर्षणम् । त्रहं सायं त्रहं प्रात-
स्त्रहमयाचितमश्नीयादेष प्राजापत्यः । त्रहमुष्णाः पिवेद्-
पस्त्रहमुष्णं घृतं त्रहमुष्णं पयस्त्रहञ्च नाश्नीयादेष तप्त-
कृच्छः । एष एव शीतैः शीतकृच्छः । कृच्छातिकृच्छः पयसा
दिवसैकविंशतिक्षपणम् । उदकसक्तूनां मासाभ्यवहारेणो-
दककृच्छः । विसाभ्यवहारेण मूलकृच्छः । विल्वाभ्यवहारेण
शीफलकृच्छः पद्माक्षैर्वा । निराहारस्य द्वादशाहेनैव
पराकः । गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकदिव-
समश्नीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत्सान्तपनम् । गोमूत्रादिभिः
प्रत्यहाभ्यस्तैर्महासान्तपनम् । चण्डाभ्यस्तैश्चातिसान्तप-
नम् । पिण्याकाचमतक्रोदकसक्तूनामुपवासान्तरितोऽभ्य-
वहारस्तुलापुरुषः । कुशपलाशोडुम्बरपद्मशङ्खपुष्पीवटब्रह्म-
सुवर्चलानां पत्रैः कथितस्याश्वसः प्रत्येकं पानेन पर्ण-
कृच्छः ॥

कृच्छ्राण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत कृतपावनः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायी अधःप्रायी जितेन्द्रियः ॥

स्त्रीशूद्रपतितानाञ्च वर्जयेच्चाभिभाषणम् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ चान्द्रायणम् ।

ग्रासानविकारानश्रीयात्तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ क्रमेण व-
र्द्धयेद्धानौ क्वासयेदमावास्यां नाश्रीयादेष चान्द्रायणो यव-
मधः । पिपीलिकामधोवा । यस्यामावास्या मध्ये भवति
स पिपीलिकामधः । यस्य पौर्णमासी स यवमधः । अष्टौ
ग्रासान् प्रतिदिवसं मासमश्रीयात् स यतिचान्द्रायणः ।
सायं प्रातश्चतुरश्चतुरः स शिशुचान्द्रायणः यथा कथञ्चित्
षट्कोनां त्रिशतीं मासेनाश्रीयात् स सामान्यचान्द्रायणः ॥

व्रतमेतत् पुरा भूम कृत्वा सप्तर्षयो वरम् ।

प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कर्मभिरात्मकतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्कार्थं प्रसू-
तिवावकं अपयेत् । न ततोऽग्नौ जुहुयात् । न चान वलि-
कर्म । अमृतं अप्यमाणं शृतञ्चाभिमन्त्रयेत् । अप्यमाणे
रक्षां कुर्यात् । ब्रह्मा देवानां पदवी कवीनां ऋषिर्विप्राणां
श्रेणो गृध्राणां महिषो मृगाणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्र-
मध्येति रेभन्निति दर्भान् बध्नाति । शृतञ्च तमश्रीयात् पात्रे
निषिच्य । ये देवा मनोजाता मनोजुषः सुदक्षा दक्षपितरः ।
ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्योनमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मनि
जुहुयात् । अथाचान्तो नाभिमात्मनेत । स्नाताः पीता भव-

न्तो यूयमापोऽस्माकमुदरे यवाः । ता अन्ममनमी वा अपच्या
अनागसा सन्तु देवीरमृता ऋता वृद्ध इति । त्रिरात्रं मेधावी ।
षड्रात्रं पापकृत् । सप्तरात्रं पीत्वा महापातकिनामन्यतमः
पुनाति । द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्दहति ।
मासं पीत्वा सर्वपापानि । गोनिर्हारमुक्तानां यवानामेक-
विंशतिरात्रञ्च ।

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः ।

निर्णोदः सर्वपापानां पवित्र मृषिभिः स्मृतम् ॥

घृतमेव मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः ।

सर्वं पुनीत मे पापं यन्मे किञ्चन दुष्कृतम् ॥

वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम् ।

अलक्ष्मीं कालकर्णीञ्च नाशयध्वं यवा ! मम ॥

श्वशूकरावलीढञ्च उच्छिष्टोपहतञ्च यत् ।

मातापितरशुश्रूषां पुनीध्वञ्च यवा ! मम ॥

गणानं गणिकानञ्च शूद्रानं श्राद्धसूतकम् ।

चौरस्यान्नं नवश्राद्धं पुनीध्वञ्च यवा ! मम ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वा-
सुदेवमर्चयेत् । पुष्पधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैर्वाह्णतर्पणैश्च ।
व्रतमेतत् सञ्चत्सरं कृत्वा प्राप्येभ्यः पूतो भवति । याव-
ज्जीवं कृत्वा श्वेतद्वीपमाप्नोति । उभयद्वादशीष्वेकं स्वर्गलोकं
प्नाप्नोति यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमाप्नोति । एवमेव
पञ्चदशीष्वपि ।

ब्रह्मभृतममावास्यां पौर्णमास्यान्तथैव च ।
 योगभृतं परिचरन् केशवं महदाप्नुयात् ॥
 दृश्येत सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र वृहस्पती ।
 पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता सम्बत्सरे तु सा ॥
 तस्यां दानोपवासाद्यमक्षतं परिकीर्तितम् ।
 तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकीनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् त्रिव्रतं स्नायात् स्वकर्म चा-
 चक्षाणी ग्रामे ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् दण्डशायी च स्यात् । एत-
 न्नृहाव्रतं ब्राह्मणं हत्वा द्वादशसम्बत्सरं कुर्यात् । यागस्थं
 क्षत्रियं वा । गुर्विणीं रजस्वलां वा । अतिगोत्रां वा ना-
 रीम् । पितृन् वा । नृपतिबधे महाव्रतमेव द्विगुणं कुर्यात् ।
 पादोनं क्षत्रियबधे । अर्धं वैश्यबधे । तद्वर्धं शूद्रबधे । सर्वेषु
 श्वश्रिरोध्वजी स्यात् । सर्वेषु जीवेषु क्षमी स्यात् । मासमेकं
 क्षतपावनो गवानुगमनं कुर्यात् आसीनास्त्रासीत स्थितास्तु

स्थितः स्यात् अवसन्नाञ्चोत्तरेत् भयेभ्यश्च रक्षेत् तासां
 शीतादिवाणमकृत्वा नात्मनः कुर्यात् गोभूतेण स्नायात्
 गोरसैश्च वर्त्तेत । एतन्नृव्रतं गोबधे कुर्यात् । गजं हत्वा
 पञ्च नीलान् वृषभान् दद्यात् । तुरगं वासः । एकहायनम-
 नङ्गाहं खरबधे । मेघाजबधे च । सुवर्णकणालमुद्रबधे ।
 श्वानं हत्वा तिरात्रमुपवसेत् । हत्वा मूषकमार्जारिनकुल-
 मण्डूकदुण्डुभाजगराणामन्यतममुपोषितः कृपरात्रं भोज-
 यित्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात् । गोधोलूककाकभक्षबधे

विराजसुपवसेत् । हंसवक्त्रलाकमद्गुवानरश्चैनभासचक्रवा-
कानामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात् । सर्पं हत्वाभ्रू-
काण्णायसीम् । षण्डं हत्वा पलालभारकम् । वराहं हत्वा-
घृतकुम्भम् । तित्तिरिं तिलद्रोणम् । शुकं विहायनं वत्सम् ।
क्रीच्चं विहायणम् । क्रव्यादमृगबधे पयस्विनीं गां दद्यात् ।
अक्रव्यादमृगबधे वत्सतरीम् । अनुक्तमृगबधे विराजं
पयसा वर्त्तेत । पक्षिबधे नक्ताशी स्यात् रूप्यमाषकं वा
दद्यात् । हत्वा जलचरसुपवसेत् ।

अस्थिमताञ्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापणी ।
पूर्णे चानस्यनस्यन्तु शूद्रहत्याव्रतचरेत् ॥
किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां बधे ।
अनस्यां चैव हिंसायां प्राणायामेण शुध्यति ॥
फलदानान्तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ।
गुल्फवल्लीलतानाञ्च पुष्पितानाञ्च वीरुधाम् ॥
अन्नजानाञ्च सत्वानां रसजानाञ्च सर्वशः ।
फलपुष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राग्नी विशोधनम् ॥
क्षुद्रजानामीषधीनां जातानाञ्च स्वयं वने ।
वृथालभे तु गच्छेद्गंगां दिनमेकं पयोव्रतम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्नीयात् । मलानां
मद्यानां चान्यतमस्य प्राशने चान्द्रायणं कुर्यात् । लघुन-
पलाण्डुगृज्जनैतद्गन्धिविडूराह्वयाम्यकुक्कुटवानरगोमांसमन्नणि-
च । सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कु-

र्यात् । वयनमेखलादण्डभैक्ष्यवर्याव्रतानि पुनःसंस्कार-
 कर्मणि वर्जनीयानि । शशकशल्लकगोधोवाखड्गकूर्मवर्जं पञ्च-
 नखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत् । गणगणिकास्तेनगायना-
 नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत् । तत्तत्कान्नं चर्मकर्तुं च ।
 वाहुषिककदर्थदीक्षितवद्वनिगडाभिगणस्तषण्डानाञ्च । पुं-
 श्वलीदाम्भिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजनाञ्च ।
 अवीरास्त्रोसुवर्णकारसपत्न्यपतितानाञ्च । पिशुनानृतवादि-
 क्षतधर्मात्मरसविक्रयिणाञ्च । शैलूषतन्तुवायक्ततघ्नरजका-
 नाञ्च । कर्मकारनिषादरङ्गावतारिवेणशस्त्रविक्रयिणाञ्च ।
 श्वजीविशीण्डिकतैलिकचैलनिर्णेजकानाञ्च । रजस्रलासहो-
 पैपतिवेश्मनाञ्च । श्रूणाघ्रावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतस्त्रिणा-
 वलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातञ्च । कामनी यदा संस्पृष्टम-
 वक्षुतम् । मत्तक्रुद्धातुराणाञ्च । नार्चितं वृथामांसं च ।
 पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमतस्यमांसा-
 शने त्रिरात्रमुपवसेत् । सर्वजलजमांसाशनेषु च । आपः
 सुराभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतम्भयः पिवेत् ।
 मद्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम् । सोमपः सुरापस्याघ्रायास्यगन्ध-
 मुदकमग्नस्त्रिरवमर्षणं जग्मा घृतप्राशनो भवेत् । खरोद्भ-
 काकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राश्याज्ञातं सूनास्थं
 शुष्कमांसञ्च । क्रव्यादमृगपक्षिमांसाशने तप्तलच्छम् । कल-
 विङ्कप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यूहशुकसारिकावक-
 बलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । एकशफो-
 भयदन्ताशने च । तित्तिरिकापिञ्जललावकवर्त्तिकामयूर-
 वर्जं सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम् । कीटाशने दिनमेकं

ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् । शुनां मांसाशने च । च्छत्राककरका-
 शने सान्तपनम् । यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्तं
 खाण्डवञ्च वर्जयित्वा पर्युषितं तत्प्राश्योपवसेत् । ब्रश्चना-
 मेध्यप्रभवाँल्लोहितांश्च वृक्षनिर्यासान् । शालूकतुथाक्तसरसं-
 यावपायसापूपशकुलीदेवान्नानि हवींषि च । गोऽजामहिषी-
 वर्जं सर्वप्रयांसि च । अनिर्देशाहानि तान्यपि । स्यन्दिनी-
 सन्धिनीविवत्साक्षीरञ्च । अमेध्यभुजश्च । दधिवर्जं केव-
 लानि च शुक्तानि । ब्रह्मचर्याश्रमी आद्यभोजने त्रिरात्र-
 मुपवसेत् दिनमेकं चोदके वसेत् । मधुमांसाशने प्राजा-
 पत्यम् । विडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां
 पिवेत् । स्त्रोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिवेत् ।
 पञ्चनखविष्मत्ताशने -सप्तरात्रम् । आनशाहाशने त्रिरात्रं
 पयसा वर्तेत । ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश्यो-
 च्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् । राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् ।
 ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम् । राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी
 पञ्चरात्रम् । वैश्याच्छिष्टाशी त्रिरात्रम् । वैश्यः शूद्रो-
 च्छिष्टाशी च । चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् ।
 सिद्धं भुक्त्वा पराकः ।

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥

यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वेह मारणम् ।

वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम् ॥

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

यज्ञोहि भूलैः सर्वस्य तस्मादयज्ञे बधोऽबधः ॥

न तादृशं भवत्येनो मृगं हन्तुर्धनार्थिनः ।
 यादृशं भवति प्रेत्य ह्यग्रामांसानि खादतः ॥
 औपध्यः पशवो वृक्षास्त्रिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
 यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्तुप्रथितीः पुनः ॥
 मधुपर्कं च यज्ञे च पिष्टदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेति कथञ्चन ॥
 यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।
 आत्मानञ्च पशूंश्चैव गमयतुप्रत्तमां गतिम् ॥
 गृहे गुरावरणे वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
 नावेद्विहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥
 या वेद्विहिता हिंसः नियतास्त्रिंशराचरे ।
 अहिंसामेव तां विद्यादेदादयो हि निर्वर्भौ ॥
 योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
 स जीवञ्च मृतञ्चैव न क्वचित् सुखमधत्ते ॥
 यो बन्धनबधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति ।
 स सर्वस्य हितप्रेष्ठुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥
 यज्ञायति यत्कुरुते रतिं बध्नाति यत्र च ।
 तद्वाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन ॥
 नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
 न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥
 समुत्पत्तिञ्च मांसस्य बधवन्धौ च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्व्वमांसस्य भक्षणात् ॥
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
 स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ।

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥
 स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्यपितृन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥
 वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 मांसानि च न खदेदयस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥
 फलमूलाशनैर्दिव्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥
 मांसं भक्षयिताऽयुतस्य मांसमिहाह्वयहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुवर्षस्तेयकृद्रात्रे कर्माचक्षाणो सुफलमर्पयेत् । बधा-
 त्त्रागादा प्रयतो भवति । महाव्रतं द्वादशाहानि वा
 कुर्यात् । निक्षेपापहारी च । धान्यधनापहारी च कृच्छ्र-
 मन्दम् । मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम् ।
 द्रव्याणामल्पसाराणां सान्त्वनम् । भक्ष्यभोज्यपानशय्या-
 सनपुष्पमूलफलानां पञ्चगव्यपानम् । तृणकाष्ठद्रुमगुल्फा-
 न्नगुडवस्त्रचर्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत् । मणिमुक्ताप्रवा-
 लताम्रजतायःकांस्थानां द्वादशाहं कणानश्नीयात् । का-
 पीसक्रीटजोर्णव्यपहरणे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत । दिशफै-
 कपहरणे त्रिरात्रमुपवसेत् । पक्षिगन्धीषधिरज्जुवैदला-
 नामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥

दत्त्वेवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्पावस्थापनुत्तये ॥
यद्यत्परेभ्य आदद्यात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः ।
तेन तेन विहीनः स्यादयत्नं यत्नाभिजायते ॥
जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसा विवर्जयेत् ॥
प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा ।
महादुःखं मवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अयागम्यागमने महाव्रतविधानेनाहं चौरवासा वने
प्राजापत्यं कुर्यात् । परदारगमने च । गोव्रतं गोगमने
च । पुंस्ययोनावांकाशेऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः
स्नानमाचरेत् । चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात् । अ-
ज्ञानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् । पशुवेष्ट्यागमने प्राजाप-
त्यम् । सकृद्दुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं
कुर्यात् ॥

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः ।
तद्वैल्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्न्यपोहति ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं
कुर्यात् । मृतपञ्चनखात् कृपादत्यन्तोपहताच्चोदकं पीत्वा
ब्राह्मणस्त्रिरावसुपवसेत् । इग्रहं राजन्यः । एकाहं वैश्यः ।
शूद्रो नक्तम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पञ्चगव्यं पिवेयुः ॥

पञ्चगव्यं पिवेच्छद्गो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।

उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ।

पर्वानारोग्यवर्जं मृतावगच्छन् पत्नीं विरात्रमुपवसेत् ।

कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् । अनूदकमूत्रपुरीषकरणे
सचैलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्याभ्युदितनिर्भुक्तः
सचैलस्नातः सावित्रप्रष्टशतमावर्त्तयेत् । श्वश्रुगालविड्-
राहखरवानरवायसपुंश्वलीभिर्दष्टः स्त्रवन्तीमासाद्य षोडश
प्राणायामान् कुर्यात् । वेदान्बुद्ध्यादौ विषवणस्त्रायधः-
शायी सम्बत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तेत । समुत्कर्षानृते गुरो-
श्चालीकनिर्वन्धे तदानेपणे च मांसं पयसा वर्त्तेत । नास्ति-
को नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैत-
सम्बत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तेरन् । परिवित्तिः परिवेत्ता या च परि-
वेत्ता या च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्यात् ।
प्राणिभूषण्यलोमविक्रयी तप्तकच्छं कुर्यात् । आर्द्रौषधिगन्ध-
पुष्पफलमूलचूर्णवेतवैदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगौरसपिण्या
कतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । श्लेष्मजतुमधूच्छिष्ट-
शङ्खत्रपुशुक्तिसीसकृणलोहोडुम्बरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रा-
यणं कुर्यात् । रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुडमधुरसीर्णविक्रयी
विरात्रमुपवसेत् । मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं
कुर्यात् । तच्च भूयश्चोपनयेत् । उद्रेण खरेण वा गत्वा
नग्नः स्नात्वा सुप्ता मुक्ता प्राणायामवयं कुर्यात् ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्राः सहस्राणि समाहितः ।

मांसं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिशहात् ॥

अयान्ययाजनं कृत्वा परेषामन्यकर्म च ।

अभिचारमहीनञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥
 येषां द्विजानां सावित्री नानूचेत यथाविधि ।
 तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनापयेत् ॥
 प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।
 ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामपेयतदादिशेत् ॥
 यदुगर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।
 तस्योत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति जपेन तपसा तथा ॥
 वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ।
 स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभेजन्तम् ॥
 अवगूय्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 एनस्त्रिभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं कञ्चित् समाचरेत् ॥
 कृतनिर्णेजनांश्चैतान्न जुगुप्सेत धर्मवित् ।
 बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विगुहानपि धर्मतः ।
 शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वायून्घोडशः ।
 प्रायश्चित्ताद्विमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥
 अनुक्तनिशुतीनाञ्च पापानामपनुत्तये ।
 शक्तिञ्चावेक्ष्य पापञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति । स्रवन्तीमासाद्य
 स्नातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी
 मासेन पूतोब्रह्महा भवति । कर्मणोऽन्ते पयस्त्रिनीं गां

दद्यात् । व्रतेनावमर्षणेन च सुरापः पूतो भवति । गायत्री-
दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तोत्रकृत विरात्रोपोषितः पुरुष-
सूक्तजपहीमाभ्यां गुरुतल्पगः ॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
तथावमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥
प्राणायामं द्विजः कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ।
दहन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
अकारश्चापुकारश्च मकारश्च प्रजापतिः ।
वेदत्रयान्निरदुहदुभूभुवःस्वरितीति च ॥
त्रिभ्यएव च वेदेभ्यः पादं पादमदुहदुहत् ।
तद्विष्टपञ्चोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥
एतदक्षरमेताञ्च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् ।
सन्ध्योर्वेदविदुषो वेदपुण्येन युज्यते ॥
सहस्रकृत्वस्त्र्यभ्यस्य वहिरेतत्त्रिकं द्विजः ।
महतोऽपेनसो मासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
एतयाऽपरिसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया ।
विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणं याति साधुषु ॥
ओङ्कारपूर्विकास्त्रिस्त्री महाव्याहृतयोऽवप्रयाः ।
त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणोमुखम् ॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमृत्तिमान् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

सावित्रास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥
 क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोतियजतिक्रियाः ।
 अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥
 विधियज्ञाज्जपयज्ञो विप्रिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 जपेनैव तु संसिद्धेद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्नवा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मणउच्यते ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च
 द्विजातयः पापेभ्यः पूयन्ते । अघमर्षणं देवकृतं शुद्ध-
 वत्यः तरत्सम्पदीयं कुष्माण्डाः पावमान्यः दुर्गासावित्री
 अनौषङ्गाः पदस्तीमाः सामानि वराहृतयः भारुण्डानि
 चन्द्रसामपुरुषव्रते भासं वार्हस्पत्यं गोसूक्तं अश्वसूक्तं साम-
 नीचन्द्रसूक्ते च शतरुद्रियं अथर्वशिरः विसुपर्णं महाव्रतं
 नाशयणीयं पुरुषसूक्तञ्च ।
 नीण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च अग्निव्रतं वामदेव्यं बृहच्च ।
 एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तुं जातिस्तरत्वं लभते य इच्छेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ त्याज्याः । ब्राह्म्याः पतितास्त्रिपुरुषं मातृतः पितृत-
 श्चाशुजाः सर्वएवामोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः । अप्रतिग्राह्येभ्यश्च

प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्मं तेजः
 प्रणश्यति । द्रव्याणां वाऽविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रहं-
 कुर्यात् स दाता सह निमज्जति । प्रतिग्रहसमर्थश्च यः
 प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दातृलोकमाप्नोति । एधोदकमूलफला-
 भयामिषमधुशयप्रासनगृहपुष्पदधिशकांश्चाभ्युद्यतान्न निर्गु-
 देत ॥

आह्वयाभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादनुचोदिताम् ।
 ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्म्मणः ॥
 नाश्रन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।
 न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥
 गुरुन् मृत्यान् ज्विहीर्षुरर्क्षिष्यन् पितृदेवताः ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु लपेत् स्वयं ततः ॥
 एतेष्वपि च कार्त्त्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे ।
 नादद्यात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥
 गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।
 आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥
 अर्द्धिकः कुलमिव च दासगोपालनापिताः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविधोऽर्थो भवति । शुल्कः श्वलीऽ-
 सितश्चार्थः । शुल्केनार्थेन यदैहिकं करोति तदेवमासाद-
 यति । यच्छ्वलेन तन्मानुष्यम् । यत्क्षणेन तत्तिर्यक्तम् ।
 स्वव्युपाजितं सर्वं सर्वेषां शुल्कम् । अनन्तरव्युपात्तं

शवलम् । अन्तरितवृत्त्युपात्तञ्च कृणुम् ।

क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तञ्च सह भार्यया ।

अविशेषेण सर्वेषां धनं शुल्कं प्रकीर्तितम् ॥

उत्कोचशुल्कसंप्राप्तमविक्रीयस्य विक्रये ।

कृतोपकारादाप्तञ्च शवलं समुदाहृतम् ॥

पार्श्विकद्यूतचौर्याप्तं प्रतिरूपकसाहसौ ।

व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम् ॥

यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।

तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

गृहाश्रमी वैवाहिकान्गौ पाकयज्ञान् कुर्यात् । सायं
प्रातश्चाग्निहोतम् । देवताभ्याजुहुयात् । चन्द्रार्कसन्निकर्ष-
विप्रकर्षयोर्दृशपूर्णमासाभ्यां यजेत । प्रत्ययनं पशुना । शर-
दुशीषयोश्चाग्रहायणेन । ब्रीहियवयोर्वा पाके । त्रैवार्षिकाभ्य-
धिकान्नः प्रत्यब्दं सोमेन । वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्या ।
शूद्रान्नं यागे परिहरेत् । यज्ञार्थं भिक्षितमदात्मर्थं सकल-
मेव वितरेत् । सायं प्रातर्वैष्णवेवं जुहुयात् । भिक्षां च
भिक्षवे दद्यात् । अर्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति ।
भिक्षभावे तन्मात्रं गवां दद्यात् । यज्ञी वा प्रक्षिपेत् । भुक्तः
ऽपन्ने विद्यमाने न भिक्षुकं प्रत्याचक्षीत । कण्डूनी पेवणी
चुल्ली कुम्भउपस्करइति पञ्चसूना गृहस्थस्य । तन्निष्कृत्यर्थञ्च
ब्रह्मदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्यात् । स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः ।
होमो दैवः । वलिभौतः । पितृतर्पणं पितरः । नृयज्ञश्चाति-

धिपूजनम् ।

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनस्तथा ।

न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥

ब्रह्मचारी यतिभिर्भुज्यते गृहाश्रमात् ।

तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥

गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तपते तपः ।

ददाति च गृहस्थस्तु तस्माज्जिष्ठो गृहाश्रमी ॥

ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा ।

आश्रयते कुटुम्बिभ्यस्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥

निवर्गसेवां सततान्नदानं सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च ।

स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणञ्च कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मे सुहर्त्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । दक्षि-
णभिसुखो रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्यधीश्व । नाप्रच्छादि-
तायां भूमौ । न फालकशायाम् । न च्छायायाम् । न चो-
षरे । न शादले । न ससत्वे । न गर्त्ते । न वल्लीके । न
पथि । न रथायाम् । न पराशुचौ । नोद्याने । नोद्यानीद-
कसमीपयोः । नाङ्गारे । न भस्मनि । न गोमये । न गोव्रजे ।
माकाशे । नोदके । न प्रत्यनिलानलेन्द्रकस्त्रीगुरुब्राह्मणा-
नाञ्च । नैवावगुण्ठितशिराः । लोष्टेष्टकाभिः परिमृज्य
गुदं गृहीतशिश्वेष्टायायाद्भिर्मुद्भिश्चोद्भृताभिर्गन्धलेपक्षयकरं
शौचं कुर्यात् ॥

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सम दातव्या मृदस्तिस्त्रस्तु पादयोः ॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 त्रिगुणञ्च वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात् । नैव श्लेष्मातकारि-
 ष्टविभीतकधववधन्वनजम् । न च बन्धूकनिर्गुण्डीशिग्रुति-
 त्वतिन्दुकजम् । न च कीविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगु-
 ग्गुलुजम् । न पारिभद्रकान्तिकामोचकशास्त्रलीशणजम् ।
 न मधुरम् । नास्लम् । नोर्द्ध्वशुष्कम् । न शुशिरम् । न पुति-
 गन्धिः । न पिच्छिलम् । न दक्षिणापराभिमुखः । अद्याच्ची-
 दङ्मुखः प्राङ्मुखो वा । वटासनाकर्णखदिरकरञ्जवदर-
 सर्जनिम्बारिमेदापामार्गमालतीककुभविल्वानामन्यतमम् ।
 कषायं तिक्तं कटुकञ्च ॥

कनीन्यग्रसमस्थीत्यं सकूचं द्वादशाङ्गुलम् ।
 प्रातर्भूत्वा च यतवाक् भक्तयेदन्तधावनम् ॥
 प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जह्याच्छुची देशे प्रयत्नतः ।
 अमावास्यां न चाश्रीयादन्तकाष्ठं कदाचन ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम ती-
 र्थम् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम् । अङ्गुल्यग्रे दैवम् । तर्जनीमूले
 पितृम् । अनग्न्युष्णाभिरफेनिलाभिर्न शूद्रैककरावर्जिताभि-
 रक्षराभिरङ्गिः शुची देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखश्चोद-

उन्मुखीवा तन्मनाः सुमनाश्चाचामेत् । ब्राह्मेण तीर्थेन विरा-
चामेत् । द्विःप्रमृज्यात् । खान्यद्भिर्मूर्ध्नि हृदयं स्पृशेत् ।

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः ।

शुद्धेतरन् स्त्री च शूद्रश्च सक्तस्सृष्टाभिरन्ततः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं प्रप-
द्येत । नाधार्मिकैः सार्द्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः । नाति-
प्रत्यूषसि । नातिसायम् । न सम्ययोः । न मध्याह्ने न सन्नि-
हितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं व्याल-
व्याधितान्तैर्वाहनैः । न हीनाङ्गैः । न रोगिभिः । न दीनैः ।
न गोभिः । नादान्तैः । यवसोदकैर्वाहनानामदत्त्वात्मनः
क्षुत्तृष्णापनोदने न कुयर्पात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत् ।
न रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयं न तृणम् । न पशूनां-
बन्धनागारम् । न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान् । न का-
र्पासास्थि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुयर्पात् देवताञ्च प्रज्ञातांश्च
वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णकुम्भादर्शच्छतध्वज-
पताकाश्रीवृक्षवर्द्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च तालदन्तचामराश्वगजा-
जगोदधिक्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च वीणाचन्दनायुधार्द्रगोमय-
पुष्पशाकगोरोचनादूर्वाप्ररोहांश्च उष्णीषालङ्कारमणिकनक-
रजतवस्त्रासनयानामिवांश्च भृङ्गारोद्भृतीर्व्वरारज्जुबद्धपशु-
कुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयादिति । अथ भक्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा
निवर्त्तेत । वान्तविविक्तमुण्डमलिनवसनजटिलवामनांश्च ।
कषायिप्रव्रजितमलिनांश्च । तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनतृणकुश-

पलाशमत्स्याङ्गारांश्च । लवणस्त्रीवासवनपुंसककार्पासरज्जु-
निगदमुल्लकेशांश्च । वीणाचन्दनार्द्रशाकोष्णीप्रालङ्करणकु-
मारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्दयेदिति । देवब्राह्मणगुरुवम्बुदी-
क्षितानां च्छायां नाक्रामेत् । निष्ठनवान्तरुधिरविण्मूत्र-
स्नानीदकानि वा । न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत् । प्रवर्षति न
धावन् । न वृथा नदीं तरेत् । न देवताभ्यः पितृभ्यश्चेदकामं
प्रदाय । न बाहुभ्याम् । न भिन्नया नावा । न कच्छमधि-
तिष्ठेत् । न क्रूपमवलोकयेत् न लङ्घयेत् ॥

ब्रह्मभारिणृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।

पन्थादेयो नृपस्त्रेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत् । अचरेत् पञ्चपिण्डानु-
द्धृत्यापदि । नाजीर्णे । नचातुरः । न नग्नः । न रात्री राहु-
दर्शनवर्जम् । न सन्ध्ययोः । प्रातःस्नायप्ररुणकिरणयस्तां
प्राचीमवलोक्य स्नायात् । स्नातः शिरो नावधुनेत् । नाङ्गेभ्य-
स्तोयमुद्धरेत् । न तैलवस्तु स्पृशेत् । नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं
वसनं विभ्रयात् । स्नातः सोष्णीषो धौतवाससी विभ्रयात् ।
न स्नच्छान्त्यजपतितैः सह सन्भाषणं कुर्यात् । स्नायात्
प्रस्त्रवणदेवखातसरोवरेषु । उद्धृताद्भूमिष्ठमुदकं पुण्यं
स्थावरात् प्रस्त्रवणं तस्मान्नादेयं तस्मादपि साधुपरिगृ-
हीतं सर्वतएव गाढम् । मृत्तीयैः कृतमलापकर्षींऽपु निम-
ज्यापोहिष्ठेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णा इति चतसृभिरिदमापः प्र-
वहतइति चतुर्यमभिमन्त्रयेत् । ततोऽपु निमग्नस्त्रिरवम-

र्षणं जपेत् । तद्विष्णोः परमं पदमिति वा । द्रुपदां सावित्रीं
 वा । युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा । पुरुषसूक्तं वा । स्नातश्चा-
 द्र्वासा देवपितृतर्पणमन्मःस्थ एव कुर्यात् । परिवर्त्तितवा-
 साञ्चे तीर्थमुत्तीर्थ । अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानवस्त्रादि न
 पीडयेत् । स्नात्वा चम्य विधिवदुपसृशेत् । पुरुषसूक्तेन
 प्रत्यक्षं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात् । उदकाञ्जलिं पश्चात् ।
 आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्यात् । तदनन्तरं पि-
 त्रेण पितृणाम् । तत्तादौ स्ववंश्यानां तर्पणं कुर्यात् । ततः
 सम्बन्धिनान्भवानाम् । ततः सुहृदाम् । एवं नित्यस्नायी
 स्यात् । स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत् । विशेषतः सा-
 वित्रीं त्ववश्यं जपेत् पुरुषसूक्तञ्च । नैताभ्यामधिकमस्ति ॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्रे च कर्माणि ।

पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते ॥

अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःखघ्नं दुर्विचिन्तितम् ।

स्नातस्य जलमात्रेण नश्यते इतिधारणा ॥

याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति ।

नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथातः सुस्नातः प्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवता-
 र्चायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्चयेत् ।
 अश्विनैः प्राणैस्वेते इति कीचकीयमन्त्रेणाष्टव्य जीवस्य
 भगवतो जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकीनावाहनं
 कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्यात् ।

आपां हिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत् । हिरण्यवर्णा इति
चतसृभिः पाद्यम् । शन्न आपो धन्वन्त्या इत्याचमनीयम् । इद-
मापः प्रवहत इति स्नानीयम् । रथे स्वर्क्षेषु वृषभराजा इत्य-
नुलेपना लङ्कारौ । युवा सुवासा इति वासः । पुष्पवतीस्ति-
पुष्पम् । धूरसि धूपमिति धूपम् । तेजोऽसि शुक्रमिति दीपम् ।
दधिक्रावण इति मधुपर्कः । हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम् ।

चामरं व्यजनं मातां छत्रं पानासने तथा ।

सावित्रेणैव तत् सर्व्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥

एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः ।

तेनैव जुहुयाद्वाजं य इच्छेत्शाश्वतं पदम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपितृकर्म कुयर्थात् ।
चन्दनमृगमदागुरुकर्पूरकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न
दद्यात् । न वासी नीलोरक्तम् । न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूप-
मलङ्करणम् । नागन्धिः । नोगन्धिः । न कण्टकिजम् ।
कण्टकिजमपि शुक्लं सुगन्धिकं दद्यात् । रक्तमपि कुङ्कुमं
जलजञ्च दद्यात् । न धूपार्थं जीवजातम् । न घृततैलं विना
किञ्चन दीपार्थं । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं । न भक्ष्ये अप्यजामहि-
षीक्षीरे । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि च ।

प्रयतश्च शुचिभूत्वा सर्व्वमेव निवेदयेत् ।

तन्मनाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथाग्निं परिसमूह्य पर्युच्य परिस्तीर्य परिषिच्य सर्वतः
पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्ना-
यानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय । अथाग्नये
सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः
प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्यतये अग्नये स्विष्टिक्क-
ते च । ततोऽन्नशेषेण बलिमुपहरेत् । भक्ष्योपभक्ष्याभ्यामभितः
पूर्वेणाग्नेः । अवानामासीति त्वलानामासीति नितन्तीना-
मासीति क्षिप्रणिकानामासीति सर्वांसाम् । नन्दिनि सुभगे
सुमङ्गलि भद्रकालीतिस्वस्थिष्वभिप्रदक्षिणाम् । स्थूणायां
ध्रुवायां श्रिये । हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यः । धर्माधर्मयोर्दारे
मृत्यवे च । उदपाने वरुणाय । विष्णवे इत्युलूखले । मरुद्भ्यः
इति दृशदि । उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च । इन्द्रा-
येन्द्रपुरुषेभ्य इतिपूर्वाङ्गं । यमाय यमपुरुषेभ्य इतिदक्षि-
णाङ्गं । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इतिपश्चाङ्गं । सोमाय सोम-
पुरुषेभ्य इत्युत्तराङ्गं । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इतिमध्ये । ऊर्ध्व-
माकाशाय । दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इतिस्थण्डिले । नक्तच्चरे-
भ्य इतिनक्तम् । ततो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितामहाय
प्रपितामहाय माते पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्रा-
भ्याञ्च पिण्डनिर्व्वपणं कुर्यात् । पिण्डानाञ्चानुलेपनपुष्पधूप-
नैवेद्यादि दद्यात् । उदककलशमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाच-
येत् । श्वकाकश्वपचानां भुवि निर्व्वपेत् । भिक्षाञ्च दद्यात् ।
अतिथिपूजने च परं फलमधितिष्ठेत् । सायमतिथिं प्राप्तं
ग्रयत्रे नार्चयेत् । अनाशितमतिथिं गृहे न वासयेत् । यथा

वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्ता तथा गृहस्थस्या-
तिथिः । तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाग्रो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतन्तु प्रयच्छति ॥
एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्या हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
उपस्थितं गृहे विद्याद्बार्ह्या यच्चाग्नयोऽपिवा ॥
यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः ।
भक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमभिपूजयेत् ॥
वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।
भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन् ॥
इतराण्यपि सख्यादीन् संग्रीत्या गृहमागतान् ।
प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥
सुवासिनीं कुमारीञ्च रोगिणीं शुर्व्विणीं तथा ।
अतिथिभ्रोऽग्न्य एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥
अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।
स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्वैर्जग्धिमात्मनः ॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्त्रेषु चैव हि ।
भुञ्जयीतां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती ॥
देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः ।
पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
अत्र स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् ।
यन्न शिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा ।
 नचाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपजनात् ॥
 सायंप्रातस्त्वतिथये प्रदद्यादासनोदकम् ।
 अन्नञ्चैव यथा शक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥
 प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम् ।
 प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥

चन्द्रार्कपरागे नाश्नीयात् । स्नात्वा मुक्तयोरश्नीयात् ।
 अमुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरिऽङ्गि । न गोब्राह्मणी-
 परागेऽश्नीयात् । न राजव्यसने । प्रवसिताग्निहोत्रो यद्म-
 ग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्नीयात् । यदा कृतं मन्येत वैश्व-
 देवमपि । पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व । नाश्नीयाच्चा-
 जीर्णं । नार्द्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः । नार्द्ध-
 वासाः । नैकवासाः । न नग्नः । न जलस्थः । नोत्कुटुकः ।
 न भिन्नासनगतः । न च शयनगतः । न भिन्नभाजने । नोत्-
 सङ्गे । न भुवि । न पाणौ । लवणञ्च यत्र दद्यात् नचाश्नी-
 यात् । न वालकान्निर्भर्त्सयेत् । नैको मिष्टम् । नोद्धृत-
 स्नेहम् । न दिवा धानाः । न रात्रौ तिलसंयुक्तम् । न दधि
 सक्तुन् । न कीविदारवटपिप्पलशाणशाकम् । नादत्त्वा । ना-
 हुत्वा । नानार्द्रपादः । नानार्द्रकरमुखश्च । नोच्छिष्टश्च
 घृतमादद्यात् न चन्द्रार्कतारका निरीक्षेत । न मूर्धानं
 स्पृशेत् । न ब्रह्म कीर्त्तयेत् । प्राङ्मुखोऽश्नीयात् दक्षिणा-

सुखो वा । अभिपूज्यान्नम् । सुमनाः स्वप्नानुलिप्तः । न निः-
शेषकृत् स्यात् । अन्यत्र दधिमधुसर्पिःपयःसक्तुपलमोदकेभ्यः ।

नाश्रीयाद्भार्यया सार्द्धं नाकाशे न तथोल्लितः ।

वह्मनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् वहवस्तथा ॥

शून्यागारे वज्रिगृहे देवागारे कथञ्चन ।

पिवेन्नाञ्जलिना तीर्थं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥

न तृतीयमथाश्रीयान्नचापथ्यं कथञ्चन ।

नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥

न भ्रावदुष्टमश्रीयान्न भाण्डे भावदूषिते ।

शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्तयिकाम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टवष्टितमोऽध्यायः ॥

नाष्टमौचतुर्दशीपञ्चदशीषु स्त्रियमुपेयात् । न श्राद्धं
भुक्त्वा । न श्राद्धं दत्त्वा । नोपनिमन्वितः श्राद्धे । न स्नात्वा ।
न हुत्वा । न व्रती । नोपोष्य भुक्त्वा वा । न दीक्षितः । न
देवायतनश्मशानशून्यालयेषु । न वृक्षमूलेषु । न दिवा । न
सन्ध्ययोः । न मलिनाम् । न मलिनः । नाभ्यक्ताम् । नाभ्य-
क्तः । न रोगार्ताम् । न रोगार्तः ।

न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोधिकाम् ।

नोपेयाद्गुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

नाद्रुपादः स्वप्यात् । नीत्तरापरावाक्शिराः । न

नरः । नार्द्रवंशे । नाकाशे । न पलाश शयने । न
 पञ्चदारुक्ते । न गजभग्नक्ते । न विदुरहग्नक्ते न भिन्ने ।
 नाग्निव्युष्टे । न घटासिक्तद्रुमजे । न श्मशानशून्यालय-
 देवतायतनेषु । न चपलमध्ये । न नारीमध्ये । न धान्यगी-
 गुरुहुताशगसुराणामुपरि ।

नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्यायोर्न च भस्मनि ।

देशे न चाशुचौ नाद्रे न च पर्वतमस्तके ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ न कञ्चनावमन्येत । न च हीनाङ्गाधिकाङ्गा-
 न्मूर्खान् धनहीनानवहसेत् । न हीनान् सेवेत । स्वाध्या-
 यविरोधि कर्म नाचरेत् । वयोऽनुरूपं वेशं कुर्यात् श्रुत-
 स्थाभिजनस्य धनस्य देशस्य च । नोद्धतः । नित्यं शास्त्रा-
 द्यवेक्षी स्यात् । सति विभवे न जीर्णमलवहासाः स्यात् ।
 न नास्तीत्यभिभाषेत । न निर्गन्धोग्रगन्धिरक्तञ्चर्माल्यं विभृ-
 यात् । विभृत्याज्जलजं रक्तमपि । यष्टिञ्च वैष्णवोम् । कल-
 ण्डलुञ्च सोदकम् । कार्पासमुपवीतम् । रौक्मे च कुण्डले ।
 नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत । नास्तं यान्तम् । न वाससा ति-
 रोहितम् । नचादर्शं जलमध्यगतम् । न मध्याह्ने । न
 क्रूडस्य गुरोर्मुखम् । न तैलीदकयोः स्पर्शायाम् । न
 मलवत्यादर्शे । न पत्नीं भोजनसमये । न स्त्रियं नग्नाम् ।
 न कञ्चन मेहमानम् । न चालानभ्रष्टकुञ्जरम् । न च वि-
 षमस्थोदृष दियुक्तम् । न मत्तम् । नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत् ।
 नास्त्रम् । न त्रिषम् । नाप्रहृषि । नाग्निं लङ्घयेत् ।

पादौ प्रतापयेत् । न कुशैस्तेषु वा परिमृज्यात् । न कांस्य-
 भाजने चार्पयेत् । न पादं पादेन । न भुवमालिखेत् ।
 न लोष्टमर्ही स्यात् । न तृणच्छेदी स्यात् । न दन्तैर्नख-
 लोमानि च्छिन्यात् । द्यूतं वर्जयेत् बालातपसेवाञ्च ।
 वस्त्रोपानहमाल्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत् । न
 शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्टहविषी न तिलान् । न
 चास्योपदिशेद्भक्ष्यं न व्रतम् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर-
 उदरञ्च कण्डूयेत् । न दधिसुमनसी प्रत्याचक्षीत । नात्मनः
 स्रजमपकर्षयेत् । सुप्तं न प्रबोधयेत् । नोदकग्रामभि-
 भाषितं न स्नेच्छान्यजान् । अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ प्रद-
 क्षिणम् पाणिमुद्धरेत् । न परक्षेत्रे चरन्तीं गामाचक्षीत न
 पिवन्तं वत्सकम् । नोद्धतान् प्रहर्षयेत् । न शूद्रराज्ये
 निवसेत् नाधार्मिकजनाकीर्णं । न संवसैद्द्वैद्यहीने । नो-
 पसृष्टे । न चिरं पर्वते । न वृथाचेष्टां कुर्यात् । न नृत्य-
 गीते । नास्फोटनं कार्यम् । नाञ्जीलं कीर्तयेत् । नानृ-
 तम् । नाप्रियम् । न किञ्चिन्मन्त्राणि स्मृशेत् । नात्मानम-
 वजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः । चिरं सन्ध्यापासनं कु-
 र्यात् । न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत् । अनिमित्ततः स्वानि
 खानि न स्मृशेत् । परस्य दण्डं नोदूयच्छेत् । शास्यं
 शासनार्थं ताडयेत् । तन्वा वेणुदलेन रज्ज्वा वा पृष्ठे ।
 देवब्राह्मणशास्त्रमहात्मनां परीवादं परिहरेत् । धर्मवि-
 रुद्धौ चार्थकामौ । लोकविद्विष्टञ्च धर्ममपि । पर्वसु शान्ति-
 होमं कुर्यात् । न तृणमपि च्छिन्यात् । अलङ्घ्यतश्च तिष्ठेत् ।
 एवमाचारसेवी स्यात् ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक्साधुभिश्च निषेवितम् ।
 तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः ॥
 आचारात्कृते चायुराचारादीप्सिता गतिम् ।
 आचाराद्धनमन्त्यमाचाराद्धन्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
 अद्धधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

दमयमेन तिष्ठेत् । दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्तितः दान्त-
 स्थालं लोकः परश्च । नादान्तस्य क्रिया काचित् समृद्धतिः ॥
 दमः पवितं परमं मङ्गल्यं परमं दमः ।
 दमेन सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसेच्छति ॥
 दशाङ्गयुक्तेन रथेन याति मनोवशेनार्थपथानुवर्तिना ।
 तच्चैद्रयं नापहरन्ति वाजिनस्तथागतं नावजयन्ति शत्रवः ॥
 आपुर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
 तद्वत् कामायं प्रविशन्ति सर्वे संशान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ आद्वेप्सुः पूर्वदुर्ब्राह्मणानामन्वयेत् । द्वितीयेऽङ्गि
 शुक्लपक्षस्य पूर्वार्द्धे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् सुस्नातान्
 स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कुशीतरेष्वासनेषूपवेश-
 येत् । द्वौ देवौ प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्रे उदङ्मुखान् एकैक-
 सुभयत्र वेति । आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमं पञ्चकेनाग्निं
 हुत्वा । पशुश्राद्धेषु मध्यमपञ्चकेन । अमावास्यासूक्तमपञ्च-

केन । आग्रहायण्या जड्वं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथम-
मध्यमोत्तमपञ्चकैः । अन्वष्टकासु च । ततो ब्राह्मणानुज्ञातः
पितृनावाहयेत् । अपयान्वसुरा इति आहविघ्नकर्तृन् ।
यातुधानानपसार्थं तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा । एत
पितरः सव्वांस्तान् अमाय सन्वेतद्वः पितरद्वत्यावाहनं कृत्वा
कुश तिलमिश्रेण गन्धोदकेन यस्तिष्ठन्त्यमृतागाविति यन्मे-
मातेति च पाद्यं निर्वर्त्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं
कृत्वा कुशतिलवस्त्रपुष्पालङ्कारधपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान्
समभ्रर्चं व्रतष्टुत्समन्द्रमादायादित्यारुद्रावसवइति वीच्याग्नौ
करवाणीत्युक्त्वा तत्र विप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतित्रयं दद्यात् ।
ये मामकाः पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञे इति च हविरनु-
मन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्व्रतमयेष्वन्न
नमो विश्वेभ्यो देवेभ्य इत्यन्नमादौ प्राङ्मुख्योन्निवेदयेत् ।
पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मुखे-
षु । तददत्सु ब्राह्मणेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यदा
क्रव्यादिति जपेत् । इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति ।
उच्छिष्टसन्निधौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दर्वीं रक्षिता-
इत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात् । अन्तरीक्षं दर्वीं रक्षिता-
इति द्वितीयं पितामहाय । द्यौर्दर्वीं रक्षिता इति तृतीयं
प्रपितामहाय । अत्र पितरः प्रेता इति वासीदेयम् । वीरान्नः
पितरो धत्त इत्यन्नम् । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृ-
षायध्वमिति दर्भमूले करघर्षणम् । उर्जं वहन्तीरित्यनेन
सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकरणं सेचनं कृत्वा अर्घ-
पुष्पधूपालेपनान्नादिभक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत् । उदक-

पातञ्च मधुष्टतिलैः संयुक्तञ्च । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमा-
 गतेषु मामेष्टेष्टेत्यन्नं सत्तणमम्युह्यान्नविकिरमुच्छिष्टायतः
 कृत्वा तृप्ताभवन्तः सम्यन्नमिति पृष्टोदङ्मुखेष्वाचमनमादौ
 दत्त्वा ततः प्राङ्मुखेषु दत्त्वा ततश्च सुसुप्रोक्षितमिति श्राद्ध-
 देशं संप्रोक्ष्य दर्भपाणिः सर्व्वं कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखाग्रतो-
 यन्त्रे नाम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षि-
 णाभिः समभ्यर्चार्चाभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैरुक्तोऽभिरताः
 स्मरन्ति देवाश्च पितरश्चेत्यभिजपेत् । अक्षय्योदकञ्च नाम-
 गोलाभ्यां दत्त्वा विश्वे देवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्य-
 स्ततः प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत । दातारो नोऽभि-
 वर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च
 नोऽस्त्विति । तथास्त्विति ब्रूयुः । अन्नञ्च नो बहू भवेदतिथींश्च
 लभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचसा कञ्चन ।
 इत्येताभ्यामाशिषः प्रतिगृह्य ।

वाजेवाजे इति ततो ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ।

पूजयित्वा यथान्यायमनुव्रजग्राभिवाद्य च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विसृज्यतितमोऽध्यायः ॥

अष्टकासु दैवपूर्वं शाकमांसापूपैः श्राद्धं त्वन्वष्टकास्व-
 ष्टकावदङ्गौ दैवपूर्वमेवं कृत्वा माते पितामह्यै प्रपितामह्यै
 च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिश्चाभ्यर्चार्चानुव्रजय
 विसर्जयेत् । ततः कर्षूः कुर्यात् । तन्म ले प्रागुदगन्युपस-
 माधानं कृत्वा पिण्डनिर्वपणम् । कर्षून्तयमूले पुरुषाणां
 कर्षून्तयमूले स्त्रीणाम् । पुरुषकर्षून्तयं सान्ने नोदकेन पूर-

यत् । स्त्रीकर्षूतयं सान्नेन पयसा । दध्ना मांसेन पयसा च
प्रत्येकं कर्षूतयं पूरयित्वा जपेद्भवतीभ्योऽस्तु चाक्षरम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥

पितरि जीवति यः आङ्गं कुर्यात् स येषां पिता कुर्यात्-
त्तेषां कुर्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः
कुर्यात्तेषां कुर्यात् । त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्यात् । यस्य
पिता प्रेतः स्यात् सपित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं
द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स
ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् । यस्य
पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपिताम-
हात्परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ
स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां
दद्यात् ।

मातामहानामप्येवं आङ्गं कुर्याद्विचक्षणः ।

मन्त्रोद्देशेण यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्जितम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अमावास्यास्तिस्त्रीऽष्टकास्तिस्त्रीऽन्वष्टका माघी प्रौष्ठपदू-
र्द्धं कृष्णतयोदशी व्रीहियवपाकौ चेति ।

एतांस्तु आङ्गकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

आङ्गमेतेष्वकुर्व्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

आदित्यसं क्रमणं विषुवद्वयं विशेषेणायनद्वयं व्यती-
पातोजन्मर्चमभुदयश्च । एतांस्तु आङ्गकालान् वै काम्यानाह
प्रजापतिः । आङ्गमेतेषु यद्वत्तं तदानन्त्याय कथ्यते ॥

सन्ध्यारात्रयोर्न कर्त्तव्यं आङ्गं खलु विचक्षणैः ।

तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥

राहुदर्शनदत्तं हि आङ्गमाचन्द्रतारकम् ।

गुणवत् सर्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

सततमादित्येऽङ्गि आङ्गं कुर्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं
चान्द्रे । समरविजयं क्रौञ्चे । सर्वान् कामान् बौधे ।
विद्यामभीष्टां ज्ञीवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे ।
स्वर्गं कृत्तिकासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्चस्यं सौम्ये कर्म्भ-
सिद्धिं रौद्रे । भुवं पुनर्वसौ पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सर्पे । सर्वान्
कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमाय्यमणे । ज्ञातिश्रेष्ठं
हस्ते । रूपवतः सुतां स्वाङ्गे । वाणिज्यसिद्धिं स्वाती ।
कनकं विशाखासु । मित्राणि मैत्रे । राज्यं शाक्रे । कृषिं
मूले । समुद्रयानसिद्धिमाप्ये । सर्वान् कामान् वैश्वदेवे ।
श्रेष्ठमभिजिति । सर्वान् कामान् श्रवणे । लवणं वासवे ।
आरोग्यं वारुणे । कुप्यद्रज्यमाजे । गृहमाहिर्वध्रे । गाः
घौष्णे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं याम्ये । गृहसुरूपाः
स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां वरदां द्वितीयायाम् सर्वान् कामां
स्तृतीयायाम् । पशुंश्चतुर्थ्याम् । श्रियं प्रच्चम्याम् । दूत-
विषयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम् ।

पशून्नावस्याम् वाजिनो दशम्याम् । ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्राने-
कादश्याम् । आयुर्वसुराज्यजयान् द्वादश्याम् । सौभाग्यं
त्रयोदश्याम् । सर्वकामान् पञ्चदश्याम् शस्त्रहतानाम् ।
आर्द्धकर्मणि चतुर्दशी शस्ता । अपि पितृगीते गाये
भवतः ।

अपि जायेत सोऽस्माक कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

प्राष्टकाले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥

मधूक्तयेन यः आर्द्धं पायसेन समाचरेत् ।

कार्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन आर्द्धं कुर्यात् । कुशा-
भावे कुशस्थाने काशान् दुर्वां वा दद्यात् । वाससोऽर्येकार्पा-
सीत्यं सूत्रम् । दशां विवर्जयेद् यद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात् ।
उग्रगन्धीन्यगन्धीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि ।
शुक्लानि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि
दद्यात् । वसां मेदश्च दीपार्थं न दद्यात् । घृतं तैलं वा
दद्यात् । जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात् । मधुघृतसंयुक्तं
गुग्गुलुं दद्यात् । चन्दनकुङ्कुमकर्पूरगुग्गुपद्मकान्यनुलेप-
नार्थं । न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि ।
तैजसानि पात्राणि दद्यात् । विशेषतो राजतानि । खड्ग-
कुतपक्ष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षो-
घ्नानि चेति दद्यात् । पिप्पलीमुकुन्दकभृस्तृणशिशुसर्षप-

सुरसासर्जकसुवर्चलकुशाण्डालावुवार्त्तकुपालङ्घ्रोपोदकीत-
ण्डुलीयककुसूम्भपिण्डालुकमहिषीक्षीराणि वर्जयेत् । राज-
माघमसूरपथ्युषितकवलवणानि च । कोपं परिहरेत् ।
नाशुपातयेत् । न त्वरां कुर्यात् । घृतादिदाने तैजसानि
पात्राणि खड्गपात्राणि फल्गुपात्राणि च प्रशस्तानि । अत्र च
श्लोको भवति ॥

सौवर्णराजताम्राञ्च खड्गेनौडुम्बरेण च ।

दत्त मत्तय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाप्यथ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥

तिलैर्ब्रीहियवैर्मासैरङ्गिर्मूलफलैः शाकैः श्यामाकैः
प्रियङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मांसं प्रीयन्ते । द्वौ मासौ
मत्स्यमांसेन । चीन्हारिणेन । चतुरश्वीरभ्रेण पञ्च शाकु-
नेन । षट्छागेन । सप्त रौरवेण । अष्टौ पार्षतेन । नव गव-
येन । दश माहिषेण । एकादश कीर्मेण । सम्बत्सरं गव्येन
प्रयसा तद्विकारैर्वा । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥

कालशाकं महाशल्कं मांसं वाघ्रीणसस्य च ।

विषाणवर्ज्या ये खड्गास्तांस्तु भक्षामहे सदा ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽशीतितमोऽध्यायः ॥

चान्नमासनमारोपयेत् । न पदा स्पर्शेत । उच्छेष्टणं
भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य वा । दासवर्गस्य तत्पित्रे भाग-
धेयं प्रचक्षते ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥

दैवे कर्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत । प्रयत्नात् पितेऽपि परीक्षेत ।
हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत् । विकर्मस्थांश्च वैङ्गालव्रतिकान्
वृथालिङ्गिनो नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च चिकित्सकान् अनूढा-
पुत्रान् तत्पुत्रान् बहुयाजिनो ग्रामयाजिनः शूद्रयाजिनोऽ-
याज्ययाजिनो ब्राह्म्यांस्तदयाजिनः पर्वकारान् सूचकान् भूत-
काध्यापकान् भूतकाध्यापितान् शूद्रान्नपुष्टान् पतितसंसर्गान्
अनधीयानान् सन्ध्योपासनाननुष्ठान् राजसेवकान् नग्नान्
पितृमातृगुर्बन्निस्त्राध्यायत्यागिनश्चेति ॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदूषकाः ।

एतान् विवर्जयेच्छेषाच्छ्राद्धकर्मणि पण्डितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे इत्रशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ पङ्क्तिपावनाः । त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ज्येष्ठसा-
मगो वेदपारगो वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः पुराणेतिहास-
व्याकरणपारगो धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगस्तीर्थपूतो यज्ञ-
पूतं स्तपःपूतः सत्यपूतो मन्त्रपूतो गायत्रीजपनिरतो ब्रह्म-
देयानुसन्तानस्त्रिसुपर्णो जामाता दौहित्रश्चेति । विशेषेण
च योगिनः । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥

अये स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम् ।

विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे इत्रशीतितमोऽध्यायः ॥

न स्नेच्छविषये श्राद्धं कुर्यात् । न गच्छेन्नेच्छविषयम् ।

परनिपानेष्वपः प्रीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥

चातुर्वर्ण्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

स स्नेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्त्तस्ततः परः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ पुष्करेषु आङ्गम् । जप्यहोमतपांसि च । पुष्करे
स्नानमावतः सर्वपापेभ्यः पतन् भवति । एवमेव गयाशीर्षे
अक्षयवटे—अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत्र क्वचन नर्मदा-
तीरे यमुनातीरे गङ्गायां विशेषतः कुशावर्त्तं विल्वके नील-
पर्वते कनखले कुजाम्ने भृगुतुङ्गे केदारं महालये नङ्गि-
कायां सुगन्धायां शाकभर्यां फल्गुतीर्थं महागङ्गायां विह-
लिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्र क्वचनं सरस्वत्यां
विशेषतः ।

गङ्गाहारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।

सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः ॥

अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्थ-
ज्योतिषायाश्च सङ्गमे श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे वङ्ग-
वायां मतङ्गवाप्यां सप्तार्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गपदे गोदा-
वर्यां गोमत्यां वेत्रवत्यां विषाश्यां वितस्तायां शतद्रुतीरे
चन्द्रभागायां इरावत्यां सिन्धोस्तीरे दक्षिणे पञ्चनदे औजसे ।
एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिद्वरासु सर्वेष्वपि स्वभावेषु
पुलिनेषु प्रस्रवणेषु पर्वतेषु निकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु गोमय-
पलिमेषु मनोज्ञेषु । अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति ॥

कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्याद्यो नो ददयाज्जलाञ्जलीन् ।

नदीषु बहुतीयासु शीतलासु विशेषतः ॥

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

गयाशीर्षे वटे आङ्गं यो नः कुर्यात् समाहितः ॥

एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्ये कोऽपि गयां ब्रजेत् ।

यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वृषोत्सर्गः कार्त्तिकामाश्वयुज्यां वा । तदादावेव वृषभं परीक्षेत । जीवद्वत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रं सर्वलक्ष-
णोपेतं नीलं लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्लं यूयस्या-
च्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य पौष्णं
'वह' पयसा अपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न इह रतिरिति च
हुत्वा वृषमयस्कारस्वङ्कयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापर-
स्मिन् पार्श्वे शूलेन । अङ्कितञ्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः
शन्नोदेवीति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभि-
श्चतसृभिरवत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं कुष्मा-
ण्डीश्च जपेत् । पिता वत्सेतिवृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत्
इमञ्च ।

वृषोहि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ।

वृणोमि तमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्वतः ॥

एनं युवानं पतिं वो ददास्यनेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण ।

महासहिप्रजया मातनुभिर्मारधाम दिषते सोम ! राजन् ! ॥

वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्दिशि ।

हीतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥

अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेषितम् ।

भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
 उत्सृष्टो वृषभो यजिन् पिवत्यथ जलाशये ।
 जलाशयं तत्सकलं पितृंस्तस्योपतिष्ठति ॥
 शृङ्गैर्णोल्लिखते भूमिं यत्र कचन दर्पितः ।
 पितृणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षडशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वैशाखां पौर्णमास्यां कृष्णशृङ्गाजिनं सुवर्णशृङ्गं
 रोप्यसुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च
 प्रसारयेत् । ततस्त्रिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिञ्च कुर्यात् ।
 आहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्वगन्धर्वैश्चालङ्कृतं
 कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरदधि-
 मधुष्टतपूर्णानि निधायार्हिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृताया
 वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात् । अत्र च गाथा भवन्ति ॥

यसु कृष्णाजिनं दद्यात् ससुरं शृङ्गसंयुतम् ।
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥
 ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
 कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।
 ददाति यसु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्म-

णाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा
भवति ।

सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।

दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति अद्धानः समाहितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

मासः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां सुख-
म् । तस्मात्तु कार्त्तिकं मासं वह्निःस्नायी गायत्रीजपनिरतः
सकलदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति ।

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां ऋगशिरःसंयुक्तायां चूर्णित
लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदाप-
येत् । अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पीषी-
चेत् पुण्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्पपक्वोद्वर्त्तितशरीरो गव्य-
घृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्ववीजैश्च
स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीप-
नैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शाकैर्वार्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके
हुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् । वासी-
युगं कर्त्तुं दद्यात् । अनेन कर्मणा पुण्यते । माघी मघायुता
चेत्तस्यां तिलैः आद्रं कृत्वा पूतो भवति । फाल्गुनी फल्-
गुनीयुता चेतस्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं

निवेद्य भार्या मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति । नार्थपि भर्तारम् । चैत्री चित्रायुता स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी विशाखायुता चेत्तस्यां ब्राह्मणसप्तकं चौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्यैष्ठ्ये ज्येष्ठायुता चेत्तस्यां कृत्वापानहप्रदानेन गवाधिपत्यं प्राप्नोति । आषाढ्यामाषाढायुक्तायामन्नपानदानेन तदेवाक्षयमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेनुं सान्नां वासीयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपद्यां प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तीभवति । आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निर्भवति । कार्तिकी कृत्तिकायुता चेत्तस्यां सितगुच्छाणमन्यवर्णं वा शशाङ्कोदये सर्वशस्थरत्नगन्धोपितं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभयं नश्यति । वैशाखशुक्लवृत्तीयायामुपोषितोऽक्षतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मिन् नहनि प्रयच्छति तदक्षयमाप्नोति । पौष्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा शुद्धा च पापेभ्यः पूतो भवति । माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाय तोमहावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समग्रेण वाससा घृततुलामष्टाधिकां दत्त्वा वाग्रपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समग्रेण वाससा । एतच्छ्रुत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले स तत्त्वोज्ज्वलो

भवति । आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूप भाग्भवति । तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग्भवति । प्रतिमासं रेवतोयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं रेवती-प्रौत्ये परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग्भवति । माघे मासेऽग्निं प्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सघृतं क्लृप्त्वाषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति । सर्वां चतुर्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्मराजानं पूजयित्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति ।

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्यग्रहोपगान् ।

प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः ॥

अथ कूपकर्तुं स्तव्यवृत्ते पानीये दुष्कृतस्याहं विनश्यति । तडागकृन्नित्यदृष्टो वारुणं लोकमश्नुते । जलप्रदः सदा दृष्टो भवति । वृक्षारोपयितुर्हृत्वाः परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयति फलैश्चातिथीन् ह्यायया चाभ्यागतान् देवे वर्षत्युदकेन पितृन् । सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति देवायतनकार्यस्य देवायतनं करोति तस्यैव लोकमाप्नोति । सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते । विविक्तं कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति । अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति । दीपप्रदानेन चक्षुषान् सर्वतोऽज्वलश्च । अन्नप्रदानेन बलवान् । धूपप्रदानेनोद्धि गच्छति । देवनिर्झाल्यापनयनाङ्गोप्रदानफलमाप्नोति । देवा-

यतनमार्जनात्तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् पादा
दिशौचोदकल्पपरिचरणाच्च ॥

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च ।

पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं
लोकमाप्नोति भूमिप्रदानेन च । गोचर्म्ममात्रमपि भुवं
प्रदाय सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमा-
प्नोति । दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् ।
सुवर्ष्मृङ्गीं रौप्यसुरां मुक्तालाङ्गुलां कांस्योपदीहां वस्त्रो-
त्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति ।
विशेषतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो
भवति । अश्वदः सूर्यसालोकमाप्नोति । वासोदञ्चन्द्रसालो-
कम् । सुवर्ष्प्रदानेनागिसालोकम् । रूपाप्रदानेन रूप्यम् ।
तैजसानां पाताणां प्रदानेन पातं भवेत् सर्वकामानामीषध-
प्रदानेन च । लवणप्रदानेन च लावण्यम् । धान्यप्रदानेन
तृप्तिं शस्यप्रदानेन च । अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन सौभा-
ग्यम् । अकीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति ।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । आस-
नप्रदानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्याम् । उपानयदाने-
नाश्वतरायुतं रथम् । कृत्तप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामर-
प्रदानेनाध्वसुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाचक्ष्यमिच्छता ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनवतितमोऽध्यायः ॥

अब्राह्मणे दत्तं तत्सममेव पारलौकिकम् । द्विगुणं
ब्राह्मणभुवे । सहस्रगुणं प्राधीते । अनन्तं वेदपारगे । पुरो-
हितस्वात्मन एव पात्रम् । स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम् ।

न वार्यपि प्रयच्छेत वैडालव्रतिके द्विजे ।

न वक्रव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥

धर्मध्वजी सदालुब्धश्छाद्विको लोकदान्धिकः ।

वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धिकः ॥

अधोदृष्टिर्नैकतिकः सार्थसाधनतत्परः ।

शठो मिथ्याविनीतश्च वक्रव्रतपूरोद्विजः ॥

ये वक्रव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः ।

ते पतत्यन्धतामिस्त्रे तेन पापेन कर्मणा ॥

न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।

व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥

प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।

कृद्गनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥

अलिङ्गो लिङ्गिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति ।

स लिङ्गेनाहरत्येन स्तिर्यग्रग्योनी प्रजायते ॥

न दानं यशसे दद्यान्मभयान्नोपकारिणे ।

न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्मार्थमिति निश्चितम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनवतितमोऽध्यायः ॥

गृही बलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत् । अपत्यस्य
चापत्यदर्शनेन वा । पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य तयानुगम्यमा-
नो वा । तवाप्रग्वीनुपचरेत् । अफालकृष्णेन पञ्चयज्ञान्न
हापयेत् । स्वाध्यायं च न जह्यात् । ब्रह्मचर्यं पालयेत् ।
चर्मचौरवासाः स्यात् । जटाश्मश्रुलोमनखांश्च विभ्रयात् ।
विषवणस्त्रायी स्यात् । कपोतवृत्तिर्मांसनिचयः सम्बत्सर-
निचयो वा । सम्बत्सरनिचयो पूर्वनिचितमाश्वयुज्यां
जह्यात् ॥

ग्रामाद्वाहृत्य वाश्रीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन् ।

पुटेनैव पलाशेन पाणिना शकलेन वा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत् । ग्रीमे पञ्चतपाः
स्यात् । आकाशशायी प्रावृषि । अर्द्धवासा हेमन्ते ।
नक्ताशी स्यात् । एकान्तरहप्रन्तरवप्रन्तराशी वा स्यात् ।
पुष्पाशी । फलाशी । शाकाशी । पर्णाशी । मूलाशी ।
यवान्नं पक्षान्तयोर्व्वा सकृदश्रीयात् । चान्द्रायणैर्वा वर्त्तत ।
अश्मकुट्टः । दन्तोलखलिकोवा ॥

तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषजं जगत् ।

तपोमध्यं तपोऽन्तश्च तपसा च तथावृतम् ॥

यद्दुश्चरं यद्दुरापं यद्दूरं यच्च दुष्करम् ।

सर्वं तत्तपसा साध्यं तपोहि दुरतिक्रमम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥

अथ विश्वाश्रमेषु पक्तकषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्वं वेदं दक्षिणं दत्त्वा प्रब्रज्याश्रमो स्यात् । आत्मन्यग्नी-
नारीषा भिक्षार्थं ग्राममिषात् । सप्तागारिकं भैक्ष्यमाद-
द्यात् । अलाभे न व्यथेत । न भिक्षुकं भिक्षेत । भुक्तवति
जनेऽतीते पातसम्प्राते भैक्ष्यमादद्यात् । मृगमये दारुपानेऽ-
लावुपाने वा । तेषाञ्च तस्याङ्गिः शुद्धिः स्यात् । अभिपू-
जितलाभादुद्विजेत । शून्यागारनिकेतनः स्यात् । वृक्षमू-
लनिकेतनो वा । न ग्रामे द्वितीयां रात्रिमावसेत् । क्रीपी-
नाच्छादनसात्वमेव वसनमादद्यात् । दृष्टिपूतं न्यसेत्
पादम् । वस्त्रपूतं जलमादद्यात् । सत्यपूतं वदेत् । मनः-
कृतं समाचरेत् । मरणं नाभिकामयेत जीवितञ्च । अति-
वादांस्तितिचेत । न कञ्चनावमन्येत । निराशीः स्यात् ।
निर्नमस्कारः ॥

वास्यैकं तक्षती वाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।

नाकल्याणं च कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत् ॥

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् । संसारस्यानि-
त्यतां पश्येत् । शरीरस्याशुचिभावम् । जरया रूपविप-
र्ययम् । शरीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम् । सह-
जैश्च । नित्यान्धकारे गर्भे वसतिं भूतपुरीषमध्ये च । तत्र च
शीतोष्णदुःखानुभववम् । जन्मसमये योनिसङ्घटनिर्गमान्म-
हद्दुःखानुभवनम् । बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम् । अध्यय-
नादनेकक्लेशम् । यौवने च विषयप्राप्तावमार्गेण तदवाप्नो
विषयसेवनान्नरके पतनम् । अप्रियैर्वसतिं प्रियैश्च विप्रयो-
गम् । नरकेषु च सुमहद्दुःखम् । संसारसंसृती तिर्य्क्-

ग्योनिषु च । एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न किञ्चित् । यदपि किञ्चिद्दःखापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम् । तस्मै वाशक्तावलभने वा महद्दःखम् । शरीरं चेदं समधातुकं पश्येत् वसारुधिरमांसास्थिमोक्षमज्जाशुक्रात्मकं चर्मावनडं दुर्गन्धिं च मलायतनं सुखशतरपि वृत्तं विकारिप्रयत्नाद्भृतमपि विनाशि कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्यस्थानं पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाशात्मकं अस्थिशिराधमनिस्त्रायुयुतं रजस्वलं षट् त्वक्पेशि अस्त्रां त्रिभिः शतैः षड्यधिकैर्धार्ढ्यमाणम् । तेषां विभागः । सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशनाः, विंशतिर्नखाः, पाणिपादशलाकाश्च, षष्टिरङ्गुलीनां पर्वाणि, द्वे पाष्णीनः, चतुष्टयं गुल्फेषु, चत्वार्यरत्नग्रीवाश्चत्वारि जङ्घयोः, द्वे द्वे, जानुकपोलयोः द्वे द्वे अक्षतालूषकश्रोणिफलकेषु, भगास्थ्येकं, पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भागं, पञ्चदशास्थीनि धीवा, जान्वीकं, तथा हनुः, तन्मूले च द्वे, द्वे ललाटाक्षिगण्डे, नासा घनास्थिका, अर्बुदैः स्थानकैश्च सार्द्धं द्वासप्ततिः पार्श्वकाः, उरः सप्तदश, द्वौ शङ्खकौ, चत्वारि कपालानि शिरश्चेति । शरीरेऽस्मिन् सप्तशिराशतानि । नव स्नायुशतानि । धमनीशते द्वे । पञ्चपेशीशतानि । क्षुद्रधमनीनामेकीनविंशत्तन्वाणि नवशतानि षट्पञ्चाशद्वध्मन्यः । लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम् । सप्तोत्तरं मर्मशतम् । सन्धिशते द्वे । चतुःपञ्चाशद्रीमकीटयः सप्तषष्टिश्च लक्षाणि । नाभिरोजोगुदं, शुक्रं शोणितं शङ्खकौ मूर्ध्ना कण्ठोद्द्वयञ्चेति प्राणायतनानि । बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं मध्यं शोर्षमिति षडङ्गानि । वसा वया अवहननं नाभिः

क्षोभो यकत् प्रीहा क्षुद्रान्नं वृक्षी वस्तिः पुरीषाधानमामा-
 शयोद्दयं स्थूलान्नं गुदमुदरं गुदकोष्ठम् । कनीनिके
 अक्षिकूटे शष्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खकौ
 दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे वक्ष्णौ वृषणौ वृक्षी श्लेष्मसङ्घातकौ
 स्तनौ उपजिह्वा स्फिचौ बाह्व जङ्घा जङ्घपिण्डिके तालदरं
 वस्तिशीर्षौ चिवुकं गलगुण्डिके अवटश्चेत्यस्मिन् शरी-
 रके स्थानानि । शब्दस्पर्शरूपगन्धाश्च विषयाः । नासि-
 कालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि । हस्तौ पादौ
 पायूपस्थं जिह्वेति कर्मेन्द्रियाणि । मनोबुद्धिरात्मा चाव्यक्त-
 मित्तीन्द्रियातीताः ॥

इदं शरीरं वसुधे ! क्षेत्र मित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः ॥

क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि ! ।

क्षेत्रं क्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं सुमुक्तुषा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठवतितमोऽध्यायः ॥

जरस्थोत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्था-
 चलजिह्वोदन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् स्वनासिकाग्रं पश्यन् दिश-
 श्चानवलीकयन् विभौः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वैर्व्यतीतं
 चिन्तयेत् । नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरूपगन्धातीतं
 सर्वज्ञमतिस्थूलं सर्वगमतिसूक्ष्मं सर्वतःपाणिपादं सर्वती-
 ऽक्षिशिरोमुखं सर्वतःसर्वेन्द्रियशक्तिम् । एवं ध्यायेत् । ध्यान-
 निरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति । अथ निरा-
 कारे लक्षवन्धं कर्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यग्नेजोवाक्वा-
 काशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र

तच्च लक्षन्तत् परित्यज्यापरमपरं धरायेत् । एवं पुरुषध्या-
नमारभेत । अनाप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्यावाङ्मुखस्य मध्ये
दीपवत् पुरुषं धरायेत् । तत्राप्यसमर्थो भगवन्तं वासुदेवं
किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गुलिनां श्रीवत्साङ्गं वनमालाविभू-
षितोरस्क सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं चरण-
मधरगतभुवं धरायेत् । यद्वप्रायति तदाप्नोति ध्यानगुह्यम् ।
तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्त्वा अचरमेव धरायेत् । नच पुरुषं
विना किञ्चिदप्यचरमस्ति । तं प्राप्य मुक्तो भवति ॥

पुरमाक्रम्य सकलं शीते यस्मान्महाप्रभुः ।

तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ॥

प्राग्यत्वापररात्रेषु योगी नित्यमतन्द्रितः ।

धरायेत् पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥

तत्त्वात्मानमगम्य च सर्वतत्त्वविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभूतैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥

वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थञ्चान्तिके च तत् ॥

अविभक्तञ्च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् ।

भूतभयभयद्रूपं अस्मिन् प्रभविष्णु च ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥

इति चैवं तथा ज्ञानं ज्ञेयञ्चोक्तं समासतः ।

मद्भक्त एतद्दिज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥

इत्येवमुक्ता वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं

कृत्वोपाच । भगवंस्वत्समीपे सततमेव चत्वारि महाभूता-
 लयान्धाकाशः शङ्करूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गदारूपश्चो-
 ऽभोरुहरूपि अहमपनेनैव रूपेण भगवत्पादमधप्रपरिव-
 र्त्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तीभगवांस्तथैत्युवाच ।
 वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे देवदेवश्च तुष्टाव । श्रीं नम-
 स्ते देवदेव वासुदेव आदिदेवं कामदेव महीपाल अनादि-
 मधप्रनिधन प्रजापते सुप्रजापते महाप्रजापते ऊर्जस्वते वाच-
 स्वते जगत्पते दिवस्वते वनस्वते पयस्वते पृथिवीपते सलिल-
 पते दिक्पते महत्पते मरुत्पते लक्ष्मीपते ब्रह्मरूप ब्राह्मण-
 प्रिय सर्वग अचिन्त्य ज्ञानगम्य पुरुहूत पुरुष्टुत ब्रह्मण्य
 ब्रह्मप्रिय ब्रह्मकायिक महाकायिक महाराजिक-
 चतुश्महाराजिक भास्वर महाभास्वर सप्त महाभाग स्वर
 तुषित महातुषित प्रतर्द्दन परिनिर्मित अपरिनिर्मित वश-
 वर्त्तिन् यज्ञ महायज्ञ यज्ञयोग यज्ञगम्य यज्ञनिधन अजित
 वैकुण्ठ अपार पर पुराण लेख्य प्रजाधर चिन्ताशखण्डधर
 यज्ञभागहर पुरोडाशहर विश्वक् विश्वधर शुचिश्रवः अच्यु-
 तार्चन हृतार्चिः खण्डपरशी पद्मनाभ पद्मधर पद्मधाराधर
 हृषीकेश एकशृङ्ग महावराह इह्निण अच्युत अनन्त पुरुष
 महापुरुष कपिल सांख्याचार्य विश्वक्लेन धर्माधर्मद
 धर्माङ्ग धर्मवसुप्रद वरप्रद विष्णो जिष्णो सहिष्णो लक्ष्ण
 पुण्डरीकाक्ष नारायण परायण जगत्परायण नमोनम इति ॥

सुत्वा त्वेवं प्रसन्ने न मनसा पृथिवी तदा ।

उवाच सन्मुखं देवं लब्धकामा वसुन्धरा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीतपादां तपसा ज्वलन्तीम् ।

सुतप्तजाम्बूनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवीं वसुधाप्रहृष्टा ॥

उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये ।

उन्निद्रकोकनदनाभि गृहीतपादे ॥

उन्निद्रकोकनदसङ्गसदास्थितीते ।

उन्निद्रकोकनदमधप्रसमानवर्णे ॥

नीलाजनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्लाम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि ।

चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतःप्रधाने ॥

त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्घृतिः श्रीर्विरतिर्जया च ।

कान्तिःप्रभा कीर्त्तिरथो विभूतिः सरस्वती वाग्ध पावनी च ॥

स्वधा तितिक्षा वसुधा प्रतिष्ठा स्थितिःसुदीक्षा च तथा सुनीतिः ।

ख्यातिर्विशाला च तथानसूया स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ॥

आक्रम्य सर्वान्नु यथा त्रिलीकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताङ्गे ।

तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि पृच्छाम्यहं ते वसतिं विभूत्याः ॥

ब्रूत्येवमुक्तां वसुधां वभाषे लक्ष्मीस्तदा देवरवाग्रतस्था ।

सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीयवर्से ॥

अस्याज्ञयायं मनसा स्मरामि श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः ।

संस्मारणे वाप्यथ यत्र चाहं स्थिता सदा तच्छृणु लोकधानि ॥

वसाम्यथार्के च निशाकरे च तारागणाब्धे गगने विमेषे ।

मेघे तथालम्बपथोदरे च शक्रायुधाब्धे च तडिप्रकाशे ॥

तथा सुवर्से विमले च रूपेण रत्नेषु वस्त्रेश्वनक्षेत्रेषु भूमे ।

प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥

सद्यः कृते चापग्रथ गोमये च मत्ते गजन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।

वृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने ॥

सिंहासने चामलके च विल्ले च्छले च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
 दीप्ते हुताग्ने विमले च खड्गे आदर्शविम्बे च तथास्थिताहम् ॥
 पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवन्तेषु विभूषितेषु ।
 भङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु मृदिस्थिताहञ्च नवोद्भूतायाम् ॥
 क्षीरे तथा सर्पिषि शादले च क्षौद्रे तथा दध्नि पुरन्धिगान्नि ।
 देहे कुमार्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञभृताञ्च देहे ॥
 शरे च संग्रामविनिर्गते च स्थितामृते स्वर्गसदःप्रयाते ।
 वेदध्वनौ वापग्रथ शङ्खशब्दे स्वाहास्त्रधायामथ वाद्यशब्दे ॥
 राजाभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि ।
 पुष्पेषु शुक्लेषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिहरासु ॥
 •सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु सशादलायां भुवि पद्मखण्डे ।
 वने च वल्मे च शिग्रौ प्रहृष्टे साधौ नरे धर्मपरायणे च ॥
 आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये विनीतवेशे च तथा सुवेशे ।
 सुशुद्धदान्ते मलवर्जिते च मिष्टाशने चातिथिपूजके च ॥
 स्वदारतुष्टे निरते च धर्मे धर्मोत्कटे चात्यशनादिरक्ते ।
 सदा सपुष्पे च सुगन्धिगान्ने सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च ॥
 मत्से स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमार्चिते क्रोधविवर्जिते च ।
 स्वकार्यदक्षे परकार्यदक्षे कल्याणचित्ते च सदाविनीते ॥
 नारीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु ।
 अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु ॥
 सन्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु बिलोलुपासु ।
 धर्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं नधुसूदने तु ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥

धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् ।
 ये द्विजाधारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥
 इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्गमायुष्यमेव च ।
 ज्ञानञ्चैव यशस्यं च धनसौभाग्यवर्धनम् ॥
 अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च ।
 आदिषु श्रावणीयं च भूतिकामैर्नरैः सदा ।
 इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे ! तव ॥
 मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम् ।
 दुःखप्रनाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्मशास्त्रम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चैयं श्रीभगवद्विष्णुसंहिता ॥

लघुहारौकतिः ।

—००—

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ताः केशवं प्रति ।
इतिपर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्दिजोत्तमाः ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि सत्तम ! ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥
अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयोधर्मकाङ्क्षिणः ॥
भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्त्तक ! ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नोब्रूहि भार्गव ! ॥
समासादुद्योगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यञ्च भगवन् ! ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चीदितो मुनिः ।
शृण्वन्तु मुनयः ! सर्वे ! धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ! ।
सन्मार्थं मुच्यते मर्त्या जन्मसंसारबन्धनात् ॥
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्यङ्के शयने तु श्रिया सह ॥
तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् क्लृप्त ।
पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥

स चीत्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनः पुनः ।
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥
 यज्ञसिद्धार्थमनघान् ब्राह्मणान्मुखतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् वाह्यो वैश्यान्प्युरुदेशतः ॥
 शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिं पितामहः ॥
 तद्वचः संप्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ।।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम् ॥
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ।
 तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तद्योग्यं देशमेव च ॥
 क्षणसारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्त्तते ।
 तस्मिन्देशे वसेद्धर्मः सिद्धयति द्विजसत्तमाः ।।
 षट् कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 तैरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते ॥
 अध्यापनं चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माणीति चोच्यते ॥
 अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात् ।
 शुश्रूषाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम् ॥
 एषामन्यतमाभावे वृषाचारो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥
 योग्यानध्यापयेच्छिथानयोग्यानपि वजयेत् ।
 विदितात् प्रतिगृह्णीयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये ॥
 वेदञ्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः ।
 धर्मशास्त्रं तथा पाठं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ।

वेदवित्पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि ।
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ।
 दानं भोजनमन्यञ्च दत्तं कुलविनाशनम् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मंशास्त्रं पठेद्द्विजः ।
 श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्मिते ।
 काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥
 गुरुशुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
 सायं प्रातरूपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ! ॥
 सुस्नातस्व प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
 अतिथीनागताच्छ्रद्धया पूजयेदविचारतः ॥
 अन्यानभ्यागतान् विप्राः ! पूजयेच्छक्तितो गृही ।
 स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥
 कृतहीमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्मं वर्त्तयेन्नतिम् ॥
 स्वकर्मणि च संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते ।
 सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम् ॥
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
 धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
 इत्येष धर्मः कथितो मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलावहारी ।
 वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथग्बोधत विप्रवर्याः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।

येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥

राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्रजाधर्मेण पालयन् ।
 कुर्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥
 दद्यादानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ।
 स्वभार्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृपः ॥
 नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्निविष्टहतत्ववित् ।
 देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥
 धर्मेण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ।
 उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥
 गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्याद्वैश्यो यथाविधि ।
 दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥
 दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
 स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥
 धनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
 अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्मेष्वादेहपातनात् ॥
 यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
 पितृकार्यपरश्चैव नरसिंहार्चनापरः ॥
 एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ।
 एतदाचरते योहि स स्वर्गो नात्र संशयः ॥
 वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्याच्छूद्रः प्रयत्नतः ।
 दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥
 अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः ॥
 शूद्राणामधिकं कुर्यादर्चनं न्यायवर्त्तिनाम् ।
 धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।

स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥
 इत्थं कुर्यात् सदा शूरो मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥
 वर्षेषु धर्मा विविधा मयोक्ता यथातथा ब्रह्मसुखेरिताः पुरा ।
 ऋष्यध्वमताश्रमधर्ममाद्यं मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

उपनीतो मानवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरोः कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वज्रेरुपासना ।
 षडङ्गभान् गुरोर्दद्याद्भोग्यासञ्चेन्धनानि च ।
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारी यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥
 अः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्वाणोऽपि विधिच्युतः ॥
 तस्माद्देवव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये ।
 शौचाचारमशेषं तु शिष्येद्गुरुसन्निधौ ॥
 अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकम् ।
 धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥
 सार्यं प्रातश्चरेद्भैक्षं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्यादन्तधावनम् ॥
 क्लृप्तोपानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत् ।
 मृत्युगीतमथालापं मैथुनञ्च विवर्जयेत् ॥
 हस्त्यश्वारोहणञ्चैव संत्यजेत् संयतेन्द्रियः ।

सन्धोपास्तिं प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥
 अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः ॥
 तथा योगं प्रकुर्वीत मातापितृश्च भक्तितः ॥
 एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।
 एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥
 अधीत्य च गुरोर्वेदान् वेदो वा वेदमेव वा ॥
 गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत् ॥
 यस्यैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः ।
 संन्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्ययत्न ॥
 तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्येण यावदायुषम् ।
 तदभावे च ततपुनै तच्छिष्ये वायवा कुले ॥
 न विवाहो न संन्यासो नैष्टिकस्य विधीयते ॥
 इमं योविधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः ।
 नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥

श्री ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।
 संप्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां फलञ्च तस्याः सुलभं तु विन्दति ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 असमानार्पणोत्तमो हि कन्यां सम्भ्रातृकां शुभाम् ॥
 सर्ववयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः ।
 ब्राह्मेण विधिना कुर्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥
 तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्मतः ।
 श्रीपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ! ॥

सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 उपःकाले सञ्जुत्थाय कृतशौचो यथाविधि ।
 मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥
 तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥
 सप्तपर्णप्रश्निपर्णीजम्बनिम्बं तथैव च ।
 अपामार्गञ्च विल्वञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च ॥
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्तितः ॥
 सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥
 प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः ॥
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ।
 अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥
 आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः ।
 युद्धान्ति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
 उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्विताः ।
 निघ्नन्ति राक्षसान् सर्वान् मन्देहाख्यान् विजेरिताः ॥
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।

मरीचाद्यैर्महाभागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
 उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं भुवम् ॥
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्याञ्जलं स्पृष्ट्वा विशुद्धप्रति ॥
 पूर्वां सन्ध्यां सनत्तत्रामुपासीत यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावद् यावदादित्यदर्शनात् ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याञ्च यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावदयावत्तारा न पश्यति ॥
 ततश्चावसथं प्राप्त्र कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।
 सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥
 ततः शिष्यहितार्थाय स्नाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
 ईश्वरञ्चैव कार्यार्थमभिगच्छेद्द्विजोत्तमः ॥
 कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
 ततो माध्याह्निकं कुर्याच्छुची देशे मनोरमे ॥
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥
 स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
 सुमनाञ्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥
 नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
 न स्नायादल्पतीयेषु विद्यमाने बह्मदके ॥
 सरिहरं नदीस्नानं प्रतिस्रोतःस्थितश्चरेत् ।
 तडागादिषु तीयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥
 शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।

मृत्तोयेन स्नानं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥
 स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
 सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
 हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चोरुमज्जले ॥
 ततस्तूरि समासाद्य आचम्यापः समन्वतः ।
 प्रोक्षयेद्धारुणैर्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च ॥
 कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
 स्योनापृथिवीतिमृज्जाने इदं विष्णुरिति द्विजाः ! ॥
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
 निमज्ज्यान्तर्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम् ॥
 स्नात्वा क्षततिलैस्तद्वद्द्वे वर्षिपिल्लभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥
 जलतूरि समासाद्य तत्र शुक्लं च वाससी ।
 परिधायोत्तरीयञ्च कुर्यात् केशान्न धनयेत् ॥
 न वक्तुमुल्लेखं वासो न नीलञ्च प्रशस्यते ।
 मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥
 ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाक्षतिवत् पुनः ॥
 त्रिः पिवेद्दीक्षितं तीयमास्यं द्विःपरिमार्जयेत् ।
 पादौ गिरस्ततोऽभ्युज्य बिम्बिवाक्यमुपस्पृशेत् ॥
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपस्पृशेत् ।
 तथैव पञ्चभिर्मूर्ध्नि स्पृशेदेवं समाहितः ॥
 अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥

प्राणायामतयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्यान्नायनीं वेदमातरम् ॥
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥
 त्वयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः ॥
 शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठी प्रचालयेत् ।
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥
 धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोवान् पाप्नुवन्ति मनीषिणः ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः ।
 जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥
 ऋन्द ऋथादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 जपेद्दहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥
 सहस्र परमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥
 अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्ध्वाहुकः ।
 उदूत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥
 प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ।
 ततस्तीर्थेन देवादीनङ्गिः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥
 स्नानवस्त्रान्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत् ।

तद्वद्वक्तव्यमस्य इ स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥
 दर्भासीनी धर्मपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥
 ततोऽर्घ्यं शतवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय सूर्ध्वमुख्यन्तं हंसः शुचिवदित्यूचा ॥
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥
 वैश्वदेवं ततः कुर्यादलिकर्म्मविधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षे दत्तिथिं प्रति वै गृही ॥
 अष्टष्टपूर्वमज्ञातमत्तिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
 स्वायत्तासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥
 स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनाः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवन्ति देवराट् ॥
 पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ।
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणे ॥
 अकल्पितान्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्विताम् ।
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विघर्जयेत् ॥
 वैश्वदेवाकृतान् दोषाञ्चक्री भिक्षुर्यपोहितुम् ।
 नहि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
 तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।

विष्णुरिव यतिच्छायइति निश्चय भावयेत् ॥
 सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि ।
 बालवृद्धां ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥
 प्राङ्मुखो दङ्मुखो वापि मीनी च मितभाषकः ।
 अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरालेना ॥
 एवं प्राणाहुतिं कुर्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥
 आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कञ्चित् कालं नयेद्बुधः ॥
 ततः सन्ध्यामुपासीत वह्निर्गत्वा विधानतः ।
 क्षतहोमसु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥
 सायं प्रातर्द्विजातीनामग्नं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तराभीजनं कुर्यादग्निहोतसमोविधिः ॥
 शिष्यान्नाध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।
 स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणीक्तानपि द्विजः ॥
 महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।
 तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान्नाध्यापयेद्द्विजः ।
 माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायां तु वर्जयेत् ॥
 अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥
 नीगमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।
 न पठेद्बुद्धितं श्रुत्वा सन्ध्यायां तु द्विजोत्तमः ॥
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥
 एवं धर्मी गृहस्थश्च सायंभूत उदाहृतः ।

यएवं अक्षया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥

ज्ञानोत्कर्षश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः ।

तन्मानुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो विजसत्तमाः ! ॥

एवं हि विप्राः ! कथितो मया वः समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।

गृही गृहस्थस्य सतोहि धर्मं कुर्वन् प्रयत्नाद्वरिमेति युक्तम् ॥

॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ! ।

धर्माश्रमं महाभागाः ! कथ्यमानं निबोधत ॥

गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पतितमात्मनः ।

भार्य्यां पुत्रेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥

नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।

धारयन् जुहुयादग्निं वनस्योविधिमाश्रितः ॥

धान्यैश्च वनसंभूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।

शाकमूलफलैर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥

त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्यात्तीव्रं तपस्त्रदा ।

पक्षान्ते वा समशीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥

तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।

षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥

धर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।

हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥

एवञ्च कुर्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।

अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजिदुत्तरां दिशम् ॥

आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।

स्मरन्तीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥

तपोहि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्तः प्रयतात्मरात्मा ।

विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥

॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थं श्रममुत्तमम् ।

अद्वया तदनुष्ठाय तिष्ठन्मुचेत बन्धनात् ॥

एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्बिषम् ।

चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् संन्यासविधिना द्विजः ॥

दत्त्वा पित्रभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः ।

दत्त्वा आर्जं पित्रभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनः ॥

द्वष्टि वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।

अग्निं स्वात्मनि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः ॥

ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्जयेत् ।

बन्धूनामभयं दद्यात् सर्वभूताभयं तथा ॥

त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्वकम् ।

वेष्टितं कृष्णगोवालरज्जुमच्चतुरङ्गुलम् ॥

श्रीचार्धं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।

कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम् ॥

पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ।

एतानि तस्य लिङ्गानि यतः प्रोक्तानि सर्वदा ॥

संगृह्य कृतसंन्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम् ।

स्नात्वा चम्य च विधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा ॥

तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवज्जास्करं नमेत् ।

आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामतयं चरेत् ॥
 गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परंपदम् ॥
 स्थित्यर्थमात्मनोनित्यं भिच्चाटनमयाचरेत् ।
 सायंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यक् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥
 पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शेषयेत् ।
 श्रावतान्नेन तृप्तिः स्यात्तावद्भैक्षं समाचरेत् ॥
 ब्रतोनिवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्धव संयमी ।
 चतुर्भिरङ्गुलैश्छाद्य आसमात्रं समाहितः ॥
 सर्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक् पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा ।
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावभ्यती यतिः ॥
 बटकाश्लथपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके ।
 कीविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ॥
 मलाक्ताः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥
 कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्वं किल्बिषं प्राप्नुयात्तयोः ॥
 भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं चालयेन्नन्तपूर्वकम् ।
 न दूष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसाद्भव ॥
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत् भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः ॥
 कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
 हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥
 यदि धर्मरतिः शान्तः सर्वभूतसमो वशो ।

प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप्य न निवर्त्तते ॥
 त्रिदण्डभृदयोहि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्यसु वहिर्मुखाच्चः ।
 संसृज्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति विश्वोरमृतात्मनः पदम् ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

वर्त्तानामाश्रमाणाञ्च कश्चित् धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् स्मरमुत्तमम् ।
 अस्य च श्रवणादयान्ति मोक्षश्चैव सुसुखवः ॥
 योगाभ्यासबलेनैव नशेयुः पातकानि तु ।
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिवेशे कृत्वा पूर्वं दुर्धषणं मनः ॥
 एकाकारमना मन्दं बुधैरुपमलामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेत् जगदाधारसुच्यते ॥
 आत्मानं वहिरन्तस्थं शुद्धत्वामीकरप्रभम् ।
 रहस्ये कान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥
 यत्सर्वप्राणि हृदयं सर्वेषाञ्च हृदि स्थितम् ।
 यच्च सर्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
 श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥
 अथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
 एवं तपश्च विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥
 अथान्नं मधुसंयुक्तम् मधुवान्नेन संयुतम् ।

उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे परिणां गतिः ।
 तथैव ज्ञानकर्माभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ।
 देहद्वयं विहायाशु सुक्तो भवति बन्धनात् ।
 न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥
 मया ते कथितः सर्वो वर्णाश्रमविभागशः ।
 संक्षेपेण द्विजश्रेष्ठा ! धर्मस्तेषां सनातनः ॥
 श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥
 धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
 अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥
 ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं बाहुजस्य च ।
 ऊरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पादजस्य च ।
 अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥
 यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ।
 तस्मात् स्वधर्मं कुर्वीत द्विजः नित्यमनापदि ॥
 वर्णाश्रित्वारो राजेन्द्र ! चत्वारश्चापि चाश्रमाः ॥
 स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते याति परमां गतिम् ॥
 स्वधर्मेण यथा नृणां नारसिंहः प्रसीदति ।
 न तुष्यति तथान्येन कर्मणा मधुसूदनः ॥
 अतः कुर्वन्निजं कर्म यथाकालमतन्द्रितः ।
 सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहञ्च सालयम् ॥
 उत्पन्नवैराग्यबलेन योगी ध्यायेत् परं ब्रह्म सदा क्रियावान् ।
 सत्यं सुखं रूपमनन्तमाद्य विहाय देहं पदमेति विप्रोः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

—००—

अम्बरीषस्तु तं गत्वा हारीतस्याश्रमं नृपः
 ववन्दे तं महात्मानं बालार्कसदृशप्रभम् ॥
 संस्पृष्टकुशलस्तेन पूजितः परमासने ।
 उपविष्ट स्ततो विप्रमुवाच नृपनन्दनः ॥
 भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! तत्त्ववेदविदाम्बर ! ।
 पृच्छामि त्वां महाभाग ! परमं धर्ममव्ययम् ॥
 ब्रूहि वर्णाश्रमाणान्तु नित्यनैमित्तिकक्रियाः ।
 कर्त्तव्या मुनिशार्दूल ! नारीणाञ्च नृपस्य च ॥
 स्वरूपं जीवपरयोः कथं मोक्षपथस्य च ।
 तत्प्राप्ते साधनं ब्रह्मन् ! वक्तुमर्हसि सुव्रत ! ॥
 एवमुक्तस्तु विप्रर्षिकेन राजर्षिणा तदा ।
 उवाच परमप्रीत्या नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥
 शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वं वेदोपबृंहितम् ।
 यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम भूपते ! ॥
 तदब्रवीमि परं धर्मं शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
 सर्वेषामेव देवाना मनादिः पुरुषोत्तमः ॥
 ईश्वरस्तु स एवान्ये जगती विभुरव्ययः ।
 नारायणो वासुदेवो विष्णुर्ब्रह्मात्मनो हरिः ॥
 स्रष्टा धाता विधाता च स एव परमेश्वरः ।
 हिरण्यगर्भः सविता गुणधृद्धिर्गुणोऽव्ययः ॥
 परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परात्परः ।
 इन्द्रः प्रजापतिः सूर्यः शिवो वह्निः सनातनः ॥

सर्व्वात्मकः सर्वसुहृत् सर्वभृद्भूतभावनः ।
 यमी च भगवान् कृष्णो मुकुन्दोऽनन्तएव च ॥
 यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः पतिः ।
 स एव पुण्डरीकाक्षः श्रीशो नाथोऽधिपो महान् ॥
 सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्रनरपादवान् ।
 यज्ञत्वा न विवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
 चतुर्भिः शोभनोपायैः साध्योऽयं सुमहात्मनः ।
 तुरीयपदयोर्भक्त्या सुसिद्धोऽयं मुदाहृतः ॥
 तं स्वीकुर्वन्ति विद्वांसः स्वस्वरूपतया सदा ।
 नैसर्गिकं हि सर्वेषां दास्यमेव हरेः सदा ॥
 स्वाम्यं परस्वरूपं स्याद्दास्यं जीवस्य सर्वदा ।
 प्रकृत्या त्वात्मनो रूपं स्वाम्यं दास्यमिति स्थितिः ॥
 दास्यमेव परं धर्मं दास्यमेव परं हितम् ।
 दास्ये नैव भवेन्भुक्तिरन्यथा निरयं भवेत् ॥
 विष्णोर्दास्यं परा भक्तिरेषा तु न भवेत् क्वचित् ।
 तेषामेव हि संस्पृष्टं निरयं ब्रह्मणा नृप ! ॥
 नारायणस्य दासा ये न भवन्ति नराधमाः ।
 जीवन्त एव चण्डाला भविष्यन्ति न संशयः ॥
 तस्माद्दास्यं पणं भक्तिमालम्ब्य नृपसत्तम ! ।
 नित्यं नैमित्तिकं सर्वं कुर्यात्पीत्यै हरेः सदा ॥
 तस्य स्वरूपं रूपञ्च गुणांश्चापि विभूतयः ।
 ज्ञात्वा समर्चयेद्विष्णुं यावज्जीव मतन्द्रितः ॥
 तमेव मनसा ध्यायेद्वाचा सङ्गीतयेत्प्रभुम् ।
 जपेच्च जुहुयाद्भक्तो तद्दानेकविलक्षणः ॥

गङ्गचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिधारणं दास्यलक्षणम् ।
 तन्नामकरणञ्चैव वैष्णवन्तदिहोच्यते ॥
 अवैष्णवाश्च ये विप्रा हर्षदास्ते नराधमाः ।
 तेषां तु नरके वासः कल्पकोटिशतैरपि ॥
 तदादि वर्षसञ्चारी मन्दरत्नार्थतत्त्ववित् ।
 वैष्णवः स जगत्पूज्यो याति विष्णोः परं पदम् ॥
 अचक्रधारी यो विप्रो बहुवेदश्रुतोऽपि वा ।
 स जीवन्नेव चण्डालो मृतो निरयमाप्नुयात् ॥
 तस्मात्ते हरिसंस्काराः कर्तव्या धर्मकाङ्क्षिणाम् ।
 अयमेव परं धर्मः प्रधानं सर्वकर्मणाम् ॥
 इति वृद्धहारीतस्मृती विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
 प्रतिपादनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अश्वरीष उवाच ॥

भगवन् । वैष्णवाः पञ्च संस्काराः सर्वकर्मणाम् ।
 प्रधानमिति यच्चाक्तं सर्वैरेव महर्षिभिः ॥
 तद्विधानं ममाचक्ष्व विस्तरेणैव सुव्रत ! ।

हारीत उवाच ।

शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि निर्मला वैष्णवाः क्रियाः ॥
 यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं वरुणैश्च वैष्णवैः ॥
 संस्काराणां तु सर्वेषां माद्यं चक्रादिधारणम् ॥
 तत् कर्तव्यं हि सर्वेषां विधीनां वै द्विजन्मनाम् ।
 आचार्यं संश्रयेत् पूर्वसनघं वैष्णवं द्विजम् ॥
 शुद्धसत्वगुणैः कृतं नवज्याकर्मकारणम् ।
 सत्सम्प्रदायसंयुक्तं मन्दरत्नार्थकोविदम् ॥

ज्ञानवैराग्यसपन्नं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
 शासितारं सदाचार्यैः सर्वधर्मविदाम्बरम् ॥
 महाभागवतं विप्रं सदाचारनिषेवणम् ।
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि पुराणानि च वैष्णवाः ॥
 तदर्धमाचरेद्यस्तु आचार्यः स उदाहृतः ।
 आस्तिक्यमानसं सद्भिरुपेतं धर्मवत्सलम् ॥
 अद्विधानं सदाचारे गुरुशुश्रूषतत्परम् ।
 सम्वत्सरं प्रतीच्याथ तं शिष्यं शासयेद्गुरुः ॥
 तस्यादौ पञ्च संस्कारान् कुर्यात् समविधानतः ।
 प्रातः स्नात्वा शुचौ देशे पूजयित्वा जनार्दनम् ॥
 स्नातं शिष्यं समानीय तेनैव सह देशिकः ।
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैश्चक्रादीनर्चयेत्ततः ॥
 पुष्पैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैरर्चयेत् पुरतो हरेः ॥
 अग्नौ होमं प्रकुर्वीत इध्माधानादिपूर्वकम् ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन पायसं घृतमिश्रितम् ॥
 आज्येन मूलमन्त्रेण हुत्वा चाष्टोत्तरं शतम् ।
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या जुहुयात् प्रयतो गुरुः ॥
 पश्चादग्नौ विनिक्षिप्य चक्राद्यायुधपञ्चकम् ।
 पूजयित्वा सहस्रारं ध्यात्वा तद्वक्त्रिमण्डले ॥
 षडक्षरेण जुहुयादाज्यं विंशतिसंख्यया ।
 सर्वैश्च हेतिमन्त्रैश्च एकैकाज्याहुतिं क्रमात् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा स शिष्यो वक्त्रिमात्मवान् ।
 नमस्कृत्वा ततो विष्णुं जप्त्वा मन्त्रवरं शुभम् ॥

प्राङ्मुखं तु समासीनं शिष्यमेकाग्रचेतसम् ।
 प्रतपेच्चक्रशङ्खौ द्वौ हेतिभिर्मन्त्रमुच्चरन् ॥
 दक्षिणे तु भुजे चक्रं वामांसे शङ्खमेव च ।
 गदां च भालमध्ये तु हृदये नन्दकं तदा ॥
 मस्तके तु तथा शार्ङ्गं मङ्गयेद्विमलं तदा ।
 पश्चात् प्रक्षाल्य तोयेन पुनः पूजां समाचरेत् ॥
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 एवं तापः क्रियाः कार्याः वैष्णव्यः कल्मषापहाः ॥
 प्रधानं वैष्णवं तेषां तापसंस्कारमुत्तमम् ।
 तापसंस्कारमग्निं परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 केचित्तु चक्रशङ्खौ द्वौ प्रतप्ते बाहुमूलयोः ।
 धारयन्ति महात्मानश्चक्रमेकं तु वापरे ॥
 वैष्णवानां तु हेतीनां प्रधानं चक्रमुच्यते ।
 तेनैव बाहुमूलौ तु प्रतप्ते नाङ्गयेद्विबुधः ॥
 जात पुत्रे पिता स्नात्वा होमं कृत्वा विधानतः ।
 तेनाग्निनैव सन्तप्तचक्रेण मुजमूलयोः ॥
 अङ्कयित्वा शिशोः पञ्चान्नाम कुर्याच्च वैष्णवम् ।
 पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीतास्य विधानतः ॥
 अङ्कयित्वा स चक्रेण यत्किञ्चित्कर्म सञ्चरेत् ।
 तत्सर्वं याति वैफल्य मिष्टापूर्तादिकं नृप ! ॥
 कारयेन्मन्त्रदीक्षायां चक्राद्याः पञ्च हेतयः ।
 चक्रं वै कर्मसिद्ध्यर्थं जातकर्मणि धारयेत् ।
 अचक्रधारी विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः ॥
 अवैष्णवः समापन्नो नरकं चाधिगच्छति ।

चक्रादिचिह्नरहितं प्राकृतं कलुषान्वितम् ॥
 अवैष्णवन्तु तं दूरात् श्वपाकमिव सन्त्यजेत् ।
 अवैष्णवस्तु यो विप्रः श्वपाकादधमः स्मृतः ।
 अश्राद्धे यो ह्यपाङ्क्तयो रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
 अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोऽपि वा ।
 गवां षण्डति विज्ञेयः सर्वकर्मसु नार्हति ॥
 तस्माच्चक्रं विधानेन तप्तं वै धारयेद्द्विजः ।
 सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात् ॥
 अनायुधासो असुता अदेवा इति वै श्रुतिः ।
 चक्रेण तामपवप इत्यृचा समुदाहृतम् ॥
 अपेत्यमङ्गमित्युक्तं वपेति श्रवणं तदा ।
 तस्माद् वै तप्तचक्रस्य चाङ्गनं मुनिभिः श्रुतम् ।
 पवित्रं विततं ब्राह्मं प्रभोगात् त्वे तु धारितम् ॥
 श्रुत्यैव चाङ्गयेद्गाले तद्ब्रह्मसमवाप्तये ।
 यत्ते पवित्रमर्चिष्यमग्ने रीतमनन्तरा ॥
 ब्रह्मेति निहितन्नैव ब्रह्मणो श्रुतिवर्हितम् ।
 पवित्रमिति चैवाग्निरग्निर्वै चक्रमुच्यते ॥
 अग्निरेव सहस्रारः सहस्रा नेमिरुच्यते ।
 नेमितप्ततनुः सूर्यो ब्रह्मणा समतां व्रजन् ॥
 यत्ते पवित्रमर्चिष्यमग्नेस्तु न मुनिहितः ।
 दक्षिणे तु भुजे विप्रो विभ्रयाद् वै सुदर्शनम् ॥
 सव्ये तु शङ्खं विभ्रयादिति ब्रह्मविदो विदुः ।
 इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्तं विष्णोश्चक्रस्य धारणम् ॥
 पुराणेष्वितिहासेषु सात्विकेषु स्मृतिष्वपि ।

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणं नृप ! ॥
 यः श्राद्धे भोजयेद्विप्रः पितॄणां तस्य दुर्गतिः ।
 शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिविज्ञैः प्रियतमैर्हरेः ॥
 रहितः सर्वधर्मभ्यश्च्युतो नरकमाप्नुयात् ।
 रुद्रार्चनं त्रिपुण्ड्रस्य धारणं यत्र दृश्यते ॥
 तच्छूद्राणां विधिः प्रोक्तो न विजानां कदाचन ।
 प्रतिलोमानुलोमानां दुर्गागणसुभैरवाः ॥
 पूजनीया यदार्हणं विल्वचन्दनधारिणाम् ।
 यक्षराक्षसभूतानि विद्याधरगणास्तदा ॥
 चण्डालानामर्चनीया मद्यमांसनिषेवणम् ।
 श्ववर्णविहितं धर्ममेवं ज्ञात्वा समाचरेत् ॥
 रुद्रार्चनाद्ब्राह्मणस्तु शूद्रेण समतां व्रजेत् ।
 यक्षभूतार्चनात् सद्यश्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥
 न भस्म धारयेद्विप्रः परमापद्गतोऽपि वा ।
 मोहाद्वै विभ्रयाद्यस्तु ससुरापी भवेद्भुवम् ॥
 तिर्यक् पुण्ड्रधरं विप्रं पट्टास्वरधरं तथा ।
 श्वपाक इव वीक्षेत न सम्भाषेत कुत्रचित् ।
 तस्माद्विजातिभिर्धार्य्य मूर्ध्निपुण्ड्रविधानतः ॥
 नृदा शुभ्रेण सततं सान्तरालं मनोहरम् ।
 स्नात्वा शुद्धेऽपि पूर्वाह्णे विष्णुमभ्यर्च्य देशिकः ॥
 स्नातं शिष्यं समाह्वय्य होमं कुर्वीत पूर्ववत् ।
 परोमात्रेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ॥
 हुत्वोदमूलमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं घृतम् ।
 स्थण्डिले तु ततः पञ्चान्नण्डलानि यदा क्रमात् ॥

दौत्यस्यमध्ये चत्वारि विन्यसेत् पुरतो हरेः ।
 विलिखेत्तत्र पुण्ड्रादि विस्तारायामभेदतः ॥
 तेष्वर्चयेत्ततो धीमान् केशवादीननुक्रमात् ।
 तत्र तत्र च तन्मूर्तिं ध्यात्वा मन्त्रैः समर्चयेत् ॥
 गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैवार्चयेद्गुरुम् ।
 प्रदक्षिणं मनुव्रज्य स शिष्यः प्रणमेत्तथा ॥
 तद्वाहौ निक्षिपेच्छिष्यः केशवादीननुक्रमात् ।
 हृदि विन्यस्य पुण्ड्राणि गुरुक्तानि स वैष्णवः ॥
 शुभ्रेणैव मृदा पश्चाद्विभृयात् सुसमाहितः ।
 तिस्रभ्यासु मृदा विप्रो यागकाले विशेषतः ॥
 आङ्गे दाने तथा होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
 अङ्गालुरुर्ध्वपुण्ड्राणि विभृयाद्द्विजसत्तमः ॥
 आङ्गो होमस्तथा दानं स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 भस्मीभवन्ति तत्सर्वं मूर्ध्वपुण्ड्रं विनाकृतम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं विना यस्तु आङ्गं कुर्वीत स द्विजः ।
 सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकं चाधिगच्छति ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं विहीनस्तु यः आङ्गे भोजयेद्द्विजम् ।
 अश्नन्ति पितरस्तस्य विष्णुत्वं नात्र संशयः ॥
 तस्मात्तु सततं धान्यमूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजन्मकः ।
 धारयेन्न तिर्यक् पुण्ड्रमापद्यपि कदाचन ॥
 तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं चण्डालमिव सन्त्यजेत् ।
 सोऽनर्हः सर्वकृत्येषु सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं विहीनः सन् सन्ध्याकर्म समाचरेत् ।
 सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकञ्च स गच्छति ॥

यदि स्यात्तु मनुष्याणा मूर्ध्व पुण्ड्रविवर्जितम् ।
 द्रष्टव्यन्नैव तत्किञ्चित् श्मशानमिव तद्भवेत् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते ।
 चण्डालोऽपि हि शुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु ललाटे सुमनोहरे ।
 लक्ष्म्या सह समासीनो रमते तत्र वै हरिः ॥
 निरन्तरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः ।
 स हि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियञ्चैव व्यपोहति ॥
 अथेदमूर्ध्वपुण्ड्रं तु यः करोति द्विजाधमः ।
 कल्पकोटिसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
 तस्माद्रागान्वितं पुण्ड्रं न्यरेद्विष्णुपदाकृति ।
 ललाटादिषु चाङ्गेषु सर्वकर्मसु वैष्णवः ॥
 नासिकामूलमारभ्य ललाटान्तेषु विन्यसेत् ।
 अङ्गुलद्वयमात्रं तु मध्यच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥
 पार्श्वे चाङ्गुलमात्रं तु विन्यसेद्द्विजसत्तमः ।
 पुण्ड्राणामन्तराले तु हारिद्रां धारयेच्छ्रियम् ॥
 ललाटे पृष्ठयोः कण्ठे भुजयोरुभयोरपि ।
 चतुरङ्गुलमात्रं तु विभ्रयादायकं द्विजः ॥
 उरस्यष्टाङ्गुलं धार्यं भुजयोरायतं तदा ।
 उदरे पार्श्वयोर्नित्यमायतं तु दशाङ्गुलम् ॥
 केशवादि नमोऽन्तैश्च प्रीणनाद्यैरनुक्रमात् ।
 ललाटे केशवं रूपं कुक्षौ नारायणं न्यसेत् ॥
 वक्षःस्थले माधवञ्च गोविन्दं कण्ठदेशतः ।
 विष्णुञ्च दक्षिणे पार्श्वे बाह्वीञ्च मधुसूदनम् ॥

त्रिविक्रमन्तु वामांसे वामनं वामपार्श्वतः ।
 श्रीधरं वामवाहौ तु हृषीकेशं तदा भुजे ॥
 पृष्ठञ्च पद्मनाभन्तु ग्रीवे दामोदरं तदा ।
 तत्प्रचालनतीयेन वासुदेवेति मूर्धनि ॥
 केशवस्तु सुवर्णाभः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 शुक्लाम्बरधरः सौम्यो मुक्ताभरणभूषितः ॥
 नारायणो घनश्यामः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
 पीतवासा मणिमयैर्भूषणैरुपशोभितः ॥
 माधवश्चोत्पलप्रख्यश्चक्रशार्ङ्गगदासिभृत् ।
 चित्रमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥
 गोविन्दः शशिवर्णः स्यात्पद्मशङ्खगदासिभृत् ।
 रक्तारविन्दपादाञ्ज स्तम्भकाञ्चनभूषणः ॥
 गौरवर्णी भवेद्विष्णुश्चक्रशङ्खहलासिभृत् ।
 क्षीमाम्बरधरः स्रग्वी केयूराङ्गदभूषितः ॥
 अरविन्दनिभः श्रीमान् मधुजित्कमलाननः ।
 चक्रं शार्ङ्गञ्च मुसलं पद्मं दोर्भिर्विभर्त्यसौ ॥
 त्रिविक्रमो रक्तवर्णः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
 किरीटहारकेयूरकुण्डलैश्च विराजितः ॥
 वामनः कुन्दवर्णः स्यात् पुण्डरीकायतेक्षणः ।
 दोर्भिर्वज्रं गदां चक्रं पद्मं हैमं विभर्त्यसौ ॥
 श्रीधरः पुण्डरीकाख्यश्चक्रशार्ङ्गी च पद्मपृक् ।
 रक्तारविन्दनयनो मुक्तादामविभूषितः ॥
 विद्युद्वर्णी हृषीकेशश्चक्रशार्ङ्गहलासिभृत् ।
 रक्तमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकावतंसकः ॥

इन्दुनीलनिभश्चक्रशङ्खपद्मगदाधरः ।

पद्मनाभः पीतवासा श्वेतमाल्यानुलेपनः ।

दामोदरः सार्वभौमः पद्मशार्ङ्गसिशङ्खभृत् ॥

पीतवासा विशालाक्षो नानारत्नविभूषितः ।

एवं पुण्ड्राणि सततं धारयेद्वैष्णवोत्तमः ॥

पुण्ड्रसंस्कार इत्येवं शिष्येणापि च कारयेत् ।

मन्त्रशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥

इति पुण्ड्रसंस्कारो द्वितीयः ।

तृतीयं नाम संस्कारं कुर्वीत शुभवासरे ॥

स्नात्वा संपूज्य देवेशं गन्धपुष्पादिभिर्गुरुन् ।

नानाधिदैवतं पश्चात् पूजयेत् प्रयतात्मवान् ॥

द्वादशैव तु मासास्तु केशवाद्यैरधिष्ठिताः ।

आरभ्य मार्गशीर्षं तु यदा संख्या द्विजोत्तमः ॥

यस्मिन्मासि भवेद्दीक्षा तन्मूर्त्तिर्नाम चोदितम् ।

नृसिंहरामकृष्णाख्यं दासनाम प्रकल्पयेत् ॥

शक्त्या दशावताराणां वर्जयेन्नाम वैष्णवः ।

नाम दद्यात्प्रयत्नेन वैष्णवं पापनाशनम् ॥

यस्य वै वैष्णवं नाम नास्ति चेत्तु द्विजन्मनः ।

अनामिकः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥

चक्रस्य धारणं यस्य जातकर्मणि सम्भवेत् ।

तत्र वै मासनामापि दद्याद्विप्रो विधानतः ।

ध्यात्वा समर्चयेन्नाममूर्त्तिं मन्त्रेण देशिकः ॥

धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।

प्रदक्षिणं मनुव्रज्य भक्त्या सम्यक् प्रणम्य च ॥
तन्मन्त्रं मूलमन्त्रं वा जपेत्साहस्रसङ्ख्यया ।
पश्चाद्गोमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं हविः ॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च जुहुयात् सर्पिषा तदा ।
नाम दद्यात् ततः शिष्यं मन्त्रतोये समाप्नुतम् ॥
ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा होमशेषं समापयेत् ।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाद्यैश्च तोषयेत् ॥
एवं हि नामसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
शुणयोगेन चान्यानि विष्णोर्नामानि लौकिके ॥
विशिष्टं वैष्णवं नाम सर्वकर्मसु चोदितम् ।
हरेः परं पितुर्नाम यो ददात्यपरं सुतम् ॥
अतिरोचनकं दिव्यं तृतीयं श्रुतिचोदितम् ।
तस्माद्भगवतो नाम सर्वेषां मुनिभिः स्मृतम् ॥
॥ इति नामसंस्कार स्तृतीयः ॥

एवं तृतीयसंस्कारं कृत्वा वै वैदिकोत्तमः ॥
चतुर्थमन्त्रसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
ततः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् जगतां पतिम् ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्ररत्नं जपेद्गुरुः ॥
स्नातं शिष्यं समाहूय सुवेषं समलङ्घनम् ।
आदाय कलशं रम्यं पवित्रोदकपूरितम् ॥
यच्चत्वक्पल्लवयुतं यच्चरत्नसमन्वितम् ।
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत् ॥
सम्भार्जयेत् ततः शिष्यं तज्जलेन कुशैः शुभैः ।

सूक्तैश्च विष्णुदेवत्यैः पावमानैस्तदैव च ॥
 अष्टोत्तरशतं पञ्चान्मन्त्ररत्नेन मार्जयेत् ।
 अभिविच्य ततो मूर्ध्नि शुक्लवस्त्रधरं शुचिम् ॥
 स्वलङ्कृतं समाचान्त मूर्ध्नि पुण्ड्रधरं तदा ।
 प्रविनहस्तं पद्माक्षमालया समलङ्कृतम् ॥
 निवेश्य दक्षिणे स्वस्य आसने कुशनिर्मिते ।
 स्वगृह्योक्तविधानेन पुरतोऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 मध्वाज्यमिश्रितं रम्यं पायसं जुहुयाद्गुरुः ॥
 अष्टोत्तरशतं पञ्चादाज्यं मन्त्रद्वयेन च ।
 मूलमन्त्रेण जुहुयाच्चरुं घृतविमिश्रितम् ॥
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांस्तथैव च ।
 एकैकमाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
 आचार्यः स्वगुरुं नत्वा जपेद्गुरुरपरम्पराम् ॥
 मातरं सर्वजगतां प्रपद्येत श्रियं ततः ।
 त्वं माता सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वरप्रिये ! ॥
 अपराधशतैर्जुष्टं नमस्तेन मम च्युतम् ।
 एवं प्रपद्य लब्धीं तां श्रियं सद्गुरुभावतः ॥
 नित्ययुक्तं तया देव्या वात्सल्यादिगुणान्वितम् ।
 शरण्यं सर्वलोकानां प्रपद्येत सनातनम् ।
 नारायण ! दयासिन्धो ! वात्सल्यगुणसागर ! ॥
 एनं रक्ष जगन्नाथ ! बहुजन्मापराधिनम् ।
 इत्याचार्येण सन्दिष्टः प्रपद्येत जनार्दनम् ॥

प्रपद्येत ततः शिष्यो गुरुमेव दयानिधिम् ।
 गुरो ! त्वमेव मे देव स्वमेव परमा गतिः ॥
 त्वमेव परमो धर्मस्त्वमेव परमं तपः ।
 इति प्रपन्नमाचार्यो निवेश्य पुरतो हरेः ॥
 प्रागग्रेषु समासीनं दर्भेषु सुसमाहितः ।
 स्वाचार्यं पुरतो ध्यात्वा नमस्कृत्वाथ भक्तिमान् ॥
 गुरोः परम्परां जप्त्वा हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ।
 कृपया वीक्षितं शिष्यं दक्षिणं ज्ञानदक्षिणम् ॥
 निक्षिप्य हस्तं शिरसि वामं हृदि च विन्यसेत् ।
 पादौ गृहीत्वा शिष्यस्तु गुरोः प्रयतमानसः ॥
 भो ! गुरो ! ब्रूहि मन्त्रं मे ब्रूयादिति दयानिधे ! ।
 अध्यापयेत्ततस्तस्मै मन्त्ररत्नं शुभाह्वयम् ॥
 सन्नगासञ्च समुद्रञ्च सर्पिषण्डोऽधिधैवतम् ।
 सार्धमध्यापयेच्छिष्यं प्रयतं शरणागतम् ॥
 अष्टाक्षरं द्वादशाक्षं षट्कुक्षिं वैष्णवीं तदा ।
 रामकृष्णनृसिंहाख्यान् मन्त्रान् तस्मै निवेदयेत् ॥
 न्यासे वाप्यर्चने वापि मन्त्रमेकान्तिनं श्रयेत् ।
 अवैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण नरकं व्रजेत् ॥
 अवैष्णवाद्गुरोर्भक्त्यः पठेद्वैष्णवो द्विजः ।
 कल्पकोटिसहस्राणि पच्यते नारकात्मना ॥
 अचक्रधारिणं यस्तु मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ।
 रौरवं नरकं प्राप्य चाण्डालीं योनिमाप्नुयात् ॥
 तस्माद्दीक्षाविधानेन शिष्यं भक्तिसमन्वितम् ।
 मन्त्रमध्यापयेद्विद्वान् वैष्णवं पापनाशनम् ॥

अनधीत्य द्वयं मन्त्रं योग्यवैष्णवमुत्तमम् ।
 अधीत्य मन्त्रसंसिद्धिं न प्राप्नोति न संशयः ॥
 जातकर्म्मणि वा चोले तदा मौञ्जनिबन्धने ।
 चक्रस्य धारणं यत्र भवेत्तस्य तु तत्र वै ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं गृह्योक्तविधिना ततः ।
 अध्यापयेच्च सावित्रं तपोमन्त्रं द्वयं शुभम् ॥
 प्राप्तमन्त्रं स्तुतः शिष्यः पूजयेच्छ्रद्धया गुरुम् ।
 गोभूहिरण्यरत्नाद्यैः वासोभिर्भूषणैरपि ॥
 सद्वक्ता शासयेच्छिष्यमाचार्यः संगितव्रतः ।
 स्वरूपं साधनं साध्यं मन्त्रेणास्मै निवेदयेत् ॥
 हयेन वृत्तियाथात्म्यं सम्यगस्मै निवेदयेत् ।
 आचार्याधीनवृत्तिस्तु संयतस्तु वसेत् सदा ॥
 कर्म्मणा मनसा वाचा हरिमेव भजेत् सुधीः ।
 यावच्च तीरपातन्तु द्वयमावर्तयेत्सदा ॥
 एवं हि विधिना सम्यङ्मन्त्रसंस्कारसंस्कृतः ।
 ॥ इति मन्त्रसंस्कारश्चतुर्थः ॥

—

मन्त्रार्थतत्त्वविदुषं यागतन्त्रे नियोजयेत् ।
 पूर्व्वाल्ले पूजयेद्देवं तस्य प्रियतरं शुभः ॥
 मन्त्ररत्नविधानेन गन्धपुष्पादिभिर्गुरुः ।
 अर्चयित्वाक्षुप्रतं भक्त्या होमं पूर्व्ववदाचरेत् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैः पायसं घृतमिश्रितम् ।
 आज्यं मन्त्रेण हीतव्यं शतमष्टोत्तरं तदा ॥
 शक्त्या च वैष्णवैर्मन्त्रैः सर्वैर्होमं समाचरेत् ।

एकैकमाहुतिं हुत्वा सर्वावरणदेवताः ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तै स्तेषां वै नामभिर्यजेत् ।
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्तदा ॥
 मन्त्ररत्नेन तद्विम्बं पुष्पाञ्जलिशतं यजेत् ।
 प्रणम्य भक्त्या देवेशं जप्त्वा मन्त्रमनुत्तमम् ॥
 आह्वय प्रणतं शिष्यं तद्विम्बं दर्शयेद्गुरुः ।
 कृपयाथ ततस्तस्मै दद्याद्विम्बं हरे ! गुरुः ! ॥
 एनं रक्ष जगन्नाथ ! केवलं कृपया तव ।
 अर्चनं यत्कृतं तेन विभो ! स्वीकर्तुमर्हसि ॥
 एवं लब्ध्वा गुरोर्विम्बं पूजयेत्तं प्रयत्नतः ।
 हिरण्यवस्त्राभरणयानशय्यासनादिभिः ॥
 ततः प्रभृति देवेशमर्चयेद्विधिना सदा ।
 श्रौतस्मार्त्तागमोक्तानां ज्ञात्वान्यतममच्युतम् ॥
 । इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे प्रञ्चसंस्कार-
 विधानं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अश्वरीष उवाच ।

भगवन् ! सर्वमन्त्राणां विधानं मम सुव्रत ! ।
 ब्रूहि सर्वमशेषेण प्रयोगं सार्थसंस्कृतम् ॥

हारीत उवाच ॥

शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि मन्त्रयोगमनुत्तमम् ।
 यथोक्तं विष्णुना पूर्वं ब्रह्मणा परमात्मना ॥
 सर्वेषामेव मन्त्राणां प्रथमं गुह्यमुत्तमम् ।
 मन्त्ररत्नं नृपश्रेष्ठ ! सद्यो मुक्तिफलप्रदम् ॥

सर्वैश्वर्यप्रदं पथ्यं सर्वेषां सर्वकामदम् ।
 यस्योच्चारणमात्रेण परितुष्टो भवेन्नरिः ॥
 देशकालादिनियममरिषित्वादिशीघ्रनम् ।
 स्वरवर्णादिदोषश्च पीरधरणम् न तु ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रास्तथेतराः ।
 तस्याधिकारिणः सर्वे सत्वशीलगुणा यद्दि ॥
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नाः अद्वावन्तोऽनस्यकाः ।
 भक्त्या परमयाविष्टा युक्तास्तस्याधिकारिणः ॥
 पञ्चविंशाक्षरो मन्त्रः पदैः षड्भिः समन्वितः ।
 वाक्यद्वयं परं ज्ञेयं मन्त्ररत्नमनुत्तमम् ॥
 यदाश्रयति विद्यादिः संस्थिता जगतां पतिम् ।
 तया विद्याऽनपायिन्या संयुताः परमः पुमान् ॥
 नारायणोऽच्युतः श्रीमान् वास्तव्यगुणसागरः ।
 नाथः सुशीलः सुलभः सर्वज्ञः शक्तिमान् परः ॥
 आपद्बन्धुः सदा भित्तं परिपूर्येन्नरोरथः ।
 देयासुधाब्धिः सविता वीर्यवान् द्युतिमान् विभुः ॥
 प्रपद्ये चरणौ तस्य शरणं श्रेयसे मम ।
 श्रीमते विष्णवे नित्यं सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
 निर्ममो निरहङ्कारः कैङ्कर्यं करवाख्यहम् ।
 एवमर्थं विदित्वैव पद्मान्मलं प्रयोजयेत् ॥
 नारायणो महाशब्दो गायत्री च परा शुभा ।
 स्वयं नारायणः श्रीमान् देवता ससुहाहतः ॥
 करयोः स्थलयोराद्य मन्त्रं विन्यसेद्विजः ।
 शेषाक्षराणि देयानि चतुर्विंशतिपर्वसु ॥

षट्पदैरङ्गलिन्यास मङ्गेषु च यथाक्रमम् ।
 षडङ्गं षट्पदैः कृत्वा मन्त्रार्थैश्च यथाक्रमम् ॥
 मूर्ध्नि भाले नेत्रनासाश्रवणेषु तथा नने ।
 भुजयोर्हृत्प्रदेशे च स्तनयोर्नाभिजण्डले ॥
 पृष्ठे च जघने कटोरुजोर्जान्वेऽश्व पादयोः ।
 पञ्चविंशाक्षराण्यस्य क्रमेणाङ्गेषु विन्यसेत् ॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चादध्यानं समाचरेत् ।
 इन्द्रीवरदलश्यामं कोटिसूर्याग्निवर्चसम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम् ।
 प्रकासनख्यं देवेशं पुण्डरीकनिभेष्वणम् ॥
 रक्तारविन्दसदृशदिव्यहस्तपद्मञ्चितम् ।
 माणिक्यमकुटोपेतं नीलकुन्तलशीर्षजम् ॥
 शीवत्सकीस्तुभीरक्लं वनमासाविराजितम् ।
 दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पावतंसकम् ॥
 हारकुण्डल केयूर नूपुरादिविराजितम् ।
 कटकैरङ्गुरीयैश्च पीतवस्त्रेण शोभितम् ॥
 शङ्खपद्मगदाचक्रपाणिनं पुरुषोत्तमम् ।
 वामाङ्गे चिन्तयेत्तस्य देवीं कमललोचनाम् ॥
 तरुणीं सुकुमाराङ्गीं सर्वलक्षणशोभिताम् ।
 दुकूलवस्त्रसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
 तप्तकाञ्चनसङ्काशां पीतोद्गतपयोधराम् ।
 रत्नकुण्डलसंयुक्तां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ॥
 दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकाम् ।
 मातुलुङ्गं च रक्ताञ्जं दर्पणं वरदं तथा ॥

देवीं च विभ्रतीं दोर्भिश्चित्तयेदिष्टदां सदा ।
 एवं ध्यात्वा परं नित्यमर्चयेदच्युतं द्विजः ॥
 यथात्मनि तथा देवे ज्ञानकर्म समाचरेत् ।
 अर्चयेदुपचारैश्च मनसा वा जनार्दनम् ॥
 आवाहनासने पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम् ।
 स्नानं वस्त्रोपवीते च भूषणं गन्धमेव च ॥
 पुष्पं धूपं तथा दीपं जैवेद्यं च प्रदक्षिणम् ।
 नमस्कारञ्च ताम्बूलं पुष्पमालां निवेदयेत् ॥
 नमस्कृत्वा गुरुन् पञ्चाज्जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्तरं तथा ॥
 ध्यायन्वै मनसा देवं जपेदेकाग्रमानसः ।
 प्राङ्मुखोदन्मुखो वापि समासीनः कुशासने ॥
 निसन्ध्यासु जपेद्देवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदावन्ते जपस्यास्य प्राणायामान् समाचरेत् ॥
 पूरकः कुम्भको रेचः प्राणायामस्त्रिलक्षणः ।
 वामेन पूरयेद्वायुं बाह्यां नासा जपन्मनुम् ॥
 उभाभ्यां धारणं वायोः कुम्भकं समुदाहृतम् ।
 तद्रेचनं दक्षिणेन रेचणं समुदाहृतम् ॥
 पर्यावृत्त्या पुनश्चैवं प्राणायामत्रयं क्रमात् ।
 पूरके कुम्भके चैव रेचके च विशेषतः ॥
 अष्टाविंशतिवारं तु जपन् मन्त्रं समाहितः ।
 उत्तमं मुनिभिः प्रोक्तं प्राणायामं नृपोत्तमम् ॥
 जपन् द्वादशवारं तु उत्तमं तद्वक्त्रोर्तितम् ।
 षड्वारन्तु कनीयः स्यान्नित्यं मधमं स्मृतम् ॥

मनसैवाचरेद्देवं पश्चादर्थं विचिन्तयेत् ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चान्नप्रासं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः कृत्वा सन्ध्यादिकर्म च ।
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ॥
 धृत्वा पद्माक्षमालां च सन्निधा वासने स्थितः ।
 भूतशुद्धिविधानञ्च कृत्वा मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥
 अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य गुरुर्नारायणः स्मृतः ।
 छन्दश्च देवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
 जपश्चाष्टाक्षरो मन्त्रः सर्वपापप्रणाशनः ॥
 सर्वदुःखहरः श्रीमान् सर्वकामफलप्रदः ।
 सर्वदेवात्मको मन्त्रस्ततो मोक्षप्रदो नृणाम् ॥
 ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च ।
 सर्वमष्टाक्षरान्तस्थं तच्चान्यदपि वाङ्मयम् ॥
 सर्वार्थो वेदगर्भस्थः वेदाश्चाष्टाक्षरे स्थिताः ।
 अष्टाक्षरस्तु प्रणवे अकारे प्रणवः स्थितः ॥
 ब्रूह लौकिकमेश्वर्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम् ।
 केवल्यं भगवत्त्वञ्च मन्त्रोऽयं साधयिष्यति ॥
 सकृदुच्चारणान्नृणां चतुर्वर्गफलप्रदम् ।
 स्वरूपं साधनं प्राप्यं ददाति हि समञ्जसा ॥
 महापापं चातिपापं विद्यते वोपपापकम् ।
 जपादस्य मनोराशु प्रणश्यन्ति न संशयाः ।
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 सकृदष्टाक्षरं जप्त्वा लभते नात्र संशयः ॥
 गवामयुतदानस्य पृथिव्या मण्डलस्य च ।

कन्याशतसहस्रस्य गजाश्वानां तथैव च ॥
 दानस्य यत्फलं नृणां सत्पात्रे नृपनन्दन ! ।
 शतवारं मनुं जप्त्वा तत्फलं सर्वमाप्नुयात् ॥
 सार्थं समुद्रं सन्नगासं सर्षिचण्डोऽधिदैवतम् ।
 अष्टाक्षरमनुज्जप्त्वा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 पदत्रयात्मकं मन्त्रं चतुर्थ्या सहितं तदा ।
 स्वरूपसाधनोपेयमिति मत्वा जपेद्बुधः ॥
 प्रणवेन स्वरूपं स्यात् साधनं नमसा तथा ।
 संविभक्त्या चतुर्थ्यात् पुरुषार्थो भवेन्ननोः ॥
 अकारश्चाप्युकारश्च मकाराच्चेति तत्त्वतः ।
 तान्येकदा समभवत्तदोमित्येतदुच्यते ॥
 तस्मादोमिति प्रणवो विज्ञेयः साक्षरात्मकः ।
 वेदत्रयात्मकं ज्ञेयं भूर्भुवःस्वरितीति वै ॥
 अकारस्तु भवेद्विष्णु स्तद्वेद उदाहृतः ।
 उकारस्तु भवेन्नक्ष्मीर्यजुर्वेदात्मको महान् ॥
 मकारस्तु भवेज्जीव स्तयोर्दास उदाहृतः ।
 पञ्चविंशाक्षरः साक्षात् सामवेदस्वरूपवान् ॥
 पञ्चविंशोऽयं पुरुषः पञ्चविंश आत्मेति श्रुतेः ।
 आत्मा पञ्चविंशः स्यादिति ममात्मानं संस्मरेत् ॥
 इत्यीपनिषदं ह्यर्थं विदित्वा स्वं निवेदयेत् ।
 अवधारणमन्येतु मध्यमार्गं वदन्ति ह ॥
 तदेवाग्नि स्तदायु स्तत्सूर्य स्तदपि चन्द्रमाः ।
 इत्येवं धारणश्रुतेरेवमेवोपहृतम् ॥
 उकारेणैव श्रीशब्दः प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ।

न्यायेन गुणसिद्धिस्तु तस्यैव श्रीपतेर्वरौ ॥
 श्रीरस्येशाना जगतो विष्णुपत्नीति वै श्रुतिः ।
 कल्याणगुणसिद्धिस्तु लक्ष्मीभर्तुश्च नेतरा ॥
 सामानाधिकरण्यत्वात्कारणत्वं तदोच्यते ।
 अकार एव सर्वेषामक्षराणां हि कारणम् ॥
 अकारो वै सर्वा वागित्यादि श्रुतिवचं स्तथा ।
 स्पर्शोष्मभिर्व्यज्यमानो नानाबहुविधोऽभवत् ॥
 कारणत्वं तथैवास्य विष्णोर्वै जगतां पतेः ।
 तस्मात् स्रष्टा च दाता च विधाता जगतां हरिः ॥
 रक्षिता जीवलोकस्य गुणवानेव सर्वगः ।
 अनन्या विष्णुना लक्ष्मीर्भास्करेण प्रभा यथा ॥
 लक्ष्मी मनुपगामिनीमिति श्रुतिवचो महत् ।
 तस्मादकारो वै विष्णुः श्रीश्चैव जगत्पतिः ॥
 लक्ष्मीपतित्वं तस्यैव नान्यस्येति सुनिश्चितम् ।
 नित्येवैषा जगन्माता हरेः श्रीरनपायिनी ॥
 यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवैषा जगन्मयी ।
 तस्मादकारो वै विष्णुर्लक्ष्मीभर्ता जगत्पतिः ॥
 तस्मिंश्चतुर्थीयुक्तत्वात् त्रिपदस्य च संग्रहः ।
 अकारप्रथमां तस्माच्चतुर्थ्यां संग्रहं नतु ॥
 तच्च श्रुतिविरोधत्वाच्च युक्तमिति चोदितम् ।
 महर्षे ब्रह्मणे त्वा वै ओमित्यात्मानं युञ्जीत ॥
 परस्य चात्मानं तस्माद्भेदस्तत्र सुनिश्चितः ॥
 त्वमस्माकं तपस्यैव श्रुत्युक्तमपि पार्थिव ! ।
 तौ शाश्वतौ विप्रचिता वियन्ताविति वै तथा ॥

गृभिष्वदया प्रागेववात्मा न विश्वभृत् ।
 असोयमर्त्यो मर्त्येन नयेनेत्येवयोनिता ॥
 इत्यादि श्रुतयो भेदं वदन्ति परजीवयोः ।
 दास्यमेवात्मनां विष्णोः स्वरूपं परमात्मनः ॥
 सास्यं लक्ष्मीवरप्रोक्तं देवादीनां तथात्मनाम् ।
 अनन्यशेषरूपा वै जीवास्तस्य जगत्पतेः ॥
 दास्यं स्वरूपं सर्वेषामात्मनां सततं हरेः ।
 भगवच्छेषमात्मानमन्यथा यः प्रपद्यते ॥
 स चैव हि महापापी चण्डालः स्यात् नसंशयः ।
 तस्मान्मकारवाच्योऽसौ पञ्चविंशात्मकः पुमान् ॥
 अकारवाच्येशस्य दास एवाभिधीयते ।
 अनुज्ञानाश्रयो नित्यो निर्विकारोऽव्ययः सदा ।
 देहेन्द्रियात् परो ज्ञाता कर्ता भोक्ता सनातनः ॥
 मकारवाच्यो जीवोऽसौ दान एव हरेः सदा ।
 श्रीमस्याकारवाच्यस्य विष्णोरस्य जगत्पतेः ॥
 स्वस्वामिनोरुकारेण ह्यवधारणमुच्यते ।
 स जीवः स्यादतः स्वामी सर्वदा नृपसत्तम ! ॥
 अनयोर्नान्यथेत्युक्तमुकारेण महर्षिभिः ।
 इत्येवं प्रणवस्यार्थं प्रणवस्य पदस्य तु ॥
 आत्मनश्च स्वरूपत्वाद्भिजिय नृपिसत्तमैः ।
 सर्वेषामेव मन्त्राणां कारणं प्रणवः स्मृतः ॥
 तस्माद्ब्राह्मणतयो जातास्ताभ्यो वेदत्रयं तथा ।
 भूरित्येव हि ऋग्वेदो भुव रिति यजुस्तथा ॥
 स्व रिति सामवेदः स्यात्प्रणवो भूर्भुवःसु वः ।

भूर्विष्णुश्च तदा लक्ष्मीर्भुव इत्यभिधीयते ॥
 तयोः स्वरिति जीवस्तु सव इत्यभिधीयते ।
 अग्निर्वायु स्तथा सूर्यस्तेभ्य एव हि जज्ञिरे ॥
 य एता व्याहृतीहुंत्वा सर्वं वेदं जुहोति वै ।
 प्रसङ्गात्महितं चेदं मन्त्रशेषमुदीर्यते ॥
 अस्मात्स्वातन्त्र्यात्तु जीवानामधीनं परमात्मनः ।
 नमसा प्रोच्यते तस्मान्नहन्ताममतोऽपितम् ॥
 स्वरूपादित्तिवर्गस्य संसिद्धिर्न तु सैव हि ।
 नमसा रहितं सर्वं विफलं सम्यकीकृतम् ॥
 नमसैव हि संसिद्धिर्भवेदत्र न संशयः ।
 पुरतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चावशिषतः ।
 नमसैवेक्षते राजन् ! त्रिवर्गः सर्वदेहिनाम् ॥
 भकारेण स्वतन्त्रः स्यान्नरकस्तं निषिध्यति ।
 तस्माच्च नम इत्यत्र स्वातन्त्र्यमपनोदति ॥
 इन्द्राक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्राक्षरस्तु हि शाश्वतम् ।
 ममेति इन्द्राक्षरं मृत्युर्नममेति तु शाश्वतम् ॥
 न ममेति च सर्वत्र स्वातन्त्र्यरहिताय वै ।
 युज्यते मुनिभिः सम्यक् सर्वकर्मसु पार्थिव ! ॥
 तस्मात्तु नमसा युक्ता मन्त्राः सर्वे च पार्थिव ! ।
 सर्वसिद्धिप्रदा नृणां भवन्त्यत्र न संशयः ।
 नमसा रहिता येतु न तु मुक्तिप्रदा मृणाम् ॥
 तस्मात्तु नमसैवेषां पारतन्त्र्यत्वमीशितुः ।
 पारतन्त्र्याल्लभेत् सिद्धिं स्वातन्त्र्यान्नाशनेष्यति ॥
 दास्यमेव हि जीवानां प्रोच्यते नमसैव तु ।

नमसा रहितं लोके किञ्चिदत्र न विद्यते ॥
 नमो देवेभ्यो नम इति येषामीशे तथा मनः ।
 हृतश्चिदेनो नमसा अविवाक्येति वै श्रुतिः ॥
 ज्यैरकारः सम्प्रोक्तो नकारस्तं निषिध्यति ।
 तस्मात्तु नर इत्यत्र नित्यत्वेनोच्यते जनः ॥
 नारा इति समूहत्वे बाहुल्यत्वाज्जनस्य च ।
 तेषामयनमावासस्तेन नारायणः स्मृतः ॥
 महाभूतान्यहङ्कारो महदव्यक्तमेव च ।
 अण्डं तदन्तर्गता ये लोकाः सर्वे चतुर्दश ॥
 चतुर्विधशरीराणि कालः कर्मेति वै जगत् ।
 प्रवाहरूपेणैवैषां नारत्वेनोच्यते बुधैः ॥
 तेषामपि निवासत्वान्नारायण इतीरितः ।
 अन्तर्वहिश्च जगती धाता सच सनातनः ॥
 स्रष्टा नियन्ता शरणं विधाता भूतभावनः ।
 माता पिता सखा भ्राता निवासश्च सुहृद्गतेः ॥
 योनौ श्रियः श्रीः परमस्तेन नारायणः स्मृतः ।
 नराणां सर्वजगतामयनं शरणं हरिः ॥
 तस्मान्नारायण इति मुनिभिः सम्प्रकीर्त्यते ।
 सर्वेषु देशकालेषु सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
 तस्यैव किङ्करोऽस्मीति चतुर्धा परमात्मनः ।
 भगवत्परिचर्यैव जीवानां फलमुच्यते ॥
 तद्विना किं शरीरेण यातनस्य जनस्य तु ।
 यस्मिन् शरीरे जीवानां न दास्यं परमात्मनः ॥
 तदेव निरयं प्रोक्तं सर्वदुःखफलं भवेत् ।

दास्यमेव फलं विष्णोर्दास्यमेव परं सुखम् ॥
 दास्यमेव हरेर्मोक्षं दास्यमेव परं तपः ।
 ब्रह्माद्याः सकला देवा वशिष्ठाद्या महर्षयः ।
 काङ्क्षन्तः परमं दास्यं विष्णोरेव यजन्ति तम् ॥
 तस्माच्चतुर्थ्या मन्त्रस्य प्रधानं दास्यमुच्यते ।
 न दास्यवृत्तिर्जीवानां नाशहेतुः परस्य हि ॥
 इत्थं सच्चिन्त्य मन्त्रार्थं जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 अविदित्वा मनोरथं जपेत् प्रयतमानसः ॥
 न संसिद्धिमवाप्नोति स्वरूपञ्च न विन्दति ।
 संसारञ्च समुद्रञ्च सर्षिचण्डोऽधिदैवतम् ॥
 सार्धं न यज्ञं सद्भानं मन्त्रमेवम्पूजयेत् ।
 नारायणार्घं गायत्री देवी चन्द्रोऽधिदेवता ॥
 परमात्मा च लक्ष्मीशो विष्णुरेवाच्युतो हरिः ।
 प्रणवस्तु भवेद्बीजं चतुर्थी शक्तिरुच्यते ॥
 क्रुद्धोल्काय महोल्काय विष्णूल्काय तथैव च ।
 जाल्काय सहस्रोल्काय पञ्चाङ्गो न्यास उच्यते ॥
 हृन्मूर्ध्नीश्च शिखायाञ्च कवचो नेत्रयोन्यसेत् ।
 पञ्चाङ्गन्यासमित्युक्तं सर्वमन्त्रेषु वैष्णवैः ॥
 यदा त्रयेण कुर्वीत षडङ्गं तु यथाक्रमम् ।
 मूर्ध्नानने च हृदये भुजयोर्जघने तथा ॥
 पृष्ठे च जान्वोः पद्मयोर्मन्त्राणानि यदा न्यसेत् ।
 अष्टाक्षराण्यष्टदिक्षु क्रमेण तदनन्तरम् ॥
 नासिकायां तथाक्षीश्च श्रोत्रयोरानने तथा ।
 कण्ठे च स्तनयोर्नाभौ गुह्ये च तदनन्तरम् ॥

अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ।
 ज्वालामहासुचक्राय त्रैलोक्याय तदन्तरम् ॥
 आधारकालचक्राय दशदिक्षु यथाक्रमम् ।
 स्वाहान्तं प्रणवाद्यन्तं न्यसेच्चक्राणि वैष्णवः ॥
 एवन्न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्व्यानं समाचरेत् ।
 हृदये प्रतिमायां वा जले सपितृमण्डले ॥
 वक्त्रौ च स्थण्डिले स्वापे चिन्तयेद्विष्णुमव्ययम् ।
 बालार्ककोटिसङ्काशं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥
 पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
 चक्रमञ्जं गदां शङ्खं चतुर्दोर्भिः धृतं तथा ॥
 श्रीभूमिसहितं देवमासीनं परमासने ।
 तत्र चाधारशक्त्याद्यैर्धर्माद्यैः सूरिभिर्धृतेः ॥
 दिव्यरत्नमये पीठे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
 तत्कर्णिकोपरितले तप्तकाञ्चनसन्निभे ॥
 देवीभ्यां सहितं तस्मिन्मासीनं पद्मजासने ।
 चिन्तयेद्वन्निषे पार्श्वे लक्ष्मीं काञ्चनसन्निभाम् ॥
 पद्महस्तविशालाक्ष्मीं दुकूलवसनां शुभाम् ।
 वामे दूर्वादलश्यामां विचित्राम्बरभूषिताम् ॥
 चिन्तयेद्भरणीं देवीं नीलीत्पलधरां शुभाम् ।
 महिष्यष्टदलाग्रेषु चिन्तयेद्भृतचामराम् ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेत्प्रयतमानसः ।
 स्नातः शुक्लाम्बरधरः कृतकृत्यो यथाविधि ॥
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।
 शुचिः क्षणाजिनासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गशार्ङ्गं पद्मान्यनुक्रमात् ।
 तार्क्ष्यञ्च वनमालाञ्च मुद्रा अष्टौ प्रपूजयेत् ॥
 पञ्चात् ध्यात्वा जगन्नाथं मनसैवार्चयेद्बिभुम् ।
 गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रैश्चैव निवेदयेत् ॥
 अनेनाभ्यर्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात् ।
 अयुतं वा सहस्रं वा तिस्र्यध्यासु जपेन्मनुम् ।
 विष्णोः समानरूपेण शाश्वतं पदमाप्नुयात् ॥
 आयुष्कामी जपेन्नित्यं षण्मासं नियतेन्द्रियः ।
 अयुतं तु जपेन्मत्तं सहस्रं जुहुयाद् घृतम् ॥
 आयुर्निरामयं सम्पद्भवेद्द्वर्षशताधिकम् ।
 विद्याकामी जपेद्द्वर्षं तिस्र्यध्यास्ययुतं मनुम् ॥
 जुहुयाद्विमलैः पुष्पैः सहस्रं नियतेन्द्रियः ।
 अष्टादशानां विद्यानां भवेद्ग्राससमो द्विजः ॥
 विवाहार्थी जपेन्नित्यमेवं वर्षचतुष्टयम् ॥
 राजहोमी सहस्रं तु लभेत्कन्यां सुशीमिताम् ।
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं त्रयुतं वत्सरत्रयम् ॥
 पद्मैर्वा पद्मपत्रैर्वा तथा होमी श्रियं लभेत् ।
 भूकामी तु जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ॥
 दूर्वाभिर्जुहुयात्तद्वत्स्रभेद्भूमिमभीप्सिताम् ।
 राज्यकामी जपेन्नित्यं षडब्दं त्रयुतं तथा ॥
 सहस्रं जुहुयात् नित्यं पायसं घृतमिश्रितम् ।
 चक्रवर्ती भवेत् सद्यः पद्माभर्तुः प्रसादतः ॥
 द्वादशाब्दं जपेद्देवं सततं विजितेन्द्रियः ।
 आत्महोमी तु यो नित्यमिन्द्रत्वं लभते नरः ॥

लक्ष्म्यपेक्ष यो नित्यं त्रिंशद्वर्षं जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा समाप्नोति न संशयः ॥
 यावज्जीवं तु यो नित्यमयुतं सुषमाहितः ।
 सहस्रं वा शतं वापि होतव्यं वक्त्रिमण्डले ॥
 आज्येन चरुणा वापि तिलैर्वा शर्करान्वितैः ।
 पद्मै वा विल्वपत्रै वा समिद्धिः पिप्पलस्य वा ।
 कोमलैस्तुलसीपत्रैरर्चयित्वा सनातनम् ॥
 अनन्तविहगेशानां क्षिप्रमन्यतमो भवेत् ।
 किमत्र बहुनोक्तेन सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥
 श्रीमदष्टाक्षरो मन्त्रो नित्यप्रियतमो हरेः ।
 आसीनो वा शयानो वा तिष्ठन्वा यत्र कुत्रचित् ॥
 जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं तस्य विष्णुः प्रसीदति ।
 संस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥
 अभितः सर्वदेवानां यो जपेत्सततं मनुम् ।
 ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा महापापयुतोऽपि वा ॥
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारो यथा भागवतोत्तमाः ॥
 पुनन्ति सकलं लोकं स देवासुरमानुषम् ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं प्रणमेद्यस्तु भक्तितः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 अचिन्त्यमेतन्माहात्म्यं मनोरस्य जगत्पतेः ॥
 न हि वक्तुं मया शक्यं ब्रह्मादिति दशैरपि ।
 अथ वक्ष्यामि माहात्म्यं द्वादशार्णस्य पार्थिव ! ॥
 यस्योच्चारणमात्रेण द्वादशाब्दफलं लभेत् ।

नमो भगवते नित्यं वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥
 प्रणवेन समायुक्तं द्वादशार्णमनुं जपेत् ।
 पूर्ववत्प्रणवस्याङ्गं नमसश्च महामनोः ॥
 ऐश्वर्यं च तथा वीर्यं तेजः शक्तिरनुत्तमा ।
 ज्ञानं बलं यदेतेषां षष्ठां भगवद्दीरितः ॥
 एभिर्गुणैः पूर्ववाक्यैः स एव भगवान् हरिः ।
 नित्या च या भगवती प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ॥
 ऐश्वर्यरूपा सा देवी सुभगा कमलालया ।
 ईश्वरी सर्वजगतां विष्णुपत्नी सनातना ॥
 तस्याः पतित्वा धीशस्य भगवानिति चोच्यते ।
 तस्मात् तु भगवान् श्रीमानेकार्थो मुनिभिः स्मृतः ॥
 भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुषइत्यपि ।
 निरुपाधौ च वर्तेत वासुदेवोऽखिलात्मनि ॥
 वक्ष्यन्ति केचिद्भगवान् ज्ञानवानिति सत्तमाः ।
 तद्वासुदेवेनोक्तं स्यात्सामान्यत्वात्ततोऽन्यथा ॥
 तस्मात्कल्याणगुणवान् श्रीमान् योऽसौ जगत्पतिः ।
 स एव भगवान् विष्णुर्वासुदेवः सनातनः ॥
 भगवते श्रीमते चेत्येकार्थो हि प्रोच्यते बुधैः ।
 गुणवान् भगवानेव सृष्टिस्थितिविनाशकृत् ॥
 द्वौ द्वौ गुणावधिष्ठाय सर्वाद्यमकरोत्प्रभुः ।
 प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सङ्कर्षण इतीरितः ॥
 भगवान् वासुदेवोऽसौ सृष्ट्यादप्रमकरोत् स्वयम् ।
 ऐश्वर्यवीर्यवान् सर्गे प्रद्युम्नः पर्यपदप्रत ॥
 तेजःशक्तिं समाविश्य अनिरुद्धो ह्यपालयत ।

बलज्ञाने तथा द्वे तु सङ्कर्षणो ह्यधिष्ठितः ॥
 अकरोद्भगवानेव संहारं जगतः पुनः ।
 एवं षड्गुणपूर्णत्वात् पतित्वात्त्वपि च श्रियः ॥
 सर्गादेः कारणत्वाच्च भगवानिति चीचरते ।
 सर्वतासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः ॥
 ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपद्यते ।
 चतुर्थीं पूर्वविद्दिद्यात् कैङ्कर्याथं महात्मनः ॥
 एवं ज्ञात्वा मनोरथं द्वादशार्णस्य चक्रिणः ।
 संसिद्धिं परमाप्नोति सम्यगावृत्य चेतसा ॥
 गत्वा गत्वा निवर्तन्ते सर्वक्रतुफलैरपि ।
 तद्गत्वा न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
 द्वादशार्णं सकृज्जप्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ब्रह्महत्यादिपापानि तत्संसर्गकृतानि च ॥
 द्वादशार्णं मनोर्जप्यत् न दहत्यग्निरिवेन्धनम् ।
 सर्वसौभाग्यसुखदं पुत्रपौत्राभिवर्द्धनम् ॥
 सर्वकामप्रदं नृणामायुरारोग्यवर्द्धनम् ।
 देवत्वममरेशत्वं शिवब्रह्मत्वमेव च ॥
 द्वादशार्णं मनुं जप्त्वा समाप्नोति नसंशयः ।
 दुराचारोऽपि सर्वाग्नी क्षतघ्नो नास्तिकोऽपि वा ॥
 द्वादशार्णमनुं जप्त्वा विष्णुं सायुज्यमाप्नुयात् ।
 प्रजापतिः कश्यपश्च मनुः स्वायम्भुवस्तथा ॥
 सप्तर्षयो वृतश्चेते ऋषयस्तस्य कीर्त्तिताः ।
 वशिष्ठः कश्यपोऽतिथिश्च विश्वामित्रश्च गौतमः ॥
 जमदग्निर्भरद्वाजस्त्वेते सप्तम हर्षयः ।

भगवान् वासुदेवो वै देवतास्य प्रकीर्तितः ॥
 छन्दश्च परमा दैवी गायत्री समुदाहृता ।
 साधकानां सदा राजन् ! कामधेनुरितीरितः ॥
 दशाङ्गुलीषु तलयोर्द्वादशार्णानि विन्यसेत् ।
 पदैश्चतुर्भिरङ्गेषु विन्यसेत्तदनन्तरम् ॥
 चतुरङ्गेषु विन्यस्य मन्त्रेणोत्तरयोर्द्वायोः ।
 मूध्रार्णस्य नेत्रयोर्नासाकर्णयोर्भुजयो स्तथा ।
 हृदि कुक्षौ तथा गुह्ये जर्वोर्जान्बोश्च पादयोः ॥
 मन्त्राणानि तु विन्यस्य क्रमेणैव नृपोत्तम ! ।
 अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
 तथा त्रैलोक्यचक्राय महाचक्राय वै तथा ।
 असुरान्तकचक्राय स्वाहान्तं प्रणवादिकम् ॥
 हृदयादिषडङ्गेषु यथाशास्त्रं प्रयोजयेत् ।
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्गे समासीनं श्रिया सह ॥
 नीलजीमूतसङ्काशं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
 पीताम्बरधरं देवं रक्ताञ्जदललोचनम् ॥
 दीर्घैश्चतुर्भिर्दोर्भिश्च सर्वाभरभूषितैः ।
 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गान् विभ्राणं परमेश्वरम् ॥
 नानाकुसुमसम्बन्धनीलकुन्तलशीर्षजम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविभूषितम् ॥
 समाश्लिष्टं श्रिया दिव्या पद्मया पद्महस्तया ।
 स्तयमानं विमानस्थैर्देवगन्धर्वकिन्नरैः ॥
 मुनिभिः सनकाद्यैश्च सेवितञ्च सुरर्षिभिः ।
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेन्मन्त्रं समाहितः ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं सुगन्धकुसुमैः सदा ।
 सालग्रामादिकस्थानेष्वर्चऽमानं जपेद् बुधः ॥
 जपित्वा दशसाहस्रं यावज्जीवं समाहितः ।
 वैष्णवं पदमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
 आयुष्कामी जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ।
 संख्या द्वादशसाहस्रं होमं तिलसहस्रकम् ॥
 लभेतायुः शतसमा दुःखरोगविवर्जितम् ।
 विवाहकामी षण्मासं जपेन्नित्यं जितेन्द्रियः ॥
 आज्यहोमी सहस्रान्तु लभेत्कन्यां सलुक्ष्णाम् ।
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं वत्सरन्तु सहस्रशः ॥
 साज्यैश्च ब्रीहिभिर्होमी सहस्रं श्रियमाप्नुयात् ।
 राज्यमिन्द्रपदं वापि शिवत्वं ब्रह्मतामपि ॥
 बहुकालं विल्वपत्रैः कमलैर्वा जपेन्मनुम् ।
 जुहुयाच्च जपेन्नित्यं तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
 यं यं कामयते चित्ते तत् तत् नृपोत्तम ! ।
 जुहुयान्मालतीपुष्पैरयुतं विजितेन्द्रियः
 तां तां सिद्धिमवाप्नोति पदं चाप्नोति वैष्णवम् ।
 द्वादशार्णमनुना पक्षे पक्षे द्विजोत्तमः ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कीमलैः सुलसीदलैः ।
 विष्णुतुल्य वपुः श्रीमान् ! मोदते परमे पदे ॥
 द्वादशार्णमनोरेवंविधानं प्रोच्यते नृप ! ।
 अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि षडक्षरमनोरिदम् ॥
 विधानं सर्वफलदं जन्ममृत्युविक्रान्तनम् ।
 ॐ नमो विष्णवे चेति षडक्षरमुदाहृतम् ॥

पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमःशब्द उदाहृतः ।
 व्याप्तत्वाद्ग्रापकत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयते ॥
 सदैकरूपरूपत्वात् सर्वात्मत्वाद्बिभ्रुत्वतः ।
 अनामयत्वादीशत्वाद्ब्रह्मस्तत्वाद्दृष्टित्वतः ।
 यथेष्टफलदाहत्वाद्बिष्णुरित्यभिधीयते ॥
 णकारो बलमित्युक्तः षकारः प्राण उच्यते ।
 तयोस्तु सङ्गतिर्यत्र तदात्मैतुच्यते धृतिः ।
 तस्मात् षकारषकारावनुसंहितमुत्तमम् ।
 सप्राणं सबलं देव ! सहितामुत्तमां तु यः ॥
 तस्यैवायुषमित्युक्तं नेतरस्यैव च श्रुतेः ।
 एतदेव हि विद्वांसो वक्ष्यन्ते ये महर्षयः ॥
 एवं वक्ष्यामहे किन्तु किमुत व्यामहे वयम् ।
 इमौ णकारषकारावनुसंहितमेति यत् ॥
 तदेव विष्णुः कृष्णेति जिष्णुरित्यभिधीयते ।
 विष्णवे नम इत्येष मन्त्रः सर्वफलप्रदः ॥
 ऐश्वर्यं तु विकारः स्यात्तादात्म्यासद्वयं स्मृतम् ।
 ऐश्वर्यद्वयबीजं स्याद्बिष्णुमन्त्रमनुत्तमम् ॥
 तत् षडर्णविधानेन केवलं वै जपेमहि ।
 इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे वेदवेदान्तपारगाः ॥
 परित्यज्येतरं धर्मं तदेकशरणं गताः ।
 एवं महामनुं जप्त्वा विधानेनाच्युतं गताः ॥
 तस्मादेतन्महामन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदं नृप ! ।
 सकृदुच्चारणेनास्य हरिस्तत्र प्रसोदति ॥
 ब्रह्माद्याः सनकाद्याश्च मुनयश्च जपन्ति हि ।

च्छन्दसु तस्य गायत्री देवता विष्णुरचुतः ॥
 स्यादोम्बीजं नमः शक्तिर्मनोरस्य प्रकीर्तितम् ।
 त्रिभिः पदैः षडङ्गेषु यथासंख्यं सुविन्यसेत् ॥
 अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु मन्त्राणानि यथाक्रमात् ।
 मूध्रग्रीस्थे हृदये वाह्वोः पृष्ठे गुह्ये यथाक्रमम् ॥
 विन्यस्य चक्रन्यासं च पञ्चाङ्गानेषु तन्मयम् ।
 प्रणवेनोन्मुखीकृत्य हृत्पङ्कजमधोमुखम् ॥
 विकासयेच्च मन्त्रेण विमलं तस्य केशरम् ।
 तस्योपरि च वक्त्रार्कसोमविम्बानि चिन्तयेत् ॥
 तत्र रत्नमयं पीठं तन्मध्येऽष्टदलाम्बुजम् ।
 तस्मिन् कोटिशशाङ्काभं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं युवानं पद्मलोचनम् ।
 कोटिकन्दर्पलावण्यं नीलभ्रूलतिकालकम् ॥
 श्लक्ष्णनासं रक्तगण्डं विम्बितोज्ज्वल कुण्डलम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मधारणं दोर्भिरुज्ज्वलैः ॥
 केयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैश्चन्दनैरपि ।
 अलङ्कृतं गन्धपुष्पै रक्तहस्ताङ्घ्रिपङ्कजम् ॥
 मुक्ताफलाभदन्तालं वनमालाविभूषितम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं दिव्यपीताम्बरं हरिम् ॥
 तप्तकाञ्चनवर्णाभं पद्मया पद्महस्तया ।
 समाश्लिष्टमसुं देवं ध्यात्वा विष्णुमयो भवेत् ॥
 मनसैवोपचाराणि कृत्वा मन्त्रं जपेत्ततः ।
 विसन्ध्यासु जपन्नित्यं सहस्रं साष्टकं द्विजः ॥
 विष्णोर्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ।

पूर्ववज्जपहोमपूज्यं कृत्वा सिद्धिं वरलभेः ॥
 भगवत्सन्निधौ वापि तुलसीकाननेऽपि वा ।
 समाहितमना जप्त्वा षडङ्गं नियतेन्द्रियः ॥
 तिलहोमायुतं कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 एवं विष्णुमनोः प्रोक्तं विधानं नृपसत्तम ! ॥
 विधानैरधुनामुस्य मन्त्रस्यापि ब्रवीमि ते ।
 षडक्षरं दाशरथेस्तारकब्रह्म कथ्यते ॥
 सर्वैश्वर्यप्रदं नृणां सर्वकामफलप्रदम् ।
 एतमेव परं मन्त्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवताः ॥
 ऋषयश्च महात्मानो मुक्त्वा जप्त्वा भवाम्बुधौ ।
 एतन्मन्त्रमगस्त्यस्तु जप्त्वा रुद्रत्वमाप्नुयात् ॥
 ब्रह्मत्वं काश्यपो जप्त्वा कौशिकस्त्वमरेशताम् ।
 कार्तिकेयो मनुत्वञ्च इन्द्रार्को गिरिनारदौ ॥
 बालखिल्यादिमुनयो देवतात्वं प्रपदिरे ।
 एष वै सर्वलोकानामैश्वर्यस्यैव कारणम् ॥
 इममेव जपेन्मन्त्रं रुद्रस्त्रिपुरधातकः ।
 ब्रह्महत्यादि निर्मुक्तः पूज्यमानोऽभवत् सुरैः ॥
 अद्यापि काश्यां रुद्रस्य सर्वेषां त्यक्तजीविनाम् ।
 दिशत्येतन्महामन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् ॥
 तस्य श्रवणमात्रेण सर्व एव दिवं गताः ।
 श्रीरामाय नमो ह्येष तारकब्रह्मनामकः ॥
 नान्नां विष्णोः सहस्राणां तुल्येव महामनुः ।
 अनन्तो भगवन्नन्तो नानेव तु समाः कृताः ।
 श्रियो रमणसामर्थ्यात्सौकर्यगुणगौरवात् ॥

श्रीराम इति नामेदं तस्य विष्णोः प्रकीर्तितम् ।
 दम्भया नित्ययुक्तत्वादाम इत्यभिधीयते ॥
 रकारमैश्वर्यबीजं मकारस्तेन संयुतः ।
 अवधारणयोगिन रामेत्यस्मान्ननोः स्मृतः ॥
 शक्तिः श्री रुचते राजन् ! सर्व्वाभीष्टफलप्रदा ।
 श्रियो मनोरमो योऽसौ स राम इति विश्रुतः ॥
 चतुर्थ्यां नमसश्चैव सोऽर्थः पूर्ववदेव हि ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च अगस्त्याद्या महर्षयः ॥
 कृन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता ।
 श्रीरामो देवता प्रोक्तः सर्वैश्वर्यप्रदो हरिः ॥
 अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु न्यासकर्माद्यबीजतः ।
 मूध्रार्णस्ये हृदये पृष्ठे गुह्ये चरणयोस्तथा ॥
 वैष्णवाच्च गुरोः पञ्चसंस्कारविधिपूर्वकम् ।
 अधीत्य मन्त्रं विधिना पञ्चादेवं जपेद्बुधः ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः ।
 मन्त्राधिकारिणः सर्वे ह्यनन्यशरणा यदि ॥
 स्नानादिकृतकृत्यः सन्नद्धं पुण्ड्रः पवित्रघृत् ।
 कृष्णाजिने समासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥
 ध्यायेत्कमलपत्राक्षं जानकीसहितं हरिम् ।
 नैव ध्यानं प्रकुर्वीत विग्रहे सति शार्ङ्गिणः ॥
 चन्दनांगुरुकपूर्वावसिति रत्नमण्डपे ।
 त्रितानैः पुष्पमालाद्यैर्धूपैर्दिव्यैर्विराजिते ॥
 तन्मध्ये कल्पवृक्षस्य छायायां परमासने ।
 नानारत्नमये दिव्ये सौवर्णे सुमनोहरे ॥

तस्मिन् बालार्कसङ्काशे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
 वीरासने समासीनं वामाङ्गश्रितसीतया ॥
 सुस्निग्धशादलश्यामं कोटिवैश्वानरप्रभम् ।
 युवानं पद्मपत्राक्षं कनकाम्बरशोभितम् ॥
 सिंहस्कन्धानुरूपांसं कम्बुग्रीवं महाहनुम् ।
 पीनवृत्तायतस्निग्धमहाबाहु चतुष्टयम् ॥
 विशालवक्षसं रक्तहस्तपादतलं शुभम् ।
 बन्धं कस्त्रितमुक्ताभदन्तौष्ठद्वयशोभितम् ॥
 पूर्णचन्द्राननं स्निग्धं भ्रूयुगं घननासिकम् ।
 रम्भोरुद्वयमानीलकुन्तलं स्मितचन्दनम् ॥
 तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम् ।
 हारकेयूरकटकेरङ्गलीयैश्च भूषणैः ॥
 श्लोवत्सकौसुभाभ्याञ्च वैजयन्त्या विभूषितम् ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गं कम्बुरीतिलकाञ्चितम् ॥
 शङ्खचक्रधनुर्वाणान् विभ्राणं दोर्भिरायतैः ।
 वामाङ्गे सुस्थितां देवीं तप्तकाञ्चनसन्निभाम् ॥
 प्रद्वान्त्रीं प्रद्ववदनां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ।
 आरूढयौवनां नित्यां पीनोन्नतपयोधराम् ॥
 दुकूलवस्त्रसम्बितां भूषणैरुपशोभिताम् ।
 भज तां कामदां पद्महस्तां सीतां विचित्रयेत् ॥
 लक्षणं पश्चिमे भागे धृतच्छत्रं महाबलम् ।
 पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ बालव्यजनपाणिनौ ॥
 अग्रतस्तु हनूमन्तं बद्धाञ्जलिपुटं तथा ।
 सुग्रीवं जाम्बवणञ्च सुषेखञ्च विभोषणम् ॥

नीलं नलच्चाङ्गदञ्च ऋषभं दिक्षु पूजयेत् ॥
 वशिष्ठी वामदेवश्च जावालिरथ कश्यपः ॥
 मार्कण्डेयश्च मौद्गल्यस्तथा पर्वतनारदौ ।
 द्वितीयावरणं प्रोक्तं रामस्य परमात्मनः ॥
 धृष्टिर्जयतो विजयः सुराष्टो राष्ट्रवर्धनः ।
 अलको धर्मपालश्च सुमन्तुश्चाष्टमन्त्रिणः ॥
 तृतीयावरणं तस्य तत्र चन्द्रादिदेवताः ।
 कुमुदाद्याश्च चण्डाद्या विमाने चान्तरीयकाः ॥
 एवं ध्यात्वा जगन्नाथं पूजयेन्ननसांऽपि वा ।
 षट्सहस्रं जपेन्मन्त्रं जुहुयाच्च सहस्रकम् ॥
 जुहुयाच्चरुणा वापि शतं पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ॥
 एवंपूज्य देवेशं यावज्जीवमतन्द्रितः ॥
 तद्देहपतने तस्य सारूप्यं परमे पदे ।
 विद्या स्त्री राज्यवित्ताद्यं यं यं कामयते हृदि ॥
 अन्यं देवं नमस्कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 विना वै वैष्णवं मन्त्रमन्यमन्त्रान्विसर्जयेत् ॥
 तमेव पूजयेद्रामं तन्मन्त्रं वै जपेत् सदा ।
 अन्यथा नाशमाप्नोति इह लोके परत्र च ॥
 अद्वितीयं यदा मन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् ।
 जपित्वा सिद्धिमाप्नोति अन्यथा नाशमाप्नुयात् ॥
 सावित्री मन्त्ररत्नञ्च तथा मन्त्रद्वयं शुभम् ।
 सर्वमन्त्रं जपेत् पूर्वं संसिद्ध्यर्थं जपेत् सदा ॥
 अजपेत्तान्महामन्त्रान्नतु संसिद्धिमाप्नुयात् ।
 तस्माच्छक्त्या जपित्वैतान् पञ्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥

विद्यास्त्रीवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्धिनः ।
 पुण्याजप्रविल्वरक्ताञ्ज जातिदूर्वाङ्कुरैस्तथा ॥
 आरक्तकरवीरैश्च हुत्वा सिद्धिमवाप्नुयुः ।
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति तिलहीमेन वैष्णवः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 सायं प्रातश्च जुहुयात् षण्मासं विजितेन्द्रियः ॥
 यावज्जीवं जपेद्यस्तु भक्त्या राममनुष्मरन् ।
 सदारपुत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥
 षट्कारयुक्तं स्वाहान्तं रामास्त्रं सम्यकीर्तितम् ।
 सर्वापत्सु जपेन्मन्त्रं रामं ध्यात्वा महाबलम् ॥
 चोराग्निशत्रुसम्बाधे तथा रोगभयेषु च ।
 तीयवातग्रहादिभ्यो भयेषु च सभक्तिकम् ॥
 शङ्खचक्रधनुर्वाणपाणिनं सुमह्यबलम् ॥
 लक्ष्मणानुचरं रामं ध्यात्वा राक्षसनाशनम् ॥
 सहस्रान्तु जपेन्मन्त्रं सर्वापद्गो विमुच्यते ।
 सूर्यादये यदा नाशमुपैति ध्वान्तमाशु वै ॥
 तथैव रामस्मरणादिनाशं यान्त्युपद्रवाः ।
 एवं श्रीराममन्त्रस्य विधानं ज्ञायते नृप ! ॥
 विधानं कृष्णमन्त्रस्य वक्ष्यामि शृणु पार्थिव ! ।
 श्रीकृष्णाय नमो ह्येष मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
 कृष्णेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते ।
 भक्तीभवन्ति राजेन्द्र ! महापातककोटयः ॥
 सकृत् कृष्णेति यो ब्रूयाद् भक्त्या वापि च मानवः ।
 पापकोटिविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः ॥
 गवाञ्च कन्यकानाञ्चा ग्रामाणाञ्च युतानि च ।
 दत्त्वा गोदावरी कृष्णा यमुना च सरस्वती ॥
 कावेरी चन्द्रभागादिस्नानं कृष्णेति योऽसमम् ।
 कृष्णेति पञ्चकृज्जप्त्वा सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥
 कोटिजन्मार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् ।
 भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा दह्यते तूलराशिवत् ॥
 अगम्यागमनात्पापाद्भक्त्याणाञ्च भक्षणात् ।
 सकृत् कृष्णमनुं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥
 सकृद् भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वातिवाचकः ।
 उभयोः सङ्गतिर्यत्र तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥
 णकारश्च षकारश्च बलप्राणा बुभौ स्मृतौ ।
 आत्मन्येती समायुक्तौ जगतोऽस्यापि कृष्णतः ॥
 तस्मात् कृष्णेति मन्त्रोऽयं वाचकः परमात्मनः ।
 कृष्णेति परमो मन्त्रः सर्ववेदाधिकः स्मृतः ॥
 श्रियः सतः प्राणपदात् श्रीकृष्ण इति वै स्मृतः ।
 एवमर्थं विदित्वैव पञ्चान्मन्त्रं जपेद् बुधः ॥
 सर्वकामप्रदत्वाच्च जीजं कान्दर्पमुच्यते ।
 नित्यानपाया श्रीशक्तिर्मणोरस्य प्रयुज्यते ॥
 देवर्षिं नारदस्तस्य गायत्री कृन्दुचप्रते ।
 देवता रुक्मिणी भर्ता कृष्णः सर्वफलप्रदः ॥
 पूर्ववद्विधिना मन्त्रं गृहीत्वा वैष्णवाद्गुरोः ।
 स्नानवस्त्रादिभिः शुद्धः कृत्यं कृत्वोर्ध्वपुण्ड्रं धृत् ॥

तुलसीकानने रम्ये देशे वा प्राङ्मुखः शुभे ।
 कुशे कृष्णाजिने वापि पुष्पे वा शुभवासरे ॥
 समासीनस्तु कुर्वीत प्राणायामांश्च पूर्ववत् ।
 आदिवीजेन कुर्वीत षडङ्गेषु यथाक्रमम् ॥
 अङ्गुलीष्वपि तेनैव न्यासकर्म्म समाचरेत् ।
 मुखे वाह्ये च हृदये ध्वजे जाम्बोश्च पादयोः ॥
 विन्यस्य मन्त्रवर्णानि चक्रं न्यासं ततः कृतम् ।
 पूर्ववन्मन्त्रपादौ नि स्मरेच्छाभरणं न च ॥
 विचित्रशुभपर्यङ्के दिव्यकल्पतरो रधः ।
 सुगन्धपुष्पसङ्कीर्णं सर्वतः सुविचित्रिते ॥
 तस्मिन् देव्या समासीनं रुक्मिण्या रुक्मवर्णया ।
 नीलोत्पलाभं कन्दर्पलावण्यं फललोचनम् ॥
 चन्द्राननं जवापुष्परक्तहस्तपदाम्बुजम् ।
 नीलकुञ्चितकेशं सुकपोलं सुनासिकम् ॥
 सुभ्रूयुगं सुविम्बोष्ठं सुदन्तालिविराजितम् ॥
 उन्नतांसं दीर्घदाहुं पीनवक्षसमव्ययम् ॥
 निरङ्गचन्द्रनखरं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोज्ञासं वनमालामहोरमम् ॥
 पीताम्बरं मूषणाढ्यं बालार्काभं सुकुण्डलम् ।
 हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च शोभितम् ॥
 मौक्तिकान्वितनासाग्रं कस्तूरीतिलकाञ्चितम् ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गं सदैवारूढयौवनम् ॥
 मन्दारपारिजातादिकुसुमैः कवलीकृतम् ।
 अनर्घ्यमुक्ताहारैश्च तुलसी वनमालया ॥

चक्रशङ्खसमेताभ्यामुदुम्बाहुभ्यां विराजितम् ।
 इतराभ्यां तथा देवीं समाश्लिष्टं निरन्तरम् ॥
 अलङ्कृताभिः सत्यादिमहिषीभिः समावृतम् ।
 कालिन्दी सत्यभामा च भित्तविन्दा च सत्यवित् ॥
 सुनन्दा च सुशीला च जाम्बवती सुलक्षणा ।
 एता महिष्यः संप्रोक्ताः कृष्णस्य परमात्मनः ॥
 ताभिश्च राजकन्यानां सहस्रैः परिसेवितम् ।
 तारकावृत्तराजैव शोभितं निधिभिर्वृतम् ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यमर्चयित्वा जपेन्मनुम् ।
 सालग्रामे च तुलसीवने वा स्थण्डिले हृदि ॥
 स्मृत्वा जपेत् तिस्र्यध्यासु षट्सहस्रं मनुं द्विजः ।
 विष्णुतुल्यवपुः श्रीमान्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति इह लोके परत्र च ।
 विद्यार्थी वेणुगायन्तं जपेत् ध्यायन् ऋतुत्रयम् ॥
 जुहुयात् कुसुमैः शम्भौ विद्यासिद्धिमवाप्नुयात् ।
 आयुष्कामी तु पूर्वाह्णे वत्सरान् ह्ययुतं जपेत् ॥
 धार्येच्छिद्युतनुं कृष्णं तिलैर्हुत्वाथुराप्नुयात् ।
 कन्यार्थी तु जपेत्सायं षोडशं त्रयुतं हरिम् ॥
 ध्यात्वा सहस्रं जुहुयात्ताजैर्मधुविमिश्रितैः ।
 स्त्रियं लभेत् स्वाभिमतां रूपैर्दार्यवतीं सतीम् ॥
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं मध्याह्ने तु ऋतुत्रयम् ।
 द्वारकायां सुधर्मायां रत्नसिंहासनस्थितम् ॥
 शङ्खादिनिधिभी राजकुलैरपि सुसेवितम् ।
 चारादिभूषणैर्युक्तं शङ्खाद्यायुधधारिणम् ॥

ध्यात्वा संपूज्य होमं च जपश्चायुतं सहस्रम् ।
 अन्नविल्वदलैर्वापि होमं मधुविमिश्रितम् ॥
 शाश्वतीं श्रियमाप्नोति कुवेरसदृशी भवेत् ।
 रूपलावण्यकामी तु राममण्डलमध्यगम् ॥
 ध्यायन् त्रिमासमयुतं जप्त्वा लावण्यवान् भवेत् ।
 एवं कृष्णमनोरस्य माहात्म्यं परिकीर्तितम् ॥
 अनन्तान् भगवन्मत्तान् वक्तुं शक्यं न ते मया ।
 वाराहं नारसिंहञ्च वामनं तुरगाननम् ॥
 क्रमेणैव तु वक्ष्यामि यथावच्छृणु पार्थिव ! ।
 हुङ्कारं प्रथमं बीजं आद्यं वाराहमुच्यते ॥
 पश्चात् तु धरणीबीजं लक्ष्मीबीजं ततः परम् ।
 त्रीन् बीजानादितः कृत्वा पञ्चान्मन्त्रं प्रयोजनम् ॥
 ओं नमो भगवते पञ्चाक्षराक्षररूपाय भूर्भुवः ।
 सुपः पतयेति भूपतित्वं मे देहीति तदाष्टाक्षरं ॥
 अङ्गुलीषु यथाङ्गेषु बीजानाद्येन वै क्रमात् ।
 यथा सन्न्यासवद् भूत्वा पञ्चाङ्गानां समाचरेत् ॥
 बृहत्तनुं बृहद्ग्रीवं बृहद्दंष्ट्रं सुशोभनम् ।
 समस्तवेदवेदाङ्गसाङ्गोपाङ्गयुतं हरिम् ॥
 रजताद्रिसमप्रख्यं शतबाहुं शतेक्षणम् ।
 उद्धृत्य दंष्ट्रया भूमिं समालिङ्ग्य मुजैर्मुदा ॥
 ब्रह्मादित्रिदशैः सर्वैः सनकाद्यैर्मुनीश्वरैः ।
 स्तूयमानं समन्ताच्च गीयमानञ्च किन्नरैः ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं प्रातरष्टोत्तरं शतम् ॥
 जप्त्वा लभेच्च भूपत्वं ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

नमो यज्ञवराहाय इत्यष्टाक्षरको मंत्रः ।
 उक्तबीजतयं पूर्वं कृत्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
 मूलमन्त्रमिदं प्राहुर्वाराहं मुनिपुङ्गवाः ।
 एतमेव परं मन्त्रं जप्त्वा भूमिपतिर्भवेत् ॥
 नित्यमष्टसहस्रं तु जपेद्विष्णुं विचिन्तयन् ।
 कमलैर्विल्वपत्रैर्वा जुहुयाच्च दशांशकम् ॥
 एवं संवत्सरं जप्त्वा सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ।
 राज्यं कृत्वा च धर्मेण पश्चाद्विष्णुपदं व्रजेत् ॥
 विधानं नारसिंहस्य मनोर्वक्ष्यामि सुव्रत ।।
 उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥
 नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्योर्मृत्युं नमाम्यहम् ।
 आर्षं ब्रह्मानुष्टुपच्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥
 चतुश्चतुश्च षट् षट् च षट् चतुश्च यथाक्रमात् ।
 शिरो ललाटे नेत्रेषु मुखवाह्वङ्घ्रिसन्धिषु ॥
 सार्धेषु कुक्षीं हृदये गले पार्श्वद्वयेऽपि च ।
 अपराङ्गे ककुब्जे च न्यसेद्वर्णान्यनुक्रमात् ॥
 वायोर्दशाक्षरं यत्तु बहुङ्कारं जपेत् सकृत् ।
 विन्दुना सहितं यत्तु नृसिंहं बीजमुच्यते ॥
 अङ्गुलीषु तथाङ्गिषु न्यासन्तेनैव चोदितम् ।
 तद्बीजमादितः कृत्वा मन्त्रं पश्चादग्रयोजयेत् ॥

श्रीं नमो भगवते नरसिंहाय ज्वालामालिने । दीर्घ-
 दंष्ट्रायाम्बिनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतविनाशाय दहदहपच-
 प्रच रक्षरक्ष हृम्फट् स्वाहा । इति ज्वालामालिपाताल-
 सिंहाय नमः ॥ बीजेनैव न्यासः आङ्गीं चीं क्रीं हं फट् ।

अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मार्पं पङ्क्तिच्छन्दो नृसिंहो देवता
नृसिंहास्त्रमिदं वीजेनैव न्यासः ।

श्रीकारपूर्वो नृसिंहो विर्जयादुपरिस्थितः ।

त्रिःसप्तशतौ जप्तुः स्यान्महाभयनिवारणम् ॥

अस्य ब्रह्मा च रुद्रश्च प्रह्लादश्च महर्षयः ।

तथैव जगति च्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥

न्यासं वीजेन कुर्वीत ततो ध्यानं नृषोत्तमम् ।

प्राणिक्याद्रिसमप्रभं निजरुचा सन्त्रस्तरक्षोगणम्

जानुन्यस्तकराम्बुजं त्रिनयनं रत्नोल्लसद्भूषणम् ॥

बाहुभ्यां धृतशङ्खचक्रं मणिशन्द्रेणैकसत्स्नाननम् ।

ज्वालाजिह्वमुदयकेशनिचयं वन्दे नृसिंहं प्रभुम् ॥

उदयत्कोटिरविप्रभं नरहरिं कोटिचपेशोज्वलम्

दंष्ट्राभिः सुमुखोज्ज्वलं नखमुखैर्दीर्घैरनेकैर्भुजैः ।

निर्भिन्नासुरनायकन्तु शशभृत्सूर्याग्निनेत्रयम्

विद्युदुजिह्वसटाकलापभयदं वक्त्रं वहन्तं भजे ॥

कोपादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सीमसूर्याग्निनेत्र-

पादादानाभिरक्तं प्रसभसुपरि संभिचदैत्येन्द्रगावम् ।

चक्रं शङ्खं सपाशाङ्कुशमुसलगदाशार्ङ्गवाणान्वहन्तम्

भीमं तीक्ष्णायदंष्ट्रं मणिमयविबिधाकल्पमीडे नृसिंहम् ॥

महाभयेष्विदं ध्यानं सौम्यमभुप्रदयेषु च ॥

सौवर्णं मण्डपान्तस्थं पद्मं ध्यायेत्सकेशरम् ।

पञ्चास्यवदनं भीमं सीमसूर्याग्निलोचनम् ॥

तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम् ।

उपेयन्यासं सुमुखं तीक्ष्णदंष्ट्रविराजितम् ॥

व्यात्तास्य मरुणीष्ठञ्च भीषणैर्नयनेर्युतम् ।
 सिंहस्कन्धानुरूपांसं वृत्तायतचतुर्भुजम् ॥
 जपासमाङ्गिहस्ताजं पद्मासनसुसंस्थितम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविराजितम् ॥
 केयूराङ्गदहाराढ्यं नपुराभ्यां विराजितम् ।
 चक्रशङ्खाभयवरचतुर्हस्तं विभुं स्मरेत् ॥
 वामाङ्गे संस्थितां लक्ष्मीं सुन्दरीं भृषणान्विताम् ।
 दिव्यचन्दनलिम्बाङ्गीं दिव्यपुष्पोपशोभिताम् ॥
 गृहीतपद्मयुगलमातुलुङ्गकरां क्षलाम् ।
 एवं देवीं नृसिंहस्य वामाङ्गोपरिसंस्थिताम् ॥
 ध्यात्वा जपेज्जपं नित्यं पूजयेच्च यथाविधि ।
 त्रैं क्लीं श्रीं श्रीं नृसिंहाय नमः ॥
 इमं लक्ष्मीनृसिंहस्य जपेत् सर्वार्थदं मनुम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा जपेत् सम्यासु वाग्यतः ॥
 अखण्डबिल्वपत्रैश्च जुहुयादाज्यमिश्रितैः ।
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति षण्मासं प्रयतो भवेत् ॥
 देवत्वममरेशत्वं गन्धर्वत्वं तथा नृप ! ।
 प्राप्नुवन्ति नरः सर्वं स्वर्गं मोक्षञ्च दुर्लभम् ॥
 यं यं कामयते चित्ते तं तमेवाप्नुयाद् भवम् ।
 ब्रह्मार्पणं तत्र गायत्री नरसिंहस्य देवता ॥
 तदेव वीजं शक्तिः श्रीर्मनोरस्य विधीयते ।
 न्यासमायेन वीजेन चार्चनं तुलसीदलैः ॥
 पूर्वोक्तविधिना पीठे पूजयित्वा समाहितः ।
 परितः पूजयेद्दिक्षु गण्डं शङ्करं तथा ॥

शेषञ्च पद्मयोनिञ्च श्रियं मायां धृतिं तथा ।
 पुष्टिं समर्चयेद्दित्तु ततो लोकेश्वरान् यजेत् ॥
 महाभागवतं दैत्यनाशकं देवमद्यतः ।
 एवं सम्पूज्य देवेयं नारसिंहं सनातनम् ॥
 तत्पदं समवाप्नोति मुदितः सजनैः सह ।
 कर्पूरधवलं देवं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥
 किरीटकेयूरधरं पीताम्बरधरं प्रभुम् ।
 पद्मासनस्थं देवेशं चन्द्रमण्डलमध्यगम् ॥
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ।
 मेखलाजिनदण्डादिधारणं वटुरूपिणम् ॥
 कलधौतमयं पात्रं दधानं वसुपूजितम् ।
 पीठपूषकलशं वामे दधानं द्विभुजं हरिम् ॥
 सनकाद्यैः स्तूयमानं सर्वदेवैरुपासितम् ।
 एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं स्वासने च समाहितः ॥
 विश्णवे वामनायेति प्रणवादिनमोऽन्तकः ।
 इन्द्रार्पञ्च विराट्चन्द्रो देवता वामनः स्वयम् ॥
 सुधावीजं सुदीर्घन्तु बीजमाद्यन्तु वामनम् ।
 तेनैव तु षडङ्गाद्यं न्यासं कुर्वीत वैष्णवः ॥
 दध्यन्नं पायसं वापि जुहुयात्प्रत्यहं द्विजः ।
 श्रीप्रासनाम्नो जुहुयादष्टोत्तरशतं गृहे ॥
 कुवेरसदृशः श्रीमान् भवेत्सद्यो न संशयः ।
 श्रीनमो वैष्णवे पतये महाबलाय स्वाहा ॥

इति वामनमन्त्रः ।

श्रुत्वा चैविक्रमं रूपं जपेन्नम्र मनन्यधोः ॥

मुक्ती बन्धाद्भवेत् सद्यो नात्र कार्या विचारणा ।

ह्रीं श्रीं श्रीं वामनाय नम इति मूलमन्त्रः ॥

ब्रह्मार्घं चैव गायत्री देवता च त्रिविक्रमः ।

न्यासं बीजेन जपवानष्टोत्तरसहस्रकाम् ॥

इति वामनमन्त्रस्य जपादन्नयतिर्भवेत् ।

उन्नीथप्रणवीन्नीथ सर्ववागीश्वरेश्वर ! ॥

सर्ववेदमयाचिन्त्य ? सर्वं बोधय मे पितः ! ।

ह्रं ऐं ह्यथीवाय नमः ॥

नित्यार्घं चैव गायत्री ह्यथीवोऽस्य देवता ।

न्यासं बीजेन कृत्वाथ पञ्चाङ्गानां समाचरेत् ॥

शरकशाङ्गप्रभमश्वक्त्वं मुक्तामयैराभरणैरुपेतम् ।

रथाङ्गशङ्खाञ्चितबाहुयुग्मं जानुद्वयनस्त्रकरं भजामः ॥

शङ्खाभः शङ्खचक्री करसरसिजयोः पुस्तकं चानग्रहस्ते

विभ्रद्व्याख्यानमुद्गालसदितरकरो मण्डलस्थः सुधांशोः ।

आसीनः पुण्डरीके तुरगवरशिराः पूरुषो मे पुराणः

श्रीमानज्ञानहारी मनसि निवसता मृग्यजुःसामरूपः ॥

एवं ध्यात्वा जपेन्नन्तं सन्ध्यासु विजितेन्द्रियः ।

सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञो भवेदत्र न संशयः ॥

अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरान्तु वा ।

जपेच्च जुहुयाच्चैवं साज्यैः शुभ्रैः सुतण्डुलैः ।

विद्यासिद्धिमवाप्नोति षण्मासं द्विजसत्तमः ॥

अष्टादशानां विद्यानां वृहत्स्यतिसमो भवेत् ।

सहस्रारं ह्रं फडित्येवं मूलं सौदर्शनं मनुम् ॥

अहिर्बुध्नोऽनुष्टुभस्य देवता च सुदर्शनम् ।

अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
 विचक्राय सुचक्राय ज्वालाचक्राय वै क्रमात् ।
 षडङ्गेषु च विन्यस्य पञ्चादुद्धानं समाचरेत् ॥
 नमश्चक्राय स्वाहेति दशदिक्षु यथाक्रमम् ।
 चक्रेण सह बध्नीमीत्युक्त्या प्रतिदिशेत्ततः ॥
 त्रैलोक्यं रक्ष रक्ष ह्रंफट् स्वाहेति वै क्रमात् ।
 अग्निप्राकारमन्त्रोऽयं सर्वरक्षाकरः परः ॥
 ओं मूर्ध्नि स मूर्ध्मध्ये ह मुखे स्वाहमधीत्यतः ।
 रङ्गह्ये हन्तुं जान्वीश्च फट् पदद्वयसन्धिषु ॥

कल्यान्तार्कप्रकाशं त्रिभुवनमखिलं तेजसा पूरयन्तम्
 रक्ताक्षं पिङ्गकेशं रिपुकुलभयदन्धीमदंष्ट्राजहासम् ।
 शङ्खं चक्रं गदाजं पृथुतरमुसलं चापपांशाङ्कुशाव्यम्
 विभ्राणर्दोर्भिराद्यं मनसि मुररिपुं भावयेच्चक्रसंज्ञम् ॥
 ओं नमो भगवते महासुदर्शनाय ह्रंफट् ।
 इति षोडशाक्षरं इति सुदर्शनविधानम् ॥
 इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे भगवन्मन्त्र-
 विधानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र ! विष्णोराराधनं परम् ।
 प्रत्यूषे सहस्रीत्याय सम्यगाचम्य वारिणा ॥
 आत्मानं देहमीशञ्च चिन्तयेत् संयतेन्द्रियः ।
 ज्ञानानन्दमयो नित्यो निर्विकारो निरामयः ॥
 देहेन्द्रियात्परः साक्षात्त्वञ्च विंशात्मको ह्यहम् ।
 अस्मिन् देशे वसाम्यस्य शेषभूतो हि शार्ङ्गिणः ॥
 शुक्रशोणितसम्भूते जरारोगाद्युपदवे ।

मेदीरक्तास्थिमांसादिदेहद्रव्यसमाकुले ॥
 मलमृत्रवसापङ्के नानादुःखममाकुले ।
 तापत्रयमहावह्निदह्यमानेऽनिशमृशम् ॥
 दूषणत्रयकृष्णाहिबाध्यमाने दुरत्यये ।
 क्लिष्यामि पापभूयिष्ठे काराग्रहनिभे शुभे ॥
 बहुजन्मबहुक्लेशगर्भवासादि दुःस्थिते ।
 वसामि सर्वदोषाणामालये दुःखभाजने ॥
 अस्माद्विमोक्षणायैव चिन्तयिष्यामि केशवम् ।
 वैकुण्ठे परमव्याप्ति दुग्धाब्धौ वैष्णवे पदे ॥
 अनन्तभोगिपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ।
 इन्द्रनीलविभाष्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं पद्मपत्रायतेक्षणम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरक्तं सर्वाभरणभूषितम् ॥
 चिन्तयित्वा नमस्कृत्वा कीर्त्तयेद्दिव्यनामभिः ।
 सङ्कीर्त्य नामसाहस्रं नमस्कृत्वा गुरुनपि ॥
 तुलसीं काञ्चनं गाञ्च संस्पृश्याथ समाहितः ।
 दूरादुबहिर्विनिष्क्रम्य शुचौ देशे च निर्जने ॥
 कर्णस्थ ब्रह्मसूत्रस्तु शिरः प्रावृत्य वाससा ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे च ष्ठीत्रयोच्च्वास्रवर्जितः ॥
 अहन्युदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणाभिमुखस्तथा ।
 समाहितमना मौनी विष्णुमूत्रे विसृजेत्ततः ॥
 उत्थाय तन्द्रितः शीघ्रं कुर्यादभ्युद्धृतैर्जलैः ।
 गन्धलेपचयकरं यथासङ्गं मृदा शुचिः ॥
 अर्धप्रसृतिमावन्तु मृदं दद्याद्यथोक्तवत् ।

षडपाने विलिङ्गे तु सव्यहस्ते तथा दश ॥
 उभयोः सप्त दद्याच्च तिस्रस्त्रिस्त्रस्तु पादयोः ।
 आजङ्गान्मणिवन्धात्तु प्रक्षाल्य शुभवारिणा ॥
 उपविष्टः शुचौ देशे अन्तर्जानुकरस्तथा ।
 पवित्रपाणिराचामेत् प्रभृतिस्थः स वारिणा ॥
 त्रिः प्राशप्राङ्गुष्ठमूलेन द्विधोन्मृज्य कपोलकौ ।
 मध्यमाङ्गुलिभिः पश्चाद्द्विरोष्ठौ मृजयेत्तथा ॥
 नासिकीष्ठान्तरं पश्चात् सर्वाङ्गुलिभिरेव च ।
 पादौ हस्तौ शिरश्चैव जलैः संमार्जयेत्ततः ॥
 अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु स्पृशेत्तद्वौ नासिकापुटौ ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुःश्रोत्रे जले स्पृशेत् ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठनाभिञ्च तलेन हृदयन्ततः ।
 सर्वाङ्गुलिभिः शिरसि बाहुमूले तथैव च ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च यथासङ्ग्रमुपस्पृशेत् ॥
 द्विराचामेत्तु सर्वत्र विष्णुमूर्तोत्सर्जने त्वयम् ।
 सामान्यमेतत् सर्वेषां शीघ्रं तु द्विगुणोदितम् ॥
 आचम्यातः परं मौनी दन्तान् काष्ठेन शोधयेत् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कषायं तिक्तकण्टकम् ॥
 कनिष्ठायामितस्थं लं द्वादशाङ्गुलमायतः ।
 पर्वाधः कृतकूर्चेन तेन दन्तादिकर्षयेत् ॥
 अपां द्वादशगण्डूषैः वक्त्रं संशोधयेद्द्विजः ।
 मुखं संमार्जयित्वाथ पश्चादाचमनं चरेत् ।
 पवित्रपाणिराचम्य पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥
 नद्यां तडागे खाते वा तथा प्रस्नदणे जले ।

तुलसीमृत्तिकां धात्रीमुपलिप्य कलेवरे ॥
 अभिमन्त्र्य जलं पश्चान्मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 निमज्ज्य तुलसीमिश्रं जलं सम्प्राशयेत्ततः ॥
 आचम्य मार्जनं कुर्यात् कुशैः सतुलसीदलैः ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन आपोहिष्ठादिभिस्तथा ॥
 निमज्ज्याप्सु जले पश्चाच्चिवारमवमर्षणम् ।
 उत्थाय पुनराचम्य पश्चादप्सु निमज्ज्य वै ॥
 मन्त्ररत्नं त्रिवारं तु जपेद्दध्यायन् सनातनम् ।
 पिवेदुत्थाय तेनैव त्रिवारमभिमन्त्रितम् ॥
 आचम्य तर्पयेद्देवान् पितॄनपि विधानतः ।
 निष्पीड्य कूले वस्त्रं तु पुनराचमनं चरेत् ॥
 धीतवस्त्रं सोत्तरोयं सकीपोनं धरेस्थितम् ।
 निबद्धशिखकच्छसु द्विराचम्य यथाविधि ॥
 धारयेद्दूर्ध्वं पुण्ड्राणि मृदा शुभ्राणि वैष्णवः ।
 श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदा वापि प्रयत्नतः ॥
 मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्याथ ललाटादिषु धारयेत् ।
 नासिकामूलमारभ्य विभ्रयाच्छीपदाकृति ॥
 सान्तरालं भवेत् पुण्ड्रं दण्डाकारं तु वा यथा ।
 ललाटादि तथा पश्चाद्ग्रीवान्तं केशवादिभिः ॥
 नान्नां द्वादशभि र्मूर्ध्नि वासुदेवं तलाम्बुना ।
 पवित्रपाणिः शुद्धात्मा सन्ध्यां कुर्यात् समाहितः ॥
 प्रादेशमात्रे नैशेयौ साग्रं मूलयुतौ तथा ।
 अन्तर्गर्भौ सुविमलौ पवित्रं कारयेद्दहिजः ॥
 देवाचने जपे हीने कुर्याद्ब्राह्मणं पवित्रकम् ।

इतरे वर्तुलग्रन्थिदेवं धर्मो विधीयते ॥
 पथि दर्भाश्रिता दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु ।
 स्तरणासमपिण्डेषु ब्रह्मयज्ञे च तर्पणे ॥
 पानभोजनकाले च धृतान् दर्भान् विसर्जयेत् ।
 सपवित्रकरेणैव आचामेग्रयतो द्विजः ॥
 आचान्तस्य शुचिः पाणिर्यथापाणि स्तथा कुशः ।
 सन्ध्याचमनकाले तु धृतं न परिवर्जयेत् ॥
 अप्रसूताः स्मृता दर्भाः समिधस्तु कुशाः स्मृताः ।
 समूलास्तु कुशा ज्ञेयाः छिन्नाग्रास्तृणसंज्ञिताः ॥
 कुशोदकेन यत् कण्ठं नित्यं संशोधयेद्द्विजः ।
 न पर्युषन्ति पापानि ब्रह्मकूचं दिने दिने ॥
 कुशासनं सदा पूतं जपहोमार्चनादिषु ।
 कुशैर्नैव कृतं कर्म सर्वमानन्त्यमश्रुते ॥
 तस्मात् कुशपवित्रेण सन्ध्यां कुर्यात् यथाविधि ।
 खण्डह्योक्तविधानेन सन्ध्योपास्तिं समाचरेत् ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं रविमण्डलमध्यगम् ।
 गायत्र्यार्घ्यं प्रदद्याच्च जपन् कुर्वीत भक्तिमान् ॥
 सूर्यस्याभिमुखो जप्त्वा सावित्रीं नियतात्मवान् ।
 उपस्थानं ततः कृत्वा नमस्कुर्यात्ततोऽह्रिम् ॥
 नमो ब्रह्मणेत्यादि जपित्वाथ विसर्जयेत् ।
 ततः सन्तर्पयेद्विष्णुमन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ॥
 शतवारं सहस्रं वा तुलसीमिश्रितैर्जलैः ।
 वैकुण्ठपार्षदं पश्चात्तर्पयेच्च यथाविधि ॥
 अनन्तदीपारेखादिदेवतानामनुक्रमात् ।

एकैकमञ्जलिं दत्त्वा पञ्चादाचमनं चरेत् ।
 श्रीशय्याराधनार्थं वै कुर्यात् पुष्पस्य सञ्चयम् ॥
 तुलसीविल्वपत्राणि दूर्वां कौशेयमेव च ।
 विष्णुकान्तं मरवकं केशाम्बुददलं तथा ॥
 उशीरं जातिकुसुमं कुन्दञ्चैव कुरन्दकम् ।
 शमीचम्पाङ्गदन्धञ्च च्युतपुष्पं च माधवीम् ॥
 पिप्पलस्य प्रबालानि जाम्बवं पाटलं तथा ।
 आस्फोटं कुटजं लोध्रं कर्णिकारञ्च किंशुकम् ॥
 नीपार्जुने शिंशपञ्च श्वेतकिंशुकनामकम् ।
 जम्बीरं मातुलङ्गं च यूथिकारचयं तथा ॥
 पुन्नागं वकुलं नागकेशराशोकमल्लिकाः ।
 शतपत्रं च हारिद्रं करवीरं प्रियङ्गु च ॥
 नीलोत्पलं तूत्पलञ्च नन्द्यावर्तञ्च कैतकम् ।
 घटजं स्थलपद्मं च सर्वाणि जलदानि च ॥
 तत्कालसम्भवं पुष्पं गृहीत्वाथ गृहं विशेत् ।
 वितानादियुते दिव्यधूपदीपैर्विराजिते ॥
 चन्दनागरुकस्तूरी कर्पूरामोदवासिते ।
 विचित्ररङ्गवल्याब्धौ मण्डपे रत्नपीठके ॥
 विस्तीर्णपुष्पपर्यङ्के देव्या सहितमच्युतम् ।
 सन्निधा वासने स्थित्वा कुशे पञ्चासने स्थितः ॥
 प्राणायामविधानेन भूतशुद्धिं विधाय च ।
 प्राणायामतयं कृत्वा पञ्चादध्यानं यथोक्तवत् ॥
 परव्यान्नि स्थितं देवं लक्ष्मीनारायणं विभुम् ।
 पराभिः शक्तिभिर्युक्तं भूखीलाविमलादिभिः ॥

अनन्तविहगाधीशसैन्याद्यैः सुरसत्तमैः ।
 चण्डाद्यैः कुमुदाद्यैश्च लोकपालैश्च सेवितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं नानारत्नविभूषणम् ।
 वामाङ्गस्थश्रिया युक्तं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
 मन्त्ररत्नविधानेन न्यासमुद्रादिकर्मकृत् ।
 पञ्चौपनिषदं न्यासं कुर्यात् सर्वत कर्मसु ॥
 ओं मीशाय नमः परायेति परमेष्ठ्यात्मने नमः ।
 ओं यां नमः परायेति ततः पुरुषात्मने नमः ॥
 ओं रां नमः परायेति ततो विश्वात्मने नमः ।
 ओं वामनः परायेति खनिहत्यात्मने नमः ॥
 ओं लां नमः परायेति ततः सर्वात्मने नमः ।
 शिरोनासाग्रहृदयगुह्यपादेषु विन्यसेत् ॥
 यथाकर्मण तन्मन्त्रान् पञ्चाङ्गेषु क्रमान्वयेत् ।
 तन्मुद्रया तदावाह्य दद्यादासनमेव च ॥
 पादार्घ्याचमन स्नानपात्राणि स्थाप्य पूजयेत् ।
 पूरयित्वा शुभजलं पात्रेषु कुसुमैर्युतम् ॥
 द्रव्याणि निक्षिपेत् तेषु मङ्गलानि यथाक्रमात् ।
 उशीरं चन्दनं कुष्ठं पादपात्रं विनिक्षिपेत् ॥
 विष्णूत्क्रान्तञ्च दूर्वाञ्च कौशेयान् तिलसर्षपान् ।
 अक्षतांश्च फलं पुष्पमर्घ्यपात्रे विनिक्षिपेत् ॥
 जातीफलञ्च कर्पूरमेलाञ्चाचमनीयके ।
 मकरन्दं प्रवालञ्च रत्नं सौवर्णमेव च ॥
 तानि दद्यात् स्नानपात्रे धात्रीं सुरतरुं तथा ।
 द्रव्याणामप्यलाभे तु तुलसीपत्रमेव च ॥

चन्दनं वा सुवर्णं वा कौशेयं वा विनिर्दिष्टपत् ।
 दर्शयेत् सुरभेर्मुद्रां पूजयेत् कुसुमव्रजैः ॥
 अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूपदीपैर्निवेदयेत् ।
 अनन्तं चोद्धरण्या च दद्यात्पाद्यादिकं तथा ॥
 तत्पात्रञ्चालनं कृत्वा तथा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 सौवर्णानि च रौप्याणि ताम्रकांस्यानि योजयेत् ॥
 पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खमेकं विशिष्यते ।
 शङ्खोदकं सदा पूतमति प्रियतरं हरेः ॥
 उद्धरिण्या जलं दद्यान्नाप्सु शङ्खं निमज्जयेत् ।
 अष्टाक्षरेण मनुना मन्त्ररत्नं च वा यजेत् ॥
 पाद्यार्घ्याचमनं दत्त्वा मधुपर्कं निवेदयेत् ।
 पुनराचमनं दत्त्वा पादपीठं निवेदयेत् ॥
 दन्तधावनगण्डप्रदर्पणालोचनं तथा ।
 निवेद्याभ्यञ्जनं तैलेनोर्ध्वं केशरञ्जनम् ॥
 सुखोष्णितजलैः स्नानं पुनरुद्धर्तनं हरेत् ।
 कुङ्कुमेन हरिद्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 उद्धृत्य गन्धतोयेन स्नापयेच्च पुनस्ततः ।
 स्नानपात्रीदकं पश्चादादाय कुसुमैः सह ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन स्नापयेत्कमलापतिम् ।
 मार्जयेच्छुभवस्त्रेण दीपैर्नीराजयेत्तदा ॥
 वस्त्रञ्चैवोपवीतञ्च दद्यादाभरणाणि च ।
 कलूरीतिलकं गन्धपुष्पाणि सुरभीनि च ।
 अन्तर्निवेश्य देवस्य लक्ष्मीं संपूजयेत्तथा ॥
 पार्श्वयोरर्द्धधरणी महिष्यः पतिता स्तथा ।

विमलोत्कर्षणीत्यापः पूर्वमेव प्रकीर्त्तिताः ॥
 चण्डादि द्वारपालांश्च कुसुदादींस्तथार्चयेत् ।
 वासुदेवः सोरपाणिः प्रद्युम्नश्च उघापतिः ।
 दिक्षु कोणेषु तत्पत्न्यो लक्ष्मीरेव रती उघा ॥
 द्वितीयावरणं पञ्चात्केशवाद्याः सशक्तयः ।
 संकर्षणादयः पञ्चान्तत्स्यकूर्मादयस्तथा ॥
 श्रीः लक्ष्मीः कमला पद्मा पद्मिनी कमलालया ।
 रमा वृषाकपेर्धन्या वृत्तिर्यज्ञान्तदेवता ॥
 शक्तयः केशवादीनां संप्रोक्ताः परमे पदे ।
 हिरण्या हरणी सत्या नित्यानन्दा त्रयी सुखा ॥
 सुगन्धा सुन्दरी विद्या सुशीला च सुलक्षणा ।
 सङ्कर्षणादिमूर्त्तीनां शक्तयः समुदाहृताः ॥
 वेदा वेदवती धात्री महालक्ष्मीः सुखालया ।
 भार्गवी च तदा सीता रेवती रुक्मिणी प्रभा ॥
 मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनां शक्तयः सम्प्रकीर्त्तिताः ।
 एवं सशक्तयः पूज्याः केशवाद्याः सुरेश्वराः ॥
 पञ्चात्सशक्तयः पूज्याश्चक्रशङ्खादिहेतयः ।
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गञ्च सुसलं हलम् ॥
 वाणञ्च खड्गखेटं च च्छुरिका दिव्यहेतयः ।
 भद्रा सौम्या तथा माया जया च विजया शिवा ॥
 सुमङ्गला सुनन्दा च हिता रम्या सुरक्षिणी ।
 शक्तयो दिव्यहेतीनां पूजनीयाः सनातनाः ॥
 बर्हिर्लोकेश्वराः पूज्याः साध्याश्च समरुद्रणाः ।
 एवमावरणं सर्वमर्चयेत्परमात्मनः ।

पुनरर्घ्यादिकं दत्त्वा धपदीपैर्निवेदयेत् ॥
 प्रागुदीच्याञ्च सदृशं नागराजं तथापरे ।
 पुरतो वै नयेत् यच्च पूजयेच्छक्तिभिः सह ॥
 सेनापतेः सूत्रवतीं नागराजस्य वारुणीम् ।
 भद्राञ्चलां तथा यस्य पूजयेद्वैष्णोत्तमः ॥
 गुग्गुलुं सहिषाक्षीञ्च सालनिर्यासमेव च ।
 अगुरुं देवदारुञ्च उष्णीरं श्रीफलं तथा ॥
 क्लीवेरं चन्दनं सुस्ता दशाङ्गं धूपमुच्यते ।
 गवाजिग्रन च संयोज्य दद्यादधूपं सुवासितम् ॥
 कार्पासमार्कं क्षौमञ्च शाल्मलीक्षीरकोझवम् ।
 अम्भोजं कौटजं काशतूलिकाष्टाङ्गमुच्यते ॥
 गवाज्यं तिलतैलं वा कुसुमैश्च सुवासितम् ।
 संयोज्य वक्त्रिणा दीपं भक्त्या विष्णोर्निवेदयेत् ॥
 नैवेद्यं शुभहृदयान्नं पायसापूपसंयुतम् ।
 फलैश्च भक्ष्यभोजैश्च पानकैर्व्यञ्जनैः सह ॥
 गवाजिग्रञ्च दधि क्षीरं शर्कराञ्च निवेदयेत् ।
 शुद्धं हविष्यं हृद्यञ्च सुरच्यं वै निवेदयेत् ॥
 यच्छास्त्रेषु निषिद्धं तु तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
 कोद्रवं चौलकं लुब्धं यावनालं तदासितम् ॥
 निष्पावञ्च मसूरञ्च तुच्छधान्यानि सर्व्वशः ।
 भुक्तं पर्युषितं रुक्षं यज्ञे कर्मणि वर्जयेत् ॥
 वर्जयेदारनालञ्च मद्यमांससमानि च ।
 निर्यासान्वर्जयेत् सर्व्वान्विना हिङ्गु च गुग्गुलुम् ॥
 कुत्राकं मूलकं शीघ्रं करञ्जं लशुनं तथा ।

कुम्भीदलञ्च पिण्याकं श्वेतवृन्ताकमेव च ॥
 आतञ्च नालिकाशाकं नालिकेर्याख्यमेव च ।
 विल्वञ्च शण्णपुष्पञ्च भूस्तृणं भौतिकं तथा ॥
 कोशातकीं विम्बफलं मद्यमांससमानि च ।
 अभक्ष्याण्यप्यशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
 कालिङ्गं कतकं बिल्वफलं जन्तुफलं तथा ।
 वशाङ्कुरमलावुञ्च तालहिन्तालके फले ॥
 अश्वत्थं प्लक्ष्मीपञ्च वटमारग्वधं तथा ।
 कलम्बिका च निर्गुण्डिमुण्डिवार्त्ताकमेव च ॥
 ऊषरं लवणञ्चैव श्वेतञ्च वृहतीफलम् ।
 नखचर्मातकञ्चैव चिञ्चिलञ्चेति यद्वतः ॥
 विज्ञेयानि च भक्ष्याणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
 श्लेष्मातकञ्च विड्जानि प्रत्यक्षलवणं तथा ॥
 अविर्दर्शा वगोक्षीरमवत्साया स्तथाविकम् ।
 ओष्ठमेकशफञ्चैव पशूनां विड्भुजामपि ॥
 अतिदीर्घं तथा तक्रं करनिर्भयितन्दधि ।
 ताम्रेण संयुतं गव्यं क्षीरञ्च लवणान्वितम् ॥
 घृतं लवणसंयुक्तं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 सूपान्नञ्च गुडान्नञ्च शर्करामधुसंयुतम् ॥
 मरीचिमिश्रं दध्यन्नं पायसान्नं फलैः सह ।
 तुलसीदलसन्मिश्रं जलेः सम्प्रोक्ष्य दाग्यतः ॥
 अष्टाविंशतिवारन्तु मूलमन्त्राभिमन्वितम् ।
 मुद्राञ्च सौरभेयीन्तां दर्शयेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥
 सुधाब्धिममृतं बीजं चिन्तयन् परमात्मनः ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं पञ्चादशवारं समाहितः ॥
 पेषणक्रियया पूर्वमन्नमस्मै निवेदयेत् ।
 शतवारं जपेन्नन्दं घण्टाशब्दं निनादयन् ॥
 जपेत्पीयूषदेवत्यान्नन्तानेकाग्रचेतसा ।
 हरेर्भुक्तवतः पञ्चादद्याद्वारि सुवासितम् ॥
 पञ्चादाचमनं दद्याज्जलैर्गन्धविमिश्रितैः ।
 अन्नार्चापीरुषस्यास्य सूक्तस्य सुरसत्तमान् ॥
 विष्णुर्पितृचतुर्भागं क्रमाद्व्यस्य चार्पयेत् ।
 अनन्ततार्क्ष्येनेशपवित्राणां निवेदयेत् ॥
 तीर्थेन सहितं हव्यं पृथक् पात्रेषु निक्षिपेत् ।
 सर्वेषां वारिपूर्वेण पञ्चात् पुष्पाञ्जलिञ्चरेत् ॥
 नीराजनं ततो दत्त्वा ताम्बूलञ्च निवेदयेत् ।
 प्रणमेच्च ततो भक्त्या रम्यैः स्तौतैः शुभाह्वयैः ॥
 प्रसार्य बाहुपादौ च बद्धेनाञ्जलिना सह ।
 सुवन् सुतिभिरेवं तु प्रणामो दीर्घ उच्यते ॥
 नत्वा दीर्घप्रणामैश्च स्तुत्वा सुतिभिरेव च ।
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सूक्तैश्च विष्णुदेवत्यैर्नामभिः शार्ङ्गिणस्तथा ।
 ततः शुभासने स्थित्वा जपेन्नन्दमनुत्तमम् ॥
 न्यासमुद्रादिपूर्वेण ध्यायन्वै कमलेक्षणम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
 जप्त्वा पुष्पाञ्जलिं दद्याद्यथाशक्त्या च मन्त्रतः ।
 नमोद्योगिन देवेशं हृदिस्थं कमलेक्षणम् ॥
 मनसवाचयित्वाग्निन् समाधौ विरमत् सुधोः ।

प्रातरौपासनं कृत्वा तत्र होमं समाचरेत् ॥
 आज्येन चरुणा वापि समिद्धिर्वा च यज्ञियैः ।
 तण्डुलैश्च तमिश्चैर्वा विल्वपत्रैरथापि वा ॥
 तिलैर्वा कुसुमैर्वापि यवैर्मिश्रिभिरेव वा ।
 यज्ञरूपं हरिं ध्यात्वा सर्ववेदमयं विभुम् ॥
 दिव्याभरणसम्पन्नं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 वरदं पुण्डरीकाक्षं वामाङ्गस्थश्रियं हरिम् ॥
 यज्ञस्वरूपिणं वक्त्रौ ध्यायन् मन्त्रद्वयेन च ।
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैरेकैकेनाहुतिं तथा ॥
 नामभिः केशवाद्यैश्च सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
 वैकुण्ठपार्षदं सर्वं हुत्वा चैव ततो बलिम् ॥
 त्रिपेच्चतुर्विधान् भूतानुद्दिश्य च ततो भुवि ।
 आचम्य पूजयेत्पश्चात्तदीयान् सुसमाहितः ॥
 तेभ्यः प्रणम्य भक्त्याथ सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
 वेदमध्यापयेच्छक्त्या धर्मशास्त्रञ्च संहिताः ॥
 सात्विकानि पुराणानि ऐतिहासानि वैष्णवः ।
 सर्वोपनिषदामर्थं सद्भिः सह विचिन्तयेत् ॥
 योगक्षेमार्थवृद्धिञ्च कुर्याच्छक्त्या यथार्हतः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णा यथाक्रमम् ॥
 आद्यास्त्रयो द्विजाः प्रोक्ता स्तेषां वे मन्त्रसत्क्रियाः ।
 सवर्णैर्भ्यः सवर्णास्तु जायन्ते हि सजातयः ॥
 तेषां सङ्करयोगाश्च प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 विप्रान्मूर्धाभिषिक्तस्तु क्षत्रियायामजायत ॥
 वैश्यायान्तु तथाम्वष्टो निषादः शूद्रया तथा ।

राजन्याद्वैश्यशूद्रान्तु माहिष्योग्री तु तौ स्मृतौ ॥
 शूद्रां वैश्यात् तु करणस्थिरैर्वा तेऽनुलोमजाः ।
 विप्रायां क्षत्रियात् सूतः वैश्याद्वैदेहिकस्तथा ॥
 चण्डालस्तु तथा शूद्रात्सर्वकर्मसु गर्हितः ।
 मागधः क्षत्रियायां वै वैश्या क्षत्रात् तु शूद्रतः ॥
 शूद्रादयोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ।
 रथकारः करणान्तु माहिष्येण प्रजायते ॥
 असत्सन्ततयो ज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 प्रतिलोमास्तु वै जाता गर्हिताः सर्वकर्मणाम् ॥
 एतेषां ब्राह्मणाद्याश्च षट्कर्मसु नियोजिताः ।
 त्रिकर्मसु क्षत्रविश्राविकस्मिन् शूद्रयोनिजः ॥
 प्रतिग्रहञ्च वृत्त्यर्थं ब्राह्मणस्तु समाचरेत् ।
 असदेवासतां प्रोक्तं निषिद्धं तद्विवर्जयेत् ॥
 पाषण्डाः पतिताः पापास्तथैव प्रतिलोमजाः ।
 कुलटाश्च विकर्मस्था असतः परिकीर्तिताः ॥
 लवणं तिलकार्पासं चर्मच त्रपुसीसकम् ।
 आयसं मधुमासञ्च विषमन्त्रं घृतं रुजम् ॥
 किल्बिषं गजमुष्टञ्च सर्षपं जलमेव च ।
 हणकाष्ठञ्च कूष्माण्डं शिंशपाञ्च विवर्जयेत् ॥
 महिषीं गर्दभञ्चैव वाजिनञ्च तथाविक्रम ।
 दासीमजां यानवृक्षा न पञ्चानडुहन्तुलाम् ॥
 एवमाद्य मसदुद्रव्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 धान्यं वासांसि भूमिञ्च सुवर्णं रत्नमेव च ॥
 पुष्पाणि फलमूलाद्यं सदुद्रव्यं मुनिभिः स्मृतम् ॥

सर्वत्र परिगृह्णीयाद्भूमिं धान्यं फलाधिकम् ॥
 भूमिं यस्तु प्रगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
 तावुभौ पुण्यकर्मणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ ॥
 धान्यं करोति दातार प्रगृहीतारमेव च ।
 धान्यं नृपवरश्रेष्ठ ! इहलोके परत्र च ॥
 तस्माद्धान्यं धरिनीञ्च प्रतिगृह्णीत सर्वतः ।
 कुसुमधान्य एव स्यात् कुसुमधान्यवान् नृप ! ॥
 शीलोऽप्येनापि वा जीवेच्छेयानेषां परो वरः ।
 जीवेद्यायावरेणैव विप्रः सर्वत्र सर्वदा ॥
 वर्जयित्वेव पाषण्डान् पतितांश्चान्यदैविकान् ।
 कृषिणा वापि जीवेत सतां चानुमतेन वा ॥
 न वाहयेदनडुहं क्षुधार्तं श्रान्तमेव च ।
 तस्य पुंस्त्व महित्वेव वाहयेद् द्विजपुङ्गवः ॥
 कर्मलोप मकुर्वन्वै कृषिं कुर्वीत वै द्विजः ।
 हरेः पूजां यथाकालं कृषिलोपे संमाचरेत् ॥
 न ब्राह्मणं सन्यजेद्विप्रं स्तथा यज्ञादिकर्म च ।
 आपद्यपि न कुर्वीत सेवां वाणिज्यमेव च ॥
 असत्यतिग्रहं स्तेयं तथा धर्मस्य विक्रयम् ।
 अन्यायोपार्जितं द्रव्यमापद्यपि विवर्जयेत् ॥
 श्रुतकाध्यापनं चैव सदासत्कर्मभावनम् ।
 प्रीतये वासुदेवस्य यद्दत्तमसतामपि ।
 महाभागवतस्पर्शात्तत्सदित्युच्यते बुधैः ॥
 तापादीन् पञ्च संस्कारांस्तथाकारैस्त्रिभिस्तु ।
 हरेरनन्यगर्णी महाभागवतः श्रुतः ॥

ब्रह्मराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।
 तेषां यत्नीतये दत्तं तथा यद्यपि वर्जयेत् ॥
 बृहद्रुद्री तथा वायुर्दुर्गागणसुभैरवाः ।
 यमः स्कन्दो नैऋतश्च तामसा देवताः स्मृताः ।
 एवं विशुद्धिं द्रव्यस्य ज्ञात्वा गृह्णीत सत्तमः ॥
 कृषिस्तु सर्ववर्णानां सामान्यो धर्म उच्यते ।
 प्रतिग्रहस्तु विप्राणां राज्ञां क्षापालनं तथा ॥
 कुसीदञ्चैव वाणिज्यं विशामेव प्रकीर्त्तितम् ।
 सेवावृत्तिस्तु शूद्राणां कृषिर्वा सम्प्रकीर्त्तिता ॥
 अशक्तस्तु भवेद्राजा पृथिव्याः परिपालने ।
 जीवेद्वापि विशां वृत्त्या शूद्राणां वा यथासुखम् ॥
 कृषिभृतिः पाशुपाल्यं सर्वेषां न निषिध्यते ।
 स्तेयं परस्त्रीहरणं हिंसा कुहककौशिके ॥
 स्त्रीमद्यमांसलवणविक्रयं पतितं हृतम् ।
 अपकृष्टनिकृष्टानां जीवितं शिल्पकर्म्मभिः ॥
 हीनन्तु प्रतिलोभानामहीन मनुलोमिनाम् ।
 चर्मवैणववस्त्राणां हिंसाकर्म्मच नेजनम् ॥
 माणिक्यं वपनाग्निञ्च मद्यमांसक्रिया तथा ।
 सारथ्यं वाहकानाञ्च रथानां भृष्टतामपि ॥
 एवमादि निषिद्धं यत्प्रातिलोभ्यं तदुच्यते ।
 यत्सौम्यशिल्पं लोकेऽस्मिन् सौम्यं तदनुलोमकम् ॥
 मृदारुशैललोहानां शिल्पं सौम्यमिहोच्यते ।
 न्यायेन पालयेद्राजा पृथिवीं शास्त्रमार्गतः ॥
 स्वराष्ट्रकृतधर्मस्य सदा षड्भागसिद्धये ।

राज्ञा राष्ट्रकृतं पापमिति धर्मविदो विदुः ॥
 तस्मादपापसंयुक्तां यथा संरक्षयेदुभयम् ।
 अग्निदङ्गरदञ्चोरं हिंस्रं दुर्वृत्तमेव च ॥
 धूर्तं पतितमित्यादीन् हन्यादेवाविचारयन् ।
 अङ्कयित्वा खपादेन गर्दभे चाधिरोह्य वै ॥
 प्रवासयेत् स्वराष्ट्रात्तु ब्राह्मणं पतितं नृपः ।
 कुलटां कामचारेण गर्भघ्नीं भर्तृहिंसकाम् ॥
 निवृत्तकर्णज्जासीष्ठीं कृत्वा नारीं प्रवासयेत् ।
 न्यायेन दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिविवर्धनम् ।
 अदण्डग्रान् दण्डयन् राजा तथा दण्डग्रानदण्डयन् ॥
 अथशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति ।
 दिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ॥
 ज्ञात्वापराधं देशं च जनं कालमदोऽपि वा ।
 वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं न्यायेन पातयेत् ॥
 निश्चित्य शास्त्रमार्गेण विद्वद्भिः सह पार्थिवः ।
 गुरूणां तु गुरुं दण्डं पापानां च लघोर्लघुम् ॥
 व्यवहारान् स्वयं पश्यन् कुर्यात् सभ्यैर्वृतोऽन्वहम् ।
 मिथ्यापवादशुद्ध्यर्थं पञ्च दिव्यानि कल्पयेत् ॥
 ज्ञात्वा शुद्धेषु दिव्येषु शुद्धान्वे मानयेत्तथा ।
 तन्मिथ्याशंसिनं दुष्टं जिह्वाच्छेदेन दण्डयेत् ॥
 अपद्रव्यादिहरणं परदारभिमर्शनम् ।
 यः कुर्यात् तु बलात् यस्य हस्तच्छेदः प्रकीर्तितः ॥
 यो गच्छेत् परदारास्तु बलात्क्रामाच्च वा नरः ।
 सर्वस्वहरणं कृत्वा लिङ्गच्छेदञ्च दापयेत् ॥

दहेत्कटाग्निना देहं गुरुस्त्रीगामिनं तदा ।
 ब्रह्मघ्नं च सुरापं वा गोस्त्रीबालनिषूदनम् ॥
 देवविप्रस्त्रहर्तारं शूलमारोपयेन्नरम् ।
 दैवतं ब्राह्मणं गाञ्च पितृमातृगुरुंस्तथा ॥
 पादेन ताडयेद्यस्तु तस्य तच्छेदनं स्मृतम् ।
 तेषामुपरि हस्तं तु दौष्णो ज्छेदन्तु कामतः ॥
 प्रत्येकं दण्डनं कुर्याद्दुर्वृत्तस्य परस्त्रियाम् ।
 चुम्बने तालुविच्छेदो द्वौ हस्ती परिरम्भणे ॥
 हस्तस्याङ्गुलिविच्छेदः केशादिग्रहणे स्त्रियः ।
 दाहयेत्तप्ततैलेन हस्तमुष्मा च ताडनम् ॥
 सुरतं याचमानस्य जिह्वाच्छेदं च कामतः ।
 कामेङ्गितेषु सर्वत्र तास्वीञ्च दहनं स्मृतम् ॥
 दृष्ट्वा मुहुः प्रेरणे तु नेत्रयोः स्फीटनं चरेत् ।
 मानकूटं तुलाकूटं कूटसाक्षकृतां नृणाम् ॥
 सहस्रं दापयेद्दण्डं वृत्त्या स्वस्थापनायने ।
 येषु केषु च पापेषु शरीरे दण्डनं स्मृतम् ॥
 तेषु तेष्वङ्गनैव अक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ।
 पापानिवाङ्गयित्वास्य मुण्डयित्वा शिरोरुहान् ॥
 सर्वस्वहरणं कृत्वा राष्ट्रात् सम्यक् प्राप्स्येत् ।
 अवैष्णवं विकर्मस्थं हरिवासरभोजनम् ॥
 ब्राह्मणं गार्दभं यानमारोप्येव विवासयेत् ।
 न्यायेन पालयेद्राजा धर्मान् षड्भाग माहरेत् ॥
 त्रिभागमाहरेन्नान्याङ्गनात् षड्भागमेव च ।
 गोभूहिरस्यवासोभिर्धान्यरत्नविभूषणैः ॥

पूजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या पोषयेच्च विशेषतः ॥
 विम्बानि स्थापयेद्विष्णोर्ग्रामेषु नगरेषु च ।
 चैत्यान्यायतनान्यस्य रम्यान्धेव तु कारयेत् ॥
 वसुपुष्पोपहारौघं भृधेन्वादि समर्पयेत् ।
 इतरेषां सुराणां च वैदिकानां जनेश्वरः ॥
 धर्मतः कारयेद् यश्च चैत्यान्यायतनानि तु ।
 वापी कूपतडागादि फलपुष्पवनानि च ॥
 कुर्वीत सुविशालानि पूर्वकान्यपि पालयेत् ।
 फलितं पुष्पितं वापि वनं च्छिन्यात्तु यो नरः ॥
 तडागसेतुं यो भिन्यात् तं शूलेनानुरोहयेत् ।
 अग्निदं गरदं गोघ्नं बालस्त्रीगुरुघातिनम् ॥
 भगिनीं मातरं पुत्रीं गुरुदारान् सुषामपि ।
 साध्वीं तपस्विनीं वापि गच्छन्तमतिपापिनम् ॥
 हिंस्रयन्त्रप्रयोक्तारं दाहयेद् वै कटाग्निना ।
 अदण्डयित्वा दुर्वृत्तान् तत्पापं पृथिवीपतिः ॥
 सम्प्राप्य निरयं गच्छेत्तस्मात्तान् दण्डयेत्तथा ।
 यः स्ववर्णाश्रमं हित्वा स्वच्छन्देन तु वर्तयेत् ॥
 तं दण्डयेद्द्वर्षशतं नाशयेत्तद्विदे शतम् ।
 सर्वेष्वित्येषु पापेषु धनदण्डं प्रयोजयेत् ॥
 पितेव पालयेद्भृत्यान् प्रजाश्च पृथिवीपतिः ।
 प्रजासंरक्षणार्थाय संग्रामं कारयेन्नृपः ॥
 तस्मिन् मृत्युर्भवेच्छेयो राज्ञः संग्राममूर्धनि ।
 मृतेन लभ्यते स्वर्गं जितेन पृथिवी त्वयम् ॥
 यशः कीर्तिर्विवृध्यर्थं धर्मसंग्राममाचरेत् ।

मुक्तशीर्षं मुक्तवस्त्रं त्यक्तहेतिं पलायितम् ॥
 न हन्याद्दिनं राजा युद्धे प्रेक्षणकृत्जनान् ।
 भग्ने स्वसैन्यपुञ्चे च संपामे विनिवर्त्तिनः ॥
 पदे पदे समयस्य यज्ञस्य फलमश्रुते ।
 नातः परतरो धर्मो नृपाणां नरशालिनाम् ॥
 युद्धलब्धा मही शस्या दीयते नृपसप्तमैः ।
 जित्वा शत्रून्महीं लब्धा लब्धां यत्नेन पालयेत् ॥
 पालितां वर्धयेन्नित्यं वृद्धां पात्रे विनिक्षिपेत् ।
 पात्रमित्युच्यते विप्रस्तपोविद्यासमन्वितः ॥
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 श्रुतमध्ययनं शीलं तप इत्युच्यते बुधैः ॥
 ईश्वरस्यात्मनश्चापि ज्ञानं विद्येति चोच्यते ।
 तथाविधेषु पात्रेषु दत्त्वा भूमिं धनं नृपः ॥
 शासनं कारयेत्सम्यक् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 उपजीव्योपसर्पेच्च रम्ये देशे नृपोत्तमः ॥
 दुर्गाणि तत्र कुर्वीत जनकस्यात्मगुप्तये ।
 तत्र कर्त्तव्यं निष्णातान् कुशलान् धर्मनिष्ठितान् ॥
 सत्यशीचयुतान् शुद्धानध्यक्षान् स्थापयेत् नृपः ।
 अग्नीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ॥
 अबन्धके स्याद्विगुणं यथा तत्कालमात्रकम् ।
 लेखयेत्तद्वर्णं सम्यक् सममासादिकल्पनैः ॥
 देयं सवृद्ध्याधविके पुरुषैस्त्रिभिरेव तत् ।
 निधनस्तु शनैर्यद्यद्यथाकालं यथोदयम् ॥
 औद्धत्याद्वा बलाद्वा तु न दद्याद्वनिने ऋणम् ।

दण्डयित्वैव तं राजा धनिने दापयेदृणम् ॥
 षष्ठिमे दग्धेऽथवा पत्ने साक्षिभिः परिकल्पयेत् ।
 वक्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणादिभिः ॥
 न सन्ति साक्षिण स्तत्र देशकालान्तरादिभिः ।
 शोधयित्वा तु दिव्येन दापयेद्दनिने ऋणम् ॥
 मध्यस्थस्थापितं द्रव्यं वर्धते न ततः परम् ।
 कृते प्रतिग्रहे चाधौ पूर्वो वै बलवत्तराः ॥
 अवधिर्द्विविधं प्रोक्तं भोग्यं गोप्यं तथैव च ।
 क्षेत्रारामादिकं भोग्यं गोप्यं द्रव्यमुपस्करम् ॥
 गोप्याधिभोगी नो वृद्धिः सोपस्कारे तथापि ते ।
 नष्टं देयं विनष्टञ्च द्रव्यं राजकृतादृते ॥
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्ते नोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजने सति धनं कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात् ॥
 तत्कालकृतमूख्ये वा तत्र तिष्ठेद्वृद्धिकम् ।
 विना धारणाद्वापि विक्रीणितमसाक्षिकम् ॥
 तं वनस्थमनाख्याय धान्यमस्य न दीयते ।
 तदा यदधिकं द्रव्यं प्रतिदेयं तथैव च ॥
 न दाप्योऽपहृतन्यक्तराजदैविकतस्करैः ।
 न प्रदद्यात्तु तन्मोहात्स दण्ड्यश्चौरवत्तदा ॥
 ददोत स्वेच्छया दण्डं दापयेद् वापि सोदरम् ।
 याचितान्वाहितं न्यायान्निक्षेपादिष्वयं विधिः ॥
 सुराकामद्युतकृतं वृथा दानं तथैव च ।
 दण्डशुल्कानुशिष्टञ्च पुनो दद्यान्न पैतृकम् ॥
 पितरि प्रीषति प्रेते व्यसनाभिष्टतेऽपि वा ।

पुत्रपौत्रै ऋणं देयं निष्कृते साक्षिचोदितम् ॥
 रिक्थमाही ऋणं दद्याद्योषिदग्राहस्तथैव च ।
 पुत्रो न स्वाश्रितद्रव्यः पुत्रहोनस्तु रिक्थिनः ॥
 प्रातिभाव्यं ऋणं साक्ष्यं देयं तस्मै यथोचितम् ।
 दीयते स्यात्प्रतिभुवा धनिने तु ऋणं यथा ॥
 द्विगुणं तददातव्यं दण्डं राज्ञे च तत्सप्तम् ।
 पुत्रादिभिर्न दातव्यं प्रतिभाव्यं ऋणं स्त्रियाम् ॥
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या चैव हि यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं तु यदृणं नान्यस्त्री दातुमर्हति ॥
 पत्यै स्वकं धनं पुत्रा विभजेयुः सुनिर्णितम् ।
 मातृकञ्चेद् दुहितरस्तदभावे तु तत्सुतः ॥
 भगिन्यश्च प्रमुदिताः पैतृकादाहरेद्वनात् ।
 न स्त्रीधनं तु दायादा विभजेयुरनापदि ॥
 पितृमातृसुताभ्यामपत्यपत्यादुपपातम् ।
 आधिवेतनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥
 अपुत्रा योषितश्चैव भर्तव्या साधुवृत्तयः ।
 निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥
 नैव भागं वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 पाषण्डपतितानां च न चावैदिककर्मणाम् ॥
 विभक्तेष्वनुजो जातः सवर्णो यदि भागभाक् ।
 अविभक्तपितृकाणां पितृव्यात् भागकल्पना ॥
 द्वैमातृणां मातृतश्च कल्पयेद्वा समोऽपि वा ।
 विभक्तस्यास्य पुत्रस्य यत्नी दुहितरस्तथा ॥
 पितरौ भ्रातरश्चैव तत्सुताश्च सपिण्डिनः ।

सखन्धिवान्धवाश्चैव क्रमाद् वै रिक्थभागिनः ॥
 सीम्नोपवादे क्षेत्रेषु सामन्ताः स्थविरादयः ।
 गोपाः सीमाकषाणां च सर्वे भवनगोचराः ॥
 नयेयु रीते सीमानं स्थूणाङ्गारतुषद्रुमैः ।
 सन्तु वल्मीकलिम्बास्थिचैत्याद्यै रूपशोभिताः ॥
 औरसो दत्तकश्चैव क्रीतः कृत्रिमएव च ।
 क्षेत्रजः कानिकश्चैव दौहित्रः सत्तमः स्मृतः ॥
 पिण्डजश्च परश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ।
 पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्रएव च ॥
 पुत्री च स्नातरश्चैव पिण्डदाः सूर्ययाक्रमात् ।
 एवं धर्मेण नृपतिः शासयेत्सर्वदा प्रजाः ॥
 यदुक्तं मनुना धर्मं व्यवहारपदं प्रति ।
 विलोक्य तच्च विद्वद्भिर्वीतरागैर्विमत्सरैः ॥
 विमृश्य धर्मविद्भिश्च विमलैः पापभीरुभिः ।
 धर्मेणैव सदा राजा शासयेत् पृथिवीं स्वकाम् ॥
 विपरीतां दण्डयेद्वा यावद्दर्पोपनाशनम् ।
 अस्या अपि च दण्डया वै शास्त्रमार्गविरोधिनः ॥
 राजधर्मोऽयमित्येवं प्रसङ्गात् कथितो मया ।
 कात्यायनेन मनुना याज्ञवल्क्येन धीमता ॥
 नारदेन च सम्प्रोक्तं विस्तरादिदमेव हि ।
 तस्मान्मया विस्तरेण नोक्तं मत्त नृपोत्तम ! ॥
 परं भागवतं धर्मं विस्तरेण ब्रवीमि ते ।
 विष्णोरभ्यर्चनं यत्तु नित्यं नैमित्तिकं नृप ! ।
 यदाह भगवान् धातुस्तेन स्वायम्भुवस्य च ॥

नारदस्य च मे सम्यक् तदस्य कथयामि ते ।
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे प्रातःकालभगवत्-
समाराधनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

अम्बरीष उवाच ।

भगवन् ! ब्रह्मणा यत् तु सम्प्रोक्तं स्यान्मनोः पुरा ।
तत्सर्वं परमं धर्मं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ! ॥

हारीत उवाच ।

सर्गादौ लोककर्तासौ भगवान् पद्मसम्भवः ।
मन्वादिप्रमुखान् विप्रान् ससृजे धर्मगुप्तये ॥
मनुर्भू गुर्वशिष्ठश्च मरीचिर्दक्ष एव च ।
अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽत्रिर्महातपाः ॥
वेदान्तपारगास्ते च तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ।
भगवन् ! परमं धर्मं भवबन्धापनुत्तये ॥
वद सर्वमशेषेण श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।
इत्युक्तः स द्विजैः सोऽपि ब्रह्मा नत्वा जनार्दनम् ॥
वेदान्तगोचरं धर्मं तेषां वक्तुं प्रचक्रमे ।
सर्वेषामवलोकानां स्रष्टा धाता जनार्दनः ॥
सर्ववेदान्ततत्त्वार्थसर्वयज्ञमयः प्रभुः ।
यज्ञो वै विष्णुरित्यत्र प्रत्यक्षं श्रूयते श्रुतिः ॥
इज्यते यत् तमुद्दिश्य परमो धर्म उच्यते ।
भगवन्त मनुद्दिश ह्ययते यत्र कुत्र वै ॥
तत्र हिंसाफलं पापं भवेदत्र निगर्हितम् ।
तस्मान् सर्वस्य यज्ञस्य भोक्तारं पुरुषं हरिम् ॥

ध्यात्वैव जुहुयात्तस्मै हव्यं दीप्ते हुताग्ने ।
 सुखमग्निर्भगवतो विष्णोः सर्वगतस्य वै ॥
 तस्मिन्नैव यजनित्यमुत्तमं मुनिसत्तमाः ।।
 यजेद्विप्रमुखे शक्त्या जलमन्नं फलाधिकम् ॥
 प्रीतये वासुदेवस्य सर्वभूतनिवासिनः ।
 तमेव चार्चयेन्नित्यं नमस्कुर्यात्तमेवहि ॥
 ध्यात्वा जपेत्तमेवेशं तमेव ध्यापयेद्बुद्धि ।
 तन्नामैव प्रगातव्यं वाचा वक्तव्यं मेव च ॥
 व्रतोपवासनियमान् तमुद्दिश्यैव कारयेत् ।
 तत्समर्पितभोगः स्यादन्नपानादिभक्षणेः ॥
 मतिः स्वार्थः सदारेषु नेतरत्र कदाचन ।
 न हिंस्यात्सर्वभूतानि यज्ञेषु विधिना विना ॥
 सोऽहं दासो भगवतो मम स्वामी जनार्दनः ।
 एवं वृत्तिर्भवेदस्मिन् स्वधर्मः परमो मतः ॥
 एष निष्कण्टकः पन्था तस्य विष्णोः परं पदम् ।
 अन्यन्तु कुपयं ज्ञेयं निरयप्राप्तिहेतुकम् ॥
 भगवन्तं मनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः ।
 स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 यो हि विष्णुं परित्यज्य सर्वलोकेश्वरं हरिम् ।
 इतरानर्चते मोहात्स लोकायतिकः स्मृतः ॥
 उक्तं धर्मं परित्यज्य यो ह्यधर्मं च वर्त्तते ।
 पतितः स तु विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥
 यः कर्म कुरुते विप्रो विना विष्णुर्चनं क्वचित् ।
 ब्राह्मण्याद्भ्रश्यते सद्यः शृङ्खलत्वं स गच्छति ॥

ब्राह्मणी वैष्णवी विप्रो गुरुरग्रश्च वेदवित् ।
 पर्यायेण च विद्येत नामानि क्षमासुरस्य हि ॥
 तस्माद्वैष्णवत्वेन विप्रत्वादभ्रश्यते हि सः ।
 अर्चयित्वापि गोविन्दमितरानर्चयेत् पृथक् ॥
 अवैष्णवत्वं तस्यापि मिश्रभक्त्या भवेद्भवम् ।
 भोक्तारं सर्वयज्ञानां सर्वलोकेश्वरं हरिम् ॥
 ज्ञात्वा तस्मीतये सर्वान् जुहुयात्सततं हरिम् ।
 दानं तपश्च यज्ञश्च त्रिविधं कर्म कीर्त्तितम् ॥
 तत्सर्वं भगवन्मील्यै कुर्वीत सुसमाहितः ।
 तस्मात्तु वैष्णवा विप्राः पूजनीया यथा हरिः ॥
 ये तु वैहेतुकं वाक्यमाश्रित्यैव स्ववाग्बलात् ।
 वैष्णवं प्रतिषिध्यन्ति ते लोकायतिकाः स्मृताः ॥
 यो यत्तु वैष्णवं लिङ्गं धृत्वा च तमसा हृतः ।
 त्यजेच्चैद्वैष्णवं धर्मं सोऽपि पाषण्डतां व्रजेत् ॥
 तस्मात्तु वैष्णवो भूत्वा वैदिकीं वृत्तिमाश्रितः ।
 कुर्वीत भगवन्मील्यै कुर्याद्यज्ञादिकर्म यत् ॥
 तद्विशिष्टमिति प्रोक्तं सामान्यमितरं स्मृतम् ।
 फलहीना भवेत्सा तु सामान्या वैदिकक्रिया ॥
 तोयवर्जितवापीव निरर्था भवति भ्रुवम् ।
 नैसर्गिकन्तु जीवानां दास्यं विष्णोः सनातनम् ॥
 तद्विना वर्त्तते मोहादात्मचारः सनातनात् ।
 तस्मात्तु भगवद्दास्यमात्मनां श्रुतिचोदितम् ॥
 दास्यं विना कृतं यत्तु तदेव कलुषं भवेत् ।
 विशिष्टं परमं धर्मं दास्यं भगवतो हरिः ॥

ऋषय ऊचुः । कथं दास्यं हि तद्वृत्तिः कथं नैसर्गिकं नृणाम् ।

तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन लोकानुग्रहकाम्यया ॥

ब्रह्मोवाच । सुदर्शनोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं दास्यमुच्यते ।

तद्विधिवैर्वाङ्मयीया च तदाज्ञा चोदिता क्रिया ॥

तत्प्राप्याराधनत्वेन कृता पापस्य नाशिनी ।

निरूपणत्वाद्दास्यस्य धार्यं चक्रं महात्मनः ॥

अङ्गत्वात् सर्वधर्माणां वैष्णवत्वाच्च धर्म्यतः ।

कर्म कुर्याद्भगवतस्तस्मै राज्ञा मनुस्मरन् ॥

विधिनैव प्रतप्तेन चक्रेणैवाङ्गयेद्भुजे ।

तथैव विभ्रयाङ्गाले पुण्ड्रं शुभ्रतरं शृङ्गा ॥

विभ्रयादुपवीतन्तु सव्यस्कन्धे विधानतः ।

कण्ठे पद्माक्षमालाञ्च कौशेयं दक्षिणे करे ॥

उभे चिह्ने विना विप्रो न भवेद्भिः कथञ्चन ।

न लभेत्कर्मणां सिद्धिं वैदिकानां विशेषतः ॥

आश्रमाणां चतुर्णाञ्च स्त्रीणाञ्च श्रुतिचोदनात् ।

अङ्गयेच्चक्रशङ्खाभ्यां प्रतप्ताभ्यां विधानतः ॥

एकैकमुपवीतन्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।

गृहिणाञ्च वनस्थाना मुपवीतद्वयं स्मृतम् ॥

सौत्तरीयं त्रयं वापि विभ्रयाच्छुभ्रतन्तुना ।

त्रयमूर्ध्व द्वयं तन्तु तन्तुत्रय मधोवृत्तम् ॥

त्रिवृच्च ग्रन्थिनैकेन उपवीतमिहोच्यते ।

अर्ककार्पासकौशेयक्षौमशोणमयानि च ॥

तन्तूनि चोपवीतानां योज्यानि मुनिसत्तमाः ।

सर्वेषामप्यलाभे तु कुर्यात् कुशमयं द्विजः ॥

ऐण्यमुत्तरीयं स्यादनस्थब्रह्मचारिणाम् ।
 शुक्लकाषायवसने गृहस्थस्य यतः क्रमात् ॥
 उक्तालाभेषु सर्वेषाङ्गुशचीरं विशिष्यते ।
 मौञ्जी वै मेखला दण्डं पालाशं ब्रह्मचारिणः ॥
 त्रयस्तु वैणवा दण्डा यतः काषायवाससी ।
 कुशचीरं वल्कलं वा वनस्थस्य विधीयते ॥
 कटौसूत्रञ्च कौपीनं महच्च शुक्लवाससा ।
 कुण्डके चाङ्गुलीयानि गृहस्थस्य विधीयते ॥
 मुण्डिनी सूक्ष्मशिखिनी यत्यन्तेवासिनावुभौ ।
 वानप्रस्थो यतिर्वा स्यात्सदा वै श्मश्रुरोमधृत् ॥
 सुकेशी सुशिखी वा स्यादगृहस्थः सौम्यवेषवान् ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च उभौ भिक्षाशनौ स्मृतौ ॥
 शाकमूलफलाशी स्यादनस्थः सततं द्विजः ।
 कुसूलकुम्भधान्यौ वा त्राहिको वा भवेदगृही ॥
 प्रतिगृहेण सौम्येन जीवेद्यायावरेण वा ।
 यस्त्वेकं दण्डमालम्ब्य धर्मं ब्राह्मं परित्यजेत् ॥
 विकर्मस्थो भवेद्विभ्रः स याति नरकं ध्रुवम् ।
 शिखायज्ञोपवीतादि ब्रह्मकर्म यतिस्त्यजेत् ॥
 सजीवं न च चण्डालो मृतश्चानोऽभिजायते ।
 स्वरूपेणैव धर्मस्य त्यागो हानिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
 कर्मणां फलसन्त्यागः सन्नप्रासः स उदाहृतः ।
 अनाश्रितः कर्मफलं कृत्यं कर्म समाचरेत् ॥
 स सन्नप्रासी च योगी च स मुनिः सात्विकः स्मृतः ।
 तुष्यथ वासुदेवस्य धर्मं वै यः समाचरेत् ॥

स योगी परमेकान्तं हरेः प्रियतमो भवेत् ।
 मोहादास्यं विना विष्णोः किञ्चित्कर्म समाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति तामसीं गतिमश्नुते ।
 हित्वा यज्ञोपवीतन्तु हित्वा चक्रस्य धारणम् ॥
 हित्वा शिखीध्वं पुण्ड्रे च विप्रत्वादुभ्रश्यते ध्रुवम् ।
 पञ्चसंस्कारपूर्वेण मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ॥
 संस्काराः पञ्च कर्त्तव्याः पारमैकान्त्यसिद्धये ।
 प्रतिसम्बत्सरं कुर्यादुपाकर्म ह्यनुत्तमम् ॥
 सर्ववेदव्रतं कृत्वा तत्र सम्भूजयेद्भरिम् ।
 दद्यादुपवीतानि विष्णवे परमात्मने ॥
 ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाथ विभृयात्स्वयमेव च ।
 तदग्नौ पूज्य सन्तर्प्यं चक्रञ्चैवाङ्गयेद्भुजि ॥
 एवं प्रात्याङ्गिकं धार्यमुपवीतं सुदर्शनम् ।
 पुण्ड्रासु प्रतिसम्बन्धन्तु नित्यमेव च धारयेत् ॥
 द्वारवत्युद्भवं गोपी चन्दनं वेङ्कटोद्भवम् ।
 सान्तरान्नं प्रकुर्वीत पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥
 आह्निकाले विशेषेण कर्त्ता भीक्ता च धारयेत् ।
 अर्थं पञ्चकतत्वज्ञः पञ्चसंस्कारदीक्षितः ॥
 महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्भरिम् ।
 नारायणः परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं सदा ॥
 तस्य भुक्तावशेषन्तु पावनं मुनिसत्तमाः ।।
 हरिभुक्तोऽपि तं दद्यात्पितृणाञ्च दिवौकसाम् ॥
 तदेव जुहुयाद् वक्त्रे भुञ्जीयात्तु तदेव हि ।
 हरेरनर्पितं यत्तु देवानामर्पितञ्च यत् ॥

मद्यमांससमं प्रोक्तं तद्भुञ्जीयात्कदाचन ।
 हरेः पादजलं प्राश्यं नित्यं नान्यद्विवीकसाम् ॥
 सुराणामितरेषां तु फलपुष्पजलादिकम् ।
 निर्माल्यमशुभं प्रोक्तमसृश्यं हि कदाचन ॥
 विधिर्ह्येष द्विजातीनां नेतरेषां कदाचन ।
 शिवार्चनं त्रिपुण्ड्रं च शूद्राणां तु विधीयते ॥
 तद्विधानामिदं ये च विप्राः शिवपरायणाः ।
 ते वै देवलका ज्ञेयाः सर्वकर्मवहिष्कृताः ॥
 तैखानसास्तु ये विप्राः हरिपूजनतत्पराः ।
 न ते देवलका ज्ञेया हरिपादाजसंश्रयात् ॥
 नापहृत्य हरिर्द्रव्यं ग्रामाच्च नपरो भवेत् ।
 भक्त्या संपूज्य देवेशं नासौ देवलकः स्मृतः ॥
 भक्त्या योऽप्यर्चयेद्देवं ग्रामार्चं हरिमव्ययम् ।
 प्रसादतीर्थस्वीकारान्नासौ देवलकः स्मृतः ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं स्मरणं हरेः ।
 तन्नामकीर्तनञ्चैव तत्पादाम्बुनिषेवणम् ॥
 तत्पादवन्दनञ्चैव तं निर्विदितभोजनम् ।
 एकादश्युपवासश्च तुलस्यैवार्चनं हरेः ॥
 तद्दीयानामर्चनञ्च भक्तिर्नवविधा स्मृता ।
 एतैर्नवविधैर्युक्तो वैष्णवः प्रोच्यते बुधैः ॥
 एतैर्गुणैर्विहीनस्तु न तु विप्रो न वैष्णवः ।
 कर्मणा मनसा वाचा न प्रसाद्येज्जनार्दनम् ॥
 भक्तिः सा सात्विकी ज्ञेया भवेदव्याभिचारिणी ।
 नान्यं देवं नमस्कृत्याहं शं देवं प्रपूजयेत् ॥

नान्यप्रसादं भुञ्जीत नान्यदायतनं विशेत् ।
 न त्रिपुण्ड्रं तथा कुर्यात्पट्टाकारं जगत्त्रयम् ॥
 यतिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते हरिं स्वयम् ।
 हरिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते जगत्त्रयम् ॥
 महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्भरिम् ।
 पाञ्चकाल्यं विधानेन निमित्तेषु विशेषतः ॥
 अप्स्रगौ हृदये सूर्य्यं स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 षट्पु तेषु हरेः पूजा नित्यमेव विधीयते ॥
 स्नानकाले तु संप्राप्ते नद्यां पुण्यजले शुभे ।
 ध्यात्वा नारायणं देवं नागपर्यङ्कशायिनम् ॥
 द्वादशार्णेन मनुना सोऽर्चयित्वाऽक्षतादिभिः ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥
 एतदप्यर्चनं प्रोक्तं ब्राह्मणस्य जगत्पतेः ।
 होमकाले तु सततं परिस्तीर्यान्तं शुभम् ॥
 यज्ञरूपं महात्मानं चिन्तयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 साङ्गवयौमयं शुभ्रदिव्याङ्गीपाङ्गशोभितम् ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं शुद्धजाम्बूनदप्रभम् ।
 युवानं पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रधनुर्धरम् ॥
 सर्वयज्ञमयं ध्यायेद्दामाङ्गश्रितपद्मया ।
 सम्पूज्य चाक्षतैरेव पञ्चाहोमं समाचरेत् ॥
 प्राणाग्निहोत्रसमये सम्यगाचम्य वारिणा ।
 कुशासने समासीनः प्राग्वा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा ।
 पतिव्यासनमात्मानं प्राणायामं समाचरेत् ॥
 मन्त्रेणीदुबुध्य हृदयपङ्कजं केशरान्वितम् ।

तस्मिन्वक्त्रार्कशीतांशुविस्त्रान्यनु विचिन्तयेत् ॥
 सर्वाचरमयं दिव्यरन्तपीठं तदुत्तरे ।
 तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं ध्यायेत्कल्पतरोरधः ॥
 वीरासने समासीनं तस्मिन्नीशं विचिन्तयेत् ।
 स्निग्धदूर्वादलश्यामं सुन्दरं भृषणैर्युतम् ॥
 पीताम्बरं युवानं च चन्दनस्रग्विभूषितम् ।
 शरत्पद्मारुनं रत्नपद्माभाङ्गिकरद्वयम् ॥
 स्निग्धवर्णं महाबाहुं विशालोरस्कमव्ययम् ।
 चक्रशङ्खगदावाणपाणिं रघुवरं हरिम् ॥
 जानकीलक्ष्मणोपेतं मनसैवार्चयेद्विभुम् ।
 मन्त्रद्वयेनार्चयित्वा जप्त्वा चैव षडक्षरम् ॥
 पश्चाद् वै जुहुयात् पञ्च प्राणानभ्यर्च्य तं पुनः ।
 ध्यायन्वै मनसा विष्णुं सुखं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 एवं हृदयार्चनं विष्णोरुत्तमं मुनिसत्तमाः ! ।
 अत्यन्ताभिमता विष्णो हृत्पूजा परमात्मनः ॥
 सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते रविमण्डलमध्यगम् ।
 हिरण्यगर्भं पुरुषं हिरण्यवपुषं हरिम् ॥
 श्रीवत्सकीसुवीरस्कं वैजयन्तीविराजितम् ।
 शङ्खचक्रादिभिर्युक्तं भूषितैर्दीर्भिरायतैः ॥
 शुक्लाम्बरधरं विष्णुं मुक्ताहारैर्विभूषितम् ।
 ध्यात्वा समर्चयेद्देवं कुसुमैरक्षतैरपि ॥
 प्रणवेण च सावित्या पश्चात् सूक्तं निवेदयेत् ।
 ध्यायन्नेवं जपेद्विष्णुं गायत्रीं भक्तिसंयुतः ॥
 तथैवाभ्यर्च्य गोविन्दं नमस्कृत्वा विवर्जयेत् ।

एवमभ्यर्चयेद्देवं त्रिसन्ध्यासु तथा हरिम् ॥
 वैश्वदेवावसाने तु पुरस्ताद् वै विभावरीः ।
 उपलिप्य स्थण्डिले तु जुहुयाद्भक्तिकर्म तत् ॥
 ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं घनश्यामं सुलोचनम् ।
 कौस्तुभोज्जासितोरस्कं तुलसीवनमालिनम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं रत्नकुण्डलशोभितम् ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥
 मौक्तिकान्वितनासाग्रं जगन्मोहनविग्रहम् ।
 गोपीजनैः परिहृतं वेणुं गायन्तमच्युतम् ॥
 ध्यात्वा कृष्णं जगन्नाथं पूजयित्वा यथाविधि ।
 जुहुयाद्धरिचक्रं तद्देवानुद्दिश्य सत्तमाः ॥
 जप्त्वा कृष्णमनुं पञ्चादभ्यर्च्य मनसा हरिम् ।
 आचम्य प्रयतो भूत्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥
 स्थण्डिलेऽभ्यर्चनं विष्णोरेवं कुर्याद्विधानतः ।
 त्रिसन्ध्यास्वर्चयेद् विष्णुं प्रतिमासु विशेषतः ॥
 सुवर्णरजताद्यैर्वा शिलादूर्वादिनाऽपि वा ।
 कृत्वा विम्बं हरिः सम्यक् सर्वावयवशोभितम् ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वायुधसमन्वितम् ।
 ततोऽधिवासनं कुर्याच्चिरात् शुद्धवारिषु ॥
 तत्तार्चयेद्विधानेन जपहोमादिकर्मभिः ।
 स्नाप्य पञ्चानृतैर्गन्धैस्तदा मन्त्रजलैरपि ॥
 यज्जपेद्यां समारोप्य पूजयेत्तत्र दीक्षितः ।
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैः पूर्णकुम्भैः समन्वितः ॥
 शरावैर्द्रव्यसम्पन्नैः पताकैस्तोरणादिभिः ।

कुम्भेषु वासुदेवादीन् सुरान् संपूजयेत् क्रमात् ॥
 वासुदेवो हयग्रीवस्तथा सङ्कर्षणो विभुः ।
 महावराहः प्रद्युम्नो नारसिंहस्तथैव च ॥
 अनिरुद्धो वामनश्च पूजनीया यथाक्रमात् ।
 तस्य पूर्णशरावेषु लोकेशानर्चयेत्ततः ॥
 मध्ये तु वारुणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्ध्यात्वास्मिन् जलशायिनम् ॥
 ततः संपूजयेद्देवं धान्योपरि निधाय च ॥
 व्याघ्रचर्मं समास्तीर्य तस्मिन् कौशेयवाससि ।
 निवेद्य पूजयेद्दुर्विष्वं मूलमन्त्रेण वैष्णवः ॥
 तीरणेषु चतुर्दिक्षु चण्डादीनर्चयेत् तदा ।
 कुमुदादि सुरान् दिक्षु तथा धर्मादिदेवताः ॥
 संपूज्य विधिना तस्मिन् पञ्चाङ्गोमं समाचरेत् ।
 आग्नेयं कल्पयेत् कुण्डं मेखलाद्युपशोभितम् ॥
 अश्वत्थाद् वा शमीगर्भादाहृत्याग्नौ विनिक्षिपेत् ।
 वैष्णवस्य गृहाद्यापि समानीयानलं द्विजः ॥
 गृह्योक्तविधिनेवात्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ।
 इध्माधानादि पर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
 पायसेन गवाज्येन तिलैर्ब्रीहिभिरेव च ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं जुहुयाद्विः ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 अहं रुद्रैर्भिरिति च गवाज्यं जुहुयात्ततः ॥
 त्वमग्ने दुग्भिरिति च सूक्तेन प्रत्यृचन्तिभिः ।
 अस्य वामेति सूक्तेन प्रत्यृचं ब्रीहिभिस्तथा ॥

अग्निं तरोर्दीधितिभिः सूक्तेन प्रत्यृचं तथा ।
 समिद्धिः पिप्पलैरौद्ग्रेर्होतव्यं मुनिसत्तमाः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 होतव्यमाज्यं पश्चात्तु तथा मन्त्रचतुष्टयम् ॥
 वैकुण्ठपार्षदं होमं पायसेन घृतेन वा ।
 समाप्य होमं हविषः शेषं तस्मै निवेदयेत् ।
 चतुर्मन्त्रांश्चतुर्वेदांश्चतुर्दिक्षु जपेत्ततः ॥
 तत्र जागरणं कुर्याद्गीतवादित्रनर्तकैः ।
 रजन्यां तु व्यतीयायां स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
 वैकुण्ठतर्पणं कुर्याद्विग्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
 तर्पयित्वा पितॄन् देवान्वाग्यतो भवनं विशेत् ॥
 आचम्य पूर्ववत् पूजां कृत्वा होमं समाचरेत् ।
 जुहुयाद्ब्रह्मणः सुत्यै सूक्तैश्च घृतपायसम् ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा कर्मशेषं समापयेत् ॥
 नयनोन्मीलनं कुर्यात् सुमुहूर्त्तेण वैष्णवः ।
 महाभागवतः श्रेष्ठः सूक्तमहेमशलाकया ॥
 द्वयेनैव प्रकुर्वीत नयनोन्मीलनं हरेः ।
 निवेश्य भद्रवीरे तु स्नापयेत् सुसमाहितः ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्ऋत्विजः कलशोदकैः ।
 ततस्तन्मध्यमं कुम्भमादाय द्विजसत्तमः ॥
 स्नापयेन्मन्त्ररत्नेन शतवारं समाहितः ।
 सौवर्णेन च ताम्रेण शङ्खेन रजतेन वा ॥
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैरुदत्तं शुभचन्दनम् ।

मन्त्रेण स्नापयित्वा च तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
 वासोभिर्भूषणैः सम्यगलङ्कृत्य च वैष्णवः ।
 उपचारैः समभ्यर्च्य पञ्चान्नीराजयेत्तदा ॥
 अलङ्कृते शुभे गेहे पीठे संस्थापयेद्गिरिम् ।
 सूक्तेनोत्तानपादस्य दृढं स्थाप्य सुखासने ॥
 अष्टोत्तरशतं वारं शुभमन्त्रचतुष्टयात् ।
 ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं दद्यान्महाभागवतीत्तमः ॥
 नत्वा गुरुन् परं धाम्नि स्थितं देवं सनातनम् ।
 ध्यात्वैव मन्त्ररत्नेन तस्मिन् विम्बे निवेशयेत् ॥
 अर्चयित्वा उपचारैस्तु मङ्गलानि निवेदयेत् ।
 दर्पणं कपिलां कन्यां शङ्खं दूर्वाक्षतान् पयः ॥
 सौवर्च्यमाज्रं लाजांश्च मधुसर्षपमञ्जनम् ।
 एवं तयोदशे मासि मङ्गलानि निवेदयेत् ॥
 तथैव दशसुद्राश्च मन्त्रेणैव समीक्षयेत् ।
 तद्विम्बमूर्त्तिमन्त्रेण पञ्चादशशतानि तु ॥
 पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या च जपेच्च सुसमाहितः ।
 सतिलैः स्तण्डुलैः शुभ्रैर्जुहुयाच्च द्विजोत्तमाः ! ॥
 आग्निघोषाचनं कृत्वा दीपैर्नीराजयेत्तदा ।
 भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
 आचार्यं मृत्विजश्चापि विशेषेण समर्चयेत् ।
 तदग्निं संगृहेन्नित्यं होमार्थं परमात्मनः ॥
 चिरात्प्रभुत्वं तव कुर्याच्छक्त्या यतात्मवान् ।
 वैष्णवैः पापमाप्तुश्च तव पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 आजिग्रहं चक्षुषा वापि होमं कुर्वीत वैष्णवः ।

ब्रह्मं भोजयेद्विप्रान् वैष्णवान् छुतपायसम् ॥
 तन्मूर्त्तिप्रोतये शक्त्या दद्याद्वासांसि दक्षिणाः ।
 कुर्यादवभृथेष्टिञ्च महाभागवतैः सह ॥
 सहस्रनामभिर्विष्णोः सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
 नद्यामवभृथं कृत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
 अथ वामेति सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम् ।
 आज्येन मूलमन्त्रेण सहस्रं जुहुयात्तदा ॥
 आशिषो वाचनं कृत्वा भोजयेद्विजसत्तमान् ।
 एवं संस्थापयेद्देवमर्चयेद्विधिना तदा ॥
 गृहार्चाया स्थापने तु लघुतन्त्रं समाचरेत् ।
 अधिवासनमेत्यादि मन्त्रमत्र विवर्जयेत् ॥
 एकत्र पञ्चगव्येषु विनिक्षिप्य परेऽहनि ।
 पञ्चामृतैः स्नापयित्वा पञ्चादुद्वर्त्तनादिकम् ॥
 आदाय कलशं शुद्धं पवित्रोदकपूरितम् ।
 निक्षिप्य पञ्चरत्नानि सुवर्स्तुलसीदलम् ॥
 चन्दनाक्षतदूर्वाश्च तिलान् धात्रीञ्च सर्षपम् ।
 अभिमन्त्र्य कुशैः पश्चान्मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
 शतवारं सहस्रं वा मन्त्रेणैवाभिषेचयेत् ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्गायत्र्या वैष्णवेनच ॥
 नामभिः केशवाद्यैश्च सर्वैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ।
 स्नाप्य वस्त्रैर्भूषणैश्च शुभे धान्ये निवेशयेत् ॥
 स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य द्रव्याधानादिपूर्ववत् ।
 होमं कुर्याद्गव्याज्येन पायसान्नेन वैष्णवः ॥
 कर्त्तृरौपासनाग्नौ तु होममत्र विशिष्यते ।

प्रत्नृचं वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयादष्टतपायसम् ॥
 अस्य वामेति सूक्तेन गवाज्यं जुहुयात्ततः ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
 तद्विम्बमूर्त्तिमन्त्रेण तिलहोमं तथैव च ।
 अविज्ञातस्य तन्मन्त्रं मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
 यजेच्छीघ्रप्रकाशैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
 वैकुण्ठपार्षदं होमं कृत्वा होमं समापयेत् ॥
 नयनोन्मीलनं कृत्वा सौवर्णेन कुशेन वा ।
 निवेश्यावाहयेत्पीठे मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
 मन्त्रेणैवार्चनं कृत्वा पश्चात् पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
 तस्मिन्निखिले तु तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा नियतमानसः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रान्तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नं घृतान्वितम् ।
 शक्त्या च दक्षिणां दत्त्वा विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ॥
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा आशीर्भिरभिवादयेत् ।
 प्रदक्षिणनमस्कारान् कुर्वीतात पुनः पुनः ॥
 प्रसीद मम नाथेति भक्त्या सम्प्रार्थयेद्विभुम् ।
 दीप्तैर्नीराजयेत्पश्चाच्छक्त्या तेन समाहितः ॥
 हुतशेषं हविः प्राश्य जप्त्वा मन्त्रं मनुत्तमम् ।
 ध्यायन् कमलपत्राक्षं भूमौ स्वध्यात् कुशोत्तरम् ॥
 एवं गृह्यार्चां विम्बस्य विष्णुं संस्थाप्य वैष्णवः ।
 अर्चयेद्विधिना नित्यं यावद्देहनिपातनम् ॥
 सालग्रामशिलायान्तु पूजनं परमात्मनः ।

कोटिकोटिगुणाधिकं भवेदत्र न संशयः ॥
 न जपो नाधिवासश्च न च संस्थापनक्रिया ।
 सालग्राममार्चने विष्णुस्तस्मिन् सन्निहितस्तथा ॥
 मूर्त्तीनान्तु हरे स्तस्य यस्यां प्रीतिरनुत्तमा ।
 तस्यामेव तु तां ध्यात्वा पूजयेत् तद्विधानतः ॥
 मूर्त्यन्तरमविम्बे तु न यष्टव्यं तदेव तत् ।
 सालग्रामशिलायान्तु यद्वा न्या इष्टमूर्त्तयः ॥
 अर्चनं वन्दनं दानं प्रणामं दर्शनं नृणाम् ।
 सालग्रामशिलायान्तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 न स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 यो वहेच्छिरसा नित्यं सालग्रामशिलाजलम् ॥
 असत्यकथनं हिंसामभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ।
 सालग्रामजलं पीत्वा सर्वं दहति तत्क्षणात् ॥
 द्विजानामेव नान्येषां सालग्रामशिलार्चनम् ।
 बालकृष्णवपुर्देवं पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
 पठेद्वापप्रर्चयेद्विष्णुं विशिष्टः शूद्रयोनिजः ।
 स्थण्डिले हृदये वापि पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
 वाराहं नारसिंहञ्च हयग्रीवञ्च वामनम् ।
 ब्राह्मणः पूजयेद्विष्णुं यज्ञमूर्त्तिञ्च केवलम् ॥
 क्षत्रियः पूजयेद्रामं केशवं मधुसूदनम् ।
 नारायणं वासुदेवमनन्तञ्च जनार्दनम् ॥
 प्रदुष्टं मनिरुद्धञ्च गोविन्दञ्चाचुषतं हरिम् ।
 सङ्कर्षणं तथा कृष्णं वैश्यः संपूजयेत्तदा ॥
 बालं गोपालवेषं वा पूजयच्छूद्रयोनिजः ।

सर्व एव हि संपूज्या विप्रेण मुनिसत्तमाः ! ॥
 सर्वेऽपि भगवन्मन्त्रा जप्तव्याः सर्वसिद्धिदाः ।
 तस्माद्विजोत्तमः पूजयः सर्वेषां भूतिमिच्छताम् ॥
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नो मन्त्ररत्नार्थकोविदः ।
 सालग्रामशिलायां तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 पूजितखलसीपत्रैर्ददाद्भि सकलं हृदिः ॥
 यः श्राद्धं कुरुते विप्रः सालग्रामशिलाग्रतः ।
 पितृणां तत्र तृप्तिः स्याद्गयाश्राद्धादनन्तरम् ॥
 जपं हुतं तथा दानं वन्दनं च ततः क्रिया ।
 सालग्रामसमीपे तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 ध्यात्वा कमलपत्राक्षं सालग्रामशिलोपरि ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुवन्त्वास्य देवता ।
 पुरुषो यो जगद्बीजमृषिर्नारायणः स्मृतः ॥
 प्रथमां विन्ध्यसेवामे द्वितीयां दक्षिणे करे ।
 तृतीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा ।
 पञ्चमीं वामजानी तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा ।
 सप्तमीं वामकट्यां तु ह्यष्टमीं दक्षिणेऽपि च ॥
 नवमीं नाभिदेशे तु दशमीं हृदि विन्ध्यसेत् ।
 एकादशीं कण्ठदेशे द्वादशीं वामबाहुके ॥
 त्रयोदशीं दक्षिणे तु स्वास्यदेशे चतुर्दशीम् ।
 अक्षोः पञ्चदशीं मूर्ध्नि षोडशीञ्चैव विन्ध्यसेत् ॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चादध्यानं समाचरेत् ।
 सहस्रार्कप्रतीकाशङ्कन्दर्पायुतसन्निभम् ॥

युवानं पुण्डरीकाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
 पीनवृत्तायतैर्दोर्भिश्चतुर्भिर्भूषणान्वितैः ॥
 चक्रं पद्मं गदां शङ्खं विभ्राणं पीतवाससम् ।
 शुक्लपुष्पानुलेपञ्च रक्तहस्तपदाम्बुजम् ॥
 सुस्निग्धनीलकुटिलकुन्तलैरुपशोभितम् ।
 श्रिया भूम्या समाश्लिष्टपार्श्वं ध्यात्वा समर्चयेत् ॥
 यथात्मनि तथा देवे न्यासकर्म समाचरेत् ।
 आद्यया वाहनं विष्णोरासनं च द्वितीयया ॥
 तृतीयया च तत्पाद्यं चतुर्थार्घ्यं निवेदयेत् ।
 पञ्चम्याचमनीयं तु दातव्यं च ततः क्रमात् ।
 षष्ठ्या स्नानन्तु सप्तम्या वस्त्रमप्युपवीतकम् ।
 अष्टम्या चैव गन्धन्तु नवमयाथ सुपुष्पकम् ॥
 दशमया धूपकञ्चैवमेकादश्याच दीपकम् ।
 द्वादश्या च त्रयोदश्या चरुं दिव्यं निवेदयेत् ॥
 चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणम् ।
 षोडश्या शयनं दत्त्वा शेषकर्म समाचरेत् ॥
 स्नानवस्त्रोपवीतेषु चरौ चाचमनं चरेत् ।
 हुत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः षोडशाज्याहुतीः क्रमात् ॥
 तथैवाज्येन होतव्यं नृद्धिः पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
 तच्च सर्वं जपेत् सद्यः पौरुषं सूक्तमुत्तमम् ॥
 कृत्वा माध्याह्निकस्नानं मूर्ध्नि पुण्ड्रधरस्ततः ।
 नित्यां सन्ध्यामुपास्याथ रविमण्डलमध्यगम् ॥
 हरिं ध्यायन्न गदः स्यादेनसः शुचिरित्यृचा ।
 सावित्रीं च जपेत्तिष्ठन् प्राणानायामप्र पूर्वतः ॥

सौरिणं त्रानुवाकीन उपस्थानजपं तथा ।
 आत्मानं च परीक्ष्याथ दर्भान्तरपुटाञ्जलिम् ॥
 दक्षिणाङ्गे तु विन्यस्य जपयज्ञाप्तये बुधः ।
 सवराहतिं सप्रणवां गायत्रीं तु जपेत्तदा ॥
 शक्त्या च चतुरो वेदान् पुराणं वैष्णवं जपेत् ।
 चरितं रघुनाथस्य गीतां भगवतो हरेः ॥
 ध्यायन्वै पुण्डरीकाक्षं जप्त्वा चाप उपस्पृशेत् ।
 पूर्ववत्तर्पयेद्देवं वैकुण्ठपार्षदं तथा ॥
 देवानृषीन् पितृन् चैव तर्पयित्वा तिलोदकैः ।
 निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य गृहमाविश्य पूर्ववत् ॥
 पूजयित्वाक्षुतं भक्त्या पौरुषेण विधानतः ।
 दैवं भूतं पैतृकं च मानुषञ्च विधानतः ॥
 प्रीतये सर्वयज्ञस्य भोक्तुर्विष्णोर्यजेततः ।
 वैकुण्ठं वैष्णवं हीनं पूर्वयस्तुहुयात्तदा ॥
 चतुर्विधेभ्यो भूतेभ्यो बलिं पश्चाद्विनिक्षिपेत् ।
 द्वारि गोदीहमावन्तु तिष्ठेदतिथिवाञ्छया ॥
 भोजयेच्चागतान् काले फलसूत्रोदनादिभिः ।
 महाभागवतान् विप्रान् विशेषेणैव पूजयेत् ॥
 मधुपर्कप्रदानेन पाद्यार्घ्याचमनादिभिः ।
 गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
 ब्रह्मासने निवेश्यैष पजयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
 सकृत्संपूजिते विप्रे महाभागवतोत्तमे ॥
 षष्टिर्वर्षसहस्राणि हरिः संपूजितो भवेत् ।
 मोहादनर्चयेद्यस्तु महाभागवतोत्तमम् ॥

कोटिजन्मार्जितात्पुण्यादभ्यश्यते नात्र संशयः ।
 गृहे तस्य न चाश्नाति शतवर्षाणि केशवः ॥
 मुखं हि सर्वदेवानां महाभागवतीत्तमः ।
 तस्मिन् सम्पूजिते विप्रे पूजितं स्याज्जगत्त्रयम् ॥
 अर्धपञ्चकतत्त्वज्ञः सञ्चसंस्कारसंस्कृतम् ।
 नवभक्तिसमायुक्तो महाभागवतः स्मृतः ॥
 काले समागते तस्मिन् पूजिते मधुसूदनः ।
 क्षणादेव प्रसन्नः स्यादौप्सितानि प्रयच्छति ॥
 महाभागवतानाञ्च पिवेत्पादोदकं तु यः ।
 शिरसा वा श्रेयैर्ब्रह्मया सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 यस्मिन् कस्मिन् हि वसिते महाभागवतीत्तमे ।
 अपेक्षकरावमथवा तद्देशस्तीर्थसम्भितः ॥
 भोजयित्वा महाभागान् वैष्णवानतिथीनपि ।
 ततो बालसुहृद्ब्रह्मणो बान्धवांश्च समागतान् ॥
 भोजयित्वा यथा शक्त्या यथाकालं जितक्षुधः ।
 भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
 शूद्रो वा प्रतिलोमो वा पथि श्रान्तः क्षुधातुरः ।
 भोजयेत्तं प्रयत्नेन गृहमभ्यागतो यदि ॥
 पाषण्डः पतितो वापि क्षुधार्त्तो गृहमागतः ।
 नैव दद्यात् स्वपक्वान्नं माम मेव प्रदापयेत् ॥
 स्वशक्त्या तर्पयित्वैवमतिथीनागतान् गृहे ।
 सम्यङ्निवेदितं विष्णोः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च समग्रगन्धमयं वरिणा ।
 विष्णोरभिमुखं पीठे हेमदिग्धे कुशीक्षरे ॥

प्राग्वा प्रत्यङ्मुखो वापि जान्वीरन्तःकरः शुचिः ।
 उदङ्मुखो वा पैत्रे तु समासीताभिपूजितः ॥
 वंशतालादिपत्रैस्तु कृतं वसनमश्म च ।
 कपाल मिष्टकं वापि वर्णं तृणमयं तथा ॥
 चर्मासनं शुष्ककाष्ठं खलं पर्यङ्कमेव च ।
 निषिद्धदा तु पीठं च दान्तमस्थिमयञ्च तत् ॥
 दग्धं परावितं तालमायसञ्च विवर्जयेत् ।
 विभीतकन्तिन्दुकञ्च करञ्च व्याधिघातकम् ॥
 भस्मातकं कपित्थं च हिन्तालं शिशुमेव च ।
 निषिद्धतरवो ह्येते सर्वकर्मसु गर्हिताः ॥
 शुद्धदारुमये पीठे समासीत कुशील्वरे ।
 पीठत्वलाभे सौम्ये स्यात् कुवलं कुशविष्टरम् ॥
 चतुरस्रं त्रिकोणं वा वर्तुलञ्चाद्वचन्द्रकम् ।
 वर्णानामानुपूर्वेण मण्डलानि यथाक्रमात् ॥
 खलङ्कते मण्डलेऽस्मिन् विमलं भाजनं न्यसेत् ।
 स्वर्णं रौप्यं च कांस्यं वा पर्णं वा शास्त्रचोदितम् ॥
 चतुःषष्टिफलं कांस्यं तदर्थं पादमेव वा ।
 गृहिणामेव भोज्यं स्यात् ततो हीनन्तु वर्जयेत् ॥
 पलाशपद्मपत्रे तु गृही यत्नेन वर्जयेत् ।
 यतीनाञ्च वनस्थानां पितृणाञ्च शुभप्रदम् ॥
 बटाश्वत्थार्कपर्णानि कुम्भीतिन्दुकयोस्तथा ।
 एरण्डतालविल्बेषु कीविदारकरञ्जके ॥
 भस्मातकाश्वपर्णानां पर्णानि परिवर्जयेत् ।
 मोचागर्भपलाशं च वर्जयन्तुसर्वदा ॥

मधूकं कुटजं ब्राह्मजम्बू प्लवमुदुम्बरम् ।
 मातुलङ्गं पनसं च मोचाचर्मदलानि च ॥
 पालाक्यवर्णं श्रीपर्णं शुभानीमानि भोजने ।
 यथाकालोपपन्ने तु भोजने घृतसंस्कृते ॥
 पत्रप्रादिभिर्दत्तवस्तु वास्तुदेवार्पिते शुभे ।
 गायत्र्या मूलमन्त्रेण संप्रोक्ष्य शुभवारिण्या ॥
 ऋतसत्याभ्यामिति च मन्त्राभ्यां परिषेचयेत् ।
 अन्नरूपं विराजं सख्यात्वा मन्त्रं जपेदुबुधः ॥
 ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं सुधांशुसदृशद्युतिम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं वै दिक्प्रभूषणम् ॥
 मनसैवार्चयित्वाथ मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 पादोदकं हरेः पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम् ।
 अमृतोपस्तरणमसीति मन्त्रेण प्राशयेत् ॥
 उद्दिश्यैव हरिं प्राणान् जुहुयात् सष्टतं हविः ॥
 अन्नलाभे तु होतव्यं शाकमूलफलादिभिः ।
 पञ्चप्राणाद्या हुतयो मन्त्रैस्तेजुं हुयाद्धरेः ॥
 अद्यायां प्राणेनिष्ठेति मन्त्रेण च यथाक्रमात् ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणायेति यजेद्द्विः ॥
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपानायेत्यनन्तरम् ।
 कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्वर्णनायेत्याहुतिं ततः ॥
 कनिष्ठतर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानायेति वै यजेत् ।
 समानायेति जुहुयात्सर्वैरङ्गुलिभिर्द्विजः ॥
 अयमग्निर्वैश्वानरिरित्यात्मानमनन्तरम् ।
 अतमष्टोत्तरं मन्त्रं मनसैव जपेत्ततः ॥

ध्यायन् नारायणं देवं भुञ्जीयात् तु यथासुखम् ।
 वक्त्रादपादयन् ग्रासं चिन्तयन्मधुसूदनम् ॥
 नासनारूढपादसु न वेष्टितशिरास्तथा ।
 न स्नन्दयन् न च हसन् वह्निर्नाप्यवलोकयन् ॥
 नात्मीयान् प्रलपन् जल्पन् वह्निर्जानुकारो न च ।
 न वादकोपितनरः पृथिव्यामपि वा न च ॥
 न प्रसारितपादश्च नोत्सङ्गकृतभाजनः ।
 नाश्मीयाङ्गार्यया सार्धं न पुत्रैर्वापि विह्वलः ॥
 न शयानो नातिसङ्गो न विमुक्तशिरोरुहः ।
 अन्नं वृथा न विकिरन् निष्ठीवन् नातिकाङ्क्षया ॥
 नातिशब्देन भुञ्जीत न वस्त्रार्थोपवेष्टितः ।
 प्रगृह्य पात्रं हस्तेन भुञ्जीयात् पेटके यदि ॥
 चषके पुटके वापि पिवेत्तोयं द्विजोत्तमः ।
 तक्रं वाप्यथ वा क्षीरं पानकं वापि भोजने ॥
 वक्त्रेण सान्तरधानेन दत्तमन्येन वा पिवेत् ।
 आसशेषं नचाश्मीयात्पीतशेषं पिवेन्न तु ॥
 शाकमूलफलादीनि दन्तच्छिन्नं न खादयेत् ।
 उद्धृत्य वामहस्तेन तोयं वक्त्रेण यः पिवेत् ॥
 स सुरां वै पिवेद्वाक्तां सद्यः पतति रौरवे ।
 शब्देनापोशनं पीत्वा शब्देन दधिपायसे ॥
 शब्देनान्नरसं क्षीरं पीत्वेव पतितो भवेत् ।
 प्रत्यक्षलवणं शुक्तं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
 दधि हस्तेन भुञ्जीत सुरापानसमं स्मृतम् ।
 आरनालरसं तद्वत्तद्वैवानार्पितं हरिः ॥

आसनेन तु पात्रेण नैव दद्याद्दृष्टादिकम् ।
 नोच्छिष्टं घृतमादद्यात् पैलके भोजने विना ॥
 तथैव तु पुरोडाशं घृषदाज्यञ्च मात्तिकम् ।
 पानीयं पायसं क्षीरं घृतं लवणमेव च ॥
 हस्तदत्तं न गृह्णीयात्तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 अपूपं पायसं मांसं यावकं क्लसरं मधु ॥
 केवलं यो वृथाश्राति तेन भुक्तं सुरासमम् ।
 करञ्जं मूलकं शीग्रु लशुनं तिलपिष्टकम् ॥
 तालास्थि श्वेतवृन्ताकं सुरापानसमं स्मृतम् ।
 अन्यच्च फलमूलाद्यं भक्ष्यं पानादिकञ्च यत् ॥
 स्नक्चन्दनादि ताम्बूलं यो भुङ्क्ते हर्यनर्पितम् ।
 कल्पकोटिसहस्राणि रेतोविण्मूत्रभाग् भवेत् ॥
 तस्मात्सर्वं सुविमलं हरिभुक्तं यथोक्तवत् ।
 स पवित्रेण यो भाङ्क्ते सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
 ध्यायन् नारायणं देवं वाग्यतः प्रयतात्मवान् ।
 भुक्त्वावनतित्वैव प्राशयेदम्बु निर्मलम् ॥
 अमृतापिधानमसीतिमन्त्रेण कुशपाणिना ।
 किञ्चिदन्नमुपादाय पीतशेषेण वारिणा ॥
 पैलकेन तु तीर्थेन भूमौ दद्यात्तदर्थिनाम् ।
 रौरवे नरके घोरे वसतां क्षुत्पिपासया ॥
 तेषामन्नं सोदकञ्च अक्षय्यमुपतिष्ठतु ।
 इति दत्त्वोदकं तेषां तस्मिन्नेवासने स्थितः ॥
 प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च वक्त्रं संशोध्य वारिभिः ।
 हिराचम्य विधानेन मन्त्रेण प्राशयेज्जलम् ॥

पीत्वा मन्त्रजलं पश्चादाचम्य हृदयाम्बुजे ।
 राममिन्द्रीवरश्यामं चक्रशङ्खधनुर्धरम् ॥
 युवानं पुण्डरीकाक्षं ध्यात्वा मन्त्रं जपेदबुधः ।
 समासीनः सुखासने वेदमध्यापयेत्ततः ।
 सच्छिष्यान् यांस्तु शास्त्रं वा स्नेहाद्वा धर्मसंहिताम् ।
 इतिहासपुराणं वा कथयेच्छृणुयाच्च वा ।
 रत्नावस्तङ्गते सन्ध्यां वह्निः कुर्वीत पूर्ववत् ॥
 वह्निः सन्ध्या शतगुणं गोष्ठे शतगुणं तथा ।
 गङ्गाजले सहस्रं स्यादनन्तं विष्णुसन्निधौ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां जप्त्वा जपप्रं समाहितः ।
 पूर्ववत् पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अष्टाक्षरविधानेन निवेशैव समाहितः ।
 सायमौपासनं हुत्वा वैष्णवं होममाचरेत् ॥
 ध्यात्वा यज्ञमयं विष्णुं मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।
 तिलव्रीह्याजप्रचरुभिस्तैकेनापि वा यजेत् ॥
 वैश्वदेवं भूतबलिं हुत्वा दत्त्वा च आचमेत् ।
 शय्यायां विन्यसेद्देवं पर्यङ्के समलङ्किते ॥
 सविताने गन्धपुष्पधूपैरामोदिते शुभे ।
 शाययित्वा च देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन नासदासीदनेन च ।
 कृत्वा पुष्पाञ्जलिं पश्चादुपचारैः समर्चयेत् ॥
 श्रिये जात इत्यृचैव ध्रुवसूक्तेन च द्विजः ।
 दीपैर्नीराजनं कृत्वा पश्चादर्घ्यं निवेदयेत् ॥
 सुवाससा यवनिकां विन्यस्याथ समाहितः ।

द्वादशार्थं महामन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥
 अस्त्वैश्वर्यं शङ्खचक्राद्यैर्दिक्षु रक्षां सुविन्यसेत् ।
 स्तौत्रैः सुत्वा नमस्कृत्वा पुनः पुनरनन्तरम् ॥
 वैष्णवैश्च सुहृद्भिश्च भुञ्जीयादर्पितं हरिः ।
 आचम्याग्निमुपसृष्ट्वा समासीनस्तु वाग्यतः ॥
 ध्यायन् हृदि शुभं मन्त्रं जपेदष्टोत्तरे शतम् ।
 शेषाहिशास्त्रिनं देवं मनसैवार्चयेत्ततः ॥
 शयीत शुभशय्यायां विमले शुभमण्डले ।
 ऋतौ गच्छेद्दर्शपत्नीं विना पञ्चसु पर्वसु ॥
 पुत्रार्थं चेत्तु युग्मासु स्त्रीकामी विषमासु च ।
 न आहृदिवसे चैव नोपवासदिने तथा ॥
 नाशुचिर्मलिनो वापि न चैव मलिनानां तथा ।
 न क्रुद्धां न च क्रुद्धः सन् न रोगी नच रोगिणीम् ॥
 न गच्छेत् क्रूरदिवसे मघामूलद्वयोरपि ।
 ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय आचामेत्प्रयतात्मवान् ॥
 यतौ च ब्रह्मचारी च वनस्थो विधवा तथा ।
 अजिने कम्बले वापि भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरे ॥
 ध्यायन्तः पद्मनाभं तु शयीरन् विजितेन्द्रियाः ।
 अर्पयेद् वार्चयेद्दिष्णुं त्रिकालं अद्वयान्विताः ॥
 आचरेयुः परं धर्मं यथावृत्त्यनुसारतः ।
 प्रातः कृष्णं जगन्नाथं कीर्तयेत् पुण्यनामभिः ॥
 शौचादिकन्तु यत्कर्म पूर्वोक्तं सर्वमाचरेत् ।
 नैमित्तिकविशेषेण पूजयेत् पतिमव्ययम् ॥
 तत्तत्काले तु तन्मूर्त्ते रर्चनं मुनिभिः स्मृतम् ।

प्रसुप्ते पद्मनाभेतु नित्यं मासचतुष्टयम् ॥
 द्रोण्यान्दोलायामपि वा भक्त्या संपूजयेद्दिभुम् ।
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं रमया सह ॥
 नीलजीमूतसङ्काशं सर्वालङ्कारसुन्दरम् ।
 कौस्तुभोज्जासिततनुं वैजयन्त्या विराजितम् ॥
 लक्ष्मीघनकुचस्पर्शशुभोरस्कं सुवर्चसम् ।
 ध्यात्वैव पद्मनाभन्तु द्वादशार्धेन नित्यशः ॥
 पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाद्यै स्त्रिसन्ध्यास्त्रपि वैष्णवः ।
 निवेद्य पायसान्नं तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सहस्रं शतवारं वा हयं मन्त्रं जपेत्सुधीः ।
 द्वादशार्धमनुञ्चैव जवाज्येन तिलैश्च वा ॥
 केवलं चरुणा वापि जुहुयात्प्रतिवासरम् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारी सर्वभोगविवर्जितः ॥
 वार्षिकांश्चतुरो मासान् एवमभ्यर्च्य केशवम् ।
 बोधयित्वाथ कार्त्तिक्यां दद्यात् पुष्पाख्यनेकशः ॥
 साजैः स्त्रिलैः पायसेन मधुना च सहस्रशः ।
 मूलमन्त्रेण जुहुयात् सूक्तैश्चावभृथं ततः ॥
 सहस्रनामभिः कृत्वा दद्यादर्पणमेव च ।
 गृहं गत्वाथ देवेशम् पूजयित्वा यथाविधि ॥
 भोजयेद्द्वैषणवान् विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 शुक्लपक्षे नभोमासि द्वादश्यां वैष्णवः शुचिः ॥
 पवित्ररोपणं कुर्यान्नाभिमात्रायतं न्यसेत् ।
 तथा वक्षसि पर्यन्तं सहस्रन्तान्तव स्मृतम् ॥
 कुशग्रन्थिसहस्रन्तु पादान्तं विन्यसेत्ततः ।

सौवर्णीं राजतीं मूलां शतग्रन्थियुतां न्यसेत् ॥
 मृणालतान्तवं पश्चात् पुष्पमालां ततः परम् ।
 शतमौक्तिकहाराणि नानारत्नमयान्यपि ॥
 उपोष्यैकादशीं तत्र रात्रौ जागरणान्वितः ।
 अभ्यर्चयेज्जगन्नाथं गन्धपुष्पफलादिभिः ॥
 नीत्वा रात्रिं नर्तकाद्यैः प्रभाते विमले नदीम् ।
 गत्वा स्नात्वा च विविना तपयित्वेशमर्चयेत् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्मध्वाज्यतिलपायसैः ।
 हुत्वा दत्त्वा दशार्णेन सहस्रं जुहुयात्ततः ॥
 पञ्चादारोपयेद्विष्णोः पवित्राणि शुभानि वै ।
 पवस्व सोम इति च जपन् सूक्तं सुपावनम् ॥
 निवेदयेत्पवित्राणि तथा विष्णोर्यथाक्रमात् ।
 मन्दिरं कुशयोक्तेन वेष्टयन् परमात्मनः ॥
 वितानपुष्पमालाद्यै रत्नङ्गुल्य च सर्व्वतः ।
 सहस्रं द्वादशार्णेन भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ॥
 अथोपनिषदुक्तानि पञ्चसूक्तान्यनुक्रमात् ।
 त्वेह यत्पीतमित्यादि जपन् पुष्पाञ्जलीनतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं कुर्व्वीत पारणम् ।
 शक्त्या वा चोत्सवं कुर्याच्चिरात् वैष्णवीत्तमः ॥
 प्रत्यब्दमेव कुर्व्वीत पवित्रारोपणं हरेः ।
 क्रतुकोटिसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥
 तत्र दुर्भिन्नरोगादिभयं नास्ति कदाचन ।
 संप्राप्ते कार्तिके मासे सायाह्ने पूजयेद्भरिम् ॥
 हृद्यैः पुष्पैश्च जातीभिः कीमलैः सुलसीदलैः ।

अर्चये द्विष्णुं गायत्र्यानुवाकैर्वैष्णवैरपि ॥
 पावमान्यैश्च तन्मांसं भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
 अष्टाविंशति वा शक्त्या दद्याद्दीपान् सुपालिकान् ।
 सुवासितेन तैलेन गवाजीनाथवा हरेः ॥
 अष्टोत्तरशतं नित्यं तिलहोमं समाचरेत् ।
 मनुना वैष्णवेनापि गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ताभ्यामेव तदा विभोः ।
 हविष्यं मोदकं शुद्धं नक्तं भुञ्जीत वाग्व्यतः ॥
 तैलं शुक्तं तथा मांसं निष्पापान्माक्षिकं तथा ।
 चणकानपि माषांश्च वर्जयेत्कार्तिकेऽहनि ॥
 भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् नित्यं दानाद्दिशक्तयः ।
 अन्ते च भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
 एवं संपूज्य देवेशं कार्तिके द्वातुक्कोटिभिः ;
 पुण्यं प्रापयानघो भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥
 दशमीमिश्रितां त्यक्त्वा विलायानरुणोदये ।
 उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादशीं वापि वैष्णवः ॥
 स्नात्वामलक्या नद्यां तु विधानेन हरिं यजेत् ।
 सुगन्धकुसुमैः शुभ्रैरुपचारैश्च सर्वशः ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुराणं संहितां पठेत् ;
 जागरेऽस्मिन्नशक्तश्चेद्दर्भान्मास्तीय वैष्णवः ॥
 पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्राक्तमाहितः ।
 ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
 स्नात्वा सन्तर्प्य देवेशं तुल्यस्या मूलमन्त्रतः ।

द्वयेन वा विष्णुसूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलींस्ततः ॥
 तथैव जुहुयादाजगं मन्त्रेणैव शतं ततः ।
 पायसान्नं निवेद्येशे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 ध्यायन् कमलपत्राक्षं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 अहःशेषं समानीय पुराणं वाचयन् बुधः ॥
 सायाह्ने समनुप्राप्ते दीलायां पूजयेद्हरिम् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥
 ब्राह्मणस्य तु सूक्तैश्च शनैर्दीलां प्रचालयेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां गीतवादैः प्रबन्धकैः ॥
 एवं संपूजयेद्देवं तस्यां निशि समाहितः ।
 मध्याह्ने पूजयेद्विष्णुं वैष्णवेन समाहितः ॥
 चम्पकैः शतपत्रैश्च करवीरैः शितैरपि ।
 वैष्णवेनैव मन्त्रेण पूजयेत्कमलापतिम् ॥
 नकरीन्द्रेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरिः ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं दद्यात् पुष्पाणि भक्तितः ॥
 तथैव होमं कुर्वीत तिलैर्ब्रीहिभिरेव वा ।
 सुदध्यन्नं फलयुतं वैवेद्यं विनिवेदयत् ॥
 दीपैर्नीराजनं कृत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 मन्द्वारे तु सायाह्ने तावत्सम्यगुपोषितः ॥
 तिलैः स्नात्वा विधानेन सन्तर्प्य च सनातनम् ।
 नृसिंहवपुषं देवं पूजयेत्तद्विधानतः ॥
 मन्त्रराजेन गायत्र्या मूलमन्त्रेण वा यजेत् ।
 अखण्डविल्वपत्रैश्च जातिकुन्दैश्च यूथिकैः ॥
 च्छन्नः पञ्चीशना शान्त्याः त्वमग्ने ! द्युभिरोति च ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं भक्त्या मन्त्रेणैव शतं यथा ॥
 आभ्यामेवानुवाकाभ्यां प्रत्यृचं जुहुयाद् दृष्टम् ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं विल्वपत्रैर्घृतान्वितैः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 मधुशर्करसंयुक्तानूपान् मोदकांस्तथा ॥
 मण्डकान् विविधान् भक्ष्यान् सूपान् मधुमिश्रितम्
 सुवासितं पानकञ्च नृसिंहाय समर्पयेत् ॥
 नृत्यं गीतं तथा वाद्यं कुर्वीत पुरतो हरेः ।
 भोजयेच्च ततो विप्रान् नव सप्ताथ पञ्च वा ॥
 हर्यर्पितहविष्यान्नं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
 ध्यायेन्नृसिंहं मनसा भूमौ स्वप्राज्जितेन्द्रियः ॥
 एवं शनिदिने देवमभ्यर्च्य नरकेशरिम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति सोऽश्वमेधायुतं लभेत् ॥
 षष्टिवर्षसहस्रं स पूजां प्राप्नोति केशवः ।
 कुलकोटिं समुद्धृत्य वैकुण्ठपुरमाप्नुयात् ॥
 प्रायश्चित्तमिदं गुह्यं पातकेषु महस्त्वपि ।
 अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥
 पक्षे पक्षे पौर्णमास्यामुदितेऽस्मिन्दिवाकरे ।
 स्नात्वा संपूजयेद्विष्णुं वामनं देवमव्ययम् ॥
 समासीनं महात्मानं तस्मिन् पूर्णेन्दुमण्डले ।
 सन्तर्पयेच्छुभजलैः कुसुमाक्षतमिश्रितैः ॥
 तत्र मूलेन मन्त्रेण पूजयेत् परमेश्वरम् ।
 तुलसीकुन्दकुमुदैरथ पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 त्वं सोम इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत ।

पश्चाद्भोमं प्रकुर्वीत पायसान्नं सशर्करम् ॥
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं सूक्तैः प्रत्यृचं तथा ।
 अग्निसोमानुवाकेन समिद्धिः पिप्पलीर्यजेत् ॥
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नेन शक्तिः ॥
 स्वयं भुक्त्वा हविः शेषं शयीत नियतेन्द्रियः ।
 एवं संपूज्य देवेशं पौर्णमास्यां जनार्दनम् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
 मघायामपि पूर्वाह्णे स्नात्वा कृष्णं जलैर्द्विजः ॥
 सन्तर्प्य मूलमन्त्रेण तिलमिश्रिवारिभिः ।
 तर्पयित्वा पितॄन्देवानर्चयेद्व्युत्तं ततः ॥
 कृष्णैश्च तुलसीपत्रैः केतकैः कमलैरपि ।
 शोणितैः करवीरैश्च जपाकुटजपाटलैः ॥
 अस्य वामेति सूक्तैः दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कृष्णं श्रीतुलसीदलैः ॥
 तथैव जुहुयादग्नौ तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ।
 आज्येन पौरुषं सूक्तं प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥
 नारायणानुवाकेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 सुसंयावैः सौहृदैश्च शाल्यन्नं विनिवेदयेत् ॥
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 तस्यां रात्रौ जपेन्मन्त्रमयुतं हरिसन्निधौ ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यग्रात्कुशीत्तरे ॥
 एवं संपूज्य देवेशं मघायां वैष्णवोत्तमः ।

उद्धृत्य वंशजान् सर्वान् वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
 व्यतीपाते तु संप्राप्ते हयग्रीवं जनार्दनम् ।
 पुष्पैश्च करवीरैश्च पुण्डरीकैः समर्चयेत् ॥
 योरयोत्यनुवाकेन प्रत्यृचं वै यजेद्बुधः ।
 मन्त्रेण च शतं दत्त्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
 यवैश्च तण्डुलैर्वापि तिलैः पुष्परमापि वा ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
 अभूदेकाद्यष्टसूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ।
 शेषं निवेद्य हरये संप्राश्याचमनं चरेत् ॥
 सहस्रशीर्षसूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 शाल्योदनं सूपयुतं विविधैश्च फलैरपि ॥
 गवाज्येन युतं दत्त्वा दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादंक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 हविष्यन्तु स्वयं भुक्त्वा भूमौ सप्याज्जितेन्द्रियः ॥
 एवं संपूज्य देवेशं व्यतीपाते सनातनम् ।
 दशवर्षसहस्रस्य पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥
 ग्रहणे रविसंक्रान्तौ वराहवपुषं हरिम् ।
 कुमुदैरुज्जलैः पद्मैस्तुलसीभिः कुरन्दकैः ॥
 अर्चयेद्बुधं देवं तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
 दूरादिहेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
 मन्त्रेण च सहस्रं तु शतं वापि यजेत्तदा ।
 तिलैश्च जुहुयात्तद्वत् सूक्तेन प्रत्यृचं घृतम् ॥
 सूपान्नं कसरान्नं च भक्ष्या पूर्वा घृतप्लुतान् ।
 नैवेद्यं विनिवेद्ये शे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥

एवं संपूज्य देवेशं संक्रान्तौ ग्रहणे हरिम् ।
 कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥
 वैशाखे पूजयेद्रामं काकुत्स्थं पुरुषोत्तमम् ।
 सीतालक्ष्मणसंयुक्तं मध्याह्ने पूजयेद्विभुम् ॥
 पुन्नागकेतकीपद्मैरुत्पलेः करवीरकैः ।
 चाम्पेयवकलैः पजां षडर्णैर्नैव कारयेत् ॥
 जातयेवाति सूक्तेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 संचेपेण शतश्लोक्यां प्रतिश्लोक्या यजेत्तथा ॥
 पुष्पाञ्जलिं सहस्रं तु मन्त्रेणैव यजेत्तमाम् ।
 त्वमग्न इति सूक्तेन पायसं जुहुयादृचा ॥
 पञ्चान्मन्त्रेणाज्यहीमौ नैवेद्यं पायसं घृतम् ।
 कदलीफलं शर्करां च पानकं च निवेदयेत् ॥
 पञ्च सप्त तयो वापि पूजनीया द्विजोत्तमाः ।।
 सुहृद्यैरन्नपानाद्यैर्गोहिरण्यादिदक्षिणैः ॥
 हविषान्नं स्वयं भुक्त्वा पठेद्रामायणं नरः ।
 एवं संपजय विधिवद्राघवं जानकीयुतम् ॥
 भुक्त्वा भोगान् मनोरम्यान् विष्णुलोके महीयते ।
 लक्ष्मीनारायणं देवं भार्गवे वासरे निशि ॥
 अखण्डविल्वपत्रैश्च तुलसीकीमलैर्दलैः ।
 अर्चयेन्मन्त्ररत्नेन वामाङ्गस्थश्रिया सह ॥
 चन्दनं कुङ्कुमोपेतङ्गस्तर्यां च समर्पयेत् ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 मन्त्रद्वयेन पुष्पाणां सहस्रं च निवेदयेत् ।
 त्वमग्न इति सूक्तेन प्रत्यूचं कुसुमान् यजेत् ॥

अखण्डविल्वपत्रैर्वा पद्मपत्रैर्घृतेन वा ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥
 अग्निं न वेति सूक्तेन तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयात् सुगन्धकुसुमैः शतम् ॥
 मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् पायसान्नं सशर्करम् ।
 शाल्यन्नं पृषदाज्यं च भक्त्यास्मै विनिवेदयेत् ॥
 अभ्यर्च्य विप्रमिथुनान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
 भोजयित्वा यथाशक्त्या पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 मन्वन्तरशतं त्रिणुं दुग्धाव्यौ हेमपङ्कजैः ।
 संपूज्य यद्वाप्नोति तत्फलं भृगुवासरे ॥
 एवं संपूज्यमानसु तस्मिन्नहनि वैष्णवैः ।
 लक्ष्म्या सह हरिः साक्षात् प्रत्यृचं तत्क्षणाद्भवेत् ॥
 कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सायंसन्ध्यासमागमे ।
 गोपालपुरुषं कृष्णमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
 मल्लिकामालतीकुन्दयूथी कुटजकैतकैः ॥
 लोधनीपार्जुनैर्नागैः कर्णिकारैः कदम्बकैः ।
 कीर्तिदारैः करवीरैर्विल्वैरास्फोटकैरपि ॥
 दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 ये विंशतीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 श्रीकृष्णं तुलसीपत्रैः प्रत्यृचं पजयेद्दिभुम् ।
 श्रीकृष्णाय नम इति सूक्तेनाष्टोत्तरं शतम् ॥
 पजयित्वाथ होमन्तु तिलैः कृष्णैर्घृतान्वितैः ।
 प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात् पुरुषोत्तमम् ॥
 समिद्धिः पिप्पलैश्चापि मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।

नामभिः केशवाद्यैश्च चरुं पश्चाद् दृतप्लुतम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पृषदाजग्रं शतं तथा ।
 गुडोदकं सर्पिषाक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥
 क्षीरान्नं शर्करोपेतं नैवेद्यञ्च समर्पयेत् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं कृष्णाष्टम्यां विधानतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुजग्रमाप्नुयात् ॥
 द्वयोरप्यनयोः श्रीशं कूर्मरूपं समर्चयेत् ।
 ससागरां महीं सर्वां लभते नात संशयः ॥
 अर्चयेन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 अर्चयित्वा विधानेन हविष्यं यज्जनैर्युतम् ॥
 सुदीर्घयन्त्रराजान् सूपष्टतमिश्रान् निवेदयेत् ।
 अहं यवेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सहस्रं मूलमन्त्रेण पूजयेत्तुलसीदलैः ।
 तिलमिश्रैश्च पृथुकै जुहुयाद्ब्रह्मवाहने ॥
 प्रयत्न इति कृत्वाभ्यां नासदासीत्यनेन च ।
 मन्त्रेणाजग्रं सहस्रन्तु जुहुयाद्वैष्णवीत्तमः ॥
 भोजयेद्वैष्णवान् भक्त्या विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ।
 कौर्मै तु शतवर्षन्तु समभ्यर्च्य विधानतः ॥
 अत्राप्यर्चनमात्रेण तत्फलं समवाप्नुयात् ।
 मधुशुक्लप्रतिपदि केशवं पूजयेद्द्विजः ॥
 स्नात्वा मध्याह्नसमये करवोरैः सुगन्धिभिः ।
 अग्निमील इत्याद्येन प्रेत्यृचं कुसुमैर्यजेत् ॥
 मन्त्ररत्नेन वाभ्यर्च्य चरुपायसहोमकृत् ।

ईले द्यावेति सूक्तेन यदिन्द्राग्नीत्यनेन च ॥
 विष्णुसूक्तैश्च जुहुयाद्गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
 अपूपान् कटकाकारान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् शक्त्या दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥
 सायं सम्वत्सरं तत्र सम्यक् संपूजयेद्भरिम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
 तस्मिन्नवस्थां शुक्ले तु नक्षत्रे दितिर्दिवते ।
 तत्र जातो जगन्नाथो राघवः पुरुषोत्तमः ॥
 तस्मिन्नुपोष्य मध्याह्ने स्नात्वा सन्ध्यां विधानतः ।
 तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्चयेद्भ्राघवं हरिम् ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 अभ्यर्च्य जगतामीशं जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 शान्तिं शास्त्रं पुराणञ्च नान्नां विष्णोः सहस्रकम् ॥
 पावमानैर्विष्णुसूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 रामायणशतश्लोक्या दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
 सशर्करं पायसान्नं कपिलाघृतसंयुतम् ।
 रन्भाफलं पानकञ्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 पीतानि नागपर्णानि स्निग्धपूगीफलानि च ।
 कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ॥
 दौपान्त्रीराजयेद्भक्त्या नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 प्रीतये रघुनाथस्य कुर्याद्दानानि शक्तितः ॥
 षडक्षरेण साहस्रं तिलैर्वा पायसेन वा ।
 कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा घृतेन जुहुयात्ततः ॥

अस्य वामेति सूक्तेन समिद्धिः पिप्पलस्य तु ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात्द्वित्रियामं समर्चयेत् ।
 प्रभाते विमले चापि ततो भरतजम्बनि ॥
 तृतीयेऽहनि मध्याह्ने सौमित्ते र्जन्मवासरे ।
 सानुजं जगतामोशमर्चयेत् पूर्ववद्विजः ॥
 पूजां पुष्पाञ्जलिं होमं जपं ब्राह्मणभोजनम् ।
 अविच्छिन्नं तथा कुर्यादग्निहोतृं त्रिवासरम् ॥
 एवं तिरातं कुर्वीत राघवाणां विधानतः ।
 महोत्सवं जन्मभेषु प्रत्यब्दं चैत्रमासिके ॥
 चतुर्थेऽहनि तथा नद्यां कुर्यादवभृतं द्विजः ।
 वैष्णवैरनुवाकैश्च रामनामभिरेव च ॥
 चरितं रघुनाथस्य जपन्नवभृतं चरेत् ।
 देवान् पितृंश्च सन्तर्प्य गृहं गत्वार्चयेत्प्रभुम् ॥
 कुर्यादवभृथेष्टिञ्च चरुणा पायसेन वा ।
 अस्य वामेति सूक्तेन परीमात्वेत्यनेन च ॥
 प्रत्यृचं जुहुयात्पश्चात्कान्ते ण शतसंख्यया ।
 हुत्वा समाप्य होमन्तु शेषं सम्प्राशयेच्चरुम् ॥
 आचम्य पूजयेद्देवं वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 स्वयं भुङ्जीत तद्रात्रौ वृद्धशायी समाहितः ॥
 एवं द्वादशभिः पूज्यश्चैत्रे नावमिके तथा ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपनिवासिनम् ॥
 संपूज्य यदेवाप्नोति तदेवात्र समश्नुते ।
 यज्ञायुतशतं लब्ध्वा विष्णुलोके महीयते ॥

तस्यैव पीर्णमास्याञ्च शीतांशो रुदये तथा ।
 स्नात्वा संपूजयेद्देवं माधवं रमया सह ॥
 शुद्धजाम्बूनदप्रख्यं कन्दर्पशतसन्निभम् ।
 लक्ष्म्या सह समासीनं विमले हेमपङ्कजे ॥
 चन्दनेन सुगन्धेन करवीराजपङ्कजैः ।
 कर्पूरकुङ्कुमापेतचन्दनेन च पूजयेत् ॥
 तन्मन्त्रमन्तरत्नाभ्यां माधवं विधिना यजेत् ।
 मण्डकान् चीरसंयुक्तान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
 कृष्णरन्ध्राफलैर्जुष्टं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 अस जीवत्व इत्यादि षट्सूक्तैः कुसुमैर्यजेत् ॥
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कीमलैः सुलसीदलैः ॥
 संपूज्य होमं कुर्वीत साज्येन चरुणा ततः ।
 विहीभोतोरित्यनेन सूक्तेन प्रत्यृचं द्विजः ।
 कमलैर्विल्वपत्रैर्वा मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ॥
 हुत्वाथ पीरुषं सूक्तं श्रीसूक्तं जुहुयाद्विजः ।
 सहस्रनामभिः सुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 हुतशेषं स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः ।
 एवं संपूज्य देवेशं माधव्यां मधुसूदनः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति हरिसायुज्यमाप्नुयात् ।
 वैशाख्यां पीर्णमास्यान्तु मध्याह्ने पुरुषोत्तमम् ॥
 अर्चयेद्रक्तकमलैः रूपलैः पाटलैरपि ।
 क्लीवेरकरवीरैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 दध्यन्नं फलसंयुक्तं पायसञ्च निवेदयेत् ।
 प्रत्यृचं चेद्विषं सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयात्ततः ॥

साराष्ट्रे द्वेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ।
 शक्त्या विप्रान् भोजयित्वा पूजयेद्देशिकं तथा ॥
 तस्मिन् सम्पूजितो देवः प्रत्यक्षस्तत्क्षणादुभवेत् ।
 शयने भोजयेद्विष्णुं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
 कुशप्रसूनदूर्वाग्रपुण्डरीककदम्बकैः ।
 मूलमन्त्रेण श्रीविष्णुं गायत्र्या च समर्चयेत् ॥
 सत्येनोत्तमसूक्तेन ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तुलसीपल्लवैस्तथा ॥
 पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत विष्णुसूक्तैः सुपायसम् ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयादाज्यमष्टोत्तरं शतम् ॥
 सशर्करं पायसान्नमपूपान्विनिवेदयेत् ।
 विश्वजितेति सूक्तेन कुर्यान्नीराजनं ततः ॥
 भोजयेद्दैत्यान् विप्रान् पूजयेच्च विशेषतः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
 प्राजापत्यर्चसं युक्ता नभःकृष्णाष्टमी यदा ।
 नभस्यैव भवेत्सातु जयन्ती परिकीर्तिता ॥
 तस्यां जातो जगन्नाथः केशवः कंसमर्दनः ।
 तस्मिन्नुपोष्य विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 अष्टमी रोहिणीयोगो मुहूर्तं वा दिवानिशम् ।
 मुख्यकाल इति ख्यातस्तत्र जातः स्वयं हरिः ।
 मासद्वये यद्यलाभे योगे तस्मिन् दिवा निशि ॥
 नवमी रोहिणीयोगः कर्त्तव्या वैष्णवैर्द्विजैः ।
 रात्रियोगस्तु बलवान् तस्यां जातो जनार्दनः ॥
 तिलेन वै भवान्ते च पारणा यत्र चोच्यते ।

यामत्रयवियुक्तायां प्रातरेव हि पारणा ॥
 पूर्वोदुर्नियमं कुर्याद्भक्तधावनपूर्वकम् ।
 प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् कृष्णमव्ययम् ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण बालकृष्णतनुं हरिम् ।
 सुकृष्णतुलसीपत्रैरर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
 दुग्धं क्षीरं शर्कराञ्च नवनीतं निवेदयेत् ।
 सहस्रमयुतं वापि जपेन्मन्त्रं षडक्षरम् ॥
 गवाज्रं जुहुयादङ्गी कृष्णमन्त्रेण पायसम् ।
 सहस्रं शतवारं वा प्रत्यृचं विष्णुसूक्तकैः ॥
 हुत्वा सुगन्धिपुष्पाणि तैरेव च समर्चयेत् ।
 सहस्रनाम्नां गीतानां पठनं गुरुपूजनम् ॥
 वष्णवान् भोजयेच्छक्त्या हुतशेषं सक्तस्त्रयम् ।
 हुत्वा कुशीक्षरे स्वप्यादभूमी नियमवान् शुचिः ॥
 परेऽङ्गुष्ये विधिवत् स्नात्वा नद्यां विधानतः ।
 तर्पयित्वा जगन्नाथं पितृन्देवांश्च तर्पयेत् ॥
 पूर्ववत् पूजयित्वेशं जपहीमादिकं चरेत् ॥
 अवैष्णवं द्विजं तस्मिन् वाङ्मात्रेणापि वार्चयेत् ।
 पुराणादिप्रपाठेन रात्रौ जागरणं चरेत् ॥
 शीतांशावुदिते स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
 नवो नवो भवतीत्युच्चार्यं विनिवेदयेत् ॥
 अर्चयेन्मातुरुत्सङ्गे स्थितं कृष्णं सनातनम् ।
 तुलसीगन्धपुष्पैश्च कस्तूरीचन्द्रचन्दनैः ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण भक्त्या सम्यजयेद्भरिम् ।
 वसुदेव नन्दगोपं बलभद्रञ्च रोहिणीम् ॥

यशोदां च सुभद्रां च मायां दिक्षु प्रपूजयेत् ।
 प्रह्लादानीन् वष्णवांश्च तथा लोकेश्वरानपि ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
 अनूनमिति सूक्तेन भक्त्या नीराजनं तथा ॥
 शन्न इत्यादिसूक्तैश्च दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा शय्यायां विनिवेशयेत् ।
 गीतं नृत्यञ्च वाद्यञ्च यथा शक्त्या च कारयेत् ॥
 ततः प्रभातसमये सन्ध्यामन्वाह्यं वैष्णवः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण तुलसीचन्दनादिभिः ॥
 सम्पूज्य वैष्णवैः सूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 मन्त्रेण जुहुयादाजगं सहस्रं हव्यवाहने ॥
 ममाग्र इति सूक्ताभ्यां जुहुयात्पायसं ततः ।
 परोमतेति सूक्तेन चरुं तिलविमिश्रितम् ॥
 सर्वैश्च भगवन्मन्त्रैरेकैकामार्हुतिं यजेत् ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 ततो मङ्गलवादित्रैर्यागैर्योक्तैश्च चामरैः ॥
 लाजैर्हरिद्राचूर्णैश्च गन्धैः पुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 मुदा विकीरयन् सर्वे बालवृद्धाश्च मध्यमाः ॥
 नार्थश्च रमणैः सार्द्धं सुवासिन्यश्च योषितः ।
 आरोप्य शिविकायान्तु देवकीनन्दनं हरिम् ॥
 अकर्दमां नदीं रम्यां तडागं वा मनोहरम् ।
 गच्छेयुर्गाहशैवालजलौकादिविवर्जितम् ॥

कुर्यादवभृतं तत्र पावमान्यैः पवितकैः ।
 विष्णुसूक्तैश्च सुस्नात्वा देवान् पितॄंश्च तर्पयेत् ॥
 विचित्राणि च भक्ष्याणि दद्यात्तत्र शुभान्वितः ।
 गृहं गत्वा तथैवेशं पूर्ववत्पूजयेद्द्विजः ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 हिरण्यवस्त्राभरणैराचार्यं पूजयेत्तु सः ॥
 स्वयञ्च पारणां कुर्यात् पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
 सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायामर्चयेद्भरिम् ॥
 चतुः स्तम्भां चतुर्धामवितानाद्यैरलङ्कताम् ।
 धूपैर्दीपैश्चैव रम्यां दोलां सम्यज्जयेद्द्विजः ॥
 स्तम्भेषु वेदान् मन्त्रांश्च धामस्वभ्यर्च्य कच्छपम् ।
 प्रादेष्वाशागजान् पीठे सप्तच्छन्दांसि चास्तरे ॥
 प्रणवञ्चातपतैर्धु शेषङ्कीर्तौ खगेश्वरम् ।
 इतिहासपुराणानि सर्वतः परिपूजयेत् ॥
 तस्यां निवेश्य दोलायां वासुदेवं श्रियः पतिम् ।
 उपचारैर्गर्चयित्वा शनैर्दोलाञ्च दोलयेत् ॥
 वेदाद्यैर्ब्रह्मणः सत्यैः सूक्तैरङ्गैर्द्विजोत्तमः ।
 सामगानैः प्रबन्धैश्च गायन् कृष्णं जगद्गुरुम् ॥
 सुवासिन्यो दोलयित्वा वैष्णवान् पूजयेत्ततः ।
 एवं संपूज्य देवेशं पापैर्मुक्तो हरिं व्रजेत् ॥
 दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
 कोटियागानुजं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
 शिवब्रह्मादयो देवा नारदाद्या महर्षयः ।
 दोलायां दर्शनार्थं वै प्रयान्थलुचरैः सह ॥

गन्धर्वाप्सरसः सर्वा विमानस्थाः सकिन्नराः ।
 गायन्ति सामगानैश्च दीलायामर्चितं हरिम् ॥
 गवाजप्रसंयुतैर्दीपैर्भक्त्या नीराजनं चरेत् ।
 मरुत्व इन्द्र सूक्तेन भङ्गलाशीभिरेव च ॥
 ताम्बूलफलपुष्पाद्यैर्वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 आशिषोवाचनं कृत्वा नमस्कृत्वा विसर्जयेत् ॥
 एवं संपूजा देवेशं जयन्त्यां मधुसूदनम् ।
 सर्वान् लोकान् जपेत्त्वाशु याति विष्णोः परं पदम् =
 मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां विष्णुदैवते ।
 अदित्यामुदभूद्विष्णुरूपेन्द्रो वामनोऽव्ययः ॥
 तस्यां स्नानोपवासाद्यमक्षय्यं परिकीर्तितम् ।
 श्रीकृष्णजन्मवत् सर्वं कुर्यादत्रापि वैष्णवः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 माघमासे तु सप्तम्या मुदिते चैव भास्करे ।
 स्नात्वा नद्यां विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 रक्तैश्च करवीरैश्च कुमुदेन्द्रीवरादिभिः ।
 मन्त्ररत्ने नार्चयित्वा पायसान्नं निवेदयेत् ॥
 यतश्च गोपा इत्यादि दशसूक्तान्यनुक्रमात् ।
 पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या वै प्रत्यूचं वैष्णवोत्तमः ॥
 सहस्रं शतवारं वा मन्त्रेणापि यजिष्यतः ।
 पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषकर्म समाचरेत् ॥
 नीराजनं ततो दद्यादयं गौरित्यनेन तु ।

इति वा इति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 गुरुं सम्पजयेद्भक्त्या भुञ्जीत तद्विविः स ॥ १ ॥
 अधःशायी ब्रह्मचारी जपेद्रात्रौ समाहितः ।
 एवं सम्पूज्य देवेशं तस्मिन्नहनि वैष्णवः ॥
 त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 हादशग्रामपि तस्यां वै यज्ञवराहमच्युतम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेत् प्रयतात्मवान् ।
 महिसाक्षं घृताक्तं वै धूपं दद्यात् प्रयत्नतः ॥
 दद्यादष्टाङ्गदीपं च गवाज्येन च वैष्णवः ।
 सशर्कराजं सूपान्नं मोदकान् कसरं तथा ॥
 इक्षुदण्डानि रम्याणि फलाणि च निवेदयेत् ।
 प्रतेमहीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि भक्तिमान् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुणा पायसेन वा ।
 मधुसूक्तेन हीतव्यं गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 आज्येन वैष्णवैर्मन्त्रैः त्रिशतं त्रिभिरेव तु ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या गुरुं चापि प्रपूजयेत् ।
 सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
 तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
 कोदण्डस्थे दिनकरे तस्मिन्नासि निरन्तरम् ॥
 अरुणोदयवेलायां प्रातः स्नानं समाचरेत् ।
 तर्पयित्वा विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ॥
 नारायणं जगन्नाथं मर्चयेद्विधिवद् द्विजः ।

पौरुषेण विधानेन मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
 शतपत्रैश्च जातीभिस्तुलसीवित्स्वपुष्करैः ।
 गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 पायसान्नं शर्करान्नं मुद्गान्नं सघृतं हविः ।
 सुवासितञ्च दध्यन्नमूपान् मधुमिश्रितान् ॥
 मोदकान् पृथुकान् लाजान् शष्कुलीचणकानपि ।
 विविधानि च भक्ष्याणि फलानि च निवेदयेत् ॥
 वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम् ।
 ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च ॥
 ऋचामशीतिपादश्च पारायणं प्रकीर्तितम् ।
 वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यजित् ॥
 रात्रौ होमं प्रकुर्वीत तिलैर्त्रीहिभिरेव वा ।
 सर्ववेदेष्वशक्तस्तु होमकर्माणि वैश्रवः ॥
 वैष्णवैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहुयाद्बुधः ।
 यजुर्नापि तथा साम्ना शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 अशक्नो यस्तु वेदेन प्रतिवासरमनुगतम् ।
 मूलमन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
 तेनैव जुहुयाद्भक्त्या सहस्रं वक्त्रिमण्डले ।
 अथवा रघुनाथस्य चारित्र्येण महात्मनः ॥
 प्रतिश्लोकेन पुष्पाणि दद्यान्मासं निरन्तरम् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारौ सकृद्भोजी भवेद्द्विजः ॥
 मासान्ते तु विशेषेण पूजयद् वैष्णवान् द्विजान् ।
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं धनुर्मासे निरन्तरम् ॥
 दिने दिने वैष्णवेष्ट्या फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।

यं यं कामयते चित्ते तन्तमाप्नोति पूरुषः ॥
 महद्भिः पापकैर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 तपोभासुप्रदिते भानौ मासमेकं निरन्तरम् ॥
 स्नात्वा नद्यां तडागे वा तर्पयेत्पतिमच्युतम् ।
 अर्चयेन्माधवं नित्यं तन्मन्त्रेणैव तत्र वै ॥
 मन्त्ररत्नेण वा नित्यं माधवीचूतचम्पकैः ।
 मण्डपानि विचित्राणि शर्कराजप्रयुतानि च ॥
 शाल्यन्नं दधिसंयुक्तं भीदकांश्च निवेदयेत् ।
 वैष्णवैः पावमानैश्च कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 तिलैश्च जुहुयादङ्गौ मधुशर्करमिश्रितैः ।
 प्रत्यूचं पूरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ॥
 सहस्रं मूलमन्त्रेण तन्मन्त्रेणापि वै द्विजः ।
 सहस्रं वा शतं वापि शक्ताश्च जुहुयाद् बुधः ॥
 यज्ञे यज्ञमिति ऋचा दीपान्नीराजयेत्ततः ।
 रानौ दोलार्चनं कुर्याद्वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥
 मासान्ते भोजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
 एवं सम्पूजिते तस्मिन् प्रसन्नोऽभुञ्जनार्दनः ॥
 ददाति स्वपदं दिव्यं योगिगम्यं सनातनम् ।
 फालगुण्यां पौर्णमास्यां वे उदिते च निशाकरे ॥
 उपोष्य विधिवद्भक्तिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
 तिलैश्च करवीरैश्च कर्णिकारैश्च पाटलैः ॥
 कुन्दसहस्रकुसुमैर्यजेत् तं कमलापतिम् ।
 विष्णुसूक्तैः प्रत्यूचं च चरुणाज्येन मन्त्रतः ॥
 ब्रह्मा देवानामनेन दीपान्नीराजयेत्ततः ।

ग्रसन्नी नित्यमनेन उपस्थाय सनातनम् ।
 वैष्णवान् भोजयेच्छक्त्या भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ॥
 एवं सम्पूज्य देवेशं तस्यां रात्रौ सनातनम् ।
 षष्टिवर्षसहस्रस्य पूजामाप्नोत्यसंशयः ॥
 एवं सम्पूजयेद्विष्णुं निमित्तेषु विशेषतः ।
 यथाकालं यथावर्णं यथाशक्त्या यथाबलम् ॥
 यथोक्तपुष्पालाभेतु तुलस्या वै समर्चयेत् ।
 नैवेद्यस्याप्यलाभे तु हविष्यं वा निवेदयेत् ॥
 सूक्तानि वैष्णवान्येव सूक्तालाभे यथा यजेत् ।
 एकेन वा पौरुषेण सूक्तेन जुहुयात्तथा ॥
 सर्वत्राजग्रं प्रशस्तं स्याद्धोमद्रव्याद्यलाभतः ।
 मन्त्रालाभे मूलमन्त्रं सर्वतन्त्रेषु यो यजेत् ॥
 उपस्थानन्तु सर्वत्र तद्विष्णोरिति वा ऋचा ।
 नौराजनन्तु सर्वत्र श्रिये जातेत्यनेन वा ॥
 तत्तत्कालोचितं सर्वं मनसा वापि पूजयेत् ।
 तुलसीमिश्रितं तोयं भक्त्या वापि समर्पयेत् ॥
 सर्वेष्वेव निमित्तेषु महाभागवतोत्तमान् ।
 संपूज्य परिपूर्णत्वमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥
 इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे भगवन्नित्य-
 नैमित्तिकविधिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

हारीत उवाच ।

महोत्सवविधिं कुर्याद्देवस्य परमात्मनः ॥
 ग्रामार्चायाः प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना नृप ! ।

यात्रोत्सवे कृते विष्णोः श्रुतिस्मृत्युक्तमार्गतः ॥
 अनावृष्ट्यग्निदुर्भिक्षभयं नास्त्यत्र किञ्चन ।
 वारिजं वातजं वाग्निसर्पविद्युद्विषत्कृतम् ॥
 महारोगग्रहैश्चैवं यद्भयं चामवासिनाम् ।
 कृते महोत्सवे तत्र भयं नास्ति न संशयः ॥
 तस्य दासा भविष्यन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
 सार्वभौमो भवेद्राजा भक्त्या कृत्वा महोत्सवम् ॥
 नवाङ्गिकं च सप्ताहं पञ्चाहं प्रत्यहं तथा ।
 सम्बत्सरे ऋतौ मासि पक्षे कुर्यात् क्रमेण तु ॥
 तस्मिन्नादौ शुभदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 अङ्कुरार्पणमादौ तु गरुत्मन्केतुमुच्छयेत् ॥
 याश्च षडित्योषधयः केतुको वेद इत्यपि ।
 अश्वत्याख्यशमीगर्भशुभामरणिमाहरेत् ॥
 निर्मथीतेति सूक्ते न तथैवासीदमीति च ।
 आभ्यां च प्रत्यूचं तस्मिन्निष्पाधानादि पूर्ववत् ॥
 चर्वाज्यैरयमन्नीति उपस्थायाच्येत्तथा ।
 तदग्निं संग्रहेत्तावदुत्सवः परिपूर्यते ॥
 दीक्षितः स भवेत्तावदाचार्यो विजितेन्द्रियः ।
 वेदवेदाङ्गविच्छ्रैतस्मार्तकर्मविधानवत् ॥
 महाभागवतो विप्रस्तान्विकः सर्वकर्मसु ।
 लौकिके वा प्रकुर्वीत मयिताग्निं चेद्यदि ॥
 आभ्यामेव च सूक्ताभ्यामग्नौ देवं यजेद्वधः ।
 प्रातः स्मार्तविधानेन धीतवस्त्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ॥
 ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्दान्तेर्यागभूमिं विशेदगुरुः ।

देवालयस्य मध्ये तु वेदिं रम्यां प्रकल्पयेत् ॥
 अङ्कुरार्पणपात्रैश्च भद्रकुम्भैरलङ्कृताम् ।
 वितानकुसुमाद्युक्तां कृत्वा तत्र सुखासने ॥
 महोत्सवाहं विम्बं च निवेश्यास्तिन् प्रपूजयेत् ।
 श्रीभूनिलादिसंयुक्तं नित्यैः परिजनैर्वृतम् ॥
 मन्तरत्नविधानेन पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
 इमे विप्रस्येत्यादिभि स्त्रिभिः सूक्तैश्च पूजयेत् ॥
 सुरभीणि च पुष्पाणि प्रत्यूचं विनिवेदयेत् ॥
 चतुर्दिक्षु च चत्वारो ब्राह्मणा मन्त्रवित्तमाः ।
 वाराहं नारसिंहं च वामनं राघवं मनुम् ॥
 ईशान्यादिषु चत्वारो विष्णुमन्त्रान् विदिक्षु च ।
 वेद्या दक्षिणतः कुण्डं लक्षणाढ्यं च तत्र तु ॥
 हुताशनं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानानिकं चरेत् ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुं तिलविमिश्रितम् ।
 प्रत्यूचं जुहुयादङ्गी भध्वाजगुडमिश्रितम् ॥
 आज्यं श्रीभूमिसूक्ताभ्यां त्वं सोम इति पायसम् ।
 पूर्वोक्तैर्वैष्णवैर्मन्त्रैस्तिलैर्ब्रीहिभिरेव वा ॥
 प्रत्येकं जुहुयात्पश्चादष्टोत्तरशतं क्रमात् ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 सुदध्यन्नं फलयुतं पानकञ्च निवेदयेत् ।
 ताम्बूलञ्च समाप्याथ ऋत्विजश्चापि पूजयेत् ॥
 ततः स्यन्दनमानीय पताकाच्छत्रसंयुतम् ।
 श्वेतैः सलक्ष्णैरुह्ययानमश्वैः प्रकल्पितैः ॥
 वस्त्रपुष्पमणिलवणभूषितं तत्र चिवितम् ।

तस्मिन् मृदुतरश्लक्ष्णपर्यङ्कं स्थापय देशिकः ॥
 तस्मिन्निवेश्य देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ।
 अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपादिभिस्तथा ॥
 रथचक्रेषु वेदांश्च धर्मादीनपि पूजयेत् ।
 आधारशक्तिमाधारे द्वैषादण्डे पुराणकम् ॥
 च्छन्दांसि कुवरे सप्त पर्यङ्के भुजगाधिपम् ।
 हयैषु चतुरो मन्त्रान् योक्तेष्वङ्गानि षट्च वै ॥
 ध्वजं पताकराजानं छत्रे ऽनन्तं खराणि तु ।
 तालवृन्ते चामरे च अक्षराणि च पूजयेत् ॥
 अभ्यर्च्यैवं रथं दिव्यं षष्ठात् संपूजयेद्धरिम् ।
 दिक्पालावरणांश्चैवमर्चयेद्दिक्षु सर्वतः ॥
 जीमूतस्येति सूक्तेन तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
 मरुत्वानिन्द्रेति सूक्तेन कृत्वा नीराजनंततः ॥
 वनस्पतीति सूक्तेन वादयेत्पटहादिकम् ।
 गीतेर्नृत्यैश्च वादित्रैः पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरैः ॥
 हयैर्गजैः स्यन्दनैश्च परितस्तर्पयेत्प्रभुम् ।
 ऋत्विजः पुरतो वेदानङ्गानि च जपेत्तदा ॥
 गायेत् सामानि भक्त्या वै पुरतः पार्श्वतो हरेः ॥
 कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विकिरन्वै समन्ततः ॥
 खलङ्कतेषु विधिषु पर्यटन् सेवयेत्प्रभुम् ।
 गृहद्वारेषु मार्गेषु भक्ष्यैरिक्षुभिरेव च ॥
 कुसुमैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्चापि सेवयेत् ।
 एवं निषेव्य देवेशं पुनर्गेहं निवेशयेत् ॥
 तमभि प्रगायतेति जपन् सूक्तं निवेशयेत् ।

असन्नाज मित्यनेन दीपान्नीराजयेत्ततः ॥
 पीठे निवेश्य देवेशमुपचारान् समर्पयेत् ।
 वयमुपेत्य ध्यायेन् आशीषो वाचनं चरेत् ॥
 अनेन विधिना कुर्यादुत्सवं प्रतिवासरम् ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैर्विप्राणां भोजनैरपि ॥
 समाप्ते चोत्सवे विष्णोः कुर्यादवभृथं शुभम् ।
 नदीं खातं तडागं वा देवेन सहितो व्रजेत् ॥
 स्यन्दनादिषु यानेषु स्थिता नार्यः खलङ्कताः ।
 पुरुषाश्च हरिद्राश्च चूर्णादीन् विकिरन्मिथः ॥
 कुर्यादवभृतं तत्र विमिश्रैर्ब्राह्मणैः सह ।
 वासुदेवोत्सवे स्नानमश्वमेधफलं लभेत् ॥
 स्नात्वा सन्तप्य देवादीन् प्रविश्य हरिमन्दिरम् ।
 यजेतावभृथेष्टिञ्च अस्य वामेति सूक्ततः ॥
 चरमाजपं तिलैर्वापि अनुवाकैश्च वैष्णवैः ।
 एवं हुत्वावभृथेष्टिं वै वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 गुरुञ्च ऋत्विजश्चैव पूजयेद्भक्तितस्ततः ।
 पिवासीमेत्यध्यायेन कुर्यात् स्वस्त्ययनं हरेः ॥
 इच्छन्ति त्वेत्य ध्यानेन प्रत्यृचञ्च द्वयेन च ।
 अष्टोत्तरशतं जुहुयात्कुसुमैरेव वैष्णवः ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन तथैवाजपं द्विजोत्तमः ।
 पुनरेव तु होतव्यं हुत्वा वैकुण्ठपार्षदम् ॥
 होमशेषं समाप्याश्च वैष्णवान् भोजयेदपि ।
 सर्वयज्ञसमाप्ती तु पुष्पयागं समाचरेत् ॥
 सर्वं सम्पूर्णतामिति परितुष्टो जनादेन ॥

एवं महीत्सवं कुर्यात्प्रत्यब्दं परमात्मनः ॥
 अथ नित्योत्सवे पूजा होमश्चात्र विधीयते ।
 शिविकायां निवेश्येष्टं पूजयित्वा विधानतः ॥
 तत्र चामरवादितृभृङ्गारैः स्तालवृन्तकैः ।
 दीपिकाभि रनेकाभिर्दूर्वायकुसुमाक्षतैः ॥
 फलमोदकहस्ताभिर्नारीभिः समलङ्कृतम् ।
 देवस्यायतनं रम्यं त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत् ॥
 तत्तन्मन्त्रान् जपेद्दिक्षु सर्वांसु द्विजपुङ्गवाः ।
 बलिञ्च निक्षिपेतासु देवानुद्दिश्य पूर्वतः ॥
 प्राचीं विश्वजिते सूक्तं अग्ने तव अनन्तरम् ।
 याम्ये परे इमां सन्तु मोषुणस्तु तदन्तरम् ॥
 यच्चिद्धेति प्रतीच्यान्तु विहिहीत्येत्यनन्तरम् ।
 स सोम इति सौम्यान्तु कद्रुद्रायेत्यनन्तरम् ॥
 प्रजापतिं तथा चोर्द्धमधश्च पृथिवीं क्षिपेत् ।
 एवं दिक्षु बलिं दत्त्वा परिणीय जनार्दनम् ॥
 स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च भवनं सम्प्रवेशयेत् ।
 पीठे निवेश्य देवेशं पूजयित्वा विधानतः ॥
 विहिसीतादिसूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे ।
 नीराजनं ततो दद्यात् ध्रुवसूक्तेन वैष्णवः ॥
 शाययित्वा च शय्यायां दद्यात् पुष्पाणि मन्त्रतः ।
 इमं महेति सूक्ताभ्यां पूजयेत् विष्णुमव्ययम् ॥
 सौदर्शनेन मन्त्रेण रक्षां कुर्यात्समन्ततः ॥
 एवं नित्योत्सवं कुर्याद्रात्रौ चाहनि सर्वदा ।
 गुरुणामन्यदिवसे भगवज्जन्मवासरे ॥

कार्त्तिक्यां श्रावणे वापि कुर्यादिष्टिञ्च वैष्णवाम् ।
 ङपोष्य पूर्वदिवसे दीक्षितः सुसमाहितः ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कारयेदङ्कुरार्पणम् ।
 नद्यां स्नात्वा च ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्वेदपारगैः ॥
 पौरुषेण विधानेन पजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 गन्धैर्नानाविधैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
 फलैश्च भक्ष्यभोजैश्च तास्य लाद्यैः प्रपजयेत् ।
 अर्घ्याद्यैरुपचारैस्तु सूक्तान्ते पजयेच्चरिम् ॥
 अध्यायान्ते मण्डलान्ते नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 पजयित्वा हरिं भक्त्या वैष्णवान् भोजयेत्तथा ॥
 आजीर्न चरुणा वापि तिलैः पद्मैरथापि वा ।
 समिद्धिर्वल्ग्वपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ॥
 यज्ञरूपं हरिं ध्यायन् प्रत्यृचं वेदसंहिताम् ।
 होमः समाप्यते यावत्तावद्द्वै दीक्षितो भवेत् ॥
 जुहुयाद्वै गार्हपत्यो सोऽग्निमभ्यर्च्य भूपते ! ।
 अग्निरक्षणमप्युक्तं यावदिष्टिः समाप्यते ॥
 विशिष्टान् वैष्णवान् विप्रान् भोजयेत्प्रतिवासरम् ।
 ऋत्विजश्च पठेत्तावच्चतुर्मन्त्रान् समाहितः ॥
 यजेदवभृथेष्टिं च पावमान्यैश्च वैष्णवैः ।
 अन्ते संपूजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
 ऋत्विजश्च गुरुं चैव पूजयेच्च विशेषतः ।
 एवमिष्टिन्तु यः कुर्याद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमाम् ॥
 क्रतूनां दशकोटीनां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
 यस्मिन्देसे वैष्णवेष्ट्या पूजितो मधुसूदनः ॥

दुर्भिक्षरोगाग्निभयं तस्मिन् नास्ति न संशयः ।
 अशक्तः सर्वदेवेन कर्तुं मिष्टिं च वैष्णवीम् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात्प्रत्यृचं हविः ।
 तैरेव पुष्पाञ्जलिं च कुर्यादिष्ट्याः प्रपृच्छये ॥
 अथवा मूलमन्त्रं तु लक्षं जम्बा हुताग्ने ।
 अयुतं जुहुयात्तद्वत्पुष्पाणि च सनातने ॥
 इष्टिः संपूर्णतां याति सर्ववेदाः सदक्षिणाः ।
 एवमिष्टिं प्रकुर्वीत प्रत्यब्दं वैष्णवीत्तमः ॥
 तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य वंशस्योज्जीवनाय च ।
 वृद्ध्यर्थमपि लोकस्य देवतानां हिताय च ॥
 पिता वा यदि वा माता भ्राता वान्ये सुहृज्जनाः ।
 यदि पञ्चत्वमापन्नाः कथं कुर्याद्विजोत्तमः ॥
 कनिष्ठवर्जमेवात्र वपनं मुनिभिः स्मृतम् ।
 स्नात्वाचम्य विधानेन कारयेत् पूजनं हरेः ।
 रङ्गबल्यादिभि स्तन कुर्यात् सर्वत्र मङ्गलम् ॥
 रोदनं वर्जयित्वैव गोमयेन शुचि स्थलम् ।
 बिलिप्य मण्डले तत्र धान्यस्योपर्युलूखलम् ॥
 कलशांस्तु चतुर्दिक्षु तण्डुलोपरि निक्षिपेत् ।
 हिरण्यपद्मगव्यानि पञ्चत्वक्पल्लवान् न्यसेत् ॥
 वाससा तन्तुना वापि वेष्टयेत् त्रिः प्रदक्षिणम् ।
 उलूखले वासुदेवं कलशेषु क्रमेण च ॥
 प्रदुग्धं मनिर्द्वयं सङ्घर्षणं मधोक्षजम् ।
 सम्पूज्य गन्धपुष्पादेर्भक्त्या भक्ष्यं निवेदयेत् ॥
 अभ्यर्च्य मुसलं पुष्पैर्गायत्र्या प्रणवेन च ।

हरिद्रामवह्न्यात्तु परोमात्रेति वे जपन् ॥
 भगवन्मन्दिरे विष्णुं हरिद्रादैः प्रपूजयेत् ।
 पितुः शरीरं विधिवत् स्नापयेत्कलशोदकैः ॥
 तिलैश्च पञ्चगव्यैश्च गायत्र्या वैष्णवेन च ।
 उद्वर्त्य सर्वकर्मणेति स्नापयेत्पितरं सुतः ॥
 नारायणानुवाकेन चैवं स्नाप्य ततः पितुः ।
 धीतवस्त्वञ्च सखेष्ट्य भूषणैर्भूषयेत्ततः ॥
 गन्धमाल्यै रलङ्कृत्य शुची देशे कुशोत्तरे ।
 तिलोपरि विधायैनं वस्त्रं हित्वान्यतः सुतम् ॥
 धारयेदुत्तरीये द्वे यावत्कर्म समाप्यते ।
 हुत्त्रैर्वीमासनं तस्य आद्र यज्ञीयकाष्ठकैः ॥
 शिविकां कारयित्वाथ वस्त्रमूल्यादिभिः शुभाम् ।
 तस्मिन्नेवेश्य तं प्रेतं ब्राह्मकान्वरयेत्ततः ॥
 स्ववर्णवैष्णवानेव पूजयेत् स्वर्णदक्षिणैः ।
 बह्येयुस्तेऽपि भक्त्या तं पठन् विष्णुस्तवान् मुदा ॥
 हरिद्रालाजपुष्पाणि विकिरन् वैष्णवा मुदा ।
 वादित्वनृत्यगीताद्यैर्ब्रजियुः कीर्तयन् हरिम् ।
 हुताग्निमग्रतः कृत्वा गच्छेयुस्तस्य बान्धवाः ॥
 बाह्मकानामलाभे तु शक्रटे गोवृषान्विते ।
 निवेश्य शिविकां रम्यां ब्रजेयुर्नगराद्वहिः ॥
 दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरहारेण निर्हरेत् ।
 पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथासङ्ख्यं द्विजातयः ॥
 प्राग्द्वारं सर्ववर्णानां न निषिद्धं कदाचन ।
 गत्वा शुभतरं देशं रम्यं शुभजलान्वितम् ॥

यज्ञवृक्षसमाकीर्णं ममेध्यादिविवर्जितम् ।
 स्वातयेत्तत्र कुण्डं तु निम्नं हस्तत्रयं तदा ।
 द्वाभ्यान्निभिर्वा विस्तारं चतुरायतमेव च ॥
 ततः संमार्जनं कृत्वा गोमयान्वितवारिणा ।
 सम्प्राप्त्य यज्ञियैः काष्ठैः स्थितिं कुर्याद्यथाविधि ॥
 आस्तीर्य दक्षिणायमेवमेनाजिनमनुत्तमम् ।
 तस्मिन्नास्तीर्य्य दर्भांस्तु विकीर्य्य च तिलांस्तथा ॥
 तस्मिन्निवेश्य तं देवं घृताक्तं नववस्त्रकम् ।
 ईषद्भौतं नवं श्वेतं सदाशयमवारितम् ॥
 अहतं तद्विजानीया द्वैवे पित्रे च कर्मणि ।
 परिषिच्य चिते पश्चादपोऽप्यस्नानितौल्युचा ॥
 परिस्तीर्य्य शुभैर्दर्भैरपसव्येन सव्यतः ।
 उरस्यग्निं निधायास्य पात्रासादानमाचरेत् ॥
 प्रोक्ष्णं चमसाज्ये च चरुमिक्षुसुवौ तथा ।
 असाद्योक्तविधानेन इध्माधानात् तमाचरेत् ॥
 स्वगृह्योक्तविधानेन हुत्वा सर्वमशेषतः ।
 पश्चादाज्ययुतं हव्यं जुहुयादुपवीतवान् ॥
 सोमानमित्योदनेन प्रत्यृचं तत आजग्रतः ।
 तं महेन्द्रेति सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमेव च ॥
 एष इत्यनुवाकाभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः ।
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥
 तिलैश्च जुहुयात्पादमष्टाविंशतिमेव वा ।
 एकैकामाहुतिं पश्चाद्वैकुण्ठपार्षदं यजेत् ॥
 ब्रह्ममेध इति प्रोक्तं सुनिभिर्ब्रह्मन्तत्परैः ।

महाभागवतानां वै कर्तव्यमिदमुत्तमम् ॥
 केशवार्पितसर्वाङ्गं शशिमं मङ्गलादयम् ।
 न वृथा दापयेद्विद्वान् ब्रह्ममेधविधिं विना ॥
 परमावगतेनापि कर्तव्यं हि दिजन्मनः ।
 द्रव्यालामेऽपि होतव्यं यन्नियैश्च प्रसूनकैः ॥
 शूद्रस्यापि विशिष्टस्य परमेकान्तिनस्तथा ।
 स्वाहाकारश्च वेदश्च हित्वा पुष्पैर्यजेच्छुभैः ॥
 तूष्णीमद्भिः परीषिच्य परिस्तीर्य कुशैस्तिलैः ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
 मत्स्रकूर्मादिभिश्चैव वेदार्थोक्तप्रबन्धकैः ।
 नमोऽन्तमेव जुहुयात् स्वाहाकारं विवर्जयेत् ॥
 अमन्त्रकं प्रकुर्वीत शूद्रः सर्वमशेषतः ।
 दग्धा शरीरं विधिवद्वैष्णवस्य महात्मनः ॥
 यन्मरणं तदवभृतमिति मत्वा विचक्षणः ।
 स्नानार्थं पुण्यसलिलं व्रजेद्भागवतैः सह ॥
 अनुलिप्य घृतं सर्वं गोमयं वा तिलैः सह ।
 दूर्वाग्रैरक्षतैर्लाजैः स्नानं कुर्वीत मङ्गलम् ॥
 स्वगृह्योक्तविधानेन तस्य पुत्राः स्वगोत्रजाः ।
 पिण्डोदकप्रदानाद्यं सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम् ॥
 निर्वर्त्य विधिना धर्मं सामान्येनावशेषतः ।
 विशिष्टं परमं धर्मं नारायणबलिं ततः ॥
 प्रकुर्त्याद्वैष्णवैः साङ्गं यथाशास्त्रं मतन्द्रितः ।
 निमन्त्रयेत्त पूर्वेदुर्ग्राह्याणान् वैष्णवान् शुभान् ॥
 चतुर्विंशतिसंख्याकान् महाभागवतोत्तमः ।

केशवादीन् समुद्दिश्य चतुर्विंशति वैष्णवान् ॥
 रात्रौ निमन्त्र्य सम्यज्य तैः साध्वं विजितेन्द्रियः ।
 प्रातरुत्थाय तैर्गत्वा नदीं पुण्यजलान्विताम् ॥
 धात्रीफलानुलिप्ताङ्गो निमज्ज्य विमले जले ।
 जपन् वै वैष्णवान् सूक्तान् स्नानं कुर्वीत वै द्विजः ॥
 वैकुण्ठतर्पणं कुर्यात् कुसुमैः सतिलाक्षतैः ।
 गृहं गत्वाचयेद्देवं सर्वावरणसंयुतम् ॥
 सुगन्धपुष्पैर्विविधैर्गन्धैर्धूपैश्च दीपकैः ।
 नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैश्च फलैर्नैराजनैरपि ॥
 अर्चयित्वा विधानेन मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य दध्नाधानं समाचरेत् ॥
 चरुं सशर्कराजग्रन्तु जुहुयादक्लिमण्डले ।
 प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैः केशवादैश्च नामभिः ॥
 हुत्वाथ वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 गवाजीनैव जुहुयाच्चतुर्भिवैष्णवोत्तमः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 अग्रेरुत्तरभागेन गोमयेनानुलिप्य च ॥
 आस्तौर्यं दर्भान् प्रागग्रान् चतुर्विंशतिसंख्यया ।
 उदक्प्रावणिकेनैव केशवादिक्रमेण तु ॥
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पादैश्च स्तुतन्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ।
 मध्वाजप्रतिलमिश्रेण चरुणा पायसेन वा ॥
 कुशेषु तेषु दद्यात्तु पिण्डान् तीर्थं विधानतः ।
 स्वाहाकारेण मनसा केशवादीन् क्रमेण वै ॥
 दत्त्वा पिण्डान् समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाच्चतोदकैः ।

नित्यमभ्यर्च्य मुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यस्तथैव च ॥
 दद्यात् पिण्डत्रयं चेद तेषां दक्षिणतः क्रमात् ।
 विष्णोर्नु देन सूक्तेन उपस्थानजपं तथा ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा भक्त्याथ वैष्णवः ।
 पिण्डांस्तु सलिले दत्त्वा स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पादप्रक्षालनार्दिभिः ।
 अर्घ्याद्यैर्गन्धपुष्पाद्यैर्वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ।
 संपज्ज विधिवद्भक्त्या महाभागवतोत्तमान् ॥
 पायसं सगुडं साजं शुद्धान्नं पानकैः फलैः ।
 सम्भोज्य विप्रानाचान्तान् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
 हविष्यञ्च सकृदमुक्त्वा भूमौ दद्यात् कुशोत्तरे ।
 अयं नारायणबलिर्मुनिभिः सम्प्रकीर्तितः ॥
 स्वर्गस्थानां च सर्वेषां कर्तव्यो वैष्णवोत्तमैः ।
 अलाभे चैव विप्रेषु वैष्णवेष्वप्यशक्तितः ॥
 सर्वं कृत्वा विधानेन जपहोमार्चनादिकम् ।
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ॥
 एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं विशिष्टाद्यः समाचरेत् ॥
 वैष्णवं परमं धर्मं महाभागवतोत्तमम् ।
 तस्मिन् संपूजिते विप्रे सर्वं संपूजितं जगत् ॥
 तस्माद्भागवतश्रेष्ठमेकं वापि सुपूजयेत् ।
 हरिश्च देवताश्चैव पितरश्च महर्षयः ॥
 तस्मिन् संपूजिते विप्रे तुष्यन्त्येव न संशयः ।

अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ॥
 मन्त्रार्थचिन्तनं योगी वैष्णवानाञ्च पूजनम् ।
 प्रसादतीर्थसेवा च नवेजप्राकर्म्म उच्यते ।
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नो नवेजप्राकर्म्मकारकः ॥
 आकारत्रयसम्पन्नो महाभागवतोत्तमः ।
 आद्यानामप्यलाभेतु एकं नारायणं बलिम् ॥
 कुर्वीत परया भक्त्या वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ।
 नित्यञ्च प्रतिमासञ्च पित्रोः श्राद्धं विधानतः ॥
 सोदकुम्भं प्रदद्यात्तु यावदिष्ट्यान्तिकं द्विजः ।
 प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं मातापितोर्मृतेऽहनि ॥
 अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या पश्चात् कुर्याद्विधानतः ।
 वैष्णवानेव विप्रांस्तु सर्वकर्म्मसु योजयेत् ॥
 सर्वत्रावैष्णवान् विप्रान् पतितानिव सन्त्यजेत् ।
 शङ्खचक्रविहीनास्तु देवतान्तरपूजकाः ।
 द्वादशीविमुखा विप्राः शैवाश्चावैष्णवाः स्मृताः ॥
 अवैष्णवानां संसर्गात् पूजनाद्वन्दनादपि ।
 यजनाध्यापनात्सद्यो वैष्णवत्वाच्चुपतो भवेत् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नातिक्रम्याचरेत्सदा ।
 स्वशास्त्रोक्तविधानेन वैकुण्ठार्चनपूर्वकम् ॥
 कर्तृत्वफलसङ्गित्वे परित्यज्य समाचरेत् ।
 धर्मस्य कर्ता भोक्ता च परमात्मा सनातनः ॥
 अधर्मं मनसा वाचा कर्मणापि त्यजेत्सदा ।
 अकृत्यकरणादिप्रः कृत्यस्याकरणादपि ॥
 अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां सद्यः पतनं नृच्छति ।

अनिशं मनसा यस्तु पापमेवाभिचितयेत् ॥
 कल्पकोटिसहस्राणि निरयं वै स गच्छति ।
 यस्तु वाचा वदेत्पाप मसत्यकथनादिकम् ॥
 कल्पायुतसहस्राणि तिर्यग्योनिषु जायते ।
 यस्त्वयं कुरुते नित्यं चापल्यात्करणादिभिः ॥
 युगकोटिसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमिः ।
 दान्तः शुचि स्तपस्वी च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥
 स सात्विकः शमयुतः सुरयोनिषु जायते ।
 यस्त्वर्थकामनिरतः सदा विषयचापलः ॥
 स राजसो मनुष्येषु भूयो भूयोऽभिजायते ।
 क्रोधी प्रमादवान् दृष्टो नास्तिको विपरीतवाक् ॥
 निद्रालु क्षामसो याति बहुशो मृगपक्षिताम् ।
 महापापञ्चातिपापं पातकञ्चोपपातकम् ।
 प्रासङ्गिकं नरः कृत्वा नरकान् याति दारुणान् ॥
 तामिस्र मन्थतामिस्रं महारौरवरौरवौ ।
 सङ्घातः कालसूतञ्च पूयशोणितकर्दमम् ॥
 कुम्भीपाकं लोहशङ्कुस्तथा विष्णुमूत्रसागरः ।
 तप्तायसास्त्रयो घोरा स्तप्तायसमयं गृहम् ॥
 शय्या तप्तायसमयी पानकञ्चाग्निसन्निभम् ।
 शूलमुद्गरसङ्घातं कालकङ्कालदंशितम् ॥
 सिंहव्याघ्रमहानागभीकरं सम्यतापनम् ।
 क्रिमिराशिमहाज्वालं तथा विष्णुमूत्रभोजनम् ॥
 असिपत्रवनं घोरं तपाङ्गारमयी नदी ।
 सञ्जीवनं महाघोरमित्याद्या नरकाः स्मृताः ॥

महापातकजैर्घोरैरूपपातकजैरपि ।
 ब्रजतीमान् महाघोरान् दुर्वृत्तैरन्वितश्च यः ॥
 प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकार्यकृतं महत् ।
 कामतस्तु कृतं यत्तु मरणात्किञ्चि मृच्छति ॥
 ब्रह्महत्या सुरापानं विप्रस्वर्णस्य हारणम् ।
 गुरुदाराभिगमनं तत्संयोगश्च पञ्चमः ।
 संलापात् स्पर्शनाद्वासादेकशय्यासनाशनात् ॥
 सौहार्दाद्वैक्षणादानात्ते नैव समतां ब्रजेत् ।
 गुर्वान्नेपस्त्रयीनिन्दा सुहृदास्वधएव च ॥
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ।
 यागस्थं क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
 शरणागतं स्वामिनं च पितरं भ्रातरं गुरुम् ।
 पुत्रं तपस्विनं शिष्यं भार्यां तेषां च सर्वतः ॥
 अन्तर्वर्तीं स्त्रियो गाश्च तथा तयीं रजस्वलाः ।
 देवताप्रतिमां साध्वीं बालांश्चैव तपस्विनीम् ॥
 घातयित्वा समाप्नोति ब्रह्महत्यां न संशयः ।
 जैह्वप्रमात्मस्तवं क्रूरं निषिद्धानां च भक्षणम् ॥
 रजस्वलामुखास्वादः पञ्चयज्ञादिवर्जनम् ।
 अनृतं कूटसाक्षीच महायन्त्रप्रवर्त्तनम् ॥
 आकर्षणादि षट्कर्म लाक्षालवणविक्रयः ।
 पाषण्डकल्मषकुहकवेद्वाह्यविधिक्रिया ॥
 यक्षराक्षसभूतानामर्चनं वन्दनं तथा ।
 वक्त्रेणैवास्त्रुपानञ्च सुरापस्त्रीनिषेवणम् ॥
 गवां निष्पीडनं क्षीरं ताम्रस्थं गव्यमेव च ।

पातान्तरगतं यत्तु नारिकेलफलाम्बु च ॥
 तालहिन्तालमाधूकफलानां रसमेव च ।
 खरोट्टमानुषीक्षीरं सुरापानसमानि वै ॥
 मानकूट तुलाकूट निक्षेपहरणानि च ।
 भूरत्ननारीहरणं रसान्नस्तेयमेव च ॥
 गुडकार्पासलवणतिलकान् सामिषाम्बु च ।
 काप्यवस्त्रे च हृत्वा च लोहानां हरणं तथा ॥
 विषाग्निदाहनं चैव सुवर्णस्तेयसम्भितम् ।
 सखी भार्या कुमारी च सगोत्रा शरणागता ॥
 साध्वी प्रव्रजिता राज्ञी निक्षिप्ता च रजस्वला ।
 वर्णोत्तमा तथा शिष्यभार्या भ्रातृपितृव्ययोः ॥
 मातामही पितामही पितुर्मातुश्च सोदराः ।
 अन्या मातृव्यदुहिता मातुलानो पितृष्वसा ॥
 जननी भगिनी धात्री दुहिताचार्यभामिनी ।
 स्रुषाचार्यसुता चैव तत्पत्नी सुमहातपाः ॥
 मातुः सपत्नी सार्वभौमी दीक्षिता चैव भामिनी ।
 कपिला महिषी धेनुर्देवताप्रतिमा तथा ॥
 आसामन्यतमाङ्गच्छेद्गुरुतत्पग उच्यते ।
 महापातकिनामत्र तत्संयोगिन एव च ॥
 प्रायश्चित्तं नास्ति तेषां भृग्वग्निपतनं स्मृतम् ।
 हीनवर्णाभिगमनं गर्भघ्नं भर्तृहिंसनम् ॥
 विशेषपतनीयानि स्त्रीणां पुंसां च यानि तु ।
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो गोबालहननं तथा ॥
 फलपुष्पद्रुमाणां हि चोषधीनाञ्च हिंसनम् ॥

वापीकूपतडागानां ध्वंसनं ग्रामघातनम् ॥
 आभिचारादिकं कर्म शस्यध्वंसनमेव च ।
 उद्यानारामहननं प्रपाविध्वंसनं तथा ॥
 मातापितृभुतत्यागो दारत्यागस्तथैव च ।
 स्वाध्यायाग्निगुरुत्यागस्तथा धर्मस्य विक्रयः ॥
 कन्याया विक्रयश्चैव स्वाध्यायमघविक्रयः ।
 परस्त्रीगमनञ्चैव परद्रव्यापहारणम् ॥
 तथा पुंसाभिगमनं पशूनां गमनं तथा ।
 वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वविध्वंसनं तथा ॥
 कन्याया दूषणं चैव गवां योनिनिपीडनम् ।
 मानुषानां पशूनाञ्च नासाद्यङ्गविभेदनम् ॥
 ग्रामान्त्यजस्त्रीगमनं विज्ञेयमनुपातकम् ।
 नित्यनैमित्तिकश्राद्धवर्जनं पशुहिंसनम् ॥
 मृगपक्षिमहासर्पयादसां हननक्रिया ।
 साधारणस्त्रीगमनं पत्न्यास्ये मैथुनं तथा ॥
 पारवित्तं पारदार्यं निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 तथैवानाश्रमे वासो देवद्रव्योपजीवनम् ॥
 ययोदधितिलानाञ्च विक्रयं स्तवणक्रयम् ।
 शाकमूलफलस्तेयमतिवृद्धोपजीवनम् ॥
 निमन्त्रितातिक्रमणं दुष्प्राप्तिग्रहमेव च ।
 ऋणानामप्रदानत्वं सन्ध्याकालातिवर्त्तनम् ॥
 वृथैवाग्निपरित्यागः संग्रामेषु पलायिता ।
 दुर्भोजनं दुरालापं स्वधर्मस्य च कीर्त्तनम् ॥
 परेषां दोषवचनं परदारनिरीक्षणम् ।

नास्तिक्यं व्रतलोपश्च स्वाश्रमाचारवर्जनम् ॥
 असच्छास्त्राभिगमनं व्यसनान्यात्मविक्रयः ।
 ब्राह्म्यतात्मार्यवचनमेकैकमुपपातकम् ॥
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः क्रिमिकीटादिहिंसनम् ।
 भावदुष्टं कालदुष्टं क्रियादुष्टं च भक्षणम् ॥
 मृचर्मलणकाष्ठाम्बुक्षेयमत्यशनं तथा ।
 अनृतं विषयचापल्यं दिवास्वप्नमसत्कथा ॥
 तच्छ्रावणं परान्नं च दिवामैथुनमेव च ।
 रजस्वला सूतिका च परस्त्रीमभिदर्शनम् ॥
 उपवासदिने श्राद्धे दिवा पर्वणि मैथुनम् ।
 शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं मुच्छिष्टस्पर्शनादिकम् ॥
 स्त्रीभिर्हास्यं कामजल्पं मुक्तकेश्यादिवीक्षणम् ।
 इत्यादयो ये च दोषाः प्रकीर्णाः परिकीर्त्तिताः ।
 महापापं पातकञ्च अनुपातकमेव च ॥
 उपपापं प्रकीर्णञ्च पञ्चधा तत्र कीर्त्तितम् ।
 महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥
 तानि पातकसंज्ञानि तन्नूनं मनुपातकम् ।
 उपपापं ततो न्यूनं ततोहीनं प्रकीर्णकम् ॥
 संसर्गस्तु तथा तेषां प्रसङ्गात्सम्प्रकीर्त्तितम् ।
 क्रमेण वक्ष्यते तेषां प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यै ॥
 यो येन सम्बन्धे तेषां तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 संसर्गिणस्तु संसर्गस्तत्संसर्गस्तथैव च ॥
 चतुर्थस्य न दोषस्तु पतत्येषु यथाक्रमम् ।
 प्रकीर्णकादिदोषाणां प्रासङ्गिकं मविध्यते ॥

स्वल्पत्वात्पतनाभावात्तत्संसर्गान्न दुष्यति ।
 स्नानाच्च शुद्धिर्दोषस्य संसर्गात्पतितं विना ॥
 सावित्र्या चापि शुध्येत कर्तुं रेव व्रतक्रिया ।
 कृते पापे यस्य पुंसः पश्चात्तापोऽनुजायते ॥
 प्रायश्चित्तन्तु तस्यैव कर्तव्यं नेतरस्य तु ।
 जातानुतापस्य भवेद्यायश्चित्तं यथोदितम् ॥
 नानुतापस्य पुंसस्तु प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 नाश्वमेधफलेनापि नानुतापे विषुद्धयते ॥
 तस्माज्जातानुतापस्य प्रायश्चित्तं विशुध्यते ।
 चरेदकामतः कृत्वा पतनीयं महत् पुमान् ॥
 न कामतश्चरेद्धर्मं भृग्वग्निपतनं विना ।
 यः कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथञ्चन ॥
 न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनं विना ।
 इतुप्रक्तं ब्रह्मणा पूर्वं मनुना च महर्षिभिः ॥
 पातकेषु च सर्वत्र कामतो द्विगुणं व्रतम् ।
 कामतः पतनीयेषु मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
 हयमेधायनः शुद्धिः सार्वभौमस्य भूपतेः ।
 कामतस्त्वनुपापेषु लोके न व्यवहार्यता ॥
 महत्सु चातिपापेषु प्रदीप्तं ज्वलनं विशेत् ।
 प्रायश्चित्तरूपैत्येनो यदकामकृतं भवेत् ॥
 कामतो व्यवहारस्तु वचनादिह जायते ।
 इति योगीश्वरेणोक्तं मुपपापेषु तत्र तत् ॥
 तस्मादकामतः पापं प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
 तेषां क्रमेण वक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यै ॥

शिरः कपालध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि पुण्यतीर्थे समाविशेत् ॥
 प्रयागे सेतुबन्धादिपुण्यक्षेत्रेषु पापकृत् ।
 तत्र वर्षादि विज्ञाप्य स्वस्वकल्पमशेषतः ॥
 तत्रस्थैर्ब्राह्मणैरेवानुज्ञातो व्रतमाचरेत् ।
 चत्वारो ब्राह्मणाः शिष्टाः परिषदित्यभिधीयते ॥
 तै रक्तमाचरेद्धर्ममेको वाध्यात्मवित्तमः ।
 जटी वल्कलवासाश्च वह्निरेव समाविशन् ॥
 स्नानं त्रिषवणं कुर्वन् क्षितिशायी जितेन्द्रियः ।
 एकभुक्तेन नक्तो न फलैरनशनेन च ॥
 समापयेत्कर्मफलं यथाकालं यथाबलम् ।
 राममिन्दीवरश्यामं पीलस्त्यद्रुमकल्मषम् ॥
 ध्यात्वा षडक्षरं मन्त्रं नित्यं तावदहर्निशम् ।
 एवं द्वादशवर्षाणि पुण्यतीर्थे समाचरन् ॥
 मुच्यते ब्रह्महत्याया स्तपसा वीतकल्मषः ।
 चरिते व्रतत्रायाते यवसङ्गेषु दापयेत् ॥
 तै स्तस्य च सुसंस्काराः कर्त्तव्या बान्धवैर्जनैः ।
 विप्रमुखप्राय गां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 प्रारम्भव्रतमध्ये तु यदि पञ्चत्वमाप्नुयात् ।
 विशुद्धिस्तस्य विज्ञेया शुभाङ्गतिमवाप्नुयात् ॥
 असंस्कृतसु गोषु स्यात् पुनरेव व्रतं चरेत् ।
 अशक्तसु व्रते दद्याद्गोसहस्रं द्विजन्मनाम् ॥
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 ब्रह्महत्यासमेष्वेवं कामतो व्रतमाचरेत् ॥

अकामतश्चरेद्दमं पापं मनसि चोच्यते ।
 आत्रापयितानुमन्तानुग्राहकस्तथैव च ॥
 उपेक्षिता शक्तिर्माश्चेत्यादीनं व्रतमाचरेत् ।
 कामतस्तु चरेत् पूर्णं तत्रापि द्विगुणं गुरौ ॥
 अन्तर्वज्रां तथा त्रयां तथैव व्रतमाचरेत् ।
 आचार्यं च वनस्थेन मातापितृगुरौ तथा ॥
 तपस्विनि ब्रह्मविदि द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
 यावत्स्वच्छत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
 कपिलां गर्भिणीञ्चाञ्च हत्वा पूर्णव्रतं चरेत् ।
 अकामतस्तु तेष्वर्थं मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ॥
 विधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये द्विगुणं चरेत् ।
 तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥
 चतुर्णामाश्रमाणाञ्च शीघ्रवत् साधनं चरेत् ।
 प्रायश्चित्तं तरोर्मध्ये केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
 गोब्राह्मणपरित्राण मश्वमेधावभृथता ।
 इयं विशुद्धिरुदिता प्रहृत्या कामतो द्विजान् ॥
 अग्निप्रपतनं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमाः ।
 लोमभ्यः स्वाहेत्यादि मन्त्रैर्हुत्वा पृथक् पृथक् ॥
 अवाक्शिराः प्रविश्याग्नी दग्धः शुद्धो भवेन्नरः ।
 अकामतः सुरां पीत्वा मद्यं वापि द्विजोत्तमः ॥
 पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद्ब्रतमचिह्नितम् ।
 जपित्वा दशसाहस्रं त्रिसन्ध्यासु निरन्तरम् ॥
 द्वादशाब्दं मनुं जप्त्वा रतः शुद्धो भवेन्नरः ।
 यानि कानि च पापाणि सुरापानसमानि तु ॥

अकामतश्चरेदर्थं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
 सर्वत्र पतनीयेषु चरित्वा व्रतमुक्तवत् ॥
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयश्चैते द्विजातयः ।
 अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ॥
 मानुषीक्षीरपानेन पुनः संस्कारमर्हति ।
 इत्युक्तं मनुना पूर्वमन्यैश्चापि महर्षिभिः ॥
 करञ्जं लशुनं शीथु मूलकं ग्रामसूकरम् ।
 च्छूनाकं कुक्कुटाण्डञ्च कालं पिण्याकं लशुनं तथा ॥
 गृध्रमुद्गरं नृमांसं च खरं तत्तत्क्रमेव च ।
 माहिषं माकरं मांसमृक्षं वानरमेव च ॥
 निष्पीडितञ्च गोक्षीरमारनालं च मूषकम् ।
 मार्जारं श्वेतवृन्ताकं कुम्भीनिम्बदलं तथा ॥
 क्रव्यादञ्च तथा भेकं शृगालं व्याघ्रमेव च ।
 एवमादिनिषिद्धांस्तु भक्षयित्वा तु कामतः ॥
 चरेद्ब्रतं तथा पूर्णं पादोनम्यादकामतः ।
 नारिकेलरसं पीत्वा वायुना ताडितं द्विजः ॥
 दग्ध्या तालपलाशम्बा करनिर्मथितं दधि ।
 ताम्रपात्रगतं गव्यं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
 कराग्रेणैव यदुत्तं घृतं लवणमम्बु च ।
 सूतकान्नञ्च शुद्रान्नं कदर्याद्यन्नमेव च ॥
 श्वस्पर्शं सूतिकादृष्टं मुदक्यादृष्टमेव च ।
 पाषाणभण्डचण्डालवृषलीपतिवीक्षितम् ॥
 दत्त्वावशिष्टं यक्षाणां भूतानां रक्षसां तथा ।
 उद्धृत्य वामहस्तेन वक्त्रेणैव पिवेदपः ॥

यच्चात्रमाद्यैकोद्दिष्टमुच्छिष्टमगुरो रपि ।
 हरेरनर्पितं भुक्त्वा न भुक्त्वा देवतार्पितम् ॥
 कामतस्तु चरेद्धर्मचरेद्देदमकामतः ।
 अकामतः सकृज्जग्ध्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 स्त्रीच्छ्वण्डालपतितपाघण्डानामकामतः ।
 उदन्यासह भुक्त्वा च चरेद्धर्मव्रतं द्विजः ॥
 चण्डालकूपभाण्डस्थं मद्यभाण्डस्थमेव च ।
 पीत्वा समाचरेत्पापं कामतोऽर्द्धं समाचरेत् ॥
 मद्यगन्धं समाधाय कामतो व्रतमाचरेत् ।
 अकामतस्तु निष्ठीव्य चरेदाचमनं द्विजः ॥
 अभिमन्त्र्य जलं प्राश्या सावित्या च समन्वितम् ।
 वृथा मांसाशने चैव भावदुष्टादिभक्षणे ॥
 चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ।
 कामतस्तु चरेत्पादमभ्यासे पूर्णमाचरेत् ॥
 कामतस्तु सुरां पीत्वा सन्तप्तं चाग्निसन्निभम् ॥
 गोमूत्रमम्बु वा पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
 सुरायाः, प्रतिषेधस्तु द्विजानामेव कौर्त्तितः ।
 विशिष्टस्यापि शूद्रस्य केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
 अनृतं मद्यमांसञ्च परस्त्रीस्वापहारणम् ।
 विशिष्टस्यापि शूद्रस्य पातित्यं मनुरब्रवीत् ॥
 सुरा वै मलमन्नादेः पापाहै मलमुच्यते ।
 तस्माद् ब्राह्मणराजन्यो वैश्यश्च न सुरां पिवेत् ॥

चकाराद्विशिष्टस्य शूद्रस्यापि पूर्ववचनात् यत्तु राजन्य-
 वैश्ययोर्गवाज्यादिमद्यस्याप्रतिषेधः तन्न मतं स्यात् न च

निषिद्धादीनां सतां मतञ्च । विशिष्टशूद्रस्यापि मद्यमांसनिषिद्धत्वात् । इज्याध्ययनादिश्रौतस्मार्त्तकर्माहस्य । अत्रविशिष्टस्यापि तद्वद्वैश्यस्य च प्रतिषेधात् न तु प्रायश्चित्तात्मत्वप्रतिपादनंपराणैव नत्वप्रतिषिद्धपराणि ब्राह्मणस्य मरणान्तिकं सुपदिष्टं राजन्यवैश्यविशिष्टशूद्राणाम् पूर्णपादोनार्द्धोन्नतचर्या उक्ता । सुरायास्तु सर्वेषां द्विजाणां मरणान्तिकमेव शूद्रस्य गोसहस्रदानं वा परिपूर्णव्रतं वा चरितव्यम् नतु मरणान्तिकम् ॥

अग्निवर्णां सुरां पीत्वा सुरायास्तु द्विजातयः ।
मरणाच्छुद्धिमृच्छन्ति शूद्रस्तु व्रतमाचरेत् ॥
राजन्यवैश्यौ तु मद्यं पीत्वा चरेतां व्रतमेव च ।
शूद्रस्त्वर्थञ्चरेत्तद्वद्ब्राह्मणो मरणाच्छुचिः ॥
यत्तरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासमम् ।
नात्तव्यमेव विप्रेण भुक्त्वा तु ज्वलनं विशेत् ॥
मद्यं वापि सुरां वापि यः पिवेद्ब्राह्मणाधमः ।
अग्निवर्णन्तु गोमूत्रं पिवेदञ्जलिपञ्चकम् ॥
मरणाच्छुद्धिमाप्नोति जीवेद्यदि विशुध्यति ।
मद्यस्य प्रतिषिध्यर्धं दृतं क्षीरमथाम्बु वा ॥
प्राशयित्वाग्निवर्णन्तु तद्वत्तां शुद्धिमाप्नुयात् ।
दत्त्वा सुवर्णं विप्राय गाञ्च दत्त्वा विशुध्यति ॥
अत्रविट्शूद्रजातीनां सुवर्णं तु यथाक्रमम् ।
पादोन्नतमर्द्धं पादं वा चरेद्व्रतं यथोक्तवत् ॥
समेष्वर्थं प्रकुर्वीत कामतः पूर्णमाचरेत् ।
कामतः स्वर्णहारौ तु राज्ञे सुसलमर्पयेत् ॥

स्वकर्मं व्यापयंश्चैव हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ।
 राज्ञा यदि विमुक्तः स्यात् पूर्ववद्ब्रतमाचरेत् ॥
 आत्मतुल्यसुवर्णं वा दद्याद्विप्रस्य तुष्टिकृत् ।
 तत्समव्यतिरिक्तेषु पादमेव चरेद्ब्रतम् ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा कुर्यादल्पेषु सर्वशः ।
 द्रव्यप्रत्यर्पणं कर्तुं स्तनमूल्यद्रव्यमेव वा ॥
 ब्रतं समाचरेत् कृत्वा यथा परिषदीरितम् ।
 बलाच्छौर्येण वा स्नेहाद्व्यवहारादिनापि वा ॥
 समाहरति यद् द्रव्यं तत्सर्वं स्तेयमुच्यते ।
 देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य सर्वतः ॥
 प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं धर्मविद्भिर्मनीषिभिः ।
 भगिनीं मातरं पुत्रीं स्नुषामाचार्ययोषितम् ॥
 अकामतः सकृद्गत्वा चरेत् पूर्णब्रतं नरः ।
 पश्चिमाभिमुखां गङ्गां कालिन्द्या सह सङ्गताम् ॥
 प्लाक्षप्रस्रवणं पुण्यं द्वारकां सेतुमेव वा ।
 चन्द्रपुष्करणीं वापि वेणी सागरसङ्गमम् ॥
 गोदावर्याः शवर्या वा गत्वा तत्राचरेद्ब्रतम् ।
 पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद् ब्रतमनुत्तमम् ॥
 कृष्णाय नम इत्येष मन्त्रः सर्वाघनाशनः ।
 इममेव जपन्मन्त्रं ध्यात्वा हृदि सनातनम् ॥
 तिसन्ध्यास्त्रयुतं भक्त्या नित्यं द्वादशवत्सरम् ।
 चान्द्रायणैः पराकैर्वा कृच्छ्रैर्वा शमयेत् समाः ॥
 जीते क्षीणेऽथवा पुण्यकामी मण्डपपाटलैः ।
 निवसित्वा बर्हिर्गामात् क्षितिशायी जितेन्द्रियः ॥

मनः सन्तापकरणमुद्वहेच्छोकमन्ततः ।

सदा कृष्णं हरिं ध्यायन् जपन्नन्तमनुत्तमम् ॥

द्वादशाब्दाहिमुच्येत पापादस्मात्तृषो बलात् ।

भगिन्यादिषु योषित्सु यो गच्छेत्कामतो नरः ॥

प्रतप्तासमतीयेन समाश्लिष्य हुताग्ने ।

शयित्वा सुमहदङ्गी दग्धः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

एतासु मतिदुष्टासु कामतो बहुशो व्रजेत् ।

एवमग्निं विशेद्धीमान् पापं विज्ञाप्य पर्षदि ॥

अकामतः सकृन्नत्वा चरेद्धर्मव्रतं नरः ।

अभ्यासे तु चरेत् पूर्णं कामतः सकृदेव च ॥

कामतोऽभ्यासविषये तत्रापि मरणान्तिकम् ।

समिध्वर्थं प्रकुर्वीत सकृदेव ह्यकामतः ॥

कामतस्तु चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।

अकामतो वाभ्यासे तु पूर्णमेव व्रतं चरेत् ॥

अन्यास्तपि च नारीषु सकृन्नत्वाप्रकामतः ।

पादमेवाचरेद्विज्ञानभ्यासे त्वर्थमाचरेत् ॥

साधारणासु सर्वासु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।

कामतो द्विगुणं तासु अभ्यासे व्रतमाचरेत् ।

स्वदारास्वास्यगमने पुंसि तिर्यङ्मु कामतः ॥

चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यमथापि वा ।

उदक्यां स्तुतिकां गत्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥

चान्द्रायणं तथान्यासु कामतो द्विगुणं चरेत् ।

अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् ॥

कृत्वा सचैलं स्नात्वा च वारुणीभिश्च माजयेत् ।

चण्डालीं पुंश्वलीं ज्ञेच्छां पाषण्डीं पतितामपि ॥
 रजकौम्बुरुधिव्याधां सर्वां ग्रामान्यजाः स्त्रियः ।
 अकामतः सकृन्नत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 अभ्यासे तु व्रतं पूर्णान्ताभिश्च सह भोजने ।
 कामतस्तु सहदुग्त्वा भुक्त्वा त्वर्थव्रतं चरेत् ॥
 तत्र भूयश्चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
 यो येन सम्बन्धेऽपि सौख्यं तत्समः ॥
 संलापस्पर्शनादेव शय्याशनासनादिभिः ।
 तद्वदेवाचरेत् सर्वं व्रतं हादशवार्षिकम् ॥
 अकामतश्चरेद्धर्मं षण्मासात्पादमाचरेत् ।
 मासत्रये द्विवर्षं स्यान्मासमात्रे तु वत्सरम् ॥
 कामतो द्विगुणं तत्र चरेदब्दादिकं व्रतम् ।
 जड्वन्तु वत्सरात् पूर्णं द्विगुण्याद्यमतः क्रमात् ॥
 कामतो वत्सरादूर्ध्वं द्विगुणव्रतमाचरेत् ।
 ऊर्ध्वं द्विवर्षात्तस्यापि मरणान्तिकमुच्यते ॥
 यजनाध्यापनादानत्यानाच्च सह भोजनात् ।
 सद्य एव पतत्यस्मिन् पतितेन सहाचरन् ॥
 तत्राप्यकामतस्त्वर्थं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
 षण्मासे वत्सरेऽप्यत्र द्विगुणं त्रिगुणं स्मृतम् ॥
 ऊर्ध्वं तु निष्कृतिर्न स्यादभृग्वग्निपतनं विना ।
 द्वितीयस्य तृतीयस्य नेष्यते मरणान्तिकम् ॥
 अर्धं पादं समुद्दिष्टं कामतो द्विगुणं तथा ।
 ब्रह्मकूर्चोपवासेन चतुर्थस्य विनिष्कृतिः ॥
 पञ्चमस्य न दोषः स्यादिति धर्मविदो विदुः ।

अन्येषामपि संसर्गात्प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 पतनीयेषु नारीणां मरणान्तिकमुच्यते ।
 अकामतश्चरेद्धर्मव्रतं पृथु यथोदितम् ॥
 व्यभिचारे तु सर्वत्र कामतो मरणाच्छुचिः ।
 अकामतश्चरेत् पूर्णं प्रातिलोम्यं गता सती ॥
 अर्द्धमेवानुलोम्ये षु तथैव श्रूणहादिषु ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च गत्वा स्त्रियमकामतः ॥
 गुरुतल्पगमुद्दिष्टं पूर्णमर्थं समाचरेत् ।
 नामतो ब्रह्मचारी तु पूर्णमेवाचरेद्ब्रतम् ॥
 यतेस्तु मरणाच्छुद्धिः शिशुः स्यात् कृन्तनेन वा ।
 तयोस्तु रेतःस्खलने कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥
 जम्बा सहस्रं गायत्र्या गृहस्थः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 द्विसहस्रं वनस्थस्तु जपेद्रेतोनिपातने ॥
 तत्रापि कामतस्तेषां द्विगुणत्रिगुणादिकम् ।
 परिव्राजनकामस्तु नयनीत्पाटनं तथा ॥
 एवं समाचरेद्बीमान् प्रायश्चित्तं मतन्द्रितः ।
 प्रायश्चित्तं मकुर्वाणः पापेषु निरतः सदा ॥
 कल्पायुतशतं गत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 धृत्वा गोचर्ममात्रन्तु सप्तमेकं निरन्तरम् ॥
 पञ्चगव्यं पिवन् गोघ्नो गुरुगामी विशुध्यति ।
 गोमूत्रेणैव च स्नात्वा पीत्वा चाचम्य वारिभिः ॥
 विणोः सहस्रनामानि जपेन्नित्यं समाहितः ।
 शयीत गोव्रजे रात्रौ गवां हितं मनुस्मरन् ॥
 द्रव्यादिभिर्गृहीतां गां पङ्के निपतितां तथा ॥

स चरेदथवा प्राणान् तदर्थं वै परित्यजेत् ॥
 तेनैव हि विशुद्धः स्यादसम्पूर्णव्रतोऽपि वा ।
 व्रतान्ते गोप्रदो भूत्वा ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 गोस्वामिने च गां दत्त्वा पश्चादेवं व्रतं चरेत् ।
 दद्यात् विराजमुपोष्य वृषमेकञ्च गा दश ॥
 योक्ते च गृहदाहाद्यैर्वन्धनैर्वा हता यदि ।
 मतिपूर्वेण गां हत्वा चरेत्तैर्वाषिकं व्रतम् ॥
 द्विवर्षं पूर्ववद्वापि चर्मणाद्र्येण वाससा ।
 कपिलां गर्भिणीं वापि वृषं हत्वा च कामतः ॥
 व्रतं द्वादशवर्षाणि चरेद्ब्रह्मव्रतोदितम् ।
 आचार्यदेवविप्राणां हत्वा च द्विगुणं चरेत् ॥
 होमधेनुं प्रसूताञ्च दाने च समलङ्कृताम् ।
 उपभुक्तां वृषेणापि ताञ्च द्वादशवार्षिकम् ॥
 निष्पीडनं वापि तेषु दोषेष्वल्पमतन्द्रितः ।
 शरणागतबालस्त्रीघातुकैः सम्बसेन् तु ॥
 चीर्नव्रतानपि चरन् कृतघ्नानपि सर्वदा ।
 अग्निदाङ्गरदां चण्डीं भर्तृघ्नीं लोकघातिनीम् ॥
 हिंस्रयंसु विधानस्त्रीं हत्वा पापं न गच्छति ।
 गुरुं वा बालवृद्धान्वा श्रोत्रियं वा बहुश्रुतम् ॥
 आततायिन मायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ।
 नाततायिबधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥
 प्रख्यातदोषः कुर्वीत परित्यक्तं यथोदितम् ।
 अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥
 कण्ठमावजले स्थित्वा राममन्त्रं समाहितः ।

जपेद्वा दशसाहस्रं ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
सुरापः स्वर्णहारीतु जपेदष्टाक्षरं तथा ।
लक्षं जप्त्वा कृष्णमन्त्रं मुच्यते गुरुतल्पगात् ॥
उपोष्यान्तर्जले स्थित्वा वासुदेवमनुं शुभम् ।
जपेद्वा दशसाहस्रं गीष्मः प्रयतमानसः ॥
असंख्यानानि च पापानि अनुक्तान्यपि यानि च ।
चित्तस्थो भगवान् कृष्णः सर्वं हरति तत्क्षणात् ॥
एकादशप्रवासस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
आषाढादिचतुर्मासे कृते भुक्त्वा जितेन्द्रियः ॥
दुग्धाब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं कमलापतिम् ।
ध्यात्वा समर्चयेन्नित्यं महद्भिर्मुच्यते ह्यधैः ॥
इति रहस्यप्रायश्चित्तम् ॥

रजस्वलां सूतिकाञ्च चण्डालं पतितं तथा ॥
पाषण्डिनं विकर्मस्थं शैवं स्पृष्ट्वाऽप्यकामतः ।
गोमयेनानुलिप्ताङ्गः सवासा जलमाविशेत् ॥
गायत्र्याष्टशतं जप्त्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
स्पृष्ट्वातु कामतः स्नात्वा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ॥
श्वपचं पतितं स्पृष्ट्वा गोपालव्यजनादृतम् ।
विड्वराहं शुनङ्गाकं गर्दभं यूपमेव च ॥
मद्यं मांसं तथैवीश्वरं विष्णून् दशमेव च ।
करकञ्जलफेनञ्च वृक्षनिर्यासमेव च ॥
करञ्जं लघुनञ्चानुगच्छति स्वस्य शुद्धये ।
सचैलमेकवाह्यापः सावित्रीं त्रिशतं जपेत् ॥

तत्सृष्टसृष्टिनौ सृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं धर्मविद्भिरकल्प्यैः ।
 उच्छिष्टकेशभस्मास्थिकपालं मलमेव च ॥
 स्नानार्द्रधरणीञ्चैव सृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
 प्रक्षाल्य पादौ संक्रम्य तथैवाचम्य वारिणा ॥
 मन्त्रसन्मार्जितजलं सृष्ट्वा ताञ्च विशुध्यति ।
 विशिष्टानाञ्च विप्राणां गुरूणां व्रतशालिनाम् ॥
 विनीततराणामुच्छिष्टं सृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
 शैवानां पतितानाञ्च बाह्यानान्धक्तकर्मणाम् ॥
 उच्छिष्टस्पर्शनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 उच्छिष्टेन स्वयं चान्यमुच्छिष्टं यद्यकामतः ॥
 सृष्ट्वा सचैलं स्नात्वा च सावित्राष्टशतं जपेत् ।
 कामतश्चाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं द्विजोत्तमः ॥
 राजानञ्च विशं शूद्रं चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ।
 तौ च स्नात्वा चरेत् कृच्छ्रं गां वा दद्यात्पयस्विनीम् ॥
 उच्छिष्टिनं सृष्ट्वा शूद्रमुच्छिष्टं श्वानमेव वा ।
 सवासा जलमाप्लुत्य चरेत्क्षान्तपनव्रतम् ॥
 तत्रापि कामतः सृष्ट्वा पराकद्वयमाचरेत् ।
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रः स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
 चण्डालं पतितं मद्यं सूतिकाञ्च रजस्वलाम् ।
 उच्छिष्टेन तु संसृष्टो पराकलयमाचरेत् ॥
 उच्छिष्टेन चिरं कालं मुषित्वा स्नानमाचरेत् ।
 उच्छिष्टाशीचमरणे चरेद्व्यं द्विजातयः ॥
 रजस्वला सूतिका वा पञ्चत्वं यदि चेद्गता ।

पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पावमान्यैर्द्विजोत्तमाः ॥
 प्रतृचं कदलैः स्नाप्य सपवित्रैर्जलैः शुभैः ।
 शुभ्रवस्त्रेण सम्बेष्ट्य दाहं कुर्याद्विधानतः ॥
 चण्डालाद् ब्राह्मणात्सर्पात् क्रव्यादादुदकादिभिः ।
 हतानामपि कुर्वीत पूर्ववद्द्विजपुङ्गवः ॥
 तत्रापि कामतः कुर्यात् षडब्दं तस्य बान्धवः ।
 विषाद्यैर्धनशस्त्राद्यैरात्मानं यदि घातयेत् ॥
 गोशतं विप्रमुख्येभ्यो दद्यादेकं वृषं तथा ।
 नारायणबलिं कृत्वा सर्वमप्यौर्ध्वदेहिकम् ॥
 रजस्वला तु या नारी स्पृष्ट्वा चान्यां रजस्वलाम् ।
 चण्डालं पतितं तपि शुनं गर्दभमेव च ॥
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ।
 स्पृष्ट्वाप्यकामतः स्नात्वा पञ्चगव्यैः शुभैर्जलैः ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य गृहेषु चण्डालः पतितोऽपि वा ।
 अन्तर्वत्नी भवेत्सा चेत्कथं स्यात्तत्र निष्कृतिः ॥
 तद्गृहन्तु परित्यक्त्वा दग्ध्वा वान्यत्र संस्थितः ।
 संसर्गोऽत्र प्रकारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 पृथक् पृथक् प्रकुर्वीरन् सर्वे गृहनिवासिनः ।
 दाराः पुत्राश्च सुहृदः प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
 सभर्तृकाणां नारीणां वपनन्तु विसर्जयेत् ।
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलित्रयम् ॥
 केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
 प्रायश्चित्ते तु सम्पूर्णं कृत्वा सान्तपनं व्रतम् ॥
 ब्रह्मकूर्चोपवासं वा विशुध्यन्ति तदेनसः ।

अर्वाक्सम्बत्सरार्धात्तु गृहदाहं न चोदितम् ॥
 यद्गृहे पातकोत्पत्तिस्तत्र यत्नेन दाहयेत् ।
 त्यजेद्वासं निक्लृष्टाच्च शुद्धिञ्चैवात्मन स्तुतः ॥
 सम्बन्धाच्चैव संसर्गात्तुल्यमेव नृणामघम् ।
 तस्मात्संसर्गसम्बन्धान् पतितेषु विवर्जयेत् ॥
 चण्डालपतितादीनां तीर्थं यस्तु पिवेन्नरः ।
 पराकं कामतः कुर्याद्ब्रह्मकूर्चं मकामतः ॥
 अभ्यासे तु षडब्दं स्याच्चान्द्रायणमकामतः ।
 चण्डालानां तडागे वा नदीनां तीर्थेणैव वा ॥
 स्नात्वा पीत्वा जलं विप्रः प्राजापत्यमकामतः ।
 कामतस्तु पराकं वा चान्द्रायणं मथापि वा ॥
 अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं षडब्दं स्यादकामतः ।
 सर्वेषां प्रतिलोमानां पीत्वा सान्तपनं चरेत् ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा त्र्यब्दं वापि यथाक्रमम् ।
 भोजने गमनेऽपि प्रवृत्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 चण्डालपतितादीनां गृहेष्वन्नमपि द्विजः ।
 भुक्त्वाऽप्यमाचरेत् कृच्छ्रं चान्द्रायणमकामतः ॥
 चण्डालवाटिकायान्तु सुखा भुक्त्वाऽप्यकामतः ।
 चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
 चण्डालवाटिकायान्तु मृतस्याब्दं विशोधनम् ।
 स्नपनं पञ्चगव्यैश्च पावमान्यैः शुभैर्जलैः ॥
 शूद्रान्नं सूतिकान्नं वा शुना स्मृष्टञ्च कामतः ।
 भुक्त्वा चान्द्रायणं कृच्छ्रं पराकं वा समाचरेत् ॥
 जलं पीत्वा तयोर्विप्रः पञ्चगव्यं पिवेद्द्वयहम् ।

चण्डालः पतितो वापि यस्मिन् गेहे समाचरेत् ।
 त्यक्त्वा मृगमयभाण्डानि गोभिः संक्रामयेत् च ग्रहम् ॥
 मासादूर्ध्वं दशाहन्तु दिमासं पक्षमेव तु ।
 षण्मासात्तु तथा मासं गवां वृन्दं निवेशयेत् ॥
 ऊर्ध्वन्तु दहनं प्रोक्तं लाङ्गुलेन च खातनम् ।
 ब्रह्मकूर्चं तथा कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
 अतिकृच्छ्रं पराकञ्च त्रयन्दं वापि समाचरेत् ।
 षडब्दं मूर्ध्वं षण्मासात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 वत्सरादूर्ध्वं सम्पूर्णं व्रतमेवाचरेद् बुधः ।
 अमेध्यश्वतचण्डालमद्यमांसादिदूषितात् ॥
 कूपादुद्धृत्य कदलैः सहस्रं रेचयेज्जलम् ।
 निक्षिप्य पञ्चगव्यानि वारुणैरपि मन्त्रयेत् ॥
 तडागस्यापि शुद्ध्यर्थं गोभिः संक्रामयेज्जलम् ।
 धान्यन्तु क्षालनाच्छुद्धिर्बाहुल्यं प्रोक्षणादपि ॥
 रसानान्तु परित्यागश्चाण्डालादिप्रदूषणात् ।
 प्रासाददेवहर्म्याणां चण्डालपतितादिषु ॥
 अतः प्रविष्टे तु तदा शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा ।
 गोभिः संक्रमणं कृत्वा गोमूत्रेणैव लेपयेत् ॥
 पुण्याहं वाचयित्वाथ तत्तोयैर्दर्मसंयुतैः ।
 सम्प्रोक्ष्य सर्वतः पश्चाद्देवं समभिषेचयेत् ॥
 पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः स्नापयित्वाथ वैष्णवः ।
 प्रत्यृचं पावमानैश्च वैष्णवैश्चाभिषेचयेत् ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः स्नाप्य पुष्पाञ्जलिं तथा ॥

औसूक्तेन तदा दिव्यं दद्यान्नोराजनं ततः ।
 अवैष्णवस्पर्शनेऽपि एवं कुर्वीत वैष्णवः ।
 भिन्ने विम्बे तथा दग्धे परित्यक्ते च तं गृहे ॥
 वैदेहीं वैष्णवीमिष्ट्वा पुनः स्थापनमाचरेत् ।
 चौराद्यपहृते नष्टे वासुदेवीं यजेच्चरुम् ॥
 स्थानान्तरगते विम्बे पुनः स्थापनमाचरेत् ।
 तीयादिवासनं वेद्यामधिरोहणमेव च ॥
 नयनीन्मीलनं दीक्षां वर्जयित्वान्यमाचरेत् ।
 पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पञ्चत्वक्पल्लवाञ्चितैः ॥
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैरङ्घ्रिः समभिषेचयेत् ।
 सूक्तैश्च ब्रह्मणः सुत्यैरविर्गैर्वैष्णवीस्तथा ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या शङ्खेन स्नापयेद्बुधः ॥
 ध्रुवसूक्तमृचं स्मृत्वा जपन् संस्थापयेद्भरिम् ।
 ततस्तन्मूर्तिमन्त्रेण मूलमन्त्रेण वा द्विजः ॥
 दद्यात् पुष्पसहस्राणि देवतां स मनुं स्मरन् ।
 पश्चात् सावरणं विष्णोर्चयित्वा विधानतः ॥
 इन्द्रसोमं सोमपतेरिति सूक्तमनुत्तमम् ।
 जपन् भक्त्याय देवैस्तु दद्यान्नोराजनं द्विजः ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा विप्रांस्तु भोजयेत् ।
 अवैष्णवेन विप्रेण शूद्रेणैवार्चिते हरौ ॥
 सहस्रमभिषेकं च पुष्पाञ्जलिसहस्रकम् ।
 महाभागवतो विप्रः कुर्यान्मन्त्रद्वयेन च ॥
 देवतोत्तरसम्पर्कं विना स्वाहरणं हरौ ।

अवैष्णवानां मन्त्राणां पक्वान्नस्य निवेदने ॥
 कृत्वा नारायणीमिष्टिं पुनः संस्कारमाचरेत् ।
 देशान्तरगते विम्बे चिरकालमनर्चिते ॥
 अधिवासादिकं सर्वं पूर्ववद्वैष्णवोत्तमः ।
 विष्णोर्कृतसवमध्ये तु विद्युत् स्नानितसम्भवे ॥
 रथे विम्बे ध्वजे भग्ने विम्बे च पतिते भुवि ।
 ग्रामदाहेऽश्मवर्षे च गुरौ ऋत्विचि वै ऋते ॥
 नालङ्घ्यतेषु विधिषु परिणीते जनार्दने ।
 अवैदिकक्रियापेते जपहोमादिवर्जिते ॥
 कुर्वीत महतीं शान्तिं वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ।
 अग्निनाशितु तन्मध्ये पुनरादानमाचरेत् ॥
 कुर्वीत वैनतेयेष्टिं वैश्वक्सेनामथापि वा ।
 श्वशूकरादिसम्पर्के पवित्रेष्टिं समाचरेत् ॥
 वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत पाषण्डादिप्रदूषिते ।
 अर्थास्य संप्लवे विष्णोर्यत्र यत्र च सङ्करम् ॥
 तत्र तत्र यजेदिष्टिं पावमानीं द्विजोत्तमः ।
 स्नापचारैः स्नथान्यैर्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 अवैष्णवेन विप्रेण स्थापिते मधुसूदने ।
 तद्वाङ्मं वा भूपतिर्वा विनाशमुपयास्यति ॥
 कुर्वीत वासुदेवेष्टिं सर्वं पापं प्रशामयेत् ।
 महाभागवतेनैव पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
 सकेशवैनतेयादि नित्यानाञ्च दिवौकसाम् ।
 सुक्तानामपि पूजार्थं दिम्बानि स्थापयेद्यदि ॥
 स निवेश्यै करावन्तु गव्यैः स्नापयाथ देशिकः ।

सर्ववैष्णवसूक्तैश्च तद्गायत्र्या सहस्रकम् ॥
 शङ्खे नैवाभिधिचाथ भगवत्पुरतो न्यसेत् ।
 स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य यजेच्च पुरतो हरेः ॥
 अस्य वामेति सूक्तेन पायंसं मधुमिश्रितम् ।
 अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रचतुष्टयात् ॥
 सुवर्णतार्क्ष्यसूक्ताभ्यां षष्ठदाज्यं यजेत्ततः ।
 तिलैर्व्याहृतिभिर्हुत्वा पश्चादष्टोत्तरं शतम् ॥
 वैकुण्ठं पार्षदञ्चैव होमशेषं समापयेत् ।
 अहमस्मीतिसूक्तेन पीठे संस्थापयेद्बुधः ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनामभिस्तत्प्रकाशकैः ।
 आवाह्य पूजयित्वाथ दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 द्वादशाणनमनुना सहस्रमथवा शतम् ।
 सोमरुद्रेति सूक्तेन दीपैर्निराजयेत्ततः ॥
 ओजयित्वा ततो विप्रान् गुरुं सम्यक् प्रपूजयेत् ।
 नत्स्यकूर्मादिभूर्त्तीनामेवं संस्थापनं चरेत् ॥
 तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैर्जपहोमादिकं चरेत् ।
 सहस्रनामभिर्दद्यात्पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 वापीकूपतडागानां तरूणां स्थापने तथा ।
 वारूणीभिश्च सौम्यैश्च जपहोमादिकं चरेत् ॥
 तरूणां स्थापने गोपकृष्णं मातरमेव च ।
 ताम्बामेव तु मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाद् घृतम् ॥
 तेजतगाङ्गितं स्तम्भं मध्ये संस्थापयेद्बुधः ।
 अवैष्णवान्वये जातः कृत्वेष्टिं वैष्णवीं द्विजः ॥
 वणवैः पञ्चसंस्कारैः संस्तुतो वैष्णवो भवेत् ।

देवतान्तरशेषस्य भोजने स्पर्शने तथा ॥
 अनर्चिते पद्मनाभे तस्यानर्पितभोजने ।
 अवैष्णवानां विप्राणां पूजने वन्दने तथा ॥
 याजनेऽध्यापने दाने श्राद्धे चैषाञ्च भोजने ।
 अनर्चिते भागवते हरिवासरभोजने ॥
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत वैयूही मिष्टिमुत्तमाम् ।
 पञ्चाङ्गागवतानाञ्च पिवेत् पादजलं शुभम् ॥
 एतत्समस्तपापानां प्रायश्चित्तं मनोषिभिः ।
 निर्णीतं भगवद्भक्तपादाभ्युपनिषेवणम् ॥
 अङ्गीकृतो महाभागैर्महाभागवतैर्द्विजैः ।
 संस्कारपचारैर्मुच्येत परां कृतिञ्च विन्दति ॥
 प्रायश्चित्ते तथा चौर्णे महाभागवतादृद्धिजात् ।
 वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो हरिर्मर्चयेत् ॥
 ॥ इति हारीतस्मृतौ महापापादिप्रायश्चित्तप्रकरणं
 नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ अम्बरीष उवाच ॥

भगवन् ! भवता प्रोक्ता विष्णोराराधनक्रिया ।
 प्रायश्चित्तमकृत्यानामसतां दण्डमेव च ॥
 अधुना श्रोतुमिच्छामि शाश्वतीं वृत्तिमुत्तमाम् ।
 दूष्टीनाञ्च विधानानि विशेषांश्चोत्सवान् हरेः ॥
 हारीत उवाच ॥ शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वं निरवशेषतः ।
 दूष्टीनाञ्च विधानञ्च हरेरुत्सर्वकर्मणाम् ॥
 नारायणी वायुदेवी गारुडी वैष्णवी तथा ।

वैयूही वैभवो पाञ्ची पवित्री पावमानिका ॥
 सौदर्शिनी च सेनेशी आनन्ती च शुभाह्वया ।
 महाभागवतीत्येताः सर्वपापहराः शुभाः ॥
 प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् ।
 पूर्वं विघ्नस्ये विष्णुः प्रोक्तवान् विघ्नस्य भृगोः ॥
 प्रोक्तं ममेरितं तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् ।
 गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥
 अग्निर्वै देवानां भव मे विष्णुरीश्वरः ।
 तदन्तरेण वै सर्वा देवता इतिह श्रुतिः ॥
 निवसन्ति पुरोडाशमग्नी वैष्णवमव्ययम् ।
 देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥
 अग्नी यद्धूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने ।
 तदग्नी वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥
 एतदेवहि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः ।
 विमुक्ता अपि भोगार्थमेतमेव मुमुक्षवः ॥
 एतदेव परं प्रीतिः सन्धियः परमात्मनः ।
 एतद्विना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥
 यज्ञार्थमेव संसृष्टमात्मवर्गं चतुर्विधम् ।
 यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्मबन्धनम् ॥
 वक्त्रिर्जिह्वा भगवतो वेदा अङ्गाः सदाध्वरे ।
 अस्थीनि समिधः प्रोक्ता रोमा दर्भाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्राणाएव हवींषि च ।
 सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पद्मः प्रकीर्त्तिताः ॥
 एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताग्निने ।

जुहुयाद्वै पुरोडाशं अज्ञात्वनम्पतेदय ॥
 यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभृद्यज्ञक्तयज्ञयज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥
 यज्ञान्तक्तयज्ञगुह्यमन्नमन्नाद् एव च ।
 तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥
 कोऽयं लोकोऽस्ययज्ञस्य कथं स्यात्परतः शुचिः ।
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥
 हरेर्भोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् ।
 साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिकाः क्रियाः ॥
 शेषभूतस्य जीवस्य तद्वास्त्यैकफलाः क्रियाः ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म तद्वास्त्यं परिकीर्तितम् ॥
 नैसर्गिकं तथा कुर्यात्तद्वास्त्यैकं निकीर्तितम् ।
 वैदिकेनेव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
 अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतद्वयम् ।
 तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजेद्विष्णुं हि वैष्णवः ॥
 अर्चयामर्चयेत्पुष्पैरग्नौ च जुहुयाद्विः ।
 ध्यायेत्तु मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सुवैदिकान् ॥
 एवं विदित्वा सत्कर्म भोगार्थं परमात्मनः ।
 कुर्वीत परमैकान्ती पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥
 इदं प्रसङ्गे शोक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ।
 पूर्वपक्षदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यादवाङ्मर्यापणम् ।
 हरिं नारायणैश्वर्यमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

विष्णुप्रकाशकै राज्यं भूमृक्ताभ्यां शतं ततः ।
 मन्त्रेण चैव वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा समापयेत् ॥
 अयुतं तु जपेन्मन्त्रं होमश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 शेषं निवेद्य देवाय भुञ्जीयात् स्वयमेव च ॥
 ततो मौनी जपेन्मन्त्रं शयीत पुरतो हविः ।
 प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 सन्ध्यामन्वाह्य चागत्य स्वर्गहे समलङ्घते ।
 वेद्यां संपूज्य देवेशं मन्त्ररत्नविधानतः ॥
 सप्तावरणसंयुक्तं महिषीभिः समन्वितम् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
 अर्चयित्वा विधानेन कुण्डं दक्षिणभागतः ।
 विस्तरायामनिम्नैश्च हस्तमात्रमिदं खलम् ॥
 तत्र वक्त्रं प्रतिष्ठाप्य द्रव्याधानान्तर्माचरेत् ।
 ओङ्कारः स्यात्परं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
 तत्राक्षरं तत्तथाणाञ्च वेदानां बीजमुच्यते ।
 अजायन्त ऋचः पूर्वमकाराद्विष्णुवाचकात् ॥
 श्रीवाचकादुकारात्तु यजूंषि तदनन्तरम् ।
 अजायन्त तयोः सङ्गात्सामान्यन्यान्त्यनेकशः ॥
 तयोर्दासो मकारेण प्रोच्यते सर्वदेहिनः ।
 कारणं सर्ववर्णानामकारः प्रोच्यते नृधैः ॥
 अकारो वै च सर्वा वाक् सैषा स्पर्शाग्निभिः सदा ।
 वक्त्रौ सा व्यज्यमानापि नानारूपा इति श्रुतिः ॥
 अकार एव लुप्यन्ति सर्वमन्त्राक्षराणि हि ।
 अकारो वासुदेवः स्यात्तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मन्त्रोहि वीजं सर्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते ।
 मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते ॥
 मन्त्रः पुमान् क्रिया स्तोत्रं तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम् ।
 तस्मादग्रजूषि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे ॥
 मन्त्रक्रियाजुष्टमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते ।
 मन्त्रतन्त्रांशमेते ऋग्यजूषी यज्ञकर्माणि ॥
 उद्गातं तु भवेत्साम तस्मात्तद्विष्णवं त्रयम् ।
 ऋग्भिरेव तमुद्दिश्य पुरोडाशं यजेद्बुधः ॥
 ताभिरेव तु पुष्पाणि दद्यात्कर्मासु शार्ङ्गिणे ।
 इन्द्राग्निवरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु ।
 ज्ञेयानि विष्णो स्तान्यत्र नान्येषां स्युः कथञ्चन ॥
 अकारे रूढइत्यग्निमिन्द्रत्वं वर ईश्वरे ।
 आत्मनां प्रसवे सूर्यः सौम्यत्वात्सामइत्यतः ॥
 वायुः स्याज्जीवतः प्राणावरुणः सर्वजीवनः ।
 मित्रः स्यात्सर्वमित्वादात्मैकत्वाद्वृहत्स्यतिः ॥
 रोगनाशो भवेद्भुद्रो यमः स्यात्तु नियामकः ।
 हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नेति प्राप्यत्वमुच्यते ॥
 नित्यसत्त्वाच्चिरण्यः स्यात्तद्गर्भत्वाच्चिरण्ययः ।
 हिरण्यगर्भ इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्दनः ॥
 हिरण्यमयः स भूतेभ्यो ददृशे इति वै श्रुतिः ।
 सर्वान् स त्राति सविता पिता च पिह्यतन्पिता ॥
 खभूर्भुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते ।
 यस्य च्छन्दांसि चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
 अत्राङ्गं वर्णमित्युक्तं च्छन्दोमयमुदाहृतम् ।

गायत्रुप्रणिगनुष्टुप्च वृहती पङ्क्तिरेव च ॥
 त्रिष्टुप्च जगती चैव च्छन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।
 एतानि यस्य चाङ्गानि स सुपर्ण इहोचरते ॥
 यस्माज्जातास्त्रयी वेदा जातवेदाः स उचरते ।
 पवमानः पावयित्वा शिवः स्यात्सर्वदा शुभात् ॥
 सुजनैः सेव्यते यस्तु अतो वृ शम्भुरित्यजः ।
 सव्यान्वस्यैव नामानि वैदिकानि विवेचनात् ॥
 पुत्रामानि यानि विष्णोः स्त्री सामानि श्रियस्तथा ।
 परस्य वैदिकाः शब्दाः समाख्येतरेष्वपि ॥
 व्यवक्रियन्ते सततं लोकवेदानुसारतः ।
 नतु नारायणादीनि नामान्यन्यस्य कर्हिचित् ॥
 एतन्नाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रवक्षते ।
 शब्दब्रह्मत्रयी सर्वं वैष्णव तदिहोचरते ॥
 देवतान्तरशङ्का तु न कर्तव्याहि वैदिके ।
 वषट्कृतं यद्वेदेन तदत्यन्तप्रियं हरिः ॥
 स्याहास्वधाभ्यां नमसा हुतं तद्वैष्णवं स्मृतम् ।
 समिदाज्यैर्या आहुतीर्ये वेदेनैव जुहति ।
 यो मनसा सवर इत्यृचां प्रोक्तः सदाध्वरे ॥
 वेदेनैव हरिं तस्माद्यजेत क्षिप्रसत्तमः ।
 प्रसङ्गादेव मुक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ॥
 ऋग्वेदसंहितायान्तु मण्डलानि दश क्रमात् ।
 एकैकमिष्ट्या होतव्यं चरुणा पायसेन वा ॥
 घृतेन वा तिलैर्वापि विस्वपचैरथापि वा ।
 अग्निमील इति पूर्वं मण्डलं प्रत्यृचं यजेत् ॥

पुष्पाणि च तथा दद्यात् सुगन्धीनि जनार्दने ।
 विष्णुसूक्तैर्हविर्हुत्वा चतुर्मन्त्रैः शतं यजेत् ॥
 वैष्णवान् भोजयेन्नित्यमग्निञ्चापि सुसंग्रहेत् ।
 उपोषितो दीक्षितश्च यावदिष्टिः समाप्यते ॥
 अन्ते चावभृतेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च पूर्ववत् ।
 आचार्यं ब्राह्मणांश्चापि दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥
 इमान्नारायणेष्टिञ्च सकृदपि यजेत्तु यः ।
 अनधीतवेदश्चेष्टिमयुतं मूलमन्त्रतः ॥
 होमं पुष्पाञ्जलिं वापि तथैवायुतमाचरेत् ।
 पूजयित्वा ततो विप्रान्निष्ठ्याः सम्यक्फलो भवेत् ॥
 अवाक्यपौरुषं सूक्तमष्टोत्तरशतं चरुम् ।
 हुत्वा चतुर्भिर्मन्त्रैश्च लभेदिष्टिं न संशयः ॥
 ॥ अथ वासुदेवेष्टिरुच्यते ॥

एकादश्यां कृष्णपक्षे समुपोष्य जनार्दनम् ।
 समर्चयेद्विधानेन रात्रौ जागरणान्वितः ॥
 द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नायान्नद्यां तिलैः सह ।
 द्वादशार्णेन मनुना सिञ्चेदष्टोत्तरं शतम् ॥
 अभिमन्त्र्य जलं पश्चात्तुलसीमिश्रितं पिवेत् ।
 सर्वकर्म्मस्त्रभिहित एतदेवाघमर्षणः ॥
 तत्तत्कर्म्मणि तन्मन्त्रं यो जपेदघमर्षणे ।
 स्नात्वा सन्तर्प्य देवर्षीन् कृतकृत्यः समाहितः ॥
 गृहं गत्वा र्चयेद्देवं वासुदेवं सनातनम् ।
 द्वादशार्णविधानेन कस्तूरीचन्दनादिभिः ॥

जातिकेतककुन्दाद्यैः सुकृष्णतुलसोदलैः ।
 सुधाब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
 इन्द्रीवरदलश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ।
 सर्वाभरणसम्पन्नं सदायौवनमच्युतम् ॥
 अनन्तं विहगाधीशं शौनकाद्यैरुपासितम् ।
 त्रिदशैर्द्वैर्विमानस्यैर्ब्रह्मरुद्रादिभिस्तथा ॥
 स्तूयमानं हरिं ध्यात्वा अर्चयेत्प्रयतात्मवान् ।
 सर्वमावरणं पश्चादर्चयेत् कुसुमादिभिः ॥
 प्रथमं महिषीसङ्घं लक्ष्मीभूभ्यौ सनीलया ।
 अनन्तरञ्च गरुडधर्मसेनादिभिस्तथा ॥
 ऐश्वर्यज्ञानवैराग्याः पूजनीया यथाक्रमम् ।
 सनन्दनश्च सनकः सनत्कुमारः सनातनः ॥
 औडुश्च सीमकपिलः पञ्चमो नारदस्तथा ।
 भृगुर्विघ्नसोऽत्रिश्च मरीचिः कश्यपोऽङ्गिराः ॥
 पुलहः स्वायम्भुवो दाल्भ्यो वशिष्ठाद्यास्ततः क्रमात् ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च हारीतश्च पराशरः ॥
 व्यासः शुकश्च प्रह्लादः शौनको जनकस्तथा ।
 मार्कण्डेयो ध्रुवश्चैव पुण्डरीकश्च मारुतः ॥
 रुक्माङ्गदः शिवो ब्रह्मा पूजनीया यथाक्रमम् ।
 तथा लोकेश्वराः पूज्याः शङ्खचक्रादिहेतयः ॥
 वेदाश्च साङ्गाः स्मृतयः पुराणं धर्मसंहिताः ।
 राशयो ग्रहनक्षत्राः पूजनीया समं ततः ॥
 एवं सम्पूज्य देवेश मग्न्याधानादिपूर्वकम् ।
 द्वितीयं मण्डलमृचा जुहुयात्सष्टतं चरुम् ॥

ध्यात्वा वङ्गौ वासुदेवं दद्यात् पुष्पाणि तत्र तु ।
 वैष्णवांश्च यजेत्तत्रावभृथं पुष्पयागकम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेदन्ते गुरुञ्चापि प्रपूजयेत् ।
 इमाञ्च वासुदेवेष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ॥
 कुलकोटिं समुद्धृत्य स गच्छेत्परमं पदम् ।
 अथवा वासुदेवस्य मन्त्रेणैव दिजोत्तमः ॥
 जुहुयादयुतं वङ्गौ वैष्णवैः प्रतृचं तथा ।
 पुष्पाणि दत्त्वा देवेशे सम्यगिच्छ्या लभेत् फलम् ॥
 अथ वक्ष्यामि राजर्षे ! वैष्णवेच्छा विधिं ततः ।
 श्रवणार्क्षतु पूर्वाह्णे पूर्ववच्च समारभेत् ॥
 उपोष्य पूर्वदिवसे पूजयेज्जागरे हरिम् ।
 प्रभाते पूर्ववत् स्नात्वा तर्पयेज्जगतां पतिम् ॥
 षडक्षरविधानेन परव्याम्नि स्थितं हरिम् ।
 वङ्गप्रर्कं हेमविम्बाद्यैर्योगपीठसुसंस्थितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम् ।
 चक्रशङ्खगदाशाङ्गान् विभ्राणं दोर्भिरायतैः ॥
 वामाङ्गस्थत्रिधा सार्धं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 नैवेद्यैश्च फलैर्भक्ष्यैर्दिव्यैर्भोज्यैः सुपानकैः ॥
 अर्चयेद्देवदेवेशं सर्वाभरणसंयुतम् ।
 श्रीलक्ष्मीः कमला पद्मा सौता सत्या च रुक्मिणी ॥
 सावित्री परितः पूज्या ततस्तुते बलादयः ।
 अनन्ततार्क्ष्यं देवेशसत्यधर्मदमाः शमः ॥
 बुद्धिश्च पूजनीयास्ते दिक्षु सर्वास्वनुक्रमात् ।
 ततो लोकेश्वराः पूज्या स्ततश्चक्रादिहेतयः ॥

महाभागवताः पूजया होमकर्म समाचरेत् ।
 चतुर्भिवैष्णवैः सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 व्यापका मन्त्ररत्नञ्च चतुर्मन्त्रा उदाहृताः ।
 तैरप्यष्टोत्तरशतं पृथक् पृथगतो यजेत् ॥
 तृतीयमण्डलं पश्चाज्जुहुयात्प्रत्यृचं ततः ।
 तथा पुष्पैश्च सम्पूजय कुर्यादवभृथं ततः ॥
 समापय पुष्पयोगेन वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 एवं कर्तुं मशक्तश्च वैष्णवीं वैष्णवीत्तमः ॥
 वैष्णवया चैव गायत्रया पुष्पाञ्जल्ययुतं चरेत् ।
 तिसहस्रं चरुं हुत्वा वैष्णवेष्ट्याः फलं लभेत् ॥
 इमां तु वैष्णवीं मिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवीत्तमः ।
 त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य याति विशोः परं पदम् ॥
 प्रायश्चित्तं मिदं कुर्याद्वृत्तिभङ्गेषु वैष्णवः ।
 शान्त्यर्थं देवकार्येषु पापेषु च महत्स्वपि ॥
 अथ वैराही इष्टिरुच्यते ॥

शुक्लपत्रे तु द्वादश्यां सङ्क्रान्ती ग्रहणेऽपि वा ।
 उपोष्य विधिवद्विष्णुं पूजयित्वा विधानतः ॥
 अभ्यर्चयेद्गन्धपुष्पैः केशवादीन् पृथक् पृथक् ।
 सङ्कर्षणादीनपि च पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥
 तत्तन्मूर्त्तिं पृथक् ध्यात्वा पृथगेव समर्चयेत् ।
 केशवस्तु सुवर्णाभः श्यामी नारायणोऽव्ययः ॥
 माधवः स्यादुत्पलाभो गोविन्दः शशिसन्निभः ।
 गौरवर्णस्तथा विष्णुः शोणो मधुजिदव्ययः ॥

त्रिविक्रमोऽग्निसङ्काशो वामनः स्फटिकप्रभः ।
 श्रीधरस्तु हरिद्राभो हृषीकेशोऽशुमान् यथा ॥
 पद्मनाभो घनश्यामो हैमो दामोदरः प्रभुः ।
 सङ्कर्षणस्तु मुक्ताभो वासुदेवो घनद्युतिः ॥
 प्रद्युम्नो रक्तवर्णः स्यादनिरुद्धो यद्योत्पलम् ।
 अधोक्षजः शाद्वलाभो रक्ताङ्गः पुरुषोत्तमः ॥
 नृसिंहो मणिवर्णः स्यादच्युतोऽर्कसमप्रभः ।
 जनार्दनः कुन्दवर्ण उपेन्द्रो विद्रुमद्युतिः ॥
 हरिर्वै सूर्यसङ्काशः कृष्णोभिन्नाञ्जनदुरतिः ।
 आयुधानि ब्रुवै चैषां दक्षिणाधः करादितः ॥
 पद्मं शङ्खं गदाचक्रं गदां दधाति केशवः ।
 शङ्खं पद्मं गदाचक्रं धत्ते नारायणोऽवप्रथः ॥
 माधवस्तु गदां चक्रं शङ्खं पद्मं विभर्ति च ।
 चक्रं गदां तथा पद्मं शङ्खं गोविन्द एव च ॥
 गदां पद्मं गदाशङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्ति हि ।
 चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ॥
 पद्मं गदां तथा चक्रं शङ्खं चैव त्रिविक्रमः ।
 शङ्खं चक्रं गदापद्मं वामनो विभ्रयात्तथा ॥
 पद्मं चक्रं गदाशङ्खं श्रीधरः श्रीपतिर्दधत् ।
 गदां चक्रं हृषीकेशः पद्मं शङ्खं विभर्ति हि ॥
 पद्मनाभस्तथा शङ्खं पद्मं चक्रं गदां धरेत् ।
 पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते दामोदरस्तथा ॥
 सङ्कर्षणो गदा शङ्खं पद्मं चक्रं दधाति हि ।
 वासुदेवो गदां शङ्खं चक्रं पद्मं विभर्ति हि ॥

चक्रं शङ्खं गदां पद्मं प्रद्युम्नो विभ्रयात्तथा ।
 अनिरुद्धस्तथा चक्रं गदां शङ्खं च पङ्कजम् ॥
 चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदां च पुरुषोत्तमः ।
 पद्मं गदां तथा शङ्खं चक्रं चाधोक्षजो हरिः ॥
 चक्रं पद्मं गदां शङ्खं नरसिंहो विभर्ति हि ।
 अच्युतश्च गदां पद्मं चक्रं शङ्खं विभर्ति हि ॥
 जनार्दनस्तथा पद्मं शङ्खं चक्रं गदां धरेत् ।
 उपेन्द्रस्तथा शङ्खं गदां चक्रं च पङ्कजम् ॥
 हरिस्तु शङ्खं चक्रं च पद्मं चैव गदां धरेत् ।
 शङ्खं गदां पङ्कजं च चक्रं कृष्णो विभर्ति हि ॥
 एवं चतुर्विंशतिन्तु मूर्त्तीं ध्यात्वा समर्चयेत् ।
 तत्तद्विम्बेषु वा राजन् ! सालग्रामशिलासु वा ॥
 गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ।
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानीयैः शर्करान्वितैः ॥
 नामभिस्तैश्चतुर्थ्यन्तैर्मूलमन्त्रेण वा यजेत् ।
 देवानावरणीयांश्च पूजयेत्पहितः क्रमात् ॥
 यं हेत्वाहतिमूक्तेन कुर्यान्नीराजनं शुभम् ।
 पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगृहोक्तविधानतः ।
 मण्डलेन चतुर्थेण प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 पुष्पैः सम्पूजयेद्भक्त्या कुर्यादवभृथं नरः ।
 इमां वैयूहिंकीमिष्टिं सम्यक् प्राहुर्महर्षयः ॥
 प्रायश्चित्तं मिदं प्रोक्तं पातकेषु महत्स्वपि ।
 अनप्यपि च विम्बानां शान्त्यर्थं वासमाचरेत् ॥
 प्रायश्चित्तं विशिष्टं स्याद्देव्यं प्रत्यृचकर्मसु ।

अनघोतः कथं कुर्याद्वैयूचीं वैष्णवीं द्विजः ॥
 प्रत्येकं शतमष्टौ च मन्त्रैस्तेषां यजेद्बुधः ।
 सर्वतावभृथेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च वैष्णवः ॥
 ह्येन मूलमन्त्रेण कुर्वीत सुसमाहितः ।
 वैष्णवान् भोजयेद्भक्त्या कर्मान्ते सत्वसिद्धये ॥
 चतुर्विंशतिसंख्यान्वै महाभागवतान् द्विजान् ।
 एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम् ।
 सर्वे सम्पूर्णतामेति तस्मिन् संपूजिते द्विजे ॥
 यः करोति शुभामिष्टिं वैयूचीं वैष्णवोत्तमः ।
 अनन्तस्याच्युतानाञ्च निश्चिद्योऽन्यतमो भवेत् ॥
 वैभवीमथ वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 यावतीं सर्वलोकानां सर्वकामप्रदां शुभाम् ॥
 भगवज्जन्मदिवसे वारे सूर्यसुतस्य वा ।
 स्वजन्मर्क्षेऽपि वा कुर्याद्वैभवीं मङ्गलाह्वयाम् ॥
 पूर्वेऽङ्गप्रभ्युदयं कुर्यादङ्गुरार्पणपूर्वकम् ।
 उपोष्य पूजयेद्विष्णुं मग्नाधानं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा परेऽङ्गि विधिना सन्तप्य पितृदेवताः ।
 विशिष्टेर्ब्राह्मणैः सार्धमर्चयित्वा जनार्दनम् ॥
 मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहञ्च वामनम् ।
 श्रीरामं बलभद्रञ्च कृष्णं कल्किनमव्ययम् ॥
 हयग्रीवं जगद्योनिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
 नार्चयेद्भार्गवं बुद्धं सर्वतापि च कर्मसु ॥
 कुशग्रन्थीषु विम्बेषु सालग्रामशिलासु वा ।
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः प्रागुदक्प्रवणेन च ॥

पृथक् पृथक् च नैवेद्यं विविधं वै समर्पयेत् ।
 मोदकान् पृथुकान् शक्नूनूपान् पायसांस्तथा ॥
 हविष्यमन्नमुदगान् मण्डकान् मधुसंयुतान् ।
 दध्यन्नञ्च गुडान्नञ्च भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥
 कर्पूरसंयुतं दिव्यं ताम्बुलञ्च निवेदयेत् ।
 इमा विश्वेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं तथा ॥
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा भक्त्या च प्रणमेद्बुधः ।
 इध्माधानादिपर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
 सर्वैस्तु वैष्णवैः सूक्तैर्हुत्वा पूर्वं शुभं हविः ।
 पञ्चमं मण्डलं पञ्चाग्रत्पृथक् जुहुयाद्द्विजः ॥
 इमान्नु वैभवीमिष्टिं कुर्याद्विष्णुपरायणः ।
 अकृत्वा वैभवीमन्तं योऽध्यापयति देशिकः ॥
 रौरवं नरकं याति यावदाभूतसंश्रवम् ।
 होमं विना स शूद्राणां कुर्यात् सर्वमशेषतः ॥
 मन्त्रैर्वा जुहुयादाज्यं तत्तन्मूर्तिप्रकाशकैः ।
 पूजयित्वा द्विजवरान् पञ्चान्मन्त्रं प्रदापयेत् ॥
 अशक्नो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिं द्विजोत्तमः ।
 तत्तन्मूर्तिमयैर्मन्त्रैः पृथगष्टौत्तरं शतम् ॥
 हुत्वा चरुं घृतयुतं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ।
 वैष्णवत्वाच्चुपतस्यापि कारयेदिष्टिमुत्तमाम् ॥
 उद्दिश्य वैष्णवान् स्वस्वपितृनपि च वैष्णवः ।
 यः कुर्याद्वैष्णवीमिष्टिं भक्त्या परमया युतः ॥
 वैष्णवत्वं कुलं सर्वं लभेत् स न संशयः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि आनन्तीमघनाशनीम् ॥

पौर्णमास्यां प्रकुर्वीत पूर्वोक्तविधिना नृप ! ।
 आदानं पूर्ववत्कृत्वा अङ्कुरार्पणपूर्वकम् ॥
 उपोष्याभ्यर्चयेद्देवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।
 सहस्रशीर्षं विश्वेशं सहस्रकरलोचनम् ॥
 सहस्रचरणं श्रीशं सदैवाश्रितवत्सलम् ।
 पौरुषेण विधानेन यजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्चापि निवेदनैः ।
 यजयित्वा जगन्नाथं पश्चादावरणं यजेत् ॥
 पार्श्वयोश्च श्रियं भूमिं नीलाञ्च शुभलोचनाम् ।
 हिरण्यवर्णां हरिणीं जातवेदां हिरण्यग्री ॥
 चन्द्रां सूर्यां च दुर्धर्षां गन्धहारा महेश्वरी ।
 नित्यपुष्पा सहस्राक्षी महालक्ष्मीः सनातनो ॥
 पूजनीया समस्ताश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 सकर्षणस्तथानन्तः शेषो भूधर एव च ॥
 लक्ष्मणो नागराजश्च बलभद्रो हलायुधः ।
 तच्छक्तयः पूजनीयाः प्रागादिषु यथाक्रमम् ॥
 रेवती वारुणी कान्तिरैश्वर्या च इला तथा ।
 भद्रा सुमङ्गला गौरी शक्तयः परिकीर्तिताः ॥
 अस्त्रान् लोकेश्वरान् पूज्य पश्चाद्दीपं समाचरेत् ।
 पश्चात्तु मण्डलं षष्ठं प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 पुष्पाणि च तथा दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ।
 अशक्त्येनृसूक्तेन शतमष्टोत्तरं चरुम् ॥
 इष्ट्वैवेष्ट्याः फलं समग्रगोप्नोत्येव न संशयः ।
 आनन्तीयामिमामिष्टिं वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ॥

न दास्यमौशस्य भवेद्यस्य दास्यं नृणामसत् !
 तत्र कुर्यादिमामिष्टिं दास्यैकफलसिद्धये ॥
 अधुना वैनतेयेष्टिं वक्ष्यामि नृपसत्तम ! ।
 पञ्चम्यां भानुवारे वा कस्मिंश्चिच्छुभवासरे ॥
 उपोष्य पूर्ववत्सर्वं कुर्यादभ्युदयादिकम् ।
 स्नात्वा चर्यित्वा देवेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 लक्ष्म्या सह समासीनं वैकुण्ठभवने शुभे ।
 सर्वमन्त्रमये दिव्ये वाङ्मये परमासने ॥
 मन्त्रस्वरै रक्षरैश्च साङ्गैर्वेदैः समन्विते ।
 तारेण सह सावित्र्या संस्तीर्णे शुभवर्चसि ॥
 ईश्वर्या च समासीनं सहस्रार्कसमद्युतिम् ।
 चतुर्भुजमुदाराङ्गं कन्दर्पशतसन्निभम् ।
 युवानं पद्मपत्राक्षं चक्रशङ्खगदाजिनम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेद्भरिसव्ययम् ।
 श्रियं देवीं नित्यपुष्टां सुभगाञ्च सुलक्षणाम् ॥
 ऐरावतीं वेदवतीं सुकेशीञ्च सुमङ्गलाम् ।
 अर्चयेत्परितो देवीः सुरूपा नित्ययीवनाः ॥
 ततः समर्चयेत्तार्क्ष्यं गरुडं विनतासुतम् ।
 सुपर्णञ्च चतुर्दिक्षु विदिक्षु शक्तयस्तथा ॥
 श्रुतिस्मृतीतिहासाश्च पुराणानीति शक्तयः ।
 अस्त्रादीनीश्वरान् पश्चादर्चयेत् कुसुमाक्षतैः ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
 अयं हि ते च अर्थीति दद्यान्नीराजनं शुभम् ॥
 अदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत् ।

वशिष्ठेन च संदृष्टं सप्तमं मण्डलं धुनेत् ॥
 पुष्पाणि च ततो दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ।
 रद्यानादिभङ्गे च वाहनध्वंसने तथा ॥
 अवैदिकक्रियाजुष्टे कुर्यादिष्टिमिमां शुभाम् ।
 अरिष्टे चोपपातेषु शान्त्यर्थमपि वा यजेत् ॥
 इध्यानया पूजितेश्च रोगसर्पाग्निभिः शमेत् ।
 वैनतेयसमो भूत्वा भवेदनुचरो हरेः ॥
 वैश्वक्सेनीं ततो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 उपोष्यैकादशीं शुद्धां पूर्ववत् पूजयेद्भरिम् ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यामुपचारैः समर्चयेत् ।
 विष्वक्सेनञ्च सेनेशं सेनान् पञ्च चमृपतिम् ॥
 अर्चयित्वा चतुर्दिक्षु शक्तयश्च विदिक्षु च ।
 तयीं सूतवतीं सौम्यां सावित्रीं चार्चयेद्द्विजः ॥
 अस्त्रान् दीपांश्च सम्पूज्य होमं पश्चात् समाचरेत् ।
 कृत्वेध्यानादिपर्यन्तमष्टमं मण्डलं यजेत् ॥
 पायसेनाय पुष्पाणि दद्यात् प्रयतमानसः ।
 अन्ते चावभृथेष्टिञ्च प्रह्वनयजनं तथा ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिञ्च वैष्णवः ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
 कृत्वा पुष्पाञ्जलिञ्चापि सम्यगिष्टिं लभेन्नरः ॥
 वैश्वक्सेनी मिमां हुत्वा विष्वक्सेनसमो भवेत् ।
 प्रभूतधनधान्याव्यमैश्वर्यं चैव विन्दति ॥
 यच्चराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।

अभ्यर्चने तद्दीपस्य विशुद्धार्थमिदं यजेत् ॥
 सौदर्शनीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 व्यतीपाते वेष्टुतौ वा समुपोष्यार्चयेद्भरिम् ॥
 अखण्डवित्त्वपत्रैर्व्या कोमलैः सुलसीदलैः ।
 अर्चयित्वा हृषीकेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 पञ्चाक्षमर्चनीयाः स्युः श्रीभृनीलादिमातरः ।
 सुदर्शनं सहस्रारं पवित्रं ब्रह्मणः पतिम् ॥
 सहस्राक्षं शतोद्यामं लोकद्वारं हिरस्मयम् ।
 अभ्यर्चयेत् क्रमादिक्षु तथा शक्तीः समर्चयेत् ॥
 अनिष्टध्वंसिनी माया लज्जा पुष्टिः सरस्वती ।
 प्रकृतीर्जगदाधारा कामधुक् काष्ठशक्तिका ॥
 तथा ताश्चैव लोकेशाः पूज्या दिक्षु यथाक्रमात् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 ऋग्वेदोक्तस्य सूक्तेन ततो नीराजनं हरिः ।
 नवमं मण्डलं पञ्चाङ्गीतव्यं चरुणा नृप ! ॥
 आज्येन वा तिलैर्व्यापि वित्त्वैर्व्यापि सरोरुहैः ।
 हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा कुर्यादवभृथदिकम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् गुरुञ्चापि समर्चयेत् ।
 उद्धाह्य वैष्णवीं कन्यां याचित्वा वैष्णवीं तथा ॥
 हुत्वा वा वैष्णवेनैव तथैवादित्यभुजगपि ।
 अन्यलिङ्गधृती चापि कुर्यादिष्टिमिमां द्विजः ॥
 सौदर्शनेन मन्त्रेण सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
 पुष्पाणि दत्त्वा साहस्रं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ॥
 अथ भागवतीमिष्टिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम ! ।

उपोथ्यैकादशीं शुद्धां द्वादश्यां पूर्ववद्धरिम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीमदष्टाक्षरेण वा ॥
 अर्चयेज्जगतामीशं सर्वावरणसंयुतम् ।
 ततो भागवतान् सर्वान् अर्चयेत्परितो द्विजः ॥
 पुष्पैर्वा तुलसीपत्रैः सलिलै रक्षतैरपि ।
 प्रह्लादं नारदञ्चैव पुण्डरीकं विभीषणम् ॥
 रुक्माङ्गदं तत्सुतञ्च हनूमन्तं शिवं भृगुम् ।
 वशिष्ठं वामदेवञ्च व्यासं शौनका मेव च ॥
 मार्कण्डेयं चाम्बरीषं दत्तात्रेयं पराशरम् ।
 रुक्मदाल्भ्यौ कश्यपञ्च हारीतञ्चात्रिमेव च ॥
 भरद्वाजं वलिं भीष्मं उद्धवाक्रूरपुष्करान् ।
 गृहं सूतञ्च वाल्मीकिं स्वायम्भुवमनुं ध्रुवम् ॥
 वैष्णञ्च रोमशञ्चैव मातङ्गं शम्भुरीं तथा ।
 सनन्दनञ्च सनकं विघ्नञ्च सनातनम् ॥
 वोटुं पञ्चशिखञ्चैव गजेन्द्रञ्च जटायुषम् ।
 सुशीलं त्रिजटां गौरीं शुभां सन्ध्याबलिं तथा ॥
 अनसूयां द्रौपदीञ्च यशोदां देवकीं तथा ।
 सुभद्राञ्चैव गोपीञ्च शुभा नन्दद्वजे स्थिताः ॥
 नन्दनं वसुदेवञ्च दिलीपं दशरथं तथा ।
 कौशल्याञ्चैव जनककन्यामपि च वैष्णवान् ॥
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपनिवेदनैः ।
 ताम्बूलैर्भक्ष्यभोजैश्च दीपैर्नीराजनैरपि ॥
 अहं भुवेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं हरिः ।

पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत अग्न्याधानादिपूर्ववत् ॥
 दशमं मण्डलं सर्वं प्रत्यृचं जुहुयाद्विः ।
 तिलमिश्रेण साजिग्रन चरुणा गोघृतेन वा ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चतुर्भिश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 नामभिश्च चतुर्थग्रन्थे स्तान् सर्वान् वैष्णवान् यजेत् ॥
 पुष्पैरिष्ट्वा चावभृथं प्रसूनेष्टिञ्च कारयेत् ।
 होमं कर्तुमशक्तश्चेद्देन नृपनन्दन ! ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः साहस्रं वा पृथक् पृथक् ।
 द्रमां भागवतीमिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ॥
 अनन्तगरुडादीनामयमन्यतमो भवेत् ।
 पावमानैर्यदा ऋग्भिरिजयते मधुसूदनः ॥
 तत्त्वावमानी मुनिभिः प्रीच्यते मधुसूदनः ।
 यदा तु द्वादशी शुक्ला भृगुवासरसंयुता ॥
 तस्यामेव प्रकुर्वीत पाङ्गोमिष्टिं द्विजोत्तमः ।
 महाप्रीतिकरं विष्णोः सद्योमुक्तिप्रदायकम् ॥
 तस्यां कृतायामिष्ट्यां तु लक्ष्मीभर्ता जनार्दनः ।
 प्रत्यक्षो हि भवेत्तत्र सर्वकामफलप्रदः ॥
 श्रीधरं पूजयेत्तत्र तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
 सुवर्णमण्डपे दिव्ये नानारत्नप्रदीपिते ॥
 उदयादित्यसङ्काशे हिरण्ये पङ्कजे शुभे ।
 लक्ष्म्या सह समासीनं कोटिश्रीतांशुसन्निभम् ॥
 चक्रशङ्खगदापद्मपाणिनं श्रीधरं विभुम् ।
 पीताम्बरधरं विष्णुं वनमालाविराजितम् ॥
 अर्चयेज्जगतामीशं सर्वाभरणभूषितम् ।

पद्मां पद्मालयां लक्ष्मीं कमलां पद्मसम्भवाम् ॥
 पद्ममाख्यां पद्महस्तां पद्मनाभीं सनातनीम् ।
 प्रागादिषु तथा दिक्षु पूजयेत् कुसुमादिभिः ॥
 अस्त्रादीनीश्वरान् पूज्य नमस्कृत्वा भक्तितः ।
 ततो नीराजनं दत्त्वा श्रीमूक्तेन तु वैष्णवः ॥
 पुरतो जुहुयादग्नौ पायसं घृतमिश्रितम् ।
 तन्मन्त्रेणैव साहस्रं सूक्ताभ्यां सकृदेव हि ॥
 हुत्वा मन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणी ।
 वैष्णवं विप्रमिथुनं पूजयेद्भोजयेत्तथा ॥
 इमां पाद्मीं शुभामिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ।
 प्रभूतधनधान्याब्धौ महाश्रियमवाप्नुयात् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति ।
 लक्ष्मप्रायुक्तो जगन्नाथः प्रत्यक्षः समभृद्भरिः ॥
 ददाति सकलान् कामानिह लोके परत्र च ।
 पुण्यैः पवित्रदैवत्यैरिज्यते यत्र केशवः ॥
 तां पवित्रेष्टिमित्याहुः सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 यत्ते पवित्रमित्यादि ऋग्भिर्यत्र यजेद्विजः ॥
 प्रायश्चित्तार्थं सहसा शान्त्यर्थं वा समाचरेत् ।
 एवं विद्वानमिष्टीनां सम्यगुक्तं महर्षिभिः ॥
 वैदिकेनैव विधिना यथाशक्त्या समाचरेत् ।
 अवैदिकक्रियाजुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के बुध्यमाने सनातने ।
 अत्रोत्सवं प्रकुर्वीत पञ्चरात्रं निरन्तरम् ॥
 नद्याश्च पुष्करिण्या वा तीरे रम्यतले शुची ।

मण्डपं तत्र कुर्वीत चतुर्भिस्तोरणैर्युतम् ॥
 वितानपुष्पमालादि पताकाध्वजशोभितम् ।
 अङ्कुरार्पणपूर्वेण यज्ञवेदिञ्च कल्पयेत् ॥
 ऋत्विग्भिः सार्धमाचार्यो दीक्षितो मङ्गलस्वनैः ।
 रथमारोप्य देवेशं ह्यत्रचामरसंयुतम् ॥
 पठन्वैशाकुनान् मन्त्रान् यज्ञशालां प्रवेशयेत् ।
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यात्कीर्तुकवचनम् ॥
 पूर्णकुम्भान् शस्त्रयुतान् पालिकाः परितः क्षिपेत् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः पञ्चादावरणं यजेत् ॥
 वासुदेवमनन्तञ्च सत्यं यज्ञं तथाच्युतम् ।
 महेन्द्रं श्रीपतिं विश्वं पर्यकुम्भेषु पूजयेत् ॥
 पालिकाः सहिगीशांश्च दीपिकास्वथ हितयः ।
 तोरणेषु च चण्डाद्याः पूजनीया यथाक्रमम् ॥
 वेदप्राञ्च दक्षिणे भागे कण्डं कुर्यात्सलक्षणम् ।
 निक्षिप्याग्निं विधानेन इध्माधानान्तमाचरेत् ॥
 आचार्योपासनाग्नौ वा लौकिके वा नृपोत्तम ! ।
 आधानं पूर्ववत् कृत्वा पञ्चात्कर्म समाचरेत् ॥
 प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयित्वा मनातनम् ।
 प्रत्यृचं पावमानीभिर्जुहुयात्प्रायसं शुभम् ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्रैः शक्त्या पृथक् पृथक् ।
 चतुर्भिर्यार्पकैश्चान्यैः प्रत्येकं जुहुयाद् घृतम् ॥
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा ह्योमशेषं समाचरेत् ।
 ताभिरेव च पुष्पाणि दद्याच्च जगताम्पतेः ॥
 उदबोधयित्वा शयने देवदेवं जनादनम् ।

पश्चात् सर्वमिदं कुर्यादुत्सवार्थं द्विजोत्तमः ॥
 अथ नावं सुविहीर्णां कृत्वा तद्विन् जले शुभे ।
 पुष्पमण्डपचिह्नादि समास्त्रीर्णसमन्विताम् ॥
 सुतीरणवितानाढ्यां पताकाध्वजशोभिताम् ।
 तस्मिन् वनकपर्यङ्के निवेश्य कमलापतिम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन लक्ष्म्या सार्द्धं सनातनम् ।
 पुष्पाञ्जलिशतं तत्र मन्त्ररत्नेन कारयेत् ॥
 श्रीपौरुषाभ्यां सूक्ताभ्यां दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 परितः शक्तयः पूज्या स्तथावरणदेवताः ॥
 दीपैर्नोराजन कृत्वा बलिं दद्यात् समन्ततः ।
 नौभिः समन्ताद्बहुभिर्गीतवादितसंबुतम् ॥
 दीपिकाभिरनेकाभिः स्तोत्रैरपि मनोरमः ।
 प्लावयन्तो जगन्नाथं तत्र तत्र जलाशये ॥
 फलैर्भक्ष्यैश्च तांश्चूलैः कलशैर्दधिमित्रितैः ।
 कुङ्कुमैः कुसुमैर्लज्जैर्विकिरन्तः परस्परम् ॥
 गानैर्वेदैः पुराणैश्च सेवेत निशि केशवम् ।
 ऋत्विजो वारुणान् सूक्तान् जपेयुस्तत्र भक्तितः ।
 जपेच्च भगवन्मन्त्रान् शान्तिपाठञ्चरेत्तथा ।
 एवं संसेव्य बहुधा रात्रावस्मिन् जलाशये ॥
 प्रदेवतेति सूक्तेन यज्ञशालां प्रवेष्टयेत् ।
 तत्र नीराजनं दत्त्वा कुर्यादध्व्यादिपूजनम् ॥
 घृतव्रतेति सूक्तेन तत्र नीराजनं द्विजः ॥
 स्नात्वा पूर्ववदभ्यर्च्य हुत्वा पुष्पाञ्जलिं तथा ।
 आशिषीवाचनं कृत्वा भोजयेद्ब्राह्मणान् शुभान् ॥

शाययित्वाथ देवेशं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
 एवं प्रतिदिनं कुर्यादुत्सवं पञ्चवासरम् ॥
 अन्ते चावभृथेष्टिं च पुष्पयागञ्च कारयेत् ।
 आचार्यं सृत्विजो विप्रान् पूजयेद्दक्षिणादिभिः ॥
 एवं क्षीराब्धियजनं प्रत्यब्दं कारयेन्नृप ! ।
 स्वसत्यगर्थं वृद्धार्थं भोगाय कमलापतेः ॥
 वृद्धार्थमपि राष्ट्रस्य शत्रूणां नाशनाय च ।
 सर्वधर्मविबुद्धार्थं क्षीराब्धियजनं चरेत् ।
 तत्र दुर्भिक्षरोगाग्निपापबाधा न सन्ति हि ॥
 गावः पूर्णदुघा नित्यं बहुलस्य फलाधरा ।
 पुष्पिताः फलिता वृक्षा नार्यो भर्तृपरायणाः ॥
 आयुश्मन्तश्च शिशवो जायते भक्तिरच्युते ।
 यः करोति विधानेन यजनं जलशायिनः ॥
 क्रतुकोटिफलं तत्र प्राप्नोत्येवं न सशयः ।
 यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं क्षीराब्धियजनं हरिः ॥
 सर्वान् कामान्वाप्नोति विष्णुलोकञ्च विन्दति ।
 पुष्पिते तु रसान्ते तु तत्राप्युत्सवमात्मनः ॥
 त्रिवासरं प्रकुर्वीत दोषानाम महोत्सवम् ।
 उपोषितः संयतात्मा दीक्षितो माधवं हरिम् ॥
 च्छत्रचामरवादिभिः पताकैः शिविकां शुभाम् ।
 आरौप्यालङ्कृतं विष्णुं स्वयञ्च समलङ्कृतः ॥
 हरिद्रां विकिरन्तो वै गायन्तः परमेश्वरम् ।
 गच्छेयुराद्रुमं प्रातर्नरनारीजनः सह ॥
 तत्रास्त्रवृक्षच्छायायां नवेद्यम् जयेद्हरिम् ।

चूतपुष्पैः सुगन्धीभिर्मधवीभिश्च यूथिकैः ॥
 मरीचिमिश्रं दध्यन्नं मीदकञ्च समर्पयेत् ।
 शष्कुद्यादीनि भक्ष्यानि पानकञ्च निवेदयेत् ॥
 सकपूरञ्च ताम्बूलं पूगीफलसमन्वितम् ।
 सर्वमावरणं पृज्यं होमं पश्चात्समाचरेत् ॥
 कृत्वेधानादिपर्यन्तं विष्णुसूक्तैश्चक्रं यजेत् ।
 माधतेनैव मनुना शर्करासंयुतान् तिलान् ॥
 सहस्रं जुहुयाद्वक्त्रो भक्त्या वैष्णवसत्तमः ।
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 प्रत्यृचं पावमानोभिर्देव्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 अथ दोलां शुभाकारां बद्ध्वास्त्रिन् समलङ्कृताम् ।
 वज्रवैद्यूर्यमाणिक्यमुक्तादिद्रुमभूषिताम् ।
 तस्यां निवेश्य देवेशं लक्ष्म्या सार्द्धं प्रपूजयेत् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्धूपदीपैः फलैर्भक्ष्यैर्निवेदनैः ।
 कुसुमाक्षतदूर्वाग्रतिलसर्पिर्मधूदकम् ॥
 सर्वपाणि च निक्षिप्य अष्टाङ्गार्घ्यं निवेदयेत् ।
 पादेषु चतुरो वेदान् मन्त्राण्योक्तेषु चास्तरे ॥
 नागराजञ्च दोलायाः पीठे सर्वम्बरैरपि ।
 व्यजनैर्वनतेयञ्च सावित्रीं चामरे तथा ॥
 द्विनिग्रामचर्चयेद्दिक्षु ऊर्ध्वं ब्रह्मावृहस्पतिः ।
 अधस्ताच्चण्डिकां रुद्रं क्षेत्तपालविनायकौ ॥
 विताने चन्द्रसूर्यौ च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
 वेदाश्च खेतिहासाश्च पुराणं देवता गणाः ॥
 भृधराः सागराः सर्वे पूजनीयाः समन्ततः ।

एवं सम्पूज्य दोलायां लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥
 दोलयेच्च ततो दोलां चतुर्वैदेष्वतुर्दिनम् ।
 सूक्तैश्च ब्रह्मणोऽपत्यैः सामगानैः प्रबन्धकैः ॥
 नामभिः कीर्तयन् देवमेव मन्दं प्रदोलयेत् ।
 स्त्रियं खलङ्गताः सर्वा गायन्त्यो विभुमद्यतम् ॥
 चरितं रघुनाथस्य कृष्णस्य चरितं तथा ।
 दोलयेद्युमुदा भक्त्या दोलायां परमेश्वरम् ॥
 दोलाया दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
 भक्तिप्रसादनं नृणां जन्ममृत्युनिरन्तनम् ॥
 देवाः सर्वे विमानस्था दोलायामर्चितं हरिम् ।
 दर्शयन्ति ततः पुण्यं दोलानामोत्सवं हरिः ॥
 भक्त्या नीराजनं दद्यात् श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
 एवं निवासरं कुर्यादुत्सवं वैष्णवोत्तमः ।
 प्रद्युम्नमेव कुर्वीत तत्तल्लाले तु वैष्णवः ॥
 श्रौतेनैव च मार्गेण जपहोमपरःसरम् ।
 उत्सवं वासुदेवस्य यथाशक्त्या समाचरेत् ॥
 यत्र यत्रोत्सवं विष्णोः कर्तुमिच्छति वैष्णवः ।
 होमं कुर्यात्तत्र मन्त्रं स्तथाविष्णुप्रकाशकैः ॥
 अतो देवेतिसूक्तेन तथा विष्णोर्नुकेन च ।
 परमावेति सूक्ताभ्यां पौरुषेण च वैष्णवः ॥
 नारायणानुवाकेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ।
 प्रत्यृचं जुहुयादङ्गी चरुणा पायसेन वा ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।

आज्यहोमं प्रकुर्वीत गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
 अनादिष्टेषु सर्वेषु कुर्यादेवं विधानतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्विप्रान् सर्वं सम्पूर्णतां व्रजेत् ।
 अथ वा मन्त्ररत्नेन सहस्रं प्रतिवासरम् ॥
 हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा च शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
 होमं विना न कर्त्तव्यं मुत्सवं परमात्मनः ॥
 जपहोमविहीनन्तु न गृह्णाति जनार्दनः ।
 तस्माच्छ्रौतं प्रवक्ष्यामि विष्णोराराधनं नृप ! ॥
 अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु सम्यगभ्युदिते रवौ ।
 आदर्शात् सप्तरात्रन्तु पूजयेत्प्रभुमव्ययम् ॥
 स्नात्वा नद्यां विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ।
 गृहीत्वा जलकुम्भन्तु वारुणान् प्रवरान् व्रजेत् ॥
 पञ्चत्वक्पल्लवान् पुष्पाण्यभिमन्त्र्य विनिक्षिपेत् ।
 सौरभेयीं तथा मुद्रां दर्शयित्वा च पूजयेत् ॥
 त्रिवारं वैष्णवैर्मन्त्रैः शङ्खेनैवाभिषेचयेत् ।
 पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अपूपान् पायसं शक्नून् कृसरञ्च निवेदयेत् ।
 मन्त्रैरष्टोत्तरशतं दत्त्वा पुष्पाणि चक्रिणः ॥
 पञ्चाहोमं प्रकुर्वीत साजीग्रन चरुणा ततः ।
 कस्य वा नैतिस्त्वक्तेन वैष्णवैरपि वैष्णवः ॥
 हुत्वा तु मन्त्ररत्नेन घृतमष्टोत्तरं शतम् ।
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 सकृद्भोजनसंयुक्तः क्षितिशायी भवेन्निशि ।

सायाङ्गेऽपि समभ्यर्च्य जातिपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥

बहुभिर्दीपदण्डैश्च सेवेरन् पुरवासिनः ।

एवं महीत्सवं कृत्वा धनधान्ययुतो भवेत् ॥

तत्तत्कालोचितं विष्णोरुत्सवं परमात्मनः ।

द्रव्यहीनोऽपि कुर्वीत पत्रपुष्पैः फलादिभिः ॥

समिद्धिर्विल्वपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ।

सन्तपयेच्च विप्रांस्तु कीमलैस्तुलसीदलैः ॥

भक्त्या वै देवदेवेशः परितुष्टो भवेद्भ्रुवम् ।

आस्तिक्यः श्रद्धधानश्च वियुक्तमदमत्सरः ॥

पूजयित्वा जगन्नाथं यावज्जीवमतन्द्रितः ।

इह भुक्त्वा मनोरम्यान् भोगान् सर्वान् यथेप्सितान् ॥

सुखेन देहमुत्सृज्य जीर्णत्वच भिवारगः ।

स्थूलसूक्ष्मात्मिकाच्चेमां विहाय प्रकृतिन्दुतम् ॥

सारूप्यमीश्वरस्याशु गत्वा तु स्वजनैः सह ।

दिव्यं विमानमारुह्य वैकुण्ठं नाम भास्करम् ॥

दिव्याप्सरोगणैर्युक्तो दिव्यभूषणभूषितः ।

स्तूयमानः सुरगणैर्गीयमानश्च किन्नरैः ॥

ब्रह्मलोकमतिक्रम्य गत्वा ब्रह्माण्डमण्डपम् ।

विष्णुचक्रेण वै भित्त्वा सर्वानावरणान् घनान् ॥

अतीत्य वीरजामाशु सर्ववेदस्त्रवां नदीम् ।

अभ्युन्नच्छद्भिरव्यग्रैः पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥

सम्प्राप्य परमं धाम योगिगम्यं सनातनम् ।

यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥

तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति योगिनः ।

शीतांशुकोटिसङ्काशैः सर्वैश्च भवनैर्युतम् ॥
 आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंभिः स्त्रीभिश्च सङ्कुलम् ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नैर्दिव्यभूषणभूषितैः ॥
 अक्षरं परमं व्योम यस्मिन्देवा अधिष्ठिताः ।
 इरावती धेनुमती व्यस्तम्भासूयवासिनी ॥
 यत्र गावो भूरिशृङ्गाः सायोध्या देवपूजिता ।
 अनन्तव्यूहलोकैश्च तया तुल्यशुभावहैः ॥
 सर्ववेदमयं तत्र मण्डपं सुमनोहरम् ।
 सहस्रस्थूणसदसि ध्रुवे रम्योत्तरे शुभे ॥
 तस्मिन् मनोरमे पीठे धर्माद्यैः सूरिभिर्हृते ।
 सहासीनं कमलया दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥
 स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च प्रणम्य च पुनः पुनः ।
 प्रहर्षपुलको भूत्वा तेन चालिङ्गितः क्रमात् ॥
 पूजितः सकलैर्भोगैः श्रिया चापि प्रपूजितः ।
 अनन्तविहगेशाद्यै रर्चितः सर्वदैवतैः ॥
 तेषामन्यतमो भूत्वा मोदते तत्र देववत् ।
 एषु केषु च लोकेषु तिष्ठते कमलापतिः ॥
 तेषु तेष्वपि देवस्य नित्यदासो भवेत्सदा ।
 दासवत्पुत्रवत्तस्य मित्रवद्वन्भुवत् सदा ॥
 अश्नुते सकलान् कामान् सह तेन विपश्चिता ।
 इमान् लोकान् कामभोगः कामरूप्यनुसञ्चरन् ॥
 सर्वदा दूरविध्वस्तदुःखावेशलवांशकः ।
 गुणानुभवजप्रौढा कुर्याद्दानमशेषतः ॥
 इममेव परं मोक्षं विदुः परमयोगिनः ।

काङ्क्षन्ति परमं दासा मुक्तमेकं महर्षयः ॥

हरेर्दास्यैकपरमां भक्तिमालम्ब्य मानवः ।

इहैव मुक्तो राजर्षे ! सर्वकर्मनिबन्धनैः ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे नानाविधोत्-
सवविधानं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

हारीत उवाच ।

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र ! विष्णुपूजाविधं परम् ॥

श्रौतं महर्षिभिः प्रोक्तं वशिष्ठाद्यैः पुरातनैः ।

वैद्यानस्यैश्च भृग्व्याद्यैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥

वैष्णवैर्वैदिकैः पूर्वैर्यद्यदाचरितं पुरा ।

तत्ते वक्ष्यामि राजेन्द्र ! महाप्रियतमं हरेः ॥

ब्राह्मी सुहर्त्ते उल्लास्य सम्यगाचम्य वारिणा ।

ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं पूजयेन्मनसैव तु ॥

तं प्रक्षेपेति सूक्तेन बोधयेत्कमलापतिम् ।

वनस्पतेति सूक्तेन तूर्यधोषं निनादयेत् ॥

कुर्यात्प्रदक्षिणं विष्णोरतोदेवेत्यनेन तु ।

तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यान्त्रिः प्रणम्याचारेत्ततः ॥

कृतशीचस्तथाचान्तो दन्तधावनपूर्वकम् ।

स्नानं कुर्याद्विधानेन धात्रीश्रीतुलसीयुतम् ॥

नारायणानुवाकेन कृत्वा तत्राघमर्षणम् ।

कृतकृत्यः शुचिभूत्वा तर्पयित्वा च पूर्ववत् ॥

धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।

प्रवेक्ष्य मन्दिरं विष्णोः संमार्जन्या विशोधयेत् ॥

वास्तौष्यतेति वै सूक्तं जपन् संमार्जयेद्दृष्टहम् ।
 आगाव इति सूक्तेन गोमयेनानुलेपयेत् ।
 आनोभद्रेति सूक्तेन रङ्गवस्त्रिञ्च निक्षिपेत् ॥
 ततः कलशमादाय जपन्वै शाकुनौऋचः ।
 गत्वा जलाशयं रम्यं निर्मलं शुचिं प्राण्डुरम् ॥
 इमं मे गङ्गेति ऋचा जलं भक्त्याभिमन्त्रयेत् ।
 आपो अस्मानिति ऋचा कलशं चालयेद्द्विजः ॥
 समुद्र जीरष्ठमन्त्रेण गृह्णीयाद्यतो जलम् ।
 उत्सृजेनं वस्त्रभिरिति वस्त्रेणाक्याद्य वैष्णवः ॥
 प्रसन्नाजिति सूक्तं वै जपन् सम्यग्विशेद्दृष्टहम् ।
 धान्योपरि तथा कुम्भं न्यसेद्दक्षिणतो हरैः ॥
 इमं मे वरुणेत्यृचा मङ्गलद्रव्यसंयुतम् ।
 आञ्जन्ति मित्वेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पस्य सञ्चयम् ॥
 अर्वाञ्चि सुभगे द्वाभ्यां गन्धांश्च पेषयेत्तथा ।
 वाग्यतः प्रयतोभूत्वा श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः ।
 विश्वानिन इति ऋचा दीपं दद्यात्सुदीपितम् ॥
 तत्तत्प्राज्ञेषु सलिलं दत्त्वा गन्धांस्तु निक्षिपेत् ।
 शन्नोदेव्या च सलिलं गायत्र्या च कुशांस्तथा ॥
 आयनेति च पुष्पाणि यवोऽसीति ऋचाञ्चतान् ।
 गन्धद्वारिति वै गन्धान् औषध्या तिलसर्षपान् ॥
 काण्डात्काण्डेति दूर्वाग्रान् सहिरण्येति रत्नकम् ।
 हिरण्यरूपेति ऋचा हिरण्यं निक्षिपेत्तथा ॥
 एवं द्रव्याणि निक्षिप्य तुलस्या च समर्पयेत् ।
 सवितुश्चेत्यादि ऋचा दद्याद्धर्मोदकं हरैः ॥

श्रियेति पादेति ऋचा दद्यात् पादजलं तथा ।
 भङ्गन्ते हस्तेत्यनेन हस्तप्रक्षालनं चरेत् ॥
 वयः सुपर्णति ऋचा मुखसन्मार्जनं तथा ।
 आपो अस्नानिति ऋचा वक्त्रगण्डूषमेव च ॥
 हिरण्यदन्तेत्यनेन दन्तकाष्ठं निवेदयेत् ।
 बृहस्यते प्रथमेति जिह्वालेखनमेव च ॥
 आपयित्वा उभेषजैरिति गण्डूषभाचरेत् ।
 आपोहिष्ठा इत्यनेन कुर्यादाचमनीयकम् ॥
 मूर्ध्नाभव इत्यनेन तैलाभ्यङ्गं समाचरेत् ।
 मूर्धानन्दीव इत्यनेन गन्धान् केशेषु लेपयेत् ॥
 तद्वियस्तस्थौ केशवन्ते केशान् वै क्षालयेत्पुनः ।
 श्रिये पृश्नति ऋचा तद्वर्चोद्वर्त्तनादिकम् ॥
 आपोयज्जः प्रथममिति सूक्तेनाभ्यङ्गसूचनम् ।
 कृत्वादः स्नापयेत्सूक्तैर्वैष्णवैर्गन्धवारिणा ॥
 ततः पञ्चामृतैर्गन्धैः स्नापयेत्तत्प्रकाशकैः ।
 आप्रायस्वेत्यृचा क्षीरं दधिक्रावनेति वै दधि ॥
 घृतमामिक्षेति घृतं मधुवातेति वै मधु ।
 तन्तेवयं यथा गोभिरित्यृचेक्षुरसं शुभम् ॥
 एभिः पञ्चामृतैः स्नाप्य चन्दनञ्च निवेदयेत् ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां पुनः संस्थापयेद्भरिम् ॥
 वनस्यतेति सूक्तेन कुर्याद्वधोष समन्वितम् ।
 श्रिये जात इति ऋचा दद्यान्नीराजनं ततः ॥
 युवा सुवासति ऋचावस्त्रेणाङ्गं प्रमार्जयेत् ।
 प्रसेनानेति मन्त्रेण वस्त्रं सम्वेष्टयेत्ततः ॥

युवं तस्त्राणीति ऋचा उत्तरीयं तथैव च ।
 सर्वत्राचमनं दद्याच्छत्रो देवीत्यृचा च तु ॥
 उपवीतं ततो दद्याद् ब्राह्मणानिति वै ऋचा ।
 ऋतस्तन्तु वितते दद्यात्कुशपावत्रकम् ॥
 पश्चादाचमनं दद्याद्भूषणैर्भूषयेद्भरिम् ।
 विश्वजिह्वूक्तेन दद्याद्भूषणानि शुभानि वै ॥
 हिरण्यकेशेति ऋचा केशान् संशीषयेत्तथा ।
 सुपुष्पैः कवरीं दद्याद्विहिसीतेत्यनेन वै ॥
 कृपायमिन्द्र ते रथ इत्यृचा तिलकं शुभम् ।
 गन्धञ्च लेपयेद्वात्रे गन्धद्वारेति वै ऋचा ॥
 वातारमिन्द्र इत्यृचा पुष्पमालां समर्पयेत् ।
 चक्षुषः पितेति ऋचा चक्षुषो रञ्जनं शुभम् ॥
 सहस्रशीर्षेति ऋचा किरीटं शिरसि क्षिपेत् ।
 ऋक्सामाभ्यामिति श्रोत्रे कुण्डले मा करेऽर्पयेत् ॥
 दम्भूनसौ अपस इति केयूरादिविभूषणम् ।
 आश्वेते यस्येति ऋचा चाराणि विमलानि च ॥
 हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यामित्यृचा चाङ्गुलीयकम् ।
 अस्य त्रिपूर्णमनुना सूर्याके वित्यसेच्छुभे ॥
 इन्द्रन्वदुत्तर इति कटिसूत्रं सुरोविषम् ।
 स्वसिदाविशस्यातिरित्यायुधानि समर्पयेत् ॥
 द्यौर्नय इन्द्रेति दद्याच्छत्रं सुविमलं तथा ।
 सोमः पवर्ततेत्यृचा चामरं हैमसुत्तमम् ॥
 सोमापूषणेत्यृचा तालवृन्तौ सुवर्चसौ ।
 रूपं रूपमिति ऋचा दद्यादादर्शनं शुभम् ॥

इन्द्रमेव धीषणेति ऋचा आसने विनिवेशयेत् ।
 इहैवास्तमेति ऋचा दद्याच्च कुशविष्टरम् ॥
 अपस्वन्तरिति ऋचा पाद्यं दद्याच्च भक्तिः ।
 गौरीमिमाय सूक्तेन अर्घ्यं हस्ते निवेदयेत् ॥
 न तमं ह्योनदुरितमित्याचमनं समर्पयेत् ।
 पिवासोममित्यनेन मधुपर्कं च प्राशयेत् ॥
 अपस्वग्ने सथिष्टवेति पुनराचमनं चरेत् ।
 अचन्तस्वाह वाहेत्यक्षतैरर्चयेच्छुभैः ॥
 तण्डुलाः सहरिद्रास्तु अक्षता इति कौर्तिताः ।
 विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन धूपं दद्याद्दृष्टान्वितम् ॥
 भावामितेति सूक्तेन दीपान्नीराजयेच्छुभान् ।
 इन्द्र ते पात्रमिति भाजनं विन्यसेच्छुभम् ॥
 तस्मा अरङ्गभाममेति पात्रप्रक्षालनं चरेत् ।
 अग्निन् पदे परमेताच्छिवांसमिति गवाज्येनाभिपूरयेत् ।
 पितुर्नुक्षोषमिति सूक्तेन दद्यादान्नादिकं हविः ॥
 तदस्थानिकमिति ऋचा सहिरण्यं घृतं तथा ।
 तस्मिन् रायवतय इति दद्यादापोऽग्ने घृतम् ॥
 ततः प्राणाद्याहुतयो हीतव्याः परमात्मनि ।
 अग्ने विवस्वदुषस इति पञ्चभिश्च यथाक्रमम् ॥
 समुद्रा जमीति सूक्तेन घृतधाराः समाचरेत् ।
 परोमात्रेति सूक्तान् भोजयेत्सथियं हरिम् ॥
 तुभ्यं हिन्वान इत्यनेन वयः सर्वं निवेदयेत् ।
 इन्द्र पीवेत्यनेन दद्यादापोऽग्ने पुनः ॥
 प्रत आश्विनि पवमानेत्थृचा हस्तप्रक्षालनं चरेत् ।

सरस्वतीं देवयन्त इति तिसृभिर्गण्डूषमेव च ॥
 वृष्टिं दिवीशः तद्वारेति द्वाभ्यां दद्यादाचमनं ततः ।
 शिशुं जिज्ञाग्निमिति ऋचा मुखहस्ती च मार्जयेत् ॥
 दक्षिणावतामिति ऋचा दद्यात्ताम्बूलमुत्तमम् ।
 स्वादुः पवस्वेति ऋचा दद्यादाचमनं पुनः ।
 अयं गौरिति सूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 दीपनीराजयेत्पश्चाद्घृतसूक्तेन वैष्णवः ।
 यतइन्द्रेत्यादि षड्भिर्दिक्षु रक्षां प्रदापयेत् ॥
 यज्ञो देवानामितिसूक्तेन उपस्थानजपं चरेत् ।
 तद्विष्णोरिति द्वाभ्यां प्रणमेच्चैव भक्तितः ॥
 गौरिमिमायेति ऋचा दद्यादाचमनन्ततः ।
 सहस्रनामभिः सुत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
 प्रातरौपासनं हुत्वा तस्मिन्नग्नौ जनार्दनम् ।
 ध्यात्वा संपूज्य जुहुयाद्वैष्णवैः प्रत्यूचं हविः ॥
 श्रीभूसूक्ताभ्यामपि च हुत्वा घृतयुतं हविः ।
 याभिः सोमो मोदतेत्यनेन मातृभ्यां जुहुयाद्भविः ॥
 किंस्विद्वनमित्यान्नन्तं जुहुयाद्भविः ।
 सुपर्णं विप्रा इति ऋचा सुपर्णायमहात्मने ॥
 चमूषु च्छेन इति च सेनेशायपि ह्रयताम् ।
 पवितन्त इति द्वाभ्याञ्चक्रायामिततेजसे ॥
 स्वादुषं स इति ऋचा हेतिभ्यो जुहुयाद्भविः ।
 इन्द्रश्चेष्टानितीन्द्राय अग्निमूर्धेति पावकम् ॥
 यमाय सोमिति यमन्नैर्ऋतं व्योषुषे तृचा ।
 यच्छिन्दितेति व्रह्मणं वायवामेति मातृतम् ।

द्रविणीदाददातुना द्रविणाद्याशमेव च ॥
 चरम्बकऋचा रुद्रं आनः प्रजां प्रजापतिम् ।
 यज्ञेनेत्यृचा साध्येभ्यो मरुतो यद्वेति च ॥
 ये नः सपत्नेति ऋचा वसुं रुद्रेभ्यएव च ।
 विश्वेदेवाः स चतसृभिर्ये देवा स ऋचा तथा ।
 सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो जुहुयादन्नमुत्तमम् ।
 नासत्याभ्यामिति ऋचा अश्विच्छन्दोभ्यएव च ॥
 सोमपूर्वेति ऋचा सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 संसमिद्युदसूक्ते न वैष्णवेभ्यस्तथा पुनः ॥
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा भृक्तेभ्यश्च बलिं क्षिपेत् ।
 नमो महद्भ्यः ऋचा बलिं भुवि विनिक्षिपेत् ॥
 आचम्य वारिणा पञ्चान्नन्त्रयागं समाचरेत् ।
 एतच्छ्रौतं नृपश्चैष्ठ ! मुनिभिः सम्यकीर्तितम् ॥
 सम्यगुक्तं मया तेऽद्य निश्चितं मतमुत्तमम् ।
 एतन्नियतमं विष्णोः स्त्रियोनाथस्य सर्वदा ॥
 श्रौतेनैव हरिं देवमर्चयन्ति मनीषिणः ।
 श्रौतस्मार्त्तागमैर्विष्णो स्त्रिविधं पूजनं स्मृतम् ॥
 एतच्छ्रौतं ततः स्मार्त्तं पौरुषेण च यत् स्मृतम् ।
 मन्त्रैरष्टाक्षराद्यैस्तु तद्विव्यागममुच्यते ॥
 श्रौतमेव विशिष्टं स्यात्तेषां नृपवरोत्तम ! ।
 श्रौतमेव तथा विप्राः प्रकुर्वन्ति जनार्दने ॥
 यजन्ति केचित्त्रितयन्त्रिसन्ध्यास्तु च देशिकाः ।
 यजन्ति केचित्त्रितयन्त्रयो वर्णा द्विजोत्तमाः ॥
 शुश्रूषा च तथा नामकीर्तनं शुद्धजन्मनः ।

अपि वा परमेकान्ति बालकृष्णवपुहरिम् ॥
 स्त्रीणामप्यर्चनीयः स्यात्खवर्णस्थानुरूपतः ।
 मन्त्ररत्नेन वै पूज्यो हित्वा श्रौतं विधानतः ॥
 एवमभ्यर्चनं विष्णोर्मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ।
 श्रौतस्मार्तागमोक्ताश्च नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ॥
 प्रायश्चित्तमकृत्यानां दण्डमप्याततार्यिनाम् ।
 अधुना सम्प्रवक्ष्यामि वृत्तिमैकान्तिलक्षणाम् ॥
 नारीणामपि कर्तव्या महन्त्यहनि शाश्वतीम् ।
 उत्थाय पश्चिमे यामे भर्तुः पूर्वमतन्द्रिताः ॥
 कृत्वा शौचं विधानेन दन्तधावनमाचरेत् ।
 कृत्वाथ मङ्गलस्नानं धृत्वा शुक्लाम्बरं तथा ॥
 आचम्य धारयेदूर्ध्वं पुण्ड्रं शुभ्रं सृधैव तु ।
 चन्दनेनापि कस्तूर्या कुङ्कुमेनापि वा सती ॥
 जप्त्वा मन्त्रं गुरुं पश्चादभिनन्द्य च वैष्णवान् ।
 नमस्कृत्वा जगन्नाथं जप्त्वा च शरणागतिम् ॥
 आत्मानं समलङ्कृत्य चिन्तयेन्मधुसूदनम् ।
 गृहभाण्डादिकं सर्वं वाग्यता नियतेन्द्रियाः ॥
 संशोधयेत्प्रतिदिनं यज्ञार्थं परमात्मनः ।
 मार्जयित्वा गृहं पश्चाद् गोमयेनानुलिप्य च ॥
 रङ्गबल्यादिभिः पश्चादलङ्कृत्य समन्ततः ।
 चतुर्विधानां भाण्डानां क्षालनन्तु समाचरेत् ॥
 पाचकानि बहिष्ठानि जलस्थानयनानि च ।
 स्थापनानि जलार्थं वा चतुर्विधं मुदाहृतम् ॥
 पृथक् पृथगुदञ्चानि तेषु तेष्वपि विन्यसेत् ।

नान्योन्यं सङ्करं कुर्याद्भाण्डानां सर्वकर्मसु ॥
 तानि तानि स्पृशेत्पाणिं प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः ।
 सम्यक् प्रक्षाल्य भाण्डानि दाहयेद्यज्ञोयैस्तृणैः ॥
 पुनः प्रक्षाल्य सन्तप्त्वा पश्चात्पचनमाचरेत् ।
 रसभाण्डानि सर्वाणि क्षालयेदुष्णवारिणा ॥
 चतुर्भिः पञ्चभिर्धात्वा सुक्स्ववौ क्षालयेत्तदा ।
 वह्निर्न निष्क्रामयीत पाचकानि गृह्णान्तिकात् ॥
 ताभिरेव न दद्यात्तु भुञ्जतां हि कथञ्चन ।
 दत्त्वा पात्रान्तरे दद्यात्कांस्ये वा मृण्मयेऽपि वा ॥
 पुटे पण्णमये वापि दद्यादतु वैणवे ।
 सुवं दारुमयं कांस्यं कुर्वीतायोमयं नतु ॥
 न दद्यादारनालस्य घटं तस्मिन् महावने ।
 आरनालस्य यत् कुम्भन्त्यजेन्मध्यघटं यथा ॥
 आरनालङ्कारशाकं करञ्जं तिलपिष्टकम् ।
 लशुनं मूलकं शिग्रुं कृतां कोशातकीफलम् ।
 अलावुञ्चान्दन्तशाकञ्च करनिर्मथितं दधि ॥
 विम्बं विड्जञ्च निर्यासं पीलुं श्लेष्मातकं फलम् ।
 आरग्वधञ्च निर्गुण्डीं कालिङ्गनालिकां तथा ॥
 नालिकेर्याख्यशाकञ्च श्वेतवृन्ताकमेव च ।
 उष्ट्राविमानुषीक्षीरमवत्सानिर्दंशाहगोः ॥
 एतान्यकामतः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
 मत्स्या जग्ध्वा व्रतं कुर्यान्भुजं जग्ध्वा पतेदधः ॥
 केशानां रञ्जनार्थं वा न स्पृशेदारनालकम् ।
 चन्दनं घनसारं वा मकरन्दमथापि वा ॥

माषमुद्गादिचूर्णं वा तक्रं जाम्बीरमेव वा ।
 तित्तिङ्गु कलायं वा केशरञ्जनमाचरेत् ॥
 ऊर्ध्वं मासात्तत्रजित्त्वं मृद्भाण्डं वैष्णवात्तमः ।
 न त्यजेन्नोहभाण्डानि तापयेच्च हुताग्ने ॥
 दारुणां सन्त्यजेद्वापि तक्षणं वा समाचरेत् ।
 अश्मनामश्मभिर्धत्वा गोवालैर्घर्षयेत्तथा ॥
 सूतके मृतके वापि शुनादिस्पर्शने तथा ।
 स्पर्शने वाप्यभक्ष्याणां सद्य एव परित्यजेत् ।
 एवं संशोध्य भाण्डानि यज्ञार्थं वाचयेद्ब्रविः ॥
 सम्प्रोक्ष्याद्भिः शुची देशे धान्यं संशोधयेद्भुवि ।
 अवहन्याच्छुभतरं गायन्ति मधुसूदनम् ॥
 संशोध्य तण्डुलान् पञ्चादभिः संचालयेत्त्रिभिः ।
 अभस्त्रिवारं वस्त्रेण शोधयित्वा घटान्तरे ॥
 कुशेनैव पवित्रेण तण्डुलान् निर्वपेच्छुभान् ।
 अन्तर्धाय कुशं तत्र मन्त्ररत्न मनुस्मरन् ॥
 पाचयेत्सपवित्रेण वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 उपविश्य शुभे कुण्डे वह्निं प्रज्वालयेत्ततः ॥
 अवैष्णवस्य शूद्रस्य पतितस्य तथैव च ।
 पाषण्डस्याप्यशुद्धस्य गृहेष्वग्निं विवर्जयेत् ॥
 सम्प्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वह्निं कुशजलैस्त्रिभिः ।
 यज्ञीयेर्विमलैः काष्ठैर्व्यजनेन प्रदीपयेत् ॥
 सान्तर्धानसुखेनापि धमयन्वा प्रदीपयेत् ।
 पालाशैर्खादिरैर्विल्वैर्गोशक्त्यष्टकैरपि ॥
 अन्यैर्वा यज्ञीयैः काष्ठैस्तृणैर्वा यज्ञीयैः शुभैः ।
 वर्जयेन्मद्यदिग्धानि तथा वैभितकीनि च ॥

आरग्वधानि शीग्रूणि तथा नैर्गुण्डिकानि च ।
 नैपानि च कपित्थानि कार्पासैरण्डकानि च ॥
 अमेध्यानि सकौटानि दीर्गन्धानि तथैव च ।
 असद्वाहानि चैत्यानि काकखट्वासनानि च ॥
 देवालयानि यौष्यानि तथोपकरणानि च ।
 महिषोद्वखरादीनां करीषपीठकानि च ॥
 अन्यानां पाकशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
 प्रदीप्याग्निं ततो नाद्यं पचान्नियतमानसः ॥
 चिन्तयन् परमात्मानं जपन्मन्त्रद्वयं तथा ।
 शुद्धं हृद्यं तथा रुच्यं पश्चाद्रम्यतरं शुभम् ॥
 निषिद्धानि च शाकानि फलमूलानि वर्जयेत् ।
 अतिरूक्षञ्चातिदुष्टमतिरक्तञ्च वर्जयेत् ॥
 भावदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं तथैव च ।
 संसर्गदुष्टमपि च वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
 रूपतो गन्धतो वापि यच्चाभक्ष्यैः समन्भवेत् ।
 भावदुष्टञ्च यत्प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मपारगैः ॥
 आरनालञ्च मद्यञ्च करनिर्मथितं दधि ।
 हस्तदत्तञ्च लवणं क्षीरं घृतपयांसि च ॥
 हस्ते नोद्धृत्य यत्तीयं पीतं वक्त्रेण वै कदा ।
 शब्देन पीतं भुक्तञ्च गव्यं ताम्रेण संयुतम् ॥
 क्षीरञ्च लवणीन्मिश्रं क्रियादुष्टमिहोच्यते ।
 एकादश्यां तु यच्चान्नं यच्चान्नं राहुदर्शने ।
 सूतके मृतके चान्नं शुष्कं पर्युषितं तथा ॥
 अनिर्दशाहगोक्षीरं षष्ठ्यां तैलं तथापि च ।

नदीष्वसमुद्रपासु सिंहकर्कटयोर्जलम् ॥
 निःशेषजलवापरादौ यत्प्रविष्टं नवोदकम् ।
 नातीतपञ्चरात्रं तत्कालदुष्टमिहोच्यते ॥
 शैवपाषण्ड पतितैर्विकर्मस्थैर्निरीश्वरैः ।
 अवैष्णवैर्हि जैः शूद्रैर्हरिवासरभोक्तृभिः ॥
 श्वकाकशूकरोद्राद्यैरुदक्यासूतिकादिभिः ।
 पुंश्चलीभिश्च नारीभिर्वृषलीपतिभिस्तथा ॥
 दृष्टं स्पृष्टं च दत्तं च भुक्तशेषं तथैव च ।
 अभक्ष्याणां च संयुक्तं संसर्गदुष्टमुच्यते ॥
 विष्वं शिषु च कालिङ्गं तिलपिष्टञ्च मूलकम् ।
 कोशातकीमलावुञ्च तथा कट्फलमेव च ॥
 नालिका नालिकेत्यादिजातिदुष्टमिहोच्यते ।
 एवं सर्वाण्यभक्ष्याणि तत्सङ्गान्यपि संत्यजेत् ॥
 तथैवाभक्ष्यभोक्तृणां हरिवासरभोजिनाम् ।
 लोकायतिकविप्राणां देवतान्तरसेविनाम् ॥
 अवैष्णवानामपि च संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ॥
 पक्वान्नाद्यं यथा पक्वं वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 सम्भार्जयेच्छुभतरं वारिणा वाससैव च ॥
 करकैरपिधायाथ चक्रेणैवाङ्गयेत्ततः ।
 गन्धेन वा हरिद्रेण जलेनापथ वा लिखेत् ॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं भाण्डानां यज्ञयोगिनाम् ।
 कुशोत्तरे शुची देशे विन्यस्य कुशवारिणा ॥
 संप्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वस्त्रेणाच्छादयेत्ततः ।
 क्षालयित्वाथ देवस्य भाजनानि शुभैर्जलैः ॥

अभिपूर्य ततो दद्याद्भोजयेच्च विशेषतः ।
 भोजयेदागतान् काले सखिसम्बन्धिवान् ॥
 बालान् वृद्धान् भोजयित्वा भर्त्तारं भोजयेत्ततः ।
 स्वयं हृष्टा ततोऽश्वीयाङ्गर्तुर्भुक्तावशेषितम् ॥
 पेशाचिकानां यक्षाणां शक्तानां लिङ्गधारिणाम् ।
 द्वादशीविमुखानां च सत्त्वापादिविवर्जयेत् ॥
 शैवबौद्धस्कान्दशाक्तस्थानानि न विशेत् क्वचित् ।
 वर्जयेत्तत्समीपस्थं जलपुष्पफलादि च ॥
 न निरीक्षेत देवानामुत्सवानि कदाचन ।
 स्तुतिं वापन्न्यदेवानां न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥
 कामप्रसङ्गसत्त्वापान् परिहासादि वर्जयेत् ।
 अन्यचिह्नाङ्कितं वस्त्रं भूषणासनभाजनम् ॥
 हत्तं पशुं कूपगृहान् भाण्डं चैव विवर्जयेत् ।
 अन्यालये हरिं दृष्ट्वा देवतान्नरसंसदि ॥
 नार्चयेन्नप्रमाणे च तीर्थसेवां विवर्जयेत् ।
 अवैष्णवस्य हस्तात्तु दिव्यदेशादुपागतम् ॥
 हरिः प्रसादतीर्थाद्यं यत्नेन परिवर्जयेत् ।
 आकारतयसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मणि स्थितः ॥
 विष्णोरनव्यशेषत्वं तथैवानन्यसाधनम् ।
 तथैवानन्यभोग्यत्वमाकारतयमुच्यते ॥
 अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ।
 स्तुतिर्योगं समाधिश्च तथा मन्त्रार्थचिन्तनम् ॥
 एवं नवविधा प्रोक्ता चेज्या वैष्णवसत्तमैः ।
 प्राप्यस्य ब्रह्मणिरूपं प्राप्यञ्च प्रत्यगात्मनः ॥

प्राप्स्युपायं फलञ्चैव तथा प्राप्तिविरोधि च ।
 ज्ञातव्यमेतदर्थस्य पञ्चकं मन्त्रवित्तमैः ॥
 जगतः कारणत्वं च तथा स्वामित्वमेव च ।
 श्रीशत्वं सगुरुत्वञ्च ब्रह्मणी रूपमुच्यते ॥
 देहेन्द्रियादिभ्योऽन्यत्वं नित्यत्वादिगुणौघता ।
 श्रीहरेर्दास्यधर्मत्वं स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ॥
 उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्माघमात्मनः ।
 हरेः कृपावलम्बित्वं प्राप्स्युपायमिहोच्यते ॥
 सर्वैश्वर्यफलं त्यक्त्वा शब्दादिविषयानपि ।
 दास्यैकसुखसङ्गित्वं विष्णोः फलमिहोच्यते ॥
 तज्जनस्यापराधित्वं शब्दादिष्वनुरक्तता ।
 कृत्यस्य च परित्यागः अकृत्यकरणं तथा ॥
 द्वादशीविमुखत्वं च विरोधि स्यात् फलस्य हि ।
 अर्थपञ्चकमेतद्विज्ञातव्यं स्यान्मुमुक्षुभिः ॥
 विहितं सकलं कर्म विष्णोराराधनं परम् ।
 निबोध तन्नृपश्रेष्ठ ! भोगार्थं परमात्मनः ॥
 वृत्त्याख्यस्य तरोरस्य सुदृढं मूलमुच्यते ।
 त्यागेन चैव धर्मस्य निषिद्धाचरणेन च ॥
 आज्ञातिक्रमणाद्विज्ञः पतत्येव न संशयः ।
 ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यज्ञो वेदेषु कीर्तिताः ॥
 पुण्यव्रताः पुराणोक्ता दाना नैमित्तिकादिषु ।
 विष्णोर्भोगतया सर्वाः कर्तव्या वैष्णवोत्तमैः ॥
 यस्तूपायतया कृत्यं नित्यनैमित्तिकादिकम् ।
 सत्कृत्यं कुरुते विष्णोर्वैष्णवः स उदीरितः ॥

विष्णो रत्नतया यस्तु सत्कृत्यं कुरुते बुधः ।
 स एकान्तोति मुनिभिः प्रोच्यते वैष्णवेत्तमः ॥
 यस्तु भोगतया विष्णोः सत्कृत्यं कुरुते सदा ।
 स भवेत्परमैकान्तिमहाभागवतीत्तमः ॥
 वर्जनोद्यमकृत्यन्तु सर्वेषां करणी स्त्रिभिः ।
 अकामतस्तु यत्प्राप्तं प्रायश्चित्तादिनश्यति ॥
 अकृत्यं वैष्णवैः पापबुद्ध्या शास्त्रविरोधितः ।
 एकान्तिं परमैकान्तिं कथ्यभावाच्च सन्त्यजेत् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं यस्यजैर्वैष्णवाधमः ।
 स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 अकृत्यकरणाद्वापि कृत्यस्याकरणादपि +
 द्वादशीविमुखत्वेन पतत्येव न संशयः ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्कृत्यं सर्वदा चरेत् ।
 आज्ञातिक्रमणाद्विष्णो मुक्तोऽपि विनिबध्यते ॥
 समस्तयज्ञभोक्तारं ज्ञात्वा विष्णुं सनातनम् ।
 दैवं पैत्रं तथा यज्ञं कुर्यान्नतु परित्यजेत् ॥
 विदण्डमबलम्वन्ते यतयो ये महाधियः ।
 तेषामपि हि कर्तव्यं सत्कृत्यमितरेषु किम् ॥
 ब्रह्म ब्रह्मा ब्राह्मणश्च त्रितयं ब्राह्ममुच्यते ।
 तस्माद्ब्राह्मणविधिना परं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥
 समस्तयज्ञभोक्तारमज्ञात्वा विष्णुमव्ययम् ।
 वेदोदितं यः कुरुते स लोकायतिकः स्मृतः ॥
 यस्तु वेदोदितं धर्मन्यक्त्वा विष्णुं समर्चयेत् ।
 स पाषण्डत्वमापन्नो नरकं प्रतिपद्यते ॥

वेदाः प्राणा भगवतो वासुदेवस्य सर्वदा ।
 तदुक्तकर्माकुर्वाणः प्राणहर्ता भवेद्द्वरे ॥
 विष्णोराराधनाद्देदं विना यस्त्वन्यकर्म्मणि ।
 प्रयुञ्जीत विमूढात्मा वेदहन्ता न संशयः ॥
 वत्सं माता लेदि यथा तथा लेदि स मातरम् ।
 श्रुतं विष्णोः प्रियं ज्ञात्वा विष्णुं वेदेन वै यजेत् ॥
 तस्माद्देदस्य विष्णोश्च संयोगो यस्तु दृश्यते ।
 स एव परमो धर्मो वैष्णवानां यथा नृप ! ॥
 कश्चित् पुरा नृपश्रेष्ठ ! काश्यपो ब्राह्मणीक्षमः ।
 शाण्डिल्य इति विख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥
 स तु धर्मप्रसङ्गेन विष्णोराराधनं प्रति ।
 अवैदिकेन विधिना कृतवान् धर्मसंहिताम् ॥
 अवलम्ब्य मतं तस्य केचिदत्र महर्षयः ।
 अवैदिकेन मार्गेण पूजयन्ति स्म केशवम् ॥
 अशास्त्रविहितं धर्मं सर्वे कुर्वन्ति मानवाः ।
 स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितं स्यान्महीतलम् ॥
 ततः क्रुद्धो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 इदमाह मुनिश्रेष्ठं शाण्डिल्यमभितौजसम् ॥
 दुर्बुद्धे ! मामकं धर्मं परमं वैदिकं महत् ।
 अवैदिकक्रिया जुष्टं प्राग्लभ्यात् कृतवानसि ॥
 यस्माद्वैदिकं धर्मं प्रवर्त्तयसि मां द्विज ! ।
 तस्माद्वैदिकं लोकं निरयं गच्छ दारुणम् ॥
 तद्वाक्यादेव देवस्य शाण्डिल्योऽभूद्दयाकुलः ।
 स्तुवन् प्राह जगन्नाथं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥

ताहि ताहीहि लोकेश ! मां विभो ! सापराधिनम् ।
 ततः स कृपया विष्णुर्भगवान् भूतभावनः ॥
 दिव्यवर्षशतं विप्र ! भुक्त्वा नरकयातनाम् ।
 उत्पत्स्यसे भृगोर्वंशे जमदग्निरितोरितः ॥
 तत्पाराध्य पुनर्मां तु वैदिकेनैव धर्म्मतः ।
 गच्छ तस्मिन् मुनिश्रेष्ठ ! मम लोकं सुनिर्म्मलम् ॥
 इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 शाण्डिल्यो निरयं प्राप्य पुनरुत्पद्य भूतले ॥
 वेदीक्तविधिना विष्णुमर्चयित्वा सनातनम् ।
 विशुद्धभावात् सम्प्राप्य तद्धाम परमं हरेः ॥
 तस्माद्वैदिकं धर्म्मं दूरतः परिवर्जयेत् ।
 वैदिकेनैव विधिना भक्त्या सम्पूजयेद्भरिम् ॥
 श्रौतेन विधिना चक्रं धृत्वा वै बाहुमूलयोः ।
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रः शुद्धात्मा विधिनेवार्चयेद्भरिम् ॥
 कर्म्मणा मनसा वाचा न प्रमादेत् सनातनात् ।
 न प्रमादेत्परं धर्म्मात् श्रुतिस्मृत्युक्तगौरवात् ॥
 सुशीलन्तु परं धर्मं नारीणां नृपसत्तम ! ।
 शीलभङ्गेन नारीणां यमलोकः सुदारुणः ॥
 मृते जीवति वा पत्न्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सैव कीर्तिं मवाप्नोति मोदते रमया सह ॥
 पतिं या नातिचरति मनोवाक्कायकर्म्मभिः ।
 सा भर्तृलोकमाप्नोति यथैवारुन्धती तथा ॥
 आर्तार्तं मुदिते हृष्टा प्रीषिते मलिना कृशा ।
 मृते म्रियेत या पत्न्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥

या स्त्री सृतं परिष्वज्य दग्धा चैव्यवाहने ।
 सा भर्तृलोकमाप्नोति हरिणा कमला यथा ॥
 ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कृतघ्नं वापि मानवम् ।
 यमादाय सृता नारी तं भर्तारं पुनाति हि ॥
 साध्वीनामिह नारीणामग्निप्रपतनादृते ।
 नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो सृते भर्तरि कुलचित् ॥
 वैष्णवं पतिमादाय या दग्धा चैव्यवाहने ।
 सा वैष्णवपदं याति यत्र गच्छन्ति योगिनः ॥
 सृते भर्तरि या नारी भवेद्यदि रजस्वला ।
 चिताग्निं संग्रहे तावत् स्नात्वा तस्मिन् प्रवेशयेत् ॥
 गर्भिणी नानुमन्तव्या सृतं भर्तारमव्यया ।
 ब्रह्मचर्यवतं कुर्याद्यावज्जीवमतन्द्रिता ॥
 केशरञ्जनताम्बूलगन्धपुष्पादिसेवनम् ।
 भूषितं रङ्गवस्त्रञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥
 द्विवारं भोजनञ्चाक्षोरञ्जनं वर्जयेत्सदा ।
 स्नात्वा शुक्लाम्बरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया ॥
 न कल्क कुहका साध्वी तन्द्रालस्य विवर्जिता ।
 सुनिश्चला शुभाचारा नित्यं सम्पूजयेद्भरिम् ॥
 क्षितिशायी भवेद्रात्रौ शुची देशे कुशोत्तरे ।
 ध्यानयोगपरा नित्यं सतां सङ्गे व्यवस्थिता ॥
 तपश्चरणसंयुक्ता यावज्जीवं समाचरेत् ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा भवेद्यदि रजस्वला ॥
 सभर्तृका सती वापि पाणिपुरान्नभोजनम् ।
 एकवारं समश्नीयाद्रजसा च परिहृता ॥

एवं सुनियताहारा सम्यग्ब्रतपरायणा ।
 भर्ता सह समाप्नोति वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
 दग्धव्या सान्निहोत्रेण भर्तुः पूर्वं मृता तु या ।
 स्वांशमग्निं समादाय भर्ता पूर्ववदाचरेत् ॥
 कृत्वा कुशमयीं पत्नीं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
 जुहुयादग्निहोत्रं तु पञ्चयज्ञादिकं तथा ॥
 अथ च प्रव्रजेद्विद्वान् कन्यां वापि समुद्वहेत् ।
 प्रव्रज्यामपि कुर्वीत कर्म वेदोदितं महत् ॥
 आत्मन्यग्निं समारोप्य जुहुयादात्मवान् सदा ।
 मनसा वा प्रकुर्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः ॥
 गृहस्थो वा वनस्थो वा यतिर्वापि भवेद्द्विजः ।
 अनाश्रमी न तिष्ठेत् यावज्जीवं द्विजोत्तमः ॥
 वर्षाश्रमेषु सर्वेषां पूजनीयो जनार्दनः ।
 न व्यापकेन मन्त्रेण सदैव च महीपते ॥
 व्रापकानां च सर्वेषां ज्यायानष्टाक्षरो मनुः ॥
 अष्टाक्षरस्य जप्ता तु साक्षान्नारायणः स्वयम् ॥
 सन्यासं च समुद्रञ्च सर्पिश्छन्दोऽधि दैवतम् ।
 न दीक्षा विधि न ध्यानं सार्थं मन्त्रमुदाहृतम् ॥
 स्नात्वा शुद्धः प्रसन्नात्मा कृतकृत्यो जनार्दनम् ।
 मनसापार्चयित्वा वा जपेन्नन्त्रं सदा बुधः ॥
 दानप्रतिग्रहौ यागं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ।
 पितृक्रियाष्टाक्षरस्य जप्ता कुर्यादतन्द्रितः ॥
 धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहश्च चक्राङ्कितभुजस्तथा ।
 अष्टाक्षरं जपन्नित्यं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

जपेद्भोगतया मन्त्रं सततं बैष्णवोत्तमः ।
न साधनतया जप्यं कर्तव्यं विष्णुतत्परैः ॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा ।
त्रिसन्ध्यासु जपेन्मन्त्रं तदर्थं मनु चिन्तयन् ॥
उपोष्य पूर्वदिवसे नद्यां स्नात्वा विधानतः ।
आचार्यं संश्रयेत् पूर्वं महाभागवतं द्विजः ॥
आचार्यो विष्णुमभ्यर्च्य पवित्रं चापि पूजयेत् ।
शुरतो वासुदेवस्य इध्माधानान्तमाचरेत् ॥
प्रजपेत् अस्य सूक्तेन पविन्वन्ते वतेत्यृचा ।
पवमानस्य आद्येन ऋग्भिश्चतसृभिः क्रमात् ॥
आज्यं हुत्वा ततश्चक्रं तदग्नौ प्रतपेद्गुरुः ।
चरणं पवित्रमिति यजुषा तच्चक्रं णाङ्गयेद्भुजम् ॥
वामां सम्प्रतपेत्पश्चात्तच्च जन्येन देशिकः ॥
अग्निर्मन्वेति यजुषा तद्धोमाग्नौ प्रतपयैव ।
ततस्तु पार्थिवै ऋग्भिर्हुत्वा पुण्ड्राणि धारयेत् ॥
अतो देवेति सूक्तेन विष्णोर्नुक्रमेण च ।
पूजयेद्वादशभिर्वै केशवादीननुक्रमात् ॥
कुशग्रन्थिषु संपूज्य जुहुयात्ताभिरेव तु ।
हुत्वाथ चरुणा सम्यक् मृदा शुभ्रेण देशिकः ॥
ललाटादिषु चाङ्गेषु ऋग्भिस्तभिः क्रमेण वै ।
नामभिः केशवाद्यैश्च सच्छिद्राण्येव धारयेत् ॥
श्रिये जात इति ऋचा कुङ्कुमङ्गेषु धारयेत् ।
परोमात्रेति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
होमशेषं समापन्नाथ मूत्युं दापनमाचरेत् ।

एवं पुण्ड्रक्रियां कृत्वा नाम दद्यात्ततः परम् ॥
 प्रदः प्रानामितिसूक्तेन नाममूर्त्तिं समर्चयेत् ।
 गवान्यं प्रत्यृचं हुत्वा नाम दद्याच्च वैष्णवः ॥
 अभिप्रियाशीति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 प्रदक्षिण नमस्कारौ कृत्वा शेषं समाचरेत् ॥
 मन्त्रदीक्षा विधानन्तु श्रौतं मुनिभिरीरितम् ।
 नैवाहिता भवेद्दीक्षा न पृथक्तेन वक्ष्यते ॥
 अदीक्षितो भवेद्यस्तु मन्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ।
 अर्चनं वापि कुरुते न संसिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 नादीक्षितः प्रकुर्वीत विष्णोराधनक्रियाम् ।
 श्रौतं वा यदि वा स्मार्त्तं दिव्यागममथापि वा ॥
 तस्मादुक्तप्रकारेण दीक्षितो हरिमर्चयेत् ।
 पूर्वह्नुग्रपोष्य गुरुणा नद्यां स्नात्वा कृतक्रियः ॥
 आचार्यः पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 ईशान्यादि चतुर्दिक्षु संस्थाप्य कलशान् शुभान् ॥
 तेषु गवयानि निक्षिप्य चतुर्मूर्त्तीन् समर्चयेत् ।
 वाराहं नारसिंहञ्च वामनं कृष्णमेव च ॥
 तद्विष्णोरिति च दाभ्यां वाराहं पूजयेत्ततः ।
 प्रतद्विष्णु इति ऋचा नारसिंहमनामयम् ॥
 न ते विष्णो रित्यनेन वामनं पूजयेत्तथा ।
 वषट्तेविष्णव इति कृष्णं संपूजयेत् द्विजः ॥
 संपूज्यावरणं सर्वं गन्धपुष्पैर्विधानतः ।
 प्रतिष्ठाप्य ततो वज्रमिष्ठाधानान्तमाचरेत् ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं मधुमिश्रितम् ॥

हुत्वाज्यं जुहुयात्पञ्चाच्छीकृत्तेन समाहितः ।
 अग्निमीड इत्यनुवाकेन सावितरा वैष्णवेन च ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 हुत्वा वेदसमाप्तिञ्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः ॥
 ततो भद्रासने शिष्यमुपविश्याभिवेचयेत् ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः सूक्तैस्तत्कालशोदकैः ॥
 ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः शिष्यमभिविच्यथदेशिकः ।
 कौपीन कटिसूक्तञ्च तथा वस्त्रञ्च धारयेत् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्राणि पद्माक्ष तुलसीमालिकेऽपि च ।
 कुशोत्तरे समासीनमाचान्तं विनयान्वितम् ॥
 अध्यापयेद्वैष्णवानि सूक्तानि विमलानि च ।
 व्यापकान् वैष्णवान् मन्त्रानन्यांश्चापि विधानतः ॥
 तदर्थन्यासमुद्रादि सर्पिंश्छन्दोऽधिदैवतम् ।
 तस्मिन्निवेश्य सद्वृत्तौ शासयेच्छासनाच्छ्रुतेः ॥
 शासितो गुरुणा शिष्यः सद्वृत्तौ सत्पथे स्थितः ।
 अर्चयेत्परमैकान्त्य सिद्धये हरिमव्ययम् ॥
 आचार्यात्समनु प्राप्तं विशुद्धं सुमनोहरम् ।
 लब्ध्वाथ विधिना विष्णोः पूजयेत्तदनुज्ञया ॥
 पूर्वोऽङ्गि पूर्ववत्पूज्यः श्रौतेनैवोपचारकैः ।
 ताभिरेव च हुत्वाथ ऋग्भिराज्यं तथाक्रममात् ॥
 शय्यासूक्तान्तमाज्येन हुत्वाग्निं वैष्णवत्तमः ।
 अध्यापयित्वा तान् मन्त्रान् वैदिकान् वैदिकोत्तमः ॥
 पूजाविधानं त्रिविधं तस्मै होमान्तमाविशेत् ।
 स्नान तर्पण होमार्चा जप्याद्या विविधाः क्रियाः ॥

वैशिष्ट्येण गुरोर्ज्ञात्वा शक्त्या सर्वं समाचरेत् ।
 परमापन्नतो वापि न भुञ्जीत हरेर्दिने ॥
 न तिर्यग्धारयेत्पुण्ड्रान्यं देवं प्रपूजयेत् ।
 वैष्णवः पुरुषो यस्तु शिव ब्रह्मादिदेवतान् ॥
 प्रणमितार्चयेद्वापि विष्ठायां जायते क्रिमिः ।
 रजस्तमोऽभिभूतानां देवतानां निरीक्षणात् ॥
 पूजनाद्वन्दनाद्वापि वैष्णवो यात्यधोगतिम् ।
 शुद्धसत्वमयो विष्णुः पूजनीयो जगत्पतिः ॥
 अनर्चनीया रुद्राद्याः विष्णोरावरणं विना ।
 यस्तु स्वात्मेश्वरं विष्णुमतीत्यान्यं यजेत हि ॥
 स्वात्मेश्वराय हरये च्यवते नात्रसंशयः ।
 यज्ञाध्ययनकाले तु नमस्यानि वषट्कृता ॥
 तानि वै यज्ञयान्यत्र यज्ञो वै विष्णुरव्ययः ।
 तस्यैवावरणं प्रोक्तं यज्ञाद्ययनकर्म्मसु ॥
 स्तुवन्ति वेदान्तस्यात्र गुणरूपविभूतयः ।
 तस्मादावरणं हित्वा ये यजन्ति परान् सुरान् ॥
 ते यान्ति निरयं घोरं कल्पकोटिशतानि वै ।
 रुद्रः काली गणेशश्च कूष्माण्डा भैरवाद्यः ॥
 मद्यमांसाग्निश्चान्ये तामसाः परिकीर्त्तिताः ।
 शुद्धानामपि देवानां या स्वतन्त्रार्चनक्रिया ॥
 सा दुर्गतिं नयत्येव वैष्णवं वित्तकल्मषम् ।
 अर्चयित्वा जगन्नाथं वैष्णवः पुरुषोत्तमम् ॥
 तदावरणरूपेण यजेद्देवान् समन्ततः ।
 अन्यथा नरकं याति यावदाभूतसंश्रवम् ॥

वासुदेवं जगन्नाथमर्चयित्वैव मानवः ।
प्राप्नोति महदैश्वर्यं ब्रह्मेन्द्रत्वादिकं चणात् ॥
मनसापि जलेनापि जगन्नाथं जनार्दनम् ।
सम्प्राप्नोत्यमलां सिद्धिं जगत्सर्वं समञ्चितम् ॥
हृषीकेशं त्रयीनाथं लक्ष्मीं सर्वदं हरिम् ।
तं विना पुण्डरीकाक्षं कोऽर्चयेदितरान् सुरान् ॥
नारायणं परित्यज्य योऽन्यं देवमुपासते ।
स्वपतिं नृपतिं हित्वा यथा स्त्री पुरुषाधमम् ॥
विष्णोर्निवेदितं हव्यं देवेभ्यो जुहुयात् तथा ।
पितृभ्यश्चैव तद्दद्यात्सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥
निर्माल्यमितरेषां तु यदन्नाद्यन्दित्रौकसाम् ।
उपभुज्य नरो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
नैवेद्य भोजनं विष्णोस्तत्पादाम्बुनिषेवणम् ।
तुलसौ खादनं नृणां पापिनामपिमुक्तिदम् ॥
एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ।
तुलस्या पूजनं विष्णोस्त्रितयं वैष्णवं स्मृतम् ॥
अवैष्णवः स्याद्यो विप्रो बहुशास्त्रश्रुतोऽपि वा ।
सजीवन्नेव चण्डालो मृतः श्वासोऽभिजायते ॥
क्रतुसाहस्रिणं वापि लोके विप्रमवैष्णवम् ।
चण्डालमिव नेक्षेत वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥
भगवद्भक्तिदीप्ताग्निदग्धदुर्जातिकल्मषः ।
चण्डालोऽपि बुधैस्त्वाप्यो न तु पूज्यो ह्यवैष्णवः ॥
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणाधमम् ।
पूजयिष्यति यः श्राद्धे सर्वकर्मास्य निष्फलम् ॥

तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं यः आह्वे भोजयिष्यति ।
 पितरस्तस्य यात्येव कालसूत्रं सुदारुणम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं चक्राङ्कित भुजं तथा ।
 पूजयिष्यति यः आह्वे गया आद्यायुतं लभेत् ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्राद्यैरन्वितं वैष्णवं द्विजम् ।
 भक्त्या सम्पूजयेद्यस्तु दैवे पित्रे च कर्माणि ॥
 कल्पकोटि सहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।
 यास्यन्ति पितरस्तस्य विष्णुलोकं सुनिर्मलम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं तप्तचक्राङ्कितांसकम् ।
 आह्वे सम्पूजयेद्यस्तु गयाआद्यायुतं लभेत् ॥
 तप्तचक्रेण विधिना बाहुभूलेन लाञ्छितः ।
 पुनाति सकलं लोकं नारायण इवाघभित् ॥
 अविद्यो वा सविद्यो वा शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ।
 ब्राह्मणः सर्वलोकेषु पूज्यमानो हरिर्यथा ॥
 दुराशी वा दुराचारी शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ।
 नृणां हन्ति समस्ताघं तमः सूर्योदये यथा ॥
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम् ।
 पुनाति सकलं लोकं यथा त्रिपथगानदी ॥
 तिस्रः कोट्यर्ध्वं कोटी च तीर्थानि भुवनत्रये ।
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादे तिष्ठन्त्य संशयः ॥
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम् ।
 पीत्वा पातकसाहस्रैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥
 आह्वे दाने व्रते यज्ञे विवाहे चोपनायने ।
 चक्राङ्कितं विप्रमेव पूजयेदितरास्तु ॥

विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो भुञ्जानोऽपि यतस्ततः ।
 न लिप्यते न पापेन तमसैव प्रभाकरः ॥
 चक्राङ्कित भुजो विप्रः पङ्क्ति मध्ये तु भुञ्जते ।
 पुनाति सकलां पङ्क्तिं गङ्गे वेतरवाहिनीम् ॥
 चक्राङ्कित भुजं विप्रं यो भूम्यामभिवादयेत् ।
 ललाटे पांशु संख्यानि विष्णुलोके महीयते ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा वैष्णवः पुमान् ।
 अर्चयित्वेतरान् देवान् निरयं यान्त्य संशयम् ॥
 विष्णो रावरणं हित्वा पूजयित्वेतरान् सुरान् ।
 वैष्णवः पुरुषो याति कालसूत्रमधोमुखः ॥
 महापापी महापापैरन्वितो यदि वैष्णवः ।
 मन्वादि धर्मशास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 प्रायश्चित्त विशेषं तु पश्चात् कुर्वीत वैष्णवः ।
 वैयासिकीं वैष्णवीं च पवित्रीञ्च समाचरेत् ॥
 वैष्णवानान्तु विप्राणां पश्चात्पादजलं पिवेत् ।
 वृत्तौ न परिपूर्णोऽथ कर्मस्वधिकृतो भवेत् ॥
 मन्त्ररत्नार्थं विच्छान्तो न वेज्यो कर्मसंयुतः ।
 द्वादशी नियतो विप्रः स एवं पुरुषोत्तमः ॥
 किमत्र बहुनोक्तेन सारं वक्ष्यामि ते नृप ! ।
 एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ॥
 तदीयानां पूजनञ्च वैष्णवं त्रितयं स्मृतम् ।
 पुण्यादिष्णु दिनादन्यन्नोपोग्र्यं वैष्णवैः सदा ॥
 तथा भागवतादन्यो नार्चनीयो हि कुतचित् ।
 भगवन्तमनुद्दिश्य न दद्या न यजेत् क्वचित् ॥

नावैष्णवान् भुञ्जीत दद्यान्ना वैष्णवाय च ।
 नार्चयेदितरान् देवान् तिर्यग्धारयेत्तथा ॥
 एकादशग्रान् भुञ्जीत वसेन्ना वैष्णवैः सह ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं शङ्खचक्रधरं द्विजः ॥
 अवमत्य विमूढात्मा सद्यश्चण्डालतां व्रजेत् ।
 वैष्णवं ब्राह्मणं गाञ्च तुलसीं द्वादशीं तथा ॥
 अनर्चयित्वा मूढात्मा निरयं दुर्गतिं व्रजेत् ।
 विष्णोः प्रधानतनवो विप्रा गावश्च वैष्णवाः ॥
 शक्त्या संपूज्य तानेव याति विष्णोः परम्पदम् ।
 एकादश्युपवासश्च द्वादश्यां विप्र पूजनम् ॥
 नित्यमामलक स्नानं पापिनामपि मुक्तिदम् ।
 पक्षे पक्षे हरि दिने चक्राङ्कित भुजे नृप ! ॥
 संपूज्यमाने विप्रेन्द्रे हरिस्तेषां प्रसीदति ।
 अभावे वैष्णवे विप्रे संप्राप्ते हरि वासरे ॥
 तद्वत्सम्पूजयेद् गावं तुलसीं वापि वैष्णवः ।
 अग्निहोवन्तु जुहुयात्सायं प्रातर्द्विजोत्तमः ॥
 पञ्चयज्ञांश्च कुर्वीत वैष्णवान् विष्णुमर्चयेत् ।
 तदर्पितं वै भुञ्जीत पिवेत्तत्पादवारि वै ॥
 एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
 पूजयेद्वैष्णवं विप्रं द्वादशग्रामपि वैष्णवः ॥
 विष्णोः प्रसाद तुलसीं तीर्थं वापि द्विजोत्तमः ।
 उपवासदिने वापि प्राशयेदविचारयन् ॥
 उपवासदिने यस्तु तीर्थं वा तुलसीदलम् ॥
 न प्राशयेद्विमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ।

ह्यर्पितन्तु यच्चान्नं तीर्थं वा पितृकर्मणि ॥
 दद्यात् पितॄणां यज्ञस्य गयाश्राद्धायुतं लभेत् ।
 हरेर्निवेदितं भक्त्या यो दद्याच्छ्राद्धकर्मणि ॥
 पितरस्तस्य यान्त्येव तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 तीर्थं वा तुलसीपत्रं यो दद्यात्पितृदेवतम् ॥
 आकल्पकोटि पितरः परितृप्ता न संशयः ।
 यः श्राद्धकाले मृटात्मा पितॄणाञ्च दिवौकसाम् ॥
 न ददाति हरेर्मुक्तं तस्य वै नारकी गतिः ।
 ह्यर्पितन्तु यच्चान्नं यच्च पादोदकं हरेः ॥
 तुलसीं वा पितॄणाञ्च दत्त्वा श्राद्धायुतं लभेत् ।
 सर्वं यज्ञमयं विष्णुं मत्वा देवं जनार्दनम् ।
 आमन्त्र्य वैष्णवान् विप्रान् कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः ॥
 प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं कुर्यात्पितृर्मृतेऽहनि ।
 अन्यथा वैष्णवी याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
 अमायां कृष्णपक्षे च पित्रे वाभ्युदये तथा ।
 कुर्यात् श्राद्धं विधानेन विष्णोराज्ञा मनुस्मरन् ॥
 न कुर्यात् यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः ॥
 आज्ञातिक्रमणाद्विष्णोः पतत्येव न संशयः ।
 शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रं दिक्षिक्लैः प्रियतमैर्हरेः ॥
 अन्वितान् ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्वकर्मसु ।
 अश्राद्धिनोऽप्ययज्ञस्य कर्मत्यागिन एव च ॥
 वेदस्याप्यनधीतस्य संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ।
 पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत नैकादश्यां द्विजोत्तमः ॥
 द्वादश्यान्तश्च कुर्वीत नोपवासं दिने क्वचित् ।

विष्णोर्जन्मदिने वापि गुरुणाञ्च मृतेऽहनि ॥
 वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत वेदिकं वैष्णवोत्तमः ।
 अगम्यागमनं हिंसा ममक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ॥
 असत्यं कथनं स्तेयं मनसापि विवर्जयेत् ।
 तप्तचक्राङ्गनं विष्णोरेकादश्यामुपोषणम् ॥
 धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परियहः ।
 नित्यमामलकस्नानं देवतान्तरवर्जनम् ।
 ध्यानं मन्त्रं जपो होमस्तुलस्याः पूजनं हरेः ॥
 प्रसादस्तीर्थसेवा च तदीयानाञ्च पूजनम् ।
 उपायान्तरसन्ध्यागस्तथा मन्त्रार्थं चिन्तनम् ॥
 श्रवणं कीर्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा ।
 असत्कृत्य परित्यागो विषयान्तरवर्जनम् ॥
 दानं दमस्तपः शौचं आर्जनं क्षान्तिरेव च ।
 आनृशंस्यं सतांसङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥
 वैष्णवः परमैकान्तो नेतव्यो वैष्णवः स्मृतः ।
 नावैष्णवो व्रजेन्मुक्तिं बहुशास्त्रं श्रुतोऽपि वा ॥
 वैष्णवो वर्णवाह्योऽपि याति विष्णोः परं पदम् ।
 एतत्ते कथितं राजन् ! पारमैकान्त्यसिद्धिदम् ॥
 वैशिष्ट्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपबृंहितम् ।
 विष्वक्सेनाय धात्रे च सम्प्रोक्तं परमात्मना ॥
 विष्वक्सेनाय सम्प्रोक्तमेतद्विघनसे पुरा ।
 भृगोः प्रोक्तं विघनसा भृगुणा च महर्षिणा ॥
 भृगुणा च मनोः प्रोक्तं मनुना च समेरितम् ।
 मनुसु धर्मशास्त्रं सामान्येनोक्तवान् स्वयम् ॥

तदेव हि मया राजन् ! वैशिष्ट्येण तवेरितम् ।
 विशिष्टं परमं धर्मशास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥
 य इदं श्रुणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः ।
 पारमैकान्त्य संसिद्धिं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ।
 यस्त्विदं श्रुणुयाद्भक्त्या नित्यं विष्णोश्च सन्निधौ ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
 हारीतमेतच्छास्त्रन्तु परमां धर्मसंहिताम् ॥
 आलोक्य पूजयन् विष्णुं पारमैकान्त्यमश्रुते ।
 एतच्छ्रुत्वाश्वरीवस्तु हारीतोक्तिं नृपोत्तमः ॥
 ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः ।
 त्वमेव परमोधर्मस्त्वमेव परमं तपः ॥
 त्वदङ्घ्रिं युगलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम् ।
 महामुनिमिति स्तुत्वा राजर्षिः स महातपाः ॥
 प्राप्तवान् परमैकान्त्यं तत्प्रसादात्सुसिद्धिदम् ।
 वैशिष्ट्यं पारमैकान्त्यं एतच्छास्त्रं ममाव्ययम् ॥
 भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः ।
 योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥
 वसिष्ठाद्या वैष्णवाश्च विष्वक् सेनादयः सुराः ।
 एतच्छास्त्रानुसारेण पूजयामासुरच्युतम् ॥
 परमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् ।
 ज्ञात्वैव परमैकान्त्यं पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥
 इति हारीतस्मृती विशिष्टधर्मशास्त्रे हत्यधिकी नाम
 अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीश्री गणेशाय नमः ॥

योगीश्वरं याज्ञवल्करं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मान्निषेधतः ॥ १ ॥
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मनीन् ।
यस्मिन् देशे मृगः क्षणं स्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥ २ ॥
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ ३ ॥
मन्त्रविशिष्टाहारीतयाज्ञवल्करोशनोद्गिराः ।
यमापलम्बसम्बर्त्ताः कात्यायन बृहस्पती ॥ ४ ॥
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगीतमी ।
शातातपी वशिष्ठश्च धर्मशास्त्र प्रयोजकाः ॥ ५ ॥
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धा समन्वितम् ।
पाने प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६ ॥
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७ ॥
इज्याचारदमा हिंसादानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मोऽयिदुयोगेनात्मदर्शनम् ॥ ८ ॥
चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पञ्चैव विद्यमेव वा ।
सा ब्रूते यं स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ९ ॥
ब्रह्म क्षत्रियविट् शूद्रा वर्णास्वाद्यास्त्रयो द्विजतः ।
निषेकादि श्रमयानान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ॥ १० ॥

गर्भाधानमृतौ पुंसः सवनं स्यन्दनं तु पुरा ।
 षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११ ॥
 अह्न्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२ ॥
 एवमेनः शमं याति बीजगर्भं समुद्भवम् ।
 तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रोणां विवाहस्तु समन्तकः ॥ १३ ॥
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४ ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
 वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिष्येत् ॥ १५ ॥
 दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थं ब्रह्मसूत्रं उदङ्मुखः ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ १६ ॥
 गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्भिरप्युद्धृतैर्जलैः ।
 गन्धलेपक्षयकरं कुर्याच्छौचमतन्द्रितः ॥ १७ ॥
 अन्तर्जानुः शुचीं देशे उपविष्ट उदङ्मुखः ।
 प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपसृशेत् ॥ १८ ॥
 कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूल्यान्यग्रं करस्य च ।
 प्रजापतिं पितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुकृमात् ॥ १९ ॥
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपसृशेत् ।
 अङ्गिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनवुद्बुदैः ॥ २० ॥
 हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथा संख्यं द्विजातयः ।
 शुद्धेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्सृष्टाभिरन्ततः ॥ २१ ॥
 स्नानमर्द्धेवतैर्मन्त्रैर्मार्ज्जनं प्राणसं यमः ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ २२ ॥

गायत्रीं शिरसा सार्द्धं जपेद्ब्राह्मतिपूर्विकाम् ।
 प्रतिप्रणवसंयुक्तां विरयं प्राणसं यमः ॥ २३ ॥
 प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य तृचेनावैवतेन तु ।
 जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदयात् ॥ २४ ॥
 सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ॥
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्योरुभयोरपि ॥ २५ ॥
 ततोऽभिवादयेद्ब्रह्मानसावहमितिब्रुवन् ।
 गुरुच्चैवाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६ ॥
 ब्राह्मतश्चापप्रधीयीत लब्धं चास्मै निवेदयेत् ।
 हितं चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्म्मभिः ॥ २७ ॥
 कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
 अध्यापना धर्म्मतः साधुशक्तामज्ञानवित्तदाः ॥ २८ ॥
 दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।
 ब्राह्मणेषु चरेद्भिक्षमनित्येष्वात्मवृत्तये ॥ २९ ॥
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३० ॥
 कृताग्निकार्योभुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुज्ञया ।
 आपोशानक्रिया पूर्वं सत्कृत्वान्नमकुत्सयन् ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मचर्यं स्थितौ नैकमन्नमद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममश्रीयाच्छाब्दे व्रतमपीडयन् ॥ ३२ ॥
 मधुमांसाच्चनोष्णशुक्लस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
 भास्करा लोकनास्त्रीलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३ ॥
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय ददद्देदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४ ॥

एकदेशमुपाध्यायऋत्विग्यज्ञस्तदुच्यते ।
 एते मान्या यथापूर्वमेव्योमाता गरीयसी ॥ ३५ ॥
 प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोडशे ॥ ३६ ॥
 आ षोडशाब्दाद्द्वादविंशाच्चतुर्विंशाच्च वत्सरात् ।
 ब्रह्मक्षत्रविशां कालश्रीपनायनिकः परः ॥ ३७ ॥
 अत ऊर्ध्वं परन्वेते सर्वधर्मं वहिष्कृताः ।
 सावित्री पतिता ब्राह्म्याब्राह्म्यस्तीमादृते क्रतोः ॥ ३८ ॥
 मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जिवन्धनात् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९ ॥
 यज्ञानां तपसाञ्चैव शुभानां चैव कर्मणाम् ।
 वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४० ॥
 मधुना पयसा चैव स देवां स्तर्पयेद्विजः ।
 पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१ ॥
 यजूंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स घृतामृतैः ।
 प्रीणाति देवानाजीर्न मधुना च पितृंस्तथा ॥ ४२ ॥
 स तु सोमघृतैर्देवां स्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
 सःमानि हृषिं कुर्याच्च पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४३ ॥
 मेदसा तर्पयेद्देवानथर्वार्ङ्गिरसः पठन् ।
 पितृंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितोऽधीते ॥ ४४ ॥
 वाकोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्च गायिकाः ।
 इतिहासां स्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५ ॥
 मांसक्षीरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम् ।
 करोति हृषिञ्च तथा पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४६ ॥

ते तस्मात्सर्पयन्त्येनं सर्वकाम फलैः शुभैः ।
 यं यं क्रतुमधीयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७ ॥
 निर्वित्तपूर्णं पृथिवोदानस्य फलमश्नुते ।
 तपसश्च परस्येह नित्यं स्वाध्यायवान् द्विजः ॥ ४८ ॥
 नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्यसन्निधौ ।
 तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९ ॥
 अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति नचेह जायते पुनः ॥ ५० ॥
 गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
 वेदं व्रतानि वापारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१ ॥
 अविष्णुत ब्रह्मचर्यालक्षण्यां स्त्रियमुदहेत् ।
 अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवयसौम् ॥ ५२ ॥
 अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्धगोवजाम् ।
 पञ्चमात् सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३ ॥
 दशपुरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात् ।
 स्मृतादपि न सञ्चारिरोगदोष समन्वितात् ॥ ५४ ॥
 एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियोवरः ।
 यत्नात् परोक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५ ॥
 यदुच्यते द्विजातीनां शूद्रादारोपसंयहः ।
 न तन्मम मतं यस्मात्तत्वात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६ ॥
 तिस्रोवर्णानुपूर्व्येण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
 ब्राह्मण क्षत्रिय विशां भार्याः स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७ ॥
 ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्त्यलङ्घता ।
 तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८ ॥

यज्ञस्थायत्विजे देवआदायार्घस्तु गोद्वयम् ।

चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५८ ॥

इत्युक्त्वा चरतां धर्म्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।

स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड्वंश्यान् सहात्मना ॥ ६० ॥

आसुरोद्रविणा दानाज्ञान्धर्वः समयान्मिथः ।

राक्षसा युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ॥ ६१ ॥

पाषिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।

वैश्या प्रतोदमादद्याद्दे दनेत्वग्रजन्मनः ॥ ६२ ॥

पिता पितामही भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।

कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥ ६३ ॥

अप्रयच्छन् समाम्नोति भ्रूणहत्या मृतावृती ।

गम्यन्त्वभावे दातृणां कन्या कुर्यात् स्वयम्बरम् ॥ ६४ ॥

सकृत् प्रदीयते कन्या हरं स्तां चौरदण्डभाक् ।

दत्तामपि हरेत्.पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वर आब्रजेत् ॥ ६५ ॥

अनाख्याय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।

अदुष्टाञ्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषाशतम् ॥ ६६ ॥

अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।

स्त्रैरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः अयेत् ॥ ६७ ॥

अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।

सपिण्डी वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८ ॥

आगर्भं सम्भवाद्गच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।

अनेन विधिना जातः क्षत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६९ ॥

हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।

परिभूतामधःशय्यां वासयेद्वाभिचारिणीम् ॥ ७० ॥

सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्यावे योषितो ह्यतः ॥ ७१ ॥
 व्यभिचारादृती शुद्धिर्गर्भं त्यागो विधीयते ।
 गर्भभर्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२ ॥
 सुरादौ व्याधिता धूर्त्ता वन्म्यार्थघ्नप्रियस्वदा ।
 स्त्रीप्रसूयाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३ ॥
 अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनोऽन्यथा भवेत् ।
 यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धते ॥ ७४ ॥
 मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सेह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोभया सह ॥ ७५ ॥
 आज्ञासम्प्राप्तिं दत्त्वां वीरसूं प्रियवादिनोम् ।
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांश्चमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६ ॥
 स्त्रीभिर्भर्तृवचः कार्यमेव धर्म्मः परः स्त्रियाः ।
 आशुद्धेः संप्रतीत्योहि महापातकदूषितः ॥ ७७ ॥
 लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
 यत्कान्तस्मात् स्त्रियः सेवया भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८ ॥
 षोडशर्तुनिशाः स्त्रीणां तामु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्यैव पर्वणाद्याश्चतस्रस्तु वर्जयेत् ॥ ७९ ॥
 एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलञ्च वर्जयेत् ।
 शस्तद्वन्दौ सकृत् पुत्रं लक्ष्णं जनयेत् पुमान् ॥ ८० ॥
 यथा कामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
 स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियोरक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१ ॥
 भर्तृभ्रातृपितृज्ञातिस्वस्त्रश्वशुरदेवरैः ।
 वन्भुविश्च स्त्रियः पूज्याभूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२ ॥

संयतोपस्करा दत्ता हृष्टा व्ययपराङ्मुखी ।
 कुर्याच्छ्वशुरयोः पादवन्दनं भर्तृ तत्परा ॥ ८३ ॥
 क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
 हास्यं पराट्टहे यानं त्यजेत् प्रोषित भर्तृका ॥ ८४ ॥
 रजेत् कन्यां पिता विद्वां पतिः पुत्रास्तु वार्द्धके ।
 अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः ॥ ८५ ॥
 पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्चशुरमातुलैः ।
 हीना न स्याद्विना भर्तृर्गर्हणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६ ॥
 पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संजतेन्द्रिया ।
 इह कीर्तिं नवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७ ॥
 सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्यं न कारयेत् ।
 सवर्णासु विधौ धर्मो ज्येष्ठया न विनेतराः ॥ ८८ ॥
 दाहयित्वाग्निहीनेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
 आहरेद्विधिवद्द्वारानग्नींश्चैवाविलम्बयन् ॥ ८९ ॥
 सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
 अनित्येषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्द्धनाः ॥ ९० ॥
 विप्रान्मूर्धाभिषिक्तोहि क्षत्रियाणां विशः स्त्रियाम् ।
 अम्बष्ठः शूद्रां निषादोजातः पारश्वोऽपिवा ॥ ९१ ॥
 वैश्याशूद्रोस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ ।
 वैश्यात्तु करणः शूद्रां विद्वास्तेष्वविधिः स्मृतः ॥ ९२ ॥
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सुतोवैश्याद्वै देहकस्तथा ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ९३ ॥
 क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ९४ ॥

माषिथेण करण्यन्तु रथकारः प्रजायते ।
 असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८५ ॥
 जात्युत्कर्षोयुगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधरम् ॥ ८६ ॥
 कर्म स्नात्तं विवाहाग्नी कुर्वीत प्रत्यहं गृहो ।
 दायकालकृतेनापि श्रूतं वैतानिकाग्निषु ॥ ८७ ॥
 शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिर्द्विजः ।
 प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ८८ ॥
 हुत्वाग्नीन् सूर्यदेवत्यान् जपेन्नन्तान् समाहितः ।
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ८९ ॥
 उपेयादौ श्वरश्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
 स्नात्वा देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेदर्चयेत्तथा ॥ ९० ॥
 वेदाथर्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयज्ञप्रसिद्धार्थं विद्याञ्चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥ ९१ ॥
 बलिकर्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रिया ।
 भूतपितृमरुब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ ९२ ॥
 देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेष्टाद्भूत बलिं हरेत् ।
 अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायहेभ्यश्च निःक्षिपेत् ॥ ९३ ॥
 अन्नं पितृमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् ।
 स्वाध्यायमन्वहं कुर्यात् न पचेदन्नमात्मने ॥ ९४ ॥
 बालं सुवासिनीं वृद्धं गर्भिण्यां तुरकन्यकाः ।
 सन्ध्याज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥ ९५ ॥
 आपोगानेनीं परिष्टादधस्तादश्रुता तथा ।
 अन्नं नमसृतञ्चैव कार्यमन्नं द्विजन्मना ॥ ९६ ॥

अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः ।
 अप्रणोद्योऽतिथिः सायमपि वाग्भूतणोदकैः ॥१०७॥
 सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या स व्रताय च ।
 भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥१०८॥
 महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।
 सत्क्रियाच्चासनं स्वादु भोजनं सूतृतं वचः ॥ १०९॥
 प्रतिसम्बत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः ।
 प्रियो विवाहश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११० ॥
 अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ १११ ॥
 परप्राकरचित्रं स्यादनिन्द्या मन्त्रणादृते ।
 वाक्पाणिपादचापव्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥ ११२॥
 अतिथिं श्रोत्रियं दत्तमासीमान्तं अनुब्रजेत् ।
 अहःशेषं सहास्मीत शिष्टैरिष्टैश्च बन्धुभिः ॥ ११३ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीं स्नानुपास्य च ।
 भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नाभिलसोऽथ संबिभेत् ॥११४॥
 ब्राह्मो मुहूर्त्तं उत्थाय चिन्तयेदात्मनोहितम् ।
 धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न चापयेत् ॥ ११५॥
 विद्याकर्म्मवयोवन्धुवित्तैर्मान्या यथाक्रमम् ।
 एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्द्धके मानमर्हति ॥ ११६ ॥
 वृद्धभारिणृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।
 पत्न्यादेयोनृपस्तेषां मान्यः स्नातस्तु भूपतेः ॥११७॥
 इज्याध्ययनदानानि वैश्वस्य क्षत्रियस्य च ।
 प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११८ ॥

प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
 कुषोदकषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥११८॥
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तथाऽजीवन् दण्डिर्भवेत् ।
 शिल्पैर्वी विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥१२०॥
 भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता आङ्गक्रियारतः ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न ह्यपयेत् ॥१२१॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥१२२॥
 वयोबुद्ध्यर्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्मणाम् ।
 आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्वामशठान्तथा ॥ १२३ ॥
 त्रैवार्षिकाधिकान्त्रो यः स तु सोमं पिवेद्द्विजः ।
 प्राक् सोमिकीः क्रियाः कुर्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ॥१२४॥
 प्रतिसम्बत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
 कर्त्तव्याश्रयेणैष्टिश्च चातुर्मास्यानि चैव हि ॥ १२५ ॥
 एषामसम्भवे कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
 हीनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलं प्रदम् ॥१२६॥
 चाण्डालो जायते यज्ञकारणाच्छुद्रभिक्षितात् ।
 यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपि वा भवेत् ॥१२७॥
 कुशूल कुम्भीधान्यो वा त्रैहिकोऽश्वस्तनोपि वा ।
 जीवेद्वापि शिलोञ्जेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १२८ ॥
 न स्वाध्याय विरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
 न विरुद्धं प्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥१२९॥
 राजान्ते वासियान्येभ्यः सीदन्निच्छेद्वनं क्षुधा ।
 दम्भिहेतूक पाषण्डवकवृत्तींश्च वर्जयेत् ॥ १३० ॥

शुक्लाम्बरधरो नीच केशश्मश्रु नखः शुचिः ।
 न भार्यादर्शनेऽग्नीयात्रैकवासा न संस्थितः ॥ १२१ ॥
 न संशयं प्रपद्येत नाकस्माद् प्रियं वदेत् ।
 नाहितं नानृतं चैव न स्नेनः स्यान्नवार्द्धुषिः ॥ १२२ ॥
 दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्यात्प्रदक्षिणं देवमृद्धो विप्रवनस्पतीन् ॥ १२३ ॥
 नतु मेहेचदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभक्षसु ।
 न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बु स्त्री दिजम्बनः ॥ १२४ ॥
 नेक्षेताकं न नग्नां स्त्रीं नच संस्पृष्टमेषुनाम् ।
 नच मूत्रपुरीषं वा नाशुचीराहुतारकाः ॥ १२५ ॥
 अयं मे वज्र इत्येव सर्वमन्त्रमुदीरयन् ।
 वर्षत्सप्रावृतो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्शिरा नच ॥ १२६ ॥
 ष्ठीवनासृक्शकन्मूत्रवृतांस्यपसु न निःक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ नचैनमभिलङ्घयेत् ॥ १२७ ॥
 जलं पिवेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रबोधयेत् ।
 नाक्षैः क्रीडेन्न धर्मघ्नैर्व्याधितैर्वा न संविशेत् ॥ १२८ ॥
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 केशभस्म तुषाङ्गार कपालेषु च संस्थितिम् ॥ १२९ ॥
 नाचक्षीत धयन्तीं गां नादारेण विशेत् क्वचित् ।
 न राज्ञः प्रतिग्रहोयास्तु अस्थोच्छास्त्रवर्त्तिनः ॥ १३० ॥
 प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्या नराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्व्वदिते यथोनरम् ॥ १३१ ॥
 अध्यायानानुपाकर्म्म आवर्ण्या अवर्णेन वा ।
 हस्ते नौषधि भावे वा यद्व्याम्या आवणस्य तु ॥ १३२ ॥

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जलाःन्ते च्छन्दसां कुर्यान्नदुत्सर्गं विधिं वहिः ॥१४३॥
 तत्रहं प्रेतैश्चनध्यायः शिष्यत्विंशु रुबन्धुषु ।
 उपाकर्मणि चोत्सर्गं स्वशाखाश्रोत्रिये मृते ॥ १४४ ॥
 सन्ध्यागर्जितनिर्घातं भृकम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४५ ॥
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतुसन्धिषु मुक्ता वा आदिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६ ॥
 षशुमण्डूकं नकुलमार्जारश्वाहि मूषिकैः ।
 कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शत्रुपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७ ॥
 श्वक्रोष्टु गर्दभोलूकसामवाणार्त्तनिस्वने ।
 अमेध्यश्वशुद्रान्धश्रमशानपतितान्तिके ॥ १४८ ॥
 देशेऽशुचावात्मनि च विदुःस्तनितसंज्ञवे ।
 मुक्ताद्रपाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमावृते ॥ १४९ ॥
 पांशुवर्षे दिगां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
 धावतः पूतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥ १५० ॥
 खरोद्वयानहस्यश्वनो वृक्षे रिणरीहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतां स्नात्कालिकान् विदुः ॥१५१॥
 देवत्विक्स्नातकाचार्यराज्ञां क्वायां परस्त्रियाः ।
 नाक्रामेद्रक्तविण्मूत्रघ्नीवनोदत्तनादि च ॥ १५२ ॥
 विप्राहि क्षत्रियात्मानोनावज्ञेयाः कदाचन ।
 आमृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कञ्चिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥१५३॥
 दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रादाश्वासं समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं स यक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥१५४॥

गोब्राह्मणा नलानानि नोच्छिष्टानि पदा स्मृयेत् ।
 न निन्दा ताडने कुर्यात्कुतं शिष्यश्च ताडयेत् ॥ १५५ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यत्नाद्वर्म्मं समाचरेत् ।
 अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्नतु ॥ १५६ ॥
 मातृ पितृतिथि स्नातृजामि सम्बन्धिमातुलैः ।
 वृद्ध बालातुराचार्यं वैद्यसंश्रितबान्धवैः ॥ १५७ ॥
 ऋत्विक् पुरोहितापत्य भार्यादास सनाभिभिः ।
 विवादं वर्जयित्वा तु सर्व्वाल्लोकान् जयेद्दृष्ट्वही ॥ १५८ ॥
 षड्वपिण्डा ननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु ।
 स्नायान्नदी देवखातगर्त्तं प्रस्त्रवणेषु च ॥ १५९ ॥
 परशय्या सनोयान गृहयानानि वर्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निहीनस्य नान्नमद्यादनापदि ॥ १६० ॥
 कर्श्यवक्षचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वैष्णभिश्चस्तुवाङ्घ्रिषिगणिकागणदौर्विणाम् ॥ १६१ ॥
 चिकित्सकातुरक्तु जपुश्चलीम तत्रिविधाम् ।
 क्रूरोग्रपतितब्राह्मदास्त्रिकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२ ॥
 अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितम्भमयाजिनाम् ।
 शस्त्रविक्रयिकर्म्मभारतुन्नवायश्चजीविनाम् ॥ १६३ ॥
 नृशंसराजरजकलतघ्नवधजीविनाम् ।
 चैलवावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम् ॥ १६४ ॥
 पिशुनाट्टतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५ ॥
 अर्चितम् वृथामांसं केश कीटसमन्वितम् ।
 शुकं पथ्युंसितोच्छिष्टं खसृष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६ ॥

उदक्यास्पृष्टसंघृष्टं पर्यायान्नञ्च वर्जयेत् ।
 गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा स्पृष्टञ्च कामतः ॥१६७॥
 शूद्रेषु दासगोपालकुलमिवार्द्धसीरिणः ।
 भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ १६८ ॥
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरस विक्रियाः ॥ १६९ ॥
 सन्धिन्यनिर्द्दशाऽवत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औष्ट्रमैकशफं स्त्रीणामारण्यकमथाविकम् ॥ १७० ॥
 देवतार्थं हविः शिपुं लोहितान् व्रश्चनंस्तथा ।
 अनुपाक्ततमांसानि विहजानि करकाणि च ॥ १७१ ॥
 क्रव्याद् पक्षिदात्यूह शुक्रप्रतुप्रदटिष्टिमान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥१७२ ॥
 कीयष्टिप्लवचक्राह्वलाकावकविष्किरान् ।
 हृथाकृषरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३ ॥
 कलविङ्कं सकाकीलंकुररंरज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानज्ञातांश्च मृगद्विजान् ॥१७४॥
 चाष्ठांश्च रक्तपादांश्च सीनं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतीजग्धा सोपवासस्त्रप्रहंवसेत् ॥१७५॥
 पलाण्डुं विह्वराहञ्चच्छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।
 लरुनं गृञ्जनञ्चैव जग्धा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७६ ॥
 भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाक्लृप्पशस्तकाः ।
 शशश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७ ॥
 तथा पाठीनराजीवसशस्त्राश्च द्विजातिभिः ।
 अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८ ॥

प्राणालये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ ७६
 वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरीमभिः ।
 सन्धितानि दुराचारो यो हन्यविधिना पशून् ॥ १८० ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा ।
 गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१ ॥
 सौवर्णं राजताञ्जनान्मूङ्गपातयहाश्मनाम् ।
 शाकरज्जुमूलफलदासीविदलचर्मणाम् ॥ १८२ ॥
 पाताणां च मसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
 चरुसुकुसुवसस्त्रेहपातायुष्णेन वारिणा ॥ १८३ ॥
 स्मृशूर्पाजिनधान्यानां सुषलीदूखलानसाम् ।
 प्रोक्ष्णं संहतानाञ्च बहूनां चैव वाससाम् ॥ १८४ ॥
 तक्ष्णं दारुशृङ्गास्थूनां गोवालेः फलसम्भुवाम् ।
 मार्जनं यज्ञपाताणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १८५ ॥
 सोषैरुदक गोमूत्रैः शुद्ध्याविककीशिकम् ।
 सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिणैः कुतपन्तथा ॥ १८६ ॥
 सगौरसर्षपैः क्षौभं पुनः पाकान्महीमयम् ।
 कारुहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखस्तथा ॥ १८७ ॥
 भूयुषिर्मार्जनाद्वाहात् कालाज्ञौकमणात्तथा ।
 सेकादुल्लेखनात्ते पातगृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८ ॥
 गोघ्रातेऽन्ने तथा कीटमक्षिकाकेशदूषिते ।
 सलिलं भक्ष्यं मृद्वारि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥ १८९ ॥
 त्रपुसीसकतास्त्राणां चारास्त्रोदकवारिभिः ।
 भक्ष्याग्निः कांस्यलौहानां शुद्धिः प्लावोद्भवस्य च ॥ १९० ॥

अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।
 वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातञ्च सदा शुचि ॥ १८१ ॥
 शुचि गोदमिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।
 तथा मांसं श्वचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥ १८२ ॥
 रश्मिरन्नीरजम्बुजाया गौरश्चोवसुधानिलः ।
 विप्रुषोमक्षिका स्पर्शं वत्सः प्रस्त्रवणे शुचिः ॥ १८३ ॥
 अजाश्वं सुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।
 पन्थानश्च विशुद्धप्रन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः ॥ १८४ ॥
 सुखजा विप्रुषोमेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।
 श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्ता ततः शुचिः ॥ १८५ ॥
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनरावामेवासीविपरिधाय च ॥ १८६ ॥
 रथ्याकर्ह्ममतीयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः ।
 भारुतेनैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकन्वितानि च ॥ १८७ ॥
 तपस्त्वाऽसृजदुब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
 त्वमप्रथं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च ॥ १८८ ॥
 सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।
 तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १८९ ॥
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पावता ।
 यत्र वृत्तमिमे चाभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ २०० ॥
 गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
 नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ २०१ ॥
 विद्यातपोभ्यां हीनेन नतु ग्राह्यः प्रतिग्रहः ।
 गृह्णन् प्रदातारमधोनयत्यात्मानमेव च ॥ २०२ ॥

दातव्यं प्रत्यहं पाने निमित्तेषु विशेषतः ।
 याचितेनापि दातव्यं अद्वापूतञ्च शक्तितः ॥ २०३ ॥
 हेमशृङ्गा शफैरौष्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
 सकांस्यपात्रा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ २०४ ॥
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सराज्ञो मसम्भितान् ।
 कपिला चेतारयति भूयश्चा सप्तमं कुलम् ॥ २०५ ॥
 स वत्सारोम तुल्यानि युगानुप्रभयतोमुखीम् ।
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्णेन विधिना ददत् ॥ २०६ ॥
 यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ सुखं योनौ च दृश्यते ।
 तावन्नौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ २०७ ॥
 यथा कर्थाञ्चिद्वत्त्वा गां धेनुं वाऽधेनुमेव वा ।
 अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते ॥ २०८ ॥
 आन्तसम्बाहनं रोगि परिचर्यां सुरार्चनम् ।
 पादशीचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥ २०९ ॥
 भृदौपाश्वान्न वस्त्राश्चस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ।
 नैवेशिकं स्वर्णधुर्यं दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ २१० ॥
 गृहधान्याभयोपानच्छत्रनाल्यानुलेपनम् ।
 यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥ २११ ॥
 सर्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।
 तद्ददत् समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२ ॥
 प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।
 ये लोका दानशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलान् ॥ २१३ ॥
 कुशाः शाकं पयो मत्स्यागन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः ।
 मांसं शयप्रासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ २१४ ॥

अयाचिता हृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ।
 अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ २१५ ॥
 देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्तार्थमेव च ॥ २१६ ॥
 अमावास्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
 द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवत् सूर्यसंक्रमः ॥ २१७ ॥
 व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
 श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१८ ॥
 अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु श्रौतियो ब्रह्मविद्युवा ।
 वेदार्थविज्ज्ञेष्ठसामा त्रिमधु स्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९ ॥
 ऋत्विक् स्वस्तीयजामातृयान्यश्च गुरमातुलाः ।
 तृणाचिकेत दौहितृ शिष्यसम्बन्धिवान्धवाः ॥ २२० ॥
 कर्मनिष्ठा स्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
 पितृमातृपरार्थैव ब्राह्मणाः श्राद्धसम्पदः ॥ २२१ ॥
 रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
 अवकीर्णं कुण्डगोलौ कुनखौ श्यावदन्तकः ॥ २२२ ॥
 भृतक्राध्यापकः क्लीवः कन्यादूष्यभिग्रस्तकः ।
 मित्रभुक् पिशुनः सोमविक्रयी च विनिन्दकः ॥ २२३ ॥
 मातापितृ गुरुत्यागी कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
 परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४ ॥
 निमन्त्रयीत पूर्वदुर्ब्राह्मणानात्मवान् शुचिः ।
 तैश्चापि संयतैर्भाव्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २२५ ॥
 अपराह्णे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६ ॥

युष्मान् दैवे यथाशक्ति पित्रेऽयुष्मांस्तथैव च ।
 परिश्रिते रुची देवे दक्षिणाप्लवने तथा ॥ २२७ ॥
 द्वौ दैवे प्राक्त्वयः पित्रेऽउदगेकैकमेव वा ।
 मातामहानामध्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८ ॥
 पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।
 आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्याद्या ॥ २२९ ॥
 यवैरन्ववकीर्याथ भाजने सपवितके ।
 शन्नो देव्या पयःक्षिप्त्वा यवाऽसीति यवांस्तथा ॥ २३० ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिःक्षिपेत् ।
 दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१ ॥
 तथाच्छादनदानञ्च करणीचार्यमम्बु च ।
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणामप्रदक्षिणम् ॥
 द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा हुग्रशन्तस्ते ह्यत्रा पितृन् ॥ २३२ ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 यवार्थास्तु तिलैः कार्य्याः कुर्यादघर्षादिपूर्ववत् ॥ २३३ ॥
 दत्त्वार्घ्यसंस्त्रवां स्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
 पितृभ्यः स्थानमसीति नुग्रजं पात्रं करोत्यधः ॥ २३४ ॥
 अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।
 कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत् ॥ २३५ ॥
 हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथा लाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६ ॥
 दत्त्वान्नं पृथिवी पातमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७ ॥
 सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्वृचम् ।

जम्वा यथा सुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्मयताः ॥ २३८ ॥
अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
आतसेऽसु पवित्राणि जवा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९ ॥
अन्नमादाय तप्ताः स्थ शेषं चैवानुमन्य च ।
तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४० ॥
सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः ।
उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१ ॥
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२ ॥
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्वा स्वधाकारमुदाहरेत् ।
वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३ ॥
ब्रूयुरसु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम् ।
विष्णुदेवाश्च प्रीयन्तां विप्रैश्चीत्त इदं जपेत् ॥ २४४ ॥
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च ।
अथा च नो माव्यममहद् देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५ ॥
अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
याचितारस्य नः सन्तु मा च याचिष्य कश्चन ॥ २४६ ॥
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
वाजे वाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७ ॥
यस्मिंस्ते संस्त्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८ ॥
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम् ।
ब्रह्मचारी भवेत्तान्त्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९ ॥
एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।

यजेत दधिकर्कन्धूमिभ्यान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥२५०॥

एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यं कपविवकम् ।

आवाहनाग्नीकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१ ॥

उपतिष्ठतामित्यचव्यस्थाने विप्रविसर्जने ।

अभिरम्यतामिति वदेदब्रूयुस्ते ऽभिरताः स्म ह ॥२४२॥

गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पातचतुष्टयम् ।

अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतृपार्तं प्रसेचयेत् ॥ २५३ ॥

ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।

एतत् सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४ ॥

अर्ब्बाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्बत्सराद्भवेत् ।

तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् सम्बत्स्रं द्विजं ॥२५५॥

श्रुताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।

प्रतिसम्बत्सरश्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६ ॥

पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।

प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥२५७॥

हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।

मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥२५८॥

ऐणरौरववाराहशशैर्मांसैर्यथाक्रमम् ।

मासवद्धरा हि लप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥२५९॥

खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च ।

लोहामिषं महाशकं मांसं वार्द्धीणसस्य च ॥२६०॥

यद्दाति गयास्थश्च सर्वमानन्यमुच्यते ।

तथा वर्षात्रयोदक्षां मघासु च न संशयः ॥ २६१ ॥

कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि ।

दूयतं कृषिञ्च वाणिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ २६२ ॥
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुवान् स्वर्णरूप्ये सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं सर्वकामानाप्नोति आडदः सदा ॥ २६३ ॥
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्जयित्वा चतुर्हशीम् ।
 शस्त्रेण तु हृताये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते ॥ २६४ ॥
 स्वर्गं ह्यपत्यभोजश्च ग्रीर्थं क्षेवं बलं तथा ।
 पुत्रान् श्रेष्ठञ्च सौभाग्यं समृद्धिं सुख्यतां शुभम् ॥ २६५ ॥
 प्रवृत्तचक्रताञ्चैव वाणिज्यं प्रभुतां तथा ।
 अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २६६ ॥
 धनं विद्यां भिषक्सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकम् ।
 अश्वानायुश्च विधिवद् यः आडं समग्रयच्छति ॥ २६७ ॥
 कृत्तिकादिभरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान् ।
 आस्तिकः अहधानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८ ॥
 वसुरुद्रादितिसुताः पितरः आडदेवताः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितृन् आद्वेन तर्पिताः ॥ २६९ ॥
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ २७० ॥
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।
 गणानामधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१ ॥
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुष्णंश्च पश्यति ॥ २७२ ॥
 काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
 अन्यजैर्गर्दभैरुष्टैः सहैकावावतिष्ठते ॥ २७३ ॥
 व्रजन्तश्च तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।

विमना विफलारम्भः संसौदंत्यनिमित्ततः ॥ २७४ ॥
 तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारी नच भर्त्तारमपत्यं नच गर्भिणी ॥ २७५ ॥
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।
 वणिग्ग्लामं नचाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः ॥ २७६ ॥
 स्नपनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्पपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च ॥ २७७ ॥
 सर्वौषधैः सर्वगन्धैः प्रलिप्तगिरसस्तथा ।
 भद्रासनीपविष्टस्य स्तुतिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८ ॥
 अश्वस्थानाद्गजस्थानादह्मीकात् सङ्गमाद्भृदात् ।
 सृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुच्चापसु निःक्षिपेत् ॥ २७९ ॥
 या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्ऋदात् ।
 चर्मणानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८० ॥
 सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१ ॥
 भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्यो दृहस्पतिः ।
 भगमन्त्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२ ॥
 यत्ते केशेषु दीर्भाग्यं लोमन्ते यच्च मूर्धनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्ष्णीरापस्तद्घ्नन्तु सर्वदा ॥ २८३ ॥
 स्नातस्य सार्षपं तैलं सुवेणीदुम्बरेण च ।
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ २८४ ॥
 मितश्च संमितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ ।
 कुष्माण्डी राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः ॥ २८५ ॥
 नामभिर्बालमन्त्रैश्च नमस्कार समन्वितैः ।

दद्याच्चतुष्यथे सूर्ये कुशानास्तीर्थे सर्वतः ॥ २८६ ॥
 कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललोदनमेव च ।
 मत्स्यान् पक्षांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७ ॥
 पुष्पं चित्तं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधमपि ।
 मूलकं पूरिकापूषांस्तथैवैरण्डिकाः स्त्रजः ॥ २८८ ॥
 दध्यन्नं पायसञ्चैव गुडपिष्टं समोदकम् ।
 एतान् सर्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ॥ २८९ ॥
 विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ।
 दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वाय्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९० ॥
 रूपं देहि यशोदेहि भाग्यं भगवति ! देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ २९१ ॥
 ततः शुक्ताम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२ ॥
 एवं विनायकं पूज्यं ग्रहांश्चैव विधानतः ।
 कर्मणां फलमाप्नोति श्रियञ्चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३ ॥
 आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।
 सहागणपतेश्चैव कुर्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४ ॥
 श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
 वृध्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नरीन् ॥ २९५ ॥
 सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २९६ ॥
 ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।
 ब्रजतादयसः सीसात् कांस्यात् कार्थ्यग्रहाः क्रमात् ॥ २९७ ॥
 स्वैर्वर्णैर्वर्णा पटे लेख्या गन्धैर्मण्डलकेऽथवा ।

यथावर्णं प्रदेवानि वासांसि कुसुमानि च ॥ २८८ ॥
 गन्धाश्च बलयश्चैव धूपोदेयश्च गुग्गुलुः ।
 कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ २८९ ॥
 आकृष्टेन इमं देवा अग्निमूर्द्धा दिवः ककुत् ।
 उदबुध्यसेति च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्त्तिताः ॥ २९० ॥
 ब्रह्मस्येति अतिअदर्थस्तथैवान्नात् परिश्रुतः ।
 शन्नो देवीस्तथा काण्डात् केतुं कुम्बन्निभाः क्रमात् ॥ २९१ ॥
 अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उडुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ २९२ ॥
 एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना क्षीरेण वा युता ॥ २९३ ॥
 गुडौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
 दध्यौदनं हविष्रूणं मांसं चित्वा न्नमेव च ॥ २९४ ॥
 दद्याद् ग्रहक्रमादेतद्विजिभ्यो भोजनं बुधः ।
 शक्तितो वा यथा लाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ २९५ ॥
 धेनुः शङ्ख स्तथानडान् हेम वासोहयस्तथा ।
 कृष्णा गौरायसं क्वाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ २९६ ॥
 यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ २९७ ॥
 ग्रहाधोना नरेन्द्राणा मुच्छायाः पतनानि च ।
 भावाभावौ च जगत्सम्पत्तात् पूज्यतमाः स्रुताः ॥ २९८ ॥
 महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतज्ञो ब्रह्मसेवकः ।
 विनीतः सत्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ २९९ ॥
 अदीर्घसूत्रः स्मृतिमानक्षुद्रोऽपुरुषस्तथा ।

धार्मिकोऽवप्रसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ॥३१०॥
 स्वरन्ध्रगोप्तान्वीक्षिकां दण्डनीत्यां तथैव च ।
 विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याञ्चैव नराधिपः ॥३११॥
 स मन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन् ।
 तैः सार्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥३१२॥
 पुरोहितञ्च कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डनीत्याञ्च कुशलमथर्वार्द्धिरसे तथा ॥ ३१३ ॥
 श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वर्णयादृत्तिजस्तथा ।
 यज्ञाञ्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४ ॥
 भोगाञ्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
 अक्षयोऽयं निधीराज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५ ॥
 अस्त्रन्नमव्ययञ्चैव प्रायश्चित्ते रदूषितम् ।
 अग्नेः सकाशाद्विप्रास्यं पूतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६ ॥
 धर्मेणालब्धमीहेतुलब्धं यत्नेन पालयेत् ।
 पालितं वर्द्धयेन्नीत्या वृद्धं पालेषु निःक्षिपेत् ॥३१७॥
 दद्याद्भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत् ।
 आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८ ॥
 पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
 अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च सहीपतिः ॥ ३१९ ॥
 प्रतिग्रहपरीमाणं दानाच्चेदोपवर्णनम् ।
 स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥३२०॥
 रस्यं पशवप्रमाजीवरं ज्ञाङ्गलं देशमावसेत् ।
 तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकोषात्मगुप्तये ॥ ३२१ ॥
 तत्र तत्र च निष्पातान्धत्तान् कुशलान् शुचीन् ।

प्रकुर्यादायकर्मन्तवप्रयकर्मसु चोद्य तान् ॥ ३२२ ॥
 नातः परतरो धर्मी नृपाणां यदुपार्जितम् ।
 विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभयश्चाभयं तथा ॥ ३२३ ॥
 य आह्वेषु बध्यन्ते भृम्यर्थं मपराङ्मुखाः ।
 अकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४ ॥
 पदानि क्रतुतुल्यानि भग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
 राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५ ॥
 तवाहं वादिनं क्लीवं निर्हेति परसङ्गतम् ।
 न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६ ॥
 कतरन्नः सदीत्याय पश्येदायवप्रयौ स्वयम् ।
 वप्रवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७ ॥
 हिरण्यं व्रापृतानीतं भाण्डागारेषु निःक्षिपेत् ।
 पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्नन्तिसंयुतः ॥ ३२८ ॥
 ततः स्त्रैरविहारी स्यान्नन्तिभिर्वा समागतः ।
 बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ॥ ३२९ ॥
 सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
 गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३० ॥
 संविशेत्तूर्यघोषेण प्रतिबुध्येत्तथैव च ।
 शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्वकत्तव्रतान्तथा ॥ ३३१ ॥
 प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्त्रेषु चान्येषु सादरम् ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैराशीर्भरभिनन्दितः ॥ ३३२ ॥
 दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्वाजां काञ्चनं महीम् ।
 नैवेशिकानि च तथा श्रीत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३ ॥
 ब्राह्मणेषु क्षत्री स्निग्धेष्वजिम्भः क्रोधनोऽरिषु ।

स्वाद्राजा भृत्यवर्गेषु प्रजासु च यथा पिता ॥३३४॥
 पुण्यात् षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
 सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥३३५॥
 चाटुतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
 पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६ ॥
 अरक्ष्यमाणाः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् किल्बिषं प्रजाः ।
 तस्माच्च नृपतेरर्क्षं यस्माद् गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७ ॥
 ये राष्ट्राधिकृता स्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
 साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत् ॥ ३३८॥
 उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा प्रवासयेत् ।
 सम्मानदानसत्कारैः श्रीत्रियान् वासयेत् सदा ॥३३९॥
 अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकीषं योऽभिवर्द्धयेत् ।
 सोऽचिराद्विगतश्रीको नाशमेति सबाध्यवः ॥ ३४० ॥
 प्रजापीडनसन्तापसमुद्भूतोऽहुताशनः ।
 राज्ञः कुलं श्रियं प्राणान् नादग्धा विनिवर्त्तते ॥३४१॥
 य एवं धर्म्मानृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२ ॥
 यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
 तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३४३ ॥
 मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ।
 कुर्व्याद्यथान्ये न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥३४४॥
 अरिर्मित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत् परः परः ।
 क्रमशा मण्डलं चित्थं सामादिभिरनुक्रमैः ॥ ३४५ ॥
 उषायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव ।

सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्धे युर्दण्डस्त्वगतिका गतिः ॥ ३४६ ॥
 सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा ।
 हैधीभावं गुणानेतान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥ ३४७ ॥
 यदा शस्यगुणीपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।
 परश्च हीनआत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः ॥ ३४८ ॥
 दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता ।
 तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकम् ॥ ३४९ ॥
 केचिद्देवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।
 संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलबुद्धयः ॥ ३५० ॥
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्धयति ॥ ३५१ ॥
 हिरण्यभूमिलानेभ्यो मितलब्धिर्वरा यतः ।
 अतोयतेत तत् प्राप्नो रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥ ३५२ ॥
 स्वाम्यमात्यो जनीदुर्गं कीषो दण्डस्तथैवच ।
 मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३ ॥
 तदवाप्य नृपोदण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत् ।
 धर्मोहि दण्डरूपेण राज्या निर्मितः पुरा ॥ ३५४ ॥
 स नेतुं न्यायतोऽश्वगो लुब्धेनाकृतबुद्धिना ।
 सत्यसन्धेन शुचिमा सुसहायेन धीमता ॥ ३५५ ॥
 यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम् ।
 जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६ ॥
 अधर्मदण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकविनाशनम् ।
 सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिजयावहम् ॥ ३५७ ॥
 अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरो मातुलोऽपिवा

नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्मो विचलितः स्वकात् ॥ ३५८ ॥

यो दण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सम्यग्बध्नांश्च घातयेत् ।

इष्टं स्योत् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ३५९ ॥

इति संचिन्त्य नृपतिः क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।

व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सम्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ ३६० ॥

कुलानि जातीः श्रेणीश्च गणान् जानपदांस्तथा ।

स्वधर्मचलितान् राजा विनीय स्थापयेत् पथि ॥ ३६१ ॥

जालसूर्यमरीचिस्थं तसरेणूरजः स्मृतम् ।

तेऽष्टौ लिप्ता तु तास्तिस्त्री राजसर्वपउच्यते ॥ ३६२ ॥

गौरस्तु ते त्रयः घट् ते यवौ मध्यस्तु ते त्रयः ।

कृष्णालः पञ्च ते भावस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ ३६३ ॥

पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम् ।

द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते ॥ ३६४ ॥

शतमानस्तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ।

निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्ष्णिकस्तान्त्रिकः पणः ॥ ३६५ ॥

साशीतिः पणसाहस्रो दण्ड उत्तमसाहसः ।

तदर्द्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धमधमः स्मृतः ॥ ३६६ ॥

धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ।

योजया व्यक्ताः समस्ता वा अपराधवशादिभिः ॥ ३६७ ॥

ज्ञात्वापराधं देशञ्च कालं बलमयापि वा ।

वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ ३६८ ॥

इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे आचारो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ।

धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्जितः ॥ १ ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
 राज्ञा सभासदः कार्य्यारिपौ मित्रे च ये समाः ॥२॥
 अपश्यता कार्य्यवशाद्भवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्यैः सह नियोक्त्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित् ॥ ३ ॥
 रागाक्लोभाद्वयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ।
 सभ्याः पृथक् पृथक् दण्ड्या विवादाद्विगुणं दसम् ॥४॥
 स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः ।
 आविदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५ ॥
 प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 समामासतदर्जाहर्नामजात्यादिविक्लितम् ॥ ६ ॥
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावेदकसन्निधौ ।
 ततोऽर्थी लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७ ॥
 तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ।
 चतुष्पाद्भवहारीऽयं विवादेषूपदर्शितः ॥ ८ ॥
 अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतं नयेत् ॥ ९ ॥
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभृग्राह्यः समर्थः कार्य्यनिर्णये ॥ १० ॥
 निक्लवे भावितो दद्याद्वनं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगाद्वनं हरेत् ॥ ११ ॥
 साहसस्तेयपारुष्यगोभिषायात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्यएव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः ॥१२॥
 देशादेशान्तरं याति सृक्कणी परिलेदि च ।
 ललाटं स्त्रियते यस्य सुखं वैवर्णमेति च ॥ १३ ॥

परिशुष्यत्स्वलदाकोविरुद्धं बहु भाषते ।

वाक्चक्षुः पूजयति नो तयोष्ठौ निर्भूजत्यपि ॥ १४ ॥

स्वभावाद्विभक्तिं नच्छन् मनोवाक्कायकर्म्मभिः ।

अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्त्तितः ॥ १५ ॥

सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यश्च निष्पतेत् ।

नचाहृतो वदेत् किञ्चिद्धीनो दण्डाश्च स स्मृतः ॥ १६ ॥

साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।

पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्तुत्तरवादिनः ॥ १७ ॥

सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।

दण्डञ्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८ ॥

कलं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृपः ।

भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९ ॥

निष्कृते लिखितं नैकमेकदेशविभावितः ।

दापयः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यंस्वनिवेदितः ॥ २० ॥

ऋत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।

अर्थशास्त्रात्तु बलवद्दर्मशास्त्रमिति स्थितिः ॥ २१ ॥

प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्त्तितम् ।

एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२ ॥

सर्वेष्वथ विवादिषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।

आधौ प्रतिगृहे क्रीते पूर्व्वीतु बलवत्तरा ॥ २३ ॥

पश्यतो ब्रुवतो भूमेर्हानिर्विशतिवार्षिकी ।

परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४ ॥

आधिसीमोपनिःक्षेपजडबालधनैर्विना ।

तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २५ ॥

आध्यादीनां विहर्त्तारं धनिने दापयेद्धनम् ।
 दण्डञ्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्ष मथापि वा ॥ २६ ॥
 आगमोऽभ्यधिको भोगादिना पूर्वक्रमागतात् ।
 आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिस्त्रोकापि यत्र नो ॥ २७ ॥
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी ॥ २८ ॥
 योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्श्चो तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९ ॥
 आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ।
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति ॥ ३० ॥
 नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१ ॥
 बलीपधिविनिवृत्तान् व्यवहारान्निवर्त्तयेत् ।
 स्त्रीनक्तमन्तरागारवहिः शतकृतां स्तथा ॥ ३२ ॥
 मत्तोन्मत्तार्त्तव्रसनिबालभीतादि योजितः ।
 असम्बद्धकृतश्चैव व्रवहारो न सिद्धरति ॥ ३३ ॥
 प्रणष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन्न चेक्षिङ्गेस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४ ॥
 राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्दिजेभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ।
 विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५ ॥
 इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनितेदितविज्ञातो दापयस्तं दण्डमेव च ॥ ३६ ॥
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
 अददद्भि समाप्नोति किंत्विषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७ ॥

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
 वर्णक्रममाच्छतं द्विस्त्रिंशत्तुः पञ्चकमन्यथा ॥ ३८ ॥
 कान्तारगांस्तु दशकं सामुद्राविंशकं शतम् ।
 ददुर्वां स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वांसु जातिषु ॥ ३९ ॥
 सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा ।
 वस्त्वान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिंशद्गुणाः स्मृताः ॥ ४० ॥
 प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
 साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्डोदाप्यश्च तद्वनम् ॥ ४१ ॥
 गृहीता तु क्रमादाप्यो धनिनामधर्मणिकः ॥ ४१ ॥
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥
 राज्ञाधर्मणिकोदाप्यः साधितादशकं शतम् ।
 पञ्चकञ्च शतं दाप्यः ग्राप्तार्थोद्वृत्तमर्णिकः ॥ ४३ ॥
 हीनजातिं परिचीणं मृणार्थं कर्म कारयेत् ।
 ब्राह्मणस्तु परिचीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ४४ ॥
 दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
 मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्द्धते न ततः परम् ॥ ४५ ॥
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणञ्च कृतं भवेत् ।
 दद्युस्तद्वत्कथिनः प्रीते प्रीषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६ ॥
 न योषित् प्रतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
 दद्याद्वते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ४७ ॥
 सुराकामदूयतकृतं दण्डशुक्तावगिष्टकम् ।
 वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैष्टकम् ॥ ४८ ॥
 गोश्वशौण्डिकशैलुषरजकव्याधयोषिताम् ।
 ऋणं दद्यात् पतिकृषां यस्माद्वृत्तिरुदाश्रया ॥ ४९ ॥

प्रतिपन्नं स्त्रियां देयं पत्न्या वा संहं यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं वा यद्वर्णं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥५०॥
 पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा ।
 पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निहन्वे साक्षिभाविताम् ॥५१॥
 ऋक्थगाह ऋणं दाप्यो योषिदुग्राहस्तथैवच ।
 पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक्थिनः ॥ ५२ ॥
 भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
 प्रातिभावप्र ऋणं साक्ष्यमविभक्ते नतु कृतम् ॥ ५३ ॥
 दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभावं विधीयते ।
 आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥५४॥
 दर्शनप्रतिभूर्येव ऋतः प्रात्ययिकोऽपिवा ।
 न तत् पुत्रा ऋणं ददुर्ददुर्दानाय ये स्थिताः ॥५५॥
 बहवः सूर्यादि स्वांशैर्ददुः प्रतिभुवो धनम् ।
 एकच्छायाश्रितेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६ ॥
 प्रतिभुर्दापितो यस्तु प्रकाशं धनिनोधनम् ।
 द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७ ॥
 सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं द्विगुणमेवच ।
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८ ॥
 आधिः प्रणश्येद्द्विगुणि धने यदि न मोक्ष्यते ।
 काले कालकृतं नशीत् फलभोग्यो न श्रति ॥५९॥
 गोप्राधिभोगे नोवृद्धिः सोपकारेऽथ हापिते ।
 नष्टोदेयोविनष्टश्च देवराजकृतादृते ॥ ६० ॥
 आधिः स्त्रीकरणेन सिद्धीरक्ष्यमाणोऽप्रसारताम् ।
 श्रुतं ह्येदन्य आधेयो धनभावा धनी भवेत् ॥ ६१ ॥

चरित्रवन्धककृतं सवृद्ध्या दापयेद्धनम् ।

सत्यङ्गारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२ ॥

उपस्थितस्य मीक्ष्यव्यव्याधिस्तेनोऽन्यथा भवेत् ।

प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याधिमाप्नुयात् ॥ ६३ ॥

तत्कालकृतमूढ्योवा तत्र तिष्ठेदवज्ञिकः ।

विना धारणकाहापि विक्रीणीत स साक्षिकम् ॥ ६४ ॥

यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु ।

मीक्ष्यव्याधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५ ॥

इति ऋणादानप्रकरणम् ॥

वासनस्यमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम् ।

द्रव्यं तदीपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६ ॥

न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतत्स्वरैः ।

स्त्रेष्वेव न्यागितेऽदत्ते दाप्योदण्डञ्च तत्समम् ॥ ६७ ॥

आजीवन् स्वेच्छया दण्डोदाप्यस्तच्चापि सोदयम् ।

याचितान्वाहितन्यासनिःक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६८ ॥

इति निःक्षेपादिप्रकरणम् ॥

तपस्विनोदानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः ।

धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९ ॥

न्यावराः सान्निधौ ज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः ।

यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्यूताः ॥ ७० ॥

श्रोत्रियास्तापसावृद्धाये च प्रव्रजितादयः ।

असाक्षिणस्ते वच्चाः । नानाव हेतुर्ददाहृतः ॥ ७१ ॥

स्त्रीवद्वालकितवमत्तोन्नताभिःस्तकः ।

रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥

पतिताप्तार्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।

साहसी दृष्टदोषश्च निर्दूताद्यास्त्वसाक्षिणः ॥ ७३ ॥

उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।

सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यपातयसाहसे ॥ ७४ ॥

साक्षिणः आवयेहादिप्रतिवादि समीपगान् ।

ये च पापकृतां लोका महापातकिनान्तथा ॥ ७५ ॥

अग्निदानाच्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ।

स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ ७६ ॥

सुकृतं यत्त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरगतैः कृतम् ।

तत्सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७ ॥

अब्रुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दशबन्धकम् ।

राज्ञा सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशक्केऽहनि ॥ ७८ ॥

न ददाति च यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।

स कूटसाक्षिणां प्रापैस्तुल्योदण्डेन चैव हि ॥ ७९ ॥

द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनां तथा ।

गुणिद्वैधे तु वचनं ब्राह्मं ये गुणवत्तमाः ॥ ८० ॥

यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।

अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवं तस्य पराजयः ॥ ८१ ॥

उक्तोऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः ।

द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युरः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२ ॥

पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृत् साक्षिणस्तथा ।

विवादाद्विगुणं द्रव्यं विवास्यो ब्राह्मणः स्तुनः ॥ ८३ ॥

यः साक्ष्यं आवितोऽन्येभ्योनिहते तत्तमीवृतः ॥
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणान्तु विवासयेत् ॥ ८४ ॥
 वर्षानान्तु वधी यत्र तत्र साक्ष्यवृत्त्यं वदेत् ।
 तत् पवनाय निर्वाप्यश्वरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५ ॥
 इति साक्षिप्रकरणम् ॥

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वहस्त्या तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिमतं कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६ ॥
 समामासतदर्वाहर्नामजातिस्वगीतकैः ।
 सब्रह्मचारिकान्नीयपितृनामादिचिह्नितम् ॥ ८७ ॥
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्ते न निवेशयेत् ।
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदतोपरिलेखितम् ॥ ८८ ॥
 साक्षिणश्च स्वहस्ते न पितृनामकपूर्वकम् ।
 अत्राहममुकः साक्षी लिखेयुगिति ते समाः ॥ ८९ ॥
 उभयार्थार्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९० ॥
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितान्तु यत् ।
 तत्प्रमाणं कृतं लेख्यं बल्योपधिकृतादृते ॥ ९१ ॥
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पूर्वैस्त्रिभिरेव तु ।
 आधितु भुज्यते तावद्गावत्तत्र प्रदीयते ॥ ९२ ॥
 देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हते तथा ।
 भित्ते दग्धेऽथवाच्छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ ९३ ॥
 सन्दिग्धलेख्यरुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४ ॥

लेखास्य पृष्ठे ऽभिलिखेद्दत्त्वा दत्त्वा धनं ऋणी ।
 धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ ८५ ॥
 दत्त्वर्णे पाटयेत्लेख्यं शुद्धैर वान्यत्तु कारयेत् ।
 साक्षिमच्च भवेद्यद्वा तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ८६ ॥
 इति लेख्यप्रकरणम् ॥

तुलाग्न्यापो विषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वे तानि शीर्षकस्थे ऽभियोक्तारि ॥ ८७ ॥
 रुच्या वान्यतरः कुर्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ८८ ॥
 सचेलं स्नातमाह्वय सूर्योदय उपोषितम् ।
 कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ८९ ॥
 तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्कब्राह्मणरोगिणाम् ।
 अग्निजैलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ ९० ॥
 नासहस्रादरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वह्नेयुः शुचयः सदा ॥ ९१ ॥
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः ।
 प्रतिमानसमीभूतो रेखां कृत्वावतारितः ॥ ९२ ॥
 त्वं तुले ! सत्यधामासि पुरा देवर्विनिर्मिता ।
 तत्सत्यं वद कल्याणि ! संशयान्तां विमोचय ॥ ९३ ॥
 यद्यस्मि पापकृन्मात ! स्ततो मां त्वमधोनय ।
 शुद्धश्चेद्भमयोर्द्ध्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ ९४ ॥
 करो विमृदितग्रीहेर्लक्षयित्वा ततोन्धसेत् ।
 सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत् सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ९५ ॥

त्वमग्ने ! सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ! ।
 साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं करे मम ॥ १०६ ॥
 तस्येत्युक्तवतो लोहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरु-योरपि ॥ १०७ ॥
 स तस्मादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्नृजित् ।
 षोडशङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८ ॥
 मुक्ताग्निं रुदिततीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०९ ॥
 सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशायकम् ।
 नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरुजलं विशेत् ॥ ११० ॥
 सप्तकालमिषुं क्षिप्तमानीयान्यो जवी नरः ।
 गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चक्षुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११ ॥
 त्वं विष ! ब्रह्मणः पुत्र ! सत्यधर्मे व्यवस्थितः ।
 त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२ ॥
 एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्विमग्नैलजम् ।
 यस्य वेगैर्विनः जीर्येत्तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ११३ ॥
 देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य पाययेत्स्नानं तन्तु प्रसूतितयम् ॥ ११४ ॥
 अर्वाक् चतुर्दशदङ्गो यस्य नो राजदैविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यान्नसंशयः ॥ ११५ ॥
 इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागश्चेत् पिता कुर्यात् स्वेच्छया विभजेत्कुतश्च ।
 ऋषेः वा श्रेष्ठभागेन सर्वं वा स्युः ॥ ११६ ॥

कुर्यात् समानंशान् पत्न्यः कार्याः समांगिकाः ।
 न दत्तं स्त्रोधनं यासां भर्ता वा श्वशुरेण वा ॥११७॥
 शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिदुदत्त्वा पृथक् क्रिया ।
 नूनाधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृकृतः स्मृतः ॥११८॥
 विभजेरन् सुताः पितरुरुद्धं मृक् यमृणं समम् ।
 मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९ ॥
 पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जितम् ।
 मैत्रमौदाहिकञ्चैव दादादानां न तद्वेत् ॥ १२० ॥
 क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युदरेत्तु यः ।
 दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ १२१ ॥
 यत्किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
 भागो यवीसयां तत्र यदि विद्यानुपाजिनः ॥ १२२ ॥
 सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
 अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३ ॥
 भूर्यां पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा ।
 तत्र स्यात् सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥१२४॥
 विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् ।
 दृष्ट्याद्वा तद्विभागः स्यादायवयवविशोधितात् ॥१२५॥
 पितृभ्यां यस्य यद्वत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 पितुरुद्धं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६ ॥
 असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रानरः पूर्वसंस्कृतैः ।
 भगिन्यश्च निजादंशादत्त्वांशन्तु तुरीयकम् ॥ १२७ ॥
 चतुस्त्रिद्वेकभागाः स्युर्वर्ण्यो ब्राह्मणात्तजाः ।
 क्षत्रजास्त्रिद्वेकभागा विड्जास्तु द्वेकभागिनः ॥१२८॥

अन्योन्यापहतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते ।
 तत्पुनस्ते समैरशेर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२६ ॥
 अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
 उभयोरप्यसावक्यौ पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १२७ ॥
 औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।
 क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा ॥ १२८ ॥
 गृहे प्रच्छन्नउत्पन्नी गूढजस्तु सुतोमतः ।
 कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमतः ॥ १२९ ॥
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३० ॥
 क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयं कृतः ।
 दद्यात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोद्वजः ॥ १३१ ॥
 उत्सृष्टोऽह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत् सुतः ।
 पिण्डदोऽंशहरश्चैषां पूर्वभावे परः परः ॥ १३२ ॥
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽंशहरो भवेत् ॥ १३३ ॥
 मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वहं भागिनम्
 अन्धाहको हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३४ ॥
 पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
 तत् सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः स ब्रह्मचारिणः ॥ १३५ ॥
 एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
 स्वर्गातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३६ ॥
 बानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः ।
 क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ १३७ ॥

संसृष्टिनसु संसृष्टौ सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्याच्चोपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१ ॥
 अन्योदर्यसु संसृष्टौ नान्योदर्यो धनं हरेत् ।
 असंसृष्ट्यपि चादद्यात् संसृष्टौ नान्यमाहजः ॥ १४२ ॥
 स्त्रीकोऽथ पतितसज्जः पङ्कजसूतको जडः ।
 अन्योऽविकल्परोगाद्या भर्त्तव्याः सुनिर्णयकाः ॥ १४३ ॥
 औरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
 सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्भर्त्तात्कृताः ॥ १४४ ॥
 अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
 निर्ब्बास्या वप्रभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥ १४५ ॥
 पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
 आधिवेदनिकाद्यच्च स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ १४६ ॥
 बन्धुदत्तं तथा शुल्कसन्वाधेयकमेव वा ।
 अतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७ ॥
 अप्रजः स्त्रीधनं भर्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि ।
 दुहितृणां प्रसूता चेत् शेषेषु पितृगामि तत् ॥ १४८ ॥
 दत्त्वा कन्यां हरन् दण्डोऽवग्रयं दद्याच्च सोदयम् ।
 मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयवयम् ॥ १४९ ॥
 सुभिन्ने धर्मकार्ये च वप्राधौ सम्प्रतिरोधके ।
 गृहीतं स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै द्वातुमर्हति ॥ १५० ॥
 अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्तितम् ॥ १५१ ॥
 विभागनिष्ठवे ज्ञातिबन्धुसाह्यभिलेखितैः ।

विभागभावना ज्ञेया गृह्यतेष्वैव यौतकैः ॥ १५२ ॥

इति रिक्त्यभागप्रकरणम् ॥

सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः ।

गोपाः सीमाकषाणां ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३ ॥

नयेयुरेते सीमानं स्थूलाङ्गारतुषद्रुमैः ।

सेतुबल्लीकनिम्नास्थिवैत्यादीरुपलक्षिताम् ॥ १५४ ॥

सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।

रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५ ॥

अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।

अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्त्तिता ॥ १५६ ॥

आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु ।

एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाब्जुप्रवहादिषु ॥ १५७ ॥

मर्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।

क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमीत्तममध्यमाः ॥ १५८ ॥

न निषेधोऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।

परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बह्वदकः ॥ १५९ ॥

स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।

उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ १६० ॥

फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।

तं प्रदाप्यः कष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१ ॥

इति सीमाविवादप्रकरणम् ॥

माषानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।

दण्डनीया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविकम् ॥ १६२ ॥

भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताद्दिगुणो दमः ।
 सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम् ॥ १६३ ॥
 यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेतिणः फलम् ।
 गोपक्षाद्यस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४ ॥
 पथि ग्रामविवीतान्ते चेन्ने दोषो न विद्यते ।
 अकामतः कामचारे चौरवदण्डमर्हति ॥ १६५ ॥
 महोच्चोत्पृष्टपशवः सूतिकागन्तुकादयः ।
 पालो येषान्तु ते मोच्या दैवराजपरिभुताः ॥ १६६ ॥
 ग्रथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत्तथा ।
 प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १६७ ॥
 पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।
 अर्धवयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६८ ॥
 ग्राम्येच्छया गोप्रचारो भूमिराजवशेन वा ।
 द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्वतः स्ववदाहरेत् ॥ १६९ ॥
 धनुःशतं परीणाहो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् ।
 द्वे शते कर्कटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७० ॥
 इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ॥

स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते ।
 हीनाद्रहो हीनमूल्ये विलाहीने च तस्करः ॥ १७१ ॥
 नष्टापहृतमासाद्य हर्तारं ग्राहयेन्नरम् ।
 देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२ ॥
 विक्रेतुर्दण्डं शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् ।
 क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्माद् यस्तस्य विक्रयी ॥ १७३ ॥

आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।

पञ्चवन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ॥ १७४ ॥

हृतं प्रणष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवागृथात् ।

अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षड्ववतिं प्रणान् ॥ १७५ ॥

शौल्बिकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम् ।

अर्वाक् सख्यस्वरात् स्वामी हरेत् परतो नृपः ॥ १७६ ॥

पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।

सहिषोद्भगवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके ॥ १७७ ॥

इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम् ॥

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते ।

नान्वये सति सर्वस्वं यच्चान्वयस्ती प्रतिश्रुतम् ॥ १७८ ॥

प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशेषतः ।

देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९ ॥

इति दत्ताप्रदानिकं नामप्रकरणम् ॥

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्रयार्द्धमासिकम् ।

वोजायोवाच्चरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८० ॥

अग्नी सुवर्णमक्षीणं रजते द्विपलं शते ।

अष्टौ तपुणि सीसे च ताम्बे पञ्चदशायसि ॥ १८१ ॥

शते दश पला वृद्धिरोर्णे कार्पाससौमिके ।

मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ १८२ ॥

कार्मिके रोमवद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः ।

न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौषेये वस्त्रलोपु च ॥ १८३ ॥

देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम् ।

द्रवणाणां कुशला ब्रूयुञ्चद्दाप्यमसंशयम् ॥ १८४ ॥

इति क्रीतानुशयप्रकरणम् ।

बलाहासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि सुच्यते ।

स्वामिप्राणप्रदो भक्त्यागात्तन्निष्क्यादपि ॥ १८५ ॥

प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिकः ।

वर्णानामानुलोभ्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ १८६ ॥

कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।

अन्ते वासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७ ॥

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्नप्रस्य तत्र तु ।

त्रैविध्यं वृत्तिमद्ब्रूयात् स्वधर्मः पान्यतामिति ॥ १८८ ॥

निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।

सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ १८९ ॥

गणद्रव्यं हरेद्यस्तु सखिदं लब्धयेच्च यः ।

सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ १९० ॥

कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।

यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ १९१ ॥

समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् ।

स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥ १९२ ॥

समूहकार्यप्रहितो यस्तमेत तदर्पयेत् ।

एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३ ॥

धर्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः ।

कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥ १९४ ॥

श्रेणिनैगमपाषण्डिगणानामपत्रयं विधिः ।

भेदश्चैषां नृपो रक्षेत् पूर्ववृत्तिश्च पालयेत् ॥ १८५ ॥

इति सन्निवृत्तिकमप्रकरणम् ॥

गृहीतवेतनः कर्मं त्यजन् द्विगुणमावहेत् ।

अगृहीते समं दाम्यो भृत्यैरक्ष्य उपस्करः ॥ १८६ ॥

दापस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुशस्त्रतः ।

अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १८७ ॥

देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।

तव सप्तात् स्वामिनश्चन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १८८ ॥

यो यावत् कुरुते कर्मं तावत्तस्य तु वेतनम् ।

उभयोदपसाध्यञ्चेत् साध्ये कुर्यादयथाश्रुतम् ॥ १८९ ॥

अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दापस्तु वाहकः ।

प्रस्थानविघ्नकञ्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २०० ॥

प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् ।

भृतिमर्द्धपथे सर्वां प्रदाप्यस्थ्याजकोऽपि च ॥ २०१ ॥

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

स्वहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।

गृह्णीयाद्भूर्त्तकितवादितराद्दशकं शतम् ॥ २०२ ॥

स सम्यक्पालितो दद्याद्रात्रे भागं यथाकृतम् ।

जितमुदग्राहयेज्जेते दद्यात् सव्यं वचः क्षमी ॥ २०३ ॥

प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले ।

जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा नतु ॥ २०४ ॥

दृष्टारो व्यवहाराणां सार्चिणश्च त एव हि ।
 राज्ञा सचिर्ज्ञं निर्व्यास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५ ॥
 दूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिदूते समाह्वये ॥ २०६ ॥
 इति दूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सत्यासत्त्वान्यथास्तौत्वेन्यूनान्न्द्रियरोगिणाम् ।
 क्षेपं करोति चेद्दण्डः पणानर्द्धतयोदश ॥ २०७ ॥
 अभिगन्तास्त्रि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
 शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८ ॥
 अर्धोऽधमेष द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
 दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युन्नराधरैः ॥ २०९ ॥
 प्रातिलोम्यापवादिषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णानामानुलोम्येव तस्मादर्द्धार्द्धहानितः ॥ २१० ॥
 बाहुग्रीवानेतसक्थिविनाशे वाचिके दमः ।
 शल्यस्तदर्द्धिकः पादनासाकर्णरुरादिषु ॥ २११ ॥
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
 तथा शक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२ ॥
 प्रतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपपातकयुक्ते तु दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३ ॥
 तैविद्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४ ॥
 इति वाक्पाठ्यप्रकरणम् ।

असाक्षिकहते चिह्नैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकतोभयात् ॥ २१५ ॥
 भस्मपङ्कजरजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 अमेध्यपाणिनिष्ठूतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६ ॥
 समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणान्तुत्तमेषु च ।
 हीनेष्वर्द्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७ ॥
 विप्रपीडाकरं केद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।
 उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥ २१८ ॥
 उदगूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
 परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसम् ॥ २१९ ॥
 पादकेशांशुककरोल्लुञ्छनेषु पुणान् दश ।
 पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२० ॥
 शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्कर्तृभिः ।
 द्वाविंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥ २२१ ॥
 करपाददतोभङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः ।
 मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२ ॥
 चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।
 कन्धराबाहुसक्थ्याञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३ ॥
 एकं घ्नतां बहूनाञ्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।
 कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४ ॥
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजव्ययम् ।
 दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५ ॥
 अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्च दश विंशतिन्तद्वयं तथा ॥ २२६ ॥

दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरन्तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥ २२० ॥
 दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८ ॥
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मृत्यमेव च ।
 महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२६ ॥
 प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
 षपजीव्यद्रुमाणाञ्च विंशतेर्द्विगुणोदमः ॥ २३० ॥
 चैत्यश्मशानसीमास्तु पुण्यस्थाने सुरालये ।
 जातद्रुमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विंशते ॥ २३१ ॥
 गुल्मगुच्छक्षुपलताप्रतानीषधिवीरुधाम् ।
 पूर्वन्मृतादर्द्धदण्डः स्थानेषूक्तेषु कर्त्तव्ये ॥ २३२ ॥
 इति दण्डपारुष्यप्रकरणम् ॥

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।
 तन्मूल्याद्विगुणो दण्डो निष्कवे तु चतुर्गुणः ॥ २३३ ॥
 यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
 यश्चैवमुक्ताहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४ ॥
 अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्याप्रहारदः ।
 सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५ ॥
 सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
 पञ्चाशत्पणिको दण्ड एवामिति विनिश्चयः ॥ २३६ ॥
 स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टेऽनाभिधावकः ।
 अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७ ॥

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च दैवे पित्रे च भोजकः ।
 अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्योऽयोग्यकर्म्मकृत् ॥ २१८ ॥
 वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।
 साधारणसप्रापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २१९ ॥
 पितृपुत्रभ्रातृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यकाः ।
 एषामपतितान्योऽन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४० ॥
 इति साहसप्रकरणम् ॥

वसानस्त्रीन् पणान् दण्डो नेजकस्तु परांशुकम् ।
 विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१ ॥
 पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां विपणो दमः ।
 अन्तरे च तयोयैः स्यात्तस्यापष्टगुणो दमः ॥ २४२ ॥
 तुलाशालनमानानां कूटकुन्नाणकस्य च ।
 एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३ ॥
 अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
 स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४ ॥
 भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्तु प्रथमं दमम् ।
 मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं दमम् ॥ २४५ ॥
 अवन्ध्यं यश्च बध्नाति बन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
 अप्राप्तव्यवहारञ्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६ ॥
 मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।
 दण्डं स दाप्यो द्विशतं बद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥ २४७ ॥
 भेषजस्त्रेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।
 पथ्येषु प्रक्षिपन् ह्रीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८ ॥

मृच्चर्ममणिसूत्रायःकाष्ठवल्कलवाससाम् ।

अजातो जातिकरणे विक्रीयाष्टगुणो दमः ॥२४८॥

समुद्रपरिवर्त्तञ्च सारभाण्डञ्च कञ्चिमम् ।

आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५० ॥

भिन्ने पणे तु पञ्चाशत् पणे तु शतमुच्यते ।

द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१ ॥

सम्भूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।

अर्घस्य द्वासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५२ ॥

सम्भूय वाणिजां पण्यमनर्घणीप्रकन्धताम् ।

विक्रीणतां वा विहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३ ॥

राजानि स्थाप्यते योऽर्घं प्रत्यहं तेन विक्रयः ।

क्रयो वा निःस्त्रवस्तस्माद्वणिजां लाभकत् स्मृतः ॥२५४॥

स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृहीत पञ्चकम् ।

दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ २५५ ॥

पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्रवम् ।

अर्घोऽनुग्रहकत् कार्यः क्रतुर्विक्रतुरेव च ॥ २५६ ॥

गृहीतमूयं यः पण्यं क्रेतुर्गैव प्रयच्छति ।

सोदयंतस्य दाप्योऽसौ दिग्लानं वा दिगागते ॥२५७॥

विक्रीतमपि विक्रयं पूर्वक्रेत्यगृह्णाति ।

हानिश्चेत् क्रेतदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥२५८॥

राजदेवोपधातेन पण्ये दोषमुपागते ।

हानिर्विक्रेतुरेवासी याचितरुप्राप्रयच्छतः ॥ २५९ ॥

अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वाऽदुष्टवद् यदि ।

विक्रोयाते दमस्तत्र मूलप्राप्तु दिगुणो भवेत् ॥२६०॥

अथं वृद्धिञ्च वणिजां पण्यानामविजानता ।

क्रीत्वा नानुशयः कार्यः कुर्वन् षड्भागदण्डभाक् २६१

इति विक्रयासम्प्रदानप्रकरणम् ॥

समवायेन वणिजां लाभार्थं कस्य क्वेताम् ।

लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथावा सम्बिदा कृतौ ॥ २६२ ॥

प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्यच्च नाशितम् ।

स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षितादृशमांशभाक् ॥ २६३ ॥

अर्घप्रक्षेपणादिंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् ।

व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत् २६४ ॥

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।

दापप्रस्त्वष्टगुणं यश्च सवराजक्रयविक्रयी ॥ २६५ ॥

तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दापयः पणान् दश ।

ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६ ॥

देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादबान्धवाः ।

ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तेर्विना नृपः ॥ २६७ ॥

जिह्वं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।

अनेन विधिराख्यात ऋत्विक् कर्षककर्मिणाम् ॥ २६८ ॥

इति सम्भूयसमुत्थानम् ॥

आहकौर्गृह्यते चोरो लोभेणाथ पदेन वा ।

पूर्वकर्मापराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९ ॥

अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिह्वैः ।

द्रुतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७० ॥

अविज्ञातहतस्याशु कलहं सुतवान्धवाः ।

पृष्ठवरा योषितश्चास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३ ॥

स्त्रीद्रवप्रवृत्तिकामो वा केन वार्यं गतः सह ।

मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं ग्रनैः ॥ २८४ ॥

क्षेत्रवैश्ववनश्रामविवीतस्त्रलदाहकाः ।

राजपत्न्यभिगामी च दग्धवप्रास्तु कटाग्निना ॥ २८५ ॥

इति स्तेयप्रकरणम् ॥

पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशाकेशि परस्त्रियाः ।

सद्यो वा कामजैश्चिह्नैः प्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा ॥ २८६ ॥

नीवीस्तनप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।

आदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७ ॥

स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्द्विशतन्तु दमं पुमान् ।

प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८ ॥

स्त्रजातावृत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।

प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९ ॥

अलङ्घ्यतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।

दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ॥ २९० ॥

सकामास्त्रनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।

दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २९१ ॥

शतं स्त्रीदूषणे दद्याद् द्वे तु मिथ्याभिर्गंसने ।

पशून् गच्छन् शतं दाप्यो ह्रीनां स्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२ ॥

अवरुद्धासु दासीषु सुजिण्यासु तथैव च ।

गम्यास्त्रपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत् पणिकं दमम् ॥ २९३ ॥

प्रसह्य दास्यभिर्गमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।

बहूनां यद्यकामासी चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २८४ ॥
 गृहीतवेतना केश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २८५ ॥
 अयोनी गच्छती योषां पुरुषं वापि मोहतः ।
 चतुर्विंशतिकी दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २८६ ॥
 अन्त्याभिगमने त्वङ्मय कुबन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथान्य एव सप्रादन्त्यसप्राय्यागमे बधः ॥ २८७ ॥
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ॥

ऊनं वाप्यधिकं वापि लिखेद् यो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २८८ ॥
 अभक्ष्येण द्विजं दूष्यन् दण्डा उत्तमसाहसम् ।
 चक्षियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्द्धकम् ॥ २८९ ॥
 कूटस्वर्णवपवहारी विमांसस्य च विक्रयी ।
 तपङ्गहीनस्तु कर्त्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम् ॥ २९० ॥
 चतुष्पादकृतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः ।
 काष्ठलोष्टेषु पाषाणवाहुयुग्यकृतस्तथा ॥ २९१ ॥
 च्छिन्ननसेन यानेन तथा भग्नयुगादिना ।
 पञ्चाच्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक् ॥ २९२ ॥
 शक्नो ह्यमीक्षयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा ।
 प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं ततः ॥ २९३ ॥
 जारं चौरेत्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दम्भम् ।
 उपजीव्यधनं मुञ्चंस्तदेवाष्टगुणीकृतम् ॥ २९४ ॥
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशककारिणम् ।

तन्मन्त्रस्य च भेतारं जिह्वां छित्त्वा प्रवासयेत् ॥ ३०५ ॥
 मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्माङ्घ्रितुस्तथा ।
 राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ ३०६ ॥
 द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
 विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवन्तोऽष्टयतो दमः ॥ ३०७ ॥
 दुष्टंष्टांसु पुनर्दृष्ट्वा वयवहारान्नृपेण तु ।
 सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ ३०८ ॥
 यो मन्येताजितोऽस्तीति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्विगुणं दमम् ॥ ३०९ ॥
 राज्ञाऽन्यायेन यो दण्ड्यो गृहीतोवरुणाय तम् ।
 निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ ३१० ॥
 ॥ इति श्रीयाज्ञवल्क्योये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

जनद्विवर्षं निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
 आ श्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्हृतः ॥ १ ॥
 यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिलौकिकाग्निना ।
 स दग्धवत् उपेतश्चेदाहिताम्याहृतार्थवत् ॥ २ ॥
 सप्तमाहशमाहापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
 अपनः शिशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥ ३ ॥
 एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
 कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्वीतश्चशूरत्विजाम् ॥ ४ ॥
 सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
 न ब्रह्मचारिणः कुर्युर्दुदकं पतितास्तथा ॥ ५ ॥
 पाषण्ड्यनाश्रिता स्तेना भर्तृघ्न्यः कामगादिकाः ।

सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचीदकभाजनाः ॥ ६ ॥
 कृतोदकान् ससुतीर्णान् मुदुशाद्वलसंस्थितान् ।
 स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७ ॥
 मानुषे कदलीस्तम्बनिःसारे सारमार्गणम् ।
 यः करोति स संमूढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ८ ॥
 पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ९ ॥
 गन्ती वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च ।
 फेनप्रस्थः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ १० ॥
 श्लेष्माशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेता भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
 अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ११ ॥
 इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः ।
 विदश्य निम्नपत्राणि नियताहारि वेश्मनः ॥ १२ ॥
 आचम्याग्न्यादिसंलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
 प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनैः ॥ १३ ॥
 प्रवेशनादिकं कर्म प्रेतसंस्पर्शिणामपि ।
 इच्छतां तत्क्षणाच्छूहिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४ ॥
 आचार्यपितृपाध्यायान्निहृत्यापि व्रती व्रती ।
 सकटान्नं नचाश्रीयान्नच तैः सह संवसेत् ॥ १५ ॥
 क्रीतलव्याशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
 पिण्डयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनवयम् ॥ १६ ॥
 जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृगमये ।
 वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७ ॥
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा श्रावमाशौचमुच्यते ।

जनद्विवर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८ ॥
 पितृसु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम् ।
 तदहर्न प्रदूषेत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९ ॥
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाहाभिर्विशुद्धयति ।
 गर्भस्त्रावे मासतुल्यानिशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २० ॥
 हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्ष्याम्यघातिनाम् ।
 प्रोक्षिते कालशेषः स्यात् पूर्णं दत्तोदकं शुचिः ॥ २१ ॥
 चक्षस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्त्तिनः ॥ २२ ॥
 आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
 तिरावमाव्रता देशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३ ॥
 अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च त्रिशोधनम् ।
 शुर्वन्तेवाख्यनूचानमातुलश्रीत्रियेषु च ॥ २४ ॥
 अनीरसेषु पुत्रेषु भार्यास्त्रयमतासु च ।
 निवासराजनि प्रीते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५ ॥
 ब्राह्मणेनानुमन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्याभसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतमुक् शुचिः ॥ २६ ॥
 महीपतीनां नाशीचं हतानां विदुरता तथा ।
 ग्रीवास्त्रयार्थं संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७ ॥
 ऋत्विजां दीक्षितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
 सत्रिप्रतिब्रह्मचारिदाहब्रह्मविदां तथा ॥ २८ ॥
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
 आपद्यि च कष्टायां सद्यः शीघ्रं विधीयते ॥ २९ ॥
 चक्षुःश्रोत्रिभिः स्नायात् संस्पृष्टस्ते रूपस्पृशेत् ।

अश्लिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सक्तत् ॥३०॥
 कालोऽग्निः कर्म मृदायुमनोज्ञानं तपो जलम् ।
 पश्चात्तापो निराहारः सर्वोऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१ ॥
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिकृत् ।
 शोध्यस्य मृच्च तोयच्च संन्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥३२॥
 तपोवेदविदां क्षान्तिर्विदूषां वर्ष्मणो जलम् ।
 जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३ ॥
 भूतात्मनस्तपो विद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।
 क्षेत्रज्ञस्थेश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४ ॥
 इत्यग्रेचप्रकरणम् ॥

क्षान्तिं कर्मणा जीवेद्विद्यां वाप्यापदि द्विजः ।
 निस्तीर्थं ताम्रयात्मानं पात्रयित्वा न्यसेत् पथि ॥३५॥
 फलोपलक्षौमसोममनुष्यापूपवोरुधः ।
 तिलोदनरसक्षारान् दधि चीरं घृतं जलम् ॥ ३६ ॥
 शस्त्रासवंमधूर्च्छृष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः ।
 मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतत्रुविषक्षितीः ॥ ३७ ॥
 कौशेयनीललवणमांसैकशफसौसकान् ।
 शाकाद्रौषधिपिण्याकपशुगन्धांस्तथैव च ॥ ३८ ॥
 वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।
 धर्मार्थं विक्रयं नेयाशितलाध्यान्येन तत्समाः ॥ ३९ ॥
 लाक्षालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
 पयोदधि च मद्यञ्च हीनवर्णकराणि च ॥ ४० ॥
 आपन्नतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

न लिप्येतैनसा विप्रोज्ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१ ॥

कृषिः शिल्पः भृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।

सेवाऽनूपं नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२ ॥

वृभुक्षितस्त्रुपहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणाद्वरेत् ।

प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्म्मतः ॥ ४३ ॥

तस्य वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।

ज्ञात्वा राजा कुटुम्बञ्च धर्म्मां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥

इत्यापद्धर्म्मप्रकरणम् ॥

— / —

सुतविन्यस्तपत्नीककुर्या वानुगतो वनम् ।

वानप्रस्थो ब्रह्मचारी सांख्यः सोपासनो व्रजेत् ॥ ४५ ॥

अफालकृष्टे नाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।

भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६ ॥

अहो मासस्य षष्ठां वा तथा संवत्सरस्य वा ।

अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्रयुजे त्यजेत् ॥ ४७ ॥

दान्तस्त्रिषवणस्त्रायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।

स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८ ॥

दन्तो लूखलिकः कालपक्वाशी वाऽश्मकुट्टकः ।

श्रीतं स्मार्त्तं फलस्त्रैहैः कर्म्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९ ॥

चान्द्रायणैर्नयेत्कालं कच्छैर्व्या वृत्तयेत्तदा ।

पक्षे गते वाप्यश्रीयान्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ५० ॥

स्वप्याद्भूमौ शुचीरात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् ।

स्थानासनविहारैर्व्या योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१ ॥

श्रीमे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेश्वरः ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥५२॥
यः कण्टकैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।
अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३ ॥
अग्नीन् वापग्रात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः ।
वानप्रस्थगृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४ ॥
ग्रामादाहृत्य वा आसानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।
वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदावर्षसंक्षयात् ॥ ५५ ॥
इति वानप्रस्थप्रकरणम् ॥

वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम् ।
प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥५६॥
अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानन्नदोऽग्निमान् ।
शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा ॥५६॥
सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ।
एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥५७॥
अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।
रहिते भिक्षुकैर्यामि यातामात्रमलोलुपः ॥ ५८ ॥
यति पात्राणि मृद्वे शुद्धावलावुमयानि च ।
सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणात् ॥ ६० ॥
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।
भयं हृत्वा च भूतानाममृती भवति द्विजः ॥ ६१ ॥
कर्त्तव्याश्रयशुद्धिस्तु भिक्षुकेण विशेषतः ।
ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥६२॥
अवेक्ष्यागर्भवासाश्च कर्षजा गतयस्तथा ।

आधयो व्याधयः क्लेशा जरारूपविपर्ययाः ॥ ६२ ॥
 भवो जातिसहस्रेषु प्रिया प्रियविपर्ययः ।
 ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६३ ॥
 नाश्रमः कारणं धर्मे क्रियमाणो भवेद्धि सः ।
 अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाचरेत् ॥ ६४ ॥
 सत्यमस्तेयमक्रोधोद्वेगः शौचं धीर्धृतिर्दमः ।
 संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व उदाहृतः ॥ ६५ ॥
 इति यतिप्रकरणम् ॥

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तस्मात् स्फुलिङ्गकाः ।
 सकाशादात्मनस्तद्वदात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७ ॥
 तवात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।
 करोति किञ्चिद्भ्यासाद्वर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८ ॥
 निमित्तमक्षरः कर्त्ता बोद्धा ब्रह्म गुणो वशी ।
 अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्यते ॥ ६९ ॥
 सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।
 सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७० ॥
 आहुत्याप्रायते सूर्यस्तस्मादुद्वष्टिरथौषधिः ।
 तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१ ॥
 स्त्रीषु संयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
 यच्चधातु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२ ॥
 इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।
 धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ ७३ ॥
 प्रयत्न आकृतिर्वर्णः स्वरश्चेत्सी भवाभवौ ।

तस्यैतदात्मजं सर्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४ ॥
 प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ।
 मास्वर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५ ॥
 आकाशास्त्राघवं सूक्ष्मं शब्दं श्रोत्रं ब्रह्मादिकम् ।
 वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६ ॥
 पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम् ।
 रसात्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समाह्वयम् ॥ ७७ ॥
 भुमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च ।
 आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्पन्दते ततः ॥ ७८ ॥
 दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्यं प्रियं स्त्रियाः ॥ ७९ ॥
 स्थैर्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शीणितोद्भवः ।
 षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्भाच्च सम्भवः ॥ ८० ॥
 मनश्चैतन्ययुक्तोऽसौ नाडीक्षायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांससंस्कृतिमानपि ॥ ८१ ॥
 पुनर्द्वात्रीं पुनर्गर्भोजस्तस्य प्रधावति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२ ॥
 नवमे दशमे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः ।
 निःसार्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सज्जरः ॥ ८३ ॥
 तस्य वोढा शरीराणि षट्त्वचो धारयन्ति च ।
 षडङ्गानि तथास्त्राच्च सह षष्ठ्या शतवयम् ॥ ८४ ॥
 स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्तावै विंशतिर्नखाः ।
 पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५ ॥
 षष्ठ्यङ्गुलीनां द्वे पाण्यङ्गुल्यङ्गेषु च चतुष्टयम् ।

चत्वार्यरत्निकास्थीनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६ ॥

हे हे जानुकपोलीरुफलकांससमुद्भवे ।

अक्षतालूषके श्रीणीफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७ ॥

भगास्थिकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।

ग्रीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जत्रे कैकं तथा हनुः ॥ ८८ ॥

तन्मूले हे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।

पार्श्वकास्थालकैः साङ्गमवुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८९ ॥

द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।

उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ९० ॥

गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।

नासिका लोचने जिह्वा त्वक् श्रोत्रं चेन्द्रियाणि च ॥ ९१ ॥

हस्तौ पायुरुपस्थश्च वाक्पादौ चेति पञ्च वै ।

कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९२ ॥

नाभिरीजोगुदं शुक्रं शीणितं शङ्खकौ तथा ।

मूर्द्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्थायतनानि तु ॥ ९३ ॥

वपावसावहननं नाभिः क्लोमयकृत् प्लिहा ।

क्षुद्रान्त्रं वक्त्रकौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च ॥ ९४ ॥

ग्रामाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमेव च ।

उदरञ्च गुदौ कौष्ठग्रौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९५ ॥

कनीनिके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपत्रकौ ।

कर्णौ शङ्खौ भ्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९६ ॥

वङ्गणी वृषणी वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातजौ स्तनौ ।

उपजिह्वा स्फिची बाह्व जङ्घीरुषु च पिण्डिका ॥ ९७ ॥

तालूदरं वस्ति शीर्षं चिवुके गलशुण्डिके ।

अवटश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ८८ ॥
 अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पञ्चस्तुहृदयानि च ।
 नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ८९ ॥
 शिराः शतानि सप्तैव नवस्नायुशतानि च ।
 धमनीनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च १०० ॥
 एकोनत्रिंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१ ॥
 त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ १०२ ॥
 रोम्णां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तथा-लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥ १०३ ॥
 वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्ये कोऽनुवेदैषां भावानाञ्चैव संस्थितिम् ॥ १०४ ॥
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५ ॥
 षट्श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च ।
 वसात्रयो द्वौ तु मेदीमज्जैकोऽर्द्धन्तु मस्तके ॥ १०६ ॥
 श्लेष्मोजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 इत्येतदर्थाश्च वर्षं यस्य मोक्षाय कृत्यसौ ॥ १०७ ॥
 दासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृता ।
 हिताहितानामनाद्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८ ॥
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने न तु ॥ १०९ ॥
 ज्ञेयं चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान् ।

योगशास्त्रञ्च मयोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ॥ ११० ॥

अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिश्चतुर्न्द्रियम् ।

ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ॥ १११ ॥

यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् ।

सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२ ॥

अपरान्तकमुल्लोपरं मद्रकं प्रकरीन्तथा ।

और्वेणकं सरोविन्दमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३ ॥

ऋमाथापाणिकादक्षविहिताब्रह्मगीतिकाः ।

ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणाच्चोच्चसंज्ञितम् ॥ ११४ ॥

वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।

तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५ ॥

गीतज्ञो यदिगीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।

रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६ ॥

अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम् ।

आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७ ॥

प्रकथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।

जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८ ॥

उमोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।

सहस्रकरपत्रे त्रः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९ ॥

स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।

विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२० ॥

यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।

देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१ ॥

संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।

ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२ ॥
 स्वमण्डलादसौ सूर्यः सृजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् ॥ १२३ ॥
 तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञः पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
 एवमेतदनाद्यन्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते ॥ १२४ ॥
 अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।
 समवायी तु पुरुषो मोहेच्छाद्वेषकर्मजः ॥ १२५ ॥
 सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।
 मुखबाह्वरूपज्जाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६ ॥
 पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत ।
 नसाः प्राणादिशः श्रोत्रात् स्वर्गाद्वायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७ ॥
 मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः ।
 जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८ ॥
 प्रयदेव स कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।
 ईश्वरः स कथं भवैरनिष्टैः संप्रयुज्यते ॥ १२९ ॥
 करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन ।
 वेत्ति सर्वगतां कल्पात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३० ॥
 उन्नत्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः ।
 दोषैः प्रयाति जीर्वायं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१ ॥
 अनन्ताश्च यथाभावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
 रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२ ॥
 विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते ।
 इह चामुत्र वैकेषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३ ॥
 परद्रव्याण्यभिधायं स्रष्टा निष्ठानि विन्तयन् ।

वितथाभिनिवेशी च जायन्तेऽन्यासु योनिषु ॥ १३४ ॥

पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।

अनिबद्ध प्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५ ॥

अदत्तादान निरतः परदारोपसेवकः ।

हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १३६ ॥

आत्मन्नः शौचवान् दान्तरूपस्वी विजितेन्द्रियः ।

धर्मज्ञद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७ ॥

असत्काररतोऽधीरआरम्भी विषयी च यः ।

स राजगोमनुष्येषु मृतौजन्माधिगच्छति ॥ १३८ ॥

निद्रालुः क्रूरकृष्णव्यानाल्लिकोयाचकस्तथा ।

प्रमादवान् भिन्नवृत्तोभवेत्तिर्य्यक्षु तामसः ॥ १३९ ॥

रजसा तमसा चैवं समाविष्टोभ्रमन्निह ।

भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४० ॥

मलिनोहि यथादर्शोरूपालोकस्य न क्षमः ।

तथाऽविपक्वकरण आत्मा ज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१ ॥

कटिर्वारौ यथाऽपक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ॥

प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ ४२ ॥

सर्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।

योगी मुक्तश्च सर्वासां यो नचाप्नोति वेदनाम् ॥ १४३ ॥

आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।

तथात्मेकोऽप्यनेकसु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४ ॥

ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं मृश्येति धातवः ।

इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १४५ ॥

मृद्दण्डचक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम् ।

करोति तृणसृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६ ॥
 हेममात्रमुपादय रूपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७ ॥
 कारणान्येवमादाय तासु तास्वित् योनिषु ।
 सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८ ॥
 महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४९ ॥
 वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५० ॥
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्गतः ।
 शब्दादिविषयोद्योगं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १५१ ॥
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विप्लुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२ ॥
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३ ॥
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे वाऽविशेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५४ ॥
 एवं वृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् ।
 कर्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते ॥ १५५ ॥
 आचार्य्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सङ्गिर्गिरः शुभाः ॥ १५६ ॥
 स्वप्नालोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णकाषायधारणम् ॥ १५७ ॥
 विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम् ।

शरीरपरिसंख्यानं प्रवृत्तिष्ववदर्शनम् ॥ १५८ ॥
 नीरजस्तमता सत्त्वगुडिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतेरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतीभवेत् ॥ १५९ ॥
 तत्त्वन्मृतेरुपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिक्षयात् ।
 कर्म्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते ॥ २६० ॥
 शरीरसंक्षये यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरे ।
 अविप्रुतमतेः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१ ॥
 यथा हि भरती वर्णेर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
 नानारूपाणि कुर्वाणस्तथात्मा कर्म्मदास्तनूः ॥ २६२ ॥
 कालकर्म्मात्मवीजानां दोषैर्भातुस्तथैव च ।
 गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३ ॥
 अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्म्मफलेन च ।
 शरीरेण च नात्मायं सुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४ ॥
 वर्त्त्याधारस्त्रेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः ।
 विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १६५ ॥
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि ।
 सितासिताः कर्बुनीलाः कपिलाः पातलोहिताः ॥ १६६ ॥
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ १६७ ॥
 यदस्यान्यद्रश्मिशतभूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ २६८ ॥
 येऽनेकरूपाश्चाधस्ताद्भ्रमयोऽस्य कृदुग्रभाः ।
 इह कर्म्मोपभागाय तैः संसरति सोऽवशः ॥ १६९ ॥
 वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।

आर्त्यां गत्या तयागत्या सत्येन ह्यनृतेन च ॥ १७० ॥
 श्रेयसा सुखदुःखाभ्यां कर्मभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१ ॥
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नजैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिबैस्तथा ॥ १७२ ॥
 मन्वन्तरैर्युगप्राप्तया मन्त्रौषधिफलैरपि ।
 वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३ ॥
 अहङ्कारः स्मृतिर्मेधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चारइच्छा धारणजीविते ॥ १७४ ॥
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषश्चेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५ ॥
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्वग ईश्वरः ॥ १७६ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्मेन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७ ॥
 अव्यक्तमात्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८ ॥
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ १८० ॥
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा वः कथितो मया ।
 विषाकात्तिप्रकाराणां कर्मणामोश्वरोऽपि सन् ॥ १८१ ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्तिताः ।

रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि सः ॥१८२॥

अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ।

लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३ ॥

पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् ।

तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकामा दिवं प्रति ॥१८४॥

ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ।

तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५ ॥

तवाष्टाशीतिसाहस्रा मुनयो गृहमेधिनः ।

पुनरावर्त्तिनो वीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६ ॥

सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्देवलोकसमाश्रिताः ।

तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७ ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।

तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाहृतसंप्लवम् ॥ १८८ ॥

यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।

श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥१८९॥

वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः ।

अद्वीपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९० ॥

स ह्याश्रमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।

द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१ ॥

य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ।

उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२ ॥

क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।

अयनं देवलोकञ्च सवितारं सर्वैदुरतम् ॥ १९३ ॥

ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।

करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १८४ ॥
 यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः ।
 धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥ १८५ ॥
 पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
 क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥ १८६ ॥
 एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
 दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १८७ ॥
 ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नास्य सुखं विष्टभ्य चौरसा ॥ १८८ ॥
 निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्द्वानानसंस्पृशन् ।
 तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८९ ॥
 सन्निरुद्धेन्द्रियग्रामं नातीनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २०० ॥
 ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बधः ॥ २०१ ॥
 अन्तर्ज्ञानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोतव्रता तथा ।
 निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशनम् ॥ २०२ ॥
 अर्थानां कृन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धे योगे त्यजन्देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३ ॥
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन् ।
 अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४ ॥
 न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 आहूतत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ २०५ ॥
 इत्याध्यात्मप्रकरणम् ॥

महापातकजान् घोरान्नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिह ॥ २०६ ॥
 मृगश्वशूकरोद्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 खरपुक्कशवेणानां सुरापो नात्रसंशयः ॥ २०७ ॥
 कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
 तृणगुल्मलतात्वञ्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८ ॥
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः ।
 हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९ ॥
 योषेन संवसत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
 अन्नहर्ता मयावी स्यान्नकोवागपहारकः ॥ २१० ॥
 धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।
 तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रसु सूचकः ॥ २११ ॥
 परस्य योषितं हृत्वा मङ्गलमपहृत्य च ।
 अरण्ये निर्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२ ॥
 हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ।
 पत्रशकं शिखी हृत्वा गन्धांशुच्छुन्दरिः शुभान् ॥ २१३ ॥
 मूषिको धान्यहारी स्यादयानमुष्ट्रं फलं कपिः ।
 जलं प्लवः पयः काको गृहकारो ह्युपस्करम् ॥ २१४ ॥
 मधु दंशः फलं गृध्रो गां गोधाम्निं वकस्तथा ।
 श्वित्नी वस्त्रं श्वा रसन्तु चोरी लवणहारकः ॥ २१५ ॥
 प्रदर्शनार्थमेतत् मयोक्तं स्तुत्यकर्माणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६ ॥
 यथाकर्मफलं प्राप्य तिर्यक्तं कालपर्ययात् ।
 जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७ ॥

ततो निष्कल्मषीभूताः कुले महति योगिनः ।
 जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८ ॥
 विहितस्यानुष्ठानाबिन्दितस्य च सेवनात् ।
 अनिशहाच्चन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९ ॥
 तस्मात्ते नेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यै ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति ॥ २२० ॥
 प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
 अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान् ॥ २२१ ॥
 तामिस्रं लोहशङ्कुच्च महानिरयशाल्मली ।
 रौरवं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूतकम् ॥ २२२ ॥
 संघातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककाक्मिलं संजीवनमहापथम् ॥ २२३ ॥
 अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम् ॥ २२४ ॥
 महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा ।
 अन्वितायान्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः ॥ २२५ ॥
 प्रायश्चित्तेरपैत्येनीयदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ॥ २२६ ॥
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनोगुरुतल्पग एव च ।
 एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ २२७ ॥
 गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८ ॥
 निषिद्धभक्षणं जैह्वग्रमुत्कर्षश्च वचोऽनृतम् ।
 रजस्वलामुखास्त्रादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९ ॥

अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणं तथा ।
 निःक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णक्षेयसम्मितम् ॥ २३० ॥
 सखिभार्याकुमारीषु स्वयोनिस्त्रन्धजासु च ।
 सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१ ॥
 पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि ।
 मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा ॥ २३२ ॥
 आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।
 हित्वा लिङ्गं बधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि २३३ ॥
 गोबधो ब्राह्म्यता स्त्रियमृणानाञ्चानपक्रिया ।
 अनाहिताग्निताऽपण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४ ॥
 भृतादध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा ।
 पारदार्य्यं पारिवित्त्यं बार्हय्यं खवणक्रिया ॥ २३५ ॥
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रबधो निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६ ॥
 धान्यकुपप्रपशुस्त्रियमयाजग्राणाञ्च याजनम् ।
 पितृमातृगुरुत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ २३७ ॥
 कन्यासंदूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम् ।
 कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८ ॥
 आत्मार्य्यं च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥ २३९ ॥
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसोषधजीवनम् ।
 हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४० ॥
 असञ्ज्ञास्त्राधिगमनमाकरेष्वाधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४१ ॥

शिरःकपालौ ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४२ ॥
 ब्राह्मणस्य परित्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभृशस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३ ॥
 दीर्घतीव्रामयशक्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४४ ॥
 आनीय विप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुद्धप्रति ॥ २४५ ॥
 लोमभ्यः स्वाहित्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
 मज्जानां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ २४६ ॥
 संग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मृतकल्पः प्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुद्धप्रति ॥ २४७ ॥
 अरण्ये नियतो जम्बा त्रिवै वेदस्य संहिताम् ।
 मुच्यते वा मितांशीत्वा प्रतिश्रुतः सरस्वतीम् ॥ २४८ ॥
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विशुद्धप्रथमिष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २४९ ॥
 यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्महृणो व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावर्णे तथात्रयीनिसूदकः ॥ २५० ॥
 चरेद्ब्रतमहत्वापि घातार्थञ्चेत् समागतः ।
 द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५१ ॥
 सुराम्बुष्टतगोमूतपयसामग्निसन्निभम् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमुच्छति ॥ २५२ ॥
 बालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
 पिण्याकं वा कणां वापि भक्षयेत्तिसमानिनि ॥ २५३ ॥

अज्ञानात् सुरां पीत्वा रेतो विण्मूत्रमेव वा ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५४ ॥
 पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत् ।
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५५ ॥
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु राज्ञे मूषलमर्पयेत् ।
 स्वकर्म्म ख्यापयंस्तु न हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५६ ॥
 अनिवेद्य नृपे शुद्धेयत् सुरापव्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकत् ॥ २५७ ॥
 तप्तेऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहीत्वोत्कृत्य वृषणी नैऋत्याम्बोत्सृज्येतनुम् ॥ २५८ ॥
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छं समा वा गुरुतल्पगः ।
 चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥ २५९ ॥
 एभिस्तु संवसेद् द्यौ वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
 कन्यां समुद्वहेद्देवां सोपवासामक्लिञ्चनाम् ॥ २६० ॥
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टान्निहन्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६१ ॥
 मिथ्याभिग्रसिनो दीघो द्विगुणोऽनृतवादिनः ।
 मिथ्याभिग्रस्तपापञ्च समादत्ते सृषावद् ॥ २६२ ॥
 पञ्चगव्यं पिवेद् गोघ्नो मासमासीत संयतः ।
 गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुद्धयति ॥ २६३ ॥
 कच्छं चैवातिकच्छञ्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्याच्चिरात् वोषेथ वृषभेकादशास्तु गाः ॥ २६४ ॥
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवञ्चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकेणाथवा पुनः ॥ २६५ ॥

ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रबधे पुमान् ।

ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरवितयं चरेत् ॥ २६६ ॥

वैश्वहाब्दं चरेदेतद्दद्याद्वैकशतं गवाम् ।

षण्मासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्वैकशतं वा ॥ २६७ ॥

दुर्वर्त्ता ब्रह्मविट् क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।

द्विति धनुर्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये ॥ २६८ ॥

अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतञ्चरेत् ।

अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः ॥ २६९ ॥

मार्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतविणः ।

हत्वा व्राह्मं पिवेत् क्षीरं कच्छं वा पादिकं चरेत् ॥ २७० ॥

गजे नीलवृषाः पञ्च शुक्रे वत्सो विहायनः ।

खराजभेषेषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायणः ॥ २७१ ॥

हंसश्चैनकपिक्रव्याज्जलस्थलश्लिखण्डिनः ।

भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७२ ॥

उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके तपुसौसकम् ।

कोले घृतघटो देय उद्रे गुञ्जा हयेऽंशुकम् ॥ २७३ ॥

तित्तिरौ तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्रुवन् ।

दानं दातुञ्चरेत् कच्छमेकैकस्य विशुद्धये ॥ २७४ ॥

फलपुष्पाब्जसजसत्वाघाते घृताशनम् ।

किञ्चित्सास्थिबधे देयं प्राणायामस्त्वनस्थिके ॥ २७५ ॥

वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यमृकशतम् ।

स्यादोषधिवृथाच्छेदे क्षीराशी गोनुगोदिनम् ॥ २७६ ॥

पुंश्चलीवानरखरैर्दष्टश्चोद्गादिवायसैः ।

प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥ २७७ ॥

यन्मेघरित इत्याभ्यां स्कन्नं रेतीऽनुमन्वयेत् ।
 स्नानान्तरं स्त्रुवोर्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥ २७८
 मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाभ्युगतां जपेत् ।
 साविलोभशुचौ दृष्टे चापत्ये चानृतेऽपि च ॥ २७९
 अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।
 गर्हभं पशुमालभ्य नैर्ऋत्यं स विशुद्धप्रति ॥ २८० ॥
 भैक्षान्निकार्येण त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥ २८१ ॥
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिञ्चत्वनेन तु ।
 मधुमांसाग्ने कार्यः कच्छः शेषव्रतानि च ॥ २८२ ॥
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुद्धप्रति ।
 कच्छवयं गुरुः कुर्यान्म्रियेत ग्रहितो यदि ॥ २८३ ॥
 क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न पातकम् ।
 विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८४ ॥
 महापापोपपापाभ्यां योऽभिषेक्षेन्मृषापरम् ।
 अब्रह्मो मासमासीत सजापो नियतेन्द्रियः ॥ २८५ ॥
 अभिषेक्षो मृषा कच्छं चरेदग्नेयमेव वा ।
 निर्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा ॥ २८६ ॥
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 निरावान्ते हृतं प्राश्य गत्वोदक्कां विशुद्धप्रति ॥ २८७ ॥
 तीन् कच्छानाचरेद् ब्राह्मयाजकोऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्लावी यवाश्वर्द्धं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८८ ॥
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतः ।
 गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्यतिग्रहात् ॥ २८९ ॥

प्राणायामौ जले स्नात्वा स्वरयानोद्भयानगः ।

नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैवं दिवा स्तियम् २८०॥

गुरुं त्वं कृत्य हुंकृत्य विप्रं निजित्य वादतः ।

बद्धा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २८१॥

विप्रदण्डोद्यमे कच्छस्त्वतिकच्छो निपातने ।

कच्छातिकच्छोऽसृक्पाते कच्छोऽभ्यन्तरशीणिते २८२

देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ।

प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद् यच्च चोक्ता न निष्कृतिः ॥२८३॥

दासौकुम्भं वहिर्ग्रामाच्चिनयेयुः स्वबान्धवाः ।

पतितस्य वहिः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥२८४॥

चरितव्रत आयाते निनयेरन्नवं घटम् ।

जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २८५॥

पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्तितः ।

वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥२८६॥

नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम् ।

विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २८७ ॥

शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु ।

चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २८८ ॥

घटेऽपवर्जिते ज्ञाति मध्यस्थीयवसं गवाम् ।

प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया २८९

विखरातदोषः कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।

अनभिखरातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ २९० ॥

तिराचोपोषितो जत्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणम् ।

अन्तर्जले विशुद्धेऽपि ग्रां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥२९१॥

लीमभ्यः स्वाहेत्यथवा दिवसं मारुताशनः ।
 जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशद्दृष्टताहुतीः ॥ ३०२ ॥
 विरातोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ ३०३ ॥
 सङ्घस्त्रशीर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०४ ॥
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०५ ॥
 ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविष्णून्प्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०६ ॥
 निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 त्रैकाल्यसन्ध्याकरणात्तत् सर्वं विप्रणश्यति ॥ ३०७ ॥
 सुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०८ ॥
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या वार्चनन्तथा ॥ ३०९ ॥
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३१० ॥
 वायुमक्षो दिवा तिष्ठन्नाविं नीत्वाप्सु सूर्यदृक् ॥
 जप्त्वा सङ्घस्त्रं गायत्र्याः शुद्धेऽद्वयब्रह्मवाहते ॥ ३११ ॥
 ब्रह्मचर्यं दया चान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
 अहिंसास्ते यमाधुर्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१२ ॥
 स्नानमौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
 नियमागुरुशूपाशीचाक्रोधप्रमादताः ॥ ३१३ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जम्बा परेऽङ्गुपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन् ॥३१४॥
 पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१५ ॥
 पर्णोडुस्वरराजीववित्त्वपत्रकुशोदकैः ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१६ ॥
 तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिवेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१७ ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१८ ॥
 यथाकथञ्चिच्छिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥३१९॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२० ॥
 पिण्याकाचामतक्राम्बुशक्तूनां प्रतिवासरम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२० ॥
 एषां विराटमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलायुक्तेषु इत्येष ज्ञेयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२२ ॥
 तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिखण्डसन्मितान् ।
 एकैकं क्रासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥३२३॥
 यथाकथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
 मासेनैवोपरुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२४ ॥
 कुर्यात्त्रिषवणस्त्रायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।
 पवित्राणि जपेत् पिण्डान् मायत्रया चाभिमन्त्रयेत् ॥३२५॥

अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।
 धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति स लोकताम् ॥ ३२६ ॥
 लच्छृण्वन्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् ।
 यथा गुरुकतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२७ ॥
 शुक्लेमानृषयो धर्मान् याज्ञवल्क्येन भाषितान् ।
 इदमूर्चुर्महात्मानं योगीन्द्रमभितौजसम् ॥ ३२८ ॥
 य इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३२९ ॥
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनमन्तथा ।
 आयुस्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३३० ॥
 श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद् यः शब्दे आवयिष्यति ।
 पितृणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥ ३३१ ॥
 ब्राह्मणः पात्रतां याति क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
 वैश्योऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३२ ॥
 य इदं आवयेद्विप्रान् दिजान् पर्वसु पर्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३ ॥
 शुक्लैतदुयाज्ञवल्क्योऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम् ।
 एवमस्तिवति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ॥ ३३४ ॥
 इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ समाप्ता चेयं याज्ञवल्क्यसंहिता ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् ।
 अनुलोमविधानञ्च प्रतिलोमविधिं तथा ॥ १ ॥
 सान्तरालकसंयुक्तं सर्व्वं संचिप्य चोच्यते ।
 नृपाद् ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् ॥ २ ॥
 जातः सूतोऽत्र निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः ।
 वेदानर्हस्तथा चैषां धर्म्माणामनुबोधकः ॥ ३ ॥
 सूतादिप्र प्रसूतायां सूतो वेणुक उच्यते ।
 नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्म्मकारकः ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्याद्रथकारः प्रजायते ।
 वृत्तञ्च शूद्रवृत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥ ५ ॥
 यानानां ये च वोढारस्तेषाञ्च परिचारकाः ।
 शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न क्षात्रं धर्म्ममाचरेत् ॥ ६ ॥
 ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातोमागध उच्यते ।
 वन्दित्वं ब्राह्मणानाञ्च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ ७ ॥
 प्रशंसावृत्तिको जीवेद्वैश्यप्रेष्यकरस्तथा ।
 ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चाण्डाल उच्यते ॥ ८ ॥
 सौसमाभरणं तस्य कार्णायसमथापि वा ।
 वध्नीं कण्ठे समाबध्य भ्रूलरीं कत्रतोऽपि वा ॥ ९ ॥
 मज्जापकर्षणं ग्रामे पूर्व्वारहे परिशुद्धिकम् ।
 नागरारहे प्रविष्टोऽपि वहिर्ग्रामाच्च नेर्ऋते ॥ १० ॥
 पिण्डीभृता भवन्त्यत्र नोचेद् बध्ना विशेषतः ।
 चाण्डालाद्वैश्यकन्यायां जातः श्वप च उच्यते ॥ ११ ॥
 श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्वलम् ।
 नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः ॥ १२ ॥

तत्तुवाया भवत्येव वसुकांस्त्रीपजीविनः ।
 शीलिकाः केचिद्वैव जीवनं वस्त्रनिर्मिते ॥ १३ ॥
 आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्नोपजीविनः ।
 तसैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते ॥ १४ ॥
 सूनिकस्य नृपायान्तु जाता उद्धनकाः स्मृताः ।
 निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्यृश्राश्च भवन्त्यतः ॥ १५ ॥
 नृपायां वैश्रतश्चैर्यात् पुलिन्दः परिकीर्तितः ।
 पगवृत्तिर्भवेत्तस्य हन्युक्तान् दुष्टसत्वकान् ॥ १६ ॥
 नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुक्कश उच्यते ।
 सुरावृत्तिं समाकृष्ट्य मधुविक्रयकर्म्मणा ॥ १७ ॥
 कृतकानां सुराणाञ्च विक्रीता याचको भवेत् ।
 पुक्कगावैश्रकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥ १८ ॥
 नृपायां शूद्रतश्चैर्याज्जातो रञ्जक उच्यते ।
 वैश्रपायां रञ्जकाज्जातो नर्तको गायको भवेत् ॥ १९ ॥
 वैश्रपायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वैदेहिकः स्मृतः ।
 अजानां पालनं कुर्यान्महिषीणां गवामपि ॥ २० ॥
 दधिक्षीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत् ।
 वैदेहिकास्तु विप्रायां जाताश्चर्मापजीविनः ॥ २१ ॥
 नृपायामेव तसैव स्कचिकः पाचकः स्मृतः ।
 वैश्रपायां शूद्रतश्चैर्याज्जातश्चक्री च उच्यते ॥ २२ ॥
 तेलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन् पुनः ।
 विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायान्तु समक्षकम् ॥ २३ ॥
 जातः सुवर्ण इत्युक्तः सानुलोमद्विजः स्मृतः ।
 अयं वर्णाक्रियां कुर्वन्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम् ॥ २४ ॥

अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वा नृपाज्ञया ।
 सैनापत्यञ्च भैषज्यं कुर्याज्जीवेत्तु वृत्तिषु ॥ २५ ॥
 नृपायां विप्रतश्चौर्यात् संजातो यो भिषक् स्मृतः ।
 अभिषिक्तनृपसग्राज्ञां परिपाल्येत्तु वैद्यकम् ॥ २६ ॥
 आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्त्रोक्तं धर्म्ममाचरेत् ।
 ज्योतिषं गणितं वापि काथिकीं वृत्तिमाचरेत् ॥ २७ ॥
 नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः ।
 नृपायां नृपसंसर्गात् प्रमादाद् गूढजातकः ॥ २८ ॥
 सोऽपि क्षत्रिय एव सग्रादभिषेके च वर्जितः ।
 अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः ॥ २९ ॥
 सर्वन्तु राजवृत्तस्य शस्यते पदवन्दनम् ।
 पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकालीन एव च ॥ ३० ॥
 वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते ।
 कृष्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः ॥ ३१ ॥
 ध्वजिनी जीविका वापि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः ।
 वैश्यायां विप्रतश्चौर्यात् कुम्भकारः स उच्यते ॥ ३२ ॥
 कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्यतः ।
 सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम् ॥ ३३ ॥
 नाभेरुर्ध्वन्तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते ।
 कायस्य इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः ॥ ३४ ॥
 काकाक्षौल्यं यमात् क्रौर्यं स्थपतेरथ कृन्वनम् ।
 आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्य इति कीर्तितः ॥ ३५ ॥
 शूरायां विधिना विप्राज्जातः पारशवोमतः ।
 भद्रकादीन् समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः ॥ ३६ ॥

शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथामण्डलवृत्तिभिः ।
 तस्यां वै चौरसो वृत्तो निषादो जात उच्यते ॥ ३७ ॥
 वने दुष्टमृगान् हत्वा जीवनं मांसविक्रयम् ।
 नृपाज्जातोऽथ वैश्रायां गृह्यायां विधिना सुतः ॥ ३८ ॥
 वैश्रवृत्त्या तु जीवितं चात्तधर्मं न चाचरेत् ।
 तस्यां तस्यैव चौरिण मणिकारः प्रजायते ॥ ३९ ॥
 मणीनां राजतां कुर्यान्भुक्तानां वेधनक्रियाम् ।
 प्रवालानाञ्च सूत्रित्वं शाखानां बलयक्रियाम् ॥ ४० ॥
 शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः ।
 नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्डेषु सञ्चरेत् ॥ ४१ ॥
 तस्यैव चावसंवृत्या जातः गुण्डिक उच्यते ।
 जातदुष्टान् समारोप्य गुण्डाकर्मणि योजयेत् ॥ ४२ ॥
 शूद्रायां वैश्रप्रसंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः ।
 सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तत्तत्र उच्यते ॥ ४३ ॥
 शिल्पकर्मणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा ।
 नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः ॥ ४४ ॥
 शूद्रायां वैश्रतश्चौर्यात् कटकार इति स्मृतः ।
 वशिष्ठशापाच्चेतायां केचित् पारशवास्तथा ॥ ४५ ॥
 वैखानसेन केचित्तु केचिद्भागवतेन च ।
 वेदशास्त्राबलम्बास्ते भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ४६ ॥
 कटकारास्ततः पश्चान्नारायणगणाः स्मृताः ।
 शाखा वैखानसेनोक्ता तन्मार्गविधिक्रियाः ॥ ४७ ॥
 निषेकाद्याः श्रमयानान्ताः क्रियाः पूजाङ्गपूचिकाः ।
 पञ्चरात्रेण वा प्राप्तं प्रोक्तं धर्मं समाचरेत् ॥ ४८ ॥

शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः ।

द्विजशूद्रपरापरः पाकयज्ञपरान्वितः ॥ ४६ ॥

सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा ।

चौर्यात् काकतचो ज्ञेयश्चाश्वानां दणवाहकः ॥ ५० ॥

एतत् संक्षेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागशः ।

जात्यन्तराणि दृष्टान्ते संकल्पादित एव तु ॥ ५१ ॥

॥ इत्यौशनसं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

औशनसस्मृतिः ।

शौनकाद्याश्च मुनय औशनं भार्गवं मुनिम् ।

नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥

ऋषीणां शृण्वतां पूर्वमुशना धर्मतत्त्ववित् ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥

सुसमाधिहृदो यूयं शृणुध्वङ्गदतो मम ।

भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्ममब्रवीत् ॥

स्ततोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः ।

गर्भाष्टमे व्यष्टमे वा स्वसूत्रोक्त विधानतः ॥

दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः ।

भिक्षाहारो गुरुहिते वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥

कार्पासमुपवीतात् सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।

ब्राह्मणानान्त्वपिवत् सूत्रं कौशिवादास्त्रमेव वा ॥

सदोपवीती चैव स्वात् सदा बद्धशिखो द्विजः ।

अन्वथा यत्कृतं कर्मात्तद्भवत्या यथाक्रमम् ॥

वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कशायकम् ।

तदेव परिधानीयं शुक्लमत्यद्रुमुत्तमम् ॥

उत्तरीयं समाख्यतां वासःकृष्णाजिनं शुभम् ।
 अमावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥
 उपवीतं वामबाहुं सव्यं बाहुं समन्वितम् ।
 उपवीतं भवेन्नित्यन्निवीतं कर्णलम्बनम् ॥
 सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षणेन धृता द्विजाः ।
 प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्रे कर्म्मणि धारयेत् ॥
 अग्न्यगारे गवाङ्गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ।
 स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥
 उपासने गुरुणाञ्च सम्यग्योरुभयोरपि ।
 उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेषः सनातनः ॥
 मौञ्जीं त्रिवृत्तमांशुणा कार्या विप्रस्य मेखला ।
 सुव्रतभावे कुशानाहुर्ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥
 धारयेद्देवत्वपालाशीं दण्डीं केशान्तगो द्विजः ।
 यज्ञाख्यवृक्षजं वाथ सौम्यं वृषणमेव च ॥
 सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
 कामाक्षीभाङ्गयान्मोहात् कदा न पतितो भवेत् ॥
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवा नृषीन् पितृगणांस्तथा ॥
 देवाभ्यर्चान्ततः कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुभिः ।
 अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेष्टधर्म्मतः ॥
 असावहर्म्मो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
 आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥
 आयुष्मान् भव सौम्येति वाचो विप्राभिवादने ।
 अकारश्चास्य नान्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरस्ततः ॥

यो न चेत्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥
 सव्येन पाणिना कार्यं उपसंग्रहणं गुरोः ।
 सव्येन सव्यः स्मृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥
 लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥
 नोदकं धारयेद् भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवाय सु किञ्चन ॥
 ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम् ॥
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ।
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ॥
 मातुलश्चशुरभ्रातृमातामहपितामही ।
 वर्णकाश्च पितृव्यश्च पञ्चै ते पितरः कृताः ॥
 माता मातामही गुर्वी पितृमातृस्वसादयः ।
 श्वश्रु पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥
 इत्युक्त्वा गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्तनमेतेषां मनोवाक्याकर्म्मभिः ॥
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 न तै रूपवसेत्सार्धं विवादेनार्थकारणात् ॥
 जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गणैरन्यैर्गुरुद्वेषो पतत्यधः ॥
 गुणानामपि सर्वेषां पूजाः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यस्त्रियः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिशते ।

ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥
 आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥
 यावत् पिता च माताच हावेतौ निर्विकारणम् ।
 तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तुपरायणः ।
 पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥
 स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात्तेन कर्मणा ।
 नास्ति मातृसमं देवं नास्ति पितृसमो गुरुः ॥
 तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ।
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात्कर्मणा मनसा गिरा ।
 न ताभ्या मननुज्ञातो धर्ममेकं समाचरेत् ॥
 वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनेमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥
 सम्यगाचारवक्तारं विष्टुष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥
 यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं सम्प्रयच्छति ॥
 पुंसाञ्चात्मनि विषेण पूज्यो भर्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥
 ये नरा भर्तृपिण्डार्थं स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
 तेषामेव परान् लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥
 मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरान् ऋत्विजान् गुरुन् ।
 असावयमिति ब्रूयात्प्रत्युक्ताय यवीयसः ॥
 आचार्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।

भीःशब्दपूर्वकं चैनसभिभाषेत धर्मवित् ॥
 अभिवाद्याश्च पूर्वन्तु शिरसावघर्षम् च ।
 ब्राह्मणक्षत्रियादयश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥
 आभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्म्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥
 ब्राह्मणाः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति स्थितिः ।
 सर्वर्णेऽप्यसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥
 गुरुरग्निर्विजातीयां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥
 विद्या कर्म वयो बन्धुवित्तं भवति यस्य वै ।
 मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुणि च ॥
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तु गुणवान् द्वि यः ।
 यत्र स्थातोऽत्र मानार्हः क्षुद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥
 पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
 वृद्धाय भावहीनाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥
 भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
 निवेद्य गुरवेऽश्लीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥
 भवत्पूर्वं चरेद्भिक्षुमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं तथा ।
 भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या तु नैनं विमानयेत् ।
 सजातीयग्रहेष्वेवं सर्ववर्णिकमेव वा ।
 भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितगृदिषु वर्जितम् ॥
 वेदयज्ञादिहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु ।

ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहस्थः प्रयतोऽन्वहम् ॥
 गुरोः कुले न भिजेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
 अभाविष्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥
 सर्वं वापि चरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
 नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलीकयन् ॥
 समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥
 भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशीर्भवेद् व्रती ।
 भैक्षेण वृत्तिनो वृत्तिरूपवाससमं कृता ॥
 पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वतः ॥
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणामुख एव वा ॥
 नाद्याङ्कुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्वं सनातने ॥
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो हिरूपस्पृशेत् ।
 शुची देशे समासीनो भुङ्त्वान्ति हिरूपस्पृशेत् ॥
 मण्डलं पूर्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्यन्तं मौनमेव विधीयते ॥

इत्यौशनसंस्कृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे ।
 श्रीष्ठावलीमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥
 रितोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्तभाषणे ।

तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥
 चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
 सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥
 चण्डालस्तेच्छसम्भापे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥
 अशुपाते तथाचामे अहितस्य तथैव च ।
 भोजयेत् सन्ध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥
 आचान्तोऽप्राचमेत् स्पृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः ।
 अग्निर्गवामयालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपस्पृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ॥
 कोशानां चात्मनः स्पर्शं वाससां चालितस्य च ।
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्वशः ॥
 शौचे च सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
 शिरः प्रावृत्य कर्णं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ॥
 अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 सोपानत्को जलस्थोवा नीष्णीषी वाचमेद् बुधः ॥
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन्न धृतोदकैः ।
 नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ॥
 न पादुकासनस्थो वा वह्निर्जानुरथापि वा ।
 न जल्पन्न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्वएव वा ।
 नावीक्षमाणाङ्गिन्नोष्णाङ्गिन्नफेनादथापि वा ॥
 शूद्राशुचिकरेर्मुक्तैर्नक्षत्राभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गुलिभिः शब्दमकुर्वन्नान्यमानसः ॥

न वर्णरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्वा न बहिः कलमेव वा ॥
 हृन्नाभिः पूयते विप्रः कणाभिः क्षत्रियः शुचिः ।
 प्राशिताभिस्तथा वै स्त्रीः शूद्रैः संस्पर्शनं ततः ॥
 अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखायां ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितॄणां तीर्थमुत्तमम् ॥
 कनिष्ठो मूलतः पञ्चाव्याजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं तथैवार्धं प्रकीर्तितम् ।
 मूले स्याद्देवमार्धं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् ॥
 तदेवं सौमिकं तीर्थमेतत् ज्ञात्वा न मुह्यति ।
 ब्राह्मणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ।
 कायेन वा देवतेन नतु पित्रेण वा द्विजाः ! ॥
 त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 संवत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् ॥
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नैतद्वयं ततः ।
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं ततः ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् ।
 सर्वांसामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा ॥
 संस्पृशेद्दे शिरस्तदङ्गुष्ठेनाथवा हयम् ।
 त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशश्च सम्भवत्यनुशशुमः ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात् ॥
 प्रसंस्पर्शाक्षोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करो ।
 नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टं नासापुटद्वयम् ॥

कर्णयोः स्पृष्टयो स्तद्वर्णीयते चानलानिलौ ।
 संस्पृष्टे हृद्दये चास्याः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥
 भूर्भिः संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नीच्छिष्टं कुर्वते मुख्यं विप्रयोगं नयन्ति याः ॥
 अन्तवदन्तसलिलजिह्वास्पर्शं शुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥
 भूमिगैस्ते समाज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्कं च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ॥
 फलमूलेक्षुदण्डे च न दोष उग्रना ब्रवोत् ।
 प्रचरंश्चान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ॥
 भूमौ निक्षिप्य तद् व्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
 तेजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥
 अनिधाय च तद् व्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा च देवमेव हि ॥
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकले पथि ।
 कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शकण्मूत्रे रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥
 अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्ट्रद्वयेन वा ।
 प्रतिश्चीनशिराः कुर्यात् कच्छमूत्रविसर्जने ॥
 च्छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भःपथि भस्मसु ।
 अग्नौ चैव श्मशाने च विष्मूत्रेन समाचरेत् ॥
 न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शादले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्व्वासा न च पर्वतमस्तके ॥

न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
 न च सर्वेषु गतेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥
 तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
 न क्षेत्रे न विले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥
 नोद्यानोपसमीपे वा नोषरेण पराशुची ।
 न चोपानत्कपादौ च च्छली वर्णान्तरीक्षके ॥
 न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरु ब्राह्मणयोगं वाम् ।
 न देवदेवालययोर्नापामपि कदाचन ॥
 नदीज्योतींषि वीक्षित्वा तद्वाह्याभिमुखोऽपि वा ।
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसीमं तथैव च ॥
 आदृत्य मृत्तिकां कुर्यात् लेपगण्डापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥
 नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्दमात् ।
 न मार्गान्नीषराट्टेषाच्छीचविष्टेऽपरस्य च ॥
 न देवायतनात् कुब्जाद् ग्रामान्न तु कदाचन ।
 उपसृष्टेस्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥
 तारव्याहृतिगायत्र्या वर्णनामेरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्त्राचमनमीरितम् ॥
 गायत्र्या चमनेनाथ श्रुत्याचमनमीरितम् ।

इत्यौशनसङ्कती द्वितीयोऽध्यायः ॥

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वितः ।

आस्यतामिति चोक्तञ्च नासीताभिमुखं गुरोः ॥
 प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् ।
 आसीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ।
 न च शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥
 गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ।
 नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ॥
 न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणवेष्टितम् ॥
 गुरोर्गन्त्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।
 कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥
 दूरस्थो नार्चयेद्देवान् क्रुद्धो नान्तिके स्थितः ।
 न चैवास्तोत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥
 उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत्सदा ।
 मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥
 नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि ।
 आक्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन ॥
 ये दन्ताकाष्ठादीन् लब्ध्वा न चास्यै विनिवेदयेत् ।
 अनापृच्छन्न गन्तव्यव्यवहृतिप्रियहिते रतः ॥
 न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
 जृम्भितं हसितं चैव क्षपकं प्रावरणं तथा ॥
 वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
 यथाकालमधीयीत यावन्न विभ्रना गुरुः ।
 आसनादौ गुरोः कूर्चं फलकं वा समाहितः ॥
 आसने शयने पाने नच तिष्ठेत्कथञ्चन ।
 धावन्त मनुधावेत गच्छन्त मनुगच्छति ॥

गंजीघ्नयानप्रासादप्रस्तरेषु कंठेषु च ।
 नासीत गुरुणा साङ्घं शिलाफलतलेषु च ॥
 जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥
 गण्डमाल्यां रसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
 अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥
 कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्तनम् ।
 द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥
 परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 उदकुम्भं सुमनसो गीशकृन्मृत्तिकां कुशान् ॥
 आहरेद्यावदन्यानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।
 तथैव लवणं सर्वं भक्ष्यं पय्युषितं नयेत् ॥
 अनन्यदर्शी सततं भवेज्जीतादिनिःस्पृहः ।
 नादर्शञ्चैव वीक्षितं न चरेद्दन्तधावनम् ॥
 एकान्तमशुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
 गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रयुञ्जीत कामतः ॥
 मलापकर्षणं स्नानन्नाचरेद् वै कदाचन ।
 नचातिवृष्टो गुरुणा स्नानं गुरुनभिवादयेत् ॥
 विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनिषु ।
 प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितं चोपदिशन् स्वयम् ॥
 श्रेयः सुगुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ।
 गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्म्मसु ।
 मध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥

उक्तादनं वै गात्राणां स्नानं चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥
 गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुर्योषितः ।
 असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥
 अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्य्याणि केशानाञ्च प्रशोधनम् ॥
 गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वदनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुस्मरन् ॥
 मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूणापि पितृष्वसा ।
 संपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरुभार्यया ॥
 भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धयोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्यपि ॥
 मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ॥
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥
 वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 सम्बत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशेत् ॥
 हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्य्यपुत्रशुश्रूषु ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥
 शक्तो गुर्वीर्ह्यमेधावी नाध्याप्यो दशधर्मतः ।
 कृतज्ञश्च तथा द्रोही मेधावी शुभक्त्वनरः ॥
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्यात्मा द्विजोत्तमैः ॥
 एतेषु ब्राह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
 उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्ष्यमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 अधीष्व भो ! रिति ब्रूयात् विरामोऽस्त्विति वाचयेत् ।
 प्राक्कुशेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्वं तथाचोङ्कारमर्हति ।
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्याद्वृत्ते च विधिवद्विजः ॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिक्वतस्थितिः ।
 सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनः ॥
 अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मण्याच्चरतेऽन्यथा ।
 योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ॥
 प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ।
 यज्ञं योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवता ॥
 सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ।
 अथर्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवता ॥
 धर्माङ्गानि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान् ।
 अपां समीपे निवसतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥
 गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ।
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यात् दशापराम् ॥
 गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपश्च त्रिः प्रकीर्तितः ।
 गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् प्रभुः ॥
 एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीं च तथैकतः ।
 ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥
 ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः ।
 अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्री परया तु या ॥

पुराकल्पे समुत्पन्ना भृभुवः स्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्त्रिस्तः सर्वाशुभनिबर्हणाः ॥
 प्रधान पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सत्यं रजस्तमस्त्रिस्तः कामा व्याहृतयस्त्रयः ॥
 श्रीङ्गारस्तत्परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥
 योऽधीतेऽहन्यमाने तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमाङ्गतिम् ॥
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रवणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ! ॥
 आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोऽर्थपञ्चमान् ॥
 अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुथ्ये तु छन्दसां कुर्याद्वह्निर्ब्रह्मर्जनं द्विजाः ! ॥
 माघे वा मासि संप्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ।
 छन्दांस्तूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ! ॥
 वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
 इमन्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥
 अध्यापनञ्च कुर्वाणी अध्येस्यन्नपि यत्नतः ।
 कर्माधुरे दिवा रात्रौ दिवावासं समूहने ॥
 विद्युत्स्तनितवर्षायु महीत्स्कानाञ्च पातने ।
 आकस्मिक मनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः ॥
 एता न स्युर्दिता नाद्यान्यदप्राग्दुष्कृतादिषु ।
 तदा विन्द्यादनर्थाय मन्यते जाग्रदर्शने ॥

निर्वाति वायु चलने ज्योतिषां चोपसर्पणे ।
 एतानकालिकान् विन्द्यादनर्थायागतावपि ॥
 प्राग्दुष्कृतैष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिखने ।
 सद्यो हि स्यादनध्यायमनृतं मुनिरब्रवीत् ॥
 निध्याय एवं स्याद् ग्रामेऽरण्येषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यगामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥
 अन्त्यानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो निन्द्यमाने समवाये जनस्य च ॥
 उदये मध्यरात्रौ च विष्णुत्वे च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टश्राद्धमुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥
 प्रतिगृह्य द्विजो विद्यादेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
 तदाह कीर्त्तयेद् ब्रह्म रात्रौ रात्रौश्च सतके ॥
 धावकोऽनुलिप्तस्य स्नेहो गाधस्य तिष्ठति ।
 विप्रस्याविदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ॥
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै तावत्सत्त्विकाम् ।
 नाधीयीतामिषज्जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥
 नीहारैर्बाणशब्दैश्च सम्ययोरुभयोरपि ।
 अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे विराजं चपणं स्मृतम् ।
 अष्टकासुच कुर्वीत मतिमान् तासु रात्रिषु ॥
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासे तथैव च ।
 तिस्रोऽष्टकाः समाख्याता कृष्णे पक्षे च सूरिभिः ॥
 श्लेषातकस्य छायायां शास्त्रलेर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाध्येयं कीविदारकपितृयोः ॥

समानविद्येऽनुसृते तथा सन्नद्धचारिणि ।
 आचार्ये संस्थिते वापि चिरात् क्षपणं स्मृतम् ॥
 छिद्रेष्वेतेषु विप्राणां अनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिंसन्ति राक्षसास्ते च तस्मादेतान् विसर्जयेत् ॥
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च ।
 उपाकर्माणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥
 एकार्चमथवैकं वा यजुः सामाथवा पुनः ।
 अष्टकायाः स्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥
 अनध्यायो विनाशे च नेतिहासपुराणयोः ।
 निधर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विसर्जयेत् ॥
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्रह्मणाभिहितः पूर्वस्मृतीणां भावितात्मनाम् ॥
 योऽन्यत्र कुरुते यन्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
 स वै मूढो न सन्धाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥
 न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥
 योऽधीत्य विधिवद्देवं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्वयः शूद्रकल्पः स पाद्यं न प्रपद्यते ॥
 यदि वा चरन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरौ ।
 युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥
 सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानां च विशेषतः ।
 अभ्यसेत्तततं वेदं भक्तस्नानपरायणः ॥

वेदं वेदौ तथा वेदाः वेदान्वै चतुरो द्विज ! ।
 अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ॥
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्वाणः पतत्याद्य निरयानातिभीषणान् ॥
 अभ्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञान्न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्योपासनमेव च ॥
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः ।
 सत्यवाद्गौ जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसूयो मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रत्यवर्त्तते ॥
 उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ।
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिवेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति भाषयेत् ॥
 अधीत्य विधिवद्देवानर्थं चैवोपलभ्य च ।
 धर्मकार्यनिवृत्तिश्चेदेतद्विज्ञानमुच्यते ॥
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्मपाठं पठेद्द्विजः ।
 अध्यापयेच्छावयेद् वा ब्रह्मलोके महीयते ॥
 प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यक् भूतात्मभावनः ॥
 प्राङ्मुखो तानि भुञ्जीत सूर्याभिसुख एव वा ।
 आसीनस्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥

आयुषं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्चियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋणं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ।
 पश्चात् स भोजनं कुर्यात् भूमौ वा तन्निधापयेत् ॥
 उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशना ब्रवीत् ।
 उपलिप्य शुची देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनं चरेत् ।
 इह व्याहृतिभिस्त्वनं परिधायोदकेन तु ॥
 परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम् ।
 चित्रगुप्तवलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ॥
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत् ।
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ॥
 अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ।
 उदानाय ततः कुर्यात्समाप्तायेति पञ्चमम् ॥
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ।
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे दिवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिवेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः ॥
 त्रिपदां वा तिरावृत्य सर्वं नापप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां पथिरसीत्यालभेद्भुदयं ततः ॥
 आचम्याहुष्ठमानीय पादाहुष्ठेन दक्षिणम् ।
 निःस्त्रावयेद्वस्तजलमूर्द्धहस्तः समाहितः ॥
 हुत्वानुमन्त्रणं कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।
 अशीक्षणे ह्यमत्मानं यो जपेद् ब्रह्मणेति च ॥

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आद्वयमावास्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥
 पिण्डान्वाह्यार्थकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्ते नामिषेण तु ॥
 प्रतिपद्यभृतिर्ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं ह्युत्तरोत्तराम् ॥
 अभावस्याष्टकास्तिस्त्रः पौर्णमास्यादिषु विषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशीं तथा ॥
 त्रयोदशी मघा कृष्णवर्षासु त्वविशषतः ।
 नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥
 बालकानां च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ॥
 काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥
 अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
 संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥
 नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
 स्वर्गं तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥
 द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
 कर्मरम्भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥
 पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
 अह्नन्यह्नि नित्यं स्यात् काम्ये नैमित्तिकं पुनः ॥
 सन्निकृष्टमतिक्रम्य शोभियं यः प्रयच्छति ।
 स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
 तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥

अपूपश्च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रविष्टज्ञानो भक्षीभवति काष्ठवत् ॥
 मांसमारोहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता ।
 तन्मृताहनि संग्राप्ते पृथक् पिण्डे नियोजयेत् ॥
 धर्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
 अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥
 और्ध्वं दशाहमुत्कर्षं शेषस्य यद् वा भवेत् ।
 पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि ॥
 यद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाक् भवेत् ।
 नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥
 कुर्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः ।
 साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थे वैश्वविशेषतः ॥
 उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत् ।
 अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रुद्धैः पितृगणैश्च तैः ॥
 अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्भवेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत् ॥
 एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम् ।
 एतत्पञ्चविधं श्राद्धं ऋगुपुत्रेण सूचितम् ॥
 यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पावनम् ।
 शुद्धयेत् सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥
 दैविकं चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा सुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्रौ न कर्तव्यमहीरात्रमदर्शनात् ॥
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ।
 गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु ॥

गायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 गयां प्राप्यानुप्रज्ञेण यदि आदं समाचरेत् ।
 तारिताः पितरस्ते न स याति परमाङ्गतिम् ॥
 वाराहपर्वते चैव गयां चैव विशेषतः ।
 एवमादिष्वतीतेषु तुष्यन्ति पितररूपा ॥
 ब्रोहिभिश्च यवैर्माषैरङ्गिर्मूलफलेन वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥
 गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्माषैः प्रीणयते पितॄन् ।
 मृष्टान् फलरसानिघ्नान् मृदुकान् सस्यदङ्गिमान्
 विदार्याश्च करण्डाश्च आह्नकाले प्रदापयेत् ।
 लाजां मधुयुतां दद्याद् दध्नाच्छर्करया सह ॥
 दद्यात् आद्रे प्रयत्नेन शृङ्गां गजशुकैर्द्वकान् ।
 द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हरिणेन च ॥
 औरम्भेणाय चतुरः शाके नेह च पञ्च तु ।
 षण्मासांश्छागमांसेन रौरवेण च वै नतु ॥
 दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषाविकैः ।
 शशर्णवृकयोर्मसैर्मसानिकादशैव तु ॥
 सखत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
 सदैव सस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥
 कालशाकं महाशाकं खगलोहामिषं मधु ॥
 अनन्तान्येव च कल्पन्ते मूत्रान्यन्यानि सर्वशः ॥
 कृत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः ।

दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते ॥
 पिप्पलीकमुकं चैव तथा चैव मसूरकम् ।
 कश्मलालानुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारसं तथा ॥
 कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च ।
 राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषञ्च विवर्जयेत् ॥
 कीदृवान् कीविदारांश्च स्थलपाक्यामरीस्तथा ।
 वर्जयेत्सर्वयत्नेन आह्नकाले द्विजोत्तमः ॥
 इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान् ऋषींस्तथा ।
 पिण्डान्वाहार्यकं आह्नं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥
 पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान्देहपारगान् ।
 तीर्थं तद्व्यक्तव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥
 ये सोमपाननिरता धर्मज्ञा सत्यवादिनः ।
 व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥
 पञ्चाग्निरपरधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च ।
 बहवस्तु सुवर्णाश्च त्रिमधुर्वाथ वा भवेत् ॥
 तीनाविकेन च्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
 अथर्वशिरसोऽध्यत रुद्राध्यायी विशेषतः ॥
 अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षडङ्गवित् ।
 गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥
 अहिंसीपरता नित्यं अप्रतिग्राहिणस्तथा ।
 सत्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 असमानप्रवरगा असगीतोऽस्यैव च ॥

असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥
 भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम् ।
 अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तु वा ॥
 तदलाभे गृहस्थस्तु सुसुद्धः सङ्गवर्जितः ।
 सर्वालाभ साधकं वा गृहस्थं वा विभोजयेत् ॥
 प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातीह यतिर्भवे ।
 पलं वेदविद्वांस्तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥
 तस्माद्यज्ञेन योगीन्द्रमोक्षरज्जानतत्परम् ।
 भोजयेद्व्यक्तव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥
 एष वै प्रथमः कथ्यः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
 अनुकथ्यः स्वयं ज्ञेयः कदा सज्जिरमुच्छ्रितः ॥
 मातामहं मातुलस्य कस्मिन् श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्रं विजुषं सर्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥
 न आह्ने भोजयेन्नित्यं धनेः कार्प्योऽस्य संग्रहः ।
 पैशाचदक्षिणाहीनैर्व्यामुत्र फलमभ्यदः ॥
 कामं आह्ने ऽर्चयेन्नित्यं नाभिरूपमतित्वरम् ।
 द्विषतां हि हृदिर्भुक्तां भवति प्रेत्य निष्कलम् ॥
 तथानुचेदविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावती असते पिण्डान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ॥
 ततोऽहि असते प्रेत्य दीप्तान् स्थूलानध्रेमुखान् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स हताऽथवा ॥
 यत्रेते भुञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ! ।
 यश्च वेदश्च वेदीच विच्छेद्येत त्रिपूरुषम् ॥
 स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः आद्वादी न कदाचन ।

शूद्रप्रेष्योद्धतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥
 बध्नन्मोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितान्ननुरब्रवीत् ॥
 वेदविक्रयिणश्चैते आह्वादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्व्याः समुद्रमाः ॥
 असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये ॥
 अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 वृद्धश्रावकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदो जनाः ॥
 कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः ।
 यस्याश्रन्ति हवींश्चेते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥
 न तस्या सङ्गवेत् आह्वं प्रेत्यापि हि फलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥
 मिथ्याश्रमी च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्चर्मा कुनखी कुष्ठीश्वित्री च श्यावदन्तकः ॥
 क्रूरो वीजनकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ नास्तिकः ।
 मद्यपीवृषली सक्तो वीरहा दीधिषूपतिः ॥
 आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवेत्तिर्निराकृतिः ॥
 पौनर्भवः कुसीदीच तथा नक्षत्रदर्शकः ।
 गीतवादित्त्रशीलश्च व्याधितः काणएव च ॥
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णो तथैव च ।
 कन्याद्रोही कुण्डगोली अभिशक्तोऽथ देवलः ॥
 मितध्रुक्पिशुनश्चैव नित्यं नाय्या निक्कन्तनः ।

मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च ॥
 अनपत्यः कूटसाक्षी पाचकोरगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥
 तेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारत स्तथा ।
 द्विजनिन्दारतश्चैव ते वज्राः आङ्गकर्मिषु ॥
 क्षतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।
 मितघ्नः पारदार्यश्च मिथ्यापण्डितदूषकः ॥
 बहुनात किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
 निन्दितान्याचरन्ते ते वर्णाः आङ्ग प्रयत्नतः ॥

॥ इत्यौशनसंस्तुती चतुर्थोऽध्यायः ॥

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
 सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥
 श्वो भविष्यति मे आङ्गं पूर्वैद्युरभिवक्ष्यति ॥
 असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्ष्णैर्युतम् ।
 तस्य ते पितरः श्रुत्वा आङ्गकाल उपस्थिते ॥
 अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः ।
 ब्राह्मणास्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ॥
 वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यानि पराङ्गतिम् ।
 आमन्त्रिताश्च ये विप्राः आङ्गकाल उपस्थिते ॥
 वसेरन्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ।
 अक्रोधनोऽत्वरौ यत्र सत्यवादी समाहितः ॥
 भरमैथुनमध्वानं आङ्गभुग्वर्जयेज्जपम् ।
 आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ॥
 आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा मन्त्रयेत् द्विजः ।

स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटौहि जायते ॥
 आद्वे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यक् योनिषु जायते ॥
 निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं पांशुभोजनम् ॥
 निमन्त्रितश्च यः आद्वे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्मांसं पितरो भक्ष्यभोजनाः ॥
 तस्मान्निमन्त्रितः आद्वे नियतात्मा भवेद्द्विजः ।
 अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥
 शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भात् समाहितः ।
 समूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥
 दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्त्युभलक्षणम् ।
 शुचि देशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥
 नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत्क्रियते नरैः ॥
 अटव्यः पर्वताः पुण्या स्तीर्थान्यायतनानि च ।
 सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥
 तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेद् द्विजः ।
 असुरोपहतं सर्वं तिलैः शुष्यत्यजेन वा ॥
 ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 चोष्यं पेयं समृद्धं च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥
 ततो निवृत्ते मध्याह्ने लसलोमनखान् द्विजान् ।

अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेदन्तधावनम् ॥
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् ।
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्देवैश्च देवं तु पूर्वकम् ॥
 ततः स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
 पादमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥
 ये चात्र वित्रं देरन् विप्राः पूर्वं निर्मान्त्रिताः ।
 प्राङ्मुखान्वासनान्येषां सदर्भोपहितानि च ॥
 दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
 तेषूपवेशयेदितान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ॥
 अस्यभ्यमिति संकल्प्य त्वासिरंस्थे पृथक् पृथक् ।
 द्वौ देवे प्राङ्मुखौ पितृप्रत्य स्त्रीदङ्मुखास्तथा ॥
 एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहैष्वपि ।
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पञ्चैतान्विल्लरोहन्ति तस्मान्नैहेत विल्लरम् ॥
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥
 प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै विलोकात् सम्भवर्त्तते ॥
 प्राशयेदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारीव भोजनार्थमुपस्थितः ॥
 उपविष्टेषु यच्छास्त्रे कामन्नमपि भोजयेत् ।
 अतिथिं यत्नं नाश्नाति न तच्छास्त्रं प्रकाशयते ॥
 तस्मात् प्रयत्नात्तीर्थेषु पूजया अतिथयो द्विजैः ।
 अतीर्थं रमते आद्वै भुञ्जते ये द्विजातयः ॥

काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः ।
 होनाङ्गः पतितः कुठौ वणिक्पुक्कसनासिकः ॥
 कुक्कुटः शूकरश्चानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ।
 वीभत्समशुचिं क्लृप्त्वा न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥
 नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति ॥
 तत्सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्वदेवस्य पूजनम् ।
 यद्योपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्कुर्याद्विभूषणैः ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाच्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुपान्तस्तेष्वर्घ्यांश्च बुधः ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु न स्ततः ।
 यज्ञो देवप्रदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥
 क्षिप्वा चार्घ्यं तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संस्त्रावांश्च ततः सर्वान् पात्रीकुर्व्यात् समाहितः ॥
 पितृभिः सममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च ।
 अग्नीं करिष्येत्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपदीतवत् ।
 यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यं कुशपाणिना ॥
 प्राचीनावीतक्रः पितॄन् वैश्वदेवं तु होमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥
 सोमाय वै पितॄमने स्त्रधा नम इति जुवन् ।

अग्नये कथ्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥
 अन्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
 महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥
 ततस्तैरभ्यनुज्ञातो कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
 गोमयेनोपतिथ्योर्व्या कुर्यात् स्वस्यच दैवतम् ॥
 मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणं चोन्नतं शुभम् ।
 विरुल्लिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥
 ततः संस्तीर्य तत् स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 त्रीन् पिण्डान्निर्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥
 दाप्यपिण्डां स्तुत स्तुत निमृज्यास्तेषामग्निनाम् ।
 तेष्वदर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥
 उदकं तिनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवक्षिप्यावह्न्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥
 अथ पिण्डावगिष्टान् विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 षडप्यत्र नमस्कुर्यात् पितॄन् देवांश्च धर्मावित् ॥
 आहभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
 पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 माघानपूपान्विविधान्दद्यात् सरसपायसम् ।
 सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥
 अन्नञ्चैव यथाकामं विधिसम्बध्यपेयकम् ।
 यद्यदिष्टं द्विजन्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥
 धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधा कृत्वा ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥
 अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्य स्तथैव च ।

नाशूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नावृतं वदेत् ॥
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रोधेनैव च यद्वत्तं यद् दत्त्वं त्वरया पुनः ॥
 यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापीपपादितम् ।
 खिन्नगात्रो न तिष्ठेत् सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥
 न च पश्येत् काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पालेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥
 काञ्चनेन तु पालेण तथा त्वौदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥
 पाले तु मृगमये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥
 न पङ्क्त्या विषमं दद्यान् न याचेत् न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम् ॥
 भुञ्जीत वाग्यतोऽस्पृष्टं न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावद्दि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 बहूनां पश्यतां सोऽन्नः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ॥
 न किञ्चिद्वर्जयेत् श्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न माषं प्रतिषेधेत् न चान्यस्यान्नमीचयेत् ॥
 यो नाश्नाति द्विजोमाषं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य पशुतां याति सन्ततामेकविंशतिम् ॥
 स्वाध्यायं श्रावयेद्देवां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

इतिहासपुराणानि आङ्गकल्यान् सुशोभनान् ॥
 ततोऽन्यमुत्सृजेद् भुक्तेष्वग्रतो विकिरेद् भुवि ।
 पृष्ठा स्वदितमित्येव हस्मानाचामयेत्ततः ॥
 आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ।
 स्वस्थाः स्मेति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणा स्तदनन्तरम् ॥
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेद्येत् ।
 यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तेर्द्विजैः ॥
 पित्रोः स्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु सूतृतम् ।
 सम्पन्नमत्याभ्युदये दैवेनोच्यत इत्यपि ॥
 विस्तृत्य ब्राह्मणांस्तान् वै देवपूर्वन्तु वाग्यतः ।
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥
 दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अज्ञा च नो मा वरगमद् बहु द्रियञ्च नोऽस्त्विति ॥
 पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नी जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत्तत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥
 मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात्पत्न्यैः सुतार्थकः ।
 प्रक्षाल्यहस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥
 ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
 पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥
 नोदौक्षेत् तदुच्छिष्टं यावन्नालं गतोरविः ।
 ब्रह्मचर्यां चरेतान्तु दम्पती रजनीं तु ताम् ॥
 दत्त्वा आङ्गं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
 महारौरवमासाद्य कौटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥
 शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।

स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विसर्जयेत् ॥
 आङ्गं दत्त्वा परं आङ्गं भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥
 एष वोऽभिहितः सम्यक् आङ्गकल्पः सनातनः ।
 आमं निवत्त यन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥
 अग्निरध्वगो वापि तथैव व्रसनावितः ।
 आमआङ्गं द्विजः कुर्याद् वृषलस्तु सदैव हि ॥
 आमआङ्गं द्विजः कुर्याद्विधिज्ञः अन्नयान्वितः ।
 तेनाग्नीं करणं कुर्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्वपेत् ॥
 यो हि तद् विधिना कुर्याच्छ्राङ्गं संयतमानसः ।
 व्रपेतकल्मषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम् ॥
 तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन आङ्गं कुर्याद् द्विजोत्तमः ।
 आराधितो भवेद्दीयस्तेन सम्यक् सनातनः ॥
 अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्धनो द्विजः ।
 तिलोदको स्तुर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥
 न जीवत्पितृको दद्याद्दीमानां वा विदीयते ।
 तेषां चापि समादद्यात्तेषां चैवे प्रचक्षते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 यो यस्य म्रियते तस्मै दियं मान्यस्य ते न तु ॥
 भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्तितः ।
 न जीवन्तं मतिक्रम्य ददाति श्रयते श्रुतिः ॥
 दामुष्यायणको दद्याद्दीजहेतु स्याद्विदुः सः ।
 रिक्तया भार्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥
 अनियुक्तः सुतो यस्तु शुकतो जायते त्विह ।

प्रदद्याद्वीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥
 द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे वीजिने यथा ।
 कीर्त्तयेदथ वैकस्मिन् वीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥
 मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।
 आशीचत्वनिरीक्षाणः काम्यं कामयते पुनः ॥
 पूर्वार्हो चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।
 दैवं तत् सर्वमेवं स्यान्न वै कार्य्या बहिः क्रिया ॥
 दर्भाश्च परितः स्थाप्या रुदा स भोजयेद् द्विजान् ।
 नान्दीमुखश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ।
 मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ॥
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ।
 दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥
 प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
 स्थण्डिलेषु विचितेषु प्रतिमांसु द्विजातिषु ॥
 पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।
 पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥
 अकृत्वा मातृयागञ्च यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।
 तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥
 इत्यौशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

दशाहं प्राहुराशीचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
 मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ! ॥
 नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
 न कुर्यादहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥

शुचिरक्रोधनस्त्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्विजान् ।
 शुष्कान्नेन फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥
 न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्यः समाचरेत् ।
 सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति ।
 सूतके सूतकाच्चैव वर्जयित्वा दणं पुनः ॥
 अधीयानस्तथा यज्वा वेदविच्चाऽपि यो भवेत् ।
 चतुर्थे पञ्चमे वाङ्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥
 स्पृश्यात्तु सर्वमेवैते स्नानात्तु दशमाहनि ॥
 दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमाशौचन्दासनिर्गुणे ।
 एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुश्चैकदिने एचि ॥
 दशाहान्नु परं सम्यगधीयीत जुहोति च ।
 चतुर्थे त्वस्य संस्पर्शो अनुराह प्रजापतिः ॥
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
 ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
 प्राक् संस्काराच्चिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥
 जन्मद्विवर्धगे प्रेते मातापितृस्तदिष्यते ।
 त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदिहात्यन्तनिर्गुणः ॥
 अदन्तजातमरणे मातापितृस्तदिष्यते ।
 जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्यात् यत्र विनिर्णयः ॥
 अदन्तजन्मनः सद्य आचीलादिकरात्रकम् ।
 त्रिरात्रमुपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥
 जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
 मातुश्च सूतकाति स्यात् पिताऽस्य स्पृश्य एव हि ॥

सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु ।
 ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥
 अथोद्धं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
 एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूद्धं विरात्रकम् ॥
 आदन्तजातमरणं सन्भवेद्यदि सत्तमाः ! ।
 एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥
 व्रतादेशात् सपिण्डानां गर्भस्त्रावाच्च पाततः ।
 गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥
 यथेष्टाचरणादुज्जाती विरात्रादिति निर्णयः ।
 सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥
 शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे द्विरात्रकम् ।
 मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥
 अर्द्धवृत्तिजनाशौचमूर्ध्वमन्येन युज्यति ।
 देशान्तरगतः शुक्ला सूतकं श्राव एव वा ॥
 तावदप्रयतोऽन्ये वा यावच्छेषः समाप्यते ।
 अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां विरात्रकम् ॥
 तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सरादुव्रती ।
 वेदांश्च यस्त्वधीयानो न भवेत् वृत्तिकर्षितः ॥
 सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ।
 स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥
 सपिण्डानां विरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अहस्थदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥
 द्विवर्षं जन्ममरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोदरः सद्य आचीलादेकरात्रकम् ॥

आत्रतानां तिरातं स्याद्दशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे तिरातं स्यादशौचकम् ॥
 एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
 पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ।
 एकरातं समुद्दिष्टं गुरौ सत्रह्यचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्रग्रहं पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥
 तिरातं स्यात्तथाचार्ये भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्यपुत्रपत्न्योश्च अहीरातमुदाहृतम् ॥
 एकरातमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च ।
 एकरातं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥
 तिरातं श्वश्रुमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगीत्रे संस्थिते सति ॥
 शुद्धेत् द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
 क्षत्रविट् शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य सेवकाः ।
 तेषामशेषं विप्रस्य दशाहात् शुद्ध्यति ॥
 राजन्यवेश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
 षड्रातं वा तिरातं वाऽपेक्षकत्रक्रमेण हि ॥
 वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रैश्चाशौचमेव तु ।
 अर्धमासोऽथ षड्रातं तिरातं द्विजपुङ्गवाः ! ॥
 शूद्रक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वशौचमिष्यते ।
 षड्रातं द्वादशाहञ्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ॥

अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवा. । ।
 शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ॥
 दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ।
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य बन्धुवत् ॥
 अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुद्धयति ।
 यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभात् क्रान्तमानसः ॥
 दशाहेन द्विजः शुद्धेयत् द्वादशाहेन भूमिपः ।
 अर्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
 षड्रात्रेणाथवा सप्ताविरात्रेणाथवा पुनः ।
 अनाथश्चैव निर्बन्धुं ब्राह्मणं धनवर्जितम् ॥
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ।
 अपरस्त्रेत्परं वर्णमपरश्चापरो यदि ॥
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्यात् द्व्यहे सति ।
 शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राण्यायामशतं पुनः ॥
 अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ।
 विरातं स्यात्तथाऽशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ॥
 अन्यथा चैव स ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ।
 अनस्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा ॥
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ।
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ॥
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति ।
 य स्तेषामन्नमश्नाति स तु देवाऽपि कामतः ॥
 तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ।
 यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।

तावेत्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥
 दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनान्नो रवेदने ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्डं सप्तपौरुषम् ॥
 ऊर्ध्वनाच्चैव सापिण्ड्य माह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम् ।
 कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥
 सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥
 विषादुग्रपहतानाञ्च विदुग्रता पार्थिवैर्द्विजैः ।
 सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥
 अग्निमेरुप्रपतने विषोषान्यपराशने ।
 गोब्राह्मणान्ते सद्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥
 नष्टिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सङ्गिः पतिते च तथा मृते ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्येष्टिर्नास्त्रिसञ्चयः ।

न चाशुपातः पिण्डे च कार्यं आदादिकं क्वचित् ॥
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 सहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥
 अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥
 जाते कुमारि तदहं आमं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुलसर्पिषः ॥
 फलानौलुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तीर्थं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥
 आशौचिनो गृहात् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
 आहिताग्निर्यथान्यायं दातव्यं त्रिभिरग्निभिः ॥
 अनाहिताग्निगृह्येण लौकिकेनेतरैर्हिजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥
 दाहः कार्थी यथान्यायं सपिण्डैः अद्वयान्वितैः ।
 सकृत्प्रसिञ्चे दुदकं नाम गोलेण वाग्यतः ॥
 दशाहं बान्धवैः सार्धं सर्वं चैवार्द्रं वाससः ।
 पिण्डं प्रतिदिनं दद्याुः सायं प्रातर्यथाविधि ॥
 प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद् द्विजान् ।
 दितौयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकम् सवान्धवैः ॥
 सर्वैरस्थां सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
 विपूर्वं भोजयेद्विप्रान्युत्तमान् अद्वया शुचीन् ॥
 पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
 अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवय्यात्रं तु तद्विदुः ॥
 एकादशेऽहनि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।

द्वादशे वाथ कर्त्तव्यं मग्निदैस्त्वथवाऽहनि ॥
 एकं पवित्र मेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च ।
 एवं मृतेऽङ्गि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥
 सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णं सम्वत्सरे पुनः ।
 कुर्यात् चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ! ॥
 प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रभासेचयेत्ततः ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥
 सपिण्डीकरणश्चाङ्गं देवपूर्वं विधीयते ।
 पितृनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥
 ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया ।
 यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥
 मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत् ।
 दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्म्मतः ॥
 पार्वणेन विधानेन साम्बत्सरिकमिष्यते ।
 प्रतिसम्बत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥
 मातापितोः सुतैः कार्यं पिण्डदानादि किञ्चन ।
 पत्नीकुर्यात् सुताभावे पत्न्याभावे तु सोदरः ॥
 एष वः कथितः समग्रकुलहस्त्यानां यथाविधि ।
 स्त्रीणाञ्च भर्त्तृशुश्रूषा धर्म्मो नान्य इहेष्यते ॥
 यः स्वधर्म्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम् ॥

इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तम् ॥

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 महापातकिनस्त्वे ते यः स तैः सह सम्बसेत् ॥
 सम्बत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन्वै पतितो भवेत् ॥
 याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेत् ज्ञात्वात् सहभोजनमेव च ॥
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विजः ।
 सम्बत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥
 ब्रह्महा वा दशाब्दानि कुण्ठीकृत्वा वने वसेत् ।
 भैक्ष्यं चात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥
 ब्रह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्द्य च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत् ॥
 असङ्कराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥
 कुर्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेद्दग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
 दीर्घमामयिनं विप्रं कृत्वा नामयिनं तथा ॥
 दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृतके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥
 सवस्त्रं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।

ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्टा वा सेतुदर्शनम् ॥
 सुरापस्तु सुरां तप्तमग्निवर्णां पिवेत्तदा ।
 निर्दग्धकायः स तदा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकटद्वयमेव वा ।
 पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात्ततः ॥
 जलाद्र्वासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत्तत्पापशान्तये ॥
 स्वर्णस्तेयी सकृद्विप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥
 गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्वन्यात्तु तं स्वयम् ।
 स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणरूपसाथ वा ॥
 करेणादाय मुसलं लगुडं वाथ घातिनम् ।
 सञ्चित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥
 राजा न स्तेन मर्द्दीत मुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि शाधि माम् ॥
 शासनादपि मोक्षाद्वा ततः स्तेयादिमुच्यते ।
 अशासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम् ॥
 तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम् ।
 चौरवासा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद् ब्रह्मणो व्रतम् ॥
 स्नात्वाश्वमेधावभृते मृतः स्यादथ वा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥
 चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥
 गुरुभार्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः ।

उपगूहेत् स्त्रियं तप्तां कान्तां कालायसौक्यताम् ॥
 स्वयं वा शिश्रुषणे उत्कल्यादथवाञ्जलौ ।
 आतिष्ठेद्वक्षिणामाशा मा निपातमजिह्वतः ॥
 गुर्वर्थे बहवः शुद्धे चरेद् वा ब्रह्मणी व्रतम् ।
 शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥
 अधःशयीत निरतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 कच्छच्चाब्दचरेद्विप्रश्चीरवासाः समाहितः ॥
 अश्वमेधावभृतके स्नात्वा मुचेद् द्विजोत्तमः ।
 कालेऽष्टके वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥
 स्थानासनाद्यं विचरेद्धनोऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायी विभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः ।
 पतितैः सम्प्रयुक्तानां मयं गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते हिजः ॥
 सक्तत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकच्छं चरेदाथ सम्बत्सरमतन्द्रितः ॥
 घ्राण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्थमाचरेत् ।
 एभिः पूतै रथो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् ॥
 कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 कुर्याद्वनशनं विप्रः पुण्यतीर्थं समाहितः ॥
 जले वा प्रविशेद्ग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।

न ह्यन्या दुष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

॥ इत्यौशनसस्मृतौ अष्टमोऽध्यायः ॥

गत्वा दुहितरं विप्रं स्वसारं सा स्नुषामपि ।
 प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥
 मातृस्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् ।
 भागिनीयीं समारुह्य कुर्व्यात् कृच्छ्रादिपूर्वकम् ॥
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पितृष्वस्त्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मृतुरेव च ॥
 मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्या सखीं समारुह्य गत्वा श्रमालीं तथैव च ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
 उदक्यागमने विप्रस्त्रिरालेण विरुध्यति ॥
 क्षत्त्रीमैथुनमासांश्च चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 परार्कणायवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ।
 मण्डूकं नकुलं काकं विड्वराहञ्च मृषिकम् ॥
 श्वानं हत्वा द्विजः कुर्व्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम् ।
 पयः पिवेत्त्रिरात्रन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥
 मार्जारं चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनी व्रजेत् ।
 कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्व्यादश्वबधे द्विजः ॥
 अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
 बलाकं रङ्गवं चैव मृषिकं कृतलम्भकम् ॥
 वराहन्तु तिलद्रीणं तिलाटञ्चैव तित्तिरिम् ।
 शुकं द्विहायनं वत्सं कौञ्चं हत्वा त्रिहायनम् ॥

हत्वा हंसं बलाकञ्च वक्रटिडिभमेव च ।
 वानरञ्चैव भासञ्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥
 क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अक्रव्यादं वत्सतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥
 जीविते चैव तृप्ताय दद्यादस्थिमतां बधे ।
 अस्थ्नाञ्चैव हि हिंसायां प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 फलदानन्तु विप्राणां चेदनादाहिकं शतम् ।
 गुल्मवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥
 पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राणो विशोधनम् ।
 चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्यात् हत्वा प्रमादतः ॥
 मतिपूर्वं बधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा ग्रहस्य च ॥
 वापीकूपजलानाञ्च शुष्येचान्द्रायणेन तु ।
 द्रवप्राणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यधश्मनः ॥
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्ध्ये ।
 धान्यादिधनचीर्यं च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥
 तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च बलस्य च ।
 चेलचर्मभिप्राणाञ्च तिराजं स्यादभोजनम् ॥
 मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
 अयः कांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥
 एतदेव व्रतं कुर्याद् दिशफैकशफस्य च ।
 पक्षिणामीषधीनाञ्च हरेच्चापि च ग्रहं पयः ॥
 न मांसानां हतानान्तु देवे चान्द्रायणं चरेत् ।
 चपोष्य द्वादशाहं तु कुष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् ॥

नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत् ।
 श्वानं जग्ध्वाथ कृच्छ्रेण शुभर्चणं च शुध्यति ॥
 प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वणैव विधानतः ।
 शललञ्च बलाकञ्च हंसं कारण्डवं तथा ॥
 चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
 कपोतं टिट्ठिभं भासं शुक्रं सारसमेव च ॥
 जलीकं जालपातञ्च जग्ध्वा ह्येतद्व्रतञ्चरेत् ।
 शिन्धुमारं तथा माषं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥
 जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतद्देव व्रतञ्चरेत् ।
 कीकिलं चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा ॥
 गोमूत्रयावकाहारैर्मासेनैकेन शुध्यति ।
 जलेचरांश्च जलजान्यातुधानविपाप्रितान् ॥
 रत्नपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत् ।
 मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्थं वा यथाकृतम् ॥
 भुक्त्वा मासञ्चरेद्देतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुञ्जरं शिथुं कुक्कुटं रजकां तथा ॥
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
 पलाण्डुं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 वार्ताकुं तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ।
 अश्मातकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्ककुभ्यां शशभक्षणे ।
 अलावुं गृञ्जनं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत् ॥
 उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
 वृथा कसरसं यावत् पात्यसाऽपृषष्कुलीन् ॥

भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुद्धप्रति ।
 पीत्वा क्षीराख्यपेयानि ब्रह्मचारौ विशेषतः ॥
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुद्धप्रति ।
 अनिर्दशाया गोः क्षीरं माहिषं वार्क्षमेव च ॥
 गर्भिण्या वा विकल्पायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥
 गोमूत्रयावकाहारी सप्तरात्रेण शुद्धप्रति ।
 भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके स्मृतकेऽथवा ॥
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
 यस्य यज्ञयते नित्यं न यस्यायं न दीयते ॥
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राग्ने द्विजः ।
 अभोज्यागान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ॥
 अन्त्यसप्रात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकृच्छ्रमुदाहृतम् ।
 चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा संयक् चान्द्रायणं चरेत् ॥
 अज्ञानात् प्राश्य विष्मूत्रं सुरासंस्पर्शमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
 क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राशत्र मूत्रपुरीषकम् ।
 महासान्तपनं कुर्याच्छेषां मोहाद् द्विजातयः ॥
 भासमण्डूककुकुर वायसे कृच्छ्रमाचरेत् ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्षिष्टभोजनात् ॥
 क्षत्रियः स्नातकृच्छ्रं स्याद् वैश्यश्चैव त्रिकृच्छ्रकम् ।
 सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुद्धप्रति ।
 गोमूत्रयावकाहारः पीतशेषञ्च वा पयः ॥

आपो मूत्रपुरीषाद्यै रूपेताः प्राशयेद्यदि ।
 तदा सान्तपनं कुर्याद् व्रतं कायविशोधनम् ॥
 चाण्डालकूपभाण्डेषु यदज्ञानात् पिवेज्जलम् ।
 चरेत् सान्तपनं कच्छं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥
 चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
 तिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगवेन शुद्धयति ॥
 महापातकसंस्पर्शं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
 बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकच्छं समाचरेत् ॥
 अन्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत् ।
 तस्य पातकिसंसर्गात्पातकित्वमवाप्नुयात् ॥
 चतुर्विंशतिकच्छं स्याद् विवाहे त्वन्यकन्यया ।
 संसर्गस्य तद्विंशतिं स्यात् प्रायश्चित्तं सुतेन हि ॥
 दृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम् ।
 प्रमादाद्भोजनं कृत्वा तिरात्रेण विशुद्धयति ॥
 स्नानार्द्रो यदि भुञ्जीत अहीरान्नेन शुद्धयति ।
 बुद्धिपूर्वं तु कच्छेण भगवानाह पद्मजः ॥
 शुष्कं पर्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
 भुक्तोपवासं कुर्वीत चरेद्विप्रः पुनः पुनः ॥
 अज्ञानाद् भुक्तिशुद्ध्यर्थं मज्जानस्य विशेषतः ।
 भृत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्यकर्मणि ॥
 अभिचारमनर्हं च विभिः कच्छैर्विशुद्धयति ।
 ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ॥
 गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ।
 तैलाभ्यक्तः प्रभाते च कुर्यान्मूत्रपुरीषके ॥

अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्मणि मैथुने ।
 एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ॥
 विरात्रेण विशुद्धेऽत्र त्रिरात्रात् षडहं पुनः ।
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ॥
 कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्धयति ॥
 चरेच्च विधिना कृच्छ्रं मित्याह भगवान् प्रभुः ।
 अनाशकनिवृत्ता तु प्रव्रज्योपासिता तथा ॥
 आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ।
 पुनश्च जातकर्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ॥
 शुद्धो यस्तद् व्रतं सम्यक्चरेयुर्धर्मदर्शिनः ॥
 अनुपासितसिद्धस्तु तं व्यापकवशेन च ।
 अजस्रं संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥
 अकृत्वा समिधाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुद्धयति ॥
 उपासीत न चेत्सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नात्वा विशुध्यते नद्याः परिश्रान्तः सुसंयमात् ॥
 वैदिकानि च नित्यानि कर्माणि च विलीप्य तु ।
 स्नातकव्रतलीत्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥
 सम्बत्सरश्चरेत् कृच्छ्रं मनुच्छन्दे द्विजोत्तमः ।
 चान्द्रायणं चरेद् व्रत्या गोप्रदानेन शुद्धयति ॥
 नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥
 उद्ध्वयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।

तिरात्रेण विशुद्धेयत नग्नो न प्रविशेज्जलम् ॥
 षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाच्च शाकलान्नित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥
 नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 वेदधर्मपुराणाश्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥
 उद्बन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥
 उच्छिष्टो यदि नाचान्नश्चण्डालादीन् स्पृशेद्विजः ।
 उच्छिष्टं कृत्वा कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥
 चण्डालसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
 स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्धयति तत् स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥
 चण्डालसूतकशवैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद् यदि ।
 प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुद्धयति ॥
 अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धेग्रहि जीह्वमः ।
 आचमेत द्विशुद्धयति ग्राह्यं देवः पितामहः ॥
 विज्ञानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद्दष्टम् ॥
 चण्डालान्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्यात् द्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभस्थं नक्षत्रं महोरात्रेण शुद्धयति ॥
 सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायमत्रयं शुचिः ।
 पलाण्डुं लग्नुनं चैव घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्राहं सायं पयः पिवेत् ।

नाभेरुर्ध्वं स्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥
 स्यादेतन्निगुणं वाह्नोर्मूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥
 पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ॥
 अनातुरस्य निधनं कृच्छार्द्धेन विशुद्धयति ॥
 आहिताग्ने रूपस्थानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 ऋतौ गच्छेत् न भार्यायां सोऽपि कृच्छार्द्धमाचरेत् ॥
 विना हिरप्सु वा कुर्याच्छरीरं सन्निषेवतु ।
 सचेलो जलमाप्नुत्य गामालभ्य विशुद्धयति ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु त्र्यहं चोपवसेद् गृही ।
 अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कुर्यान्नदीषु च ।
 अकृत्वा शपथं विप्रो विप्रस्य विधिसंयुते ॥
 मृषेव यावकान्नेत्रे कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पन्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुद्धयति ॥
 च्छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेदुष्टतम् ।
 रक्षेदादित्यमशुचिं दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च ॥
 मानुष्यास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुद्धयति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम् ॥
 कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसम्बत्सरं व्रती ।
 हुङ्कारं ब्राह्मणसंगोक्ता त्वङ्कारन्तु गरीयसः ॥
 स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा तृणैर्नैव कर्णे बद्धा च वाससा ॥
 विवादे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।

अवगृह्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रनिपातने ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्याद्विशोधनम् ॥
 एकरात्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्रापनुत्तये ।
 देवर्षीणामभिसुखं षीवताक्रोशनाकृते ॥
 उलूकादि जनुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम् ।
 देवोद्यानेन यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्विजः ॥
 च्छिन्याच्छिन्नन्तु शुद्धार्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मूत्रं कृत्वा देहाद्विजोत्तमः ॥
 शिश्रस्योत्कृत्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम् ॥
 कृत्वा सम्यक् प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
 तैस्तु सन्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् ॥
 स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।
 प्रायश्चित्तं व्रतस्यास्य पित्वा तद्व्रतचारिणीम् ॥
 उद्वहेदभिरूपान्तमन्यथा प्रतितस्तु सः ।
 अपि राजन्यकवये वार्षिकब्राह्मणोव्रतम् ॥
 तस्यान्ते वृषभैकेन सहस्रं गोदानमाचरेत् ।

सर्पं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रवपु-
 सीसर्कास्यासनामङ्गिरेवमृत्स्नायुक्ताभिस्तेजसाञ्चोच्छिष्टानां
 भक्षनात्रिः । प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्त्युपलानां
 वज्रविदलरज्जुचर्मणाञ्चाङ्गिः शौचमिति ।

अपि चण्डालश्चपच स्मृष्टे वा विण्मूत्र एव च ।
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्त्वोच्छिष्टः सदाचरेत् ॥

पिता पितामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।
 तपोऽग्निहोतमन्त्रेषु न दोषः परिदेवने ॥
 अमावास्यायां यो ब्राह्मणं समुद्दिश्य पितामहम् ।
 ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
 संपूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 तथोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं तिलोचनम् ।
 दृष्ट्वेव प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।
 शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि ॥
 अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ।

समाप्ता औशनसस्मृतिः ॥

अथ अङ्गिरसस्मृतिः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
 प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥
 अन्त्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
 चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्धन्तु ब्रह्मक्षत्रविशं विदुः ॥ २ ॥
 रजकशस्त्रकारश्च नटोवरुड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिक्षाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ ३ ॥
 अन्त्यजानां गृहे तीर्थं भाण्डे पर्युषितञ्च यत् ।
 प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदेव हि समाचरेत् ॥ ४ ॥
 चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्जानात् पिवते यदि ।

प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५ ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तदर्हन्तु चरेद्वैश्याः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
 अज्ञानात् पिवते तीर्थं ब्राह्मणस्त्वन्यजातिषु ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ ८ ॥
 क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्धेन शुध्यति ॥ ९ ॥
 वैश्यान् तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोथ रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १० ॥
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टौ स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीली वस्त्रस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीय न दुष्यति ॥ १२ ॥
 पालने विक्रय चैव तद्वृत्ते रूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रेर्व्यपोहति ॥ १३ ॥
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४ ॥
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५ ॥
 नीलीदारु यदा भिन्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ १६ ॥
 नीलीवृक्षेण प्रकृन्तु अवमश्नाति चेद्विजः ।

आहार वमन कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७ ॥
 भक्षन् प्रमादतोनीलीं द्विजातिस्त्व समाहितः ।
 त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितम् ॥ १८ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनोयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥ १९ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाके अपितं भवेत् ।
 तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २० ॥
 मृते भर्त्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
 भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥ २१ ॥
 नील्या चोपहृते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
 देवद्रोण्यां वृषोत्सर्गं यज्ञे दाने तथैव च ।
 अत्र स्नानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥ २३ ॥
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भुम्यश्चिर्भवेत् ।
 यावद्वादशवर्षाणि अतज्जङ्घं शुचिर्भवेत् ॥ २४ ॥
 भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ॥
 एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५ ॥
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीडयते ।
 चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६ ॥
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
 गवा प्रभवता घातैः पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ २७ ॥
 अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 सपल्लवश्च साग्रश्च दण्डद्वयमधीयते ॥ २८ ॥
 दण्डादुक्ताद्यदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् ।

द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २८ ॥
 शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्मनिर्मोचने तथा ।
 दशरात्रं चरेत् कच्छं यावत् स्वस्थोभवेत्तदा ॥ २९ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकञ्चोपजायते ।
 एतदेव हितं कच्छमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१ ॥
 असमर्थस्य बालस्य पिता वा यदि वा गुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्भस्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२ ॥
 अश्रीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवापूतघोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्नि स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३ ॥
 भूर्च्छिते पतिते चापि भवि यष्टिप्रहारिते ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४ ॥
 स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थ्यं ह्यङ्गि विशुध्यति ।
 कुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५ ॥
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
 अशुच्यन्ता न तेन स्नात्वासां दैकारिकं हि तत् ॥ ३६ ॥
 साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३७ ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थ्यं ह्यङ्गि शुध्यति ॥ ३८ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
 उपोष्य रजनोमिकां पञ्चम्येन शुध्यति ॥ ३९ ॥
 द्वावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनङ्गती ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ४० ॥
 गण्डूष पादशौचञ्च न कुर्यात् कांस्यभाजने ।

भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमन्त्रेण शुध्यति ॥ ४१ ॥
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भूमौ निःक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२ ॥
 गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु
 भस्मना दशभिः शुद्धेयत् काकेनोपहते तथा ॥ ४३ ॥
 शीचं सौवर्णरूप्याणां वायुनार्कन्दुरश्मिभिः ॥ ४४ ॥
 रेतःस्पृष्टं श्वस्पृष्टमाविकृञ्च न दुष्यति ।
 अङ्गिर्मुदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५ ॥
 शुष्कमन्नमविप्रस्थं भुक्त्वा समाहृत्यच्छति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ४६ ॥
 पयोद्धि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 तैलं संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ४७ ॥
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्तानि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८ ॥
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्जन्तमपि पातयेत् ॥ ४९ ॥
 अप्रणामे तु शूद्रेऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५० ॥
 दशाहाच्छुध्यते विप्रोद्वादशाहेन भूमिपः ।
 पात्निकं वैश्य एवाह शूद्रोमासेन शुध्यति ॥ ५१ ॥
 अग्निहोत्रे च यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥ ५२ ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान् ।
 बस्यन्तं तस्य ते पुत्रा अन्वाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५३ ॥

शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
 तद्विज्जेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ५४ ॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य च पर्वसु ।
 वैशेष्यापत्सु भुञ्जीत न शूद्रेऽपि कदाचन ॥ ५५ ॥
 ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं क्षत्रियान्ने पशुस्यथा ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम् ॥ ५६ ॥
 अमृतं ब्रह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ५७ ॥
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ५८
 सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 पिवेत् पानीयमन्नानाङ्गुष्ठे भक्तमथापिवा ॥ ५९ ॥
 उत्तार्थाचम्य उदकमवतीर्थ्य उपस्पृशेत् ।
 एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्वितः ॥ ६० ॥
 अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
 आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्जनम् ॥ ६१ ॥
 पादुकासनमारूढोगीहात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
 छेदयेत्तस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ ६२ ॥
 अग्निहोत्रे तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 एते वै पादुकैर्यान्ति शेषान्दण्डेन न ताडयेत् ॥ ६३ ॥
 जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूडान्ते भोजनं नवम् ।
 असपिण्डेन भोक्तव्यं चूडस्यान्ने विशेषतः ॥ ६४ ॥
 याचकान्नं नवश्चाहमपि सूतकभोजनम् ।
 सारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६५ ॥

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते ।
 तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूसा प्रगीयते ॥ ६६ ॥
 पूर्वश्च स्त्रावितीयश्च गर्भोयश्चाप्यसंस्कृतः ।
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७ ॥
 राजाद्यैर्ह्यभिर्मांसैर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी ।
 तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्योविधीयते ॥ ६८ ॥
 भर्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
 तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ७९ ॥
 अनपत्या तु या नारी नास्त्रीयात्तद्गृहेऽपि वै ।
 अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ ८० ॥
 स्त्रियाधनन्तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्यधोगतिम् ॥ ८१ ॥
 राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवी मलम् ॥ ८२ ॥
 इत्यङ्गिरसा महर्षिणा प्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥
 यमस्मृतिः ॥

—००—

अथातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
 चतूर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
 जलाग्न्युदन्धनभ्रष्टाः प्रब्रज्यानशनच्युताः ।
 विषप्रपतनप्रायश्चरुघातच्युताश्च ये ॥ २ ॥
 सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवहिष्कृताः ।
 चान्द्रायणेन शुद्धयन्ति तप्तकच्छद्वयेन वा ॥ ३ ॥
 उभयावसिताः पापा येऽप्यास्यशरणाच्युताः ।

इन्दुद्वयेन शुद्धयन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४ ॥

गोब्राह्मणहन'दग्धा मृतमुद्वन्धनेन च ।

पाशंतसैव च्छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५ ॥

कृमिभिर्ब्र'णसंभूतैर्मक्षिकाश्चोपघातितः ।

कृच्छ्राच्च' संप्रकुर्वीत शक्त्वा दद्यान् दक्षिणाम् ॥ ६ ॥

ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशीणितसम्भवे ।

कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुद्धयति ॥ ७ ॥

यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।

ज्ञात्वा भुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८ ॥

कुक्कुटाण्डप्रमाणान्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।

अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९ ॥

एकैकं वर्द्धयेच्छुक्लैकृष्णपक्षे च क्वासयेत् ॥

अमावासंया न भुञ्जीत एष चान्द्रयणीविधिः ॥ १० ॥

सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।

तप्तकृच्छ्रचरेद्विप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११ ॥

प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।

पूतस्तदहरेवापि ब्रह्मलोके परत्र च ॥ १२ ॥

यावदेकः पृथक्द्रव्यः प्रायश्चित्ते न शुध्यति ।

अपरास्ते न च स्पृश्यास्तेऽपि सर्वेविगर्हिताः ॥ १३ ॥

अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याअसंपाठ्या विवाहिनः ।

पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋक्थभागिनः ॥ १४ ॥

ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।

प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्योऽपि बान्धवः ॥ १५ ॥

अतोबालतरस्यपि नापराधी न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चिन्नं न विद्यते ॥१६॥
 अग्रीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः ।
 प्रायश्चित्ताहं महन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ १७ ॥
 अस्तंगतो यदा सूर्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः ।
 संस्पृष्टास्तु तदा कैश्चित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१८॥
 जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतं च यज्जलम् ।
 तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्व्वे ते शुचयः स्मृताः ॥१९॥
 दासनापितगोपालकुलमिवाहंसीरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मनं निवेदयेत् ॥ २० ॥
 अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यवुधा नराः ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१॥
 प्राप्ते द्वादशमे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
 मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥२२॥
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रसस्त्रलाम् ॥२३॥
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असंभाष्यो ह्यपाङ्क्तयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥२४॥
 बन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः ।
 शूद्रो तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्त्रला ॥ २५ ॥
 यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः ।
 तज्ज्ञेयभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षे व्यपोहति ॥ २६ ॥
 स्ववृषं या परित्यज्यान्ववृषेण ब्रह्मस्यतिः ।
 वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्रो वृषली भवेत् ॥२७॥
 वृषलीकेन पीतस्य निःश्वासीपहतस्य च ।

तस्याञ्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८ ॥
 श्वितकुष्ठी तथा चैव कुन्खी श्यावदन्तकः ।
 रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनोमत्सरस्तथा ॥ २९ ॥
 दुर्भगोहि तथा षण्डः पाषण्डी वेदनिन्दकः ।
 हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानाञ्च याजकः ॥ ३० ॥
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धोयाचकोविधयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१ ॥
 एते आर्द्धे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥
 ततोद्देवस्तकश्चैव भृतकोवेदविक्रयी ।
 एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत् ॥ ३३ ॥
 एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवामर्हर्षिभिः ॥ ३४ ॥
 अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
 अन्ते वार्द्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥ ३५ ॥
 महिषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।
 तान् दोषान् क्षमते यस्तु सवै माहिषिकः स्मृतः ॥ ३६ ॥
 समार्घन्तु समुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति ।
 स वै वार्द्धुषिकोनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७ ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः
 अश्नन्ति पितरस्तावदुयावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८ ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्र तर्पिताः ।
 पितृभिः स्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनंहविः ॥ ३९ ॥
 यावतो ग्रसते ग्रासान् हवप्रकवेप्रषु मन्त्रवित् ।
 तावतोग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४० ॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।

उपोषा रजनौमेकां पञ्चगवेन शुद्धयति ॥ ४१ ॥

अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।

तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२ ॥

यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सम्भोजनहिरण्यकैः ।

तावच्चौर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३ ॥

यदेष्टितं काकवलाकचिल्लैरमेध्यलिसंतु भवेच्छरीरम् ।

गोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः

ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।

ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तच्चात्रेणैव शुद्धयति ॥ ४५ ॥

अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।

रेतोमूलपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४६ ॥

पद्मोडुस्वरविल्लाञ्च कुशाश्वत्यपलाशकाः ।

एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेणैव शुद्धयति ॥ ४७ ॥

यः प्रत्यवसितोविप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।

अनाहिताग्निर्वर्त्ततं गृहित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८ ॥

आचरेत्क्षीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।

जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥ ४९ ॥

तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।

शोषयित्वा प्रतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५० ॥

देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।

उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१ ॥

रथ्याकर्मतोयानि नावायस तृणानि च ।

भारुतार्कणं शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ५२ ॥

आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः ।

स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत्तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥ ५३ ॥

रजकश्चर्मकारश्च नटोवरुड एव च ।

कैवर्त्तमेदभिज्ञाश्च सप्तैते चान्यजाः स्मृताः ॥ ५४ ॥

एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५ ॥

स्त्रीणां रजस्वलानान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत् ।

प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५६ ॥

स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु सगोत्राश्च सभर्तृकाम् ।

कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७ ॥

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।

कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८ ॥

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।

पादहीनं चरेत् पूर्वा पादार्द्धेन तु तथोत्तरा ॥ ५९ ॥

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।

कृच्छ्रपादं चरेत् पूर्वा तदर्द्धेन तु तथोत्तरा ॥ ६० ॥

स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बूकरासभैः ।

तावन्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१ ॥

स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।

प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२ ॥

विप्रः स्पृष्टोनिशायाश्च उदक्या पतितेन च ।

दिवानीतेन तोयेन स्नापयेच्चाग्निसन्निधौ ॥ ६३ ॥

दिवाकर्ं रश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।

सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥ ६४ ॥

अपः करनखस्पृष्टाः पिवेदाचमने द्विजः ।

सुरां पिवति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५ ॥
 खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यद्ध्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६ ॥
 रोधने बन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
 यत् यत् मृता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८ ॥
 दाक्षणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्दिगुणं भवेत् ।
 अर्द्धकृच्छ्रन्तु खाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६९ ॥
 शस्त्रघाते त्रिकच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७० ॥
 कृच्छ्रेण वस्त्रघातेऽपि गोघ्नश्चेति विशुद्धयति ।
 योवर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१ ॥
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या चतुर्थे सशिखं वपेत् ॥ ७२ ॥
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रान्त्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्याद् वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३ ॥
 स्रज्जान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेद्ङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं स्मृतम् ॥ ७४ ॥
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत् ॥ ७५ ॥
 चत्वारि खलु कर्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥ ७६ ॥
 आहारज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रा श्रियो निवर्त्तन्ते स्वाध्याये मरणं ध्रुवम् ॥ ७७ ॥

अज्ञानाच्च द्विजश्रेष्ठ ! वर्णानां हितकाम्यया ।

मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥ ७८ ॥

इति यमप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।

दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १ ॥

परेषां परिवादिषु निवृत्तमृषिसत्तमम् ।

विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २ ॥

अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगविचमम् ।

आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥

भगवन् ! मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा ।

चरेयुर्धर्माकार्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४ ॥

यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।

कृषिकर्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५ ॥

देयञ्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम् ।

बालानां स्तन्यपानादिकार्यञ्च परिपालनम् ॥ ६ ॥

एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः ।

गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन् ! ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।

दृष्ट्वा ऋधौतुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८ ॥

बालानां स्तनपादादिकार्यं दोषो न विद्यते ।

विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ॥ ९ ॥

गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।

केविदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे ॥ १० ॥

औषधं लक्षणञ्चैव के हृदुष्यन्नभोजनम् ।

प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११ ॥
 अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत् ।
 अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२ ॥
 त्रग्रहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्रग्रहम् ।
 पादः सायं त्रग्रहं पादः प्रताभीर्ज्यं तथा त्रग्रहम् ॥ १३ ॥
 प्रातः सायं दिनार्द्धञ्च पादोऽनं सायवर्जितम् ॥ १४ ॥
 प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
 अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५ ॥
 पाकमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
 योजने पादहीनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६ ॥
 घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्यते ।
 चरेदर्द्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७ ॥
 दमने वा निरोधे वा संघाते चैव योजने ।
 स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोऽनमाचरेत् ॥ १८ ॥
 पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
 निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥ १९ ॥
 प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोऽनं क्षत्रियश्चरेत् ।
 कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २० ॥
 द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ स्तनौ दुहेत् ।
 द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि ॥ २१ ॥
 दमतामर्द्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते ।
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२ ॥
 हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवश्च जिघांसिनाम् ॥ २३ ॥

अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
 नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २४ ॥
 न नारिकेलबालाभ्यां न मुञ्चेन न चर्मणा ।
 एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम् ।
 पादलग्नान्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६ ॥
 वप्रापन्नानां बह्ननान्तु रोधने बन्धनेऽपि च ।
 भिषज्जिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् ॥ २७ ॥
 मृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गं च लाङ्गूलस्य च कर्त्तव्यम् ।
 सप्तरात्रं पिवेद्दुग्धं यावत्स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावत् कं भक्षयेद्द्विजः ।
 एतद्विमिश्रितं चैवमुक्तञ्चोशनसा स्वयम् ॥ २९ ॥
 देवद्वीण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
 एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३० ॥
 एका पादात्तु बहुभिर्देवाद्यापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥
 यन्त्रेण गोश्विकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यत्र कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२ ॥
 सरोम प्रथमे पादे द्वितीये श्लक्षुकत्तनम् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३ ॥
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥
 कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःसृतम् ।

स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥

प्रपास्वरण्येषु जलेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत् ।

श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगवेन शुद्धिः ॥ २ ॥

न दुष्येत् सन्तताधारा वातोद्धूताश्च रेणवः ।

स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥

आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।

आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ४ ॥

अन्येस्तु खानिताः कूपास्तङ्गागानि तथैव च ।

एषु स्नात्वा च पीत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ५ ॥

उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम् ।

सर्वं शुद्ध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ॥ ६ ॥

सूर्यरश्मिनिपातने मारुतस्पर्शनेन च ।

गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ॥ ७ ॥

अस्थिचर्मादियुक्तान्तु खराश्वोद्धोषदूषितम् ।

उज्जरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥

कूपो मूत्रपुरीषेण क्षीवनेनापि दूषितः ।

श्वशृमालखरोद्गैश्च ऋवप्रादैश्च जुगुप्सितः ॥ ९ ॥

उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्तपिण्डान् समुद्धरेत् ।

पञ्चगव्यं नृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १० ॥

वापीकूपतङ्गागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।

कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११ ॥

यश्च कूपात् यिवेतोयं ब्राह्मणः श्वदूषितात् ।

कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयोभवेत् ॥ १२ ॥

अस्त्रिन्ने नाप्यभिन्नेन श्वेन परिदूषिते ।

पीत्वा कूपे ह्यहीरात् पञ्चगवेन शुध्यति ॥ १२ ॥
 क्लिन्ने भिन्ने श्वे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
 शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा ॥ १४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥
 अन्यजातिमविज्ञातो निवसेद्यश्च वेश्मनि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १ ॥
 चान्द्रायणं पराकीवा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने श्वदूषिणाम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगवेन शोधनम् ॥ ४ ॥
 बालोवृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां ग्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥
 अशौतियस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनघोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियोवप्राधितएव च ॥ ६ ॥
 न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुहृदापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥
 अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृशते ।
 शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणीयेषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्किल्बिषं भवेत् ॥ ९ ॥
 पूर्णोऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
 अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमः ॥ १० ॥

समाप्तमिति नो वाच्यं विषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यं सुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११ ॥
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
 सम्यक् कर्तुरपायं स्याद्दृती च फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णं वर्णं विधीयते ॥ १ ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तद्वन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २ ॥
 भुक्तोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
 जपञ्चिरातमश्रूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
 चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विष्णुने च कृते द्विजः ।
 प्रायश्चित्तं तिरातं स्यात्सुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५ ॥
 पानमैथुनसम्पर्कं तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्यजैस्तथा ॥ ६ ॥
 एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 भोजने च तिरातं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च ॥ ७ ॥
 मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 दिनमेकं तथा मृचे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८ ॥
 एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणम् ॥ ९ ॥
 वृक्षारूढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।

फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १० ॥

ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।

एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ११ ॥

येन केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ १२ ॥

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।

अनभुञ्क्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥

ब्राह्मणसु विरात्रेण पञ्चगवेन शुध्यति ।

क्षत्रियसु विरात्रेण पञ्चगवेन शुध्यति ॥ २ ॥

चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।

व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३ ॥

पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् ।

ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रोदानेन शुध्यति ॥ ४ ॥

ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।

अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५ ॥

उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानाद् द्विजो यदि ।

शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा विरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६ ॥

ब्राह्मण्या सह योऽश्लीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।

न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७ ॥

उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्लीयात् पिवतेऽपि वा ।

प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा ब्रवीत् ॥ ८ ॥

अन्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।

चान्द्रायणं तदर्द्धार्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ ९ ॥

विष्णून्तमक्षणे विप्रस्तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्याविधिः स्मृतः ॥ १० ॥
 उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
 शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभण्डं तथैव च ॥ ११ ॥
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
 वैशेयन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ १४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्तस्य यो विधिः ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १ ॥
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २ ॥
 स्नानं दानं तपोहीमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्तस्य धारणात् ॥ ३ ॥
 नीलीरक्तं यदा वस्तं ब्राह्मणोऽङ्गुष्ठं धारयेत् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
 रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५ ॥
 नीलीदारुं यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
 शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥
 नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।

अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ७ ॥

नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।

अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥८॥

भक्षयेद् यस्य नीलीन्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।

चान्द्रायणेन शुद्धिः संप्रादापस्तम्बोऽब्रवीन्मनिः ॥९॥

यावत्यां वापिता नीली तावती चाशुचिर्मही ।

प्रमाणं द्वादशान्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०॥

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।

वृत्तं रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १॥

रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते ।

अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥३॥

साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्तते ।

वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३ ॥

प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।

तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥४॥

अन्यजातिवपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ।

अहानि तान्यतिकमत्र प्रयाञ्चितं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥

विरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।

निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत् ॥६॥

रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ॥

विरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७॥

प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहन्तथा ।

तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वज्रिदर्शनात् ॥८॥

विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥ ६ ॥
 स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रै रलङ्कृताम् ।
 पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेष कर्म समाचरेत् ॥ ११ ॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुट्वायसैः ।
 सा तिरातीपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११ ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
 कृच्छ्रेण शुद्ध्यते विप्रस्तथा दानेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 एकशाखासमारूढा चाण्डाला वा रजस्वला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमचरेत् ॥ १३ ॥
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्ज्ञायते शुना ।
 रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४ ॥
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥ १५ ॥
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम् ।
 मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम् ॥ १६ ॥
 उदक्यां सुतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्द्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७ ॥
 चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि ।
 शेषाह्वात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १८ ॥
 उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १९ ॥
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
 सचेलशवनं कृत्वा दिनसप्तान्ते घृतं पिवेत् ॥ २० ॥

स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
एवमेव विशुद्धिः सप्रादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते ।
सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनेः ॥ १ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शुद्धोच्छिष्टानि यानि तु ।
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २ ॥
शीघ्रं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३ ॥
रेतस्स्पृष्टं श्वस्पर्शमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
अद्विर्मदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४ ॥
शुद्धमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५ ॥
पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
सम्बत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६ ॥
मुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनिः ॥ ७ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सहासनम् ।
शूद्रात्ज्ञानागमः कञ्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८ ॥
आहिताग्निस्तु योविघ्नः शूद्रान्नान्न निवर्त्तते ।
तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म तयोऽग्नयः ॥ ९ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योगधिगच्छति ।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा ह्यन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः ॥ १० ॥
शूद्रान्ने नोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।

स भवेच्छूकरो ग्राम्योऽमृतः श्वा वाथ जायते ॥११॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते, क्षत्रियस्य तु पर्वणि ।
 वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२ ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३ ॥
 वैश्यदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः ।
 अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ १४ ॥
 व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् ।
 क्षत्रियस्य पयस्तेन भृतानां यच्च पालनम् ॥ १५ ॥
 स्वकर्मणा च वृषभैरनुसृत्याद्यशक्तितः ।
 खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्न्तेन संस्कृतम् ॥ १६ ॥
 अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम् ॥ १७ ॥
 आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
 गुडं तक्रं समंग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८ ॥
 शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्त्रिलाः ।
 रसाः फलानि पिप्पलाकं प्रतिष्ठाह्वा हि सर्वतः ॥१९॥
 आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।
 मनस्तापेन शुद्धेयत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ २० ॥
 द्रव्यपाणिञ्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
 तद्दहिजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥२१॥
 द्रव्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे ऽष्टमीऽध्यायः ॥

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याशुचेत्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
 पूर्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपसृशेत् ।
 अहीरातोषितीभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
 अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
 मोहाद्भुक्त्वा विरातन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३ ॥
 प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४ ॥
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५ ॥
 पद्मोदुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ ६ ॥
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रब्रज्याग्निजलादिषु ।
 अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७ ॥
 चरेयुस्त्रीणि कच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्म्यादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
 तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८ ॥
 यद्देष्टितं काकवलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम् ।
 श्रीत्रे मुखेच प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ ९ ॥
 ऊर्ध्वं नाभेः करो मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥ १० ॥
 उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् ।
 मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ११ ॥
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानो स्वयौनिषु ।

षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ १२ ॥

उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः ।

अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ १३ ॥

अन्ने भोजनसम्पन्ने मक्षिकाकेशदूषिते ।

अनन्तरं स्पृशेदापस्तम्बान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ १४ ॥

शुष्कमांसमयं चान्नं शुद्धान्नं वाप्यकामतः ।

भुक्त्वा क्षच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् क्षच्छत्ययं चरेत् ॥ १५ ॥

अभुक्ते मुच्यते यश्च भुञ्जन् यश्चार्प मुच्यते ।

भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६ ॥

यश्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १७ ॥

उदके चोदकस्थसु स्थलस्थसु स्थले शुचिः ।

पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः ॥ १८ ॥

उत्तीर्याचम्य उदकादवतीर्य उपस्पृशेत् ।

एवन्तु श्रेयसा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते ॥ १९ ॥

अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।

स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥ २० ॥

जन्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् ।

असपिण्डैर्न कर्त्तव्यं चूडाकार्यं विशेषतः ॥ २१ ॥

याजकान्नं नवश्राद्धं सग्रहे चैव भोजनम् ।

स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोदने च श्राद्धे च सौमन्तोन्नयने तथा ।

अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३ ॥

अप्रजाता तु नारी स्थान्नाश्रीयादेव तद्गृहे ।

अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पुयसं नरकं व्रजेत् ॥२४॥
 अल्पेनापि हि शुक्लेन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्रुते ॥ २५ ॥
 स्त्रीधनानि च ये महादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्यधोगतिम् ॥ २६ ॥
 राजान्नं तेजआदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 असंस्कृतन्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥२७॥
 मृतके सूतके चैव गृहीते अग्निभास्करे ।
 हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८ ॥
 पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी ।
 आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९ ॥
 मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
 विशेषाद्भक्तमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३० ॥
 रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।
 भुक्त्वा षां ब्राह्मणान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१ ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोथ्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥ ३२ ॥
 ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे प्रेषणकारिणः ।
 भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः ॥ ३३ ॥
 अनूदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।
 कृत्वा मूलं पुरीषञ्च द्रवग्रहस्तः कथं शचिः ॥ ३४ ॥
 भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ।
 उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ ३५ ॥
 मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।

मोहाद्भुक्त्वा विरात्रन्तु गवः पीत्वा विशुध्यति ॥३७॥
 उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३७ ॥
 भुक्तोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादाद् यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥३८॥
 स्नात्वा निषवनं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः ।
 स विरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३९॥
 चण्डालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिवति द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा निषवनेन शुध्यति ॥ ४० ॥
 सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छस्य तं विदुः ।
 सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१ ॥
 दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छार्द्धं तद्विधीयते ।
 प्रायश्चित्तं लघु ह्येतस्यायेषु तु यथार्हतः ॥ ४२ ॥
 कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यखानाञ्च विक्रयी ।
 प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषोभवेत् ॥ ४३ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

आचान्तोऽप्रशुचिस्तावद् यावन्नोद्भियते जलम् ।
 उद्धृतेऽप्रशुचिस्तावद् यावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥
 भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ।
 आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥
 न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।
 आत्मा संयमितो येन तं यमं किं करिष्यति ॥३॥
 न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रोधोहिं जन्तूनां शरीरस्थौ विनाशकः ॥४॥

क्षमा गुणोहिं जन्तूनामिहामूचसुखप्रदः ।

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५ ॥

न शक्तिशास्त्राभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य ।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६॥
मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक् ।
मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥ ७॥

क्रोधयुक्तो यद् यजते यज्जुहोति यदर्चति ।

सर्वं हरति तत्तस्य आमकुम्भइवोदकम् ॥ ८ ॥

अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः ।

अर्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥ ९ ॥

आप्रायते यथा धेनुस्तृणैरभृतसम्भवैः ।

एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैराप्रायते द्विजः ॥ १० ॥

मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोभ्रवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११ ॥

रजकवप्राधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२ ॥

अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथवोक्तं तथैवच ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रं त्यजेद् यस्तु स नरोरीवहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४ ॥

विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके ।

सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५ ॥

देवद्रीण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रतर्तुषु च ।

कल्पितं सिद्धमन्वाद्यं नाशीचं मृतसूतके ॥ १६ ॥

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

अथ सम्बर्त्तं स्मृतिः ॥

—००—

सम्बर्त्तं मेकमासीनमात्मविद्यापरायणम् ।

ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥

भगवन् ! श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म द्विजोत्तम । !

यथावद्वर्त्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम् ॥ २ ॥

वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महीजसम् ।

तानब्रवीन्मुनीन् सर्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३ ॥

स्वभावाद् यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा मृगः ।

धर्मप्रदेशः स विज्ञीयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४ ॥

उपनौतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।

स्रग्मन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥

सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।

सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६ ॥

तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारी समाहितः ।

आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७ ॥

अग्निकाथं ततः कुर्यान्नेधायी तदनन्तरम् ।
 ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८ ॥
 प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिस्तदनन्तरम् ।
 गायत्रीञ्चानुपूर्वेण ततोवेदं समारभेत् ॥ ९ ॥
 हस्तौ सुसंयतौ काथ्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
 गुरोरनुमतं कुर्यात् पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥
 सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारौ सदा व्रतौ ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयत् प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ ११ ॥
 सायं प्रातर्हि जातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोतसमो विधिः ॥ १२ ॥
 आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपसृशेद्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्रीयत् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३ ॥
 अनाचान्तः पिवेद्यस्तु योऽपिवा भक्षयेद्विजः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४ ॥
 अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तश्चिखोऽपिवा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथ शुचिर्हिजः ॥ १५ ॥
 आचामेद् ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीती द्विजोनित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ १६ ॥
 जले जलस्य आचामेत् स्थलाचान्तो वह्निः शुचिः ।
 वह्निरन्तस्य आचान्त एवं शुद्धिमदाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 आमणिवन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ॥ १८ ॥
 अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः ।
 हृज्जताभिरफेनाभिस्त्रिषुतुर्वाङ्गिराचमेत् ।
 परिसृज्य विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९ ॥

स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ।।
 अनेन विधिना विप्रश्चाचान्तः शुचितामियात् ॥२०॥
 शूद्रः शुद्धप्रति हस्तेन वैश्यो द्रन्तेषु वारिभिः ।
 कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥२१॥
 आसनारूढपादश्च कृतावशक्थिकस्तथा ।
 आरूढपादको वापि न शुद्धप्रति कदाचन ॥ २२ ॥
 उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥२३॥
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकाद्यं तथैव च ।
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयान्तिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४ ॥
 ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छमथवैकं सुमन्वितः ॥ २५ ॥
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ २६ ॥
 निर्वपेच्च पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्वणि ।
 मन्त्रैः शाकलहोमान्तेरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७ ॥
 ब्रह्मचारी तु यः स्वन्देत् कामतः शुक्रमात्मनः ।
 अवकीर्णीव्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुद्धिदकामतः ॥२७॥
 भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः शुतिः ।
 अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥२८॥
 शूद्रहस्तेन योऽश्रीयात् पानीयं वा पिवेत् क्वचित् ।
 अहीराक्षोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥२९॥
 शुष्कपथ्युषितोच्छिष्टं भुङ्क्त्वान्नं केशदूषितम् ।
 अहीराक्षोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१ ॥

शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चव्येन शुध्यति ॥ ३२ ॥
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
 स्नात्वा सूर्यं समभ्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
 एवं संवर्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥
 अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुदहेत् ।
 कुले महति सम्भूतां लक्ष्णैश्च समन्विताम् ।
 ब्राह्मणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥ ३५ ॥
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरहर्द्विजः ।
 न हापयेत् कचिद्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ॥ ३६ ॥
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७ ॥
 विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुध्यति मासेन सम्बर्त्तवचनं यथा ॥ ३८ ॥
 प्रेतस्य तु जलं दियं स्नात्वा च गोत्रजैर्वहिः ।
 प्रथमेऽङ्गि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९ ॥
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्वैस्तु गोत्रजैः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यर्गो विधीयते ॥ ४० ॥
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१ ॥
 जातस्यापि विधितृष्ट एष एव मत्तौषिभिः ।
 दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्यदेवविवर्जिताः ॥ ४२ ॥
 पूत्रे जाते प्रियुः स्नानं सचेत्सन्तु विधीयते ।

माता शुभेद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३ ॥
 होमस्तत्र तु कर्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्यं मृत्युजन्मनोः ॥ ४४ ॥
 दशाहात्तु परं सम्यग् विप्रोऽधीयीत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना दियमशुभान्तकरं शुभम् ॥ ४५ ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणत्रये देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६ ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुबर्हानि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७ ॥
 गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८ ॥
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्धिने च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्तु महत् फलम् ॥ ४९ ॥
 आह्वय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
 शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकवेषु पूजयेत् ॥ ५० ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 श्रेयस्कामेन दैयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१ ॥
 वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्द्रीप्यदो रूपमेव हि ।
 हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत्तेजश्च मानवः ॥ ५२ ॥
 भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३ ॥
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नुते ।
 अलङ्घ्य त्वलङ्कार दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ५४ ॥

फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।

सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञश्च जायते ॥ ५५ ॥

ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्योऽपि चक्षुषः ।

मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६ ॥

पादुकोपानहौ च्छ्वं शयनान्यासनानि च ।

विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥ ५७ ॥

दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।

कायाग्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥

श्रीषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये ।

दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुर्गव च ॥ ५९ ॥

द्वन्द्वनानि च यो दद्याद्दिप्रेभ्यः शिशिरागमे ।

नित्यं जयति संप्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ६० ॥

अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै ।

ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात्तान्तु सुपूजिताम् ॥ ६१ ॥

स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् ।

साधुवादं लभेत् सङ्गिः कीर्तिं प्राप्नोति पुष्कलां ॥ ६२ ॥

न्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम् ।

प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम् ॥ ६३ ॥

अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः ।

दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४ ॥

रोमदर्शनसंप्राप्ते सोमो मुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।

रजोदृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुचीं दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५ ॥

अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।

दशवर्षा भवेत् कन्या अतज्जङ्घं रजस्वला ॥ ६६ ॥

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 तयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६० ॥
 न स्याद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६५ ॥
 तैलमास्तरणं प्राज्ञः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।
 प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६८ ॥
 अन्नं गृही च यो दद्यात् कीलसीरेण संयुतो ।
 अन्नं हृत्य यथाशक्त्या धुर्व्यहौ शुभलक्षणो ॥ ७० ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।
 वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसंख्याप्रमाणतः ॥ ७१ ॥
 धनुश्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पर्याखनीम् ।
 कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥
 भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 गां दत्त्वा द्विप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३ ॥
 अन्नं च पत्न्यं प्रथमं सुवर्णं भृङ्गोष्णीवी सूर्य्यस्तुताश्च गावः ।
 नो कास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काश्चनं गाञ्च महीयते दद्यात् ॥ ७४ ॥
 यावन्ति शस्यमूल्यानि आरोप्याणि च सर्वशः ।
 नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५ ॥
 सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
 चाटकजित्तिगीवी गां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७६ ॥
 यो ददाति स्वर्णं रोष्यैर्हर्मशृङ्गीमरोगिणीम् ।
 भवत्सां वाससा नीतां सुशीलाङ्गां पर्याखनीम् ॥ ७७ ॥
 तस्यां यावन्ति रोमाणि भवत्सायां दिवं गतः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७८ ॥

यो ददाति वलीवर्द्धं सुक्तेन विधिना शुभम् ।
 अवप्रङ्गं गोप्रदानेन फलाद्दशगुणं फलम् ॥ ७६ ॥
 जलदस्तृप्तिमतुलां वितृष्य सर्ववस्तुषु ।
 अन्नदः सुखमाप्नोति सुदृप्तः सर्ववस्तुषु ॥ ८० ॥
 सर्वपामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
 सर्वपामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१ ॥
 यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पे ऽष्टजत् प्रभुः ।
 तस्मादन्नात् परं दानं न भूतो न भविष्यति ॥ ८२ ॥
 अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३ ॥
 मृत्तिकां गोशृङ्गद्वर्मानुपवीतं यद्योत्तरम् ।
 दत्त्वा गुणग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४ ॥
 सुखवासञ्च यो दद्यादन्तधावनमेव च ।
 शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५ ॥
 पादशौचन्तु यो दद्यात्तथाच गुदलिङ्गयोः ।
 यः प्रयच्छति विप्राय शुल्लबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६ ॥
 औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्ववप्राधिविर्वर्जितः ॥ ८७ ॥
 गुडमिहुरसञ्चैव लवणं व्रजजनानि च ।
 सुरभोणिं च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८ ॥
 दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
 विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९ ॥
 अन्योन्यान्नप्रदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
 अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९० ॥

दानान्येतानि दयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
 दीनान्यक्तपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥८१॥
 ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकञ्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८२ ॥
 देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८३ ॥
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः ।
 प्रजावान् पशुमंश्चैव धनवान् जायते नरः ॥८४॥
 यो ददात्यर्थितोविप्रे यत्तत् संप्रतिपादिते ।
 दृणकाष्ठादिकञ्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ८५ ॥
 कृत्वा गार्ह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामी स्यात् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥८६॥
 उषित्वैवं गृहे विप्रोद्वितीयादाश्रमात् परम् ।
 वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ८७ ॥
 गच्छेद्देवं वनं प्राज्ञः स्वभार्यां सहचारिणीम् ।
 गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न ह्यापयेत् ॥८८॥
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्ये यथाविधि ।
 मिच्छाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥८९॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्व्यायणीयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्व्वम् ॥९०॥
 उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्ब्रह्महोमोजितेन्द्रियः ॥ ९१ ॥
 अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितोभवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥९२॥

अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अङ्गिः प्रक्षाल्य तत्सर्वं भुञ्जीत च समाहितः ॥१०३॥
 अरण्ये निर्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान् ।
 एकाकी चिन्तयेन्नित्यं मनोवाक्कायसंयतः ॥१०४॥
 मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
 कालमेव प्रतीचेत यावद्वायुः समाप्यते ॥१०५॥
 संसेव्य चाश्वमान् जितक्रोधोजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥१०६॥
 आश्वमेषु च सर्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिकोविधिः ।
 अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥१०७॥
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
 महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥१०८॥
 ब्राह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् कल्कवासाजटी ध्वजी ।
 वनग्रान्धेव फलान्यश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥१०९॥
 भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
 चातुर्वर्ण्यं चरेद्भिक्षुं खट्वाही संयतः पुमान् ॥११०॥
 भैक्षश्चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः ।
 वनवासी सपापश्च सदाकालमनन्दितः ॥१११॥
 ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकञ्जरः ।
 अनेन तु विधानेन द्वादशान्द्रवतकरेत् ॥११२॥
 संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततोमुच्येत किल्बिषात् ॥११३॥
 अतः परं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 शत्रुमिच्छन्त भो विप्रा ! वेदशास्त्रानुरूपिकाम् ॥११४॥

गौडी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया विविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५ ॥
 सुरापस्तु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
 गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६ ॥
 घृतञ्चैव सुतप्तञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
 वत्सरं वा कणानश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥ ११७ ॥
 चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापौ व्रतमाचरेत् ।
 मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ ११८ ॥
 एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
 मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ ११९ ॥
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः ।
 ततोमुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततोऽनृपः ॥ १२० ॥
 यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयात् प्रमुच्यते ।
 अरण्ये क्षीरवासा वा चरेद्ब्रह्महर्णाव्रतम् ॥ १२१ ॥
 समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायसा कृताम् ।
 एवं शुद्धिः कृता स्तेये सम्बर्त्तवचनं यथा ॥ १२२ ॥
 गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
 चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
 ततोऽपि मुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३ ॥
 एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
 प्रणमासाद्विकं वापि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत् ॥ १२४ ॥
 महापातकिमयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्भरः ।
 तत्पापस्य विशुद्धयर्थं तस्य तस्य व्रतमाचरेत् ॥ १२५ ॥
 क्षत्त्रियस्य बधं कृत्वा त्रिभिः कच्छैर्विशुध्यति ।

कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२६ ॥
 वैश्यहत्यान्तु संप्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७ ॥
 कुर्याच्छृद्रबधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि ॥ १२८ ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोघ्नः कुर्वीत संस्थानं गोष्ठे गौरुपसंस्थिते ॥ १२९ ॥
 तत्रैव चितिशायी स्यान्मासार्द्धं संयतेन्द्रियः ।
 शक्तुयावकपिण्याकपयोदधि सक्तन्नरः ॥ १३० ॥
 एतानि क्रमतोऽभूयाद्विजसु पापमोक्षकः ।
 शुद्धयते सार्द्धमासेन नखलीमविवर्जितः ॥ १३१ ॥
 स्नानं त्रिषवणं चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरोविगतमत्सरः ॥ १३२ ॥
 साविलीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
 ततश्चीर्णव्रतः कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३ ॥
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदञ्चिणाम् ॥ १३४ ॥
 व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्ध्ये ॥ १३५ ॥
 एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्देवाद्ग्रापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६ ॥
 यन्त्रणे गोचिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यति तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७ ॥
 निगाबन्धनिरूप्येषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १३८ ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।

द्वौ पादौ बन्धने चैव पादौनं कुट्टने तथा ॥ १३८ ॥
 पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।
 निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १४० ॥
 गजञ्च तुरगं हत्वा महिषोद्वकपिन्तथा ।
 एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४१ ॥
 व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृत्तं शूकरमेव च ।
 एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२ ॥
 सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३ ॥
 हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापिवा ।
 मारसञ्चासभासञ्च हत्वा त्रिदिवसं जपेत् ॥ १४४ ॥
 चक्रवाकं तथा क्रीञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।
 श्रेणमृगधालूकञ्च कपोतकमथापिवा ॥ १४५ ॥
 टिट्ठिभं जालपादञ्च कौकिलं कुक्कुटं तथा ।
 एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६ ॥
 मण्डूकञ्चैव हत्वा च सर्पमार्जारमूषिकम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७ ॥
 अनस्थीन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
 अस्त्रिमतो बवे विप्रः किञ्चिद्द्व्याद्विचक्षणः ॥ १४८ ॥
 चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धेयं प्राजापत्यानुपूर्वकेः ॥ १४९ ॥
 पुष्कभीगमनं हत्वा कामतोऽकामतोऽपिवा ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५० ॥
 नटीं जैन्मूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।

गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मापजौविनोम् ॥१५१॥
 क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ।
 तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२ ॥
 शूद्रीं तु ब्राह्मणोगत्वा मांसं मासार्द्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥ १५३ ॥
 विप्रस्य ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 क्षत्रियां क्षत्रियोगत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४ ॥
 नरोगोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५ ॥
 गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।
 तस्या दुहितरञ्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६ ॥
 मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां स्नुषाम् ।
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुद्ध्यति ॥ १५७ ॥
 पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।
 गुरुतत्पव्रतं कुर्यात्तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८ ॥
 पितृदाराः समारुह्य मातृवर्जं नराधमः ।
 भगिनीं मातुलसुतां स्वसारं चान्यमातृजाम् ।
 एतास्त्रिस्तः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९ ॥
 मातरं याऽभिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।
 भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते ॥ १६० ॥
 कुमारौगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१ ॥
 सखिभार्यां कुमारीञ्च श्वश्रून् वा श्रमालिकां तथा ।
 नियमस्यां व्रतस्याञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
 स कुर्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥ १६२ ॥

रजस्वलाञ्च योगच्छेदगर्भिणीं पतितान्तथा ।
 तस्य पापविशुद्धार्थमतिकृच्छं विधीयते ॥ १६३ ॥
 वेश्याञ्च ब्राह्मणोगत्वा कच्छमेकं समाचरेत् ।
 एवं शुद्धिः समाख्याता सम्बर्त्तस्य वचोयथा ॥ १६४ ॥
 ब्राह्मणीब्राह्मणीं गत्वा कच्छेऽन्येकेण शुध्यति ॥ १६५ ॥
 कथञ्चिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियोवैश्यएव च ।
 गोमूत्रयावकाहारी मास्तेनैकेन शुध्यति ॥ १६६ ॥
 ब्राह्मणी शूद्रसम्पर्कं कथञ्चित् समुपागते ।
 कच्छं चान्द्रायणं कुर्यात् पावनं परमं स्मृतम् ॥ १६७ ॥
 चाण्डालं पुनश्चैव श्वपाकं पतितं तथा ।
 एतान् श्रेष्ठक्षत्रियो गत्वा कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १६८ ॥
 अतः परञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्ह्य ।
 सन्नप्रस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रिवं प्रजेत् ।
 स कुर्यात् कच्छमश्रान्तः षण्मासन्तदनन्तरम् ॥ १६९ ॥
 विषाग्निश्यामश्वलास्त्रिषामिव विनिर्दिशेत् ।
 स्त्रीणाञ्च तथाचरणे गह्वर्भागमनेषु च ।
 पतनेषु तथेतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७० ॥
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराडिह ॥ १७१ ॥
 गोभिर्विग्रहते चैव तथा चेवात्मघातिनि ।
 नाशुप्रपातनं कार्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२ ॥
 एषामन्यतमं प्रेतं यो बहेत्तदहेतवे ।
 तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १७३ ॥
 तच्छिवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
 पूर्वः कच्छापहारी स्यादेकाहचपणं तथा ॥ १७४ ॥

महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम् ।

उदक्त्वा पिण्डदानञ्च आर्घ्यं चैव तु यत् कृतम् ।

नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसाविप्रलुप्यते ॥ १७५ ॥

चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः ।

आदमेषां न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६ ॥

कृत्वा मूलं पूरीषं वा भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विजः ।

श्वादिं स्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७ ॥

चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा श्वमन्थजमेव च ।

उदक्त्वां सूतिकां नारीं सवामाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८ ॥

अस्पृश्यं संस्पृष्टेद्व्यस्तु स्नानं तेन पिधीयते ।

जङ्घमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९ ॥

चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः ।

गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८० ॥

गुना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यथा तथा ।

शेषान्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येद्दृष्टताशनात् ॥ १८१ ॥

चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।

गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२ ॥

अन्धजैः स्वीकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च ।

शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तीर्थमकामतः ॥ १८३ ॥

सुराश्वटप्रपातोयं पीत्वाकाशजलं तथा ।

अहीरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४ ॥

कूपे विष्णुसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।

विरात्रेणैव शुद्ध्यन्ति कुक्षौ शान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५ ॥

वापीकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् ।

अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८६ ॥
 आविकेकशफोद्गीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
 तस्य शुद्धिबिधानाय तिरात्रं यावत् पिवेत् ॥ १८७ ॥
 क्षीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गोः पयः ।
 तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विड्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८ ॥
 विष्णुमूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥ १८९ ॥
 विडालमृषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ।
 शूक्ष्णोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा तिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९० ॥
 पलाण्डुलशुनं जम्घा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
 कृत्वाकं विस्वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१ ॥
 मानवः अखरोद्गाणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
 प्राश्रय मूत्रं पूरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२ ॥
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् ।
 पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १९३ ॥
 अन्यजाभजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजनेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारौ मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९४ ॥
 गोमांसं मानुषञ्चैव शनीहस्तात् समाहितम् ।
 अभक्ष्यमेतत् सर्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५ ॥
 चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कशेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारौ मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९६ ॥
 पतितेन सुसम्पर्के मांसं मासार्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारौ मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९७ ॥
 श्वत्र यत्र च सङ्कोर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।

तत्र कार्यं स्तिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १८८ ॥
 एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १८९ ॥
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्हि जोत्तमः ।
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २०० ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१ ॥
 तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयताय द्विजन्मने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२ ॥
 माघमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३ ॥
 उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४ ॥
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५ ॥
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६ ॥
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सार्त्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७ ॥
 सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ २०८ ॥
 महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ २०९ ॥
 अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं तद्दमातरम् ।

गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१० ॥
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्द्विजः ॥ २११ ॥
 अल्लिचवासाः स्वलगः शुचौ देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमभ्यसेत् ॥ २१२ ॥
 ऐहिकामुष्मिकं लोके पापं सर्वं विशेषतः ।
 यच्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३ ॥
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्म्मणाम् ॥ २१४ ॥
 महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५ ॥
 ब्रह्मचारौ मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६ ॥
 अथाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्यं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७ ॥
 अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद् यथा ॥ २१८ ॥
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ २१९ ॥
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतोः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्द्विजः ॥ २२० ॥
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१ ॥
 मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम् ।
 तत् सर्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते ॥ २२२ ॥

ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्यानि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२३ ॥
 पावमानीं तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च ।
 जप्त्वा पापैः प्रमुचेत पितृञ्च मधुच्छन्दसाम् ॥ २२४ ॥
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः ।
 वामदेव्यं बृहत्सामं जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५ ॥
 चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संस्वत्त न तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्रुद्रह्वयः सप्त शाश्वतम् ॥ २२७ ॥
 इति श्रीसंस्वत्तेनोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीसामवेदाय नमः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्मणाम् ।
 अस्यष्टानां विविं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १ ॥
 त्रिवदूर्ध्ववतं कार्यं तन्तुतयमधीवृतम् ।
 त्रिवृत्तञ्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २ ॥
 पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
 तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातो लब्धं नचोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥
 सदोपवीतिना भाव्यं सदा बहशिखेन च ।
 विशिखो व्युपवातश्च यत् करोति न तत् कृतम् ॥ ४ ॥
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य सुखमेतान्युपसृशेत् ।
 आस्यनामाक्षिकर्णाश्च नाभिवक्षःशिरोऽंशकान् ॥ ५ ॥
 संहताभिस्त्रिङ्गुलिभिरास्यमेवमुपसृशेत् ।

अङ्गुष्ठेन प्रदिशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६ ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ।
 सर्वाभिसु शिरः पश्चाद्वाह चाग्नेण संस्पृशेत् ॥ ७ ॥
 यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं नतूच्यते ।
 दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ ८ ॥
 यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
 तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रौमौम्यापराजिताः ॥ ९ ॥
 तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
 तदासीनेन कर्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १० ॥
 गौरो पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११ ॥
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
 गणेशेनाधिका ह्येतादृशो पृथ्वाश्चतुर्दश ॥ १२ ॥
 कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३ ॥
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
 अपिवाक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४ ॥
 कुड्यलम्बां वसोहारां सप्तधारां धृतेन तु ।
 कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५ ॥
 आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
 षड्म्यः पितृभ्यस्तदनुभक्त्या आहुमुपक्रमेत् ॥ १६ ॥
 अनिष्टा तु पितृच्छ्रद्धे न कुर्यात् कर्म वैदिकम् ।
 तत्रापि मातरः पर्वं पूजयाः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥

वशिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह श्रो भवेत् ॥ १८ ॥ १ खण्डः ॥

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।

उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि ष. षिना ॥ १ ॥

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।

समूलाः पितृदेवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥ २ ॥

हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धाः समाहिताः ।

रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतार्थेन संस्तृताः ॥ ३ ॥

पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।

धृतेः कृते च विष्णुने त्यगस्तेषां विधीयते ॥ ४ ॥

दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरन् सदा ।

पातयेदितरज्जानुं पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ४ ॥

निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।

सदा परिचरेन्नृत्तया पितॄनप्यत्र देववत् ॥ ६ ॥

पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान् ।

शोचनामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥

नात्रापसव्यकरणं न पित्रं तीर्थं मथ्यते ।

पात्राणां पूरणादीनि देवेनैव हि कारयेत् ॥ ८ ॥

ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्रपवित्रकान् ।

कृत्वार्घ्यं संप्रदातव्यं नैकेकस्यात्र दीयते ॥ ९ ॥

अनन्तर्गभिर्णां सायं कौशं द्विदलमेव च ।

प्रादिशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुतचित् ॥ १० ॥

एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११ ॥

एतत्प्रमाणामेवैके कौशीमेवार्द्रसंजरीम् ।
 शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ १२ ॥
 पितृमन्धानु द्रवण आत्मात्मन्धेऽधमेक्षणे ।
 अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३ ॥
 मार्जारमषकस्पर्श आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
 निमित्तेष्वेष्टु सर्व्वे कर्म कुर्व्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४ ॥ २ खण्डः ॥
 अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वज्जिः कर्मकारिणाम् ।
 अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १ ॥
 स्वशाखाययमुत्सृज्य परशाखाययञ्च यः ।
 कर्तुं भच्छति दुर्म्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥
 यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च ।
 विद्वद्विस्तद्वृत्ते यमग्निहोत्रादिकर्षेवत् ॥ ३ ॥
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्य्यद्वाहिर्भावात् काययन ।
 यतस्तदन्यद्राशूतं तत एव समापयेत् ॥ ४ ॥
 समागे यदि जानीयात्तथैतदवधानतम् ।
 तावदेव पुनः कुर्य्यान्नाहनिः कर्त्तव्यकर्मणः ॥ ५ ॥
 प्रधानस्याक्रिया यत् साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
 तदङ्गस्याक्रियायाञ्च नाहर्त्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६ ॥
 मधुमध्नितयस्तत्र निर्जपोऽग्नितुमिच्छताम् ।
 गायत्र्यन्तरं सोऽत्र मधुमन्तविवर्जितः ॥ ७ ॥
 नवाश्रतसु जपेद्वा कदाचित् पितृसंहिताम् ।
 अन्य एव जपः कार्य्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८ ॥
 यस्तत्र प्रकरोऽनृत्य तिलवद् यववत्तथा ।
 उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र हस्तेषु विपरीतकः ॥ ९ ॥

सम्पन्नमिति तृप्ताः स्य प्रश्नस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रीक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १० ॥
 प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिच्छेति पाततः ॥ ११ ॥
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशाग्रदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्त्रीनेतेवामेव वामतः ॥ १२ ॥
 सर्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनैरुपसिञ्च्य च ।
 संयोज्य यवकर्कशं दूधमिभिः प्राङ्मुखकृतः ॥ १३ ॥
 अवनेमनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान् ।
 तत्पातजालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४ ॥ ३ खण्डः ॥
 उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेद्वत्साधराणां सधराणां तत्तद्विधिः ॥ १ ॥
 तस्माच्छ्राद्धेषु सर्वेषु द्विजसत्स्वितरेषु च ।
 मूलमध्याग्रदेशेषु द्विपत्सक्तांश्च निर्व्वपेत् ॥ २ ॥
 गन्धादीन्निःक्षिपेत्तूष्णीं तत आचामयेद्भिजान् ।
 अन्यत्राप्यथ एव स्याद्द्वयवाहिरहितो विधिः ॥ ३ ॥
 दक्षिणाग्नवने देगे दक्षिणाभिमुखस्तथा च ।
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४ ॥
 अथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसंप्रोक्षितमस्त्रिति ।
 शिवा आपः सस्त्रिति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५ ॥
 सोमनस्यमस्त्रिति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
 अक्षतश्चारिष्टं चास्त्रित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६ ॥
 अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
 षष्ठेयं नित्यं तत् कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७ ॥

अर्घ्येऽन्नयोदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।

तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८ ॥

प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ।

य बितानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपावकृत् ॥ ९ ॥

युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रग्रहं सदा ।

कृत्वा धुर्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत्ततः ॥ १० ॥

एषः श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संचेपतो मया ।

ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति श्राद्धकर्मसु ते कश्चित् ॥ ११ ॥

इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसंख्यानमेव च ।

वशिष्टोक्तञ्च यो वेद स श्राद्धं वेद नेतरः ॥ १२ ॥ ४खण्डः ॥

असकृत्वानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।

प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः श्राद्धमेव च ॥ १ ॥

आधाने होमयोद्यैव वैश्वदेवे तथैव च ।

वल्लिकर्मणि दर्शं च पौर्णमासे तथैव च ॥ २ ॥

नवयज्ञे च यज्ञज्ञावहन्येवं मनोपिणाः ।

एकमेव भवेच्छ्राद्धमतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते ।

न सोऽयन्तीजातकर्म प्रोपितागतकर्मसु ॥ ४ ॥

विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।

विवाहादावेकमेवाव कुर्याच्छ्राद्धं नादो कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५ ॥

प्रदोषे श्राद्धमेकं स्यान्नो निष्क्रामप्रवेगयोः ।

न श्राद्धं युज्यते कर्तुं प्रथमे पृष्टिकर्मणि ॥ ६ ॥

हलाभियोगादिषु तु पट्स कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकन्तु कारयेत् ॥ ७ ॥

वृद्धत्पत्रचुद्रपशुस्वस्थर्थं परिविन्ध्यतोः ।

सूर्येन्द्रोः कर्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ॥ ८ ॥

न दशाग्रन्यिके चैव विषवदृष्टकर्मणि ।

क्षमिदृष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९ ॥

गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सक्तम् ।

सक्तदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न वृथगादिषु ॥ १० ॥

यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः ।

प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११ ॥ ५ खण्डः ॥

आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यथाग्नियोनयः ।

तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥ १ ॥

दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिमः ।

परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्व्वजः ॥ २ ॥

परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ।

अपिचीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३ ॥

देशान्तरस्थक्लीवैकवृषणानसहोदरान् ।

वेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४ ॥

जड़मूकान्धवधिरकुण्ठवामनकुण्ठकान् ।

अतिवृद्धानभार्यांश्च क्षप्तिसक्तान्नृपस्य च ॥ ५ ॥

धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ।

कुलटोत्पत्तचौरांश्च परिविन्दन् दुष्यति ॥ ६ ॥

धनवार्द्धुषिकं राजसेवकं कर्मकस्तथा ।

प्रोषितञ्च प्रतीक्षित वर्षतयमपि त्वरन् ॥ ७ ॥

प्रोषितं यद्यश्वत्थानमद्वाङ्गुलं समाचरेत् ।

आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८ ॥

लक्षणे प्राग्गतायास्तु प्रमाणं द्वादशाङ्गलम् ।
तन्मूलसक्ता योदीची तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ६ ॥
उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
संसप्तमाङ्गुलांस्त्वङ्गा कुशेनेव समुल्लिखित् ॥ १० ॥
मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
मानकद्वयजमानः स्याद्विदुषामेव निश्चयः ॥ ११ ॥
पुण्यमेवादधोताग्निं स हि सर्व्वः प्रशस्यते ।
अनर्द्धं कत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते श्रमम् ॥ १२ ॥
यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्ये न केनचित् ।
सौगन्ध्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ॥ १३ ॥
अनूढैव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्धहेत् ॥ १४ ॥
अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी ॥ १५ ॥ ६४ खण्डः ॥
अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तीर्व्विसमुद्भवः ।
तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्धगापि वा ॥ १६ ॥
चरणिस्तन्मयी प्रीक्ता तन्मय्येवोत्तरारणिः ।
सारवहारवञ्चलमोविली च प्रशस्यते ॥ २ ॥
संसक्तमूलो यः शम्याः स शमीगर्भ उच्यते ।
अलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरेद्विलिखितः ॥ ३ ॥
चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
चत्वार उच्छये मानमरण्योः परिकीर्त्तितम् ॥ ४ ॥
अष्टाङ्गुलः प्रमथः स्याच्चतुर्दशद्विंशदङ्गुलम् ।
ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मदनयन्तकम् ॥ ५ ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलमानन्तु यत् यत्नोपदिश्यते ।

तत् तत् बृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६ ॥

गोवालेः शणसंमिश्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ।

व्यामप्रमाणं नेतं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७ ॥

मूर्ध्नाक्षिकणवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।

अङ्गुष्ठमात्राण्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८ ॥

अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।

एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्तिद्वौ च गुह्यकम् ॥ ९ ॥

ऊरू जङ्घे च पादौ च चतुस्त्रेकैर्यथाक्रमम् ।

अरण्यवयवाह्येते याञ्चिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १० ॥

यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सीच्यते ।

अस्यां यो जायते वङ्गिः स कन्याण्डदुच्यते ॥ ११ ॥

अन्येषु ये तु मन्यन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।

प्रथमे मन्यने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२ ॥

उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्यः सर्वदा भवेत् ।

यो निसङ्गरदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३ ॥

आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा ।

हिता यजमानानामरण्योत्तरारणिः ॥ १४ ॥ ७खण्डः ॥

परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि ।

विभ्रयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १ ॥

चतुर्दशे प्रमन्यायं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।

कृत्वोत्तरायामरणिं तद्वृद्धमुपरिन्यसेत् ॥ २ ॥

चत्राधेः कीलकाग्रस्था मोविलीमुदग्रकाम् ।

विष्टम्बाद्वारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

तिरुद्दिष्याथ नेत्रेण चतुं पद्मो हतांशकाः ।

पूर्वं मन्यन्त्यरण्यान्त्याः प्राचग्नेः स्यादुयथा च्युतिः ॥४॥

नैकयापि विना कार्यमाधानं भार्यया द्विजैः ।

अकृतं तद्विजानीयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥५॥

वर्णज्येष्ठेन वह्नीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।

कार्यमग्निच्युतेराभिः साध्वीभिर्मयनं पुनः ॥ ६ ॥

नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।

नचैवाव्रतस्थां नान्यपुंसां च सह सङ्गताम् ॥ ७ ॥

ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापिवा ।

उपेतानां बान्धवतमा मन्येदग्निं निकामतः ॥ ८ ॥

जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।

आधाय समिधं चैव ब्रह्माणं चोपवेशयेत् ॥ ९ ॥

ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।

गां दद्यादुयद्वास्त्वन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा ॥१०॥

होमपात्रमनादिशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।

पाणिरेवेतरन्निस्तु सुचैवात्र तु हयते ॥ ११ ॥

खादिरो वाय पालाशो द्विवितस्तिः सुवः स्मृतः ।

सुग्वाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२ ॥

सुवाग्ने प्राणवत् स्वातं द्रवृष्टपरिमण्डलस्थलम् ।

जुह्वाः शराववत् स्वातं सनिर्व्वाहं षडङ्गलं कुर्यात् ॥ १३ ॥

तेषां प्राक्शः कुशैः कार्यः संप्रमार्गोजुह्वता ।

प्रतापनञ्च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ॥ १४ ॥

प्राञ्चं प्राञ्चमुदगग्ने कदमग्रं समौपतः ।

तत्तथासादयेद्द्रव्यं यदुयथा विनियुज्यते ॥ १५ ॥

आज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
 मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥
 नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।
 न विद्युक्ता त्वचा चैव न सकौटा न पाटिता ॥ १७ ॥
 प्रादेशान्नाधिका नो न तथा स्याद्विशखिका ।
 न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८ ॥
 प्रादेशद्वयमिधस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितम् ।
 एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्वकर्म्मसु ॥ १९ ॥
 समिधोऽष्टादशेधस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २० ॥
 समिदादिषु होमेषु मन्त्रदैवतवर्जिता ।
 पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च होम्यनार्थं समिद्भवेत् ॥ २१ ॥
 इक्षोऽप्येधार्थमाचार्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
 यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात्तत् स्पष्टीकरवाण्यहम् ॥ २२ ॥
 अङ्गहोमसमित्तन्वसोष्यन्याख्येषु कर्म्मसु ।
 येषां चैतदुपर्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३ ॥
 अन्नभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्म्मणि ।
 होमाहुतिषु सर्वासु नैतिष्विधं विधीयते ॥ २४ ॥ ८ खण्डः ॥
 सूर्येऽस्त्यग्रेलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः ।
 प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाच्च दर्शनात् ॥ १ ॥
 हस्तादूर्ध्वं रविर्यावद्भिरिह हित्वा न गच्छति ।
 तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २ ॥
 यावत् सम्यग् न भाव्यन्ते नभस्यृचाणि सर्वतः ।
 न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च हूयते ॥ ३ ॥

रजोनीहारधूमाभ्रहवाग्रान्तरिते रवौ ।

सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्भुतमस्य न लुप्यते ॥ ४ ॥

न कुर्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।

वरूपाक्षश्च न जपेत् प्रवदश्च विवर्जयेत् ॥ ५ ॥

पर्युक्षणञ्च सर्वत्र कर्त्तव्यमदितेति ।

अन्ते च वामदेव्यस्य गानं कुर्याद्विचक्षिणा ॥ ६ ॥

अहोमकेष्वपि भवेद् यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।

वामदेव्यं गणेष्वन्ते वज्रन्ते वैश्वदेविके ॥ ७ ॥

यान्यधस्तरणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।

एककार्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ॥ ८ ॥

वर्हिः पर्युक्षणं चैव वामदेव्यजपस्तथा ।

क्रत्वाहुतिषु सर्वास्तु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ९ ॥

हविष्येषु यवान्मुष्यान्तदनु ब्रीहयः स्मृताः ।

मापकोद्भवगौरादिसर्वास्त्राभेऽपि वर्जयेत् ॥ १० ॥

गान्धाहतिर्द्वादशपर्वपरिका कंसादिना चेत् सुवमातपावका ।

देवेन तीर्थेन च हूयते हविः स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥ ११ ॥

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नी व्यङ्गारिणि च मानवः ।

मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२ ॥

तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।

आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीम्पराम् ॥ १३ ॥

होतव्ये च हुते चैव पाणिसूपैस्फुट्वाग्निः ।

न कुर्यादग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४ ॥

मुखेनैके धमन्यग्निं मखाद्विषोऽध्यजायत ।

नाग्निं मुखेनेति च यज्ञौक्तिके योजयन्ति तत् ॥ १५ ॥ ६ खण्डः ॥

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ।
 दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चैतदमन्त्रवत् ॥ १ ॥
 नारदाद्युक्तवाचं यदष्टाङ्गं लभपाटितम् ।
 सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥
 उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥
 आयुर्वलं यशोवर्चः प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्मप्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वन्नोधिहि वनस्पते ॥ ४ ॥
 यव्यहयं आवणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ॥
 धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदीशब्दवहा गर्तान्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६ ॥
 उपाकर्म्मणि चीत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ॥
 वेदाश्चन्द्रांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
 जलार्थिनोऽथ पितरो मरोच्चाद्यास्तथर्षयः ॥ ८ ॥
 उपाकर्म्मणि चीत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ।
 श्रियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ॥
 समागमस्तु यच्चैषां तत्र हत्यादयोमलाः ।
 नूनं सर्वं क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः ॥ १० ॥
 ऋषीणां स्तिचप्रमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 संपिवेद् यः शरीरेण पर्षन्मुक्तजलच्छटाः ॥ ११ ॥
 विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् वरादीन् कन्यका भ्रुवम् ।
 आमुषिकान्यपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥ १२ ॥

अशुचप्रशुचिना दत्तमाममन्तर्जलादिना ।

अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ॥

स्वर्धुन्यन्मःसमानि स्युः सर्वाण्यन्मसि भृतले ।

कूपस्थान्यपि सोमार्कपक्षणे नात्र संशयः ॥ १४ ॥ १०खण्डः ॥

इति कर्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः॥

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।

अनर्हः कर्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १ ॥

सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।

ऋक्षाः प्रचरणीयाः स्युः कुशादीर्घास्तु वह्निषः ॥ २ ॥

दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्मणि ।

सव्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥

रक्षयेद्धारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।

शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४ ॥

प्रणवो भूर्भुवःस्त्रय सावित्री च तृतीयका ।

अर्द्धैवत्यं तृप्रचक्ष्वैव चतुर्थमिति मार्जनम् ॥ ५ ॥

भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्यादृतयोऽव्ययाः ।

महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६ ॥

आपज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरतिशिरः ।

प्रतीप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७ ॥

एता एतां सहानेन तथैभिर्दशभिः सह ।

त्रिर्जपेदायतप्राणः प्रणायामः स उच्यते ॥ ८ ॥

करणीद्वृत्य सलिलं प्राणमासज्य तत्र च ।

जपेदनायतासुर्वी त्रिः सकृद्वाघमर्षणम् ॥ ९ ॥

उत्थायार्कं प्रतिप्रोहेत्त्रिकेणाञ्जलिनाभसः ।

उच्चित्सृग्द्वयेनाथ चोपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १० ॥

सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ।

मध्ये त्वङ्ग उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥११॥

तदसंसक्तपाणिर्वा एकपादङ्गपादपि ।

कुर्यात् कृताञ्जलिर्व्यापि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा ॥१२॥

यत्र स्यात् कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनौषिणः ।

भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३ ॥

तिष्ठेदुदयनात् पूर्वा मध्यमामपि शक्तितः ।

अनीतोडुङ्गमाच्चान्त्यां सन्ध्यां पूर्व्वतिकं जपन् ॥१४॥

एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।

यस्य नास्त्यादरस्तत्र न सं ब्राह्मण उच्यते ॥ १५ ॥

सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानगोत्रश्च यः सदा ।

तं दोषानोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६ ॥

वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् ।

उपतिष्ठेत्ततो रुद्रसर्वाद्वा वैदिकाज्जपात् ॥ १७ ॥११ खण्डः ॥

अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितृनपि ।

नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १ ॥

ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्चन्द्रां-
स्थूषीन् पुराणानाचार्यान् गन्धर्व्वानितराव्यासं संवत्सरं
सावयवं देवोरप्सरसी देवानुगान्नागान् सागरान् पर्व्वतान्
सरितो दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि
सुपर्णान् पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूत-
प्यासं चतुर्विधमित्युपवीत्यर्ध्वाचीनावीती यमं यमपुरुषान्
क्षव्यवङ्गनलं सोमं यममर्थ्यमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान्

वर्हिषदोऽथ स्वान् पितृन् सकृत् सकृन्मातामाहांस्येति
प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ये षभ्रातृश्वशुरपितृयमातुलांश्च पितृवंश-
मातृवंशी ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामोत्यय-
मवसानाञ्जलिरथ श्लोकाः ॥ २ ॥

क्षायां यथेच्छेच्छरदातपात्तः परः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।
बालो जनित्रीं जननी च बालं योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥३॥

तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्धि सः ॥ ४ ॥

तस्मात् सदेव कर्तव्यमकुर्वन्महतेनसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन्विश्वमेतद्विभर्ति हि ॥५॥

अल्पत्वाद्धौमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्म्मणः ।

प्रतर्नं तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥६॥ १२खण्डः॥

पञ्चानामथ सचाणां महतामुच्यते त्रिभिः ।

येरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सन्न शाश्वतम् ॥ १ ॥

देवभृतपितृब्रह्ममनुयाणामनुक्रमात् ।

महासत्वाणि जानीयात् एवेह महामखाः ॥ २ ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।

होभो देवो बलिर्भातो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥३॥

आन्नं वा पितृयज्ञः स्यात् पितृगो बलिरथापि वा ।

यश्च श्रुतिजयः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः सवोचरते ॥ ४ ॥

स चार्वाक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।

विश्वदेवावसाने वा नान्यवर्तौ निमित्तकात् ॥ ५ ॥

अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।

अद्वैतं नास्ति चेदन्वो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥६॥

अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि ।

पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजं ॥ ७ ॥

पितृभ्य इदमित्युक्ता स्वधाकारमुदीरयेत् ।

हस्तंकारं मनुष्येभ्यस्तद्वर्जं निनयेत्पः ॥ ८ ॥

मुनिभिर्द्विरसनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम् ।

अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धं प्रथमयामान्तः ॥ ९ ॥

सायं प्रातर्वर्षेऽश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।

अनश्नतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ १० ॥

अमुष्मि नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।

वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११ ॥

स्नाह्वाकार^५ षट्कारनमस्कारा द्विर्वीकृतसाम् ।

स्वधाकारः पितृणाञ्च हस्तकारो नृणां कृतः ॥ १२ ॥

स्वधाकारेण निनयेत् पितॄन् वलिमतः सदा ।

तद्व्येकै नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ॥ १३ ॥

नावरांश्चर्यावल्लयी भवन्ति मन्त्रामाज्ज्यैश्च वसुप्रमाणात् ।

एकत्र चेद्विद्वष्टः भवन्तीतरेतरसंसक्ताश्च ॥ १४ ॥ १५ स्तुण्डः ॥

अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानि वीत्तरांश्चतुरीदलीत्रिदव्यात्
ष्ट्रिद्व्ये वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सत्यत एत-
पामेकैकमद्भ्य ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येते-
षामपि मन्यव इन्द्राय वासुक्रये ब्रह्मणे इत्येतेषामपि रक्षो-
नेभ्य इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या
आशस्य प्रभृतयः कात्याः सर्वेषामुभयतोऽग्निः परिषेकः
पिण्डवच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोति वलिकर्मणी ।

पूर्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोति वलिरुर्ध्वगोः ॥ २ ॥

कामन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।

नैकस्मिन् कर्म्मणि तते कर्मान्यत्तायते यतः ॥ ३ ॥

अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।

अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४ ॥

स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।

वामदेव्यजपात् पूर्वं प्रार्थयेद्द्रविनोदयम् ॥ ५ ॥

आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं बलं यशः ।

ओजो वर्चः पशून् वीर्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६ ॥

सौभाग्यं कर्म्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठ्यं सुकर्त्तृताम् ।

सर्वमेतत् सर्वसाक्षिन् द्रावणोदरिरीहिणः ॥ ७ ॥

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।

सर्वेतदन्ताः कृतवः सदानानान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८ ॥

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।

दृतास्तृतीषकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा ॥ ९ ॥

सामान्यपि पठन् सोमष्टतकुल्याभिरन्वहम् ।

मेदःकुल्याभिरपि च आश्रव्वाङ्गिरसः पठन् ॥ १० ॥

मांसक्षौरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।

वाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११ ॥

ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् ।

पठन् मध्वाज्यकुल्याभिः पितॄनपि च तर्पयेत् ॥ १२ ॥

ते दृतास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।

कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसद्मसु ॥ १३ ॥

जुर्ध्वप्येनो न तं स्पृशेत् पंक्तिञ्चैव पुनाति सः ।

यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक्तस्य तस्य च ।
 वसुपूर्णा वसुमती विर्दानफलमाप्नोति यात् ।
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिचयते ॥१५॥१४खण्डः ॥
 ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता ।
 कर्मान्तेऽनुचरमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥
 यावता बहुभोक्तुस्तु तस्मिन् पूर्णं विद्यते ।
 नावराज्यं प्रमत्तः कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥
 विदध्याद्भौतमनश्चेद्दक्षिणाद्ब्रह्म भवेत् ।
 स्वयञ्चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥
 कुलत्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।
 मातिक्रमेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥४॥
 अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते ।
 नैताव पृष्ट्वा ददतः पात्रोऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥
 दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।
 इतरभ्यस्ततो देयादिषु दानविधिः परः ॥ ६ ॥
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततस्तोत्रेण युज्यते ॥ ७ ॥
 यस्य त्वेक गृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणाभिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि हूयते ॥ ९ ॥
 आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।
 महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥
 आज्यस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामन्तु कारयेत् ।

सुदृढामव्रणां भद्राभाजप्रस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
 तिर्य्यगूर्ध्वं समिन्मात्रां दृढा नातिवृद्धन्मुखी ।
 मृन्मयौडम्बरौ वापि चरुखालौ प्रशस्यते ॥ १२ ॥
 स्वशास्त्रोक्तः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः ।
 नचातिशिखिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३ ॥
 इभ्रजातीयमिभ्राद्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्तं चाङ्गुष्ठपृथग्भवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४ ॥
 एषैव दर्व्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रूवे ।
 दर्व्वी द्व्यङ्गुलपृथग्वा तुरीयो नन्तमेक्षणम् ॥ १५ ॥
 सुषलीलूखले वार्ध्वं स्वायते सुदृढे तथा ।
 इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैनवमेव च ॥ १६ ॥
 दक्षिणं वामतो बाह्यमात्माभिमुखमेव च ।
 करं करस्य कुर्वीत करणे न्यञ्चकर्मणः ॥ १७ ॥
 कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानखौ सुसंयतौ ।
 प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्यात् परिसमूहनम् ॥ १८ ॥
 बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
 त्रयो भवन्ति शीर्णाद्या एकेषान्तु चतुर्दिशम् ॥ १९ ॥
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदग्रमथवापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यच्चेदुदग्रः स पूर्वतः ॥ २० ॥
 यथोक्तवस्त्रसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधूमा ब्रीह्रीणामिव शालयः ॥ २१ ॥ १५ खण्डः ॥
 पिण्डान्वाहार्थकं श्राद्धं क्षौणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १ ॥
 यदा चतुर्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।

अमावास्या क्षीयमाणा तदैव आहमिष्यते ॥ २ ॥

यदुक्तं यदहस्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।

अनयापेक्षया क्षीयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३ ॥

यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ।

अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥ ४ ॥

अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।

अमावास्याष्टमांशे च पुनः क्लृप्त भवेदणुः ॥ ५ ॥

आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ।

विशेषमाभ्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६ ॥

अत्रेन्दुराद्ये ग्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।

तदन्त एव क्षयमेति क्लृप्त्स्ममेवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ॥ ७ ॥

यस्मिन्नन्दे द्वादशैकश्च यव्य-

स्तस्मिंस्तृतीयया परिदृश्योनीपजयते ।

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा

क्षीणेतस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८ ॥

सन्मिश्रा या चतुर्दश्या अमावास्या भवेत् क्वचित् ।

खर्वितां तां विदुः केचिद्गताध्वागिति चापरे ॥ ९ ॥

वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चैदपरेऽहनि ।

यामांस्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १० ॥

पक्षादातेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरम् ।

पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति विद्वेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११ ॥

स्वपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।

न जोवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२ ॥

पितामहे ध्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्वपेत् ।

पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३ ॥
 पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
 कुर्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४ ॥
 जीवन्तमति दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
 पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५ ॥
 पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोडशम् ॥ १६ ॥
 नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।
 पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्भासानुमासिकम् ॥ १७ ॥
 असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वा पौत्रप्रपौत्रकैः ।
 पितरं तत्र संस्क्रुयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥
 पापिष्ठमति शुद्धे न शुद्धं पापीकृतापि वा ।
 पितामहेन पितरं संस्क्रुयादिति निश्चयः ॥ १९ ॥
 ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।
 व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २० ॥
 मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
 यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१ ॥
 न योषिद्वयः पृथग् दद्यादवसानदिनादृते ।
 स्वभर्तृपिण्डमात्राम्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२ ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तु पितुः पितुः ॥ २३ ॥ १६ खण्डः ॥
 पुरतो यावन्नः कुर्य्युः सा पूर्वा परिकीर्त्यते ।
 मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तदक्षिणत उत्तमा ॥ १ ॥
 वायुग्निदिङ्मुशान्तास्ताः कार्याः सार्धाङ्गुलान्तराः ।

तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २ ॥

शङ्खश्च खादिरः काय्यो रजतेन विभूषितः ।

शङ्खश्चैवोपवेपथ्वश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३ ॥

अग्न्याशायैः कुशैः काय्यं कर्षूणां स्तरणां घनैः ।

दक्षिणान्तं तदग्रेषु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४ ॥

स्थगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।

सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५ ॥

स्वस्तरे सर्व्वमासद्य यथावदुपयुज्यते ।

देवपूर्वं ततः आस्रमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६ ॥

आसनाद्यर्पपर्यन्तं वशिष्ठेन यथेरितम् ।

कृत्वा कर्माद्य पात्रेषु उत्तमं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७ ॥

तूर्णीं पृथग्गो दद्यात् अग्नेः तु तिलोदकम् ।

गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८ ॥

आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् ।

पितरस्तस्य नाशन्ति दश तर्पाणि पञ्च च ॥ ९ ॥

कुलालचक्रनिष्पद्यमासुरं गृहभयं स्मृतम् ।

तदेव हस्तघटितं श्यात्यादि दैविकं भवेत् ॥ १० ॥

गन्धान् ब्राह्मणासात् दत्त्वा मुष्माण्डानुभवानि च ।

धपच्चैवानुपूर्वेण ह्यग्नीं कुर्यादनन्तरम् ॥ ११ ॥

अग्नीं करणहोमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना ।

प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहीतीति श्रुतिश्रुतेः ॥ १२ ॥

अपसव्येन वा काय्यो दक्षिणाभिमुखेन च ।

निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यज्ञौ न हि ह्यते ॥ १३ ॥

स्यात्ता कुर्यान्नचान्ते नचैव जुहुयाद्विः ।

स्वाहाकारेण हुत्वाग्नौ पश्चान्मन्त्रं समापयेत् ॥ १४ ॥

पित्रे यः पंक्तिमृद्वन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।

हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ १५ ॥

नोङ्कु र्याद्वोममन्त्राणां पृथगादिषु कुतचित् ।

अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६ ॥

सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।

परिग्रहणमावन्तत् सवप्रस्थादिशति व्रतम् ॥ १७ ॥

पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।

अन्वारभ्य च सवेग्रन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८ ॥

यावदर्धसुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।

चरुणा सह सन्नीय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९ ॥

पितुरुत्तरकर्षंशे मध्यमे मध्यमस्य तु ।

दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्वपेत् ॥ २० ॥

वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।

सर्वं गोतमशाण्डित्यौ शाण्डित्यायन एव च ॥ २१ ॥

आवृत्य प्राणमायम्य पितृन् ध्यायन् यथार्थतः ।

जपंस्तेनैव चावृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२ ॥

शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पक्षपि वा पचेत् ।

यस्तु शाकादिको होमः कार्थ्याऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३ ॥

आन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगोतमौ ।

वार्कखण्डिश्च सर्वासु कौतसो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४ ॥

स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्याद्वयदनुकल्पितम् ।

अपयेत् सवत्सायाम्तरुण्यागोः पयस्यनु ॥ २५ ॥ १७ खण्डः ॥

सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते ।

दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १ ॥
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाग्निमः ।
 य आयाति स होतवः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २ ॥
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
 वैश्वदेवन्तु पाकान्ते वलिकर्म्मसमन्वितम् ॥ ३ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः ।
 यजमानस्ततोऽश्लीयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥
 वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत सायंप्रातस्त्वतन्द्रितः ।
 चतुर्थीकमे कृत्वैतदेतच्छाटप्रायनेमेतम् ॥ ५ ॥
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६ ॥
 पौर्णमासात्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् ।
 तदहर्जु हुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७ ॥
 अहयर्मानेऽनग्रंश्च नयेत् कालं संमाहितः ।
 सम्पन्ने तु यथा तत्र ह्यते तदिहोचरते ॥ ८ ॥
 आहुताः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
 मन्त्रेण विधिवद्भुत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९ ॥
 यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
 चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १० ॥
 अपिवाज्ञातमित्येषा प्राजापत्यापिवाहुतिः ।
 होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यद्यग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः क्वचित् ।
 अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२ ॥
 अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्द्वैद्युतेन चेत् ।

अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद् रग्निना ॥ १३ ॥
 गृहदाहाग्निनाग्निस्तु यष्टवः क्षामवां द्विजैः ।
 दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४ ॥
 द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपगामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरयेन्निरिगर्भं वमुक्तवान् ॥ १५ ॥
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्तो कां समिदाहुतिम् ।
 स्वगर्भे सत्क्रियार्थाश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६ ॥
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
 न हि पिता समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७ ॥
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदेव तम् ।
 चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तं तु तस्य तत् ॥ १८ ॥
 परेणाग्नी हुते स्वार्थं परस्याग्नी हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९ ॥
 अनिष्टा न वयस्त्रेण नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतिताक्षस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २० ॥
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु ।
 पिष्टानोदहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१ ॥
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजोरोगादिना ततः कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२ ॥
 महानसेऽन्नं वा कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 प्रणतोद्यपि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३ ॥
 यज्ञवास्तुनि मुष्ट्याञ्च स्रम्बे दर्भवटौ तथा ।

दर्भसंख्या न विहिता विष्टरान्तरणेषु च ॥ २४ ॥ २५ खण्डः ॥

निःक्षिप्याग्निं स्वदारिषु परिकल्पार्त्विजं तथा ।

प्रवर्षेत् कार्यप्रवान् विप्रो वृथैव न चिरं क्वचित् ॥ १ ॥
 मनसा नैत्यकं कर्म प्रवसन्नप्रतन्द्रितः ।
 उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्वेत् ॥ २ ॥
 पत्न्या चापप्रवियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्विनीतया ।
 सौभाग्यवित्तवैधवप्रकामया भर्तृभक्त्या ॥ ३ ॥
 या वा स्याद्दीरसूरास्तमाज्ञासम्पाद्भिनी प्रिया ।
 दत्ता प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
 दिनत्रयेण वा कर्म यथा ज्यैष्ठं स्वशक्तितः ।
 विभज्य सह वा कुश्रुयैथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५ ॥
 स्त्रीणां सौभाग्यतो ज्यैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
 नहि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६ ॥
 भर्तुं रादेशवर्त्तिन्या ययोमा बहुभिर्घृतेः ।
 अग्निश्च तौषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७ ॥
 विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
 असुतोमाग्निभर्तृणां भवज्ञातिः कृता तथा ॥ ८ ॥
 श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निर्चितिं तथा ।
 प्रातरुध्याय यः पश्येद्वापद्वाः स प्रमुच्यते ॥ ९ ॥
 पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नन्नमुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुध्याय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १० ॥
 पतिमुत्तङ्ग्य मोहात् स्त्री किं किं न नरकं व्रजेत् ।
 कच्छान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११ ॥
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान्न लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२ ॥
 सदारोऽन्यान् पुनर्दारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।

य इच्छेदग्निमान् कर्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते ॥१३॥

स्वेऽग्नाविव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ।

न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नी विधीयते ॥१४॥

षडाहुतिकमन्येन जुहुयादध्रुवदर्शनात् ।

न ह्यात्मनोऽर्थं स्यान्नावदयावन्न परिणीयते ॥ १५ ॥

पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।

तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥ १७ खण्डः ॥

इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठः ॥

असमचन्तु दम्पत्योर्होतव्यं न त्विर्गादिना ।

द्वयोरप्यसमच्चं हि भवेद्भुतमनर्थकम् ॥ १ ॥

विहायाग्निं सभार्यं स्येत् सीमामुल्लङ्घ्य गच्छति ।

होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २ ॥

अरण्योः क्षयनाशान्निदाहेष्वग्निं समाहितः ।

पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते ॥ ३ ॥

जोषा चेद्बहुभार्यस्य अतिचारेण गच्छति ।

पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गोतमः ॥ ४ ॥

दाहयित्वाग्निभिर्भार्यां सदृशीं पूर्वसंस्थिताम् ।

पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ५ ॥

एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।

दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रं च धर्मवित् ॥ ६ ॥

द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः ।

जीवन्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७ ॥

मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।

ब्रह्मोष्णं तं विजानीयादयश्च कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

मृतायामपि भायर्गायां वैदिकान्निं न हि त्यजेत् ।

उपाधिनापि तत् कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ८ ॥

रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनोम् ।

इर्जे यज्ञैर्बहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १० ॥

यो दहेद्दग्निहोत्रेण स्वेन भायर्गां कथञ्चन ।

सा स्त्री सम्प्रद्यते तेन भायर्गा वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११ ॥

भायर्गा मरणमापन्ना दिशान्तरगतापि वा ।

अधिकारौ भवेत् पुत्री महापातकिनि द्विजे ॥ १२ ॥

मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भायर्गा पतिविमानिता ।

त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३ ॥

पूर्वं व योनिः पूर्वाहृत् पुनराधानकर्मणि ।

विशेषोऽन्वयपस्थानमाजग्राहुत्यष्टकं तथा ॥ १४ ॥

कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत् पावकम् ।

अध्यायः केवलाग्नेयः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५ ॥

अग्निमीडे अग्न आयाह्रग्न आयाहि वीतये ।

तिस्त्रोऽग्निर्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृडेति च ॥ १६ ॥

इत्यष्टावाहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ।

पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७ ॥

अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः ।

न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधौयते ॥ १८ ॥

विनष्टं सुक् सुवन्त्युजं प्रत्यक्स्थलमुद्विषि ।

प्रत्यगग्रञ्च सुषलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९ ॥ २० ॥ खण्डः ॥

स्वयंहोमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।

तत्राप्यसत्तस्य सतः शयनाच्चोपवेशनम् ॥ १ ॥

हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद्गृही भवेत् ।
 प्रातर्होमतदैव स्याज्जीवेचेच्छुः पुनर्नवा ॥२॥
 दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंहतम् ।
 दक्षिणागिरसं भूमौ वर्हिष्पत्न्यां निवेशयेत् ॥ ३ ॥
 घृतेनाभ्यक्तमाप्लावय सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोजितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥ ४ ॥
 हिरण्यशकलान्यस्य जिह्वा च्छिद्रेषु समसु ।
 मुखेष्वपि धायेनं निर्हरेयुः सुतादयुः ॥ ५ ॥
 आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् ।
 एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्द्धं मर्द्धं मथ्युत्खजेद्भुवि ॥ ६ ॥
 अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः ।
 सर्वत्र जान्वाच्चर शनैः सतिलं पिण्डदानवत् ॥ ७ ॥
 अथ पुत्रादिराशुत्य कुर्याद्वाक्चयं महत् ।
 भूपदेज्जि शची दिशि पश्चान्नित्यं दिक्षु च ॥ ८ ॥
 ततोतानं निपात्येनं दक्षिणागिरसं मुखे ।
 आज्ञापूर्णां सुचं दद्याद्दक्षिणायां गर्भे सुवम् ॥ ९ ॥
 पादयो रधरां प्राचीमरणीमुरसोत्तराम् ।
 पार्श्वयोः शूर्पचमसे सवर्दक्षिणयाः क्रमात् ॥ १० ॥
 मुषलेन सह न्युजमन्तरुर्वीरुलूखलम् ।
 चत्वीवीलोकमर्त्तवमनश्चुनयनोविभीः ॥ ११ ॥
 अपसवेन कृत्वैतद्वाग्यतः प्रित्तिदिङ्मुखः ।
 अथाग्निं सवर्जान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२ ॥
 अन्नात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 असी स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुर्गोरयन् ॥ १३ ॥

एवं गृहपतिर्द्विग्विधः सर्वं तरति दुष्कृतम् ।

यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दितम् ॥१४॥

यथा स्वायुधधृक् पान्थो ह्यरण्यान्धपि निर्भयः ।

अतिक्रम्यात्मनोऽभौष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५ ॥

एवमेषोऽग्निमान् यज्ञपातायुधविभूषितः ।

लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति ॥१६॥ २१ खण्डः ॥

अथानवेक्षमेत्यापः सव एव शवस्पृशः ।

स्नात्वा सूचेलमाचम्य दद्युरंस्योदकं स्थले ॥ १ ॥

गीतनामानुवादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम् ।

दक्षिणाग्नान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २ ॥

एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्वान् शाद्वलसंस्थितान् ।

आप्नुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३ ॥

मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन् प्राणधर्म्मणि ।

धर्म्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४ ॥

मानुष्ये कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।

यः करोति स संमूढो जलवद्बुदसन्निभे ॥ ५ ॥

गन्तुं वसुमतो नाशमुद्धिर्द्देवतानि च ।

फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ ६ ॥

पञ्चधा सम्भृतः कार्यो यदि पञ्चत्वमागतः ।

कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्त का परिदिवना ॥ ७ ॥

सर्वेऽक्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छयाः ।

संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥८॥

श्लेष्माशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो मुङ्क्ते यतोऽवशः ।

अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः ॥९॥

एवमुक्ता व्रजयुक्ते गृहाक्षुषुपुरःसराः ।

क्षानाग्निस्पर्शनाजप्राशैः शुभ्ये युरितरे कृतैः ॥ १० ॥ २२खण्डः ॥

एवमेवाहिताग्नेषु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।

कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १ ॥

विदेशमरणेऽस्थीनि ह्याहृत्याभ्यजत्र सर्पिषा ।

दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २ ॥

अस्थ्यामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।

भर्जयेदस्थिसंस्थानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३ ॥

महापातकसंयुक्तो देवात् स्थादग्निमान् यदि ।

पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आदोषसंक्षयात् ॥ ४ ॥

प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः कुर्वन् वा म्रियते यदि ।

गृह्यं निर्व्वापयेच्छीतमप्स्वस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५ ॥

सादयेदुभयं वाप्सु ह्यङ्गोऽग्निरभवद्यतः ।

पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ ६ ॥

अनयेवावृता नारी दग्धव्या या व्यवस्थिता ।

अग्निप्रदानमन्तोऽस्यां न प्रयोजत्र इति स्थितिः ॥ ७ ॥

अग्नौ नैव दहेद्भार्यां स्वंतन्त्रा पतिता न चेत् ।

तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८ ॥

अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्यां सञ्चयनं भवेत् ।

यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९ ॥

स्नानान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।

सिञ्चेदस्थीनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १० ॥

शमीपलाशशाखाभ्यामुदृत्योद्धृत्य भस्मनः ।

आजपनाभ्यजत्र गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११ ॥

मृतपातसंपुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।

श्वम् खात्वा शुचौ भूमौ निखनेदक्षिणामुखः ॥१२॥

पूरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।

दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वाह्नकर्मणा ॥ १३ ॥

एवमेवागृहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।

स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥१४॥ २३खण्डः

सूतके कर्मणां त्यागः सन्यादीनां विधीयते ।

होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १ ॥

अकृतं हावयेत् स्मार्त्तं तदभावे कृताकृतम् ।

कृतं वा हावयेदन्नमन्वारम्भविधानतः ॥ २ ॥

कृतमोदनशक्तादि तण्डुलादि कृताकृतम् ।

व्रीह्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥३॥

सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।

एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४ ॥

न त्यजेत् सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् ।

न दीक्षण्यात् परं यज्ञे न कच्छादि तपश्चरन् ॥५॥

पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् ।

आशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात्तत्रहं वा ब्रह्मचारिणः ॥६॥

श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादिकादशेऽहनि ।

प्रत्याब्दिकन्तु कुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ॥ ७ ॥

द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं प्राण्मासिके तथा ।

सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्वै श्राद्धषोडशम् ॥ ८ ॥

एकाहिन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।

न्यूनाः संवत्सरश्चैव स्यातां प्राण्मासिके तदा ॥९॥

यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।

एकस्मिन्नाह्नि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १० ॥

न योयाथाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ।

न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथाभजः ॥ ११ ॥

एकादशेऽह्नि निर्वृत्य अर्वागदर्शाद् यथाविधि ।

प्रकुर्वीताग्निमान् पुत्रो मातापितोः सपिण्डताम् ॥ १२ ॥

सपिण्डोक्तानादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।

एकोद्दिष्टे न विधिना दद्यादित्याहुः गोतमः ॥ १३ ॥

कार्ष्णसमन्वितं मुक्ता तथाद्यं आह्वयीक्यम् ।

ग्रत्यादिकञ्च ग्रेषु पिण्डाः स्युः पडिति स्थितिः ॥ १४ ॥

अर्थेऽन्नयग्रीदयो येव पिण्डदानेऽवर्जजने ।

तन्त्रस्य तु निवृत्तिः सप्तात् स्त्रधावाचन एव च ॥ १५ ॥

ब्रह्मादृडादितुक्तानां येषां नास्तिगुप्तक्रिया ।

आह्वादिमत्क्रियाभाजानां भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १६ ॥ २४३७७७ ॥

मन्त्रान्वायेऽग्नौ हव्येतत् पञ्चकं लाघवायिभिः ।

पठन्ते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्राणामेव विंशतिः ॥ १ ॥

अग्नेः स्यान्नि वायुचन्द्रसूर्यावहुवदूह्य च ।

समस्य पञ्चमीश्वरे चतुश्चतुरितिश्रुतेः ॥ २ ॥

प्रथमे पञ्चके पायी तन्मन्त्रैरिति पदं भवेत् ।

अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ॥ ३ ॥

द्वितीये तु पतिग्रीष्मादपुत्रति ततोभक्तं ।

चतुर्थे त्वपसव्येति इत्यन्वाहुतिविशयकम् ॥ ४ ॥

धृतिहोमे न पञ्चम्याहोनामसु तथाऽसु ।

चतुर्थ्यामसु इत्येतन्नोक्तं नसु हि हव्यते ॥ ५ ॥

लतामपल्लवो गूढः शुद्धेति परिकीर्त्यते ।
 पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मबन्धुस्तथाऽश्रुतः ॥ ६ ॥
 शलाटु नीलमित्युक्तं यथुः स्तवक उच्यते ।
 कपुष्पिकाभितः केशा मूर्द्धि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७ ॥
 श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः ।
 तिलतण्डुलसम्पक्कः क्षयरः सोऽभिधीयते ॥ ८ ॥
 नामधेये मुनिवसुपिशाचावहुवत् सदा ।
 यक्षाश्च पितरो देवा यष्टवप्राप्तिथिदेवताः ॥ ९ ॥
 आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
 आषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १० ॥
 हन्वान्येतानि बहुवट्वाणां जुहुयात् सदा ।
 हन्वद्वयं द्विवच्छेपमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११ ॥
 देवतास्वपि ह्नयन्ते बहुवत् सार्वपित्तयः ।
 देवाश्च वसवश्चैव द्विदेवाश्विनौ सदा ॥ १२ ॥
 ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्म्मणि ।
 वाढमोमिति वा ब्रूयात्तथैवानुपालयेत् ॥ १३ ॥
 सशिखं वपनं कार्यप्रमास्त्रानाद्ब्रह्मचाविणा ।
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेज्जवेत् ॥ १४ ॥
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलक्रोडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाप्लवेत् ॥ १५ ॥
 देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६ ॥
 संस्कारा अतिपत्येरन् स्वकालाच्चेत् कथञ्चन ।
 हुत्वे तदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः ॥ १७ ॥

अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नं योत्थकामतः ।

वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८ ॥ २५ खण्डः ॥

चरुः समशनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्म्मणि ।

वृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १ ॥

श्रावण्यां वा प्रदीपे यः कृत्थारम्भे तथैव च ।

कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २ ॥

देवता सङ्ख्या ग्राह्या निर्व्वापास्तु पृथक् पृथक् ।

तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्दोमश्चापि पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥

यावता होमनिर्वृत्तिर्भवेद्वा यत्र कीर्त्तिता ।

शेषं चैव भवेत् किञ्चित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम् ॥ ४ ॥

चरौ समशनीये तु पित्र्यज्ञे चरौ तथा ।

होतव्यं मेक्षणेनान्य उपस्तीर्णाभिघारितम् ॥ ५ ॥

कालः कात्यायनेजीह्वो त्रिधियैव समासतः ।

वृषोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६ ॥

पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः ।

अन्यस्मादुपदेशान्तु स्वस्तरारोहणस्य च ॥ ७ ॥

अथवा मार्गपाल्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्म्मणः ।

नोराजनेऽङ्गि वाशानामिति तन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८ ॥

शरदसन्त्योः केविन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।

धान्यपाकवशादन्ये श्यामकोवनिनः स्मृतः ॥ ९ ॥

अश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्म्मणि यार्जिकाः ।

यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १० ॥

द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।

शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

पर्यायदाज्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।

दध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२ ॥

व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।

यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३ ॥

संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गीतमादिभिः ।

अतोऽष्टकादयः कायर्पाः सर्वे कालक्रमोदिताः ॥ १४ ॥

सक्तदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो द्विजः ।

स पंक्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति हृतश्चुरतः ॥ १५ ॥

एकाहमपि कर्मस्थोऽग्निशुश्रूषकः शुचिः ।

नेयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६ ॥

यस्त्वाधायान्निमाशास्य देवादीनैभिरिष्टवान् ।

निराकर्त्तामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७ ॥ २६ खण्डः ॥

यच्छाहं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ।

अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥ १ ॥

एकसाध्येष्ववर्हिषु न स्यात् परिसमूहनम् ।

नोदगासादनञ्चैव निप्रहोमा हि ते मताः ॥ २ ॥

अभावे व्रीहिषवयोर्होमा वा पयसापि वा ।

तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३ ॥

रौद्रन्तु राक्षसं पितृप्रमासुरं चाभिचारिकम् ।

उक्त्वा मन्त्रं स्पृगेदाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४ ॥

यजनीयेऽङ्गि सोमश्चेद्धारुण्यां दिशि दृश्यते ।

तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्यात् द्विजातये ॥ ५ ॥

लवणं मधु मांसञ्च चारांशी येन ह्रयते ।

उपत्रासेन भुञ्जीत नोकराश्चैव न किञ्चन ॥ ६ ॥

स्वकाले सायमाहुत्या अप्राप्तौ होढहं व्ययीः ।
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७ ॥
 प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ।
 प्राक्पौर्णमासाद्दर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८ ॥
 वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्ननुयादुव्रतम् ॥ ९ ॥
 होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवान्निमादध्यादिति भार्गवश्रासनम् ॥ १० ॥
 अनृचो माणवो ज्ञेय एणः क्षणमृगः स्मृतः ।
 कुरुगौरमृगः प्रोक्तस्तस्मै शोण उच्यते ॥ ११ ॥
 केशान्तिकी ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसंसितो राज्ञः स्यात्तु नाशान्तिकी विशः ॥ १२ ॥
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुवेमकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३ ॥
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वैदेष्टपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्मान्नैर्वर उच्यते ॥ १४ ॥
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ।
 वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५ ॥
 अस्थानोच्छासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्यादुयातयामत्वकारि तत् ॥ १६ ॥
 प्रत्यहं यदुपाकर्म्म सौत्सर्गं विधिवद्विजैः ।
 क्रियते ह्यन्दासां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७ ॥
 अयातयामैश्वन्दोभिर्त् कर्म्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रीडमानरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८ ॥

गायत्रीञ्च सगायनां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
 शिष्येभ्योऽनूच विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥ २८ ॥
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्काभिरेवग्भिराद्याभिर्होमद्वयप्रते ॥ २० ॥
 पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेषूत्तरादिभिः ।
 अङ्गेषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २१ ॥ २७ खखडः ॥
 अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भष्टाधाना भवन्ति ते ।
 भष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटाः स्वाण्डिक उच्यते ॥ १ ॥
 नाधीधीतै रक्षस्थानि सीत्तराणि विचक्षणः ।
 नचोपनिषदश्चैव प्रणमासान् दक्षिणायनान् ॥ २ ॥
 उपाहृत्योद्गयने ततोऽधीधीत धर्मदित् ।
 उत्सर्गश्चैक एवेषां तेषां ग्रीष्ठपदेऽपिवा ॥ ३ ॥
 अजातयज्जना लोन्नी न तया सह संविशेत् ।
 अयुगूः काकबन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४ ॥
 संसक्तपदविन्धासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।
 स्मार्त्ते कर्मणि सवच श्रूते त्वध्वर्युणोदितः ॥ ५ ॥
 यस्यां द्विषि वशिं दद्यात्तामिवाभिमुखो बलिम् ।
 अदणाकर्मणि भवेद्यच्च कर्म न सर्वदा ॥ ६ ॥
 बलिशिपस्य हवनमग्निप्रणयनन्तथा ।
 प्रत्यहं न भवेयातामुल्लुक्नु भवेत् सदा ॥ ७ ॥
 पृदातग्रे दण रोगवस्य हविषस्तथा ।
 शिष्टस्य प्राग्ने मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणानामसात्रिध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।
 अवेदेद्विपः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९ ॥

सकला वदरोशाखा कलवत्यभिधीयते ।

घनाविसिकताशङ्काः स्मृता जातशिलास्तृताः ॥ १० ॥

नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च ।

तदेवाह्वय संस्कारार्थो नापेक्षेदाग्रहायणीम् ॥ ११ ॥

श्रवणाकर्म्म लुप्तञ्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।

आग्रहायणिकं कुर्याद्वलिवर्जमशेषतः ॥ १२ ॥

जडं स्वस्तरगायो स्थान्नासमर्द्धमथापि वा ।

सप्तरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३ ॥

नीडं मन्त्रप्रयोगः स्थान्नाग्न्यागारं नियम्यते ।

नाहतास्तरणञ्चैव न पार्श्वञ्चापि दाक्षिणम् ॥ १४ ॥

दृढशेदाग्रहायण्यामाहुतावपि कर्मणः ।

कुम्भौ मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृचं पठेत् ॥ १५ ॥

अन्यानां वा त्रिघातः स्यात् स बाधो बहुतिः स्मृतः ।

प्राणान् वा दत्वा हि वाशिष्ठं बाधितं यथा ॥ १६ ॥

विरोधो वा वाक्यानां ग्रामास्थं तत्र भूयसाम् ।

तुल्यप्रमाणधत्तौ तु न्याय एव प्रकोर्तितः ॥ १७ ॥

त्रैयस्वका करतलमपूपामण्डकाः स्मृताः ।

पालाशा धौलकाश्चैव लोहचूर्णाश्च चीवरम् ॥ १८ ॥

सूत्रं वा त्रिकोणं क्वचिदालोकयन्नपि ।

अनुमन्तणीयं सदेवमनुमन्तयेत् ॥ १९ ॥ २० खण्डः ॥

चालनं कूचेन सर्वत्र स्त्रोतसां पयोः ।

तूष्णीं वा क्रमेण स्यादपार्थि पार्श्वदाक्षिण्ये ॥ २१ ॥

सप्त ताम्रं चूर्णानि तथा स्नानचतुष्टयम् ।

नाभिः शिरःपरपानच्च गोस्त्रोतांसि चतुर्दश ॥ २२ ॥

क्षुरीमांसावदानार्थः क्षत्स्ना स्विष्टकदावता ।
 वपामादाय जुहुयात्तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३ ॥
 हज्जिह्वा क्रोडमस्थोनि यक्षदृक्कौ गुदं स्तनाः ।
 श्रोणिस्तन्धसटापार्श्वं पञ्चङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४ ॥
 एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्गमया ।
 पार्श्वस्य वृक्षसक्थोश्च द्वित्वादाहुश्चतुर्दश ॥ ५ ॥
 चरितार्थां श्रुतिः कार्या यन्मादपनुकल्पशः ।
 अतोऽष्टर्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावापि ॥ ६ ॥
 अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्रस्तरेपशोः ।
 तावतः पायसान् पिण्डान् पञ्चभावेऽपि कारयेत् ॥ ७ ॥
 ऊहनव्यञ्जनार्थन्तु पञ्चभावेऽपि पायसम् ।
 सद्रवं श्रपयेत्तद्वदन्वष्टकेऽपि कर्मणि ॥ ८ ॥
 प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनोषिणः ।
 शयाद्दो पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥
 भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
 ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायज्ञप्रदर्शनात् ॥ १० ॥
 आमग्राहविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
 तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११ ॥
 विद्वन्मतमुपादाय समाप्येतद्वृद्धिं स्थितम् ।
 प्राधान्यमप्यीर्यस्मात्तस्मादेष समुच्चयः ॥ १२ ॥
 प्राचीनावोतिना कार्यं पित्रेषु प्रीक्षणां पशोः ॥
 दक्षिणीहासनान्तञ्च चरीर्निर्वपणादिकम् ॥ १३ ॥
 सत्रयज्ञावदानानां प्रधानार्थो न हीतरः ।
 प्रधान इवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४ ॥

द्वीपमुन्नतमाख्यातं शादा चैवेष्टका खता ।
 कीलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५ ॥
 तारगवाचस्तम्भैः कर्दमभित्यन्तकीर्णविधैश्च ।
 नेष्टं वासुदारं विद्वमनाक्रान्तमाय्यैश्च ॥ १६ ॥
 वशङ्गमाविति व्रीहीच्छंखयेति यवांस्तथा ।
 असावित्यत्र नामोक्ता जुहुयात् क्षिप्रहोमवत् ॥ १७ ॥
 साक्षतं सुमनीयुक्तमुदकं दधिसंयुतम् ।
 अर्घ्यं दधिमधुभ्याञ्च मधुपर्कं विधीयते ॥ १८ ॥
 कांस्त्रिनिर्वाहणीयस्य निनयेदर्थ्यमञ्जरी ।
 कांस्यापिधानं कांस्त्र्यर्थं मधुपर्कं समर्पयेत् ॥ १९ ॥ २८ खण्डः ॥
 इति कात्यायनविरचितं कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥
 समाप्ता चैवं कात्यायनसंहिता ॥

अथ वृहस्पतिकृतिः ॥

इष्ट्वा तनुभूतं राजा समाप्तवर्गदक्षिणम् ।
 मयवान् ! वाग्विदां श्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥
 अयत्रन् जित दानेन सर्वतः सुखमिधत् ।
 ददत्तं यत्सहायं च तन्मे वृद्धिं महातपः ॥
 एषमिन्द्रेण षष्टीऽसौ देवदेवपुरीक्षितः ।
 वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो वृहस्पतिकृवाच ह ॥
 सुमर्षदानं गोदानं भूमिदानं च वामवः ।
 एतत् प्रयच्छन्मानसं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 सुवर्णं वज्रं वस्त्रं मणिरत्नं च ताम्रवः ।
 रत्नमयं भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥

फलाकृष्टां महीं दत्त्वा सवीजां शस्यशालिनीम् ।

यावत् सूर्यकरा लोकास्त्वावत् स्वर्गे मर्होयते ॥

यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।

अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।

दश तान्येव विस्तारो गोचर्मे तन्महाफलम् ॥

सप्तषं गोसहस्रं च यत् तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।

बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥

विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोवियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।

यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥

यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।

एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥

यथाप्सु पतितः सद्य स्तेलविन्दुः प्रसर्पति ।

एवं भूमिदत्तं दानं सश्रे सश्रे प्ररोहति ॥

अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान् ॥

स नरः सर्वदो भूपयो ददाति वसुन्धराम् ।

यथा गौर्भरते वत्सं चारमुत्सृज्य चीरिणी ॥

एवं दत्ता सहस्राक्ष ! भूमिर्भरति भूमिदम् ।

शङ्खं भद्रासनं कृत्वा चरस्थावरवारणाः ॥

भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर ! ।

आदित्यो वरुणो वज्रिर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥

शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ।

आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ॥

भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ।

तीक्ष्णाहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात्पापादशं संयम् ।
 प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ॥
 तृप्ता यान्त्यग्निरदातारः क्षुधिता यन्त्यनन्नदाः ।
 काञ्चति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥
 गयां यो यास्यति पुत्रः सनः त्राता भविष्यति ।
 एष्टव्या बहवः पुत्राः यद्ये कोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ॥
 श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ।
 नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुहरते तु यः ॥
 पटिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ।
 यदं शृङ्गगतम्यङ्गं कूलस्तिष्ठति चीहृतम् ॥
 पितरस्तस्य नश्यन्ति सोमलोकं महाद्युतिम् ।
 पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ॥
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ।
 वज्रभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥
 यस्य यस्य यदा भूमिलस्य तस्य तदा फलम् ।
 यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः ॥
 गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृतो ।
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम् ॥
 स्वविष्टायां क्रिमिभूर्त्वा पितृभिः सह पच्यते ।
 आजिप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।

जड्वावोवावतिष्ठेत यावदा भूतसंज्ञवम् ॥

अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वेणवी सूर्यसुताश्चगावः ॥

लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥

षडशीति सहस्राणां यो जनानां वसुभराम् ।

स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्य प्रयच्छति ।

उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनी ॥

सर्वेषामेव दानानां एकजन्मानुगं फलम् ।

हाटकचितिगीरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥

योगहिंस्यादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम् ।

तस्य देहाद्वियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥

अन्यायेन हृता भूमिर्यं नरैरपराहिता ।

हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमङ्गुलम् ॥

हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्ततो हृतः ।

स वध्यो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अशुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकीर्त्तनम् ।

ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हतन्त्रिपुरुषं कुलम् ॥

वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।

गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न शुध्यति ॥

गामिकां स्वर्णमेकं वा भूमेरपरर्द्धमङ्गुलम् ।

रुन्धन्नरकमादाति यावदाभूतसंज्ञवम् ।

हुतं दत्तं तपोधीतं यत्किञ्चिद्वर्त्मसञ्चितम् ॥

अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ।

गोवोथीं ग्रामरथ्याञ्च श्मशानं गोपितं तथा ॥

सम्पीड्य नरकं याति यावदाभूतसंश्रवम् ।
 ऊषरे निर्जले स्थाने प्रुप्तं शस्यं विसर्जयेत् ॥
 जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्चकन्या नृते हन्ति दश हन्ति गवा नृते ॥
 शतमश्वाना नृते हन्ति सहस्रं पुरुषाना नृते ।
 हन्ति जाता न जाताश्च हिरण्यार्थं नृतं वदेत् ॥
 सर्वं भूम्या नृते हन्ति मास्त्र भूम्यनृतं वदी ।
 ब्रह्मस्वेमारतिं कुर्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥
 अनौपधमभेषज्यं विषमे तद्वलाहलम् ।
 न विषं विषमित्याहुः ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥
 विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ।
 लोहश्वण्डाश्मचूर्णं च विषञ्च ज्वरयेन्नरम् ॥
 ब्रह्मस्वं विषु लोकेषु कः पुमान् ज्वरयिष्यति ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ॥
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणी हरिः ॥
 चक्रात्तोव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च ॥
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्गुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ।
 ब्रह्मस्वेन तु यत् सौम्यन्देवस्तेन तु या रतिः ॥
 तद्वनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यत्तूधनम् ॥

गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्यमपि पीडयेत् ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ।
 श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ! ॥
 सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ ! यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 आमपात्रे यथान्यत्त्वं ज्वीरं दधि घृतं मधु ॥
 विनश्येत्पात्रदौर्वस्थात्तच्च पात्रं विनश्यति ।
 एवं गात्रं हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ।
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ! ॥
 यस्तटाकं नवं कुर्वीत् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गं लोके महीयते ॥
 वापीकूपतडाकाणि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनः संस्कारार्हा च लभते मौलिकं फलम् ॥
 निदाघकाले पानोपयं यस्य तिष्ठति वासव ! ।
 स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥
 एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम ! ।

कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन ऋतिं मेधाञ्च विन्दति ॥
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्याद्ब्रह्ममर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥
 भूमिर्गाव स्तथा दाराः प्रसह्य क्रियते यदा ।
 नचावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्यु पीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ! ।
 मोघाच्चलति विघ्नं यः स ऋतो जायते क्रिमिः ॥
 धनं फलति दानेन जौषितं जीवरक्षणात् ।
 रूपभैश्वर्यमारोग्यं महिंसाफलमश्रुते ॥
 फलमूलाग्रनात् पूर्वं स्वर्गं स्वस्थेन लभ्यते ।
 प्रायोपवेशनाद्राप्यं सर्वत सुखमश्रुते ॥
 गवाद्यश्वक्रदीक्षायाः स्वर्गमाप्नोति तृणाशनः ।
 स्त्रिय स्त्रिप्रवण जायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
 नित्यस्नायी भवेदर्कः सज्ज्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
 न तदाधयते राज्ञं जायतेष्ट मनाशके ॥
 अग्निप्रवेगे निधनं ब्रह्मलोके न लीयते ।
 राजानां प्रतिसंस्तारे यस्तु पुतांश्च विन्दति ॥
 नाकि चिरं स वपुर्न उपवासो च द्यौ भवेत् ।
 सततं चैकयायौ यः स लज्जेदो नृत्तिताकृतिम् ॥

वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः ।
 अक्षय्यास्तस्य लोकाः सुतः सर्वकामगमास्तथा ॥
 उपवासञ्च दीक्षाञ्च अभिषेकञ्च वासव ॥
 कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥
 अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात् प्रमुच्यते ।
 पावनं चरते धर्मं स्वर्गे लोके महीयते ॥
 बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।
 चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥
 ॥ इति बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

पराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातौ हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ।
व्यासमेकाग्रमासीनमष्टच्छत्रुषयः पुरा ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वर्त्तमाने कलौ युगे ।
श्रीचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत ! ॥
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यत्तु समिद्धाग्न्यर्कसन्निभः ।
प्रत्युवाच महोतेजाः श्रुतिस्मृतिविशारदः ॥
नचाहं सर्वतत्त्वज्ञः कथं धर्मं वदाभ्यहं ।
अस्मत् पितैव प्रष्टव्यइति व्यासः सुतोऽवदत् ॥
ततस्ते ऋषयः सर्वे धर्मतत्त्वार्थकाङ्क्षिणः ।
ऋषिं व्यासं पुरस्कृत्य गता वदरिकाश्रमे ॥
नानावृक्षसमाकीर्णं फलपुष्पोपशोभितम् ।
नदीप्रस्त्रवणाकीर्णं पुण्यतीर्थैरलङ्कृतम् ॥
ऋगपक्षिगणायुञ्ज देवतायतनावृतम् ।
यक्षगन्धर्वमिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥
तस्मिन्नुत्तमसभामध्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् ।
सुखासीनं महात्मानं मुनिमुख्यगणावृतम् ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह ।
 प्रदक्षिणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत् ॥
 अथ सत्पुष्टमनसाः पराशरमहामुनिः ।
 आह सुस्वागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुङ्गवः ॥
 व्यासः सुस्वागतं ये च ऋषयश्च समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यतः परम् ॥
 यदि जानासि मे भक्तिं स्नेहाद्वा भक्त्यात्मज ! ।
 धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राह्योऽहं तव ॥
 श्रुता मे मानवा धर्म्मा वाशिष्ठाः काश्यपस्तिथ्या ।
 गार्गेया गौतमाश्चैव तथा चौशनसाः स्मृताः ॥
 अत्रेर्विणोश्च साम्बर्त्ता दाक्षा आङ्गिरसास्तथा ।
 शातातपाश्च हारीता याज्ञवल्क्यप्रकृताश्च ये ॥
 कात्यायनकृताश्चैव प्राचेतसकृताश्च ये ।
 आपस्तम्बकृता धर्म्माः शङ्खश्च लिखितस्य च ॥
 श्रुता ह्येते भवत्प्राक्ताः श्रौतार्यास्तेन विष्मृताः ।
 अस्मिन्मन्वन्तरे धर्म्माः कृतस्मेतादिके युगे ॥
 नर्वे धर्म्माः कृते जाताः सर्वे नष्टाः कलौ युगे ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं किञ्चित् साधारणं वद ॥
 व्यासवाक्यावसाने तु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मं स्थूलञ्च विस्तरात् ॥
 ऋणु पुत्र ! प्रवक्ष्येऽहं शृण्वन्तु ऋषयस्तथा ॥
 कल्पे कल्पे ज्ञेयात्पत्नी ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 श्रुतिः स्मृतिः सदाचारा निर्णेतव्याश्च सर्वदा ॥
 न कश्चिद्देवकृता च पेदकृता चतुर्मुखः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

तथैव धर्मं स्मरति मनुः कल्पान्तरान्तरे ॥
अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ।
अन्ये कलियुगे नृणां युगरूपानुसारतः ॥
तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
द्वापरे यज्ञमित्यर्चुर्दानमेकं कलौ युगे ॥
कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गौतमः स्मृतः ।
द्वापरे शाङ्गलिखितः कलौ पाराशरः स्मृतः ॥
त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ।
द्वापरे कुलमेकं तु कर्त्तारञ्च कलौ युगे ।
कृते सम्भाषणात् पापं त्रेतायाञ्चैव दर्शनात् ।
द्वापरे चान्नमादाय कलौ पतति कर्मणा ॥
कृते तु तत्क्षणाच्छापस्त्रेतायां दशभिर्द्विनैः ।
द्वापरे मासमात्रेण कलौ सव्यत्सरेण तु ॥
अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्वाह्वय दीयते ।
द्वापरे याचमानाय सेवया दीयते कलौ ॥
अभिगम्योत्तमं दानमाहृतञ्चैव मध्यमम् ।
अधमं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्फलम् ॥
कृते चास्थिताः प्राणास्त्रेतायां मांससंस्थिताः ।
द्वापरे रुधिरं यावत् कलावन्नादिषु स्थिताः ॥
धर्मो जितो ह्यधर्मेण जितः सत्योऽवृत्तेन च ।
जिता भृत्यैस्तु राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥
सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ।
कुमार्यश्च प्रसूयन्ते तस्मिन् कलियुगे सदा ॥
युगे युगे च ये धर्मास्तत्र तत्र च ये द्विजाः ।

तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपाहि ते द्विजाः ॥
 युगे युगे च सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम् ।
 पराशरेण चाप्युक्तं प्रायश्चित्तं प्रधीयते ॥
 अहमद्यैव तद्धर्ममनुसृत्य ब्रवीमि वः ।
 चातुर्वर्ग्यसमाचारं शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ! ॥
 पाराशरमतं पुण्यं प्रवित्तं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
 चतुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः ॥
 आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मः पराङ्मुखः ॥
 षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 ऊतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 मन्थास्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवातिथेयञ्च षट्कर्माणि दिने दिने ॥
 प्रियो वा यदिवा द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव वा ।
 वैश्वदेवे तु संप्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 दूराद्गानं यथि आन्तं वैश्वदेवे उषस्यतम् ।
 अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वमागतः ॥
 न पृच्छे ज्ञातचरणं न स्वाध्यायव्रतानि च ।
 हृदयं कल्पयेत्तस्मिन् सर्व्वदेवमयोहि सः ॥
 नैकग्रामिणामतिथिं विप्रं साङ्गमिकं तथा ।
 अनित्यं ह्यागतो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥
 अपूर्व्वः सुव्रतो विप्रो अपूर्व्वो वातिथिरस्यथा ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यं त्रयोऽपूर्व्वी दिने दिने ॥
 वैश्वदेवे तु संप्राप्ते भिक्षुके गृहभाषि ।

प्रथमोऽध्यायः ।

उष्ट्रं वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
 यती च ब्रह्मचारी च पक्वान्स्वामिनावुभौ ।
 तयोरन्मदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥
 वैश्वदेवकृतान् दोषान् शक्नो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 नहि भिक्षु कृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
 अकृत्वा वैश्वदेवन्तु भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 सर्व्वे ते निष्फला ज्ञेयाः पतन्ति नरके शुचौ ॥
 शिरोवेष्टन्तु यो भुङ्क्ते योभुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
 वामपादे करं न्यस्य तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥
 यतये काञ्चनं दत्त्वा ताम्बूलं ब्रह्मचारिणे ।
 चौरैभ्योऽप्यभयं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥
 पापोवा यदि चाण्डालो विप्रघ्नः पितृघातकः ।
 वैश्वदेवे तु सम्प्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दशवर्षशतानि च ॥
 न प्रसज्याति गो विषो ह्यतिथिं वेदपारगम् ।
 अददन्नान्नमावन्तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥
 ब्राह्मणस्य सुखं क्षेत्र निरुदकमकण्टकम् ।
 वापयेत् सर्व्ववीजानि सा कृषिः सर्व्वकामिका ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपुत्रे दापयेद्भनं ।
 सुक्षेत्रे च सुपुत्रे च यत्क्षिप्तं नैव नश्यति ॥
 अवृता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।

तं ग्रामं दण्डयेद्वाजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥
 क्षत्रियोहि प्रजा रक्षन् शस्त्रपाणिः प्रचण्डवत् ।
 विजित्य परसैन्यानि क्षितिं धर्मेण पालयेत् ॥
 न श्रीः कुलक्रमायाता स्वरूपास्त्रिखितापि या ।
 खड्गेणाक्रस्य भुञ्जीत वीरभोग्या वसुन्धरा ॥
 पुष्पं पुष्पं विचिनुयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ।
 मालाकारइवोद्याने न तथाङ्गारकारकः ॥
 लोहकर्म तथा रत्नं गवाक्ष प्रतिपालनम् ।
 वाणिज्यं कृषिकर्माणि वैश्ववृत्तिरुदाहृता ॥
 शूद्राणां द्विजशुश्रूषा परो धर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते किञ्चित्तद्भवेत्तस्य निष्फलम् ॥
 लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः ॥
 न दूष्येच्छ, दजातीनां कुर्यात् सर्वस्य विक्रयम् ॥
 अवक्रेयं मद्यमांसमभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अगस्यागमनञ्चैव शूद्रोऽपि नरकं व्रजेत् ॥
 कपिलक्षीरपात्रेण ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदाजरविचारेण शूद्रस्य नरकं भ्रवम् ॥
 इति पराशरे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य धर्माचारं कलौ युगे ।
 धर्मं साधारणं शक्यं चातुर्वर्ण्याश्चमागतम् ॥
 संप्रवक्ष्याम्यहं भूयः पराशर्य्य प्रचोदितः ।
 जटार्सनिरतो विप्रः कृषिकर्माणि कारयेत् ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

हलमष्टगवं धर्म्यं षड् गवं मध्यमं स्मृतम् ।
 चतुर्गवं वृशंसानां द्विगवं वृषघातिनाम् ॥
 क्षुधितं तृषितं श्रान्तं वलीवर्द्धं न योजयेत् ।
 हीनाङ्गं व्याधितं क्लीवं वृषं विप्रो न वाहयेत् ॥
 स्थिराङ्गं नीरुजं वृशं वृषभं षण्डवर्जितम् ।
 वाहयेद्विवसस्यार्धं पश्चात् स्नानं समाचारेत् ॥
 जपं देवार्चनं होमं स्वाध्यायं साङ्गमभ्यसेत् ।
 एकद्वित्रिचतुर्विंशान् भोजयेत् स्नातकान् द्विजः ॥
 स्वयं कृष्टे तथा क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
 निर्व्वपेत् पञ्च यज्ञानि क्रतुदीक्षाञ्च कारयेत् ॥
 तिला रसा न विक्रेया विक्रेया धान्यनःसमाः ।
 विरस्यैवंविधा वृत्तिस्तृणकाठादिविक्रयः ॥
 ब्राह्मणान् कृषिं कृत्वा महादोष मवाप्नुयात् ।
 सम्बल्लरेण यत्पापं मत्स्यघाती समाप्नुयात् ।
 अयोमुखेन काष्ठेन तदेकाहेन लाङ्गली ॥
 पाशको मत्स्यघाती च व्याधः शाकुनिकस्तथा ।
 अदाता कर्षकश्चैव पञ्चैते समभागिनः ॥
 कण्डनी पेयणी चुल्ली उदकुम्भोऽथ मार्जनी ।
 पञ्च शूना गृहस्थस्य अहन्यहनि वर्त्तन्ते ॥
 वृक्षान् छित्त्वा महीं हत्वाहत्वा तु सृगकीटकान् ।
 कर्षकः खलु यज्ञेन सर्वं पापात् प्रमुच्यते ॥
 यो न दद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलशुपागतः ।
 स चौरः सच पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं तं विनिर्द्दिशेत् ॥
 राज्ञे दत्त्वा तु षड् भागं देवानाञ्चैकविंशकम् ।

विप्राणां त्रिंशकं भागं कृषिकर्त्ता न लिप्यते ।
 क्षत्रियोऽपि कृषिं कृत्वा द्विजान् देवांश्च पूजयेत् ।
 वैश्यः शूद्रः सदा कुर्यात् कृषिवाणिज्यशिल्पकान् ॥
 विकर्मं कुर्वते शूद्रा द्विजसेवाविवर्जिताः ।
 भवन्त्यल्पायुपक्षी वै पतन्ति नरकेषु च ॥
 चतुर्णामपि वर्णानामेष धर्मः सनातनः ।

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः शुद्धिं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा ।
 दिनत्रयेण शुद्ध्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतसूतके ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहकैः ।
 शूद्रः शुद्धति मासेन पराशरवचो यथा ॥
 उपासने तु विप्राणामङ्गशुद्धिस्तु जायते ।
 ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहस्यर्शो विधीयते ॥
 जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चादशाहेन शूद्रो मासेन शुद्धति ॥
 एकाहाच्छुद्धिं विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 त्र्यहात् केवलवेदस्तु द्विहीनो दशभिर्दिनैः ॥
 जन्मकर्मपरिभ्रष्टः सन्ध्यापासनवर्जितः ।
 नामधारकविप्रस्य दशाहं सूतकं भवेत् ॥
 एकपिण्डान् दायादाः पृथग्द्वारनिकेतनाः ।
 जन्मन्यपि विपत्तौ च भवेत्तेपात्र सूतकं ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्थानं न भुञ्जते ।
 दानं प्रतिग्रहो हीमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ॥
 प्राप्नोति सूतकं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ।
 दायाद्विच्छेदमाप्नोति पञ्चमो वात्मवंशजः ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षष्ठिशा पुंसि पञ्चमे ।
 षष्ठे चतुरहाच्छ्रद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयम् ॥
 पञ्चभिः पुरुषैर्युक्ता अश्राद्धेया सगोत्रिणः ।
 ततः षट्पुरुषाद्यश्च आद्धे भोज्याः सगोत्रिणः ॥
 भृग्वग्निमरणे चैव देशान्तरमृते तथा ।
 बाले प्रेने च सन्नासे सद्यः शौचं विधीयते ॥
 दशरात्रेष्वतीतेषु त्रिरात्राच्छ्रद्धिरिष्यते ।
 ततः सखत्सरादूर्द्ध्वं सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
 देशान्तरमृतः कश्चित् सगोत्रः श्रूयते यदि ।
 न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः स्नात्वा विशुद्ध्यति ॥
 आत्रिपक्षात्त्रिरात्रं स्यादाषण्मासाञ्च पक्षिणी ।
 अहः सखत्सरादूर्वाक् सद्यः शौचं विधीयते ॥
 अजातदन्ता ये बाला ये च गर्भादिनिःसृताः ।
 न तेषामग्निमंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥
 यदि गर्भो विपद्येत स्रवते वापि योषितां ।
 यावन्मासं स्थितो गर्भो दिनं तावत् स सूतकः ॥
 आ चतुर्थार्द्धवेत् स्नावः पातः पञ्चमषष्ठयोः ।
 अत ऊर्द्धं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ॥
 प्रसूतिकाले संप्राप्ते प्रसवे यदि योषिताम् ।
 जीवापत्ये तु गोत्रस्य मृते मानुश्च सूतकम् ॥

रात्रावेव समुत्पन्ने सृते रजसि स्मृतके ।
 पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविः ॥
 दन्तजातिऽनुजाने च कृतचूडे च संस्थिते ।
 अग्निसंस्करणं तेषां त्रिरात्रं स्मृतकं भवेत् ।
 आ दन्तजननात् सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
 त्रिरात्रमाव्रतात्तेषां दशरात्रमतः परम् ॥
 गर्भे यदि विपत्तिः स्यत्दशाहं स्मृतकं भवेत् ।
 जीवन् जातो यदि प्रेतः सद्यएव विगुह्यति ॥
 स्त्रीणां चूडान्न आदानात् संक्रमात्तदधःक्रमात् ।
 सद्यः शौचमथैकाहं त्रिरहः पितृवन्धुषु ॥
 ब्रह्मचारी गृहे येषां ह्यते च ऊताशने ।
 सम्पर्कं नच कुर्वन्ति न तेषां स्मृतकं भवेत् ॥
 सम्पर्काद्दुष्यते विप्रो नान्यो दीपोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 सम्पर्केषु निवृत्तस्य न प्रेतं नैव स्मृतकं ॥
 शिल्पिनः कारुका वैद्या दासीदासाश्च नापिताः ।
 शूरा त्रियाश्चैव राजानः सद्यः शौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 मन्त्रिणी मन्त्रपतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ।
 राजश्च स्मृतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥
 उद्यतो निधने दाने आर्त्तो विप्रो निमन्त्रितः ।
 तदेव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकालेन शुद्ध्यति ॥
 प्रभवे गृहमेधी तु न कुर्यात् सङ्गरं यदि ।
 दगाहाच्छद्ध्यति माता चवगाह्य पिता शुचिः ॥
 भवेत्तेषां स्त्रावमात्रौ च मातापितोर्द्विगुह्यकं ।
 स्मृतकं मातुरेव स्यादुपसृष्ट पिता शुचिः ॥

यदि पत्न्यां प्रसूतायां सम्पर्कं कुरुते द्विजः ।
 स्यूतकन्तु भवेत्तस्य यदि विप्रः षडङ्गवित् ॥
 सम्पर्काज्जायते दोषो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सम्पर्कं वर्जयेद्द्विजः ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा स्यूतस्यूतके ।
 पूर्वं सङ्कल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दूष्यति ॥
 अन्तरा तु दशाहस्य पुनर्मरणजन्मनी ।
 तावत् स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत् स्यादनिर्दशम् ॥
 ब्राह्मणार्थे विपन्नानां वन्दिगोग्रहणे तथा ।
 आहवेषु विपन्नानामेकरात्रन्तु स्यूतकं ॥
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्य्यमण्डलभेदकौ ।
 परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखे हतः ॥
 यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयाल्लभते लीकान् यदि क्लीवं न भाषते ॥
 जितेन लभते लक्ष्मीं मृतेनापि सुराङ्गनाः ।
 क्षणविध्वंसिकेऽसुस्त्रिन् का चिन्ता मरणे रणे ॥
 यस्तु भग्नेषु सैन्येषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
 परिव्राता यदा गच्छेत् स च क्रतुफलं लभेत् ॥
 यस्य च्छेदक्षतं गात्रं शरशक्त्यृष्टिमुद्गरैः ।
 देवकन्यास्तु तं वीरं गायन्ति रमयन्ति च ॥
 वराङ्गनासहस्रार्णा शूरमायोधने हतं ।
 नागकन्याश्च धावन्ति मम भर्ता भवेदिति ॥
 ललाटदेशाद्गुधिरं हि यस्य
 तप्तस्य जन्तोः प्रविशेच्च वक्त्रे ।

तत् सीमयानेन हि तस्य तुल्यं
 संग्रामयज्ञे विधिवच्च दृष्टम् ।
 यं यज्ञसंघैस्तपसा च विद्यया
 स्वर्गैर्षिणो वात्र यथैव विप्राः ।
 तथैव यान्त्येवहि तत्र वीराः
 प्राणान् सुयुद्धेन परित्यजन्तः ॥
 अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
 पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्वाङ्गमभन्ति ते ॥
 असगोत्रमबन्धुञ्च प्रेतीभूतञ्च ब्राह्मणं ।
 नीत्वा च दाहयित्वा च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 न तेषामशुभं किञ्चिद्द्विजानां शुभकर्मणि ।
 जलावगाहनात्तेषां शुद्धिः स्मृतिभिरीरिता ॥
 अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
 स्नात्वा चैव तु सृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियं शूद्रमजानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
 एकाहमशुचिर्भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 शवञ्च वैश्यमजानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
 कृत्वा शौचं द्विरात्रञ्च प्राणायामान् षडाचरेत् ॥
 प्रेतीभूतन्तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 नयन्तमनुगच्छेत् त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णं नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 विनिर्वर्त्य यदा शूद्रा उदकान्तमुपस्थिताः ।
 दुर्जेदस्तदागुगन्तव्या इति धर्मविदोविः ॥

तस्माद्द्विजो मृतं शूद्रं न स्पृशेन्न च दाहयेत् ।

दृष्टे सूर्यावलोकनेन शुद्धिरेषा पुरातनी ॥

इतिपाराशरे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यदिवा भयात् ।

उद्धर्नीयात् स्त्री पुमान् वा गतिरेषा विधीयते ॥

पूयशीणितसंपूर्णे अन्ये तमसि मज्जति ।

षष्टिं वर्षसहस्राणि नरकं प्रतिपद्यते ।

नाशौचं नोदकं नाग्निं नाश्रुपातञ्च कारयेत् ॥

बोढारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरास्तथा ।

तप्तकच्छेण शुद्धन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ॥

गोभर्हंतं तथोद्धृष्टं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।

संस्पृशन्ति तु ये विप्रा बोढारश्चाग्निदाश्च ये ॥

अन्येऽपि वानुगन्तारः पाशच्छेदकराश्च ये ।

तप्तकच्छेण शुद्ध्यन्ति कुर्युर्ब्राह्मणभोजनम् ॥

अनडुत्सर्हितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।

त्र्यहसुणां पिवेदापस्त्र्यहसुणां पयः पिवेत् ।

त्र्यहसुणां घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥

यो वै समाचरेद्विप्रः पतितादिष्वकामतः ।

पञ्चाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा ॥

मासार्द्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ।

अब्दाह्वं मब्दमेकं वा तदूर्द्ध्वं चैव तत्समः ॥

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छमाचरेत् ।
 तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छं सान्तपनं चरेत् ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् पराकः पञ्चमे मतः ।
 कुर्ब्याञ्चान्द्रायणं षष्ठे सप्तमे त्वैन्दवद्वयम् ॥
 शुद्धार्थमष्टमे चैव षण्मासात् कृच्छमाचरेत् ।
 पक्षसंख्याप्रमाणेन सुवर्णान्यपि दक्षिणा ॥
 ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ।
 सा ऋता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥
 ऋतौ स्नातान्तु यो भार्य्यो सन्निधौ नोपगच्छति ।
 घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥
 अदुष्टापतितां भार्य्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 सप्तजन्म भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
 दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्तारं या न मन्यते ।
 सा ऋता जायते व्याली वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
 ओषवाताहतं बीजं यथा क्षेत्रे प्ररोहति ।
 क्षेत्री तल्लभते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥
 तद्वत् परस्त्रियाः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ ।
 पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् ऋते भर्तारि गोलकः ॥
 औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिमकः सुतः ।
 दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
 परिवर्त्तिः परीवेत्ता यथा च परिवर्द्धते ।
 मूर्खे ते नरकं यान्ति दाहयज्जपञ्चमाः ॥
 दारान्निहोतृमंयोगं यः कुर्व्यादग्रे सति ।
 परिवर्त्ता स विज्ञेयः परिवर्त्तितस्तु पूर्वजः ॥

द्वौ कृच्छ्रौ परिविज्ञेसु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातुश्च होता चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 कुजवामनघण्डेषु गङ्गदेषु जडेषु च ।
 जात्यन्धे वर्धरे मूके न दोषः परिवेदने ॥
 पितृव्यपुत्रः सापत्यः परनारीसुतस्तथा ।
 दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव चिन्तयेत् ।
 अनुज्ञातसु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवेच पतिते पतौ ।
 पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो न विद्यते ॥
 ऋते भर्त्तरि या नारी ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता ॥
 सा ऋता लभते स्वर्गं यथा सद् ब्रह्मचारिणः ॥
 तिस्त्रः कोट्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ।
 तावत् कालं वसेत् स्वर्गं भर्त्तारं यानुगच्छति ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं विलादुद्धरते बलात् ।
 एवमुद्धृत्य भर्त्तारं तेनैव सह मोदते ।

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

श्ववृकाभ्यां शृगालाद्यैर्यदि दष्टसु ब्राह्मणः ।
 स्नात्वा जपेत् गायत्रीं पवित्रां वेदमातरम् ॥
 गवां शृङ्गोदके स्नातो महानद्यासु सङ्गमे ।
 ससुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥

वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टसु ब्राह्मणः ।
 स हिरण्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 सव्रतसु शुना दष्टस्त्रिरात्रं समुपोषितः ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥
 अव्रतः सव्रतो वापि शुना दष्टो भवेद्विजः ।
 प्रणिपत्य भवेत् पूतो विप्रैश्चानुनिरीक्षितः ॥
 शुना घ्रातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालनाच्छुद्धिरग्निना चोपचूलनम् ॥
 शुना च ब्राह्मणी दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं सोमनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
 दृष्टपक्षेयदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
 यां दिशं व्रजो सोमस्तां दिशश्चावलोकयेत् ॥
 असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टसु ब्राह्मणः ।
 वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नानादिशुद्ध्यति ॥
 चाण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हृतो यदि ।
 अहिताग्निर्मृतो विप्रो विषेणात्महतो यदि ।
 दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नी मन्त्रवर्जितम् ॥
 स्पृष्ट्वा चोक्ष्वा च दग्ध्वा च सपिण्डेषु च सर्वथा ।
 प्राजापत्यं चरेत् पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् ॥
 दग्ध्वास्थीनि पुनर्गृह्य क्षीरैः प्रक्षालयेद्द्विजः ।
 पुनर्दहेत् स्वकाग्नी तन्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ॥
 अहिताग्निर्द्विजः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ।
 देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वर्त्तते गृहे ॥
 औताग्निहोतसंस्कारः श्रूयतामृषिसत्तमाः ! ॥

कृष्णं जिनं समास्तीर्य कुशैश्च पुरुषाकृतम् ॥
 षट् शतानि शतञ्चैव पलाशानाञ्च हन्तकम् ।
 चत्वारिंशच्छिरे दद्यात् षष्टिं कण्ठे विनिर्द्दिशेत् ॥
 बाहुभ्याञ्च शतं दद्यादङ्गुलीषु दशैव तु ।
 शनञ्चोरसि संदद्यात् त्रिशञ्चैवोदरे न्यसेत् ॥
 अष्टौ वृषण्योर्दद्यात् पञ्च नेत्रे च विन्यसेत् ।
 एकविंशतिमूर्ध्भ्यां जानुजङ्घे च विंशतिम् ॥
 पादाङ्गुल्योः शतार्द्धञ्च पादाणि च तथा न्यसेत् ।
 शम्यां शिञ्जे विनिःक्षिप्य अरणीं वृषणे तथा ॥
 जुह्वं दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपसत् ।
 कर्णेचोदूखलं दद्यात् षष्ठे च सुषलं ततः ॥
 निःक्षिप्योरसि दृशदं तण्डुलाज्यतिलान्मुखे ।
 औत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाज्यस्थालीञ्च चक्षुषोः ॥
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं क्षिपेत् ।
 अग्निहोत्रोपकरणं गात्रे शेषं प्रविन्यसेत् ॥
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति च वृताङ्गतीः ।
 दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राता ह्यन्ये वापि स्वधर्मिणः ॥
 यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्यं विचक्षणैः ।
 ईदृशं तु विधिं कुर्याद्ब्रह्मलोके गतिर्भुवम् ॥
 ये दहन्ति द्विजास्तु ते यान्ति परमां गतिम् ।
 अन्यथा कुर्वन् किञ्चिदात्मबुद्धिप्रबोधिताः ॥
 भवन्त्यल्पायुषस्तो वै पतन्ति नरके भ्रवम् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ।
 पराशरेण पूर्वोक्तां मन्वर्थेऽपि च विस्मृताम् ॥
 हंससारसकौञ्चाश्च चक्रवाकं मकुकुटम् ।
 जालपादांश्च शम्भमहोगात्रेण शुद्ध्यति ॥
 वनाकाटिद्विभानाञ्च शुक्रपारावतादिनाम् ।
 आटिनाञ्च वकानाञ्च शुद्ध्यति नक्तभोजनात् ॥
 भासकाककपोतानां सागीतित्तिरिघातकः ।
 अन्तर्जले उभे सन्ध्ये प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 मृध्रस्थेनशिखियाहचार्मालूकनिपातने ।
 अपक्वाणी दिनं तिष्ठेत्तिकालं मावतागलः ॥
 वल्गुणीचटकानाञ्च कीकिलाखञ्जरीटकान् ।
 लावकारक्तपादांश्च शुद्ध्यति नक्तभोजनात् ॥
 कारण्डवचकीराणां पिह्नाकुररस्य च ।
 भारद्वाजनिहन्ता च शुद्ध्यति शिवपूजनात् ॥
 भेरुण्डस्थेनभामञ्च पारावतकपिञ्जलान् ।
 पक्षिणामेव सर्वेषामहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 हत्वा नकुलमार्जारमर्पाजगरदुग्धभान् ।
 कशरं भोजयेद्विप्रान् लोहदण्डश्च दक्षिणाम् ॥
 शल्लकीशशकागोधासत्त्वकूर्माभिपातने ।
 वृन्नाकफलभोक्ता च ह्यहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 वृकजम्बूकञ्जराणां तरक्षणाञ्च घातने ।
 तिलप्रस्थं दिने दद्याद्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥

गजगवयतुरङ्गानां महिषोद्वनिपातने ।
 शुद्धिं सप्तरात्रेण विप्राणां तर्पणेन च ॥
 मृगं रुक्मं वराहञ्च अज्ञानादयस्तु घातयेत् ।
 अफालकृष्टमञ्जीयादहोरात्रेण शुद्धति ॥
 एवं चतुष्पदानाञ्च सर्वेषां वनचारिणाम् ।
 अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥
 शिल्पिनं कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दृष्टैकादशदक्षिणा ॥
 वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषमभिघातयेत् ।
 सोऽतिकृष्टद्वयं कुर्याद्भोविंशं दक्षिणां ददेत् ॥
 वैश्यं शूद्रं क्रियामन्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् ।
 हत्वा चान्द्रायणं कुर्याद्दद्याद्भोविंशदक्षिणाम् ॥
 क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवेतरेण वा ।
 चाण्डालबधरुप्राप्तः कच्छाद्वेन विशुद्धति ॥
 चौराः श्वपाकचाण्डाला विप्रेणापि हता यदि ।
 अहोरात्रोपवासेन प्राणायामेन शुद्धति ॥
 श्वपाकं वापि चाण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।
 द्विजसम्भाषणं कुर्याद्जायत्रीं वा सप्तज्जपेत् ॥
 चाण्डालैः सह सुप्तस्तु तिरात्रमुपवासयेत् ।
 चाण्डालैकपथङ्गत्वा गायत्रीस्मरणाच्छुचिः ॥
 चाण्डालदर्शनेनैव आदित्यमवलोकयेत् ।
 चाण्डालस्पर्शने चैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
 चाण्डालखातवापीषु पीत्वा सलिलमग्रजः ।
 अज्ञानाज्ञैव नक्तेन त्वहोरात्रेण शुद्धति ॥

चण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरावाच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥
 चाण्डालोदकभाण्डे तु अज्ञानात् पिवने जलम् ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तदर्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥
 भाण्डस्यमन्यजानान्तु जलं दधि पयः पिवेत् ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥
 ब्रह्मक्षत्र्योपवासेन द्विजातीनान्तु निष्कृतिः ।
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिनः ॥
 ब्राह्मणो ज्ञानतो भुङ्क्ते चाण्डालान्नं कदाचन ।
 गोमूत्रयावकाहाराद्दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 एकैकं ग्रासमग्नीयाङ्गोमूत्रयावकस्य च ।
 दशाह्नियमस्यस्य व्रतं तत्र विनिर्दिशेत् ॥
 अविज्ञातश्च चाण्डालः सन्तिष्ठेत्तस्य वैश्वमनि ।
 विज्ञाते द्वपसंन्यस्य द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥
 ऋषिवक्त्राच्छ्रुता धर्मास्त्रायन्ते वेदपावनाः ।
 पतन्तमुद्धरेयुस्ते धर्मज्ञाः पापमङ्कटात् ॥
 दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीरगोमूत्रयावकम् ।
 भुञ्जीत सह सर्वैश्च तिसन्ध्यनावगाहनम् ॥
 चण्डं भुञ्जीत दध्ना च त्र्यहं भुञ्जीत सर्पिषा ।
 त्र्यहं क्षीरेण भुञ्जीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥

भावदुष्टं न भूञ्जीयान्नोच्छिष्टं कृमिदूषितम् ।
 त्रिपलं दधिदुग्धस्य पलमेकन्तु सर्पिषः ॥
 भस्मना तु भवेच्छुद्धिर्भयोस्तान्त्रकांसयोः ।
 जलशौचेन वस्त्राणां परित्यागेन स्त्रस्यम् ॥
 कुसुम्भगुडकार्पासलवणं तैलसर्पिणी ।
 द्वारे कृत्वा तु धान्यानि गृहे दद्याद्भुताशनम् ॥
 एवं शुद्धस्ततः पश्चात् कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 त्रिंशतं गा वृषश्चैकं दद्याद्विघ्नेषु दक्षिणाम् ॥
 पुनर्लेपनीया तेन होमजप्येन शुद्धात् ।
 आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यते ॥
 रजकी चर्मकारी च लुब्धकस्य च पुक्कसी ।
 चातुर्वर्ण्यगृहे यस्य ह्यज्ञानादधितिष्ठति ॥
 ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात् पूर्वोक्तस्यार्द्धमेव च ।
 गृहदाहं न कुर्वीताप्यन्यत् सर्वञ्च कारयेत् ॥
 गृहस्याभ्यन्तरे गच्छेच्चाण्डालो यस्य कस्यचित् ।
 तस्माद्गृहाद्विनिस्तृत्य गृहभाण्डानि वर्जयेत् ॥
 रसपूर्णं तु यद्भाण्डं न त्यजेच्च कदाचन ।
 गोरसेन तु संमिश्रैर्जलैः प्रोक्षेत् समन्ततः ॥
 ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
 कृमिदूषितपद्वते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 गवां मूत्रपुरीषेण दध्ना क्षीरेण सर्पिषा ।
 अहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदुष्टः शुचिर्भवेत् ॥
 क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्च माघान् प्रदापयेत् ।
 गोदक्षिणान्तु वैश्यस्याप्युपवासं विनिर्द्दिशेत् ॥

शूद्राणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्राह्मणांस्तु नमस्कृत्य पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 अर्च्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्य्य मग्निष्टोमफलं हि तत् ॥
 व्याधिव्यसनिनि श्रान्ते दुर्भित्ते डामरे तथा ।
 उपवासो व्रतो होमो द्विजसम्पादितानि वा ॥
 अथवा ब्राह्मणात्तृष्टाः स्वयं कुर्वन्त्यनुग्रहम् ।
 सर्वधर्ममवाप्नोति द्विजैः सखर्द्धिं ताशिषा ॥
 दुर्बलेऽनुग्रहः कार्यस्तथा वै बालवृद्धयोः ।
 अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ॥
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये वै तत्पापं तेषु गच्छति ॥
 शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमन्तु ये ।
 महत्कार्योपरोधेन न स्वस्थस्य कदाचन ॥
 स्वस्थस्य मूढाः कुर्वन्ति नियमन्तु वदन्ति ये ।
 ते तस्य विघ्नकर्त्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
 सएव नियमस्याज्यो ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
 वृथा तस्योपवासः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥
 सएव नियमो ग्राह्यो यं य कोऽपि वदेद्द्विजः ।
 कुर्व्याद्वाक्यं द्विजानाञ्च अकुर्वन् ब्रह्महा भवेत् ॥
 उपवासो व्रतञ्चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तद्भवेत् ॥
 व्रतच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।

सर्वं भवति निष्कृष्टं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सर्वकामदम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते भाषन्ते तानि देवताः ।
 सर्ववेदमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
 अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मक्षिकाकीटदूषिते ।
 अन्तरा संस्पृशेच्चापस्तदन्नं भस्मना स्पृशेत् ॥
 भुञ्जानो हि यदा विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ।
 उच्छिष्टं हि स वै भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ॥
 पादुकास्थो न भञ्जीति पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा ।
 शुना चाण्डालदृष्टो वा भोजनं परिवर्जयेत् ॥
 पक्वान्नञ्च निषिद्धं यदन्नशुद्धिस्तथैव च ।
 यथा पराशरेणोक्तं तथैवाहं वदामि वः ॥
 मितं द्रोणाढकस्यान्नं काकश्वानोपघातितम् ।
 केनैतच्छुद्धते चान्नं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
 काकश्वानावलीढं तु द्रोणान्नं न परित्यजेत् ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रैर्धर्मशास्त्रानुपालकैः ॥
 प्रस्था द्वात्रिंशतिद्रोणः स्मृतो द्विप्रस्थ आढकः ।
 ततो द्रोणाढकस्यान्नं अतिस्मृतिविदोविदुः ॥
 काकश्वानावलीढं तु गवाघ्रातं खरेण वा ।
 स्वल्पमन्नं त्यजेद्विप्रः शुद्धिद्रोणाढके भवेत् ॥
 अन्यस्थोऽप्युत्थ तन्मात्रं यच्च नोपहतं भवेत् ।
 सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य ऊताशेनैव तापयेत् ॥

ऊताशनेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ।

विप्रार्णां ब्रह्मघोषेण भोज्यं भवति तत्क्षणात् ॥

इति पराशरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथातो द्रव्यमंशुद्धिः पराशरवचोयथा ।

दारवाणान्तु पात्राणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥

मार्ज्जनादयश्चपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।

चमसानां ग्रहाणाञ्च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥

चरूणां श्लक्ष्णुवाणाञ्च शुद्धिरुष्णेन वारिणा ।

भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं ताम्रमन्त्रेण शुद्ध्यति ॥

रजसा शुद्ध्यते नारी विकलं या न गच्छति ।

नदी वेगेन शुद्धेत लेपो यदि न दृश्यते ॥

वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथञ्चन ।

उद्धृत्य वै घटगतं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

अष्टवर्षा भवेद्गौरौ नववर्षा तु रोहिणी ।

दशवर्षा भवेत् कन्या सप्त ऊर्ध्वं रजस्वला ॥

प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।

मासि मासि रजस्तस्याः पिबन्ति पितरः स्वयम् ॥

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।

तयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥

यस्ता समुद्धृते कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञानमोहितः ।

असम्भाष्यो ह्यपाङ्गतेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥

यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ।
 स भैक्षभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्विशुद्ध्यति ॥
 अस्तं गते यदा सूर्यो चाण्डालं पतितं स्त्रियम् ।
 स्तूतिकांसृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
 जातवेदं सुवर्णञ्च सोममार्गं विलोक्य च ।
 ब्राह्मणानुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ।
 ताव त्तिष्ठेन्निराहारा त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।
 अर्द्धकच्छं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा तथा ।
 पादोनं चैव पूर्वायाः परायाः कच्छ पादकम् ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
 कच्छेण शुद्ध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुद्ध्यति ॥
 स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ।
 कुर्ब्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैवपित्यादिकर्म च ॥
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहन्तु प्रवर्त्तते ।
 नाशुचिः सा ततस्तेन तत् स्याद्द्वैकालिकं मतम् ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥
 आतुरे स्नानउत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा सृष्टेदेनं ततः शुद्धेत् स आतुरः ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

अनुच्छिष्टेन शूद्रेण स्नानं स्पर्शं विधीयते ।
 उच्छिष्टेन च संस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते ।
 सुरामात्रेण संस्पृष्टं शुद्ध्यतेऽग्न्युपलेपनैः ॥
 गवा घृतानि कांस्यानि श्वकाकीपहतानि च ।
 शुद्ध्यन्ति दशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥
 गण्डूर्ध्वं पादशौचञ्च कृत्वा वै कांस्यभाजने ।
 षण्मासाद् भुवि निक्षिप्य उद्धृत्य पुनराहरेत् ॥
 आयसेष्वपसारेण सीसस्याग्नी विशोधनम् ।
 दन्तमस्थि तथा शृङ्गं रौप्यं सौवर्णभाजनम् ॥
 मणिपाषाणशङ्खान् एतान् प्रक्षालयेज्जलैः ।
 पाषाणे तु पुनर्घृष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता ॥
 चङ्गाण्डदहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मार्जनादर्पि ।
 अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं वह्मनां धान्यवाससाम् ॥
 प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते ।
 वेणुवल्कलचीराणां क्षौमकार्पासवाससाम् ॥
 और्णानां नेत्रपट्टानां जलाच्छौचं विधीयते ।
 तलिकाद्युपधानानि पीतरक्ताम्बराणि च ॥
 शोषयित्वार्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ।
 मुञ्जोपस्करस्तूर्पाणां शाणस्य फलचर्मणाम् ॥
 तणकाष्ठादिरज्जूना मुदकप्रोक्षणं मतम् ।
 मार्जारमल्लिकाकीटपतङ्गकृमिदुर्गुराः ॥
 ईध्यामेध्यां स्पृशन्त्येव नोच्छिष्टान् मनुरब्रवीत् ।
 भूमिं स्पृष्ट्वा गतं तीर्थं नान्योन्यविप्रुषः ॥

भूक्तोच्छिष्टं तथास्नेहं नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
 ताम्बूलेक्षुफले चैव भुक्तस्नेहानुलेपने ॥
 मधुपर्के च सोमे च नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
 रथ्याकर्हमतोयानि नावः पथ्यास्तृणानि च ॥
 मरुतार्केण शुद्धान्ति पक्वेष्टकचितानि च ।
 अदुष्टा सन्तता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ।
 क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ॥
 पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्वणं स्पृष्टेत् ।
 अग्निरापश्च वेदाश्च सोमसूत्यां निलास्तथा ॥
 एते सर्वेऽपि विप्राणां ओत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ।
 प्रभासादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे सान्निध्यं मनुरब्रवीत् ।
 देशभङ्गे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ॥
 रक्षेदेव स्वदेहादि पश्चाद्धर्मं समाचरेत् ।
 येन केन च धर्मेण मृदुना दारुणेन च ॥
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
 आपत्काले तु सम्प्राप्ते शौचाचारं न चिन्तयेत् ।
 स्वयं समुद्धरेत् पश्चात् स्वस्थो धर्मं समाचरेत् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

गवां बन्धनयोक्त्रेतु भवेन्मृत्युरकामतः ।
 अक्रामात् कृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 वेद्वेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।
 स्वकर्मरतविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत् ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
 उपस्थितोहि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥
 मयोनिःशंयये पापे न भुञ्जीतानुपस्थितः ।
 भुञ्जानो वर्द्धयेत् पापं पर्यदुयत्नं न विद्यते ॥
 शयये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यविनिश्चयः ।
 प्रमादश्च न कर्त्तव्यो यथैवाशंसयस्तथा ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्द्धते ।
 स्वल्पं वाथ प्रभूतं वा धर्मविद्वगो निवेदयेत् ॥
 ते हि पापे कृते वेद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।
 व्याधितस्य यथा वैद्या बुद्धिमन्तो रुजापहाः ॥
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ह्नीमान् सत्यपरायणः ।
 सुहृत्तर्जवसम्पन्नः शुद्धिं गच्छेत मानवः ॥
 सचैलं वाग्यतः स्नात्वा क्लिन्नवासः समाहितः ।
 क्षत्रियो वाथ वैश्योवा ततः पर्षदमावजेत् ॥
 उपस्थाय ततः शीघ्रमार्त्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
 गालैश्च शिरसा चैव नच किञ्चिदुदाहरेत् ॥
 सावित्याश्वापि गायत्र्याः सन्ध्योपाख्यग्निकार्ययोः ।
 अज्ञानात् कृषिकर्त्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥

अवतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
 सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥
 यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तुरधि गच्छति ॥
 अज्ञत्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।
 प्रायश्चित्तीभवेत् पूतः किल्बिषं परिषद्भजेत् ॥
 चत्वारो वा त्वयो वापि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्मद्वि विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रशः ॥
 प्रमाणमार्गं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।
 तेषामुद्विजते पापं सम्भूतगुणवादिनाम् ॥
 यथाश्मनि स्थितं तोयं मरुतार्केण शुद्ध्यति ।
 एवं परिषदादेशान्नाशयेदेव दुष्कृतम् ॥
 नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।
 मारुतार्कादिसंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥
 अनाहिताग्नयो येऽन्ये वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 पञ्च त्वयो वा धर्म्माज्ञाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
 मुनीनामात्मविद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ।
 वेदव्रतेषु स्नातानामेकोऽपि परिषद्भवेत् ॥
 पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तस्तेषाञ्चैव त्वसम्भवे ।
 स्ववृत्तिपरितुष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
 अत ऊर्ध्वन्तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।
 परिषत्त्वं न तेषां वै सहस्रगुणितेष्वपि ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयोऽहगः ।
 ब्राह्मणास्वनधीयानास्त्वयस्ते नामधारकाः ॥

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपस्तु निर्जलः ।
 यथा हृतमनग्नौ च अमन्तो ब्राह्मणस्तथा ॥
 यथा घण्टोऽफलः स्त्रीषु यथा गौरूपराफला ।
 यथा चाक्षोऽफलं दानं यथा विप्रोऽवृचोऽफलः ॥
 चित्रं कर्म यथाजिकैरङ्गैरन्मील्यते शनैः ।
 ब्राह्मणमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकः ॥
 प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।
 ते द्विजाः पापकृष्णाणि समेता नरकं ययुः ॥
 ये पठन्ति द्विजा वेदं पञ्चयज्ञरताश्च ये ।
 त्रैलोक्यं धारयन्त्येते पञ्चेन्द्रियरताश्च ये ॥
 सम्प्रणीतः श्मशानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।
 तथैव ज्ञानवान् विप्रः सर्वभक्षश्च देवतम् ॥
 अमेध्यानि च सर्वाणि प्रक्षिपन्त्युदके यथा ।
 तथैव किञ्चिदं सर्वं प्रक्षिपेत्तथं द्विजेऽमले ॥
 गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यमुचिर्भवेत् ।
 गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः संपूज्यन्ते द्विजोत्तमाः ॥
 दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न शूद्रो विजितेन्द्रियः ।
 कः परित्यज्य दुष्टाङ्गां दुहेच्छीलवतीं खरीम् ॥
 धर्ममास्तरथारूढा वेदखङ्गधरा द्विजाः ।
 क्रीडार्थमपि यदूब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥
 चातुर्वेद्यो विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः ।
 प्रपञ्चाश्रमिणो सुख्याः परिषत् स्युर्दशावराः ॥
 राज्ञाञ्चानुमते चैव प्रायश्चित्तं द्विजो वदेत् ।
 स्वयमेव न वक्तव्या प्रायश्चित्तस्य निष्कृतिः ॥

ब्राह्मणांश्च व्यतिक्रम्य राजा यत् कर्तुमिच्छति ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा राजानं सुपगच्छति ॥
 प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः ।
 आत्मानं पावयेत् पञ्चाज्जपन् वै वेदमातरम् ॥
 सर्गिणं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ।
 गवां गोष्ठे वसेद्रात्रौ दिवा ताः समलुब्धजेत् ॥
 उष्णो वर्षति शीतो वा मारुतो वाति वा भृशम् ।
 न कुर्वीतात्मन्स्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥
 आत्मनो यदि वान्येषां गृहे क्षेत्वेऽथवा खले ।
 भक्षयन्तीं न कथयेत् पिवन्तश्चैव वत्सकम् ॥
 पिवन्तीषु पिवेत्तीयं सन्निवन्तीषु संविशेत् ।
 पतितां पङ्कमग्नां वा सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ॥
 ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
 मुच्यते ब्रह्महत्याद्वैर्गोप्ता गोब्राह्मणस्य च ॥
 गोबधस्यानुरूपेण प्राजापत्यं विनिर्दिशेत् ।
 प्राजापत्यन्तु यत्कृच्छ्रं विभजेत्तच्चतुर्विधम् ॥
 एकाहमेकभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः ।
 अयाचिताश्वेक महरेकाहं मारुताशनः ॥
 दिनद्वयं चैकभक्तोद्विदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनद्वयमयाची स्याद्विद्विदिनं मारुताशनः ॥
 त्रिदिनञ्चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनत्रयमयाची स्यात्त्रिदिनं मारुताशनः ॥
 चतुरहन्वैकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः ।
 चतुर्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मारुताशनः ॥

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्द्विजः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न शंसयः ।
 इति पराशरे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः ।
 तद्वधस्तु न तं विद्यात् कामात् कामकृतन्तथा ॥
 अङ्गुष्ठमात्रः स्थूलो वा वाङ्गमात्रः प्रमाणतः ।
 आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥
 दण्डादूर्ध्वं यदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् प्रोक्तं द्विगुणं गोघ्नतश्चरेत् ॥
 रोधबन्धनयोक्त्राणि घातनञ्च चतुर्विधम् ।
 एकपादश्चरेद्रोधे द्विपाद बन्धने चरेत् ॥
 योक्त्रेषु पादहीनं स्याच्चरेत् सर्वं निपातने ।
 गोचारे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि ॥
 नदीष्वपि समुद्रेषु खातेऽप्यथ दरीमुखे ।
 दग्धदेशे स्थिताः गावः स्तम्भनाद्रोधञ्च्यते ॥
 योक्त्रदामकडोरैश्च घण्टाभरणभूषणैः ।
 गृहे वापि वने वापि बद्धा स्याज्जीर्णता यदि ॥
 तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतञ्च यत् ।
 मृत्लेखे शकटे पंक्तौ भारे वा पीडितो नरैः ॥
 गोपतिर्नृत्युमाप्नोति योक्त्रो भवति तद्वधः ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ॥
 कामाकामकृतक्रोधोदण्डैर्हन्यादथोपलैः ।
 ग्रहता वा मृता वापि तद्वि हेतुर्निपातने ॥
 मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
 उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैववा ॥
 ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वापि पिवेद्द्यदि ।
 पूर्वव्याध्युपसृष्टश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 पिण्डस्ये पादमेकन्तु द्वौ पादौ गर्भसम्भ्रति ।
 पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
 त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखन्तु निपातने ॥
 पादे वस्त्रयुगञ्चैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ।
 पादोने गोवृषं दद्याच्चतुर्थे गोद्वयं स्मृतम् ॥
 निष्पन्नसर्वगात्रन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥
 पाषाणे नैव दण्डेन गावो येनाभिघातिताः ।
 शृङ्गभङ्गे चरेत् पादं द्वौ पादौ तेन यातने ॥
 लाङ्गूले कृच्छ्रपादन्तु द्वौ पादावस्थिभञ्जने ।
 त्रिपादश्चैव कर्णे तु चरेत् सर्वं निपातने ॥
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
 यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 व्रणभङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।
 यवसञ्चापहर्त्तव्यो यावद्दृढबलो भवेत् ॥
 यावत्सम्पूर्णसर्वाङ्गस्तावत्तं पोषयेन्नरः ।

गोरूपं ब्राह्मणस्याग्ने नमस्कृत्य विवर्जयेत् ॥
 यद्यसम्पूर्णसर्वाङ्गो हीनदेहो भवेत्तदा ।
 गोघातकस्य तस्याङ्गं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 काष्ठलोष्टकप्राशणैः शस्त्रेणैवोद्धतो बलात् ।
 व्यापादयति यो गान्धु तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्रजापत्यन्तु लोष्टके ।
 तप्तकृच्छन्तु पापाणे शस्त्रे चैवातिशयकम् ॥
 पञ्च सान्तपने गावः प्रजापत्ये तथा त्रयः ।
 तप्तकृच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिशयैः त्रयोदश ॥
 प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात्तत्प्रतिरूपकम् ।
 तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥
 अन्यत्राङ्गनलक्ष्म्यां वाहने मोहने तथा ।
 सायं संयमनार्थन्तु न दुष्ये द्रोधबन्धयोः ॥
 अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकाभेदने तथा ।
 नदीपर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 अतिदाहे चरेत्पादं द्वौ पादौ वाहने चरेत् ।
 नासिके पादहीनन्तु चरेत्तर्धं निपातने ॥
 दहनाच्च विपद्येत अबद्धो वापि यन्त्रितः ।
 उक्तं पाराशरेणैव श्लोकपादं यथाविधि ॥
 रोधबन्धनयोक्तञ्च भारः प्रहरणन्तथा ।
 दुर्गप्रेरणयोक्तञ्च निमित्तानि बधस्य षट् ॥
 बन्धपाशमुगुप्ताङ्गो म्रियते यदि गोपशुः ।
 भवने तस्य नागस्य पापे कृच्छ्राङ्गं मर्हति ॥

न नारिकेलैर्न च शाण्णवालै-
 र्न चापि मौञ्जेनैव बन्धशृङ्खलैः ।
 एतैस्तु गावो न निबन्धनीया-
 बद्धा तु तिष्ठेत् परशुं गृहीत्वा ॥
 कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्गोपशुं दक्षिणासुखम् !
 पाशलग्नाग्निदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 यदि तत्र भवेत् काण्डं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात् ॥
 प्रेरयन् कूपवापीषु वृक्षच्छेदेषु पातयन् ।
 गवाशनेषु विक्रीणंस्ततः प्राप्नोति गोबधम् ॥
 आराधितस्तु यः कश्चिद्भिन्नकक्षो यदा भवेत् ।
 अरण्यं हृदयं भिन्नं भग्नो वा कूटसङ्कटे ॥
 कूपादुत्क्रमणे चैव भग्नो वा ग्रीवपादयोः ।
 स एव म्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत् ॥
 कूपखाते तटीबन्धे नदीबन्धे प्रपासु च ।
 पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 कूपखाते तटीखाते दीर्घखाते तथैव च ।
 अन्येषु धर्मपातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 वेश्मद्वारे निवासेषु यो नरः खातमिच्छति ।
 स्वकार्यगृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्द्दिशेत् ॥
 निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 ग्रामघाते शरौघेण वेश्मबन्धनिपातने ।
 अतिवृष्टिहतानाञ्च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥

संग्रामे प्रहतानाञ्च ये दग्धा वेष्टकेषु च ।
 दावाग्निं ग्रामघाते वा प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढगवर्भविमोचने ।
 यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 व्यापन्नानां बह्वनाञ्च बन्धने रोधने ऽपि वा ।
 भिषग्मिथ्याप्रचारे च प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 गोवृषाणां विपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।
 न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥
 एको हतोयैर्बहुभिः समेतै
 र्न ज्ञायते यस्य हतोऽभिधानात् ।
 दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
 निवर्त्तनीयो नृपसन्निवृत्तैः ॥
 एका चेद्बहुभिः कापि दैवाद्यापादिता भवेत् ।
 पादं पादञ्च हत्यायाञ्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥
 हतेषु रुधिरं दृश्यं व्याधियस्तः कृशो भवेत् ।
 नाना भवति दृष्टेषु एवमन्वेपणं भवेत् ॥
 मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ।
 प्रायश्चित्तन्तु तेनोक्तं गोपु चान्द्रायणं चरेत् ॥
 केशानां रक्षणायाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ।
 द्विगुणं व्रत आदिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥
 राजा वा राजपुत्री वा ब्राह्मणाया बह्वश्रुतः ।
 अकृत्वा वपनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 यस्य न द्विगुणं दानं केशं च परिरक्षितः ।
 तत्पापं तस्य तिष्ठेत वक्ता च नरकं व्रजेत् ॥

यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्वकेशेषु तिष्ठति ।
 सर्वान् केशान् समुवृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ॥
 एवं नारीकुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ।
 न स्त्रियाः केशवपनं न दूरे शयनाशनम् ॥
 न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा अनुव्रजेत् ।
 नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥
 न स्त्रीणामजिनं वासो व्रतमेवं समाचरेत् ।
 त्रिसन्ध्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्जनं तथा ॥
 बन्धुमध्ये व्रतं तासां कञ्चचान्द्रायणादिकम् ।
 गृहेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥
 इह यो गोबधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ।
 स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम् ॥
 विमुक्तो नरकात्तस्मान्मर्त्यलोके प्रजायते ।
 क्लीबो दुःखी च कुष्ठी च सप्त जन्मानि वै नरः ॥
 तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।
 स्त्रीबालभृत्यगोविप्रेष्वतिकोपं विवर्जयेत् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

चातुर्वर्ण्यस्य सर्वत्र हीयं प्रोक्ता तु निष्कृतिः ।
 अगम्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 एकैकं ह्यासयेत् पिण्डं कृणो शुक्ले च वर्द्धयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥

कुक्कुटाण्डप्रमाणं तु यासञ्च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथा भावदुष्टस्य न धर्मो नैव शुद्ध्यति ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं वस्त्रयुग्मञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 चण्डालीञ्च श्वपाकीञ्च ह्यभिगच्छति यो द्विजः ।
 त्रिरात्रं सुपवासी स्याद्विप्राणामनुशासनात् ॥
 सशिवं वपनं कुर्यात् प्राजापत्यतयश्चरेत् ।
 ब्रह्मर्क्षं ततः कृत्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥
 गायत्रीञ्च जपेन्नित्यं दद्याद्भोमिथुनद्वयम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमाप्नोत्यमंशयम् ॥
 त्रिविधश्चापि वैश्वो वा चण्डालीं गच्छतो यदि ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दद्याद्भोमिथुनन्तथा ॥
 श्वपाकीमथ चण्डालीं शूद्रो वै यदि गच्छति ।
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं दद्याद्भोमिथुनन्तथा ॥
 मातरं यदि गच्छेत भगिनीं पुत्रिकान्तथा ।
 एतास्तु मोहितो गत्वा त्रीन् कृच्छ्रास्तु समाचरेत् ॥
 चान्द्रायणतयं कुर्याच्छिन्नच्छेदेन शुद्ध्यति ।
 मातृस्वहृगमे चैव आत्मभेदनिदर्शनम् ॥
 अज्ञानान्तान्तु यो गच्छेत् कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।
 दशगोमिथुनन्दद्याच्छुद्धिः पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 पितृदावान् समाकृत्वा मातुराप्ताञ्च भ्रातृजाम् ।
 गुरुवर्त्तोऽनुपाद्यैव भ्रातृभार्यां तथैवच ॥
 मातृजननीं सगोत्वा च प्राजापत्यतयश्चरेत् ।
 गन्धर्वं दक्षिणां दत्त्वा शुद्ध्यति नात्र संशयः ॥

पशुवेष्ट्यादिगमने महिष्युष्ट्रीकपीस्तथा ।
 खरीञ्च शूकरीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 गोगामी च त्विरात्रेण गामेकं ब्राह्मणे ददत् ।
 महिष्युष्ट्रीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुद्धति ॥
 डामरे समरे वापि दुर्भिक्षे वा जनक्षये ।
 वन्दिग्राहे भयार्त्ते वा सदा स्वस्तीं निरीक्षयेत् ॥
 चाण्डालैः सह सम्पर्के या नारी कुरुते ततः ।
 विप्रान् दश वरान् गत्वा स्वकं दीर्घं प्रकाशयेत् ॥
 आकण्ठसन्निधौ कूपे गोमयोदककर्दमे ।
 तत्र स्थित्वा निराहारा त्वेकरात्रेण निष्क्रमेत् ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद्द्यावकौदनम् ।
 त्विरात्रमुपवासित्वा ह्येकरात्रं जले वसेत् ॥
 शङ्खपुष्पीलतामूलं पत्रञ्च कुसुमं फलम् ।
 सुवर्णं पञ्चगव्यञ्च काथयित्वा पिवेज्जलम् ॥
 एकभक्तं चरेत् पञ्चादूयावत् पुष्पवती भवेत् ।
 व्रतं चरति तदूयावत्तावत् संवसते वह्निः ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कृच्छ्रचान्द्रायणं व्रतम् ।
 यस्तु भूमिस्तथा नारी तस्मात्तां नतु दूषयेत् ॥
 वन्दिग्राहेण या भुक्ता हत्वा बद्धा बलाद्गयात् ।
 कृत्वा सान्तपनं कृच्छ्रं शुद्धेत् पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुद्धेत ऋतुप्रखण्डेन तु ॥

पतयर्त्रशरीरस्य यस्य भार्या मुरां पिवेत् ।
 पतितार्त्रशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
 गायत्रीं जपमानस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
 गोमूत्रं गोमयं जीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्र्युपवामश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥
 जारैश्च जनयेद्भ्रमं गते त्यक्ते स्मृते पतौ ॥
 तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसां समन्विता ।
 सा तु नष्टा विनिर्द्दिष्टा न तस्या गमनं पुनः ॥
 कामान्मोहाद्यदा गच्छेत्त्यक्त्वा बन्धून् सुतान् पतिम् ।
 सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ॥
 दशमे तु दिने प्राप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 दशाहं न त्यजेन्नारी त्यजेन्नष्टश्रुता तथा ॥
 भर्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छ्राहं चैव बान्धवाः ।
 तेषां भक्ता च पीत्वा च अहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसां विवर्जिता ।
 गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेयु स्नान्तु गोत्रिणः ॥
 पुंसो यदि गृहं गच्छेत्तद्गृहं गृहं भवेत् ।
 पितृमातृगृहं सच्च जारस्यैव तु तद्गृहम् ॥
 उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
 त्यजेन्नागमयपात्राणि वस्त्रं काष्ठञ्च शोधयेत् ॥
 सम्भारान् शोधयेत् सर्वान् गोकेशैश्च फलोद्भवान् ।
 तान्नाणि पञ्चगव्येन कांस्यानि दश भस्मभिः ॥
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रो ब्राह्मणै रूपपादितम् ।

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 इतरेषा महीरात्रं पञ्चगव्येन शोधनम् ।
 सपुत्रः सह भृत्यश्च कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥
 आकाशं वायुरग्निश्च मेध्यं भूमिगतं जलम् ।
 न दुष्यतीह दर्भाश्च यज्ञेषु च समास्तथा ॥
 उपवासैर्व्रतैः पुण्यैः स्नानसन्ध्यार्चनादिभिः ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैः शुद्ध्यन्ते ब्राह्मणाः सदा ॥
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

अग्निधरेतो गोमांसं चाण्डालान्नमथापि वा ।
 यदि भुक्तन्तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 तथैव क्षत्रियो वैश्यस्तद्वन्तु समाचरेत् ।
 शूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्रह्मकूर्चं पिवेद्विजः ।
 एकद्वित्रिचतुर्गाश्च दद्याद्विप्रादनुक्रमात् ॥
 शूद्रान्नं सूतकस्यान्नं सभोज्यस्यान्नमेव च ।
 शङ्कितं प्रतिषिद्धान्नं पूर्वोच्छिष्टं तथैव च ॥
 यदि भुक्तन्तु विप्रेण अज्ञानादापदापि वा ।
 ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं तु पावनम् ॥
 व्यालैर्नकुलमर्जारै रन्नमुच्छिष्टितं यदा ।
 तिलदर्भादक्रैः प्रोक्ष्य शुद्ध्यति नात्र संशयः ॥
 शूद्रोऽप्यभोज्यं भुक्तान्नं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।

क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥
 एकपंत्युपविष्टानां विप्राणां सहभोजने ।
 यद्येकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमक्षं न भोजयेत् ॥
 मोहाद्वा लोभतस्तत्र पंक्तावच्छिष्टभोजने ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः क्षुच्छं सान्त्वनन्तथा ॥
 पीयूषश्चेतलसुनवृन्ताकफलगृह्णनम् ॥
 पलाण्डं वृक्षनिर्व्यासं देवस्य कवकानि च ।
 उष्ट्रीक्षीर मविक्षीर मज्जानाद्भुञ्जते द्विजः ॥
 तिरावसुपवासी स्यात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
 मण्डूकं भक्षयित्वा च मृषिकामांसमिव च ॥
 ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकान्नेन शुद्ध्यति ।
 क्षत्रियोवापि वैश्यावा क्रियावन्तौ शुचिव्रतौ ।
 तद्गृहेषु द्विजैर्भोज्यं हव्यकथेषु नित्यशः ॥
 घृतं तैलं तथा क्षीरं गुडं तैलेन पाचितम् ।
 गत्वा नदीतटे विप्रो भुञ्जीयाच्छूद्रभोजनम् ॥
 अज्ज्ञानाद्भुञ्जते विप्रः सूतके सूतकेऽपि वा ।
 प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णैर्वर्णं विनिर्दिशेत् ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रेण शुद्धः स्याच्छूद्रसूतके ।
 वैश्ये पञ्चसहस्रेण तिसहस्रेण क्षत्रियः ॥
 ब्राह्मणस्य यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुद्ध्यति ।
 अथवा वामदेव्येन सान्ना चैकेन शुद्ध्यति ॥
 शुष्कान्नं गोरसं स्नेहं शुद्धवैश्मन आगतम् ।
 पक्वं विप्रगृहे पूतं भोज्यं तन्मनुरवधीत् ।
 आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शुद्गृहे यदि ।

मनस्तापेन शूङ्घित द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥
दासनापितगोपाल कुलमितार्द्धसीरिणः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ता यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
संस्कृतस्तु भवेद्दास्यो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ॥
क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः ।
स गोपाल इति त्रयो भोज्याविग्रैर्न संशयः ॥
वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
आर्द्धिकश्च स तु क्षत्रियो भोज्यो विग्रैर्न संशयः ॥
भाण्डस्थित मभोज्येषु जलं दधि घृतं पयः ।
अकामतस्तु यो भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाप्युपसर्पति ।
ब्रह्मकूर्चोपवासेन यथावर्णस्य निष्कृतिः ॥
शूद्राणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं श्वपाकमपि शोधयेत् ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
निर्दिष्टं पञ्चगव्यन्तु पवित्रं पापनाशनम् ॥
गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताया गोमयं हरेत् ।
पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया दधि चीच्यते ॥
कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।
गोमूत्रस्य पलं दद्याद्भस्त्रिपलमुच्यते ॥
आज्यस्यैकपलं दद्यादङ्गुष्ठार्धन्तु गोमयम् ।
क्षीरं सप्तपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥
गायत्र्यागृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ।

आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्रावर्नति वै दधि ॥
 तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
 पञ्चगव्यञ्चैवा पूनं स्थापयेदग्निमन्त्रिधौ ॥
 अर्पोहिष्ठेति चालोड्य मानस्तोकेति मन्त्रयेत् ।
 सप्तावरान्पये दर्भा अच्छिन्नायाः शुक्लविषः ॥
 एभिरुद्धृत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।
 इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च शंवती ॥
 एतैरुद्धृत्य होतव्यं छतशेषं स्वयं पिवेत् ।
 आलोड्य प्रणवेनैव निर्माथ्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिवेच्च प्रणवेन तु ॥
 यत्त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् ।
 ब्रह्मकृच्चो दहेत् सर्वं यथैवाग्निरिवेन्धनम् ॥
 पिवतः पतितं तोयं भाजने सुखनिःसृतम् ।
 अपि यं तद्विजानीयाद्भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥
 कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वशृगालौ च मर्कटम् ।
 अस्थि चर्मादि पतितं पीत्वा मेध्या अपो द्विजः ॥
 नारत्तु कूपे काकश्च विडूराहखरोद्रकम् ।
 गावयं सौप्रतीकश्च मायूरं खाड्गकं तथा ॥
 वैयाघ्रमार्क्षं सैहं वा कुण्ठं यदि मज्जति ।
 तडागस्याथ दुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि ॥
 प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमेणैवेन सर्वशः ।
 विप्रः शुद्धोत्तिरातेण क्षत्रियस्तु दिनइयात् ॥
 एकाहेन तु वैश्यस्तु शूद्रो नक्तेन शुद्ध्यति ॥
 परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।

अपचस्य च भुक्तान्नं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 अपचस्य च यद्दाने दातुं चास्य कुतः फलम् ।
 दाता प्रतिग्रहीता च द्वौ तौ निरयगामिनौ ॥
 गृहीत्वाग्निं समारोप्य पञ्च यज्ञान्नं वर्त्तयेत् ।
 परपाकनिवृत्तौऽसौ मुनिभिः परिकीर्तितः ॥
 पञ्चयज्ञं स्वयं कृत्वा परान्नेनोपजीवति ।
 सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतो हि सः ॥
 गृहस्थधर्म्मा यो विप्रो ददाति परिवर्जितः ।
 ऋषिभिर्धर्म्मातत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्तितः ॥
 युगे युगे च ये धर्म्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ।
 तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपा हि ब्राह्मणाः ॥
 हृङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारञ्च गरीयसः ।
 स्नात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥
 ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वा बध्यवाससा ।
 विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥
 अवगूर्य त्वहोरात्रं त्विरात्रं क्षितिपातने ।
 अतिकृच्छ्रञ्च रुधिरे कृच्छ्रमन्तरशोणिने ॥
 नवाहमतिकृच्छ्रं स्यात् पाणिपूरान्नभोजनम् ।
 त्विरात्रमुपवासः स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥
 सषवीमेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ।
 शतसांहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ॥

इति पाराशरे धर्म्मशास्त्रे एकादशीऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

दुःस्वप्नं यदि पश्येत्तु वान्ते वा क्षुरकर्मणि ।
 मैथुने प्रेतधूमे च स्नानमेव विधीयते ॥
 अज्ञानात् प्राप्य विष्णुमूर्तं सुरां वा पिबते यदि ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति तयो वर्णा द्विजातयः ॥
 अजिनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।
 निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥
 स्त्रीभूदस्य तु शुद्धार्थं प्राजापत्यं विधीयते ।
 पञ्चगव्यं ततः कृत्वा स्नात्वा पीत्वा विशुद्ध्यति ॥
 जलाग्निपतने चैव प्रव्रज्यानाशकेषु च ।
 प्रत्यवसितमेतेषां कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
 प्राजापत्यद्वयेनापि तीर्याभिगमनेन च ।
 दृष्टैकादशदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते त्वयः ॥
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि वनं गत्वा चतुष्पथम् ।
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यत्रयद्वरेत् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
 मुच्यते तेन पानेन ब्राह्मणत्वञ्च गच्छति ॥
 स्नानानि पञ्च पुण्यानि कीर्त्तितानि मनीषिभिः ।
 आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायवं दिव्यमेव च ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वारुणम् ।
 आपोहिष्ठेति च ब्राह्मं वादव्यं रजसा स्मृतम् ॥
 यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्दिव्यमुच्यते ।
 तत्र स्नाने तु गङ्गायां स्नातो भवति मानवः ॥

स्नानार्थं विप्रमायान्तं देवाः पितृगणैः सह ।
 वायुभूताहि गच्छन्ति तृषार्त्ताः सलिलार्थिनः ॥
 निराशास्ते निवर्त्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।
 तस्मान्न पीडयेद्वस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥
 विधुनोति हि यः केशान् स्नातः प्रस्त्रवतीद्विजः ।
 आचामेद्वा जलस्थोऽपि स वाह्यः पितृदैवतैः ॥
 शिरः प्रावृत्य कं बद्धा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 जले स्थलस्थो नाचामेज्जलस्थश्च वह्निःस्थले ।
 उभे स्पृष्ट्वा समाचान्त उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेद्वासोविपरिधाय च ॥
 क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
 पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्योऽनिलस्तथा ।
 ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्णे विप्रस्य दक्षिणे ॥
 दिवाकरकरैः पूतं दिवास्नानं प्रशस्यते ।
 अग्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥
 मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चादिदेवताः ।
 सर्वे सोमे विलीयन्ते तस्मात् स्नानन्तु तदग्रहे ॥
 खलयज्ञे विवाहे च संक्रात्यौ ग्रहणेषु च ।
 शर्वर्यां दानमतेषु नान्यत्रेति विनिश्चयः ॥
 पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि ।
 राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥

मज्जानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थप्रहरद्वयम् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥
 चैत्यवृक्षचित्स्थितश्च चण्डालः सोमशिकयी ।
 एतास्तु ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सवासा जलमविशेत् ॥
 अस्थिमञ्चयनात् पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत् ।
 अन्तर्दशाहे विप्रस्य पूर्वमाचमनं भवेत् ॥
 सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
 सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु ॥
 कुशपूतन्तु यत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्द्विजः ।
 कुशेनोद्धृततोयं यत् सोमपानसमं स्मृतम् ॥
 अग्निकार्यात् परिभ्रष्टाः सन्धोपासनवर्जिताः ।
 वेदञ्चैवानधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥
 तस्माद्ब्रह्मलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते ॥
 शूद्रान्तरमपुष्टस्याप्यधीयानस्य नित्यशः ।
 जपतो जुहुतो वापि गतिरुक्ता न विद्यते ॥
 शूद्रान् शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण तु सहासनम् ।
 शूद्रान् ज्ञानागमश्चापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥
 नृत्सूतकपुष्टाङ्गोद्विजः शूद्रान् भोजने ।
 अहं तां न विजानामि कां कां योनिं गमिष्यति ॥
 गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि शूकरः ।
 श्वयोनौ सप्तजन्म स्यादित्येवं मनुरब्रवीत् ॥
 दाक्षिणार्थः ॥ यो विप्रः शूद्रस्य जुहुताहुविः ।
 ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥

मौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्द्विजः ।
 भुञ्जानो हि वदेद्यस्तु तदन्नं परिवर्जयेत् ॥
 अर्धे भुक्ते तु यो विप्रस्तस्मिन् पात्रे जलं पिवेत् ।
 हतं दैवञ्च पितृञ्च आत्मानञ्चोपधातयेत् ॥
 भाजनेषु च तिष्ठत्षु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 न देवा स्तृप्तिमायान्ति निराशाः पितरस्तथा ॥
 गृहस्थस्तु यदा युक्तो धर्ममेवानुचिन्तयेत् ।
 पोष्यधर्मार्थसिद्ध्यर्थं न्यायवर्त्तो सुबुद्धिमान् ॥
 न्यायोपार्जितवित्तेन कर्त्तव्यं ज्ञानरक्षणम् ।
 अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥
 अग्निचित् कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः ।
 दृष्टमात्रं पुनन्त्येते तस्मात् पश्येत्तु नत्यशः ॥
 अरणिं कृष्णमार्जारश्चन्दनं सुमणिं वृतम् ।
 तिलान् कृष्णार्जिनं छागं गृहे चैताति रक्षयेत् ॥
 गवां शतं सैकवृषं यत्र तिष्ठत्ययन्त्रितम् ।
 तत्क्षेत्रं दशगुणितं गोचर्म परिकीर्त्तितम् ॥
 ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यैर्मानोवाक्कायकर्मजैः ।
 एतद्गोचर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 कुटुम्बिने दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते तस्मै तदायुर्वृद्धिकारकम् ॥
 आपोऽंशदिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशना मुनिरब्रवीत् ॥
 युगं युगद्वयञ्चैव त्रियुगञ्च चतुर्युगम् ।

चाण्डालसूतिकोदकाप्रतितानामधः क्रमात् ॥
 ततः सन्निधिमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ।
 स्नात्वावलोकयेत् सूर्यमज्ञानात् स्पृशत यदि ॥
 वापीकूपतडागेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयानौ जायते भ्रुवम् ॥
 यन्तु क्रुद्धः पुनान् भार्यां प्रतिज्ञायाप्यगम्यताम् ।
 पुनरिच्छति ताङ्गन्तुं विप्रमध्ये तु श्रावयेत् ॥
 आन्तः क्रुद्धस्तमोभ्रान्त्या क्षुत्पिपासाभयार्द्रितः ।
 दानं पश्यमकृत्वा च प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥
 उपस्पृशेत्त्रिषवणं महानद्युपसङ्गमे ।
 चीर्णान्ते चैव गां दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥
 दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ।
 अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनमेकमभोजनम् ॥
 सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवादिनः ।
 भुक्त्वा न सुच्यते पापादहोरात्रन्तु वै नरः ॥
 ऊर्ध्वोच्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरीक्षस्थितौ तथा ।
 कृच्छ्रतथं प्रकुर्वीत आशीचमरणे तथा ॥
 कृच्छ्रदेव्ययुतञ्चैव प्राणायामशतत्रयम् ।
 पुण्यतीर्थे नार्द्रशिरः स्नानं द्वादशसंस्थया ।
 द्विर्वाजनं तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेवं प्रकल्पितम् ॥
 गृहस्थः कामतः कुर्याद्देतसः सेचनं भुवि ।
 सहस्रं जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥
 चातुर्वर्द्यापपन्नान् विधिवद्ब्रह्मघातके ।

समुद्रसेतुगमनप्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 सेतुबन्धपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात् समाचरेत् ।
 वर्जयित्वा विकर्मस्थान्छत्रोपानद्विवर्जितः ॥
 अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ।
 गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥
 गोकुलेषु वसेच्चैव ग्रामेषु नगरेषु च ।
 तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्त्रवणेषु च ॥
 एतेषु ख्यापयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरम् ।
 दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥
 रामचन्द्रसमादिष्टं नलसञ्चयसञ्चितम् ।
 सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
 यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ॥
 पुनः प्रत्यागतो वेश्म वामार्थं सुपसर्पति ।
 सप्ततः सह भृत्यैश्च कुर्व्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 गांश्चैकशतं दद्याच्चातुर्वर्द्येषु दक्षिणाम् ।
 ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ॥
 सवनस्यां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥
 मद्यपञ्च द्विजः कुर्व्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 चान्द्रायणे ततश्चीर्णं कुर्व्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ।
 गच्छेन्मुषलमादाय राजाभ्यासं बधाय तु ॥
 ततः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञासौ मुक्तएवच ।

कामकारकतं यत् स्थानान्यथा बधमर्हति ॥
 आसनाच्छयनादूयानात् सम्भाषात् सहभोजनात् ।
 संक्रामति हि पापानि तैलविन्दुरिवाश्रसि ॥
 चान्द्रायणं यावकञ्च तुलापुरुष एव च ॥
 गवाञ्चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 एतत् पाराशरं शास्त्रं लोकानां शतपञ्चकम् ।
 दिनवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥
 यथाध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ।
 अथ्येतद्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिना ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं पाराशरसंहिता ॥

अथ वृहत्पाराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

व्यक्ताव्यक्ताय देवाय वेधसेनऽन्ततेजसे ।
नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि धर्मान् पाराशरोदितान् ॥
अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनाश्रमे ।
व्यासमेकाग्रमासीन ऋषयः प्रष्टुमागताः ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वर्त्तमाने कलो युगे ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
युगे युगेषु ये प्रोक्ता धर्मा मन्वादिभिर्मुने ! ।
वाक्यं तेनैव ते कर्त्तुं वर्णैराश्रमवासिभिः ॥
स पृष्टो मुनिभिर्व्यासो मुनिभिः परिवेष्टितः ।
प्रष्टुं जगाम पितरं धर्मान् पाराशरं ततः ॥
सर्वेषां माश्रमाणाञ्च वरे वदरिकाश्रमे ।
स विवेशाश्रमे तस्मिन् तनुं योगीव वेधसः ॥
नानापुष्पलताकीर्णं फलपुष्पैरलङ्किते ।
नदी प्रस्रवणानेकैः पुण्यतीर्थोपशोभिते ॥
ऋगपक्षिभिराकीर्णं देवतायतनावृते ।
यच्च गन्धर्व सिद्धैश्च वृत्त्यगीतसमाकुले ॥

तस्मिन्निषिष्यसभामध्ये शक्तिपुत्रः पराशरः ।
 सुखासीनो महातेजा मुनिमुख्यगणावृतः ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु मुनिभिः सह ।
 प्रदक्षिणाभिवन्द्यैव मुनिभिः प्रतिपूजितः ॥
 ततः सन्तुष्टमनसा पराशरमहामुनिः ।
 व्यामस्य स्वागतं ब्रूयात् आसीनो मुनिपुङ्गवः ॥
 वयस्य स्वागतं तेन आसीनानां समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यामः पृच्छ ततः परम् ॥
 यदि जानासि मां भक्तं स्नेहोवा यदि वत्सलः ।
 धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राहो ह्यहं यदि ॥
 श्रुतास्तु मानवा धर्मा गार्गीया गौतमास्तथा ।
 वाशिष्ठाः काश्यपाश्चैव तथा गोपालकस्य च ॥
 आत्रेया विश्वामित्रा दाक्षायज्ञिरसस्तथा ।
 शातातपाश्च हारीतयान्नः कृतास्तथा ॥
 आपस्तम्बकृता धर्माः सरङ्गलिखितास्तथा ।
 कात्यायनकृताश्चैव प्रचेतसकृतास्तथा ॥
 श्रुतिरात्रोद्भवा तात ! श्रुत्यर्था मानवाः श्रुताः ।
 मन्वर्थं सर्वधर्माणां कृतादि त्रियुगेषु च ॥
 धर्मन्तु त्रियुगाचारं स शक्यन्तु कलौ युगे ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
 व्यासवाक्यावसानेति मुनिमुख्यः पराशरः ।
 सुखासीनो महातेजा इदं वचनमब्रवीत् ॥
 क्रियन्ते नैव वेदाश्च नैवाति प्रभवन्ति ते ।
 न कश्चिद्देवकर्त्तास्ति वेदेस्कर्त्ता चतुर्मुखः ॥

तथा सधर्मं स्मरति कल्पे कल्यान्तरान्तरे ।
 अन्ये कृतयुगे धर्मा स्त्रेतायां द्वापरे परे ॥
 अन्ये कलियुगे नृणां युगं ह्यसानुरूपतः ।
 तपः परं कृतयुगे चेतयां ज्ञानमुच्यते ॥
 द्वापरे यज्ञमेवाज्जर्दानमेकं कलौ युगे ।
 कृते तु मानवा धर्मा स्त्रेतायां गौतमस्य च ॥
 द्वापरे शङ्खलिखिताः कलौ पाराशराः स्मृताः ।
 त्यजेद्देशं कृतयुगे चेतयां ग्राममुत्सृजेत् ॥
 द्वापरे कुलमेकान्तु कर्त्तारश्च कलौ युगे ।
 कृते सम्भाष्य पतितै स्त्रेतायां स्पर्शनेन च ॥
 द्वापरे भक्षणोऽन्नस्य कलौ पतति कर्मणा ।
 अभिगम्य कृते दानं त्रेतामाह्वय दीयते ॥
 द्वापरे याच्यनामन्तु सेवया दीयते कलौ ।
 अभिगम्योत्तमन्दानम् आहूतश्चैव मध्यमम् ॥
 अधर्मं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्कलम् ।
 कृते त्वस्थिगताः प्राणा स्त्रेतायां मांसमेव च ॥
 द्वापरे रुधिरं यावत्कलौ त्वन्नाद्यमेव च ।
 कृते ताक्षणिक्कः शाप स्त्रेतायां दशभिर्दिनैः ॥
 मासेन द्वापरे ज्ञेयः कलौ सम्बत्सरेण तु ।
 युगे युगेषु ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ॥
 ते द्विजा नावमन्तव्या युगरूपा द्विजोत्तमाः ।
 धर्मश्च सत्यमायुश्च तुर्यांशेन कलौ युगे ॥
 अदनात्तदनयस्य तुच्छमासुरकार्यतः ।
 धर्मश्च लोकदम्भार्थं पाषण्डार्थं तपस्विनः ॥

विविधा वाग्वद्वनार्थं कलौ सत्यानुसारिणी ।
 अल्पक्षीरवृता गावो ह्यल्पसस्या च मेदिनी॥
 स्त्रीजनस्य स्त्रियः सर्वा रत्यर्थं कृतमैयुनाः ।
 पुरुषश्च जिताः स्त्रीभी राजानो दस्युभिर्जिताः ॥
 जितो धर्मश्च पापेन अनृतेन तथा ऋतम् ।
 शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचारा स्तथा द्विजाः ॥
 अन्यानुयायिनश्चाद्या वर्णास्तदुपजीविनः ।
 कृतन्तु ब्राह्मणग्रंथं तेता तु क्षत्रियं युगम् ॥
 वैश्यन्तु हापरयुगं कलिः शूद्रयुगं स्मृतम् ।
 चातुर्वर्णिकनारीणां तथा दूरीयजन्मनी ॥
 यतिद्विजाभ्युपाख्यादि धर्मद्वि मंहती कलौ ॥
 शनं नयाकृते दत्ते फलाप्तिः पुरुषस्य सा ॥
 दत्तेषु दशभिर्नृणां फलाप्तिः स्यात् कलौ युगे ।
 युगस्वरूपमाख्यातमन्यं निगदतः शृणु ॥
 वर्णान्नामाश्रमाणाञ्च सर्वेषां धर्मसाधनम् ।
 मृगः कृष्णश्चरेद्यत्न स्वभावेन महीतले ॥
 वसेत्तत्र द्विजातिस्तु शूद्रो यत्र तु तत्र तु ।
 हिमपर्वतविन्ध्याद्रौ विनाशेन प्रयागयोः ॥
 मध्येतु पावनीद्वेशो ज्ञेच्छदेशस्ततः परम् ।
 देशेष्वन्येषु या नद्यो धन्याः सागरगाः शुभाः ॥
 तीर्थानि यानि पुण्यानि मुनिभिः सेवितानि च ।
 वसेयुस्तदुपान्तेऽपि समिच्छन्ना द्विजातयः ॥
 मुनिभिः सेवितत्वाञ्च पुण्यदेशः प्रकीर्तितः ।
 यत्र पानं नपेयस्य देशेऽभक्षस्य भक्षणम् ॥

अगम्यागामिता यत्र तं देशं परिवर्जयेत् ।
 एवं देशः समाख्यातो यज्ञीयस्तु द्विजन्मनाम् ॥
 एवमेवानुवर्त्तैरन्देशं धर्मानुकाङ्क्षिणः ।
 वसन्वा यत्र तत्रापि स्वाचारं न निवर्जयेत् ॥
 षट्कर्माणि च कुर्वीरन् इति धर्मस्य निश्चयः ।
 परोश्वरः स्वयम्भाह शास्त्रं पुत्रस्य वत्सलः ॥
 अथातः संभवत्यामि द्विजकर्मादिकं द्विजाः ! ।
 षट्कर्म वर्णा धर्माश्च प्रशंसा गो वृषस्य च ॥
 अदोह्यवाह्यौ यौ तत्र क्षीरं क्षीरप्रयोक्तिणा ।
 अमावास्यानिषिद्धानि ततश्च पशुपालनम् ॥
 अन्नतीयप्रशंसा च बाह्या बाह्या वसुन्धरा ।
 अथार्थकृषतोऽपापं तदप्यस्यापि शोधनम् ॥
 बज्रं सिता मखञ्चापि विवाहः कन्यका वराः ।
 स्त्रीषु धर्मो मखः पञ्च द्विजातिस्वर्गसाधनात् ॥
 विधिः प्राणोऽग्निहोतस्य आधानादिकसंस्कृतिः ।
 व्रतचर्चार्द्धं तद्वर्माः प्रशंसा पुत्रजन्मनः ॥
 कृत्स्नो गृहस्थधर्मश्च भक्षाभक्तं तथैव च ।
 निषिद्ध वस्तुकथनं पात्रशुद्धिस्तथा पुनः ॥
 द्रव्याणाञ्च तथाशुद्धिरुपाकर्माणि कर्म च ।
 अनध्यायास्तथा श्राद्धं विप्रा ! कालहविर्युतम् ॥
 बलिर्नारायणीयश्च स्नतकाशौचमेव च ।
 परिषत्प्रायश्चित्तानि तद्गताति यथा द्विजाः ॥
 विधिवत्सर्वदानानि तेषाञ्चैव फलानि च ।
 भूमिदानप्रशंसा च विशेषो विप्रकालयोः ॥

दृष्टापूर्त्तौ तथा विदन् ! पृथक्तयोः फलानि च ।
 प्रतिग्रहविधि स्तद्वद्वया तस्य प्रतिग्रहः ॥
 विनायकादिशान्तीनां विधयश्च द्विजोत्तमाः ! ।
 वानप्रस्थस्य धर्मोऽपि तथा धर्मो यतरपि ॥
 चतुराश्रमभेदोऽपि वपुर्निन्दा तथैव च ।
 योगोऽर्चधूमयोर्मार्गैर् कालं रुद्रान्त मेव च ॥
 दृष्टञ्च तत्परं ध्येयं सर्वमेतत्पराशरः ।
 प्रोक्तवान् व्यासमुख्यानां शेषं मुनिविभाषितम् ॥
 नियुक्तः सुव्रतः शेषं विप्राणां ख्यापनाय च ।
 पराशरो व्यास वचो निशम्य
 यदाह शास्त्रं चतुराश्रमार्थम् ।
 युगानि रूपञ्च समस्तवर्णा
 हिताय वक्ष्यत्यथ सुव्रतस्तात् ॥
 शक्तिस्त्रिनो रनुज्ञातः सुतपाः सुव्रतस्त्रिदम् ।
 चतुर्वर्णाश्रमाणाञ्च हितं शास्त्रं मयाब्रवीत् ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे व्यासप्रभे शास्त्रसंग्र-
 होद्देशकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

पराशरमनं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां साचारो धर्मपालनम् ।
 साचारश्च दृष्टेहानां भवेद्वसंपराङ्मुखः ॥

षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 उतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 कर्माणि कानीह कथञ्चितानि
 कार्याणि वर्णैश्च किमाद्यकानि ।
 तेषा मनेहाकरणे विधिश्च
 सर्वं प्रसादात्प्रतनुष्य मत्तम् ॥
 कमषट्कं प्रवक्ष्यामि यत् कुर्वन्ति द्विजातयः ।
 गृहस्था अपि सुच्यन्ते संसारै बन्धहेतुभिः ॥
 यथोद्देशक्रमं शास्त्रं यच्छ्रुतं श्रुतिहर्षकृत् ।
 तदुक्तं कर्म तत् पुंसां शृणुध्वं पापनाशनम् ॥
 सन्ध्या स्नानं जपश्चैव देवतानाञ्च पूजनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यं षट्कर्माणि दिने दिने ॥
 सन्ध्यामथ प्रवक्ष्यामि देवताकालनामभिः ।
 वर्णार्षिकन्दसा युक्तं यद्विधानं यथार्चनम् ॥
 यावन्मन्त्रा यथोपास्ति रूपस्पर्शनमेव च ।
 आवाहनं विसर्गञ्च यावन्मानं क्रमेणतु ॥
 दिवसस्य च रात्रेश्च सन्ध्यः सन्ध्येति कीर्तिता ॥
 सोपास्या सद्विजैर्यत्नात् स्यात्तैर्विश्वमुपासितम् ।
 मध्याह्नेऽपि च सन्धिः स्यात् पूर्वस्याङ्गः परस्परम् ॥
 पूर्वाह्णे ह्यपराह्णसु क्षये चेति श्रुतिक्रमात् ।
 पूर्वसन्ध्या तु गायत्री ब्राह्मणो हंसवाहना ॥
 रक्तपद्मारुणा देवी रक्तपद्मासनास्थिता ।
 रक्ताभरणभासाङ्गा रक्तमाल्याम्बरा तथा ॥
 अक्षमालाध्रुवा धारा चारुहस्ताऽमरार्चिता ।

प्रागादित्योदयाहिद्वान् मुहूर्त्तौ वैधवे सति ॥
 उत्थायोपासयेत्सन्ध्यां यावत्स्यादर्कदर्शनम् ।
 विश्वमातः ! सुराभ्यर्चं ! पुण्ये ! गायत्रि ! वैधसि ! ॥
 आवाहयाम्युपाख्यर्थं एह्येनोऽस्ति पुनीहि माम् ।
 सन्ध्या माध्याह्निका श्वेता सावित्री रुद्रदेवता ॥
 वृषेन्द्रवाहना देवी बालत्रिशिखधारिणी ।
 श्वेताम्बरधरा श्वेता नानाभरणभूषिता ॥
 श्वेतस्त्रगजमालापि कृतानुरक्तशङ्करा ।
 जलाधारा धरा धात्री धरेन्द्राङ्गभवाभवा ॥
 स्वभाविभातभूराद्या सुरौघनुतपादूहया ।
 मातर्भवानि ! विश्वेशि ! विश्वविश्वजनार्चिते ! ॥
 शुभे ! वरे ! वरेण्या हि आह्वता हि पुनीहि माम् ॥
 सन्ध्या सायन्तनी कृष्णा विष्णुदेवा सरस्वती ।
 स्वर्गगा कृष्णवस्त्रा तु शङ्खचक्रगदाधरा ॥
 कृष्णभ्रूभूषणैर्युक्ता सर्वज्ञानमया वरा ।
 सर्ववाग्देवता सर्वा ब्रह्मादिवचसि स्थिता ॥
 वीणाक्षमालिका चारुहस्ता स्मिता वरानना ।
 चतुर्दशजनाभ्यर्चा कल्याणी शुभकप्रदा ॥
 मातर्वाग्देवते ! देवि ! वरेण्ये ! च वरप्रदे ! ।
 सर्वमरुद्गणस्तुत्ये ! आह्वते ! हि पुनाहि माम् ॥
 ब्रह्मेशार्कहरीणान्तु सङ्गमोऽस्तूभयोर्भवेत् ।
 माध्याह्निकायां सन्ध्यायां सर्वदेवसमागमः ॥
 पूजाभिकाङ्क्षिणो येच येच क्रिञ्चिज्जज्ञार्थिनः ।
 आज्यान्त्रभागधेया ये येचाग्निहोतभागिनः ॥

अन्यान्युच्चावचानीह स्थावराणि चराणि च ।
 माध्याह्निकासुपेक्षन्ते तेषामाप्यायिका हि सा ॥
 यस्तस्यां नार्चयेद्देवान् तर्पयेत् पितॄंस्तथा ।
 भूतान्युच्चावचानीह सोऽन्धतामिच्छुष्यच्छति ॥
 ईशान्याभिमुखो भूत्वा द्विजः पूर्वमुखोऽपि वा ।
 सन्ध्यामुपासयेद्यद्वत्तथावत्तन्निबोधत ॥
 आमंशेर्वन्धनाद्वस्त्रौ पादौ चाजानुतः शुचिः ।
 प्रक्षाल्य ह्याचमेद्विद्वान्भक्तर्जानुकरो द्विजः ॥
 निर्मलात् फेनपूताभिर्मनोज्ञाभिः प्रयत्नवान् ।
 आचमेद्वह्मतीर्थेण पुनराचमनाच्छुचिः ॥
 वक्त्रनिर्मार्जनं कृत्वा द्विस्तेनैवाधराण्यथा ।
 अङ्गिष्ठं संस्पृशेत् स्वानि सर्वाण्यपि विष्णुद्वयेत् ॥
 अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या सव्यपाणिस्थवारिणा ।
 प्राणं संस्पृश्य नेत्रे च तेन नासिकया श्रुती ॥
 नाभिञ्च तत्कनिष्ठाभ्यां वक्षः करतलेन च ।
 शिरः सर्वाभिरङ्गौ च अङ्गुल्यग्रैश्च संस्पृशेत् ॥
 अनस्य प्राणसंरोधं कृत्वा चोपस्पृशेत्पुनः ।
 अत्रोपस्पर्शने मन्त्रं प्रातः केचित्पठन्ति हि ॥
 सूर्यश्च मेति मध्याह्नं पुनस्त्रापो विपर्ययम् ।
 मन्त्राभिमन्त्रितं कृत्वा कुशपूतञ्च तज्जलम् ॥
 आचम्य विधिवद् धीमान् सन्ध्योपासनमाचरेत् ॥
 सोङ्कारां चैव गायत्रीं जप्त्वा व्याहृतिपूर्वकम् ।
 आपोहिष्ठादिजल्पन्ति च्छन्दोदेवार्घिपूर्वकम् ॥
 छन्दोभिर्विनियोगैश्च मन्त्रब्राह्मणसंयुतम् ।

एतद्दीनं न कुर्वीत कुर्यात् ह्येतत्तदासुरम् ॥
 मृत्युभीतैः पुरा देवैरात्मनश्चादनाय च ।
 च्छन्दांसि संस्मृतानीह च्छादितास्तैरतोऽमराः ॥
 च्छादनाच्छन्द उद्दिष्टं वाससी कृतिरेव वा ।
 च्छन्दोभिरावृतं सर्वं विद्या सर्वत्र नान्यतः ॥
 यस्मिन्मन्त्रे तु ये देवा स्तेन मन्त्रेण चिक्रितम् ।
 मन्त्रं यद्दैवतं विद्यात् सवितुस्तत्र देवता ॥
 येन यदृषिणा दृष्टं सिद्धिः प्राप्ता तु येन वै ।
 मन्त्रेण तस्य संप्रोक्तो मुनेर्भावस्तादात्मकः ॥
 यत्र कर्मणि चारब्धे जपहोमार्चनादिके ।
 क्रियते येन मन्त्रेण विनियोगस्तु स स्मृतः ॥
 अस्य मन्त्रस्य चाधोऽयमयं मन्त्रोऽनुवर्तते ।
 तत्तस्य ब्रह्मणा ज्ञेयं मन्त्रस्येति श्रुतिक्रमः ॥
 एतद्धि पञ्चकं ज्ञात्वा क्रियते कर्म यद्द्विजैः ।
 तदनन्तफलं तेषां भवेद्देदनिदर्शनात् ॥
 अकामेनापि यन्न्यूनं कुर्यात् कर्म द्विजोऽपि यः ।
 तेनासौ हन्यते कर्त्ताऽसृती गन्ताधमृच्छति ॥
 कुर्वन्नज्ञो द्विजः कर्म जपहोमादि कञ्चन ।
 नासौ तस्य फलम्विन्देत् कर्ममात्रं हि तस्य तत् ॥
 आपद्यते स्थाणुं गतं स्वयं वापि प्रलीयते ।
 या तथामानि च्छन्दांसि भवत्यफलदान्यपि ॥
 सिन्धुद्वीप ऋषिच्छन्दो गायत्रीश्चक्षु तिसृषु ।
 आपो हि दैवतं प्राञ्ज रापोहिष्ठादिषु द्विजाः ॥
 गोभिलो राजपुत्रस्तु द्रुपदायामृषिर्भवेत् ।

अनुष्टुभं भवेच्छन्द आपश्चैव तु दैवतम् ॥
 सौत्रामपावष्टतके विनियोगस्य कल्पितः ॥
 उदुत्यष्टपिः प्रस्तरणो गायत्रं सूर्यदेवता ।
 चित्रमित्यत्र कुत्ससु शर्वरी सूर्यदेवता ॥
 प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च गायत्र्याप ऋचा त्रयम् ॥
 अघमर्षणसूक्तस्य ऋषिरेवाघकर्मणा ।
 छन्दोऽत्रानुष्टुभं प्राञ्ज रापश्चैव तु दैवतम् ॥
 द्रुपदाघमर्षणं सूक्तं मार्जने व्याहरेदिति ।
 स्मृतिभिः परिशिष्टैश्च विशेषस्तोयसेचने ॥
 उल्काज्योर्द्धं विभागेन कर्तव्यः सोऽपि स द्विजैः ।
 आपोहिष्ठेति त्रिऋचं अष्टाक्षरपदं नच ॥
 पादान्ते प्रक्षिपेद्वाप पादमध्येन च क्षिपेत् ।
 भूमौ मूर्ध्नि तथाकाशे सुवर्गाकाशे तथा भुवि ॥
 एवं वारिं द्विजः सिध्दन् तर्पयेत् सर्वदेवताः ।
 उदुत्यष्टित्वं देवानां सुप्रस्थाने नियोजयेत् ॥
 हंसः शुचिः सदित्यादि केचिदिच्छन्ति सूरयः ।
 अथाकृतमिदं ह्यासीत् सदेवासुरमानुषम् ॥
 सङ्क्षेपायाहजद् ब्रह्मा सप्तमा व्याहृतीः पुरा ।
 भूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यं तथैव च ॥
 आद्यास्तिष्ठो महाप्रोक्ताः सर्वत्रैव नियोजनात् ।
 अग्निर्वायुस्तथा सूर्यो वृहस्पत्याप एव च ॥
 इन्द्रश्च विश्वदेवाश्च देवताः समुदाहृताः ।
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च वृहती पङ्क्तिरेव च ॥
 त्रिष्टुप् च जगतीचैव छन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।

भरद्वाजः कश्यपश्च गौतमेऽत्रिस्तथैव च ॥
 विश्वामित्रो जमदग्निर्वशिष्ठश्च ऋषिः क्रमात् ।
 एताभिः सकलं व्याप्तं मेताभ्यो नास्ति चापरम् ॥
 सप्तैते स्वर्गलोका वै सत्त्वादूर्ध्वन्नविद्यते ।
 तस्माल्लोकात्परा मुक्ति रर्वाचीना पदेक्षया ॥
 प्राणसंययनेष्वेता अभ्यस्याः पूर्वकादिभिः ।
 ॐमापोज्योतिरित्येतच्छिरः पश्चात्प्रयुज्यते ॥
 प्रत्योद्धारसमायुक्तो मन्त्रोऽयं तैत्तिरीयके ।
 अतोद्धारवदार्षादि विदुर्ब्रह्मविदो जनाः ॥
 प्राणवाद्यन्त गायत्री प्राणायामेष्वयं विधिः ।
 गायत्र्यादिकृत्त्वान्तैर्मन्त्रैश्च प्रागुदीरितैः ॥
 उपासीरन्विजास्तावद्यावन्नोदेति भास्करः ।
 गवां बालपवित्रेण यस्तु सन्ध्यामुपासते ॥
 सर्वतीर्थाभिषेकं तु लभते नात्र संशयः ।
 गोबालदर्भसारञ्च खड्गं कनकमेव च ॥
 दर्भताम्रतिलं वापि एतैस्तर्पणकृद्भिजाः ।
 स सन्तर्प्य पितृन्देवानात्मानं त्रिदिवं नयेत् ॥
 त्रिशत्कोट्यस्तु विख्याता मन्त्रेहा नाम राक्षसाः ।
 उद्यन्तं ते विवस्वन्तं बलादिच्छन्ति खादितुम् ॥
 दिने दिने सहस्रांशु रद्भ्यैस्तैरभिद्रुतः ।
 भानुर्हीनः कृतस्त्रुणं तद्वश्यत्वमिहागतः ॥
 अतस्तस्य च तेषान्तं ह्यभूदुज्जं सुदारणम् ।
 किं भविष्यति युद्धेऽस्मिन् नित्यभूसुरविस्मयः ॥
 अरुणस्य च ये वाणा यद्गलन्तो विवस्वतः ।

विलज्ज्यास्ते निवर्त्तन्ते मन्देहानामदर्शनात् ॥
 रवेरप्यश्वो ह्यस्मात् यातायाता ह्यशक्तिः ।
 अग्राप्तबगरीराणां स्वामिनैव लयङ्गताः ॥
 हेष्वाशब्दमकुर्वाणाः शफस्फुरणवर्जिताः ।
 स्रव्वाङ्गा निर्जयाज्जाताः सूर्यस्यन्दनवाजिनः ॥
 ततो देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
 यत्सन्धान्ते उपासीत प्रक्षिपन्ति जलं महत् ॥
 ॐङ्कारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् ।
 दह्येरंस्तेन ते दैत्या वज्रिभूतेन वारिणा ॥
 सहस्वांशुरथे तिष्ठन् योऽधीयानश्च तु श्रुती ।
 याज्ञवल्करः समीक्षेत ऋषीशानुक्तवांस्ततः ॥
 सत्वे त्वनुदिवदित्ये सन्धोपास्तिकरो भवेत् ।
 उदिते सति या सन्ध्या बालक्रीडोपमा च सा ॥
 सन्ध्या येन न विज्ञाता ज्ञात्वा नैव ह्युपासिता ।
 स जीवन्नेव शूद्रश्च ह्याशु गच्छति सान्वयः ॥
 मान्त्रं पार्थिवमाग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च ।
 वारुणं मानसञ्चेति सप्तैतानु क्रमेण तु ॥
 शन्न आपसु वै मान्त्रं ऋदालस्वन्तु पार्थिवम् ।
 भस्मना स्नानमाग्नेयं गोरेणूनानिलं स्मृतम् ॥
 आतपे सति या वृष्टिर्दिव्यस्नानं तदुच्यते ।
 बहिर्नद्यादिके स्नानं वारुणं प्रोच्यते बुधैः ॥
 यत्स्थानं मनसा विष्णोर्मानसं तत्प्रकीर्तितम् ।
 असामर्थ्येन कायस्य कालशक्त्याद्यपेक्षाक्षया ॥
 तुल्यं फलानि सर्वाणि स्फुरत्याह पराशरः ।

स्नानानां मानसंस्थानं मन्वाद्यैः परमं स्मृतम् ॥
 कृतेन येन मुच्यते गृहस्था अपितु द्विजाः ।
 नित्यादीनां तयाणां तु स्नानानामौषसं परम् ॥
 सद्यः पापहरं प्राहुः प्राजापत्यव्रताधिकम् ।
 उषस्युषसि यत्स्नानं क्रियतेऽनुदितेऽरवौ ॥
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ।
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी सदा भवेत् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ।
 अस्नातो नाचरेत्कर्म जपहोमादि क्विञ्चन ॥
 विद्यन्ते च सुहृत्तानि द्रविणानि क्षरन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ।
 अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ।
 स्वव्रते च दिशरात्रौ प्रातः स्नानेन शुद्ध्यति ॥
 उषःस्नानं प्रशंसन्ति सर्वे च पितरोऽमराः ।
 दृष्टादृष्टकरं पुण्यं शंसन्ति पितरोऽपि हि ॥
 प्रातःस्नायी हि यो विप्रः सोऽर्हः स्यात्सर्वकर्मसु ।
 तत्कृतं कर्म यत्किञ्चित्तत्सर्वं स्याद्यथायवत् ॥
 अविद्वान् स्नानकाले तु यः कुर्यादन्तधावनम् ।
 पापीयान् रौरवं याति पितृशापहतो ध्रुवम् ॥
 यच्च श्मश्रुषु केशेषु यदा देहे च लोमसु ।
 हस्ताभ्याञ्च न वस्त्रेण जलं विद्वान् हि मार्जयेत् ॥
 मार्जिते पितरः सर्वे सर्वा अपि च देवताः ।
 तथा सर्वे मनुष्याश्च त्यजेरन नियतं द्विजम् ॥
 स्नानं सञ्चिन्तितं सर्वे तीर्थं पितृदिवौकसः ।

ततो नद्याद्यसौ गच्छन्निराशा स्ते शपन्ति हि ॥
 येतु स्नानार्थिन स्तीर्थं सञ्चिन्तन्ति जलाश्रयाः ।
 तद्देहमुपतिष्ठन्ति ब्रह्मैः पितृदिवौकसः ॥
 अतो न चिन्तयेत्तीर्थं व्रजेदेवतु चिन्तितम् ।
 देवखातनदीस्रोतःसरःसु स्नानमाचरेत् ॥
 स्नानं नद्यादि बन्धेषु सङ्घिः कार्यं सदम्बुषु ।
 कृत्रिमन्तोयं कूपस्थं तोयं तत्र तु कृत्रिमम् ॥
 न तीर्थे स्न्याकुले स्नायान्न सज्जनसमाश्रिते ।
 दर्भहीनोऽन्यचित्तस्तु न नग्गो न शिरो विना ॥
 कदाचिद्दिदुषा मिथ्या न स्नातव्यं पराम्भसा ।
 अभःऋदुष्कृतांशेन स्नानकर्त्तापि लिप्यते ॥
 पञ्च वा सप्त वा पिण्डान् स्नायादुद्धृत्य तत्र तु ।
 दृथास्नानादिकानीह विशेषेण विवर्जयेत् ॥
 दृथा चोष्णं दक्षस्नानं दृथा जप्यमवेदिकम् ।
 दृथा चाश्रोत्रिये दानं दृथा भुक्तमसाक्षिकम् ॥
 मासे नभसि न स्नायात्कदाचिन्निम्नगासु च ।
 रजस्वला भवन्त्येता वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ।
 न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ॥
 न स्नायात् क्षोभितास्मासु स्वयं न क्षोभयेच्च ताः ।
 न निर्गतासु तीर्थाञ्च पतन्तीष्वाहतासु च ॥
 रविसंक्रान्तिवारेषु ग्रहणेषु शशिक्षये ।
 व्रतेषु चैव षष्ठीषु न स्नायादुष्णवारिणा ॥
 न स्नायाच्छूद्रहस्तेन नैकहस्तेन वा तथा ।

उद्धृताभिरपि स्नाया दाहृताभिर्द्विजातिभिः ॥
 स्वभावाभिरनुष्णाभिः सहसाभिस्तथा द्विजः ।
 नवाभिर्निर्देशाहाभिरसंस्पृष्टाभिरन्यजैः ॥
 यः स्नानमाचरेन्नित्यं तं प्रशंसन्ति देवताः ।
 तस्माद्ब्रह्मगुणं स्नानं सदा कार्यं द्विजातिभिः ॥
 उत्साहाप्यायनस्नानं प्रशान्तिं शक्तिं वृद्धिदम् ।
 कीर्तिं कान्तिं वपुः पुष्टिं सौभाग्यायुःप्रवर्धनम् ॥
 स्वर्गश्च दण्डभिर्युक्तं गुणैः स्नानं प्रशस्यते ।
 सूक्ष्मं हि दिनवारोक्तं तैलाभ्यञ्जनपूर्वकम् ॥
 हन्ताप्रकीर्षिमरणं सुतस्थानाग्निस्त्यजः ।
 आयुश्चार्कादिवारेषु तैलाभ्यङ्गे फलं क्रमात् ॥
 जलावगाहनं नित्यं स्नानं सर्वेषु वर्णेषु ।
 शक्तेरहरहः कार्यं तस्याथ विधिरुच्यते ॥
 गोशकृन्मृत्कुशाञ्चैव पुष्पाणि पत्रिकां तथा ।
 स्नानार्थी प्रयतो नित्यं स्नानकाले सदाहरेत् ॥
 स्वमनोऽभिमतं तीर्थं गत्वा प्रक्षाल्य पादयोः ।
 हस्तौ चाचम्य विधिवच्छिखाबन्धैश्च तैसा ॥
 मृदम्बुभिश्च गात्राणि क्रमात्प्रक्षालयेद्यथा ।
 पादौ जङ्घे कटीञ्चैव क्रमात्प्राणं जलैस्त्वभिः ॥
 प्रक्षाल्य हस्ता वाचम्य नमस्कृत्य च तज्जलम् ।
 गृह्योपगृह्यम् इत्येतद्वज्रसा प्रयताञ्जलिः ॥
 उरू देहेतिमन्त्रे च कुर्यादापोऽभिमन्त्रिताः ।
 विधिज्ञाः कवयः कैचिन्मन्त्रतत्त्वार्थवेदिनः ॥
 यत्र स्थानेषु यत्तीर्थं नदी पुण्यतरा तथा ।

तां ध्यायेन्नानसा नित्यम न्यतीर्थं न चिन्तयेत् ॥
 गङ्गादिपुण्यतीर्थानि कृत्विमादिषु संस्मरेत् ।
 तां ध्यायेन्नानसा वापि अन्यतीर्थं न चिन्तयेत् ।
 महाव्याहृतिभिः पञ्चादाचामेत्प्रयतोऽपि सन् ।
 उदुत्तम इति ह्यसु मन्त्रेण प्राङ्मुखो विशेत् ॥
 येऽग्नयो दिवि चेत्ये तत्कुर्व्यादालम्भन न्ततः ।
 सूर्यं पश्यन् जलं सुक्ता रूसुत्तीर्य ततः स्थलम् ॥
 आचम्याथ हरे न्मत्स्नान्तथा कायं समालभेत् ।
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्त इत्याद्यपि पठन्ति हि ॥
 मृत्तिका हरणे चैव इति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 समालभेत्त्रिभिर्मन्त्रै र्दं विष्णादिभिर्द्विजः ॥
 शिरश्चांसा वस्व ऊरः पादौ जङ्घं क्रमेण तु ।
 भास्कराभिसुखो मज्जेदापो ह्यस्नानिति त्रिभिः ॥
 उदूढत्य सर्वगात्राणि निमज्ज्याथ पुनः पुनः ।
 उत्तीर्याचम्य गात्राणि गोमयेनाथ लेपयेत् ॥
 मानसोक्त इति ह्युक्ता प्राग्वदङ्गक्रमेण तु ।
 इमं मे वरुण ! त्वन्नः सत्यं नय उदुत्तमम् ॥
 ऋचं त्ववभृथेत्येतैरात्मान मभिषेचयेत् ।
 निमज्जाचम्य चात्मानं दर्भैर्मन्त्रैश्च पाकयेत् ॥
 हविष्मतीरिमा आप इदमाप स्तथैव च ।
 देवीरांष इति हाभ्यामापो देवीरितीलृचा ॥
 संस्मृत्य द्रुपदां देवीं शन्नो देवीरपां रसम् ।
 प्रत्यङ्गं मन्त्रनवकमापो देवी पुनस्तु माम् ॥
 चिन्तितं मां पुनात्वितन्मन्त्रेणापि च पावयेत् ॥

हिरण्यवर्णा इति च पावमाना तथापरे ॥
 तरत्सम्भन्दि धावन्ति पवित्रान्यानि शक्तितः ।
 स्नानकर्मात्मकैर्मन्त्रै रन्यैरप्यम्बु दैवतैः ॥
 प्लाथ्यात्मान निमज्ज्याथ आचान्तस्वन्यदाचरेत् ।
 कायं कायप्रदेशानां तथा चैवोदकस्य च ॥
 प्राकृत्ये सति चैवायं विधिरन्यो विपर्यये ।
 सोङ्काराञ्चैव गायत्रीं महाव्याहृतिभिः रुह ॥
 त्रिसप्त्रै वैकधावर्त्ता स्नानाद्विद्वानपि द्विजः ।
 च्छन्दीमन्यं परैर्युक्तं स्वशाखाक्षरसंयुतम् ॥
 आत्रत्यं प्रणवं स्नायाच्छतमर्धशतं दशम् ।
 चिद्रूपं परमं ज्योतिर्निरालम्बमनामयम् ॥
 अव्यक्त मव्ययं शान्तं स्नायाद्वापि हरिं स्मरेत् ।
 गायत्री वारिसंस्नातः प्रणवै निर्मलाकृतः ॥
 विष्णुस्मरणा संशुद्धिं स्तुत्यहं सर्वेषु कर्मसु ।
 योऽधीते वेदवेदार्थं सुस्नातः सर्ववारिषु ॥
 शुद्धे दशुचिनः स्वान्तस्तच्छुद्धस्तु शुचिर्यतः ।
 मन्त्रैश्च मनसा स्नानं नो गोमयमृदस्वभिः ॥
 तैश्चेङ्गीश्वरमत्स्याश्च स्नानस्य फलमाप्नुयुः ।
 भाव पूत पवित्रः स्थान्मन्त्रपूतस्तथा नरः ॥
 उभयेन पवित्रस्तु नित्यस्नायी शुचिर्नरः ।
 विधिदृष्टं तु यत्कर्म करोतु विधिना नरः ॥
 न किञ्चित् फलमाप्नोति कुशमात्रं हि तस्य तत् ।
 उत्पद्यन्ते जले मत्स्या विपद्यन्ते तु तत्र च ॥
 तिष्ठतोऽपि च ते स्नाने फलं नैवाप्नुयुर्हताः ।

विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रयापि च ॥
 तद्वरन्त्यसुरास्तस्य मूढत्वादकृतात्मनः ।
 अद्वाविधिसमायुक्तं कर्म यत्क्रियते नृभिः ॥
 शुचिभिर्ह्येकचित्तैस्तु तदनन्त्याय कल्प्यते ।
 उदात्तं मनुदात्तञ्च विसर्गान्तं तथैवच ॥
 द्रुतञ्च स्वरितोदात्तं स्वरं विन्द्यात्तथा म्लुतम् ।
 स्वरान्तं व्यञ्जनान्तञ्च विसर्गान्तं तथैवच ॥
 सानुस्वारं पृथक्त्वाञ्च ज्ञातमन्यपरंच यत् ।
 ह्रस्वं शतक्रतुर्हन्ति वज्रं शतपर्वणाम् ॥
 यथा तथा प्रवक्तारं मन्त्रहीनं स्वरादिभिः ।
 स्वरतो वर्णतः सव्यक् सन्ध्याध्यानजपादिषु ॥
 सर्वे मन्त्राः प्रयोक्तव्याः हीनाः स्युरफला नृणाम् ।
 नाभेरधस्तादङ्गानि क्षालयित्वा मृदम्भसा ॥
 उपविष्टः सिक्तवस्त्रे मन्त्रैः प्रोक्ष्य शुचिर्भवेत् ।
 चतुरश्वतुरश्वङ्गुलौ द्वौ द्वौ च जङ्घयोस्तथा ॥
 द्वौ द्वौ च जानुनोर्न्यस्य ऊर्वोः पञ्च च पञ्च च ।
 हावप्येवं तथा गुह्ये दश द्वादश वक्षसोः ॥
 द्वौ द्वौ गले च बाह्वोश्च द्वौ द्वौ च सुमुखेष्वपि ।
 द्वौ द्वौ च चक्षुषोः श्रुत्योः सप्तोङ्गाराश्च मूर्ध्नि ॥
 न्यस्तप्रणवसर्वाङ्गः स्नातः स्यात्सर्ववारिषु ।
 अकारं मूर्ध्नि विन्यस्य उकारं नेत्रमध्यतः ॥
 मकारं कण्ठदेशे तु ब्रह्मी भवति वै द्विजः ।
 अनङ्गास्तिष्ठधौते तु विद्वान्भक्तवाससी ॥
 परिधाय मृदम्बुभ्यां करौ पादौ च मार्जयेत् ।

तद्वाससोरसम्पत्तौ शोणक्षौमाविकानि च ॥
 कुन्तपं योगपट्टम्बा द्विवासास्तु यथा भवेत् ।
 न जीर्णं नीलकाशायां माञ्जिष्ठेन च वाससा ॥
 मूत्राद्युपगतेनैव शुचिः स्यान्नेकवाससा ।
 एकं वासो यथा प्राप्तं परिधाय मनः शुचिः ॥
 अन्ये कृत्वोच्छरासङ्गम् आचम्य प्राङ्मुखः स्थितः ।
 प्रत्योङ्कारसमायुक्ताः प्रणवाद्युतकास्तथा ॥
 महाव्याहृतयः सप्त देवतार्षादिसंयुतम् ।
 प्रणवाद्यन्त गायत्र्या तस्याः शिरस्तथैव च ॥
 त्विरावर्त्तनमेतस्याः प्राणायामो विधीयते ।
 शक्त्या सुसंयमं कृत्वा तथाचम्य विधानतः ॥
 उपास्य विधिवत्सन्ध्यामुपस्थाय च भास्करम् ।
 गायत्रीं शक्तितो जप्त्वा तर्पयेद्देवताः पितॄन् ॥
 अन्वारब्धेन तोयेन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 तृप्यता मिति वक्तव्यं नाम्ना तु प्रणवादिना ॥
 ब्रह्मेशकेशवान् पूर्वं प्रजापतिं मथान्श्रुतिम् ।
 छन्दो यज्ञानृषीन् सिद्धानाचार्यान् स्ननपायिनः ॥
 गन्धर्ववत्सरत्नं च मासान्दिननिशानि च ।
 देवान्देवालुगांश्चापि नागान् नागकुलानि च ॥
 सरितः सागरां स्तीर्यान् पर्वतान् कुलपर्वतान् ।
 किन्नरान् खेचरान्यक्षान्भुव्यान्तथ तर्पयेत् ॥
 सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।
 आसुरिः कण्डिलश्चैव वीढः पञ्चशिखिस्तथा ॥
 मानुषान् यातुधानांश्च तेषाञ्चैव कुलान्यपि ।

सुपर्णांश्च पिशाचांश्च भूतान्यथ पशूँस्तथा ॥
 वनस्पतींश्चोषधींश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 ब्रह्मादयो मया ह्रता आगत्य ददतु त्वपः ॥
 अनृणं मां प्रकुर्वन्तु प्रसीदन्तु ममोपरि ॥
 ततः पूर्वाग्रदर्भेषु साग्रेषु सकुशेषु च ॥
 प्रादेशिकेषु शुद्धेषु ब्रह्मादिभ्योऽम्बुनिक्षिपेत् ।
 चत्वारभ्यापसव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ॥
 दक्षिणं जानु भूलग्नो देवेभ्यः सेचयेज्जलम् ।
 देवेभ्यश्च नमः स्वाहा पितृभ्यश्च नमः स्वधा ॥
 मन्यन्ते कवयः केचिदित्येव तर्पणाक्रमः ।
 तर्पमाणेषु कर्मत्वं निजत्वञ्च क्रियापदम् ॥
 तर्पयामि पितृन्देवानित्यङ्गरपरे पुनः ।
 सिञ्चमानेन तोषेन मन्यन्ते मुनयोऽपरे ॥
 देवास्तप्यन्तु पितरः तप्यन्त्विति निदर्शनम् ।
 उदीरतामङ्गिरस आयन्तुर्नोर्जमित्यभि ॥
 पितृभ्यश्च स्वधायिभ्यो ये चेह नियतास्तथा ।
 अग्निष्वात्तापहृताश्च तथा वह्निषदोऽपि च ॥
 येन पूर्वेच पितरः सोमपाना सुदीरयेत् ।
 आवाह्य च पितृनेतैरद्य सव्योपवीतिना ॥
 दक्षिणाभिसुखो द्वाभ्याङ्गराभ्या मम्बुसेचयेत् ।
 भूलग्नसव्यजानुश्च दक्षिणाग्रकुशेषु च ॥
 रुक्मरौप्यतिलैस्तान्मदर्भमन्त्रैः क्षिपेत्प्रयः ।
 विना रौप्यसुवर्णाभ्यास्विना तान्मत्तिलैरपि ॥
 [७]

विना दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितॄणाम्नीपतिष्ठति ।
 दर्भैर्लोहितदर्भैश्च काशवीरणवल्लजैः ॥
 शुक्रधान्यतृणैर्वापि दर्भकार्यं अयेदृद्धिजः ।
 न तर्पयेत्पतन्तीभिर्विद्वानङ्घ्रिः कथञ्चन ॥
 पात्रस्थाभिः सदर्भाभिः सतिलाभिश्च तर्पयेत् ।
 बभ्रुवुद्रांस्तयादित्यान्ममस्कारस्वधान्वितान् ॥
 एतेच दिव्यपितर एतदायत्तमानुषाः ।
 ध्रुवोऽध्वरश्च सोमश्च आपश्चैवानलोऽनिलः ॥
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ।
 अजैकपाद हि बुद्धीर्विरूपाक्षोऽथ रैवतः ॥
 हरश्च वज्ररूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ।
 सावितश्च जयन्तश्च पिनाकीत्यपराजितः ॥
 एते रुद्राः समाख्याता एकादश सुरोत्तमाः ।
 इन्द्रोघाता भगः पूषा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा ॥
 अंशुर्विवसांस्त्वष्टाच सविता विष्णुरेव च ।
 एते वै द्वादशार्दित्या देवानां परमाः स्मृताः ॥
 एवञ्च दिव्याः पितरः पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः ।
 कव्यवालोऽनलः सोमो यमश्चैव तथार्यमा ॥
 अग्निष्वान्ताः सोमपाश्च तथा वर्हिषदोऽपि च ।
 एते चान्येच पितरः पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः ॥
 एतेस्तु तर्पितैः सर्वैः पुरुषास्तर्पिता नृभिः ।
 यमश्च धर्मराजश्च मृत्युश्चैव तथान्तकः ॥
 वैवस्वतश्च कालश्च सर्वभूतक्षयस्तथा ।
 औदुम्बरश्च नीलश्च व्रधश्च परमेष्ठिना ॥

चित्रश्च चित्रगुप्तश्च वृकोदरस्तथार्यमा ।
 एतैस्तु तर्पितैः सङ्घिर्विवस्वांस्तर्पितो वृभिः ॥
 तस्मात्प्राक् तर्पयित्वैतान् त्रिंशतीन्तर्पयेत्ततः ।
 मातामहान्मातुलांश्च सखिसम्बन्धवान्धवान् ॥
 स्वजनज्ञातिवर्गीयानुपाध्यायान् गुरुनपि ।
 मित्रान् भृत्यान्पत्न्यांश्च ये भवन्ति तदा स्मृतौ ॥
 तान् सर्वांस्तर्पयेद्दिद्वान् इहन्ते ते यतो जलम् ।
 जलस्यश्च जले सिञ्चेत् स्थलस्यश्च तथा स्थलम् ॥
 पादौ स्थाप्याभयञ्चैव भवेत्तूभयतः शुचिः ।
 गोमृद्गमात्रं सुत्क्षिप्य करौ विप्रौ जले स्थितः ।
 अम्बरे तु क्षिपेद्द्वारि आकाशे दक्षिणामुखः ॥
 पितॄणां स्थानमाकाशं दक्षिणादिक्कथैव च ।
 स्थलगो नार्द्रवासास्तु कुर्याद्द्वै तर्पणादिकम् ॥
 प्रेतादृते नार्द्रवासा नैकवासाः समाचरेत् ।
 एवं हि तर्पणं कृत्वा सर्वेषां विधिवद्द्विजः ॥
 निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं येन स्नातो भवेद्द्विजः ।
 निष्पीडयति यः पूर्वं स्नानवस्त्रं मजानतः ॥
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवाः सहर्षिभिः ।
 निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं तिलदर्भैः समन्वितम् ॥
 न पूर्वं तर्पणाद्वस्त्रं नैवान्धसि न पादयोः ।
 एषु चैत्थीडयेद्वस्त्रं राक्षसं तदतिक्रमात् ॥
 वस्त्रनिष्पीडने मन्त्रं मिसं श्लोकं मुदाहरेत् ।

तिलदर्भसमायुक्तं कुष्ठत्युर्नष्टदेहिनाम् ॥
 ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदाराववर्जिताः ।
 तेषां तु दत्तमक्षय्यं मिदमस्तु तिलोदकम् ॥
 पितृवंशे नृता येच मातृवंशे तथैवच ।
 एवं तृप्तिर्भवेत्तेषां तिलैस्तु सह वारिभिः ॥
 यदप्यु मलनिलेपः शौचस्नानादि कुर्वताम् ।
 तस्य पापव्यपोहार्थमिमं मन्त्रं सुदीरयेत् ॥
 यन्मया तुषितं तोयं मलैः शरीरसम्भवैः ।
 तस्य पापस्य निष्कृत्यै यच्छाणं स्तव दृष्यताम् ॥
 अश्वप्रेभ्योऽयं यच्छाभ्यो ददामीदं जलाञ्जलिम् ।
 अन्यथा घ्नन्ति ते सर्वे सुकृतं पूर्वसञ्चितम् ॥
 अप्रुवा ये नृताः केचित्पुमांसो योषितोऽपि वा ।
 अस्मिन्वंशे पितेभ्यो वै दत्तं वस्त्रजलं मया ॥
 नास्ति क्येनापि यो विप्रः स्तर्पयेत्पितृदेवताः ।
 स तत्तृप्तिं करो धर्मान् प्राप्नुयात्परमाङ्गतिम् ॥
 नास्ति क्वाद् वस्तुतो यस्तु तर्पयेन्न पितॄन् द्विजः ।
 पिबन्ति देहिनं स्त्वार्यं पितरस्तज्जलार्थिनः ॥
 पितॄणां पितृतीर्थेन देवानां देवकेन तु ।
 इति मत्वातु कुर्वाणा मुच्यन्ते गृहमेधिनः ॥
 पञ्च तीर्थानि विप्रस्य करे सप्ताथ दक्षिणे ।
 ब्राह्मं देवं तथा पितॄन् प्राजापत्यन्तु सौमिकम् ॥
 ब्राह्मं पश्चिमलेखायां देवं ह्यङ्गुलमूर्धनि ।
 प्राजापत्यं कनिष्ठादौ मध्ये सौम्यं विजानतः ॥

अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या मध्ये पित्त्यं प्रतिष्ठितम् ।
 कुर्यादहरहश्चैवं सम्यक् ज्ञात्वा विधानतः ॥
 स प्राप्नुयाद्गृहस्थोऽपि ब्रह्मणः पदं मय्ययम् ।
 स्नात्वा ऊत्वा च जप्त्वा च दत्त्वाचैवं तु योऽश्नुते ॥
 अमृतं सोऽश्नुते नित्यं तस्य स्थानं मनामयम् ।
 अस्नात्वाश्रुमलं भुङ्क्ते अजप्त्वा पूयशोणितम् ॥
 अजुह्वंश्च कृमीन् कीटान् अददंश्च शकुन्तथा ।
 आह्लादकरणं स्नानं दुःखशोकापहन्तथा ॥
 दुःस्वप्ननाशनञ्चैव कार्यं स्नानमतः सदा ।
 चित्तप्रसादं बलरूपं तपांसि मेधा
 मायुष्मशीचसुभगत्वमरोगिताञ्च ।
 ओजस्वितान्विषं मदात्युरुषस्य चीर्णम्
 स्नानं यशोविभवसौख्यमलोलुपत्वम् ॥
 गीर्वाणवृन्दद्विजसत्तमस्तुतः
 प्राप्तो मयायुश्च वशिष्ठपौत्रतः ।
 पापप्रनाशं वितनोति यः श्रुतः
 प्रचोदितः स्नानविधिः सलेशः ॥
 उद्देशतो मया प्रोक्तः स्नानस्य परमो विधिः ।
 द्विजन्मनां हितार्थस्तु जपस्यातः परं विधिः ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुब्रतप्रोक्तायां संहि-
 तायां षट्कर्मस्नानविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः । ३ ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

जपस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं पराशरोदितम् ।
यावद्विधं जप यद्यद्व्यथाकार्यं द्विजातिभिः ॥
जप्यानि ब्रह्मसूक्तानि शिवसूक्तानि चैव हि ।
वैष्णवानि च सूक्तानि तथा पौराण्यनेकधा ॥
सारस्वतानि दौर्गाणि व. कण्वान्यनलानि च ।
पौराणिकानि चान्यानि तथा सिद्धान्तिकानि च ॥
सर्वेषां जपसूक्तानां ऋचां च यजुषां तथा ।
साम्नां चैकाक्षरादीनां गायत्री परमो जपः ।
तस्याश्चैव तु ॐकारो ब्राह्मणाय उपासितः ।
आभ्यास्तु परमं जप्यं त्रैलोक्येऽपि न विद्यते ॥
तयोश्च देवतार्घादि समासान्तोऽभिधीयते ।
येन विज्ञानमात्रेण द्विजो ब्रह्मत्व मश्नते ॥
आसीन्नच यदा किञ्चित्सुदेवासुरमानुषैः ।
तदेवाक्षरमेवामीदात्मविन्धस्तविश्वकः ॥
गलभीरद्वितीयोऽपि एकाकी दिवि मोदते ।
चिन्तयामास गायत्रीं प्रत्यक्षा साऽभवत्तदा ॥
गायत्री सा भवत्यक्षी प्रणवोऽभूत्यतिस्तथा ।
पुनरन्यौ च दम्पत्याविति ताभ्या मभूज्जगत् ॥
प्रणवो हि परं तत्त्वं त्रिदेवं त्रिगुणात्मकम् ।
त्रिदेवत्वं त्रिधामञ्च त्रिप्रज्ञं त्रिरवस्थितम् ॥
त्रिमानञ्च त्रिकालञ्च त्रिलिङ्गं कवयो विदुः ।

सर्वमेतत्त्रिरूपेण व्याप्तं तु प्रणवेन तु ॥
 ऋग्यजुः सामवेदश्च त्रिवेद इति कीर्तितः ।
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रिगुणस्तेन चोच्यते ॥
 ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानस्त्रिदैवतमितीष्यते ।
 अग्निः सीमश्च सूर्यश्च त्रिधामेति प्रकीर्तिताः ॥
 अन्तःप्रज्ञं बहिः प्रज्ञं घनप्रज्ञं भुदाहृतम् ।
 हृत्कण्ठे तालुके चेति त्रिस्थानमिति कीर्त्यते ॥
 अकारोकारमश्चेति त्रिमात्रा उच्यते सुत ! ।
 भूतम्भव्यं भविष्यच्च त्रिकालमिति संसृष्टः ॥
 स्त्रीपुंनपुंसकश्चेति त्रिलिङ्गेति प्रकीर्तितः ।
 त्रिस्वभावस्थितो वेदो मन्त्रव्यो ब्रह्मवादिभिः ॥
 पर्यवस्यति यत्रैतद्विष्य सुत्पद्यते यतः ।
 निर्मात्रिकः समालोऽपि सादरपि निरादिकः ॥
 स जप्यः सर्वदा सङ्गिः ध्यातव्यश्च विधानतः ।
 वेदेषु चैव शास्त्रेषु बहुधा स प्रकीर्तितः ॥
 तथा सत्यापचैकोऽयं षट्काराद्यस्तदा स्थितः ।
 कर्मराम्भेषु सर्वेषु त्रिमात्रं समप्रकीर्तितः ॥
 स्थितो यत्र तथोद्धारः स्मर्तव्यः स तथैव हि ।
 ऋग्वेदः स्वरितोदात्त उदात्तैस्तु यजुः स्तुतौ ॥
 सामवेदः स विज्ञेयो दीर्घः रश्नुत एव च ।
 सनत्कुमारसिद्धान्ते प्रणवो विष्णुरुच्यते ॥
 यस्मिंस्तस्य च विश्रान्तिस्तत्परं ब्रह्मसङ्गितम् ।
 उच्चारितस्य तस्याथ विश्रान्तञ्च यदक्षरम् ।

तदक्षरं समाध्याये यस्तत्रैव स लीयते ॥
 घण्टास्त नितवस्त्रस्य विश्रान्तिः शब्दवेधसः ।
 कुर्वीत ब्रह्मविहिप्रो यदीच्छेद्योग मात्मनः ॥
 सर्वस्यापि च शब्दस्य ह्यन्तमुच्चारितस्य च ।
 स ध्यायेद्यस्तु स ज्ञानी शब्दब्रह्मविदुच्यते ॥
 याज्ञवल्की मुनीनाञ्च प्राग्ब्रवीज्जनकस्य च ।
 विशिष्टजोऽपि तं ब्रूयात् स्वभवे शब्दवेधसः ॥
 तैलधारा मिवाच्छिन्नदीर्घघण्टानिनादवत् ।
 अवाग्जं प्रणवस्याग्रं यस्तं वेद स वेदवित् ॥
 स्थित्वा सर्वेषु शब्देषु सर्वं व्याप्त मनेन हि ।
 न तेन हि विना किञ्चिद्वक्तुं यान्ति गिरा यतः ॥
 उज्जीत मक्षरं ह्येतदुज्जीथञ्च उपासते ।
 उपास्यो मध्यतस्त्वेष दानं विश्रामयेद्भुदि ॥
 प्रणवाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे तर्पणे स्थिताः ।
 वाङ्मयं प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणव मभ्यसेत् ॥
 ब्रह्मार्पणं तत्र विज्ञेयमग्निश्च दैवतं महत् ।
 आद्यच्छन्दः स्मरेत्तत्र नियोगोदयाति कर्मणि ॥
 उत्पन्नमेतत् यजतः समस्तम्
 व्यावृत्य तिष्ठेत्प्रलयेऽपि यत् ।
 एकाक्षरेणापि जगन्ति येन
 व्याप्तानि कोऽन्यः परमोऽस्ति तस्मात् ॥
 ध्येयं न जप्यं न च पूजनीयं
 तस्मान्न देवाद्भरणीय मन्यत् ।

दुस्तार संसारपयोधिमग्न-

ताराय विष्णुप्रणवः स पुज्यः ॥

उक्तमुद्देशतो ह्येतत् वृष मेकाक्षरस्य च ।

जथा च सततं देवी गायत्री साधुनीच्यते ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये षट्कर्माणि स्वरूपवर्णनं नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गायत्र्याः संप्रवक्ष्यामि देवार्षादिक्रमेण तु ।

अक्षराणाञ्च विन्यासं तेषाञ्चैव तु देवताः ॥

जपे यथाविधा कार्या यथाविधा च सार्चयेत् ।

होमे यथा च कर्त्तव्या यथाथ वाभिचारके ॥

यत्फलं जपहोमादौ यथावज्जप्यते च सा ।

ध्यातव्या च यथा देवी यथावत्तन्निबोधत ॥

गायत्री तु परं तत्त्वं गायत्री परमा गतिः ।

सर्व्वाऽमरैरियं ध्याता रत्यं व्याप्तं तथा जगत् ॥

उत्पाद्यते त्रिपादाया स्तस्यां पुनर्निवेशितम् ।

गायत्री प्रकृतिर्ज्ञेया ॐङ्कारः पुरुषः स्मृतः ॥

ताभ्यां उभयरुयोगाज्जगत्सर्वं प्रवर्त्तते ।

पादास्तय स्तयो वेदा स्तेषु तत्वाक्षराणि च ॥

चतुर्विंशतिरेव स्यात्तैर्व्याप्तमखिलं जगत् ।

आदाय चैकं प्रथमन्तु पाद ऋग्भ्यो द्वितीयन्तु तथा यजुर्भ्यः ।
 साम तृतीयन्तु ततो भवेन्ना सावित्यदेवी स्वयमेव सर्गं ॥
 दैवत्यमस्यां सविता सुरार्थं ऋन्दोऽपि गायत्रमभूच्च तस्याम् ।
 विश्वस्य मित्रो द्विजराजपुत्रो मुनिर्नियोगस्तु जपादिकेषु ॥
 अस्यान्तु तत्वाक्षरविंशतिस्तु चत्वारि पादत्रितयन्तु तस्याम् ।
 भूरादिभिस्त्रिहभिः संप्रयुक्तां सोऽङ्गारमेतद्वदनं परस्याम् ॥
 केचिद्भुतार्थं वदनवदन्ति सौविर्भदैव्याः श्रुतितत्त्वविज्ञाः ।
 इमाश्च वक्तुं सकलामराणामित्येतया व्याप्तमशेषमेतत् ॥
 भूम्यादिकेन त्रितयेन पादं पादश्च वेदत्रितयेन चास्याः ।
 प्राणादिकेन त्रितयेन पाद पादौ त्रिभिर्व्याप्तमशेषमस्याः ॥

यत्सूर्य्यमस्या द्विज वेत्ति पादं
 स वेत्ति विद्वान् परमं पदन्तु ।
 व्याप्तः परस्याः सकलापि चैषा
 यो वेत्ति चैनां स तु वित्तमः स्यात् ॥
 गायत्रीं यो विजानाति ज्ञात्वा नैव उपासयेत् ।
 नामधारकमात्रोऽसौ न विप्रो वृषलोहि सः ॥
 किं वेदैः पठितैः सर्वैः सेतिहासपुराणकैः ।
 साङ्गैः सावित्रहीनेन न विप्रत्वमवाप्यते ॥
 गायत्रीमेव यो ज्ञात्वा सभ्यगभ्यसते पुनः ।
 इहासुत च पूज्योऽसौ ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥
 गायत्री चैव वेदाश्च ब्रह्मणा तोलिताः पुरा ।
 वेदेभ्यश्च सहस्रेभ्यो गायत्यतिगरीयसी ॥
 तदक्षरेषु दैवत्यं चतुर्विंशति रूच्यते ।

सन्धासं यद्विबोधेन कुर्वन् ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ॥
 जानीयादक्षरं देव्याः प्रथमामाप्नुशुचक्षणे ।
 प्राभञ्जनं द्वितीयन्तु तृतीयं शशिदैवतम् ॥
 विद्युतश्च तुरीयन्तु पञ्चमन्तु यमस्य तु ।
 षष्ठन्तु वारुणं तत्त्वं सप्तमन्तु वृहत्स्यतेः ॥
 पार्ज्यन्यमष्टमं तत्त्वं नवमं चन्द्रदैवतम् ।
 गान्धर्वं दशमं विद्यात्त्वष्टुरेकादशं तथा ॥
 मैत्रावरुणमन्यद्वै पुष्पास्तथा त्रयोदशम् ।
 चतुर्दशं सुरेशस्य प्रागिदं ब्रह्मणा स्मृतम् ॥
 मरुदेवात्मकं ज्ञेयं पञ्चदशं यदक्षरम् ।
 सौम्यञ्च षोडशं तत्त्वं माङ्गिरसमथापरम् ॥
 विश्वेषाञ्चैव देवानां मष्टादशमथाक्षरम् ।
 अश्विनौ चोनविंशन्तु विंशं प्राजापतिर्विदुः ॥
 एकविंशं कुबेरस्य द्वाविंशं शङ्करस्य च ।
 त्रयोविंशं तथा ब्रह्मं चतुर्विंशन्तु वैष्णवम् ॥
 इति ज्ञात्वा द्विजः सम्यक् स सर्वाक्षरदेवताः ।
 कुर्वन् जपादिकं कर्म परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
 पादाङ्गुष्ठादिमूर्द्धान्त मात्मनो वपुषि न्यसेत् ।
 अक्षराणि च सर्वाणि पृच्छन् ब्रह्मत्वमात्मनः ॥
 पादाङ्गुष्ठयुगे त्वेकं एकङ्गुल्फद्वयोर्द्वयोः ।
 जानुनोश्च द्वयोरेकमेकन्तु रेकयोर्द्वयोः ॥
 गुह्येकस्यां तथैकैकं एकैकं जठरो रसैः ।
 स्तनद्वये तथैकन्तु न्यसेदेकं गले तथा ॥

वक्त्रे तालुनिहक् श्रुत्योः चतुर्ष्वैकमेव च ।
 श्रुवोर्मध्ये तथैकन्तु ललाटे चैकमेव हि ॥
 यास्यपश्चिमसौख्येषु एकैक मेकमूर्धनि ।
 गायत्रीन्यस्तसर्वाङ्गो गायत्री विप्र उच्यते ॥
 लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसि ।
 यः प्रोक्तोऽक्षरविन्यासो व्याहृतीनामथोच्यते ॥
 सप्तापि व्याहृतीन्यस्वा भवेदर्धो जपादिषु ।
 भूर्लोकं पादयोर्न्यस्वा भुवर्लोकन्तु जानुनोः ॥
 स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महस्तथा ।
 जनलोकन्तु हृदये कण्ठदेशे तपस्तथा ॥
 भुवोर्ललाटसन्ध्योश्च सत्यलोकः प्रतिष्ठितः ।
 हिरण्यये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ॥
 तच्छुभं ज्योतिषां ज्योति स्तद्यदात्मविदो विदुः ।
 देवस्य सवितुर्भर्गो वरणीयश्च धीमहि ।
 तदध्याकन्धियो यस्तु ब्रह्मत्वे च प्रचोदयात् ॥
 च्छन्दोदैवतर्पणञ्च विनियोगञ्च ब्राह्मणम् ।
 मन्त्रं पञ्चविधं ज्ञात्वा द्विजः कर्म समाचरेत् ॥
 स्वरतो वर्धतश्चैव परिपूर्णं भवेद्यथा ॥
 हीनं न विनियुञ्जीत मन्त्रन्तु मात्रयापि च ।
 देवतायतने कुर्याज्जपं नद्यादिकेषु च ॥
 आणमेषु यतीनाञ्च गोष्ठे वा स्वगृहेऽपि वा ।
 चतुर्षु मतिपूर्वेषु ह्येनमादि क्रमेण तु ॥
 दशगुणं सहस्रं स्यात् फलं निष्काममन्तकम् ।

असमीपे जलं कुर्व्यात् ससङ्गं तद्भवेद्यथा ॥
 असङ्गं मासुरं यस्मान्नस्मात्तद्गणयेद् अवम् ।
 स्फाटिकैर्द्राक्षरद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ॥
 अक्षमाला प्रकर्त्तव्या प्रशस्ता क्षुत्तरोत्तरा ।
 अभावे त्वक्षमालायाः कुशग्रन्थाय पाणिना ॥
 यथा कथञ्चिद्गणयेत्सङ्गं तद्भवेद्यथा ।
 प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च पुनः प्रणवमंशुतम् ॥
 अत्योङ्कारसमायुक्तां मन्यन्ते कवयोऽपरे ।
 प्रणवान्ते तथाचादौ आङ्गरन्ये जपे क्रमम् ॥
 आदौ चैवतु चोङ्कार आष्टत्तादिक्रमोऽन्ततः ।
 तदाद्यञ्च तदन्तञ्च कुर्व्यात्प्रणवसम्पुटम् ॥
 आद्यन्तरक्षितं कुर्व्यात् इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 अक्षर प्रतिलोपेन सोङ्कारेण क्रमेणतु ।
 पुट्कारान्ताञ्च कुर्वीत प्रच्छन्नरिषधं बुधः ॥
 होमोऽपि च जपं कुर्व्यात् प्रणवावर्जनं द्विजः ।
 अभिप्रेतार्थहेमादौ स्वाहान्तान्त सुदीरयेत् ॥
 सङ्कीर्णतां यदा पश्येद्गागाद्वा द्विषतोऽपि वा ।
 तदा जपेच्च गायत्रीं सर्वदोषापनुत्तये ।
 रुद्रजायानि काव्याणि सूक्तञ्च पुरुषस्य च ।
 शिवसङ्कल्पजल्पञ्च सर्वं कुर्व्याद्विधानतः ॥
 भ्रन्ति जप्तानि प्रापानि श्रेयोदद्युस्तदर्थिनः ।
 अतो जपं सदा कुर्व्याद्यदिच्छेच्छुभमात्मनः ॥
 द्रुपदां वा जपेद्देवी मजपाञ्चभ्युकान्तथा ।

प्रणवञ्च सदाभ्यस्येद्यति ब्रह्मत्वमिच्छति ॥
 प्रणवानामयुक्ताभ्यां तथा षोडशभिः शतैः ।
 पुंसांश्छत्यहोरात्रं तत्सङ्ख्यामजपां विदुः ॥
 रविमण्डलमध्यस्थे पुरुषे लोकसाक्षिणि ।
 समर्पितमयाचेदं सूर्याख्ये ब्रह्मणः पदे ॥
 न जपं प्रसभं कुर्यात् प्रसभं घ्नन्ति राक्षसाः ।
 ब्राह्मणा भागधेयस्तु तेषाञ्चैवावधीकृताः ॥
 उपांशुन्तु जपं कुर्यात् कार्यं चैव तु मानसम् ।
 निवृत्तोष्ठमुपांशु स्यादचलोष्ठं तु मानसम् ॥
 द्विविधन्तु जपं कुर्यादुपांशुं मानसन्तथा ।
 उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 उपांशुजपयज्ञस्य मानसे च रतस्य च ।
 इहैव याति वेधस्त्वमिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 विधियज्ञाः पाकयज्ञा ये चान्ये बहवो मखाः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 जपेनैकेन सिद्धेन क्लृप्तं सिद्धं भवेदिह ।
 कुर्यादन्यं न वा कुर्यान्नैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
 शतेन जन्मजनितं सहस्रेण पुराकृतम् ।
 अयुनेन त्रिजन्मोत्थं गायत्री हन्ति पातकम् ॥
 दशभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतम् ॥
 रुहस्त्रेण त्रिजन्मोत्थं गायत्री हन्ति पातकम् ।
 अस्मिन् कलियुगे विद्वान्विधिवत्कर्म यत् कृतम् ॥
 भवेद्दशगुणं तद्धि कृताद्यैर्युगतो भुवम् ।

न च तच्छब्दे कर्तुं मात्रान्नायस्य भूषणात् ॥
 अयथार्थकृतात्पाठान्मन्त्रसिद्धिर्गरीयसी ।
 नच मन्त्रोपहसनं स्वपाश्वंभवलीकयेत् ॥
 नान्यसक्तो न तप्तस्थो न चैवार्द्धशिरास्तथा ।
 नाद्रीणां पादमाक्रुष्य न चैवहि तथाकरौ ॥
 नैवस्त्रिधं जपद्भुर्ध्यानच सञ्चालयेत्करौ ।
 अच्छन्नानि च दानानि ज्ञानज्ञानिरहङ्कृतम् ॥
 जपानि च सुष्ठानि तेषां फलमनन्तकम् ।
 य एवमभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणः संयतेन्द्रियः ॥
 स ब्रह्मलोकमाप्नोति तथा ध्यानार्चनादपि ।
 अथान्यत्सम्भवद्यामि विशेषन्तु पितामहे ॥
 लब्धवान्वेधसः पृष्ठाङ्गायत्रीध्यानमुत्तमम् ।
 तदक्षरे तु यद्वर्णं यत् यत्र च यः स्मरेत् ॥
 यत्फलं लभते कृत्वा यथा तस्याः समर्चनम् ।
 तत्प्रकृतिं स च स्वान्तस्त्रिकारो बुद्धिरेव च ॥
 तुरीत्येतदहङ्कारं वशब्दं विद्विषापहम् ।
 रे स्पर्शन्तु शिखरं च यं रसङ्गन्धमात्रभम् ॥
 गौः श्रोत्रन्देवंचञ्चुः सकाररसना तथा ।
 यो नासाच तथा वाग्मी हि हस्तौ च द्विपादद्वयम् ॥
 य उपस्थन्तु दं योन्यो नखं प्राकारमाश्रितम् ।
 चो तंजोदलजं यच्छा गायत्र्यास्तत्त्वचिन्तनम् ॥
 चतुर्विंशतितत्त्वानामत्येकमक्षरेषु यः ।
 गायत्रीं संस्मरेद्योगान् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥

लकारं पादयोर्न्यस्य ब्रह्मविष्णुशिवाकृतिम् ।
 शान्तम्यज्ञासनाकूटन्यानादहति किल्बिषम् ॥
 सकारं पादयोर्न्यस्त्वा अतसीपुष्पसन्निभम् ।
 पद्ममध्यस्थितं सौम्यन्तङ्गने चोपपातकम् ॥
 विकार जङ्घयोर्द्वासिन्ध्यायेदेतद्विचक्षणः ।
 ब्रह्महत्याकृतं पापं हन्यात्तद्वि स्मृतः क्षणात् ॥
 उकारं जानुदेशे तु इन्द्रनीलसमप्रभम् ।
 निर्द्वहेत् रुक्मपापानि ग्रहरोग मुपद्रवम् ॥
 ऊर्वोर्विविमलन्यायेत् शुद्धस्फाटकविद्युतिम् ।
 विज्ञातं हन्ति तत्पापमगम्यागमनं कृतम् ॥
 रेकारं वृषणे प्रीतं विद्युत्स्फुरिततेजसम् ।
 मित्रद्रोहकृतं पापं स्मरणादेव नाशयेत् ॥
 णिगुह्ये श्वेतवर्णं तु जातिपुष्पसमद्युतिम् ।
 गुरुहत्याकृतं पापं शोधयेद्दुःखानचिन्तनात् ॥
 यङ्ग्यां तारका वर्णाच्चन्द्र वधिष्णुभूषितम् ।
 गौहत्याविहितं पापं गौकारस्य विशेषयेत् ॥
 श्यामं रक्तञ्च देकारन्यानकृद्देशमाश्रयेत् ।
 हृदि कुन्देन्दुवर्णाभम्बकारं ममृतं स्रवेत् ॥
 गुरुहत्याकृतं पापं वकारेण प्रणश्यति ।
 स्यकारं विन्यसेत्कण्ठेत्वोष्ठं स्फटिक सन्निभम् ॥
 मनमोपार्जितं पापं स्य कारेण प्रशश्यति ।
 धिकारं वसुदैवत्यं वदनं स्वर्गसन्निभम् ॥
 प्रतिग्रहकृत पापन्तत्क्षणादेव नश्यति ।

मकारं पद्मरागाभं शिरस्थं दीप्ततेजसम् ॥
 पूर्वजन्मकृतं पापं मकारेण प्रणश्यति ।
 हिकारं नासिकाग्रेतु पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ॥
 पूर्वात्परतरं पापं स्मरणादेव नश्यति ।
 धीकारं त माङ्गिरसन्नेत्रयोर्विन्यसेद्बुधः ॥
 मनीवाक्कायिकं पापं चिन्तनादेव नश्यति ।
 योकारं रक्तवर्णाभ मिन्द्रनीलसमप्रभम् ॥
 प्राणिहत्याकृतं पापं योकारेण विनश्यति ।
 द्वितीयं तु तथा प्रोक्तं योकारं रुक्मसन्निभम् ॥
 निर्देहेद्दुष्टपापानि अपेयामेयकानि च ।
 नकारे सुमुखे पूर्व मादित्योदयसन्निभम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्दैतृवं पदम् ।
 नीलोत्पलदलश्यामं प्रकारं दक्षिणामुखे ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्दैत्यवं पदम् ।
 सौम्यङ्गोरोचनापीतं चोकारम्यश्चिमासुखम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।
 शङ्खकुन्देन्दुधवलन्दकारञ्चोत्तरामुखम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्म शाश्वतम् ।
 यकारस्तु शिरः प्रोक्तञ्चतुर्वदनसंयुतम् ॥
 याकारं सगुणं प्रोक्तञ्चतुर्विंशति संस्कृतम् ।
 यं यं पश्यति चक्षुर्भ्यां यं यं स्मृतिं पाणिना ॥
 यं यं च भाषते चित्ते तत्सर्वं पूतमेव च ।
 जायेतु त्रिपदा ज्ञेया ब्राह्मणैस्तत्त्वचिन्तकैः

जम्बुका नाम सा देवी यज्ञवेदप्रतिष्ठिता ।
अन्तर्जले विरावत्यं सुच्यते ब्रह्महत्याया ॥
सा देवी द्रुपदा नाम वेदे वाजसनेयके ।
सोपनीय समस्तानि महतां स द्विजोत्तमः ॥
ब्रह्मणः पदमाप्नोति यज्ञवा न निवर्त्तते ।
प्रभादेन कथञ्चिद्वा जपं कुर्वन् भवेष्वपि ॥
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति स्मृतिः ।
तद्विष्णोरिति मन्त्रोऽयं स्मर्त्तव्यः सर्वकर्मसु ॥
आवत्यं प्रणवी वापि सर्वस्यादिर्यतोहि सः ।
अभ्यसेत्प्रणवान्नित्य मेकचित्तसमावृतः ॥
गायत्री च तथा देवी वैदिक तु जपं हियत् ।
पौराणं पाञ्चरात्रं च योऽभ्यसेन्मुक्तिमाप्नुयात् ॥
यो वेदस्तानि वै तानि यान्येतानि च सा श्रुतिः ।
जपेन येनेह कृतेन पुंसो ददाति मार्गं सवितापि कर्तुः ॥
अयं हि सर्वैष्टक्यतास्त्रिष्टोविधेः पदं यास्यति निर्विकल्पः ॥
यदुक्तं धर्मशास्त्रेषु तथा सर्वश्रुतिष्वपि ।
उपनिषत्तमन्तद्वत् विप्रहितं प्रकीर्त्तितम् ॥
न्यासन्तनुत्तन्न च बन्धदेहे
जग्राह बोद्धारमशीमुतीक्ष्णम् ।
विप्रश्च वक्ष्यान्निपदान् लोकै
मतः स दुष्टः कुलखश्च कुर्यात् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये जपनिर्णयः ॥

देवार्चनं प्रवक्ष्यामि यदुक्त ऋषिभिः पुरा ॥
 वैदिकैरेव तन्मन्त्रैर्यस्य एतस्य तैरिति ।
 अर्चयेद्वैदिकैर्मन्त्रैर्नानुग्राहमुपेक्षते ॥
 वैदिकोऽनुग्रहस्तस्य वेदश्चित्करणेन तु ।
 ब्रह्माणं वैधसैर्मन्त्रैर्विष्णुं स्वैः शङ्करं स्वकैः ॥
 अन्यानपि तथा देवानर्चयेत्स्वीयमन्त्रकैः ।
 मन्त्रन्यासम्पूरा कृत्वा स्वदेहे देवतासु च ॥
 गायत्रेगोक्षारन्यस्ताङ्गः पूजयेद्विष्णुं मन्त्रयम् ।
 न्यस्वातु व्याहृतीः सर्वाः प्रोक्तस्थानक्रमेण तु ॥
 ब्रह्मीभूतः श्रुचिः श्रान्तो देवयागमुपक्रमेत् ।
 विष्णुरादिरयं देवः सर्वामरगणाचिंतः ॥
 नामग्रहणभावेण पापयोगञ्छनन्ति यः ।
 तदर्चनं प्रवक्ष्यामि विष्णोरभिततेजसः ॥
 यद्ब्रूयात्पुनर्यः सर्वे विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः ।
 षट्स्वर्गेषु हरेत्स्यगर्चनं मुनिभिः कृतम् ॥
 अपस्वग्नौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 अग्नौ क्रियावतां वेषां दिवि देवमनीषिणाम् ॥
 प्रतिमास्त्वल्पबुद्धीनां योगिनां हृदये हरिम् ।
 आपो ह्यायतनन्तस्य तस्मात्तासु सदा हरिः ॥
 सर्वगत्वेन विष्णोस्तु स्थण्डिले भावितात्मनाम् ।
 दद्यात्पुनरुत्सूक्तेन आपः पुष्पाणि चैव हि ॥
 अर्चितं स्यादिदन्तेन नित्यम्भुवनसप्तकम् ।
 अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिभन्तस्य च दैवतम् ॥

पुरुषो यो जगद्बीज सृषिर्नारायणः स्मृतः ।
 अस्य सूक्तस्य सर्वस्य ऋचा न्यासं यथाक्रमम् ॥
 देवे आत्मनि च तथा सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 हस्तन्यासमुरा कृत्वा स्मृत्वा विष्णुन्तथाव्ययम् ॥
 शिखाबन्धञ्च दिग्बन्धं सोऽर्चयेद्विष्णुमात्मनि ।
 प्रथमास्त्रिन्यसेद्दामे द्वितीयां दक्षिणे करे ॥
 तृतीया वामपादेऽपि चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ।
 पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं च दक्षिणे न्यसेत् ॥
 सप्तमीं वामकक्षाञ्च दक्षिणायान्तथाष्टमीम् ।
 नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदि विन्यसेत् ॥
 एकादशीं वामपादौ द्वादशीं दक्षिणे न्यसेत् ।
 कण्ठे त्रयोदशीं न्यस्त्वा तथा वक्त्रे चतुर्दशीम् ॥
 अक्षौः पञ्चदशीं न्यस्त्वा षोडशीं मूर्द्ध्नि विन्यसेत् ।
 एव न्यासविधिं कृत्वा पश्चात् योगं समाचरेत् ॥
 आसने चिन्तयेन्मोक्षमष्टदलं सर्कार्णिकम् ।
 आहृतीनामथ न्यासं कुर्यात्तर्द्धाधिवद्द्विजः ॥
 भूर्लोकं पादयान्त्यस्त्वा भुवर्लोकं तु जानुनोः ।
 स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महत्तथा ॥
 जगत्लोकं तु हृदये कण्ठदेशे कटीस्तथा ।
 भुवर्ललाटस्थस्य सत्यलोकः प्रतिष्ठितः ॥
 हिरण्यग्रे परे कोशे विराज ब्रह्म निष्कलम् ।
 तच्छुभ्रज्योतिषां ज्योतिस्तत्सदाभिविदो विदुः ॥
 आवाहनमथ प्राञ्ज विष्णोरभिततेजसः ।

यदर्चाकृतये तस्य स्वदेहे चिन्तयेद् यथा ॥
 आद्य मावाहयेद् देवम् चाच पुरुषोत्तमम् ।
 यथादेशे तथा देहे न्यासं कृत्वा विधानतः ॥
 द्वितीययासनन्दद्याद्दद्यात्प्राद्यं तृतीयया ।
 चतुर्थार्घ्यः प्रदातव्यः पञ्चम्याचमनन्तथा ॥
 षष्ठा स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रधीतकम् ।
 यज्ञोपवीतं चाष्टम्या नवम्या गन्ध मेवं च ॥
 पुष्पन्देयं दशम्यातु एकादम्याच धूपकम् ।
 द्वादम्या दीपकन्दद्यात् त्रयोदम्या निवेदनम् ॥
 चतुर्दम्याञ्जलिं कुर्यात्पञ्चदम्या प्रदक्षिणम् ।
 षोडश्याद्वासनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्ववत् ॥
 स्नाने वस्त्रे निवेद्येच दद्यादाचमनं हरेः ।
 षण्मासात्सिद्धिमाप्नोति एवमेवहि योजयेत् ॥
 आदित्यमण्डले देवम्यात्वा विष्णुमुपैति यः ।
 स याति ब्रह्मणः स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥
 ध्येयो दिनेश परिमण्डलमध्यवर्ती
 नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ॥

केयूरवान्मकरकुण्डलवान् किरीटि-
 हारी हरिर्मुनिजनैर्धृतशङ्खचक्रः ॥
 सूक्तेन विष्णुविधिना समुदीरितेन
 योगेन नित्यमजमादिमनन्तमूर्त्तिम् ।
 भक्त्यार्चयेत्यठति यच्च स विष्णुर्देहम्
 विप्रो विशेद्धरिवरेण कृतार्थदेहः ॥

पञ्चरात्रविधानेन स्थण्डिले वापि पूजयेत् ।
 जलमध्यगतो वापि पूजयेज्जलमध्यतः ॥
 द्वादशारार्चनव्यूहपञ्चतत्त्वक्रमेण तु ।
 अभावे धौतपत्रस्य पत्रिकायास्तथा द्विजः ॥
 जलेऽपि हि जलेनैव मन्त्रैरेवार्चयेद्धरिम् ।
 विष्णुर्विष्णुत्यजस्वस्तु चिन्तयेद्धरिमेव तु ॥
 तिष्ठन्ब्रजंस्तथासीनः शयानोऽपि हरिं सदा ।
 संस्मरन्नाशुभं पश्येदिहामुत्र च वै द्विजः ॥
 रुद्रं रुद्रविधानेन ब्रह्माणञ्च विधानतः ।
 सूर्यं संहितमन्त्रैश्च तदीरितविधानतः ॥
 दुर्गां कात्यायनीं चैव तथा वाग्देवतामपि ।
 स्वन्दं विनायकञ्चैव योगिनीं क्षेत्रपालकान् ॥
 विधानेनार्चयेत्सर्वान्यो विप्रो भक्तितत्परः ।
 विष्णुना सुप्रसन्नेन विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 ग्रहांश्च पूजयेद्द्विद्वान् ब्राह्मणः शान्तितत्परः ।
 आरोग्यपुष्टिसंयुक्तो दीर्घमायुष्यमाप्नुयात् ॥
 ग्रहा गावो नृपा विप्राः सर्द्धिः पूज्याः सदा द्विजैः ।
 पूजिताः पूजयन्त्येते दहन्ति चापमानिताः ॥
 यो हितः सर्वसत्त्वेषु गोनृपब्राह्मणेषु च ।
 इहामुत्र स पूज्योऽसौ विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 उक्तो गृहस्थस्य सुरार्चनस्य
 धन्यो विधिर्विष्णुजनस्य लब्धैः ।
 कार्योद्दिजातिः प्रतिवामरं यो

वेदोक्तमन्त्रैः समये हिताय ॥

देवपूजाविधिः प्रोक्त एष उद्देशतो मया ।

वैश्वदेवस्य वक्तव्यो विधिर्विप्र ! मयाधुना ॥

इति बृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे देवपूजाविधिः समाप्तः ॥

वैश्वदेवं प्रवक्ष्यामि यथाकार्यं द्विजातिभिः ।

स्वगृहोक्तविधानेन जुहुयाद्वैश्वदेवकम् ॥

हविष्यस्य द्विजोभावे यथालाभस्यतं हविः ।

जुहुयाद्विधिवद्भक्त्या यथा स्याच्चित्तनिर्द्वेतिः ॥

यद्वा तदापि होतव्यं मग्नौ किञ्चिद्द्विजातिभिः ।

फलम्वा यदिवा मूलं वासन्वा यदिवा पयः ॥

अहुत्वा च द्विजोऽग्नीयाद्यत्किञ्चित् स्वयमश्नुते ।

अग्नीयाच्चेदहुत्वापि नरकं स समाविशेत् ॥

जुहुयादञ्जनक्षारवर्जमन्नं हुताग्ने ।

अनुज्ञातो द्विजैस्तैस्तु त्रिः कृत्वा पुण्यवर्षभः ॥

यदाग्नौ ह्वयते नैव यस्य ग्रामो न दीयते ।

अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥

लौकिके वैदिके नैव वैश्वदेवो हि नित्यशः ।

लौकिके पापनाशाय वैदिके स्वर्गमाप्नुयात् ॥

अभावादग्निहोत्रस्य आवसस्य वा तथा ।

अस्मिन्नग्नौ पचेदन्नं तत्र होमो विधीयते ॥

अग्निः सोमः समस्तौ तौ विश्वदेवास्तथैव च ।
 धन्वन्तरीः कुञ्जस्तदनुज्ञातः प्रजापतिः ॥
 द्यावाभूस्थोः सृष्टिञ्च ऊत्वा तेभ्यः पुनः पुनः ॥
 कुर्याद्वलिङ्गतं पश्चात्सर्वदिक्षु प्रदक्षिणम् ।
 सूतान्तेस्तस्य पुंभ्यश्च यमाय च सहानुगैः ॥
 मरुद्भ्यश्च क्षिपेद्धारि अश्वरीभ्यस्तथा हरेः ।
 वनस्पतिभ्यः सर्वेभ्यो मुसलोलूखले हरेत् ॥
 अग्नये च भद्रकाल्यै च उष्णीषपादयोः क्रमात् ।
 ब्रह्मणे सानुगायेति मध्ये चैव हरेद्वलिम् ॥
 वास्तवे सानुगायेति वासुमध्ये बलिं हरेत् ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो बलिमाकाशमुत्क्षिपेत् ॥
 द्युचरेभ्यश्च भूतेभ्यो नक्तञ्चारिभ्य एव च ।
 वास्तुसृष्टे च कुर्वीत बलिं सर्वान् भूतयेत् ॥
 पितृभ्यो बलिशेषन्तु सर्वं दक्षिणतो हरेत् ।
 पतितेभ्यः श्वपाकेभ्यः पापानां पापरोगिणाम् ॥
 कृमिकीटपतङ्गानां सर्वेभ्योऽपि बलिं हरेत् ।
 एवं सर्वाणि भूतानि यो विप्रो नित्यमर्चयेत् ॥
 तत्स्थानं परमाप्नोति यज्ज्योतिः परवेधसः ।
 गृह्योऽग्नौ वैश्वदेवन्तु प्रोक्तमेतन्मनीषिभिः ॥
 अग्निकस्तु कुर्वीत वैश्वदेवं कथं त्विति ।
 महाव्याहृतिभिस्त्रिभिः समस्ताभिस्तथा परा ॥
 इत्याहुतीश्चतस्रस्तु तथा वेदकृतोऽपि च ।
 त्रियम्बकं यजामह इत्यादीनाहुतिद्वयम् ॥

वैश्वदेवे च जुहुयाद्विशेषोऽन्यत्र वै पुनः ।
 अल्पस्य तु निवृत्त्यर्थमायुः पुष्टिविवृद्धये ॥
 जुहुयात् त्यक्त्वा देवं बिल्वपत्रैस्त्रिलैस्तथा ।
 विनायकाय होतव्या तथा घृतस्य चाहुतिः ॥
 सर्वविघ्नोपशान्त्यर्थं पूजयेत्सन्ततस्तुतम् ।
 गणानान्विति मन्त्रेण स्वाहाकारान्तपादतः ॥
 चतस्रो जुहुयात्तस्मै गणेशाय तथाहुतीः ।
 तद्विशोरिति जुहुयाद्विधिसम्पूर्णताकृतेः ॥
 प्रणवेन च गायत्र्या केचिज्जुहति सद्द्विजाः ।
 एतौ वै सर्वदेवतौ एतत्परम् किञ्चन ॥
 एताभ्यां जुहुते नैव सर्वेभ्योऽपि हुतम्भवेत् ।
 जुहुयात्सर्पिषा युक्तं सव्येन पयसाथ वा ॥
 क्रीतेन च विकारेण तिलतैलेन वा पुनः ।
 संप्रोक्ष्य पयसा वापि अस्मत्त मश्रुयादपि ॥
 अस्नेहाश्चापि गोधूमाः शालयो हवनीयकाः ।
 हविस्तु हविरभ्युक्तमहविस्तु हविर्यतः ॥
 अभ्यक्तमेव होतव्यं मतीरूक्षं विवर्जयेत् ।
 दरिद्राश्चित्तामिके रूक्षान्नहर्दने विदुः ॥
 जठराग्नेः क्षयश्चैके रूक्षासनमिहोच्यते ।
 उँकारपूर्विकाः सर्वाः स्वाहाकारान्तिकास्तथा ॥
 जुहुयादग्निको विप्रो गृहमेधीहि नित्यशः ।
 बलिशेषञ्च भूतभ्यः सर्वेभ्योऽप्यविशेषतः ॥
 हुत्वाथ कृष्णवर्त्मानं कृताञ्जलिं प्रसादयेत् ।
 त्वमग्ने ! द्युतिरेतेन मन्त्रेण भक्तिमान् द्विजः ॥

आब्रह्ममिति मन्त्रं तु जपेद्दे सर्वकामिकम् ।
 अहाव्यग्न इति ह्येतं मन्त्रं च प्रयतो जपेत् ॥
 अन्यद्वौताशनं मन्त्रं जपित्वा च समापयेत् ।
 सर्वशान्तिः कृत्यर्थं तथाग्निर्देवतेति च ॥
 ज्ञानं धनमरोगित्वं गतिमिच्छंस्तथा द्विजः ।
 शम्भुमग्निं रविं विष्णुं मर्चयेद्भक्तिः क्रमात् ॥
 अजानन् यो द्विजो नित्यं मज्जत्वा निस्तृतं हविः ।
 पितृदेवमनुव्याणां नृणां त्यक्तः प्रयात्यधः ॥
 शाकञ्चापि तृणं वापि हुत्वाग्नावश्नुते द्विजः ।
 सर्वकामसमायुक्तः सोऽन्वैव सुखमश्नुते ॥
 स्वरेण वर्णेन च यद्विहीनं तथैव हीनं कृपयापि यच्च ।
 तथार्तिरिक्तं मम तत् क्षमस्व तदसु चान्धः परिपूर्णमेतत् ॥
 सर्वपापप्रणोदाय सर्वकामाय वै द्विजः ।
 द्विजन्मनां हितार्थाय वैश्वदेव उदाहृतः ॥
 इति श्रीवृहत्पराशरे वैश्वदेवविधिः ॥

आतिथ्यं संप्रवर्त्यामि चातुर्वर्ण्यफलप्रदम् ।
 चतुर्वर्णातिथिः प्रोक्तः कालप्राप्तो ब्रह्मसृजः ॥
 अदृष्टोऽदृष्टगोत्रादिरज्ञाताचारविद्यकः ।
 सन्ध्यामात्रकृताचारस्तज्ज्ञैः सोऽतिथिरुच्यते ॥
 क्षुत्तृष्णाध्वश्मश्रान्तः प्राणवायान्नयाचकः ।
 गृहिणो वैश्वदेवान्ते गृहद्वारमुपागतः ॥
 विष्णुरूपोऽतिथिः सोऽयं मत्तारार्थमिहागतः ।
 इति सत्वाच्च भक्त्या च वृणुयाद्भोजनायतम् ॥

त्वं शुभेन समायातः सर्वदेवमयो विधिः ।
 निर्दह्य सर्वपापानि समाचायुः प्रयास्यति ॥
 ब्राह्मणैः सह भोक्तव्यो भक्त्या प्रक्षाल्य पाद्वयम् ।
 आसनार्चादिकं दत्त्वा दत्त्वा सुक्चन्दनादिकम् ॥
 योगिनो विविधैर्वैष्णैर्मन्त्रि धरणीतले ।
 नराणामुपकाराय ते चाज्ञातस्वरूपिणः ॥
 तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्तं श्राद्धकालेऽतिथिं द्विजः ।
 श्राद्धक्रियाफलं हन्ति तत्तत्र व्रजपूजितोऽतिथिः ॥
 तस्मादपूर्वमेवात्र पूजयेदागतोऽतिथिः ।
 कदाचित्कश्चिदागच्छेत्तारयेद्यस्तु पूर्वजान् ॥
 यतिर्वा ह्यग्निहोत्रीच तथापि मखरुद्विजः ।
 सदैतेऽतिथयः प्रोक्ता अपूर्वश्च दिने दिने ॥
 अतिथेऽमरदेहस्त्वं मन्तारार्थमिहागतः ।
 संसारपङ्कलग्नं मा सुद्धरस्वाधनाशने ॥
 नैक ग्रामे वसन्तीह मुनीशैरुच्यतेऽतिथिः ।
 अन्यत्र दृष्टपूर्वोऽपि नासावतिथिरुच्यते ॥
 क्षत्रियो यदि वा गच्छेदतिथिरुस्य वैष्मनि ।
 भक्तेषु सत्सु विप्रेषु कामतस्तु तमाशयेत् ॥
 वैश्यो वा यदि वा शूद्रो विप्रमृष्टं समाव्रजेत् ।
 तौ भृत्यैः सह भोक्तव्यौ इति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 क्लीबो वा यदि वा काणः कुण्ठी वा व्याधितोऽपि वा ।
 आगतो वैश्वदेवान्ते प्रष्टव्यः सर्वदेवताः ॥
 दक्षिणेनापि वैश्येन तथा च वृषलेन च ।
 अतिथ्यं सर्ववर्णानां कर्तव्यं स्यादसंशयम् ॥

योऽतिथीन्पूजयेद्भक्त्या तथाभ्यागमनेन च ।

बालवृद्धादिकश्चैव तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥

देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे स्यूय्येन हस्तेन च भूरि तिष्ठन् ।

तस्मान्नदातुस्त्वमराङ्गनाभिस्तस्यातिथिः केन समन्वमस्ति ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरे अतिथिविधिः समाप्तः ॥

वर्णधर्मान् प्रवक्ष्यामि यत्कृतं ब्राह्मणादिभिः ।

निबोद्धव्यं द्विजास्तद्वै संक्षेपेण पृथक् पृथक् ॥

यजने याजने विप्रे तथा दान प्रतिग्रहे ।

अध्यापन मध्ययनं कर्माख्येतानि षट् तथा ॥

प्रजानां रक्षणं दान मरीणां निग्रहन्तथा ।

यजनाध्ययने राक्षि विषयासक्तिवर्जनम् ॥

यजनाध्ययने दानं पाशुपाल्यन्तया कृषी ।

वाणिज्यञ्च कुसीदञ्च कर्मषट्कं प्रकीर्तितम् ॥

बुधूषा ब्राह्मणादीनां तेभ्य आजीवनन्तथा ।

एष धर्मः स्मृतः बूद्धो वाणिज्येन च जीवनम् ॥

मर्बेषां जीवनं प्रोक्तं धर्मैरेव च कर्षणम् ।

भिन्नवृत्तिर्यथा न स्यात् कुर्ब्याद्विप्रस्तथा च तत् ॥

कुर्वन्नुक्तानि कर्माणि हत्था वा क्षत्रियस्य च ।

हत्थभावे द्विजो जीवेद्भिन्नवृत्तिं विवर्जयेत् ॥

क्षत्रिये प्रजापालत्वं शस्त्रभृत्त्वं प्रचण्डता ।

निर्जयेत्परसैन्यानि एष धर्मः स्मृतो वृष ! ॥

पुष्पपुष्पं विचिनुयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ।

मालाकार इवारामि प्रजासु स्यात्तथा वृषः ॥

लोहकर्मरथानाञ्च गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
 मोरक्षा क्षुषिवाण्यञ्च वैश्यवृत्तिरदाहता ॥
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा परोधर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते यस्तु तद्वेत्तस्य निष्फलम् ॥
 लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः ।
 न दूष्येच्छूद्रजातीनां कुर्यात् सवेद्यं विक्रियाम् ॥
 विक्रयं मद्यमांसानां मभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अग्न्यागामिता चौर्यं शूद्रे स्युः पापहेतवः ॥
 कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं ध्रुवम् ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां
 द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य कर्माचारं कलौ युगे ।
 धर्मसाधारणं साक्षाच्चतुर्वर्ण्यक्रमागतम् ॥
 युष्माकं सम्प्रवक्ष्यामि पाराशरप्रचोदितम् ।
 षट्कर्मासङ्घितो विप्रः क्षुषिवृत्तिं समाश्रयेत् ॥
 हीनाङ्गं व्याधिसंयुक्तं प्राणाहीनञ्च दुर्बलम् ।
 क्षुद्रयुक्तं तृषितं आन्तमनङ्ग्वाहं न बाहयेत् ॥
 स्थिराङ्गं नीरुजं तृप्तं श्रान्तं षण्डं विवर्जितम् ।
 अष्टष्टं सबलप्राण मनङ्ग्वाहं न बाहयेत् ॥
 बाहयेद्दिवसस्यार्धं पञ्चात् स्नानं समाचरेत् ।

कुगवैर्न कृषिं कुर्यात्सर्वथा घेनुसंग्रहः ॥
 बन्धनं पालनं रक्षा द्विजः कुर्याद्गृह्णी गवाम् ।
 वत्साश्च यत्नतो रक्ष्या वर्धन्ते ते यथाक्रमम् ॥
 न दूरे तास्तु मीक्ष्यथा शरणाय कदाचन ।
 दूरे गावश्चरन्त्यो वै न भवन्ति शुभायनाः ॥
 प्रातरेवहि दोग्धव्यां दुह्याः सायं तथा गृह्णी ।
 दोग्धुर्विपर्ययेणैव वर्धन्ते ताः कदाचन ॥
 अनादेयतण्डुलस्यक्ता स्वान्यनुदिनं पयः ।
 तुष्टिस्तद्देवतादीनां पूज्या गावः कथन्त ताः ॥
 यस्याः शिरसि ब्रह्मास्ते स्कन्ददेशे शिवः स्मृतः ॥
 पृष्ठे विष्णुः स्तथा तस्थौ श्रुतयश्चरणेषु तु ॥
 या अन्या देवताः काश्चित्तस्या लोमसु ताः स्थिताः ।
 सर्वे देवमया गौस्तु तुष्येत्तद्भक्तिनो हरिः ॥
 हरति स्पर्शनात्पापं पयसा पोषयन्ति याः ।
 प्रापयन्ति दिवं दत्ताः पुज्या गावः कथन्त ताः ॥
 यच्छफाहतभूमेस्तु उद्यताः पांशुसंस्पृशः ।
 प्रीणयेत् पुरुषस्थेनो वन्द्या गात्रः कथन्त ताः ॥
 शक्यन्मूत्रं हि यस्यास्तु पितुः पुनाति पातकम् ।
 क्षिमपूज्यं हि तस्या गौरिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 गौरवत्सा न दोग्धव्या नचैवं गर्भसन्धिनी ।
 प्रसूता च दशाहार्वाग्दोग्धा चेन्नरकं व्रजेत् ॥
 दुर्बला व्याधिसंयुक्ता पुष्पिता या द्विवत्सभूः ।
 सा साधुभिर्न दोग्धव्यावर्णिभिः सुखमीशुभिः ॥

कुलान्ते पुष्पिता गावः कुलान्ते बहवस्तिलाः ।
 कुलान्ते चलचित्ता स्त्री कुलान्ते बन्धुविग्रहः ॥
 एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ।
 तथा गौ ज्यायसी साक्षादेकत्रोभयतोऽसुखी ॥
 यथोक्तविधिनायैता वरुणैः पाल्यास्तु पूजिताः ।
 पात्रयेत्पूजयन्त्रैताः सप्तेमेह च मोदते ॥
 दक्षिणाभिमुखा गाव उत्तराभिमुखा अपि ।
 बन्धनीयास्तथैतास्तु न च प्राक्पश्चिमामुखा ॥
 गोवृषा वाजिशालायां सुतीक्ष्णं लोहदात्वक्रम् ।
 स्थाप्य तु सर्वदा तस्यां गवि लुप्तविमोक्षणात् ॥
 गावो देयाः सदा रक्ष्याः पोष्याः पाल्याश्च सर्वदा ।
 ताडयन्ति च ये पापा येचाकर्षन्ति ता नराः ॥
 नरके पच्यन्तेऽङ्गानि श्वासेनच प्रपीडिताः ।
 स पशुचर्म दण्डेन मृदु तासां निवर्त्तयेत् ॥
 गच्छ गच्छेति तां ब्रूयात्मा माभैरिति वारयेत् ।
 संस्पृशन् गां नमस्कृत्य कुर्व्यात्तान्तु प्रदक्षिणम् ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।
 तृणोदकादिसंयुक्तं यः प्रदद्याद्भवाङ्गिकम् ॥
 सोऽश्वमेधसमं पुण्यं लभते नात्र संशयः ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्राश्च सरांसि च ॥
 गवां शृङ्गोदकस्नाने कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 कुतस्तेषां हि पापानि येषां गृह मलङ्कृतम् ॥
 सततं बालवत्साभिर्गोभिः स्त्रीभिरिव स्वयम् ।
 ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् ॥

तिष्ठन्त्येकल सन्त्राणि हरिरेकत्र तिष्ठति ।
 गोभिर्यज्ञाः प्रवर्तन्ते गोभिर्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥
 गोभिर्वेदाः समुद्गीर्णाः स षडङ्गपदः क्रमात् ।
 सौरभेयास्तु तस्याग्रे पृष्ठतोऽप्यस्य ताः स्थिताः ॥
 वसन्ति हृदये नित्यन्तासां मध्ये वसन्ति ये ।
 ते पुण्यपुरुषाः क्षीणां नाकेऽपि दुर्लभाश्च ये ॥
 ऋक्मूले स्थितो ब्रह्मा ऋक्मूले तु केशवः ।
 ऋङ्गाग्रे ऋङ्करं विद्यास्त्रयोदेवाः प्रतिष्ठिताः ॥
 ऋङ्गाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ।
 सर्वे देवाः स्थिता देहे सर्वदेवमया हि गौः ॥
 ललाटाग्रे स्थिता देवी नासामध्ये तु षण्मखः ।
 कम्बलाश्च तरौ नागौ तत्कर्णौ यौ व्यवस्थितौ ॥
 स्थितौ तस्याश्च सौरभ्याश्चक्षुषौः शशिभास्करौ ।
 दन्तेषु वसवश्चाष्टौ जिह्वायां वरुणः स्थितः ॥
 सरस्वती च ऊङ्गारे यमयक्षौ च गण्डयोः ।
 ऋषयो रोमकूपेषु प्रस्त्रावि जाङ्गवीजलम् ॥
 कालिन्दी गोमये तस्या अपरा देवता स्तथा ।
 अष्टाविंशतिदेवानां कोप्या लोमसु ताः स्थिताः ॥
 उदरे गार्हपत्योऽग्निर्हृद्देशे दक्षिण स्तथा ।
 मुखे चाङ्गवनीयस्तु चावसाथौ च कुक्षिषु ॥
 एवं यो वर्त्तते गोषु ताडनं क्रोधवर्जितः ।
 महतीं श्रियमाप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥
 कुल्यं तस्या न लङ्घेत पूतिगन्धं न वर्जयेत् ।
 यावत्प्रिवति तद्गन्धं तावत्पुण्यं प्रवर्धते ॥

यो गां पर्याखिनीं दद्यात्तदुणीं वत्ससंयुताम् ।
 शिवस्यायतनं दत्त्वा दत्तन्तेन तु विश्वकम् ॥
 उक्षा गौर्वेधसा हृष्टा तस्य ह्युत्पादनाय च ।
 तैरुत्पादितशस्येन सर्वमेतद्धि धार्यते ॥
 यश्चैतान् पालयेत् यत्नान्वर्धयेच्चैव यत्नतः ।
 जगन्ति तेन सर्वाणि साक्षात् स्युः पालितानि च ॥
 यावज्जोपालने पुण्यं मुक्तं पूर्वमनीषिभिः ।
 उच्छ्रोऽपि पालने तेषां फलं दशगुणं भवेत् ॥
 जगदेतद्दूष्टं सर्वम नडुच्च चराचरम् ।
 वृष एह्यवतो रक्षा पालनीयस्तु सर्वदा ॥
 धर्मोऽयं भूतले साक्षाद्ब्रह्मणा हिततारिताः ।
 त्रैलोक्यं धारणायालमन्त्रानाञ्च प्रसूयते ॥
 अनादेयानि वासानि विध्वंसन्ति सकामतः ।
 भ्रमिता भूतलं दूरमुच्चाणङ्को न पूजयेत् ॥
 उत्पादयन्ति शस्यानि मर्दयन्ति वहन्ति च ।
 आनवन्ति दवीयस्य मुच्छ्रोर्वा कोऽधिको भवि ॥
 स्कन्धेन दूराञ्च वहन्तिभारं माक्षादि किञ्चिद्यनपत्युरत्र ।
 स्त्रीयेन जीवेन परस्य जीवं रक्षन्ति पुष्पान्ति विवर्धयन्ति ॥
 पुण्यास्तु गावो वसुधातले मां विभ्रत्यमुङ्गोष्ठगर्भभारम् ।
 भारः पृथिव्या दशताडिताया एकस्य चाणो ह्यपि साधुवाचः ॥
 एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
 माहेह्यपीयं धरणीं समाना तस्माद्दृष्टात् पूजितमस्ति चान्यः ॥
 उत्पाद्य शस्यानि तृणञ्चरन्ति तदेव भूयः सकलं वहन्ति ।
 न भारखिन्नाः प्रवदन्ति किञ्चिदहोवृषाद्धार्यति जीवलोकाः ॥

तृतीयेऽङ्गि चतुर्थे वा यदेवोच्चा दृढोभवेत् ।

तदा न सातु भेतव्या नैव प्राग्दुर्बलस्य च ॥

नामबेधनकीलन्तु खादिरं वाथ सैश्विपम् ।

द्वादशाङ्गुल कङ्काय्यन्तज्जैस्त्रीणि समेच वा ॥

शाला द्विजेन्द्रा वृषगोहयानां ता याम्यदिग्द्वारवतीं विदध्यात् ।

सौम्या ककुप्द्वारवतीं सुशोभान्तेषां शमिच्छन् धृतमात्मनश्च ॥

गावो वृषो वा हयहस्तिनो वा अन्येऽपि सर्वे पशवो द्विजेन्द्राः ।

याम्या सुखा दिङ्मुखसुत्तरा दिङ्मुखाशका स्ते खल बन्धनीयाः ॥

शालाप्रवेशे वृषगोपशूनां राजापि यत्नाद्वयकुञ्जराणाम् ।

होमञ्च सप्तार्चिषि शास्त्रयुक्तं कुर्याद्विजज्ञो द्विजपूजनञ्च ॥

लाङ्गलं यत्प्रवक्ष्यामि यत्काष्ठं यत्प्रमाणतः ।

हलीशायास्तथात्मानं प्रेतोदस्य युगस्य च ॥

चत्वारिंशत्तथाचाष्टा वङ्गुलानि कुहः स्मृतः ।

अथार्द्धमङ्गुलेर्भोज्यो हलीशा वेधतश्च यः ॥

षोडशैव तु तस्याधः षड्विंशति तथोपरि ।

वेधस्तथाच कर्त्तव्यः प्रमाणेन षडङ्गुलः ॥

अष्टाङ्गुलसुरस्तस्य वेधादूर्ध्वं प्रकल्पयेत् ।

ग्रीवा दशाङ्गुला चीर्द्धं हस्तग्राही ततः स्मृतः ॥

अङ्गुलैश्चाष्टभिस्तन् स्याद्देधः स्यात्प्रतिहारकः ।

तस्याधस्ताद्यच्चत्वारि स वेधस्तुरङ्गुलः ॥

सार्वत्रजैः शुभा कार्या तद्देधस्त्यङ्गुलो भवेत् ।

पञ्चाङ्गुलसुरस्तस्याः शिरस्येति विभाजनम् ॥

पृष्ठत्वं शिरसोधार्यं हस्ततलप्रमाणकम् ।

अङ्गुलानि तथा चाष्टौ उरसः पृष्ठुता स्मृता ॥

बन्धादहिः प्रतीहारी षड्विंशदङ्गुला भवेत् ।
 सुतीक्ष्णे लोहपाल्यस्य सुक्तादामादिदारकत् ॥
 नगरं क्षीरवृक्षस्य न विल्वपिचुमर्दयोः ।
 इत्यादीनां हि कुर्वाणं न नन्दति चिरं गृही ॥
 प्राञ्जला सप्तहस्ता तु हलीषा विदुषा मता ।
 तस्य वेध्नः सवर्णायाः कार्य्यो नववितस्त्रिभिः ॥
 प्लक्षाक्षयोर्न तत्कुर्व्यात् कीर्तिघ्नौ तौ प्रकीर्तितौ ।
 प्रमादतस्तु ताः कुर्वन् सशस्यो नश्यति गृही ॥
 नीचोच्चवृषमानेन तज्ज्ञास्तां प्रवदन्ति हि ।
 चतुर्हस्तं युगं कार्य्यं स्कन्धस्थानेऽर्धचन्द्रवत् ॥
 शेषमृङ्गाः कदम्बस्य शालाधन्यतमस्य च ।
 सस्या वेधादहिः कार्य्या दशाङ्गुलप्रमाणिका ॥
 तन्माने च प्रबालीच तदन्तरदशाङ्गुलम् ।
 प्रतीदविषमग्रस्थि वैणवश्च चतुः करः ॥
 तदग्रे तु प्रकर्त्तव्या यवाकारातु लोहवत् ॥
 हीनातिरिक्तां कर्त्तव्यं नैव किञ्चित्प्रमाणतः ।
 कुर्व्यादनङ्गुहा दैन्यादैन्यां नरकं व्रजेत् ॥
 यथा भीष्टं तथा शोभं बाहकस्य प्रमाणतः ।
 भूमेश्च कर्षणायालं तज्ज्ञाः सर्ववदन्ति हि ॥
 योजनं तु हस्तस्याथ प्रवक्ष्यामि यथा तथा ।
 श्रेष्ठजक्षत्र संयुक्ते पुण्येऽङ्गि तद्विधीयते ॥
 यत्र दिने तु बुध्येत तत्र कार्य्यं विजानता ॥
 यत्र कृत्यं हितं चापि पुण्यं वा मनसि स्मरेत् ।
 तत्र विद्वान् द्विजश्रेष्ठः पुण्येऽङ्गि तद्विधीयते ॥

मातृश्राद्धं द्विजः कृत्वा यथोक्तविधिना गृही ।
 द्रव्यकालानुसारेण कुर्वतो धर्मतः कृषिम् ॥
 प्रोक्षिष्वन् मण्डलं पुष्पधूपदीपैः समर्चयेत् ।
 इन्द्राय च तथाश्विभ्यां मरुद्भिश्च तथा द्विजः ॥
 कुर्याद्द्विलिं हृतिं विद्वान् उदलश्वययाय च ।
 तथा कुमार्यै शीतायै अनुमत्यै तथा बलिम् ॥
 नमः स्वाहेति मन्त्रेण सवालन्नात्मनः शुभम् ॥
 दधिगन्धाक्षतापुष्पैः शमीपत्रैस्तिलैस्तथा ।
 दद्याद्द्विलिं वृषाणाञ्च तथाज्यप्राशनं तथा ॥
 संवृष्य शिरफालाग्रे हेन्ना वा राजतेन वा ।
 प्रलेप्य मधुसर्पिभ्यां कुर्याच्चैव प्रदक्षिणम् ॥
 अग्न्यौक्ष्णौ मण्डलं कुर्यात् कृत्वा सीरप्रवाहणम् ।
 पुष्पं लाङ्गलकल्याणं कल्याणाय नमोऽस्त्विति ॥
 सीतायाः स्थापनं कुर्यात् पाराशरशृङ्गिं स्मरेत् ।
 सीतां वुञ्जत इत्याद्यैर्मन्त्रोशीरं प्रवाहयेत् ।
 दधिदूर्वाक्षतैः पुष्पैः शमीपत्रैश्च पुण्यदैः ॥
 सीतां पूज्य वंशो भक्तोरक्त वस्त्रविशाणकौ ।
 सप्त धान्यानि चादाय प्रोक्ष्य पूर्वामुखो हली ॥
 तानि दत्त्वोक्ष्णः क्षेत्रे किरन् भूमौ कषेद्विजः ।
 न यवैर्न तिलैर्हीन द्विजः कुर्याच्चो कर्षणम् ॥
 तद्विहीनस्तु कुर्वाणं न प्रशंसन्त देवताः ।
 तिलमात्रच्युतं तोयं दक्षिणस्याम्यर्तेर्दिशि ॥
 तेन हृष्यान्ति पितरो यावन्त तिलविक्रयः ।
 विक्रीणीते तिलान् यस्तु तर्पयेत्सर्पिर्देवताः ॥

विसुच्य पितरस्तन्तु प्रयान्तीव तिलैः सह ।
 उषाजलं यवस्तम्बपत्रेभ्यो भूतले पतत् ॥
 पयोदधिघृताद्यैस्तु तर्पयेत्सर्वदेवताः ।
 देवपर्जन्यभूसीरयोगात् कृषिः प्रजायते ॥
 व्यापारात् पुरुषस्यापि तस्मात्तत्रोद्यतो भवेत् ।
 शालीन् भूशणकापांसं वार्त्ताकुप्रभृतीनि च ॥
 वापयेत्सर्वबीजानि सर्ववापी न सीदति ।
 चन्द्रक्षये यतिर्विप्रो यो युर्नाक्तं दृष्टान् क्वचित् ॥
 तत्पञ्चदशवर्षाणि त्यजन्ति पितरो हि तम् ।
 चन्द्रक्षये द्विजो विद्वान्यो भुङ्क्ते तु पराशनम् ॥
 भोक्तुर्मासार्जितं पुण्यं भवेदशनं मस्य तत् ।
 चन्द्रार्कयोस्तु संयोगे कुर्याद्यः स्त्रीनिषेवणम् ॥
 स रेतोभोजिनस्तस्य षण्मासं पितरो हिताः ।
 चन्द्रक्षये च यः कुर्वन्नरस्तस्मिन्नन्तनम् ॥
 तत्पुण्यं सङ्ख्याया तस्य भवन्ति भ्रूणाहत्यकाः ।
 वनस्पतिगते सोमे योऽप्यध्वानं व्रजेन्नरः ॥
 प्रश्नष्टद्विजकर्माणं न त्यजन्त्यमरादयः ।
 वासांसि दुःप्रणाशाय रजकस्या मतिः क्षिपेत् ॥
 पिवन्ति पितरस्तस्य मासं वस्त्रजलन्तु तत् ।
 सोमक्षये द्विजो याति तत्कायस्तु ऊताशनम् ॥
 तदेवं पितृश्चाप्यग्निदग्धो नरकं भाविषेत् ।
 अष्टमीं कामभोगेन षष्ठीं तैलोपभोगिना ॥
 कुट्टुत्य दन्तकाष्ठेन हिनस्त्यासप्तमं कुलम् ।

चन्द्राप्रतीताः पुरुषास्तु दैवा दद्यादपत्या यदि दन्तकाष्ठम् ।
नराधिराजः संहितस्तु तेन घातः कृतः स्यात्पितृदेवतानाम् ॥

तत्राभ्यज्य विषाणानि गावश्चैव वृषास्तथा ।
चरणाय विरुज्यन्ते आगतान्निशि भोजयेत् ॥
य उत्पाद्येह शस्यानि सर्वाणि तृणचारिणः ।
जगत्सर्वं धृतं यैस्तु पूज्यन्ते किन्न ते वृषाः ॥
येनैकेन प्रदत्तेन दत्तं गोदशकम्भवेत् ।
यद्रूपेण स्थितो धर्मः पूज्यन्ते किन्न ते वृषाः ॥
पाल्याहि यत्नतस्ते वै वाहनीया यथाविधि ।
स याति नरकं घोरं यो वाह यत्प्रपालयत् ॥
नाधिकाङ्गो न हीनाङ्गः पुष्पिताङ्गो न दूषितः ।
वाहनीयो हि शूद्रेण वाहयन् क्षयमाप्नुयात् ॥
वर्जयेद्दुष्टदोषांश्च गावो वै दोहने नरः ।
पाल्या वै यत्नतः सर्वे पालयन् शुभमाप्नुयात् ॥
अन्नार्थं मेतालुक्षाणः ससर्ज परमेश्वरः ।
अन्नेनाप्यायते सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
अग्निर्ज्वलति चान्नार्थं वाति चान्नाय मारुतः ।
गृह्णाति चाम्भसां सूर्यो रसानन्नाय रश्मिभिः ॥
अन्नं प्राणो बलं चान्न मन्त्राज्जीवितमुच्यते ।
अन्नं सर्वस्य चाधारः सर्वं मन्त्रे प्रतिष्ठितम् ॥
सुरादीनां हि सर्वेषां मन्त्रं बीजं परं स्थितम् ।
तस्मादन्नात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति ॥
द्यौः पुमान्धरणी नारी अम्भोबीजन्दिव्युत्तमम् ।
द्युधाती तोयसंयोगादन्नौदीनां हि सम्भवः ॥

आपोमूलं हि सर्वस्य सर्वमप्सु प्रतिष्ठितम् ।
 आपोऽष्टतरसो ह्याप आपः शुक्रं बलं महः ॥
 सर्वस्य बीज मापो वै सर्वं मद्भिः समावृतम् ।
 अद्य आप्यायना ह्यापः आपो ज्येष्ठतरा ह्यतः ॥
 किञ्चित्कालं विनाऽन्नाद्यैर्जीवन्ति मनुजादयः ।
 न जीवन्ति विना तानि तस्मादापोऽष्टतं सृृतम् ॥
 दत्तानि चाङ्घ्रिरेतस्यां किं न दत्तं क्षिती भवेत् ।
 तथान्नेन प्रदत्तेन सर्वं दत्तं भवेदिह ॥
 अतोऽप्यन्वार्थभावेन कर्त्तव्यं कर्षणं द्विजः ।
 यथोक्तेन विधानेन लाङ्गलादिप्रयोजनम् ॥
 सीते ! सौम्ये ! कुमारि ! त्वं देवि ! देवार्चिर्ते ! श्रिये ।
 सत्कृताहि यथासिद्धा तथा मे सिद्धिदा भव ॥
 सकृत् स्नूतोर्विना नाम्ना सीतयाः स्थापनं विना ।
 विनाभ्यक्षणाद्यर्थं सर्वं हरति राक्षसः ॥
 वापने नवने क्षेत्रे खले गन्त्रीप्रवाहणे ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो धान्यानाञ्च प्रवेशने ॥
 देवतायतनोद्याननिपातस्थानगो व्रजन् ।
 सीमा श्मशानभूमिञ्च वृक्षच्छाया क्षितिं तथा ॥
 भूमिं निखातयूपाञ्च अयनस्थानमेव च ।
 अन्यामपि हि चावाह्यां न कृषन् कृषिकृत् हराम् ॥
 नोषरां वाहयेद्भूमिं वर्चाश्मककरीरताम् ।
 वाहयन्नाप्रमत्तश्च न नदीपुलिनं तथा ॥
 यद्यसौ वाहयेल्लोभात्क्षेपाद्वापि हि मानवः ।
 क्षीयतेऽसौ चिरात्पापात् सद्युतपशुबान्धवः ॥

नरकं घोरतामिश्रं पापीयान्याति चैनसः ॥
 योऽपहृत्य परकीयां कृषिकृद्वाहयेद्वराम् ।
 स भूमिस्थेन पापेन ह्यनन्तनरकं वसेत् ॥
 न दूरे वाहयेत् क्षेत्रं नचैवात्यन्तिके तथा ।
 वाहयेन्नपथे क्षेत्रं वाहयन्दुःखभाग्भवेत् ।
 क्षेत्रेष्वेव वर्तितं कुर्यात् स षष्ठो नावलोकयेत् ॥
 न लङ्घयेत्पशूनासौ नाभीयाद्याच्च शूकरः ।
 बन्धश्च यत्नतः कार्यो मृगयुत्सासनाय च ॥
 अवाप्युपद्रवं राजा तस्करादिसमुद्भवम् ।
 संरक्षेत्सर्वतो यत्नाद्यस्मात् गृह्णात्यसौकरात् ॥
 कृषिकृन्मानवस्त्वेवं मत्वा धर्मं कृषे भ्रुवम् ।
 अनवद्यां शुभां स्निग्धां जलावगाहनक्षमाम् ॥
 निम्नां हि वाहयेद्भूमिं यत्र विश्रमते जलम् ।
 वाहयेत्त जलाभ्यर्णो अपुष्टोऽसेकसम्भवैः ॥
 शारद सुचक्रैः स्थानं कम्वादि वापयेद्वली ।
 अर्धाप्तकासुकार्पासं तदन्यत्र तु हैमतम् ॥
 वसन्तप्रोष्णकालीय मण्डूस्निग्धेषु तद्विदः ।
 कैदारेषु तथा शालीन् जलोपान्तेषु चेक्षवः ॥
 वृन्ताकशाकमूलानि कन्दानि च जलान्तिके ।
 वृष्टिविश्रान्तपानीयक्षेत्रेषु च यवादिकान् ॥
 गोधूमांश्च मसूरांश्च खल्लान् खलुकुलन्तथा ।
 समस्निग्धेषु चाप्यानि भूमिजीवान् विजानता ॥
 तिला वज्रविधा शीघ्रा अतसीशणमेव च ।
 सदस्त्रु यो जगत्सर्वं वापयेत्कृषिकृन्नरः ॥

सम्पश्येच्चरतः सर्वान् गोवृषादीन् स्वयङ्गृही ।
 चिन्तयेत्सर्वमात्मानं स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥
 प्रथमं कृषिवाणिज्यं द्वितीयं योनिपोषणम् ।
 तृतीये विक्रयं वक्रं चतुर्थं राजसेवनम् ॥
 नखैर्विलिखने यः स्यात् ब्रूयुर्दोषं मनीषिणः ।
 तस्याः सीरविदारेण किन्न पापं क्षितेर्भवेत् ॥
 तृणैकछेदमात्रेण प्रोच्यते क्षयमायुषः ।
 असङ्ख्यकन्दनिर्वासादसङ्ख्यातम्भवेदयम् ॥
 यद्वर्षं मश्वबधानां तथा सङ्कर्षणामपि ।
 अहः कुक्कुटिकानाञ्च तद्दिने कृषिजीविनाम् ॥
 बधकानाञ्च यत्पापं यत्पापं नृगयोरपि ।
 कदर्याणाञ्च यत्पापं यत्पापं कृषिजीविनाम् ॥
 वर्णानाञ्च गृहस्थानां कृषिवृत्त्युपजीविनाम् ।
 तदेनसो विशुद्धं प्राह सत्यवतीपतिः ।
 द्वादशो नवमो वापि सप्तमः पञ्चमोऽपि वा ॥
 धान्यभागः प्रदातव्यो देहिनः क्षेत्रिणो भुवम् ।
 अश्वमर्यादूतभूमौ च विशास्त्रिद्वेत्रभुग्भवेत् ॥
 एकैकांशापकर्म स्याद्यावद्दशमसप्तमौ ।
 ग्रामेशस्य नृपस्यापि वर्णिभिः कृषिजीविभिः ॥
 स च भागः प्रदातव्यो यतेस्ते कृषिभागिनी ।
 व्यूढौ त्व मय्येमात्रायां देयोऽशः स्याच्चतुर्दशः ॥
 एकैकांशाय चर्षस्तु यावद्दशमसप्तमौ ।
 ब्राह्मणस्तु कृषिं कुर्वन्वाहयेद्दिच्छया धराम् ।
 न किञ्चिकस्यचिद्दद्यात्सर्वस्य प्रभुर्यतः ।

ब्रह्मा वै ब्राह्मणानां स्यात्प्रभुस्त्वहजदादितः ॥
 तद्रक्षणाय बाहुभ्यामहजत् क्षत्रियानपि ।
 पशुपाल्याशनोत्पत्त्यै ऊरुभ्याञ्च तथा विशः ॥
 द्विजदास्थाय पश्याय पङ्कां शूद्रं मकल्पयत् ॥
 यत्किञ्चिज्जगतीं यत्र भूगेहाश्च गजादिकम् ॥
 स्वभावेनेह विप्राणां ब्रह्मा स्वयं मकल्पयत् ।
 ब्राह्मणश्चैव राजा च हावप्येतौ धृतव्रतौ ॥
 न तयोरन्तरं किञ्चित्प्रजा धर्मेण रक्षयेत् ।
 तस्मान्न ब्राह्मणो दद्यात् कुर्वाणो धमेतः कृषिम् ॥
 ग्रामेशस्य नृपस्यापि किञ्चिन्तमप्यसौ बलिम् ।
 अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि कृषिकृच्छुद्विकारणम् ॥
 मंशुद्धः कर्षको येन स्वर्गलोकं मवाप्नुयात् ।
 सर्वसत्त्वोपकाराय सर्वत्र कृषिकृन्नरः ॥
 कुर्यात् कृषिं प्रयत्नेन सर्वसत्त्वोपजीव्यकृत् ।
 सर्वस्य स्थितिकारणत्वात् देवपितृभिः पुनः ॥
 मनुष्याणान्तु पोष्याय कृषिं कुर्यात् कृषीबलः ।
 वयांसि चान्वसत्वानि क्षुत्तृष्णापीडितो द्विजः ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्लोकेऽस्त्वमवाप्नुयात् ।
 चतुर्दक्षु खले कुर्यात्प्राच्यामतिघनावृतिम् ॥
 सैकद्वारपिधानञ्च पिदध्याज्ञैव सर्वतः ।
 खरोद्वाजोरणास्तूत्रं विंशतस्तु निवारयेत् ॥
 श्वशूकरं शृगालादिकाकोलूककपोतवान् ।
 त्रिसन्ध्यं प्रोक्ष्य कुर्यात् दानीयाभ्युत्थणास्तुभिः ॥
 रक्षा च भस्मना कुर्याज्जलधाराभिरक्षयम् ।

विसन्ध्य मर्चयेत्स्त्रीतां पराशरस्वर्षिं स्मरन् ।
 प्रेतभूतादिनामानि न वदेच्च तदग्रतः ॥
 स्तूतिकागृहवत्तत्र कर्त्तव्यन्तत्र रक्षणम् ।
 हरन्त्यरक्षितं यस्मात् रक्षांसि सर्वमेव हि ॥
 प्रशस्तादिव पूर्वाह्नी नापराह्णेन मन्थयोः ।
 धन्योन्मानं सदा कुर्यात्स्त्रीतापूजनपूर्वकम् ॥
 यजेत खलभिक्षाभिः कलेरोहिण्येव हि ।
 भक्त्या सर्वं प्रदत्तं हि तत्समस्तमिहाक्षयम् ॥
 खलयज्ञा पक्षिण्येषा ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
 भागधेयमयां कृत्वा तां गृह्णन्वीह मामिकाम् ॥
 शतकृत्वादयो वैगः पितरः सोमपादयः ।
 सनकादिभद्रुष्यांश्च येचान्ये दक्षिणाशनः ॥
 तदुद्दिश्य च विप्रेभ्यो दद्याच्च प्रथमं हली ।
 विवाहे खलयज्ञे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ॥
 पुत्रे जाते व्यतीपाते दत्तं भवति चाक्षयम् ।
 अन्येषामर्थिनां पश्चात्कारुकाणां पुनः पुनः ॥
 दीनानामप्यनाथानां कुष्ठिनां कुशरीरिणाम् ।
 क्लीबान्धवधिरादीनां सर्वेषामपि दीयते ॥
 वर्णानां पतितानाञ्च द्युद्गुम्भूतानि तर्पयेत् ।
 चाण्डालानांश्च पाकानां प्रीत्यात्युच्चावचाददत् ॥
 ये केचिदागतास्तत्र पूज्यास्त्रे विधिवद्द्विजाः ।
 स्तोकशः सीरिभिः सर्वे वर्णिभिर्गृहमेधिभिः ॥
 दत्त्वात्वनृतया वाचा क्रमेणाय विसर्जयेत् ।
 तत्कृत्वा स्वष्टं गच्छेच्छाद्भूमभ्युदयं श्रवेत् ॥

शरद्वद्भेदमन्तःसन्तनवाभ्यैः आह्वमाचरेत् ।
 नो हत्वानन्तदग्नीयादश्रन्तं तद्वयमश्नुते ॥
 कृषानुत्पाद्य धान्यानि खलयज्ञं समाप्य च ।
 सर्वरत्नं हि युक्तं दद्यात् सुखी भवेत् ॥
 कृषेरन्यतमो धर्मो न लभेत् कृषितोऽन्यतः ।
 न सुखं कृषितोऽन्यत्र यदि धर्मेण कर्षति ॥
 अवस्तुत्वं निरन्तत्वं कृषितो नैव जायते ।
 अनातिथ्यश्च दुस्तत्वं गोमते न कदाचन ॥
 निर्धनत्वमसंभ्यत्वं विद्यायुक्तस्य कर्हिचित् ।
 अस्थानित्वमभास्यत्वं न सुशीलस्य कर्हिचित् ॥
 वदन्ति कवयः कैचित् कृष्यादीनां विष्णुद्वये ।
 लाभस्यासंप्रदानञ्च सर्वेषां शुद्धिकृद्भवेत् ॥
 प्रतिग्रहचतुर्थींशं वर्णिलोभं तृतीयकम् ।
 कृषितो विंशतिञ्चैव ददते नास्ति पातकम् ॥
 राज्ञो दत्त्वा च षड्भागं देवतानां च विंशकम् ।
 तयस्त्रिंशञ्च विप्राणां कृषिकर्मा न लिप्यते ॥

कृष्या च चोत्पाद्य यवादिकानि
 धान्यानि भूयांसि मन्वान्विधाय ।
 मुक्तो गृहस्थोऽपि पराशरप्राक्
 तस्यामयः कश्चिदवादिदोषाः ॥

देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे साध्याश्च यक्षाश्च सकिन्दराश्च ।
 गावो द्विजेन्द्राः सह सर्वसत्त्वैः कृष्यं न तप्तानि मनाक् द्युरेति ॥
 यच्चैतदालोच्य कृषिं विदध्यात् लिप्येत पापेन स भूभवेन ।
 सीरेत तस्यानि विदारितापि स्याद्भूतधात्री वरदानदात्री ॥

षट् कर्माणि कृषिं येतु कुर्युर्ज्ञानविधिं द्विजाः ।
 ते सुरादिवरप्राप्ताः स्वर्गलोकमवाप्नुयुः ॥
 षट्कर्मभिः कृषिः प्रोक्ता द्विजानां गृहमेधिनाम् ।
 गृहञ्च गृहिणीमाहुस्तद्विवाहमथोच्यते ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीतार्या
 कृत्रिकर्मसीतायज्ञोपवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्वयञ्च वाहयेत् क्षत्रैर् धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ॥
 कुर्याद्विवाहयागादिपञ्चयज्ञांश्च नित्यशः ॥
 अष्टौ विवाहा नारीणां संस्काराय प्रकीर्तिताः ।
 ब्रह्मादिक क्रमेणैव संप्रवक्ष्याम्यतः पृथक् ॥
 जात्यादिगुणयुक्ताय पुत्रे सति वराय च ।
 कन्यालङ्कृत्य दीयेत विवाहो वेधसः स तु ॥
 रेतो मज्जति यस्यास्त सूत्रञ्च द्वादिकेऽनिलम् ।
 पुमान् स्यात् लज्जयैरेतैर्विपरीतैश्च षण्डकः ॥
 ये यज्ञे वर्त्तमाने तु ऋत्विजः कर्म कुर्वते ।
 कन्यालङ्कृत्य दीयेत विवाहः स तु देवकः ॥
 वराय गुणयुक्ताय विदुषे सहशाय च ।
 कन्या गौद्वयमादाय दीयेतार्घः स लज्जते ॥
 कन्या चैव वरश्चोभौ इच्छया धर्मचारिणौ ।
 स्यातामिति च यत्रोक्तां दानं कार्यं विधिस्त्वयम् ॥
 एतावद्देहि मे द्रव्यमित्युक्त्वा प्राक् प्रदाय च ।

यत्र कन्यां प्रदीयेत स दैवत्यविधिः स्मृतः ॥
 यत्रान्योन्याभिलाषेण उभयोर्वरकन्ययोः ।
 तयोस्तयोर्विवाहः स्याद्भान्धवः प्रथितः स तु ॥
 युद्धे हत्वा वजात्कन्यां यत्रास्थित्याप इत्यृचा ।
 उह्यन्तु स तु विद्वद्भिर्विवाहो राक्षसः स्मृतः ॥
 सुप्तां वापि प्रमत्तां वा कन्यां क्लेने भुज्यते ।
 सर्वेभ्यः स तु पापिष्ठः पेशाचः प्रथितोऽष्टमः ॥
 आद्या वाद्यस्य षट् प्रोक्ता धर्माश्चत्वार एव हि ।
 चत्वारोऽन्ये द्वितीयस्य आद्यस्य च द्वयस्य च ॥
 पञ्चमश्च तयाषष्ठः स्मृतौचतु चतुर्थयोः ।
 द्वितीयस्यापि यत्प्रोक्ता एतयोस्तेन चाष्टमः ॥
 वैधस्याद्यनुरूपेण द्वितीयापरयोः स्मृतः ।
 सर्वसप्तममेकस्याद्वितीयस्यैव कीर्तितः ॥
 अन्यावत्यधमौ चोक्ता वडाहः शक्रस्त्रुना ।
 यथायुधस्वरूपेण प्रोक्तो दैत्यसु मानुषः ॥
 वार्त्तायां प्राक्ततोऽधस्ताच्चतुराद्यविवाहजैः ।
 स्वात्मानं द्विगुणान्वश्याद्दश सप्त च यश्च षट् ॥
 स्त्रीणामाजन्मशर्मार्थं वंशशुद्धौ प्रयत्नवान् ।
 वरं हि कवयो विद्वान् जात्यादिगुणसयुतम् ॥
 जातिर्विद्यावयः शक्तिरारोग्यं बद्धपक्षता ।
 अथित्वं वित्तसम्पत्तिरष्टावेते वरे गुणाः ॥
 जातिर्विद्या च रूपञ्च कुलञ्चैव नवं वयः ।
 आरोग्यत्वं विशेषेण पुंस्त्वे सत्यपि भक्षयेत् ॥
 जातीरूपञ्च शीलञ्च वयो नवमरोगितः ।

स्वाचरत्वं विशेषेण सलक्षवरमाश्रयेत् ॥
 स याति रूपं वित्तञ्च तथाग्रेवयसं दृढम् ।
 सन्तोषजननं स्त्रीणां प्रज्ञावानाश्रयेद्वरम् ॥
 न जार्तिं नच विद्याञ्च वित्तं वाचरणं स्त्रियाम् ।
 किमु तत्प्राप्तिमिच्छन्ति तस्मात्प्रीतिकरं श्रयेत् ॥
 पिता यत्र सगोदत्वं माता यत्र सपिण्डता ।
 न च तामुद्वहेत्कन्यां दारकर्मण्यनादृताम् ॥
 कन्यायाश्च वरस्यापि मन्त्रोभयो भवेद्वृत्तिः ।
 तथा कन्यां वरो धीमान्वरयेद्वंशशुद्धये ॥
 नानामतानि सर्वेषां सुतां कन्यां वरं प्रति ।
 सन्तानार्थं विशुद्ध्यं जात्यादिषु च नान्यतः ॥
 दूरस्थानामविद्यानां मोक्षं धर्मानुयायिनाम् ।
 शूराणां निर्धनानाञ्च न देया कन्यका बुधैः ॥
 वर्जयेदतिरिक्ताङ्गीं कन्यां हीनाङ्गरोगिणीं ।
 अतिलोम्बीं हीनलोम्बी मवाचमतिवाग्युताम् ॥
 पिता पितामहो भ्राता माता मातामहोऽपि वा ।
 कन्यदाः स्युः क्रमेणैते पूर्वाभावे परः परः ॥
 अधिकारी यदा न स्यात्तदस्याथ नृपस्य सा ।
 तङ्गिराच स्वयङ्गम्यं कन्यापि वरयेद्वरम् ॥
 पिङ्गलां कपिलां वृष्णां दुष्टवाक्काकनिस्वनाम् ।
 स्थूलाङ्गजङ्घपादाञ्च सदा चाप्रियवादिनीम् ॥
 त्यजेन्नागनदीनान्त्रीं पक्षिवृक्षवर्णनामिकाम् ॥
 अहिप्रक्षाल्यनान्त्रीञ्च तथाभीषणनामिकाम् ।
 मुजातिमुद्वहेत्कन्यां मुरूपं लक्ष्णान्विताम् ॥

अरोगिणीं सुशीलाञ्च तथा आत्मतीमपि ।
 सुलज्जां शुभनासाञ्च पतिप्रीतिकरीमपि ॥
 श्वश्रुश्वशुरगुर्वादिशुश्रूषाकारिणीं प्रियाम् ।
 अय्यङ्गकुलसञ्जाता मनभिश्चस्त्ववंशजाम् ॥
 प्रस्वेदसुभगां घाता शुभमिच्छन् समुद्वहेत् ।
 विप्रः स्वामपरेद्धेतु राजा स्वामपरे तथा ॥
 वैश्यः स्वाञ्च चतुर्थीञ्च क्रमेणैव समुद्वहेत् ।
 पितृभिः सप्तमीमेके मातृतः पञ्चमीमपि ॥
 उद्वहेदितिमत्यन्ते कुलधर्मसमाश्रिताः ।
 उक्तलक्षणकन्यायां कृत्वा पाणिग्रहं द्विजः ॥
 धर्मोद्वाहनकेनापि तदा दद्याद्भुताशनम् ।
 दायाद्यकाले वा दद्यात्तदुक्तं कर्मकृद्द्विजः ॥
 यदा वापि भवेद्भक्तिः सम्पत्तिर्वा तदा भवेत् ।
 ऋतावृतौ स्त्रियङ्गच्छेत् स्त्रीच्छया चवरं स्मरन् ॥
 सर्वन्तदिच्छया कुर्याद्दूययाभयोभवेद्भृतिः ।
 भोज्यालङ्कारवासोभिः पूज्याः स्युः सर्वदा स्त्रियः ॥
 यथा किञ्चिन्न शोचन्ति नित्यं कार्यन्तथा नृभिः ।
 आयुर्वित्तं यशः पुत्राः स्त्रीप्रीत्या स्युर्नृणां सदा ॥
 नश्यन्ते ते तदा प्रीतौ तासां शापादसंशयः ।
 स्त्रियश्च ब्रतं पूज्यन्ते सर्वदा भूषणादिभिः ॥
 देवाः पितृमनुष्याश्च मोदन्ते तत्र वेश्मनि ।
 स्त्रियस्तुष्टाः स्त्रियः साक्षाद्गुष्टाश्च दुष्टदेवताः ॥
 वर्धयन्ति कुलन्तुष्टाः नाशयन्त्यपमानिताः ।
 नापमान्यः स्त्रियः सद्भिः पतिश्चशुरदेवरैः ॥

भ्रात्रा पित्रा च मात्रा च तथा बन्धुभिरेव च ।
 स्त्री यस्य पुरुषस्यापि यत्रोभयो भवेद्धृतिः ॥
 तत्र धर्मार्थकामाः स्युस्तदधीना यतस्त्वमी ।
 षट् कर्माणि नृणामन्तेषां येषां भाव्या पतिव्रता ।
 पतिलोकन्तु ता यान्ति तपसा तेन योगवित् ॥
 पतिव्रता तु साध्वी स्त्री अपि दुष्कृतकारिणी ।
 पतिमुद्धृत्य याति द्यां काकीव पतिता रुजाम् ॥
 जीवन्वापि मृतोवापि पतिरेव प्रभुः स्त्रियाम् ।
 नान्यच्च देवता तातां तमेव प्रभुमर्चयेत् ॥
 अन्यस्य पि हि दुष्टा स्त्री यान्यभावा प्रियम्यतिम् ।
 सा गच्छेन्नरकं घोरन्तद्रोहादयुतेऽपि च ॥
 नियोज्य गृहकृत्येषु सर्वदा ता नृभिः स्त्रियः ।
 गृहार्थास्तत्तच्चित्तास्तास्तदेवार्हन्ति शोचितुम् ॥
 स्त्रीणामष्टगुणः कामो व्यवसायश्च षड्गुणः ।
 लज्जा चतुर्गुणा तासा माहारश्च तदर्द्धकः ॥
 न वित्तं नैव जातिश्च नापिरूपमपेक्षते ।
 किन्तु ताभिः पुमानेष इति मूढेव भुज्यते ॥
 विकुर्वाणाः स्त्रियो भर्तुरायुष्यधननाशकाः ।
 अनायासेन वा स्वस्य यथाशक्त्या भवन्ति हि ॥
 नारीणाञ्च नदीनाञ्च न गतिर्ज्ञायते नृभिः ।
 कूलं कूलं प्रयायिन्योः कालक्षेपो न जायते ॥
 चेष्टाचरित्रचिन्तानि देवानेव विदुः स्त्रियाम् ।
 किं पुनः प्राणिमात्रास्तु सर्वथा नष्टबुद्धयः ॥

तस्मात्ताः सर्वथा रक्ष्याः सर्वोपायैर्बुभिमिः सदा ।
 श्वशुरैर्देवराद्यैस्ताः पितृभ्रात्रादिभिस्तथा ॥
 विवाहात् प्राक् पिता रक्षेत्ततः पतिस्तु यौवने ।
 रक्षेद्युर्बाद्धं के पुत्राः नास्ति स्त्रीणां स्वन्वतता ॥
 स्वातन्त्र्येण विनश्यन्ति कुलजा अपि योषितः ।
 न स्वातन्त्र्य मतस्तासां प्रजापति रकल्पयत् ॥
 अशौचाश्च सशौचाश्च अमेध्या अपि पावनाः ।
 दुर्वाचोऽपि सुवाचस्ता स्तस्मादन्वेषयेत्ततः ॥
 शौचं वाचं च मेध्यत्व सोमगन्धर्वपावकाः ।
 ददुस्तासां वरानेतां स्तस्मान्मेध्यतराः स्त्रियः ॥
 भर्तारो वो भविष्यन्ति युष्मच्चित्तानुसारिणः ।
 रक्षणीयास्ततः स्तास्तु सर्वभावेन योषितः ॥
 ममाहृष्टकृत्य मिद्याद्यैर्देवन्यस्तां वृणां तनौ ।
 अर्धकाया वृणां तास्ताः पृथक् धर्मादिना स्त्रियम् ॥
 नदी वापी स्त्रियं गच्छेन्न सगर्भां व्यवस्थिताम् ।
 अभिगच्छेदविद्वान् यस्तदा भूः क्षयमेति च ।
 नदी वापी स्त्रियं गच्छिदिच्छं स्तदिच्छयापि च ॥
 न पर्वसु न सन्ध्यासु नाद्यार्त्तचतुरात्रिषु ।
 बन्ध्याष्टमेऽधिवेत्तव्या नवमे च षटप्रजा ॥
 एकादशी स्त्रीजननी सद्यस्वप्रियवादिनी ।
 न वक्त्रेऽभिगमं कुर्यात्प्राणी गृहीतयोषितः ।
 कुर्याज्जेत्यितर स्तस्य पतन्ति रेतसोभुजः ॥
 भार्याधीनं सुखं पुंसां भार्याहीनं गृहं वनम् ।

भार्याधीना सुखोत्पत्तिर्भार्याधीनः शुभोदयः ॥
 यत्र भार्या गृहं तत्र भार्याधीनं गृहं वनम् ।
 न गृहेण गृहस्थः स्यात् भार्यया कथ्यते गृही ॥
 गृहीस्याद् गृहधर्मेण स वै पञ्चनखादिकाः ।
 तद्धीनो न गृहस्थः स्यात् भार्यया कथ्यते गृही ॥
 श्रौतो वा यदिवा स्मार्त्तः सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।
 कण्डन्यदककुम्भीच चुल्ली पेषण्यपस्करम् ॥
 पञ्चयज्ञविधानेन कुर्यात्पञ्च मन्त्रमखान् ॥
 पञ्चसूना वचन्त्यत्र सूनादोषो न विद्यते ॥
 यदादौ वेदमारभ्य स्नात्वा भक्त्या द्विजोत्तमः ।
 अध्यापयेद्द्विजान् शिष्यान् स वै ब्रह्ममखः स्मृतः ॥
 यः स्नात्वाऽहरहः कुर्याद्देवांश्च मनुजान् वितृणु ।
 तर्पयेदश्वसा भक्त्या पितृयज्ञः स वै मखः ॥
 श्रौतेवा यदिवा स्मार्त्ते यज्जहोति ऊताशने ।
 विधिवत्तिः स वै विप्रः स तु देवमखः स्मृतः ॥
 दशस्वाशासु यः कुर्याद्धृतशोषो वलिं द्विजः ॥
 इन्द्रादिभ्यस्तथान्येभ्यः स वै भूतमखो मतः ।
 समायातातिथिं भक्त्या यज्ञोजयति नित्यशः ॥
 अन्यानभ्यागतांश्चैव समानीयेष्टि रच्यते ।
 एवं पञ्चमखत्वं स्यान्मधुमांसाज्यपायसम् ॥
 स सन्तर्प्य पितॄन् देवान् मनुजः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 गृहस्थायौषधिं मत्वा त्वाचं धनुं चतुःस्तनीम् ॥
 स्वर्गैकसः पितॄन् देवान् पुन्यातिथिवरानपि ।

स्वर्गैकोभिः पितृभ्यस्तु पुन्यास्तोऽतिथयो द्विजैः ॥

चत्वारस्तु सुता एते यजर्वेद उदाहृतः ।

स्वाहाकारो वषट्कारो हन्तकारस्तथा स्वधा ॥

दैवानि भागधेयौ द्वौ अन्यश्च मनुजांस्तथा ।

पितृणाञ्च चतुर्थस्तु इतिवेदनिदर्शनम् ॥

इति निवृत्य विधिवत्सकलं कर्म नैत्यिकम् ॥

प्राणाग्निहोत्रविधिना भुञ्जीतान्न मधापहम् ।

अदत्त्वा पोष्यवर्गस्य ह्यकृत्वाऽध्यापनादिकम् ॥

असाक्षिकञ्च योऽश्रीयात्सोऽश्रीयात्किल्बिषं द्विजः ॥

प्राङ्मुख्यदिक्रमेणाशु दिव्यायुः कीर्तिकीर्तितम् ॥

दिव्याग्निस्नाननञ्चाद्यादूयन्नदश्नन्ति राक्षसाः ॥

अथ प्राणाग्निहोत्रस्य श्रूयतां द्विजसत्तमाः ! ॥

वक्ष्यमाणो विधिः पुन्यः पावनः प्रेत्य चेह च ।

यो विधि देवतान्यस्त संसारबन्धनाशकत् ॥

तद्विदस्तु दिवं यान्ति मुक्ता देवान् ऋणेन च ।

उद्धरेद्यदि मत्वाशु पुरुषानेकविंशति ॥

सर्वेष्टिफलभाक् यायाद्वेधसं क्षय मक्षयम् ।

यः कालाकालविधिप्रो नैनःस्पर्शी स कर्हिचित् ।

सोऽस्पृष्टो नाविशेत्तत्र यङ्गत्वा नैव संहृतौ ।

दशपञ्चाङ्गुलव्याप्तं नासिकाया बहिःस्थितम् ॥

जीवो यत्र विशुद्धोत सा कला षोडशी स्मृता ।

सर्वमेतत्तया व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥

ब्रह्मविद्येति विख्याता वेदान्ते च प्रतिष्ठिता ।

न वेदं वेदमित्याहुर्वेदन्नाम परम्पदम् ॥
 तत्पदं विदितं येन स विप्रो वेदप्रारणः ।
 आहुतिः सा परा ज्ञेया सा च शान्तिः प्रकीर्तिता ।
 गायत्री सा च विज्ञेया सा च सन्ध्या प्रकीर्तिता ॥
 तज्जप्य तच्च वै ज्ञेयं तद्व्रतं तदुपासितम् ।
 तां कलां यो विजानाति स कलज्ञो द्विजः स्मृतः ॥
 यत्तुरीयं पदं प्रोक्तं यस्मिन् लीनं मिदं जगत् ।
 तत् ज्ञात्वा परमं तत्त्वं न भूयः पुरुषो भवेत् ॥
 प्राणमार्गास्त्रयः प्रोक्तास्त्रिस्तो नाड्यः प्रकीर्तिताः ।
 ईडा च पिङ्गला चैव सुषुम्णा च तृतीयका ॥
 ईडा च वैष्णवी नाडी ब्रह्माणी पिङ्गला स्मृता ।
 सुषुम्णा चेष्टुरी नाडी त्रिधा प्राणवधा स्मृता ॥
 उत्तरं दक्षिणं ज्ञेयं दक्षिणोत्तरसंज्ञितम् ।
 मध्येतु विषुवं ज्ञेयं पुटद्वयविनिःसृतम् ॥
 संक्रान्तौ विषुवज्ज्ञेयं यो विजानाति विग्रहम् ।
 नित्यमुक्तः स योगी च ब्रह्मवादिभिरुच्यते ॥
 मध्याह्ने चार्धरात्रौ च प्रभातेऽस्तमये तथा ।
 विषुवन्तं विजानीयात्पुटद्वयविनिःसृतम् ॥
 हृत्पुण्डरीकमरणीं मनोमयमिव च ।
 प्राणरक्षा न्यसेदग्निं रात्राध्वर्युं प्रतिष्ठितः ॥
 ज्वालयेत्पूरकेणाग्निं स्थापयेत्कुम्भकेन तु ।
 रेचकेणोर्ध्ववक्त्रेण ततो होमं करोति यः ॥
 यत्तद्भृदि स्थितं पद्ममघोनालं व्यर्वास्थितम् ।

तहै विकासते पद्मं प्रणवन्तश्च सर्पति ॥
 वामहस्ताधृते पात्रे दक्षिणे चाम्भसि स्थिते ।
 सनाद सुचरेद्विप्र आच्छन्नाग्रन्तु पूरयेत् ॥
 पूरयेत् पूरकं प्राञ्ज निश्चलं कुम्भकं भवेत् ।
 विनिहृत्य शनैर्जायूरेचकान्तं विनिर्दिशेत् ॥
 स्वाहान्तैः प्रणवाद्यैश्च स्वस्वनान्ना च वायुभिः ।
 जितात्मा योषितः षष्ठः षडाञ्जत्याञ्जतिं भवेत् ॥
 जिह्वादत्तं ग्रसेदन्नं दन्तैश्चैव न तत् स्पृशेत् ।
 दशनैः स्पृष्टमात्रेण पुनराचम्य चारभेत् ॥
 मुख माहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्य स्तथोत्तरे ।
 उदये दक्षिणाग्निश्च ग्रहाग्निश्चापि दक्षिणे ॥
 सभ्यश्चोत्तरतश्चान्त्य इत्यग्निस्स्मरणक्रमः ।
 प्राणायामेव हि होत्रादि चिन्तयेत्तद्वदेव तु ॥
 होतारं प्राणमित्याञ्ज रङ्गातारमपानकम् ।
 ब्राह्मणं व्यानमित्येके उदानाध्वर्युमित्यपि ॥
 समानश्चेह यज्वान मिति ऋत्विक् क्रमं बुधः ।
 अहङ्कारं पशुं कृत्वा प्राणश्च पशुमित्यपि ॥
 बुद्धिः प्रत्यरणिः पृथ्वी लोमानि च कुशाः स्मृताः ।
 मनोविभक्ता त्वग्जिह्वा इति तास्ते प्रचक्षते ॥
 कृत्वा तु मातृमोङ्कारं ऊङ्कारश्च तथा पुनः ।
 उत्तिष्ठज्जनताग्रै च हरिल्लोहितपिङ्गलः ॥
 सुप्तः परिधये तुभ्यं क्षुब्धकिं दैवतञ्च यत् ।
 विजिह्वी यो जाठराग्नेः स्वाहा प्राणाय वात्ययः ॥

इन्द्रगोपककर्णाय त्रिजिह्वायाग्निदैवतम् ।
 ॐ स्वाहा अगनाय स्वाहाकारान्त मुञ्चरेत् ॥
 गोक्षीरसमवर्णाय पर्जन्यवर्ज्जदैवतम् ।
 स्वाहोदानाय सोङ्कार मनलाय परार्चिषे ॥
 तडित्समानवर्णाय वाष्पाग्निदैवतायने ॥
 ॐ स्वाहाच समानाय ॐ स्वाहा चाह वेधसे ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैर्लङ्गनप्राणस्य चाङ्गतिः ॥
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानस्य परिकीर्तिता ।
 कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैरपानायाङ्गतिः स्मृता ॥
 मध्यमानामिकास्वन्या मुदाने जुहुयाद्बुधः ।
 समाने सर्वैरुद्धृत्य आङ्गतिः स्यात्समानता ॥
 जलं पीत्वा तु तृप्यन्ति रेचयञ्च शनैः शनैः ।
 ततोऽन्यद्भुज्यमश्नीयात् पूरणायोदरस्य च ॥
 विधिं प्राणाग्निहोतस्य ये द्विजा नैव जानते ।
 अपानेन तु भुञ्जन्ते तेषां सुखमपानवत् ॥
 यो ज्ञात्वा तु विधिं भुङ्क्ते यथोक्तं मिदमाचरेत् ।
 दूहामुत्र च पूज्यत्वं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य दातुरप्यक्षयं भवेत् ।
 दातुरपि हि यत्पुण्यं भोक्तुश्चैव हि तत् फलम् ॥
 दाता चैव तु भोक्ता च तावुभौ स्वर्गगामिनौ ।
 यो जानाति विधिं चेमं स भवेद्ब्रह्मवित्तमः ॥
 एकं पिवति गण्डूषं यजेद्द्विं धरातले ।
 पीतेन पितृहस्तिस्तु भूमौ च भूमिदेवता ॥

पिवेद्द्वितीयं गण्डूषं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 स हतः ब्रह्मदेवस्य मात्मानं नरकं व्रजेत् ॥
 रहस्यं सर्वशास्त्रेषु सर्वशास्त्रेषु दुर्बलम् ।
 ज्ञानानां सुत्तमं ज्ञानं न कस्यचित्प्रकाशयेत् ॥
 ज्ञानानि च प्रकाश्यानि पुंसामविदुषां वदेत् ।
 स प्राणस्य फलं तेषां मात्मानं नरके नयेत् ॥
 अग्नीयादिधिवन्यस्तपात्रः कृतपरीहृतः ।
 पूजितान्नमवाग्जुष्टः स पैशाचममाचिकम् ।
 वाग्यतन्यस्तपात्रोऽपि त्रिग्रासान् पि वा द्विजः ॥
 तस्य त्रिरात्रपुण्यस्तु दानेऽपि कवयोविदुः ।
 चतुस्त्रिकोणवृत्ता च विप्रक्षतविशं क्रमात् ॥
 वदन्ति परिक्रथन्ति तद्दीनान्नतु राक्षसम् ।
 गृह्णीयात्प्रागपोशनं तथा भुक्त्वा सकृन्मृगः ॥
 अनग्नममृतं तत् स्यात् भक्तमन्नं द्विजन्मना ।
 काले भुक्त्वा समुत्थाय प्रोष्य विप्रं समीक्ष्य च ॥
 अहोपतित्तत्र स्थित्वा चिन्तयेद्बहुकृत्यकम् ।
 भार्या भोजनवेलायां भिक्षां सप्ताथ पञ्च वा ॥
 दत्त्वा शेषं समग्नीयात्साम्यभृत्यकैः सह ।
 निवृत्य साऽपि सकलं किञ्चित् स्थित्वा मुखेन च ॥
 स्वस्वीयकृत्यकार्येषु सापि सा त्वपरा पुनः ।
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां ऊत्वा चैवाशुशुत्तणिम् ॥
 किञ्चित्पश्चात्समग्नीयात्सायं प्रातरिति श्रुतिः ।
 स्वाध्यायमभ्यसेत्किञ्चित् यामद्वयशयीति च ॥

शयानो मध्यमौ यामौ ब्रह्माभूयाय कल्पते ।
 सुशयने शयीताद्ये एकान्ते च स्त्रिया सह ॥
 सेवनं मैथुनादीनां वदन्ति मुनिपुङ्गवाः ।
 ऋतुक्षयात् सुपुत्रार्थी आधानविधिना द्विजः ॥
 प्रसह्य भस्मना योनि मितितन्त्रेति दर्शनात् ।
 कृत्वाधानविधानन्तु स्त्रीयोग मभ्यसेत् पुनः ॥
 मन्येदविकृतौ योनौ विकाराद्विकृताः प्रजाः ।
 बृहन्मूर्च्छसुत्याय प्रातःसन्ध्या सुप्रक्रमेत् ।
 आसूय्योदयनात्प्रातः सायञ्चैवर्तदर्शनात् ॥
 अनृतं मद्यगन्धञ्च दिवामैथुनमेव च ।
 पुनाति वृषलस्यान्त्रं सन्ध्या वह्निरुपासिता ॥
 सिन्दुरारुणभं भाति यौवनं यौवतारति ।
 उदयेऽस्तमये भानौ तावत्सन्ध्येति शक्तिजः ॥
 आधानतो द्वितीयेतु मासे पुंसवने भवेत् ।
 सीमन्तोन्नयनं षष्ठे कार्यं मासेऽष्टमेऽपि वा ॥
 जातस्य जातकर्मादि विधिवच्छाङ्गपूर्वकम् ।
 दिने चैकादशनामकर्मादिवद्द्विजन्मनाम् ॥
 तुर्यनिष्क्रमणं मासे षष्ठेऽन्नप्राशनं तथा ।
 चूडाकर्म द्वितीयेऽब्दे कार्यं वा कुलधर्मतः ॥
 सर्वं स्त्रियां विमन्त्रं तु कार्यं कार्यविमुक्तये ।
 न स्वर्यस्य द्विजाः श्वेताः श्रियाश्चैव कथञ्चन ॥
 स ब्राह्म्यः स परित्याज्यो द्विजो यस्माद् द्विजन्मनाम् ।
 मुञ्चामीर्वशणानान्तु त्रिवृता रशना स्मृता ॥

कार्पासशणमेषोर्णान्युपवीतानि त्रिद्वितीः ।
 पालाशवटपीलूनां दण्डाश्च क्रमशः स्मृताः ॥
 कार्पासं च रौरवं वास्त मज्जनानि द्विजन्मनाम् ।
 शिरोललाटनासान्तः क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ॥
 अत्रणाः सत्वचो दग्धा उक्ताः शुभकरा नृणाम् ।
 गायत्र्या त्रिष्टुप् जगत्या त्रयाणामुपनायनम् ॥
 गायत्र्यामिव शेषो वा युञ्ज्यादित्यपरेषु च ।
 सवितुः पाठः सवितुर्विश्वा रूपाणि चक्रसात् ॥
 औपासनायिका मन्त्रा विप्रादीना मुदाहृताः ।
 ब्रह्मणो विप्रगेहेषु नृपक्षेष्ूत्तमेषु च ॥
 वैश्यो विप्रो नृपः स्वेष्ट कुर्याद्भिक्षां स्ववृत्तये ।
 एकान्नञ्च द्विजोऽग्नीयाद्ब्रह्मचारी व्रते स्थितः ॥
 भिक्षाव्रतं द्विजातीनां उपवाससमं स्मृतम् ।
 प्रतिग्रहो न भिक्षा स्वा न तस्याः परपाकता ॥
 सोमपानसमा भिक्षा अतोऽग्नीत स भिक्षया ।
 भिक्षया यस्तु भुञ्जीत निराहारः सउच्यते ॥
 भिक्षामन्त्राभिषक्तेषु साचारेषु द्विजेषु च ।
 भिक्षेत भिक्षां क्रमशो गुरोः कुलं विवर्जयेत् ॥
 स्वसारं मातरश्चापि मातृस्वसारमेव च ।
 भिक्षेत प्रथमां भिक्षां याचेतं न विमानयेत् ॥
 भवति ! भिक्षां मे देहि भिक्षां भवति ! देहि मे ।
 भिक्षां मे देहि भवति ! क्रमेणैतदुदाहरेत् ॥
 द्वादशाब्दं व्रतं धार्यं षट् त्यब्दस्तु श्रुतिं प्रति ।
 आदित्याब्दे सृजेत्तद्वै दत्त्वा तु गुरवे वरम् ॥

त्वयस्तु स्नातकाः प्रोक्ताः विद्याव्रतोपसेविनः ।
 विद्यां समाप्य स स्नायाद्विद्यास्नातक उच्यते ॥
 समाप्य च व्रतं यस्तु व्रतस्नातक उच्यते ।
 इयं समाप्य यः स्नायात्स विनामाभिधीयते ॥
 अष्टैकद्वादशाब्दानि सगर्भाणि द्विजन्मनाम् ॥
 मुख्यकालो व्रतस्यैष ह्यन्य उक्तो विपर्यये ॥
 द्विगुणाब्देषु कर्त्तव्या क्रमादुपनतिर्द्विजे ।
 हीनगायत्रीच ब्राह्म्या उक्तकालादनन्तरम् ॥
 नाध्येयो नैव चोद्वाह्यो व्यवहारविवाजितः ।
 न याज्यानार्चकार्येषु प्रयोज्यास्तु इति श्रुतिः ॥
 स्त्रीवन्निलोमवक्त्रा ये निर्लोमदेहवक्षसः ।
 उदरस्थानपत्याश्च अदृश्यास्ते विगर्हिताः ॥
 येऽजस्त्रं विहितं कुर्युः प्राप्नुयुस्ते सदा शुभम् ।
 दीर्घायुष्ट्वं प्रजावत्त्वं मरोगित्वं यशोदिवम् ॥
 क्षीणायुष्ट्वं दरिद्रत्वं ममजत्वं सरोगिताम् ।
 गर्हितत्वं च लोकेऽत्र विदुर्निषिद्धकारिणः ॥
 प्रातर्वा यदिवा सायं मद्यादन्नमनर्चितम् ॥
 नानाज्यस्थानपोशानं शुभप्रेषु द्विजन्मनाम् ।
 आपोशानं विना नाद्यान्नादद्यान्न मनर्चितम् ।
 अनाज्यं न दिवा सायं शुभमिच्छन् समश्नुते ॥
 षोडशाब्दानि विप्रस्य द्वाविंशति वृषस्य च ।
 चतुर्विंशतिरन्यस्य ब्राह्म्यास्ते सुप्रतः परम् ॥
 उपनेया न ते विप्रैर्नाध्याप्याः शुद्धधर्मिणः ।
 न व्यग्रहार्याश्चार्याश्च इति धर्मविदो विदुः ॥

स्त्रीणामुदाह एको वै वेदोक्तपावनो विधिः ।
 स्त्रोपुंसोर्यत्र विन्यासः सुन्दोरन्योन्य मुच्यते ॥
 स्वस्मिन्यस्माद्विभर्त्येषा पतिर्विभर्ति सोऽपि ताः ।
 अतो भार्या च भर्ता चेत्यत्र वेदो निदर्शनम् ॥
 पतिर्विशति यज्जायां गर्भो भूत्वेह मातरम् ।
 तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
 जातोक्ता तेन जाया वै यदस्यां जायते पुनः ।
 द्वयमाभवनं भार्या वीजमस्यां निषिच्यते ॥
 देवा ऊचुर्मनुष्याश्च भार्या तु जननी तु यः ।
 आत्मना जायते ह्यात्मा सेरावत्यतितारिणीम् ॥
 भार्या जाया जनन्येषा इति वेदप्रतिष्ठितः ।
 यस्यात्मत्रातिपुंनान्नी नरकात् पुत्र उच्यते ॥
 सर्वां संसृष्टिमाहृत्य तद्रतं ब्रह्मणैकताम् ।
 यः पिता जातपुत्रस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम् ॥
 सर्वं मे सफलं प्राप्त भैहिकामुत्रकञ्च यत् ।
 किं दण्डै रजिनैस्तीर्थै स्तपोभिः किं समाधिभिः ॥
 पुमांसः ! पुत्रमिच्छध्वं स वै लोके वदावदः ।
 प्राणान्मुस्मिन् शरणं हि वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहः ।
 सखा च यज्वा कृपणश्च पुत्री ज्योतिः परम्युत्र इहाप्यमुत्र ॥
 स पुण्यकृतमो लोके यस्य पुत्रश्चिरायुषः ।
 विशेषेण द्विधमन्त्रः स परं ब्रह्म विन्दति ॥
 पुत्रेण प्राप्यते स्वर्गो जातमात्रेण तु ध्रुवम् ।
 तस्मादिच्छन्ति सर्वेऽपि पशवोऽपि वयांसि च ॥
 जायायास्तद् द्विजज्ञत्वं यदस्यां जायते पुनः ।

पुत्रस्यापि न पुत्रत्वं य स्नाति नरकार्णवात् ।
 यः पिता स तु पुत्रस्तु जायैव हि जनन्यपि ॥
 न प्रथक्त्वं विदुस्तज्ज्ञा अनयोः परयोरपि ।
 अयं हि पत्न्या पुरुषस्य तस्य भुवं भवेत्पुत्रजन्मेह यस्य ।
 तद्दीप्य चोर्ध्वं पश्यो वयांसि पुत्रार्थिनो मातरमारुहन्ति ॥
 जनिष्यमाणा इच्छन्ति पितरः स्वकुले सुतान् ॥
 कश्चिद्भवा अयायां नोऽवश्यं पिण्डान् प्रदास्यते ।
 यत्तत्पुत्रोऽश्वमेधेन नीलं मेच्छति गोमृहे ॥
 इष्टव्यं पितृभिः सर्वपुत्रेभ्यः सकलं फलम् ।
 शुद्धशौर्यैकचित्तो वा आणान्मोक्षयति गोमृहे ॥
 दानदो वा कुक्षेत्वे ज्ञानी वाथ भविष्यति ।
 पुच्छे शिरसि यः शुक्लः शुक्लपा लोहितं वपुः ॥
 देवाद्यभीष्टो नीले यः कुक्षजः पावनो वृषः ।
 रक्तो वा यदि वा शुक्ल भ्रुविषाण्यः शुभेक्षणः ॥
 यो न हीनातिरिक्ताङ्गस्तं वा वृषं समुत्सृजेत् ।
 दुहितपि तस्या साध्वी श्वशुरयो रूपास्तिकृत् ॥
 पतिव्रता च धर्मज्ञा अपि दुर्गतिरुद्भवेत् ।
 यः पिता स च वै पुत्रस्तस्माद्दुहितापि च ॥
 पुत्रश्च दुहिता चोभौ पितुः सन्तानकारकौ ।
 तत्पुतः पावयेदंशान् तीन्ध्रै मातामहादिकान् ॥
 दौहितः पुत्रवत् स्वर्गं उक्तौ शास्त्रैश्च तौ समौ ।
 आधानादिकसंस्काराः प्रीक्षाश्चैव द्विजन्मनः ॥
 कर्त्तव्याश्च स्वशास्त्रोक्ताः केचित् कुलक्रियाश्च ।

चत्वारिंशच्च ते सर्वे निषेकाद्याः प्रकीर्तिताः ॥

मन्त्रदीक्षा च विविधा तथैवान्त्येष्टिकर्म च ।

कुलाचारोऽपि कर्त्तव्य इतिशास्त्रविदो विदुः ॥

देशाचारस्तथाधर्म इति प्राह पराशरः ।

अयं हि परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ॥

हीनाचारश्च पुरुषो निन्द्यो भवति सर्वशः ।

क्लेशभागीच सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥

आचारे व्यवहारे च दुराचारो विपर्ययः ।

वृणामाचारतो धर्मः स्यादधर्मो विपर्ययात् ॥

आचारवन्तो मनुजा लभन्ते आयुष्यवित्तं च सुतश्च सौख्यम् ।

धर्मं तथा शाश्वतमीश्लोक मत्वापि विद्वज्जनपूजिताश्च ।

वेदाः सहाङ्गैः स पुराणविद्याशास्त्राणि वेद्यानि च तद्विहीनम् ॥

कुर्युर्नवैतानि च संस्मृतानि नरं पवित्रं प्रवदन्ति वेदाः ।

येऽधीतवेदाः क्रियया विहीना जीवन्ति वेदैर्मनुजाधमास्तान् ॥

वेदास्त्यजेयुर्निधनस्य काले नीलं शकुन्ता इव ज्ञातपक्षाः ।

आचारहीननरदेहगताश्च वेदाः

शोचन्ति किन्तु कृतवन्त इतिह्य चित्ते ॥

यं नो भवेद्वपुषि चास्य शुभप्रहीणो

स्थानन्तदत्र भतबन्धननाशकर्त्ता ।

कर्त्तव्यं यत्नतः शौचं शौचमूलं द्विजातयः ।

शौचाचारविहीनानां सर्वाः स्युर्निष्कलाः क्रियाः ।

तत्त्वद्विर्द्विविधं प्रोक्तं ब्राह्मणमाभ्यन्तरं तथा ।

विष्णुमूत्रशोधनं ब्राह्मणं चित्तशुद्धिस्तथान्तरम् ।

गन्धलेपायनं ब ह्यं शौचमाहुर्मनीषिणः ॥
 मृद्भिरङ्गिर्निलयस्य तत्कर्त्तव्यं द्विजातिभिः ।
 भावशुद्धिपरं शौच माह्वराभ्यन्तरं बुधाः ॥
 यस्य पुंससु यच्छौचं शौचैस्तप्यं किमन्यकैः ।
 वाङ्मनोजलशौचानि यशः सदा द्विजन्मनाम् ॥
 त्रिभिः शौचैरुपेतो यः स सर्गो नात्र संशयः ।
 स्त्रियं रिरंसुर्द्रविणं जिहीर्षुर्बध्नाङ्गीर्षुर्मनुजः परस्य ।
 विवदुरत्यन्तमवाच्यवाचं कथं स शुद्धिं समुपैति शौचात् ॥
 किं निकामस्य नारीभिः किं गताप्तोश्च सम् द्विजैः ।
 यतेन्द्रियस्य किं शौचैर्निष्कजं । मुखदानवत् ॥
 न गतिर्मूर्खदानेन न तारोऽम्बुनि चाश्मनः ।
 तस्मात्तस्य न दातव्यं सह दावा स मज्जति ॥
 यथा भस्म तथा मूर्खो विद्वान् प्रज्वलिताग्निवत् ।
 होतव्यञ्च समिद्धाग्नौ जुहुयात्को नु भस्मानि ॥
 यथा शूद्रस्तथा मूर्खो शूद्रश्च भस्मवत् तथा ।
 शूद्रेण सह सम्बन्धं मूर्खे दानं विवर्जयेत् ॥
 ग्रहीता च तत्तद्विद्वान् तद्दाता रोहको यथा ।
 आत्मानं तारयेत्तच्च नदीं, वैतरणीं द्विजः ॥
 यो मूर्खो विशदाचारः षट्कर्माभिरतः सदा ।
 स नयन् स्वर्गं मात्मानं वृद्धांश्चैव न पीडयेत् ॥
 न विद्यते तथोर्यस्य अददञ्च प्रतिग्रहम् ।
 अददानः स दातारमात्मानं मय्यधो नयन् ॥
 हेम भूमिं तिलान् गाश्च अविद्वान् हि ददाति यः ।

भस्मीभवति सोऽङ्गाय दातुः स्यान्निष्कृतं भवेत् ॥
 तस्माद्वदति नो दद्यादल्पशोऽपि प्रतिग्रहम् ।
 विप्रतत्त्वापरिज्ञानी विधेयाल्पेन नश्यति ॥
 सर्वं गवादिकं दानं पात्रे दातव्यं मर्चितम् ।
 विद्वद्भिर्नृत्तपात्रे तु गतिमिच्छद्भिरात्मनः ॥
 हस्तिशृणाजिनाद्यास्तु गर्हिता ये प्रतिग्रहाः ।
 मद्भिप्रास्तान्न गृह्णीयुर्गृह्णन्तस्तु पतन्ति ते ॥
 कृष्णाजिनप्रतिग्रही हयानां शुक्रविक्रयी ।
 नक्त्यादस्य भोक्ता च न भूयः पुरुषो भवेत् ॥
 यो गृह्णाति कुरुक्षेत्रे मार्गगां हिमुखीं गजम् ।
 न वस्याद्वान्भुक्तश्च वर्ज्या निमाल्यवद्विजाः ॥
 एते यान्यन्वतामिह यो वक्ष्यानुसहस्रकम् ॥
 विष्णोश्च वज्रोश्च रवेश्च जाता
 पृथ्वी च येशश्च सुनिश्च गौश्च ॥
 काले च पात्रे विधिना प्रदत्तः
 प्राप्नोति लोको नित्यमेतदुक्तम् ॥
 वेदाविद्वान् सदाचारः सदा वसति सन्निधौ ।
 भोजने चैव दात्रे च वर्जनीयो न सन्नमैः ॥
 अत्यासन्नमधीयानान् ब्राह्मणान् यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हिनस्यामन्नमं कुलम् ॥
 अश्वोऽपि निराचाराः प्रतिकास्त्रिनिवासिनः ।
 अन्यत्र हव्यकव्याभ्यां भोज्यास्तौ कृत्स्वादिषु ॥
 प्रोक्तातिग्रहाभावे प्राप्तायां बृहदापदि ॥

विप्रोऽग्निं प्रतिगृह्णन्वा यतस्ततोऽपि नावभाक् ॥
 गुर्वीदियोग्यवर्गाथं दैवादर्थञ्च सर्वतः ।
 प्रत्यादद्यात् द्विजान्त्रु मृत्युर्धमात्मनोऽपि च ॥
 दधिक्षीराज्यमांमानि गन्धपुष्पाब्जमल्लकान् ।
 शय्यासनाशनं शाकं प्रत्यक्षं यं नहि क्वचित् ॥
 अपि दुष्कृतकर्मभ्यः समादद्यादयाचिता ।
 पतितादिस्तदन्येभ्यः प्रतिग्राह्यमसंशयम् ॥
 शक्रः प्रतिगृहीतु र्यो वेदवृत्तस्तु संवृतम् ।
 लभ्यमानं न गृह्णाति स्वर्गस्तस्य सुनिश्चितः ॥
 प्रतिग्रहमृणं वापि याचितं यो न यच्छति ।
 तत्कोटिगुणग्रस्तोऽसौ ऋतो दासत्वमृच्छति ॥
 दाता च यः स्मरेद्दानं प्रतिग्राही न पात्यते ।
 उभौ तौ नरकं यातो दाता चैव प्रतिग्रही ॥
 अपात्रस्य हि यद्वत्तं दानं स्वल्पमपि द्विजः ।
 गृहीता तत्क्षणाद्याति भस्मत्वञ्चाप्यवारितः ॥
 वदन्ति कवयः केचिद्दानप्रतिग्रही प्रति ।
 प्रत्यक्षलिङ्गमेवेह दातयाचकयो रतः ।
 दातृहस्तो भवेदूर्ध्वं मधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ।
 दातयाचकयोर्भेदो हस्ताभ्यामेव सूचितः ॥
 सूनादीनाञ्चतुर्वर्णां तथा निन्दितभूयते ।
 न विद्वान् प्रतिगृह्णीयात्प्रतिगृह्णन् व्रजत्यधः ॥
 पुष्टो दशगुणं पूर्वात् सुनिश्चयमयाधिरुत् ।
 वैश्यो निषिद्धपतिप्रतिग्राही परे क्रमात् ॥

परपाकं वृथामांसं देवानामृषिदूषितम् ।
 अनुपाककृतं चैव तथा मांसञ्च नादिकम् ॥
 न भोक्तव्यमभोज्यान्नं कन्दमूलादिकञ्च यत् ॥
 न पातव्यं न पेयञ्च द्विजैरन्नं न गर्हितम् ॥
 सत्यशुक्तः सदा ब्रूयाच्छनैर्धर्मं समाचरेत् ।
 यमान् स नियमान् कुर्यान्नार्हस्यं व्रतमाचरेत् ॥
 मातृपितृडपाध्यायान् गुरुन्वप्रान् सदाचरेत् ।
 एतान् श्रेष्ठान् तथाचान्यान्नित्यं विप्रोऽभिवादयेत् ॥
 दमञ्च सर्वदा कुर्याद्दानं दद्याच्च सर्वदा ।
 दद्याच्च सर्वदा कुर्व्यात्तद्विना नरकाश्रयः ॥
 दास्यन् स सर्वदात्मानं दास्ययन्तु सदा द्विजः ।
 दयश्चमिति वै वैश्याः ! श्रुतिर्वाजसनेयिकी ॥
 यत्तिष्ठा कारकं कुर्यात् स्नयितुध्वनिन्दिवि ।
 ददेद्वेति दमं दानं दयामिति च शिष्ययेत् ॥
 रसारसैः समा ग्राह्या देवा अपि च नान्यथा ।
 न रसैर्लवणं ग्राह्यं समतो हीनतोऽपि वा ॥
 तिला अपि समा देवा यस्मात् अपिच नान्यथा ।
 प्रपीड्यानि न यन्ते तु ब्रूयुरेतन्ननीषिणः ॥
 विक्रयं व्यप्रदेशेन दुग्धदध्यादिसर्पिषम् ।
 शुश्रूषां न तिरस्कुर्व्यादुपासां नावधीरयेत् ॥
 न निन्द्यांश्च समाभ्यर्च्यान् विक्रीणीत गर्हितान् ।
 अदेयानि न वै दद्यादत्थज्यानि न वै त्यजेत् ॥
 अभाष्यं नैव भाषेच्च होमाङ्गाद्यांश्च न क्षिपेत् ।

न संवदेच्च पिताद्यैः पतिताद्यैर्न संविद्येत् ॥
 न मतिं नीचवर्णाय दद्यादुच्छिष्टमेव च ।
 मतिं शूद्रस्य यो दद्याद्येचैनं पर्युपासते ॥
 न किञ्चित्तस्य चाक्षेयं व्रतादिनियमादिकम् ।
 आचक्षणसु तदूर्ध्वं नरकाग्नौ प्रपच्यते ॥
 नाद्यादन्नं निषिद्धस्थं स्वप्यादा नाहिरात्रिषु ।
 वेदविद्यावितानानि विक्रीणीत न कर्हिचित् ॥
 नापात्यानि रसाद्यानि भूवृत्तिञ्चान्वयेऽपि च ।
 नापच्येत्तु स्वपाणिभ्यां न च कण्डूतिरुद्धवेत् ॥
 पादुका न च पालाशा न वृक्षादिनिवृत्तनम् ॥
 नोत्सृज्यं ष्ठीवनाद्यञ्च कदाचिद्वै गवादिषु ।
 पद्भ्यां सृश्यो गवाघ्रातो नोच्छिष्टो न च तद्गतिः ॥
 न लङ्घ्या वस्त्रतन्वादि वाय्वग्न्यो नान्तरा गतिः ।
 न द्वयोर्विप्रयोर्नाग्न्योः सौरभेयोः पतिस्त्रियोः ॥
 न विप्राग्न्योर्विप्रपिण्डो नो ग्राह्यो विष्णुतार्क्ष्ययोः ।
 सौरभेयोर्जलाग्न्योश्च माहेयीजलयोरपि ॥
 भानुव्योमादिकानान्तु न कुर्यादन्तरागतिम् ।
 भोजनादिषु नासक्तां पश्येन्न विगतांशुकाः ॥
 न गच्छेत् स्त्रीं रजोयुक्तां न च तथा सहाश्रुयात् ।
 उत्तरीयं विना नैव न नग्नो न शयीत च ॥
 न गेहे चैव मार्गादौ न निषिद्धककुम्भुखः ।
 नापगाङ्गेयचर्यादि नचविष्टा गृहान्तिके ॥
 अतिकालातियाने च शुभमिच्छन्विसर्जयेत् ।

यश्चेन्द्रचापभद्राद्या मूलनाम्ना न निर्दिशेत् ।

इन्द्रचापं ध्यावन्ति ये न खातव्याः परस्य ते ।

वर्जयेद्वादनञ्चैव पादयोः कांशभोजने ॥

पैशुन्यं मर्मभेदश्च न वदेन्स्नेच्छभाषितम् ।

प्राकृतं वक्त्रगस्त्राणि पाषण्डहेतुकानि च ॥

न करं मस्तके दद्यान्मस्तके न करं तथा ।

न जातु नो शिरोधार्यं न प्रावृत्तशिरा श्रमेत् ॥

वेनाश्च बह्वश्च कदर्यचौराः क्लीवाभिग्रस्तागणिकासु जातु ।

यो वृद्धजीवी गणदीक्षका ये तेषां न भोज्यं ह्यशनं द्विजातैः ॥

क्रूरातुरा वृद्धचिकित्सकाश्च या पुंश्चली यौ च विरुद्धशत्रू ।

ब्राह्मणमत्ता अबजा जिताश्च अग्राह्यमेषामशनं द्विजस्य ॥

ये दाक्षिका येच सुवर्णकारा उच्छिष्टभोजी पतितश्च यश्च ।

ये पुत्रभार्या बद्धयाचका ये विप्रस्य नैकेऽपि न भोज्यमन्नम् ॥

यः सोमशस्त्रं सुकृतास्त्रचक्रं क्षीराज्यमांसं लवणाजिनानि ।

क्षौमाज्यलाक्षाश्च तिलान् फलानि एषां न विक्रीत कदन्नमाद्यम् ॥

जीवन्ति नित्याश्वरसान्वयानां कर्माच कार्येऽपि च तन्तुवायाः ।

राजा नृशंसो रजकः कुतघ्नी भोज्यन्न तेनैव च हिंसकाश्च ॥

ये चैलधाराश्च सुराकृता ये शून्यं न वाचोह्यनृतं वदाश्च ।

ये बन्दिनो येऽपिच याचकाश्च विप्रस्य चैतेऽपि न भोज्यशस्याः ॥

मध्वाशनमधूच्छिष्टदधिक्षीररसोदनः !

मनुष्यः फलपूजाश्च कुशवत् पुष्पवीरुधः ॥

कोशेयकेशकुतया नीरं विषं रसस्तथा ।

शाके कुशकपिण्याक गन्धनीषधिमूलकाः ॥

विक्रीणन्ति य एतानि वस्तूनि मनुजाधमाः ।
 तेषामन्नं न भोक्तव्यन्तथोपपत्तिवेषमनः ॥
 यो वदस्य कदर्यस्य भुञ्जीतान्नं द्विजाधमः ।
 तङ्गणानद्रवत्स स्यान्मृतो विट्शूकरो भवेत् ॥
 योऽन्नं वार्धुषिकस्यापि जातापत्यादिकस्य च ।
 अन्यस्यापि निषिद्धस्य सोऽनन्तं नरकं व्रजेत् ॥
 पाणिगृहीतभार्यायां सत्यां यस्तु नराधमः ।
 शूद्रीहस्तेन यो भङ्गे पतितः स सदैव तु ॥
 त्यक्त्वा ये नोढभार्यान्तु त्यक्तः स पितृदैवतैः ।
 देवादित्यक्तः पापीयान् शूद्रादप्यधिकः स्मृतः ॥
 यः शूद्रीं भजते नित्यं शूद्री तु गृहमेधिनी ।
 वर्जितः पितृदेवैस्त रौरवं यात्यसौ द्विजः ॥
 यः शूद्राञ्च स्वयं जातो ह त्सस्यां सोऽपि तत्पुनः ।
 अन्यस्याञ्च पुनः सोऽपि किन्तस्य प्रेत्य चिन्तनम् ॥
 सर्वान् भुञ्जीत नरकान् विंशतिं त्वेकवर्जितान् ।
 रौरवादीन् क्रमेणैव पापिष्ठो यावदन्तरम् ॥
 हेमन्तशशिरर्त्वीश्च प्रोष्ठपद्या परस्य च ।
 पञ्चत्वपरपक्षेषु कार्या साग्निभिरष्टका ॥
 हेमन्तशशिरे चैका एकैकाथ तथापरा ।
 प्रोष्ठपद्या द्विजास्त्रिखी क्ष्यष्टका इति केचन ॥
 दर्शश्च पौर्णमासश्च तथैवाग्रहयणद्वयम् ।
 चतुर्मासीव्रतान्येव कार्याणि साग्निकैर्द्विजैः ॥
 अनूचानः कृतं कुर्युः सदैव व्रतचारिणः ।

अग्निहोत्ररता नित्यं मातापितृादिपूजकाः ॥
 प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च जपहोमपरायणाः ।
 वृत्तवन्तश्च ये विप्राः स्नातकास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥
 संक्रान्तिर्ऋतवारश्च व्यतीपातो युगादयः ।
 शुभर्क्षदिनयोगाश्च कार्या साग्निभिरष्टका ॥
 न शूद्राय भिक्षो नैतत् कर्त्तव्यं कर्म च द्विजैः ।
 चण्डालत्वमवाप्नोति यन्नाथं शूद्रयाचकः ॥
 लब्धं यन्नाथ स विप्रो न दद्याद्यज्ञकर्मणि ।
 स वायसोऽथ वा गृध्रः काकोवाय प्रजायते ॥
 शिलोव्यवृत्तिर्विप्रस्य तथा चैकाहिकाशनः ।
 त्र्यहिकाशनो वा स्यात् कुम्भीकुशलधान्यकः ॥
 पूर्व पूर्वतरः श्रेयानेषां सद्भिः प्रकीर्त्तितः ।
 सोमपः स्यात्त्रिवर्षान्न तत्पूर्वकृत्स्नमाशनः ॥
 सोमेष्टिपशुयज्ञश्च कुर्याच्च प्रतिसामरम् ।
 द्वष्टिर्वैश्वानरी यातु कर्त्तुर्वै तदसम्भवेत् ॥
 सत्यामर्यस्य सम्पत्तौ न कुर्याद्दीनदक्षणां ।
 तत्कृतञ्च भवेदर्थं प्राप्नुयात्पशुयोनिताम् ॥
 अत्रापूतञ्च दातव्यं पात्रे दानं समर्चितम् ।
 याचिरेऽपि हि दातव्यं पूतं स्वश्रद्धया धनम् ॥
 शूद्रान्नं ब्राह्मणोऽन्नवै मासं मासाद्वै मेव च ।
 तद्योनावभिजायेत सत्यमेतद्विदुर्बुधाः ॥
 आशूद्रस्यादशूद्रान्नो मृतश्चैवोपजायते ।
 द्वादशं दश वाष्टौ च गृध्रशूकरपुष्कलः ॥

उदरस्थितशूद्रान्नो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जुहन्वापि जपन्वापि गतिमूर्ध्नां न विन्दति ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् ॥
 तस्माच्छूद्रं न भिक्षेरन्यद्दार्थं सद्विजातयः ।
 श्लेष्मानमेव तच्छूद्रस्तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
 कणानामथ वा भिक्षां कुर्यात्सेद्वृत्तिकर्षितः ।
 स शूद्राणां गृहे कुर्वन् न तत्पापेन लिप्यते ॥
 विशुद्धान्वयसञ्जातो निवृत्तो मांसमद्ययोः ।
 द्विजभक्तिर्वणिगृत्तिस्तच्छूद्रः संप्रकीर्तितः ॥
 उदक्यास्पृष्टसंस्पृष्टं वीक्षितं वाप्युदक्या ।
 स्वस्पृष्टं शकुनोत्सृष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 उच्छिष्टञ्च पदा स्पृष्टं शुक्रञ्च पतितेक्षितम् ।
 पर्युषितञ्च विट्कस्थं केशकीटाद्युपाहितम् ।
 पत्युच्छिष्टं गवाघ्रातं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 नाश्वीरन्नेतदशनं सामिषन्ते द्विजातयः ।
 शूद्राणामपि भोज्यान्नाः स्युर्दासनापितादयः ॥
 सस्नेहमशनंभोज्यं चिरस्थमपि यद्धवेत् ।
 अनुक्ता अपि भोज्याः स्युः सद्यश्चेता यवादयः ॥
 गर्भिण्या वत्ससुभयागवादे वर्जयेत्ययः ।
 स्त्रीणामेकशफोद्गीणां तथारण्यकमाविकम् ॥
 प्रकृता ब्राह्मणी गौश्च महिष्याजा स्तथैव च ।
 दशरात्रेण शुद्धोत भूमिष्ठं च नवक्षलम् ॥

शाकादिकञ्च विट्जातं कवचानि च वर्जयेत् ।
 मांसंकीटादिभिर्जुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 एवं ये कव्यमश्नन्ति तथा विष्ठाभुजश्च ये ।
 भुर्काटिद्विभदात्यूहान् कपोतपिकसारिकाः ॥
 सेधाद्यान् पञ्च षट् पञ्च सिद्धाद्यान्मत्स्यकांश्च षट् ।
 धर्मशास्त्रोदितानद्यात् सर्वाकारांश्च वर्जयेत् ॥
 भक्ष्यग्राणां ख्यजेन् मांसं आद्वयज्ञोत्सवेष्वपि ।
 कृत्वा च विधिवत् आहुं नाद्यमतिथिनामिषम् ॥
 यदैवाव्ययसम्पत्तिस्तदैवामन्त्रयेद्द्विजान् ।
 कृत्वाच विधिवत् आहुं पश्चात् तत् स्वयमश्रुयात् ॥
 नाद्याद्विधिना मांसं ऋत्युदिष्टेऽपि धर्मावत् ।
 भक्षयन्मरके तिष्ठेत्पशुलोमसमाः समाः ।
 गृहस्थोऽपि हि यो नाद्यात्प्रशितन्तु कदाचन ॥
 स साक्षान्मुनिभिः प्रोक्तो योगी च ब्रह्मलोकगः ।
 न स्वयञ्च पशुं हन्याच्छावादिक उपस्थिते ॥
 क्रव्यादयैः सारमेयाद्यैर्हृतं ऋगादिमाहरेत् ।
 एतच्छाकवदिच्छन्ति पवित्रं द्विजसत्तमाः ॥
 समर्थो यस्य यस्तु स्यादन्नं दत्त्वा तु देहिनाम् ।
 सतामिति निरातङ्गो लोमहृष्टं निगद्यते ।
 अन्नादेरपि भक्ष्यस्य स्नेहमद्यामिषस्य च ॥
 महाफलानि वृत्तौ स्यात् प्रवृत्तिः स्वर्गसाधना ।
 एकोऽष्टशतमन्त्रेण यजेत पशुना द्विजः ।
 अन्योन्यं मांसमश्नाति स्वर्गप्राप्तिस्तयोः समाः ॥

हेम राजन् ! शङ्खऋक्ष ताम्रस्य वैणवस्य च ।
 चर्मणीरज्जुवस्त्राणां शुद्धिर्जायेत वारिणा ॥
 तर्दादियज्ञपात्राणां धान्यानां वायसामपि २'
 अन्येषां जयरूपाणां प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥
 मार्जनान्नाशपात्राणां हस्तेन मशऋमणि ।
 अम्भोगे यत्र कैरुण्यैः शुद्धेतां कौशिकाविके ॥
 श्रीफलैरंशुपट्टानां सारिष्टैः कुतपस्य च ॥
 स्वरूपयानि पुनः पाकैः क्षौमाणि सितसर्षपैः ।
 शुद्धे त कारुहस्तस्थं पण्यं यत् स्यात्प्रसादितम् ॥
 भैक्षञ्च प्रक्षोणाच्छुद्धोत् पिष्टिः साक्षान्नयस्य तु ।
 स्त्रीमुखञ्च सदा शुद्धं भूमिलेपविवर्जिता ।
 अपरा दहनाद्यैश्च गृहं मार्जनलेपनैः ॥
 द्रवद्रव्याणि शुध्यन्ति वङ्किना श्रावनेन च ।
 क्रव्यादाद्यात् हतं मांसं सर्वदा शुचि कीर्तितम् ॥
 तस्मिन्नुत् सौरभेयाश्च स्वभावात् सङ्गदा मतिः ।
 वदन्ति स्मरयो वारि पवित्रमिति सर्वदा ॥
 गौर्वङ्किश्च वनच्छाया जलमश्वो वसुन्धरा ।
 विप्रुषो मक्षिकानाञ्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥
 श्रुतिः प्रस्थापने वत्सः अजाश्वौ सुखतस्तथा ।
 न तु गौर्मुखतो मेध्या न कस्य सुखजा मलाः ॥
 सोमभास्करयो र्भाभिः पथशुद्धिः प्रकीर्तिता ।
 ओष्ठाधरौ श्मश्रुकरो सस्नेहौ भोजनादनु ॥
 न दुष्येच्चरुजः प्राङ् बालवृद्धौ स्त्रियोर्मुखम् ।
 दात्वा पीत्वा च भुक्त्वा च सुप्त्वा तप्त्वा तथैव च ॥

गत्वा रथ्यादिके चैव शुद्धिराचमनेन तु ।
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
 न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ।
 पद्माश्लोहफलकाष्ठ चर्ममाण्डस्य तीर्थैः ॥
 स्वयमेव शौचात् पुंसां निशास्त्रधनि निःसहायम् ।
 न स्त्रीणाञ्च सदा शुद्धिर्विहिता च सतामपि ॥
 नभसः पञ्चदश्यां तु पञ्चम्यां च तथापरे ।
 नभसस्य चतुर्दश्या सुपाकर्म यथोदितम् ॥
 तद्विदः केचिदिच्छन्ति नभसः अवशेन तु ।
 हस्तेन वाथ पञ्चम्या मध्यायानां वदन्ति तत् ॥
 यत्र शाखोपवीतः स्याद्ब्रह्मचारी द्विजोत्तमः ।
 तत्प्राजा विहितं तस्य उपाकर्मादि कीर्त्तने ॥
 अतो वेदाधिकारत्वं वेदपाठस्य कीर्त्तने ।
 अनुपाकृतविप्रादेर्वेदाध्ययन दुष्कृतम् ॥

मुञ्जोपवीताजिन दण्डकाष्ठम्
 त्याज्यं न तत्प्राज्ञतचारिणा मपि ।

अक्लिष्टमेकोहतलोपपापम्

संस्कारमन्युं न पुनर्नयेयुः ॥

ओषधीनां तु रुद्धावे स्वशाखाविहितन्तु रत् ।
 रोहिण्या च सहस्यस्य उपाकर्माणि कुर्वते ॥
 न भवेदनुपाकर्म ब्राह्मणः स्नातको व्रती ।
 कर्मच्युतो भवेद्ब्राह्म्यो ब्राह्म्यानिष्कृतिकः शुचिः ॥
 तथा तत्स्यादनध्यायो ऋतगुर्वादिषु त्यहम् ।
 मित्तकादिष्वहोरात्र मधीत्यारण्यकः शुचिः ॥

अष्टकासु तथाष्टस्यां पौर्णमास्यां शशिक्षये ।
 मन्वादी युगपक्षादौ विन्दुपातात् क्षयेऽपि च ॥
 चतुर्मासि द्वितीयायां चतुर्दश्यामहर्निशम् ।
 अहोरात्रे नृपे संस्थे व्रतिनि श्रीत्रिये यतौ ।
 अत्र त्यहमनध्याय मिच्छन्ति चापरे ह्यहम् ॥
 अग्नौचसूतकान्तं च यावच्छुद्धिस्तयोर्भवेत् ।
 देशान्तरगते प्रेते श्रुतेऽपि स्यादहर्निशम् ॥
 गुर्वादौ वा नृपत्यादौ इति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 प्रतिग्रही त्वहोरात्रं भुक्त्वा आह्वकमेव च ॥
 तज्ज्ञा ब्रूयु रनध्याय ऋतुसन्धा वहर्निशम् ।
 यश्चादौ च रहो भोक्ता रहोरात्रा विदुर्बुधाः ।
 अकाले वा हते वृष्टिर्वह्निदा येच रुप्तमाः ।
 कामेषु दुःखितानाञ्च स्वरादीनाञ्च निःस्वने ॥
 पतितस्यावशूद्रात्यसन्निधाने न कीर्तयेत् ।
 आत्मन्येव शुचौ देशे विद्युत्स्तनितरोहिते ॥
 ऋधे च कलहे देशक्षिप्त्वे लोकविग्रहे ।
 पांशुवर्षेऽस्ममध्ये च दिग्दाहग्रामदाहयोः ॥
 नीहारे च भवेद्विद्वान् सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 धावन् न पठेद्विद्वान् पूतिगन्धेतयैव च ।
 विशिष्टे चागते गेहे गात्राहृक्निर्गमे तथा ॥
 भोजनायोपविष्टस्य ह्युत्थितस्याद्र पाणिनः ।
 वान्ते चान्ते तथा जीर्णे महापात्रेऽतिमारुते ॥
 राजा वृषौ च यानादौ आरूढस्य तथा द्विजः ।
 शतानन्यांश्च तत्कालान् अनाध्यायान्विदुर्बुधाः ॥

यो वर्जयेदनध्ययान्वेदाध्ययनकद्विजः ।
 भवन्ति तस्य सफला वेदाः प्रोक्तफलप्रदाः ॥
 येच तेषु पठन्त्येताः पाठलोभेन लोभिताः ।
 न शाश्वता भवेद्विद्या निष्फला च तथा द्विजः ॥
 यः पठेद्विधिवद्देवान् तत्प्रतीन्द्रियसंयमी ।
 ब्रह्मत्वमिह लोकेऽपि ईश्वर्यसुखभाक् भवेत् ॥
 जनानां शृण्वतां यस्तु मार्गं गच्छन् पठेद्विजः ॥
 निष्फलास्तस्य वेदाश्च वेदविषदोषभाक् ॥
 यः पठेत् स्वरहीनस्तु लक्षणेन विवर्जितम् ॥
 सङ्कीर्णग्राममध्ये तु संश्वेत् वेदविज्ञी ॥
 ये स्वाध्यायानधीयीन् अध्ययेषु लोभतः ।
 वज्ररूपेण ते मृन्ना स्तेषां देहे व्यवस्थिताः ॥
 नाक्रामेदमरादीनां च्छायां तथा परस्त्रियः ।
 वान्तष्ठीवनविष्मूत्र कार्पासास्थिकपालिकाम् ॥
 तानहेयाः सुश्रु शिप्राउरगान् सूशेयु र्विजाः ।
 अयं कामं च मा काङ्क्षेन्नत्पृशेन्मर्म कस्यचित् ॥
 नित्यं वर्त्तेत चाजस्रं धर्मञ्च नित्यमर्जयेत् ॥
 न किञ्चित्ताडयेद्दीमान् सुतं शिष्यञ्च ताडयेत् ।
 ताडयेन्नाभितोऽधस्तान्नत्तानन्यत्र ताडयेत् ॥
 आचारेण सदा विद्वान् वर्त्तते यो यतेन्द्रियः ।
 स ब्रह्म परमाप्नोति चारुण्येऽसुत्र चेह च ॥

आचारमूलं श्रुतिशास्त्रतत्त्वं आचारनाशान्न तदुक्तकृत्यम् ।

आचारपर्वानि हि वाग्नि प्रीणोत् वाचारपुण्यानि यशोधनानि ॥

आचारवृक्षस्य फलं हि नाकलक्ष्याच्च सुखादुरसञ्च सुक्तिः ।

तस्मादनन्तं फलदन्तु तत्त्वमाचारमेवाश्रय यत्नपूर्वम् ॥

ये धर्मशास्त्रे विहिताश्च केचिद्धर्मा द्विजाग्न्योरपि तेच सर्वे ।

यत्नेन कार्या पितृदेवभक्तैः आह्वानि कार्याण्यथ तानि वक्ष्ये ॥

यत्नेन धर्मो गृहमेधिविप्रैः प्रीतेन वाचा वपुषा च कार्यः ।

आयुः प्रजा श्री भुवि पूजितत्वं तस्मान्नभन्ते दिवि देवभोगान् ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां धर्म-
सहितायां चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

आङ्गञ्जन्दावचन्द्रे भच्छायाग्रहणमंक्रमे ।

व्यतीपातविबुवत् क्षणपक्षपातार्थलब्धिषु ॥

अष्टका नयने द्वे च आङ्गं प्रति यदा रुचिः ।

पुण्यः आङ्गस्य कालोऽयमृषिभिः परिकीर्तितः ॥

युगादिषु च कर्त्तव्यं मन्वन्तरादिकेऽपि च ।

आङ्गकालोद्धार्यं प्रोक्तो मन्वाद्यैर्धर्मकर्तृभिः ॥

नवान्नं नवोदकञ्चैव नवकृन्नं तथागृहम् ।

नाय्येह्य वेषु चेहन्ते पितरो हि यमास्तव ॥

काणः पौनर्भवो रोगी पिण्डुनो वृद्धिजीवकः ।

कृतघ्नो मत्सरी क्रूरो भित्तभृक् कुन्धोऽगुदः ॥

वित्तिप्रजननश्रितोऽप्यावदन्तावकीर्णिनः ।

हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो विह्वलो परनिन्दकः ॥

क्लीबोऽभिशस्तवाक् दुष्टश्चतकाध्यापकस्तथा ।

कन्यादूषी वणिग्वृत्तिर्विनग्नः सोमविक्रयी ॥

भार्याजितोऽनपत्यश्च कुण्डाशी कुण्डगोलकः ।
 पित्रादित्यागकृत्तेन वृषजो पतितस्त्वयु ॥
 अनुक्तवृत्तिस्तन्व्यातः परिपूर्वापतिस्तथा ।
 अजापालो माहिषिकः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥
 योऽसत्प्रतिरह्याही यश्च त्वं प्रतिग्रही ।
 ग्रहसूतकदूतौच पितृश्राद्धेषु वर्जिताः ॥
 एकादशाहे भुञ्जन्तः शूद्रान्नरससंयुताः ।
 गुरुतत्त्वगो ब्रह्मघ्नो यस्य चोपषति गृहे ॥
 प्रेतस्पृक् चैवनिर्नेका चोपयाचकयाचकौ ।
 बककाकविडालाश्च शूद्रवृत्तिश्च गर्हितः ॥
 वाक्दुष्टबालदमको नित्यमप्रियकाकया ।
 आसक्तो दूतकामादावतिवाक् चैव दूषितः ॥
 निराचाराश्च ये विप्राः पितृमातृविवर्जिताः ।
 विद्वांसोऽपि हि नाभ्यर्च्याः पितृश्राद्धेषु सत्तमैः ॥
 न वेदैः केवलैर्वापि तपसा केवलेन च ।
 संवृत्तैः किन्तु तैः प्रोक्ताः पात्रता ब्राह्मणस्य च ॥
 यत्र वेदास्तपो यत्र यत्र वृत्तं द्विजाग्रजे ।
 पितृश्राद्धेषु तं यत्नान्विद्वान्विप्रं समर्चयेत् ॥
 वेदशास्त्रार्थविच्छान्तः शुचिर्धर्ममनाः सदा ।
 गायत्री ब्रह्मचिन्ताकृत् पितृश्राद्धे स पावनः ॥
 रथन्तरं वृहज्ज्येष्ठः सामवित् त्रिसुपर्णकः ।
 त्रिमधुचापि यो विप्रः पितृश्राद्धेषु पूजितः ॥
 मातामहश्च दौहित्री भागिनयोऽथ मातुलः ।
 मातृस्वस्त्रेयश्च तथा तथा मातुलजोऽपि वा ॥

जामाता श्वशुरो बन्धुभार्या भ्राता च तत्सुतः ।
सुवृत्ताश्च सदाचारा ये ते आर्द्धेषु पावनाः ॥
ऋत्विग्गुरुरूपाध्याय आचार्यः श्रोत्रियोऽपरः ।
एते आर्द्धेषु वै पूज्याः ज्ञातिसम्बन्धिवान्धवाः ॥
अग्निहोत्री च यो विप्र आवरुण्याग्निकोऽपि च ।
पितृमातृपरावेतौ भोक्तव्यौ हव्यकव्ययोः ॥
कृष्येकवृत्तिजीवी यो भोक्ता मातादिकेषु च ।
षट्कर्मनिरतः पूज्यो हव्यकव्ये सदैव हि ॥
क्षत्रवृत्तिः सदाचारो मातादिभक्तितत्परः ।
शुचिः षट्कर्मयुक्तश्च हव्यकव्येषु पूजितः ॥
युगानुरूपतो यस्तु विद्याचारादिसंयुतः ।
स पूज्योऽनभिशस्तः स षट्कर्मनिरतो द्विजः ॥
इत्युक्तगुणसम्पन्नान् ब्राह्मणान् पूर्ववासरे ।
निमन्त्रयेत् सङ्गत्या नियोगस्थानपूर्वकम् ॥
सव्येन देवतार्थन्तु पितृार्थमपसव्यवान् ।
ततस्तौ श्वरितव्यं स्यादुक्तं पितृवृत्तद्विजैः ॥
जितेन्द्रियैस्तु भाव्यं स्यादहीरावमतन्द्रितैः ।
तस्मिन्नहनि वा प्रात र्यत्र आह्नमवस्थितम् ॥
निमन्त्रयेत् तान् भक्त्या तैश्च भाव्यं जितेन्द्रियैः ।
विप्रोरूपाश्वष्टस्थाः पितृमातामहादयः ॥
भुञ्जन्ति क्रमशः आर्द्धे तथा पिण्डांश्चिनोऽपि च ।
निमन्त्रेत द्विजं आर्द्धे न शयीत स्त्रिया सह ॥
अध्वानं न च वै यायान्न ब्रूयादवृतन्तथा ।
नाधीयीत दिवास्वार्प न कुर्वीत न सम्भदेत् ॥

न न्नेच्छपतितैः सार्द्धं न वदेच्च निषिद्धकम् ।
 प्राङ्मुखौ दैविकौ विप्रौ विप्रास्त्रय उदङ्मुखाः ॥
 एकैको वो भयत्र स्या दम्भ्यत्ताविति क्रमः ।
 पात्रं वा दैविकं कृत्वा विप्र एकस्तु पैतृके ॥
 इति वा निर्वपेत् आहुतं निर्धनश्चान्यदाचरेत् ।
 गत्वारण्यममानुष्य ऊर्ध्वबाहुर्विरौत्यदः ॥
 निरन्त्रो निर्धनो देवाः पितरो ह्यावृणङ्कुरु ।

न मेऽस्ति वित्तं न गृहं न भार्या
 आहुतं कथं वः पितरः ! करोमि ।
 वने प्रविश्येह कृतं मयोज्ञै-
 र्भुजावृते वर्त्मनि मारुतस्य ॥
 आहुर्ण्यमेतद्भवतां प्रदत्तम्
 मर्त्यं दयध्वं पितृदेवताभ्यः ।
 अस्या वचोऽक्षिप्रं भुजावतस्तत्
 दिवाच रात्रिं समुपोष्य तिष्ठेत् ॥
 भवेत्स चैतेन कृतेन तेषां
 मरणं न मुक्तः पितृदेवतानाम् ।
 निर्वित्तनिर्भाग्य निराश्रयाणाम्
 आहुस्य मार्गः प्रथितो मुनीन्द्रैः ॥

ख्यातं मया रुदित्वा वः पितरः आहुदेवताः ।
 आहुर्ण्यस्य विमुक्तोऽहं महतः पितरो मया ॥
 कृतोपवासः स तस्मात् आहुर्ण्योऽक्षिप्रमुच्यते ।
 एतैश्चापि न यः कुर्व्यात् पितरस्तेन वै हतान् ॥
 सम्यक्तावथ पात्राणामेकैकस्य त्रयस्त्रयः ।

पित्रादौ ब्राह्मणाः प्रोक्ताः सत्वारो वैश्वदेविके ॥
 द्वौ वापि दैविके विप्रौ चैकेकोवा न दोषभाक् ।
 स्यान्मातामहिकेऽप्येवमेकोऽपि वैश्वदेविके ॥
 नतु वैक्रतु सर्वेषां आश्वलायनमतः स्थितम् ।
 पितृणामर्चयेद्विप्रो मन्त्रपिण्डनिदर्शनम् ॥
 न मातामहिकं आह्वं श्रोतुमुक्तन्तु साग्निके ।
 अग्निकश्च तत् कुर्यादिति केचिन्मतं विदुः ॥
 साग्निकस्यापि कार्यं स्यात् आह्वं मातामहं द्विजैः ।
 षट् दैवत्यमितीत्येकेऽप्येके तु पार्वणद्वयम् ॥
 अपुत्रस्य पितृव्यस्य तत्पुत्रैर्भ्रातृजो भवेत् ।
 स एव तस्य कुर्वीत पिण्डदानोदकक्रियाः ॥
 मार्गश्रन्तेन कार्यं स्यात् पुत्रवत् भ्रातृजेन तु ।
 पितृस्थाने तु तं कृत्वा शेषे पूर्ववदुच्चरेत् ॥
 आह्वं पत्यापि कार्यं स्यात् अपुत्रा यास्तु योषितः ।
 तस्यापि हि तया कार्यमेकत्वं हि तयोर्यतः ॥
 भ्रातृज्येष्ठस्य कुर्वीत कार्यं ज्येष्ठोऽनुजस्य च ।
 देवहीनन्तु तत् कुर्यात् इति धर्मविदो विदुः ॥
 पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ।
 पुत्राभावे तु पत्नी च तदभावे सहोदरः ॥
 पित्रादीनान्तु कर्तव्यं समीक्षन्ते यतस्त्वमी ।
 नावहेयास्तु ते सर्वे कृते तु स्यान्महत् फलम् ॥
 पितामहस्य चान्ये वा यस्य जीवन्तवा द्विजः ।
 प्रत्यक्षास्तेऽपि वै पूज्याः संस्थित्यर्थं यतश्च तत् ॥
 विद्यमानस्त्वयाणां स्यात् प्रत्यक्षः पूज्य एव सः ।

गौतमस्य मतं ह्येतदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
 विद्यमाने तु पितरि आङ्गं कर्तुमुपस्थितः ।
 पितृवत्पितृपित्रादेः कुर्याच्छाङ्गमसंशयम् ॥
 पुत्रिकायाः सुतः आङ्गं निर्वपेन्मातुरेव सः ।
 तत्पितुर्निर्वपत्यस्त्रात् तृतीयं तु पितुः पितुः ॥
 अतएव द्विजः पुत्रीमुदहेन्न कथञ्चन ।
 उहोहः पुत्रः पुत्रोऽसौ पुत्रोऽसौ मातुरेव हि ॥
 पुत्रश्च दुहितुश्चैव समौ तौ धार्मिकौ पथि ।
 अर्थहृतौ च विप्रोक्तौ तुल्यौ तौ शक्रजोऽब्रवीत् ॥
 मुख्यं यथा पितुः आङ्गन्तथा मातामहस्य च ।
 पुत्रदौहित्ययोर्लोके विशेषो नोपपद्यते ॥
 दौहित्यः पार्वणश्राद्धे कास्त्वसु कुतः स्यात् ॥
 तथा कृष्णास्त्रिंशो विद्वान् इति शास्त्रविदो विदुः ॥
 काम्यमभ्युदयञ्चैव द्विविधं पार्वण स्मृतम् ।
 तथाकामन्तु काम्य स्याद् वृद्धावभ्युदये स्मृतः ॥
 क्षत्रियायान्तु यो जातो वैश्यायान्तु तथा सुतः ।
 ब्राह्मणस्य पितुस्तौ तु निर्वपेतां द्विजाग्रवत् ॥
 क्षत्रियस्य सुतश्चैव तथा वैश्यसुतोऽपि च ।
 हतान्नेन द्विजांस्तर्पेच्छाङ्गद्वयञ्च निर्वपेत् ॥
 आमन्नेन तु शूद्रस्य कृषीन्तु द्विजपूजनम् ।
 कृत्वा आङ्गन्तु निर्वप्य सजातीनामयेत्तथा ॥
 यः शूद्रो भोजयेद्विप्रान् हतपाकाग्नेन तु ।
 सकृद्विप्रकृते ताभिर्लिप्यते स कुजोऽब्रवीत् ॥
 शूद्रपाकं द्विजेभ्यश्च विभवाः न्वी ददाति यः ।

कृमीभवति पाताले स युगानेकाविंशतिः ॥
 भोजितेन तु विप्रेण यत्पापं तस्य जायते ।
 तेनासौ लिप्यते मूढो यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ॥
 योऽहं मन्ये द्विजाभ्यान्तु शूद्राहतेन भोजयेत् ।
 स गच्छेन्नरकं घोरं पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥
 यत्किञ्चिद्दुष्कृतं विप्रे पूर्वं कृतन्तु तिष्ठति ।
 तेनासौ लिप्यते पापी यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ।
 शूद्रोच्छिष्टन्तु यो भुङ्क्ते मन्ये विप्रोऽधमः स तु ॥
 कृमिर्त्वं याति विष्ठायां युगानि ह्येकाविंशतिः ।
 शूद्रोच्छिष्टन्तु भ्रूजानः पञ्चाहानि द्विजोत्तमः ॥
 स तद्विष्ठाकृमिर्त्वं हि प्राप्नोति हि शतं समाः ।
 अतो न भोजयेद्द्विप्रान्निवपेन्नैव पूजयेत् ॥
 शूदान्नं भोजनाद्युक्तं इति पाराशरौऽब्रवीत् ।
 अग्नौकरणपिण्डाश्च कुर्यादामाशनेन तु ॥
 हृतिदैर्दधिमध्वान्यैः सम्पृक्तः शक्तुकैरपि ।
 यवाद्यसंस्मृतान्नेन हेमापि चस निर्वपेत् ॥
 जलेन पयसा वापि नखादश्राद्धकृत्तथा ।
 नामान्नेन द्विजैः कार्यं कदांचिदपि सद्द्विजैः ॥
 अपयित्वा द्विजौ कस्तु तथापि पाकमाश्रयेत् ।
 न कुर्यात् परपाकेन नैकपाकेन तु द्वयम् ॥
 नैकश्राद्धे द्वयं कुर्यान्नच कुर्यात् परान्नभुक् ।
 पित्रादीनां सगोत्रा ये तथा मातामहस्य च ॥
 तेषामेकेन पाकेन कार्यं पिण्डवित्रर्जितम् ।
 केचित् सपिण्डमिच्छन्ति समगोत्रन्तथा तथा ॥

पिता मातामहान्न स्याद्भिन्नगोत्रतया तथा ।
 पृथक् कर्तुमशक्यं स्यादर्थपात्राद्यसम्भवे ॥
 अवश्यन्तत्र कर्तव्यमेकदेवमपाश्रयेत् ।
 येषां नोद्वाहसंस्कारो ह्यन्यसंस्कारसंस्कृताः ॥
 सङ्कल्पितं भवेत्तेषां आहुं काव्यं षडेऽहनि ।
 केचित्पिण्डमिच्छन्ति ब्राह्मं संस्कारवत्तथा ॥
 आद्यो हि ब्राह्मसंस्कारस्तस्मात् पिण्डान् प्रदीयते ।
 सर्वेष्वपि निमित्तेषु कर्तव्यं पिण्डसंयुतम् ॥
 पितृणां त्रिविधा यस्माद्भक्तिः प्रीक्ता मुनीश्वरैः ।
 वैश्वदेवः सदा काव्ये आहुच समुपस्थिते ॥
 पाकशुद्ध्यर्थमेवैतत् पूर्वमेतद्विधीयते ।
 वैश्वदेवोऽग्रतश्चैव आहुकाले विशेषतः ॥
 पाकशुद्धिस्तु विज्ञेया भुक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेत् ।
 संप्राप्ते पार्वण्यआहु एकोद्दिष्टे तथैवच ॥
 अग्रतो वैश्वदेवं हि पश्चादेकादशेऽहनि ।
 एकोद्दिष्टविशेषेण प्रागेव ह्यग्निपूजनम् ॥
 कालस्तु कुतपस्तस्य रोहिणः पार्वणस्य च ।
 वामतश्चासनन्दद्यात् पितृकार्येषु सत्तमः ॥
 दैविके दक्षिणान्तर्द्वदिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 आसने चासनन्दद्यादामे वा दक्षिणेऽपि वा ॥
 पितृकार्येषु वामन्तु दैवे कर्मणि दक्षिणम् ।
 पितृआहुषु यो दद्यादक्षिणं दर्भमासनम् ॥
 नाश्रन्ति पितरस्तस्य साध्यानि वत्सराणि षट् ।
 तस्माद्वामतो वा पात्रे पितृकर्मणि चासनम् ॥

दैविके दक्षिणतद्वदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 कुत्र कालेच कर्तव्यं आह्वन्तत् पेटकं प्रभो ! ॥
 वदस्व निश्चयन्तत्र विवदन्त्यपरेऽत्र तु ।
 पञ्चदशसुहृत्ताहस्तत्प्रागर्द्धं दिनं स्मृतम् ॥
 अपरार्धं स्मृता रात्रिस्तन्मध्यः कुतपोमतः ।
 यथा यथा च ह्यस्तत्वं पुंसः स्थानेनसो भवेत् ॥
 तथा तथा पवित्रं स्यात्कालः आद्यार्चनादिषु ।
 च्छायेयं पुरुषस्यैनस्तत्पादाधो भवेदधः ॥
 आधानआह्वदानादेः स कालोऽक्षयकृत् स्मृतः ।
 अयुतं तु सुहृत्तानामर्द्धं क्षष्टदशाधिकम् ॥
 त्रिंशद्विंशौ रहोरात्रमिति माध्यन्दिनी श्रुतिः ।
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करे ॥
 स कालः कुतपो ज्ञेयस्तत्र दत्तन्तु चाक्षयम् ।
 मध्याह्ने तु गते सूर्ये न पूर्वे नच पश्चिमे ॥
 तुल्यागसंस्थिते चैव सोऽष्टमो भाग उच्यते ।
 मध्याह्नाच्चलितो भानुः किञ्चिन्मन्दगतिर्भवेत् ॥
 स कालो रोहिणी नाम पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रोहिण्या तु न लङ्घयेत् ॥
 अकाले विधिना दत्तं न देवपितृगामि तत् ।
 अष्टवृद्धिर्भवेद्यत्र तत्राब्दमुभयात्मकम् ॥
 आह्वन्तत्र च कुर्वीत मासयो बभयोरपि ।
 पिण्डवर्ज्यं मसंक्रान्ते संक्रान्ते पिण्डसंयुतम् ॥
 षष्टिभिर्दिवसैर्मासस्त्रिंशद्विः पञ्च उच्यते ।
 संक्रान्तिरहितः पक्षस्तत्र कार्यं विपिण्डकम् ॥

सिनीवालीमतिक्रम्य यदा संक्रमते रविः ।
 युक्तसाधारणैर्मासैः स काल उत्तरोभवेत् ॥
 संक्रान्तिवर्जितः काल समलः पापसम्भवः ।
 रक्षसाभागधेयोऽसौ उत्सवादिविवर्जितः ॥
 तत्र नैमित्तिकं कार्यं आह्वं पिण्डविवर्जितम् ।
 नित्यं तु सततं कार्यं मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 अहोभिर्गणितैर्यत् स्यात् तत्कार्यं यत्र सर्वदा ।
 तिथिनक्षत्रयोगश्च जातकर्मादिकाश्च ये ॥
 नैमित्तिकाश्च दैवान्ये कार्यास्तेऽपि मलिम्लुचे ।
 तीर्थस्नानं गजच्छायां द्विसुखीं गोप्रदानवत् ॥
 मलिम्लुचेऽपि कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणन्तथा ।
 आग्रहणं ममावास्या मष्टकाग्रहसंक्रमम् ॥
 अधिमासेऽपि कार्यं स्यादिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 नित्यञ्च नित्यशः कार्यमिष्टकामांश्च वर्जयेत् ॥
 बार्धिकं पिण्डवर्जं स्यादन्यस्मिन् पिण्ड संयुतम् ।
 वृष्टिराग्रहणं आह्व मन्वाहार्यञ्च सर्वदा ॥
 कर्त्तव्यं सततं विप्रैरिष्टिकामांश्च वर्जयेत् ।
 दैवे कर्मणि संप्राप्ते तिथौ यत्रोदितो रविः ॥
 सा तिथिः सकला ज्ञेया विपरीता तु पैतृके ॥
 वृद्धिमद्विवसे कार्यं आह्वमाभ्युदिकं द्विजः ।
 क्षीणमानादने कार्यं आह्वं विद्वन् ! क्षयादिकम् ॥
 मित्वे चैव सगोत्रे च पिंढमातृसहोदरे ।
 आसनञ्चैव दातव्यं भोक्तव्या एवमेव ते ॥
 ब्राह्मणं न सगोत्रन्तु पूजयेत् पिंढकर्मणि ।

नोपतिष्ठन्ति तच्चेष्टां किन्तु स्याच्च निराशता ॥
 स्वगोत्रं भोजयेद्यस्तु पितृश्राद्धेषु वै द्विजः ।
 हृतास्तु पितरस्तेन न भुक्तस्तुपतिष्ठति ॥
 आह्वं कुर्वन् द्विजोऽज्ञानात् स्वगोत्रं यस्तु भोजयेत् ।
 स लुप्त पितृदेवः सन्नरकं प्रतिपद्यते ॥
 तस्मान्न गोत्रिणं विप्रं भोजयेद्विधिपूर्वकम् ।
 ज्ञातिमात्रो न भोज्यस्तु उच्छ्रितैस्तु द्विजोत्तमैः ॥
 दक्षिणाप्रवणो देशे शार्ङ्गकुर्ब्यात्तु पैटकम् ।
 पितृणां पावनो देशः स प्रोक्तोऽत्यतृप्तिकृत् ॥
 देशे काले च पात्रे च विधिना हविषा च यत् ।
 तिलैर्दध्नेश्च मन्त्रैश्च आह्वं स्यात् अङ्घ्र्यान्वितम् ॥
 तैजसानि तु पात्राणि ह्यर्घ्याय भोजनाय च ।
 अत्पाषाण मयान्येके अपराण्यपरेविदुः ॥
 पलाशपद्मपत्राणि अनिषिद्धानि यानि च ।
 तानि श्राद्धेषु कार्याणि पितृदेवहितानि च ॥
 वृद्धिश्राद्धेषु मन्यन्ते ऋणमयानि तु केन च ।
 शौनकस्य मतं ह्येतत् वृथाकार्यन्तु मृण्मयम् ॥
 एकद्रव्याणि कार्याणि पात्राणि भोजनार्थयोः ।
 त्रीणि पैटककार्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
 एकस्य वैश्वदेवानि पैटकाण्येकवस्तुनः ।
 हूतिवा तानि कार्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
 वटाश्वत्थार्कपत्रेषु न भुञ्जीत कदाचन ।
 न जातिकुसुमैर्विद्वान् विल्व पत्रैश्च नार्चयेत् ॥
 सुरभीनागकर्णार्द्यैः करवीरैश्च नारकैः ।

बिल्वपत्रै रर्चयेद्विद्वन् पिष्टश्राद्धेषु गर्हितैः ॥
 तद्भुञ्जानैः कुतः श्राद्धं निराशैः पिष्टभिर्गतैः ।
 सर्वाण्यपि च पुष्पाणि निषिद्धान्यपराणि तु ॥
 वर्जयेत् पिष्टश्राद्धेषु केतकीकुसुमानि च ।
 गोरन्भाभङ्गराजाद्यै र्भक्षिकाकुजकैरपि ॥
 समर्चयेत् द्विजान् श्राद्धे हव्यकव्योदिते द्विजः ।
 न दद्याद्भुगुलं श्राद्धे द्विजानां पिष्टदैवते ॥
 धूपाभावे तु कर्तव्यं घृतधूपं द्विजोत्तमः ।
 कुङ्कुमाद्यं चन्दनञ्च देयं गन्धविमिश्रितम् ॥
 ऊर्ध्वञ्च तिलकं कुर्यान्न कुर्याच्च त्रिपुण्ड्रकम् ।
 ऊर्ध्वञ्च तिलकं कुर्याद्देवे पितृ च कर्मणि ॥
 निराशाः पितरो यान्ति यस्तु कुर्यात् त्रिपुण्ड्रकम् ।
 पवित्रं यदि वा दर्भं करे कृत्वा द्विजान्नरः ॥
 समालभेत् द्विजानञ्च स्नान् श्राद्धं मसुरं भवेत् ।
 गन्धाश्च विविधा देयाः कर्पूरागुरुमिश्रिताः ॥
 शक्त्या वस्त्राणि देयानि तदभावे च निष्कृत्यम् ।
 दीपञ्च सर्पिषा देयं स्तिलतैलैश्च वा पुनः ॥
 न काष्ठतैलैरन्यैस्तु कदाचित् सार्धपावसैः ।
 देशधर्मं समाहृत्य वंशधर्मं तथापरे ॥
 स्मरयः श्राद्धमिच्छन्ति पार्वणञ्च क्षयान्यपि ।
 स्त्रीणामपि पृथक् श्राद्धं न मन्यन्ते स्वधर्मतः ॥
 मातामहस्वगोत्रेण मातुस्ते तु सपिण्डताम् ।
 मातामह्यसहेच्छन्ति मातुस्तेऽपि सपिण्डताम् ॥
 स्त्रीणां स्त्रीगोत्रसम्बन्धात् पुंगोत्रेण नृणां यतः ।

सपिण्डीकरणं काले आह्वयसुपस्थितम् ॥
 देवाद्यं प्रथमं कुर्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 देवाद्यं पार्वणं प्रोक्तं प्रेतआह्व मथापरम् ॥
 एकतश्च ततः पश्चात् कृत्वा विप्रांश्च भोजयेत् ।
 पितृणां मर्घ्यपात्राणि प्रेतपात्र मथापरम् ॥
 प्रेतपात्रन्तु तत् कृत्वा पितृपात्रेषु योजयेत् ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पूर्ववच्छेष माचरेत् ॥
 सपिण्डीकरणं यस्य कृतं न स्याद्द्विजन्मनः ।
 आदेयं तस्य देयं स्यात् पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥
 सपिण्डीकरणञ्चैतत् स्त्रियाश्चैव क्षयाङ्गिकम् ।
 एकादशाङ्गिकं कृत्वा योहि मासि च मांसिके ॥
 वर्षे वर्षे च कर्तव्यं ऋतेऽहनिच तत् पुनः ।
 नापुत्तस्य सपिण्डत्वं केचिदिच्छन्ति तद्विदः ॥
 विशेषतोऽनपत्यस्य सत्यप्यत्राधिकारिणी ।
 विद्यमानः पिता यस्य स चेद्यदि विपद्यते ॥
 तदन्तरा सपिण्डत्वं वदन्ति आह्ववादिनः ।
 आभ्युदयिकसम्यक्तौ अर्चा प्रागेव कारयेत् ॥
 कुर्यात् परिजनेनैतत् स्वयं वापि द्विजोत्तमः ॥
 संन्यसन् सर्वकर्माणि तत् आदाय च तद्दिने ।
 अग्निदाप्यदिनञ्चैके केचिन्मृतदिनं विदुः ॥
 विदेशस्ते श्रुताहसु शुक्रेवासि तु द्वादशी ।
 संग्रामे संस्थितानाञ्च प्रेतपक्षे शशिक्षये ॥
 अग्निसर्पादि ऋत्यूनां षण्मासोपरि सत्क्रिया ।
 तेषां पार्वण मेवात्तं क्षयाहेऽपि च सत्तमैः ॥

चन्द्रक्षया नाशक संयुगेषु यः प्रेतपक्षे षटवत्सदण्डः ।
सपिण्डतानन्तर माब्दिकानां भवन्ति तेषां मिह पार्वणानि ॥

क्षयाङ्गिकादि कार्याणि ब्रूयुर्धर्मविदो जनाः ।

अब्दादूर्ध्वश्चरन्त्येके कृत्वा च वैष्णवीं बलीम् ॥

विष्णुर्चनं विना नार्वाक् प्रदत्तमुपतिष्ठति ।

विद्युता वृक्षपातेन अश्वेन महिषेण वा ॥

इत्यादिकेन षट्यः स्यात् यत्र त्रिथौ च तत्र च ।

तन्निमित्तस्य दृष्ट्यर्थं मासि मासि क्षयाङ्गिकम् ॥

कर्त्तव्यमवधौ यावत्ततः कुर्वीत सत्क्रियाम् ।

अनाशक षटानाञ्च क्षयाहेऽपि च पार्वणम् ।

मन्यासवद्धि मन्यन्ते केचिद्विदु रवैदिकम् ॥

एकोद्दिष्ट मदैवं स्यादेकार्थकपवित्रकम् ।

आवाहनार्गो करणं हीनं तदपसव्यवत् ॥

पूर्वोत्तर भवे देशे आह्वं स्यान्मातृ पूर्वकम् ।

शतपीतादिपिष्टेन चर्चिते भूतले च तत् ॥

उद्दिष्टक्रतुकालस्य तत् प्रागेव विधीयते ।

आभ्युदयिक दैवानि पूर्वाह्णे स्मृ रिति स्मृतिः ॥

तिलाक्षतोदकै र्युक्ताः न्यासनादिप्रदक्षिणम् ।

परि हृत्यादि घृष्टेन कृत्वा च शान्तिपूर्वकम् ॥

व्रीहयो यवगोधूमाः क्षयताश्चाक्षताः स्मृताः ।

अक्षतामलकैः पिण्डान् दधिकर्कन्धु मिश्रितैः ॥

नान्दीमुखेभ्यो देवेभ्योः प्रदक्षिण कुशासनम् ।

पितृभ्यस्तन्मुखेभ्यश्च प्रदक्षिण मिति स्मृतिः ॥

कर्कन्धुभि र्यवैः पुष्पैः शमीपत्रै स्तिलैस्तथा ।

तेभ्योऽर्घ्यः प्रदातव्यः पितृभ्यो देवतैः सह ।
 मातामहानामप्येवं षड् दैवत्यं श्रियेद् द्विजः ॥
 भाङ्गल्यपूर्वकं सर्वं गन्धाद्यपि च धारयेत् ।
 तृप्तिस्तत् पितृमातृणां धूपो देयश्च गुग्गुलः ॥
 घृताभिषार धूपो वा यथा स्यात् परिपूर्णता ।
 दीपाश्च बहवो देयाः विप्रं प्रति घृतेन च ॥
 तैलेन केन ये वापि नवनीतेन चैव हि ।
 मालत्या शत पत्रावा मल्लिका कुन्दयो रपि ।
 केतक्या पाटलायावा देया आङ्गे न लोहिताः ॥
 वासांसि च यथाशक्त्या दद्यान्तेभ्योऽथ निःक्रयम् ।
 परिपूर्णं तथा तत्स्थान्तयाकार्यं भवेदिति ॥
 सुवेष भूषणैः सूत्रसालङ्कारैः स्नयान्तरैः ।
 कुङ्कुमाद्यनुलिप्ताङ्गैर्भाष्यन्तु ब्राह्मणैः सह ॥
 स्त्रियोऽपितु तथा भूता गीतवृत्यादिहर्षिताः ।
 दुन्दुभीनादहृष्टाङ्गा मङ्गलध्वनिकारिकाः ॥
 सोमसदोऽग्निस्वात्ताश्च तथा बर्हिषदोऽपि च ।
 सोमपाश्च तथा विद्धंस्तथैव च हविर्भुजः ॥
 आज्यपाश्च तथा वत्स तथा परे सुकालिनः ।
 एते चान्ये च पितरः पूज्या सर्वे द्विजाग्रजैः ॥
 वसवश्च तथा रुद्रा स्तथैवादितिसूनवः ।
 देवता अपि यज्ञेषु स्वायम्भुवाहि कीर्तिताः ॥
 एते च पितरो दिव्या स्तथा वैवस्वतादयः ।
 ये तत्पौत्राः प्रपौत्राश्च असंख्याः पितरः स्मृताः ॥
 एते आङ्गेषु सन्तर्प्या सु निचाद्यैर्द्विजातिभिः ।

सन्तर्पिता इमे सर्वान् प्रीणयन्ति वृणां पितृन् ॥
 प्राक् सङ्केतिताम्बुजान् स्नातान् काले समागतान् ।
 दत्त्वाध्यान् कृतवत् शौचान् आचान्तानुपवेशयेत् ॥
 ये स्पृशन्त्यतस्त न्येऽङ्गि चाचमन्ति पिवन्ति च ।
 तेषान्न जायते शुद्धिराचमन्त्यसृजाहि ते ।
 सर्वाणि स्वानि कार्याणि कार्यच्छिद्राणि चात्मनः ॥
 तैराचान्तैर्भवेच्छुद्धिरशुचिस्त्वन्यथा भवेत् ।
 व्याहृत्य वैष्णवान् मन्त्रान् स्मृत्वा च सर्वमातरम् ॥
 शान्तस्वान्तौ द्विजान् पृष्टे करिष्ये आह्वमित्यथ ।
 करवे करवाणीति पृष्ट्वा ब्रूयुर्द्विजाक्षतः ॥
 अनुज्ञायै वचो ह्येतत् कुरुष्व यत् कृतं कुरु ।
 ततो दर्भासनं कृत्वा देवेभ्यः समयं पुनः ॥
 दक्षिणं जानुमन्वास्य दक्षिणञ्च तथासनम् ।
 पात्रद्वयमतोऽध्याथं तैजसञ्चैकवस्तुजम् ॥
 शासनं सपवित्रं तत् समभ्यर्च्य विधानतः ।
 प्राङ्मुखोऽमरतीर्थेषु शन्नोदेव्योदकं क्षयेत् ॥
 यवोऽसीति यवांस्तत्र तृष्णीं पुष्पाणि चन्दनम् ।

यवोऽसि पुण्यमिति संश्रितोऽसि

समस्तथान्यप्रभुरस्यसुत ।

मरुन्मनुष्यपितृगणस्य तृप्तै

क्षितावतीर्णोऽसि हितोऽसि पुंसाम् ॥

उत्पादपूर्वकमिमानवृतेन वेधा

भूयः प्रसन्नमनसा तदुपासितः सन् ।

चिक्षेप तान् सलिलनाथ प्रसिच्यताहि-

तेनाम्बता वरुण दैवतका बभूवुः ॥

अनीयमान्विधिरिमान्वरुणस्य लोकान्

अन्नप्रभून्भूवि यवान् वसुलोक तप्तैः ।

तत्पिष्ट पक्वहविषा पिष्ट देवतानाम्

तप्ता वसन्ति दिवि दानवरास्तएव ॥

ततः सव्यं करं न्यस्त्वा विप्रो दक्षिणजानुभिः ।

देवानावाहयिष्येव मिति वाच सुदीरयेत् ॥

आवाहये त्यनुज्ञा च विश्वे देवाः स आगतः ।

विश्वे देवा शृणुतेममिति मन्त्रद्वयं पठेत् ।

सोमेन सह राज्ञेति केचित्पठन्त्यदोऽपि च ॥

व्याहृत्य मन्त्रमावाह्य हस्ते दत्त्वा पवित्रकम् ॥

अर्चयेन्तं द्विजं पुष्पैः दद्यादर्घ्यं करे पुनः ।

विश्वेभ्य स्त्र्येभ्य देवेभ्यस्तुभ्य मर्घ्यं प्रदीयते ॥

या दिव्या इति मन्त्रेण पाणौ विप्रस्य तं क्षिपेत् ।

अपसव्य मतः कृत्वा निर्वर्त्य वैश्वद्रैवकम् ॥

आपो भूमिगताः केचिदादित्येत्यभिमन्त्र्य च ।

पुनस्ताभिकयाभ्याञ्च कुर्वन्ति सुखमार्जनम् ॥

उदकं गन्धधूपांश्च वासांसि चन्दनं खजः ।

दत्त्वा आपः च सोडूता दद्यात् पिष्ट कुशासनम् ।

सोदकान् द्विगुणीभूतान् सतिलान् सकुशानपि ॥

गोकर्णमाटकान् साग्रान् प्रदद्याद्वासपाश्वतः ।

चतुर्थ्यन्तं सगोत्रञ्च पिष्टनाम च शर्मवत् ॥

उच्चार्य परयोस्तद्वदिदं तुभ्यं कुशासनम् ।

पितृर्घ्यं मर्घ्यं पात्राणि संपूज्य दक्षिणामुखः ॥
 तिलोऽसीत्येतदुच्चार्य यवस्थाने तिलान् क्षिपेत् ।
 भूलग्नः सव्यजानुः सन्पितृतीर्थे नचात्वरः ।
 पितृध्यानमनाः कुर्यात् पितृकार्यमशेषतः ॥
 आवाहयिष्ये पित्रादीन् अनुज्ञावाहयेति च ।
 उगन्ताः स्वेति उदीर्य यथायन्तु न इत्यपि ॥
 अन्येत्वपहता असुरा इत्यादि च पठन्ति हि ।
 अन्यविघ्नव्यपोहार्थं वक्तव्य मिति केचन ॥
 प्राग्व द्विप्राचनं कार्यं प्राग्वर्घ्यप्रसेवनम् ।
 प्राग्वक्षन्तं समुच्चार्य प्राग्वच्च सुखमार्जनम् ॥

एते तिलास्तु विधिना शशिलोक्तस्तु
 प्राहुत्य भोजनं हिते न शुभाय धन्यः ।
 क्षिप्त्वा मलानि पुरुषस्यच तर्पणाद्यै
 र्यं भ्रन्ति तेषु भुवि सत्सु कुतो भयं स्यात् ॥
 तिलोऽसि चन्द्रामृतदैवतोऽसि
 हितोऽस्यशेषे पितृ देवतानाम् ।
 कर्तापि तृप्तिं परमां पितृणा
 मुक्तोऽसिते न भवता विधिसम्भवोऽसि ॥

अर्घ्यपात्राणि सर्वाणि कृत्वा तान् पाद्यपात्रके ।
 पितृभ्यः स्थानं मसीतिन्युज्जं कुर्यादधश्च तत् ॥
 यस्तूद्धरेदविज्ञाना दर्घ्यपात्रन्तु पैतृकम् ।
 तद्वि आह मभोज्यं स्यात् कृत्यैः पितृगणैर्गतेः ॥
 आश्रित्य प्रथमं पात्रं तिष्ठन्ति पितरो वृणाम् ।
 आह्वे तस्मान्न त द्विद्वानुद्धरेत् प्रथमं सुधीः ।

वाचयेत् परिपूर्णन्तु वासोदत्त्वा विधानतः ।
 अस्वे तु परिपूर्णन्तु ब्रूयुरेते द्विजातयः ॥
 ससर्पिः पात्र मादाय सपिधानं विधानतः ।
 नत्वा सर्वान् द्विजान् पृच्छेत्करिष्येऽग्नाविति द्विजः ॥
 कुरुष्वेति त्वनुज्ञाता जुहोत्यग्नीं ततः पुनः ।
 भोजने पितृविप्राणां मित्रमन्त्रं मुदीरयेत् ॥
 अग्निशब्दं चतुर्थैकवचनान्तं समुच्चरेत् ।
 कव्यवाहनशब्दं च सोमं पितृमदित्यपि ॥
 पङ्क्तिमूर्द्धान् मेवात्र पृच्छेदितिह केचन ।
 पितृभ्रातृप्रदानत्वात् सान्नस्त्वे नाथवा पुनः ॥
 तृतीयां मनसा दद्यात् यमाय त्वेतवा पुनः ।
 तुष्णीं यत्र तु होमादौ प्रजापतिसु तत्रतु ॥
 अहं वाक् तस्मिन् वाक् सम्वादो भून्मनोगिरीः ।
 अहथ्यवाद्यते वाणी अमुष्याग्नेः प्रजापतेः ॥
 अग्नावाहुतयः प्रोक्तास्त्रिस्तैरेव मनीषिभिः ।
 अग्निवहिप्रपात्रेषु पश्चात्तज्जु ऊयाद् द्विजः ॥
 अग्नौकरणं शेषन्तु पितृपात्रेषु दापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणां तु दद्याद् वैश्वदेविके ॥
 यश्चाग्नौकरणं दद्यात् पितृविप्रकरेषु च ।
 तेनोच्छेषितं मेतत् स्यात्समाप्तिस्तावतैव तु ॥
 पितरः कथ्यवक्त्राश्च बर्हिवक्त्राश्च देवताः ।
 अतः पाणौ न तद्देयं देयं पात्रे कुशान्विते ।
 वैश्वदेविकविप्राणां पात्रे वा यदिवा करे ॥
 अनग्निकं तु तद् दद्यात् प्रथमं वैश्व देविके ।

ऊतशेषमशेषाणां पात्रे दद्याद् द्विजोत्तमः ।
 पृच्छेत्सर्वांश्च यत् कृत्यं सामान्येन द्विजोत्तमान् ॥
 दत्त्वान्ये करणञ्चान्यं विप्राणां तृप्तिस्तद्विविः ।
 परिवेश्य भिति ब्रूयुस्ततोविधिरनन्तरः ॥
 प्रागग्नौ करणं दद्यात् अन्यत्तदत्त्वा च तृप्तिस्तत् ।
 एकीकृतं तु भुञ्जानाः प्रीणयन्तु वृणां पितॄन् ॥
 परिवेश्य हविः सर्वं तदर्धं यच्च वै स्मृतम् ।
 अभिमन्त्र्य मतः पात्रमपोशनप्रदानवत् ॥
 अन्नपूर्णस्य पात्रस्य कर्त्तव्यं मभिमन्त्रणम् ।
 आपो दत्त्वा तु संकल्पमेष आहुविधिवरः ॥
 वर्जितानि न देयानि पितृप्रीतिं विजानतः ।
 हविष्याणि प्रदेयानि वक्ष्यमाणानि वर्जयेत् ॥
 निष्पावा राजमाषाश्च कुलत्थ कोरदूषकान् ।
 मसूर सितपाकञ्च पुष्पकं शाणमर्कटाः ॥
 आढकास्तिलसिद्धार्थाः वस्त्रान्निस्वधनान्यके ।
 पिण्याकं परिदग्धा च मथितञ्च विवर्जयेत् ॥
 नापि नीरस निर्गन्धं करञ्जं सर्वशक्तुकम् ।
 अप्रीक्षितं च यत्किञ्चित् पर्युषितञ्च वर्जयेत् ॥
 लोहितान् वृक्षनिर्यासान् प्रत्यक्ष लवणानि च ।
 कृताः कृष्णतिला वर्णाः सर्वाः पालाण्डु जातयः ॥
 कृष्णजीरकबंश्यायास्तृणानि च विवर्जयेत् ।
 कुम्भिकेषु कपालाङ्गाः कटफलं तण्डुलीयकम् ॥
 नीलकाच समच्छत्ता शोभाञ्जन कुसुम्भिकाः ।
 कीविदार करञ्जौ च सुसुखामूलकं तथा ॥

कृष्णारुणं गौरवृन्ताकं वृहत्याश्च फलानि च ।

करीरफलपुष्पाणि विडङ्गमरिचानि च ।

जम्बारिका सुजम्बीरा सुकवी वीजपुरिकाः ॥

तुम्बालावूनि पिप्पल्यः पटीलं पिण्डमूलकम् ।

मसूराञ्जनपुष्पं च आङ्गे दत्त्वा पतत्यधः ॥

विषच्छङ्खतं मांसं मन्यञ्च चिरसंस्थितम् ।

नित्यआङ्गेऽपि वर्त्यं स्याद्विट्पराहचकोरयोः ।

स्वायम्भुवादिभिः सर्वैर्मुनिभिर्धर्मदर्शिभिः ।

निषिद्धानि न देयानि पितृणां महितानि च ॥

एकेन किञ्चिदपरेण किञ्चित् किञ्चिच्च किञ्चित्परमसु सद्भिः ।

आङ्गे निषिद्धं ह्यशनादि विदन् ! सर्वं पितृणां नतु किञ्च देयम् ॥

सौवीरनिङ्कूलवणादिभिः सुपाकस्य शुद्धिर्भवतीह यसु ।

तद्बीजपूरान्मरिचादियोगात् सिद्धं प्रदेयं नतु दुष्यतीह ॥

आहन्तु यस्य द्विजदीयमानं पित्रादिकस्येह भवेन्ननुष्यैः ।

यदि श्रुतस्येह मनस्यभीष्टमासीत् पुरा यस्य तदेव देयम् ॥

दातुसु यस्मिन् मनसोऽभिलाषः अद्या भवेत्तत्र तु दीयमाने ।

आङ्गेऽपि देयं विधिवत्तदेव तदक्षयञ्चेति इतिप्रवादः ॥

अनीतमन्मोनिधिवत्कथञ्चित् त्वत्पाणिदत्तं भवतीह विदन् । ।

हेमाब्मुनिक्षेपहरिस्मृताभ्या मच्छिद्रतामिति पराशरोक्तिः ॥

दक्षीरसारैः क्षयवण्डयोगात् शाखाभिधेयं भवतीह विदन् ! ।

प्राण्यङ्गधूपान् मरिचादियोगात् पाकस्य शुद्धिं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥

ग्रीहयो यवगोधुमा सुह्ना माषास्तिला स्तथा ।

नीवारश्यायकाद्यन्त मक्कष्टसम्भवानि च ॥

शर्करागुडखण्डानि संशुद्धा क्षौद्रमेव च ।

पितृभ्रातृ हविर्मुख्यं यद्वा तद्वास्य लोभतः ॥

यद्देहिना मत्त शरीरपुष्पैर्धाता ससर्जाशननाम किञ्चित् ।

तत्सर्वधान्यान्यमितं ह्यवादि तेषां सुनीन्द्रेण पराशरेण ॥

श्यामाशराधादिककङ्कुजावि र्यात्किञ्चदस्मिन् सुखसाररूपम् ।

अरण्यजं वा कृषिसम्भवं वा सस्यन्तदुक्तं ह्यशनेषु विद्वन् ! ॥

काण्डाङ्गवं यत्त्वशनेषु किञ्चित्पङ्केज्ज्वं वा स्थलसम्भवं वा ।

यत्तुच्छमारं वज्रराजमस्मिन् सर्वाणि धान्यानि च शूकवन्ति ॥

यत्सर्वसारं सतुदन्तु भक्ष्यं निःशूकसूतान्वितमत्र किञ्चित् ।

आप्यायनं देहभृता तु सद्यः सत्प्रोक्तमन्नं ह्यशनेन सदिः ॥

प्रतिश्रुतञ्च भुक्तञ्च कटु तिक्तञ्च यत्तथा ।

केचिद्रूचुरदेयानि ह्यश्वत्थप्रतिरोपिताः ॥

तुण्डीकरान्यलावूनि लिङ्गाख्यानि तु यानि तु ।

नित्यं श्राद्धेऽप्यदेयं स्यादाह सत्यवतीपतिः ॥

सोष्कारया वै गायत्र्या दशावर्तितया जलम् ।

पूतन्तु तेन तत्प्रोक्तं सर्वमन्नविशुद्धये ॥

शुद्धवत्योऽथ कृष्णाण्डः पावमान्यसारत्समाः ।

पूतेन वारिण्यैताभि रन्नशोधनमुत्तमम् ॥

तद्विष्णोरिति मन्त्रेण गायत्र्या च प्रदत्तवान् ।

प्रोक्षयेदशनं सर्वम् शूद्रदृष्ट्यादिशुद्धये ॥

परिवेषयेत्समं सर्वं न कार्यं पाङ्गभेदनम् ।

पाङ्गभेदी हृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥

आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मपातकाः ।

यद्येकपङ्क्त्यां विषमं ददाति स्नेहाद्भयाद्वा यदिवार्थलोभात् ।

वेदैश्च दृष्टं ऋषिभिश्च गीतं तद्ब्रह्महत्यां सुनयो वदन्ति ॥

देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च वक्त्रिमभ्यागतां स्तथा ।
 अभ्यर्च्य तु न भुञ्जानो वृथापाक इति स्मृतः ॥
 एतद्वै ब्राह्मणस्यास्य जुहोमि चाहनेऽमृतम् ।
 इदं विष्णुरिति ह्येतन्मन्त्रमुच्चार्य चापरे ॥
 द्विजाङ्गुष्ठं च तत्तान्त्रे निवेशयन्ति तद्विदः ।
 जह्वा व्याहृतिभिर्गायत्रीमधुमतीरिति ॥
 सङ्कल्पान्न मपोशनं ब्रूयाच्च मधुमध्विति ।
 आपोशनं प्रदेयान्नं न तत्सङ्कल्पयेद्द्विजः ॥
 सङ्कल्पा नरके याति निराशैः पितॄर्भर्गतेः ।
 आपोशनो देवपत्नीः पाण्यो तिष्ठति यो द्विजः ॥
 सङ्कल्पं कुरुतेऽज्ञानात् स्युस्तेन पितरो हताः ।
 जह्वाथ वैष्णवान् मन्त्रान् विप्रान् ब्रूयाद्यथासुखम् ॥
 भुञ्जीरन्वाक्यतास्ते तु पितृदेवहितैषिणः ।
 अत्युष्णमशनं कार्थ्यं वचोवाच्यं पितृष्वदः ॥
 शूद्रश्च शूकरध्वाङ्गकुक्कुटानपलापयेत् ।
 भुञ्जते ब्राह्मणा यावत्तावत् पुण्यं जपेज्जलम् ॥
 पावमान्यानुवाक्यानि पितृस्तूतानि चैव हि ।
 ततस्तृप्तान् द्विजान् पृच्छेत्तृप्ताः सन्त्वनुशासनम् ॥
 तृप्ताः स्मेति द्विजा ब्रूयुस्तदन्नं विकिरेद्भुवि ।
 सकृत् सकृत्पयो दत्त्वा शेषमन्नं निवेदयेत् ॥
 यथाज्ञानं तथा कृत्वा पिण्डांस्तदनु निर्वपेत् ।
 यद्यद्भुक्तं द्विजैरन्नं तत्तदादाय विचारः ॥
 स्थालीपाकतिलोपितं दक्षिणाभिसुखस्ततः ।
 अवनिज्यतिलान् दर्भान् पिण्डार्थं भवनीतले ॥

तस्मिंश्च निर्वपेत्पिण्डान् गौतमात्मकपूर्वकान् ।
 यदेकलोकं पितृलोकमायुः प्राप्तास्तथैवं नरकं नरा ये ॥
 अग्नौ ज्ञतेन द्विजभोजनेन तृप्यन्ति पिण्डे भुवि ते प्रदत्तैः ।
 यदन्नं लेपरूपन्तु क्रमात्तेषु च निक्षिपेत् ।
 प्रक्षाल्य सलिलं वारि अग्नेर्जनयत् पुनः ॥
 निवृत्तानर्चयेत्पिण्डान् पुष्पगन्धानुलेपनैः ।
 दीपवासप्रदानेन पितॄन्र्च्य समाहितः ॥
 वासो वस्त्रदशां दद्याद्विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 केचिदृत्त्वाविकं लोम केचिन्मृतं न तत्त्विति ॥
 पञ्चाशद्वार्षिको यस्तु दद्यात्लोम स्वमंशुकम् ।
 तदवश्यं प्रदेयं स्याद्विधिसम्पूर्णात्कृते ॥
 पवित्रं यदि वा दर्भं करात्ततोविनिक्षिपेत् ।

प्रक्षाल्य हस्तावाचस्य प्रोक्षणादिकमाचरेत् ॥
 निर्वपन्त्यपरे पिण्डान् प्रागेव द्विजभोजनात् ।
 खादयेयुः शकुन्तेस्तान् पितॄणां तृप्ततत्पराः ॥
 मातामहानामप्येवं विप्रानाचामयेदथ ।
 वाक्यातीतद्विजान् स्वस्ति दद्याच्चैवाचतोदकम् ॥
 दक्षिणा हेम देवानां पितॄणां रजतं तथा ।
 शक्त्या दत्त्वा स्वधाकारं व्याहरेत् आङ्गकद्विजः ॥
 तिष्ठन् पिण्डान्तिके ब्रूयाद्वाचयिष्ये स्वधामिति ।
 वाच्यतामिति विप्रोक्तिः प्रवदेद्गौतमपूर्वकम् ॥
 स्वधोच्यतामिति ब्रूयादस्तु स्वधेति तद्वचः ।
 ऊर्जं वहन्ति उच्चाव्यं जलं पिण्डेषु सेचयेत् ॥
 याः काञ्चिद्देवताः आहुः विश्वशब्देन जल्पिताः ।

ग्रीयता मितिच ब्रूयात् विप्रैरुक्तमिदं जपेत् ।
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेवच ॥
 अद्वा च नो मा व्यगमद् बद्धदेयञ्च नोऽस्त्विति ।
 न्यजपिण्डार्घ्यपात्राणि कृत्वात्तानानि संश्रवान् ॥
 क्षिप्त्वा पिण्डेष्वतो विगान् पितृपूर्वं विसर्जयेत् ।
 वाजे वाजे इति ह्युक्त्वा आमावाजस्य तान् वहिः ॥
 ब्रूयात्प्रदक्षिणीकृत्य तथा क्षमध्वमित्यपि ।
 पिण्डानां मध्यमं पिण्डं पितृन्ध्यायं समाहितः ॥
 प्राशयेत् पुत्रकाम्या तु भार्या तच्छादयत्युत ।
 स्नुषा वार्षि सगोत्रा वा पुत्रकामा द्विजाश्चया ।
 आधत्त पितरो गर्भं व्याहरेयुर्द्विजातयः ॥
 महारोगगृहीतोवा तद्भोगोपशमाय च ।
 अतु मे पितरो रोगमित्युक्त्वा प्राशयेद्वितम् ॥
 अन्यान्पुंसु ऊनाशे वा क्षिपेद्दद्याद्द्विजाय वा ।
 अजाय वा प्रदद्यात्त पञ्चद्विप्रविसर्जनम् ॥
 उद्वाहं पितृकादेके पाकान्मातामहाय तु ।
 एकेनैव हि गच्छन्ति भिन्नगोत्रा स्त्रिया द्विजाः ॥
 अद्वैवेऽक्षयस्थाने तु वक्तव्यमुपतिष्ठताम् ।
 अभिरम्यतां स्वधास्थाने विप्रोक्तिरभिरताः स्त्रिय ह ॥
 ऊर्ध्वन्तु प्रोष्ठपद्यास्तु प्रतिपादादिकाश्च याः ।
 पुण्यास्तास्तिथयः सर्वाः दशापि सह पञ्चभिः ॥
 तेषाञ्चतुर्दशी प्रोक्ता शास्त्रे णापहता नराः ।
 पितृभ्यश्च तयोदश्यां गयाश्चाद्वाधिकं फलम् ॥
 न तत्र पातयेत्पिण्डान् सन्तानेभ्यः कदाचन ।

पिण्डदानेन कवयो वंशक्षयं वदन्ति हि ॥
 सन्तानेषु स्वयोदश्यां न पिण्डान् पातयेन्नरः ।
 पातयेन्न मतीच्छ प्राह सत्यवतीपतिः ॥
 मघायुक्तत्रयोदश्यां पिण्डनिर्वपणं द्विजः ।
 ससन्तानो नैव कुर्ष्यादित्यन्ये कवयो विदुः ॥

यः संक्रमे भानुदिने च कुर्ष्यात्
 विशेषणं पारणकं द्विजन्मा ।
 पिण्डप्रदानं पितृभेच तद्वत्
 ज्येष्ठे प्रपद्ये : सुतोऽमुजोवा ॥

पुत्रदा पञ्चमी कर्तुस्तथैवैकादशी तिथिः ।
 सर्वकामा त्वभावास्या पञ्चम्यर्थं शुभा स्मृता ॥
 अन्नक्षीरमृतं क्षौद्रमैक्षवङ्गावशाकवत् ।
 एतैस्तु तर्पितैर्विप्रैस्तर्पिताः पितरो वृणाम् ॥
 देशः पर्वच कालश्च हविःपात्रे च शक्ततः ।
 पितृदैविकचित्तत्वं योगश्चेत् पितृभादिभिः ॥
 शौचञ्च पात्रशुद्धाच्च आहुञ्च परमा यदि ।
 अन्नन्तत्तृप्तिक्वच्छाद्धे एतत् खलु नचामिषे ॥
 यस्तु प्राणिबधं कृत्वा मांसेन तर्पयेत् पितॄन् ।
 सोऽविद्वांश्चन्दनं दग्ध्वा कुर्ष्यादङ्गारविक्रयम् ॥
 क्षिप्त्वा कूपे तथा किञ्चिद्भाल आदातुमिच्छति ।
 पतत्यज्ञानतः सोऽपि मांसेन आद्वक्तृत्तथा ॥
 सर्वथान्नं तथा न स्यात्तदैवामिषमाश्रयेत् ।
 ब्राह्मणश्च स्वयं नाद्यात्ततः श्वादिहतं यदि ॥
 अथान्यत्पापमृत्यूनां शुद्ध्यर्थं आहुमुच्यते ।

कृतेन तेन येषान्तु प्रदत्तमुपतिष्ठति ॥
 दन्तिशृङ्गिगरव्याल निरग्निबन्धनैस्तथा ।
 विद्युन्निर्घातवृक्षैश्च विप्रैश्च स्वात्मना हताः ॥
 प्राणसञ्जातकीटाश्च श्लेच्छैश्चैव हतास्तथा ।
 पापमृत्यव एवैते शुभगत्यर्थमुच्यते ।
 नारायणवलिः कार्यो विधानन्तस्य उच्यते ।
 ऊर्ध्वं षण्मासतः कुर्याद्देक ऊर्ध्वं तु वत्सरात् ॥
 तेषां चैव व्यपोहार्यं कार्यो नारायणो वलिः ।
 धौतवासाः शुचिः स्नात एकादश्यामुपोषितः ॥
 शुक्लाक्षेतु संपूज्यो विष्णुमीशं यमन्तथा ।
 नदीतीरं शुचिर्गत्वा प्रदद्याद्दण्डं पिण्डकान् ॥
 क्षेद्राज्यतिलसयुक्तान् हविषा दक्षिणामुखः ।
 अभ्यर्च्य पुष्पधूपाद्यैः पुन्नामगोत्रपूर्वकान् ॥
 विष्णुध्यानमनाः कुर्यात् ततः स्नानाभ्यसि क्षिपेत् ।
 निमन्त्रयेत् विप्रांश्च पञ्च सप्ताथ वा नव ॥
 द्वादश्यां कुतपे स्नातान्धौतवस्त्रान् सीमागतान् ।
 हर्याराधनकृद्भक्त्या प्रक्षालिताङ्घ्रिशुग्मकान् ॥
 दक्षिणःप्रवणे देशे शुचिस्तानुपवेशयेत् ।
 दैवे हौ तु तयः पितृन् प्राङ्मुखोदङ्मुखान् द्विजान् ॥
 आसनावाहनार्थञ्च कुर्यात् पार्वणवद्द्विजः ।
 भोजयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च क्षौद्रैश्चवाज्यपायसैः ॥
 तृप्तान् कृत्वा ततो विप्रान् तृप्तिङ्गच्छेद्यथाविधि ।
 भोज्येन तिलमिश्रेण हविष्येन च तान् पुनः ॥
 पञ्च पिण्डान् प्रदद्याद्द्वै देवरूपमनुस्मरन् ।

विष्णुं ब्रह्माशिवेभ्यश्च त्रीन् पिण्डांश्च यथाक्रमम् ॥
 यनाय सानुगायाथ चतुर्थं पिण्डमुत्सृजेत् ।
 मृतं सन्निवृत्त्य मनसा गोत्रनामकपूर्वकम् ॥
 विष्णुं स्मृत्वा क्षिपेत् पिण्डं पञ्चमञ्च ततः पुनः ।
 दक्षिणाभिमुखश्चैव निर्वप्य पञ्च पिण्डकान् ॥
 आचम्य ब्राह्मणान् पश्चात् प्रोक्षणादिकमारभेत् ।
 हिरण्येन च वासोभिर्गौभिर्भूम्या च तान् द्विजान् ॥
 प्रणम्य शिरसा पञ्चाद्विन्येन प्रसादयेत् ।
 तिलोदकं करे दत्त्वा प्रेतं संस्मृत्य चेतसि ॥
 गोत्रपूर्वं क्षिपेत्पाणौ विष्णुं बुद्ध्या निवेद्य च ।
 वह्निर्गत्वा तिलान्मस्तु तस्माद्दद्यात्समाहितः ॥
 मित्रभृत्यैर्निजैः सार्धं पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ।
 एवं विष्णुमने स्थित्वा यो दद्यात्पापमृत्यवे ॥
 समुद्धरन्ति तं प्रेतं पराशरवचो यथा ।
 सर्वेषां पापमृत्यूनां कार्यो नारायणो वलिः ॥
 तस्मादूर्ध्वं च तेभ्योऽहं प्रदत्तमुपतिष्ठते ।
 एवं आहुः समस्तान्यः सन्तर्पयति वै पितॄन् ॥
 दद्यात्सानुत्तमांस्तस्य पितरस्तर्पिताः परान् ।
 विद्यातपोमुखान् पुत्रान् पूज्यत्वमथ योषितः ॥
 सौभाग्यैश्चर्यते जश्च बलं श्रेष्ठमरोगताम् ।
 यशःशुचित्वकुप्यानि सिद्धिश्चैवात्मवान्छिताम् ॥
 यशस्यन्दीर्घमायुश्च तथैवानुमतं मतिम् ।
 अथान्यत् किञ्चिदाख्यामि पितॄणां हिताय वै ॥
 कृतेनैव स्वल्पेनापि प्राप्नुवन्ति विधेः फलम् ।

उच्छिष्टस्य विसर्गाद्यं विधिस्तात्कालिको हि यः ॥
 आह्नौर्विहितं यत्प्राक् पितृगणहितैषिभिः ।
 आदाय सर्वमुच्छिष्टमवनेजनवदूबधः ॥
 तत्रैव भक्षयेद्भूमौ तिलदर्भसमन्वितम् ।
 नरकेषु गता ये वै अल्पमृत्युमृता मम ॥
 एतदाप्यायनन्तेषां चिरायैतद्भवीन्मनुः ।
 करस्य मध्यतो देवाः करपृष्ठे तु राक्षसाः ॥
 पादस्थालम्भनादौ च तस्मात्तन्न प्रदर्शयेत् ।
 दर्भाश्च स्वयमानेया दक्षिणाप्रवर्णाङ्गवाः ॥
 तर्पणाद्युच्छिता ये वै इत्याद्याश्च विसर्जयेत् ।
 न कुशङ्कुशमित्याहुर्दर्भमूलं कुशः स्मृतः ॥
 छिन्नदर्भा इति प्रोक्ता तदग्र कुतपः स्मृतः ।
 हरिता याज्ञिका दर्भाः पीतकाः पाकयाज्ञिकाः ।
 सकुशाः पितृदैवत्यच्छिन्ना वै वैश्वदेविकाः ॥
 दर्भमूले स्थितो ब्रह्मा दर्भमध्ये जनार्दनः ।
 दर्भाग्रे शङ्करस्तस्थौ दर्भाः देवत्रयान्विताः ॥
 अहन्येकादे शश्चाद्दे प्रतिमासं तु वत्सरम् ।
 प्रतिसम्बत्सरं कार्यं मेकोद्दिष्टं तु सर्वदां ॥
 एकस्य प्रथमं आह्न मर्वागब्दाच्च मासिकम् ।
 प्रतिसम्बत्सरञ्चैव शेषतिष्ठुरुषं स्मृतम् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं सुतैः ।
 एकोद्दिष्टं प्रकुर्वीत पितोर्ऋत्यत्र पार्वणम् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं द्विजैः ।
 मातापित्रोः पृथक्कार्यं मेकोद्दिष्टं क्षयाहनि ॥

चतुर्दश्यां तु यच्छाङ्गं सपिण्डीकरणे कृते ।
 एकोद्दिष्टविधानेन तत्कुर्याच्छस्त्रपातिते ॥
 पित्राद्यस्त्रयो यस्य शस्त्रघातास्त्रनुक्रमात् ।
 स भूते पार्वणं कुर्यात् अष्टकानि पृथक् पृथक् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ।
 स तु लेपभुगित्येव प्रलुप्तपितृपिण्डतः ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं कुर्यात् पार्वणवत्सदा ।
 प्रतिमस्वत्सरं विद्वान् च्छागलेपोविधिः स्मृतः ॥
 सपिण्डता तु कर्त्तव्या पितुः पुत्रैः पृथक् पृथक् ।
 स्वाधिकारप्रवृत्तत्वादितरः आहवर्तव्यत् ॥
 यस्य सस्वत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं भवेत् ।
 प्रतिमासं तस्य कुर्यात् प्रतिमस्वत्सरं तथा ॥
 अर्वाक् सस्वत्सरात् वृद्धौ पूर्णे सस्वत्सरेऽपि च ।
 एकपिण्डीकृतानास्तु पृथक्तेनोपपद्यते ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं षट्कृष्णचतुर्दशीम् ।
 ये सपिण्डीकृतास्तेषां पृथक्तेनोपपद्यते ॥
 पृथक्त्वकरणे तस्य पुनः कार्या सपिण्डता ।
 स्त्रियं श्वश्रू पतिर्माता तथा सह सपिण्डयेत् ॥
 तत्सभावे पितामह्या तन्माता चापरे विदुः ।
 नान्यथा तु पितामह्या मातामह्यास्तथापरे ॥
 उदके पिण्डदानञ्च भर्ता सह प्रदीयते ।
 अपुत्रा ये षट्ताः केचित् स्त्रियो वा पुरुषोऽपि वा ॥
 तेषामपि च देयं स्यादेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ।
 अपुत्राश्च षट्ता ये च कुमाराः संकृता अपि ।

समानता न तेषां स्यान्न स्वधा नाभिरव्यताम् ॥
 भर्ता सपिण्डता स्त्रीणां कार्येति कवयो विदुः ।
 श्वश्रा सहापरे तस्यास्तन्मात्रा वा परे विदुः ॥
 अनपत्येषु प्रेतेषु न स्वधा नाभिरव्यताम् ।
 एकोद्दिष्टेषु सर्वेषु न स्वधा नाभिरव्यताम् ॥
 मितवन्नुसपिण्डेभ्यः स्त्रीकुमारस्य चैव हि ।
 दद्याद्दे मासिकं आर्द्रं सम्बत्सरं तु नान्यथा ।
 अप्रत्ययगतश्चैव कुलदेशस्यवत्स्थिता ॥
 यो यथा कृपया युक्तः स तथैव हि निर्वपेत् ।
 दार्ढ्याधिं दृश्यते रूढे मानवं लिङ्गमेव च ॥
 दृष्टीकृताच विद्वद्भिर्लोकरूढिर्गरीयसी ।
 विकल्पोषु च सर्वेषु स्वयमेवैक मादितः ॥
 अङ्गीकरोति यः कर्ता सविधिस्तस्य नेतरः ॥
 बह्वन्याजयते यस्तु वर्णावाच्यांश्च नित्यशः ।
 स्नेच्छांश्च शौण्डिकांश्चैव स विप्रो बह्वयाजकः ॥
 वर्त्तते यश्च चौर्येण सुवर्णेनोपहारकः ।
 स गृहीतमवर्णस्त्री स विप्रो गण उच्यते ॥
 मृते भर्तारि या नारी रहस्यं कुरुते पतिम् ।
 ते तु वै आपद्देहगर्भं सा नारी गणिका स्मृता ॥
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्याय दीयते ।
 अस्या अभिन्नभोक्तव्यं पुनर्भूः कीर्तिता हि सा ॥
 कौमारं पतिसुतहन्त्र्या या त्वन्यं पुरुषं श्रिता ।
 पुनः पत्युर्गृहं गच्छेत् पुनर्भूः सा द्वितीयका ॥
 असत्सु देवरेषु स्त्री बान्धवैर्या प्रदीयते ।

सवर्णाथ सपिण्डाय पुनर्भूः सा तृतीयका ॥
 प्राप्तो द्वादशवर्षेऽत्र या रजो न विभर्ति हि ।
 धारितन्तु तथा रेतो रेतोधाः सा प्रकीर्तिता ॥
 भर्तुर्या व्यभिचारेण नारी चरति नित्यशः ।
 अस्या अपि न भोक्तव्यं सा भवेत् कामचारिणी ॥
 भर्तुः शासनमुल्लङ्घ्य स्वकामेन प्रवर्तते ।
 दीव्यन्ती च हसन्ती च सा भवेत् कामचारिणी ॥
 पतित्यक्ता तु या नारी गृहादन्यत्र गच्छति ।
 गुदेषु रमते नित्यं स्वैरिणीन्तां विनिर्दिशेत् ॥
 पतिं हित्वा तु या नारी सवर्णं मन्यमाश्रयेत् ।
 वर्तते ब्राह्मणत्वेन द्वितीया स्वैरिणी तु सा ॥
 मृते भर्तरि या वाह्या क्षुत्पिपासातुरा तु सा ।
 तवाह मित्युपगता तृतीया स्वैरिणी तु सा ॥
 देशकालमुपेक्ष्यैव गुरुभिर्या प्रदीयते ।
 उत्पन्नसाहसान्यस्त्रै चतुर्थी स्वैरिणी तु सा ॥
 असुपुत्रास्तु ये जातास्तो वर्ज्या हव्यकव्ययोः ।
 तथैव यतयस्तासां वर्जनीया प्रयत्नतः ॥
 आङ्घ्र्यन्तैश्च न कर्तव्यं प्रतिलोमविधानतः ।
 वर्णाश्रमवहि स्यास्ते सङ्कीर्णजन्मसम्भवाः ॥
 मातृणाञ्च पितृणाञ्च स्त्रीयानां पिण्डदाः स्मृताः ।
 उपपत्तिस्तु तो यस्तु यश्चैव दीधिषूपतिः ॥
 परपूर्वा पतेर्जाता वर्ज्याः सर्वे प्रयत्नतः ।
 अजापालादिजाताश्च विशेषेण च वर्जयेत् ॥
 मृतानुगमनं नास्ति ब्राह्मणाब्रह्मशासनात् ।

इतरे तुर्यवर्णेषु तपः परममुच्यते ।
 भर्तृश्रित्यां समारोहेत् याच नारी पतिव्रता ।
 अहन्येकादशे प्राप्ते पृथक्पिण्डे नियोजयेत् ॥
 औतैश्च स्नानं मन्त्रैश्च दम्पत्या वेव ताङ्गतौ ।
 एकस्यत्युगतौ चैव वक्त्रावेकत्र यौ ऊतौ ॥
 एकत्वं तु तयोर्यस्मात् जातमाद्याय सानकम् ॥
 एकादशादिकं आङ्गं एकमेव स्मृतं बुधैः ।
 एकत्वमिच्छन्ति मतिग्रहीणा एकादशाद्येषु वृणान्तु नार्यः ।
 ते स्वर्गमार्गे विनिहत्य कुर्युः स्त्रीसत्वदाता नरकेऽधिवासम् ॥
 समानस्युना यस्तु मृतोभर्ता च योषिताम् ।
 तस्याः सपिण्डता तेन पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥
 स्त्रीपात्रं पतिपात्रे तु सिञ्चयेदेकमेव हि ।
 आङ्गे त्रिपुरुषे त्रीणि तत् प्रत्यक्षं पितॄन् प्रति ॥
 पत्या सह परा सुह्वा तेनैवास्याः सपिण्डता ॥
 पितामह्यापि चान्यत्र ह्येतदाह पराशरः ।
 अन्यप्रीतौ न चान्यस्य हस्तिः कस्यापि दृश्यते ॥
 एवं धीमन्मनुत्रापि तस्मान्नैकत्वमात्मने ।
 एकत्वाश्रयणे धर्मो नार्थालुब्धो भवेद्भ्रुवम् ॥
 तस्याः सुकृतसामर्थ्यात् पत्युः स्वर्ग इहेष्यते ।
 भर्ता सह मृता यातु नाकलीकमभीक्ष्णती ॥
 साद्यआङ्गे पृथक् पिण्डो नैकत्वन्तु स्मृतं बुधैः ।
 पतिमृत्युः स्त्रियोमृत्यो निर्मितमेव जायते ॥
 निर्निमित्तो नवै मृत्यु र्मृत्युना चैकता भवेत् ।

भर्ता सह ऋता भार्या भर्तारं सा समुद्धरेत् ॥
 तस्याः पतिव्रताधर्म एकत्वे तु हतो भवेत् ।
 बलीयस्त्वेन धर्मस्य तुच्छत्वाच्च समस्तथा ॥
 धर्मेण लिप्यते पाप मेकत्वे समता तयोः ।
 नैकत्वत्तु तयो रस्माद्वक्तव्यं आद्वकर्मणि ॥
 पृथगहनि कर्त्तव्यं आद्वमेकादशादिकम् ।
 यानि आदानि कार्याणि तान्युक्तानि पृथक् पृथक् ॥
 कर्त्तव्यं यच्च तेऽप्युक्ता विशेषञ्च निबोधत ।
 औरसाद्या मृताः पुत्रा मुनिभिर्द्वादशैव तु ॥
 यथाजात्यनुसारेण वर्णानामनुसारतः ।
 आद्वप्रदाः क्रमेण स्युः पूर्वाभावे परः परः ॥
 यस्माद्यो जायते पुत्रः स भवेत्तस्य पिण्डदः ।
 तस्मात्तस्मादपीहन्ते मृताः प्रेतत्वमागताः ॥
 तस्मादवश्यमेवं हि आद्वं कार्यं विधानतः ।
 शूद्रस्य दासीजः पुत्रः कामदस्तु स पिण्डदः ॥
 जात्या जातः सुतो मातुः पिण्डदः स्यात् सुतोऽपि च ।
 जनकस्य न किञ्चित् स्यादर्यात्कामप्रवर्त्तनात् ॥
 वायुभूताश्च पितरो दत्ताभिकाङ्क्षिणः सदा ।
 तस्मात्तेभ्यः सदा देयं नृभिर्द्धर्मरतैः सदा ॥
 ये खड्गिमांसमधुपायससर्पिरन्यै-
 र्देशे च कालसहिते च सुपात्रदत्तैः ।
 प्रीणन्ति देवमनुजान् पितृवंशजांश्च
 तेषां नृणां तु पितरो वरदा भवन्ति ॥

उक्तश्राद्धविधिस्त्वेष वर्णानां पितृहृत्पितृकृत् ।
 एवं दास्यति यः श्राद्धं वरान् सर्वानवाप्स्यति ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये श्राद्धनिर्णयो नाम
 पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि शुद्धिं पाराशरोदिताम् ।
 सूतके वाप्यशौचे वा यथावत्तां निबोधयेत् ॥
 प्रसवं सूतकं प्राक्तं राशौचं शिवमुच्यते ।
 यावत्कालञ्च यन्मासं तथा तावन्निगद्यते ॥
 केषाञ्चित्तेन वै मासं केषाञ्चिन्नरणान्तिकम् ।
 सद्यःशौचास्तथा चान्ये चान्ये चैकाहिकाः स्मृताः ॥
 त्रिषट्दशदशद्वाभ्यां दशापि हीह पञ्चभिः ।
 तान्येव त्रिगुणान्याहुर्दिनान्येव मनीषिणः ॥
 वक्ष्यमाणं निबोध त्वमुक्तकममिदं द्विज ! ।
 शक्तिजो यन्मुनीनाञ्च प्राक् ब्रवीत् कलिधर्मवित् ॥
 विष्णुध्यानरतानाञ्च सदैव ब्रह्मचारिणाम् ।
 गृहमेधिद्विजानान्तु तथैव व्रतचारिणाम् ॥
 वेदतत्त्वार्थवेत्तृणां नित्यस्नानकृतां तथा ।
 अन्तःसंसर्गिणामेषां नाशौचं नापि सूतकम् ॥
 संसर्गं वर्जयेद्यत्नात् संसर्गो दोषकारणम् ।

वदन्ति सुनयः सर्वे वर्जने स्यान्न किलिषी ॥
 वदन्ति सुनयः सर्वे संसर्गो दोषकारणम् ।
 असंसर्गः स्वकर्मस्थो द्विजो दोषैर्न लिप्यते ॥
 दानोद्वाहेष्टिसङ्ग्रामे देशविप्लवकादिके ।
 सद्यः शौचं द्विजातीनां सूतकाशौचयोरपि ॥
 दातृणां वृत्तिनामैके कवयः सत्त्वणामपि ।
 सद्यः शौचमदोषाणां मूर्चुर्धर्मविदः कलौ ॥
 सर्वमन्त्रपवितस्तु अग्निहोत्री षडङ्गवित् ।
 राजा च श्रोत्रियश्चैव सद्यःशौचः प्रकीर्तितः ॥
 देशान्तरगते ताते नृते वापि सगोत्रिणि ।
 श्रेष्ठाहानि दशाहार्वाक् सद्यः शौचमतः परम् ॥
 पिण्डनिर्वर्तने जाते नृते वापि सगोत्रजे ।
 सद्योऽपीहेति वासे स्यात् सद्यः शौचं विशोधनम् ॥
 सद्यः शौचं विधातव्यं सर्वास्त दत्तजन्मनः ।
 बान्धवादिषु विज्ञेय मन्यदूर्द्ध्वं विधीयते ॥
 नाशौचसूतके स्यातां नृपतीनां कदाचन ।
 यज्ञकर्मनिरुक्तस्य ऋत्विजो दीक्षितस्य च ॥
 पृथक् पिण्डमृते काले विदेशेऽन्यत्र च श्रुतेः ।
 जाते वापि च शुद्धिः स्यात् सद्यः शौचादसंशयम् ॥
 सवेदः साग्निको दाहात् ब्राह्मणः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 तथैकाहो वृषे संस्थे तथैव ब्रह्मचारिणि ॥
 दुर्भिक्षे राष्ट्रभङ्गे च आपत्काल उपस्थिते ।
 उपसर्गानृतेवापि सद्यः शौचं विधीयते ॥
 गोविप्रार्थविपन्नानां आहवेषु तथैव च ।

ते योगिभिः समाक्षेयाः सद्यः शौचं विधीयते ॥
 विप्रे संस्थे व्रतादर्वाक् श्रोत्रिये च तथा द्विजैः ।
 अनूचाने गुरौ चैव आचार्ये वापि संस्थिते ॥
 असंस्कृतस्त्रिया रात्रि श्रोत्रिये निधनङ्गते ।
 त्रिरात्रमेव शौचं स्यात्तथैवोदकदायिनः ॥
 विधानेनाग्निको विप्र स्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ।
 मनीषिणः परे ब्रूयु रसपिण्डे त्यहं मृते ॥
 प्रेतभूतञ्च यः शूद्रं ब्राह्मणज्ञानदुर्बलः ।
 नियतं ह्यनुगच्छेत् त्रिरात्रमशुचि भवेत् ॥
 षड्रात्रं नवरात्रञ्च शवस्मृशां विष्णुद्वक्तृ ।
 त्यहञ्चैव विष्णुद्वयं धर्मशास्त्रविदो विदुः ॥
 अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
 पदे पदे यज्ञफल मनुपूर्वं लभन्ति च ॥
 अशुचित्वं न तेषान्तु पापं वाशुभकारणम् ।
 जलावगाहनं तेषां सद्यः शौचं विधीयते ॥
 असगोत्रम सस्वन्धं प्रेतीभूतं तथा द्विजम् ।
 ऊढादग्धद्विजाः सर्वे स्नानान्ते शुचयः स्मृताः ॥
 एकरात्रं वहन्त्येके सद्यः स्नाने तथा परे ।
 गोग्रहादिमृतानाञ्च मुनयः शुचिकारणम् ॥
 हतश्च यो विपद्येत शत्रुभिर्यत्र कुतचित् ।
 स मुक्तो यतिवत्सद्यः प्रविशेत्परवेधसि ॥
 सन्यासी युद्धसंस्थश्च सम्मुखं शत्रुभिर्नरः ।
 सूर्य्यमण्डलमेक्षाराविति प्राङ्मनीषिणः ॥
 पराङ्मुखे हते सैन्ये यो युद्धाय निवर्तते ।

तत्पदानीष्टतुल्यानि स्तुत्यां चाह पराशरः ॥
 वक्तेतु प्रविशेद्यस्य लोहितं शिरसः पतत् ।
 सोमपानेन ते तुल्या विन्दवो रुधिरस्य च ॥
 सन्यासेन ष्टता ये वै प्रधने ये तनुत्यजः ।
 मुक्तिभाजनकास्त्रेते इति वेदो निदर्शनम् ॥
 सद्यः शौचं विधातव्यं शुचिरेवं विधीयते ।
 नोच्यन्ते ते ष्टता लोके सद्यो ब्रह्मवपुर्गमाः ॥
 सन्याचारविहीनानां स्तुतकं ब्राह्मणा ध्रुवम् ।
 अशौचं वा दशाहं स्यादिति प्राह पराशरः ॥
 रात्रस्तु द्वादशाहं स्यात् पक्षो वैश्यस्य पावनः ।
 वृषभस्य तथा मासं त्र्यहोदयति धर्मतः ॥
 क्षत्रियादि पक्षः सद्भिर्मातुलादिषु कीर्तितः ।
 गर्भस्त्रावे तु तैरुक्ता रात्रयो माससंज्ञिताः ॥
 स्त्रावङ्गर्भस्य विद्वांसो मासादवाक् चतुर्थकम् ।
 पाताङ्गर्भं वदन्येके तत्राधिक्यं च स्तुतकम् ॥
 ऋणव्यसनरोगार्तपराधीनङ्गदयकम् ।
 तृष्णावन्तो निराचाराः पितृमातृविवर्जिताः ॥
 स्त्रीजिताश्चानपत्याश्च देवब्राह्मणवर्जिताः ।
 परद्रव्यं जिष्टवन्तः सद्यः स्तुतिकिनः सदा ।
 पूर्वं किं सत्त्वशुद्धे वा अन्यदापद्यते यदि ॥
 पूर्वैरेव तु शुध्येत जाते जातं ष्टते ष्टतम् ।
 एकपिण्डाः स्वदायादाः पृथक् दारनिकेतनाः ॥
 जन्मनि मरणे वापि भवेत्तेषान्तु स्तुतकम् ।
 अग्नौ भृगुप्रपाते च देशान्तरमृतेऽपि वा ॥

बाले प्रेतैश्च संन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ।
 अजातदन्ता ये बाला येच गर्भाद्विनःसृताः ॥
 न तेषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु चान्तराशौचसूतके ॥
 पूर्वसङ्कल्पितानर्थान् तानभौच्यान् ब्रवीन्मनुः ।
 शिल्पिनः कारुकाश्चैव दासीदासास्तथैव च ॥
 इत्यादीनां न ते स्यातामनुगृह्णन्ति यां द्विजः ।
 पिता पुत्रेण जातेन दद्यात् आहुन्तथोदितम् ।
 पितृणां विधिवद्दानं तत्र तत्प्राप्यनन्तकम् ॥
 प्रसवे च द्विजातीनां न कुर्यात्सङ्करं यदि ।
 दशाहाच्छुध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥
 अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यदि वा भयान् ।
 उद्धव्य म्रियते यस्तु न तस्याग्निः प्रदीयते ॥
 न स्नायान्नोदकं दद्यान्नापि कुर्याद्दशोचताम् ।
 सर्पेण शृङ्गिणा वापि जलेन चाग्निना तथा ॥
 न स्नानादौ विपन्नस्य तथा चैवात्मघातिनः ।
 अर्वाक् द्विहायनादग्निं न दद्यान्मृतकस्य च ॥
 किन्तु तान्निखनेद्भूमौ कुर्यान्नैवोदकक्रियाम् ।
 सर्पादिप्राप्यसूना मग्निदाहादिकाक्रियाः ॥
 षण्मासेषु गते कार्या इति प्राह पराशरः ।
 शास्त्रदृष्टं बुधैः कार्यमन्यत्सञ्चयनादिकम् ॥
 तत्कृत्वाप्युक्तदिवसैः शुद्धमर्हति धर्मतः ।
 अन्यायसूतविप्राणां ये वोढारो भवन्ति हि ॥
 अग्निदाश्चैव ये तेषां तथोदकादिदायिनः ।

चद्वन्धनमृतस्यापि यच्छिन्द्यात् रज्जुपाशकम् ॥

ते सर्वे पाशसंयुक्ताः प्रायश्चित्तस्य भाजनाः ।

यः सूतकाशौचविशुद्धकृत् स्यात्

आख्याय कालन्तमनुक्रमेण ।

पाराशरस्याम्बुजनिश्चिताया

वाच्यास्ततो निष्कृतयो द्विजास्ताः ॥

सूतकाशौचयो रक्तः शुद्धिपन्थाऽनुपूर्वशः ।

सर्वैनसां विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमथाब्रवीत् ॥

मनुर्वा थाज्ञवल्कास्तु वशिष्ठः प्राह निष्कृतिम् ।

सा कृतादिषु वर्णानां सति धर्मे वपुष्मति ॥

मानसा वाचिका दोषास्तथा वै कार्यकारिताः ।

धर्माधीना नृणां सर्वे जायन्ते तेऽप्यनिच्छताम् ॥

तेषाम्बुपरताक्षाणां प्रेत्येह शुभमिच्छताम् ।

शक्तिजो निष्कृतिं प्राह युगधर्मानुरूपतः ॥

निष्कृतिं व्यवहाराणां सर्वं निष्कृतिरुद्यतः ।

कर्तुं विप्रैः कथं रूपैरिति वाच्या भवेद्वि सा ॥

तद्रूपञ्च प्रवक्ष्यामि यावद्भिः सा द्विजैर्भवेत् ।

यथाविधाञ्च विप्राः स्युरिति विद्वन् ! प्रकीर्त्यते ॥

पर्षद्भृशवरा प्रोक्ता ब्राह्मणैर्वेदवित्तमैः ।

तं यं ब्रूयुः स धर्मः स्यात् स्वयम्भूरित्यकल्पयत् ॥

देशशास्त्रविदो विप्रः यं ब्रूयुः सप्त पञ्च वा ।

तयो वापि स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥

संयमं नियमं वापि उपवासादिकञ्च यत् ॥

तद्भिरा परिपूर्णः स्यान्निष्कृतीरर्थहारिकाः ।

न लक्षणं तु मूर्खाणां नचैवाधर्मवादिनाम् ॥
 अविदुषां नातिलुब्धानां नचापि पक्षपातिनाम् ।
 श्रुताध्ययनसम्पन्नः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सदा धर्मरतः शान्तः सदापर्षत्वमर्हति ।
 न सा वृद्धैर्न तरुणैर्न सुहृद्वैर्धनान्वितैः ॥
 त्विसिरेकेन पर्षत् स्याद्विद्वद्भिर्विदुषापि च ।
 तनया वयसापि स्युर्द्विधधर्मविदो द्विजाः ॥
 शिशवोऽपि हि मध्यस्थाः सर्वत्र समदर्शनाः ।
 न सा विप्रैर्भवेत्तृद्वैर्द्विजा स्युर्धर्मवादिनः ॥
 यत्र सत्यं स धर्मः स्यात् स्थलं यत्र न तादृशम् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः

वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।

धर्मो वृथा यत्र न सत्यमस्ति

सत्यं न तद्व्यक्तहृदानुबिद्धम् ॥

निष्कृतौ व्यवहारे च वृद्धस्याशंसनेऽपि च ।

धर्मं वा यदिवाऽधर्मं पर्षत् यत्प्राह तद्वेत् ॥

स्त्रीणाञ्च बालवृद्धानां क्षीणानां कुशरीरिणाम् ।

उपवासाद्यशक्तानां कर्त्तव्योऽनुग्रहश्च तैः ॥

ज्ञात्वा देशञ्च कालञ्च व्ययः सामर्थ्यमेव च ।

कर्त्तव्योऽनुग्रहः सद्भिर्मुनिभिः परिकीर्तितः ॥

लोभान्मोहाद्वयान्मैत्र्याद्यदि कुर्युरनुग्रहम् ।

नरकं याति ते मूढा शतधा वाप्तवाचिनः ॥

प्रविश्य चोत्तमान्ते वै पर्षदानुग्रहात्स्थितः ।

यथाकालं प्रकुर्युस्ते प्रायश्चित्तान्तदीरितम् ॥

किन्त्वयं याचते देवः वदन्तोऽत्र द्विजातयः ।
 सर्वे कुर्वन्ति नियतं गतपापं न संशयः ॥
 प्रसादो विविधो दैव्यो दैत्याश्चासुरयेव च ।
 क्रीडयापि च तत्रैव देयास्तथैव ते द्विजाः ॥
 व्यवहारो गोसमैस्तु ब्रूयाद्वापि च वै रतः ।
 तथाकृतस्तु तत्प्राप्तस्तथैव निवेदयेत् ॥
 यस्तेषामन्यतो ब्रूयात् स पापीयान्पतत्यधः ।
 सत्यमसत्य मेवात्र विपर्यस्तं वदेदितः ॥
 स एवानृतवादी स्यात् सोऽनन्तनरकं व्रजेत् ।
 ज्योतिषं व्यवहारश्च प्रायश्चित्तं चिकित्सितम् ॥
 अजानन्यो नरो ब्रूयात् साहसं किमतः परम् ।
 व्यवहारश्च तैः प्रोक्तो मन्वाद्यै र्धर्मवत् कृमिः ॥
 प्रजाभिर्न तु सर्वाभिर्नान्यैश्चतुर्भिर्मानवैः ।
 तत् साधकप्रमाणानि व्याख्यितानि न तैर्विना ॥
 जलादिनीचदिव्यानि साध्योक्त्या शपथानि च ।
 अन्ये जनपदाचारा अणुधर्म स्थापरः ॥
 पर्षद्भिर्ब्राह्मणैर्मत्वा निर्णेतव्यो यथाविधिः ।
 यज्ञ जान्यनुमारेण देशकालानुधर्मतः ॥
 कर्त्तव्यः सत्तमैः सर्व माननीयोऽभिवादिभिः ।
 गोब्राह्मणहतानाश्च ये स्युर्दाहादिकारिणः ॥
 तप्तकच्छेण शुद्धेयुरिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् पश्चात् स वृषा गौश्च दक्षिणाम् ॥
 जायते पापनिर्मुक्तः शक्तिस्त्वनो यथा वचः ।
 अनाशिका निवृत्ता ये ब्रह्मचर्यात्तथा द्विजाः ॥

वैकालिकास्तु विज्ञेयाः सर्वकार्यविवर्जिताः ।
 सर्वे प्रविश्येयु वैते च वैडालिकैः समाः ॥
 तेषां सर्वाण्यपत्यानि पुक्कसैः सह घातयेत् ।
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी गुर्वङ्गनागमाः ॥
 एतेषां निष्कृती ब्रूयादेतत् संसर्गिणा मपि ।
 द्वादशाब्दन्तु विचरेद्ब्रह्मघ्नस्तत्कपालधृक् ॥
 सर्वत्र ख्यापयन् कर्मभिक्षा विघ्नेषु सञ्चरन् ।
 दृष्ट्वा सेतुं समुद्रस्य स्नात्वा तु लवणान्भसि ॥
 ब्राह्मणेषु चरन् भिक्षां स्वकर्म ख्यापयन् शुचिः ।
 मुण्डितस्तु शिखावर्जं स कौपीनो निराश्रयः ॥
 चीरचीवरवासा वै त्रिः स्नायी सन् शुचिर्ब्रती ।
 संयताक्षश्चरेच्छान्त ष्वत्नोपानहवर्जितः ॥
 ब्रह्मघ्नोऽस्मीत्यहं वाच मिति सर्वत्र वै वदेत् ।
 गवाञ्च विंशतिर्दद्याद्दक्षिणां वृषसंयुताम् ॥
 ब्राह्मणेभ्यो निवेद्यैताः शुचिराख्याय भूपतेः ।
 पूर्वोक्तप्रत्यवायानां प्रायश्चित्त मिदं स्मृतम् ॥
 ब्राह्मणानां प्रसादेन तीर्थेषु गमनेन च ।
 गोशतस्य प्रदानेन शुध्यन्ति नात्र संशयः ।
 अवभृथैश्च मेधस्य स्नात्वा शुद्धिं भवान्भुयात् ॥
 आख्याय वृषतेर्वापि तेन संशीधितः शुचिः ।
 महापापानि सर्वाणि कथयित्वा महीपतेः ॥
 निष्कृतिं तद्गिरा दद्या दन्यथा तेऽपि तत्समाः ।
 रोगार्ताङ्गं द्विजं वापि मार्गे स्वेदसमन्वितम् ॥
 दृष्ट्वा कृत्वा निरातङ्गं ब्रह्मघ्नः शुद्धिमाप्नुयात् ।

असंख्यातं धनं दत्त्वा विप्रेभ्यो वापि शुद्धति ॥
 अरण्ये निर्जने यष्टा शुद्धोत् त्रिवेदसंहिताम् ।
 सुरापस्य प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं ओतु मर्हसि ॥
 सुरापसु सुरान्तर्गतां पयो वा जलमेव वा ।
 तप्तं गोमूत्रमाज्यं वा पीत्वा मृतोऽपि शुद्धति ॥
 यदि वा चैलवासो वा ब्रह्महत्याव्रतचरेत् ।
 यद्यज्ञानात्प्रिवेदिप्रो द्विजातिर्वा सुरां पुनः ॥
 पुनः संस्कारकरणात् शुद्धोदाह पराशरः ।
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य शुद्धमेव द्विजातयः ॥
 समर्प्य मूषलं राज्ञः स्थापये स्तेय कर्मकृत् ।
 शक्तिञ्चोभयतस्तीक्ष्ण मायसं दण्डमेव च ॥
 खादिरं लघुङ् वापि हन्यादेकेन तं वृषः ।
 जीवतोऽपि भवेत् शुद्धी मुक्तो वा तेन पावनः ॥
 मृतञ्च प्रेत्य संशुद्धोत् पाराशरवचो यथा ।
 न स्त्री प्रतिकृतं कृत्वा अग्निवर्णां च तां धमेत् ॥
 गुर्वङ्गना गमन्तस्या लोहमथ्यां तु स्थापयेत् ।
 वृषणी पुनरुत्कृत्य नैऋत्यामुत्सृजेत्तनुम् ॥
 स मृतः शुद्धिमाप्नोति नान्यस्तस्य तु निष्कृतिः ।
 सम्बत्सरं चरेत् कच्छं प्राजापत्य मथापि वा ॥
 चान्द्रायणं चरेद्वापि त्रीन् मासानि जितेन्द्रियः ।
 व्रते तु क्रियमाणो वै विपत्तिः स्यात् कथञ्चन ॥
 स मृतोऽपि भवेच्छुद्ध इति धर्मविनिर्णयः ।
 अनिर्दिष्टस्य पापस्य तथोपपातकस्य च ॥
 तच्छुद्धौ पावनं कुर्यात् चन्द्रव्रत समाहितः ॥

तिष्ठेन्नासं पयोऽश्वत्वा पराकं वा चरेद्भृतम् ।
 अनिर्दिष्टस्य पापस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥
 क्षत्रियं ब्राह्मणं हत्वा गवां दद्यात् सहस्रकम् ।
 वृषभैकेन संयुक्तां पापादस्मात् प्रमुच्यते ।
 त्रीणि वर्षाणि शुद्ध्यर्थं ब्रह्मघ्नस्य व्रतं चरेत् ॥
 चान्द्रायणानि वा त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि वा चरेत् ।
 वैश्यं हत्वा द्विजश्चैव अन्धमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
 गवां ह्येकशतं दद्याच्चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 कृच्छ्राणि वाचरेत् त्रीणि वचनाद्विदुषा मसौ ॥
 इह करं प्रदुष्टां स्त्रीं चातुर्वर्णां द्विजातयः ।
 शूद्रहत्यां व्रतं तेतु चरन्तः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
 अनुलोमेन शूद्रं वा योषामव्यभिचारिणीम् ।
 शुद्धिं मिच्छन्ति कवयश्चन्द्रवृत्तेन केचन ॥
 व्यभिचारात्तु ते हत्वा योषितो ब्राह्मणादयः ।
 दन्तिधनुर्वस्त्रं गवां क्रमाद्दद्युर्विशुद्धये ॥
 सास्थीना मनस्थीनाञ्च नरो हत्वा सहस्रकम् ।
 चीर्णेन शुद्धिमागच्छेत् योषा सत्या व्रतेन तु ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतु महर्षय ।
 यथा यथा विपत्तिः स्यात् तथा तथोपपद्यते ॥
 गोघातो पञ्चगव्यांश्च गोष्ठशायीच गोऽलुगः ।
 संयुक्ता मासमासीन गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
 एकपादे तु लोमानि द्वये श्लशु निक्षन्तयेत् ।
 पादत्रये शिखावर्जं सशिखं तु निपातिते ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा द्विसन्ध्यं भवगाहनम् ।

गवां मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गाः समनुव्रजेत् ॥
 तिष्ठन्तीभिश्च तिष्ठेत व्रजन्तीभिः सह व्रजेत् ।
 पिवन्तीभिः पिवेत्तोयं सखिशन्तीभिश्च संविशेत् ॥
 ऋङ्गकर्णादिसंयुक्तं चर्मोत् कृत्य तदाव्रतः ।
 विपैकः सुचरेद्भिक्षां स्वकर्म ख्यापयन् व्रती ॥
 गोघ्नस्य देहि मे भिक्षां इति वाचमुदीरयेत् ।
 मासमेकं व्रतं कृत्वा गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
 चौरव्याघ्रादिकेभ्यश्च सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ।
 गन्तुं प्रपातपङ्काच्च तथान्यादुपकारतः ॥
 भोजयेद्वाह्याणान् पश्चात् पुष्पधूपादिपूर्वकम् ॥
 दद्याद्वाह्यं वृषश्चैकं ततः शुद्ध्यति किल्बिषात् ।
 मुनयः केचिदिच्छन्ति विचित्रासु विपत्तिषु ॥
 यथा सम्भवतस्तासु पृथक्पृथक्निष्कृतिम् ।
 शस्त्रवस्त्राश्च मृत्पिण्डयष्टिमुष्टिप्रघातनम् ॥
 योक्तृणां न्तारणं रोधो बन्धनं विद्युदग्नयः ।
 ग्रहपङ्क्त्यप्रपातश्च बडव्याघ्रादिभक्षणम् ॥
 क्षुत्तृट्ठरोगचिकित्सा च तथादिदोहवाहने ।
 ऋत्युस्थानानि चैतानि गवाभिति प्रबोधनम् ॥
 प्रब्रूयात् पृथगेतेषु प्रायश्चित्तं पराशरः ।
 उपेक्ष्यणश्च पङ्कादौ तथोपविषभक्षणैः ॥
 वक्ष्यमाणक्रमेणैतत् ऋणध्वन्द्वाजसत्तमाः ! ।
 शस्त्रेण तीक्ष्णं कृच्छ्राणि तदङ्गं वासमाचरेत् ॥
 अश्वना हे चरेत् कृच्छ्रे मृत्पिण्डे नास्ति कृच्छ्रकम् ।
 यथ्या च हे चरेत् कृच्छ्रे साक्षात् यथ्या तु ते चरेत् ॥

योक्तेण पादमेकन्तु तारणे पादमेव च ।
 रोधने कृच्छपादे द्वे कृच्छमेकं तु बन्धने ॥
 कूपपाते चरेत् कृच्छ मर्धं वाप्यां समाचरेत् ।
 गोशक्तिपण्डवाते च प्राजापत्यञ्चरेद्द्विजः ॥
 क्षुत्तृट् रोगचिकित्सासु कृच्छेण प्रेक्षणं चरेत् ।
 पतितां पङ्कलग्नां वा अवलिप्ताञ्च यो नरः ॥
 स्वस्य चान्यस्य चोत्प्रेक्ष्य सार्धकृच्छं चरेच्छुचिः ।
 एकश्चेद्बहुभिर्यद्विद्वान् क्षेडिताचेन्मयेत गौः ॥
 पादं पादञ्चरेयुस्ते इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 स्वबुधां योऽवलिप्ताङ्गां पश्यन्तो नोपकुर्वते ॥
 पातनोत्प्रेक्षणप्रोक्तञ्चरेयुस्ते व्रतं नरः ।
 या गत्तादौ विपद्येत क्षेडिता स प्रपत्य वा ॥
 पातक्षेडितयोरुक्तं तत्कर्त्ता व्रतमाचरेत् ।
 अलब्धा रज्जुदोषेण गौर्विपद्येत यस्य सः ॥
 व्रतपादञ्चरेत् शुभ्येत्किञ्चिद्दद्यात्त, दक्षिणाम् ।
 यो गामपालयन् दुह्या इतिवा वाह्येदूढषम् ॥
 यदि म्रियेत तद्दोषात्तदा कृच्छार्द्धमाचरेत् ।
 ग्रासं यो ना क्षुधार्तस्य दृषार्तस्य न वा जलम् ॥
 स्त्रीकृतस्य नरो दद्यात्स तत्पादव्रतञ्चरेत् ।
 या तु बद्धा चिकित्सार्थं विशल्यकरणाय च ॥
 औषधादिप्रदानाय विपन्नो नास्ति पातकम् ।
 विद्यत्पाताग्निदाहाभ्यां कुण्ड्याञ्च पतनादिभिः ॥
 गोभिर्विपत्तिमापन्ने तत्र दोषो विपद्यते ।
 पालस्य रक्षतोऽरण्ये व्याघ्रादिर्गां निपातयेत् ॥

अकुर्वतः प्रतीकारं कृच्छार्धं तस्य पावनम् ।
 शृण्वन् शून्येषु पालेषु तथान्यारख्यगामिषु ॥
 पाले सम्भाषयत्युच्चैर्हन्यात्तत्र न दोषभाक् ।
 गर्भिणीगर्भतुल्यातु तद्गर्भं न विशत्यतः ॥
 यत्नतोऽपि विपद्येत तत्र दोषो न विद्यते ।
 गर्भस्य पातने पादं हौ पादौ गात्रसम्भवे ॥
 पादोनं व्रतमाचष्टे हत्वा गर्भमचेननम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गभूतेन तद्गर्भं चेतनान्विते ॥
 द्विगुणज्जीवतं कुर्यादेषा गोघ्नस्य निष्कृतिः ।
 वस्त्रादिवासने गौश्च बालदामकदोषतः ॥
 पादयोर्वन्धने चैव पादोनं व्रतमाचरेत् ।
 घण्टाभरणाघोषेण गौश्च बन्धनमाप्नुयात् ॥
 चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थञ्च यत् कृतम् ।
 गौश्चेन्नादावघाशङ्की स्यात् कुर्यान्नैव निष्कृतिम् ॥
 तदा गीरोमतुल्यानि नरकाख्याविशत्समाः ।
 यः स्नात्वा पापसम्भीतो विप्राराधनतत्परः ॥
 तद्भक्तां निष्कृतिं कुर्याद्भक्तेना ज्ञान्मुतेऽशुभम् ।
 अन्यत्प्राणिबधस्याथ प्रवक्ष्यामि च निष्कृतिम् ॥
 गजादिवधशुद्धर्थं यद्व्रतं याच दक्षिणा ।
 हस्तिननुरगं हत्वा वृषभं खरमेव च ॥
 वषाणाञ्चाशुकं गुञ्जान्दद्याद्द्वेषं यथाक्रमम् ।
 क्षणाङ्गोनिष्कृयन्दत्त्वा पंरगोबधकृत्तरः ॥
 तस्यातिनिष्कृतिं कुर्याद्बधशुद्धिमपेक्षया ।
 हंसं येन कपिं गृध्रं जलस्य त्रिष्वण्डिनम् ।

भासञ्च हत्वा स्युर्गावः शुद्धौ देयाः पृथक् पृथक् ॥

हंससारसचक्राङ्क मयूरमङ्गुकुकुटान् ।

आटीपारावतक्रौञ्चशुकहा नक्तभोजनात् ॥

येषां जघ्ने वृषन्दद्यात् प्रत्येकं शुद्धये द्विजः ।

मनीषिणो वदन्येनां प्राणिनां वर्धनिष्कृतिम् ॥

क्रौञ्चसारसहिंसाटिशिखिचक्राङ्गुकुकुटान् ।

शुक टिट्ठिभ सुज्ञघ्नो नक्ताशी नक्तहा शुचिः ॥

पारावतकपोतघ्नसारितित्तित्तिचक्षुपहा ।

तिसन्ध्यान्तर्जले प्राणान् आचम्य स्याच्छुचिर्द्विजः ॥

कङ्क गटधञ्च श्येनञ्च अनक्रव्यालिपक्षिणम् ।

हत्वा स्यादुपवासेन शुचिराह पराशरः ॥

मण्डोरिमुखकं सर्वं हत्वागजरडिण्डिभौ ।

शर्कराभोजनन्दण्ड मायसे च ददन् शुचिः ॥

मेषञ्च शशकङ्गीधां हत्वा कर्म च शल्यकम् ।

वार्त्ताकुङ्कुञ्जरञ्जग्ध्वाहोरात्रोपवृणात् शुचिः ॥

वृश्चिकान् जम्बुकान् हत्वा तरल्लृचौ तथा द्विजः ।

त्रिरात्रोपोषितः शुद्धोत्तिलप्रस्थप्रदानतः ॥

द्विजः शाखाढ्यगं हत्वा सिंहं चित्रकमेव च ।

हत्वा सप्तोपवासानि दद्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥

महिषीष्ट्रगजाश्वानां हत्वा चान्यतमं द्विजः ।

त्रिः स्नात्वाचोपवासेन शुद्धः स्याद्द्विजपूजनात् ॥

वाराहं यदिवा रोहं हत्वा ऋगमकामतः ।

अकालक्लिष्टभोजी सन्नक्तकैकेन शुध्यति ॥

अथान्यत् संप्रवक्ष्यामि स्पर्शने दर्शनादिषु ।

अभक्ष्यभक्षणादौ च निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ॥
 उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा मातङ्गपतितेन च ।
 चान्द्रायणेन शुष्येत द्विजानां भोजनेन च ॥
 कापालिकादिनारी तु गत्वाऽ गम्यान्तथा पराम् ।
 भुक्त्वा विप्रस्तदन्नं स्याच्छुद्धिश्चन्द्रव्रतेन तु ॥
 कामतस्तु व्रतं कुर्यादुक्तस्त्रीगमनादिषु ।
 चन्द्रव्रतद्वयं शुद्धौ पराशरवचो यथा ॥
 दुग्धं सलवणं शक्तु सदुग्धं निशि सामिषान् ।
 दन्तच्छिन्नान् सलदन्तान् पृथक्कावजलानपि ॥
 योऽद्यादुच्छिष्टमाज्यं तु पीतशेषं जलं पिबेत् ।
 एकैकशो विशुद्ध्यर्थं विप्रश्चन्द्रव्रतं चरेत् ।
 वासांसि यावतो यस्य पतन्ति जलविन्दवः ॥
 तदपुण्यं जलस्थानं नरकस्य शिलान्तिकम् ।
 तत्र पीत्वा जलं विप्रः श्रान्तस्तृट्परिपीडितः ॥
 तदेनसो विशुद्ध्यर्थं कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 नटीं शैलपिक्रीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ॥
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् तथा चर्मोपजीविनीम् ।
 गां नृपञ्चैव वैश्यञ्च शूद्रं वास्यानुलोमजम् ॥
 क्षत्रियादिस्त्रियं गत्वा विप्रश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 ब्राह्मणान्नं ददत् शूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणी ददत् ॥
 द्वावप्येतावभोज्यान्मौ चरेतां शशिनो व्रतम् ।
 विप्रेणामन्वितो विप्रः शूद्राहृतश्च योऽश्रुते ॥
 अमुत्र पितृभोक्तारौ शुद्धौ तामैन्दवेन तु ।
 समानार्थां स यो गच्छेन्मात्वा सह सगोत्रजाम् ॥

मातुलस्य सुताञ्चैव विप्रश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषं जलं पीत्वा भुक्तशेषं तथा वृतम् ॥
 अथ मूत्रपुरीषे तु द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 सूनाहस्ताञ्च गोमांसं अद्यादापद्यमकामतः ॥
 पीत्वा चन्द्रव्रतं कुर्यात् पावनं शुद्धिदं परम् ।
 प्राज्ञः सन् पञ्च यज्ञान् यो न कुर्वीत द्विजाधमः ।
 परपाकर्तो नित्यं आत्मपाकविवर्जितः ॥
 प्रदाता च सदा लुब्धः सोऽपचः परिकीर्तितः ।
 द्विजस्यास्यान्नमश्नाति स कुर्यादैन्दवं व्रतम् ॥
 गणिकागणयोरन्नं यदन्नं बद्ध वाचकम् ।
 सीमन्तोन्नयने भुक्त्वा द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
 अजानन् यः समश्नीयात् पचष्टष्ठे द्विजाधमः ।
 सोऽभक्ष्यसममश्नाति द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
 महापातकिनामन्नं योऽद्यादन्नानतो द्विजः ।
 अज्ञानात्तप्तकृच्छ्रं तु जानंश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
 प्रपातविषवङ्गान्बुप्रवज्याधर्मचासकान् ।
 यथा हताश्च हन्ताच प्रत्यवसन्तिकाः स्मृताः ॥
 केचिदेतद्विद्युद्ध्यथं मिच्छन्ति व्रतमैन्दवम् ।
 दक्षिणां सवृषां गाञ्च दद्युश्च द्विजभोजने ॥
 गृहद्वारेऽतिथौ प्राप्तौ तस्यादत्त्वा समश्नुते ।
 तदग्नमभोज्यं स्थादूभुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 सव्यहस्तस्यदर्भो यो ब्राह्मणः ससुपस्मृशेत् ।
 अहृक्पानेन तत्तुल्यं पीत्वा शशिव्रतं चरेत् ॥
 भुङ्क्ते सव्यासनस्थोऽतः पिवेद्वापि द्विजोत्तमः ।

अभक्ष्येण हि तत्तुल्यं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
 आसनादूढपादः सन् वस्त्रस्यार्द्धपटे कृतम् ।
 सुखेन धमिति भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
 उद्धृत्य वामहस्तेन यत्किञ्चित् पित्रते द्विजः ।
 सुरापानेन तत्तुल्यं पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अग्नीयात् येन स्पृष्टेन उच्छिष्टं चाद्भुते हि सः ॥
 चरन् चान्द्रायणं शुद्धे क्षीणि कृच्छ्राणि वा द्विजः ।
 चान्द्रायणं नवआर्द्धे पारकी मासिके यथा ॥
 आर्द्धिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनरार्द्धिके ।
 स्नान मन्थेषु कुर्वीत प्राणायामञ्चपन् तथा ॥
 यः स्वैरिणीनाञ्च पुनर्भुवाञ्च यः कामचारी द्विजयोषिताञ्च ।
 रेतोधृतां पाकमना यदद्याद्विप्रः स चन्द्रव्रतकृच्छुचिः स्यात् ॥
 वैश्वान्य ज्ञातचाण्डालो द्विजाते र्यदि तिष्ठति ।
 ब्रह्मकूचं चरेन् मासन्तिः स्नायी नियतेन्द्रियः ॥
 स्नेहांश्च द्रुततैलादीन् वस्त्राणि स्वासनानि च ।
 बहिः कृत्वा दहेद्गृहेहं संशुद्धौ भोजयेद्द्विजान् ॥
 गोविंशतिं वृषञ्चैकान्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 इमं हि निष्कयं ब्रूयुश्चन्द्रव्रतस्य केचन ॥
 अस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं चरेद्वा ह्यैन्दवं व्रतम् ।
 इमं वा निष्कयं दद्यात् इत्येके कवयोविदुः ॥
 महापातकशुद्ध्यर्थं सर्वनिष्कृतये नरैः ।
 वृषग्रामेशविदितैः कुर्वाणैः शुद्धिराप्यते ।
 सुरामूढपुरीषाणां लीढा त्वेकमकामतः ।
 पुनः संस्कारकरणात् शुद्धेदाह पराशरः ॥

अभक्ष्यभक्षणेविप्र स्तथैवापेयपानकृत् ।
 व्रतमन्यत् प्रकुर्वीत वदन्यन्ये द्विजोत्तमाः ।
 कुशाब्जाश्वत्थपालाशविलोदुम्बरवारिणाम् ।
 पानेन जायते शुद्धिः षड्रात्रेण न संशयः ॥
 द्रौण्यम्बूशीरकुम्भाभस्वच्छं केशवारि च ।
 पीत्वारण्ये प्रचातोऽयं पञ्चगव्यं पिवन् शुचिः ॥
 भाण्डस्थितमभोज्यानां पयो दधि घृतं पिवन् ।
 द्विजाति रूपावासेन शुद्धो दानेन शुद्ध्यति ॥
 ततोयपीतजीर्णाङ्गं तप्तकृच्छ्रेद्द्विजः ।
 सर्वे ते तु जले सद्यः प्राजापत्यं समाचरन् ॥
 रजकाद्यम्पाने तु प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 वान्ते जले तदर्थं तु शुद्धः स्यात् पादकृच्छ्रकृत् ।
 जलकूपकाद्यम्बु पीत्वा शुद्धा द्विजातयः ।
 गोगूत्र यावकाहाराः शुद्धेषु दिवसैस्त्रिभिः ॥
 घृतं दधि तथा दुग्धं गोष्ठेवा शौचसूतके ।
 अभिचारस्य तद्भुक्त्वा भुक्त्वा वा शुद्रभोजनम् ॥
 द्रुपदां वा द्विजो भुक्त्वा मानसोक्त्यामथापि वा ।
 क्षुधातिपीडितैः पेयमित्याहैतत् पराशरः ॥
 सूतकान् द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रोपोषणाच्छुचिः ।
 तौयपाने त्वसौ कुर्यात् पञ्चगव्यस्य चाशनम् ।
 द्रोणोदकं तदर्धं वा प्रस्थं प्रस्थार्धमेव च ॥
 घृतमुच्छिष्टसंस्पृष्टं प्रोक्षणाच्छुचितामियात् ।
 चरूपकं घृतं पक्कं अन्नं काकाद्युपाहृतम् ॥
 तद्ग्रासः स्थानसन्त्यागात्पूतं हेन्नाम्बुसिञ्चनात् ।

केचिद्वदन्ति तज्ज्ञास्तु तस्याग्निनावचूडनम् ॥
 केचित् प्रणवयुक्तेन वारिणा प्रोक्ष्णं विदुः ।
 केशकीटकसंदुष्टं अन्नं मक्षिकयापि च ॥
 नृद्वस्य वारिवा तत्र प्रक्षेप्तव्यं विष्णुद्वयेत् ।
 उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा क्षत्रियापि ह्युदक्यया ॥
 अर्द्धकच्छं चरेत् पूर्वं तदर्द्धमपराचरेत् ।
 प्राजापत्यं च विद्वत्याः विद्वती पादमाचरेत् ॥
 शूद्रा स्पृष्टाचरेत् कच्छं शूद्री दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्राह्मण्या ब्राह्मणी स्पृष्टा उदक्योदक्यया च ते ।
 चरेतां पादकच्छे द्वे कृते स्नाने विष्णुद्वयति ॥
 ब्राह्मणी क्षत्रियां स्पृष्ट्वा ब्राह्मणीव्रतमाचरेत् ।
 अपरा क्षत्रियायास्तु वक्तव्यमेव मन्ययोः ॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वश्रुत्शूद्रैश्च वायसैः ।
 स्नानं यावन्निराहारं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मण्युदक्या संस्पृष्टा मातङ्गैर्मेढ्रभिल्लकैः ।
 गोमूत्रयावकाहारा षड्रात्रेण च शुद्ध्यति ॥
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा द्विजातिस्त्रीरजस्वलाम् ।
 प्राजापत्येन सशुद्धेत् चीर्णकच्छेण वा पुनः ॥
 वदन्ति कवयः केचिदेतद्दोषविष्णुद्वये ।
 प्राणायामशतञ्चास्य पञ्चगव्यस्य प्राशनम् ॥
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा ब्राह्मण्युदक्यया चरेत् ।
 प्राजापत्यञ्च गायत्री मयुतं नियमं सकृत् ॥
 क्षत्रियादिभिरेतस्य स्पर्शने व्रतमाचरेत् ।
 अनुच्छिष्टस्य तत्स्पर्शं स्नानकर्म यतः स्मृतम् ॥

रजकादिकसंस्पर्शं द्विजन्मोदकयोषितः ।
 प्राजापत्यञ्चरेद्विप्रा अन्यंश्चरेद्युरंशतः ॥
 उदकां ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्येव च ।
 त्रिरात्रोपोषितः प्राश्य गव्यमाज्यं शुचिर्भवेत् ॥
 क्षत्रिणीचैव वैश्यां च ज्ञानं गत्वा तु कामतः ।
 चरेत् सान्तपनं विप्रस्तत्यापस्य विमोक्षकत् ॥
 वैश्याश्च क्षत्रियो गत्वा वैश्यश्च शूद्रिणीं तथा ।
 प्राजापत्यञ्चरेत् मासं इति ब्रूयात् पराशरः ॥
 उच्छिष्टा ब्राह्मणी स्पृष्टा शुना वा वृषलेन वा ।
 शुद्धा भवति सा तावत् यावत् पश्यति शीतगुम् ॥
 विप्रामश्वजनीं वैश्यां महिष्युष्ट्रीमजां खरीम् ।
 प्राजापत्यञ्चरेद्गत्वा ह्येकैकस्य विशुद्धये ।
 शूद्रीन्तु ब्राह्मणी गत्वा मासं मासार्द्धमेव च ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेण विशुद्ध्यति ॥
 वृषोऽप्यश्वजनीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 वैश्यपत्नीमसौ गत्वा कृत्वा सान्तपनं शुचिः ।
 शूद्रीन्तु क्षत्रियो गत्वा गोमूत्रयावकाशनः ॥
 दशभिर्दिवसैः शुद्धोत् वैश्यः सोऽप्येवमेव हि ।
 उत्तमागमने नार्याः सर्वे ते स्युः कटाग्निना ॥
 महापथचरं ब्राह्मं खरयानेन योषितः ।
 चण्डालमेदभिन्नानामभिगम्य स्त्रियं नरः ॥
 शुद्धोत्पयोव्रतं कुर्वन् मासार्द्धं मघमर्षणम् ।
 पतितां च द्विजाग्रः स्त्रीं प्राजापत्यञ्चरेद्द्विजः ॥
 तैलिकस्य स्त्रियं गत्वा गत्वा मद्यकृतः स्त्रियम् ।

अन्त्यानाभिगतः स्त्रीणां पुंस्यनुलोमजेन तु ॥
 इमां निष्कृतिमिच्छन्ति घृतयोनिञ्च केचन ।
 पितृव्यमातृभार्यां च मातृष्वसारमेव च ।
 भगिनीञ्चैव धात्रीञ्च गत्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 षण्मासं केचदिच्छन्ति इमां गत्वा विशुद्धाति ।
 कृच्छ्रं धर्मविदो विप्राः शुद्धितत्त्वार्थवेदिनः ॥
 गुरुपत्नीं द्विजो गत्वा मातृष्वसृदुहितृषु ।
 त्रिपेत् शुद्धार्थमात्मानं सुसामिद्वे ऊताशने ॥
 उपाध्यायनृपाचार्य्यशिष्ययोषिङ्गमी नरः ।
 षण्मासात् कृच्छ्रचरणात् शुद्धे दाह पराशरः ।
 कृतचाण्डालसंस्पर्शः कृतमूत्रकरो द्विजः ॥
 षड्रात्रोपोषणात् शुद्धेत् भुक्ताचान्तो भवेत् शुचिः ।
 उद्धर्त्तृत्तिष्ठस्य संशुद्धौ केचित्प्राजापतिव्रतम् ॥
 पराकं पञ्चगव्यञ्च केचित् ब्रूयुर्मनीषिणः ।
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा उच्छिष्टेन द्विजेन तु ॥
 आचम्यैव तु शुद्धेतां विष्णुनामानि कीर्त्तनात् ।
 क्षत्रियेण तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो नक्तभोजनात् ॥
 वैश्येन तु च संस्पृष्टो नक्ताशी पञ्चगव्यपः ।
 शूद्रेण तु च संस्पृष्ट एकरात्रोपवासकत् ॥
 उच्छिष्टैः पुनरेतैस्तु प्रोक्तं द्विगुणमर्हति ।
 उच्छिष्टः शूद्रसंस्पृष्टः शुना वापि द्विजोत्तमः ।
 उपोष्य पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादपरे विदुः ॥
 अनुच्छिष्टोऽपि यत्स्पर्शात् स्नाति वर्षी विशुद्धये ।
 उच्छिष्टस्तस्य संस्पर्शे चरेत्प्राजापतिव्रतम् ।

रजकायन्यजस्पृष्टः शुद्धौ तदर्धमाचरेत् ।
 ब्राह्मण्युदक्या कृच्छ्रेण प्राजापत्येन चापरे ॥
 उदक्या ब्राह्मणा स्पृष्टी मृताङ्गपतितेन वा ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
 उदक्यासूतकान्तेच्छसंस्पर्शोऽस्मिते रवौ ।
 उक्तदानादिधर्मेण शुद्धोत् द्विजोऽग्नि सन्निधौ ॥
 वन्दयित्वा पवित्रत्वं मन्दार्करश्मिवायुभिः ।
 मुनयो धर्मवेत्तारो रात्रौ चन्द्रांश्चुरश्मिभिः ॥
 कृमिञ्च ब्राह्मणः प्राश्य षडहं पञ्चगव्यकम् ।
 हेम्नो ददञ्च षण्मासात्तथा गाञ्च विशुद्ध्यति ॥
 पञ्चाहेन नृपः शुद्धोत्तथा हेम ददञ्च गाम् ।
 चतुर्याहेन वैश्यस्तु चतुर्मासान् गवा सह ॥
 त्यहेण च चतुर्थेन तत्प्राङ्गञ्च त्रयञ्च गाम् ।
 सकृत्पञ्चात्कृते स्नान मेतदाह पराशरः ॥
 पङ्क्तिं निःसार्य विप्रस्यां कामतोऽकामतोऽपि वा ।
 गायत्र्या च सहस्रेण जप्तेन तु भवेच्छुचिः ॥
 यः कश्चिद्वरते भूमिं हेम गामश्चमेव वा ।
 स तं यत्नात्प्रसाद्याऽपि तदुक्तः शुद्धिमाप्नुयात् ॥
 आख्याय भूयते वापि तेन संशोधितः शुचिः ।
 द्रव्यदण्डाद्विमुक्तिर्वा तपसा वा शुचिर्नरः ॥
 निराहारा जायते च एतदाङ्गमनीषिणः ॥
 विनिर्गता यदा शूद्रादुदक्यान्ते व्यवस्थिता ।
 तदा द्विजैस्तु द्रष्टव्य इति धर्मवित्तेन्दुः ॥
 दुःस्वप्नदर्शने चैव वान्ते वा क्षुरः ॥

मैथुने कूटधूमे च सद्यः स्नानं विधीयते ॥
 चिताञ्च चितिकाष्ठञ्च यूपं चाण्डालमेव च ।
 स्पृष्ट्वा देवलकञ्चैव सर्वत्र जलमाविशेत् ॥
 जम्बुकञ्च शूकरैस्तु यदि स्पृष्टो भतेन्नरः ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्र्याः शुद्धिमर्हति ॥
 शुनोघ्राणावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालनं कार्यं मग्निना वावधूननम् ॥
 अवज्ञान्तु गुरोः कृत्वा नक्तं तस्य तु भोजनम् ।
 नक्षत्रदर्शनं त्वन्ये हूतिं प्राह पराशरः ॥
 कुमारी तु शुना स्पृष्टा जम्बुकेन वृषेण वा ।
 यां दिशं व्रजते सूर्यं तां दिशं सा विलोकयेत् ॥
 दिवसे तु यदा ग्रामे शुना स्पृष्टो भवेद्द्विजः ।
 विप्रं प्रदक्षिणीकृत्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 चातुर्वर्ण्यात्तु या नारी कृताभिगमनापि च ।
 प्रक्षाल्य नाभिं यावत्तत् लिङ्गशौचं निजं विदुः ॥
 अभिगच्छन् सुतार्थञ्च कृतावृतौ स्त्रियं द्विजः ।
 न च कुर्वीत स स्नानं नाभेरधस्तु शोधयेत् ॥
 तुङ्गारन्तु गुरोरुक्त्वा ऊङ्गारन्तु गरीयसम् ।
 प्रसाद्यैतावेनश्चेत्यात् स्नात्वा शुद्धो द्विजोत्तमः ।
 विवादे शास्त्रतोजित्वा भार्या यस्य तु जायते ॥
 श्लशाने जायते तस्य तमीभावेन दुष्कृतम् ।
 ताडयित्वा हृत्पथेनापि स्कन्धेनावध्य रज्जुना ॥
 विवादेनापि निर्जित्य तं प्रसाद्य विशुध्यति ।
 उद्गीर्य च चरेत् कृच्छ्रं मतिकृच्छ्रं निपातने ॥

कृच्छातिकृच्छ्रोऽहृक्पाने कृच्छ्रोऽस्यान्तरशोणिते ।
 म्रेतं दृष्ट्वा च दग्ध्वा च शुद्धिः स्नानात् द्विजन्मनाम् ।
 उपवासमथो वापि ब्रह्मकूर्चञ्च पावनम् ।
 म्रेतभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
 नीयते ह्यनुगच्छंस्तु विरात्र मशुचिर्भवेत् ।
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णैर्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 प्राणायामशतं कृत्वा घृतं पाश्व्य विशुध्यति ।
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठान्तु प्रत्यक्षलवणं यथा ॥
 सृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥
 कृत्वान्यतममेतेषां शुद्ध्यर्थं मात्मनो हितम् ।
 चरेत् अश्विगतं विप्र इति प्राङ्मनीषिणः ॥
 केचिद्वदन्ति मुनयः कृच्छ्रं प्राजापतिं तथा ।
 तदर्थं पादकृच्छ्रे वा ब्रूयुरन्ये द्विजोत्तमाः ॥
 अधोच्छिष्टं द्विजोऽज्ञानादूयद्यदद्यं हि किञ्चन ।
 भुक्त्वा नाचम्य वा कुर्व्यात् विण्मूलं केच निष्कृतिः ॥
 नक्तोपवासबाह्ये तु अन्यत्र द्विगुणञ्चरेत् ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्र्याः शुद्धिमर्हति ॥
 अधोच्छिष्टं द्विजः सृष्ट्वा श्वोच्छिष्टं वृषलेन तु ।
 नक्षत्रदर्शनेऽस्मीयात् पञ्चगव्यपुरःसरम् ॥
 अथोधोच्छिष्टं विप्राद्यैश्चोच्छिष्टं शूद्रसंसृजः ।
 उपरासेन शुद्ध्येयुः पञ्चगव्यस्य पावनम् ॥
 श्वकाकीकाकसंसृष्टो भुञ्जानो ब्राह्मणश्च यः ।
 तदन्नस्य परित्यागात् कृत्वा स्नानन्तु शुद्ध्यति ॥
 यज्ञोपवीतेन विना भोजनं कुरुते द्विजः ।

अपि मूत्रपुरीषे वा रेतःसेवनमेव च ॥
 तिरात्रोषितो विप्रः पादकच्छन्तु भूमिपः ।
 अहोरात्रोषितो वैश्यः शुद्धिरेषा पुरातनी ॥
 विप्रः कुक्षत्यनिष्ठीव्यं कृत्वाऽनृतभाषणम् ।
 वचनं पतितैः कृत्वा दक्षिणं अवणं स्पृशेत् ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं वसति पावकः ।
 अङ्गुष्ठे दक्षिणे पाणौ तस्मान्नेन च तं स्पृशेत् ॥
 प्रेक्षणं शशिनोऽर्कस्य ब्रह्मेशविष्णुसंस्मृतिम् ।
 गायत्र्याः शतसाहस्रं सर्वपापहरं स्मृतम् ॥
 गायत्यष्टसहस्रं तु ब्रह्महत्याविशोधनम् ।
 शूद्रबधे द्विजाग्रस्य गायत्यष्टसहस्रकम् ॥
 राज्ञः पञ्चसहस्राणि ह्यद्विजस्य तदर्धकम् ।
 योगेन गतिशीलस्तु यदि वा स्यात्सदा नरः ॥
 ता वुभौ सर्वदा त्याजौ निश्चिनं सर्वकर्मसु ।
 मक्षिकासन्ततिधारा विप्रुषो ब्रह्मविन्दवः ॥
 स्त्रीमुखं बालवृद्धञ्च न दूष्यन्ति कदाचन ।
 आत्मस्त्री ह्यात्मबालञ्च आत्मवृद्धं तथैव च ॥
 आत्मनः शुचयस्तानि परेषा मग्नानि स्तथा ।
 उत्पन्नमातुरे स्नानं दशकृत्वो ह्यनातुरः ॥
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धीत् आतुरः ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु संग्रामे जनसङ्कुले ॥
 पलायने वनेऽरण्ये स्पृष्टास्पृष्टिर्न दूष्यति ।
 आद्यस्पर्शं भवेत् स्नानं द्वितीयस्यापि तत्स्मृतम् ॥
 शिरःप्रोक्षणमन्येषा मन्यत्वाचमनं स्मृतम् ।

पलाशशशिपाकाष्टदन्तधावनक्षत्ररः ॥

दिवा कीर्तिं समञ्जीयादृयावङ्गां नैव पश्यति ।

पद्माश्लोहं फलकाष्ठचर्म भाण्डस्थितौयैः स्वयमेव शौचात् ।

पुंसां निशाञ्चार्धकनिःसृचानां स्त्रीणां च शुद्धिर्विहिता सदैव ॥

स्नानसृष्टेन येन स्यात्काष्ठार्द्यैर्यदि तं स्पृशेत् ।

नावाऽऽहणवत् स्पृशन् ततोपस्पर्शनाच्छुचिः ॥

क्लेच्छलूनाशनस्पर्शे क्षेत्वे वा यदि वा स्थले ।

उपस्पर्शे शिरः प्रोक्ष्य संशुद्धो जायते द्विजः ॥

वस्त्रसंस्पर्शनं तस्य सचैलाङ्गाऽवगाहनम् ।

अङ्गस्पर्शनवत्तस्य वन्दति द्विजसत्तमाः ॥

चण्डालोदकसंस्पर्शे शुद्धिः स्नानेन जायते ।

तथा तङ्गाण्डसंस्पर्शे स्नानमाहुर्मनीषिणः ॥

उदक्यास्पर्शने स्नायादङ्गुकेनाङ्गतोऽपि वा ।

स्याद्यतः स्पृश्यपि स्नानं तुल्याः सर्वरजस्वलाः ॥

संस्पर्शे मेदभिन्नानां तथैव ब्रह्मघातिनाम् ।

पतितानां च संस्पर्शे स्नानमेव विधीयते ॥

रजस्वलाद्यैः संस्पर्शे उपस्पर्शनमेव च ।

उदक्यायास्तृतीयेऽङ्गि केचिदाचमनं विदुः ॥

प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।

तृतीये रजक्नी प्रोक्ता चतुर्थे तु विशुद्ध्यति ॥

पुरुहूतः पुरा दैत्यं त्रिशिर्षाङ्गञ्चघान यत् ।

तदूबधः ब्रह्महत्यायास्तत्फलं स ददो स्त्रियम् ॥

आसां तत्प्रभृति स्त्रीणामसृष्टत्वं सतावत् ।

अथैर्दिनत्रयं ह्येतच्छुक्रगुर्वादिफलम् ॥

शवराश्च पुलिन्दाश्च नटाश्च केवटास्तथा ।
 एतान्नजकसत्तुल्यान् केचिदाहुर्मनीषिणः ॥
 रजक्राद्याभिगामित्वे वैश्यो गोमूत्रयावकम् ।
 चरन्ति षड्गुणाहोभिः क्षत्रं वा द्विगुणञ्चरेत् ॥
 ब्रह्मक्षत्रियविट्जाता शूरास्तेऽनुक्रमेण तु ।
 क्रमातिक्रमतश्चान्ये स्नेच्छान्त्यवर्णसम्भवः ॥
 भोज्याशनान्तु तच्छूद्रा अन्ये भोज्यासनाः स्मृताः ।
 आमाशनानि भोज्यानि हृतमुच्छिष्टमुच्यते ॥
 दासनापितगोपाल कुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
 भोज्यान्तो नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 पर्युषितं चिरस्थञ्च भोज्य स्नेहसमन्वितम् ।
 यवगोधूमावस्नेही तथा गोरसविक्रयः ॥
 आपद्गतो द्विजोऽस्तीयात् गृह्णीयाद्वा यतस्ततः ॥
 न स लिप्येत पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
 ज्ञापितं गृह्णेद्गृहेऽन्वङ्कटं पक्वञ्च यद्भवेत् ।
 नीत्वा नद्यादिके तहै प्रोक्ष्य भुञ्जनकिल्बिषी ॥
 गायत्र्योङ्कारपूताभिः केचिदङ्गिञ्च प्रोक्ष्यम् ।
 मन्यन्ते विष्णुमन्त्रेण कलिधर्मसमाः स्मृताः ॥
 आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
 स्नेच्छभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥
 आभीरभाण्डसंस्थानि प्रयोदधिघृतानि च ।
 तावत्पूतं हि तद्भाण्डं यावत्तत्र तु तिष्ठति ॥
 पूतानि सर्वपुण्यानि काकहस्त्यस्थितानि च ।
 खादत्तानि च भक्ष्याणि यत्नतस्तु द्विजातिभिः ॥

सर्वैः स्वीपस्करैर्युक्ता शय्या रक्तांगुक्तानि च ।
 पुष्पाणि चैव शुद्धानि प्रोक्षणानि न संशयः ॥
 अलेपं स्नानमयं भाण्डं भाण्डं संशयमेव च ।
 प्रोक्षणादेव शुद्धेते सलेप मग्निताडनात् ॥
 भस्मना शुद्धते कांसं सुरयाय न लिप्यते ।
 सुरा मूत्रपुरीषाभ्यां शुद्धते तापलेपनैः ॥
 अलिप्तं मद्यमूत्राद्यै स्नात्न मन्त्रेण शुद्धति ।
 रजसा स्त्री मनोदुष्टा नद्यश्च वेगसंयुताः ॥
 अवेगमपि यद्गूरि सरिद्वारि हृदयं यत् ।
 सद्यदस्पर्शसंस्पर्शं न तद्दूष्यन्ति सद्गिरः ॥
 सत्येन ब्रूयते वाणी धर्मः सत्येन वर्तते ।
 तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यमात्मशुद्ध्यै द्विजातिभिः ॥
 रथ्याकर्द्धमतो यानि नावः पथि दृष्टानि च ।
 भारताकर्मण शुद्धानि निशि चन्द्रार्चमारुतैः ॥
 यथासम्भव सुक्तानि प्रायश्चित्तानि सत्तम ! ।
 उक्तानुक्तानि सर्वाणि ज्ञातव्यानि द्विजातिभिः ॥
 प्रायश्चित्तं न तत्प्रोक्तं धर्मशास्त्रपटुभिः ।
 द्विजैस्तत्र प्रकल्प्यं स्याद्धर्मशास्त्रार्थचिन्तकैः ॥

उक्ता मया निष्कृतयः समासात्मशुद्ध्ये वर्णचतुष्टयस्य ।

व्रतानि तासां विहितानि यानि वक्ष्याम्यतस्तानि निबोधयेति ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीते प्राय-

श्चित्तनिर्णयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

व्रतान्यथ प्रवहामि ह्यैन्दवादिक्रमेण तु ।
 पापक्षयकृतैर्यैः स्याद्वर्माथी च महोदयः ॥
 चन्द्रब्रह्माश्रीयादुग्रासान् शुक्ले कृष्णे च ह्वामयेत् ।
 चन्द्रक्षयेन भोक्तव्यं मध्ये शशिव्रतद्वरेत् ॥
 विपरीतान् क्रमादुग्रासानादावादौ च ग्रासयेत् ।
 वर्धन्ते दैन्यपक्षे तु पिप्पलीमध्यमैन्दवम् ॥
 अष्टावष्टौ समश्रीयात्स व्रती प्रतिवासरम् ।
 अष्टाग्रासिकमित्याप चान्द्रायण मथापरम् ॥
 शतद्वयन्तु पिण्डानां चत्वारिंशत्समन्वितम् ।
 मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायण मथापरम् ॥
 चतुरः प्रातरश्रीयात्स्वायं ग्रासांश्च तावता ।
 शिशुचान्द्रायणं तज्ज्ञैः प्रोक्तं पापापनोदनम् ॥
 मध्याह्ने यदश्रीयात्स्वायं ग्रासांश्च तावता ।
 चान्द्रायणं यतीनां तत्तत्त्वज्ञैः परिकीर्तितम् ॥
 शिखण्डसम्भितान् ग्रासान् चन्द्रव्रतप्रयोजने ।
 दोषः स्यादन्यथाभावे तस्मादुक्तं न दापयेत् ॥
 एकभुक्तैश्च नक्तैश्च तथैवायाचितैरपि ।
 उपवासैश्चतुर्भिश्च कृच्छ्रं षोडशभिर्दिनैः ॥
 उष्णं जलं पयः सर्पिरेकैश्च त्यहं पिवेत् ।
 वायुभक्षस्त्वहं तिष्ठेत्तप्तकृच्छ्रोऽयं सुच्यते ॥
 पलमेकं जलं पीत्वा पलमेकं तथा पयः ।
 पलमेकं तथान्यस्य मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥

एतत्तु त्रिगुणं प्रोक्तं महासान्तपनं स्मृतम् ।
 प्राजापत्यञ्च कृच्छञ्च पराकस्त्रिगुणो महान् ॥
 पद्मोदुम्बरराजीवं विल्लपत्रं कुशीदकम् ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं प्राश्य पर्णकृच्छः प्रकीर्तितः ॥
 प्रत्येकं प्रत्यहं गव्यं सकृत् शुद्धौ पयो दधि ।
 घृतं कुशीदकं पीत्वा उपवासञ्च सप्तमः ॥
 एभिः सम्प्राशनैरुक्तं दिव्यं सान्तपनं द्विजैः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छोऽयं मुनिभिः परिकीर्तितः ॥
 एतत्तु त्रिगुणं तज्ज्ञैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 प्राजापत्यञ्च कृच्छञ्च पराकस्त्रिगुणो महान् ॥
 एकभुक्तञ्च नक्तञ्च अयाचितविशेषणे ।
 पादकृच्छोऽयमुद्दिष्ट स्त्रिघ्नं प्राजापतिव्रतम् ॥
 अयमेवातिकृच्छः स्यात्प्राणिपूतान्नभोजनः ।
 कृच्छातिकृच्छपयसा दिवसानेकविंशतिम् ॥
 दिनैर्द्वादशभिः प्रोक्तः पराकः समुपोषितैः ।
 एकद्यद्बुध्यहादीनि नक्तञ्चैव यथा शृतम् ॥
 सम्प्राश्य तिलपिण्याकं तक्रं तोयं कुशीदकान् ।
 पञ्चमे ह्युपवासः स्यात्सौम्यकृच्छोऽयमुच्यते ॥
 चान्द्रायणे च कृच्छे च त्रिकाखं स्नानमाचरेत् ।
 स्नानद्वयन्तु कर्त्तव्यं व्रतेष्वेवापरेष्वपि च ॥
 शक्तिं ज्ञात्वा शरीरस्य स्नानं कार्यं तथा व्रतम् ।
 असामर्थ्येन कार्यञ्च याचं पर्वत्वनुग्रहम् ।
 ब्रह्मकूर्चं प्रवक्ष्यामि व्रतानां सुत्तमं व्रतम् ॥
 कृतेन येन सुच्यते प्राणिनः सर्वकिल्बिषैः ।

नीलिजायास्तु गोमूत्रं कृष्णायाः सकृदुद्धरेत् ॥
 पयश्च ताम्रवर्णायाः पीतायाश्च तथा दधि ।
 कपिलायाः घृतञ्चैव महापातकनाशनम् ॥
 अभावे सर्ववर्णानां कपिलायाः समुद्धरेत् ।
 पलानि पञ्च मूत्रस्य अङ्गुष्ठार्धन्तु गोमयम् ॥
 क्षीरं सप्तपलं ग्राह्यं दध्नः पलत्रयं तथा ।
 घृतं चाष्टपलं ग्राह्यं पलमेकं कुशाम्भसः ॥
 मन्त्रैः सर्वाणि चैतानि अभिमन्त्र्याथ मिश्रयेत् ।
 गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्रावु स्थाया दधि ।
 तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
 निघ्नन्नं पञ्चगव्यञ्च पात्रैः क्रमेण तत्पिवेत् ।
 मध्यमेन पलायस्य तत्पत्रेण पिवेद्द्विजः ॥
 द्वितीयं पद्मपत्रेण ब्रह्मपत्रेण चापरम् ।
 चतुर्थं ताम्रपत्रेण तत्पिवेद्भतकृद्भिजः ॥
 आलोड्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेणैव तत्पिवेत्प्रणवेन तु ॥
 विष्णुं संस्त्रापयेद्भक्त्या पञ्चगव्येन चार्चयेत् ।
 कृष्णाण्डैर्जुञ्जयान्मन्त्रैः पञ्चगव्यं ह्युताशने ।
 सथाहृत्या च गायत्र्या तथैव प्रणवेन च ॥
 ब्रह्मकूर्चं मिदं प्रोक्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ।
 पञ्चगव्यञ्च संप्राप्य पञ्चरात्रोपवासकृत् ॥
 नक्तेन वासमश्नीयाद्यावच्छक्त्या दिनानि च ।
 पञ्चाहिकम्पारण्यकं व्रतस्यास्य प्रकीर्तितम् ॥

निर्देहेत्सर्वपापानि ब्रह्मकूर्चं मिति स्मृतम् ॥

अन्ये वदन्ति कवयः उपवासं विना व्रतम् ॥

जप्यं होमं च कर्त्तव्यं देवतार्चनमेव च ।

पञ्चगव्यञ्च होतव्यं पञ्चगव्यं समश्नीयात् ॥

ब्राह्मणान् भोजयेत्तावद्यावत्कुर्यादिदं व्रतम् ।

यत्त्वगस्थिगतं पापं तिष्ठते पुरुषस्य च ॥

ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं समिद्धाग्निं रिवेन्धनम् ।

यानीह पापानि भवन्ति पुंसां देवादकामादय कामतोवा ।

उक्तानि तेषां मुनिना व्रतानि शुद्ध्यर्थमेतान्यपराणि चैवम् ॥

धर्मार्थं मेतानि कृतानि पुंसां ददुर्दिवौकस्व विमुक्तसिद्धिः ।

अत्राप्यपूज्यत्वमशेषलोकैस्तेजःशरीरीति चरेन् गता भीः ॥

यस्यास्ति भीतिः पुरुषस्य पापात् दृच्छेच्च कर्त्तुं क्षयमेनसाञ्च ।

प्रीत्येव तं च व्रतदानजप्यं प्रोद्दिश्य मेतद्ब्रतदन्यतस्तु ॥

वदन्ति दानं मुनयः प्रधानं कलौ युगे नान्यदिहास्ति किञ्चित् ।

विशोधनं सर्वमिहापि पूज्यं वदामि तस्मादथ दानधर्मात् ॥

इति श्रीबृहदारण्यकोपनिषद्सुव्रतप्रायश्चित्तनिर्णयः सप्त-
मोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

दानानि विधिना सार्धं जगौ यानि पराशरः ।

व्यासस्य तानि ब्रह्मार्मिं श्रूयतां द्विजसत्तमाः ! ॥

दानेन प्राप्यते स्वर्गो दानेन सुखमश्नुते ।

इहामुत्र च दानेन पूज्यो भवति मानवः ।

न दानात् परतो धर्म स्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 सुसुक्ष्मवोऽपि योगीशा भिक्षादानोपजीविनः ॥
 अन्नं तोयसमायुक्तं पृथगेते तथैव च ।
 सर्वोपस्कारसंयुक्तं गृहञ्च गृहमात्रकम् ॥
 वृषादियुक्तसीरञ्च एकं वृषं तथैव च ।
 गृह्याग्निना प्रदानेन गोप्रदानं तथैव च ।
 सौरभेयीं द्विवक्त्राञ्च तिलधेनुमतःपरम् ।
 घृतधेनुं अश्वधेनुं हेमधेनुं सविस्तरम् ॥
 कृष्णाजिनप्रदानञ्च वाजिस्यन्दनमेव च ।
 एकहस्तिप्रदानञ्च कन्यादानफलंतथा ॥
 भूमिदानफलञ्चैव तुलापुरुषमेव च ।
 हेमरूप्यप्रदानञ्च ननाकादिसमन्वितम् ॥
 त्रपुसीसकतान्त्रादिसर्वधातुप्रदानवत् ।
 नक्षत्रतिथियोगेषु यद्यदानञ्च तत् फलम् ॥
 विद्यादानं फलं तस्य प्रजादान मथैव च ।
 अभयादिकदानानि प्रतियहे यथाविधि ॥
 दृष्टापूतौ फलोपेतौ सर्वे विस्तरतो मया ।
 शक्तिस्त्रिणाश्रितं पूर्वं क्रमात्कथयतः शृणु ॥
 गोहिरण्यादिदानानां सर्वेषामप्यनुत्तमम् ।
 अन्नदानमपेक्षन्ते सर्वेऽपि हि द्विवौकसः ।
 अन्नार्थं मातरिश्वाहं ह्यन्नार्थञ्च तथानलः ॥
 अन्नार्थं सधिता चैव चातिह्वयति भासते ।
 अन्नकामः ससर्जदं विधिरप्यखिलं जगत् ॥
 तस्मादन्नात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति ।

दद्यादहरहस्तस्मादन्नं विप्राय मानवः ॥
 हृतं वा यदि वा चामं स स्वर्गे सुखमेधते ।
 शोभनात् प्रभृतान् सर्वान् पक्वान्नपरिपूरितान् ॥
 अपूपै रुदकाद्यैश्च दत्त्वा दिवं सुखं व्रजेत् ।
 द्विजान् यः पाययेत्तोयं अन्यानपि पिपासितान् ॥
 प्रपां तु कारयेद्दूग्रीष्मे प्राप्नोति देवलोकताम् ।
 षट् पात्राण्यादिकं दद्याद्वर्षासु च प्रतिश्रयम् ॥
 पादाभ्यङ्गन्तद्यैवैधः शीते चावरणानि च ।
 उपानत्पादुके चैव ददत्कामानवाप्नुयात् ॥
 सप्तव्रीहिममायुक्तं सर्वस्त्रेहसमन्वितम् ।
 सर्वोपस्करसंयुक्तं सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
 हिरण्यं गोवृषांश्चैव कुलिशाद्युपधानकैः ।
 चारस्त्रीभूषणैर्युक्तं सकांस्थं ताम्रभाजनम् ॥
 कण्डल्यादिसमायुक्तं ददत्पात्राय मानवः ।
 पर्कष्टकचित्तं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥
 ऋणमयं वा तथा सद्यः कृत्वा चाश्लमयं तथा ।
 दत्त्वा स्थान मवाप्नोति प्रजापतेरशंसयम् ॥
 प्राकारा यत्र सौवर्णाः गृहाण्युच्चैस्तराणि च ।
 माणिक्यगारुडैर्वज्रैर्मौक्तिकैर्भूषितानि च ॥
 देवकन्यासहस्रेण स वृतो गीतवृत्त्यकैः ।
 सेव्यमानोऽश्वरः सङ्घैः प्रजापतिसमं वसेत् ॥
 अतड्वाहौ च धूर्वाहौ बलवन्तौ सुलक्षणौ ।
 तरुणौ सविषाणौ च घण्टाभरणभूषितौ ॥
 अदुष्टावेकवर्णौ तु शरीरौ दक्षिणान्वितौ ।

य आह्वय द्विजाग्राय दद्याद्भक्त्या तु मानवः ॥

सोऽनडुद्रोमतुल्यानि स्वर्गे वर्षाणि तिष्ठति ।

अमरीभिर्हतोऽजस्रं सेव्यमानश्च दैवतैः ॥

एकोऽपि हि वृषो देवो धूर्धरः शुभलक्षणः ।

अरोगश्चापरिक्लिष्टो यस्मात्स दशगोसमः ॥

एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।

आहेमपीताद् धरणीसमानात्तस्माद्दृषात् पूज्यतमोऽस्ति नान्यः ॥

दृष्टिदानं प्रवक्ष्यामि यथादेयं द्विजातिभिः ।

यो विधिर्दक्षिणायाश्च तथा सर्वं निबोधत ॥

एकरात्रीषितः स्नातो गोदाता पञ्चगव्यतः ।

पञ्चाष्टनेन संस्नाप्य संपूज्य मधुसूदनम् ॥

सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां शतयज्ञोपवीतिनीम् ।

सुविषाणां सुरूपाञ्च सर्वलक्ष्णसंयुताम् ॥

हेमकल्पितशृङ्गाञ्च सुरूपां चरणाग्रकाम् ।

पयस्विनीं सुशीलाञ्च हिरण्योपरि संस्थिताम् ॥

हिरण्यं वाचयित्वाग्रे स द्विजायोपपादयेत् ।

प्राङ्मुखाय च विप्राय दृष्टिन्ताञ्च उदङ्मुखीम् ॥

इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्व प्रीतोऽसु केशवो द्वयोः ।

इति दत्त्वोदकं हस्ते पादान्यष्टौ विसर्जयेत् ॥

व्यावर्त्तते ततः पश्चात् प्रणम्य शिरसा द्विजम् ।

अनेन विधिना धेनुं यो विप्राय प्रयच्छति ॥

स विष्णुप्रीणनाद्याति विष्णुलोकमसंशयम् ।

आत्मनः पुरुषान् सप्त प्रागस्तान् सप्त सप्तच ॥

आत्मानं सप्तजन्मीत्यान् पापाहिसुच्यते नरः ।

पदे पदे तु यज्ञः स्याद्भोर्वित्सस्य च मानवः ॥
 फलमाप्नोति विप्रेन्द्राः शुद्धा वै तत्पुरा हरेः ।
 सर्वकामसम्पद्धात्मा सर्वलोकेषु पूजितः ।
 नान्ना पापापहास्तावदूयावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
 इत्थाकृष्णान्तथा चान्यैर्वज्रधा वसुधाधिपैः ॥
 यैर्या नृभिरियं दत्ता जग्भुस्तेऽपि च विष्टपम् ।
 दीयमानं च पश्यन्ति ये भवन्त्यनुमोदकाः ॥
 तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः विष्णुलोकमवाप्नुयुः ।
 पादद्वयं मुखं योन्यां प्रसवन्त्यां प्रदृश्यते ॥
 यदा च द्विमुखी गौः स्यात् देया यावन्न स्मृत्यते ।
 क्षौणीतुल्या तदा सा गौः सर्वैरक्ता मुनीश्वरैः ॥
 सापि प्राग्विधिना देया सङ्काश्या दोहना द्विजाः ।।
 एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥
 तस्या गौर्ज्यायती साक्षादेकतोभयतोमुखी ।
 गोर्वत्सस्य च लोमानि यावत्संख्यानि सत्तमाः । ॥
 तावत्संख्यानि सर्वाणि भ्रुवं ब्रह्मजने वसेत् ।
 यश्चारोगामक्लिष्टाङ्गान्धेनुं वा यदि वा तनुम् ॥
 दद्यात् स्वर्गमवाप्नोति देया यथा तथाहि गौः ।
 तिलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीणनाय हरेरिमाम् ।
 यथा तुष्यति गोविन्दो दत्तया नु गवाऽनघः ॥
 ब्रह्महा स्वर्गहा गोघ्न पिबेमाहमुहृद्दधात् ।
 अग्निहो गुरुहा चैव तथैव गुरुतल्पगः ॥
 सर्वपापसमायुक्तो यत्नो यश्चोपपातकैः ।
 सर्वैनोभिः प्रमुच्यन्ते तिलधेन्वा प्रदत्तया ॥

अनुलिप्ते महीष्टष्ठे वस्त्रा जिनप्रसारिते ।
 धर्मज्ञाः केचिदिच्छन्ति कुतपेच तिलाह्वते ॥
 प्रक्षीर्य चाविक्रं भूमौ तत्र कृष्णाजिनं पुनः ।
 तिलांस्तु प्रक्षिपेत्तत्र कृष्णाटकचतुष्टयम् ॥
 कुर्यादुत्तरतोऽभ्यर्ण्य आढकेन तु वत्सकम् ।
 सर्वरत्नैरलङ्कुर्यात् सौरभेयीं सवत्सकाम् ॥
 कार्यं हेममये शृङ्गे सास्त्रा स्तूत्रमयी तथा ।
 ताम्रष्टष्ठेक्षुपादाच कार्या सुक्ताफलेक्षणा ॥
 प्रशस्तपत्रश्रवणा फलरत्नवती तथा ।
 शुभस्वप्नयलाङ्गूली नवनीतस्थयान्वितः ॥
 नारङ्गैर्वीजपूरैश्च जम्बीरैर्नारिकेलकैः ।
 बदराम्रकपित्थैश्च मणिसुक्ताफलार्चिताम् ॥
 सितवस्त्रयुगच्छन्नां सितच्छत्रसमन्विताम् ।
 ईदृग्विधाञ्चा तां कुर्यात् अङ्गया परयान्वितः ॥
 कांश्चापदोहनां दद्यात् केशव । प्रीयतामिति ।
 कुर्याद्विष्टिबद्धिद्वानिमां प्रत्युत्तरासुखीम् ॥
 सम्यगुच्चार्य विधिना दक्षैवेन द्विजोत्तमः ।
 सर्वपापैर्बिर्निर्मुक्तः पितरं स पितामहम् ॥
 प्रपितामहन्तथा पूर्वं पुरुषाणां चतुष्टयम् ।
 द्विजेन्द्रास्त्वारयन्त्ये तान्तिलधेनुप्रदा नरः ॥
 यच्च गृह्णाति विधिवत् पुरुषान् सोऽपि तावतः ।
 चतुर्दश तथा येच दद्भुतश्चतुर्मुदिकः ॥
 दीयमानश्च पश्यन्ति तिलधेनुश्च ये नराः ।
 शृण्वन्ति येच तां भक्त्या परया नाम तद्भवाः ॥

तेऽप्यशेषाघनिर्मुक्ताः प्रयान्ति विष्णुलोकताम् ॥
 अशान्ताय सुशीलाय तथा मत्सरिणे बुधः ।
 तिलधेनुं नरो दद्याद्देहस्मार्त्तज्ञधार्मिके ॥
 त्रिरात्रं यस्तिलाधारस्तिलधेनुं प्रयच्छति ।
 तथैकरात्रन्तु पुनस्तिलानन्ति सभक्तिकः ॥
 दातुर्विशुद्धपापस्य तस्य पुण्यवतो द्विजः ।
 चान्द्रायणादप्यधिकं शस्तं तत्तिललक्षणम् ।
 एवं प्रतिगृहीतापि आदत्ते विधिना द्विजः ॥
 स तारयति दातारं आत्मानञ्च न संशयः ।
 अतिग्रहणं दीप्ताग्निदग्धविप्रसुखेरिताः ॥
 न स्फुरन्तीह मन्त्राश्च जपहोमादिकेषु च ।
 तदा न दीयते तस्य न तं कर्मणि योजयेत् ॥
 निष्कलं तत्कृतं कर्म नृतस्यौषधदानवत् ।
 अथातः संप्रवक्ष्यामि दृतधेनुमपि द्विज ! ।

येन सा विधिना देया तां प्रवक्ष्याम्यतः शृणु ॥
 वदामि धेनुं दृतकल्पितां यो विधिञ्च यैव निचयैः प्रकल्पया ।
 फलं प्रदाने मनुजस्य यस्मात् कृपाच पातन्वनुपर्व यज्ञ ॥
 गोक्षीरसर्पिर्मधुखण्डदध्ना संस्थाप्य विष्णुं शुभवारिणाच ।
 संपूज्य पुष्पैश्च विलेप्य गन्धैर्दद्यान्निवेद्य च सधूपदीपम् ॥
 दृतञ्च वङ्गिर्दृतमेव सोमो दृतञ्च सूर्यो दृतमेव चान्धः ।
 प्रदेहि तस्मात् दृतमेव विद्वन् ! दृते प्रदत्ते सकलं प्रदत्तम् ॥
 दृतेन गव्येन तु पूर्णकुम्भं प्रकल्प्यते गौः करकञ्च वत्सः ॥
 द्विरण्यगर्भां मणिरत्नशोभां तुरष्ककर्पूरसुचारुनासम् ॥

मृङ्गे च कृष्णाशुर्द्वारवे च सौवर्णनेत्रे पटसूत्रसास्त्रा ।

लीमञ्च पुच्छं गुडदुग्धवक्त्रं जिह्वा च तस्या वरशर्करायाः ॥

द्राक्षीत्यैश्च हि खजूरैरन्यैः स्वादुफलैरपि ।

उरस्तस्याः प्रकर्त्तव्यं दृष्टन्ताम्बुध्रधीमता ॥

इक्षुयष्टिमयाः पादाः शफा रौप्यमयास्तथा ।

धान्यैश्च सप्तभिः पाश्वर्यैः लोमानि सितसर्षपैः ॥

कांश्चिद्दीप्ता च कर्त्तव्या सितवस्त्रच्छदा तथा ।

शितच्छत्रसमायुक्ता सितचामरभूषिता ॥

सितयज्ञोपवीता च सितस्त्रग्दामभूषिता ।

वत्सस्य कुर्यादिति सङ्गतानि प्रोक्तानि सर्वाण्यपि यानि धेनोः ।

अङ्गानि सर्वाणि च तद्वदस्य ह्यत्र सवस्त्रं च तथैव विप्र ? ॥

गृहाण चैनां मम पापहृत्यै दुस्तारसंसारपयोधिपोतः ॥

संसारतारो भुवि भूमिदेव ! स्वर्गं प्रदेहि क्षम विप्रराज ! ।

विष्णुः सुरेशो धृतरिष्मरस्याः प्रीतोऽस्तु दानेन वरं प्रदातुः ॥

व्याहृत्य चैतन्निजहस्ततीयं दत्त्वा क्षमस्वेति च वाग्विधेया ।

दात्वा द्विजेनात्र तु पूर्वसुक्तं संग्राह्य सर्पिर्व्रतमालभ्युध्यै ॥

कार्यं प्रसूतोऽखिलकिल्बिषैस्तु प्राप्नोति लोकान् धृतदुग्धदिग्धान् ॥

धृतक्षीरवहा नद्यो यत्र पायसकर्मदाः ।

तेषु लोकेषु विप्रेभ्यः सुपुण्येषु प्रजायन्ते ॥

पितृहृष्यन्त्ये सप्तपुरुषस्तस्य येयधः ।

तांस्तेषु द्विजलोकेषु स नयंस्वर्गकिल्बिषः ॥

स कामादाभियं दृष्टिः कथिता तव सत्तम ! ।

विष्णुलोकं नरा यान्ति निष्कामाः धृतधेनुदाः ॥

जलधेनुं प्रवृत्ताभिः प्रीतये दत्तया यथा ।

देवदेवो हृषीकेशा सर्वेशः सर्वभावनः ॥
 जलधेनुं द्विजश्रेष्ठ ! सम्पूर्णरजतस्थितम् ॥
 रत्नगर्भमशेषैस्तु ग्रामैर्वन्यैः समन्वितम् ।
 सितवस्त्रयुगच्छत्रं दूर्वापल्लवशोभितम् ॥
 कुष्ठमांसीसुरोशीर बालकामलकैर्युतम् ।
 प्रियङ्गुपत्रसंयुक्तं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥
 सोपानत्कञ्च सच्छत्रं दर्भविष्टरसंस्थितम् ।
 चतुर्भिः संवृतं पात्रै स्तिल पूरणैश्चतुर्दिशम् ॥
 स्थगितं दधि पात्रेण घृतञ्चौद्रवता मुखे ।
 उपोषितः समभ्यर्च्य वायुदेवं सुरेश्वरम् ॥
 पुष्पधूपोपहारैश्च यथा विभवसम्भवम् ।
 संकल्प जलधेनुञ्च समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
 पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतञ्जलमयं बुधः ।
 अतोचुरपरे केचित् पूजयेत् घृतवत्सकम् ।
 पञ्चाशेन तु कुक्षस्य चतुर्धाशेन वा परे ।
 एवं संपूज्य गोविन्दं जलधेनुं सवत्सकाम् ॥
 सितवस्त्रधरः शान्ती कीतरागो विमत्सरः ।
 दद्याद्विप्राय विप्रेन्द्र ! प्रीत्यर्थं जलशायिनः ॥
 जलशायी जगद्योनिः प्रियतां मम केशवः ।
 इति चोच्चार्य विप्रेन्द्रो विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 अपक्वाग्निना स्थेयं अहोरात्र मृतः परम् ।
 अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं द्विजोत्तम ! ॥
 सर्वराज्य मवाप्नोति यत् यत् ध्यायेत् स मानवः ।
 शरीरारोग्य साक्षात् प्रशमः सर्वकामिकः ॥

वृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः ।
 इमामपि प्रशंसन्ति जलधेनुं द्विजोत्तमम् ॥
 ये नरास्तेन वै यान्ति विष्णुलीकं ममंशयम् ।
 हेमाज्याभक्षितैर्विद्वन् । यद्यपि गो प्रकल्पिताम् ॥
 भक्ष्यास्तु ते तथाप्येवं धर्मशास्त्रमतोद्विजः ।
 अथातः संप्रवक्ष्यामि दानानामुत्तमं परम् ॥
 यद्वत्त्वा मानवी याति सायुज्यं परवेधसः ।
 धेनुर्देया सुवर्णस्य कारयित्वा द्विजातये ॥
 यान्दत्त्वा प्राङ्महीपालाः ब्रह्मणः सदृशङ्गताः ।
 सा चतुर्भिः स्त्रिभिर्वाप्यष्टुद्वर्णपलैर्द्विजः ॥
 द्वाभ्यां वापि पलाभ्यास्तु पलेनैकेन वा पुनः ।
 हीनं तु नैव कर्त्तव्यं सत्यां सम्पदि स द्विजः ॥
 हीनस्तु कुर्वतो दानं दातुस्तु निष्फलं भवेत् ।
 चतुर्थांशेन धेन्वास्तु हेमवत्सं प्रकल्पयेत् ॥
 सर्वरत्नैरलङ्कृत्यार्द्धमाणाक्रमणे तु ।
 राजतं वत्सकं कुर्ब्याद्बभूयुरन्ये च तद्विदः ॥
 अलङ्काराश्च सर्वेऽपि गोवद्भ्रतैः प्रकल्पयेत् ।
 सकाशाद्दामुदेवस्य सुशालायां युधिष्ठिरः ॥
 दत्त्वा प्राप्नो हरेर्लोकं सा मयेयमुदीरिता ।
 मुक्ताफलशफा कार्या प्रवालकविषाणका ॥
 पद्मरागाक्षियुग्मा च हतपात्रस्तनान्विता ।
 कर्पूरागुग्गुनासा च शर्करारसना तथा ॥
 सुष्ठुदृग् युग्मपार्श्वौ च क्षेमसास्त्रावती तथा ।
 द्रुत्वादिगुडजानुश्च पञ्चगव्यं मपानकम् ॥

नारीकेलेश कर्त्तव्यौ कर्णौ दृष्टञ्च कांसकम् ।

सप्तदत् स्तूतलाङ्गूल सप्तधान्यसमावृता ॥

फलपुष्पोपसंपन्ना च्छत्रोपानत्समन्विता ।

सुवर्णाघेनुः कार्या च विप्राय प्रतिपादयेत् ॥

अश्वमेधसहस्रस्य दत्त्वा फलमवाप्नुयात् ।

कुलानां हि सहस्रं तु स्वर्गं नयत्यसंशयः ॥

किमन्यैर्बहुभिर्दानै रत्नहेमगवाऽनया ।

हेमधेनुप्रदानेन कृतकृत्यो हि वर्त्तते ॥

हिरण्यगर्भो भगवान् प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।

उपवासी विशुद्धात्मा दत्त्वा सोमरविग्रहे ॥

दीयमानश्च पश्यन्ति ये नरा हेमगामिमाम् ।

रक्षोभूतपिशाचाद्या स्ततो नश्यन्ति सद्द्विज ! ॥

एता मयोक्तास्तत्र वत्स ! सर्वा दृष्टादिकानि पारतोऽत्र गावः ।

इच्छाकुम्भदत्प्रवृत्तिं त्रितीया उग्मुर्दिवं विधिवत् प्रदाय ।

कृष्णाजिनस्य दानस्य प्रवक्ष्यामि यथाविधिम् ॥

प्रमाणञ्च विधिर्यस्य इच्छै विप्राय दीयते ।

वैशाख्यां पूर्णिमायाञ्च कार्तिक्या ऋथवाऽपि वा ।

यतयोस्तु प्रदातव्यं रविसोमग्रहेऽपि च ॥

अक्षिप्तमच्छिद्रमलोकमञ्च सम्राणरत्नं संशफ सशोफम् ।

साण्डं प्रदेशं सविषाणवक्त्रं शस्तं प्रदाने मितकृष्णचर्म ।

एतमेव विधं चर्म गृहीत्वा द्विजपावनम् ।

कलयेद्भोवत्तच्च हेमशृङ्गादिकं पुनः ।

शृङ्गे हेममये तस्य शफांश्च रजतस्य च ॥

मुक्ताफलैश्च लाङ्गूलं कुर्यात् शायं दिवर्जयेत् ।

अतुलिप्ते महीपृष्ठे प्रसृतं कुतपेऽंशुके ॥
 तत्र प्रसारयेन्मार्गं तिलैस्तदपि प्रयेत् ।
 वदन्ति तद्विदश्चैव चतुर्दोषांस्तु पूरयेत् ।
 नाभिपुन्नात्रकं कुर्यादपरे कवयोविदुः ॥
 नाभिमात्रं वदन्यन्ये राशिं कुर्यादिति द्विजः ।
 हेमनाभश्च तं कुर्यात् हेमकर्षेण तु द्विजः ॥
 शक्त्या वापि प्रकर्त्तव्यं मनः शुद्धिर्यथा भवेत् ।
 सौवर्णक्षीरपूर्णस्तु प्राज्यपादौ च दापयेत् ॥
 राजतं दधिपूर्णस्तु यथा दक्षिणतो द्विजः ।
 तान्नमाज्यभृतं पात्रं पश्चिमस्यां तथादिशि ॥
 क्षौद्रपूर्णं तथा कांश्चं चतुर्दिक्षु क्रमेण तु ।
 शक्त्या वापि च कर्त्तव्यं वित्तशायं विवर्जयेत् ॥
 तदद्याद्देवदुषे ब्राह्मणायाहिताग्नये ।
 परिधाप्यादि ते वस्त्रे अलङ्कृत्य च भूषणैः ॥
 चतस्रो दृष्टयः कार्य्या इत्यन्ये कवयो विदुः ।
 वदन्ति कवयो गाथां मार्गमाहात्म्यवेदिनः ॥
 न सा विद्वांसः विद्वांसः पुराणार्थविदोऽपरे ।
 यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् संखुरं मृगसंयुतम् ॥
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ।
 ससमुद्रगुहान्तेन सशैलवनकानना ॥
 चतुरन्ताम् संयुक्ता पृथिवी नात्र संशयः ।
 कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा हिरण्यमधुसर्पिषा ॥
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
 यः कृष्णाजिनमासीर्य हेमरत्नयुतैस्तिलैः ॥

वस्त्रावृतं सोपवासो विष्णोरापत्तनोस्तथा ।
 वैशाख्यां पूर्णिमायाञ्च कार्तिकां वा समाहितः ।
 दद्याद्भृततपोयुक्ते ब्राह्मणे च जितेन्द्रिये ॥
 शान्तानीके वाहिताग्नौ प्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम् ।
 यावन्त्यजिनलोमानि तिलाः वस्त्रस्य तन्तवः ॥
 तावन्त्यब्दसहस्राणि दाता विष्णुपुरे वसेत् ।
 विशेषमपरे ब्रह्मविष्णुवायनयोर्द्वयोः ॥
 तद्व्रणवह्निर्लोभप्रगीवं तु प्रसारयेत् ।
 चतसृषु तथा दिक्षु सौवर्णराजतानि च ॥
 निधाय शक्या पात्राणि क्षीराद्यैः पूरितानि च ।
 तस्याः पश्चात् समिद्धाग्निं परिसंमुच्य तं पुनः ॥
 पर्युक्ष्य च परिस्तीयं महाव्याहृतिभिस्ततः ।
 सद्यो ज्ञत्वातिलांस्तत्र विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 नाभिं स्पृशन्नदीतीयं मार्गं गृह्णाम्यहं त्विदम् ।
 धीमान्दद्याद् द्विजेन्द्राय वाचयित्वा प्रतिग्रहम् ॥
 पश्चाद्वस्त्रादिकं दद्यात् एष प्रतिग्रहे स्थितः ।
 मया गीतांष्यथो गाथा मुदाहरन्ति तद्विदः ॥
 दातृणां सत्तमानान्तु विशेषप्रतिपत्तये ।
 गोभूहिरण्यसंयुक्तमार्गमेकं ददाति यः ॥
 स सर्वपापकर्मापि सायुज्यं ब्रह्मणो ब्रजेत् ।
 प्रोक्तेन चैतेन सुनीशमार्गं दद्याद् द्विजेन्द्रे विधिना प्रयुक्तम् ।
 पापानि हत्वा स पुरातनानि यायात्सु वेधोवपुषा च योगी ॥
 सुखासनञ्च यो दद्यात् जापनाख्य मथोत्तमम् ।
 देवयानैर्दिवं यान्ति स्तूयमानैः स दैवतैः ॥

यं रथं हयसंयुक्तं हेमपुष्पैरलङ्कितम् ।
 कतरज्जुञ्च पादाद्यैर्नेत्रपादकृतैरपि ॥
 तत्सर्वं स्थगितं वस्त्रैः परिपट्टालकैः शुभैः ।
 मुक्ताफलैस्तथानेकैर्मणिभिर्ह्युपशोभितम् ॥
 अग्रे चैव शुभे वस्त्रे भूषितावत्यलङ्कितम् ।
 तद्भूषणैरलङ्कृत्य सुखयन्त्रमुशोभितौ ॥
 सपर्याणौ कशायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
 शुभलक्षणसंयुक्तौ तरुणौ तत्र योजयेत् ॥
 रविसोमग्रहे दद्याच्छुभवान् यत्र कर्मणि ।
 अयनयोर्वा द्विजाग्न्याय स प्राप्नोत्यर्कलोकताम् ॥
 वसेद्रवि समन्तत्र सेव्यमानः स दैवतैः ।
 एकमपि हि यं दद्यात् सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
 स लक्षा सुवर्णञ्च सोऽश्वलोक मवाप्नुयात् ।
 दद्यादश्वरथे यस्तु हेमरत्नविभूषितम् ॥
 दिव्यवस्त्रपरिच्छिन्नं नेत्रपट्टादिभिः शुभैः ।
 सौवर्णैरर्धचन्द्रैश्च राजतैर्वा विभूषितम् ॥
 शुभैर्मुक्ताफलैरन्यैर्नीलवस्त्रादिभिस्तथा ।
 गजौ सुलक्षणोपेतौ सुशीलौ निरुजावपि ॥
 सुरदानौ सुरूपौ च हेमालङ्कारभूषितौ ।
 दिव्यवस्त्रैः परिच्छिन्नौ कर्णशाखावलम्बिनौ ॥
 पटिनेत्रादिकाक्षौ तौ विशिष्टमणिभूषितौ ।
 ईदृशश्च संयोज्य पताकाभिर्विभूषितम् ॥
 शोभितं पुष्पमालाभिः ५ ह्रस्वदुन्दुभिर्विस्मयैः ।
 चतुर्वेदाय विप्राय त्रिवेदाय तथा पुनः ॥

शुचये च द्विवेदाय त्रीत्रियाय कृतेष्टये ।
 अलङ्कृत्य स मालाभि रङ्गुलीयसुवारुसी ॥
 तस्य हस्तोदकं दद्यात् प्रीयतां केशवस्त्विति ।
 एवं हस्तिरथं दद्यात् समभ्यर्च्य द्विजातये ॥
 निहत्य सर्वपापानि विष्णुलोके महीयते ।
 वसेच्चतुर्भुजस्तत्र सेव्यमानश्चतुर्भुजैः ॥
 अनन्तकाले स तिष्ठेच्छङ्खचक्रगदाधरः ।
 पश्यन्तीह रथं ये तु दीयमानं नरा द्विज ॥
 तेऽपि विष्णुपुरं यान्ति वाशिष्टस्य वचो यथा ।
 एके मेऽपि कृपो दद्याद्वास्तिनञ्च स भूषणम् ॥
 सवस्त्रं हेमरदनं नखे रजतकल्पितैः ।
 मणिमुक्ताफलैर्युक्तं सुवर्णरजतान्वितम् ॥
 पूर्वोक्ताय च विप्राय चतुर्वेदाय वा द्विजः ।
 दद्याच्च विधिवत् सोऽपि सदा विष्णुपुरं वसेत् ॥
 विधिवद्यच्च गृह्णाति सर्वमपि प्रतिग्रहम् ।
 दातृलोकमवाप्नोति पराशरवचो यथा ॥
 अलङ्कृत्य तु यः कन्यां ब्राह्मे द्वाहेन यच्छति ।
 अन्योद्वाहेन केनापि हस्तिदानशतं लभेत् ॥
 हस्तिदानस्य यत् पुण्यं तस्माच्छतगुणं फलम् ।
 कन्यादा विधिवत्सर्वं प्राप्नुवन्ति ह्यसंशयम् ॥
 पुत्रदानं रुमिच्छन्ति योविद्वान् स मनीषिणः ।
 कन्यान्तस्तेऽपि मन्यन्ते पुत्रदानशतं वरम् ॥
 भूमिं शस्यवतीन्दद्याद्यस्तु विप्राय मानवः ।
 स भुक्तभुक्ततुल्यस्तु विष्णुलोके समावसेत् ॥

योगे चर्मप्रमाणे च भूमिं दद्याद्द्विजातये ।
 स विष्णुलोकमाप्नोति केचिद्रूपमनीषिणः ॥
 षड्भिस्तु प्रहिता विप्रा वंशास्तूभयतो द्विजः ।
 तेनैव द्विगुणानाञ्जरिति केचिन्निवर्तनम् ॥
 पञ्चहस्तकदण्डानां चत्वारिंशद् दशाहत ।
 पञ्चभिर्गुणिता सा तु निवर्तनमिति स्मृतम् ॥
 बालवत्सुकधेनूनां सहस्रं यत्र तिष्ठति ।
 तद्वै निवर्तनं ज्ञेयं इति केचिद्वदन्ति हि ॥
 ताम्रपट्टे पटे वापि लेखयित्वा च शासनम् ।
 ग्रामं विप्राय वा दद्याद्दशसीरक्षितिं पुनः ॥
 सीरस्यैकस्य वा दद्यात्तस्य पुण्यं किमुच्यते ।
 भूम्यंशु कणिकातुल्याः समा विष्णुपुरे वसेत् ॥
 भूमिदानात्परो धर्मी तैलोक्येऽपि न विद्यते ।
 पादैकमात्रदानेन तस्य विष्णुपुरे स्थितिः ॥
 तस्य दानात्परो धर्मस्तद्वृत्तेश्च त्रयन्तथा ।
 तस्मात्तां यत्नतो दद्याद्द्वारणञ्च विवर्जयेत् ॥
 इहैव भूमिदानस्य प्रत्यक्षं चिह्नमीक्ष्यते ।
 क्षितिदः स्वर्गतो भ्रष्टः क्षितिनाथः पुनर्भवेत् ।
 भुनक्ति च पुनर्भोगो यथा दिवि तथा भुवि ।
 गजैरश्वैर्नरैर्युक्तो हेमरत्नविभूषितः ॥
 वरस्त्रीगणसंख्येयः स्तूयमानः स्वबन्धुभिः ।
 कृत्वा लङ्कारसंयुक्तो वस्त्रवाद्योत्सवादिभिः ॥
 इत्यादि भूमिदानस्य चिह्नान्ते वत्स ! कीर्तितम् ।
 विज्ञेनापि हि यः क्रीत्वा भूमिं विप्राय यच्छति ।

यावत्तिष्ठत सा भूमि स्तावत् स्वर्गे महीयते ।
 गृहभूमिञ्च यो दद्याद्दद्याद्वाश्वममात्रकाम् ॥
 गृहस्योपस्कारन्दद्याद्गृहदानफलं लभेत् ।
 कियन्मात्रञ्च यो दद्याद्भूमिं विप्राय मानवः ॥
 तस्यापि हि महापुण्यन्दद्यादङ्गुलमात्रकम् ।
 नैतस्मात्परमं दानं कियदस्ति धरातले ॥
 पुण्यफलं प्रवक्ष्यामि विशेषेण तु तत् शृणु ।
 हेमानि यत्र मानानि मणिभिर्भूषितानि च ॥
 प्राकारा तत्र सौवर्णाश्चतुर्द्वाराः सुतोरणाः ।
 दिव्याश्चाश्चरसो यत्र तासां सङ्ख्या ह्यनेकशः ॥
 सुपर्वाण्यौ कसायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
 दृष्ट्वा याः कामदेवोऽपि नचेत्कामातुरः क्षणात् ।
 सुकेशाः सुललाटास्ता बालचन्द्रोपमभ्रुवः ॥
 सुनासाकर्णगण्डाश्च शुभोष्ठाधरपल्लवाः ।
 सुग्रीवा भुजपाल्यग्राः पीनोत्तुङ्गस्तनास्तथा ॥
 सुमध्योरुनितम्बाश्च सुश्रोण्यश्च शुभोरुकाः ।
 सुजानुजङ्घागुल्फाश्च सुपादाः सुनखास्तथा ॥
 केन रूपेण ता वर्या भवन्त्यश्चरसा द्विजाः ।
 वैष्णवाः गणिकाः सर्वाः दिव्यस्त्वस्त्रभूषभाः ॥
 दिव्यानुलेपलिप्ताङ्गा दिव्यालङ्कारभूषिताः ।
 मन्त्रयोऽपि हि तान् दृष्ट्वा भवेत्कामातुरः क्षणात् ॥
 वर्यन्ते ताः कथं देव्यो या लक्ष्मीप्रतिमोपमाः ।
 वैष्णवाश्चरसां सङ्घैर्वैष्टिताश्चामरारिभिः ।
 गीयमानश्च गन्धर्वैः स्तूयमानश्च दैवतैः ॥

वसेन्विष्णुपुरे तावद्यावत् विष्णुरजः क्षितौ ।

पुण्यं वै भूमिदानस्य कथिनन्तव वत्सक ! ॥

मोक्तुर्धरित्री कुलपर्वताश्च पाथोऽर्णवः स्वर्गतलादिकादिः ।

देयानि सर्वाणि च सर्वकामैः प्रोक्तानि दानानि पुरावदग्निः ॥

आत्मतुल्यं सुवर्णम्वा रजतं द्रव्यमेव च ।

यो ददाति द्विजाग्रेभ्योऽस्तस्याप्येतत् फलं भवेत् ॥

ब्रह्महत्यादिपापैस्तु यदि युक्तो भवेन्नरः ।

स तत्पापविनिर्मुक्तं प्रोक्ते विष्णुपुरे व्रजेत् ॥

तुलापुरुषभूम्यौ च दीयमानौ च ये नराः ।

पश्यन्ति तेऽपि यान्त्वैव ये च स्थिरनुमोदकाः ॥

गुह्यं वा यदि वा खण्डं लवणञ्चापि तोलितम् ।

यो ददात्याग्रना तुल्यं नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥

पुमान् प्रवृन्तवत्स ! स्यान्नारी स्यात्पार्वतीसमा ।

सौभाग्यरूपसंयुक्ते भुञ्जीतान्ते त्रिविष्टपम् ॥

हिरण्यदर्क्षिणायुक्तं सवस्त्रं भूषणान्वितम् ।

अलङ्कृत्य द्विजाग्रन्तं परिधाप्य च वाससी ।

खण्डादितोलितं पञ्चादिप्राय प्रतिपादयेत् ।

सर्वकामसम्पदात्माऽनन्तकालं वसेद्वि वि ॥

उष्ट्रं खराजं महिषञ्च मेघं अश्वान् करेणं महिषीमजांश्च ।

ब्रूयुः खरोष्ट्री मयिकां सुतीन्द्रा ! हेमाद्रियुक्तं सकलं च दानम् ॥

वराणि रत्नानि च हैमरूप्य शुभानि वासांसि च कांश्यताम्रैः ।

उग्राधिमात्रं करभादि कृत्वा हेमादिदानं द्विज ! दीयत हि ॥

केचिददन्ति चैतानि कृत्वा हेममयानि च ।

सर्वोपस्कृत्युक्तानि देयानि हेमधेनुवत् ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं पुण्येऽङ्घ्रि विधिपूर्वकम् ।
 अग्निशुद्धं सुवर्णञ्च विप्रमाह्वय यच्छति ॥
 स मुक्त्वा विष्णुलोकं तु यदा गच्छति संभृतौ ।
 तदा प्रौ तेन पुण्येन धनयुक्तो द्विजौ भवेत् ॥
 यो रौप्यमुत्तमं दद्यादर्थिने ब्राह्मणाय च ।
 मोऽतीव धनसंयुक्तो रूपयुक्तश्च जायते ॥
 माणिक्यानि विचित्राणि नानानामानि यो नरः ।
 तथा ताम्रञ्च कांश्च तपुं वा सीसकादि वा ॥
 यो दद्याद्भक्तितो विप्रे स सोमलोकमवाप्नुयात् ।
 सम्पूज्य सततं लोकं रूपवानिह जायते ।
 दत्तं ददाति यो विप्रे सोऽत्यन्तं सुखमश्नुते ॥
 भोजनाभ्यञ्जनार्थं वा भवेत्सोऽपि सुखी नरः ।
 तैलपदानेन सततं भोजनाभ्यञ्जनाय च ॥
 स्निग्धदेहोऽपि तेजस्वी रूपयुक्तश्च जायते ।
 मृदङ्गञ्च सकर्पूरं तुरष्कं चन्दनादिकम् ॥
 गन्धद्रव्याणि दत्त्वा तु शुभगन्धः प्रजायते ।
 ताम्बूलं पुष्पमालाञ्च पुष्पालङ्करणानि च ॥
 सुमतिर्वीर्यवांसैव धनयुक्तश्च जायते ।
 शिशिरत्तौ च यो दद्यादनलं सैन्धवं नरः ॥
 स समिद्धोदराग्निः सन् प्रज्ञास्त्रययुतो भवेत् ।
 यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च नित्यं मेधांसि मानवः ॥
 श्रियायुक्तो भवेदत्र संग्रामे चापराजितः ।
 किञ्च वा बह्मनोक्तेन दानस्य विस्तरेण च ॥
 यद्यदिष्टतमन्तस्य तत्तस्मै प्रतिवादयेत् ।

तिलान् दर्भाश्च नित्यार्थं तृणान्यास्तरणाय च ॥
 भुक्त्वा स तु सुखं स्वर्गे जातश्चात्र भवेद्भुवि ।
 गुडमितुरसङ्कुण्डं दुग्धखर्जूरसाधकान् ॥
 फलानि दत्त्वा सर्वाणि स्वादूनि मधुराणि च ।
 सर्वाणि फलशकानि लवणानि तथा द्विज ! ॥
 स्थाय्यानि गृहपात्राणि शुभगोत्रो भवेन्नरः ।
 कूष्माण्डन्मृषं दत्त्वा वृन्ताकादिपटोलकान् ॥
 शुभानि कन्दमूलानि सुहृष्टः पुत्रवान् भवेत् ।
 वदराश्वत्थपित्थानि खर्जूरदाडिमानि च ॥
 चिञ्चाशमलकं दत्त्वा पुत्रवानिह जायते ।
 या नारी द्विज ! चैतानि द्विजे भक्त्योपपादयेत् ॥
 सर्वं तस्य भवेत्तद्वि धेनुदानमश्विनाम् ।
 भोजनाच्छादनं दत्त्वा दत्त्वा चोपनिहो द्विजः ॥
 स्वर्गलोक्तु सन्भुज्य सर्वकामोऽत्र जायते ।

याः पुण्यनार्यश्च सकामिषुंस्तं कामोपभुक्त्यै निजदेहदाः स्युः ।
 गीर्वाणचेतोहरूपवन्त्यः पौरन्दरास्ता गणिका भवन्ति ॥

गृहं वा मणिकां वापि शयानासनविष्टपम् ।
 दत्त्वा च कश्चिपं विद्वान् विप्रान् यः पाठयेन्नरः ॥
 धरादानादिकं व्यास विद्यादानं शताधिकम् ।
 विद्यार्थनाञ्च विप्राणां पादाभ्यङ्ग सुपानहौ ॥
 यो ददाति द्विजश्रेष्ठ ! ब्रह्मलोकं स गच्छति ।
 आदावारभ्य वेदांस्तु शास्त्रं वाच्यतमं द्विजः ! ॥
 अध्यापयेत् द्विजान् शिष्यान्विद्यादानं तदुच्यते ।
 उपाध्यायं निवेद्याग्रे तस्य कृत्वा च वर्तनम् ॥

विद्यां भक्त्या प्रयच्छेद्यः परब्रह्मण्यसौ विधेत् ।
 विद्यार्थिनेऽथ विनाय यो दद्याद्भोजनं द्विजः ॥
 पादाभ्यङ्गं तथा स्नानं सोऽपि दानांशभागं भवेत् ।
 यः स्वयं पाठयेद्विप्रान् स्नात्वा भक्त्या च स द्विजः ॥
 साक्षात्स ब्रह्मभयेति नागष्टष्ठञ्च संहृते ।
 ऋचं वा यदि वाङ्गं च पादं पादार्द्धमेव च ॥
 अध्यापयति तस्यापि नास्ति शिष्यस्य निष्कृतिः ।
 मन्त्ररूपं विजो दद्यादेकमपि ऋभान्नरम् ।
 तस्य दानस्य वै शिष्यो न कर्तुं निष्कृतिं क्षमः ॥

यद्विप्र ! शिष्यप्रतिपादितेन विद्याप्रदानेन न तुल्यमस्ति ।
 नूनं धरित्वामविनाशि किञ्चित् तस्मात्प्रदेय तु तदेव विद्वन् ॥

रोगार्त्तस्यौषध पथ्यं यो ददाति नरस्य तु ।
 अन्यस्यापि च कस्यापि प्राणदः स तु मानवः ॥
 किन्नरैर्भूषणैर्दत्तैर्गोभिर्वासोभिरेव च ।
 आदत्ते प्राणहीनेन प्राणदान मतः परम् ॥
 अन्नं प्राणो जलं प्राणः प्राणश्चौषध मुच्यते ।
 तस्मादौषधदानेन दाता सुरसमो द्विज ! ॥
 प्राणदानं हि यो दद्यात्सर्वेषामपि देहिनाम् ।
 स याति परमं स्थानं यत्र देवश्चतुर्भुजः ॥
 यो दद्यान्मधुरां वाच माश्वत्थकराश्रितम् ।
 रोगक्षुधादिनार्त्तस्य स गोमेघफलं लभेत् ॥
 क्लीबान्वबधिरादीनां रोगार्त्तानां शरीरिणाम् ।
 यच्चित्किद्दीयते तेषां यदादानं तदुच्यते ॥
 ये यच्छन्ति दयादानं कृत्वा दीनदयां नरः ।

तेऽपि तद्दानधर्मेण विष्णुलोकं मवाप्नुयात् ॥
 अथान्यत्सम्प्रदायमिति त्रिभिर्मासगतं द्विज ! ।
 यत्प्रदाने सुनिश्चेष्ट ! विशिष्टं फलमिष्यते ॥
 मासे मार्गशिरे दानं पूर्णचन्द्रतिथौ नरः ।
 विधीनथ प्रवक्ष्यामि यत्प्रदानं महत् फलम् ॥
 कांक्ष्यपात्रमल्लिङ्गं तु लवणं प्रस्थपूरितम् ।
 हिरण्यनाभं वस्त्रेण कुसुमेन च छादितम् ।
 स्नाताचान्ताय विप्राय सवस्त्रं प्रतिपाद्य च ।
 सौभाग्यरूपलाञ्छययुक्तो भवति मानवः ॥
 गौरसर्पयुक्तेन पौष्पानुत्सादितो नरः ।
 स पुनरभिषेक्तव्यः कुम्भेन हव्यसर्पिषा ॥
 सर्वगन्धोदकैस्तोयैः फलरत्नसमन्वितैः ।
 सुवर्णप्रमुखं दृष्ट्वा प्रदद्यात्तु द्विजातये ॥
 घृतेन स्नापयेद्विष्णुं भक्त्या सम्पूजयेद्भरिम् ।
 घृतञ्च जुहुयाद्बङ्गी घृतं दद्याद् द्विजातये ॥
 छत्रं वस्त्रयुतं दद्यात्सोपवासः समाहितः ।
 कर्मणा तेन धर्मज्ञः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
 माघ्यां कुर्वन्स्त्रिलैः श्राद्धं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
 शुभं शयनमास्तीर्य फाल्गुण्यां स द्विजातये ॥
 रूपद्रविणसंयुक्तो भार्यां रूपवतीं लभेत् ।
 नरः प्राप्नोति धर्मज्ञः श्रद्धां प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
 नार्यपि शुभभर्तारं रूपसौभाग्यसंयुतम् ।
 प्राप्नोति विपुलान् भोगान्नात्र कार्या विचारणा ॥
 पौर्णमासीषु चैतासु मासर्चसंयुतासु च ।

एतेषामिव दानानां फलं दशगुणं भवेत् ॥
 महापौर्णासु चैतासु फलमक्षय मञ्जुषे ।
 द्वादश्यां चैव शुद्धस्य चैत्रे वस्त्रप्रदो नरः ॥
 अक्षयं फलमाप्नोति नागलोक मनुत्तमम् ।
 इत्यन्तं कथितं विप्र ! फलं चैत्रस्य सत्तम ! ॥
 दद्याद्धेमच वैशाखे द्वादश्यां यो नरः सितम् ।
 शुक्लेच्छत्रोपानहौ च विष्णुलोक मवाप्नुयात् ॥
 आस्तीर्य शयनं दत्त्वा प्रणम्य भोगशायिनम् ।
 आषाढशुक्लद्वादश्यां चैतद्दीप मवाप्नुयात् ॥
 आवणे वस्त्रदानेन विष्णुसायुज्यं वृच्छति ।
 गोदः प्रयाति गोलोकं मासे भाद्रपदे द्विजः ॥
 प्रीणयेदश्वशिरसम् अश्वं दत्त्वा तथाश्विने ।
 विष्णुलोक मवाप्नोति कुल सुद्वरते स्वकम् ॥
 स नरो वस्त्रदानेन कार्त्तिक्यां दिवमाप्नुयात् ।
 प्रदानं लवणानां तु मार्गशीर्षे महाफलम् ॥
 धान्यानाञ्च तथा पौषे दारूणा मप्यनन्तरे ।
 फालगुणे सर्वगन्धानां भवेद्दानं महाफलम् ॥
 गजर्क्षसंयुता चैत्रे द्वादश्यां तु महाफलम् ।
 मासे तु माधवे शुक्लद्वादश्याचा संयुता ॥
 वायव्येन युताशुक्ले शुचौ मूलेन वैष्णवी ।
 नभस्यस्त्रिनयोः पुण्या आवण्यजर्क्षसंयुता ॥
 पौष्णर्वं संयुता चैत्रं द्वेमार्गे कृत्तिकायुता ।
 महस्ये रिक्त्यकोपिता तपसि चादित्यसंयुता ॥
 गुर्वर्क्षयुक्तापुष्ये च द्वादशी पावना स्मृता ।

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु दत्त्वा दानानद्यन्तकम् ॥

मेषं च मेषसंक्रान्तौ गोवृषं वृषसंक्रमे ।

शयनासनदानञ्च मिथुनोपगमे तथा ॥

कर्कप्रवेशे शतून् हि प्रदद्याच्छर्करां तथा ।

सिंहप्रवेशे पात्राणां तैजसानां तथैव च ॥

तुलाप्रवेशे घान्यानां बीजानां मतिचोत्तमम् ।

कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मानां दानमेव च ॥

धनुः प्रवेशे वस्त्राणां यानानाञ्च महाफट्टम् ।

भूषप्रवेशे सर्वेषां अन्नानां दानमुत्तमम् ॥

स्नेहानाञ्चैव दाहूणां दानमग्ने स्तथैव च ।

कुम्भप्रवेशे दानन्तु गवामर्थे वृणस्य तु ।

मीनप्रवेशे स्नानानां माल्यानां मपि चोत्तमम् ॥

दानान्यथैतानि मया द्विजेन्द्र! प्रोक्तानि कालेन नरः प्रदाय ।

प्राप्नोति कामान् मनसात्यभीष्टांस्तस्मात्प्रशंसन्ति हि कालदानम् ॥

अशौचसूतके वापि न दातव्यः प्रतिग्रहः ।

सतोरपि तयो देया परन्तूभयदक्षिणा ॥

रात्रौ दानं न दातव्यं दातव्यं मभयं द्विज ! ।

त्रयाणामपि देयानि विद्याकन्या प्रतिगृहाः ॥

पात्र्यानामतिथीनाञ्च गवामपि च पूजनम् ।

रात्रावपि च कर्त्तव्यं मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥

शुचिः सन्नशुचिर्वापि दद्यात् गृह्णीत चोभयम् ।

अक्षयं दानकालोऽयं यदाभयमुपस्थितम् ॥

अन्यप्रतिग्रहो विहान् ग्राह्यश्च शुचिना सह ।

अशौचसूतके चैव न तु ग्राह्या भवन्ति ते ॥

अव्यक्तेनच धर्मज्ञ ! तथा सुक्तिशिखेन च ।
 स्नात्वाचम्य पयः स्पृश्य गृहीत प्रयतः शुचिः ॥
 द्रव्यस्य नाम गृहीयाद्दाता तथा निवेदयेत् ।
 तोयं दत्त्वा तथा दाता दाने विधिरयं स्मृतः ॥
 ग्रहिगृहीता सावित् सर्वमत्र क्षुदीरयेत् ।
 सार्धद्रव्येण तत् सर्वं तद्रव्यञ्च सदैवतम् ॥
 समापय्य ततः पश्चात्कामं स्नात्वा प्रतिग्रहम् ॥
 प्रतिग्रही पठेदुच्चैः प्रतिगृह्यद्विजोत्तमात् ।
 मन्दं पठेत राजान्यादुपांशु च तथाविशः ॥
 मनसा च तथा शूद्रात् कर्त्तव्यं स्वस्तिवाचनम् ।
 सोङ्कारं ब्राह्मणो ब्रूयात् निरौङ्कारं महीपतिः ॥
 उपांशु च तथा वैश्ये स्वस्ति शूद्रे तथैव च ।
 न दानं यशसे दद्यात् न भयान्नीपकारिणे ॥
 न वृत्यभीतशीलेभ्यो हासिकेभ्यश्च धार्मिकः ।
 पात्रभूतोहि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ॥
 असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न तद्भवेत् ।
 सच्चयं कुरुते यस्तु समाशय इतस्ततः ॥
 धर्मार्थं नोपयुञ्जीत न तं तस्कर मर्चयेत् ।
 यस्मै दद्याद्विजा ! यस्य नत्वा तसुररौ नरः ॥
 दानञ्च हृदि संचिन्त्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् ।
 वदन्ति सुनयो गाथां परोक्षे दानसत्फलम् ॥
 परोक्षे चैव यद्दानं प्रत्यक्षात्कोटिशो भवेत् ।
 पात्रं मनसि सञ्चिन्त्य गुणवन्तं मभीक्षितम् ॥
 अशु ब्राह्मणहस्ते वा भूमावपि जलं क्षिपेत् ।

दानकाले तु संप्राप्ते पात्रे चासन्निधौ जलम् ॥
 अन्यविप्रकरे दद्याद्दानं पात्राय दीयते ।
 विष्णुस्ते तारणायास्तु गृह्णन्ति हि वारोदकम् ॥
 तद्दानं ब्रह्म संप्राप्त मच्छय्य मिति विष्णुगाः ।
 लक्ष्मीष्टष्टा च यद्दत्तं दरिद्रायार्धिने द्विज ! ॥
 तदक्षय्यं समुद्दिष्ट मिति पराशरोऽब्रवीत् ।
 राज्यभ्रष्टञ्च राजानं यस्तं राज्ये निवेशयेत् ।
 विष्णुलोकसमं भुज्य भवेत्पतिर्दिवौकसाम् ॥
 प्रतिगृह्य द्विजार्थं यो न यच्छति च तं पुनः ।
 न च स्मरयते विप्र स्तुल्यन्तदुपपातकम् ॥
 प्रतिश्रुत्य तु यत्किञ्चिद्द्विजेभ्यो न ददाति यः ।
 स वै द्वादश जन्मानि शृगालीं योनिमाप्नुयात् ॥
 दृष्ट्यादीनि प्रवक्ष्यामि यथा लक्षणदीक्षितान् ।
 मानभूमिन्तिलादीनां यथावक्तां निबोधत ॥
 अजातदन्ता या तु स्याद्गर्भदन्तसमन्विता ।
 वर्षादर्वाक् चतुर्थ्यां च यावदेतत् प्रकीर्तिता ।
 सुशीला च सुवर्णा च अरोगा च यशस्विनी ॥
 सुवत्सा प्रथमं सुता दृष्टिगैरभिधीयते ।
 अरोगा या परिक्लृष्टा प्रसवत्यप्रसूतिका ॥
 स्रूता सातिप्रयोजुक्ता सा गोसामान्यतः स्मृता ।
 पूर्वोक्तगुणसंयुक्ता प्रत्यङ्गे प्रसवा तथा ॥
 साथ गौर्धेनुरित्युक्ता वाशिष्ठस्यवचो यथा ॥
 पञ्चगुञ्जो भवेन्माषः कर्षः षोडशभिश्च तैः ।
 तैश्चतुर्भिः पलं प्रोक्तं दाने मानं च पुण्यदम् ॥
 भद्रनारैकहस्ताभिः प्रहृतीभिश्च तास्तुभिः ।

माणकस्तैश्चतुर्भिश्च सेतिकेति प्रकीर्तिताः ॥
 ताभिश्चतस्रभिः प्रस्थश्चतुर्भिः राटकैश्च तैः ।
 द्रोणश्चतुर्भिस्तै रक्तो धान्यमानं प्रकीर्तितम् ॥
 तैलप्रवृत्तिभिर्भाण्डं चतस्रभिर्यत्प्रपूर्यते ।
 तैश्चतुर्भिश्च कूर्चश्च तैश्चतुर्भिश्च वैफलम् ॥
 पातैश्चतुर्भिः स्यात्तन्त्री पाटी तच्च चतुष्टयम् ।
 करकं चतस्रभिः स्ताभिश्चतुर्भिस्तैर्घटः स्मृतः ॥
 इत्येतैः कविभिः प्रोक्तं दृतगोतिश्लोसमाः ।
 किञ्चिच्च बद्धनोक्तेन दानस्य तु पुनः पुनः ॥
 दीयते यद्दरिद्राय कुटुम्बिने तदक्षयम् ।
 सङ्गृह्णाय विप्राय भक्त्या परमया वसु ॥
 दीयन्ते वेदविदुषे तदुपतिष्ठन्ति यौवने ।
 अथान्यत्प्रवक्ष्यामि दानानि निष्फलानि तु ॥
 तथा निष्फलजन्मानि तथा तब निबोधत ।
 वृथा जन्मानि चत्वारि वृथा दानानि षोडश ॥
 तानि पृथक् प्रवक्ष्यामि निबोध त्वं द्विजोत्तम ! !
 अपुत्रस्य वृथा जन्म ये च धर्मवहिष्कृताः ॥
 दरिद्रस्य वृथा जन्म व्याधितस्य तथैव च ।
 अपुण्यस्थाने यद्दत्तं वृथादानं प्रकीर्तितम् ॥
 आरूढपतिने दानं अन्यायोपार्जितञ्च यत् ।
 व्यर्थं मब्राह्मणे दानं पतिने तस्करेऽपि च ॥
 गुरोरप्रीतिजनके कृतघ्ने ग्रामयाचके ।
 ब्रह्मबन्धौ च यद्दानं यद्दत्तं वृषलीपतौ ॥
 वेदविक्रयिणे चैव यस्य चोपपत्तिग्रहे ।

स्त्रीजिते चैव यद्वत्तं व्यालगाहे तथैव च ॥
 परिचारके तु यद्वत्तं वृथा दानानि षोडश ।
 तमोवृत्तश्च यो दद्याद्भयात् क्रोधात्तथैव च ॥
 विद्वद्भृत्तंहि तत्सर्वं भुङ्क्ते गर्भस्थ एव हि ।
 ईर्ष्याया मन्युना दानं यद्दानं मर्धकारणात् ॥
 यो ददाति द्विजातिभ्यो बालाभावे तदश्नते ।
 स्वयं नीत्वा च यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ॥
 अयमेयगुणं तद्धि उपतिष्ठति यौवने ।
 यत्सद्विप्राय वृद्धाय भक्त्या परमया वतु ॥
 दीयते वेदविदुषे तदुपतिष्ठति वार्द्धके ।
 तस्मात्सुखास्ववस्थासु सर्वदानानि सत्तम ! ॥
 दातव्यानि द्विजातिभ्यः स्वर्गमार्गं मभीष्टता ।
 भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद्भूमिं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
 करे गृह्य तथा कन्यां दासदासी तथा द्विजः ।
 करन्तु हृदि विन्यस्य धर्मो ज्ञेयः प्रतिग्रहः ।
 आरुह्य च गजस्योक्तकर्णस्याश्वः प्रकीर्तितः ॥
 तथा वैकशफानाञ्च सर्वेषां मविशेषतः ।
 प्रतिगृह्णीत गां शृङ्गे पृष्ठकृष्णाजिनं तथा ॥
 कर्णजाः पशवः सर्वे ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः ।
 प्रतिग्रहं तथोद्गस्य आरुह्येव तु पादुके ॥
 ईशायास्तु रथो ग्राह्यः क्षत्रं दण्डे तु धारयेत् ।
 द्रुमाणां मथ सर्वेषां मूले न्यस्तकरो भवेत् ।
 आयुधानि समादाय तथामुच्य विभूषणम् ।
 धर्मध्वजं स्तथा स्पृष्ट्वा प्रविश्य च तथागृहम् ॥

अवतीर्य तु सर्वाणि जलस्थानानि यानि तु ।
 उपविश्य च शय्यायां स्पर्शयित्वा करेण वा ॥
 द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा वा ब्राह्मणः पठेत् ।
 कन्यादाने तु च पठेद् द्रव्याणि तु पृथक् पृथक् ॥
 प्रतिग्रहं द्विजश्रेष्ठ ! तथैवान्तर्भवन्ति ते ।
 द्रव्याणामथ सर्वेषां द्रव्यसंश्रयणान्नरः ॥
 वाचयेज्जलमादाय हृद्गारेण प्रतिग्रहम् ।
 प्रतिग्रहस्य यो धर्मं यो जानाति द्विजो विधिम् ॥
 सद्रव्यस्तेन्यसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ।
 अथापि वक्ष्यामि विधिं विशेषं वाजिदानतः ॥

दातृग्रहीतोरपि येन पुण्यं स्वर्गाय जायेत शृणुध्वमेतत् ।
 गृह्णीत योऽश्वं विधिवद्विजेन्द्रः कुर्यादसौ पञ्चदिनानि पूर्वम् ॥
 पञ्चोपचारैर्युतविष्णुपूजां कृष्णाण्डमन्त्रैर्हतदुग्धहेम ।
 यद्राम इत्यादि गन्तव्यं सौङ्कारभूरादिभिरन्वितं च ॥
 अत्येकमष्टौ जुहुयाद्विजाग्न्याः ! तदा तथामानसयेद्विजेन्द्राः ! !
 सौर्येण मन्त्रेण च तद्वदष्टौ पृथ्वा प्रयुक्तं त्रिशतं जुहोति ॥
 कुर्याच्च गायत्र्यजपं सहस्रं पश्चात्प्रगृह्णन् सुरगं द्विजेन्द्रः ।
 दातापि चैतद्गतमाविदध्याद्विजाग्न्यवत्प्राक्तनयोर्विशुद्धौ ।
 द्वावप्यमू सूर्यं जलं लभेते अत्रापि पूज्यौ द्विजवृन्दमध्ये ॥

अश्वप्रतिग्रहविधिः ।

पुराण गीता सु भवन्ति गाथा विशिष्ट पुण्यप्रतिपादनाय ।
 तिथौ प्रदत्तं द्विज ! यत्र पूर्वं क्रमेण चैतं पुनरुच्यतां तु ॥
 आवरणे शुक्लपत्रे तु द्वादश्यां दीयते द्विज ! ।
 गोप्रदानेन गोविन्दो वन्द्येत नमनीषिणः ॥

पक्षे शुक्ले तथा वत्स ! द्वादश्यां दृतधेनुकाम् ।
 दृतार्चिः प्रणनायालं प्रदद्यात् फलदायिनीम् ॥
 तथैव माघद्वादश्यां प्रदत्ता तिलगौर्द्विज ! ।
 केशवं प्रीणयन्त्याशु सर्वान् कामान् प्रयच्छति ॥
 ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां जलधेनुकाम् ।
 दत्त्वा विप्राय विधिना प्रीणयन्त्यम्बुशायिनम् ॥
 यत्र वा तत्र वा काले यद्वा तद्वा प्रदीयते ।
 विशेषार्थमिदं प्रोक्तं नान्यत्काले निषेधनम् ॥
 विष्णुमुद्दिश्य विप्रेभ्यो निःस्त्रेभ्यो यत् प्रदीयते ।
 भवेत्तदशनं दानं उक्तमल्पाक्षरैरिदम् ॥
 काले पात्रे तथा देशधनं न्यायजितं तथा ।
 यद्वत्तं ब्राह्मण्येष्टे तदनन्तं प्रकीर्तितम् ॥
 चन्द्रे वा यदिवा सूर्ये दृष्टे राहौ महाग्रहे ।
 अक्षय्यं कथितं सर्वं तदप्यर्कं विशिष्यते ।
 द्वादशीं पुण्यशुक्लासु विशेषाच्छ्रावणेन तु ॥
 यत्र प्रदीयते किञ्चित्तदनन्तं द्विजोत्तम ! ।
 वैशाखे शुक्लपक्षे तु विशेषादपि मानवः ॥
 आषाढी कार्त्तिकी चैव फाल्गुणी तु विशेषतः ।
 तिस्त्रयैताः फौर्णमास्यो दाने विप्र ! महाफलाः ॥
 अथतीपातेषु सर्वेषु समर्क्षेषु द्विजोत्तम ! ।
 ग्रहसंक्रमकाले तु तीव्ररश्मे विशेषतः ॥
 तुला मेषप्रयागेषु योगेषु मिथुनस्य च ।
 रेवेर्महाफलं दानन्तेभ्योऽपि स्यान्महाफलम् ॥
 यदा प्रविशते भानु मकरं द्विजसत्तम ! ।

आषाढेऽश्वयुजे पौषे चैत्रे शुक्ले तथैव च ॥
 हादशीसहितं प्रोक्तं पुण्यं दिनचतुष्टयम् ।
 मिथुनञ्च तथा कन्या धनिता मीनमेव च ॥
 प्रविष्टे सांस्कारे पुण्यं कथितं द्विजसत्तम ! ।
 षडशीतिमुखं नाम दात्रे दिनचतुष्टयम् ॥
 अच्छिन्ननाद्यां यद्वत्तं पुत्रे जाते द्विजोत्तम ! ।
 संस्कारे चैव पुत्रस्य तदक्षयं प्रकीर्तितम् ॥
 एताश्च विविधाः प्रोक्ताः स्वाश्च कार्या यथोदितम् ।
 सर्वास्वपिहि सहिप्रैरित्यं धर्मं मभीषुभिः ॥
 सत्सङ्गनेधिद्विज नालकध्वि सिद्धार्थमुक्तानि कियन्ति विप्राः ! ।
 दानानि वल्गाभ्यथ पूर्त्तधर्मं माघेन पुंसोर्विहितेन धर्मः ।
 ब्रह्मेशहरिस्वर्याणां स्कन्धे भाष्याश्विने तथा ।
 ईशदुर्गाग्रहाणाञ्च गृहाणि कारयेन्नरः ॥
 इष्टकामशतं वापि यच्चाप्यति विष्णवे ।
 अनेन विधिना कुर्यात् विष्णुलोकं मवाप्नुयात् ॥
 एवं यः सर्वदेवानां मन्दिरं कारयेन्नरः ।
 स याति वैष्णवं लोकं परितुष्टो हरिर्नरः ॥
 समाचरति यो भग्नं सुधया लेपयेद्यथा ।
 शुभ्रं पतिञ्च यस्तन्तु विशिष्टैर्देवलेपनैः ॥
 सन्नार्जयति यस्तन्तु यथाचैवानुलेपयेत् ।
 प्रदीपन्तत्र योदद्यात् स याति विष्णुलोकताम् ॥
 पूजयेद्यस्तु विधिना पञ्चीपचारसंयुतः ।
 स विष्णुलोकमभ्येति क्रीडते च चतुर्भुजे ॥
 यावत्तत् श्रेष्ठिकास्तत्र वित्तदैवस्य सद्गनि ।

तावन्यब्दसहस्राणि विशुलोकं समाविशेत् ॥
 स नित्यन्तत्तडाकानि पुष्करिण्यश्च दीर्घिकाः ।
 तथा कूपाश्च कर्त्तव्या वाप्यश्च गृहमेधिभिः ॥
 खातमात्रश्च कर्त्तव्यं एकादिकजलं नरैः ।
 यावत्पीत्वा जलं गौस्तु तृषार्त्तापि तृषी भवेत् ॥
 पिबान्त सर्वसत्वानि तृषार्ता अम्भसामिव ।
 गण्डूषानि तु तावन्ति तत्कर्त्ता तत्समन्दिवि ॥
 यावन्ति ह्युपकुर्वन्ति गण्डूषानि क्रान्तु च ।
 कुर्वतां स्नानशौचादि यावदाचमनं तथा ॥
 तावत्संख्यानि वर्षाणि लक्षाणि दिवि मोदते ।
 अथ स च विशेत् स्वर्गं सेव्यमानोऽप्यरोगयैः ॥
 आरामाश्चापि कर्त्तव्याः शुभवृत्तैः सुशोभितैः ।
 अश्वत्थोदुम्बरञ्जलचूतराणादनीवरैः ॥
 जम्बूनिम्बकदम्बैश्च खर्जूरैर्नारिकेलकैः ।
 वकुलैश्चम्पकैर्हृद्यैः पाटलाशोककिंशुकैः ।
 द्रुमैर्नानाविधैरन्यैः फलपुष्पोपयोगिभिः ॥
 जातीजपादिपुष्पैस्तु शोभिताश्च समन्ततः ।
 फलोपयोगिनः सर्वे तथा पुष्पोपयोगिनः ॥
 आरामेषु च कर्त्तव्याः पितृदेवोपयोगदाः ।
 गाथासुदाहरन्त्यत्र तद्विदः कवयोऽपरे ॥
 वृक्षारोपणकं पुंसां सुक्ता याः पुण्यवाचकाः ।
 अश्वत्थमेकं पिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशर्चित्रणीश्च ॥
 षट्चम्पकं तालशतत्रयं च पञ्चामृतचैर्नरकं न पश्येत् ॥

यावन्ति खादन्ति फलानि वृक्षाः क्षुद्धिदग्धस्य तु सङ्गणीषान् ।
वर्षाणि तावन्ति वसन्ति नाके वृक्षौघकर्तृपुरुषाः स्वमरौघसेव्याः ॥
पुष्पाणि यावन्ति च पुष्पिणस्तु दिवौकसां मूर्ध्नि धरातले वा ।
पतन्ति तावन्ति च वल्मराणां कल्पाणि वृक्षैर्दिवमारुहन्ति ॥
यत्कालपद्मैर्मधुरैरुत्तमं शाखाच्युतैः स्वादुफलैर्नगाद्याः ।
सर्वाणि सत्वानि समर्पयस्व तत्प्राह्वदानेन च वृक्षनाथान् ॥
उद्दिश्य विष्णुं जगतामधीशं नारायणं यत्पुरुषः करोति ।
आनन्यमाप्नोति कृतं तु तस्मादनन्ततोयं भगवान् पुराणः ॥
दानानि सर्वाण्यभिधाय विद्वन् ! नष्टञ्च पूर्तं गृहमेधिकर्म ।
कुर्वन्ति शान्तिं मनुजाः शुभाय वक्ष्यामि तत्स्यादयस्त्वैर्विशान्त्यै ॥

उक्तानि सर्वदानानि इष्टापूर्तञ्च सत्तमाः ! ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि गणेशादिकशान्तयः ॥

इति श्रीपृष्ठकारशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीतायां

धर्मसंहितायां दानधर्मेषु पूर्तविनिर्णयो

नामाष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

शान्तीनामथ सर्वासां ग्रहशान्तिः परा स्मृता ।

ग्रहेभ्योऽपि गणेशस्तु तस्य शान्तिरथोच्यते ॥

यदि पुङ्क्तकर्मणि भवन्ति फलदानि हि ।

तदा धर्मार्थकामास्तु संसिध्यिरन् सदा वृणाम् ॥

तद्गृभिः क्रियमाणानां सर्वेषां कर्मणामयम् ।

विघ्नार्थमसृजद्ब्रह्मा शङ्करश्च विनायकम् ॥

तेनोपहतपुंसान्तु कर्म स्यान्निष्फलं कृतम् ।
 स्त्रीणामपि तथा सर्वं क्रियमाणान्तु निष्फलम् ॥
 जलावगाहनं स्वेन क्रव्यादारोहणं तथा ।
 खरोद्गस्तेच्छसंसर्गं गुडकाषायवाससम् ॥
 पञ्चन्यामानमेवेह सीदन्तं प्रतिवासरम् ।
 यानि कर्माणि कुर्वीत तानि स्युः क्लेशदानि हि ॥
 राजपुत्रो न राज्याप्ता यद्याप्ता न तु कन्यका ।
 अन्तर्वर्त्तिन्यपत्याप्ता आचार्ये तु न सा द्विजः ॥
 अधीयानास्तु विद्याप्ता कृषिकृत्स्नस्यसम्पदा ।
 वणिग्वर्त्तन लाभेन युज्यन्ते तद्वतश्च सन् ॥
 तस्मात्तदुपाशन्यर्थं समभ्यर्च्य गणेश्वरम् ।
 स्नपनङ्क्षारयेत्तस्य विधिवत्पुण्यवासरे ॥
 स्वासनासीनं संस्नाप्य आरक्तार्घभचर्मणि ।
 सितसर्षपकल्पेन साज्येनाच्छादितस्य च ॥
 विलिप्त शिरसस्त्वस्य गन्धैः सर्वैस्तथीषधैः ।
 अष्टौ वा चतुरो वापि स्वस्ति वाच्यं द्विजान् शुभान् ॥
 एकवर्णैश्चतुर्भिश्च पुष्पैः कुम्भैश्च यज्जलम् ।
 समानीतं क्षिपेत्तत्र वक्ष्यमाणश्चदस्त्रिमासः ॥
 अश्वेभस्थानवल्मीके हृदसङ्गमवृत्तिका ।
 रोचनां गुग्गुलुं गन्धान् तस्मिन्मन्त्रसि तान् क्षिपेत् ॥
 यत्तैर्होपायनं स्नानं सहस्राक्षं सृषिस्मृतम् ।
 तेन त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनन्विमाः ॥
 नचाभिः पावमानीभिः कुम्भान्तमक्षिमन्त्रयेत् ।
 शक्रादिदशदिक्पाला ब्रह्मेशकेशवादयः ॥

आपस्ते घ्नन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं ददतु सर्वदा ।
 सुचित्रियान इत्यादौ मन्त्रैर्नैकाभिषेचनम् ॥
 वदन्ति वदतां श्रेष्ठाः दौर्भाग्यस्योपशान्तये ।
 समुद्रा गिरयो नद्यो मुनयश्च पवित्रता ॥
 दौर्भाग्यं घ्नन्तु मे सर्वे शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
 पादजङ्घोरुजङ्घाश्च नितम्बोदरनाभिषु ॥
 स्तनांसे बाहुहस्ताग्रशीवा अंसाङ्गसन्धिषु ।
 नासा ललाटे कर्णाभू केशान्तेषु च यत्स्थितम् ॥
 तदपो घ्नन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
 स्नातस्य मस्तके दर्भान् सव्येन परिगृह्यते ॥
 जुहुयात्सर्पपन्तैलमौदुम्बरस्त्रवेण तत् ।
 मितश्च संमितश्चैव तथा सालवटङ्कटौ ॥
 कृष्णाण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्तस्थाहा समन्वितैः ।
 नामभिश्च बलिं दद्यान्मन्त्रैर्नाम स्वधान्वितैः ॥
 चतुष्पथं समाश्रित्य सूर्य्यं कृत्वा कुशास्ततः ।
 निधाय तेषु दर्भेषु शुक्लाशुक्लांश्च तण्डुलान् ॥
 श्रोदनं पललोपेतं यत्कामान् मत्स्यकानपि ।
 तथा मांसञ्च कुल्माषान् तत्रैव त्रिविधां सुराम् ।
 प्लरिकेण्डेरिकान् प्रपान् फलानि मूलसंस्त्रजः ॥
 गच्छेत् स मातुः पार्वत्याः कुर्यादुपस्थितं पुनः ।
 दूर्वासर्पपुष्पैश्च पूर्णामार्षाञ्चलिं क्षिपेत् ॥
 सौभाग्य मन्त्रिके ! देहि भगरूपं यशोऽपि च ।
 श्रियो युक्तांश्च कामांश्च तथा शौर्यञ्च देहि मे ॥
 गणेशमात ! रम्बाले ! यत्किञ्चिन्मदभीष्टितम् ।

एतच्चाग्ने ! च तद्देहि देहि गौरि ! वरान् वरान् ॥

अतस्तु वामसी शुक्लो परिधायाहं ते शुभे ।

सितचन्दनलिप्ताङ्गः सितस्त्रग्भूषणान्वितः ॥

तान् नत्याच द्विजान् सर्वान् भोजयेद्विविधाशनैः ।

वस्त्रशुग्मं गुरोर्दद्यात्तेतु तस्य वराशिषः ॥

एतानि सम्पूज्य गणाधिदेवं विघ्नोपशान्त्यै जननी तथास्य ।

स्मार्त्तोक्तसम्यग्विधिना समासात्प्राप्नोति चान्यान्मनसा यमिच्छेत् ॥

स्नात्वा विधायाऽर्चनं मन्त्रिकायाः सम्पूज्य लोकान् सखिबन्धुलोकान् ।

आचार्यवृद्धान्वनिताकुमारी प्रध्वस्तविघ्नः श्रियमेति गुर्वीम् ॥

स्रुत्युक्तमन्त्रैर्विधिवत्सु युक्तैर्नित्यं द्विजानन्दनपूजनं च ।

कृतान्तरायां निहृत्य सर्वान् कुर्यादथातो ग्रहयागमेनम् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे शान्त्यध्याये विना-
यकशान्तिः सम्पूर्णा ॥

मुनीनां व्यासमुख्यानां शुश्रूषानुपुरोऽब्रवीत् ।

शुभाय ग्रहपूजायां वदतस्तानि बोधत ॥

यद्वर्णा यत्सुतान्विद्वान् जाता देशेषु येषु च ।

तेषां तदधिदैवत्यं सन्निधौ दक्षिणाय च ॥

यस्य यस्य च दिग्भागे मण्डलं स्याद्विवस्वतः ।

होमकर्मणि यो विप्रो या सन्ध्या समिधावपि ।

अग्निकुण्डप्रमाणं तु प्रमाणं समिधामपि ॥

सर्वमेव यथोद्देशं वक्ष्यामि द्विजसत्तम ! ।

रक्तः काश्यपजो भानुः शुक्लो ब्रह्मसुतः ग्रशी ॥

रक्तो रुद्रसुतो भौमः पीतः सोमसुतो बुधः ।

पीतो ब्रह्मा सुराचार्यः शुक्लः शुक्रो ऋगूद्वहः ॥
 कृष्णः शनीरवेः पुत्रः कृष्णो राज्ञः प्रजापतिः ।
 कृष्णः केतुः कृशानुश्च कृष्णपापास्त्रयोऽप्यमी ॥
 कालगोऽयं पुनः सोम आवन्यः सोम उच्यते ।
 मागधो बुधइत्युक्तो गौतमस्तु बृहस्पतिः ॥
 सैधवोदानवाचार्यसौरिसौराष्ट्रदेशजः ।
 राज्ञश्छलदेशीत्यो मध्यदेशभवोऽग्निभूः ॥
 जन्मदेश इमे प्रोक्ताः ग्रहजातक वेत्तृभिः ।
 शम्भुं रविं पुमान् चन्द्रं स्कन्धभौमं हरिं बुधम् ॥
 ब्राह्मणश्च गुरुं विद्याच्छुक्रं शुक्रं यमं शनिम् ।
 कालं राज्ञं चित्रशुभं केतु मित्यधिदैवतम् ॥
 एतद्विज्ञाय यत्कुर्यात्तत्सर्वं सफलं भवेत् ।
 अर्कस्त्वर्काय होतव्यः सर्वव्याधिप्रणाशनः ॥
 सुधामुचे च सोमाय पालाशः सर्वकामिकः ।
 खदिरश्चार्थलाभाय मङ्गलाय विवेकिभिः ॥
 स्वरूपकृदपामार्गो होतव्यश्च बुधाय च ।
 प्रभाप्रदस्तथाश्वत्यो होतव्योऽमरमन्त्रिणे ॥
 अजी सौभाग्यकृद्देया दैत्यामात्याय सदृहिज ! ।
 धर्मविद्यार्थकृद्दर्भान् स द्विजैर्विहङ्गिस्तनवे ॥
 दधिक्षीराज्यसंमिश्राः समिधः शुभद्वये ।
 शमी पापोपशान्त्यर्थं होतव्या मन्दगामिने ॥
 दीर्घायुर्धर्मकृद्दूर्ध्वा होतव्या राहवे द्विज ! ।
 प्रादेशमात्रका सर्वा अष्टा वष्टोत्तरं शतम् ॥
 अष्टाविंशतिरेकैकं सङ्क्षेपेण प्रतिदैवतम् ।

वृद्धातु कलभूयस्व सुक्तादन्यत्र राक्षसम् ॥
 नव भुवनकं लेख्यं चतस्रं मण्डलं द्विज ! ।
 ग्रहांस्तत्र प्रतिष्ठाप्य वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।
 मध्येतु भास्करः स्थाप्य पूर्वदक्षिणतः शशी ।
 दक्षिणेन धरासूनुर्बुधः पूर्वोत्तरेण तु ॥
 उत्तरस्यां सुराचार्यः पूर्वस्यां भृगुनन्दनः ।
 पश्चिमायां शनिः कुर्यात् राजर्दक्षिणपश्चिमे ॥
 पश्चिमोत्तरतः केतुरिति स्थाप्याः ग्रहाः क्रमात् ।
 पटे वा मण्डले लेख्या ईशान्यां दिशि पावकान् ॥
 भास्करः स्फाटिकश्चन्द्रो रक्तचन्दनकोऽपरः ।
 सोमसूनु सुराचार्यौ स्वर्णशोभौ प्रकीर्तितौ ॥
 रजतो भृगुपुत्रस्य काष्णश्च स शनैश्वरः ।
 राज्ञश्च सैसकः कार्यः कार्यः केतुश्च कांश्यकः ॥
 सर्वानेतन्मया कृत्वा समभ्यर्च्य सदा गृही ।
 लेखयेद्दण्डकैः स्वैः स्वैर्विधिवत्पीठकेन वा ॥
 ग्रहाणां साधिदैवानां प्रतिष्ठापन मन्त्रकान् ।
 वदन्ति मन्त्रतत्त्वार्थवेदिनो द्विजसत्तम ! ॥
 आदित्यं गर्भमित्युक्त मग्निं द्रुतमनेन वा ।
 एताभ्यां स्थापयेदकं त्यक्त्वकम् इति शङ्करम् ॥
 अश्वन्तरीति शीतांशुः शीश्च त इति पार्वती ।
 स्योना पृथ्वीति भौमश्च य इन्द्रं देति वा रुद्रम् ॥
 इदं विष्णुर्बुधः स्थाप्य तद्विष्णोरिति वै चरिम् ।
 इन्द्र आमां सुराचार्य आब्रह्माणं निबोधकम् ॥
 इन्द्र देवी भृगोः सूनुं सूर्योषेत्यमराधिपम् ।

शन्तो देवी रवेः स्तुतुं यमाय त्वा तथा यमम् ॥
 अयं गौरिति राज्ञश्च कालं कार्षीरसीति च ।
 ब्रह्मजज्ञेति केतुश्च चित्रं चित्राक्सोरिति ॥
 ब्रूयुरेतानि मन्त्राणि मूलमन्त्राणि चापरे ।
 आकृष्टेन च तीव्रांशोरिमन्देवा निशाकरम् ॥
 अग्निमूर्धेति भूसुनोरुद्वथ्यस्व बुधस्य च ।
 बृहस्पतेरिति गुरो रन्नात्परिरुतो भृगोः ॥
 शन्तो देवी शनैर्गन्तुः काण्डात् काण्डात्परस्य च ।
 केतुं कृत्स्नवग्निसूतुरयमंशः प्रकीर्तितः ॥
 वेदमन्त्रैः सदा पूज्या विधिना ते द्विजन्मना ।
 कर्त्तव्याश्चरवो मन्त्रैः स्वैः स्वैश्च प्रतिदैवतम् ॥
 सष्टता सयवाश्चापि होतव्याश्च द्विजैस्तिलाः ।
 मध्यमानामिकामूललग्नाङ्गुष्ठं चतसृभिः ॥
 यावन्तोऽङ्गुलिभिर्ग्रासा स्तिला स्तावत्तवाङ्गतिम् ।
 हस्तमात्रं पृथिव्यक्तेन बेधोऽपि तावतैव तु ॥
 बाङ्गमात्रं वदन्येके एके एके चारत्तिमाकम् ।
 चतुरस्रं खनेत्कुण्डमेकयोनिसमन्वितम् ॥
 शुभमेखलया युक्तं सुशान्तिकरमुत्तमम् ।
 होमार्थं मण्डलं कुर्याच्चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥
 चतुर्दिक्षु ध्वजाः कार्या नानावर्णाः शुभावहाः ।
 तथा तत्रोदकुम्भाश्च दूर्वापल्लवसंयुताः ॥
 पुनर्नवीकृतं पद्मं मण्डपंभावमाचरेत् ।
 षट्कर्मनिरताः शान्ता ये न दग्धाः प्रतिग्रहैः ॥

नियोज्यास्त्रोऽग्निकार्यादौ स्फुरन्मन्त्रा द्विजोत्तमाः ।

प्रतिग्रहा निदग्धश्च जपहीमादि कुर्वतः ॥

यस्य मन्त्राण्यवीर्याणि तत्कृतं कर्म निष्फलम् ।

ओदनं सगुडं भानोः पायसं शशिन स्तथा ॥

हविष्यं भूमिपुत्तस्य क्षीरान्नञ्च बुधस्य च ।

पूर्णं हविः शनैः केतो माषं राहोः हृताष्टतम् ॥

चित्तान्नमग्निसूत्रोश्च भाज्यानामपि यस्य याः ।

होमं कृतस्तथान्येऽपि सद्वृत्ताय द्विजाग्रजाः ॥

यथावर्णानि वासांसि देवानि कुसुमानि च ।

देवा गन्धाश्च सर्वेषां देयो धूपश्च गुग्गुलः ॥

धेनुः शङ्खो वृषः स्वर्गे वासीभ्यश्चासिता च गौः ।

आविष्वागलक्ष्मैव क्रमशो दहिष्याः स्मृताः ॥

प्रत्यहं प्रतिमासञ्च प्रत्यब्दं वा विधानतः ।

वर्णिभिश्च ग्रहाः पूज्या राजभिस्तु सदैव हि ॥

दुःखितो यस्य यस्तु स्यात् पूज्यस्तस्य स यत्नतः ।

वेधसैते नियुक्ताः प्राक् स्वभक्तं पूजयिष्यथ ॥

वरं ददाति संहृष्टा विप्रा अग्नि र्दृषा ग्रहाः ।

असन्तुष्टा दहन्येते तस्मात्तानर्चयेत्सदा ॥

गृहाधीन मिदं सर्वं उत्पत्तिप्रलयात्मकम् ।

जगत्यभावभावौ च तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥

सानुकूलै र्ग्रहैर्यानि कुर्यात्कर्माणि मानवः ।

सफलानि भवन्त्यस्य निष्फलानि स्युरन्यथा ॥

कुर्वन्ति चैतद्विधिना ग्रहाणा मातिथ्यमब्दं प्रतिवासरं ये ।

आरोग्यदेहा धनधान्ययुक्ताः दीर्घायुषः स्त्रीशतगा भवन्ति ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे ग्रहशान्तिर्नाम शान्त्य-
ध्यायः ।

वसेत्स कस्मात्सदनेष्वतोऽद्भुतं वयोवसेयुर्यदरख्यवासिनः ।
विशेषतो गृध्रकपोतपिङ्गलास्तथैव चोलूकसकाकवावसाः ॥

तरत्तुगोमायुच्छगायुगोभि-
र्द्दिषायकस्त्रादकुतोऽपि निर्भयः ।
विशन्ति यत्चेतदतीव चाद्भुतम्
गृहे पुरे तच्छनिहते हि सिद्धये ॥

अथाद्भुतानि जायन्ते वर्णानां गृहमेधिनाम् ।
नानाविधानि तेषान्तु प्रशान्त्यै शान्तिरिष्यते ॥
यस्याद्भुतानि जायन्ते गृहे तस्य समादिशेत् ।
धनधान्यत्रयो वापि पुत्रभार्याक्षयस्तथा ॥
भयम्वा जायते शत्रो राज्ञो वा जायते भयम् ।
शान्तिस्तत्र विधातव्या यथोक्तं मुनिपुङ्गवैः ॥
यदि गोधूमशाखायां यवशाखोपजायते ।
यवगोधूमशाखाश्च देवसर्वाशनेषु च ॥
सर्षपे तिलशाखा च तिले शाखासु सर्षपम् ।
भाषे मुद्गसु मुख्ये स्यात् अष्टगृष्टिर्भवेद्यदि ॥
अन्नाः पूर्ण्ये तु कुम्भे तु ज्वलद्ग्नमवेक्षते ।
उदपनन्तु कूपानां मत्ती वा मधुजालकम् ।
विधिवद्वायुलिङ्गैश्च निर्वाप्य पायसं चरुम् ॥
महावाताय वाताय तद्वदयं प्रशाम्यतु ।

त्रिपञ्चसप्त वा कृत्वा सर्वत्र ह्यत्र तुल्यता ॥
 स्त्रियो गौर्वा महिष्यावा सुतौ वत्सौ च पण्डकौ ।
 द्वौ द्वावाग्नौ प्रजायेते तत्र शान्तिर्विधीयते ॥
 वृषवज्जीद्वयं नर्देत् वडवाश्ववदाहरेत् ।
 अश्वतरी प्रसूते वा प्रस्वेदः प्रतिमासुच ॥
 ऋदङ्गपटहादीनामकुतोऽपि ध्वनिर्यदा ।
 काकगृध्रकपोताद्याः प्रविशेद्युगृहे पुरे ॥
 यवपिष्टेन निर्लिप्य विधिवद्धारुणं वरम् ।
 मन्त्रैर्वरुणदैवत्यै जुहुयाद्वरुणाय तम् ॥
 महावरुणदेवाय ह्यपाञ्च पतये तथा ।
 अन्यैर्वरुणदैवत्यैर्मन्त्रैश्च जुहुयाच्चरम् ॥
 विप्रसु जुहुयान्मन्त्रैरैतेन वरुणाय तम् ।
 अन्यस्य तुल्यतां कृत्वा स्वाहान्तैर्वरुणदैवतैः ॥
 इन्द्रचापिच्छणं रात्रौ शस्त्रप्रज्वलनन्तथा ।
 गजश्च शफवस्त्वान्तर्ज्वलनं प्रतिवीक्ष्यणम् ॥
 स्थूणाप्ररोहणं यत् स्थाङ्गाण्डस्थानप्ररोहणम् ।
 विद्युन्निर्घातवज्राणां पतनं वा भवेद्यदि ॥
 सदाकुङ्काकसंसर्गं विपरीतप्रदर्शनम् ।
 शुभाय चक्रराग्नेयो निर्वाण्यो विधिवद्विजैः ॥
 अग्नये त्वग्निराजाय महावैश्वानराय च ।
 हृदये मम यन्वेतत्सर्वत्र च वदेद्बुधः ॥
 गृहशान्तिश्च सर्वत्र शनिपूजा तथैव च ।
 दक्षिणा सवषा गौस्तु वस्त्रयुग्मं द्विजायते ।

एतेषु चान्येष्वपि चाङ्गु तेषु जातेषु सांवित्वजपं सहस्रम् ।
होमं विदध्यादपि विष्णुमन्त्रैर्ब्रह्मेशमन्त्रैरपिवा द्विजोत्तमैः ॥
इति श्रीवृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये अङ्गुतशान्तिः ।

अभिधास्येऽथ रुद्राणां शान्तये गृहमेधिनाम् ।
पञ्चानाञ्च विधानन्तु यत्कृतं हन्ति पातकम् ॥
ब्राह्मणा विधिवत् स्नात्वा सर्वोपद्रवनाशनम् ।
कुर्युर्विधानं रुद्राणां यजुर्विधाननिर्मितम् ॥
इषेत्वादिषु मन्त्रेषु खं ब्रह्मा तेषु या क्रिया ।
दशप्रणवयुक्तेषु भूर्भुवःस्वरितीति च ॥
आर्षञ्छन्दश्च दैवत्यं न्यासञ्च विनियोगतः ।
पराशरोदितं वक्ष्ये शेषं सुनिविभाषितम् ॥
मनोज्योतिरबोध्याग्निमूर्धानञ्च मर्माणि ते ।
मानस्तोक इति ह्येतत्प्रथमं पञ्चकं स्मरेत् ॥
याते रुद्रेति वु आयाशिरोऽस्मिन्महदर्णवे ।
असंख्यातसहस्राणि ललाटे विन्यसेद्बुधः ॥
चक्षुषोर्विन्यसेद्देवतु त्यस्वकश्च यजामहे ।
मानस्तोक इति ह्येतन्नासिकायां न्यसेद्बुधः ॥
अवतत्य धनुर्वक्त्रे नीलग्रीवाय वा गले ।
नस्त आयुध इत्येतत्सरे मन्त्रप्रकोष्ठके ॥
विन्यसेद्वास्तुमन्त्रोऽयं ये तीर्थानिति हस्तयोः ।
नमोऽस्तु किरिकेभ्यो वै हृदये मलनाशनम् ॥
ताभ्यां विद्वान् न्यसेत् पात्रं नमो हिरण्यवाहवे ।

गुह्यमन्त्रस्तु संस्कार्य इमा रुद्राय इत्यपि ॥
 मानो महान्त इत्योर्वो एष ते रुद्रेति जानुनीः ।
 अवरुद्रमिति ह्येतज्जङ्घयोर्मन्त्रमुच्चरेत् ॥
 कवचे मध्यमेतद्वै तदुपरिस्थित इति ।
 नेत्रं तु नीलग्रीवाय प्रमुञ्चन् मनोऽण्डकम् ॥
 य एतावन्त एतेन विदधुर्दिक् प्रबन्धनम् ।
 ॐमिति च नमस्कारभवा च ते ततः पुनः ॥
 रुद्रायेति विधानञ्चो दशाक्षरन्तदा न्यसेत् ।
 प्रणवं विन्यसेन्मूर्ध्नि नकारं नासिकान्तरे ॥
 मीकारान्तु ललाटे तु भकारं मुखमध्यतः ।
 गकारं कण्ठदेशे तु वकारं हृदये न्यसेत् ॥
 तिकारं दक्षिणे हस्ते रुकारं वामतो न्यसेत् ।
 द्राकारं नाभिदेशे तु यकारं पादयोर्न्यसेत् ॥
 वातारमिन्द्रं त्वन्ताग्ने सुगन्धः पथ्यानमिति ह्यपि ।
 तच्चा यामि वदेदानीं नियुङ्गिरित्यपीरयेत् ॥
 वयं सोम तमीशानं अस्मैरुद्रा इति स्मरेत् ।
 स्थोना ष्ठिवी ह्येतत् कुर्वीत संप्रष्टं द्विजः ।
 सुत्रामादिदिशांपालान् प्राच्यादिषु स्मरेदथ ॥
 रौद्रीकरणमेतद्वै कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 यत्नरक्षः पिशाचाद्याः प्रेतभूतग्रहादिकाः ॥
 दुष्टदैत्याश्च शाकिन्यो रैबत्यो वृद्धकाश्च याः ।
 सिंहव्याघ्रादयोऽरण्या ये दुष्टश्वापदहा निजाः ! ॥
 क्लृप्श्चवक्चोराद्या यमद्रुतश्च दाकवः ।
 रौद्रभूतमिमं सर्वं द्विजं पश्यन्ति वक्त्रिवत् ॥

देदीप्यमानमर्चिर्भिर्दुष्टहृग्वधकारकः ।
 दह्यमानो दवीयः सु सप्तधामसु धामभिः ॥
 प्रणश्यन्ति हि ये दुष्टा द्विजांस्ते रुद्ररूपिणः ।
 पञ्चास्यमौस्यमात्मानं सर्वाभरणभूषितम् ॥
 मृगलाञ्छनमूर्धानं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
 फणासहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनम् ॥
 सप्तार्चिषं ज्वलज्ज्वालं जटाजूटकिरीटिनम् ।
 सहस्रकरपादाजखट्वाङ्गाङ्गविभूषितम् ॥
 ब्रह्माण्डखण्डवक्त्रारं वृक्षपातकधारिणम् ।
 देदीप्यमानश्चन्द्रार्कज्वलदग्निचिनेत्रिणम् ॥
 त्रैलोक्यज्योतिः कङ्कास्रत्स्कन्धकपालमालिनम् ।
 दीप्तनक्षत्रमालाभदक्षमल्लाधरद्विजः ॥
 निःशेषवारिसम्पूर्णं कमण्डलुधरं ध्वजम् ।
 जगत्त्रयाधियुक्तनाददण्डमेकधारिणम् ॥
 केयूरबद्धनागेन्द्रमूर्धमणि विराजितम् ।
 विचित्र किङ्किणीं मालां सुक्ताराव विराजितम् ॥
 घर्घराव्यक्तनिर्गच्छङ्गभीरारावनूपूरम् ।
 सहेमपट्टनीं लाभ व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥
 विद्युल्लताप्रभागङ्गं शुभ्रमूर्धसुरार्चितम् ।
 समस्त भुवनाभाव धरणोच्छासनस्थितम् ॥
 त्रैलोक्यवनितामूर्धानं तद्देहार्धञ्च पार्वतीम् ।
 लक्षसूर्यप्रभाभास्वत् त्रैलोक्यकृतपाण्डुरम् ॥
 अमृतप्लुत हृष्टाङ्गं दिव्यभोगसमाकुलम् ।
 दिग्दैवतैः समायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् ।

नित्यं शाश्वत मव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम् ॥
 द्विजो ध्यात्वा भवात्मनं सम्यक् ग्रहस्वरूपिणम् ।
 सप्तपद्यस्तान्तरायः सन्ततीयजनमारभेत् ॥
 अनुलिप्ते सुगप्ते च देशे गोचर्ममात्रके ।
 स्थण्डिलाख्यजमालिख्य मन्त्रैः प्रक्षाल्य तं पुनः ॥
 तत्र पूजादिकं कुर्यान्ममश्च शान्मवाय च ।
 मानो मद्यात्त इति च सिद्धमन्त्रं स्मरेद्विजः ।
 स ललाटे पुनर्ध्यात्वा तेजोरूपं पुनर्द्विजः ।
 दद्याच्चरेण मन्त्रेण दद्यात्पाद्यादिकौ पुनः ॥
 न्यासमन्त्रैश्च सोङ्कारैर्मानस्तोक इति ह्यपि ।
 शम्भवे इति मन्त्रेण दद्याद्गन्धोदकादिकम् ॥
 पुष्पधूपञ्च दीपादि यथालाभं निवेदिकम् ।
 दद्याच्चरेण तेनैव ततः कुर्यात् पुनर्द्विजः ॥
 शिखा तस्य तु रुद्रस्योत्तरनारायणं द्विजः ।
 शिरः पुरुषसूक्तञ्च शिवसङ्कल्पहृद्यकृत् ॥
 कवचञ्चाप्रतिरथ नेत्रविभ्राट् बृहत्पिबन् ।
 शतरुद्रीयमन्त्रेण देवस्यास्त्रं प्रकल्पयेत् ॥
 पञ्चाङ्गानि स्मरेद्दृष्टप्रणवं पूजयेद्विजः ।
 उद्धृत्य प्रणवेनेशं विकिरन्द्रेति विसर्जयेत् ॥
 रुद्ररूपो द्विजो यश्च कुर्यात्तद्विच सिध्यति ।
 अक्षतान्वा तिलान्वापि यवान्वा समिधोऽपि वा ॥
 शम्भवे इति जुहुयात् सर्वास्तानाज्यसिक्तकान् ।
 पञ्चपञ्चाथ षड्वाथ अष्टावष्टौ तथापि च ॥
 दशदशैकादश वा जुहुयात्साधको द्विजः ।

द्विजः स्वदारसन्तुष्टः शुचिः स्नातो जिनेन्द्रियः ॥
 जपतर्पणहोमादौ रतो यो वत्सरं जपेत् ।
 दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति वै द्विजः ॥
 सौवर्णं पृथिवीदानं पुण्यभावः प्रजायते ।
 महापापोपपापैश्च मुक्तो रुद्रत्वमृच्छति ॥
 एकादशगणान् रुद्रानावृत्य याति रुद्रताम् ।
 रुद्रजापी शुचिः पुण्यः पाङ्केयः आङ्गभुग्वरः ॥
 वंशानां विंशतिश्चैकान्तारयेद्रुद्रजाप्यकृत् ।
 एकतो योगिनः सर्वे ज्ञातिभिः सह सद्गतैः ॥
 एकतो रुद्रजापी तु मान्यः सर्वस्वदैवतैः ।
 पात्रमत्र पवित्रञ्च नाधिकं रुद्रजापिनः ॥
 तस्मै दत्तं ऊतम्भुक्तान्तदानन्त्याय कल्प्यते ।
 अथातः सिद्धिकामः सन् कन्दमूलफलाशनः ॥
 गोमूत्रयावकक्षीरं दधिशकान्नं भोजनः ।
 हविष्यभोजनो वास्त्रै विप्रायोत्पन्नभोजनः ॥
 जपहोमादि कुर्वाणो यथोक्तफलभाग्भवेत् ।
 शिरः साहस्रं रुद्राणां जप्तैर्दशशतैर्ध्रुवम् ॥
 सर्वे मन्त्रा भवन्त्यस्य ब्राह्मणस्योक्तकारिणः ।
 सिद्धमन्त्रा भवन्त्यस्य चिन्तितार्थफलप्रदाः ॥
 रुद्रस्यैवास्य सर्वे ते भवन्तीश्वरनोदिताः ।
 एकादशशुभान् कुम्भान्नादृत्य विधिसम्भितान् ॥
 सहिरण्यान् सवस्त्रांश्च फलपुष्पोपशोभितान् ।
 गन्धोदकाक्षतैर्युक्तान्नमस्कृत्वाऽभिमन्त्र्य च ।
 एकादशमहात्मानं मन्यं वा हितकाश्यया ।

विनायकोपसृष्टञ्च स्थापयेत् का पदाहतम् ॥
 धृतबन्धां काकबन्धां स्थापयेच्च तथातुराम् ।
 जपन्नेतत्सकृद्विप्रः सर्वदोषैर्विमुच्यते ॥
 अनङ्गाहञ्च वस्त्रञ्च दद्याद्धेनुञ्च दक्षिणाम् ।
 भोजयेद्विदुषो विप्रान् समाप्तौ कर्मणो द्विजः ॥
 भक्त्यैकादशवस्त्राद्यैर्यथाशक्त्या समर्चयेत् ।
 अथवा चरुभिः साक्षी शिरो रुद्रसहस्रकम् ॥
 जपेद्गुं छे तथारण्ये सिद्धिर्ज्ञे च शिवालये ।
 अग्न्यागारे समुद्रे च नदीनिर्भरपर्वते ॥
 जपेदन्यत्र वा विद्वान् शुचौ देशे मनोरमे ।
 धीरो हृदव्रतो मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
 श्वेतवासास्त्रयःशायी रुद्रलोके महीयते ।
 नमो गणेशाय इत्यस्य मन्त्रस्य ब्राह्मणोऽयुतम् ।
 जप्त्वा च श्रीफले ऊत्वा सर्वकार्ये तु सिद्धिभाक् ।
 नमोऽस्तु नीलग्रीवायेत्येतन्मन्त्रेण सप्तधा ॥
 आवर्त्योदकमामन्त्र्य विषार्त्तश्रवणे जपेत् ।
 विषेण मुच्यते सद्यः काकदृष्टोऽपि जीवति ॥
 विषस्यापि भवेन्न स्यात्तस्य नरस्य कर्हिचित् ।
 ग्रहग्रस्तं ज्वरग्रस्तं रक्तःशक्तिनि दूषितम् ॥
 ब्रह्मराक्षसग्रस्तञ्च अन्यदोषोपवृंहितम् ।
 प्रमुञ्चन् धन्विन इति भस्मना सर्षपैस्तथा ।
 ताडयेन्मुञ्च मुञ्चेति शीघ्रमेव विमुञ्चति ॥
 नमः शम्भवेत्यस्य मन्त्रस्यापशुभं द्विजः ।
 जप्त्वा खादिरसमिद्धाञ्च ऊत्वा विप्रः सहस्रकम् ॥

तीक्ष्णतैलक्षुतं सम्यक् मन्त्रान्ते भोचनम् वरम् ।
 फट्कारेण च जुञ्जयात् तयोरेवाचिराङ्गवेत् ॥
 जलमध्ये शतावर्त्था सद्वोष्टिर्निगद्यते ॥
 नाभिमात्रे जले विप्रः प्रविश्य जुञ्जयाज्जलम् ।
 कुर्यादेकार्णवां धात्रीं मन्त्रमाहात्म्यतो भृशम् ॥
 नमः श्वभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तु सहस्रकम् ।
 लवणं मध्वाङ्गतीनान्तु राजा शीघ्रं वशी भवेत् ॥
 द्विगुणाम्पलाशसमिधं महावाणी प्रजायते ।
 त्रिगुणां नवपद्मानां पाताले सिद्ध्यति ध्रुवम् ॥
 चतुर्गुणेन मन्त्रेण वरदा श्रीः प्रजायते ।
 समुद्रगा नदीतीरे पुलिने वा पवित्रके ॥
 खड्गोपरि श्रीफलानां कृत्वा त्रिगुणसहस्रकम् ।
 अणिमादिकसिद्धीनामेभिरेव भवेद्विजः ॥
 छन्दोदैवतमार्घ्यमथातः शतवृद्धये ।
 ज्ञानेन कर्मसम्पत्त्वं द्विजानां येन जायते ॥
 आद्यानुवाके रुद्राणां आद्यायाञ्च कचिद्विजः ।
 छन्दोगायत्यमन्यास्तु अनुष्टुप्तिहृषु स्मरेत् ॥
 पङ्क्तिस्तिहृषु विज्ञेया अनुष्टुप् तिहृषु स्मृताः ।
 द्वयोश्च जगती विप्र उक्तमद्यानुवाककम् ॥
 आद्यानुवाके प्रथमा वृहती जगती तथा ।
 अनुष्टुप्च तृतीयायां द्वयोस्त्रिष्टुप् स्मृता द्विज ! ॥
 अपरास्तु तथाऽनुष्टुप्स्तु अनुवाकद्वयं स्मृतम् ।
 रुद्रः सर्वास्तु देवत्वं विनियोगी यथोचितः ॥
 यज्जप्यनादि षट्केच शिवसंकल्पमार्घकम् ।

रुद्रस्तु देवता षट्सु विनियोगो जपादिषु ॥

अङ्गः सम्भृत इत्यादौ उत्तरनारायणस्त्रिषिः ।

पूर्वानुवाकैर्देवतं अनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

आशु शिशान इत्यादिरप्रीतिरथ उच्यते ।

एतन्नाम्ना मुनिस्तत्र देवतारामरेश्वरः ॥

दैवत्यमापतेत् ह्यत्र छन्दस्त्रिष्टुप् प्रकीर्तितः ।

विभ्राट् बृहदित्यादौ सूर्यो देवतमुच्यते ॥

एतत्सच्चिन्त्य सकलं द्विजाग्रो रुद्रजाप्यकृत् ।

यद्यदारभते तत्तद्यथोक्तफलदम्भवेत् ॥

तदा ध्यायन् यत्प्रितृणां आद्यानान्द्रविणस्य च ।

प्रजानामायुषः कीर्तिभूयस्त्वं रुद्रजापिनः ॥

इमं पुण्यं पवित्रञ्च रहस्यं पापनाशनम् ।

रुद्रविधिं विधिश्चेष्ट ! कुर्याद्विप्रः शिवे रतः ॥

कुर्याद्य एवं विधिवद्विधानं शम्भोरजस्तुभ्यथितं द्विजेन्द्राः ॥

प्राप्नोति नार्कं स शिवस्य साक्षादत्रापि स स्याच्छिववत्स पूज्यः ॥

मन्त्राणि सर्वाणि च स द्विजस्य आदेशकर्तृणि भवन्ति यस्य ।

यः साधयेत्प्रोक्तविधानयज्ञो मन्त्राभिपूज्यः स तु शम्भुवत्स्यात् ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये रुद्रशान्तिः समाप्ता ।

मन्त्रन्निजैव जुहुयाद्भुताशे योविल्लपत्तैर्हृतदुग्धयुक्तैः ।

मृत्युञ्ज हत्वा अयमेव ध्यात्वा प्राप्नोति पञ्चाच्छिवलोकमेव ॥

पञ्चभागास्तथा पञ्च पञ्चेन्द्राः पञ्चवाहणम् ।

षष्ठग्राह्णतीर्जपित्वाथ सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि तटागेष्टिविधिं शुभम् ।
येन कृतेन तेषांन्तु प्रतिष्ठा सा प्रजायते ॥
अस्मात्तातस्य तातेन पृच्छति रघुपुङ्गवे ।
तटागाद्युत्सवविधिः प्रोक्तो सोऽयं प्रकीर्तितः ॥
दीर्घकासु तटागेषु सन्निहितासु यो विधिः ।
वशिष्ठः प्रोक्तवान् सस्यक् दशरथस्य पृच्छतः ॥
तस्माद्यः श्रुतवान् शक्तिस्त्रूनवेऽतः पराशरः ।
तत्प्रसादेन तत्प्रोक्तो योविधिः संप्रचक्षते ॥
तटागादिनिपातानां यावदुत्सर्जनं कृतम् ॥
तावन्न परकीयन्तु स्नानादीनामनर्हकम् ।
अतिष्ठितदेवानां न कार्यं पूजनं यथा ॥
अप्रतिष्ठितपापानां प्रोक्तन्तोयमपेयवत् ।
तदुत्सर्गः प्रकर्तव्यो निजवित्तानुसारतः ॥
वित्तशायं ग्रहेयं स्यादित्यब्रवीत्पराशरः ।
तद्विधिज्ञः शुचिः शान्तो ब्राह्मणो धर्मवित्तमः ॥
तत्कृत्यं वरेण्योऽसौ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
सतोयं स तु कर्त्तव्यः प्रतिधर्मविद्वज्जये ॥
विपरीतमतिर्यः स्यात् तत्कृतं कर्म निष्कलम् ।
तटागपालिपृष्ठेतु मण्डपं तत्र कारयेत् ॥
पूर्वोत्तरपूर्वे देशे शुभे शौचसमाहितः ।
चतुरस्रं चतुर्द्वारं दशहस्तप्रमाणतः ॥
स्वामिहस्तप्रमाणेन तौरणानि तु कारयेत् ।
काय्यैः विचित्राः पताका जनावराः रुमन्ततः ॥

शुभपल्लभसंयुक्ता वारेषु कलशाः स्मृताः ।
 यथावर्णं यथाकाष्ठं यथाकार्त्वां प्रमाणतः ॥
 तथा यूपान् प्रवक्ष्यामि सर्वेषां हितकाश्यया ।
 पालाशो ब्राह्मणस्थोक्तो न्यग्रोधः क्षत्रियस्य च ॥
 वैली वैश्यस्य यूपः स्याच्छूद्रस्योदुम्बरः स्मृतः ।
 शिरः प्रमाणं विप्रस्य ह्याश्रुण्डं क्षत्रियस्य च ॥
 उरःप्रमाणं वैश्यस्य शूद्रस्य नाभिमात्रकम् ।
 पूर्वस्य दक्षिणे भागे तोरणं तत्र कारयेत् ॥
 ब्रह्मस्थानञ्च तन्मध्ये अष्टौ भागाः प्रकीर्त्तिताः ।
 तेषामुत्तरतः सोमं कुबेरं कुविदङ्गतम् ॥
 धनदं धननागेति ईशावात्येति शङ्करम् ।
 आकृष्टेनेत्यादिमन्त्रैश्च स्वैः स्वैः कल्पप्राप्तया ग्रहैः ॥
 त्वातारमिन्द्रमितीन्द्रं अग्निदं ते च पावकम् ।
 अग्निपृथुरित्यादि धर्मविच्च द्विजोत्तमः ॥
 तद्विष्णोरिति वै विष्णुं नमः स्तूतेति नैऋतम् ।
 सप्त ऋषय इत्यादि मन्त्रेण सप्त ऋषिस्तथा ॥
 वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्तु प्रकल्पयेत् ।
 एतद्वा विंशतिः स्थाना निमन्त्रेक्ताः पृथक् पृथक् ॥
 इमं मे त्वन्नसत्त्वन स्तत्वायामि ह्यनुत्तमम् ।
 समुद्रोऽसि समुद्रेति त्रीन् समुद्रानिति ह्यसि ॥
 दशवारुणमन्त्रैस्तु आहुतीनां शतद्वयम् ।
 अश्वशतं शतं वापि विंशमष्टोत्तरं शतम् ॥
 गोसहस्रशतं वापि शतार्द्धं वा प्रदीयते ।
 अलाभे चैव गां दद्यादेकामपि पयस्विनीम् ॥

अरोगां वत्ससंयुक्तां सुरूपां भूषणान्विताम् ।
 सौवर्णैराजतास्ताम्बाः कांश्याः सीसाश्च शक्तितः ॥
 मत्स्यनकादयः काव्या विविधाः पूर्ववृद्धये ।
 गोबन्धौ वस्त्रवद्भौ च आग्नेय्यां दिशि संस्थितौ ॥
 वायव्यभिमुखौ तत्र तारयेद्वारिमध्यतः ।
 वस्त्ररुग्मानि त्रिः स्थाप्य कृत्त्रिकासुद्रिकां शुभाम् ॥
 शक्त्यान्वितैः प्रदातव्यं विप्रान् प्रसादय भक्तितः ।
 दद्याद्विप्रेभ्यः सन्वीथ्य कृत्वोपानहमेव च ॥
 सुहेमं सुरूषसंयुक्तां शय्यां दद्याच्च शक्तितः ।
 आसनानि च शस्तानि भाजनानि निवेदयेत् ॥
 एतत्प्रदक्षिणीकृत्य स्वात्मना च विपश्चितः ।
 प्रसादयेद्विजान् भक्त्या दृष्टापूरुषं फलं नरः ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विप्राणामग्रतः स्थितः ।
 ब्रूयादेवं भवन्तोऽत्र सर्वे विप्रत्रयुधराः ॥
 तद्गुणान्तरयध्वं म्यां संसारार्णवतो द्विजाः ! ॥
 आगता मम पुण्येन पूर्वपुण्यप्रसाधकाः ।
 कूर्मश्च मकरांश्चैव सौवर्णं तत्र कारयेत् ॥
 मीनश्च राजतश्चैव तान्नदर्दुरकाः स्मृताः ।
 जलकुम्भचराद्यांश्च सैन्धवांस्तत्र प्रकल्पयेत् ।
 अन्ये च जलजास्तत्र शक्त्या तान्नान् प्रकल्पयेत् ॥
 इमं पुण्यं पवित्रञ्च तटाकादिविधिं नरः ।
 खातयित्वा तटागानि स्वभावात् सम्यवर्जिताः ॥
 मानवः क्रीडने स्वर्गे यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 एतद्विधानं विदधाति भक्त्या सर्वेषु खातेषु तद्गामकेषु ।

सर्वेषु कामैः परिपूयोदेहो भुङ्क्ते धरित्व्यामपि सर्वभोगान् ॥
 वदान्ति केचिद् वरुणस्य लोके प्रयाति लाकान् वरुणस्य कुम्भे ।
 संपूज्यतां तत्र पुनर्धरित्व्यां नरेन्द्रतामेति पराशरोक्तिः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये वापीकूपतटागादि
 शान्तिविधिः समाप्तः ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि नरेन्द्राः ! श्रूयतामयम् ।
 लक्षहोमविधिः पुण्यः कोटिहोमविधिस्तथा ॥
 स्वयम्भूर्यसुवाच प्राक् अस्मत्तातपितामहः ।
 तमिमं सम्प्रवक्ष्यामि श्रूयतां पापनाशनम् ॥
 ये वेह ब्राह्मणाः कार्य्याः भूमिर्यावत्तु मण्डपम् ।
 समिधो याश्च मन्त्राश्च अन्यश्च तत्र यद्धवेत् ॥
 लक्षहोमविधिं विप्राः ! कथ्यमानं निबोधत ।
 युग्माश्च ऋत्विजः कार्य्या ब्राह्मणा ये विपश्चितः ॥
 नियमव्रतसम्पन्ना महिताः पार्थिवेन तु ।
 नित्यं जपपराश्चैव नियोज्यास्तादृशा द्विजाः ॥
 कन्दमूलफलाहाराः दधिक्षीराशिनोऽपि वा ।
 प्रागुदक् पूर्वदेशेषु समे स्थण्डिलमेव च ॥
 तत्र वेदिं च कुर्वीत पञ्चहस्तममन्वितम् ।
 दक्षिणोत्तर आचामे त्रिंशत्तु पूर्वपश्चिमे ॥
 *कुण्डानि खनितव्यानि अङ्गुल्या नैकविंशतिम् ।
 निधापयेद्धिरण्यञ्च रत्नानि विविधानि च ॥
 सिकता परिदेया च तत्राप्यग्निं स्मिन्धयेत् ।
 आज्यभागाद्धतीर्ज्जत्वा न वाङ्मत्या च हंभयेत् ॥

अग्निं सोमञ्च सूर्यञ्च विष्णुञ्चैव प्रजापतिम् ।
 विश्वेदेवान् महेन्द्रञ्च भित्रं स्विष्टिष्ठतं तथा ॥
 दधिमधुघृताक्तानां समिधाञ्चैव यज्ञिनाम् ।
 होमयेच्च सहस्रञ्च तत्र चैव यथाक्रमम् ॥
 चतुर्विंशति गायत्र्या मानस्तोकेति षड् तथा ।
 विंशग्रहाभिमन्त्रैश्च चत्वारि विष्णुदैवतैः ॥
 कुष्माण्डैर्जुहुयात् च विकिरेद्वाथ षोडश ।
 जुहुयाद्दशसहस्राणि जातवेदस ईदृशे ॥
 पञ्चसहस्राणि जुहुयात् जुहुयादिन्द्रदैवतैः ।
 ऊही शतसहस्रे तु अभिषेकस्तु कारयेत् ॥
 इष्ट्वाभिषेकं यत्प्रोक्तं तदुक्तापि शुभप्रदम् ॥
 अथवा षोडशं कुम्भैः सहिरण्यैः समङ्गलैः ।
 सर्वौषधिसमायुक्तैः सर्वरत्नविभूषितैः ॥
 अभिषेकं ततस्तस्मिन् प्रधाना दक्षिणाः स्मृताः ।
 दद्यात्स्वययानानि भूमिवस्त्रैर्युगानि च ॥
 अजञ्च गोशतं हेम ऋत्विजाञ्चैव दक्षिणाम् ।
 वृषानेकादशैवाथ दश दद्याच्च धेनवः ॥
 अशक्त्या वा प्रदद्याद्गुणं वित्तशायं विवर्जयेत् ।
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद् गृहपीडासमुद्भवम् ॥
 भौममाकाशजं वापि असद्वा यदि जायते ।
 तत्सर्वं लक्षहोमेन प्रशमं यात्यसंशयम् ॥
 शान्तिर्भवति पुष्टिश्च बलं तेजः प्रवर्द्धते ।
 वृष्टिर्भवति राष्ट्रे च सर्वोपद्रवसङ्कयः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये लक्षहोमविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कोटिहोमविधिं द्विजाः ! ।
 श्रूयतामादरेणायं सर्वकात्रफलप्रदः ॥
 सानुष्ठाना द्विजाः प्रोक्ता ऋत्विजा यागकर्मणि ।
 विधिज्ञाश्चैव मन्त्रज्ञाः स्वदारनिरताश्च ये ।
 कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयागवधिर्विदः ! ॥
 एकाङ्गविकलो विप्रो धनधान्यापहारकः ।
 सर्वाङ्गविकलो यतु यजमानं स हिंसति ॥
 वर्ज्यः सर्वप्रयत्नेन विधिमन्त्रज्ञविदूद्विज ! ।
 कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयज्ञश्च विदूद्विजैः ॥
 ग्रहाः फलस्तु साक्षाच्च सुराश्चैव नरेश्वराः ! ।
 अधीध्वं येच मन्त्राणां कृत्वा चाद्योत्तरं शतम् ॥
 स एव ऋत्विग्विज्ञेयः सर्वतामफलप्रदः ।
 आवाहनीयो यत्नेन प्रणिप्रत्य मुञ्जमुञ्जः ॥
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद्गृहपीडासमुद्भवम् ।
 तत्सर्वं नाशयेत्येव कृतघ्नः सौहृदं यथा ॥
 अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।
 आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥
 पूर्ववद्ग्रहदेवानां आवाहनविसर्जने ।
 होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नानदानन्तथैव च ॥
 मण्डपश्चैव वेद्याश्च विशेषञ्च निबोधत ।
 कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुर्हस्तायतं पुनः ॥
 योनिवक्त्रहयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ।
 छाहुलोद्भूतकार्याच प्रथमा मेखला बुधैः ॥
 त्यहुलैर्बभूतातद्वद् द्वितीया मेखला श्रुता ।

उद्ग्रेषे वि खला या तु तृतीया चतुरङ्गला ॥
 द्यङ्गुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयो रेव शस्यते ।
 वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ॥
 कूर्मपृष्ठोद्धृतं मध्ये पार्श्वतश्चाङ्गुलोद्धृता ।
 गजोद्ग्रासदृशा तद्वदायामाच्छिद्रसंयुता ॥
 एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ।
 मेखलीपरि सर्वत्र अश्वत्थपत्रसन्निभाम् ॥
 वेदीच कोटिहोमे स्थान्मण्डपञ्च चतुर्मुखः ।
 पूर्वद्वारेऽपि संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ॥
 यजुर्वेदन्तया चाख्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ।
 अथर्ववेदं तच्च उत्तरे स्थापयेद्बुधः ॥
 अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ।
 एवं द्वादशविप्राणां वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥
 पूर्ववत् पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषितैः ।
 रात्रिच्छृक्तञ्च सौरञ्च पावमानन्तु मङ्गलम् ॥
 पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठमानोऽक्षुदङ्मुखम् ।
 सौक्तं रौद्रञ्च सौप्यञ्च कूष्माण्डं शान्तिमेव च ॥
 पाठयेद्दक्षिणे द्वारे यजुर्वेदिनमुत्तमम् ।
 सौवर्णमथ वै राज्य माग्नेयीं रुद्रमंहिताम् ॥
 ज्येष्ठसामन्तया शान्तिं च्छन्दोगं पश्चिमे जपेत् ।
 पञ्चभिः सप्तभिर्वाथ होमः कार्यश्च पूर्ववत् ॥
 स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्तएव द्विजसत्तमाः !
 वसोर्ध्वराविधानन्तु लक्षहोमवदिष्यते ॥
 अनेन विधिना यश्च ग्रहपूजां समाचरेत् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

यः पठेत् ऋणुयाद्वापि ग्रहयागमिमं नरः ।

सर्वपापविशुद्धात्मा पदमैन्द्रं स गच्छति ॥

अखमेधसहस्रं च दश चाष्टौ च धर्मवित् ।

कृत्वा यत् फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदश्नुते ॥

ब्रह्महत्यासहस्राणि भूषाहत्यार्बुदानि च ।

नश्यन्ति कोटिहोमेन स्वयम्भूवचनं यथा ॥

प्रपेदिरेतस्य पितामहत्याः शुभेषु पापेन गरीयसा तान् ।

उद्धृत्य नाकं स नयेद्दि सर्वान्यो लक्षहोमे वृषतीरतः स्यात् ॥

राष्ट्रं मनोवाञ्छितवृष्टियुक्तं धान्यैश्च रत्नैः पशुभिः समेतम् ।

निर्वन्धनीरोगमदस्यु तस्माद्भूयो लक्षकोटीहवनं विदध्यात् ॥

यो लक्षहोमं विदधाति भूभृत् तद्व्यलक्षं शतहोमकः स्यात् ।

प्रत्यब्दमाप्नोति स दीर्घमायुर्भुङ्क्ते सपत्नान् विजये धरित्रीम् ॥

यो ब्रह्मघाती गुरुदारगोऽपि ग्रामाविदाहोद्भवपापयुक्तः ।

राजा स मुक्तः शतलक्षहोमान्निः शेषपापैर्विबुधत्वमेति ॥

तस्मात्तदा भूपतयो विदध्युर्वृष्टीः प्रजासौख्यवत्तस्य पुष्ट्यै ।

आयुःप्रवृद्धौ विजयाय कीर्त्यै लक्षस्यहोमे ग्रहयोगमेतम् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये कोटिहोमः सम्पूर्णः ॥

अथो अन्यत्प्रवक्ष्यामि विधिभ्यावनमुत्तमम् ।

अस्मत्तातप्रतातोऽयं रघुपुत्राय धीमते ॥

अनपत्यस्य पुत्रार्थं कुर्याद्वैभाग्डिकं स्वयम् ।

सहस्रशीर्षसूक्तस्य विधानञ्चरपाककम् ॥

यैद्यैः कृतं वृषैः पूर्वं रन्ध्रैरपि द्विजोत्तमैः ।
 उपासितन्तु सङ्गत्तया ओचिद्यैर्वेदगारगैः ॥
 आत्मविद्धिर्निराहारैर्व्रीहिभिर्मन्त्रउत्तमैः ।
 क्रियमाणाः क्रियाः सर्वाः सिध्यन्ति व्रतचारिभिः ॥
 न पाठान्न धनात् स्नानात् नात्मनः प्रतिपादनात् ।
 प्रोक्तस्य कर्मणः पुंसां सर्वा भवन्ति सिद्धयः ॥
 शुक्लपक्षे शुभे वारे शुभनक्षत्रगोचरे ।
 द्वादश्यां पुत्रकामाय संकुर्वन्ति च वैष्णवम् ॥
 दम्पत्योरुपवासश्च ह्येकदश्यां सुरालये ।
 ऋग्भिः षोडशभिः सस्यगचेयित्वा जनार्दनम् ॥
 चक्रं पुरुषसूक्तेन अर्पयेत् पुरुषकाश्यया ।
 प्राप्नुयाद्वैष्णवं पुत्रं चिरायुः सन्ततिक्षमम् ॥
 द्वादश्यां द्वादश सस्यग्विधिवन्निर्वपेच्चक्रं ।
 यः करोति दूहायाति स विष्णोः परमं पदम् ॥
 ऊत्वाज्यं विधिवत्पूर्वं ऋग्भिः षोडशभिस्तथा ।
 ममिधोऽश्वत्थञ्चस्य ऊत्वाज्यं जुहुयात् पुनः ॥
 उपस्थानं ततः कुर्यात् ध्यात्वा च मधुसूदनम् ।
 हविर्होमं पुनः कृत्वा जुह्वत्यञ्च घृताऊतीः ॥
 हविःशेषं नमस्कृत्य नारी नारायणं पतिम् ।
 संप्राश्य च हविःशेषं लघ्वासीत वसेद्गृहे ॥
 ततः कृत्वा इदं कर्म कर्त्तव्यं द्विजतर्पणम् ।
 रजः स्त्रीषु निवर्तेत यावद्गर्भं न विन्दति ॥
 अस्तूता घृतपुत्रा वा यावत्कन्या प्रसूयते ।
 क्षिप्रं सा जनयेत् पुत्रं पराशरवचो यथा ॥

हीमान्ते दक्षिणान्दद्यात् धेनुं वाससुथा तिलान् ।

भूमिं हिरण्यं वस्त्राणि यथासम्भवंमेव वा ॥

यः सिद्धमन्त्रः सततं द्विजेन्द्राः संपूज्य विष्णुं विधिवत्सुतीर्थे ।

द्रुमं विधानं विदधाति सम्यक् स पुत्रमाप्नोति हरेः प्रसादात् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये पुत्रकामोऽयं पुरुष-
सूक्तविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः सस्रवक्ष्यामि गृहमन्त्रोऽधिदैवतम् ।

आर्वच्छन्दश्च यज्ज्ञानात्कर्म स्यात्समलङ्कृतम् ॥

आकृष्णेनेति मन्त्रोऽस्त्रिन्दैवत्यं सविता महत् ।

ऋषिहिरण्यरूपाख्यं तृष्टुच्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

आप्यायस्वेति सोमोऽत्र दैवतं गौतमो मुनिः ।

गायत्रीच्छन्द उद्दिष्टं विनियोगो यथोदितम् ॥

अग्निमूर्ध्वेति मन्त्रोऽत्र दैवतां भौममुच्यते ।

विरूपाक्षो मुनिर्धौमान् छन्दोगायत्य मिष्यते ॥

उद्बुध्यस्वेति मन्त्रस्य ब्रध्नस्यैव तु दैवतम् ।

मुनिर्बुधश्च मन्त्रस्य स्त्रिष्टुच्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

शुकत्वमिति क्षीत्यत्र शुक्र इत्यधिदैवतम् ।

शुक्रस्यापि तथार्धश्च विराट्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

शन्नो देवीतिचेत्यत्र शनिदैवतमुच्यते ।

सिन्धुर्नाम मुनिर्विद्वान् छन्दोगायत्य मुच्यते ॥

काण्डात्काण्डादिभिर्मन्त्रस्य राज्ञदैवतमुच्यते ।

ऋषिः प्रजापतिः प्रोक्तोऽनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

केतुं कण्वनिर्ति प्रोक्तं दैवतं केतुरेव हि ।

मधुच्छन्दस्य आर्षश्च गायत्यं छन्द एव हि ॥

स्थोना पृथिवीत्यत्र स्कन्दस्य देवता स्मृता ।
 इन्द्रकुत्सेति दैवत्य मिन्द्र एव स्मृतो बुधैः ॥
 आर्षन्तत्स्वस्य चापुत्र खिष्टुष्कन्दः प्रकीर्तितम् ।
 यस्मिन्नृक्षेति ह्येत्यत्र यमोवै देवता परा ॥
 ऋषिस्तु कुम्भलो नाम छन्दोऽनुष्टुप् स्मरेद्बुधः ।
 ब्रह्मजज्ञमित्यत्र च कालो दैवतकं महत् ॥
 मुनिर्यमानतुर्नाम तृष्टुष्कन्दो विधीयते ।
 आयाते मेतिच ह्यस्यां चित्रगुप्तस्तु दैवतम् ॥
 आर्षन्तु वामदेवस्य त्रिष्टुष्कन्दो ह्यथो बुधैः ।
 अग्निं दूतमितिह्यं स्यादग्निर्वै देवता स्मृता ॥
 आर्षं मेधातिथेरत्र छन्दोगायत्यमेव हि ।
 अस्वस्तु सोम इत्यत्र सोमं वैदैवतं स्मरेत् ॥
 मेधातिथिरिहाप्यर्कोऽनुष्टुप्कन्दश्च उच्यते ।
 भूतिपृथिव्यन्तरिक्ष मित्यत्र दैवतं क्षीतः ॥
 ऋषिः शातातपः श्रुत्वा छन्दश्चानुष्टुप् कुबुध्यते ।
 पुरुषसूक्तस्य दैवत्यं पुरुषेच हितं बुधैः ॥
 आर्षं नारायणस्येह छन्दस्यानुष्टुप्वित्यपि ।
 इन्द्रोपेन्द्रौ मरुत्वन्तो मरुत्वान्दैवतं महत् ॥
 आर्षन्तु काश्यपस्येह गायत्यच्छन्द एव हि ।
 मरुत्वमित्यत्र बुधैः सुरेन्द्रो देवता मता ॥
 अत्रापि कश्यपस्यार्षं गायत्यच्छन्द एव हि ।
 उत्तानपर्ण मित्यत्र इन्द्रो दैवत मुच्यते ॥
 आर्षं साङ्ख्यस्य चैवोक्तम् अनुष्टुप्कन्द इत्यपि ।
 प्रजापते इति ह्यत्र देवता च प्रजापतिः ॥

हिरण्यगर्भस्यार्पन्तु त्रिष्टुप् छन्दो मतं बुधैः ।

आयं गौरिति ह्यत्र देवता पूजने मता ॥

सर्पराजमुनिर्ह्यत्र गायत्र्यं च्छन्द इष्यते ।

एष ब्रह्मा ऋत्विज इति ब्रह्माहिषोऽधिदैवतम् ॥

ऋषिर्वै वामदेवोऽत्र गायत्र्यच्छन्द इष्यते ।

आतन्वन् इन्द्र इदं सुरेन्द्रं शर्मणोश्चरः ॥

वामदेवो ह्यस्य आर्षं गायत्र्यच्छन्द इत्यपि ।

जातवेदस इत्यत्र जातवेदास्तु दैवतम् ॥

कस्यपस्यार्पमत्रापि च्छन्दोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितम् ।

आनोनि युङ्गिरित्यस्मिन् वायु दैवतमुच्यते ॥

आर्षञ्चात्र वसिष्ठस्य अनुष्टुप् च्छन्द एव हि ।

नमः प्रकाशदैवत्यं मुनिप्रोक्तं प्रजापतिः ॥

गायत्र्यं च्छन्दसाश्चरं विनियोगो यथोचितम् ।

ईषो उपेति चात्यत्र अश्विनौ दैवते स्मरेत् ॥

प्रस्कण्वस्यार्पमत्रापि गायत्र्यच्छन्द उत्तमम् ।

मरुतो यस्य हिष्यस्य मरुदैवतमुच्यते ॥

गौतमश्च मुनिर्विद्वन् ! च्छन्दसः प्रथमं मुनिः ।

दैवत्यं मां सह च्छन्दसां यो मत्वा द्विजाग्रकुर्वते विधानम् ।

वेदोक्तमर्थं भवति स सर्वं सत्यफलं कर्तुमिहायमुत्र ॥

यो लक्षहोमं हचय कोटिहोमं राजा विदध्यात्प्रतिवर्षमेकम् ।

राष्ट्रि सुवृष्टिर्विजयः सुभिन्नम् आरोग्यता स्यात् सुकृतस्य वृद्धिः ॥

भवन्ति पुत्राः शुभमन्तति क्षमाश्चिरायुषो राजहिता धरित्याम् ।

सुकीर्तिमन्तो जयिनोऽपि राज्ये प्रतापवन्तो रविचन्द्रतुल्याः ॥

इति श्रीवृहत्पराशररीषे शास्त्रिविधिर्नाम नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

अथातो नृपतेर्धर्मं वक्ष्यामि हितकाङ्क्षया ।
 पराशरोदितं विप्रा ! वक्ष्यमाणं निबोधत ॥
 भूभृत् भूमा परो देवपूज्योऽसौ परदेवकः ।
 स विधाता च सर्वस्य रक्षिता शासितापि च ॥
 इन्द्रादियमवित्तेश्वारीशमातरिभ्वनः ।
 शीतांशुस्त्रीव्रंभासश्च ब्रह्मादयो द्विजो नृपः ॥
 नृपो वेधा नृपः शम्भुर्नृपोऽर्को विष्टरश्चवाः ।
 दाता कर्त्ता नृपः कर्त्ता नृणां कर्मानुसारतः ॥
 नापृच्छेद्यदि राजानं दण्डं नाप्याचरिष्यतः ।
 नामास्या स्तमेष्यति च नाभविष्यज्जगत्स्थितिः ॥
 नाग्रहिष्यन् पुरोडाशान्ननुष्यपि तृदेवताः ।
 नाभविष्यत् श्वकाकानां भागधेयं ऊतं हविः ॥
 विगुणोऽपि यथा पूज्यः स्त्रियाश्च सत्पतिर्भवेत् ।
 तथा राजा प्रजानान्तु पूज्यः स्याद्विगुणोऽपि सन् ॥
 स्वधर्मस्यान् नृपो लोका नन्यान् पुत्रानिवीरसान् ।
 शास्त्र्य धर्मविदोदण्ड मधर्मकारिणश्च तान् ॥
 दण्डदृतो नरान् कुर्याद्धर्मज्ञानार्थसाधकान् ।
 समर्थानश्च पत्यादौ शूरान् स्वामिहितोद्यतान् ॥
 शुचीन् प्रज्ञांश्च धर्मज्ञान् विप्रान् सुद्राकरान्विबान् ।
 लेखकानपि कायस्थान् लेख्यकान्तु हितैषिणः ॥
 अमात्यान् नान्विगो दूतान्यथोदितपुरोहितान् ।
 प्राड्विवाकं समस्तान्वा हितांश्च रक्षकानपि ॥

शूरानथ शुचीन् प्रज्ञान्परिविश्वासकारिणः ।
 सर्वस्थानेषु चाध्यक्षं सत्कृत्य वेदिनोऽपरे ॥
 मदायत्तं कुमाराणां मन्तःपूर्वेलक्षणम् ।
 वृद्धान्शुचिनो विप्रांश्शुचीनननधान् भीरुकान् ॥
 यथोदितानि दुर्गाणि कुर्युस्ते परिरक्षणम् ॥
 च्छाहमुदितं स्त्रीणां यौवने बन्धुकारणात् ।
 पुरस्कृत्य च विज्ञानं मातृरक्षा च यत्नतः ॥
 प्रातः सन्ध्यार्चनादूर्ध्वं गुह्यं पुंसवनं हतम् ।
 यथोक्तकार्यं शोध्यो च नित्यं कुर्यात् परीक्षणम् ॥
 कोशेभास्वरयादीनां हेतीनां वर्मणामपि ।
 कुर्याच्च दर्शनं नित्यं मतन्द्रितो महीपतिः ॥
 अमात्यमन्त्रयोक्तृणां सन्मानं नित्यशोऽपि च ।
 वेदार्थञ्च सदा होमशान्तिञ्च वृद्धसेवनम् ॥
 यज्ञदानं तथोत्पातं समये शान्तयोऽपि च ।
 वर्जनं विषयासक्तो भूमिदानस्य शासनम् ॥
 अक्षिर्वर्जितदेशे तु नीतिज्ञो मन्त्रकृद्भवेत् ।
 नित्यमुत्साहयुक्तः स्याद् विजिगीषु रुदायुधः ॥
 सदा लङ्कारयुक्तश्च सदैव प्रियवाक्चयः ।
 सदा प्रियार्हते युक्तः पूज्यो नाकेऽप्यसौ वृषः ॥
 सदा साधुषु सन्मानं विपरीतेषु घातनम् ।
 दण्डं दण्डेषु कुर्वाणो राजेष्टिफलमश्नुते ॥
 वृद्धान् साधून् द्विजान् मौलान् यो न सन्मानयेन्नृपः ।
 पिण्डं कुर्वीत नामीषां भूभृत् क्षिप्रं क्षयं व्रजेत् ॥
 यस्तु सन्मानयेदेतान् नित्यं विप्रांश्च पूजयेत् ।

पराजयेत सोऽरातीनजयोह्यपि जायते ॥
 पीडमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्चोरतस्करैः ।
 धान्येक्षुत्तुणतोयैश्च सम्पन्नं परमण्डलम् ॥
 ह्रीनवाहनपुस्कन्तु मत्वा तत्प्रविशेन्नृपः ।
 मासे सहसि यात्रार्थी कृतपुण्यश्च घोषवान् ॥
 विधिवद्वयानकं कुर्व्यात् सदाहै रक्षयेद्बलम् ।
 यत्राचलसरोरक्षा वृक्षरक्षातु यत्र तु ॥
 वासं तत्र विधायैव रात्रौ रक्षेद्जनं स्वकम् ।
 चतुर्दिक्षु च सैन्यस्य शूरान्धनुर्धरान्निशि ॥
 स्वयं राजा नियुञ्जीत समीप्य भूबलाबलम् ।
 राज्यस्य षड्गुणान् मत्वा सन्धिविग्रहयानकान् ॥
 आसनं संश्रयं द्वैधं सव्यक्ञ्चात्वा समाचरेत् ।
 निर्भेदं स्वबलं कुर्व्यात् हन्याच्च भिन्नचेतसा ॥
 दासीकर्मकरान् दासान् भिद्यन्ते न क्षयेन्नृपः ।
 निकटस्थायिनो नित्यं जानन्ति चेष्टितं प्रभोः ॥
 तस्मात्ते यत्नतो रक्ष्या भेदमूलं यतस्त्वमी ।
 ये ते परस्य यत्नेन भेदनीयास्ततोऽपरे ॥
 यथा परो न जानाति तथा भेदं समाचरेत् ।
 परमात्मविधानानां व्यलीकहृतशब्दितम् ॥
 उत्थापयेत् स्वसेनायाः स्याद्यत्ताचित्तभेदिनः ।
 परसैन्ये बहून् पातान् विविधान् कुहकानपि ॥
 करीणाङ्गरदानादि वक्त्रिपाताननेकशः ।
 स्वसैन्येऽभवदित्यादि वृषो यत्नेन रक्षयेत् ॥
 नियुज्य यज्ञपुरुषान् नक्तं सर्वं निशामयेत् ॥

अन्तर्भीकृन् वह्निः शूरान् साग्निकान् ब्राह्मणोत्तमान् ।
 धर्मज्ञान् कुलसम्भूतान् विदध्यादात्मसन्निधौ ॥
 प्रविशेत्परदेशे तु प्रजां स्वीकृत्य संविशेत् ।
 उत्सार्थं मार्गतो दूरीकृत्वापि मार्गतो व्रजेत् ॥
 शस्यानि दाहयेत्सर्वं सयवानि धनानि च ।
 भिन्द्यात्सर्वं निपानानि प्राकारं परिखां तथा ॥
 अपमृत्युमुपादाय भूमिसाधारणं पुनः ।
 गमयेद्दार्ष्टिकान् मासानसौ च वसुधावृषः ॥
 न युद्धमाश्रयेत् प्राज्ञो न कुर्व्यात् स्वबलक्षयम् ।
 न प्रभेदेन दानेन त्रिभिरेवं वशं नयेत् ॥
 वदन्ति सर्वे नीतिज्ञा दण्डस्यागतिका गतीः ।
 तद्वर्जं वशमायाति यथा रिपुस्तथा श्रयेत् ॥
 आक्रान्ता दर्भसूच्योऽपि विद्युद्गृध्रोपपातनम् ।
 न तापित युक्ते च युद्धसिद्धौ अरसिद्धिवत् ॥
 स्वस्थस्यात्ययिके देशे युद्धमिच्छेत् स्वधर्मवित् ।
 ततः प्रावश्य तद्दूरं भूमियुद्धं समारभेत् ॥
 किञ्चित् सुप्तेषु लोकेषु क्षपायां यद्धसुत्सृजेत् ।
 सन्धीरवासतीवापि पीडयेत्परसैन्यकम् ॥
 व्यूहैर्व्यूहयथोक्तैर्वा रक्षां कृत्वापि चात्मनः ।
 सैन्यकांस्तान् समस्तांश्च नृपो युद्धाय प्रेषयेत् ॥
 समानयेत् समस्तांश्च यो वसेदायतौ नृपः ।
 अन्विच्छन् जयलक्ष्मीं तु नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ॥
 प्रणेत्रेणापि पत्या च शय्यास्थोऽपि च मानवः ।
 पुष्पैरपि न युद्धेत युद्धं तत्र विपत्तये ॥

हीनं परबलं मत्वा निरुत्साहमनादरम् ।
 समस्तवत्संयुक्तः स्वयमुत्थाप्य बोधयेत् ॥
 न हन्यान् सुक्तकेशत्सु नाशयेन्न निरायुधम् ।
 पराङ्मुखश्च ग्रहतं न तवास्मीति वादिनम् ॥
 अन्यानिपि च विद्वांश्च न हन्यात् धर्मयुद्धकृत् ।
 हन्याच्चेन्नरक याति धूर्णहत्यासमेनसा ॥
 पराङ्मुखीकृते सैन्ये यो युद्धान्न निवर्त्तते ।
 तत्पदानीष्टितुल्यानि भूत्यर्थमेकचेतसः ॥
 शिरोहतस्य ये वक्त्रे विशन्ति रक्तविन्दवः ।
 सोमपानेन तत्तुल्या इति वासिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
 युद्धन्ते भूष्टतो येच भूत्यर्थं मेकचेतसः ।
 द्वैष्टैर्बहुभिर्योगैरेवं यान्ति त्रिविष्टपम् ॥
 येषु एवापरो धर्मो नृपतेर्यद्रणार्जितम् ।
 वित्तन्दीयेत विप्रे स्यात् प्रजाभ्यश्चाभयं सदा ॥
 तदा तु वशतां याति स देशो न्यायतोऽर्जितः ।
 तद्देशव्यवहारेण यथावत्परिपालयेत् ॥
 रणार्जितेन वित्तेन राजा कुर्यान्मखान् द्विजान् ।
 अर्चयेद्विधिवद्विद्वान् सतान् सन्मानयेदपि ॥
 मातुलः श्वशुरो बन्धु रन्यो वापिच यो जितः ।
 अदण्डः कोऽपि नो राजा राजनीतिविदो विदुः ॥
 सुसहायमग्रपादं शूरं प्रज्ञानुरागदम् ।
 सोत्साहं विजिगीषुश्च भूष्टत् क्षिप्रं निवेदयेत् ॥
 मत्वाचार्यवतः सर्वान् निसुक्तार्थनियुग्मवेत् ।

सार्थकांश्चैव युञ्जीत सर्वतोऽर्थमुपार्जयेत् ॥
 सर्वाण्यपि च वित्तानि यतस्ततोऽपि राजनि ।
 नृपस्य यदि जातानि देवद्रव्याणि कोशवत् ।
 आदाय रक्ष्य चात्मानं ततस्तत्र च तत् क्षिपेत् ॥
 वित्तं बार्हुषिकाणान्तु कदर्थस्यापि यद्वेत् ।
 पाषण्डिगणिकावित्तं हरन्नातो न किल्बिषी ॥
 देवब्राह्मणपाषण्डिगणिका गणिकादयः ।
 वणिग्वार्हुषिकाः सर्वे स्वस्ये राजनि सुस्थिताः ॥
 सप्तार्चिश्चाश्वगोमांसान् यस्य दहत्यकिल्बिषी ।
 गृहीयात् सर्वतो राजा करान् यः पीडयेत् प्रजाः ॥
 स्तोत्रं स्तोत्रं तु फलकं मांसं भुङ्क्ते चिरन्तराम् ।
 सदा चोद्यमिना भाव्यं नृपेण विजिगीषुणा ॥
 विजिगीषुनृपो नान्यैः कदाचिदभिभूयते ।
 तदैवं हृदि सन्ध्यायन् निरुत्साहो नृपो भवेत् ॥
 दैवपुरुषसंयोगे सर्वाः सिध्यन्ति सिद्धयः ॥
 नैकेन चक्रेण रथः प्रयाति नचैकपत्नोऽङ्ग ! चयाति पत्नी ।
 एवं हि दैवेन च केवलेन पुंसोऽर्थसिद्धिं नरकारतो वा ॥
 केचिद्वि दैवस्य तु केवलस्य प्राधान्यमिच्छन्ति विधिप्रवीणम् ।
 पुंस्कारयुक्तस्य नरस्य केचिदप्यत्र इष्टा पुरुषार्थसिद्धिः ।
 अत्युद्यमी क्रियतएवच यः अमी च
 शौर्यान्वितश्च गुणवाञ्छ सुधीश्च विद्वान् ।
 प्राप्नोति नैव विधिना स पराङ्मुखेन
 स्वीयोदरस्य परिपूरणमन्त्रमात्मन् ॥

शुक्लाणि हर्ष्याणि वराङ्गनाश्च ज्ञानाप्रकारो विभवो नरस्य ।
 उर्वोपतित्वञ्च नृकारता च सर्वं हि मञ्जु क्षयमेति दैवात् ॥
 केषां हि पुंसां महतो हि दैवात् स्थानस्थितानामपि चार्थसिद्धिः ।
 एषां प्रभुत्व बलजीविताच्च एको हि दैवो बलवानतोऽत्र ॥
 पुंस्त्रीप्रयोगादथ युक्तयोगात् तयोर्हि मध्ये विदधाति गर्भम् ।
 स्त्रीणां तु तत् विप्र ! नचापि पुंसां सर्वाणि चैषां मनुजेश्वरत्वम्
 कासाम् तु गर्भस्य न सम्भवोऽस्ति कामात् शुक्रं नतु वीर्यहीनम् ।
 अधत्त गर्भोऽपि जहाति गर्भं काचिच्च गर्भं न विभर्ति दैवात् ॥
 धाता विधाता निजकर्मयोगाद् विधेस्त्वभीष्टं त्वनुभावभाव्यम् ।
 देवारुणानां नच दैत्यकानां स ह्येव कर्ता तु मनूङ्गवानाम् ॥
 दैवान्मघोनापि सहस्रमन्त्रां दैराद्धिमांशोः क्षयरोगता च ।
 दैवात्प्रयोधौ लवणोदकत्वं दैवाङ्गवेच्चित्वतरा च वृष्टिः ॥
 यद्यप्यमुष्यं न परोऽस्ति दैवात् कुर्यात्तथापीह नरो नृकारम् ।
 उद्दीपयेत्कर्मकरो नृकारादुद्दीपितं श्रीरिववै तनोति ।
 दैवेन केचिच्च हटेन केचित् केचिन् नृकारेण नरस्य चार्थः ।
 सिध्यन्ति यत्नेन विधीयमाना स्तेषां प्रधानं नरकारमाहुः ॥
 स्वामिप्रधानं त्वयदुर्गकोशान् दण्डञ्च मित्वाण्येव नीतियज्ञाः ।
 अङ्गानि राज्यस्य वदन्ति सप्त सप्ताङ्गपूर्वो नृपतिर्धराभुक् ॥
 दुर्दत्तसहृत्तनरेषु दण्डं राज्ञा विधेयं निपुणार्थसिद्धौ ।
 दण्डञ्च मत्वाऽर्जितवित्तसत्त्वात् हीनार्थं पुंसाश्च दमन्ति हीनम् ।
 अन्यायतो ये जननं जनेश्वराः संपीड्य वित्तानि नयन्ति लोभात् ।
 तत्क्रोधवद्भिः परिदग्धकायाः क्षीणायुषस्तु तु भवन्ति भूपाः ।
 दण्डो महान्मध्यकमन्यशस्तु मानन्तु तस्य तसरेणुकादि ॥
 साशीति साहस्रण्यपासहान् स्यादर्धादिके चैव तदर्धको वा ।

सर्वार्थपादस्तु हरश्च दण्डः पात्यो वृषेणेति वदन्ति सद्यः ॥
 पाण्यादिपाच्छेदनमारणञ्च निर्वासनं राद्रतएव सद्यः ।
 ज्ञात्वापराधं मनुजस्य यस्तु देशञ्च कालञ्च वयोवपुश्च ॥
 दण्डेषु दण्डं विदधाति भूभृत्प्राप्यं स वध्नाति पुरन्दरस्य ।
 यः शास्त्रदृष्टेन यथा नरेश्वरो दण्डं विदध्याद्विधिवत्करांश्च ॥
 स चैवकीर्तीर्वितनोति सुवीरायुश्च दीर्घं दिवि देवभोगान् ।
 यस्तुक्तमार्गाणि कुलानिराजा श्रेणिञ्च जातीश्वरताञ्च लोकान्
 आनीय मार्गं विदधाति धर्मे नागेशगीर्वाणगणैः प्रशस्यम् ।
 अन्यश्च वज्रिर्जगत्तनाथशीतांशुहृत्पाणिश्च विभ्वतीह ॥
 सर्वे च भूयस्त्रिह रूपकञ्च तत्तथ्यमानं शृणुत द्विजेन्द्राः ॥
 यद्वा जिगीषुर्धृतशस्त्रपाणिः स्त्रियं समालम्ब्य स बिभ्रसैन्यः ॥
 सर्वान् सपत्न्यांश्च स हन्तुकामस्तदासहर्षश्च इवावभाति ।
 आकारणात्कारणतोऽपि एष प्रजा हतेयं स सद्यश्चकीर्तिः ॥
 यदा तदनं वृपतीति विज्ञास्तनूनपात्तं प्रवदन्ति भूपम् ॥
 धर्मास्तनस्त्वयुतिशास्त्रदृष्टाः शुभाशुभाचारविचारकृत्स्नात् ॥
 धर्म्येषु दानं त्वघकृत्सु दण्डं यदावनीशः सच धर्मराजः ।
 धनप्रदानेन करोति दृष्ट्वा भूभृत्तदासान्द्रविणेशवश्यान् ॥
 समस्तशीतांशुगुणप्रयोक्ता यदायदामेष शुभाय शास्त्रेत् ।
 प्रसन्नमूर्तिर्गतमत्सरः सन् तदीच्यते सोम इव क्षितीशः ॥
 आज्ञा वृषाणां परमं हि तेजो येषां न मन्ये त सशस्त्रवध्यः ।
 ब्रूयाच्च कुर्याच्च वदेच्च भूभृत्कार्यन्तदेवं भुवि सर्वलोकैः ॥
 दुर्धर्षतीव्रांशुसमानदीप्तो ब्रूयन्ननुष्यः पुरुषं वृषस्य ।
 यस्तस्य तेजोऽभ्यवसन्नमान्यः सद्यः स पञ्चत्व सुपैति पापात् ॥

योऽङ्गाय सर्वं विदधाति पश्येत्
 शृणोति जानानि चकास्ति शास्ति ।
 कस्यापि चाज्ञां न विभर्ति राज्ञः
 समस्तदैवांशभवोहि यस्मात् ॥
 यः स्वधर्मे स्थितो राजा प्रजां धर्मेण पालयन् ।
 सर्वकामसम्पदा विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये राजधर्मः सम्पूर्णः ।

अथ विप्रो वनं गच्छेद्दिना वा सह भार्यया ।
 जितेन्द्रियो वसन्नेव नित्यशौचाग्निकर्मकृतम् ॥
 वन्यैर्मुन्यग्नैर्मध्येः श्यामनीवारकङ्कुभिः ।
 कन्दमूलफलैः शाकैः स्नेहैश्च फलसम्भवेः ।
 सायं प्रातश्च जुहुयात् त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
 चर्मचीवरवासा वै शून्मूलोमजटाधरः ।
 पितृभ्यश्च तर्पयेन्नित्यं दैवांश्चाजस्रमर्चयेत् ।
 अर्चयेदतिथीन् नित्यं भृत्यांश्चापि प्रपोषयेत् ॥
 न किञ्चित् प्रतिगृह्णीयात् स्वाध्यायेनेत्यमाचरेत् ।
 सर्वसत्त्वहितोपेतो दान्तश्चाप्यात्मचिन्तकः ॥
 सन्त्यस्तश्चान्तको नित्यं दानशीलः सदा द्विजः ।
 किञ्चिद्देहं समाश्रित्य स वृत्त्या वर्तयेत्सदा ॥
 एकादिकं तु कुर्वीत मासैकञ्चार्थसञ्चयम् ।
 पाण्ड्यापिकञ्चाब्दिकञ्च यज्ञार्थं च वने वसेत् ।
 त्यक्त्वा तदाग्निने मांसि अन्यं स्थानं समाचरेत् ॥
 यथावदग्निहोत्रं तु समिधाग्नी च पालयेत् ।

कञ्चचान्द्रपराकादौः पक्षमासोपवासकैः ॥
 तिरात्रैर्वैकरात्रैश्च आश्रमस्थः क्षत्रेहपुः ।
 तिष्ठन्नाव्रतिकस्तत्र स्वपेदधस्तथा निशि ॥
 अतन्द्रितो भवेन्नित्यं वासरं प्रपदैर्नयेत् ।
 योगाभ्यासरतो नित्यं स्थानासनविचारवान् ॥
 वसन्तग्रीष्मवर्षासु जलाग्न्यकाशमाश्रयेत् ॥
 दन्तोलूखलिको वापि कालपक्षभुगेव च ।
 स्याद्वाग्मकुहकोविघ्नः फलस्नेहैश्च कर्मकृत् ॥
 शत्रौ मित्रे समः स्याच्च तथैव सुखदुःखयोः ।
 समदृष्टिश्च सर्वेषु न विशेद्वनगच्छरम् ॥
 स्नेच्छव्याप्तानि सर्वाणि वनानि हि कलौ युगे ।
 न भूयः शसितारस्तु ग्रामोपान्ते वसेदतः ॥
 ग्रामाच्च नगराद्देवात्तथारण्यवनानि च ।
 क्षित्यंशरक्षितान्येव सर्वेषां फलदानि हि ॥
 भूपतेः प्रथमं तदुत्थात् कृत्यं शंसेद्द्विजाग्रतः ।
 यागं वाऽरण्यवासं वा कुर्यात्तु तदनुज्ञया ॥
 सुत्रामानलवायूनां यमस्येन्द्रविवस्वताम् ।
 यदा वित्तेश्वरोर्ब्रह्मा मात्राभ्यो निर्ममौ वृषम् ॥
 पारत्निकस्तु यत्किञ्चित् यत्किञ्चिदेहिकं तथा ।
 वृषाज्ञया द्विजातीनां तत्सर्वं सिञ्चति ध्रुवम् ॥
 वृषतेः प्रथमं न स्यात् स वै द्विज ! मखादिकम् ।
 रक्षार्थं कथयित्वा तु यथाकार्यं समाधयेत् ॥
 धेनुपूर्वं वशिष्ठस्य ह्यसौ दुर्वाससोऽपि च ।
 वनवासाश्रमस्थस्य ह्यग्निकार्याय तांशयेत् ॥

पलस्त्रेहाय दानस्य कालवैमुख्यतोद्विजः ॥
 तथा गोदुग्धसर्पिष्य मग्निकार्यं समापयेत् ।
 सर्वकालेषु सर्वेषु तथा त्रैवाश्वमेधे च ॥
 गोदुग्धादि पवित्रं स्यात् सर्वकार्येषु सत्तमाः ! ॥
 सर्वकार्येषु सर्वेषु भिक्षां कुर्याद्वनश्चमी ।
 तथा सर्वे प्रकुर्वन्ति पितृदेवार्चनादिकम् ॥
 अष्टौ भुञ्जीत वा ग्रासान् यस्मादाहृत्य यत्नवान्
 आश्वमः संक्षयं गच्छेदनिलां प्रागुदीचिकाम् ॥
 विप्रोविधाय वनवासविधेयधर्मान्
 सर्वानिमानुक्तविधिक्रमेण ।
 संशुद्ध पाषाणि वपुर्विशोध्य
 ब्रह्माधिगच्छेत् परमं द्विजेन्द्रः ॥
 आश्वमवयधर्मात्प्राक् चरित्वा ते द्विजातयः ।
 द्वयोश्च वा ततः पञ्चाञ्चतुर्थ्याश्वममावरेत् ॥
 द्विजाग्रजो यदा पश्येद्वलिं पलित मात्मनः ।
 उपरतिं तथाक्षणां क्षीणकामः स्रवै-द्विजः ॥
 समीक्ष्य पुत्रपौत्रं वा दृष्ट्वा वा दुहितुः सुतम् ।
 अधीत्य विधिवद्देवान् कृत्वा यागविधानताम् ॥
 निश्चयं मनसा कृत्वा चतुर्थाश्वमावसेत् ।
 आज्ञापत्वं विधायेष्टिं वनाद्वास्मनोऽपिवा ॥
 समस्त दक्षिणायुक्तां सर्ववेदास्तथाश्ववान् ।
 अग्निनात्मनि चारोष्य देण्डान्विधिवदाचारेत् ॥
 किञ्चिद्देदं समास्थाय तद्धर्मेण च वर्त्तयेत् ।
 वाङ्मनःकायदेण्डांश्च तथा सङ्गादयो गुण्याः ॥

सुसुख्यो नियतो यस्य स त्रिदण्डीति कथ्यते ।
 कमण्डलुक्षमालाच भिक्षापात्र मथापरम् ॥
 काषायवासःकौपीनकार्याणि वस्त्रमेव च ।
 शिखायज्ञोपवीतञ्च दण्डानां त्रितयं तथा ॥
 द्विकालविधिवत् स्नानं भिक्षया चापि भोजनम् ।
 शुद्धैकवृत्तिर्विप्रेषु सत्कर्म निरतेषु च ॥
 भिक्षावर्णोयतेः प्रोक्तो वृत्तवर्जन्तथैव च ।
 असंभाष्यं स्वशून्येच तथाच शिल्पकारुभिः ॥
 अवकृत्यं तथा स्त्रीभिरेतत्कृत्यं यतेः स्मृतम् ।
 सर्वदा दम्भसंरोधो नित्यमेकान्तशीलतः ॥
 सदैव प्राणसंरोधः सदैवाध्यात्मचिन्तनम् ।
 गृहेणुदार्ढ्याव्यग्रमयं पात्रं यतेः स्मृतम् ॥
 शुचिरम्भस्वमीषाञ्च गोबालश्चाघमर्षणम् ।
 न दण्डेनैव दण्डेन विना वातेन वा तथा ॥
 मोक्षावाप्तिर्भवेत्पुंसां किन्तु साध्यात्मचिन्तनम् ।
 समत्वं सुखदुःखेषु तथा वै द्वेषरागयोः ॥
 आत्मसमानधर्मात्वं मजस्रं चात्मचिन्तनम् ।
 यतिभिस्त्रिभिरेकत्वं द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥
 न ख्यातव्यं कदाचित्ख्यात्शिष्यन्तो नाशमाप्नुयुः ।
 वज्रत्वं यत्र भिक्षाणां वार्तास्तत्र विचित्रकाः ॥
 स्नेहपैशुन्यमात्मर्यभिक्षाणां नृपतेरपि ।
 तस्मादेकान्तशीलेन भवितव्यं सदा द्विज ! ॥
 आत्मास्यासरतो नित्यं ब्रह्मावाप्तिमभीष्टताम् ।
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ॥

अध्यात्मयोगयुक्तस्य ब्रह्मावाप्तिर्भवेद्व्यतः ।
यतेन्द्रियोऽपि दण्डार्हो युवा तस्य तथा निरुक् ॥
युवा निरुक्त्याभिच्युरात्मद्वन्द्वप्रहर्षकः ।
भिद्युर्गृहे वसेत्तत्र कामार्थान्योऽभिगच्छति ॥
तत्स्थानेन वृथा चैव सह तेनैव तापयेत् ।
निवसेदेकरात्रञ्च वह्निर्यत्र तु वेश्मनि ॥
स तारयति वृद्धान्वै विंशतिं पितृमातृतः ।
भित्तुर्यस्यान्वन्तु ब्रह्म योगाभ्यासरतो भवेत् ॥
परिणामश्च योगेन क्षतकृत्यो गृही स तु ।
निर्ममो निरुहङ्कारः सर्वैः सह प्रयच्छति ।
ब्रह्मण्यात्मनि गोमायो भूत्वे इच्छास दामदृक् ।
चिह्नानि धात्वा कथितानि यस्यवक्त्रे सयस्याभिहितेव भिक्षा ॥
योध्यानवान् वा सततं जिताक्षः स ब्रह्मकाव्योगमनं करोति ॥
वनस्थ भिक्षुधर्मान् वै यानब्रवीत्पराशरः ।
तथावदभिधायेतान् वक्षास्याश्वमभेदकान् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे वानप्रस्थयति-
धर्मीनाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि भेदमाश्वमसम्भवम् ।
ब्रह्मचर्यादिकानास्तु तथा तथ्यं निबोधत ॥
चतुर्णामाश्वमाणां तु भेदो दृष्टो मनीषिभिः ।
प्रत्येकशो वदास्येतत् शृणुष्व द्विजसत्तमाः ॥

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थस्तथा यती ।
 एतङ्गेहं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं पापनाशनम् ॥
 चतुर्धा ब्रह्मचारी च स्वाहा यत्र यतस्तथा ।
 अजायत्या वृहत्तेति लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥
 अक्षरलवणाशित्या गायत्र्या च स प्रत्यहम् ।
 वर्तते क्षपया नित्यं गायत्र्यं तत्प्रकीर्तितम् ॥
 चतुर्धा द्वादशाब्दानि योऽधीयानश्चतुः श्रुतीः ।
 भिक्षया ब्रह्मचर्येण तेष्वध्यात्मं तदुच्यते ॥
 ऋतुकालाभिगामी सन् परस्त्रीपर्ववर्जकः ।
 वेदानध्येति भिक्षाभक् प्राजापत्योऽयमुच्यते ॥
 गुरोर्वा गुरुपुत्रस्य तत्प्रत्या वापि सन्निधौ ।
 यो वसेदात्मसंज्ञानं ब्रह्मचारी स नैष्ठिकः ॥
 गृहस्थस्य चतुर्भेदो मतः शालीनतीव्रकौ ।
 यायावरास्तथा वान्ये घोरसंन्यासिकास्तथा ॥
 कृष्णिगोरक्षवाणिज्यैः सर्वान् कुर्वन् क्रियां द्विजः ।
 विहितो ह्यात्मविद्युश्च वार्तावृत्तिः स उच्यते ॥
 ददात्यध्येति यजते याजयेत् चैव पाठयेत् ।
 कुर्यात्कर्म प्रतिग्राही शालीनोऽध्यानकृद्विजः ॥
 उक्तः सन् कारयेदन्यां क्रियां कुर्यात्प्रतिग्रहे ।
 पाठको नियतात्मा च यायावरः स उच्यते ॥
 तिष्ठेद् यश्च शीलोऽध्याम्य सुहृताङ्गिश्च वर्तते ।
 आत्मविन्न क्रियां कुर्यात् घोरसंन्यासिकः स तु ॥
 वानप्रस्थश्चतुर्भेदो वैखानस उदुम्बरः ।
 बालखिल्यो वनेवासी तल्लक्षणमथोच्यते ॥

फलेर्मूलैरक्षणात्रैरग्निकल्पोन वै वसन् ।
 कुर्यात्पञ्च महायज्ञानात्मविहैखानसः स तु ॥
 इमानि तत्फलः कृष्णधने धनुः उदम्बरे ।
 योवा वसेदतो ज्ञानी पञ्चयज्ञाग्निकर्मकृत् ॥
 वनस्थो बालखिल्यो यो वसेत् वल्कलचीवरम् ।
 अग्निकार्यकृदात्मज्ञः दुर्जातसेवितं त्यजेत् ॥
 चतुरोऽन्यानमूनग्निकार्यं कुर्वन्वने वसेत् ।
 फलस्नेहैः फलैर्वन्यै र्वज्रभिः श्रुतिचोदितम् ॥
 उद्धृत्य परिभूतादि तथा वै वित्तवृत्तिकः ।
 फलैर्वन्यै र्वनान्तैश्च फेनपः पञ्चयज्ञकृत् ॥
 पुत्रस्य भ्रातृपुत्रस्य भ्रातृदौहित्ययोरपि ।
 न दुष्पात्रः कुटीस्थोवा यद्भैक्ष्यं वृत्तिभुक् द्विजः ॥
 ज्ञेयो वज्रदयो नाम यश्च पवित्रपादुकः ।
 शिखासनोपवीतानि धातुकाषायवासकृत् ॥
 चतुर्भेदपरिव्राट् स्यात् कुटीचरबह्मदकौ ।
 हंसाः परमहंसाश्च वक्ष्यन्ते तु पृथक् पृथक् ॥
 माधुवृत्तिर्द्विजो यस्तु भिक्षाभुगात्मचिन्तकः ।
 बह्मदकः स्वयं ज्ञेयः परिव्राट् स त्रिदण्डधृक् ॥
 एके दण्डधरा हंसाः शिखोपवीतधारिणः ।
 वार्याचारकराः शान्ता भूतानामभयप्रदाः ॥
 वसेदेकक्षपां ग्रामे नगरे पञ्च संवेशः ।
 मर्षयन्तो व्रतैर्देहमात्मध्याने सदा रताः ॥
 एकदण्डधरा सुण्डा कन्याकौपिनवाससः ।
 अत्यन्तलिङ्गिनोऽव्यक्ताः सर्वदैव च मौनिनः ॥

शिखादिरहिताः शान्ताः उन्मत्तरवधारिणः ।

नग्नः शूराभरैः केव वासिनो ब्रह्मचिन्तकः ॥

ये ते परमहंसा वै नैष्ठिका ब्रह्मभिक्षवः ।

उक्ता स्तव्रतभेदज्ञैरात्मनः प्रार्थनापराः ॥

यो ब्रह्मचर्ये व्रतचारिभेदो

भेदो गृहस्थस्य तथैव यत्नतः ।

हिरण्यवासो द्विजकर्मभेदो

क्षुत्तो मयासीद्विजभिक्षुभेदः ॥

इति वृहत्पाराशरीये वानप्रस्थयत्याश्रमभेदो नाम एका-
दशोऽध्यायः ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

मुमुक्षुवो विरज्यन्तो देहाद्देहादितो यथा ।

शरीरज्ञास्तथा प्राज्जः परब्रह्मखयं गताः ॥

स्येवाद्यग्न्यस्वधात्मीभि सारव्यामाशुनाशि तत् ।

तन्मुख्ये गुणसंयुक्ते तत्पञ्चत्वालनं व्रजेत् ॥

शुक्लशोणितसंयोगात् स्त्रीकोष्ठपाकसम्भवम् ।

दुःखेन दशभिर्मासैर्व्यापितभूरि दोहदैः ॥

जनन्यादौ गृहाभावे गर्भस्तस्यापि दुःखितः ।

अतश्च जायमानस्य योनियन्त्रनिपीडनात् ॥

जातस्य बालरोगाद्यैः योगिनीग्रहदोषतः ।

देहिनः सर्वदा दुःखं पूजाजन्मादिकैर्युतैः ॥

एवं बाल्ये महद्दुःखं कामार्थं यौवनेऽपि च ।

स्त्रिया विना तु स्याद्धर्षादरिद्रैश्चर्ययोरपि ॥
 क्षुत्क्षुत्भ्यां प्रथमे विज्ञं रक्षणाद्यै द्वितीयके ।
 वृद्धत्वे वा तयोर्दुःखन्तस्मादुःखमयं वपुः ॥
 मासेन लोपितं बालं स्नायुभिः कुल्यसञ्चयम् ।
 रूदोमेहनसम्पूर्णं कफपित्तस्य साञ्चयम् ॥
 अमेध्यपूर्णभस्त्रावं दध्ने वै सर्वदा शुचिः ।
 तृप्तायाः स्नानगन्धाद्यैर्निर्गन्धीक्रियते बहिः ॥
 दुर्गन्धः सर्वरन्त्रेषु स्वप्राणोद्देगकारणम् ।
 सततञ्च स्वावमेध्यङ्गिं देहे शोच्यते शुभम् ॥
 यददग्धं भवेन्मृत्स्नादग्धभस्त्रत्वमाप्नुयात् ।
 मृतस्य दृश्यते किञ्चित्क्षणाकोपरतस्य च ।
 क इच्छाम्युद्यते विद्वान् कश्चेह म्रियते पुनः ।
 यन्त्रोपममिदन्धीमन् ! वायुत्यक्तं मृतम्भवेत् ॥
 पृथगात्मा पृथक्खातं पृथक् खानि दर्शानि च ।
 पृथक्भूतानि भूतानि पृथक्तेषां गुणोत्तरः ॥
 पृथक् पापं दिवायुश्च तद्गतिश्च पृथक् पृथक् ।
 पृथक् पृथगिति ह्येतत् पृथग्भिः किमिहोच्यते ॥
 चारम्भकाणि यान्येव तेषु यान्ति तदंशकाः ।
 अत्ययाद् यदवाप्नोति याति वीर्यं पुनर्वपुः ॥
 मृणुयात् पादपस्पर्शं जिघ्रेत् स्वादेद्भिजां स्मरेत् ।
 स्वपेच्च जागृत्याङ्गच्छेद्भयङ्गायेद्यतेत वा ॥
 मृत्क्षीयाद्यद्यथाप्यद्य जायेत स नयेदपि ।
 सोऽस्तिकश्चेत्परो देहाद्योदेहीति निगद्यते ॥
 नैकश्च स्यान्नदेहे वै प्रत्यभिज्ञा कथम्भवेत् ।

एकदृक् दंष्ट्ररूपस्य पुनरन्येन पश्यतः ।
 अद्राक्षं यदेहो वस्तु तदेवैतत्सृष्ट्याख्यम् ॥
 यच्चासृष्ट्यं च पश्यामि प्रतीतिर्यस्य जायते ।
 दर्शनाभ्यां तु सततं ग्रहेणादेकवस्तुनः ॥
 अस्ति ह्यात्मा परो देहात् यो देहीति च कथ्यते ।
 गृहीच गृहमध्यस्थो लग्नादिच समाचरेत् ॥
 देहे क्षतादिसंरीहात् तयो देह्यस्ति कश्चन ।
 स एव पूज्यते कुर्वन् उद्देश्यो तस्य ताविति ।
 वार्यते कर्मणा चायं बाध्यते कर्मणापि च ॥
 उभयस्यापि चैवात्र प्रत्यक्षं दृश्यते द्विजाः ! ।
 मायावित्तञ्च भूकत्वमतिक्रान्तागताम्बुमान् ॥
 अन्नं बाधान्यहर्तृणां पिप्पुने पूतिनासिना ।
 भरतो वर्णकैश्चित्तेर्देहस्य वर्णयेत्तथा ॥
 कुर्वन्नानाविधं कर्म तथात्मा कर्मजस्तनूः ।
 जरायुजाखण्डजादीनि वपूंसि यो ग्रहेन्निजैः ॥
 कर्मभिर्वर्णभेदैश्च चित्तदैर्मत्यरुम्यतः ।
 बधिरान्धकिनः क्लीवा जायन्ते पुरुषाधमाः ॥
 निरतः स पुनर्भूत्वा विद्वद्विप्रकुलेषु च ।
 महाकूर्धाञ्च जायन्ते लक्षणाद्वितयान्वितः ॥
 धनवन्तः प्रजायन्ते वेदवन्तो यशस्विनः ।
 रूपसम्भाग्यसम्पृक्ताः सर्वेषां नयनप्रियाः ॥
 ब्रह्माद्याश्चरतां शान्ताः षट्कर्मनिरतास्तथा ।
 पञ्चयज्ञकृतो नित्यं अग्निष्टोमादिषु स्थिताः ॥
 द्विजोपास्तिकरा नित्यङ्गुर्वाचार्यादि पूजकाः ।

चतुराश्रमवर्माणां कथिताः समदर्शिनः ॥
 गुणैः सर्वैः समायुक्तास्तेजस्विनो द्विजप्रियाः ।
 एवम्भूताश्च ये विप्रास्तेषां विष्णुः सदान्तिके ॥
 विष्णुश्च सर्वदैवतं तस्माद्विष्णुमयोभवेत् ।
 देवतार्चाकृतां नित्यं गुरुपास्तिष्ठतान्तथा ॥
 ब्रह्मैवाचामतां सत्यं ब्रह्ममन्विध्यच्छति ।
 तदुपास्यं सदा ब्रह्म यावत्साधनकञ्च यत् ॥
 बद्धपापान्वदित्वा यः संसरेन्नेह मानवे ।
 वदन्ति ब्रह्मदेशे ब्रह्मन्याममनेकशः ॥
 ब्रह्मापि द्विविधं धाम न परं परमेव च ।
 समात्वं सपरं ब्रह्म शब्दब्रह्मेति कीर्तितम् ॥
 प्रणवाख्यन्तिरूपन्तत् प्रागेव हि विशेषतः ।
 प्राणायामे तदभ्यस्य पूरकाद्यैश्च वायुभिः ॥
 पूरको कुम्भको वायू रेचकस्तु द्वितीयकः ।
 येन व्यावर्तते वायुर्नासाग्रान्निःसरन्वह्निः ॥
 श्वासयोगेन तं प्राहुः पूरकं तद्विदोऽनिलम् ।
 श्वासयोगं वदन्त्येनं कवयस्तन्तु पावनम् ॥
 विदुस्तं रेचकं तज्ज्ञाः रेच्यश्च श्ननकैः शतैः ॥
 न वेगाद्रेचयेद्वायुः सर्वथा विघ्नभाक् भवेत् ।
 मोचयेन्नन्दमन्दन्तु वक्त्रिः स्यात् कुम्भितो यथा ॥
 नासाग्रस्थितपाणितु सशिखञ्जालनं क्षमम् ।
 अनिलं रेचयेद्योगी न मन्दं वाति वेगवान् ॥
 न ज्ञायतेऽनिलो यस्य निःसरन्नासिकाग्रतः ॥
 यस्यास्ते कुञ्चितो जन्म प्राणयोगी स उच्यते ।

दीर्घायुस्त्वं परं ज्ञानं समस्ता योगसिद्धयः ॥
 देहे तस्यावतिष्ठन्ति प्राणायामवशीकृताः ।
 यत्र तिष्ठति जीवस्य निःश्वेऽनृत उच्यते ।
 स किञ्च धार्यते प्राणो ब्रह्मा तिष्ठति यत्र तु ॥
 प्राण एव हि चात्मा च प्राणो देहस्य वाहकः ।
 शरीरान्निःश्वने प्राणे नात्मा विग्रहवाहकः ॥
 देहत्यक्त्वा यदा जीवो वहिराकाशमास्थितः ।
 तदा निर्विषयो वायुर्भवेदत्र न संशयः ॥
 तदा ससर्जं देहेषु नासाग्रमास्थितः शिवः ।
 प्रत्यक्षः सर्वभूतानां तिष्ठति न च लक्ष्यते ॥
 तदा न श्वसते वायुस्तदा निष्कलमुच्यते ।
 नाभिसंस्थन्तु विज्ञाय जन्मबाधाद्विमुच्यते ॥
 देहस्यः सर्वसत्त्वानां स जीवति शृणोति च ।
 धर्माधर्मौ अवष्टब्धौ देहे देहे व्यवस्थितौ ॥
 सुदृप्तकञ्जसंस्थस्तु अथ ऊर्ध्वं प्रधावति ।
 धर्माधर्मैर्महापाशैर्गृहीतः स प्रवर्तते ॥
 अर्द्धमुच्छ्वसते यावत् प्राणोद्रव्यसमीरणात् ।
 तावत्प्राणस्तु विज्ञेयो यावन्नासाग्रमास्थितः ॥
 अत्रस्थं निष्कलं ब्रह्म यावन्न श्वसते द्विजः ।
 श्वसनेन समायोगादाकाशात्पुनरागतः ॥
 नासारन्ध्रसमालीनस्तदा निष्कलमुच्यते ।
 स जीव इति विख्यातः स विष्णुः स महेश्वरः ॥
 ध्यातव्या देवतास्तत्र क्रमेण पूरकादिषु ।
 विष्णुब्रह्मेश्वराख्येषु स्थानेषु स्थावरा दिजैः ।

नीलपङ्कजविख्यातं आनीय नाभिमध्यतः ॥
 महात्मानं चतुर्वाङ्गकेयूरन्तं हरिं स्मरेत् ।
 हृत्पद्मे कुम्भके ध्यायेद् ब्रह्माणं पङ्कजासनम् ॥
 रत्नेन्दीवरवर्णाभं चतुर्वक्त्रं प्रितामहम् ।
 रेचके शङ्करं ध्यायेत् ललाटस्थं त्रिशूलिनम् ॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं संसारार्णवतारकम् ।
 एवं श्वसनसरोधो देवतात्रयचिन्तनात् ।
 अग्निरार्य्यस्वसंयोगादन्तरं शुद्ध्यते त्रिभिः ॥
 निरीधादभवद्वायुः स्तस्मादग्निस्ततो जलम् ।
 इति त्रिदेवतायोगात् शुद्ध्यत्येनं पुनर्द्विजाः ॥
 भवन्ति प्रणवोपेताः प्राणाद्यामस्तु षोडश ।
 अपि भ्रूणहनं मासात् पुनात्यहरहः कृतः ॥
 प्रातरहश्चसायञ्च पूरकं ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
 रेचकेन तृतीयेन प्राप्नुयात् परमं पदम् ।
 न प्राणेनाप्यपानेन वायुवेगेन रेचयेत् ॥
 प्रागुक्तेन प्रयोगेण मोचयेत्प्राणसंयमी ।
 शरीरञ्च शिरोग्रीवं विद्वत्पाणि च पाद्वयम् ॥
 सर्वाङ्गं निश्चलं धार्य्यमापूर्य्य सर्वनाडिकाः ।
 संधृत्याङ्गानि सर्वाणि कर्मविज्ञानकदुद्विजः ॥
 बद्धासनो चलाङ्गस्तु कुर्यादसुनिरोधनम् ।
 कृत्वासुसञ्चयं विद्वान् विधित्सुः समुपसृशेत् ॥
 अन्तरे शुद्ध्यते यस्मात् कुर्यादाचमनं स्मृतम् ।
 इत्युक्तः प्राणसंरोधो देवतात्रयसंयुतः ॥
 त्रिमात्रप्रणवस्तत्र ध्यातव्यः सर्वयोगिभिः ।

स्मर्यमाणस्य यातस्य विद्यान्तिः स्यादमात्रकैः ॥

तत्परं निष्फलं ज्ञानं तद्विदुर्ब्रह्मचिन्तकाः ।

मृदुमध्योत्तमत्वाच्च स्थूलसूक्ष्मानुभावतः ॥

त्रिविधं प्राणमरोधं विदुस्तत्तत्त्ववेदिनः ।

क्रियमाणो विशेषेण प्रत्याहारोऽयमुच्यते ॥

सर्वं प्राणुक्तमेव स्याद्विशेषं तु निबोधत ।

वाह्यं वायुं यथोत्साहं आकृष्य यच्छनैः शनैः ॥

निरुध्य विधिवद्योगी प्रत्याहारः स उच्यते ।

व्यावृत्त्यातिमुखी यत्र खानि यत्र निरुध्य च ॥

चिन्तयेन्निश्चलीकृत्य प्रत्याहारः स उच्यते ।

प्राणाद्यवयवस्थूजाः संकल्पाद्यासुवायवः ॥

निरोद्धव्या दृशोऽप्येते प्राणसंयमकारिभिः ।

वायुरेकोऽपि देहस्थः क्रियाभेदेन भिद्यते ॥

प्रकर्षेण समन्ताच्च न यानादिक्रिया स्मृताः ।

भविष्यातीतकालेभ्यः कर्मभ्यश्चासु संयमी ॥

सर्वानिलंस्तथा खानि निरुध्यैकत्र धारयेत् ।

स धीमान्वेदविद्विद्वान् स योगी ब्रह्मवित्तमः ॥

स्थानं द्विजन्मा विधिवत् अजस्रमाशस्य यदुयातिविधिः परस्य

पाराशरोक्तैर्वृद्धभिः प्रकारैरुक्तोविधिः प्राणनिरोधनस्य ॥

प्रत्याहारो विशेषस्तु प्रोक्तस्तस्यैव वित्तमाः ।

अदभ्यस्याप्नुयाद्ब्रह्म सर्वदा नैदमव्ययम् ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरे प्राणायामप्रत्याहारविधिः ।

यातैस्तु पुनरावृत्तिः कदाचिदिह दृश्यते ।
 संस्मृतिं नाम्नुयादौ न शक्यं नुस्तदाब्रवीत् ॥
 उक्तोऽसि संयमं पूर्वं विधिहीनोहि नाशनः ।
 निबोधध्वं चतुर्थन्तु ध्यानं प्रणववैधसाः ॥
 विधिवत्प्रणवध्यानमेकचित्तस्तु बोध्यते ।
 ब्रह्माभ्येति स मुक्तात्मा स योगी योगिनां वरः ॥
 तद्धानमसुरोधं तुर्यसम्यगिहोच्यते ।
 तदक्षार्थान् पेक्षन्तु चिन्तापेक्षविवर्जितम् ॥
 तच्छान्तं निर्मलं शुद्धं ध्यातव्यं हृत्स्मरोरुहे ।
 तद्वे यन्तद्वरेण्यन्तु मुक्तिबीजं तदुच्यते ॥
 सच्चित्य व्याहृतीः सप्त प्रणवाद्यास्तदन्तकाः ।
 सम्यगुक्तमिदं ध्यात्वा परब्रह्मणि योजयेत् ॥
 हुतभुक् पवनो जीवस्त्रयोऽप्येते हृदि स्थिताः ।
 ये तत्सर्वन्तु वैकल्यं संसारे ध्यानकर्तृद्वजः ॥
 ॐङ्कारावर्त्तनालेन उद्धृत्य परियोजयेत् ।
 योजयेत्सर्वमेतत्सिद्धयोगी स उच्यते ॥
 शून्यभूतं तु यत्प्राणो ह्यासजीवितमञ्जितम् ।
 यस्मादुत्पद्यते श्वासः पुनस्तत्र निवेशयेत् ॥
 आद्यन्तप्रणवं विद्वान् घटाकाशवदुत्सृजेत् ।
 स पश्यन् निर्गलं योगीपुरुषं समं संशयम् ॥
 अन्तर्वक्रः बहिः सम्यकुत्पल्लिभूतसर्पवत् ।
 ध्यातव्यः प्रणवस्तस्य गन्धमं धाम संक्षरेत् ॥
 स ध्यातात्मा स विन्दुश्च तदेवं परमं पदम् ।
 तदभ्यस्तं हि तज्ज्ञात्वा स तस्मिन्नेव लीयते ॥

प्रथमं प्रणवो वक्तुं स्वप्नक्षरः परमाक्षरः ।
 रुजत्वमन्यदाप्नोति संग्राह्यं परमं पदम् ॥
 पञ्चमं तु पदं विद्वन् ! तन्मूर्धन्यवतिष्ठते ।
 नाद्विन्दुः समाख्यातोहिजेन्द्राः । परमं पदम् ॥
 यत्प्राप्य न निवर्त्तन्ते भारत्यस्वात्यमेव च ।
 सर्वेभ्यो मातृकावर्णाः पुनस्तत्र विशन्ति च ।
 वर्णात्मासन्नवर्णास्तु समस्तं वर्णजीवनम् ॥
 न दीर्घं न च ह्रस्वञ्च न घोषं नाप्यसोषवत् ।
 न विसर्गस्य वा विद्वान् नानुस्वारविपर्ययः ॥
 हृद्याकाशनिविष्टं यदचलत्वं प्रयाति चेत् ।
 ज्ञानयोगे त्रिषष्टिर्वै यो विभर्त्यक्षराणि तु ॥
 तत्परं योगिभिर्ध्येयं व्योम यस्य तु मध्यमम् ।
 व्योमान्तर्गं यत्तुध्येयमनन्ताकाशमव्ययम् ॥
 चिन्तयामो वयं तत्त्वं धियो यो नः प्रचोदयात् ।
 ये तद्ब्रह्मावयीरूपं मेतद्दर्शं स्वयीमयाः ॥
 येषां स परमा सुक्तिं गत्वा यां न निवर्त्तते ।

आदाय चापं प्रसावं च वाणं सन्ध्याय चात्मानमवेषलक्ष्यम् ॥
 सम्यग्विधिं तं प्रविशित्य तस्मिन् प्राप्नोति योगी स तु सुक्तिधा ॥
 उद्देशभक्तिं विधिनादि विद्वन् ! ध्यानं विधेयं ध्वनिपूर्वकञ्च ॥
 सर्वं विधानं विधिञ्च सम्यक् यस्तु समर्थोविधिरेव चास्य ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये योगाध्यायप्रणव-

ध्यानविधिः सम्पूर्णः ।

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि विधानं ध्यानकर्मणाम् ।
 नानामतोदितं कार्यं परब्रह्माप्तिकारकम् ॥
 कामात्रकमिह प्रीतं परमात्मा किमुच्यते ।
 बद्धमाणमिदं विप्राः ! शृणुध्वं भक्तितत्त्वराः ! ॥
 स्वीये न कर्मणा येषां शरीरयज्ञश्च भवेत् ।
 कर्मात्मनस्तदुच्यन्ते निर्गताः परमात्मनः ॥
 ये न स्पृशन्ति सत्त्वांशं सथा सत्त्वदयोगुणाः ।
 कदाचित्क्लेन कर्माणि परमात्मा ततः परम् ।
 निष्ठानाग्नौ च विद्येति गुणत्रयं स्पृशन्ति हि ॥
 सो यस्मिन् कथमेतस्मिन् लोकपालो विधीयते ।
 स्वात्मानमेव चात्मानं वेष्टकोष्टकारवत् ॥
 कर्मणैष प्रजातस्तु बाह्यस्वार्थविमोहितः ।
 तस्माद्दुर्विवर्जयेत्कर्म स्वर्गादेरपि साधकम् ॥
 सौसारेस्वर्गतेः कर्मक्षयः स तु पुनर्यतः ।
 सीमैषा परमाविप्रा ब्रह्मणः पातमोक्षयोः ॥
 कर्मस्थानमिदं धात्री कृतमलोषभुज्यते ।
 वैदिकः कर्मयोगश्च दिवोऽप्यावत कस्य तु ॥
 योतेहावृत्तिकस्त्वच्च ज्ञानयोगमतोऽभ्यसेत् ।
 हृद्दुर्विनिःसृतनाडीनां सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥
 तन्मध्यावस्थितं तेजः शशिप्रभया भाति यत् ।
 यन्मध्यमण्डलेह्यात्मा विधूमाननदीववत् ।
 संज्ञातथ्यो विदित्वा तं संसरेन्न पुनर्यतः ॥
 भूरिभुवमधोवक्त्रं तत्रज्ञातव्यं व्यवस्थितम् ।
 नालुच्छेदेन वातेन कृत्वोद्वास्य विकासयेत् ॥
 विकास्य तस्य मध्यस्थ मचलं दीपशिखेव तत् ।

तदूर्ध्वं निःसरेत्शुभ्रं सूक्ष्मं तत्तु विचिन्तयेत् ॥
 ललनद्वारनिर्गच्छन् कुन्तयोगी च चिन्तयेत् ।
 तावत्तु चिन्तयेद्यावन्निरालम्बञ्च इच्छति ॥
 निरालम्बं यदा ध्यानं कुर्वाणो निश्चलो भवेत् ॥
 तदा तदुच्यते ब्रह्म स योगी ब्रह्मवित्तमः ।
 तत्पदञ्च पदातीनां तत्प्राप्ती मुक्त उच्यते ॥
 इति ध्यानं विधातव्यं मुक्तिरुद्भिर्द्विजैर्द्विजाः ॥
 भूतानामात्मभूतस्य तानि सम्यक् प्रपश्यतः ॥
 विमुह्यत्यमरो मार्गं पदं किं न पदस्य तु ।
 यो न तिष्ठति यो याति न कश्चित्सर्वथैव यः ॥
 अवाग्यो वाङ्मयोऽन्यस्तु सर्वश्रुति प्रचोदितः ।
 योऽन्तिकेऽपि दवीयाञ्च योऽस्तिनास्तिस्वरूपकः ॥
 यस्येदं नममेति स तत्रैव च प्रसीयते ।
 यस्तु सर्वाणि भूतानि पश्यत्यात्मगतानि तु ॥
 आत्मानं तेषु सर्वेषु ततो यो न विबुज्यते ।
 सर्वभूतानि भूतात्मा यत्र तिष्ठति धीमते ! ॥
 शौचमोही च की तस्य ह्येकञ्च ह्यनुपश्यतः ।
 समाप्तावुत्तमादीनां यन्मन्त्रं ब्रह्म यो द्विजः ॥
 ॐ खं ब्रह्मेति चान्तायो दर्शकश्चैष वेधसः ।
 आत्मज्ञानबह्वपाया उक्ता स्वन्ये च कीविदैः ॥
 तै स्तैः सर्वैः स मन्त्रव्यो स ज्ञातव्योपदेशतः ।
 ज्ञातव्यः परमात्मैवं भक्तिं कृत्वा परेण तु ।
 ध्यानज्ञानस्य तद्भक्ते यत्र विश्रमते मनः ॥
 तदेवोपदिशेत्तस्य वस्तुज्ञानोपदेशकम् ।

मनो यस्य विवस्सन्तु यत्र ज्ञाते च वस्तुनि ॥
 ध्यायेत्स तु तदेवेति यावत्प्राप्त्या ध्यानसन्ततिः ।
 ध्याने तत्र तु संलग्ने हरावात्मनि वा पुनः ॥
 ध्यानं नियोजयेद्योगी तं निरालम्बतां नयेत् ।
 योगशास्त्रेषु यत्प्रोक्तं रहस्यारण्यकेषु च ॥
 तत्तथोपदिशेद्धानं ध्यायेदपि तथैव च ।
 प्रवदन्त्यन्यथा केचिच्छुभादिभेदवांस्ततः ॥
 तैविध्यं विदुषो विद्वन्विद्धि तत्त्वपरे पदम् ।
 चित्तजं श्रुतिजं भावं भावनाभावमेव च ॥
 त्रिविद्यमात्रविद्येत योगाभ्यासफलाफलम् ।
 आत्मशक्तिशिवस्येति चैतन्यमतिसंस्थितम् ॥
 उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यात् योगाभ्यासः प्रवर्त्तते ।
 स एको निष्कलीभूतः कर्मात्मा यत्र योजितः ॥
 न बिभेति सचैकाकी भयं वै जायतेऽन्यतः ।
 न देवगतिर्भिर्ब्राह्मणं ध्यानं यस्यास्ति योगिनः ॥
 सम्बिलोऽत्र ह्यजं शान्तं कदाचित् कुवरेण तत् ।
 त्यस्वकञ्च चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुः परेश्वरः ॥
 एकएव महेशो वै ततस्त्रिधेति कीर्तितः ।
 नाभिमध्यस्थितं विद्वन्विज्ञानेन सुनिर्मलम् ॥
 रविवज्रजमानन्तु काशद्रश्मिगणैर्द्विजाः ।।
 चिन्तयेद्बुद्धिं मध्यस्थं दीप्तिमत् सूर्यमण्डलम् ॥
 तस्य मध्यगतो सोमवर्ङ्गिचन्द्रशिखा भूजान् ।
 तन्मध्यन्तु परं सूक्ष्मन्तद्वायेद्योगमात्मनः ॥
 तन्मध्ये चिन्तयेद्देवं वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।

विष्वमध्यगतो नादो नादमध्यगतो ध्वनिः ॥
 ध्वनिमध्यतः सारः सारमध्यगतोऽश्रुमान् ।
 तस्य मध्यगतं ब्रह्म शान्तं तस्य तु मध्यगम् ॥
 परं पदन्तु यच्छान्तं सस्यगुडृत्य यो व्रजेत् ।
 जीवात्मा कायमध्यस्थ स्तत्रापि देहवर्जितः ॥
 वक्त्रनासापुटस्थसु भुञ्जीत हृदयान् प्रभुः ।
 इत्येतद्भानमार्गन्तु वदन्ति कवयो द्विजाः ! ॥
 क्वचिदन्यान्यथा ब्रूयुरूपं ब्रह्मविदो विदुः ।
 न ममापि हि दुःखस्य शर्म यत्र निरन्तरम् ॥
 ब्रह्माणोरूपमानन्दन्तन्मुक्तरूपं सुच्यते ।
 सर्वव्यापी य एकस्तु यश्चानन्तश्च भावकः ॥
 स मन्तव्योऽजरोह्यात्मा सर्वं व्याप्य च यः स्थितः ।
 एकं व्योम यथानिकं प्रविधे रूपलभ्यते ॥
 एकोऽप्यात्मा तथानेको जलाधारेषु स्वर्यवत् ।
 विष्वरूपोमणिर्यद्वद्वर्णान् गृह्णात्यनेकशः ॥
 उपाधिस्य स्तथा त्वेको न नादेहेषु कर्मतः ।
 कलाकाष्ठादिभेदेन वर्त्तमानादिभेदतः ॥
 एकः कालो यथा नाना तथात्मैकोऽप्यनेकधा ।
 देहमध्यस्थितं देवं यो न ध्यायति मूढधीः ॥
 सोऽर्कैर्लब्धं मधु त्यक्त्वा क्लेशायाञ्चो गिरौ व्रजेत् ।
 यत्तीर्थयानं जपयागहोमान् कुर्याद्विपुष्मान् सतु वैष्णवः स्यात्
 सचैव पिण्डं परिहृत्य दूरादक्षप्रभावैश्च वरिष्ठष्टष्ठे ॥
 संभ्राम्य वै विधिवशात्करणोग्रचक्रे
 पापेन कुम्भदवधातुवरेण नूनम् ।

आरोग्यं सोऽर्थवत् दण्डमुखेन त्वं
 हृत्पद्मसंस्थश्चिवतत्वमतिप्रहीणम् ।
 द्वौ मार्गावात्मनौ ज्ञेयौ ब्राह्मणैर्ब्रह्मचिन्तकैः ।
 अभियाति विदित्वाथ सायुज्यं परवेधसः ॥
 विद्वन्भूमादिरेको वै द्वितीयस्तु विराडिकः ।
 यत्र देवौ प्रतीतव्यौ यत्प्रतीतिरजायत ॥
 धूमः क्षिप्रं सितः पक्षो दक्षिणायनमेव च ।
 लोकपितृश्च चान्द्रश्च मातरिश्वानुकर्षणः ॥
 पाथोधात्री कषादेने सम्भवन्ति ममाश्रिताः ।
 अर्चिरहः सितः पक्षस्तथाचैवोत्तरायणम् ॥
 देवलोकस्तथा सूर्यः विद्युतश्च क्रमादिमान् ।
 मनसा पुरुषा यान्ति तानतो ब्रह्मलोकताम् ॥
 यत्र जातो पुनर्देहं संसरन्ति पुनर्द्विजाः ! ।
 मार्गं ह्य पुनर्धर्ममन्तव्यं सद्विजैर्द्विजः ॥
 यन्न ज्ञातेन विज्ञातुं नाकमोक्षौ च सिध्यतः ।
 स आरण्यस्थभिक्षूणां त्रयाणामपि स द्विजाः ! ॥
 समानज्ञानमेतद्वदति ब्रह्मविदोविदुः ।
 यथा दहति वैधांसि समिद्धस्वाशुशुक्षणिः ॥
 ज्ञानमभ्यस्यमानन्तु तथा दहति संसृतीः ।
 तस्मान्मार्गद्वयेनापि ह्यात्माज्ञेयो भवेद्विजैः ॥
 येन जानन्ति तेषान्तु इदं यूकादियोनिषु ।
 पन्नगत्वं कृमिद्वं वा कीटत्वं मथवाप्नुयुः ॥
 श्वेतेभ्यस्त्वधमेभ्यश्च जायन्ते तासु योनिषु ।
 विद्याविद्धिः स मन्तव्यः स हेतुः स्वर्गमोक्षयोः ॥

विद्यामोक्षदासा च अविद्यामन्यनाशकत् ।
 ज्ञानयोग स्थाकर्म विद्याविद्धिः स्मृतो बुधैः ॥
 अपवर्गाय वै नृणां कर्म त्रिविष्टपाय च ।
 कर्मापि क्रियमाणं निरपेक्षं मोक्षकञ्जवेत् ॥
 विष्णवे गुरुवे वापि कर्म कृत्वा निवेदयेत् ।
 आत्मनः फलमिच्छद्भि र्यत्कर्म क्रियते नृभिः ॥
 तेनैव वाञ्छितावाप्ति स्तेनान्यद्वोपजायते ।
 हरिं वानित्यमभ्यस्य सर्वभावेन सद्भिजैः ॥
 तदभ्यासवदानीति मृत्युदाहात् हरिस्मृतेः ।
 एक एव हि स ध्येयो यत्पर नास्ति किञ्चन ॥
 विनाशमान् महानिष स ध्येयः संयतेन्द्रियैः ।
 महान्त पुरुष देवं हृदिरूप मतः परम् ॥
 ब्रह्मविष्णुमृत्युर्वै प्रयाति ह्यनिवर्त्तकम् ।
 एष एव नृणां पन्था ब्रह्मा वै य मुपासते ॥
 दास्य जन्मस्वनेकेषु विचित्रञ्चैकचेतसाम् ।
 नाभिभक्तापि वै केन नान्यभ्यासकृतेरपि ॥
 ब्रह्मासिजन्मनां पुंसां किन्तु सा भूरजन्मभिः ।
 यतयः सर्वदाभ्यास ब्रह्म यन्न प्रपेदिरे ॥
 तन्मनुष्यैः कथं प्राप्य मेकेनैव तु जन्मना ।
 ज्ञानाभ्यासेन तद्ब्रह्म तैश्च दम्भस्वरूपकैः ॥
 न प्राप्यते परं ब्रह्म न वाप्यासनमुद्रया ।
 बद्धभिः किमुपायैस्तु प्रोक्तैर्वा ग्रन्थविस्तरैः ॥
 एकमेवाभ्यसेत्तन्तु ये न चित्ते भवेद्भरिः ।
 एकैव शुद्धिस्तु सदा यथा स्यात् क्रियतां तथा ॥

नैव कुर्यान्मनस्यन्यं विद्वदिति सर्वथा ।
 भावः स्वर्गाय मोक्षाय नरकायापि स स्मृतः ॥
 तस्मान्तं शोधयेद्व्याकुचिः स्याद्भावशुद्धितः ।
 एकस्य पुत्रकर्तारौ उक्तस्यापि च योषितः ॥
 भिन्नभावौ भवेतान्तावतीव वै विशोधयेत् ।
 परिष्कृतो नरो नार्याः संह्लादयति यौवनम् ॥
 तत्प्रस्थोऽपि सकामान्तां भावहीनो न कामयेत् ।
 एकोभावो हसैकार्यो यथा स तु न वै चलेत् ॥
 तद्बुद्ध्या पञ्चतामिच्छन् स्वर्गमोक्ष मवाप्नुयात् ।
 कृत्वापि विविधान्यागांस्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ॥
 मृत्युकाले मतिर्यस्माद्भक्तिं तानेव विन्दति ।

योगप्रयोगः कथितः द्विजेन्द्रा ! ध्यानस्य मार्गो बद्धधापि वापि ।
 योऽभ्यस्यमानस्तु भवद्विविधानां ब्रह्मात्मिकदस्तु तथा द्विजानाम् ।

प्रत्याहारश्च योगश्च ध्यानविस्तरतस्तथा ।
 उक्तं द्विजहितार्थं वै ब्रह्मावाप्तिकरं द्विजाः ! ॥
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्नादक्षणं स्यात्तद्वयं तुटिः ।
 द्वाभ्याञ्चैव लवस्ताभ्यां निमेषोऽपि लवद्वयम् ॥
 तैः पञ्चदशभिः काष्ठास्ताश्च त्रिंशत्कलाः स्मृताः ।
 द्वाविंशति त्रिभागस्तु तुटिकेति प्रकीर्तिता ॥
 तद्वयञ्च मूर्च्छतः स्यान्ते त्रिंशच्चतुश्चयादिनम् ।
 तत्पञ्चदशकं पक्षस्तद्वयं ग्राम उच्यते ॥
 तद्वयं चतुरित्युक्तं तद्वयं काल उच्यते ।
 तत्सार्द्धमयनं प्रोक्तं तद्वयं वत्सरस्तथा ।
 पञ्चभिस्तैर्युगः प्रोक्तो तद्द्वादशकषष्ठकम् ॥

षष्ठकः षष्टिगुणितो वाक्पते र्युगमुच्यते ।
 षष्टिघ्नः सोऽपि कालज्ञैः प्रजानाञ्च युगः स्मृतः ॥
 तद्वयन्तु कलिः प्रोक्तो तद्वयं द्वापरं भवेत् ।
 कलित्रयाणां त्रेता स्यात् कृतं कलिचतुष्टयम् ॥
 कलिभिर्दशभिर्विद्वान् चतुर्युग मिति स्मृतम् ।
 चतुर्युगसहस्रेण त्वजाहः कल्प उच्यते ॥
 अष्टयुगा पितृसन्ध्या सायंसन्ध्या पितावती ।
 तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तर मिति स्मृतम् ॥
 मन्वन्तरद्वयेनेह शक्रक्षयः प्रकीर्तितः ।
 एवं मानेन वर्षाणां शतं ब्रह्मक्षयः स्मृतः ॥
 ब्रह्मक्षयशतेनापि विष्णोरेक महर्भवेत् ।
 एतद्विधाः समासेन प्रयानेऽब्दशते द्विजाः ! ॥
 इद्रस्यात्मनि लीयन्ते भूतभौतिकदृष्टयः ।

लब्धं यथानेन परंपदं तत्तद्ब्रह्मानयोगात् सतु तत्र लीयते ।
 परम्पराणां परमन्त्वचिन्त्वं परात्परं दिष्टपदादतीतम् ॥
 क्षणादिकालं क्रमशोऽप्यमत्तः प्रधाति चैतत्पदमव्ययं तत् ।
 कालज्ञानेन योगेन योगिभिर्ध्यानकारिभिः ॥
 मुमुक्षुभिः सदा ज्ञेयं निरालम्बं परं पदम् ।
 पराशरीकृतास्त्वन्तु चातुर्वर्णा जनाश्चरेत् ॥
 हितमुक्तं प्रयत्नेन सदा ध्येयं विजायते ।
 आवयिष्यति यः आद्वै ब्रह्मणान् भक्तितत्पराः ॥
 प्राप्स्यन्ति पितरस्तस्य तृप्तिं वै शाश्वतीं द्विज ! ।
 द्वादशं दश वा सप्त षडष्टौवाथवा नव ॥

दैविके पैतृके वापि श्लोकाः आव्या द्विजातिभिः ।

य इदं शृणुयाद्विप्रः आवयेत्पाठश्रेदपि ॥

स प्रध्वस्तसमस्तौना ब्रह्मलोक मवाप्नुयात् ।

त्रिभिः श्लोकमहस्वैस्तु त्रिभिः षट्शतैरपि ॥

पाराशरोदितं शास्त्रं सुव्रतः प्रोक्तवान् मुनिः ॥

इति श्रीवृद्धत्यारागरस्मृतिः सम्पूर्णा ।

लघुव्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ऋषयञ्जुः ।

अहन्यहनि कर्त्तव्यं क्रमाणां हि क्रमाद्विधिम् ।
ब्राह्मे सुहृत्ते उखाय धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ॥
कायक्लेशांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थं मेवच ।
ऊषः काले तु संप्राप्ते कृत्वाचावश्यकं बुधः ॥
स्नानान्नदीषु शुद्धासुः शौचं कृत्वा यथाविधि ।
प्रातः स्नाने न पूयन्ते येऽपि पापकृता जनाः ॥
तस्मात्सर्वः प्रयत्नेन प्रातःस्नानं समाचरेत् ।
प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टफलप्रदम् ॥
ऋषीणां कुर्वतां नित्यं प्रातःस्नानं न संशयः ।
मुखे सुप्तस्य सततं लालानित्यं स्रवन्ति हि ॥
ततो नैवाचरेत्कर्माण्य कृत्वा स्नानमादितः ।
अलक्ष्मी कालकर्णीच दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तनम् ॥
प्रातःस्नानेन पूयन्ते सर्वपापान्न संशयः ।
न हि स्नानं विना पुंसां प्राशस्त्यं कर्मसु स्मृतम् ॥
होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ।
अग्नौऽवशिरस्क वा स्नानमात्रं विधीयते ॥
आद्रेण वाससा चाङ्गमार्जनं कापिलं स्मृतम् ।

अप्रागस्थे समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत् ॥
 ब्राह्मणादीन्यथवाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः ।
 ब्राह्ममाण्नेष मुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ॥
 वारुणं यौगिकं चैव सदा स्नानं प्रकीर्तितम् ।
 ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ।
 यत्तु सातपवर्षेण तत् स्नानं दिव्यमुच्यते ॥
 वारुणञ्चावगाहञ्च मानसञ्चात्मवेदनम् ।
 यौकिकं स्नानमाख्यातं योगोऽयं विष्णुचिन्तनम् ॥
 आत्मतीर्थमिदं ख्यातं सेवितं ब्रह्मवादिभिः ।
 मनःशुद्धिकरं पुंसां नित्यं तत् स्नानमाचरेत् ॥
 शक्तश्चेद्धारुणं विद्वानप्राशस्त्ये तथैव च ।
 प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठञ्च भक्षयित्वा विधानतः ॥
 आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातः स्नानं समाचरेत् ।
 मध्याह्नलिसमस्थौ ल्यं द्वादशाह्नलिसम्भितम् ॥
 सत्वचन्दन्तकाष्ठं स्यात्तस्याग्रेण तु धावयेत् ।
 क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालिनीसम्भवं शुभम् ॥
 अपामार्गञ्च विल्लञ्च करवीरं विशेषतः ।
 वर्जयित्वा निषिद्धानि गृहीत्वैकं यथोदितम् ॥
 अपहृत्य दिनं पापं भक्षयित्वा विधानवित् ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् ॥
 नोत्पादेद्देहसकाष्ठमङ्गुल्या धावयेत् क्वचित् ।
 प्रक्षाल्य भक्त्या तर्जन्या शुचौ देशे समाहितः ॥
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवान् ऋषीन् पितृगणान् क्रमात् ।

आचम्य मन्त्रवन्दित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥
 मार्जनं वारुणैर्मन्त्रैरात्मानं सकुशोदकैः ।
 आपोहिष्ठादिव्याहृतिभिः सावित्या वारुणैस्तथा ॥
 ओङ्कारव्याहृतियुक्तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद्भास्करं प्रति तन्मनाः ॥
 प्राक् तु तेन समासीनो दर्भेषु सुसमाहितः ।
 प्राणायामतयं कृत्वा ध्यायेत्सन्ध्यामिति श्रुतिः ॥
 या सन्ध्या सा जगत्सृष्टिस्थितिसंयमकारिणी ।
 ऐश्वरी तु पराशक्तिस्तत्र यत्र समुद्भवा ॥
 सवितुर्मण्डलगतां गायत्रीं वै जपेद्द्वयः ।
 प्राङ्मुखः प्रयतोविप्रः सन्धोपासनमाचरेत् ॥
 सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमाप्नुयात् ॥
 अनन्यचेतसो शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 उपास्य विधिवत्सन्ध्यां प्राप्ताः पूर्वं पराङ्गतिम् ॥
 योऽन्यतः कुरुते क्त्वं धर्मकार्यं द्विजोत्तमः ।
 विहाय सन्ध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सन्धोपासनं समाचरेत् ।
 उपासितो भवेत्तेन देवयोगतनुः परः ॥
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 मायलीं वै जपेद्द्विद्वान् ब्राह्मणः प्रयतः स्थितः ॥
 इति लघुव्यासस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथागम्य ग्रहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ।
 अग्निं प्रज्वाल्य विधिवत् जुहुयाज्जातवेदसम् ॥
 ऋत्विक् पुत्रोऽथवा पत्नी शिष्योऽपि च सहोदरः ।
 प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयाद्वा यथाविधि ॥
 पवित्रपाणिः शुद्धात्मा शुद्धास्त्रधरोऽपरः ।
 अनन्यमानसो वक्त्रौ जुहुयात्संयतेन्द्रियः ॥
 विना दर्भेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः ।
 नाक्षयस्तद्भवेत्सर्वं नेहासुत फलप्रदम् ॥
 देवतादीन्मन्त्रय्यादुपचारं निवेदयेत् ।
 दद्यात्पुष्पादिकां स्नासां हृद्वाञ्चैवाभिवादयेत् ॥
 गुरुञ्चैवाप्युपासीत हितं तस्य समाचरेत् ।
 वेदाभ्यासं ततः कुर्यात्प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः ॥
 वेदमध्यापयेच्छिष्यान् धारयेच्च विपाठयेत् ।
 अपेक्षेत च शास्त्राणि मन्वादीनि द्विजोत्तमाः ॥
 वैदिकान्नियमान्वेदान्वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥
 उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
 साधयेद्विविधानर्थान् कुटुम्बार्थं तथैव च ॥
 ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाचरेत् ।
 पुष्पाक्षतान्कुशलितान् गोमयं गन्धमेव च ॥
 नदीषु देवखातेषु तटाकेषु सरित्सु च ।
 स्नानं समाचरेन्नित्यं नदी तस्त्रवणेषु च ॥
 परकीयनिपानेषु न स्नायाद्वा कदाचन ।
 पञ्च पिण्डान् समुद्धृत्य स्नायाद्वा सम्भवात् पुनः ॥
 [२७]

ब्रह्मैकया शिरः क्षाल्य द्वाभ्यां नाभे स्तथोपरि ।
 अतश्चतस्रभिः कार्यं पादौ षड्भि स्तथैव च ॥
 अक्षिका च समाविष्टा त्वाद्रीमलकमात्रतः ।
 गोमयस्य प्रमाणं तत् तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥
 लेपयेद्यतीरस्थसल्लिङ्गेनैव मन्त्रतः ।
 प्रक्षाल्याचम्य विधिवत् ततः स्नायात्समाहितः ॥
 अभिमन्त्र्य जलैर्मन्त्रैरबलिङ्गैर्वाङ्गैः शुभैः ।
 आपो नारायणोद्भूता स्नानेवास्यायनं पुनः ॥
 तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद्बुधः ।
 प्रोक्ष्यसोङ्कारमादित्यं त्रिर्निमज्जेज्जलागये ॥
 आचान्तः पुनराचामेनन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ।
 अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ॥
 त्वं यक्षस्त्वं वषट्कार आपोज्योतिरसोऽस्तम् ।
 द्विपदां वा त्रिरभ्यस्येद्याहृतिं प्रणवादिकाम् ॥
 सावित्रीं वा जपेद्विद्वान् स्तथैवाध्यवमर्षणम् ।
 ततः सन्मार्जनं कुर्यादापोहिष्टामयोभुक् ॥
 इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ।
 ततोऽभिमन्त्र्य तत्तीर्थमापोहिष्टादिमन्त्रकैः ॥
 अन्तर्गत जलेमग्नौ जपेत् त्रिरवमर्षणम् ।
 द्विपदां वाथ गायत्रीं तद्विष्णोः परमम्यदम् ॥
 आवर्त्तयेद्वा प्रणवं देवं वा संस्मरेद्भरिम् ।
 द्विपदीहि परो मन्त्रो यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः ॥
 अतर्जलात्तिराट्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 आपः पाणौ समादाव जह्वा वा मार्जने कृते ॥

विन्यस्य मूर्ध्नि तत्तोयं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपाप प्रणोदनः ॥
 तथाश्वमर्षणं सूक्तं सर्वपाप प्रणोदनम् ।
 अथोपतिष्ठेतादित्य मूर्ध्वं पुष्पाञ्जलान्वितम् ॥
 प्रक्षिप्य देवमादित्यं ऋग्यजुः सामरूपिणम् ।
 उदित्यञ्चितमित्येतत् तच्चक्षुरितिमन्त्रतः ॥
 हंसः शुचिषु इत्येतत्स्मावित्या च विशेषतः ।
 अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सर्वपाप प्रणाशनैः ॥
 सावित्रीं वै जपेत् पञ्चाज्जपयज्ञः प्रकीर्तितः ।
 विविधानि यवित्वाणि शुद्धविद्यास्थयेव च ॥
 तिष्ठन् तदेक्षमाणोऽकं जपं कुर्यात्समाहितः ।
 आसीनः प्राङ्मुखो नित्यं जपं कुर्याद्यथाविधि ॥
 स्फटिकेन्द्राक्षपद्माक्षैः पत्र दीप कुबचकैः ।
 कर्तव्या त्वक्षमाला स्यात् विशिष्टा चोत्तरोत्तरा ॥
 जपकाले न भाषेत नाङ्गानि चालयेत्तथा ।
 न कम्पयेच्छिरोग्रीवां दन्तान्वै न प्रकाशयेत् ॥
 शुद्धका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं हि तत् ।
 एकान्ते तु शुचौ देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥
 चण्डाला शुद्ध पतितान् दृष्ट्वाचम्य पुनर्जपेत् ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ॥
 सौरान्मन्त्रान्यथोत्साहं पावमानांश्च शक्तितः ।
 आचम्य च यथाशास्त्रं शक्त्या स्वाध्यायमाचरेत् ॥
 ततः सन्तर्पयेद्देवान् क्षत्रीन् पित्रगणान् क्रमात् ।
 आदौ ॐकारमुच्चार्य नान्नोऽन्ते तर्पयामि च ॥

देवान् ब्रह्मर्षीष्वैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
 पितॄन् तिलोदकैश्चैव विधिना तर्पयेद्बुधः ॥
 अपसव्येन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 देवर्षीं स्तर्पयेद्दीमान् उदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥
 यज्ञोपवीती देवानां निवीति ऋषितर्पणे ।
 प्राचीनावीति पितृषु स्वेन तीर्थेन भाषितम् ॥
 निष्पीड्येव तु वस्त्रञ्च समाचस्य यथाविधि ।
 यैर्मन्त्रैरर्चयेद्देवान् पुष्पैः पत्रैस्तथाङ्गुभिः ॥
 ब्रह्माणं शङ्करं सूर्य्यन्तश्चैव मधुसूदनम् ।
 अन्यांश्चाभिमतान् देवान् पूजयेद्भक्तितो द्विजः ॥
 प्रदद्यादाय पुष्पाणि विन्यसेच्च पृथक् पृथक् ।
 न विष्ण्वाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ॥
 तस्माद्दनादिमध्याह्नं नित्यमाराधयेद्भरिम् ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेनापौरुषेण च ॥
 नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्विधिः ।
 निवेदयित्वा चाल्मानं विमलन्तत्र तेजसि ॥
 तदात्मा तन्मानः शान्तः तद्विष्णोरिति मन्त्रतः ।
 अथवा देवमीशानम्भगवन्तं सनातनम् ॥
 आराधयेन्महेशानं महादेवं महेश्वरम् ।
 मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः ॥
 ईशाने नाथ वा रुद्रैरुदस्यकेन समाहितः ।
 पुष्पैः पत्रैरथाङ्गिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ॥
 अथोनमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वाचयेत् ।
 नमस्तुर्यान्महादेवं अमृतं परमेश्वरम् ॥

निवेदयित्वा स्वात्मानं यो ब्रह्माणमतः परम् ।
 प्रदक्षिणान्ततः कुर्यात्ततो ब्रह्माणि वै जपेत् ॥
 ध्यायेत देवमीशानं व्योममध्यगतं शुभम् ।
 अथवा लोकयेदर्कं हंसः शुचिघटित्युचा ॥
 कुर्यात् पञ्चमहायज्ञान् ग्रहद्वत्वा समाहितः ।
 देवयज्ञं पितृयज्ञश्च भूतयज्ञान्तथैव च ॥
 मनुष्य ब्रह्मयज्ञश्च पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।
 यदि स्यात्तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
 कृत्वामनुष्य यज्ञं हि ततः स्वाध्याय मारभेत् ॥
 अग्नेः पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्तरेऽथवा ।
 कुशपूतैः समासीनं कुशपाणिः समाहितः ॥
 औताग्नौ लौकिकेचापि जले भूभ्या मथापिवा ।
 वैश्वदेवश्च कर्त्तव्यो वेदयज्ञः स संस्कृतः ॥
 यदि स्यात्लौकिके पक्वं तदन्नं तत्र ह्वयेत् ।
 शालाग्नौ तत्रचेदग्नौ विधिरेषः सनातनः ॥
 देवेभ्यश्च ऊतादन्नाच्छेषाद्भूत बलिं हरेत् ।
 श्वभ्यश्च श्वपदेभ्यश्च पतितादिभ्यएव च ॥
 दद्याद्भूमौ भूत बलिं क्रिमिभ्योऽथ द्विजोत्तमः ।
 सायन्तनस्य सिद्धस्य पक्वमन्नं बलिं हरेत् ॥
 वैश्वदेवं विनार्थेन सायम्प्रातर्विधीयते ।
 एकन्तु भोजयेद्विभ्रं पितृनुद्दिश्य यत्सदा ॥
 नित्यश्चाहं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ।
 उद्धृत्य वायवाशक्तः किञ्चिदन्नं समाहितः ॥
 वेदार्थं तत्त्व विदुषे द्विजायै वोप पादयेत् ।

पूजयेच्चासनं नित्यं नमस्येदर्चयेच्च तम् ॥
 मनोवाक्कर्मभिः शान्तम् आगतं स्व गृहं गतम् ।
 हन्तकार मयायं वा भिक्षां वा शक्तितोद्विजः ॥
 दद्यादतिथौ नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ।
 भिक्षामाहुर्प्रासमात्रम् अग्रं तस्य चतुष्टयम् ॥
 पुष्कलं हन्तकारस्यात्तच्चतुर्गुणं सुत्तमम् ।
 गोदीह कालमात्रं वै प्रतीक्ष्यं ह्यतिथिं स्वयम् ॥
 अभ्यागतान्यथाशक्तिं भोजयेदतिथीं रुदा ।
 अदत्त्वा देवताभूतं भृत्यातिथिं पितृष्वपि ॥
 भुञ्जीत चेत्समूढात्मातिर्यग्योनिञ्च गच्छति ।
 वैशाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्रमाः ॥
 नाशयन्त्याशु पापानि वेदानामर्चनं तथा ।
 यो मोहादथवा लोभादकृत्वा देवतार्चनम् ॥
 भुङ्क्ते स याति नरकान् शूकरेष्वभिजायते ।
 तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि वै शनैः ॥
 भुञ्जीत स्वजनैः सार्धं स याति परमाङ्गतिम् ।
 प्राङ्मुखोऽज्ञानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 अग्रं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते क्षणं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
 आसीनस्वासने शुद्धे भूष्यां पादौ निधाय च ।
 उपवासेन तत्तुल्यं ममुराह प्रजापतिः ॥
 पञ्चाङ्गभोजनं कुर्व्यात् भूष्यां पादौ निधाय च ।
 उपलिप्तं शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
 आर्द्रवागाननो भूत्वा पञ्चाङ्गभोजनञ्चरेत् ।

महाव्याहृतिभिश्चान्नं परिधायोदकेन तु ॥
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियाञ्चरेत् ।
 स्वाद्या प्रणवसंयुक्तं प्राणायानाद्धृतिं ततः ॥
 अपानाय ततोद्धत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ।
 उदानाय ततोद्धत्वा समानयेति पञ्चमम् ॥
 विज्ञाय चार्धमेतेषां जुहुयादात्मवान् द्विजः ।
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ॥
 ध्वात्वा तन्मनसा देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ।
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठाज्जलं पिबेत् ॥
 आचम्याङ्गुष्ठमात्रेण पादाङ्गुष्ठे तु दक्षिणे ।
 निधापयेद्वस्त्रजलं मूर्ध्नि हस्तः समाहितः ॥
 ऊत्थानुमन्त्रणं कुर्याच्छ्रद्धायामिति मन्त्रतः ।
 अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेत् ब्रह्मणेति हि ॥
 सर्वेषामेव योगानामात्मयोगं परं स्मृतः ।
 योगेन विधिना कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
 यज्ञोपवीती भुञ्जीत सुगन्धालङ्कृतोत्तरम् ।
 सायम्प्रातस्तु भुञ्जीत विशेषेण समाहितम् ॥
 नाद्यात्स्वर्ग्यग्रहात्पूर्वं मङ्गिसार्थं शशियज्ञात् ।
 ग्राहकाले च नाश्नीयात् स्नात्वाश्नीयात्प्रसुक्तयोः ॥
 असुक्तयोरस्तगयोरद्याहृष्टा परेऽहनि ।
 नाश्नीयात्प्रेक्षमाणानां मप्रदायापि दुर्गतः ॥
 न यज्ञशिष्टादन्यत्वात्कुलोमान्यो ममातुरः ।
 आत्माद्यं भोजनं यस्य सुखार्थं यस्य मैथुनम् ॥
 हृत्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ।

यो भुङ्क्ते वेष्टित शिरा यस्तु भुङ्क्ते विदिङ्मुखः ॥
 सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ।
 नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधक् ॥
 न च भिन्नासनगतो न शयान स्थितोऽपि वा ।
 नोपानत्पादुकी चापि न च संविलपन्नपि ॥
 भुङ्क्ते च सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहास पुराणाभ्यां वेदार्थं सुपठं हयेत् ॥
 ततः सन्ध्या सुपास्वीत पूर्वोक्त विधिना द्विजः ।
 आसीनस्तु जपेद्देवीं गायत्रीं पश्चिमाग्रतिः ॥
 नालुतिष्ठति यः पूर्वासुपास्ते न च पश्चिमाम् ।
 स शूद्रेण समीलोके सर्वकर्म विगर्हितः ॥
 ऊत्वाग्नी विधिवन्मन्त्रैर्भुक्त्वा यज्ञावशिष्टकम् ।
 विहृज्य बान्धवजनं शपेच्छुष्कपदो निशि ।
 नोत्तराभिमुखः सुप्यात् पश्चिमाभिमुखो न च ॥
 अवाङ्मुखो न नग्नो वा न च भिन्नासने कश्चित् ।
 न भग्नायान्तु खट्वायां शून्यागारे तथैव च ॥
 इत्येव मखिलं प्रोक्तं अहन्यहर्नि वै पुरा ।
 ब्राह्मणोक्तं कृत्यजातं अपवर्गं फलप्रदम् ॥
 नास्तिक्याद्यवालस्यात् ब्राह्मणो न करोति यः ।
 स याति नरकान् घोरान् शूकरेष्वभि जायते ॥
 नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्ताग्रमधिकं स्वकम् ।
 तस्मात्सर्वार्णि भूतानि मुक्तये परमेष्ठिनः ॥

इति लघुव्यासस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

लघुव्याससंहिता समाप्ता ।

व्याससंहितायाम् ।

— — — — —
प्रथमोऽध्यायः ।
— — — — —

वाराणस्यां सुखामीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ।
पप्रच्छसु नयोऽभ्येत्य धर्मान् वर्णव्यवस्थितान् ॥
स पृष्टः स्मृतिमान् स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् ।
उवाचाथ प्रसन्नात्मा सुनयः श्रूयता मिति ॥
यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णसारोमृगः सदा ।
चरते तत्र वेदोक्तो धर्मो भवितुमर्हति ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधी यत्र दृश्यते ।
तत्र श्रौतं प्रमाणान्तु तयोर्द्वेधे स्मृतिर्वरा ॥
ब्राह्मणक्षत्रिय विशस्त्रयो वर्णादिजातयः ।
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यास्तु नेतरे ॥
शूद्रो वर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति ।
वेदमन्त्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना ॥
विप्रवद्विप्रविन्नासु क्षत्रविन्नासु विप्रवत् ।
जातकर्माणि कुर्वीत ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥
वैश्यासु विप्रक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ।
अधमादुत्तमायान्तु जातः शूद्राधमः स्मृतः ॥
ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चक्षुडालो धर्मवर्जितः ।
कुमारीसम्भवस्त्रैकः सगोत्रायां द्वितीयकः ॥

ब्राह्मण्यां शुद्धजनितश्चाण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ।
 वर्द्धकीनापितोगोपश्चाशपः कुम्भंकारकः ॥
 वणिक्किरातकायस्थमालाकार कुटुम्बिनः ।
 वरटीमेदचण्डालदासश्चपचकोलकाः ॥
 एतेऽन्धजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः ।
 एषां सम्भाषणात् स्नानं दर्शनादर्कवीक्षणम् ॥
 गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोजातकर्म च ।
 नामक्रियानिष्क्रमणेऽन्नाशनं वपनक्रिया ॥
 कर्णवेधोव्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ।
 केशान्तः स्नानमुद्वाहोविवाहाग्निपरिग्रहः ॥
 त्रेताग्निसंग्रहश्चेति संस्काराः षोडश स्मृताः ।
 नवैताः कर्णवेधान्तामन्त्रवर्जं क्रियाः स्त्रियाः ॥
 विवाहोमन्त्रतस्तस्याः शुद्धस्यामन्त्रतोदश ।
 गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥
 सीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ।
 एकादशेऽङ्गि नामार्कस्थे वा मासि चतुर्थके ॥
 षष्ठे मास्यान्मन्त्रीयाञ्चूडाकर्म कुलोचितम् ।
 कृतचूडे च बाले च कर्णवेधोविधीयते ॥
 विप्रोग्रर्माष्टमे वर्षे क्षत्रएकादशे तथा ।
 द्वादशे वैश्यजातिसु व्रतोपनयमर्हति ॥
 तस्य प्राप्तव्रतस्यायं कालः स्याद्द्विगुणाधिकः ।
 वेदव्रतच्युतोवात्यः स व्रात्यस्तोममर्हति ॥
 द्विजन्मनी द्विजातीनां मातुः स्यात् प्रथमं तयोः
 द्वितीयं छन्दसां मातुर्ग्रहणाद्विधिवद्गुरोः ॥

एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो वान्यदोषतः ।
 श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनक्षमः ॥
 उपनीतो गुरुकुले वसेत् नित्यं समाहितः ।
 विभ्रयाद्दण्डकौपीनोपवीताजिनमेखलाः ॥
 पुण्येऽङ्गि शुर्वनुज्ञातः कृतमन्वाहुतिः क्रियः ।
 स्मृत्योङ्कारश्च गायत्रीमारभेद्देदमादितः ॥
 शीचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः ।
 पठेत् गुरुतः सम्यक् कर्म तद्दिष्टमाचरेत् ॥
 ततोऽभिवाद्य स्थविरान् गुरुञ्चैव समाश्रयेत् ।
 स्वाध्यायार्थं तदा यत्नः सर्वदा हितमाचरेत् ॥
 नापक्षिप्तोऽपि भाषेत न ब्रजेत्ताडितोऽपि वा ।
 विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनञ्चार्कवीक्षणम् ॥
 तौर्यत्रिकावृतोन्मादपरिवादानलङ्घनक्रियाम् ।
 अञ्जनोदत्तनादशस्त्रग्विलेपनयोषितः ॥
 वृथाटनमसन्तोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ।
 ईषञ्चलितमध्याङ्गेऽनुज्ञातो गुरुणा स्वयम् ॥
 आलोलुपश्च रेङ्गैश्चं प्रतिषूक्तमवृत्तिषु ।
 सद्योभिज्ञानमादाय वित्तवत्तदुपसृशेत् ॥
 कृतमाध्याङ्गिकोऽग्नीयादनुज्ञातो यथाविधि ।
 नाद्यादेकादशुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामिताम्रियात् ॥
 नान्यद्भिक्षितमाद्यादापन्नो द्रविणादिकम् ।
 अनिन्द्यामन्वितः आहो पैत्येऽद्याद्गुरुर्चोदितः ॥
 एकाग्रमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्रमी ।
 भुक्त्वा गुरुमुपासीत कृत्वा सन्मुख्यादिकम् ॥

समिधोऽग्नावादधीत ततः परिचरेद्गुरुम् ।
 शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रहृष्ट प्रथमं गुरोः ॥
 एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी ब्रतञ्चरेत् ।
 हितोपवादः प्रियवाक् सख्यद्गुर्वर्थसाधकः ॥
 नित्यमाराधयेदेनमासमाप्तेः श्रुतिग्रहात् ।
 अनेन विधिनाधीतो वेदमन्त्रो द्विजं नयेत् ॥
 शापालुग्रहसामर्थ्यच्छपीणाञ्च सलोकताम् ।
 पयोऽहताभ्यां मधुभिः सान्ज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥
 तस्माद्हरहर्बेदमनध्यायन्ते पठेत् ।
 यदङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरेत् ॥
 व्यतिक्रमादसम्पूर्णमनहं कतिराचरेत् ।
 परत्वे च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ।
 यस्तूपनयनादेतदाहृत्योर्ब्रतमाचरेत् ॥
 स नैष्ठिको ब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
 उपकुर्वाणकोयस्तु द्विजः षड्विंशवार्षिकः ॥
 केशान्तकर्मणा तत्र यथोक्तचरितव्रतः ।
 समाप्य वेदान् वेदौ वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ॥
 स्नायीत गुर्वनुज्ञातः प्रहृष्टो हितदक्षिणः ।
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

एवंस्नातकतां प्राप्नोद्वितीयाश्चमकाङ्क्षया ।
 प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसम्भवाम् ॥
 अरोगादुष्टवंशोत्थामशुल्कादानदूषिताम् ।
 सवर्णामसमानार्णाममाहपितृगोत्रजाम् ॥
 अनन्यगूर्त्रिकां लघून् शुभलक्षणसंयुताम् ।
 धृताधोवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥
 स्वातनान्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः ।
 दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मेण चोदहेत् ॥
 ब्राह्मोद्वाहविधानेन तदभावे परोविधिः ।
 दातव्यैषा सहजाय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥-
 पितृतत्पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु ।
 पूर्वाभावे परोदद्यात् सर्वाभावे स्वयं व्रजेत् ॥
 यदि सा दातवैकल्याद्रजः पश्येत् कुमारिका ।
 भ्रूणहत्याञ्च यावत्यः पतितः स्यात्तदप्रदः ॥
 तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति यस्तयोः ।
 कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दण्डभाक् ॥
 त्यजन्नदुष्टां दण्ड्यः स्वादूषयंश्चाप्यदूषिताम् ।
 ऊढायां हि सवर्णायामन्या वा काममुदहेत् ॥
 तस्यामुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् ग्रहीयते ॥
 उदहेत् क्षत्रियां विप्रो वैश्याञ्च क्षत्रियोविग्राम् ।

नतु शूद्रां द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाम् ॥
 नानावर्णासु भार्यासु सवर्णा सहचारिणी ।
 धर्म्या धर्मेषु धर्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य स्वजातिषु ॥
 पाटितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयम्भुवा ।
 पतयोऽर्द्धेन चार्द्धेन पत्योऽभूवन्निति श्रुतिः ॥
 यावन्न विन्दते जायां तावद्वर्धो भवेत् पुमान् ॥
 नार्द्धं प्रजायते सर्वं प्रजायेतेत्यपि श्रुतिः ॥
 गुर्वी सा भूस्त्रिवर्गस्य वीढं नान्येन शक्यते ।
 यतस्ततोऽन्वहं भूत्वा स्ववशोविभ्रयाच्च ताम् ॥
 कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत् ।
 स्वकृत्यं वित्तमासाद्य वैतानाग्निं न हापयेत् ॥
 स्मार्त्तं वैवाहिके वक्त्रौ श्रौतं वैतानिकाग्निषु ।
 कर्म कुर्व्यात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिपूर्वतः ॥
 सम्यग्धर्मार्थकामेषु दम्पतिभ्यामहर्निशम् ।
 एकचित्ततया भाव्यं समानव्रतवृत्तितः ॥
 न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ।
 भावतो ह्यतिदेशाद्वा इति शास्त्रविधिः परः ॥
 पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च ।
 उत्थाप्य शयनाद्यानि कृत्वा वेश्मविशोधनम् ॥
 मार्जनैर्लेपनैः प्राप्य साग्निशालं स्वमङ्गनम् ।
 शोधयेदग्निक्राव्याणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥
 प्रोक्षण्यैरिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 इन्द्रपात्राणि सर्वाणि न कदाचिद्वियोजयेत् ॥
 शोधयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वा तु धारयेत् ।

महानसस्य पाताणि वहिः प्रक्षाल्य सर्वथा ॥
 षडङ्गिश्च शोधयेन्मूर्त्तीं तत्राग्निं विन्यसेत्ततः ।
 स्मृत्वा नियोगपाताणि रसांश्च द्रविणानि च ॥
 कृतपूर्वाङ्गकार्या च स्वगुरुनभिवादयेत् ।
 ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा श्चात्मा तुलवान्धवैः ॥
 वस्त्रालङ्काररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ।
 मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्त्तिनी ॥
 छायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु ।
 दासीवादिष्टकार्येषु आर्या भक्तुः सदा भवेत् ॥
 ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य तत् ।
 बैश्यदेवकृतैरन्नेर्भोजनीयांश्च भोजयेत् ॥
 पतिश्चैतदनुज्ञातः शिष्टमन्वादमात्मना ।
 भुक्त्वा नयेदहःशेषमायव्ययविचिन्तया ॥
 पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ॥
 कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत् पतिम् ।
 नातिहृष्टया स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय च ॥
 आस्तीर्थं साधुशयनं ततः परिचरेत् पतिम् ।
 सुप्ते पतौ तद्भ्यासे स्वपेत्तद्धतमानसा ।
 अनरुना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जितेन्द्रिया ॥
 नोच्चैर्वदेन्न पदं न बहन् पत्युरप्रियम् ।
 न केनचित् विवदेच्च अप्रलापविलापिनी ॥
 नचातिव्ययशीला न्न धर्मार्थविरोधिनी ।
 प्रमादोन्मादरोषेर्थाविवृणञ्चातिमानिताम् ॥
 पैश्रुत्यहिसाविद्वेषमहाहङ्कारधूर्त्तताः ।

नास्ति ख्यसाहसस्तेयदम्भान् साध्वी विवर्जयेत् ॥
 एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम् ।
 यशः शर्मिह यात्येव परत्र च सलोकताम् ॥
 योषितो नित्यकर्म्मोक्तं नैमित्तिकमयोच्यते ।
 रजोदर्शनतोदोषात् सर्वमेव परित्यजेत् ॥
 सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत् ।
 एकाग्रराष्ट्रता दीना स्नानालङ्कारवर्जिता ॥
 भौनित्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्भिरचञ्चला ।
 अश्लीयात् केवलं भक्तं नक्तं ऋण्यभाजने ॥
 स्वपेङ्गूमावप्रमत्ता क्षपेदेवमहत्तयम् ।
 स्नायीत च त्रिरात्रान्ते सचैलमुदिते रवौ ॥
 विलोक्य भर्तुर्वदनं शुद्धा भवति धर्मतः ।
 कृतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥
 रजोदर्शनतो याः स्नूरात्रयः षोडशर्तवः ।
 ततः पुंवीजमल्लिष्टं शुद्धे क्षेत्रे प्ररोहति ॥
 चतस्रश्चादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् ।
 गच्छेद्युग्मासु रात्रीषु पौष्णपितृर्चनसाम् ॥
 प्रच्छादितादित्यपथे पुमान् गच्छेत् स्वयोषितः ।
 क्षामाजङ्गुदवाप्नोति पुत्रं पूजितलक्षणात् ॥
 ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितः ।
 गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत् ॥
 शूणहत्यानवाप्नोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः ।
 सा त्ववाप्याऽन्यतो गर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥
 महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी ।

मद्भुत्तचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥
 महायातकदुष्टोऽपि नाप्रतीक्ष्यस्तथा पतिः ।
 अशुद्धे क्षयमा दूरं स्थितायामनुचिन्तया ॥
 व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनादृते ।
 धिक्कृतायामवाच्यायामन्यत्र वार्त्तर्यत् पतिः ॥
 पुनस्ता मार्त्तवस्त्रातां पूर्ववद्वावहारयेत् ।
 धूर्त्ताञ्च धर्मकामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥
 सुदुष्टां व्यसनासक्तामहितामधिवासयेत् ।
 अविविक्तामपि विभुः स्त्रीणां तु समतामियात् ॥
 विवर्णा दीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ।
 पतिव्रता निराहारा शोष्यते प्रीषिते पतौ ॥
 श्रुतं भर्तारमादाय ब्राह्मणी वङ्गिमाविशेत् ।
 जीवन्ती चेत्त्यक्तकेया तपसा शोधयेदपुः ॥
 सर्वावस्थासु नारीणां न युक्तं स्यादरक्षणम् ।
 तदेवानुक्रमात् कार्यं पितृभर्तृसुतादिभिः ॥
 जाताः सुरक्षिता या ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ।
 ये यजन्ति पितृन् यज्ञैर्मौक्षप्राप्तिमहोदयैः ॥
 श्रुतानामग्निहोत्रेण दाहयेद्विधिपूर्वकम् ।
 दाहयेदविलम्बेन भार्याञ्चात्र व्रजेत सा ॥
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

नित्यं नैमित्तिकं काश्यमिति कर्म त्रिधा मतम् ।
 त्रिविधं तच्च व श्नामि षट्स्थस्यावधव्यताम् ॥

यामिन्याः पश्चिमे यामे त्यक्तनिद्रो हरिं स्मरेत् ।
 आलोक्य मङ्गलद्रव्यं कर्मावश्यकमाचरेत् ॥
 कृतशौचो निषेव्याग्निं दन्तान् प्रक्षाल्य वारिणा ।
 स्नात्वोपास्य द्विजः सन्ध्यां देवादींश्चैव तर्पयेत् ॥
 वेदवेदाङ्गशास्त्राणि इतिहासानि चाभ्यसेत् ।
 अध्यापयेच्च सच्छिष्यान् सद्विप्रांश्च द्विजोत्तमः ॥
 अन्नञ्च प्रापयेत्स्नान्वा क्षणमात्रं समापयेत् ॥
 समर्थोहि समर्थेन नाविद्वातः क्वचिद्वसेत् ॥
 सरित्स्वरसि वापीषु गर्तप्रस्त्रवणादिषु ।
 स्नायीत यावदुद्धृत्य पञ्च पिण्डानि वारिणा ॥
 तीर्थाभावेऽप्यशक्त्या वा स्नायात्तोयैः समाहृतैः ।
 गृहाङ्गनगतस्तत्र यावदम्बरपीडनम् ॥
 स्नानमद्भैवतैः कुर्यात् पावनैश्चापि सार्जनम् ।
 मन्त्रैः प्राणांस्त्रिरायम्य सौरैश्चार्कं विलोकयेत् ॥
 तिष्ठन् स्थित्वा तु गायत्रीं ततः स्वाध्यायमारभेत् ।
 ऋचाञ्च यजुषां साम्नामथर्वीङ्गिरसामपि ॥
 इतिहासपुराणानां वेदोपनिषदां द्विजः ।
 शक्त्या सम्यक् पठेन्नित्र्यमल्पमप्यासमापनात् ॥
 स यज्ञदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात् ।
 तस्मादहैरहर्वेदं द्विजोऽधीयीत वाग्यतः ॥
 धर्मशास्त्रेतिहासादि सर्वेषां शक्तितः पठेत् ।
 कृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाथ देवताः ॥
 जान्वा च दक्षिणं दक्षैः प्रागग्रैः सयवैस्तिलैः ।
 एकैकाञ्जलिदानेन प्रकृतिस्थोपवीतकः ॥

समजानुदयो ब्रह्मसूत्रहार उदङ्मुखः ।
 तिर्यग्दर्भैश्च वामाग्रैर्यवैस्तिलविमिश्रितैः ॥
 अम्भोभिरुत्तरक्षिप्तैः कनिष्ठामूलनिर्गतैः ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां मनुष्यांस्तर्पयेत्ततः ॥
 दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वा च द्विगुणैः कुशैः ।
 तिलैर्जलैश्च देशिन्या मूलदर्भाद्विनिःसृतैः ॥
 दक्षिणां सोपवीतः स्यात् क्रसेणाञ्जलिभिस्त्रिभिः ।
 सन्तर्पयेद्द्विपितृंस्तत्परांश्च पितॄन् स्वकान् ॥
 मातृमातामहांस्तद्वत्तीनेवं हि त्रिभिस्त्रिभिः ।
 मातांमहाश्च येऽप्यन्ये गोविणो दाहवर्जिताः ॥
 तानेकाञ्जलिदानेन तर्पयेच्च पृथक् पृथक् ।
 असंस्कृतप्रसीता ये प्रेतसंस्कारवर्जिताः ॥
 वस्त्रनिष्पीडनाम्भोभिस्तेषामाप्यायनम्भवेत् ।
 अतर्पितेषु पितॄषु वस्त्रं निष्पीडयेच्च यः ॥
 निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति सुरमानुषैः ।
 पयोदर्भस्वधाकारगोतृनामतिलैर्भवेत् ॥
 सुदत्तं तत्पुनस्तेषामेकेनापि वृथा विना ।
 अन्यचित्तेन यद्दत्तं यद्दत्तं विधिवर्जितम् ॥
 अनासनस्थितेनापि तज्जलं रुधिरायते ।
 एवं सन्तर्पिताः कामैस्तर्पकांस्तर्पयन्ति च ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवादित्यमित्रावरुणनाभभिः ।
 पूजयेत्क्षितैर्मन्त्रैर्जलमन्त्रोक्तदेवताः ॥
 उपस्थाय रवेः काष्ठां पूजयित्वा च देवताः ।
 ब्रह्माग्नीन्द्रौषधी जीवविष्णुनामदत्तां हसाम् ॥

अथां यत्तेति सत्कायं नमस्कारैः स्नानाभिः ।
 कृत्वा मुखं समालभ्य स्नानमेवं समाचरेत् ॥
 ततः प्रविश्य भवनमावसथ्ये ऊताशने ।
 पाकयज्ञांश्च चतुरोविदध्याद्विधिवद्विजः ॥
 अनाहितावसथाग्निराश्यान्नं घृतक्षुतम् ।
 शाकलेन विधानेन जुहुयाद्भौतिकेऽनले ॥
 व्यस्ताभिर्याह्वतीभिश्च समस्ताभिस्ततः परम् ।
 षड्भिर्देवकृतस्येति मन्त्रवद्विर्यथाक्रमम् ॥
 प्राजापत्यं स्विष्टकृतं ऊत्वैवं द्वादशाहुतीः ।
 ओङ्कारपूर्वः स्वाहान्तस्त्यागः स्विष्टविधानतः ।
 भुवि दर्भान् समास्तीर्य बलिर्कर्म समाचरेत् ।
 विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वेभ्यो भूतेभ्य एव च ॥
 भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ।
 दद्याद्बलितयज्ञाग्रे पितृभ्यश्च स्वधा नमः ॥
 पातनिर्णेजनं वारि वायव्यां दिशि निक्षिपेत् ।
 उद्धृत्य षोडशग्रासनात्मन्नं घृतोक्षितम् ।
 इदमन्नं मनुष्येभ्यो हन्तेत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ।
 गीतनामस्वधाकारैः पितृभ्यश्चापि शक्तितः ॥
 षड्भ्योऽन्नमन्त्रं दद्यात् पितृयज्ञविधानतः ।
 वेदादीनां पठेत् किञ्चिदल्पं ब्रह्ममखाप्तये ॥
 ततोऽन्यदन्नमादाय निर्गत्य भवनाह्विः ।
 काकेभ्यः श्वपचेभ्यश्च प्रक्षिपेद्ग्रासमेव च ॥
 उपविश्य गृहद्वारि तिष्ठेद्यावन्मुहूर्तकम् ।
 अग्रमुक्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावशुद्धः प्रतीक्षकः ॥

आगतं दूरतः शान्तं भक्तुकाममकिञ्चनम् ।
 दृष्ट्वा संमुखमध्येत्य सत्कृत्य प्रशयार्चनैः ॥
 पादधावनसन्मानाभ्यञ्जनादिभिरर्चितः ।
 त्रिदिवं प्रापयेत्सद्यो यज्ञस्याभ्यधिकोऽतिथिः ॥
 कालागतोऽतिथिर्दृष्ट्वेदपारो गृहागतः ।
 हावेतौ पूजितौ स्वर्गं नयतोऽधस्त्वपूजितौ ।
 विवाह्यस्नातकक्ष्माभृदाचार्यसुहृद्विजः ॥
 अर्घ्या भवन्ति धर्मेण प्रतिवर्षं गृहागताः ।
 गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय दद्याद्विधिः ॥
 भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत् ।
 विसर्जयेदनुब्रज्य सुहृत्प्रश्रोत्रियातिथीन् ।
 मित्तमातुलसम्बन्धिवान्धवान् समुपागतान् ॥
 भोजयेद्गृहिणीभिर्चा सत्कृतां भिक्षुकोऽर्हति ।
 स्वाह्नमश्वत्थादु ददद्गच्छत्यधोगतिम् ॥
 मर्भिण्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु ।
 वुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम् ॥
 नाद्याद्गृध्णेन पाकाद्यं कदाचिदनिमन्वितः ।
 निमन्वितोऽपि निन्द्येन प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति ॥
 शूद्राभिश्चस्तवार्धुष्यवाग्दुष्टक्रूरतस्कराः ।
 क्रुद्धपविट्टबद्धोय बधबन्धनजीविनः ॥
 शैलूषशौण्डिकोन्मज्जोन्मत्तव्रात्यव्रतच्युताः ।
 नग्ननास्तिर्कनिर्लज्ज पिशुनव्यसनान्विताः ॥
 क्रदर्यस्त्रीजितानार्यपरवादकृता नराः ।
 अनीशाः कीर्तिमन्तोऽपि राजदेवस्वहारकाः ॥

शयनासनसंसर्गवृत्तकर्मादिदूषिताः ।
 अश्वह्वानाः पतिता अष्टाचारादयश्च ये ॥
 अभीज्यान्नाः स्युरन्नादो यस्य यः स्यात्स तत्समः ।
 नापितान्वयमित्रार्द्धसीरिणो दासगोपकाः ॥
 शूद्राणामप्यभीषान्तु भुक्तानं नैव दुष्यति ।
 धर्मेणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः ॥
 स्ववृत्तोपार्जितं मेध्य माकरस्यममाक्षिकम् ।
 अखलीढप्रगोत्रातमसृष्टं शूद्रवायसैः ॥
 अनुच्छिष्टमसंदुष्टमपर्युषितमेव च ।
 अज्ज्ञानवाह्यमन्नाद्यमाद्यं नित्यं सुसंस्कृतम् ॥
 कृशरा पूषसंयावपायसं शक्क्लीति च ।
 नाश्रूयाद्वाह्यणोमांसमनियुक्तः कथञ्चन ॥
 क्रतौ आद्वे नियुक्तो वा अनश्नन् पतति द्विजः ।
 नृगयोपार्जितं मांसमभ्यर्च्य पितृदेवताः ॥
 क्षत्रियो द्वादशेन तत् क्रीत्वा वैश्येऽपि धर्मतः ।
 द्विजोजग्धा वृथामांसं हत्वाप्यविधिना पशून् ॥
 निरपेक्षक्षयं वासमाप्नोत्याचन्द्रतारकम् ।
 सर्वान् कामान् समासाद्य फलमश्वमखस्य च ॥
 मुनिसाख्य मवाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
 द्विजभोज्यानि गव्यानि माहिष्याणि पयांसि च ॥
 निर्दृशासन्धिसम्बन्धिवत्सवन्तीपयांसि च ।
 मलाण्डुश्चेतष्टन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥
 गृह्णन्नाखण्डवृक्षाष्टगूजतुगर्भ फलानि च ।

अकालकुसुमादीनि द्विजोजग्धैर्न्दवं चरेत् ॥
 वाग्दूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्यपि ।
 धूनेभ्योऽन्मदत्त्वा च तदन्नं गृहिणीदहेत् ॥
 हैमराजतकांस्थेषु पादेष्वद्यात् सदा गृही ।
 तदभावे साधुगन्धलोध्रद्रुमलतासु च ॥
 पलाशपद्मपत्रेषु गृहस्थोभोक्तुमर्हति ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयोयद्भोक्तुमर्हति ॥
 अभ्युज्यान्नं नमस्कारैर्भुवि दद्याद्वलितयम् ।
 भूपतये भुवः पतये भूतानां पतये तथा ॥
 अपः प्राश्य ततः पश्चात् पञ्चप्राणाहुतिक्रमात् ।
 स्वाहाकारेण जुहुयाच्छे षमद्यादूयधामुखम् ॥
 अनन्यचित्तोभुञ्जीत वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
 आहृते रन्न मश्नीयादक्षुण्णं पात्रमुत्सृजेत् ॥
 उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ।
 आचान्तः साधुसङ्गेन सद्विद्यापठनेन च ॥
 वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ।
 सायं सन्ध्यामुपासीत हुत्वाग्निं भृत्यसंयुतः ॥
 आपोशानक्रियापूर्वमश्नीयादन्वहं द्विजः ।
 सायमप्यतिथिः पूज्यो होमकालागतोऽनिशम् ॥
 अङ्घ्र्या शक्तितोनित्यं श्रुतं हन्यादपूजितः ।
 नातिहृष्ट उपस्पृश्य प्रक्षाल्य चरणौ शुचिः ॥
 अमृत्यगुत्तरशिराः शयीत शयने शुभे ।
 शक्तिमानुदिते काले स्नानं सन्ध्यां न हापयेत् ॥

ब्राह्मे सुहृत्ते चोत्थाय चिन्तयेद्वितमात्मनः ।

शक्तिमान् मतिमान् नित्यं वृत्तमेतत् समाचरेत् ॥

इति वेदव्यासीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

इति व्यासकृतं ग्राह्यं धर्मसारसमुच्चयम् ।

आश्रमे यानि पुण्यानि मोक्षधर्माश्रितानि च ॥

गृहाश्रमात् परोधर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः ।

सर्वतीर्थफलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत् ॥

गुरुभक्तोभृत्यपोषी दयावाननुसूयकः ।

नित्यजापी च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥

स्वदारे यस्य सन्तोषः परदारनिवर्त्तनम् ।

अपवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे ॥

परदारान् परद्रव्यं हरते यो दिने दिने ।

सर्वतीर्थ्याभिषेकेण पापं तस्य न नश्यति ॥

गृहेषु सवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः ।

अन्नदस्य तयो भागाः कर्त्ता भागेन लिप्यते ॥

प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम् ।

न पापं संस्पृशेत्तस्य वलिभिर्क्षां ददाति यः ॥

पादोदकं पादघृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ।

यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो तोषस्तपेति तं यमः ॥

विप्रपादोदकक्षिप्त्वा यावत्तिष्ठति केहिनी ।

तावत् पुष्करपात्रेषु पिबन्ति प्रितरोऽवतम् ॥

यत्फलं कपिलादाने कार्त्तिक्यां ज्येष्ठपुष्करे ।
 तत्फलं ऋषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशौचने ॥
 स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः ।
 पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥
 मातापित्रोः परं तीर्थं गङ्गा गावो विशेषतः ।
 ब्राह्मणात् परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
 इन्द्रियाणि वशीकृत्य गृहएव वसेन्नरः ।
 तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥
 गङ्गाद्वारञ्च केदारं सन्निहत्य तथैव च ।
 एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
 वर्णाश्रमाश्चमाणाञ्च चानुर्वर्णस्य भो द्विजाः ॥
 दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्याख्येन भाषितम् ॥
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ।
 तच्च वित्तमहं मन्ये श्रेष्ठं कस्याभिरक्षति ॥
 यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
 अन्ये ह्येतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनीऽपि गतायुषः ।
 यद्दङ्घ्रियत्सिच्छन्तस्तुच्छरीरमशाश्वतम् ॥
 अशाश्वतानि गाढाणि विभवो नैव शाश्वतः ।
 नित्यं सन्निहितोऽत्युः कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥
 यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्त्तये ।
 यत्परित्यज्य गन्तव्यं दृढ्वनं किं न दीयते ॥
 जीवन्ति जीविते यस्य विप्रा मित्वाणि बान्धवाः ।
 जीवितं सफलं तस्य आत्मार्ये को न जीवति ॥

पशवोऽपि हि जीयन्ति केवलात्मोदरम्भराः ।
 किं कायेन सुगुप्तेन वलिना चिरजीविनः ॥
 ग्रामादर्द्धमपि ग्राममर्धिभ्यः किं न दीयते ।
 इच्छानुरूपोविभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
 अदाता पुरुषस्याग्री धनं संत्यज्य गच्छति ।
 दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥
 प्राणनाशस्तु कर्त्तव्यो यः कृतार्थो न सोऽमृतः ।
 अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरसमोहि सः ॥
 अनाह्वेषु यदत्तं यच्च दत्तमयाचितम् ।
 भविष्यति युगस्यान्तस्तस्यान्तो न भविष्यति ॥
 मृतवत्त्वा यथा गौश्च कृष्णा लोभेन दुह्यन्ते ।
 परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मतः ॥
 अदृष्टे चाशुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ।
 पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥
 मातापितृषु यदद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ।
 जायापत्येषु यदद्यात् सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥
 पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।
 भगिन्यां शतसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥
 अहन्त्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेषु मुनीश्वराः ।।
 आगमिष्यति यत् पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥
 किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥

देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।

कुलान्यकुलतो यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥

ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविर्वार्जने ।

ज्वतन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्रयते ॥

सत्त्विकष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।

भोजने चैव दाने च हन्यात्त्रिपुरुषं कुलम् ॥

यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।

यस्य विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ।

यस्यविप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ।

ब्राह्मणेषु च यद्वत्तं यच्च वैश्वानरे ज्ञानम् ।

तद्वत्तं धनमाख्यातं धनं शेषं निरर्थकम् ॥

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।

सहस्रगुणमाचार्य्यं ह्यनन्तं वेदपारगे ॥

ब्रह्मबीजममुत्पन्ने मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।

जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः ॥

गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ।

नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥

अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ।

सङ्कल्पं सरक्षस्य च तमाचार्य्यं प्रचक्षते ॥

इष्टिभिः पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञै र्यैन चेष्टं स इष्टवान् ॥

मीमांसते च योवेशान् षड्भिरङ्गैः सविस्तरैः ।

इतिहासपुराणानि स भवेद्देवपारगः ॥

ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्योवर्णाः कथञ्चन ।
 ईदृक्पथमुपस्थाय कोऽन्यन्तं त्यक्तुंमुत्सहेत् ॥
 ब्राह्मणः स भवेच्चैव देवानामपि दैवतम् ।
 प्रत्यक्षञ्चैव लोकस्य ब्रह्मतेजोहि कारणम् ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निष्कर्करमकण्टकम् ।
 वापयेत्तत्र वीजानि सा क्षपिः सार्वकामिकी ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्जनम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव विदुष्यति ॥
 विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गृहमागते ।
 क्रीडत्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥
 नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
 दीयमानं रुदत्यन्नं भयाद्वै दुष्कृतं क्षतम् ॥
 वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
 नच मूर्खं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥
 यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भो द्विजाः । ।
 तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥
 यस्य देहे सदाश्रन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
 कथ्यानि चैव पितरः किम्भूतमधिकं नतः ॥
 यद्भुङ्क्ते वेदविद्विप्रः स्वकर्मनिरतः शुचिः ।
 दातुः फलमसङ्घातं प्रतिजन्त तदक्षयम् ॥
 हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
 अहं नेच्छामि सुनयः कंस्यैताः शस्यसम्पदः ॥
 वेदलाङ्गलक्ष्येषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ।

यत्पुरा पातितं वीजं तस्यैताः शस्यसम्पदः ॥
 शतेषु जायते शूराः सहस्रेषु च पण्डितः ॥
 वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा नवा ।
 न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनाच्च च पण्डितः ॥
 न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ।
 इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मे चरति पण्डितः ॥
 हितप्रियोक्तिभिर्वक्ता दाता सम्मानदानतः ॥
 यद्येकपङ्क्त्यां विषमं ददाति
 स्नेहाद्भयाद्वा यदि वार्थहेतोः ।
 वेदेषु दृष्टं ऋषिभिश्च गीतम्
 तद्ब्रह्महत्यां सुनयोवदन्ति ॥
 जघरे वापितं वीजं भिन्नभाण्डेषु गोदुहम् ।
 ऊत भस्मानि हव्यञ्च मूर्खे दानमशाश्वतम् ॥
 ऋतश्चतकपुष्टाङ्गोद्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहमेवं न जानामि कां योनिं स गमिष्यति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्म्रियेत यः ।
 स भवेत् शूकरो नूनं तस्य वा जायते कुलम् ॥
 गृध्रो द्वादश जन्मानि सप्त जन्मानि शूकरः ।
 श्वानश्च सप्त जन्मानि दूत्येवं मनुः ब्रवीत् ॥
 असृतं ब्राह्मणान्नेन दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च ॥
 वैश्यान्नेन तु शूद्रान्नं शूद्रान्नान्तरकं ब्रजेत् ।
 यस्य भुङ्क्तेऽथ शूद्रान्नं मांसमेकं निरन्तरम् ॥
 दूह जन्मानि शूद्रत्वं हतः श्वा चैव जायते ।

यस्य शूद्रा पचेनित्यं शूद्रा वा गृहमेधिनी ॥
 वर्जितः पित्रदेवैस्तु रौरवं याति सं द्विजः ।
 भाण्डसङ्करसङ्कीर्णा नानासङ्करसङ्कराः ॥
 योनिसङ्करसङ्कीर्णा निरयं यान्ति मानवाः ।
 पङ्क्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
 आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥
 इदं व्यासमतं नित्यमध्ये तव्यं प्रयत्नतः ।
 एतदुक्ताचारवतः पतनं नैव विद्यते ॥

इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।
 समाप्ता चेयं व्याससंहिता ।

शङ्खसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य स्मृतिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यं हितार्याय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मदं परिकीर्त्तितम् ॥
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्त्तितम् ॥
शूद्रस्य द्विजशूश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयोवर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥
आचार्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मानि ॥
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावद्देहे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥
इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्युटताज्ञाने निषेकः परिकीर्तितः ।
 ततस्तु स्यन्दनात् कार्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥
 अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्तव्यं वर्णानाञ्च समाक्षरम् ।
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ॥
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ।
 शस्त्रान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥
 धनान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं वान्यजन्मनः ।
 चतुर्थे मासि कर्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ॥
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
 गर्भाष्टमेऽर्धे कर्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥
 गर्भादेकादशे राज्ञोगर्भात्तु द्वादशे विशः ।
 षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ॥
 विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्तिता ।
 नाभिभाषेत सावित्रीमतज्ज्ञं निवर्त्तयेत् ॥
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृता ।
 सावित्री पतिता व्रात्याः सर्वधर्मवह्निष्कृता ॥
 मौञ्जीबन्धोद्विजानास्तु क्रमान्मौञ्जी प्रकीर्तिता ।
 भार्गवैयाग्रवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥
 पर्णपिप्पलविल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ।
 कर्णकेशललाटैस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥
 अवक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।

यज्ञोपवीतं कार्पासचौमोर्णानां दद्याक्रमम् ॥
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ।
 भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्त्रै प्रयच्छति ।
 भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥
 प्रयतः कल्यसुत्याय स्नातो ऊतऊताशनः ।
 कुर्वीत प्रयतोभूत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥
 अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
 कृत्वा ब्रह्मयज्ञं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥
 ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवञ्च प्रकीर्तयेत् ।
 अनध्यायेष्वव्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥
 चतुर्दशीं पञ्चदशीमष्टमीं राजसूतकम् ।
 उल्कापातं महीकम्पमशौचं ग्रामविभ्रवम् ॥
 इन्द्रप्रयागं सुरतं घनसंघातनिस्वनम् ।
 वाद्यकोलाहलं युद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥
 नाधीयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
 देवायतनवल्लीकश्मशानशिवसन्निधौ ।
 भैक्षचर्यान्तथा कुर्याद्ब्राह्मणेषु यथाविधि ।
 गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राश्नीयात् प्राङ्मुखः शुचिः ।
 हितं मित्रं गुरोः कुर्यादङ्गुलारविवर्जितः ॥

उसास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा ऊताशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद्गुरोर्वचनकृद्भवेत् ॥
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ।
 मधुमांसाञ्जन आङ्गं गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ॥
 हिंसापवादवादांच स्त्रीलीलाञ्च विशेषतः ।
 मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥
 एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्त्रीकरणं बुधः ।
 गुरुवे च धनं दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधितङ्कार्यामसमानार्घगोत्रजाम् ।
 मातृतः पञ्चमीञ्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥
 ब्राह्मोदैवस्तथैवार्घः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राज्ञसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥
 एते धर्मास्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्तिताः ।
 गान्धर्वो राज्ञसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥
 अप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मणो परिकीर्तितः ।
 यज्ञेषु क्षत्रिये दैव आदायार्घस्तु गोह्वयम् ॥
 प्रार्थितापप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः ।
 आसुरोद्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्निधः ॥
 राजसो बुद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ।

तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ॥
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्तिता ।
 ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्तिताः ॥
 क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्तिता ॥
 आपद्यपि न कर्त्तव्या शूद्रा भार्या द्विजन्मना ।
 अस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
 तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्वधर्मभ्यताम्बरः ।
 ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्चाङ्गे तयोदशे ॥
 नीयते तु सपिण्डत्वं येषां आङ्गं कुलोद्गमम् ।
 सर्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्तु ते ॥
 सपिण्डीकरणं कार्यं कुलस्य तथा ध्रुवम् ।
 आङ्गं द्वादशकं कृत्वा आङ्गे प्राप्ते तयोदशे ॥
 सपिण्डीकरणं नार्हं नच शूद्रस्तथार्हति ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शूद्राभार्यां विवर्जयेत् ॥
 पाणिग्रहः सवर्णासु गृहीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्दैन्ये तु द्विजन्मनः ॥
 सा भार्या या वहेद्दग्निं सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्रजावती ॥
 लालनीया सदा भार्या ताडनीया तथैव च ।
 लालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥
 ति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

पट्टसूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युत्स्कारः ।
 कण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥
 पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न हापयेत् ।
 पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति ॥
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥
 होमो दैवोवलिर्भौतः पितृयः पिण्डद्वि यास्मृतः ।
 स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥
 वानप्रस्थोब्रह्मचारी यतिश्चैव तथा द्विजः ।
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्त्येते यथाविधि ॥
 गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 दाता चैव गृहस्थः स्यात्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥
 यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणोयथा ।
 अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥
 न ब्रतैर्नोपवासेन धर्मेण विविधेन च ।
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥
 न स्नानेन न होमेन नैवाग्निपरितर्पणात् ।
 ब्रह्मचारी दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥
 नाग्निशुश्रूषया क्षात्र्या स्नानेन विविधेन च ।
 वानप्रस्थोदिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥
 न भैक्षैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रयेण च ।
 योगी सिद्धिमवाप्नोति यथा मैथुनवर्जनात् ॥

न यज्ञैर्दक्षिणाभिश्च वङ्गिभ्युषया न च ।
 गृही स्वर्गमवाप्नोति तथा चातिथिपूजनात् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च यथाविधि ।
 यज्ञैर्वा पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 तैवाधिकाधिकान्नेन पिवेत् सोममतन्द्रितः ॥
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चात्यधनोद्विजः ।
 न भिक्षेत धनं गृहात् सर्वं दद्यादभीष्टितम् ॥
 वृत्तिस्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पातं वलीततम् ॥
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्माजितधनं तथा ।
 याजयेत्तु सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥
 पुत्रेषु दाराद्विःक्षिप्य तथा वानुगतो वने ।
 अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥
 यदाहारो भवेत्तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥

ग्रामादाहृत्य चाश्लीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च सदा कुर्याज्जटाञ्च विभ्रयान्तथा ॥
 तपसा शोषयेन्नित्यं स्वकञ्चैव कलेवरम् ।
 आर्द्रवासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥
 प्रावृष्याकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकालिकोवा स्यात् स्याच्च षष्ठक एवच ॥
 कञ्चैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्माचर्याच्च पालयेत् ।
 एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

कृत्वेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवर्जने ।
 अतीति पादसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥
 न व्यथेत तथालाभे यथालब्धेन वर्तयेत् ।
 न पाचयेत्तथैवान्नं नाश्लीयात् कस्यचिद्गृहे ॥
 ऋणमयालावपात्राणि यतीनास्तु विनिर्दिशेत् ।
 तेषां सम्मार्जनाच्छुद्धिरङ्गिश्चैव प्रकीर्तिता ॥
 कौपीनाच्छादनं वासो विभ्रयादसखश्चरन् ।
 ग्रन्थानारतिकेतः स्याद्व्यक्तं सायं गृहोमुनिः ॥
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिवेत् ।
 सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥

चन्दनैर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णैर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संशयेत् ॥
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्यायात् परां गतिम् ॥
 जन्मना यस्तु निर्विस्मो मन्यते च तथैव च ।
 आदिभिर्याधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
 अशुचित्वं शरीरस्य त्रियस्य च विपर्ययः ।
 गर्भवासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥
 जगदेतन्निराक्रन्दं नतु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्विस्मो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
 प्रत्याहारैरसत्त्वज्ञानं ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 मनसः संयमस्तज्ज्ञैर्धारणेति निगद्यते ।
 संहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥
 हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्वभूताद्योगतः शुभम् ॥
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 हृदि ज्योतींषि भूयश्च हृदि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवञ्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्मथनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद्धृदि स्थितम् ॥
 हृदयर्कश्चन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये ऊताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

अणोरणीयान् महतो महीया-

नात्मास्य जन्तोर्निहिती गुहायाम् ।

तेजोमयं पश्यति वीतशोको-

धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥

वासुदेवस्तमोऽन्धानां प्रयत्नो नैव जायते ।

अज्ञानपटसंवीतेरिन्द्रियैर्विषयेप्सुभिः ॥

एष वै पुरुषोविष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।

एष धाता विधाता च पुराणोनिष्कृतः शिवः ॥

विदेहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्योर्नान्यः पद्म्याविद्यतेऽयनाय ॥

ष्टयिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।

पञ्चेमानि विजानीयान्महाभूतानि यश्छिदतः ॥

चक्षुः श्रोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।

बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके ॥

शब्दो रूपं तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।

इन्द्रियस्यान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः ॥

हस्तौ पादावुपस्थञ्च जिह्वा प्रायुस्तथैव च ।

कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यं सति शरीरके ॥

मनोबुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।

इन्द्रियेभ्यः पराणीह चत्वारि प्रवरणि च ॥

तथात्मानं तदूयतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।

तन्नु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधवृत्तयः ॥

इदन्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।

अशब्दमरसस्पर्शमरूपं गन्धवर्जितम् ॥

निन्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहबन्धनः ॥
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ॥
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥
 एष सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविरक्तः सदा ।
 दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 स्ङ्गिरङ्गिश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥
 जले निमज्ज्य उक्मज्य उपसृज्य यथाविधि ।
 तीर्थस्यावाहनं कुर्यात् तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 प्रपद्य वरुणं देवमम्भसां पतिमर्चितम् ।
 याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाघविनिस्तूदनम् ।
 सान्निध्यमस्मिन् तीर्थे च क्रियतां मदनुग्रहात् ॥
 रुद्रात् प्रपद्य वरदानं सर्वानप्सु सदस्तथा ।
 सर्वानप्सु सदचैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः ॥
 देवमंशुसदं वज्रं प्रपद्याघनिस्तूदनम् ।

आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥
 रुद्रश्चाग्निश्च सर्पश्च वरुणस्त्वाप एव च ।
 शमयन्त्वाग्नौ मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्वशः ॥
 हिरण्यवर्णेति तिह्मभिर्ज्जगतीति चतह्मभिः ।
 शन्नोदेवीति तथा शन्नञ्चाप स्तयैव च ॥
 इदमापः प्रवहते द्यूतञ्च ससुदीरयेत् ।
 एवं सम्भार्जनं कृत्वा च्छन्दश्चार्घ्यञ्च देवताः ॥
 अधमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ।
 छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिश्चैवाधमर्षणः ॥
 देवता भाववृत्तञ्च पापक्षये प्रकीर्तितः ॥
 ततोऽम्भसि निमग्नः स्यात्त्रिःपठेदधमर्षणम् ।
 प्रपद्यान्मूर्ध्नि तथा महाव्याहृतिभिर्जलम् ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
 तथाधमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौतवाससा ।
 परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि संजपेत् ॥
 उदकस्याप्रदानात्तु स्नानशायी न पीडयेत् ।
 अनेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभाभाचमनक्रियाम् ।
 कायं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं करस्य तु ॥
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं पितृं तर्जनिमूलकम् ॥
 प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रवृज्य मुखं पश्चादग्निः खं समुपस्पृशेत् ॥
 हृद्भाभिः पूयते विष्णुः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्मृष्टाभिरन्ततः ॥
 अन्तर्जालुः शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुसमाहितः ।
 उदङ्मुखोऽपि प्रयतोदिशश्चानवलीकयन् ॥
 अग्निः समुद्धृताभिस्तु क्षीनाभिः केनबुद्बुदैः ।
 वक्त्रिणा चाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपस्पृशेत् ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु श्रवणौ समुपस्पृशेत् ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
 सर्वांसामिव योगेन नाभिश्च हृदयं ततः ॥
 संस्पृशेत्तु तथा मूर्ध्ना यथाचाचमने विधिः ॥
 त्रिः प्राश्नीयाद्द्वयदम्भस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुमः ॥
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते मरिमार्जनात् ।
 नासत्यदस्त्रौ प्रीयेते स्मृष्टे नासापुटद्वये ॥
 स्मृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेते शशिभास्करौ ।

कर्णयुग्मे तथा स्मृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥
 स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 मूर्ध्निस्तु स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥
 विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
 अप्रक्षालितपादस्तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 वह्निर्जातुरूपस्यृष्य एकहस्तापितैर्जलैः ।
 समलाभिस्तथाऽपि नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तीर्थसंमार्जनं ततः ।
 उपसृज्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥
 अन्तश्चरन्मि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
 त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतीरसोऽमृतम् ॥
 आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिमुखोजलम् ।
 उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत्ततः ।
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाञ्च द्विजातिषु ।
 पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वायु शक्तितः ।
 ऋषयो दीर्घसन्ध्यात्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥
 इति शाङ्ख्ये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

सर्ववेदपवित्राणि संप्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 येषां जपेच्च होमैश्च पूयन्ते मानवाः सदा ॥
 अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत्प्रदा ।

कृष्णाण्डाः पावसान्यञ्च सर्वसावित्र्य एव च ॥
 अभीष्टरूपदा चैव स्तोमानि व्याहृतिस्तथा ।
 भारुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृतं तथा ॥
 पुरुषव्रतञ्च भाषञ्च तथा सोमव्रतानि च ।
 अविज्ञं वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तमवृतं तथा ॥
 शतक्रीमयर्वागिरास्त्रिंशुपर्णं महाव्रतम् ।
 गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनी ॥
 त्रीणि पुष्पाङ्गदेहानि रथन्तरच्चाग्निव्रतं वामदेव्यञ्च ।
 एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जारिच्छा त्वं लभने यदीच्छेत् ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

इति वैश्वपित्राण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
 नाख्यधर्मर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परम् होमः ॥
 न सावित्याः परं जप्यं । कुशहृष्यामासीनः कुशीत्तरीयः
 कुशपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिमुखो वाक्षमालामादाय देवता-
 ध्यायी तज्जपं कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्ताङ्गाटिकपद्मपत्र-
 वीजाक्षायामन्यतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् व्रामहस्तोपरि
 व्यागणयेत् । आदौ देवतामर्घं छ दञ्च स्मरेत् । ततः सप्रणव-
 व्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीमावर्तयेत् तथास्याः
 सविता ऋषिर्विश्वामित्रो गार्ग्यवीर्यदः । प्रणवाद्या भूर्भुवः
 स्वर्महर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । आपोज्योतीरसोऽ-
 मृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
 दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।
 शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी ॥
 सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ।
 स्वर्गस्तेयी कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
 सुरापश्च विशुद्धोत्त लक्षजप्तेन सर्वदा ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥
 अहोरात्रकृतात् पापान्तर्क्षणादेव शुद्ध्यति ।
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥
 अपि भूगृहणं भासात् पुनन्यहरहः कृताः ।
 हता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदानिनी ।
 सर्वपापक्षयकरी वनस्थभक्तवत्सला ।
 शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ॥
 हस्तुकामोऽप्रवृत्त्युच्च घृतेन जुहुयात्तथा ।
 श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्विलैः काञ्चनकामतः ॥
 ब्रह्मवर्चस्कामस्तु जुहुयात् पूर्ववत्तथा ।
 घृतयुक्तैस्त्रिलैर्वज्रैः कृत्वा तु सुसमाहितः ॥
 गायत्र्यायुतहोमास्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 पापात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् कामभीक्षितम् ।
 गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी ॥
 गायत्र्यास्तु पर नास्ति दिवि चेह च पावनम् ।
 हस्तत्राणप्रदा देवी पततां नरकार्णवे ॥

तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ।
 गायत्रीजप्यनियतो हव्यश्रव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन्न तिष्ठते पापमव्विन्दुरिव भास्करे ॥
 जपेनैव तु संसिद्धो ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्नैवो ब्राह्मण उच्यते ॥
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोच्चैर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्यास्तु विशेषतः ॥
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 इति श्राद्धीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानु-
 दकेन तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पा-
 ञ्जलीन् भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जः पितृ-
 न्येण पितृणां आङ्गप्रकारमुदकं दद्यात् । पितॄन् पितृणां नाम जानी-
 यात् । पितृपक्षीयाणां वय्याणां दत्त्वा मातृपक्षीयाणां
 गुरुणां सव्यन्धिवान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । भवन्ति
 चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।
 विना दध्नेष्व मन्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥
 सीवर्णराजताभ्याश्च खड्गेनो डुम्बरेण वा ।
 दत्तमक्षयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥
 कुर्यादहरहः आद्वमन्त्राद्येनोदकेन वा ।
 पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥
 स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाभसा ।
 पितृवद्भक्तमवाप्नोति प्रीयन्ति पितरस्तथा ॥
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् ।
 पितृये कर्मणि संप्राप्ते स्तूतमार्गेः परीक्षणम् ॥
 ब्राह्मणा ये विकर्माणो वैडालव्रतिकाः शठाः ।
 हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 गुरूणां प्रतिबलाश्च तथान्युत्पातिनश्च ये ।
 गुरूणां त्यागिनश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः ।
 भूद्रान्नरससंपुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 षडङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।
 तृणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेया पतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥

ऋग्यजुःपारगो यश्च सान्नं यश्चापि पारगः ।
 अथर्वाङ्गिरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 नित्यं योगरतोविद्वान् समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितृभ्यो चोदङ्मुखांस्तथा ।
 भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा ॥
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वक्त्रौ तु तत्क्षिपेत् ॥
 उच्छिष्टमग्निधौ कार्यं पिण्डनिर्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निर्कार्यं यथाविधि ॥
 आहुं कृत्वा तु यत्नेन त्वं क्रोधविवर्जितः ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः अद्वया विनिवेदयेत् ॥
 भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनोगेहे भक्ष्यं वा भक्ष्यमेकं वा ।
 अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिण्डमूले कथञ्चन ॥
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्जनीयानि तथा पर्वतजानि च ।
 तीयोदुभूतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः ॥
 ऊर्णास्त्वं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ।
 दशा विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजाः ॥
 हृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥
 धूपार्थं गुग्गुलं दद्याद् दृढयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्याद्विष्टं यत् कुङ्कुमं शुभम् ॥
 कृत्वाकं शरशिखञ्च पलञ्च सुप्तकं तथा ।

कूष्माण्डालावुवात्ताक्रूकोविदारांश्च वर्जयेत् ॥
 पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथावै पिण्डमूलकम् ।
 कृतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तु विवर्जयेत् ॥
 राजमासान् मसूरांश्च प्रवालकीरद्रूषकान् ।
 लोहितान् वृत्तनिर्व्यासान् आङ्गकर्मणि वर्जयेत् ॥
 आभ्रातलवलीमूलमूलकान् दधिदाडिमान् ।
 स कोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥
 शक्तून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छाङ्गे प्रयत्नतः ।
 पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥
 भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणाम् ॥
 अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ।
 निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः ॥
 श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्थान्महतैः नसा ।
 कालशाकं महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च ॥
 खड्गमांसं तथानन्यं यमः प्रोवाच धर्मवित् ।
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे तयोदशीऽध्यायः ।

चतुर्दशीऽध्यायः ।

यद्ददाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च ।
 प्रयागे नैमिषारण्ये सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 गङ्गायमुनयोस्तीरे तीर्थे वामरकण्टके ।
 नर्मदायां गयातीरे सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये ।

सप्तारण्येऽसिकूपे च यत्तदक्षयमुच्यते ॥
 न्नेच्छदेशे तथा रात्रौ सन्ध्ययोश्च विशेषतः ।
 न आङ्गमाचरेत् प्राज्ञो न्नेच्छदेशे नच ब्रजेत् ॥
 हस्तिच्छायाभूर्यमितचन्द्रार्द्धे रात्रिदर्शने ।
 विषुवत्ययने चैव सर्वमानन्त्यमुच्यते ॥
 पौष्ठपद्यामतीतायां मघायक्ता त्रयोदशी ।
 प्राप्य आङ्गन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥
 प्रजां पुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यञ्च धनं तथा ।
 वृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः ।
 त्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः ॥
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 जनने मरणे विप्रो दशाहेन विशुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुद्ध्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावे विशुद्ध्यति ।
 अजातदन्तबाले तु सद्यःशौचं विधीयते ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्बाले त्वज्जतचूडके ।
 तथैवानुपनीते तु त्यहाच्छुद्ध्यन्ति मानवाः ॥
 षटानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।

अनूढभार्यः शूद्रस्तु षोडशाद्वत्सरात् परम् ॥
 मृत्युं समवगच्छेत्तु मास तस्यापि बान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥
 पितृवेष्मनि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
 तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शास्यति ॥
 हीनवर्णाद्वयदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत् ।
 प्रसवे मरणो तज्जमशौचं नोपशास्यति ॥
 समानं खल्वशौचन्तु प्रयमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचोयथा ॥
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्वानां मरणोद्भवौ ।
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥
 अतीते दशरात्रे तु तावदेवाशुचिर्भवेत् ।
 तथा सम्बत्सरेऽतीते स्नातएव विशुद्ध्यति ॥
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्यक्त्वाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्य्यं च तथा मृते ।
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्यर्हं तथा ॥
 विनष्टे राजनि तथा जाते दौहित्रके गृहे ।
 आचार्य्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यात्विःबान्धवेषु च ।
 सव्रह्मचारिणि तथा अनूचाने तथा मृते ॥
 एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥
 सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड्रात्रं ब्राह्मणस्य च ।

वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशोऽङ्गि विनिर्दिशेत् ॥
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्वेवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुध्येयुरित्याह भगवान् यमः ॥
 भगवन्निपतनाम्नोभिर्दत्तानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताञ्च ये ॥
 यती व्रती ब्रह्मचारी स्तूपकारश्च दीक्षितः ।
 नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥
 यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णां सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 असुष्य शुद्धौ शुद्धिञ्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥
 पराशौचे नरो भुक्त्वा कृमियोनौ प्रजायते ।
 भुक्तान्नं म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्जमशौचं विनिवर्त्तते ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

ऋणमयं भाजनं सर्वं पुनः पाकेन शुद्ध्यति ।
 मलैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा षीवनैः पूयशोणितैः ॥
 संस्मृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन ऋणमयम् ।
 एतैरेव यदि स्मृष्टं तान्नसौवर्णराजतम् ॥
 शुद्ध्यत्यावर्त्तितं पञ्चादव्यथा केवलान्मसा ।
 अन्नोदकेन तान्नस्य सीसस्य त्रिपुणस्तथा ॥
 क्षारेण शुद्धिः कंस्यस्य लोहस्यापि विनिर्दिशेत् ।

सुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥
 अजानां चैव भाण्डानां सर्वस्याश्लमयस्य च ।
 शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥
 मार्जनादयश्च पात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 उष्णान्मसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्दिशेत् ॥
 शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।
 शुद्धिस्तु प्रोक्षणादयज्ञे करकेन्धनप्रोक्षणा ॥
 मार्जनाद्देशानां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ।
 संमार्जनेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते ॥
 बह्वनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्दिशेत् ।
 प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात् ॥
 सिद्धार्थकाणां कम्पेन शृङ्गदन्तमयस्य च ।
 गोबालैः फलपत्राणामस्थानां शृङ्गवतां तथा ॥
 निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।
 कुसुम्भकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥
 प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।
 भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम् ॥
 वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्वर्जितानां तथा भवेत् ।
 शुद्धं दीगतं तोयं सर्वदैव सुखाकरम् ॥
 शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाश्वाश्वादयो मुखे ।
 सुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाश्वमे शुचिः ॥
 शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुमवीतं कमण्डलुः ।
 आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥
 नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनीनां शुनां मुखम् ॥

रात्रौ प्रसरणे वृत्ते खगयायां सदा शुचि ॥
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थोऽङ्गः स्नाता नारी रजस्वला ।
 दैवे कर्मणि पितृ च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥
 रथ्याकर्दमतोयेन शीवनाद्येन वाप्यथ ।
 नाभेरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यःस्नानेन शुद्ध्यति ॥
 कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहन्तथा ।
 उड्डीनाम्भसा स्नानं सदा चैव समाचरेत् ॥
 मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तये ।
 एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्देवाश्चतुर्दश ॥
 तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।
 तिस्रस्तु पादयोर्देयाः शौचकामस्य सर्वदा ॥
 शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् !
 द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुणं तथा ॥
 मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिषर्वं पूर्यते यया ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटीं वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥
 ग्रामं विशेत भित्तार्थं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ।
 एकं कालं समस्थानो वर्षे च द्वादशे गते ॥
 रुक्मस्तेयी सुरापायी ब्रह्मज्ञा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैतेन शुद्ध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥

यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादाश्रमं विनिर्दूषकः ॥
 कूटसाक्ष्यं तथैवोक्त्वा निक्षेपञ्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छ्रक्त्या च शरणागतम् ॥
 अहिताग्निः स्त्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतञ्चरेत् ॥
 व्रतस्थञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्विगुणञ्च विष्णुवधे ॥
 क्षत्रियस्य तु पादोनं तदर्द्धं वैश्यातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्त्रीवधे पुरुषस्तथा ॥
 पादन्तु शूद्रहत्यायासुदक्यागमने तथा ।
 गोवधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥
 पशून् हत्वा तथा ग्राभ्यान् मासं कुर्याद्विचक्षणः ।
 आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधीयते ॥
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेऽयत्रिलेशयौ ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्भ्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥
 अनस्थान्तु शतं हत्वा सास्यां दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूर्णं सम्बत्सरं तथा ॥
 यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमयं प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतञ्चरेत् ॥
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सीसानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् सम्बत्सरं व्रतम् ॥

तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामभिषेकस्य च ।
 सस्वत्सराङ्गं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
 लणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपचारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषान्तथा ॥
 लवणानां गुडानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासाङ्गन्तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्रं व्रतं कुर्यात्तद्वदेव समाहितः ॥
 भुक्त्वा पलाण्डुं लसुनं मद्यञ्च करकाणि च ।
 नारं मलं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा ॥
 गौधेरकुञ्जरोष्ठञ्च सर्वं पञ्चनखं तथा ।
 क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् सस्वत्सरं व्रतम् ॥
 भक्ष्याः पञ्चनखास्त्वैते गोधाकच्छपशल्लकाः ।
 खड्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्भ्रतम् ॥
 हंसं मङ्गुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
 मत्स्यदांश्च तथा मत्स्यान् वलाकाण्डुकसारिकाः ॥
 चक्रवाकं भ्रवं कीकं मण्डूकं भुजगन्तथा ।
 मासमेतद्व्रतं कुर्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥
 राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
 पाठीनरोहितौ तक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्तितौ ॥
 जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्किरान् ।
 रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥
 तित्तिरिञ्च मयूरञ्च लावकञ्च कपिञ्जरम् ।
 वार्द्धीणंसं वर्त्तकञ्च भक्ष्यानाह यमः सदा ॥

भुक्त्वा चैवीभयदतं तथैकशफदष्टिणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मासं वै मासार्द्धं व्रतमाचरेत् ॥
 स्वयंचतं वृथामासं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीरं विवत्साया महिष्याश्च तथा पयः ॥
 सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पक्षन्तु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराग्ने बुधः ॥
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्व्याद्व्यदेतत् परिकीर्तितम् ।
 लोहितान् वृक्षनिर्घासान् ब्रणानां प्रभवांस्तथा ॥
 केवलानि तथान्नानि तथा पर्युषितञ्च यत् ।
 गुडपक्वं तथा भुक्त्वा तिरात्रन्तु व्रती भवेत् ॥
 दधिभक्तञ्च शुक्लेषु यच्चान्यद्द्वारसम्भवम् ।
 गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः ॥
 यवगोधूमज सत्वं विकाराः पयसाञ्च ये ।
 राजवाहञ्च कुल्यञ्च भैक्षं पर्युषितं भवेत् ॥
 सजीवपक्वमांसञ्च सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ।
 सम्बत्सरं व्रतं कुर्व्यात् प्राञ्चैतान् ज्ञानतस्तथा ॥
 शूद्रान्नं ब्राह्मणोभुक्त्वा तथा रज्जावतारिणः ।
 बडस्य चैव चौरस्यावीरायाश्च तथा स्त्रियः ॥
 कर्मकारस्य वेणुस्य कीरस्य पतितस्य च ।
 कृत्तकारस्य तक्ष्णश्च तथा वार्जुषिकस्य च ॥
 कदर्यस्य नृशंसस्य वेयायाः कितवस्य च ।
 गणान्नं भूमिपालान्नमन्त्रञ्चैवास्त्रजीविनः ॥
 सौनपान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतञ्चरेत् ।
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत् ॥

वैश्वस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतञ्चरेत् ।
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतञ्चरेत् ॥
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्याः पीत्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥
 शूद्रोच्छिष्टाग्ने मासं पक्षमेकं तथा विशः ।
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥
 अथाश्वद्वाग्ने विद्वान् मासमेकं व्रती भवेत् ।
 परिवित्तिः परीवेत्ता यथा च परिविद्यते ॥
 व्रतं सम्बत्सरं कुर्याद्वाटयाजकपञ्चमः ।
 शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेत् ॥
 दूषितं केशकीटैश्च मूषिकानकुलेन च ।
 मक्षिकामशकेनापि तिरावन्तु व्रती भवेत् ॥
 वृथाकृशरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ।
 भुक्त्वा तिरावन् कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
 नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 तिरावन्तु व्रतं कुर्यात् पुंश्चलीदर्शनक्षतः ॥
 पादप्रतापनं वङ्गौ क्षिप्त्वा वङ्गौ तथाप्यधः ।
 कुशैः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
 सम्बत्सरव्रतं कुर्याच्छिप्त्वा पिप्लवपादपम् ॥
 दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती भवेत् ॥
 क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तद्वदम्भसि मानवः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥

तथा विशेषजं पीत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा ।
 त्विरात्रन्तु व्रतं कुर्याद्दामहस्तेन वा पुनः ॥
 एकपङ्क्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदसौ पक्षं प्रकुर्याद्ब्राह्मणी व्रतम् ॥
 धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वणिजस्तथा ।
 सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतञ्चरेत् ॥
 विक्रीय पाणिना मद्यं तिलानि च तथाचरेत् ।
 त्वङ्गारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्गारञ्च गरीयसः ॥
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः ॥
 प्रेतस्य प्रेतकार्याणि कृत्वा वै धनहारकः ।
 वर्णानां यद्व्रतं प्रीतं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्द्धते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्षदानुमत व्रतम् ॥
 स्थित्वा च खपदाकीर्णं बहु व्याधमृगे वने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणवाधभयात् सदा ॥
 सतो हि जीवत जीवं सर्वपापमपोहति ।
 व्रतैः कृच्छ्रैस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥
 शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः ।
 शरीराञ्च व्रते धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा ॥
 आलोभ्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥

त्यहं त्रिषवणस्नाने प्रकुर्व्यादघमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भञ्जीत दिनत्रयम् ॥
 वीरासनं सदा तिष्ठेद्भाञ्च दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अघमर्षणमित्येतत् कृतं सर्वाघनाशनम् ॥
 त्यहं सायं त्यहं प्रातः स्न्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं त्यहञ्च नाश्नीयात् प्राजाप्रत्यं चरन् व्रतम् ॥
 त्यहसुष्णं पिवेदापस्न्यहसुष्णं घृतं पिवेत् ।
 त्यहसुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥
 तप्तकृच्छ्रं विजानीयादेतदुक्तं सदा व्रतम् ।
 द्वादशेनोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः ॥
 विधिनोदकसिद्धानि समश्नीयात् प्रयत्नतः ।
 शक्तुन् हि सोदकान् मासं कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥
 विक्षैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लोकेऽतिकृच्छ्रः कथ्यते द्विजसत्तमैः ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥
 एतैस्तु त्यहमभ्यस्तैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 पादद्वयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवासनात् ।
 उपवासान्तराभ्यामात्तुलापुरुष उच्यते ॥
 गोपुरीषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ।
 व्रतन्तु वाद्विक्रं कुर्व्यात् सर्वपापापनुत्तये ॥
 ग्रासं चन्द्रकलाहृद्या प्राश्नीयाद्द्वयन् सदा ।

ह्वासयंस्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं श्रुतम् ॥

मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः ।

अयं विधिस्तु विद्मेयः सुधीर्भाविर्मलात्मभिः ।

पापात्मनस्तु पापेभ्यो नात्र कार्थ्या विचारणा ॥

शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधीः ।

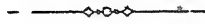
सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥

इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

इति श्रीमन्महर्षिगिरोरत्नायमानत्रयीनितराज्जेगीयमा-
नमहाविद्यान्यकृताखण्डनोपदेशधीषणशङ्खविरचितं धर्म-
शास्त्रं समाप्तम् ॥

लिखितसंहिता ।

इष्टापूर्त्तं तु कर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तं मोक्षमवाप्नुयात् ॥
एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम् ।
कुक्षानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्विष्टवी भवेत् ॥
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः ।
तल्लोकान् प्राप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे ॥
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
पतितान्यङ्घ्रिरेदूयस्तु स पूर्त्तं फलमश्नुते ॥
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
आतिथ्यं वैश्यदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥
इष्टापूर्त्तं द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्तं धर्मे न वैदिके ॥
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातीयेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्षं सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
असंक्रुतस्य तानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चीत्सृज्यते वृषः ।

मुच्यते प्रेवलोकान्त, पिटलोकं स गच्छति ॥
 एष्टव्या वहवः पुत्ता यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
 वाराणस्यां प्रविष्टव कदाचिन्निष्क्रमेद् यदि ।
 हसन्ति तस्य भूतानि अन्योन्यं करताडनैः ॥
 गयाशिरे तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डस्तु निर्वपेत् ।
 नरकस्थोदिवं याति स्वर्गस्थोभोक्षमाप्नुयात् ॥
 आत्मनोवा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।
 यन्नाम्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा ।
 लाङ्गूलशिरसोश्चैव स वै लीलवृषः स्मृतः ॥
 नवआङ्गं त्रिपक्षे च द्वादशस्यैव मामिकम् ।
 षण्मासौ चाब्दिकश्चैव आद्यान्येताति षोडश ॥
 यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः आदशतैरपि ॥
 सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं द्विजः ।
 मातापितृः पृथक्कुर्व्यादेकोद्दिष्टं ऋतेऽहनि ॥
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापितृभ्योस्तु सन्ततम् ।
 अदैवं भोजोऽष्टाङ्गं पिण्डमेकन्तु निर्वपेत् ॥
 सक्रान्तावुपरागे च पर्वण्यपि महालये ।
 निर्वाप्यस्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु त्रयेऽहनि ॥
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः ।
 अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पितृघातकः ।
 अमावस्यां क्षयीयस्य त्रेतपक्षेऽथवा यदि ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वण्योर्विधिः ॥
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।
 अह्न्येकादशे प्राप्ते पार्वण्यं तु विधीयते ॥
 यस्य सम्बत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् सम्बत्सरं द्विजः ॥
 पत्यां चैकेन कर्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु क्षेऽहनि ॥
 तस्या सत्यां प्रकर्तव्यं तस्याः श्वश्रूति निश्चितम् ॥
 विवाहे चैव निवृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं सा मता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥
 स्वगोत्रादुन्मथ्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षष्ठां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥
 अथ चेन्मन्त्रवित्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
 अदोषन्तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
 अग्नौ करणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्द्वैश्वदेविके ॥
 अनग्निको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वण्यम् ।
 तत्र मातामहानाञ्च कर्तव्यमभयं सदा ॥
 अपुत्रा ये स्त्रियाः केचित् पुत्रघावा स्त्रियोऽपिवा ।
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वण्यम् ॥
 यस्मिन् राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्विजम्बन ।
 तस्मिन्नहनि कर्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥

वर्षद्व्यभिषेकादि कर्तव्यं मधिकेन तु ।
 अधिमासैः तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं सम्बत्सरादपि ॥
 स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।
 अभिषातान्तरं कार्यं तत्रैवाहः कृतं भवेत् ॥
 शालाग्नौ पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं ऊत्वा ह्यतन्वितः ।
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति कल्पिषम् ॥
 अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं ऊत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।
 संविभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽग्नीयादनग्निमान् ॥
 उच्छेषणं तु नोत्तिष्ठेद्दयावद्विप्रविसर्जनम् ।
 ततोऽग्नौ वर्तुं कुर्यादिति धर्मोऽथ व्यवस्थितः ॥
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्राब्राह्मणं च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति योक्तव्यास्तैः पुनः पुनः ॥
 पानमाचमनं कुर्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
 भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥
 पान आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा ।
 कुशहस्तो न दूष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥
 वामपाणी कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत् ।
 विनाचमन्ति ये मूढा रुधिरेणाचमन्ति ते ॥
 जीवीमध्येषु ये दर्भाब्रह्मस्त्रेषु ये कृताः ।
 पवित्रांस्तान् विजानीयांदयथा कायस्तथा कुशाः ॥
 पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूत्रोच्छिष्टपुरीषञ्च तेषां त्यागो विधीयते ॥

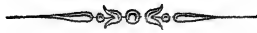
दैवपूर्वन्तु यच्छादमदैवञ्चापि यद्भवेत् ।
 ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्याच्छादन्तु पैटकम् ॥
 मातुः आदन्तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 ततोमातामहानाञ्च वृद्धौ आद्वयं स्मृतम् ॥
 क्रतुर्दक्षोवसुः सभ्यः कालकामौ धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥
 आगच्छन्तु महाभागाविश्वेदेवामहावलाः ।
 ये यत्र विहिताः आद्वे सावधानाभवन्तु ते ॥
 इष्टिआद्वे क्रतुर्दक्षोवसुः सभ्यश्च दैविके ।
 कालः कामे ऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च पार्वणेषु नियोजयेत् ॥
 यस्यास्तु न भवेदुश्वाता न विज्ञायेत वा पिता ।
 नोपयच्छेत् तां प्राज्ञः पुत्रकाकर्मशङ्कया ॥
 अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ।
 अस्यां योजायते पुत्रः स मे पुत्रीभविष्यति ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुः पितुः ॥
 ऋणमयेषु च पात्रेषु आद्वे यो भोजयेत् पितृन् ।
 अन्नदाता पुरोधश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥
 अलाभे ऋणमयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 घृतेन प्रोक्ष्यं काय्यं मृदः पात्रं पवित्रकम् ।
 आद्वं कृत्वा परआद्वे यस्तु भुञ्जीत जिह्वलः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकाक्रियाः ॥
 आद्वं दत्त्वा च भुक्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः ॥
 पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैधुनम् ।
 दानं प्रतिग्रहं हीमं आद्रं कृत्वाष्ट वर्जयेत् ॥
 अध्वगामी भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः ।
 कर्मकृज्जायते दासः स्त्रीगमने च शूकरः ॥
 दशकृत्वः पिवेदापः सावित्या चाभिमन्त्रिताः ।
 ततः सन्ध्यासुपासीत शुद्धोत तदनन्तरम् ॥
 आद्रं वासास्तु यत् कुर्याद्वहिर्जानु च यत् कृतम् ।
 सर्वं तन्निष्फलं कार्याज्जपहीमप्रतिग्रहम् ॥
 चान्द्रायणं नवआद्रं पराकी मासिके तथा ।
 पक्षत्रये तु कच्छं स्यात् पणमासे कच्छमेवच ॥
 ऊनाब्दिके त्विरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ।
 शवे मासस्तु सुक्ता वा पादकच्छं विधीयते ॥
 सर्पविप्रहतानाञ्च ऋद्धिदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव आद्रमेषां न कारयेत् ॥
 गोभिर्हतं तथोद्वद्रं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
 तं स्पृशन्ति च ये विप्रा गोजाश्वाश्च भवन्ति ते ॥
 अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये ।
 तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥
 त्यहमुष्णं पिवेदापस्त्यहमुष्णं पयः पिवेत् ।
 त्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्ष्यो दिनत्रयम् ।
 गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणां चेदगृहस्य च ।
 यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाज्जब्रह्मघातकम् ॥
 उद्यताः सह धावन्ते यद्येकोधर्मघातकः ।

सर्वे ते शुद्धिश्चच्छन्ति स एकोब्रह्मघातकः ॥
 पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालवैश्वानि ।
 स मासार्द्धं चरेद्द्वारि मासं कामकृतेन तु ॥
 योयेन पतिनेनैव स्पर्शं स्नानं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 ब्रह्मचा च सुरापायी स्त्रेयी च गुरुतल्पगः ।
 रुहान्ति पातकान्यङ्कस्तत्संस्पर्शं च पञ्चमः ।
 स्नेहाद्वा बद्धिवा लोभाद्वाद्यादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुर्वो स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥
 कुजवामनवण्टेषु गङ्गदेषु जडेषु च ।
 जात्यन्धे वधिरे भूके न दोषः परिवेदने ॥
 क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितोऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
 पूरणे कूपवापीनां हृत्क्षेदेन पातने ।
 विक्रीणीत गजञ्जाखं गोवधन्तस्य निर्दिशेत् ॥
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्लेष्मन्तु केवलम् ।
 तृतीये तु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥
 चाण्डालोदकसंस्पर्शं स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 चाण्डालघटभाण्डस्य यत्नोद्य पिवते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।

प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तजनं चरेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तद्वन्तु चरेद्द्वैष्ट्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥
 रजस्वला यदा स्मृष्टा शुना शूकरवायसैः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्च गव्येन शुध्यति ॥
 अज्ञानतः स्नानमात्रमानाभेसु विशेषतः ।
 अनर्द्धं तिरात्रं स्यात्त दीयस्पर्शने मतम् ॥
 बालश्चैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विष्णुहोतृनामैचं नोदकक्रिया ॥
 शावस्नानक उत्पन्ने स्नानकन्तु सदा भवेत् ।
 शावेन शुद्धते स्मृतिर्न स्मृतिः शावशोधिनी ॥
 पष्ठेन शुद्धतैकाहं पञ्चमे द्वादशमेव तु ।
 चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात्त्रि पुरुषे दशमेऽहनि ॥
 मरणारब्धमाशेचं संयोगीयस्य नाग्निभिः ।
 आदाहान्तस्य विज्ञेयं यस्य वैताजिकोविधिः ॥
 आममांसं घृतं क्षौद्रं देहाश्च फलसम्भवाः ।
 अन्यभाण्डस्थिराह्ये ते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥
 मार्जनीरजसामक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ।
 नवान्मसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृत् ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शक्तुषु ।
 धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्मीर्वसते सदा ।
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्यष्टशतं जपेत् ॥
 इति श्रीनहर्षिलिखितप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

दक्षसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ सर्ववेदविदां वरः ।
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहारएव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत् आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽपि स्तथा ।
एतेषां तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥
जातमात्रः शिष्यस्तावदुयावदष्टौ समा वयः ।
सहि गर्भसमो ज्ञेयोऽव्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्द्विद्वतानि च ।
ब्रह्मचारी भवेत्तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद्गृही ॥
द्विविधो ब्रह्मचारी तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः ।
उपकुर्वाणकस्वाद्योद्वितीयोनैष्ठिकः स्मृतः ॥

योग्यहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत् पुनः ।
 न यतिर्न वनस्थश्च सर्वाश्रमविवर्जितः ॥
 अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः ।
 आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥
 जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये च रतस्तु यः ।
 नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाश्रुतः ।
 त्वयाणामानुलोभ्यं हि प्रातिलोभ्यं न विद्यते ॥
 प्रातिलोभ्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्न खलोक्ता वनाश्रितः ।
 त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥
 यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाश्रमी ।
 उक्तं कर्म क्रमो नोक्तो न कालो मुनिभिः स्मृतः ॥
 द्विजानान्तु हितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं याद्विजेन दिने दिने ।
 तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥
 उदयास्तमयं यावन्तं विप्रः क्षणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः कास्थैश्चान्यैरगर्हितैः ॥
 यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अज्ञानाद्दयदिवा मोहात् स तेन प्रतितो भवेत् ।

दिवसस्याद्यभागे तु कर्त्तव्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेष्वेषु यत्कर्म तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 उषःकाले तु संप्राप्ते शौचं कृत्वा ययार्थवत् ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ।
 स्नानेषु दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥
 क्लिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्नानं च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥
 नानास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अन्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥
 प्रातरुत्थाय योविप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
 उषस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवौ ।
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ॥
 प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥
 स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचिता मियात् ॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिवेदब्जु वीक्षितम् ।
 संवृत्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रञ्ज्यात्ततोमुखम् ॥
 संहत्य तिष्ठभिः पूर्वमास्यमेवमुपसृशेत् ।
 ततः पादौ समभ्युक्ष्य अङ्गानि समुपसृशेत् ॥

अङ्गुष्ठेन प्रदेयिन्या प्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयञ्च तलेन वै ।
 सर्वाभिसु शिरः पश्चाद्वाह्य चाग्रेण संस्पृशेत् ॥
 सन्ध्यायाश्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणोऽपि विशेषतः ॥
 स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्नृतः श्वा चैव जायते ।
 सन्ध्याहोनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते ॥
 सन्ध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमोविधीयते ।
 स्वयंहोमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥
 ऋत्विक् पुत्त्रोऽगुरुर्ध्वंता भागिनेयोऽथ विट्पतिः ।
 एभिरेव ऊतं यत्तु तद्धृतं स्वयमेव हि ॥
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम् ।
 देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥
 पितॄणामपराह्णे च कार्याण्येतानि यत्नतः ।
 पौर्वाह्निकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति बन्धास्त्रीमैश्वरं यथा ।
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ॥
 द्वितीये च तथाभागे वेदाभ्यासोविधीयते ।
 वेदाभ्यासोऽपि विप्राणां परमं तप उच्यते ॥
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षडङ्गसहितस्तु सः ।
 वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ॥
 ततोदानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासोऽपि पञ्चधा ।

समित्पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ॥
 तृतीये चैव भागे तु पोष्यवर्गार्थसाधनम् ।
 पिता माता गुरुर्भाष्या प्रजादीनाः समाश्रिताः ॥
 अभ्यागतोऽतिथिश्चान्यः पोष्यवर्गउदाहृतः ।
 क्षातिर्वन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ॥
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्गउदाहृतः ।
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ॥
 नरकं पीडने चास्य तस्माद्व्यत्नेन तं भरेत् ।
 सार्वभौतिकमन्त्राद्यं कर्त्तव्यन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥
 स जीवति यएवैकोबहुभिश्चोपजीव्यते ।
 जीवन्तोऽहं तकाश्चान्ये य आत्मन्मरयो नराः ।
 बह्वर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा परैः ॥
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्वोदरेणापि दुःखितः ।
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ॥
 अदत्तदाना जायन्ते परमान्योपजीविनः ।
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ॥
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं ऋदमाहरेत् ॥
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाकृत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत्पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
 मलापहरणं पश्चान्मन्त्रवत्तु जले स्मृतम् ॥
 सन्ध्यास्नानमुभाभ्याञ्च स्नानभेदाः प्रकीर्तिताः ।

मार्जनं जलमध्ये तु प्रणायामोयतस्ततः ॥
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्याज उच्यते ।
 सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥
 विश्वामित्रश्च षिण्डो गायत्री सा विशिष्यते ।
 पञ्चमे च तथाभागे सस्विभागो यथार्हतः ॥
 पिण्डदेवमनुष्याणां कीटानाञ्चोपदिश्यते ।
 देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिक्षोपजीव्यते ॥
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मान्नस्माज्जपेष्टाश्च मूी गृही ।
 त्रयाणामाशमाथान्तु गृहस्थो योनिरुच्यते ॥
 तेनैव सीदमानेन सीदन्तीहेतरे त्रयः ।
 मूलप्राणो भवेत् स्कन्दः स्कन्दाच्छाखाः सपल्लवाः ॥
 मूलेनैव विनष्टेन सर्वमेतद्विनश्यति ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रक्षितव्यं गृहाश्च मूी ॥
 राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्यो माननीयश्च सर्वदा ।
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण गृहाश्च मूी ॥
 नचैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ।
 अस्रत्वा चाप्यङ्गत्वा चाजग्रादत्त्वा च मानवः ॥
 देवादीनां ऋणी भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 एकएव हि भुङ्क्तेऽन्नमपरोऽन्नेन भुज्यते ॥
 न भुज्यते सएवैको यो भुङ्क्तेऽन्नं ससाक्षिणा ।
 विभागशीलो यो नित्यं क्षमायुक्तो दयापरः ॥
 देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
 दया लज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता ॥
 एते यस्य गुणाः सन्ति स गृही मुख्यरुच्यते ।

सखिभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत् ॥
 अष्टमे लोकयात्रा तु वह्निःसन्ध्या ततः पुनः ।
 होमो भोजनकञ्चैव यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥
 कृत्वा चैवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥
 यामद्वयं शयानोच्चि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकानि कार्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥
 तथा तथैव कार्याणि न कालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ ऊतशेषं हविश्च यत् ॥
 भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नवगृहस्थस्य सदयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥
 प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥
 अदेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।

नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ॥
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाचं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥
 अभ्युत्थानमिहागच्छ पृच्छालापप्रियान्वितः ।
 उपासनं मनुब्रज्या कार्याख्येतानि यत्नतः ॥
 दूषणानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च ।
 पादशौचं तथाभ्यङ्गमाश्रयः शयनन्तथा ॥
 किञ्चिज्ज्ञानं यथाशक्ति नास्यानश्नन् गृहे वसेत् ।
 मृज्जलं चार्थिने देयं मेतान्यपि सदा गृहे ॥
 सन्ध्यास्नानं जपोहीमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यसुद्धतच्चापि शक्तितः ॥
 पितृदेवप्रनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम् ।
 मातापितृगुरूणाञ्च संविभागोयथार्हतः ॥
 एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुनः ।
 अवृतं पारदार्यञ्च तथाभक्ष्यं भक्षणम् ॥
 अग्न्यागमनापेयपानं स्त्रेयञ्च हिंसनम् ।
 अथैतत्कर्माचारणं मित्तधर्मवहिष्कृतम् ॥
 नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ।
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैशुनभेषजम् ॥
 तपोदानावमानौ च नव गोप्यानि यत्नतः ।
 प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविक्रयाः ॥
 कन्यादानं वृषीत्वर्गो रक्षःपापमकुत्सनम् ।
 प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाश्मिणस्तथा ॥
 मातापित्रोर्गुरौ मित्ते विनीतिं चोपकारिणि ।

दीनानाथविशिष्टेभ्योदत्तं सफलं भवेत् ॥
 धूर्त्ते वान्दिनि मन्दे च कुर्वेद्ये कितवे शठे ।
 चाटुचारणचौरेभ्योदत्तं भवति निष्फलम् ॥
 सामान्यं वाचितं न्यास आधिर्दाराश्च तद्धनम् ।
 क्रमायातञ्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥
 आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ।
 यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥
 नवनवक्रकेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
 इह लोके परे च श्रीः स्वर्गस्थञ्च न मुञ्चति ॥
 यथैवात्मा परस्तद्द्रष्टव्यः सुखमिच्छता ।
 सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥
 सुखं वा यदि वा दुःखं यत्किञ्चित् क्रियते परे ।
 ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते ॥
 न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
 क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥
 सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ।
 तस्माद्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥
 न्यायागतेन द्रव्येण कर्त्तव्यं पारलौकिकम् ।
 दानञ्च विविधा देयं काले पात्रे गुणान्विते ॥
 समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यञ्च यथाक्रमम् ।
 दाने फलविशेषः स्याद्विंशत्यां तावदेव तु ॥
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्यं त्वनन्तं वेदपारगे ॥
 विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।

न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥
 व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
 एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥
 मातापितृविहीनन्तु संस्कारीदृहनादिभिः ।
 यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते ॥
 न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ।
 यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसां विप्रेण स्थापितेन तु ॥
 यद्वयदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
 इति दात्ते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छन्दोऽनुवर्तिनी ।
 गृहाश्रमसमं नास्ति यदि भार्या वशानुगा ॥
 तथा धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ।
 प्राकाश्ये वर्त्तमाना तु स्नेहान्नतु निवारिता ॥
 अवस्था सा भवेत् पश्चाद्दुष्टा व्याधिरुपेक्षितः ।
 अनुकूला नवाग्दुष्टा दत्ता साध्वी प्रियव्वदा ॥
 आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥
 अनुकूलकलत्रोय स्तस्य स्वर्ग इहैव हि ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥
 स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।

रक्तएको विरक्तोऽन्यस्तस्मात् कष्टतरं नु किम् ॥
 गृहवासः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।
 सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्तिनी ॥
 दुःखा ह्यन्या सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः ॥
 योषित् सर्वा जलौकेव भूषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभूत्यापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥
 जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं बलं सुखम् ॥
 सगङ्गा बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 तृणवन्मन्यने पञ्चाद्बृद्धभावे स्वक पतिम् ॥
 अनुकूला नवाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः ॥
 या हृष्टमनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा ।
 भर्तुः प्रीतिकरी नित्यं सा भार्या हीतरा जरा ॥
 शिष्योभार्या शिशुभर्ता पुत्रोदासः समान्वितः ।
 यस्यैताति विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
 दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥
 अदृष्टापतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 स जीवनान्ते स्त्रीत्वञ्च बन्धत्वञ्च समाप्नुयात् ॥
 दरिद्रं व्याधितं चैव भर्तारं यावमन्यते ।

शुनी गृध्री च मकरी जायते सा पुनः पुनः ॥
 नृते भर्तारि या नारी समारोहेषु ताशनम् ।
 सा भवेत् शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥
 व्याकम्पाही यथा व्यालं बलादुद्धरते विलात् ।
 तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥
 चाण्डालपत्यवसितपरिव्राजकतापहाः ।
 तेषां जातान्यपत्यानि चाण्डालैः सह वासयेत् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्याज्यं मनीषिभिः ।
 विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥
 शौचे यत्नः सदाकार्यः शौचमूलोद्विजः स्मृतः ।
 शौचाचारविहीनस्य समस्तनिष्फलाः क्रियाः ॥
 शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं वाच्यमाभ्यन्तरन्तथा ।
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं वाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥
 अशौचाद्वि वरं वाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
 उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥
 एका लिङ्गे गुदे तिस्त्रोदश वामकरे तथा ।
 उभयोः सप्त दातव्या ऋदस्तिष्ठस्तु पादयोः ॥
 गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् ।
 द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥

अर्द्धप्रवृत्तिमात्रन्तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता ।
 द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता ॥
 लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्वी पूष्यंते यथा ।
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥
 त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
 दातव्यमुदकान्तावन्मृदभावोयथा भवेत् ॥
 मृदा जलेन शुद्धिः स्यान्नक्तेशो न घनव्ययः ।
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥
 अन्यदेव दिवाशौचं रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव क्षुण्णपदि ॥
 दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तदर्द्धं मातुरस्याङ्गस्वरायामर्द्धमध्वनि ॥
 न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिमभीप्सता ।
 प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

सूतकन्तु प्रवक्ष्यामि जन्मवृत्तिसमुद्भवम् ।
 यावज्जीवं तृतीयन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥
 सद्यः शौचं तथैकाहोद्विचतुरहस्तथा ।
 दशाहो द्वादशाहश्च पक्षोमासस्तथैव च ॥
 मरणान्तं तथा चान्यदशपक्षन्तु सूतके ।

उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥
 ग्रन्थार्थतोविजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्पं सरहस्यञ्च क्रियावाञ्छेन सूतकी ॥
 राजर्त्विग्दीक्षितानाञ्च बाले देशान्तरे तथा ।
 वतिनां सन्निष्ठाञ्चैव सद्यः शौचं विधीयते ॥
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 हीने हीनतरेचैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥
 जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
 अस्नात्वा चाप्यङ्गत्वा च भङ्गेऽदत्त्वा च यः पुनः ।
 एवंविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ।
 व्याधितस्य कदर्थ्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 अद्धात्यागविहीनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेन् ॥
 न सूतकं कदाचित् स्याद्द्यावज्जीवन्तु सूतकम् ।
 एवंगुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥
 सूतके मृतके चैव तथाच मृतसूतके ।
 एतत्संहतशौचानां मृतशौचेन शुद्ध्यति ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ।
 दशाहात्तु परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥
 दानञ्च विधिना देयं अशुभान्तारकं हि तत् ।
 मृतकान्ते मृतो यस्य सूतकान्ते च सूतकम् ॥
 एतत्संहतशौचानां पूर्वाशौचेन शुद्ध्यति ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्मि सञ्चयनं द्विजैः ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यैर्विधीयते ॥
 वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेकोऽथदा पतिः ।
 दशषट्त्विहमेकाहः प्रसवे स्मृतकं भवेत् ॥
 यज्ञकाले विवाहे च देशभङ्गे तथैव च ।
 ह्यमाने तथाग्नौ च नाशौचं स्मृतस्मृतके ॥
 सुस्थकाले त्विदं सर्वमशौचं परिकीर्तितम् ।
 आपद्गतस्य सर्वस्य स्मृतके नतु स्मृतकम् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

लोको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
 इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीत्यङ्गम् ॥
 प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा ।
 तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योगोऽुच्यते ॥
 नारण्यसेवनाद्व्याङ्गो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
 व्रतैश्चैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ।
 नच पथ्याशनाद्व्याङ्गो न नासाग्रनिरीक्षण ॥
 नच शास्त्रातिरिक्तेन श्रौचेन स भवेत् क्वचि
 न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुर्वैस्तथा ।
 लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥

अभियोगात्तथाभ्यासात्तन्निब्रुव तु निश्चयात् ।
 पुनः पुनश्च निर्वेदाद्योगः सिद्ध्यति नान्यथा ॥
 आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रीडनकेन च ।
 सर्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥
 यश्चात्मनि रतोनित्यमात्मक्रीडस्तथैव च ।
 आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥
 रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
 आत्मन्येव सुदृष्टोऽसौ योगस्तस्य प्रसिद्ध्यति ॥
 सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि विशेषतः ।
 ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥
 य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति ।
 ब्रह्मीभूय सएवं हि दक्षपक्षउदाहृतः ॥
 विषयासक्तचित्तो हि यतिर्मोक्षं न विन्दति ।
 यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगी विवर्जयेत् ॥
 विषयेन्द्रियसंयोगः केचिद्योगं वदन्ति हि ।
 अधर्मो धर्मरूपेण गृहीतन्तैरपण्डितैः ॥
 मनसश्चात्मनश्चैव संयोगञ्च तथापरे ।
 उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवञ्चिताः ॥
 वृत्तिहीनं मनः कृत्वा चैवञ्च परमात्मनि ।
 एकीकृत्य विमूर्च्यत योगोऽयं मुख्ये उच्यते ॥
 कृषायमोहविक्षेपलज्जागङ्गादिचेतसः ।
 व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत् ॥
 कुटुम्बैः पञ्चभिर्गार्भ्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः ।

देवासुरमनुष्यैस्तु स जेतुं नैव शक्यते ॥
 वल्लेन परराष्ट्राणि गृह्णन् शूरस्तु नीच्यते ।
 जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥
 वह्निर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिसुखानि वै ।
 सर्वञ्चैवेन्द्रियग्रामं मनश्चात्मनि योजयेत् ॥
 सर्वभावविनिर्मुक्तः क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् ।
 एतद्ज्ञानञ्च योगश्च शेषाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः ॥
 त्यक्त्वा विषयभोगांश्च मनोनिश्चलतां गतम् ।
 आत्मशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥
 चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥
 यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विरुद्धते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥
 स्वसम्बेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारीमैद्युनं यथा ।
 अयोगी नैव जानाति जातान्वोहि यथा घटम् ॥
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत्सूक्ष्मत्वादर्निर्देश्यं परं ब्रह्म सनातनम् ॥
 बुधस्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मुखश्च तदेव बद्ध मन्यते ॥
 सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥
 तस्मात्त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥

न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात्तस्य न विश्वसेत् ॥
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 योहि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्ह एव सः ॥
 ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥
 पारिव्रज्यं गृहीत्वा च योधमे नावतिष्ठते ।
 श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत् ॥
 एकोभिर्दुर्ययोक्तसु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ।
 तयो ग्रामस्तथा ख्यातज्ज्वन्तु नगरायते ॥
 नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामोवा मिथुनं तथा ।
 एतत्त्रयं प्रकुर्वीणः स्वधर्माच्चरते यतिः ॥
 राजवाक्तादि तेषान्तु भिक्षावाक्ता परस्परम् ।
 स्नेहपैशून्यमात्मव्यर्थं सन्निकर्षादसंशयम् ॥
 लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
 एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशीलता ।
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नोपपद्यते ॥

तपोजपैः कृशीभूतोव्याधितोऽवसथावहः ।
 वृद्धोऽगृह्यहीनश्च यश्चान्यो विकलेन्द्रियः ॥
 नीरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः ।
 स दूषयति तत्स्थानं बुधान् पीडयतीति च ॥
 नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्याद्विनश्यति ।
 ब्रह्मचर्याद्विनष्टु कुलञ्चैव तु नाशयेत् ॥
 वसन्नावसथे भिक्षुर्मैथुनं यदि सेवते ।
 तस्यावसथनाथस्य मूलान्यपि निकृन्तति ॥
 आश्रमे तु यतिर्यस्य सुहृत्तमपि विश्रमेत् ।
 किन्तु स्थान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते ॥
 समितं यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम् ।
 स निर्दहति तत् सर्वमेकरात्रोषितोयतिः ॥
 योगाश्रमपरिग्रहान्तं यस्तु भोजयते यतिम् ।
 निखिलं भोजितं तेन त्वैलोक्यं सचराचरम् ॥
 यस्मिन् देशे वसेद्दयोगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
 सोऽपि देशो भवेत् पूतः किंपुनस्तस्य बान्धवाः ॥
 हैतञ्चैव तथा हैतं हैताद्वैतं तथैव च ।
 न हैतं नापि चाहैतमित्येतत् परमार्थिकम् ॥
 नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेन भावितः ।
 ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥
 हैतपक्षाः समाख्याता येऽहैते तु व्यवस्थिताः ।
 अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥

तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
 ततः शास्त्राख्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थसञ्चयाः ॥
 दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्चममुत्तमम् ।
 अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोकताम् ॥
 इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा ।
 स पुत्रपौत्रपशुमान् कीर्त्तिञ्च समवाप्नुयात् ॥
 आवयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः ।
 अक्षयं भवति श्राद्धं पितृभ्यश्चोपजायते ॥

इति दक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

समाप्ता चेयं दक्षसंहिता ।

गौतमसंहितायाम्

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः
साहसञ्च महतां न तु दृष्टेऽर्थोऽवरदौर्बल्यात्तुल्यबलविरोधे वि-
कल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे पञ्चमे वा काश्यं
गर्भादिः सङ्ख्यावर्षाणां तद्वितीयं जन्म । तद्यस्मात् स आ-
चार्यो वेदानुवचनाञ्च । एकादशद्वादशयोः क्षत्रियवैश्ययोः ।
आषोडशाब्राह्मणस्यापतिता सावित्री द्वाविंशतिराजन्यस्य
द्याधिकाया वैश्यस्य । मौञ्जीज्यामौर्वीसौत्यो मेखलाः क्रमेण
कृष्णरुक्मस्ताजिनानि वासांसि श्राणक्षौमचीरकुतपाः सर्वेषां
कार्पासञ्चाविकृतम् । काषायमप्येके । वार्त्तं ब्राह्मणस्य
मार्ज्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः वैल्गपालाशौ ब्राह्मणस्य दण्डाव-
श्वत्थपैलवी शेषे यज्ञियावा सर्वेषामपीरिता यूपचक्राः सवल्क-
ला मूर्द्धललाटनासाग्रप्रमाणाः । सुण्डजटिलशिखाजटाश्च ।
द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिधायाचामेद्द्रव्यशुद्धिः परिमार्जनं प्रदाह-
तक्षणाग्निर्णेजनानि तैजसमार्त्तिकदायवतान्तवानां तैजसवदु-
पलमणिशङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थिभूस्योरावपनञ्च भूमेश्चैलव-
द्रज्जुविदलचर्मणामुत्सर्गोवात्यन्तोपहृतानाम् । ग्राड्मुखो-
दङ्मुखोवा शौचमारभेत् । शुचौ देशञ्चासीनो दक्षिणं वाङ्
जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्याभणिवन्धनात् पाणी प्रक्षाल्य

वाग्यतो हृदयसृशस्त्रिचतुर्वापञ्चाचामेहिः प्रसृज्यात् पादौ
 चाभ्युक्षेत् खानि चोपस्पृशेच्छीर्षण्यानि मूर्ध्नि च दद्यात् ।
 सुप्ता भुक्ता क्षुत्वा च पुनः । दन्तस्त्रिष्टेपु दन्तवदन्यत्र जिह्वा-
 भिमर्षणात् । प्राक्च्युतेरित्येके । च्युतेरास्त्राववहिद्यान्निगिर-
 न्नेव तच्छुचिः । न मुख्याविप्रुषउच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे
 निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शौचममेध्यस्य । तदङ्गिः
 पूर्वं ऋदा च मूत्रपुरीषरेतोविस्त्रंसनाभ्यवहारसंयोगेषु च यत्र
 चान्नायोविदध्यात् । पाणिना सव्यमुपसंगृह्याङ्गुष्ठमधीहि
 भोदित्यामन्त्रयेत गुरुः । तत्र चक्षुर्मनःप्राणोपस्पर्शनं दर्भैः
 प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः प्राक्कूलेष्वासनञ्च ॐपूर्वा व्या-
 हृतयः पञ्चसप्तान्ताः । गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातर्ब्रह्मानु-
 वचनेचाद्यन्तयोरनुज्ञातउपविशेत् । प्राङ्मुखोदक्षिणतः शिष्य
 उदङ्मुखोवा सावित्रीञ्चानुवचनमादितो ब्रह्मणश्चादाने ॐ-
 कारस्यान्यत्रापि । अन्तरागमने पुनरुपसदनं श्वनकुलसर्प-
 मण्डूकमाज्जीराणां त्यङ्गमुपवासोविप्रवासश्च प्राणायामा वृत्त-
 प्राशनञ्चेतरेषाम् । श्रमणानाध्ययने चैवम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवांद्भक्षोऽङ्गतो ब्रह्मचारी यथो-
 पपादमूत्रपुरीषोभवति नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापमा-
 र्जनप्रधानाकीक्षणेभ्यो न तदुपस्पर्शनाशौचं नत्वेवैनमग्निहव-

नवलिहरणयोर्नियुक्तान् ब्रह्माभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानि-
नयनात् । उपनयनादनियमः । उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नीन्धनभैक्ष-
चरणे सत्यवचनमपासुपस्पर्शनम् । एकै गोदानादि । वह्निः
सन्धार्यञ्चातिष्ठेत् पूर्वमासीतोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषोदर्श-
नाद्वाग्यतो नादित्यमीक्षेत । वर्जयेन्मधुमांसगन्धमास्त्यदिवा-
स्वप्नाञ्च नाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहवाद्यदादन-
स्नानदन्तधावनर्षणवृत्त्यगीतपरिवादभयानि गुरुदर्शने कर्ण-
प्राप्ततावशक्थिक्रियाश्रयणपादप्रसारणानि निष्ठौवितहसित-
विजृम्भितास्फोटनानि स्त्रीप्रेक्षणालम्बने मैथुनशङ्कायां द्यूतं
हीनवर्णसेवामदत्तादानं हिंसां आचार्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
नामानि शुष्कां वाचं मद्यं नित्यं ब्राह्मणः । अधः शय्याशायी
पूर्वोत्थायी जघन्यसम्बेशी वाग्वाह्मदरसंयतः । नामगोत्रे
गुरोः समानतो निर्दिशेत् । अर्च्यते श्रेयसि चैवम् । शय्या-
सनस्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाधः-
स्थानामर्नास्त्यर्थात् तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्
गच्छन्त मनुव्रजेत् कर्म विज्ञाप्याख्यायाहताध्यायी युक्तः प्रिय-
हितयोस्तद्गार्थ्यापुत्त्रेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्नपनप्रसाधन-
पादप्रक्षालनोन्मर्दनोपसंग्रहणानि । विप्रोध्योपसंग्रहणं गुरु-
भार्याणां तत्पुत्रस्य च । नैके युवतीनां । व्यवहारप्राप्तेन
सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिशस्तपतितवर्जं । आदिमध्यान्तेषु
भवच्छब्दः प्रयोज्यो वर्णानुपूर्वेण । आचार्यज्ञातिगुरुस्वेष्व-
लाभेऽन्यत्र । तेषां पूर्वं परिहरन्निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातोभुञ्जीत ।
असन्निधौ तद्गार्थ्यापुत्रमब्रह्मचारिर्सेद्धः । वाग्यतस्तृप्यन्न लो-
लुप्यमानः सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्ते-

रज्जुवेषुविदलाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् रात्रा शास्यः । द्वाद-
शवर्षाण्येकैकवेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं
वा । विद्यान्ते गुरुरर्थेन निमग्न्यः । ततः कृतानुज्ञानस्य
स्नानम् । आचार्यः श्रेष्ठोगुरुणां मातेत्येके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रुवते ब्रह्मचारी गृहस्थोभिक्षुर्वैखा-
नस इति तेषां गृहस्थो योनिरप्रजनत्वादितरेषाम् । तत्रोक्तं
ब्रह्मचारिणश्चाचार्याधीनत्वमात्रं गुरोः कर्मशेषेण जपेत्
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदभावे वृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नौ वा ।
एवं वृत्तौब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदवि-
रोधी अनिचयो भिक्षुरुर्द्ध्वरेता ध्रुवशीलो वर्षासु भिक्षार्थी
ग्राममियात् । जघन्यमनिवृत्तश्चरेत् । निवृत्ताग्नीर्वाक्चक्षुः
कर्मसंयतः । कौपीनाच्छादनार्थं बालोविभ्रयात् । प्रहीणमेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तं । ओषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाददीत । न
द्वितीयासुपहर्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । सुण्ड शिखी वा वर्ज-
येज्जीवबधम् । समीभूतेषु हिंसानुग्रहयोरनारती । वैखानसो
वने मूलफलाग्नी तपःशीलः आमणकेनाग्निमाधायाग्रास्य-
भोजी देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्वार्तिथिः प्रतिषिद्धवर्जं
भैक्षमप्युपयुञ्जीत न फालकृष्टमधितिष्ठेत् ग्रामञ्च न प्रविशेज्जटि-
लश्चौराजिनवासा नातिशयं भुञ्जीत । एकाग्रस्य त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाङ्गार्हस्यस्य ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थः सहशीर्भाभ्यां विन्देतानन्यपूर्वां यवीयसीम् ।
 असमानप्रवरैर्विवाहज्जं सप्तमात् पितृबन्धुभ्यावीजिनश्च
 मातृबन्धुभ्यः पञ्चमात् । ब्राह्मोविद्याचारित्वबन्धुशीलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्कृतां संयोगमन्त्रः प्राजापत्ये सहधर्मश्चरता-
 मिति आर्षे गोमिथुनं कन्यावते दद्यादन्तर्वेद्युत्विजे दानं
 दैवोऽलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो गान्धर्वोऽवित्तेनानतिस्त्रीमता-
 मासुरः प्रसह्यादानाद्राक्षसोऽसंविज्ञानोपसङ्गमनात् पैशाचः ।
 चत्वारो धर्माः प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैका-
 न्तरद्वान्तरासु जाताः सवर्णास्वष्टीग्रनिषाददैक्षान्तपारशवाः ।
 प्रतिलोमासु सूतमागधायोगवत्तृवैदेहकचारुडालाः । ब्राह्म-
 ण्यजीजनत् पुत्रान् वर्णभ्य आनुपूर्व्यात् ब्राह्मणसूतमागधचा-
 रुडालान् तेभ्यएव क्षत्रिया मूर्द्धावपिक्तक्षत्रियधीवरपुक्कशान्
 तेभ्यएव वैश्या भृज्जकण्ठकमाहिष्यवैश्यवैदेहान् तेभ्यएव पार-
 शवयवनकरणशूद्रान् शूद्रेत्येके । वर्णान्तरगमनसुत्कर्षा-
 पकर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन चाचार्याः । सृष्ट्यन्तरजातानाञ्च
 प्रतिलोमासु धर्महीनाः शूद्राद्याञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् पति-
 तवृत्तिरन्त्यः पापिष्ठः । पुनन्ति साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषाना-
 र्षाद्दश देवाद्दशैव प्राजापत्याद्दशपूर्वान् दशावरानात्मानञ्च
 ब्राह्मीपुत्राः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्यभू-
 तर्षिपूजकोनित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चोदकदानं यथोत्साहम-
 न्यज्ञार्थादिरग्निर्दीयादिर्वा । तस्मिन् गृह्याणि देवपितृमनु-
 ष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । वलिकर्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वे देवाः
 प्रजापतिः स्विष्टिकृदिति होमः । दिग्देवताभ्यश्च यथा स्वदा-
 रेषु मरुद्भ्यो गृहदेवताभ्यः प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अग्नौ उदकुम्भे
 आकाशायेत्यन्तरीक्षे नक्तचरेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच्य-
 भिक्षादानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैव धर्मेषु । समद्विगुणसाह-
 स्त्रानन्यानि फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्व-
 र्धनिवेशौषधार्थं वृत्तिक्षीणयत्यमाणाध्यायनाध्वसंयोगवैश्वजि-
 तेषु द्रव्यसंविभागोवह्निर्वेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु ।
 प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयुक्ताय न दद्यात् । कुड्महृत्भीतार्त्तलुब्धबा-
 लस्थविरमूढमत्तोन्मत्तवाक्यान्यवृतान्यपातकानि । भोजयेत्
 पूर्वं मतिथिकुमारव्याधितगर्भिणीपुत्रासिनीस्थविरान् जघ-
 न्यांश्च । आचार्यपितृसखीनान् निवेद्य वचनक्रियाऋत्विगा-
 चार्यश्च शृगुरपितृव्यमातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः सम्बत्सरे
 पुनः पूजिताय च विवाहयोरर्वाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य । अश्रो-
 त्रियस्यासनोदके श्रोत्रियस्य तु पादमर्घ्यमन्नविशेषांश्च प्रका-
 रयेन्नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानं सर्वेद्य साधुवृत्ते
 विपरीते तु दृणोदकभूमिः स्वागतमन्ततः पूज्यानत्याशश्च
 शय्यासनावसथानुव्रज्योपासनानि सङ्क्षेत्रयसोः समान्यल्पशो-
 ऽपि हीनेऽप्रमानग्रामोऽतिथिरेकरात्रिको ऽधिवृत्तसूर्योप-

स्यायी कुशलानामयारोव्याणामनुप्रश्नोत्थं शूद्रस्याब्राह्मण-
स्यानतिथिरब्राह्मणोयज्ञे संवृतश्चेत् भोजनन्तु क्षत्रियस्योर्द्धं
ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहावृशंसार्थमावृशं सार्थं ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पादोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम् । अमिगस्य तु विप्रोष्य
मातृपितृतद्वन्धूनां पूर्वजानां विद्यागुरूणां तत्तद्गुरूणाञ्च
सन्निपाते परस्य । नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये
स्त्रीपुंयोगेऽभिवादतोऽनियममेके नाविप्रोष्य स्त्रीणाममातृपि-
तृभार्याभगिनीनां नोपसंग्रहणं आतृभार्याणां श्वश्र्वाश्च ।
ऋत्विक्श्वश्रुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसां प्रत्युत्थानजन-
भिवाद्यास्तथान्यः पूर्वः पौरोऽशीतिकावरः शूद्रोऽप्यपत्यसमेना-
वरोऽप्यार्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेद्राज्ञश्चाजपः प्रेष्यो भो
भवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षवृद्धः पौरः पञ्चभिः
कलाभरः ओत्रियश्चारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्यकर्म विद्याही-
नोदीक्षितस्य प्राक्क्रयात् । वित्तवन्धुकर्मजातिविद्यावयांसि
मान्यानि परवर्जीयांसि श्रुतन्तु सर्वेभ्योगरीयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य
श्रुतेश्च । चक्रिदशमीस्थायुग्राह्यवधूस्नातकराजभ्यः पथोदानं
राज्ञा तु ओत्रियाय ओत्रियाय ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शुश्रू-
षा समाप्तेर्ब्राह्मणो गुरुर्याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वी
गुरुस्तदलाभे क्षत्रवृत्तिस्तदलाभे वैश्यवृत्तिः । तस्यापण्यं गन्धरसः
क्षतान्नतिलशाणक्षौमाजिनानि रक्तनिर्णिक्ते वाससी क्षीरञ्च
सविकारं मूलफलपुष्पौषधमधुमांसतृणोदकापथ्यानि पशवश्च
हिंसासंयोगे पुरुषवशाकुमारीहेतवश्च नित्यं भूमिव्रीहियवा-
जाव्यश्च ऋषभधेन्वनडुहश्चैके । विनिमयस्तु रत्नानां रसैः पशू-
नाञ्च न लवणाक्ततान्नयोस्तिलानाञ्च समेनामेन तु पक्वस्य संप्र-
त्यर्थे सर्वधातुवृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्येके प्राणसंशये तद्वर्णस-
ङ्करोऽभक्ष्यनियमस्तु प्राणसंशये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददीत रा-
जन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

द्वौ लोके दृढव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च ब्रह्मश्रुतस्तयोश्चतुर्वि-
धस्य मनुष्यजातस्यान्तः संज्ञानाञ्चलनपतनसर्पणानामायत्तं
जीवनं प्रसूतिरक्षयमसङ्करो धर्मः । स एष ब्रह्मश्रुतो भवति
लोकवेदवेदाङ्गविद्वाकोवाक्येति हासपुराणकुशलस्तदपेक्षस्तद्वृ-
त्तिश्चत्वारिंशर्ता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्वभिरतः षट्सु
वासाभयचारिकेष्वभिविनीतः षड्भिः परिहार्यो राज्ञा बध्य-
श्चाबध्यश्चादण्डश्चावहिष्कार्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्यश्चेति ।
गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणान्नप्राशनचौ-
डोपनयनं चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं सहधर्मचारिणीसंयोगः

पञ्चानां यज्ञानामनुष्ठानं देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणामेतेषाञ्चा-
ष्टकापार्वणश्राद्धश्रावण्याग्रहायणीचैत्राश्वयुजीति सप्त पाक-
यज्ञसंस्था अग्न्याधेयमग्निहोत्रदर्शपौर्णमासावग्रयणं चातुर्मास्य
निरूढपशुबन्धसौत्रामणीति सप्त हरिर्यज्ञसंस्था अग्निष्टोमोऽ-
त्यग्निष्टोम उक्थः षोडशि वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तीर्याम इति
सप्त सोमसंस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्मगुणा-
दया सर्वभूतेषु चान्तिरनस्तूया शौचमनायासोमङ्गलमकार्षण्य
मसृहेति यस्थेति न चत्वारिंशत् संस्कारा नवाष्टावात्मगुणा
न स ब्रह्मणः सायुज्यं सालोक्यं च गच्छति । यस्य तु खलु संस्का-
राणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं सालो-
क्यञ्च गच्छति गच्छति ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

स विधिपूर्वं स्नात्वा भार्यामभिगच्छ यथोक्तान् गृहस्थ-
धर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् स्नातकीनित्यं शुचिः
सुगन्धः स्नानशीलः सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्थान
रक्तमलवदन्यष्टतं वा वासोविभयान्न खगुपानहौ निर्णिक्त-
मशक्तौ न रूढश्मश्रुरकस्नान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाञ्ज-
लिना पिवेन्न तिष्ठन्नुद्धतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्या-
वर्जितेन न वाश्वग्निविप्रादित्यप्सोदेवतागाश्च प्रतिपश्यन् वा
मूत्रपुरीषामेध्यान्युदस्येन्नैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न

पर्यलोद्वाशमभिर्मुचपुरीषापकर्षणं कुर्व्यान्न भस्मकेशतुषकपालान्यधितिष्ठेन्न स्नेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भष्य पुण्यकृतो मनसा ध्यायेद्वाह्मणेन वा सह सम्भाषेत । अधेनुं धेनुभवेति ब्रूयादभद्रं भद्रमिति कपालं भगालमिति मणि- धनुरितीन्द्रधनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत नचैनां वारयेन्न मिथुनीभूत्वा शौचं प्रति विलम्बेत नच तस्मिन् शयने स्वाध्यायमधीयीत नचापररात्रमधीत्य पुनः प्रतिसः स्मिन्नेनाकल्पं नारीमभिरमयेन्न रजस्वलां नचैनां स्नि- ध्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमनविगृह्यवादवर्हिर्गन्धमाल्यधारण- पापीयसावलेखनभार्यासहभोजनाञ्जत्यवेक्षणकुट्टारप्रवेशनपा- दधावनासन्दिग्धभोजननदीवाहतरणवृक्षविषमारोहणावरो- हणप्राणव्यवस्थानानि च वर्जयेन्न सन्धिग्धां नावमधिरोहेत् सर्वतएवात्मानं गोपायेन्न प्रावृत्य शिरोऽह्नि पथ्येतेत् प्रा- वृत्य तु रात्रौ मूत्रोच्चारं च न भूमावनन्तर्धाय नाराञ्चाव- सथान्न भस्मकरीषकष्टच्छायापथिकास्थेषु उभे मूत्रपुरीषे दिवा कुर्व्यादुदङ्मुखः सन्ध्योश्च रात्रौ तु दक्षिणामुखः पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । सोपानत्- कश्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न पूर्वा- ह्णमध्यन्दिनापराह्णानफलान् कुर्व्याद्वययाशक्ति धर्मार्थका- मेभ्यस्तेषु च धर्मोत्तरः स्यान्न नग्नां परयोपितमीक्षेत न पदासनमाकर्षेन्न शिञ्जोदरपाणिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कु- र्व्याच्छेदनभेदनविलिखनविमर्दनावस्कोटनानि नाकस्मात् कुर्व्यान्नोपरिवत्सतन्त्रीं गच्छेन्न जलङ्गुलः स्यान्न यक्ष्मष्टतो- गच्छेद्दर्शनाय तु कामं न भक्ष्यात्तुल्ये भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्या-

हृतसुष्ठुतस्नेहविलपनपिण्याकमथितप्रभृतीनि चारुवीर्याणि
नाश्रीयात् सायं प्रातस्वनमभिपूजितमनिन्दन् भुञ्जीत न
कदाचिद्रात्रौ नग्नः स्वपेत् स्नायाद्वा यच्चात्मवन्तो वृद्धाः स-
म्यग्विनीता दम्भलोभमोहवियुक्ता वेदविदश्चाचक्षते तत् समा-
चरेत् योगक्षेमार्थमीश्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मि-
केभ्यः प्रभूतैर्धोदकयवसकुशमाल्योपनिष्क्रमणमार्गजनभू-
यिष्ठमनलसम्पदं धार्मिकाधिष्ठितं निकेतनमावसितुं यतेत
प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतुष्पथादीन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत ।
मनसा वा तत्समग्रमाचारमनुपालयेदापत्कल्पः । सत्यधर्मा
आर्यवृत्तः शिष्टाध्यापकशौचशिष्टः श्रुतिनिरतः स्थान्नित्यमहिं-
सो ऋदु दृढकारी दमदानशीलएवमाचारो मातापितरौ पू-
र्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो मोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्ब्रह्म-
लोकान्न च्यवते न च्यवते ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

द्विजातीनामध्ययनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः प्रव-
चनयाजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्वाचार्यज्ञातिप्रियगुरुधन-
विद्याविनिमयेषु ब्राह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथोक्तात् कृषि-
वाणिज्ये चास्वयं कृते कुसीदच्च । राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्व-
भूतानां न्याय्यदण्डत्वं विभ्रयात् ब्राह्मणान् ओत्वियान् निरु-
त्साहंश्चब्राह्मणानकरांश्चोपकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भये
विशेषेण चर्या च रथधनुर्भ्यां संग्रामे संस्थानमनिवृत्तिश्च न

दोषोहिंसायामाहवेऽन्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्ण-
 केशपराङ्मुखोपविष्टस्यलवृक्षाकूटदूतगोब्राह्मणवादिभ्यः क्षत्रि-
 यश्चेदन्यस्तमुपजीवेत्तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिकं
 वित्तं वाहनन्तु राज्ञोऽङ्गारश्चाष्टयगजयेऽन्यत्तु ययार्हं भाजये-
 द्राजा राज्ञे वलिदानं कर्षकैर्दशममष्टमं षष्ठं वा पशुहिरण्य-
 योरप्येके पञ्चाशद्भागं विंशतिभागः शुक्लः पण्ये मूलफलपुष्पौ-
 षधमधुमांसदण्डेन्यनानां षष्ठं तद्रक्षणधर्मित्वात्तेषु तु नित्य-
 युक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनोमांसि .मास्येकैकं कर्म
 कुर्युरेतेनात्मोपजीविनो व्याख्याता नौचक्रीवन्तश्च भर्ता तेभ्यो
 दद्यात् पण्यं वणिग्भिरर्षापचये न देयं प्रणष्टमस्वामिकमधि-
 गम्य राज्ञे प्रब्रूयुर्विख्याप्य सम्बन्धरं राज्ञा रक्ष्यमूर्द्धमधिगन्तु-
 श्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी ऋक्षयः सन्निभागपरिग्रहाधि-
 गमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य विजितं निर्विष्टं
 वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न ब्राह्मणस्याभिरूपस्या-
 ब्राह्मणो व्याख्यातः षष्ठं लभेतत्येके चौरहृतसुपजित्य यथा-
 स्थानं गमयेत् कोशादा दद्याद्रक्ष्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणात्
 समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं ऋषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदम् ।
 शूद्रश्चतुर्थो वर्ण एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधः शौचमाचम-
 नार्थं पाणिपादप्रक्षालनमेवैके आङ्गकर्म भृत्यभरणं स्वदार-
 वृत्तिः परिचर्या चोत्तरेषां तेभ्योऽवृत्तिं लिप्सेत जीर्णान्यु-
 पानच्छत्रवासः कूर्च्चान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च यच्चायमांश्चि-
 तोभर्तव्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
 स्यादनुज्ञातोऽस्य नमस्कारोमन्त्रः प्राकयज्ञैः स्वयं यजेतेत्येके ।

सर्वे चीत्तरोत्तरं परिचरेयुरार्यानार्ययोर्व्यतिक्षेपे कर्मणः
साम्यं साम्यम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं साधुकारी स्यात् साधुवादी
तथ्यामान्वीक्षिष्याच्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियोगुणवत्सहायो-
ऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्वितच्चासां कुर्वीत तसुपर्या-
सीनमधस्थोऽपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन् वर्णा-
नाम्नमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेच्चलतश्चैनान् स्वधर्मे स्थापयेद्धर्म-
स्योच्छ्रांशभाग्भवतीति विज्ञायते ब्राह्मणञ्च पुरोदधीत विद्या-
भिजनवाग्रूपवयःशीलसम्पन्नं न्यायवृत्तं तपस्विनं तत्प्रसूतः
कर्माणि कुर्वीत ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रवृद्धयते न व्यथत इति च
विज्ञायते यानि च दैवोत्पातचिन्तकाः प्रवृत्तान्याद्रियेत
तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते शान्तिपुण्याहसंस्थ-
यनायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेधिणां सत्त्वलनम-
भिचारद्विषद्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्दूयथोक्त-
मृत्विजोऽन्यानि तस्य व्यवहारी वेदोधर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः
पुराणं देशजातिकुलधर्माश्चास्त्रायैरविरुद्धाः प्रमाणं क्षपि-
वणिकृपाशुपाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्योयथाधिकार-
मर्थान् प्रत्यवहृत्य धर्मव्यवस्था न्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेना-
भ्यूह्य यथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ तथीविद्यावृद्धेभ्यः प्रत्यव-
हृत्य निष्ठां गमयेदथाहास्य निःश्रेयसं भवति ब्रह्मक्षत्रेण

सम्यक्त्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते दण्डोद-
मनादित्याज्जसैनादान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः
प्रेत्य कमफलमनुभूय ततः शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरू-
पायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसो जन्म प्रतिपद्यन्ते विष्वमी विप-
रीता नश्यन्ति तानाचार्योपदेशोदण्डश्च पालयते तस्माद्राजा-
चार्यवनिन्द्यावनिन्द्यौ ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रोद्विजातीनभिसन्धायाभिहत्य च वाग्दण्डपारुष्या-
भ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहन्यादार्यस्यभिमगने लिङ्गोद्धारः स्वह-
रणञ्च गोप्ता चेद्वधोऽधिकोऽथाहास्य वेदमुपशृण्वतस्त्वपुज-
तुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीर-
भेद आसनशयनवाक्पथेषु समप्रेषुर्दण्डः शतम् । क्षत्रियो-
ब्राह्मणाक्रोशे दण्डपारुष्ये द्विगुणमध्यर्द्धं वैश्योब्राह्मणसु क्षत्रिये
प्रज्ञाशक्तदर्धं वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत् क्षत्रिय-
वैश्वावष्टापाद्यं स्त्रियकिल्लिषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणीतरेषां
प्रतिवर्णं विदुषोऽतिक्रमे दण्डभूयस्त्वं फलहरितधान्यशाका-
दाने पञ्चकृणालमल्पे पशुपीडिते स्वाभिदोषः पालसंयुक्ते तु
तस्मिन् पथि क्षेत्रेऽनावृते पालक्षेत्रिकयोः पञ्च भाषा गवि
षडुष्ट्रे खरेऽश्वमहिष्योर्दशाजाविषु द्वौ द्वौ सर्वविनाशे शतं
श्लिष्टाकरणे प्रतिषिद्धसेवायाञ्च नित्यं चेलुपिण्डादूर्ध्वं स्वहरणञ्च
गोऽग्न्यर्थं तृणमेधान् वीरद्वनस्पतीनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददीत

फलानि चापरिवृतानाम् कुसीदवृद्धिर्धर्म्या विंशतिः पञ्च-
मापकी मासं नातिसाम्बत्सरीमेके चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य
मुक्ताधिर्न वर्द्धते दिव्यतोऽवरुद्धस्य च चक्रकालवृद्धिः कारिता-
कायिकाशिखाधिभोगाश्च कुसीद पशूपजलोमक्षेत्रशतवात्तेषु
नातिपञ्चगुणमजडापीगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ
भोक्तुरश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः पशुभूमिस्त्रीणामन-
तिभोगश्चक्षुभाजि ऋणं प्रतिकुर्युः प्रातिभाव्यवणिक्शुल्क
मद्य द्यूतदण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्नं वाधियाचितावक्रीताध-
योनयः सर्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन स्तेनः प्रकीर्ण-
केशो सुषली राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतोबधमोक्षाभ्या-
मग्ननेनस्त्री राजा न शरीरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्या-
पनविवासनाङ्गकरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः स च-
वोमतिपूर्वं प्रतिग्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते पुरुषशक्त्यपराधानुबन्ध-
विज्ञानादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित्समवायवचनात्
वेदवित्समवायवचनात् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बह्वैः स्युरनि-
न्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निघ्नीत्यनभितापश्चान्य-
तरस्त्रिन्नपि शूद्राब्राह्मणवचनाद्बु रोध्योऽनिबन्धश्चेन्नासमवेता
दृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युःस्वर्गः सत्यवचने विपर्यये
नरकः । अनिबन्धैरपि वक्तव्यं पीडाकृते निबन्धः प्रसक्तोक्ते

च साक्षिसभ्यराजकर्तृषु दोषोधर्मतन्त्रपीडायां शपथैर्नैके
 सत्यकर्मणा तेह्वराजब्राह्मणसंसदि स्यादब्राह्मणानां क्षुद्रपश्व-
 वृते साक्षी दश हन्ति गोऽश्वपुरुषभूमिषु दशगुणोत्तरान्
 सर्वं वा भूमौ हरणे नरकोभूमिवदशु मैथुनसंयोगे च
 पशुवन्मधुसर्पिषोर्गोवद्वस्त्रहिरण्यधान्यब्रह्मसु यानेष्वश्ववान्म-
 ध्यावचने बाप्यो दण्डाश्च साक्षी नानृतवचने दोषोजीवनञ्चेत्त-
 दधीनं नतु पापीयसोजीवनं राजा प्राड्विवाकोब्राह्मणोवा
 शास्त्रवित् प्राड्विवाको मध्योभवेत् सम्बत्सरं प्रतीक्षेत प्रतिभायां
 धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु शीघ्रमात्ययिके च सर्वधर्मेभ्योगरीयः
 प्राड्विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावमाशौचं दशरात्रमवृत्तिगदीक्षितब्रह्मचारिणां सपि-
 ण्डानामेकादशरात्रं क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं वैश्यस्यार्द्धमास-
 मेकं मासं शूद्रस्य तच्चेदन्तःपुनरापतेत्तच्छेषेण शुद्धेरन्
 रात्रिशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिष्ठभिर्गोब्राह्मणहतानामन्वत्तं
 राजक्रोधाच्च युद्धे प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोदूबन्धनप्रपतनै-
 श्चेच्छतां पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं मातापि-
 तृस्तन्मातुर्वा गर्भमाससमा रात्रिः स्तंसने गर्भस्य त्यहं वा
 म्रुत्वा चोर्द्धं दशम्याः पक्षिण्यसपिण्डयोनिस्त्वन्धे सहाध्या-
 यिनि च सब्रह्मचारिण्येकहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्पर्शने
 दशरात्रमाशौचमभिसन्धाय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरार्त्तवीर्ष्या

पूर्वयोश्च त्वहं वाचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिक्ष्येषु चैवमवरश्चैद्वर्णः
पूर्वं वर्णमुपसृशेत् पूर्वोवावरं तत्र शोक्तामाशौचं पतित
चण्डालसूतिकोदकाश्वसृष्टितत्सृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोप-
स्पर्शनाच्छुद्धोच्छ्वानुगमे च शुनश्च यदुपहन्यादित्येके उद-
कदानं सपिण्डैः कृतचूडस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोगएकेऽप्रद-
त्तानामधः शय्यासनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मांसं
भक्षयेयुराप्रदानात् प्रथमतोयपञ्चमसप्तमनवमेषूदकक्रिया
वाससाञ्च त्यागः अन्त्ये त्वन्थानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां
तृष्णीं माता बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशौचं
रात्राञ्च कार्थ्यविरोधाद्ब्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्या-
यानिवृत्त्यर्थम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहुममावस्यायां पितृभ्योदद्यात् पञ्चमीप्रभृति
वापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशब्राह्मणसन्निधाने
वा कालनियमः शक्तिः प्रकर्षे गुणसंस्कारविधिरन्नस्य नवा-
वरान् भोजयेदशुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
वाग्रूपवयःशीलसम्पन्नान् युवभ्योदानं प्रथममेके पितृवन्नच तेन
मितकर्म कुर्यात् पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः शिष्याश्च
दद्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ तिलमांसब्रीहियवोदकदानैर्मांसं
पितरः प्रीणन्ति मत्स्यहरिणकृकशकूर्मवराहमेघमांसैः सस्व-
त्सराणि गव्यप्रयःपायसैर्द्वादश वर्षाणि वार्ध्नीणसेन मांसेन

कालशाकच्छागलोहखङ्गमांसैर्मधुमिश्रैश्चानन्यम् । न भोजयेत्
 स्तेनक्रीवपतितनास्तिकतदृत्तिवीरहाग्रेदिधिषुदिधिषुपतिस्त्री-
 ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यपकुचरकूटसाक्षिप्रातिहारि-
 कानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रय्यगारदाही गरदाव-
 कीर्णगणप्रेष्यागम्यागामिहिंस परिवित्तपरिवेत्तृपर्याहृतंपर्या-
 धाटत्यक्तामदुर्बलाः कुनखिष्यावदन्तः श्वित्रिपौनर्भवकितवाज
 प्रेष्य प्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकृतिकिलासी कुसीदी वणिक्-
 शिल्पोपजीविज्यावादिततालवृत्यगीतशीलान् पित्रा चाकामेन
 विभक्तान् शिष्याञ्चैके सगोत्राञ्च । भोजयेदूर्ध्वं त्रिभ्योगुणव-
 न्तम् । सद्यश्चाङ्गी शूद्रातल्पगस्तत्पुरीषे मांसं नयति पितृ-
 स्तस्मात्तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् श्वचण्डालपतितावेक्षण्ये दुष्टं
 तस्मात्परिश्रुते दद्यात्तिलैर्वा किरेत् पङ्क्तिपावनोवा शमयेत्
 पङ्क्तिपावनाः षडङ्गविज्जेष्टसामिकस्तृणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रि-
 सुपर्णः पञ्चाग्निः स्नातकोमन्वब्राह्मणविद्वर्मज्ञोब्रह्मदेयानुसं-
 दानइति हविःषु चैवं दुर्बलादीन् आह्नएवैके आह्नएवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

अवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दा-
 स्यर्द्धपञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा
 न-मांसं भुञ्जीत द्वैमास्योवा नियमो नाधीयीत वायौ दिवा
 पांशुहरे कर्णआविणि नक्तं वाणभेरीसृष्टङ्गगर्जार्त्तशब्देषु
 च श्वशृगालगर्द्भसंहरादे लोहितेन्द्रधनुर्नीहारेष्वभ्रदर्शने चा-

पक्षौ मूत्रित उच्चारिते निशासन्धोदकेषु वर्षति चैके वलीक-
सन्तानमाचार्यपरिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो यानस्यः शयानः
प्रौढपादः श्रमशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तःशव-
दिवाकीर्त्तिशूद्रसन्निधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषश्च साम-
शब्दो यावदाकालिका निर्घातभूमिकम्पराद्धदर्शनोल्कास्तन-
यित्नुवर्षविद्युतः प्रादुष्कृताग्निष्ववृतौ विद्युति नक्तञ्चापररा-
त्राक्षिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमुल्का विद्युत्समत्येकेषां । स्तनयित्नु-
पराह्णेऽपि प्रदोषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्ये
च रात्रि म्रिते विप्रोष्य चान्योन्येन सह सङ्कलोपाहितवेदसमाप्ति-
च्छर्दिआह्नमनुष्ययज्ञभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाश्च द्यहं वा
कार्त्तिकी फाल्गुन्याषाढी पौर्णमासी तिस्त्रोऽष्टकास्त्रिरात्र-
मन्यामैके अभितोवार्षिकं सर्वे वर्षविद्युत्स्तनयित्नुसन्निपाते
प्रस्यन्दिन्यूद्धं भोजनादुत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्त्तं
नित्यत्रैके नगरे मानसमप्यशुचि आह्विनामाकालिकमक्रतान्न-
आह्निकसंयोगे च प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च
यावत् स्मरन्ति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

प्रशस्तानां स्वकर्मसु द्विजातीनां ब्राह्मणोभुञ्जीत प्रति-
गृह्णीयाञ्चैधोदकयवसमूलफलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयानप-
योदधिधानाशपरिप्रियङ्गुहृद्गार्गशाकान्यप्रणोद्यानि सर्वेषां
पितृदेवगुरुभृत्यभरणो चान्यउत्तिष्ठेन्नान्तरेण शूद्रात् पशु-

पालक्षेत्रकर्षककुलसङ्गतकारपितृपरिचारका भोज्यान्ना व-
 शिक् चाशिल्पी नित्यमभोज्यं केशकीटावपन्नं रजस्वला-
 कृष्णशकुनिपदोपहतं मूणघ्नप्रेक्षितं गवोपघ्नातं भावदुष्टं श्रुतं
 केवलमदधि पुनःसिद्धं पर्युषितमशाकभक्ष्यस्नेहमांसमधून्युत-
 स्तृष्टपुंश्चल्यभिश्चस्नानपदेश्यदण्डकतक्षकद्वयं बन्धनिकचिकि-
 त्सकसृगयुवार्युच्छिष्टभोजिगणविद्विषाणामपाङ्ग्यानां प्राग्-
 दुर्बलादूहयान्नाचमनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां विषमसूमे
 पूजान्तरानर्चितञ्च गोश्च क्षीरमनिर्दशायाः सूतके चाजाम-
 हिष्योश्च नित्यमाविकमपेयमौद्रमैकशफञ्च स्यन्दिनीयमसू-
 त्विनीनाञ्च याञ्च व्यपेतवत्साः पञ्चनखाश्चाश्ल्यकशशखाविड्गो-
 धाखड्गकच्छपा उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविड्गवचक्रवाक-
 हंसाः काककङ्कटध्रश्चेनाजलजारक्तपादतुण्डा ग्राम्यकुक्कुटशू-
 करौ धेन्वनडुहौ चापन्नदावसन्नहथामांसानि किसलयक्या-
 कुलशुननिर्यासलोहितावश्चनाश्वनिचिदारवकवलाकटिद्विभ-
 मान्धातनक्तञ्चरा अभक्ष्याः । भक्ष्याः प्रतुहाविष्किराजालपादा
 मत्स्याश्चाविकृतावध्याश्च धर्मार्थे व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रश-
 स्तान्यभ्युक्ष्योपयुञ्जीतोपयुञ्जीत ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा धर्मस्त्री नातिचरेद्भर्तारं वाक्चक्षुःकर्मसंयता
 पतिरपत्यलिप्सुर्देवराङ्गुलप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्डगोत्र-
 ऋषिसम्बन्धिभ्योयोनिमात्राद्वा नादेवरादित्येके नातिद्वितीयं

जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च चेत्त्रे परस्मात्तस्य द्व-
योर्वा रक्षणाङ्गर्तुरेव नष्टे भर्त्तरि षाड्वार्षिकं क्षपणं श्रूयमाणे
ऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात्तस्य द्वादशवर्षाणि
ब्राह्मणस्य विद्यासम्बन्धे भ्रातरि चैवं ज्यार्यसि यवीयान्
कन्याग्न्युग्रयमेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्यृतनतीत्य स्वयं युज्ये-
तानिन्दितेनोत्सृज्य पितृयानलङ्कारान् प्रदानं प्रागृतोरप्रय-
च्छन् दीषी प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येके द्रव्यादानं विवाह-
सिद्ध्यर्थं धर्मतन्त्रसंयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्राद्वृद्धपशोर्हीन-
कर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सीमपात् सप्तमीञ्चा-
भुक्त्वा निचयायाप्यहीनकर्मभ्यश्चाचक्षीत राज्ञा दृष्टस्तेन हि
भर्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेद्धर्मतन्त्रपीडायां तस्याकरणे
दीषादीषः ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यतेऽथैतदयाज्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्या-
क्रिया प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्या-
दिति मीमांसन्ते न कुर्यादित्याहुर्नहि कर्म क्षीयत इति
कुर्यादित्यपरे पुनस्तोमेनेष्टा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते
ब्राह्मणस्तोमेनेष्टा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां
योऽश्वमेधेन यजतेऽग्निष्टुतर्भिशस्यमानं याजयेदिति च ।
तस्य निष्कृत्यानि जपस्तपोहोमउपवासोदानमुपनिषदो
वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यधमर्षणमथर्वशिरो-

रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरौहिणे सामनी वृद्धयन्तरे पुरुष-
 गतिर्महानाम्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्तं ज्येष्ठसाम्नामन्य-
 तमद्विष्टवमानं कुष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति
 पावनानि । पयोव्रतता शकभक्षता फलभक्षता प्रवृतयाव-
 को हिरण्यप्राशनं दृतप्राशनं सोमपानमिति च मेध्यानि ।
 सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्ववन्यः पुण्या ह्यदास्तीर्यानि ऋषिनि-
 वासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देशाः । ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं संवृ-
 नेषूदकोपस्पर्शनमार्द्रबस्त्रताधःशायितानाशक इति तपांसि ।
 हिरण्यं गौर्वासीऽश्वोभूमिस्तिलादृतमञ्जमिति देयानि ।
 सस्मत्सरः षणमासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहोद्वादशाहः
 षडहस्त्रयोऽहोरात्र इति कालाः । एवान्येवानादेशे विक्र-
 ल्पेन क्रियेरन् । एनःसु गुरुषु गुरुणि लघुषु लघूनि कृच्छ्रा-
 तिकृच्छ्रं चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकीनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ;

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेभानि
 लक्षणानि भवन्ति ब्रह्महार्द्रकुष्ठी सुरापः श्यावदन्तोऽगुक्षत-
 ल्पगः पङ्कः स्वर्णहारी कुनखी श्लिती वस्त्रापहारी हिरण्य-
 हारी दर्दूरी तेजोऽपहारी मण्डली स्नेहापहारी क्षयी तथा
 जीर्णवानन्नापहारी ज्ञानापहारी भूकः प्रतिहन्ता गुरोरप-
 स्मारी गोघ्नो जात्यन्धः पिशुनः पूतिनामः पूतिवक्त्रसु सूचकः
 शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुसीसचामरविक्रयी मद्यप एकशफ-

विक्रयी मृगव्याधः कुण्डाशी मृतकश्चैलिकोवा नक्षत्री चार्बुदी
नास्तिकोरङ्गोपजीव्यंभक्ष्यभक्षी गण्डरी ब्रह्मापुरुषतस्कराणां
देशिकः पिण्डितः षण्डीमहापथिकोगण्डिकश्चण्डाली पुक्कसी
मोष्कवकीर्णी मध्यामेही धर्मपत्नीषु स्यान्मैथुनप्रवर्तकः खल्वा-
टसंगीतसमयस्व्यभिगामी पितृमातृभगिनीस्व्यभिगाभ्यावीजि-
तस्तेषां कुलकुलमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्राल्पायुषोऽल्पबुद्धयश्च-
ण्डपण्डशैलूषतस्करपरपुरुषप्रेष्यपरकर्मकराः खल्वाटचक्राङ्ग-
सङ्कीर्णाः क्रूरकर्मणः क्रमशश्चान्याश्चोपपद्यन्ते तस्मात्
कर्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विप्रुद्वैर्लक्ष्यैर्जायन्ते धर्मस्य धार-
णादिति धर्मस्य धारणादिति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

त्यजेत् पितरं राजघातकं शूद्रयाजकं वेदविप्लावकं भ्रूण-
हनं यश्चान्यावसायिभिः सह सम्बन्धेदन्यावसायिन्या वा तस्य
विद्यागुरुन् योनिसम्बन्धांश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदकादीनि
प्रेतकर्माणि कुर्युः पात्रञ्चास्य विपर्यस्येष्टुः । दासः कर्मज-
रोवावकरादमेध्यपात्रमानीय दासी घटान् पूरयित्वा दक्षिणा-
मुखः पदा विपर्यस्येदसुमनुदकं करोमीति नामग्राहस्तं
सर्वेऽन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तश्चिखा विद्यागुरो योनि-
सम्बन्धाश्च वीक्षेरन्पठपस्पृश्य ग्रामं प्रविशन्ति । अतज्ज्वं
तेन सम्भाष्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमन्त्रानपूर्वं ज्ञान-
पूर्वञ्चेत्तिरात्रम् । यस्तु प्रायश्चित्तेन शुद्धोत्तस्मिन् शुद्धे

शातकुम्भमयं पातं पुण्यतमाद्भ्रदात् पूरयित्वा खवन्तीभ्योवा-
 त एनमपचपस्पृशयेयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत् सम्प्रति-
 गृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता षड्विंशौ शान्तं शिवमन्तरीवं
 चोरोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुर्भिः पावमानीभिस्तारत्नम-
 न्दीभिः कुष्माण्डैश्चान्यं जुहुयाद्विरण्यं ब्राह्मणाय वा दद्या-
 न्नमाचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रायश्चित्तं स मृतः
 शुद्धोत्तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणां कुर्युरेतदेव श्र-
 न्त्युदकं सर्वेषूपपातकेषु सर्वेषूपपातकेषु ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकाविंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

ब्रह्महापुरापगुरुतल्पगमावृपितृयोनिस्त्वन्धगस्तेननास्ति-
 कनिन्दितकर्माभ्यातिपतितत्याग्यप्रतितत्यागिनः पतिताः पा-
 तकसंयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्यो हानिः
 घतनं परत्र चासिद्धिस्तापेके नरकं त्रीणि प्रथमान्यनिर्ह-
 र्यानि मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततीत्येके भूयहनि । हीन-
 वर्णसेवायाञ्च स्त्री पतति कौटसाद्यं राजगामिपैशुनं गुरोर-
 नृताभिर्गंसनं महारातकसमानि अपातयानां प्राग्दुर्वृत्ता-
 न्नोहन्तृब्रह्मोज्झ्यतन्मद्भ्रजदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं
 याजनाभ्यापनाद्विगाचार्यो पतनीयसेवायाञ्च हेयावन्यत्र
 हानात् पतति तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके न कर्हिचिन्मातापित्रो-
 रवृत्तिर्हाय नु न भजेरन् ब्राह्मणाभिर्गंसने दोषस्तावान् द्विर-
 वेतसि दुर्वृत्तिंसायामपि मीचने शक्तचेत् । अभिक्रुद्धाव-

गौराणं ब्राह्मणस्य वर्षशतमस्वार्थं निर्घाते सहस्रतोहितद-
र्शने यावतस्तत्प्रस्कन्द्य पांशून् संगृहीयात् मगृहीयात् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नौ सक्तिर्ब्रह्मघ्नस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्य वा
स्याज्जन्येशस्त्वभूताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिर्वा द्वादशमन्वत्स-
रान् ब्रह्मचारी भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षणः
पथोपक्रामेत् संदर्शनादार्यस्य स्नानासनाभ्यां विहरन् भव-
नेषूदकोपस्पर्शीं शुद्धीत् प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
द्रव्यापचये वा त्यवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽ
प्यग्निष्टदन्तघ्नोत्सृष्टश्चेद्ब्राह्मणवधे । हत्वापि आत्मेव्याञ्चैवं
गर्भे चाविज्ञाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वर्षिकं प्राकृतं
ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राश्व गा दद्यात् । वैश्ये त्रैवर्षिकं ऋष-
भैकशताश्व गा दद्यात् । शूद्रे सम्बत्सरं ऋषभैकदशाश्व गा
दद्यादनात्मेव्याञ्चैवं गाञ्च । वैश्यवन्मण्डूकनकुलकाकविवद
हरमूषिकाश्च । हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थिमता
मनडुङ्गारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चित् किञ्चि-
दद्यात् । षण्डे च पलालभारः सीसमापञ्च वराहे द्रुतघटः
रूपे लौहदण्डो ब्रह्मबन्धाञ्चललनायां जीवोवैशिके न किञ्चित्त-
त्पान्नधनलाभवधेषु दृश्यवर्षाणि द्वे परदारो त्रीणि श्रौतियस्य
द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा गर्भयेत् प्रतिसिद्धमन सयोगे
सहस्रवाक्चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु चैवं स्त्री चाति-

चारिणी गुप्ता पिण्ड तु लभेत अमानुषीषु दीवर्जं स्वीकृते
कुष्माण्डैर्हतहोमो घृतहोमः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिञ्चेतुः सुरामास्ये ऋतः शुद्धो
दमत्या पाने पयोघृतमुदकं वायुं प्रति त्यक्तं ब्रह्मानि सकृच्छ-
स्ततोऽस्य संस्कारः । मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राग्गने श्वापदोद्वख-
राणाञ्चाङ्गस्य आभ्यकुक्कुटशूकरयोश्च गन्धप्राणे सुरापस्य
प्राणायामो घृतप्राशनञ्च पूर्वैश्च दध्यस्य । तल्पे लोहशयने गुरु-
तल्पगः शयीत सूर्याग्निं वा ज्वलन्तीं स्त्रियोल्लङ्घं वा सहस्रण-
मुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणारतीचीं व्रजेदजिह्वाभाशरीर
निपातान्मृतः शुद्धेत । सखीसयोनिसगोत्राग्रिष्यभार्यासु
सुषुप्तायां गवि च तल्पसमोऽवकरइत्येके श्वभिरादयेद्राजा
निहीनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं खादयेद्वयथोक्तं वा
गर्हभेनावकीर्णीं निर्जतिं चतुष्पथे यजते तस्याजिनमूर्द्ध्वाबालं
परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान् भैक्षञ्चरेत् कर्माचक्षाणः
सम्बत्सरेण शुद्धेत । रेतस्कन्दने भये रोगे स्वप्नेऽग्नीन्वन-
भैक्षचरणानि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहीमः साभिसन्धेर्व्या रेत-
स्याभ्यां •सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानोऽभ्यस्त-
मिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं हृष्टादित्यमीक्षेत प्राणा-
यामं कृत्वाऽभोज्यभोजनेऽर्धप्राशने वा निष्परीषीभावस्त्रिरा-
तावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णान्युपयुञ्जानः फलान्य-

नतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्चर्द्दिनोष्टतप्राशनञ्चाक्रोशावृतहिं-
सासु विरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये चेद्वाक्यणीपावमानीभि-
र्होमोविवाहमैथुननिर्मादसंयोगेष्वदोषमेकेऽवृतं नतु खलु
गुर्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितश्च परतश्च हन्ति मनसापि गुरो-
रवृतं वदन्नल्पेष्वप्यर्थेष्वन्त्यावसायिनीगमने कृच्छाद्दोऽमत्या
हादशरात्रसुदक्यागमने त्रिरात्रं त्रिरात्रम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

रहस्यं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्ह्यर्चं तरत्समन्दी-
त्यशु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिष्टक्षन् प्रतिगृह्य वाऽभोज्यं बुभु-
क्षमाणः शयिवीभावपेदत्यन्तरारंणउदकोपस्पर्शनाच्छुद्धिमेके
स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं वृतेन द्वितीयमद्विस्तृतीयं दिवा-
दिष्वेकभक्तकोजलक्लिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं मांसं
शोणितं स्नायुस्थिमज्जानमिति होम आत्मनोमुखे हृत्पौरास्ये
जुहोमीत्यन्ततः । सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं ब्रूणहत्यायाः ।
अथान्य उक्तोनियमोऽग्रे त्वं पारयेति महाव्याहृतिभिर्जुह्व-
यात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्वतएव वा ब्रह्महत्यासुरादानस्तेयशु-
रुतल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽधमर्षणं जपेत् सममश्वमेधावभ-
येन सावित्रीं वा सहस्रज्जत्व आवर्त्तयन् पुनीं हैवात्मानमन्त-
र्जले वाधमर्षणं त्रिरावर्त्तयन् धापेभ्यो मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

तदाहुः कतिधावकीर्णीं प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्रं
बलेन वृहस्पतिं ब्रह्मचर्चसेनाग्निमेवेनरेण सर्वेणेति सोऽमा-
वास्यायां निश्च्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहीति
कामावकीर्णीः स्वावकीर्णीः स्मि कामकामाय स्वाहा कामाभि-
दुग्धोस्त्राभिदुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमावाया-
नुपर्युच्य यज्ञवास्तु कृत्वोपस्थाय सम्भासिञ्चत्वित्येतया तिरुप-
तिष्ठेत त्वय इ मे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूतइव स्यात् सद्व्यं जुहुया-
दित्यमनुमन्त्रेद्वरोदत्तिणेति । प्रायश्चित्तमविशेषादनार्जवपै-
शुनप्रतिषिद्धाचारानाद्यप्राशनेषु । शूद्रायाश्च रेतःसिक्ता योनौ
च दोषवति कमण्यभिसन्धिपूर्वेष्वलिङ्गाभिरप उपसृशेद्वाक-
शीभि रन्यैर्जापवितैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारे व्याहृतयः
संख्याताः पञ्च सर्वास्वपोवाचा मे दहश्च मादित्यश्च पुनातु
स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति सायमष्टौ वा
समिधमादध्याहेवकृतस्येति हुत्वैवं सर्वस्मादेनसोमुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अथातः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामो हविष्यान् प्रातराशान्
भुक्त्वा तिष्ठो रात्रीर्नाश्नीयादथापरं त्यहं नक्तं भुञ्जीत अथापरं
त्यहं न कञ्चन यावेदथापरं त्यहमुपवसेत्तिष्ठेदहनि रात्रावा-

सीत क्षीरकामः सत्यं वदेदनाथ्यैर्न सम्भाषेत रौरवयौधाजिने
 नित्यं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शमापोहिष्ठेति तिष्ठभिः
 पवित्रवतीभिर्मार्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकादित्यष्टाभिः ।
 अथोदकतर्पणं ॐ नमोऽहमाय मोहमाय संहमाय धुन्वते ताप-
 साय पुनर्वसवे नमोनमोमौञ्जप्रायोऽर्थ्याय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय
 नमोनमः पाराय सुपाराय महापाराय पारयिष्णवे नमोनमो
 रुद्राय पशुपतये महते देवाय त्वस्वकायैकचराधिपतये हराय
 शर्वायेशानायोग्राय वज्रिणे वृष्णिने कपर्दिने नमोनमः सूर्या-
 यादि त्वाय नमोनमोनीलग्रीवाय शितिकण्ठाय नमोनमः कृ-
 ष्णाय पिङ्गलाय नमोनमोज्येष्ठाय श्रेष्ठायैवहायेन्द्राय हरिकेशा-
 योर्द्ध्वरेतसे नमोनमः सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामाय
 कामरूपिणे नमो नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमोनमस्तीक्ष्ण
 रूपिणे नमोनमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरु-
 षायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवा-
 ससे पिनाकहस्ताय नमोनम इति । एतदेवादित्योपस्थानमेता
 एवाज्याहुतयो द्वादशरात्रस्यान्ते चरं अपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो
 जुहुयादग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्नि-
 भ्यामिन्द्राय विश्वेभ्योदेवेभ्योब्रह्मणे प्रजापतये अग्ने स्विष्टि-
 क्ततइति । ततोब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिकृच्छ्रोव्याख्यातो-
 यावत् सकृदादददीत तावदग्नीयादव्भक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रा-
 तिकृच्छः । प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्योभवति द्वितीयं
 चरित्वा यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात्
 प्रमुच्यते तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसोमुच्यते अथैतांस्त्रीन्

कृच्छ्रान् चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति सर्वदेवैर्ज्ञातो
भवति यश्चैवं वेद यश्चैवं वेद ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायणं तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपनं व्रतश्चरेत्
श्वीभूतां पौर्णमासीमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पयांसि नवो-
नव इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमोहविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं
चन्द्रमसोयद्देवा देवहेलनमिति चतस्रभिराज्यं जुहुयाद्देव-
कृतस्येति चान्ते समिद्धिरो भूर्भूवः स्वस्त्यः सत्यं यशः श्रीरूपं
गिरौजस्तोजः पुण्ड्रबोधर्मः शिवः शिवइत्येतैर्ग्रासानुमन्त्रणं
प्रतिमन्त्रं मनसा नमः स्वाहेति वा सर्वग्रासप्रमाणमास्याविका-
रेण चरुभैक्षशक्तुकण्ठयावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि
हवोऽप्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान्
भूक्तौ काप्रचयेन परपक्षमश्नीयादमावास्यायामुपोष्यैकोपचयेन
पूर्वपक्षं विपरीतमेकैषाम् । एष चान्द्रायणोमासीमासमेत-
माह्वा विपापोविपाह्वा सर्वमेनीहन्ति द्वितीयमाह्वा दशपूर्वान्
दशावरानात्मानञ्चैकविंशं पङ्क्तीश्च पुनाति सखत्सरं चाह्वा
चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥

एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ।

जडं पितुः पुत्रा ऋक्थं भजेरन्निवृत्ते रजसि मातुर्जीवति
 चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभृयात् । पूर्ववद्विभागे तु
 घर्मवृद्धिं वरतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनसुभयतोद्दूयुतो रथोगो-
 वृषः काणखोरकूटवण्डामध्यमस्थानेकश्चेद्विर्धान्यायसी गृह-
 मनीयुक्तं चतुष्पदाच्चैकैक यवीयमः समञ्चेतरत् सर्वं द्यंशी वा
 पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूपं काव्यं पूर्वं पूर्वी
 लभेत दशनः पशूनां नैऋशफः नैऋशफानां वृषभोऽश्विकोज्ये-
 ष्ठस्य वृषभषोडशा ज्यैष्ठिन्यस्य ममं वा ज्यैष्ठिनेयेन यवी-
 यमां प्रतिमाह वा स्ववर्गे भागविशेषः । पितोत्सृजेत्
 पुत्रिका मनपत्योऽग्निं प्रजापतिञ्चेष्टास्त्रार्थमपत्यमिति संवा-
 द्याभिसन्धिमावात् पुत्रिकेयेकेषां तत्संशयान्नोपयच्छे-
 दभ्रातृकाम् । पिण्डगोत्रऋषिसम्बन्धा ऋक्थं भजेरन् स्त्री
 चानपत्यस्य वीजं वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतो जातमभागम् ।
 स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च भगिनीशुल्कं
 सोदय्योणामूङ्गे मानुः पूर्वञ्चैके । संवृष्टविभागः प्रेतानां ज्ये-
 ष्ठस्य सप्तृष्टिनि प्रेते असंसृष्टी ऋक्थभाक् विभक्तजः पितरमेव ।
 स्वयमर्जितं वैद्योऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा औरसत्वेत-
 जदत्तक्रतिमगूढोत्पन्नापविद्धा ऋक्थभाजः कानीनरुहोढ-
 पोर्नर्भवपुत्रिकापुत्रस्वयन्दत्तक्रीता गोत्रभाजश्चतुर्धांशभागिनश्चौ-
 रमाद्यभावे ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठोगुणसम्पन्नस्तुत्यांश-
 भाक् ज्येष्ठांशहीनमन्यत् राजन्यावैद्यापुत्रसमवाये स यथा
 ब्राह्मणीपुत्रेण क्षत्रियाच्चेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यस्य शुश्रूषुश्चे-

लभेत वृत्तिमूलमन्तेवासिर्वाधना सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्तो न
 लभेतैकेषां श्रोत्रिया ब्राह्मणस्यानपत्यस्य ऋक्थं भजेरन् रा-
 जेतरेषां जडक्लीवौ भर्त्तव्यावपत्यं जडस्य भागार्हं शूद्रापुत्र-
 वत् प्रतिलोमासूदकयोगक्षेमकृतान्नेष्वविभागः स्त्रीषु च संयु-
 क्तास्वनाच्चाते दशावरैः शिष्टैरूहवङ्गिरलुब्धैः प्रशस्तं कार्यम् ।
 चत्वारश्चतुर्णां पारगा वेदानां प्रागुक्तमास्त्रय आश्रमिणः पृथग्ध-
 र्मविदस्त्रयएतान् दशावरान् परिषदित्याचक्षते असम्भवे त्वेते-
 षामश्रोत्रियो वेदविच्छिष्टोविप्रतिपत्तौ यदाह यतोऽयमप्रभवो-
 भूतानां हिंसालुग्रहयोगेषु धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्म-
 विदाप्नोति ज्ञानाभिनिवेशाभ्यामिति धर्मो धर्मः ।

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं गौतमसंहिता ।

—

शातातपसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिक्काङ्कितशरीरिणाम् ॥
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिक्कं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते याति पञ्चात्तापवतां पुनः ॥
महापातकजं चिक्कं सप्तजन्मानि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम् ॥
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमोभवेत् ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकुच्छाश्वरीकासा अतीसारभगन्दरौ ॥
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षावातोऽक्षिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥
जलोदरं यक्षत् स्त्रीहा शूलरोगव्रणानि च ।
श्वासाजीर्णज्वरच्छर्दिश्चममोहगलग्रहाः ।
रक्तावुद विसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ॥
दण्डापतानकश्चित्तवपुः कम्पविचर्चिकाः ।
वल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ॥

अर्शआद्या वृणां रोगा अतिपापान्नवन्ति हि ।
 अन्ये च बहवो रोगा जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥
 उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ।
 महापापेषु सर्वं स्यात्तद्वर्जमुपपातके ॥
 दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्पं व्याधिवलाबलम् ।
 अथ साधारणान्तेषु गोदानादिषु कथ्यते ॥
 गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च प्रयस्विनी ॥
 वृषदाने शुभोऽनडुान् शुक्लाम्बरसकाञ्चनः ।
 निवर्तनानि भूदानि दश दद्याद्द्विजातये ॥
 दशहस्तोऽन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् ।
 दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥
 सुवर्णशतनिष्कस्तु तद्वर्द्धाप्रमाणतः ।
 अश्वदाने षड्नु स्रक्षामश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥
 महिषीं माहिषे दाने दद्यात् स्वर्णायुधान्विताम् ।
 दद्याद्भुजं महादाने सुवर्णफलसंयुतम् ॥
 लक्षसंख्यार्चणं पुष्पं प्रदद्याद्देवतार्चने ।
 दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ॥
 रुद्रं जपेद्भक्तपुष्पैः पूजयित्वा च त्वय्यकम् ।
 एकादश जपेद्बुद्रान् दशांशं शुक्नुलैर्घृतैः ॥
 हुत्वाभिषेचनं कुर्यान्मन्त्रैर्वह्मदैवतैः ।
 शान्तिके गणशान्तिश्च ग्रहशान्तिकपूर्वकम् ॥
 धान्यदाने शुभं धान्यं खारी यष्टिमितं स्यूतम् ।
 वस्त्रदाने षड्वस्त्रद्वयं कर्पूरसंयुतम् ॥
 दशपञ्चाष्टचतुर उपदेश्य द्विजान् शुभान् ।

विधाय वैष्णवीं पूजां सङ्कल्प्य निजकाम्यया ॥
 धेनुं दद्याद्विजातिभ्योदक्षिणाञ्चापि शक्तितः ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्कारयैर्विजान् ॥
 याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
 तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 पुनस्तान् परिपूर्णार्यान् चयेद्विधिवद्विजान् ।
 सन्तुष्टा ब्राह्मणा ददुरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥
 जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
 सर्वं भवति निच्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥
 ब्राह्मणां यानि भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
 उपवासोव्रतश्चैव स्नानं तीर्थफलं तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्यग् तस्य तत्फलम् ॥
 सम्प्रज्ञमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा घ्राय्यमग्निश्रोमफलं लभेत् ॥
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥
 तेभ्योऽनुज्ञां अभिप्राप्य प्रष्टव्यं च तथाशिषः ।
 भोजयित्वा विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह वन्धुभिः ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके साधारणविधिः प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नरकस्यान्ते पाण्डुकुष्ठी प्रजायते ।
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत स तस्या कथान्तरे ॥

चत्वारः कलमाः कार्य्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
 पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण सयुताः ॥
 अश्वस्थानादिष्टद्वयुक्तास्तीर्थोदकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चक्रोपेता नानाविधफलान्विताः ॥
 सर्वोपधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणञ्च चतुर्मुखम् ।
 पलार्द्धार्द्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥
 पूर्वोदिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्वस्ववेदांस्तो ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥
 दशांशेन ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्त्रिलहेमभिः ॥
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
 तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥
 ततोदद्याद्वयथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देयमाचार्य्याय निवेदयेत् ।
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे देवा मरुद्गणाः ।
 प्रीताः सर्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥
 इत्युदीर्य्य सुऊर्भक्त्या तमाचार्य्यं क्षमापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठी विशुध्यति ॥
 कुष्ठी गोबधकारी स्यान्नरकान्तोऽस्य निष्कृतिः ।
 स्थापयेद्दृढमेकन्तु पूर्वोक्तद्वयसंयुतम् ॥

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पास्वरान्वितम् ।
 रक्तकुम्भं तु तं कृत्वा स्थापेद्दक्षिणां दिशम् ॥
 ताम्रपात्रं न्यसेत्तत्र तिलचूर्णेन पूरितम् ।
 तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन पापं मे शास्यतामिति ।
 सामपारायणं कुर्यात् कलसे तत्र सामवित् ॥
 दशंशं सर्वपैतृत्वा पावमान्यभिषेचने ।
 विहिते धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 यमोऽपि महिषारूढो दण्डपाणिर्भयावहः ।
 दक्षिणाशापतिर्देवोमम पापं व्यपोहतु ॥
 इत्युच्चार्य विस्तृत्यैनं मासं सङ्गृह्णतिमाचरेत् ।
 ब्रह्मगोबधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः ॥
 पितृहा चेतनाहीनो मातृहान्धः प्रजायते ।
 नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः ।
 व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णपलसन्निताम् ॥
 कुम्भं रौप्यमयञ्चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् ।
 निष्कहेन्ना तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः ॥
 पट्टवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत्तं विधानतः ।
 नावं द्विजाय तां दद्यात् सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 वासुदेव ! जगन्नाथ ! सर्वभूताशयस्थित !
 पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्त्तिहृत् ! ॥
 इत्युदीर्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्जयेत् ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्योदक्षिणां ददेत् ॥

स्वहृषाती तु वधिरो नरकान्ते प्रजायते ।
 मूको भ्रातृबन्धे चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥
 सोऽपि पापविशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् पुवर्णफलसंयुतम् ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्रह्माणीं तां विस्मर्जयेत् ।
 सरस्वति ! जगन्मातः ! शब्दब्रह्माधिदेवते ! ॥
 दुष्कर्मकरणात् पापात् पाहि मां परमेश्वरि ! ।
 बालघाती च पुरुषो हतवत्सः प्रजायते ॥
 ब्राह्मणोदाहनञ्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
 अन्नं हरिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथार्विधि ॥
 महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथार्विधि ।
 षड्रैकादशैरुद्रैरुद्रः समभिधीयते ॥
 रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तितः ।
 एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥
 जुहुयाच्च दशांशेन दूर्वयायुतसंख्यया ।
 एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥
 पलान्येकादश तथा दद्याद्विजानुसारतः ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति हिजेभ्योदक्षिणान्दिशेत् ॥
 स्नापयेद्दम्पतीः पश्चान्मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
 आचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालङ्कारणानि च ॥
 गोलहा एरुषः कुष्ठी निर्वंशश्चोपजायते ।
 स च पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यशतञ्चरेत् ॥
 व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।
 स्त्री हन्ता चातिसारी स्यादश्वत्थान् रोपयेद्दश ॥

दद्याच्च शर्कराधेनुं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 राज्ञा च यरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥
 गोभूहिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ।
 घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥
 इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशाम्यति ।
 रक्तावुदी वैश्यहन्ता जायते स च मानवः ॥
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
 दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥
 प्राजापत्यं सकृच्चैवं दद्याद्देनुं सदक्षिणाम् ।
 कारुण्याच्च बधे चैव रूक्षभावः प्रजायते ॥
 तेन तत्प्रापशुद्धार्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्यो गजघाती रवेन्नरः ॥
 प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत् ।
 गणनाथस्य मन्त्रं तु मन्त्री लक्ष्मिं जपेत् ॥
 कुलत्रशकैः पूपैश्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
 उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥
 स तत्प्रापविशुद्धार्थं दद्यात् कर्पूरकं फलम् ॥
 अश्वे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ।
 खतं पलानि दद्याच्च चन्दनान्यधनुस्तये ॥
 महिषीघातने चैव कृष्णगुह्याः प्रजायते ।
 धरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ॥
 निष्कलत्रस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्द्विरण्मयीम् ।
 तरक्षौ निहते चैव जायते केकरेक्षणः ।
 इद्याद्रत्नमयीं धेनुं स तत्प्रातकशान्तये ॥

भूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
 स दद्यात्तु विभुद्धयं दृढकुम्भं सदक्षिणम् ॥
 हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः ।
 अखस्तेन प्रदातव्यः सौवर्ण्यपलनिर्मितः ॥
 अजाभिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥
 उरभ्ने निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तूरिकापलं दद्याद्वाह्मणाय विभुद्धये ॥
 मार्जारो निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावतं स सौवर्ण्यं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥
 भुकशारिकयोर्घाते नरः खलितवाग्भवेत् ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥
 वक्रघाती दीर्घनसो दद्याद्गां धवलप्रभाम् ।
 काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
 तदर्द्धार्द्धप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम
 द्विती योऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुरापः श्वावदन्तः स्यात् प्राजापत्यन्तरन्तया ।
 शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविभुद्धये ॥
 जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ।

ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्वरुणदेवतैः ॥
 मद्यपो रक्तपित्ती स्यात्स दद्यात् सर्पिषोषटम् ।
 मधुनोऽर्द्धघटञ्चैव संहिरण्यं विशुद्धये ॥
 अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते कृमिकोदरः ।
 यथावत्तेन शुद्धार्थमुपोष्यं भीष्मपञ्चकम् ॥
 उदकावीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुद्धयति ॥
 भुक्त्वा चासृष्ट्य संसृष्टं जायते कृमिलोदरः ।
 त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते ॥
 परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ।
 लक्ष्मोमं स कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ।
 प्राजापत्यत्रयं कुर्व्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥
 विषदः स्याच्छर्दिरोगी दद्याद्दश पयस्विनीः ।
 मार्गहा पादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥
 पिशुनो नरकस्थान्ते जायते श्वासकासवान् ।
 घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसंश्लितम् ॥
 धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तत्पापविशुद्धये ।
 ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याद्भाञ्च सदर्शयाम् ॥
 शूली परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
 सोऽन्नदानं प्रकुर्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥
 दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
 तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥
 सुरालये जले वापि शक्यमूत्रं करोति यः ।

गुदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥
 मासं सुरार्चनेनैव गोदानद्वितयेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शस्यन्ति गुदजा रुजः ॥
 गर्भपातनजा रोगा यकृत्प्लीहजलोदराः ।
 तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥
 एतेषु दद्याद्विप्राय जलघेनुं विधानतः ।
 सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥
 प्रतिमाभङ्गकारी च अप्रतिष्ठः प्रजायते ।
 सम्बल्लरतयं सिञ्चेदश्वत्थं प्रतिवासरम् ॥
 उद्वाहयेत्तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः ।
 तत्र संस्थापयेद्देवं विघ्नराजं सुपूजितम् ॥
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् सर्वैर्दद्याद्विजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥
 खल्लौटः परनिन्दावान् घेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम् ।
 परोपहासकृत् काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम् ॥
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निष्कत्रयमितं हेम स दद्यात् सत्यवर्त्तिनाम् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्थान्ते जायते विप्रहेमहृत् ।
 स तु स्वर्णघतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥

औडुम्बरी ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्यं स कृत्वा ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥
 कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
 कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ।
 रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥
 मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्ध्वजः ।
 मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥
 त्वपुहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशतन्त्रपु ॥
 सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्याद्दृष्टधेनुं विधानतः ॥
 दुग्धहारी च पुरुषो जायते वज्रमूत्रकः ।
 स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥
 दधिचौर्वेण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुप्योष्य द्विजातये ॥
 इक्षोर्विकरहारी च भवेदुदरगुल्मवान् ।
 गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दीपशान्तये ॥
 लोहहारी च पुरुषः कर्वूराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्डादिपीडितः ।
 उपोष्य स तु विप्राय दद्यात्तैलघटवचम् ॥

आमन्त्रहरणाञ्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
 स दद्यादस्त्रिनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥
 पक्कान्नहरणाञ्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेत्स्रक्षं दशांशं जुहुयात्तिलैः ॥
 फलहारी च पुरुषो जायते व्रणिताङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥
 ताम्बूलहरणाञ्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य वक्त्रं वरम् ॥
 शाकहारी च पुरुषोजायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याद्द्वै महानीलमणिद्वयम् ॥
 कन्दमूलस्य हरणाङ्गुस्त्रिपाणिः प्रजायते ।
 देवतायतनं कार्य्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥
 दारुहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते ।
 स दद्याद्विदुषे शृङ्गौ काश्मीरजपलद्वयम् ॥
 विद्यापुस्तकहारी च किल भूकः प्रजायते ।
 न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥
 वस्त्रहारी भवेत् कुष्ठौ सम्प्रदद्यात्प्रजापतिम् ।
 हेमनिष्कमितञ्चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥
 ऊर्णाहारी लोमशः स्यात् स दद्यात् कम्बलान्वितम् ।
 स्वर्गनिष्कमितं हेमवर्ङ्गं दद्याद्विजातये ॥
 पट्टहस्तस्य हरणान्त्रिर्लोमा जायते नरः ।
 तेन धेनुः प्रदातव्या विष्णुर्घृतं द्विजन्मने ॥

औषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।
 सूर्यायार्धः प्रदातव्यो मासं देयञ्च काञ्चनम् ॥
 रक्तवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान् ।
 सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥
 विप्ररत्नापहारी चाप्यनपत्यः प्रजायते ।
 तेन कार्यं विप्रुह्यार्धं महारुद्रजपादिकम् ॥
 मृतवत्सोदितः सर्वोविधिरत्र विधीयते ।
 दशांशहीमः कर्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥
 देवस्य हरणाञ्चैव जायते विविधो ज्वरः ।
 ज्वरोमहाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णवएव च ॥
 ज्वरे रौद्रं जपेत् कर्णं महारुद्रं महाज्वरे ।
 अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्वयं जपेत् ॥
 नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहिणीयुतः ।
 तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तितः ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके स्त्रेयप्रायश्चित्तं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्यस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
 चाण्डालीगमने चैव हीनकोषः प्रजायते ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।

सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरवाहनम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेदविद्विप्रो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 निधीनामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।
 सौम्याशाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपोहतु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं हीनकोषे लिङ्गनाथे विशुद्धये ॥
 गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
 स्थापयेत् कुम्भमेकं तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
 नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादसाम्पतिम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।
 सामविद्वाह्मणस्तत्र सामवेद समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिरङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 यादसामधिपो देवोविश्वेषामपि पावनः ।
 संसाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवमलङ्कृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रशान्तये ॥
 स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ।

भग्निनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलसं न्यसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कपट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 देवानामधिपोदेवो वज्रवी विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निहन्तु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं स पापस्यापनुत्तये ॥
 भ्रातृभार्याभिगमनाङ्गलकुष्ठं प्रजायते ।
 स्ववधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते ॥
 तेन कार्यं विष्णुद्वयं प्रागुक्तस्यार्द्धमेव हि ।
 दशांशहोमः सर्वत्र घृताक्तैः क्रियते तिलैः ॥
 यदगम्याभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम् ।
 कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलषष्टिप्रमाणतः ॥
 कार्पासभारसंयुक्तां कांस्यदोहां सवत्सिकाम् ।
 दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 सुरभी वैष्णवी माना मम पापं व्यपीहतु ।
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्मरीगदः ॥

सतु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यद्योदितम् ।
 तिलद्रीणाशतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥
 पिष्टृष्वस्त्रभिगमनादक्षिणांशव्रणी भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजादानेन शक्तितः ॥
 मातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुञ्जः प्रजायते ।
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 मातृष्वस्त्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सस्यग्दासप्रदानतः ॥
 श्वतभार्याभिगमने श्वतभार्यः प्रजायते ।
 तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥
 सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या महिषीदानयत्नतः ॥
 तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः ।
 मासं च द्रुजपः कार्य्या दद्याच्छ्रुत्या च काञ्चनम् ॥
 दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तहृक् ।
 स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी ।
 तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 पशुयोनौ च गमने मूत्राघातः प्रजायते ।
 तिलपात्रद्वयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्ध्ये ॥
 अश्वयोनौ च गमनाङ्गुदस्तम्भः प्रजायते ।
 रुद्रस्त्रकमलस्नानं मसं कुर्यात् शिवस्य च ॥

एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः ।

स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गसात् ॥

इति शतातपीये कर्मविपाके अगम्यागमन प्रायश्चित्तं
नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशूकरमृज्जद्रिद्रुमादिशकटेन च ।

भृग्वग्निदारु शस्त्राश्मविषोदूबन्धनजैर्हताः ॥

व्याघ्राहिगजभूपालचीरवैरिवकाहताः ।

काष्ठमल्यष्टा ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥

विस्त्रुचिकान्नकवलदवातीसारतोहताः ।

साकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥

असृष्ट्या अपविचाश्च पतिताः पुत्तवर्जिताः ।

पञ्चविंशत्प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं हताः ॥

पित्वाद्याः पिण्डभाजः स्युस्त्रयो लेपभुजस्तथा ।

ततो नान्दीमुखाः प्रोक्ता स्त्रयोऽप्यशुमुखास्त्रयः ॥

द्वादशैते पितृगणास्तपिताः सन्ततिप्रदाः ।

गतिहीनाः सुतादीनां सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥

दश व्याघादिनिहता गर्भं निघ्नन्त्यमी क्रमात् ।

द्वादशास्त्रादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥

विषादिनिहता भ्रन्ति दशसु द्वादशष्वपि ।

वर्षेकबालकं कुर्व्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥

व्याघ्रेण हन्यते जन्तुः कुमारीगमनेन च ।

विषदश्चैव सर्पेण गजेन वृषदुष्टकृत् ॥
 राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौराणां पशुहिंसकः ।
 वैरिणा मित्रभेदी च वक्रवृत्तिर्त्रिकेण तु ॥
 गुरुघाती च शय्यायां मत्सरी शौचवर्जितः
 द्रोही संस्काररहितः शूना निक्षेपहारकः ॥
 नरोविहन्योऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः ।
 कृमिभिः कृत्तवासाश्च कृमिणा च निक्कन्तनः ॥
 शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
 भृगुणा मेदिनीचौरो वङ्किना यज्ञहानिकृत् ॥
 दवेन दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ॥
 अश्मना द्विजनिन्दाकृद्विषेण कुमतिप्रदः ।
 उद्वन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदो जलेन तु ॥
 द्रुमेण राजदन्तिहृदतीसारेण लौहहृत् ।
 साकिन्याद्यैश्च स्त्रियते सदर्पकार्यकारकः ॥
 अनध्यायेऽप्यधीयानो स्त्रियते विद्युता तथा ।
 असृश्यस्पर्शसङ्गी च वान्तमाश्रित्य शास्त्रहृत् ।
 पतितोमद्विक्रान्तानपत्योद्विजवस्त्रहृत् ॥
 अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधीयते ।
 कारयेन्निष्कमावन्तु पुरुषं प्रेतरूपिणम् ॥
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ।
 पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥
 मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ।
 अकालमूलं कलसं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वौषधिसमन्वितम् ।

तस्योपरिन्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्बुधृतम् ॥
 सप्तधान्यक्षुःसफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतरूपिणम् ॥
 कुर्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
 षडङ्गञ्च जपेद्बुधं कलसे तत्र वेदवित् ॥
 यमसूक्तेन कुर्वीत यमपूजादिकं तथा ।
 गायत्र्याश्चैव कत्तव्योजपः स्वात्मविशुद्धये ॥
 गृहशान्तिकपूर्वञ्च दशांशं जुहुयात्तिलैः ।
 अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय मतिलोदकम् ॥
 प्रदद्यात् पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम् ॥
 ददामि तस्मै प्रेताय यः पीडां कुरुते मम ।
 सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ।
 द्वादश प्रेतमुद्दिष्य दद्यादेकञ्च विष्णवे ॥
 ततोऽभिषिञ्चेदाचार्यो दम्पती कलसोदकैः ।
 शुचिर्वरायुधधरो मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
 यजमानस्ततोदद्यादाचार्याय सदक्षिणाम् ॥
 ततो नारायणवलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
 एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥
 विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि ।
 व्याघ्रेण निहते प्रेते परकन्या विवाहयेत् ॥
 सर्पदंशे नागवलिर्देयः सर्वेषु काञ्चनम् ।
 चतुर्निष्कमितं हेम गजं दद्याद्भजैर्हते ॥
 राज्ञा विनिहते दद्यात् पुरुषस्तु हिरण्यमयम् ।

चौर्येण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥
 वृकेण निहते दद्याद्वययाशक्तिं च काञ्चनम् ।
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तुलीसमन्विता ॥
 निष्कमात्रमुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
 शौचहीने हृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥
 संस्कारहीने च हृते कुमारञ्च विवाहयेत् ।
 शुना हृते च निक्षेपं स्थापयेन्निजशक्तितः ॥
 शूकरेण हृते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
 कृमिभिश्च मृते दद्याद्भोधूमान् द्विजातये ॥
 मृङ्गिणा च हृते दद्याद्दृषभं वस्त्रसंयुतम् ।
 शकटेन हृते दद्यादश्वं सोपस्कुरान्वितम् ॥
 श्वगुपानि हृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम् ।
 अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥
 दवेन निहते चैव कर्त्तव्या सद्ने सभा ।
 शस्त्रेण च निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥
 अश्वना निहते दद्यात् सवत्सां गां पयस्विनीम् ।
 विप्रेण हृते दद्यान्मेदिनीं क्षेत्रसंयुताम् ॥
 उदूबन्धनहृते चापि प्रदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
 हृते जलेन वरुणं हैमं दद्यात्त्रिनिष्ककम् ॥
 वृक्षं वृक्षहृते दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
 अतीसारहृते लक्षं सावित्याः संयतो जपेत् ॥
 साकिन्यादिहृते चैव जपेद्बृहत् यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥
 अस्पर्शे च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।

सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्दान्तमाश्रित्य संस्थिते ॥
 पातित्येन हृते कुर्व्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिश्चरेत् ॥
 निष्कलत्र्यामितस्वर्णं दद्यादश्वं हयायते ।
 कपिना निहते दद्यात् कपिं कनकनिर्मितम् ॥
 विसृचिकाश्वते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवले हृते ॥
 केशरोगश्वते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ॥
 एवं कृते विधानेन विदध्यादौर्द्ध्वदेहिकम् ।
 ततः प्रेतत्वं निर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ॥
 दद्यात् पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यसम्पदः ।
 इतिशातातपप्रोक्तो विपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥
 इतिशातातपीये कर्मविपाके अगतिप्रायश्चित्तं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं शातातपसंहिता ।

वशिष्ठसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चानुतिष्ठन्
धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति । लोके प्रेत्य वा विहितो धर्मः ।
तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिंमवत उत्तरेण
विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतथ्या न त्वन्ये
प्रतिलोमकल्पधर्माः । एतदार्यावर्त्तमित्याचक्षते । गङ्गाय-
मुनयोरन्तराष्ट्रेके । यावद्वा कृष्णश्च गोविचरति तावद्ब्रह्मवर्त्तस-
मिति । अथापि भाल्लविनो निदाने गाथासु दाहरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुर्विहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णोऽभिधावति तावद् वै ब्रह्मवर्त्तसम् ।

त्रैविद्यवद्वा यंब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशय इति ।

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ॥ सूर्या-
भ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदण्डः परिवित्तिः
परिवेत्ता अग्नेदिधिषूदिधिषूपतिर्वीजहा ब्रह्मघ्न इत्येत एन-
स्त्विनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्पं सुरापानं
अशूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसंप्रयोगञ्च ब्राह्मेण वा
यौनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सम्बत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।

याजंनाध्याप्रनाद्वयौनादन्त्रपानासनादपि ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति

ज्ञातिप्रणाशे त्विह सर्वनाशः ।

कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्य-

स्तस्मात् कुलीनां स्त्रिय मुद्विन्तीति ॥

तयोवर्णां ब्राह्मणस्य वशे वर्त्तेरन् तेषां ब्राह्मणो धर्मं
यद्व्रूयान् राजा चानुतिष्ठेत् ।

राज तु धर्मेणानुशासन् षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्म-
णात् । इष्टापूर्त्तस्य तु षष्ठमंशं भजति । इतिह ब्राह्मणो वेद-
माद्यं करोति ब्राह्मणपदद्वयमिति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः
सोमोऽस्य राजा भवतीतीह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञा-
यते ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

चत्वारो वर्णां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । तयोवर्णां
द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां,

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्चिवधने ।

तत्तास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ।

वेदप्रदानात् पितेत्याचार्यमाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

[३६]

इयमिह वै पुरुषस्य रेतोब्राह्मणस्योर्द्धं नाभेरर्वाचीनं
मन्येत । तद्यदूर्द्धं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रजा जायते यदुप-
पनयति यत् साधु करोति । अथ यदर्वाचीनं नाभेस्तेनास्यौ-
रसी प्रजा जायते जनन्यां जनयति तस्माच्छोत्रियमनूचानम-
पूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न त्वस्य विद्युने कर्म किञ्चिदामौञ्चिवन्धनात् ।

वृत्त्या शूद्रसमो ज्ञेयो यावद्वेदे न जायत इति ॥

अन्यतोदकर्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ॥ विद्याह वै ब्राह्मणमा-
जगाम गोपाय मां खेवधिक्षेऽहमस्मि ।

अस्तूयकायानृजवेऽव्रताय न मां ब्रूया वीर्यवती तथा स्यां ।

यच्चावृणोत्यवितथेन कर्मणा बज्जदुःखं कुर्वंस्त्वमृतं वसंप्रयच्छन्
तन्मन्येत पितरं मातरञ्च तस्मै न द्रुहेत् कतमञ्च नाहम् ।

अध्यापिताये गुरुं नाद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।

यथैव तेन गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न युनक्ति श्रुतं तत् ।

यमेव विद्याच्छुचिमग्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।

यस्त्वेतद्द्रुह्येत् कतमञ्च नाह तस्मै मां ब्रूयान्निधिपायब्रह्मन्निति ।

दहत्याग्निर्यथा कक्षं ब्रह्म त्वद्धमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यमानमकृन्तत इति ॥

षट्कर्माणि ब्राह्मणस्याध्यायनमध्यापनं यजनं दानं
प्रतिग्रहश्चेति । त्रीणि राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं शस्त्रेण
च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एनान्येव त्रीणि वैश्यस्य
क्षत्रिवाणि ज्यपाशुपाल्यकुसीदश्च । एतेषां परिचर्या शूद्रस्य ।
अनियता वृत्तिरनियतकेशवेशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम् ।

अजीवतः स्वधर्मेणान्यतरामपापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन्न तु
कदाचित् पापीयसीम् । वैश्यजीविकामास्थाय पश्येन जीव-
तोऽश्म लवणमपण्यं पाषाणकौ पक्षौ माजिनानि च तान्तवच्च
रक्तं सर्वञ्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकञ्चाप-
धीनां रसः सोमश्च शस्त्रं विषं मांसञ्च क्षीरं सविकारं अपक्वपु-
जतु सीसञ्च ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ।

त्यहेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

ग्राम्यपशूनामेकशफाः केशिनश्च सर्वे चारण्याः पशवो वयां-
सि दंष्ट्रिणश्च ॥ धान्यानां तिलानाहुः । अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनाद्यानाद्व्यदन्यत् कुरुते तिलैः ।

कृमिभूतः स विष्टायां पितृभिः सह मज्जति ।

कामं वा स्वयं कृष्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् ॥

अन्यत्र धान्यविक्रयात् । रसारसैः समतोद्धानतो वा
निमातव्यः नत्वेव लवणं रसैस्तिलतण्डुलपक्कान्नं विद्यान्मनु-
ष्याश्च विहिताः । परिवर्त्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्हुषान्नं
नाद्यातां । अथाप्युदाहरन्ति ।

समर्घं धान्यमुद्धृत्य महर्घं यः प्रजच्छति ।

स वै वार्हुषिकोनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥

द्विष्टश्च भृशहत्याञ्च तुलया समतोलयन् ।

अतिष्ठद्भूषणहा कोट्यां वार्हुषिर्व्यकृपपातहेति ॥

काम वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्यात् द्विगुणं हिरण्यं

त्रिगुणं धान्यं धान्येनैव रसाव्याख्याताः पुष्पमूलफलानि च ।
तुलाष्टतमष्टगुणम् । अथाप्युदाहरन्ति ।

राजानुमतभावेन द्रव्यद्विं विनाशयेत् ।
पुनाराजाभिषेकेण द्रव्यद्विञ्च वर्जयेत् ॥
द्विकं त्रिकं चतुष्कञ्च पञ्चकञ्च शतं स्मृतम् ।
मासस्य द्वाविं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ।
वशिष्ठवचनप्रोक्तां द्वाविं वाङ्मूर्धिकां शृणु ॥
पञ्चमाषंस्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयत इति ॥
इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अश्रोत्रियाननुवाक्ता अनग्नयः शूद्रधर्माणो भवन्ति ।
नानृग्ब्राह्मणोभवति । मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।
योऽनधीत्य द्विजोवेदमन्यत्र कुरुते अमम् ॥
स जीवन्नेव शूद्रत्वमाप्नु गच्छति सान्वयः ।
न वणिक् न कुसीदजीवी । ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति ।
न स्तेनो न चिकित्सकः ।

अव्रता ह्यनधी याना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥
चत्वारोऽपि त्रयोवापि यं ब्रूयुर्वेदपारगा ।
स धर्मइतिविज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ॥
अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनां ।
सहस्रशः समेतानां पर्यत्त्वं नैव विद्यते ॥

यद्वदन्यन्यथां भूत्वा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वत्तृष्वनु गच्छति ॥
 श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकथ्यानि नित्यशः ।
 अश्रोत्रियाय दत्त्वानि हस्तिं नायान्ति देवताः ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बद्धश्रुतः ।
 बद्धश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्रियते ॥
 यस्य काष्ठमयो हस्ती यस्य चर्म मयोच्छ्रगः ।
 यस्य विप्रोऽनधीयान स्त्रियस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोज्यानि चान्द्रानि मूर्खाराट्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नाशमायाति मच्छद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानवृत्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्वरेत् अधिगन्त्रे
 षष्ठमंशं प्रदाय । ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र त्राणमिच्छोः कि-
 ञ्चित् किल्बिषमाहुः । षड्विधास्वाततायिनः । अथाप्युदा-
 हरन्ति ।

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
 क्षेत्त्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः ॥
 आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।
 जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥
 स्वाध्यायिनं कुलेजातं यो हन्यादाततायिनम् ।
 न तेन भ्रूणहा स स्यान्नान्युक्तान् मन्युश्छति ॥
 त्रिणाचिकेतस्त्रिपञ्चाग्नि सुपर्णवान् चतुर्मेधा वाजसनेयी

पङ्कविद्ब्रह्मदेयानुसन्तानञ्चन्दीगोज्येष्ठनामगोमन्त्रब्राह्मण-
वित् यस्य धर्मानधीः यस्य च पुरुषमाहंपितृवंशः श्रोत्रि-
योविज्ञायते विद्वांसः स्नातकाच्चेति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्योविकल्पी च अङ्गविद्वर्मपाठकः ।

आश्रमस्यास्त्रयोमुख्या परिपत् स्याद्दशावरा ॥

उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्यापयेत् स आचार्यो य-
स्त्वेकदेशं स उपध्यायीत्यत्र वेदाङ्गानि । आत्मवर्णो वर्णसंस्का-
रे वा ब्राह्मणैश्चौ शस्त्रमाददीयाताम् । क्षत्रियस्य तु तन्नि-
त्यमेव रक्षणधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य पादौ
पाणी चामणिवन्धनात् । अङ्गुष्ठमूलस्थोत्तरतो रेखाब्राह्मणं तीर्थं
तेन विराचामेदशब्दवत् । द्विःपरिचय्यात् खान्यङ्गिः संस्पृशेत्
मूर्ध्न्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणौ व्रजं स्तुष्टन् शयानः प्रणतो
वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरङ्गिरवुहदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मण्यः
कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः । वैश्योऽङ्गिः प्राशिताभिसु स्त्री-
शूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च । पुत्रद्वाराणि यागास्तर्पणानि स्युः ।
न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याच्य स्युरशुभागमाः । न मुख्या
विप्रषउच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गक्षिष्टाः । सुप्ता भुक्ता पीत्वा स्नात्वा
वाचान्तः पुनराचामेत् ॥

वासञ्च परिधाय चोष्ठौ संस्पृश्य यात्रालोमकौ । न श्लेष्म-
गतालेयः दन्तवदन्तसक्तेषु यस्मान्त मुखे भवेदाचान्तस्याव-
शिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः ।

परानथाचाग्रयतः पादौ वा विप्रुषोगताः ।

भूष्या तासु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग्भवेत् ॥

प्रचरन्त्यवहार्येषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ।

भूमौ निःक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥

यद्वयन्मीमांस्यं स्यात्तत्तद्विभु संस्पृशेत् ।

श्वहताश्च ऋगा वन्या घातितश्च खगैः पलम् ॥

ब्रह्मैरनुपविशान्तः स्त्रीभिराचरितश्च यत् ।

परिसंख्याय तान् सर्वात् शुचीनाह प्रजापतिः ॥

प्रसारितश्च यत्पथ्यं ये दीपाः स्त्रीमुखेषु च ।

मशकैर्मक्षिकाभिश्च निलीनो नोपहन्यते ॥

क्षितिस्थैश्चैव या आपो गवां प्रीतिकराश्चयाः ।

परिसंख्याय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लेपगन्धापकर्षणं शौचमभ्यलिप्तस्याङ्घ्रिर्हृदा च । तैजस-

श्चक्ष्मयदारवतान्तकानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेज-

नानि । तैजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दाहवदस्थ्नां

रज्जुविदलचर्मणां चैलवच्छीचं । गोवालैः फलचमसानां

गौरसर्पपक्त्वेन क्षीमजानां । भूम्यास्तु संमार्जनप्रोक्षणीप-

लेपनोत्प्रेषणैर्यथास्थाने दोषविशेषात् प्राजापत्यमुपैति । अथा-

प्युदाहरन्ति ॥

खननाद्दहनाद्वर्षाद्गोभिराक्रमणादपि ।

चतुर्भिः शुद्ध्यति भूमिः पञ्चमाक्षोपलेपनात् ॥

रजसा शुद्ध्यते नारी नदी वेगेन शुद्ध्यति ।

भस्मना शुद्ध्यति कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुद्ध्यति ॥

मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्व्याश्लेषपूवाश्लेषोष्णितैः ।

संस्पृष्टं नैव शुद्ध्यते पुनः पाकेन चक्ष्मयम् ॥

अङ्गिर्गात्राणि शुद्ध्यन्ति मनः सत्येन शुद्ध्यति ।

विद्यातपेभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्ध्यति ॥

अङ्गिरेव काञ्चनं पूयेत्तथा राजानम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका-
मूले दैवं तीर्थम् । अङ्गुल्यग्रे मानुषं । पाणिमध्यभाग्नेयम् ।
प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पितृन् ॥ रोचन्त इति मायं प्रातरग-
नान्यभिपूजयेत् । खदितमिति पितृषु । सम्पन्नमित्याभ्युद-
यिकेषु ॥

इति वशिष्ठे धर्मशस्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं मस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
मुखमासीद्वाह्वराजन्यः कृतः ऊरू तदस्य यद्वैश्वः पद्मां
शूद्रोऽजायतेति । गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत् तृष्टभा रा-
जन्यं जगत्या वैश्वं न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो-
विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधोदान-
महिंसा प्रजननञ्च पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् ।

मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।

अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः ॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

नच प्राणिबधः स्वर्ग्यस्तस्माद्दयागे बधोऽबधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महोत्तं
वा महाजम्बा पचेद्देवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रिया-
मशौचञ्च द्विवर्षात् प्रभृति ऋतुभयं कुर्यात् । दन्तजनना-
दित्येके । शरीरमग्निना संयोज्यान्वेक्षमाणा अपोऽभ्यवयन्ति ।

ततस्तत्रस्या एव सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वन्ति ।
अयुग्मा दक्षिणासुखाः । पितृणां वा एषा दिग्धा दक्षिणा ।
गृहान् व्रजित्वा स्वस्तरे त्यहमनश्नन्त आसीरन् । अशक्तौ
क्रीतोत्पन्नेन वर्त्तेरन् ।

दशाह मरणाशौचं सपिण्डे विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डना सप्तपुरुषं
विज्ञायते । अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं तदिदं विज्ञायते ।
प्रत्तानामितरे कुर्वीरन् । तांश्च तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणां
शुद्धिमिच्छतां मातापितृवोर्जनिमित्तत्वात् । अथाप्युदा-
हरन्ति ।

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गञ्चेन्नगच्छति ।

रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं यच्च पुंसि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदश रात्रेण भूमिपः ।

विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रोमासेन शुद्ध्यति ॥

अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्दशाहे पक्वान्नं नयोगादयस्तु भुक्तवान् ।

कृभिर्भूत्वा स देहान्ते तद्विद्यामुपजीवति ॥

द्वादशमासान् द्वादशार्द्धमासान् वा अनश्नन् संहिता-
मधोयानः पूतोभवतीति विज्ञायते । जनदिवर्षे प्रेते गर्भ-
पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमाशौचं सद्यःशौचमिति गौ-
तमः । देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्द्धं दशाहान्नैकरात्रमाशौचम् ।
आहिताग्निचेत् प्रवसन् म्रियते पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौच

मिति गौतमः यूपयनिष्प्रशानजस्वलास्तनिकाशुंचीनुपसृष्ट
सगिरा अभ्युपियादपः ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरनुदक्या च अतृप्त-
मिति विज्ञायते । अथाप्युदाहरणि ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मांसि मांसि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

विराजं रजस्वलाऽशुचिर्भवति सा नाञ्जयात् नाभ्यञ्जयात्
नाप्सुस्नायात् अधःशयीत दिवा न स्वप्यात् नाग्निं स्पृशेत् न
रज्जुं प्रष्टजेत् न दन्तान् धावयेत् न मांसमश्नीयात् न ग्रहान्
निरीक्षेत् न हसेत् न किञ्चिदाचरेत् नाञ्जलिना जलं पिबेत्
न खर्वेण न लोहितायसेन वा । विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाणं
त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति । तं सर्वाणि
भूतान्यभ्याक्रोशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति । स स्त्रिय
उपाधावत् । अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृहीति
गत्वैवमुवाच । ता अब्रुवन् किं नोऽभूदिति । सोऽब्रवीद्वरं
वृणीध्वमिति । ता अब्रुवन्तौ प्रजां विन्दामह इति कामं
मा विजानीमोऽलम्भयाम इति यथेच्छया आप्रभवकालात् पुरु-
षेण सह मैथुनभावेन सम्भवाम इति चैषोऽस्माकं वरस्तथे-

नृणोक्तास्ताः प्रतीजगृह्यसृतीयं भूणहत्यायाः । सैषा भूण-
हत्या मासि मास्याविर्भवति । तस्माद्रजस्वलात् नान्नीयात् ।
अतश्च भूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव । तदा-
ऊर्ध्वं ह्यवादिनः । अक्षनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तद्धि-
स्त्रियोऽन्नमिति तस्मात्तस्यास्तत्र नच मन्यन्ते आचारा याश्च
योषित इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्वासते तेषां येच केचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः त्रीनियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥

इति वाग्निष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमोधर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणा ।

हीनाचाराश्रितं अष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

छन्दांस्यैनं सत्यकाले त्यजन्ति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥

आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।

कां प्रीतिसुखापचितुं समर्था अन्वस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥

नैनं छन्दांसि हजिनात्तारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम्

तत्ताक्षरे सम्यगधीयमाने पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम् ॥

दुराचारो हि पुद्गलो लोके भवति निन्दितः ।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥

आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।

आचारात् श्रियमाप्नोति आचारो हन्यलक्षणम् ॥

सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।

अदधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंभृता धर्मविदा तु कार्थ्याः ।

वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव धनयुषी सुप्ततमे च कार्थ्ये ॥

उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्वाद्दुदङ्मुखः ।

रात्रौ कुर्वाद्दक्षिणस्य एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥

प्रत्यग्निं प्रतिस्वर्त्यञ्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।

प्रतिसोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥

न नद्यां मेहनं कार्थ्यं न पथि न च भस्मानि ।

न गोमये न वा क्लृष्टे नोप्ते चेत्ये न शाद्वले ॥

छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।

यथा दुःखमुखः कुर्वात् प्राणबाधभयेषु च ॥

उद्धृताभिरङ्गिः कार्थ्यं कुर्वान्ब्रह्मानमनुद्धृताभिरपि ।

आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात् सप्तिकतां तथा ॥

अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषिकस्थले ।

क्षतशौचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च सृत्तिकाः ॥

एका लिङ्गे करे तिष्ठ उभाभ्यां द्वे तु सृत्तिके ।

पञ्चापानि दशैकस्त्रिन्मुभयोः सप्त सृत्तिकाः ॥

एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनान्तु चतुर्गुणम् ॥

अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश ।

द्वाविंशत्तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥

कुलङ्गान् ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः ।
 भुञ्जाना एव सिद्ध्यन्ति तेषां सिद्धिरनन्तरताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु यो नासक्तः स निष्क्रयः ॥
 योगस्तपोदमोदानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिष्वे निवृत्ताः ।
 प्रतिग्रहे सङ्घुचित्ताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥
 अस्त्वयकः पिप्पुनश्चैव कृतघ्नो दीर्वरोषकः ।
 चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः ॥
 दीर्घवैरमस्याश्च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ।
 पैशुन्यं निर्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥
 किञ्चिद्देदमयं पातं किञ्चित् पातं तपोमयम् ।
 पात्राणामपि तत्पातं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जुह्वित्वापि यजित्वापि गतिमूर्च्छां न विन्दति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।
 स भवेच्छूकरो ग्रास्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा नच स्वर्गार्हको भवेत् ॥
 स्वाध्यायाद्यं योनिमित्तं प्रशान्तं चैतन्यस्थं पापभीषं वज्रञ्चम् ।
 स्त्रीयुक्तान्नं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥
 आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदौर्वल्यात्तच्च पात्रं रसाच्च ते ॥

एवं गात्रं हिरण्यं वस्त्रमश्वं मर्च्यं तिलान् ।

अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति दासवत् ॥

नाङ्गं नखञ्च वादिवं कुर्यात् । नवापोऽञ्जलिना पिबेत् ।
न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात् न जलेन जलम् ।
नेष्टकाभिः फलानि पातयेत् न फलेन फलम् । न कल्कपुट-
कोभवेत् । न स्नेच्छभाषां शिञ्चेत् । अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत् ।

न चाङ्गचपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥

पारम्पर्यागतो वेषां वेदः सपरिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

यन्न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न वक्तुश्रुतम् ।

न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आचम्या ब्रह्मचारिणो हस्त्यवानप्रस्थपरिव्राजकाः ।
तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान् वा अविशीर्य ब्रह्मचर्यो-
ऽपनिक्षेप्तमावशेत् । ब्रह्मचार्य्याचार्य्यं परिचरेदाशरीरविमो-
क्षात् । आचार्य्यं प्रमीतेऽग्निं परिचरेत् । विज्ञायते हि
चाहवाग्निराचार्य्य इति । संयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी
भैक्षमाचरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुहं गच्छन्त-
मनुगच्छेदासीनश्चानुतिष्ठेत् शयानश्चासीन उपवसेदाह्मता-

यायी सर्वभैक्षं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत । खट्वाद्यनदन्तप्र-
क्षालनाभ्यञ्जनवर्जो तिष्ठेद्दहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्य-
ग्रेयादपोऽभ्यग्रेयादपः ।

इति वायिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असमा-
नार्घामस्यृष्टमैथुनां यवीयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः । वैवाह्यमग्निमिन्ध्यात् । सा-
यमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात् । नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ।

यस्य नास्नाति वासार्थी ब्राह्मणोगृहमागतः ।

सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति ॥

एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।

अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥

नैकग्रामीण मतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।

काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ॥

अद्वाशीलोऽस्यृह्यालुः । अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः
स्यादलञ्च सोमपानाय नासोमयाजी स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्स्नृ-
ताभिर्मानयेत् । यथाशक्ति चाग्नेन सर्वभूतानि ।

गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।

चतुर्णामात्रमात्रान् गृह्यन्ति विविधान् ।
 यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
 एवमात्रमिणः सर्वे गृह्यन्ते यान्ति संस्थितिम् ॥
 यथा मातरमात्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
 एवं गृह्यन्त्यात्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥
 नित्योदको नित्ययज्ञो पवीती
 नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जः ।
 ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन् ब्राह्मण-
 श्यवते ब्रह्मलोकात् ब्रह्मलोकादिति ॥
 इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थोजटिलश्चीराजिनवामा ग्रामञ्च न प्रविशेत् । न
 फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अरुणं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्द्धरे-
 ताः क्षमाशयः । मूलफलभैक्षेणाग्रमागतमतिथिं मर्चयेत् ।
 दद्यादेव न प्रति गृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपसृशेत् ।
 आवणकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद्वृजमूलिकऊर्द्धं यङ्-
 भ्योमासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः । स
 गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यमानन्त्यम् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।
 अथाप्नुदाचरन्ति ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।
 तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भुवि वर्त्तते ।
 हन्ति जातानजाताञ्च प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥
 संन्यसेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।
 वेदसन्व्यासतः शूद्रस्तस्माद्देदं न संन्यसेत् ॥
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायमः परन्तपः ।
 उपवासात् परं भैक्षं दया दानाद्विशिष्यते ॥

सुखोऽममर्तपरिग्रहः सप्तागाराण्यमङ्गल्यितानि चरेद्धैवं
 विधूमे सन्नमुषले एकशाटीपरिवृतोऽजिनेन वा गोप्रलूनैस्तृ-
 णैर्वेष्टितशरीरः स्थण्डिलशय्यनित्यां वसतिं वसेत् ग्रामान्ते
 देवगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
 अरण्यनित्यो न ग्रास्य पशूनां सन्दर्शने विहरेत् । अथाप्यु-
 दारन्ति ॥

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्त्तकस्य ।

अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरुपेक्षकस्य ॥

अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुन्मत्तउन्मत्तवेशः ।

अथाप्युदाहरन्ति ॥

न शब्दशास्त्राभिरतस्थ मोक्षो न चापि लोके ग्रहणे रतस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य न चापि रम्यत्वसयप्रियस्य ॥

न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।

अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥

अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ।

प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मत्वा सङ्गाद्विनिर्गतः ॥

न कुक्ष्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।

नागारे नासने नान्ते यस्य वै मोक्षवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यत्नभेत्तङ्गञ्जीत सायं मधुमांससर्पिर्वर्जम् ।
यतीन् साधुन् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च तृप्येत् । ग्रामे वा
वसेदजिह्वाऽऽशरणोऽसङ्गसुकः । नचेन्द्रियसंयोगं कुर्वीत केन-
चित् । उपेक्षकः सर्भभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पैशु-
न्यमत्सराभिमानाहङ्काराश्रयानार्जवात्मस्त्वपरगर्हादश्लोभ-
मोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां धर्मिष्ठो यज्ञोपवीत्युद-
कमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणोवृषलान्नपानवर्जो न हीयते ब्रह्म-
लोकात् ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट् कर्मा गृहदेवताभ्यो वलिं हरेत् । ओत्विचायान्नं
दत्त्वा ब्रह्मचारिणे-वानन्तरं पितृभ्यो दद्यात्ततोऽतिथिं भोज-
येत् स्वेष्टायासमानुपूर्व्येण स्वगृह्याणां कुमारवात्तद्वतरुण
प्रभृतीं स्ततोऽपरान् गृह्यान् श्वचाण्डाल पतितवायसेभ्यो भूमौ
निर्वपेत् शूद्रेभ्यर्जच्छेष्टं वा दद्याच्छेषं यती भुञ्जीत सर्वोप-
योगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्दिशे-
षेणास्माच्चन्नं कारयेद्दिजायते ऽङ्गि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
र्ब्राह्मणोगृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिज-
नाविद्भिरिति तं भोजयित्त्वोपसीतासीमान्तादनुव्रजेदनुज्ञा-
ताद्वा । परपक्षाजर्जं चतुर्थ्यां पितृभ्यो दद्यात् पूर्वेषु ब्राह्मणान्

संनिपात्येयतीन्। गृहस्थान् साधून्वा परिणतवयसोऽविकर्म-
स्थान् श्रोत्रियान् शिष्यान्तेवासिनः शिष्यान्पिशुणंवतोभो-
जयेद्विलग्नशुक्लविगृध्रिभ्यावदन्तकुष्ठिकुनखवर्जम् । अथाप्यु-
दाहरन्ति ॥

अथ चेन्मन्त्रविद्वृत्तः शरीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
अदूष्यन्तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
आङ्घ्रेनोदासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनक्षयात् ।
खे पतन्ति हि या धारास्ता पिवन्त्यक्ततोदकाः ॥
उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितोरविः ।
क्षीरधारास्ततोयान्यक्षयाः सञ्चरभागिनः ॥
प्राक्संस्कारप्रभीतानां प्रवेशनमिति श्रुतिः ।
भागधेय मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेपणे उभे ॥
उच्छेपणं भूमिगतं विकिरेल्लेपसोदकम् ।
अनुप्रेतेषु विसृजेदप्रजानामनायुसाम् ॥
उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् ।
तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरादुष्टचेतसः ॥
तस्मादशून्यहस्तेन कुर्ब्यादन्नमुपागतम् ।
भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेपणे उभे ॥
द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।
भोजयेत् सुसङ्घद्वोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणं सम्पदः ।
पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
अपिवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
शुभशीलोपसं पन्नं सर्वलक्षणवर्जितम् ॥

यद्येकं भोजयेच्चादौ दैवं तत्र कथं भवेत् ।
 अन्नं पात्रे समुहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥
 देवतायतने कृत्वा ततः आर्द्धं प्रवर्त्तते ।
 प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः ।
 तावद्वा पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोभावतर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पितैः पश्चादन्नं शोभनं हविः ॥
 निवृत्तस्तु यदा आदौ दैवे तन्तु समुत्सृजेत् ।
 यावन्ति पशुरोमाणि तावन्नरकमृच्छति ॥
 त्रीणि आदौ पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्त्रिणा ।
 त्रीणि चान्नं प्रशंसन्ति शौचक्रोधमत्वराम् ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः ।
 स कालः कुतपोनाम पितृणां दत्तमक्षयम् ॥
 आदं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं रेतसोभुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम् ।
 न स विद्यामवाप्नोति क्षीणायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्ताइव पिप्पलम् ॥
 मधुमांसैश्च शाकैश्च मयसा पायसेन वा ।
 अधनो दास्यति आर्द्धं वर्षासु च मघासु च ॥
 सन्तानवर्द्धनं पुत्रं हृष्यन्तं पितृकर्मणि ।
 देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥

नन्दन्ति पितरस्तस्य सुष्टुष्टैरिव कर्षकाः ।

यज्ञयास्यो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्त्रिणः ॥

आवस्याग्रहायण्योश्चान्वटकायाश्च पितृभ्योदद्याद्दृश्यदे-
शब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यं । योब्राह्मणोऽग्नि-
मादधीत दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसोमैश्च यजते ।
नैयमिकं ह्येतद्गणं संस्तुतञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्कर्तृणैर्कर्तृणवान्
ब्राह्मणोजायते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्योब्रह्मचर्येण
क्षत्रिभ्यः । इत्येष वा अष्टाणो यज्वा यः पुत्त्री ब्रह्मचर्यवानिति
गर्भाष्टसेषु ब्राह्मणमुपनयीत गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भद्वा-
दशेषु वैश्यम् । पालाशोदण्डो वैल्गोवा ब्राह्मणस्य नैयग्रोधः
क्षत्रियस्य वा औडुम्बरोवा वैश्यस्य । कृष्णाजिनमुत्तरीयं ब्रा-
ह्मणस्य रौरवं क्षत्रियस्य गव्यं वस्त्राजिनं वैश्यस्य । शुक्लमा-
हतं वासोब्राह्मणस्य मास्त्रिष्ठं क्षत्रियस्य चारिद्रं कौशेयं
वैश्यस्य सर्वेषां वा तान्तवसरक्तम् । भवत्पूर्वा ब्राह्मणोभिर्जां
याचेत भवन्मध्यां राजन्योभवदन्त्यां वैश्यस्य । आषोडश
ब्राह्मणस्यानतीतः कालश्चाद्वाविंशात् क्षत्रियस्याचतुर्विंशहै-
श्यस्यातर्जुं पतितसावित्रीका भवन्ति ।

नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः ।

पतितसावित्रीकचद्वालकव्रतञ्चरेत् ॥

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मांसं मास्त्रिकेणाष्टरात्रं वृतेन
षड्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमभक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्वमेधा-
वभृथंगच्छेद्ब्राह्मणसोमेन वा यजेत् ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

वादशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि । स न कश्चिद्दुयाचेतान्यस्तं
 राजान्तेवामिभ्यः क्षुधापरीतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमकृतं
 वा जेतुं गामजाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा नतु
 स्नातकः क्षुधावसीदेदित्युपदेशो न नद्यां स सहसा संविशेन्न
 रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं कुलं स्याद्वत्सन्तीं विततां
 नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नास्तं मूत्रपु-
 रोषे कुर्यान्न निष्ठीवेत् परिवेष्टितशिरा भूमिमयज्ञियैस्तृणै-
 रन्तर्द्वाय मूत्रपुरीषे कुर्यादुद्दङ्मुखश्चाहनि नक्तं दक्षिणा-
 मुखः सन्ध्यामासीतोत्तरामुदाहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तयोत्तरम् ।

यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कलण्डलुः ॥

अश्लुपाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्यां परिच्छज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं ह्येतन्मनुराह प्रजापतिः ।

कृत्वाचावश्यकार्याणि आचामेच्छौचवित्ततइति ॥

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणं साङ्गुष्ठं कश्यासं ग्रसेत
 न च मुखशब्दं कुर्यादतुकालाभिगामी स्यात् पर्ववर्जं स्वदारे
 वा तीर्थमुपेयदद्याप्युदाहरन्ति ।

यस्तु पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मैथुनम् ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं रेतसोभुजः ।

या स्यादनतिचारेण रतिसाधर्म्यसंश्रिता ॥

अपिच पावकोऽपि ज्ञायते । अद्य श्रौवा विजनिथमाणाः

पतिभिः सहै शयन्त इति स्त्रीणां निन्द्रदत्तोवरः । उच्च वृक्ष-
मारोहेन कूपमवरोहेनाग्निं मुखेनोपधमेनाग्निं ब्राह्मणं
चान्तरेण व्यपेयान्नाग्न्यो ब्राह्मणयोरनुज्ञाय वा । भार्यया
सह नाश्लीयादवीर्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते ।
निन्द्रधनुर्नान्ना निर्द्दिशेन्मणिधनुरिति ब्रूयात् । पालाशमास-
नपादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । नोत्सङ्गे भक्षयेदंघो न
भुञ्जीत वैणवं दण्डं धारयेद्द्रुक्मकुण्डले च । न वहिर्मांसां
धारयेदन्यत्र रुक्ममव्याः सभासमवायाञ्च वर्जयेत् । अथाप्यु-
दाहरन्ति ।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम् ।

अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मन इति ॥

दानाहतो यज्ञं गच्छेद्दयदि व्रजेदधिवृक्षसूर्यमध्वानं न
प्रतिपद्यते नावञ्च सांशयिकीं वाज्रभ्यां न नदीन्तरेदुत्यायाप-
ररात्रमधीत्य न पुनः प्रतिसंविशेत् । प्राजापत्ये सुहृत्ते
ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायश्चीपाकर्म आवस्थां प्रौर्णमास्यां प्रौष्ठ-
पद्यां वाग्निमुपसमाधाय कृता धानो जुहोति देवेभ्यश्चन्दोभ्य-
श्चेति । ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्यं दधि प्राश्य तत उपान्शु
कुर्वीत अर्द्धं पञ्चममासानर्द्धं पष्ठानत ऊर्द्धं शुक्लपक्षेष्वधीयीत ।
कामन्तु वेदाङ्गानि । तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिते स्युस्तत्र

शवे दिवाकीर्त्ये नगरेषु कामं गोमयपक्वपिते परिलिखिते
वा श्मशानान्ते शयानस्य आद्विकस्य । मानवश्चात्र श्लोक-
मुदाहरन्ति ।

फलान्यापस्तिलान् भक्ष्यमथान्यच्छादिकं भवेत् ।

प्रतिगृह्णाप्यनध्यायः पाठ्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति ॥

धावतः पूतिगन्धिप्रवृत्तेरितवृक्षमारुढस्य नावि सेनायाञ्च
भुक्ता चार्धप्राणे वाणशब्दे चतुर्दश्याममावास्यायामष्टम्या-
मष्टकासु प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे मिथुन-
व्यपेतायां वाससा मिथुनव्यपिते नानिर्मुक्ते । न ग्रामान्ते-
च्छर्दितस्य भूवितस्योच्चरितस्य यजुषाञ्च सायंशब्दे वाजीर्णे
निर्घातभूमौ च । न चन्द्रसूर्योपरागेषु दिङ्मादपर्वतनाद-
कम्पप्रयातेषूपलरुधिरपांशुवर्षेष्वेष्वाकालिकम् । उत्काविद्युत्-
सज्योतिषमपत्त्वाकालिकं वा । आचार्य्यं च ग्रेते त्विरात्रमा-
चार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यास्वहोरात्रम् । ऋत्विग्योनिसम्बन्धेषु च ।
गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यं ऋत्विक्स्वशुरपितृव्यमातुलानव-
रवयसः प्रत्युत्थायाभिवदेद् ये चैव पादग्राह्यास्तेषां भार्य्या
गुरोश्च माता पितरौ यो विद्यादभिवन्दितुमहमयम्भोरिति-
ब्रूयाद्दयश्च न विद्यात् प्रत्यभिवादं नाभिवदेत् । पतितः पिता
परित्याज्यो माता तु पुत्रे न पतति । अथाप्युदाहरन्ति ।

उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ।

पिदुर्दृशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

भार्य्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संस्पृष्टाः पापकर्मभिः ।

परिभाष्य परित्याज्याः पतिती योऽन्यथा भवेत् ॥

ऋत्विगाचार्य्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात्

पतितां नाच्यत्र पतितो भवतीत्याह्नयत्र स्त्रियाः साहि
पगगमिता तं द्विन्नाभक्ष्यामुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ।

गुरुवद्गुरुमुत्तस्य वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्या-
विजयजः सम्बन्धः कर्म च मान्यं पूर्वः पूर्वो गरीयान् । स्थवि-
रवालातुरभारिकचक्रवतां पश्याः समागमे परस्मै देयो राज-
स्नातकयोः समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः सर्वैरेव वा उच्च-
तमाय । तृणभूष्यग्न्युदकवाक्स्त्रुतानस्त्रुयाः सप्त गृहे नो-
च्छिद्यन्ते कदाचन कदाचनेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे तयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयु-
पुंयलीदण्डकस्तेनाभिश्चक्षुषण्डपतितानामभोज्यं कदर्येक्षित-
बडातुरसोमविक्रयितक्षकरजकशौण्डिकसूचकवाङ्मूषिकचर्मा-
वकृत्तानां मूत्रस्य चायज्ञस्योपयज्ञे यज्ञोपपत्तिं मन्यते यश्च
गृहीततद्वेतुर्यय बधार्हं नोपहन्यात् कौ बन्धमोक्षी इति
चाभिकृष्येत् गणान्नं गणिकान्नमथाप्युदाहरन्ति ।

नाश्रन्ति खपतर्देवा नाश्रन्ति वृषलीपते ।

भार्याजितस्य नाश्रन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे इति ॥

एधोदकसवत्सुकुशलाभ्युद्यतपानावसथसफरिप्रियङ्गुस्तरज-
मधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादथाप्युदाहरन्ति ।

गुर्वर्धदारमुज्जिहीषन्नर्चिष्यन् देवतातिथीर्न ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वार्थं तत इति ॥

न मृगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्थीवर्ष-
साहस्रिके सत्रे मृगयाञ्चकार तस्यासंस्तु रसमयाः पुरो-
डाशा मृगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नं प्राजापत्यानुश्लोका-
नुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अद्धानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

न त्वेव बद्धधा तस्य यावानपहता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्नन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ।

न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥

चिकित्सकस्य मृगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः ।

षण्डस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यत इति ॥

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यद-
शनं केशकीटोपहतञ्च । कामस्तु केशकीटानुवृत्त्याङ्गिः प्रोक्ष्य
भस्मनावकीर्य वाचा च प्रशस्तमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् । प्राजा-
पत्यानुश्लोकानुदाहरन्ति ।

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अदृष्टमङ्गिर्निर्णिक्तं यज्ञं वाचा प्रशस्यते ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।

काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥

तस्मात्तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति ।

द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां क्षरणेन तु ॥

पाकेन सुखसंस्पृष्टं शुचिरेव हि तद्भवेत् ।

अन्नं पर्युषितं भावदुष्टं हृल्लेखं पुनः सिद्धमामृज्यशीपक्षश्च का-
मन्तु दध्नादुष्टतेन चाभिघारितमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् । प्रा-
जापत्यानुज्ञोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च ।

हातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च किल्विषमिति ॥

लघुनपलाण्डुकेसुकण्डञ्जनश्लेष्मातवृक्षनिर्यासलोहितावृक्ष-
नाश्वश्वकाकावलीढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छातिरुच्छ इतरे-
ऽप्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राभ्यपश्वविषयः सन्निनीक्षीर-
मवत्साक्षीरं गोमहिष्यजातरोमानिर्दशाहानामनामन्त्यं ना-
व्युदकमपूपधानाकरम्भशक्तुचरकतैलपायसशाकानिलशुक्तानि
वर्जयेदन्यांश्च क्षीरयवपिष्टवीरान् । श्वाविच्छल्लकशशकच्छप-
गोधाः पञ्चनखा नाभक्ष्याः अनुष्टाः पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्या-
नां वा वेहगवयश्चिशुमारनक्रकुलीरा विहतरूपाः सर्पशीर्षाश्च
गौरगवयश्चलभाश्वानुद्दिष्टास्तथा घेन्वनड्वाहौ मेध्यौ वाजसने-
यने । खड्गे तु विवदत्यग्राभ्यशूकरे च । शकुनानाञ्च वि-
शुविविष्किरजालपादाः कलविह्वल्लवहंसचक्रवाकभासमद्गुटि-
ट्टभाटवान्धनक्तचूरा दाव्याघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरीट-
याभ्यकुक्कुटशुकसारिकाकोकिलक्रव्यादा ग्रामाचारिणश्च ग्रामा-
चारिणश्चेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुकसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य
 प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः नत्वेकं पुत्रं दद्यात्
 प्रतिगृह्णीयाद्वा सहि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री-दद्यात्
 प्रतिगृह्णीयाद्वा न्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्ध-
 नाह्वय राजनि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिर्ज्ज्वा दूरे-
 बान्धवमसन्निकृष्टमेव । सन्देहे चीत्पन्ने दूरे बान्धवं शूद्रमिव
 स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बद्ध जायत इति । तस्मिञ्चेत्
 प्रतिगृह्णीते श्वौरसः पुत्र उत्पद्यते चतुर्थभागभागौ'स्यात् ।
 यदि नाभ्युदयिके युक्तः स्यादेदविश्वविनः सव्येन पादेन प्रवृ-
 त्ताग्रान् दर्भान् लोहितान् वोपस्तीर्थं पूर्णं पात्रमस्मैनिनये-
 न्निनेतारक्षास्य प्रकीर्त्य केशान् ज्ञातयोऽन्वारभेरन्वपसव्यं कृत्वा
 गृहेषु स्त्रैरमापाद्योरन्वत ऊर्ध्वं तेन सहधर्ममीयुस्तद्धर्माणस्त-
 द्धर्मापन्नाः । पतितानान्तु चरितव्रतानां प्रत्युद्गीरोऽथाप्यु-
 दाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत् क्रीडन्ति च हसन्ति च ।

यश्चोत्प्रातयतां गच्छेच्छोचन्त्रित्याचार्यमाहपितृहन्तार-
 क्षत्रप्रसादाद्वायाद्वा एषा प्रत्यापत्तिः पूर्णाद्वात् प्रवृत्ताद्वा
 काञ्चनं पात्रं मन्हेयं वा पूरयित्वापोहिष्ठाभिरेव पङ्क्तिभिर्ह-
 र्गभिः सर्वत्र वाभिरिक्तस्य प्रत्युद्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्री सदःकार्याणि कुर्वाद्दयो-
र्विवदमानयोरत्र पक्षान्तरं गच्छेद् यथासनमपराधोक्त्यन्ते ना-
पराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधोक्त्याद्यवर्णयो
र्विधानतः सम्यन्नतामाचरेत् । राजा बालानामप्राप्तव्यवहा-
राणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखितं साक्षिणोभुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयादिति ॥

मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गे तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहेष्वयान्तरेषु
त्रिपादमात्रम् । गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तप्रत्ययः सामन्तवि-
रोधेऽपि लेख्यप्रत्ययः प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरद्व्यत्रेणि-
प्रत्ययोऽप्युदाहरन्ति ।

य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यच्चादुपगमोवोणैस्तथा धूमशिला क्षमी इति ॥

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति ।

आधिः सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं ओत्रियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सशोणेन ग्रहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राज-
गामीनि भवन्ति । तथा राजा मन्त्रिभिः सह नागरैश्च
कार्याणि कुर्वाद्दसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्याद्गृहप्र-
परिवारं वा राजा श्रेयान्गृहप्रपरिवारः स्यान्न गृहप्रगृहप्रपरि-
वारः स्यान्न परिवाराद्दोषाः प्रादुर्भवन्ति : स्तेयहारविनाशनं
तस्मात् पूर्वमेव परिवारं दृच्छेत् । अथ साक्षिणः । ओत्रिधा

रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साक्षिणः सर्वे एव वा
स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्यात् द्विजानां सदृशा द्विजाः
शूद्राणां सन्तः शूद्राश्च अन्त्यानामन्त्याः । अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकञ्च यत् ।

दण्डमुक्तावशिष्टञ्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥

ब्रूहि साक्षिन् ! यथातत्त्वं लभ्यन्ते पितरस्तव ।

तव वाक्यमुदीर्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥

नग्नोमुण्डः कपाली च भिक्षार्थं क्षुत्पिप्पसितः ।

अन्धः शत्रुकुले गच्छेद् यस्तु साहचर्यं वदेत् ॥

पञ्च कन्यावृते हन्ति दश हन्ति गवावृते ।

शतमश्ववृते हन्ति सहस्रं पुरुषावृते ॥

व्यवहारे ऋते दारे प्रायश्चित्ते कुलस्त्रियः ।

तेषां पूर्वपरिच्छेदाच्छेद्यन्ते वा यवादिभिः ॥

उद्वाहकाले रतिसंयोगे प्राणान्त्यये सर्वधनापहारे ।

विप्रस्य चार्थे अतृप्तं वदेद्युः पञ्चावृतान्याङ्गरपातकानि ॥

स्वजनस्य अर्थे यदिवार्थहेतोः पक्षाश्रयेणैव वर्दन्ति कार्यम् ।

वैशब्दवादं स्वकुलानपूर्वान् स्वर्गस्थितान् तानपि पातयन्त्यपि ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमीक्षिन् सन्नयति अन्नतत्त्वञ्च गच्छति ।

पितापुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतोमुखम् ।

अनन्ताः पुत्रिणां लोका नानापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते ॥

प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शपः । प्रजाभि रग्नेस्त्वद्धत-
त्वमस्यामित्यपि नियमोभवति ॥

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्रुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण व्रजस्याप्नोति पिष्टपमिति ॥

क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्रइति विददन्ते । तत्रोभयथा-
प्युदाहरन्ति ॥

यद्यन्यो गोषु वृषभो वत्सान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्सा मोषं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैनं माच क्षेत्रे परे वीजानि वासौ जन-
यितुः पुत्रो भवति । सम्यरायोमोषं रेतोऽकुरुत तन्तुमेतमिति ।

बह्वनामेकजातानामेकक्षेत्रे पुत्रवान्नरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्तइति श्रुतिः ॥

बह्वीनां द्वादश क्षेत्रे पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्वितीयः
तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते अम्नाटका पुंसः पितृलभ्येति प्रती-
चीनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ॥

अम्नाटकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृतान् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रोभवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः
सह चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भू भवति । याच
स्त्रीवं पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते हते
वा सा पुनर्भू भवति । कानीनः पञ्चमो या पितुर्गृहेऽसंस्कृता
कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्रोभवतीत्याहुः । अथाप्यु-
दाहरन्ति ॥

अप्रप्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्वनमिति ॥

गूढे च गूढोत्पन्नः पष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो-
महतोभयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र सहीद एव प्रथमो
या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहोदः पुत्रोभवति ।
दत्तकोद्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रीतस्तृतीयस्त-
च्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रोद्वै राजा सोजीगर्त्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विक्राय्य स्वयं क्रीतवान् । स्वयमुपागतश्चतुर्थः
तच्छुनः शेफेन व्याख्यातं शुनः शेफो हवै यूपे नियुक्तो देवता-
स्तुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुस्तस्मै त्वज्जचुर्ममैवायं पुत्रो
ऽस्त्विति तानाह न सम्पदे ते सम्पादयामासुरेष एव यं कामयेत
तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वामित्रो होतासीत्तस्य पुत्रत्वमि-
याय । अपविद्वः पञ्चमो यं मातापितृभ्यामपास्तं प्रति गृह्णी-
यात् । शूद्रापुत्र एव पष्ठोभवतीत्याहुः रित्येते दायादा बान्धवाः ।
अथाप्युदाहरन्ति । यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिदायादः
स्यादेते तस्यापहरन्ति । अयं भातृणां दायविभागो द्यंशं
ज्येष्ठो हरेद्वैवाश्वस्य चानुसदृशमजावयो गृहञ्च कनिष्ठस्य
काष्ठं गां यवसं गृहीपकरणानि च मध्यमस्य मातुः पारिणयेयं
स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासु
पुत्राः स्थुल्यंशं ब्राह्मण्याः पुत्रो हरेत् द्यंशं राजन्यायाः पुत्रः
सममितरे विभजेरन्त्रयेन चैषां स्वयमुत्पादितस्यात् द्यंशमेव
हरेदन्येषान्त्वाश्रमान्तरगताः क्लीबोन्मत्तपतिताश्च भरणम् ।
क्लीबोन्मत्तानां प्रेतपत्नी पञ्चमासं व्रतचारिण्यक्षारलवणं भुञ्जा-
नाः शयीतोर्द्धं षड्भ्योमासेभ्यः स्नात्वा आङ्गुष्ठं पत्ये दत्त्वा

विद्याकर्मगुरुयोनिस्सम्बन्धान् सन्निपात्य पिता भ्राता वा नि-
योगं कारयेत्तपसे वीक्ष्यन्तामवशां व्याधितां वा नियुञ्ज्यात्
ज्यायसीमपि षोडशवर्षां नचेदामवाविनी स्यात् प्राजापत्ये
सुमूर्त्ते पाणिग्रहणवदुपचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पाख्याद्गण्ड-
पाख्याच्च ग्रासाच्छादनस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनि-
युक्तायामुत्पन्नउत्पादयितुः पुत्रोभवतीत्याहुः स्याच्चेन्नियो-
गिनो दृष्टा लोभान्नास्ति नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्या-
दित्येके । कुमार्यृतुमती त्रिवर्षाण्युपासीतोर्द्धं त्रिभ्यः वर्षेभ्यः
पतिं विन्दे तुल्यम् । अथाप्युदाहरन्ति ॥

पितुः प्रदानात्तु यदाहि पूर्वं कन्या वयो यः समतीत्य दीयते ।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥

प्रयच्छेन्नग्निकां कन्यां ऋतुकालभयात् पिता ।

ऋतुमत्यां हि तिष्ठत्यां दोषः पितरश्चच्छति ॥

यावच्च कन्याऋतवः स्पृशन्ति

तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम् ।

भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्यां

मातापितृभ्यामिति धर्मवादः ॥

अङ्गिर्वाचा च दत्तायां न्वियेताथी वरीयदि ।

नच मन्त्रोपनीता स्यात् कुमारी पितुरेव सा ॥

यावच्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता ।

अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥

पाणिग्रहे हते बालः केवलं मन्त्रसंस्कृता ।

साच त्वक्षतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ।

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेद्दुयद्यकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च

वर्त्तितव्यं स्यात् । एवं पञ्च ब्राह्मणीप्रजाता चत्वारि राजन्या
प्रजाता त्रीणि वैश्याप्रजाता द्वे शूद्राप्रजाता अतज्ज्वं समा-
नोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वो गरीयान् न खलु कुलीने
विद्यमाने परगामि स्यात् । यस्य पूर्वेषां वस्त्रां न कश्चिद्वा-
यादः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजेरंस्ते-
षामलाभे आचार्य्यन्तेवासिनो हरेयातां तयोरलाभे राजा
हरेत् न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद्ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम् ॥

न विषं विषमित्याज्जर्भह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकमिति ॥

तैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याजः राजन्यायां
वैश्याया मल्यावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामको भवति
इत्याजः राजन्यायां पुकशः राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नः सूतो-
भवतीत्याजः । अथाप्युदाहरन्ति ।

च्छिन्नोत्पन्नासु ये केचित् प्रातिलोभ्यगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति ॥

एकान्तरद्यन्तरत्यन्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैरव-
च्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव जी-
वन्नेव शवो भवतीत्याजः शव इति स्मृताख्या । एतच्छावं यच्छूद्र-

स्तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्यं । अथापि यस्यगीतान् श्लोका-
नुदाहरन्ति ।

श्मशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।

तस्माच्छूद्रसमीपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥

न शूद्राय मतिं दद्यान्लोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।

नचास्योपदिशेद्धर्मं नचास्य व्रतमादिशेत् ॥

यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत् ।

सोऽसंवतं तमोघोरं सह तेन प्रपद्यतइति ॥

व्रणद्वारे क्लमिर्यस्य सम्भवेत् कदाचन ।

प्राजापत्येन श्रुद्धेत् हिरण्यं गौर्वासीदक्षिणेति ।

नाग्निचित् परासुपेयात् कृष्णवर्णायाः सरमायाइव न
धर्माय न धर्मायेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

धर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः । भय-
कारणं ह्यपालनं वै एतत्सूत्रं माज्जर्विद्वांसस्तस्मान्नार्हस्यनैयमि-
केषु । पुरोहिते दद्याद्विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितोराष्ट्रं
दधातीति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च । देशधर्मं जातिधर्मं
कुलधर्मान् सर्वान् वैताननुप्रविश्य राजा चतुरोवर्णान् स्वधर्मं
स्थापयेत्तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकालधर्माधर्मवयोविद्या-
स्थानविशेषैर्दिशेत् । आगमादृष्टाभावात् पुष्पफलीगान्यदेयानि
हिंस्यात् । कर्षणकरणार्थञ्चोपहत्यागार्हस्यंगाच्च मानोन्माने

रक्षिते स्यातां अधिष्ठानान्नोनीहारसार्थानामस्नान् मूल्य-
मात्रं नैहारिकं स्यान्महामहस्यः स्यात् संमानयेदवाहवा-
हनीयद्विगुणकारिणी स्यात् प्रत्येकं प्रयास्यः पुमान् । शतं वा
राष्ट्रं वा तदेतदप्यर्थाः स्त्रियः स्युः कराद्यौ मानाधारमध्यमाः
पादः कार्षापणस्य निरुक्तोऽन्तरोमानाकरः श्रोत्रियोराज-
पुमानथ प्रव्रजितबालवृद्धतरुणप्रदाता प्रागामिकाः कुमा-
र्व्योऽव्यतापत्याश्च वाङ्मन्यामुत्तरं शतगुणं दद्यान्मदीकक्षवनशै-
लोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुपजीवितो वा दद्यात् प्रतिमासमु-
द्वाहकरैस्त्वागमयेद्राजनि च प्रेते दद्यात् । प्रासङ्गिकं तेन
मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः पितृव्यमातृलांशजापितृ-
व्यान् राजा विभ्रयात्तन्नामित्वादंशस्य स्युः तद्वन्धूँश्चान्यांश्च
राजपत्न्योग्रासाच्छादनं लभेरन् । अनिच्छन्तो वा प्रव्रजेरन्
क्षीवोन्मत्तांशं वापि । मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ।

न रिक्तकार्षापणमस्ति शुल्कं

न शिष्यवृत्तौ न शिशौ न धर्मे ।

न भैक्षवृत्तौ न हृतावशेषे

न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे इति ।

स्तेनाभिग्रस्तदुष्टशस्त्रधारिसद्योढव्रणसम्पन्नव्यपविष्टेष्वेकेषां
दण्डोत्थर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् तिरात्रं पुरोहितः कृच्छ्र-
मदण्डप्रदण्डनं पुरोहितस्तिरात्रं वा अथाप्युदाहरन्ति ।

शून्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्नी भार्यापचारिणि ।

गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥

राजभिर्दत्तदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।

निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिर्नायथा ॥

एनोराजानश्चक्षत्यप्युत्सृजन्तं सकल्लिषम् ।

तश्चेन्न घातयेद्राजा राजघर्मेण दुष्यतीति ॥

राज्ञामन्येषु कार्येषु मयः शीघ्रं विधीयते ।

तथा तान्यपि नित्यानि कान्त एवावकारणमिति ॥

यमगीतञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां नच मन्त्रिणाम् ।

एन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ।

अनभिसन्धिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविक्रतेऽप्येके ।

गुरु रात्रवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमइति ॥

तत्रच सूर्याभ्युदयितः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
सूर्याभिनिर्मुक्तोरात्रावासीत । कुन्शी श्यावदन्तस्तु कृच्छ्रं
द्वादशरात्रचरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अयदिधिषूपतिः कृच्छ्रं
द्वादशरात्रचरित्वा निर्विशेत् । ताञ्चैवोपयच्छेद्दिधिषूपतिः
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा निर्विशेत् । चरणमहरहस्तद्व्यामो-
ब्रह्मघ्नः कृच्छ्रं द्वादशरात्रचरित्वा पुनरुपनीतो वेदमाचा-
र्यात् । गुरुतल्पगः सहषणं शिश्रुस्तृक्त्याञ्जलावाधाय
दक्षिणामुखो गच्छेत् यत्रैव प्रतिहृत्यात्तत्र तिष्ठेदाग्रलया-
न्निष्कालकोवा घृताक्तस्तप्तां स्त्रुमिं परिष्वजेन्मरणान्मुक्तो
भवतीति विज्ञायते । आचार्यपुत्रशिष्यभार्यासु चैवं योनिषु

च गुर्वीं सखीं गुहसखीञ्च पतिताञ्च गत्वा कृच्छ्राब्दं चरेत् ।
एतदेव चाण्डालपतितान्नभोजनेषु ततः पुनरुपनयनं वपना-
दीनान्तु निवृत्तिः । मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

वपनं मेखला दण्डोभैक्षचर्या व्रतानि च ।

निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लीबव्यवहारेषु चैवं । मद्यभाण्डे स्थिता आयो-
यदि कश्चिद्दृष्टिजोऽर्थवित् । यद्वाङ्मुखरवित्पलाशानामुदकं
पीत्वा तिरात्रेणैव श्लुङ्घति । अभ्यासे सुरायाद्भग्नवर्णान्तां
द्विजः पिबेत् । भ्रूणहनञ्च वक्ष्यामो ब्राह्मणं हत्वा भ्रूणहा
भवत्यविज्ञातञ्च गर्भं अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसीभवन्ति तस्मात्
पुंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि हृत्योर्जुहोमि लोमभिर्हृत्युं वासय
इति प्रथमां त्वचं हृत्योर्जुहोमि त्वचा हृत्युं वासयइति द्वितीयं
लोहितं हृत्योर्जुहोमि लोहितेन हृत्युं वासयइति । तृतीयां
त्वचं हृत्योर्जुहोमि तावति हृत्युं वासयइति । चतुर्थीं मां-
सानि हृत्योर्जुहोमि मांसैर्हृत्युं वासयइति । पञ्चमीं मेदेन
हृत्योर्जुहोमि मेदसा हृत्युं वासयइति । षष्ठीमस्थीनि हृत्यो-
र्जुहोमि अस्थिभिर्हृत्युं वासयइति । सप्तमीं मज्जानं हृत्यो-
र्जुहोमि मज्जाभिर्हृत्युं वासयइति । अष्टमीं राजार्थं ब्राह्म-
णार्थं वा ग्रामेऽभिक्षुखमात्मानं घातयेत्तिरञ्जितोवापराद्धः
पूतोभवतीति विज्ञायिषे । द्विरुक्तं कृतः कनीयोभवतीति ।
तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्यक्त्वा चौरं चौरेति वा पुनः ।

वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषतां व्रजेदिति ॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्विंशं त्रीणि

शूद्रं ब्राह्मणीञ्चात्रेयीं हत्वा सवनगंतौ च राजन्यवैश्यौ
चात्रेयीं वक्ष्यामोरजस्वलाश्चतुस्त्रातामात्रेयीमाहुः । अत्रेत्ये-
षामपत्यं भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां
शूद्रं हत्वा सम्बत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्णहरणात् प्रकीर्य केशान्
राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्त्रि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौ-
दुस्वरं शस्त्रं दद्यान्तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पूतो भवतीति
विज्ञायते । निष्कालकोवा घृताक्तोगोमयाग्निना पादप्रभ-
त्यात्मानमभिदाहयेन्मरणात् पूतोभवतीति विज्ञायते । अथा-
प्युदाहरन्ति ।

पुराकालाद् प्रसीतानामानाकविधिकर्मणाम् ।

पुनरापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखी भवति श्विली भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्वावदन्तस्तु दुश्चर्मा गुरुतल्पग इति ॥

पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मेण वा यौनेन वा तेभ्यः सकाशा
न्मात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न सम्बन्धेदुदीचीं दिशं
गत्वाऽनश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतोभवतीति विज्ञायते ।
अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाञ्चैव तपसाध्ययनेन च ।

मुच्यते पापकृत् पापादानाञ्चापि प्रमुच्यते ॥

इति विज्ञायते ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

शूद्रश्चेद्वाह्मणीमभिगच्छेद्दीरणैर्वैष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रा-
 स्येद्वाह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां
 खरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ।
 वैश्यश्चेद्वाह्मणीमभिगच्छेत्क्षोऽहतदर्भैर्वैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रा-
 स्येद्वाह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां
 गोरथमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञा-
 यते । राजन्यश्चेद्वाह्मणीमभिगच्छेच्छरपत्रैर्वैष्टयित्वा राजन्य-
 मग्नौ प्रास्येद्वाह्मण्याः शिरोवापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य
 नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् । एवं वैश्यो राज-
 न्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्मनसा भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं
 यावत् क्षीरं भुञ्जानाधः शयाना त्रिरात्रमशु निम्नगायाः सावि-
 त्यष्टशतेन शिरोभिर्वा जुहुयात् पूता भवतीति विज्ञायते ।

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः ।

समाप्ता चेयं वशिष्ठसंहिता ।

वृद्धगौतमसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अश्वमेधे पुरावृत्ते केशवं केशिस्तूदनम् ।

धर्मसंशयकं दृश्य किमपृच्छत गौतमः ॥

गौतमः । पञ्चमेनापि मेधेन यदा स्नातो युधिष्ठिरः ।

तदा राजा नमस्कृत्य केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिरः । भगवन् ! वैष्णवा धर्माः किं फलं किं परायणाः ।

किं धर्ममधिकृत्यासीत् भवतोत्पादिता पुरा ।

यदि ते न मनोयाह्यः प्रियोवा मधुस्तूदन ! ॥

श्रोतव्यः स तु वा कृष्ण ! तन्मे कथय सुव्रत ! ।

पवित्राः किल ते धर्माः सर्वपापप्रणाश्चनाः ॥

सर्वधर्मोत्तराः पुण्या भगवन्मनवोत्थिताः ।

यच्छ्रुत्वा ब्रह्मणागोघ्नो मन्त्रिणा गुरुतल्पगः ॥

पाकभेदीकृतघ्नश्च सुरापोब्रह्मविक्रयी ।

मित्रविश्वासघाती च ब्रह्मणा विष्णुणा तथा ॥

आत्मविक्रयिणो ये च जीवेद्युश्च कुकुर्मभिः ।

पापाः शठा नैकतिका व्यभिचारपरास्तथा ॥

रसभेदकरा ये च ये च नीरप्रदूषकाः ॥

श्रीर्विप्रेण कराश्चौरा विप्रा ये च पुरोहिताः ।

रुक्षपणारुणाः स्निग्धा स्तथा ये परदारकाः ॥

ये तेचान्ये च बहवः पञ्च ते तेऽपि किल्बिषान् ।

तानाचक्ष्व सुरश्रेष्ठ ! त्वद्भक्तोऽस्माहमच्युत ! ॥
 वैशाम्पायनः । इत्येवङ्कथितो देवो धर्मपुत्रेण संसदि ।
 वशिष्ठाद्यास्तपोयुक्ता मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
 श्रोतुकामाः परं गुण्यं भक्तिमन्तो हरेः कथाः ।
 तथा भागवताश्चैव ततस्तं पर्यवारयन् ॥
 युधिष्ठिरः । यदि जानासि मां भक्तं स्निग्धम्वा भक्तवत्सल ।
 सर्वधर्माणि गुह्याणि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
 धर्मान् कथय देवेश ! यद्यनुग्रहभागहम् ।
 श्रुता मे मानवा धर्मा वशिष्ठाः काश्यपास्तथा ॥
 गार्गेया गौतमीयाश्च तथा गोपालितस्य च ।
 पराशरकृताः पूर्वमात्रेयस्य च धर्मतः ॥
 उमामहेश्वराश्चैव नन्दिधर्माश्च पावनाः ।
 ब्रह्मणा कथिता ये च कौमाराश्च श्रुता मया ॥
 धूम्रवर्णाः कृताधर्माः क्रौञ्चवैश्वानरा अपि ।
 भार्गव्या याज्ञवल्क्याश्च माण्डव्या कौशिकास्तथा ॥
 भारद्वाजकृता ये च ब्रह्मस्वकुक्षताश्च ये ।
 कृष्णिने च कृष्णीवाहो ! विश्वामित्रकृताश्च ये ॥
 सुमन्तुजैर्मिनिकृताः शाकनियस्तथैव च ।
 पुलस्त्यपुलहोद्गीताः पाराशर्यास्तथैव च ॥
 अगस्त्यगीता मौद्गल्याः शाण्डिल्यास्तुलहायनाः ।
 बालखिल्यकृता ये च सप्तर्षिरर्चिताश्च ये ॥
 द्यापस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ।
 प्राजापत्यास्तथा याज्ञ्या माहेन्द्राश्च श्रुता मया ॥
 वैश्वानराख्या गीताश्च विभाण्डककृताश्च ये ।

नारदीयकृता धर्माः कापोताश्च श्रुता मया ॥

तथापि पुरवाक्यानि भृगोरङ्गिरसस्तथा ।

क्रौञ्चमातङ्गगीताश्च सौधहारीतकास्तथा ॥

पिङ्गवर्मकृताकान्ता ये च वा वसुपालिताः ।

उद्दालककृताधर्मा औशनसा स्तथैव हि ॥

वैश्यपा धनगीताश्च ये चान्येऽप्येव मागधाः ।

एतेभ्यः सर्वधर्मेभ्यो देवत्वाद्याश्च निश्चिताः ॥

पावनत्वात्पवित्रत्वादिगिष्टा इति मे मतिः ।

तस्माच्छ्रुत्वा प्रपन्नस्य त्वद्भिन्नस्य च माधव ! ॥

सुश्रुदीयान् परान् धर्मान् पुण्यान् कथय मेऽच्युत ! ।

वैशम्पायनः । एवमुक्तस्तु धर्मज्ञो धर्मपुत्रेण माधवः ॥

उवाच धर्मान् सूक्ष्माख्यानं धर्मपुत्रस्य धीमतः ।

श्रीभगवानुवाच । यावन्तोयस्य कौन्तेय ! एतद्धर्मेषु क्षुब्रत ! ।

त्वत्समो मत्समो लोके न कश्चिदिह विद्यते ॥

धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।

आमोदितो वा राजेन्द्र ! पुनाति च नरं सदा ॥

धर्मः पिता च माता च धर्मश्च सुहृदस्तथा ।

धर्मो भ्राता सुखा चैव धर्मः स्वामी परन्तपः ॥

धर्मादर्शश्च कामश्च धर्माङ्गोपाः सुखानि च ।

धर्मादैश्वर्यमेव च धर्माः स्वर्गगतिः प्रभो ! ॥

धर्मो वंशे विपन्नश्च त्वायते महतो भयात् ।

द्विजत्वं देवतात्वञ्च धर्मः प्रापयते नरम् ॥

यदा च क्रियते पापः कालेन परापस्य च ।

तदा सञ्जायते बुद्धिधर्मं कर्तुं सुविष्ठिर ! ॥

जन्मान्तरसहस्रैस्तु मानुषत्वं सुखी भव ।
तत्तवापीह यो धर्मन् न करोति स वञ्चितः ॥
कीटाश्च पूरिषस्यैव विरूपा व्याधितास्तथा ।
परद्वेष्याश्च मूर्खाश्च न तैः धर्माः कृताः पुरा ॥
एकशीर्षाद्युषः शूराः पण्डिता भोगिनस्तथा ।
अरोगा रूपसम्पन्ना स्तैर्धर्माः स्युः कृताः पुरा ॥
एवं धर्मः कृतः सद्वी नयते गतिमुत्तमाम् ।
अधर्मः सेव्यमानस्तु तिर्यग्योनिं नयत्यसौ ॥
इदं रहस्यं कीर्त्तये ! श्रूयतामिदमुत्तमम् ।
कथयिष्ये परं गुण्यं मम भक्तस्य पाण्डव ! ॥
दृष्टस्त्वमसि मे त्यक्तुं प्रपन्नाश्चापि मां सदा ।
परमात्ममपि ब्रूयां किं पुनर्धर्मसंहिताम् ॥
इदं मे मानुषं जन्म कृतमात्मनि मायया ।
धर्मसंस्थापनायैव दुष्टानां शासनाय च ॥
मानुष्यं भावमापन्नं ये मां गृह्यं तवाज्ञया ।
संसरन्ति ह ते मूर्खा स्तिर्यग्योनिष्वनेकशः ॥
ये च मां सर्वरक्तत्वे पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ।
मद्भक्तांस्तान् सदा युक्तान् मत्समीपं नयास्यहम् ॥
मद्भक्तानान्तु मानुष्ये सर्वजन्म च पाण्डव ! ।
अपि वा ये अभिरता मद्भक्ताः पाण्डुनन्दन ! ॥
सुच्यते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
जन्मान्तरसहस्रेषु तपसा भावितात्मनाम् ॥
मद्भक्तिः क्रियते तात ! मनुष्याणां न संशयः ।
यच्च रूप्यपरं पुण्यं तैस्तदचलवत् ध्रुवम् ॥

न दृश्यते तथा देवैर्मङ्गलैः क्रुध्यते यथा ।
 अपर यच्च मे रूपं प्राणभावेषु नाश्वरे ॥
 तदद्य ते ह सर्वार्यैः सर्वभूतैश्च पाण्डव ! ।
 कल्पकोटिमहस्येषु व्यतीतेष्वागतेषु च ॥
 दर्शयामीति यद्रूपं तत्प्रपश्यन्ति मे सुराः ।
 स्थित्युत्पत्तिलयकर्त्तारं यो मां ज्ञात्वा प्रपद्यते ॥
 अनुगृह्णाम्यहं तस्य संसारान्मोचयामि च ।
 अहमादीति भूतानां सृष्टा ब्रह्मादयोमया ॥
 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य जगत्सर्वं सृजाम्यहम् ।
 ततो मूलोऽहमव्यक्तो रजोमध्ये प्रतिष्ठितम् ॥
 ऊर्ध्वं सत्त्वविशालोऽहं ब्रह्मादि सत्त्वसंस्थितम् ।
 मूर्धानं मे दिवं विद्धि चन्द्रादित्यौ च लोचने ॥
 देवादिब्राह्मणा वक्ता मरुतः श्वसनश्च मे ।
 दिशो मे वाहवश्चाष्टौ नक्षत्राणि विभूषणम् ॥
 अन्तरिक्षकरं विद्धि सर्वभूतावकाशकम् ।
 मार्गो मेघानिलाभ्यान्तु यमं सोदरमव्ययम् ॥
 पृथिवीञ्च बलं यद्वै द्वीपार्णा च नगैर्बुधम् ।
 सर्वसन्धारणोपेतं पादौ मम युधिष्ठिर । ॥
 स्थितोऽह्येकगुणाख्ये ह द्विगुणश्चास्मि मारुते ।
 अगुणस्तैः स्थितोऽहं वै सलिले तु चतुर्गुणः ॥
 महान्तो मे गुणाः पञ्च महाभूतेषु पञ्चसु ।
 तन्मात्रे संस्थितः सोऽहं पृथिव्यां पञ्चधा स्मृतः ॥
 अहं सहस्रशीर्षस्तु सहस्रचरखेक्षणः ।
 सहस्रबाहूदरदृक् सहस्राक्षः सहस्रगात् ॥

स्थितोऽस्मि सर्वतः रुदो ह्ययं तिष्ठेद्दशाङ्गुलम् ।
 सर्वभूतात्मभूतः सन् सर्वव्यापी ततो ह्यहम् ॥
 अचिन्त्योऽहमनन्तोऽहमचलोऽहं मजो ह्यहम् ।
 अनाद्योऽहमप्रमेयोऽहमव्ययोवेद्योऽहमयम् ॥
 निर्गुणोऽहन्निर्गन्धात्मा नित्योऽहं निर्ममोऽपि च ।
 निर्द्वन्द्वो निर्विकारोऽहं निधानश्चास्यतस्य च ॥
 मृतस्य तस्य चाहं स्वाहाकारो नराधिप ! ।
 तेजसा तपसा चाहं भूतग्रामेष्वनव्ययः ॥
 स्नेहपाशगणैर्बद्धा धारयाभ्याममायया ।
 चतुराश्रमवर्णोऽहं चातुर्होत्रफलाशनः ।
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्व्यूहश्चतुराश्रमभाजनम् ॥
 संहृत्याहं जगत्सर्वं कृत्वाहं गर्भमात्मनः ।
 शयामि दिव्ययोगेन प्रलयेषु युधिष्ठिर ! ॥
 सहस्रयुगपर्यन्ता ब्राह्मी रात्रिर्महार्णवे ।
 स्थित्वा हजामि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
 कल्पे कल्पे च भूतानि संहरामि हजामि च ।
 न च मां तानि जानन्ति मायया मोहितानि हि ॥
 मम चैवान्वकारस्य माश्रितव्यस्य नित्यशः ।
 प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिर्नैवोपलभ्यते ॥
 न तदस्ति कचिद्राजन् यत्र नाहं प्रतिष्ठितः ।
 न च तद्विद्यते भूतं मयि धनं प्रतिष्ठितम् ॥
 यावन्मात्रं शरीरं हि स्थूलसूक्ष्ममिदं क्वचित् ।
 जीवमृतो ह्यहं तस्मिन् हिताय मां प्रतिष्ठितः ॥
 किञ्चात्र बलनोक्तेन सत्यमेतत् ब्रवीमि ते ।

यद्भूतं यत् भविष्यच्च तत्सर्वं महमेव तु ॥
 मया अद्धानानि यानि भूतानि कानि पाण्डव ! ।
 ममैव न च जानन्ति मायया मोहितानि मे ॥
 एवं सर्वं जगदिदं सदेवासुरमानुषम् ।
 मन्त्रः प्रभवति राजन् मम विप्र ! विनाशिनः ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः ।

एवमात्मोद्भवद्रव्यं भगददृष्ट्यकेशवम् ।
 धर्माद्धर्मात्मजस्यैव पुण्यानकथयद् बहून् ॥
 श्रीभगवानुवाच ।
 शृणु पाण्डव ! यत्नेन पवित्रं पावनं परम् ।
 कथ्यमानं मया पुण्यं धर्मशास्त्रं महाफलम् ॥
 यच्छृणोति शुचिर्भूत्वा एकचित्तस्तपोधनः ।
 धर्मं यशस्य मायुष्यं धर्मात्मानं युधिष्ठिर ! ॥
 अद्धानस्य तस्येह यत्पाप्मा पूर्वसञ्चितः ।
 विनश्यत्याशु तत्सर्वमभक्तस्य विशेषतः ॥
 एवं श्रुत्वा वचः पुण्यं वाक्यं केशवभागिनम् ।
 त्रणष्टमनसो भूत्वा चिन्तयन्त्युत्तमं परम् ॥
 देवा ब्रह्मर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्चरसस्तथा ।
 भूताक्षयक्षग्रहा गुह्यका भुजगस्तथा ॥
 बालखिल्या महात्मानो योगिनस्तत्त्वदर्शिनः ।

तथा भागवताद्यापि पञ्चकालमुपासकाः ॥
 कौतुहलसमाविष्टाः प्रणष्टाः परमर्षयः ।
 श्रुतकामः परं गुह्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ॥
 हृदि कर्तुं च तद्वाक्यं प्रणम्य शिशुना तदा ।
 ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन चक्षुषा ॥
 विमुक्तपा पानालोक्य प्रणम्य शिरसा हरिम् ।
 पप्रच्छ केशवं धर्मं धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥

सुविष्टिरः । ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन मानुषाः ।
 कीदृशी ब्राह्मणस्याथ कीदृशी क्षत्रियस्य वै ॥ .
 वैश्यस्य कीदृशी देव ! गतिः शूद्रस्य कीदृशी ।
 कथं गच्छेत् पापेन ब्राह्मणस्तु यमालये ॥
 क्षत्रियोवाथ शूद्रोवा वैश्योवा गच्छते कथम् ।
 एतत्कथय देवेश ! लोकनाथ ! नमोऽस्तु ते ॥
 वैशम्पायनः । स पृष्टः केशवश्चैव धर्मपुत्रेण धीमता ।
 उवाच संसारगतिं चतुर्वर्णस्य कर्मजाम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ऋण्यवर्णक्रमेणैव धर्माद्धर्मभृतास्वरः । ।
 नास्ति किञ्चिन्नरयेष्ट ! ब्राह्मणस्य तु विक्रयः ॥
 येतु तासु सदा ध्यात्वा सन्ध्यां ये च उपासते ।
 यैश्च पूर्णाहुतिः प्राप्ता विधिवज्जुहते च ये ॥
 वैश्वदेवाश्च ये कुर्युः पूजन्यतिथींश्च ये ।
 नित्यस्वाध्यायशीलाश्च पञ्चयज्ञपरायणाः ॥
 सायं प्रातः ऊताद्याश्च गुर्वभोजनवर्जिताः ।
 दध्नाचारविमुक्ताश्च स्वदारनिरताः सदा ॥

पञ्चयज्ञरताश्चैव अग्निहोत्रमुपासते ।

ते नमस्कृतकर्माणो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥

ब्रह्मलोके ततः कामं गन्धर्वैर्ब्रह्मगायकैः ।

उपगीयमानाः प्रिय ! तैः पूज्यमानाः स्वयम्भुवा ॥

ब्रह्मलोके प्रमोदन्ते यावद्भूतस्य विल्लवम् ।

क्षत्रियोऽपि स्थितो राज्ये स्वधर्मं परिपालयन् ॥

सम्यक् प्रजाः पालयिता स्वधर्मनिरतः सदा ।

यज्ञदानरतो धीरः स्वधर्मनिरतः शुचिः ॥

शास्त्रालुकारी तत्त्वज्ञः प्रजाकार्यपरायणः ।

विप्रेभ्यः कामदो नित्यं भृत्यानां भरणे रतः ॥

सत्यसन्धः शुचिर्नित्यलोभदम्भविवर्जितः ।

क्षत्रिय उत्तमां याति गतिं देवनिषेविताम् ॥

तत्र दिव्याश्चरोभिस्तु गन्धर्वैश्च प्रयत्नतः ।

सेव्यमानो महातेजाः क्रियते शक्रपूजितः ॥

चतुर्गुणानि वै त्रिंशत् मोदित्वा तत्र देववत् ।

इहैव मानुषे लोके चतुर्वेदीद्विजोभवेत् ॥

कृषिगोपालनिरतः स्वधर्मावेक्षणेरतः ॥

वणिक् स्वकर्मवाप्नोति पूज्यमानोऽश्वरोगणैः ।

चतुर्गुणानि वै त्रिंशत् ऋद्धिं द्वादश पञ्च च ॥

इह मानुष्यके राजन् ! राजा भवति वीर्यवान् ।

त्रयाणामपि वर्णानां शृङ्खलनिरतः सदा ॥

विशेषेण तु विप्राणां दासवद्वस्तु तिष्ठति ।

अयाचितप्रदाता च सत्यशौचसमन्वितः ॥

गुरुदेवेषु निरतः परदारविवर्जितः ।

परपीडाम हृत्वेव मृत्यवर्गं विभर्त्ति यः ।

मृतोऽपि स्वर्गमाप्नोति जीवाना मभयप्रदम् ॥

स स्वर्गलोके ऋधित्वा वर्षकोटीर्महातपाः ।

इह मानुष्यलोके वै वैश्यो धनपतिर्भवेत् ॥

एवं धर्मात्परं नास्ति महत् संगर्गसाक्षिणः ।

स स्वधर्मात्परं किञ्चित् पापकर्मव्यपोहनम् ॥

तस्माद्धर्मः सदा कार्यो मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।

युधिष्ठिरः । भगवन् ! देव देवेश वदस्व मधुसूदन ! ॥

शुभस्याप्यशुभस्यापि क्षयवृद्धीर्यथाक्रमम् ।

श्रीभगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्सर्वं धर्मं सूक्ष्मं सनातनम् ॥

दुर्विज्ञेयं प्रमोदन्ते यं ज्ञात्वा ते महाजनाः ।

यथैव शीतमुदकमुष्णो न वञ्छन्ना व्रतम् ॥

भवेत्तु तत्क्षणादुष्णं शीतत्वञ्च विनश्यति ।

यथोष्णं वा भवेदद्दं शीतेनापि यथाव्रतम् ॥

शीतत्वञ्च भवेत्सर्वं मुष्णात्वञ्च विनश्यति ।

एवन्तु यद्भवेत् भूमन् ! सुकृतं वाथ दुष्कृतम् ॥

तदल्पं क्षपयेद्विप्रं नात्र कार्या विचारणा ।

समत्वे सति राजेन्द्र ! तयोः सुकृतपापयोः ॥

गृहीतस्य भवेद्विद्धिः कीर्तिर्यस्य भवेत् स्वयम् ।

ख्यापनेनार्ततापेन प्रायः पापं प्रणश्यति ॥

तथा कृतस्तु राजेन्द्र ! धर्मो नश्यति भारत ! ।

गृहीतौ ता वुभौ सम्यक् वृद्धियातौ न संशयः ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न पापं ग्राहयेद्भयम् ।

तस्मादेतत्प्रयत्नेन कीर्तितमक्षयं महत् ॥

तस्मात् सङ्कीर्तयेत्पामं नित्यधर्मञ्च ग्राहयेत् ।
इति गौतमीये श्रीकृष्णवधर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । एव श्रुत्वा वचस्तस्य धर्मपुत्रोऽच्युतस्य तु ॥

पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्माद्धर्मात्मजो हरिः ।

बुधिशिरः । वृथा चरति जन्मानि वृथा दानानि वा कृतिः ॥

वृथा च जीवितं क्षेमो नराणां पुरुषोत्तम ! ।

कीदृशासु व्यवस्थासु दानं देयं जनार्दन ! ॥

इह लोकेच भवति पुरुषः पुरुषोत्तम ! ।

गर्भस्थे कर्म चायाति किं बाल्ये चापि केशव ! ।

यौवनत्वेऽपि किं कृष्ण ! वृद्धत्वेचापि किं भवेत् ॥

सात्त्विकं कीदृशं दानं राजसं कीदृशं भवेत् ।

तामसं कीदृशं देव ! तमधीष्यति किं प्रभो ! ॥

उत्तमं कीदृशं दानं मध्यमं कीदृशं भवेत् ।

अधमं कीदृशं दानं तेषां यादव ! किं फलम् ॥

किं दानं नयते बुद्धिर्गतिं किं मध्यमां नयेत् ।

गतिं जघन्या मथवा देवदेव ! प्रयान्ति मे ॥

एतदिच्छामि विज्ञातुं परं कौतुहलं हि मे ।

त्वदीयं वचनं सत्यं पुण्यञ्च मधुसूदन ! ॥

वैशम्पायनः । एवं धर्मप्रसक्तेन पृष्टः पाण्डुसुतेन वै ।

उवाच वासुदेवोऽथ धर्माद्धर्मेण पाण्डवम् ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु राजन्यथान्यायं वचनं तथ्यमुत्तमम् ।

कथ्यमानं सदा पुण्यं सर्वपापव्यपोहनम् ॥
 वृथा च दश दानानि चत्वारिच नराधिप ! ।
 वृथा दानानि पञ्चाशत् पञ्च चैव यथाक्रमम् ॥
 वृथा च जीवितं येषां ते च सर्षपकीर्तिताः ।
 अनुक्रमेण सर्वाणि तानि वक्ष्यामि पाण्डव ! ॥
 धर्मघ्नानां तथा चैव लुब्धानां पापिनां तथा ।
 वृथापाकञ्च यत्सन्ति परदाररताश्च ये ॥
 पाकभेदकरा ये च यथा स्युः सत्यवर्जिताः ।
 षष्ठमश्नाति यच्चैको दृश्यमानस्तु बान्धवैः ॥
 पितरं मातरञ्चैव उपाध्यायं गुरुं तथा ।
 मातुलं मातुलानीञ्च योहि हन्याच्छपेत्तथा ॥
 ब्राह्मणाश्चैव ये भूत्वा सन्धोपासनवर्जिताः ।
 निर्ब्राह्मणो निःस्वधश्चैव यच्च गुर्वन्नभुक् द्विजः ।
 मम वा शङ्करस्यापि ब्रह्मणो वा युधिष्ठिर ! ॥
 पूर्वाह्नब्राह्मणानान्तु ये न भक्ता नराधिप ! ।
 वृथा जन्मन्यथैतेषां पापानां विद्धि पाण्डव ! ॥
 अश्वद्वया च यद्वत्तं चौर्व्येणावर्जितन्तु यत् ।
 अभिशस्ताहृतं यत्तु यद्दानं पतिते द्विजे ॥
 अवह्नाभिहितं यत्तु यद्वत्तं सर्वयाचके ।
 प्राप्ते तु यद्विद्वि तद्दानं मारुढपतिते च यत् ॥
 यत्ग्रामयाचकर्णान्तं यत्कृतघ्नहृतस्तथा ।
 उपपातकिने दत्तं वेदविक्रयिणे च यत् ॥
 स्त्रीजीविते च यद्वत्तं त्यज्य देवलकाय च ।
 देवपूर्वाग्निने दत्तं नित्यकर्म, न कारिणे ॥

रङ्गोपजीविने दत्तं यच्च मांसोपजीविने ।
 सेवकाय च यद्वत्तं यद्वत्तं ब्राह्मणब्रुवे ॥
 अदेशिने च यद्वत्तं दत्तं वार्धुषिकाय च ।
 यदनाचारिणे दत्तं यच्च दत्तं वृथाग्निने ॥
 असभ्योपासिने दत्तं यच्च ग्रामनिवासिने ।
 यन्निष्ठ्यालिङ्गिने दत्तं दत्तं सर्वाग्निने च यत् ॥
 नास्तिकाय च यद्वत्तं धर्मविक्रयिणे च यत् ।
 कारकाय च यद्वत्तं दत्तं यत् कूटसाक्षिणे ॥
 नचात्मानं तरन्त्येते न दातारं युधिष्ठिर ! ।
 यत्तेभ्यो दत्तमात्राणि दानानि सुब्रह्मण्यपि ॥
 वृथा भवन्ति राजेन्द्र ! भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ।
 यद्येष्टं यत्फलं किञ्चित् भविष्यति कथञ्चन ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च तद्विलुम्पन्ति संस्थिताः ।
 वृथा ह्येतानि दानानि कथितानि समासतः ॥
 जीवितञ्च वृथा तेषां तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ! ।

श्रीभगवानुवाच ।

ये च मां न प्रपद्यन्ते शङ्करं वा नराधमाः ।
 ब्रह्माणं वा महीदेवा वृथा जीवन्ति ते नराः ॥
 येच निन्दन्ति मां मूढाः शङ्करं वा नराधमाः ।
 कुशलैः कृतशस्त्राणि पठित्वा ये नराधमाः ॥
 विप्रा निन्दन्ति यज्ञांश्च वृथा जीवन्ति ते नराः ।
 विद्यमानधनोयस्तु दानधर्मविवर्जितः ॥
 मृष्टमन्नातिश्चैको वृथा जीवति सोऽपि च ।
 वृथा जीवितमाख्यातं दानकालं ब्रवीमि ते ॥

तमोनिविष्टचित्तेन दत्तं दानञ्च यद्धवेत् ।
 न तस्य फलमश्नाति नरो गर्भगतो वृष ! ॥
 ईर्ष्यामात्सर्यसंयुक्तो भगवद्वाक्यकारणम् ।
 ददाति दानं यो मर्त्योऽवालभावस्तदश्नुते ॥
 अद्यायुक्तः शुचिः स्नातः प्रसन्नोभयमानसः ।
 ददाति दानं यो मर्त्यो यौवने स तदश्नुते ॥
 स्वयं नीत्वा तु यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ।
 तत् सार्वकामिकं विद्धि दानं मामरण्यान्तिकम् ॥
 सात्त्विकं राजसञ्चैव तामसञ्च बुधिष्ठिर ! ।
 दानं दानफलञ्चैव गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥
 दानं दातव्यमित्येव मतिं कृत्वा द्विजाय वै ।
 उपकारवियुक्ताय दत्तं यत्तद्धि सात्त्विकम् ॥
 श्रोत्रियाय दरिद्राय बद्धश्रद्धाय पाण्डव ! ।
 दीयते यत्प्रणष्टाय तत् सात्त्विकमुदाहृतम् ॥
 वेदाक्षरविहीनाय यत्तु पूर्वापकारिणे ।
 समृद्धाय च यद्दानं तद्राजसमुदाहृतम् ॥
 सम्बन्धिने च यद्दानं व्रताय चैव पाण्डव ! ।
 लाभादिभिरपात्राय तद्राजसमुदाहृतम् ॥
 वैश्वदेवविहीनाय यद्दानं श्रोत्रियाय च ।
 दीयते तस्करायापि तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
 सरोषमवधूतञ्च शोकयुक्तमवज्ञया ।
 सेवकाय च यद्दत्तं तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
 देवाः पितृगणाश्चैव जनयश्चाग्नयस्तथा ।

सात्विकं दानमश्नन्ति तुष्यन्ति च नरेश्वर ! ॥
 अथवा दैत्यसङ्घाच्च गृह्यज्ञाञ्च राजसाः ।
 राजसं दानमश्नन्ति वर्जितं पिबदेवतैः ।
 पिशाचाः प्रेतसङ्घाच्च कश्मला ये मलीमसाः ।
 तामसं दानमश्नन्ति गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥
 सात्विकानां तु दानानां मुत्तमं फलमिष्यते ।
 मध्यमं राजसानां तु तामसानां तु पश्चिमम् ॥
 अभिगत्यापनीतानां दानानां मुत्तमं फलम् ।
 मध्यमं तु समाधाय जघन्या च ते फलम् ॥
 अयाचितप्रदाता वै स याति गतिमुत्तमाम् ।
 समाह्वय तु वै दद्यात् मध्यमां स गतिं व्रजेत् ॥
 याचितोयसु वै दद्यात् जघन्यां स गतिं व्रजेत् ।
 उत्तमा देवकी ज्ञेया मध्यमा मानुषी गतिः ॥
 जघन्या याति तिर्यक्षु गतिरेषा क्रिया मता ।
 पात्रभूतेषु विप्रेषु स्थितेषु चाहिताग्निषु ॥
 यश्च यच्छति तीव्रोष्णं क्षयकृत् स प्रकीर्त्यते ।
 ओत्रियाणां दरिद्राणां भरणं कुरु पाण्डव ! ॥
 सख्यद्वानां द्विजातीनां कार्यन्ते परिरक्षणम् ।
 दरिद्रान् वृत्तिहीनानां प्रदानैस्तांस्तु पूजयेत् ॥
 आतुरस्यौषधैः कार्यं नीरजस्य किमौषधैः ।
 पापं प्रतिगृहीतारं प्रदातुं सुपगच्छति ।
 प्रतिगृहीतुर्व्यत्युष्यं प्रदातारमुपैति तत् ॥
 तस्माद्दानं सदा कार्यं परमं हितमिच्छता ।
 वेदविद्यावता तेषु सदा गुर्वन्तवर्जनम् ॥

प्रयत्नेन हि दातव्यो महादानमयोनिधिः ।
 यस्तु दाता प्रयच्छेत् सहस्रस्यावलम्बनम् ॥
 भुक्तशेषस्य भक्तस्य तं निमन्त्रय भारत ! ।
 अमन्त्रन्तु निराशास्ते न कर्तव्या हि पाण्डव ! ॥
 कुलानि सन्ततिः प्राणा नैषामाशा हता भवेत् ।
 मङ्गला ये नरश्रेष्ठ ! मङ्गला मत्परायणाः ।
 मद्याजिनो मन्त्रियमास्तान् प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
 तेषान्तु पावनायाह नित्यमेव युधिष्ठिर ! ।
 उभे सर्वे प्रतिष्ठामि व्यसनं तच्च सुव्रतम् ॥
 तस्मादष्टाक्षरं मन्त्रं मङ्गलैर्वीतकल्मषैः ।
 सन्ध्याकालेष्वकालेषु जप्तव्यञ्जामशुद्धये ॥
 अन्येषामपि विप्राणां किल्बिषं हि प्रणश्यति ।
 उभे सर्वे च पुरुषा स्तस्माद्विप्रो विशुद्धये ॥
 दैवे आहुते च विप्रः सन् विधियुक्तो जुगुप्सितः ।
 जुगुप्सितन्तु तत् आहुतं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
 भारतं मानवोधर्मः साङ्गवेदश्चिकित्सितम् ।
 अज्ञाविद्वानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥
 न ब्राह्मणान् परीक्षेत दैवे कर्मणि मन्त्रवित् ।
 महान् भवेत् परीवादो ब्राह्मणानां परीक्षणम् ॥
 ब्राह्मणानां परीवादं यः करोति नराधमः ।
 सहस्रैव श्रुतां योनिं स गच्छेत् ब्रह्मदूषकः ॥
 स्वल्पपापेन निन्दित्वा परीवादात् खरो भवेत् ।
 परिभाय कृमिर्भवति कीटो भवति मस्करो ॥
 दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा प्राकृता वा सुसंस्कृताः ।

ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्वा इवाग्नयः ॥

क्षत्रियश्चैव स पञ्चब्राह्मणञ्च वज्रश्रुतम् ।

नावमन्येत मेधावी क्षत्रानपि कदाचन ॥

इह तच्चापि पुरुषं निर्देहेदवमानितम् ।

तस्मादेतं प्रयत्नेन नावमन्येत बुद्धिमान् ॥

यथासर्वास्ववस्थासु पावको दैवतं मृहत् ।

तथासर्वास्ववस्थासु ब्राह्मणो दैवतं मृहत् ॥

व्यङ्गान् क्राणाञ्च कुत्राञ्च वामनान् गास्तथैव च ।

स निर्वदेदयुक्तञ्च मिश्रिता वेदपारगैः ॥

मन्यन्तीत्पादयेत्तेषां नचानिष्टं समाचरेत् ।

मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रपाणयः ॥

मन्युना स्यन्ति ते शत्रून् वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ।

ब्राह्मणो हि मृहद्द्वैवं कथितं वेदपारगैः ॥

द्विजाश्च सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ।

किं पुनस्ते च कौन्तेय ! सर्वे नित्यमुपासते ॥

यस्यास्येन सदाश्रन्ति हव्यानि विविधानि च ।

तरामस्तान् द्विजान् वै किमभूतमधिकन्ततः ॥

उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।

स हि धर्मार्यमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

भुक्तेषु तेषु स्ववशे तस्य धर्मं ददाति च ।

अनुगंस्यात् ब्राह्मणस्य भुञ्जतेऽपीतरे जनाः ॥

तस्मात्ते नावमन्तव्या मङ्गत्ताश्च द्विजाः सदा ।

आरण्यकीपनिषदि ये तु दृश्यन्ति मां द्विजाः ॥

कलावस्थान् द्विजान् सर्वान् प्रयत्नेन प्रपूजयेत् ।

स्वगृहे वा प्रवासे वा दिवा रात्रौ तथैव च ॥

वृद्धाश्च ब्राह्मणाः पूज्या मङ्गला येच पाण्डव ! ।
 नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरुः ॥
 नास्ति विप्रात् परो बन्धुर्नास्ति विप्रात् परोनिधिः ।
 नास्ति विप्रात् परं तीर्थं न पुण्यं ब्राह्मणात्परम् ॥
 नास्ति विप्रात् परो धर्मो नास्ति विप्रात् परा गतिः ।
 पापकर्मसमाक्षिप्तं पतन्तं नरके नरम् ॥
 त्रायते दानमप्येकं पात्रभूते कृते द्विजे ।
 बाला हिताग्नयो येच शान्ताः स्युर्वाङ्मवर्जिताः ॥
 मामर्चयन्ति मङ्गलास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।
 प्रदानैः पूजितो विप्रो वन्दितो वापि कृत्स्नशः ॥
 संभावितो वा विप्रो वै मङ्गलो दिवसुन्मयेत् ।
 ये पठन्ति नमस्यन्ति ध्यायन्ति पुरुषास्तुतम् ॥
 तं श्रुत्वा वायवा दृष्ट्वा नरैः पापात् प्रमुच्यते ।
 मङ्गला मङ्गतप्राणा मङ्गल्या मत्परायणाः ॥
 बीजयोनिविष्णुदा ये श्रोत्रियाः संयतेन्द्रियाः ।
 श्रुचान्नविरला नित्यन्ते पुनन्तीह दर्शनात् ॥
 स्वयं नीत्वा विशेषेण दानन्तेषां गृहेष्वथ ।
 निधापयेत्तु मङ्गला तद्दानं ह्योदिसन्मितम् ॥
 जाग्रतः स्वपतोवापि प्रवासे स्वगृहेऽथ वा ।
 हृदयानि प्रपश्यामि यस्य विप्रस्य भारत ! ॥
 स पूजितो वास्पृष्टो वा पृथोवापि द्विजोत्तमः ।
 सम्भाषितो वा राजेन्द्र ! पुनातीह नरः सदा ॥
 एवं सर्वास्ववस्थानु सर्वदानानि पाण्डव ! ।
 मङ्गलेभ्यः प्रदत्तानि तानि स्वर्गप्रदानि वै ॥
 इति गौतमीये श्रौतसूत्रे ऋषिर्षास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । श्रुत्वैवं सात्त्विकं दानं राजसन्तामसन्तथा ।

पृथक् पृथक् फलञ्चैव गतिञ्चैव पृथक् पृथक् ॥

अवित्तः प्रसन्नात्मा पुण्यधर्मादृतं पुनः ।

बुधिष्ठिरो धर्मनित्यः केशवं पुनरब्रवीत् ॥

बुधिष्ठिरः । द्विजयोनिविशुद्धानां लक्षणानि वदस्व मे ।

बीजदोषेण लोके च जायते च कथन्तराम् ॥

आचारदोषं देवेश । वक्तुमर्हस्यशेषतः ।

ब्राह्मणानां विशेषश्च गुणदोषौ च केशव ! ॥

चातुर्वर्ण्यस्य कर्तृस्य वर्तमानाः प्रतिग्रहे ।

केन विप्रा विशेपेण तरन्ते तारयन्ति च ॥

एतत्कथय देवेश ! त्वङ्गत्तस्य नमोऽस्तु ते ।

श्रीभगवानुवाच । शृणु राजन्यथातत्वं बीजयोनिशुभाशुभम् ।

येन तिष्ठति लोकोऽयं विनश्यति च पाण्डव ! ॥

अवस्थितब्रह्मचर्योयं च विप्रो यथाविधि ।

स द्विजानामविज्ञेयस्तस्य बीजं शुभमभवेत् ॥

कन्या चाक्षतयोनिः स्यात् कुलीना पितृमातृतः ।

ब्राह्मादिषु विवाहेषु परिणीता यथाविधि ॥

सा प्रशस्ता वरारोहा शुद्धयोनिः प्रशस्यते ।

कानीनश्च सहीदश्च तावुभौ कुण्डगोलकौ ॥

आरूढवनिता ज्ञातः पतितस्यापि यः सुतः ।

षडेति विप्रचण्डाला निषिद्धाः श्वपचादपि ॥

यो यत् तत् वा रेतः स्निग्धा सुर्वीषु वाचयेत् ।

कामचारी स पापात्मा बीजं तस्याशुभमभवेत् ॥

अशुभं तद्भवेद्बीजं शुद्धं योनिन्नचार्हति ।

दूषयत्येव तां वाणीं शृणुध्वं च हविर्यथा ॥
 सुवीयोनी पतत् वीजं हाहाशब्दो द्विजन्मनाम् ।
 कुर्यात् पुरीषगतेषु पतितासि मतिः कुतः ॥
 मामधः पातयेदेष कामात्मा पापमोहितः ।
 अधोगतिं व्रजेत् क्षिप्र मिति शङ्का पतेत्तु यत् ॥
 आत्मा हि शुक्रमुद्दिष्टं दैवतं परम महत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निरन्ध्यात् शुक्रमात्मनः ॥
 आयुस्तेजो बलं वीर्यं प्रज्ञा श्रीश्च महायशः ।
 पुण्यञ्च मत्प्रियत्वञ्च हन्यते ब्रह्मचर्यया ॥
 अविभु तत्र ह्युच्यैर्गृहस्थाश्चममाश्रितैः ।
 पञ्चयज्ञपरैर्धर्मः स्थाप्यते पृथिवीतले ॥
 सायं प्रातस्तु ये सन्ध्यां सस्यक् नित्यमुपासते ।
 नावं वेदमधिकृत्य तारयन्ति तरन्ति च ॥
 यो जपेत् पावनीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ।
 न सीदेत् प्रत्यगृहीत पृथिवीञ्च ससागराम् ॥
 ये च स्युः संस्थिताः केचित् गृहे सूर्योदयादिव ।
 ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवाशुभकरास्तथा ॥
 यत्र यत्रास्थिताश्चैव दारुणाः पिशिताशनाः ।
 घोररूपा महाकाया वीजं न धोषयन्ति च ॥
 पुनर्त्तिह पृथिव्यां हि चीर्णा स्तव्रता नराः ।
 ये चीर्णा व्रतवेदा ये विकर्मपथमाश्रिताः ॥
 ब्राह्मणा नाममात्रेण तेऽपि पूज्या युधिष्ठिर ! ।
 किं पुनर्यश्च सन्ध्ये द्वे नित्यमेवोपतिष्ठति ॥
 शीलमध्ययनं दानं शौचमार्दवमार्जवम् ।

तस्माद्देवान् विशिष्टान्वै मधुराह प्रजापतिः ॥
 भूर्भुवः स्वरिति ब्रह्म यो वेद परमद्विजः ।
 स्वदारनिरतोदान्तः स च विद्वान् स भूसुरः ।
 सन्ध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमाः ॥
 ते यान्ति नरशार्दूल ! ब्रह्मलोक मसंशयम् ।
 सावित्रीमात्रसारोऽपि वरोऽपि प्रसूयन्वितः ॥
 नायन्वित चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयो ।
 सावित्रीश्चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् पुरा ॥
 देवा ऋषिगणाश्चैव सर्वे ब्रह्मपुरःसराः ।
 चतुर्णामपि वेदानां साहि राजन् ! गरीयसी ॥
 यथा विकसिते पुष्पे मधु गृह्णन्ति षट्पदाः ।
 समुत्सृज्य रसं सर्वं निरातङ्गमसारवत् ॥
 एवं हि सर्ववेदानां सावित्री प्राणमुच्यते ।
 निर्जपा हीतरे वेदा सावित्री मन्तरेण च ॥
 एवं हि यश्चतुर्वेदी शीलभ्रष्टः स कुत्सितः ।
 शीलव्रतसमायुक्तः सावित्रीपाठको वरः ॥
 सहस्रं परमां देवीं शतमध्यान्दशावराम् ।
 सावित्रीं जप कौन्तेय ! सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 बुधिष्ठिरः । त्रिजोकनाथ ! भोः कृष्ण ! सर्वभूतात्मकोह्यसि ।
 नानायोगपरश्रेष्ठ ! तुष्यसे केन कर्मणा ॥
 श्रीभगवानुवाच । यद्दि भारसहस्रं तु गुण्गुल्यादि प्रभूपयेत् ।
 करोषि च नमस्कारं सुपहारश्च कारयेत् ॥
 पूजयेत् सुतिभिर्माञ्च ऋग्यजुःसामतस्तथा ।
 न तुष्यन्ति ते विप्रा नाहन्तुष्यामि भारत ! ॥
 [४४]

ब्राह्मणे पूजिते नित्यं पूजितोऽस्मि न संशयः ।
 आतुष्टेचाहमाकृत्योभवांसि भरतर्षभ ॥
 परमाधिगतिलेखां पूजयन्ति च मां हि ते ।
 यदहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
 यस्तान् पूजयति प्राज्ञो मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 तमहंस्त्रेण रूपेण पश्यामि नरपुङ्गव ॥
 काणाः कुजा वामनाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ।
 नावमान्या द्विजाः प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विजाः ॥
 ये तेऽपि सागरान्तायां पृथिव्यां द्विजसत्तमाः ।
 मम रूपेषु तेष्वेव मर्चितेष्वर्चितो भवान् ॥
 बहवस्तु न जानन्ति नरा ज्ञानबहिष्कृताः ।
 यथाहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
 अवमन्यन्ति ये विप्रान्विकर्मापादयन्ति च ।
 प्रेषयन्ते च सततं सुभूयाङ्गारयन्ति च ॥
 भूतांस्तान् करपत्रेण यमदूता महाबलाः ।
 निष्कृन्तन्ति यथाकाष्ठं सूत्रमार्गेण शिल्पिना ॥
 आक्रोशपरिवादाभ्यां ये रमन्ते द्विजादिषु ।
 तान् दूता यमलोकस्थान् निपात्य धरणीतले ॥
 आक्रुश्वोरसि पादेन अङ्घ्रासंरक्तलोचनाः ।
 अग्निवर्णैस्तु सदृशैर्यमो हिंसन माचरेत् ॥
 येच विप्रा निरीक्षन्ते पापाः पापेन चक्षुषा ।
 अब्रह्मण्यश्रुतेर्वाह्या नित्यं ब्रह्मद्विषो नराः ॥
 तेषां घोरमहाकायं वञ्चतुल्या महाबलाः ।
 उड्डरन्ति सुहृतेन खगाश्चक्षुर्यमाक्षया ।

यः प्रहारं द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्व्याच्च शोणितम् ।
 अस्थिभागञ्च यः कुर्यात् प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ॥
 सोऽनुपूर्वेण यातीमान्तरकानेकविंशतिम् ।
 शूत्रमारोपितो गत्वा ज्वलनेनापि दह्यते ॥
 वज्रवर्षमहस्रं णि पच्यमानस्त्रिंशक्शिराः ।
 नावसुच्येत दुर्मेधा न तस्य क्षीयते गतिः ॥
 ब्राह्मणानविचार्यैव जयन्वै धर्म्मकाङ्क्षया ।
 शतवर्षसहस्राणि तामिहोपरि पच्यते ॥
 उत्पाद्य शोणितं गात्रात् संरम्भा इति पूर्वकम् ।
 स पर्यायेण यातीमान्तरकानेकविंशतिम् ॥
 तस्मान्नाकुशलं ब्रूयात् न शुष्काङ्गिरमीयेत् ।
 तच्छ्रुत्वापरुषां वाणीं चैवैतानप्यतिक्रमेत् ।
 ये विप्रं स्निग्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमाः ॥
 तच्छ्रुत्वा वै स्तुतश्चैव भवामि च बुधिष्ठिर ! ॥
 सञ्जयन्ति च ये विप्रान् क्रोधयन्ति च भारत ! ।
 आकृष्टसर्जितश्चाहं तैर्भवामि न संशयः ॥
 यश्चन्दनैश्चागुरुधूपदीपैरभ्यर्च्य यत्काष्ठमधूम मर्च्यात् ।
 तेनार्चितो नैव भवामि सद्यो विप्रार्चनादर्चितोऽहं भवामि ॥
 विप्रप्रसादाद् धरणीधरोऽहं विप्रप्रसादादसुरान् जयामि ।
 विप्रप्रसादाच्च सदक्षिणीऽहं विप्रप्रसादादजितोऽहमस्मि ॥
 इति गीतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देव ! देवेभ्य ! दैत्येभ्य ! परं कौतुहलं हि मे ।

एतत्कथय सर्वज्ञ ! त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ! ॥

मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरे ।

कीदृशं किं प्रमाणं वा किमधिष्ठानमेव च ॥

तरन्ते मानवा देवाः केनोपायेन मानवाः ।

क्व वास्थिमांसनिर्मुक्ते पञ्चभूतविवर्जिते ॥

कथयस्व महादेव ! सुखदुःख मशेषतः ।

जीवस्य यमलोकेतु कर्मभिश्च शुभाशुभैः ॥

अनुबद्धस्य तैः पाशन्वीयमानस्य दारुणैः ।

मृत्युद्रूतैर्दुराधर्वैश्चौरैर्घोरपराक्रमैः ॥

बद्धस्य क्षिप्यमाणस्य जनस्य च यमाज्ञया ।

पुण्यं पापं कथयन्तिष्ठेत् सुखदुःखमशेषतः ॥

दुराधर्वैर्हर्षीयते वा मानुषैस्त्रैः कथं पुनः ।

किं वा तत्र महादेवाः कर्म कुर्वन्ति मानवाः ॥

कथं धर्मरता यान्ति देवता द्विजपूजकाः ।

कथं वा प्रेतकर्माणी धर्मं प्रेतपुरं नराः ॥

किं रूपं किं प्रदानं वा वर्णः को वास्य केशव ! ।

जीवस्य क्रोशतो नित्यं यमलोकं ब्रवीषि मे ॥

श्रीभगवानुवाच । शृणु राजचयातत्वं यमात्य यत्प्रयच्छसि ।

तन्नाहं कथयिष्यामि मद्भक्तस्य नरेश्वर ! ॥

षडशीतिसहस्राणि योजनानां शतानि च ।

मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरम् ॥

न तत्र वृक्षच्छायाच न तटाकं सरोहि वा ।
 न वायो दीर्घिका वापि न कूयं वा युधिष्ठिर ! ॥
 न मण्डपं सभा वापि न प्रभा न निवेशनम् ।
 न पर्वतो नदीवापि न भूमेर्विवरं क्वचित् ॥
 न ग्रामो नाश्रमोवापि नोद्यानं काननानि च ।
 न किञ्चिद्विश्रमस्थानं पथि तस्मिन्नुधिष्ठिर ! ॥
 जन्तोः सम्प्राप्तकालस्य वेदनार्त्तस्य वै भयम् ।
 करणैस्तदेवस्य प्राणैः कर्णगतैः पुनः ॥
 शरीराङ्गार्थ्यते जीवो ह्यवगो मातरिश्चना ।
 निर्गतो वायुभूतस्तु सर्पकौशिकविग्रहात् ॥
 शरीरं यच्च तद्रूप्यं तद्वर्णस्तत्प्रमाणकम् ।
 अदृश्यं संप्रविष्टन्तु सोऽप्यदृष्टो न केनचित् ॥
 सोऽन्तरात्मा देहवतामष्टाङ्गो यस्तु सञ्चरेत् ।
 वेदनाङ्गेदनादाहात्तोदनादा न नश्यति ॥
 नानारूपधरैर्घोरैः प्रचण्डैश्चण्डशासनैः ।
 शूयमाणो दुराधर्वैर्यमदूतैर्यमाज्ञया ॥
 पुत्तदारं यैश्च पाशैः सन्निरुद्धो बन्धोबलात् ।
 कर्मभिश्चापि तुगतैः कृतैः सुकृतदुष्कृतैः ॥
 अकृत्यमानकरणं बन्धुभिर्दुःखपण्डितैः ।
 त्यक्त्वा बन्धुजनं सर्वं निरपेक्षस्तु गच्छति ॥
 मातृभिः पितृभिश्चैव भ्रातृभिर्मातुलैस्तथा ।
 दारैः पुत्रैर्वयस्यैश्च रुदद्भिस्त्यज्यते पुनः ॥
 अदृश्यमानस्तौर्दीनै रशुपूर्णमुखे जगैः ।
 स्वशरीरं परित्यज्य वायुभूतस्तु गच्छति ॥

अन्धकारं परतरं महाघोरं तमेवृतिम् ।
 दुःखाय दुष्प्रकामञ्च तमाशु पापकर्मणाम् ॥
 दुःसहं यमपूरञ्च दुर्निरीक्षं दुरासदम् ।
 दुराप मतिदुर्गं च पापिष्ठान्वात्तरोत्तमम् ॥
 ऋषिभिः कथ्यमानन्तु धारम्पार्येण पार्थिव ! ।
 त्रासं जनयति प्रायः पूयमानकथास्वपि ॥
 अपि तैश्चैव गन्तव्या स्तदर्घात् वा युधिष्ठिर ! ।
 प्राप्तकालेन सन्त्यज्य बधून् भोगान् धनानि च ॥
 जरायुजैश्चाण्डजैश्च उद्भिज्जैः स्वेदजैस्तथा ।
 जङ्गमैः स्थिरसंज्ञैश्च गन्तव्यं हि यमालयम् ॥
 देवासुरमनुष्याद्यैर्वैवस्वतवशानुगैः ।
 स्त्रीपुंनपुंनकैश्चापि पृथिव्यां जीवसंज्ञकैः ॥
 मध्यमैर्युवभिर्बालैर्दृढैर्वापि तथैव च ।
 जातमात्रैश्च गर्भस्थैर्गन्तव्यः स महालयः ॥
 पूर्वाह्णे वा पराह्णे वा सन्ध्यकालेऽथवा पुनः ।
 प्रदोषे पाञ्चरात्रे वा प्रत्यूषे वाप्युपस्थिते ॥
 प्रवासस्थैर्वनस्थैर्वा पर्वतस्थैर्जलस्थितैः ।
 क्षेत्रस्थैर्वा स्थलस्थैर्वा गृहमध्यस्थितैरपि ॥
 भुञ्जद्भुभिर्वा लिखद्भिर्वा खादद्भिर्वान्तरोत्तम ! ।
 आसीनैश्च स्थितैर्वापि शयनीयागतैरपि ॥
 जाग्रद्भिर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यः स महापथः ।
 सत्यदूतैर्दुराधर्मैः प्रचण्डैश्चण्डविक्रमैः ॥
 आक्षिप्यमाणा ह्यवशा यान्ति शीघ्रं यमालयम् ।
 कचिद्भीतैः कचित्स्तब्धैः प्रखलद्भिः कचित्काचित् ॥

ददद्भिर्वेदनात्तैस्तु गन्तव्यं यमसादनम् ।
 निभेत्स्यमानै रद्विग्नेर्विक्रीतै र्भयविह्वलैः ॥
 कण्टकाकीर्णमार्गेण तप्तयत्न्यङ्गपांशुना ।
 दण्डमानैस्तु गन्तव्यं वानरैर्दानवजितैः ॥
 काष्ठोपलशिलाघातैर्दण्डोन्नक्तकुशाङ्कुशैः ।
 हन्यमानै र्यमपुरं गतव्यं धर्मवर्जितैः ॥
 नेदःशोणितपूयाद्रैर्वस्त्रैर्गात्रैश्च भीषणैः ।
 बिह्वलेषु प्रपाकीर्णै र्गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
 क्रुध्यद्भिश्च रुदद्भिश्च क्रोशद्भिश्चापि विस्तरम् ।
 वेदनात्तैः पतद्भिश्च गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
 श्वभित्वाग्रै र्दृक्कैः कङ्कै र्भक्षमाणाः समन्ततः ।
 तुद्यमानाश्च गच्छन्ति राक्षसैर्मांसखादिभिः ॥
 महिषैश्च खगैश्चापि शूकरैः क्रूरकर्मभिः ।
 वीक्ष्यमाणाः खरध्वानं गन्तव्यं मांसखादिभिः ॥
 सूचीसूतीक्ष्णदण्डिभि र्मच्छिकाभिः समन्ततः ।
 तुद्यमानैस्तु गन्तव्यं पापिष्ठै र्मधुघातकैः ॥
 विवस्त्रं स्वामिनमिमं स्त्रियं वा घ्नन्ति ये नराः ।
 शास्त्राणि निन्द्यमानैस्तु गन्तव्यं तैर्यमक्षयम् ॥
 घातयन्ति च ये पापा दुःखमापादयन्ति च ।
 राक्षसैश्च श्वभिश्चैव भक्ष्यमाणा व्रजन्ति ते ॥
 ये हरन्तीह वस्त्राणि शब्दमावरणानि च ।
 ते यान्ति विद्वता नृणाः पिशाचा इव तत्प्रथम् ॥
 गोक्षयान् ये हिरण्यञ्च खलु क्षत्रगृहं तथा ।
 ये हरन्ति दुरात्मानः परस्परं पापकारिणः ॥

पाषण्डैः कृत्स्नैर्देवैः काष्ठघातैर्निरीश्वरैः ।
 हन्यमानैः क्षताकीर्णैर्गन्तव्यं यमसादनम् ॥
 ये ब्रह्मस्वं हन्तीह नरा नाकनिपातिनम् ।
 आक्रोशयन्ति वा नित्यमाहरन्ति च ये द्विजान् ॥
 शुष्ककर्णा निबध्यन्ते क्षिन्नजिह्वाक्षिनासिकाः ।
 पूयशोणितदुर्गन्धैर्भक्ष्यमाणाश्च जम्बुकैः ॥
 चण्डालैर्दृष्टैश्चण्डैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
 क्रोशन्तः करुणं घोरं गच्छन्ति यमसादनम् ॥
 तत्रैव पतिताः पापाः विष्ठापूयेष्वनेकशः ।
 मज्जन्ते वर्षकोटीस्तु क्लिश्यन्ते वेदनान्विताः ॥
 ततश्च सुक्ताः कालेन लोके चास्त्रिन्नराधमाः ।
 विष्ठाक्रिमित्वं गच्छन्ति पतन्ति च ततोऽर्णवे ॥
 विद्यमानधवैर्यैस्तु लोभदम्भादृतान्वितैः ।
 ओत्वियेभ्यो न दत्तानि धनानि बद्धधा वृष ! ॥
 श्रीपा पाशनिबद्धास्ते हन्यमानाश्च राक्षसैः ।
 क्षुत्पिपासाश्रमातीस्तु यान्ति प्रेतपुरन्दराः ॥
 अदत्तदाना गच्छन्ति शुष्ककर्णास्तालुकाः ।
 अन्नं पानीयसहितं प्रार्थयन्तः पुनः पुनः ॥
 श्वासैर्विभक्षादृष्णात्तर्ता गतुं नैवाद्यशक्नुमम् ।
 ममान्तैर्दीयतां स्वामिन् ! पानीयं दीयतामिति ॥
 इति ब्रुवन्तस्ते दूताः प्राप्तुं वान्ति यमालयम् ॥

वैशम्पायनः । तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोः पपात भुवि पाण्डवः ।

निःसंज्ञोऽभूद्भयवस्तोनिश्चेष्टो भयविह्वलः ॥

ततोऽब्रुवन् शनैः संज्ञां समाश्वस्तोऽच्युतेन सः ।

नेत्रे प्रज्जाल्य तायेन भूयः केशव मब्रवीत् ॥

यधिष्ठिरः । भीतोऽस्म्यहं महादेव ! श्रुत्वा वाक्यस्य विस्तरम् ।

केन दानेन तं मार्गं तरन्ति पुरुषाः सुखम् ॥

श्रीभगवानुवाच । इह ये धार्मिका लोके जीवघातकवर्जिताः ।

गुरुशुश्रूषया युक्ता देवब्राह्मणपूजकाः ॥

अग्निमान्मानुष्यलोकान्ते ससहायाः सवान्धवाः ।

यमध्वानन्तु ते यान्ति यथावन्तु निबोध मे ॥

ब्राह्मणेभ्यः प्रदानानि नानारूपाणि पाण्डव ! ॥

ये प्रयच्छन्ति विद्वद्भ्यो स्ते सुख्या यान्ति तत्प्रदम् ॥

अन्नञ्च ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणेभ्यः सुसंस्कृतम् ।

श्रोत्रियेभ्यो विशेषण भक्त्या परमया युताः ॥

ते विमानैर्महात्मानो यान्ति चित्रैर्यमालयम् ।

सेव्यमाना वरस्त्रीभिर्देवसङ्घैर्महापथे ॥

ये तु नित्यं प्रभाषन्ते प्रियमकिल्बिषं वचः ।

ते च यान्ति महाजाभैर्विमानैस्तेर्यमालयम् ॥

कपिलादीनि दानानि श्रद्धायुक्ताश्च ये नराः ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥

ते यान्त्यादित्यवर्णाभैर्विमानैर्होमभूषणैः ।

वैवस्वतपुरं रम्यमक्षरोभिनिषेविताः ॥

उपानहौ च च्छत्रञ्च शयनान्यासनानि च ।

विप्रेभ्यो ये प्रयच्छन्ति वस्त्रान्याभरणानि च ॥

ते यान्त्यश्वैर्दृष्टैश्चैव कुञ्जरैश्चाप्यलङ्कृतैः ॥

धनदस्य पुरं रम्यं दण्डच्छत्रविभूषितः ।

ये च वृक्षांश्च दास्यन्ति भोज्यं रम्यं तथैव च ।

स्निग्धतां चापि विप्रेभ्यश्चायया परया युताः ॥
 ते यान्ति काञ्चनैर्यानैर्युता वैवस्वतक्षयम् ।
 वरस्त्रीभिर्युवतिभिः सेव्यमानाः समन्ततः ॥
 येच क्षीरं प्रयच्छन्ति दृतं दधि गुडं मधु ।
 ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति अद्धानाः सुसंस्कृताः ॥
 चक्रवाकप्रयुक्तैस्तु यानैरुक्कमयैः शुभैः ।
 यान्ति गन्धर्ववादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ।
 ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 हंसयुक्तैर्विमानैस्तु यान्ति ब्रह्मपुरं नराः ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विविधानां दृतं मृतम् ॥
 ते यान्त्यमलर्णाभैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ।
 पुरं तत्प्रेतनायस्य नानाजलसमाकुलम् ॥
 पानीयं ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतप्रजीवनम् ।
 ते सुहृदाः सुखा यान्ति विमानैर्हंसचोदितैः ॥
 ये तिलांस्तिलयेतैव दृतं सर्वं मद्यापि वा ।
 श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति सौम्यभावसमन्विताः ॥
 सोममण्डलसङ्काशैर्यानैस्तु यान्ति निर्मलैः ।
 गीयमानास्तु गन्धर्वैर्वैवस्वतपुरन्दरः ॥
 येषां वायश्चतुः पञ्च तटाकानि सरांसि च ।
 दीर्घिकां पुष्करिण्यथ सजलाश्च जलाशयाः ॥
 कानैस्तु यान्ति स्वर्णाभैर्दिव्यघण्टानिनादितैः ।
 चामरैस्तालवृन्तैश्च वीज्यमृना महाप्रभाः ॥
 नित्यदृष्टा महात्मानो गच्छन्ति यमसादनम् ।
 येषां देवगृहाणीह च्छाद्याभरणानि च ॥

मनोहराणि कान्तानि दर्शनीयानि भूभिप ! ।
 ते व्रजन्त्यमलाभ्यामै विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
 पुरं तत् प्रेतनाथस्य नानाजनसमाकुलम् ।
 वैवस्वतञ्च पश्यन्ति सुखचित्तं सुखस्थितम् ॥
 यमेन पूजिता यान्ति यमसालोक्ततां गतिम् ।
 मृतानुद्दिश्य लोकेषु प्रपातशालमुच्छ्रितम् ॥
 शीतलं सलिलं रम्यं तिष्ठ तेभ्यो दिशन्ति ये ।
 ते तु तृप्तिं पराम्नाप्ताः सुखं यान्ति महापथम् ॥
 काष्ठपादुकतर्दायां तमध्वानं सुखन्तथा ।
 सुवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वा रथोत्तमम् ।
 आरामान् वृक्षवण्डाश्च रोपयन्ति च ये नराः ॥
 सम्ब्रूयन्तिचाव्यग्राः फलपुष्पोपशोभितान् ।
 वृक्षच्छायासु रम्यासु तमध्वानं खलङ्कृतम् ॥
 यानैसु वाहनैर्दिव्यैः पूज्यमाना मुज्जमुज्जः ।
 सुवर्णं रजतं वापि विद्रुमं मौक्तिकं तथा ॥
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्वलैः ।
 ते व्रजन्ति वरस्त्रीभिः सेव्यमाना यथासुखम् ॥
 भूमिदा यान्ति तं लोकं सर्वकामैः सुतर्पिताः ।
 उदितादित्यसङ्काशैर्विमानैर्दृक्षयोजितैः ।
 कन्याश्च ये प्रयच्छन्ति विप्राय श्रीत्रियाय च ॥
 दिव्यकन्याव्रता यान्ति विमानैस्ते यजालयम् ।
 सुगन्धान् गन्धसंयोगान् पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 प्रयच्छन्ति द्विजाग्नेभ्यो ये भक्त्या परया युताः ।
 दीपदा यान्ति यानैश्च दीपयन्तो दिशो दश ॥

आदित्यसदृशाकारैर्दीप्यमाना यथाग्नयः ।
 ग्रहावसथदाना ये गृहैः काञ्चनवेदिभिः ॥
 व्रजन्ति बालसूय्याभैर्धर्मराजपुरन्दराः ।
 जलभाजनदातारः कुण्डिकाकरकाप्रदाः ॥
 पूज्यमाना वरस्त्रीभि र्यान्ति तस्मान्महागजैः ।
 पादाभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं यानपादोदकं ततः ॥
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यश्वैर्यमालयम् ।
 विश्रामयति यो विप्रं आन्तमध्वनि कश्चितम् ॥
 चक्रवाकैः प्रयुक्तेन याति यानेन सोऽपि च ।
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनानि च ॥
 स गच्छति त मध्वानं परमनिर्घृतम् ।
 नमोब्रह्मण्यदेवाय सर्वदाचाभिवादयेत् ॥
 प्रयत प्रयतो नित्यं स सुखं याति तत्फलम् ।
 नमः सर्वसमेभ्यश्च त्वभियाय दिने दिने ॥
 नमस्करोति यो भक्त्या स सुखं याति तत्फलम् ।
 नमोऽस्तु विप्रदत्ताय तुभ्यं देहि दिने दिने ॥
 भूमिमाक्रमते प्रातः शयनादुत्थितस्तु यः ।
 स सर्वकामदृष्टात्मा सर्वभूषणभूषितः ॥
 याति यानेन दिव्येन सुखं वैवस्वतालयम् ।
 अन्तराशितो ये तु दम्भाहङ्कारवर्जितः ॥
 तैर्ऽपि सारसयुक्तेन यान्ति यानेन वै सुखम् ।
 ये चाप्येकेन भक्तेन वर्तन्ते दम्भवर्जिताः ॥
 हंसयुक्तैर्विमानैस्ते 'सुखं' यान्ति यमालयम् ।
 चतुर्थेनैव भुक्तेन वर्तन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥

यान्ति ते धर्मनगरं यानैर्वर्हिण्ययोजितैः ।
 आनीय दिवसेनेह भुञ्जन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥
 तेऽपि हस्तिरथेर्यान्ति तत्पथं कनकोज्ज्वलैः ।
 षष्ठानुकामिकोयस्तु वर्षमेकन्तु वर्तते ॥
 कामक्रोधविनिर्मुक्तः शुचिर्नित्यजितेन्द्रियः ।
 स याति कुञ्जरस्थस्तु जयशङ्करवैर्युतः ।
 पक्षीपवासिनो यान्ति यानैः शार्दूलयोजितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ॥
 ये मासोपवासं वै कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रख्यै र्यान्ति यानै र्यमालयम् ॥
 अग्निप्रवेशं पञ्चापि कुरुते मङ्गलात्मना ।
 स यात्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ॥
 प्राणांस्त्यजति यो विप्रो मां प्रपन्नोऽप्यनाशकम् ।
 स बालार्कप्रकाशेन व्रजेद्यानेन तत्फलम् ॥
 प्रविष्टोऽन्तर्जले यस्तु प्राणांस्त्यजति मानवः ।
 सोममण्डलकल्पेन याति यानेन तत्पथम् ॥
 स्वशरीरं हि गृध्राणां मज्जनाय प्रयच्छति ।
 स याति रथमुख्येन काञ्चनेन यमालयम् ॥
 गोकुले स्त्रीकृते चैव तथापि प्रकृतेऽपि च ।
 ते यान्त्यमरकन्याभिः सेव्यमानो रविप्रभः ।
 ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूविदक्षिणैः ॥
 हंससारसयुक्तेन याति यानेन तत्पथम् ।
 परपीडामहत्त्वैव भूत्यान् विस्त्रति ये नराः ॥
 तत्पथं ते सुखं यान्ति विमानैः काञ्चनोज्ज्वलैः ।

ये समाख्याय भूतेषु जीवानामभयप्रदाः ॥
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ता निगृहीतेन्द्रियास्तथा ।
 पूर्णचन्द्रप्रतिकाशे विमानैस्ते महाप्रभाः ॥
 यान्ति वैवस्वतपुरं देवगन्धर्वसेविताम् ।
 ये मामेकात्मभावेन भक्त्या त्यक्त्वमेव वा ॥
 पूजयन्ति नमस्यन्ति सुवन्ति च दिने दिने ।
 धर्मराजपुरं यान्ति यानै स्तव समप्रभैः ॥
 पूजितास्तत्र धर्मेण स्वधर्माद्यादिभिर्गुणैः ॥
 यान्त्येव मम लोकं वा रुद्रलोक मथापि वा ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । श्रुत्वा धर्मपुरार्थं वा जीवानां गमनं तथा ।
 धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ।
 युधिष्ठिरः । देव ! देवश ! दैत्यघ्न ! सदा देवैरभिष्टुत ! ॥
 भवान् भवकर ! श्रीमान् सहस्रादित्यतेजसः ।
 सर्वसंहारसर्वज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्तक ! ॥
 सर्वदानफलं सौम्य ! कथयस्व ममाच्युत ! ।
 दानं कृत्वा कथं कृष्ण ! कीदृशाय द्विजाय वै ॥
 कीदृशं वा तपः कृत्वा तत्फलं वाय भुज्यते ।
 वैशम्पायनः । एवमुक्त्वा हृषीकेशो धर्मपुत्रेण धीमता ॥
 उवाच धर्मपुत्राय धर्मान् पुण्यान् महोदयान् ।
 श्रीभगवानुवाच । शृणुष्ववाहितो राजन् ! पूतम्पावनमुत्तमम् ।
 सर्वदानफलं सौम्य ! तेन आव्यमकर्मणाम् ॥

यच्छ्रुत्वा पुरुषः स्त्री वा नष्टपापाः समाहिताः ।
 तत्क्षणात्पूततां यान्ति पापकर्मरता अपि ॥
 एकाहमपि कौन्तेय ! भूमावुत्पादितं जलम् ।
 सत्यं तारयते पूर्वां दृष्ट्वा यत्र च गौर्भवेत् ॥
 पानीयं परमं लोके जीवानां जीवनं परम् ।
 पानीयस्य प्रदानेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥
 पानीयस्य गुणा दिव्या परलोकसुखावहा ।
 तत्र पुण्योदकी नाम नदी परमपावनी ॥
 कामन्ददाति राजेन्द्र ! तोयदानं यमालये ।
 शीतलं सलिलं तस्यामक्षयममृतोपमम् ॥
 क्षीरतोयं प्रदातृणां भवेद्दीर्घं सुखावहम् ।
 ये चापि तोयदातारो भूयस्तेषां विधीयते ।
 प्रशान्त्यत्यम्बुपानेन विभक्षा च युधिष्ठिर ! ।
 तृषितस्य नचान्येन पिपासापि प्रणश्यति ॥
 तस्मात्तोयं सदा देयं तृषितेभ्यो विजानता ।
 अग्निर्मूर्त्तिः क्षितेर्योनिः स्मृतस्य च सुखम्भुवा ॥
 तत्तोयं सर्वदानानां मूलमित्युच्यते बुधैः ।
 यतः सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभवन्ति च ॥
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु तोयदानं विशिष्यते ।
 सर्वदानतपोयच्चैर्यत्प्राप्यं फलमुत्तमम् ॥
 तत्सर्वं तोयदानेन प्राप्यते नात्र संशयः ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः स्वन्नदानं सुसंस्कृतम् ।
 तस्माज्जाताः स्वयं प्राणा भवन्ति पुरुषप्रेभ ! ॥
 अन्नभुक्तश्च भुक्तश्च अन्ने जीवः प्रतिष्ठितः ।

इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुष्यन्तेऽन्नेन नित्यशः ॥
 अन्नेनैव हि जीवन्ति सर्वभूतानि पाण्डव ! ।
 तेजोबलञ्च रूपञ्च सत्त्वं वीर्यं द्युतिर्मतिः ॥
 ज्ञानमेव तथायुश्च सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ।
 देवदानवतिर्यक्ष सर्वलोकेषु सर्वथा ॥
 सर्वकालं हि सर्वेषा मन्नं प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 अन्नं पूज्यं यतो रूप मन्नं नित्यं नमस्कृतम् ॥
 सर्वभूतमयञ्चैव सर्वप्राणमयं स्थितम् ।
 अन्नेनाधिष्ठितप्राणीऽन्नपानो व्यानमेव च ॥
 उदानञ्च समानञ्च धारयन्ति शरीरिणः ।
 शयनोत्थानगमनग्रहणाकर्षणानि च ॥
 सर्वसत्त्वकृतं कर्म अन्नादेव प्रवर्तते ।
 चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
 अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र ! श्रुतिरेषा सनातनी ।
 विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावनाः ॥
 अन्नाद्यस्मात् प्रवर्तन्ते तस्मादन्नं परं स्मृतम् ।
 देवा इन्द्रादयः सर्वे पितरो जनयस्तथा ॥
 यस्मादन्नेन तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ।
 यस्मादन्नात्प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽहजत्प्रभुः ॥
 तस्मादन्नात्परं दानं न भूतो न भविष्यति ।
 यस्मादन्नं प्रवर्तन्ते धर्मार्थकाममेव हि ॥
 तस्मादन्नात्परं दानं नामुत्तरे च पाण्डव ! ।
 यच्चरन्तीगणा नागा भूता दैत्याश्च दानवाः ॥
 तुष्यन्त्यन्नेन यस्मात्तु तस्मादन्नं परम्भवेत् ।

परान्नसुपभुञ्जानो यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
 तच्छुभैकस्य भागसु कर्तुं भवति भारत ! ।
 अन्नदस्य तयो भागा भवन्ति भरतर्षभ ! ॥
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
 ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं सम्बत्सरं नृप ! ॥
 ओत्रियाय प्रयच्छन् वै पाकवेदविवर्जितः ।
 दम्भाचारवियुक्तस्तु परां भक्तिसुपागतः ॥
 स्वधर्मेणार्जितायान्नं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ।
 अर्धसम्बत्सरं दद्यादग्रभैक्षमयाचने ॥
 विविधं परमं भूप ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाद्यसहस्रे तु दत्ते यत्पुण्यमिष्यते ॥
 तत्पुण्यमखिलं प्राप्य शक्रलोकं महीयते ।
 स शक्रभवने रम्ये वर्षकोटिशतं नृप ! ॥
 यथाकामं महातेजाः क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ।
 अग्रान्नं यो दिनं दद्याद्विजाय नियतव्रतम् ॥
 दशवर्षाणि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाशतसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
 तत्पुण्यफलमादाय पुरन्दरपुरं व्रजेत् ।
 स शक्रभवने रम्ये कामरूपी यथासुखम् ॥
 दशकोटिसमा राजन् ! क्रीडते सुरपूजितः ।
 शक्रतुल्यावतीर्णश्च अक्लेशेन महर्षुतिम् ॥
 चतुर्वेदी द्विजः श्रीमान् जायते राजपूजितः ।

अध्वश्रान्ताय विप्राय क्षुधितायान्नकाङ्क्षिणे ॥
 देशकालाभियाताय दीयते पाण्डुनन्दन ! ।
 याचतेऽन्नं न दद्याद्वा हसमाने पराक्रमे ॥
 स लुब्धो नरकं याति कृमीणां कालसूतकम् ।
 स तत्र नरके घोरं लोभमोहितचेतनः ॥
 शतवर्षसहस्राणि क्लिश्यते वेदनार्दितः ।
 तस्माच्च नरकात्थक्तः कालेन महता हि सः ॥
 दरिद्रो मानुषे लोके चण्डालेष्ववजायते ।
 यस्तु पांसुलपादस्तु दूराध्वश्चमकर्षितः ॥
 क्षुत्पिपासाश्चमार्त्तश्च अमखिन्नमतिर्द्विजः ।
 प्रयच्छन् वै तु दातारं गृहस्यान्ते च यस्य वै ॥
 तं पूजयति वान्नेन सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ।
 तस्मिंस्तुष्टे नरश्रेष्ठ ! तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥
 न तथा हविषा होमैर्न पुष्पैर्नानुलेपनैः ।
 अग्नयः प्रार्थयिष्यन्ति यथाह्यतिथिपूजनात् ॥
 कपिलायान्तु दत्तायां विधिवज्ज्येष्ठपुष्करे ।
 न तत्फलमवाप्नोति यत्पुनर्विप्रभोजनात् ॥
 द्विजपादजलक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पुष्करपर्णेन प्रिवन्ति पितरो जनम् ॥
 देवमार्गपथयनं द्विजोच्छिष्टापमार्जनम् ।
 श्रान्तसं वाहनञ्चैव तथा पादावसेचनम् ॥
 प्रतिश्रयप्रदानञ्च तथा शय्यासनस्य च ।
 एकैकं पाण्डवश्रेष्ठ ! शोभदांनादिशिष्यते ॥
 पादोदकं पादद्वयं जीवमन्नं प्रतिश्रयम् ।

ये प्रयच्छन्ति वित्रेभ्यो नोपसर्पति तान् यमः ॥
 विप्रातिथ्ये कृते राजन् ! भक्त्या शुश्रूषितेऽपि च ।
 देवाः शुश्रूषिताः सर्वे त्वयस्त्रिंशद्वयव्यतः ॥
 अभ्यागतो ज्ञानपूर्वस्वज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।
 तयोः पूजामधः कुर्यादिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
 पादाभ्यङ्गोऽन्नपानैस्तु योऽतिथिं पूजयेन्नरः ।
 पूजितस्तेन राजेन्द्र ! भवेदेव न संशयः ॥
 शीघ्रं पापविनिर्मुक्तो मया चानुगृहीतकः ।
 विमानेनैव कल्पेन यमलोकं स गच्छति ॥

अभ्यागतं आन्तमनुव्रजद्भिर्देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।
 अस्मिन् द्विजे तत्रच पूजिताः स्युर्गते निराशा अपि ते प्रयान्ति ॥
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ॥
 वर्जितः पितृभिर्बुधैः स देवैरग्निभिः सदा ।
 निरयं रौरवं गत्वा दशवर्षाणि पच्यते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके नराधमः ।
 श्वा वै द्वादशवर्षाणि जायते क्षुत्पिपासितः ॥
 चण्डालोऽप्यतिथिः प्राप्तो देशकालौ च काङ्क्षया ।
 अभ्युद्गतगृहस्थेन पूजनीयः स सर्वथा ॥
 अनर्चयित्वा योऽश्नाति लोभमोहितचेतसः ।
 चण्डालत्वं मवाप्नोति दशवर्षाणि पाण्डव ! ॥
 निराशमतिथिं कृत्वा भुक्तवान् सं प्रणष्टवान् ।
 न जानात्यात्मनात्मानं विष्टाकूपे निपातितम् ॥
 मोघं धूपं प्रोक्षयन्ति मोघं स्यात्तत्तु पच्यते ।

मोषमन्त्रस्य चाश्रन्ति योऽतिथिं न प्रपूजयेत् ॥
 साङ्गोपाङ्गास्तु यो वेदान् पठतीह दिने दिने ।
 नचातिथिं पूजयति वृथा स पठति द्विजः ॥
 नित्यमग्नौ पाकयज्ञैः सोमसंस्थाभिरेव च ।
 ये यजन्ति न चाश्रन्ति गृहेष्वतिथिमागतम् ॥
 तेषां यशोभिः कामानां दत्तमिष्टञ्च यज्ञवेत् ।
 वृथा भवति तत्सर्वमाशया यतया हतम् ॥
 देशं कालञ्च पात्रञ्च स्वशक्तिञ्च निरीक्ष्य च ।
 अल्पं वा सुमहदापि कुर्यादातिथ्यमात्मवान् ॥
 सुसुखः सुप्रसन्नात्मा धीमानतिथिमागतम् ।
 स्वागतिनासनेनाङ्गिरन्नाद्येन च पूजयेत् ॥
 प्रियो वा यदि वा हेथ्यो मूर्खः पण्डितएव वा ।
 प्राप्तो यो वैश्वदेवान्ये सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 क्षुत्पिपासाश्रमार्त्ताय देशकालगताय च ।
 सत्कृत्यान्नं प्रदातव्यं यज्ञस्य फलमिच्छता ॥
 भोजयेदात्मनश्चेष्टान्विधिवत्पूजितात्मनः ।
 अन्नं प्राणो मनुष्याणां मन्त्रदः प्राणदोभवेत् ॥
 तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अन्नदः सर्वकामैस्तु सूपलमखलङ्कृतः ॥
 पूर्यचन्द्रं प्रकाशेन विमानेन विराजितः ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीभिर्देवलोकं स गच्छति ॥
 क्रीडित्वा तु ततः स्वस्तिन्वर्षकोटिं यद्यामरम् ।
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महायशाः ॥
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणो भवेत् ॥

सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्व्यान्मनुष्य स्तूपजायते ॥
 महाधनपतिः श्रीमान् वेदवेदाङ्गपारगः ।
 सर्वशास्त्रार्थविद्विद्वान् भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्व्याद्वर्षमेकमकल्मषम् ।
 धर्मार्जितधनोभूत्वा पाकभेदविवर्जितः ॥
 देवानि च स्वयं विप्रानर्चयित्वा पितॄनपि ।
 विप्रो नाग्राशनाशी यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 वर्षेणैकेन यावन्ति पुण्यानश्नन्ति वै द्विजाः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महीयते ।
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्व्याद्ययाश्चन्द्रनरेश्वर ! ।
 अकालनियमेनापि सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सत्यसन्धो जितक्रोधः सदा धर्मेषु निष्ठितः ।
 अधर्मभीरु धर्मिष्ठो मायामात्सर्यवर्जितः ॥
 अद्विधानः शुचिर्नित्यं पाकभेदविवर्जितः ।
 स विमानेन दिव्येन दिव्यरूपी महायशः ॥
 पुरन्दरपुरं याति गीयमानोऽप्यरोगणैः ।
 मन्वन्तरञ्च तत्रैव क्रीडित्वा देवपूजितः ॥
 मानुष्यं लोकमागम्य भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ।
 दशजन्मानि भूपत्वं प्राप्तुयाद्राजपूजितः ॥
 जातिस्मरश्च भवति यत्र तत्रैव जायते ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि भूमिदानमनुत्तमम् ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय भूमिं रम्यां सुदक्षिणाम् ।

ओत्रियाय दरिद्राय साग्निहोताय पाण्डव ! ॥

स सर्वकामतप्तात्मा सर्वरत्नविभूषितः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो दीप्यमानो रविर्यथा ॥

बालसूर्यप्रकाशेन विचित्रध्वजशोभिना ।

याति यानेन दिव्येन मम लोकं महातपाः ॥

तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु सेव्यमानो ययामुखम् ।

कामगः कामरूपी च क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ॥

यावद्विभर्ति लोकान्वै भूमिः कुरुकुलोद्वह ! ।

भूमिदानस्य पुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते ॥

ब्राह्मणाय दरिद्राय भूमिं दत्त्वा तु यो नरः ।

न हि नस्ति नरव्याघ्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

सप्तहोपसमं प्रान्तं यत्र धान्यसमाकुला ।

सशैलवनदुर्गान्ता तेन दत्ता भवेन्मही ॥

भूमिं हि दीयमानाञ्च ओत्रियायाग्निहोत्रिणे ।

सर्वभूतानि मन्यन्ते मे ददातीति ह श्रुतिः ॥

सुवर्णमणिरत्नानि धनधान्यवस्तूनि च ।

सर्वदानानि वै राजन् ददाति वसुधान्ददत् ॥

सागरान् सरितः शैलान् ! समानि विषमाणि च ।

सर्वगन्धान् नृसान् स्नेहान् ददाति वसुधां ददत् ॥

ओषधिः फलसम्यन्तान् नगान् पुष्पफलोपगान् ।

कमलोत्पलषण्डानि ददाति वसुधां ददत् ॥

धर्मान् कामान् तथार्थञ्च वेदान् यज्ञांस्तथैव च ।

स्वर्गमोक्षगतिञ्चैव ददाति वसुधां ददत् ॥

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्ये यजन्ति सदक्षिणैः ।

न तत्फलं भर्तृत्वेष्टां भूमिदानस्य यत्फलम् ॥
 श्रोत्रियाय महीं दत्त्वा यो हिनस्ति न पाण्डव !
 तज्जनाः कथयिष्यन्ति यावज्जीकाः प्रतिष्ठिताः ॥
 तावत्सर्गोपभोगानां भोक्तारं पाण्डुनन्दन ! ।
 शस्यपूर्णां महीं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ॥
 पितरस्तस्य कुप्यन्ति यावदाभूतसंभवम् ।
 मम रुद्रस्य सवितु स्त्रिदशानां तथैव च ॥
 प्रीतये विद्धि राजेन्द्र ! भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
 स च पुण्येन पूतात्मा दाता भूमे र्युधिष्ठिर ! ॥
 मयि सायुज्यतां याति नात्र कार्या विचारणा ।
 यत्किञ्चित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ॥
 स च गोकर्णमात्रेण भूमिदानेन ब्रुध्यते ।
 वेदानां पारगो यस्तु परं पुण्यं सुदाहृतम् ॥
 भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ।
 मासोपवासे यत्पुण्यं चौर्ये चान्द्रायणेऽपि वा ॥
 भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ॥
 युधिष्ठिरः । देवदेव ! नमस्तेऽस्तु वासुदेव ! सुरेश्वर ! ।
 गोकर्णस्य प्रमाणं मे वक्तुमर्हसि मानद ! ॥
 श्रीभगवानुवाच । शृणु गोकर्णमात्रस्य प्रमाणं पाण्डुनन्दन ! ।
 त्रिंशद्विंशप्रमाणेन प्रमितं सर्वतोदिशम् ॥
 प्रत्यक्षपरागपि राजेन्द्र ! तत्तथा दक्षिणोत्तरम् ।
 तत् गोकर्णमिति प्राहुः प्रमाणार्हतरणे वृष ! ॥
 सर्वेषां गोशतं यत्नं सुखं तिष्ठति यत्नतः ।
 स वत्स ! नरशार्दूल ! वै तद्गोकर्णं मुच्यते ॥

किङ्करा मृत्युदण्डाश्च क्रमपाकाश्च दारुणाः ।
 घोराश्च वारुणाः पापाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
 निराधारा रवाद्यास्तु तथा वैतरणी नदी ।
 तीव्रास्तु यातनाः कष्टाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
 चित्रगुप्तः कलिः कालो गृहा वै मृत्युरेव च ।
 यमञ्च भगवान् साक्षात्पूजयन्ति महीप्रदम् ॥
 रुद्रः प्रजापतिः शक्रः सुराः ऋषिगणास्तथा ।
 अहञ्च प्रीतिमान् राजन् ! पूजयामो महीप्रदम् ॥
 कृशशक्रस्य वृत्तस्य कृशगोश्च कृशातिथैः ।
 भूमिर्देया नरश्रेष्ठ ! सन्निधिः पारलौकिकम् ॥
 सीदमानं कुटुम्बाय श्रितियायाग्निहोत्रिणे ।
 वृत्तस्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नराधिप ! ॥
 यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं वर्द्धयति स्वकम् ।
 दातारमनुगृह्णाति दत्ता ह्येवं वसुन्धरा ॥
 यथाविभर्ति गौर्वत्सं सृजति क्षीरमात्मनः ।
 तथासर्वगुणोपेतं भूमिदम्याति सम्पदा ॥
 यथा द्विजा निराहन्ति जलसिक्तानि भूतले ।
 तथा कामत्रिपुरो हन्ति भूमिदस्य दिने दिने ॥
 यथोदयस्य सूर्यस्तु तमः सर्वं व्यपोहति ।
 तथा पापान्तरस्येह भूमिदानं व्यपोहति ॥
 दानाद्दशानुगृह्णाति यो हरेद्दश हन्ति सः ।
 अतीतानागतानीह कुलानि कुरुनन्दन ! ॥
 आश्रित्य भूमिमदत्ता न्दत्त्वा वा यो हरेत् पुनः ।
 सचान्धो वारुणैः पाशैः क्षिप्यते पूयशोणिते ॥

स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् वै वसुन्धराम् ।
 न तस्य नरका घोरा निवर्तन्ते न निष्कृतिः ॥
 ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हन्याद् द्वादशपूरुषान् ।
 प्राप्नोति भूमियोनिञ्च न च मुच्येत जातु सः ॥
 दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राय यस्तामेवोपजीवति ।
 पण्यं शतसहस्रस्य हतुः सा लभ्यते फलम् ॥
 सोऽवाक्शिरास्तु पापात्मा कुम्भीपाकेषु पच्यते ।
 दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कुम्भीपाकाद्विनिर्गतः ॥
 इह लोके भवेच्छापैः शतजन्मानि पाण्डव ! ।
 दत्त्वा भूमिं तु देवानां यस्तामेवोपजीवति ॥
 विनाश्य स्वकुलं याति नरकानेकविंशतिम् ।
 नरकेभ्योविनिर्मुक्तः श्रुतां योनिं स गच्छति ॥
 श्वयोनेश्च परिभ्रष्टो विष्ठाया जायते क्रिमिः ।
 तत्र तत्रैव जायते नोत्तरं विन्दते पुनः ॥
 फालाकृष्टा मही देया सवीजा शस्यमालिनी ।
 अथवा सोदका देया दरिद्राय द्विजाय वै ॥
 एवं दत्त्वा महीं राजन् ! प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति जनसा चिन्तितानपि ।
 वज्रभिर्वसुधा दत्ता दीयन्ते च नराधिपैः ॥
 यस्य यस्य यदा भूमिं स्तस्य तस्य तदा फलम् ।
 यः प्रयच्छन्ति कन्यां वै सभूषां ओतिष्याय च ॥
 स ब्रह्मादो हि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 दजीवर्दसहस्राणां दत्तानां धूर्यवाहिनाम् ॥
 यत्फलं लभ्यते राजन् ! कन्यादानेन तत्फलम् ।

षष्टिवर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति ये प्रयच्छन्ति कन्यकाम् ॥
 यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाः कुरुनन्दन ! ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 षडङ्गविज्जतुर्वेदी सर्वलोकार्चिती द्विजः ॥
 यः सुवर्णं दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
 श्रोत्रियाय सुवृत्ताय बद्ध भूयश्च पाण्डव ! ॥
 स सुक्तः सर्वपापेभ्यो बालसूय्यसमग्रभः ।
 दिव्यं विमानमारूढः कामगः कामरूपवान् ॥
 वर्षकोटिं महातेजा मम लोके महीयते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके महीयते ॥
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटियज्ञपतिं महान् ।
 यश्च रूप्यं प्रयच्छेत् दरिद्राय द्विजातये ।
 शक्रवृत्तः शक्रसङ्घः स सुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 कामरूपी यथाकामं स्वर्गलोके महीयते ॥
 ततोऽवतीर्णः कालेन लोकेऽस्मिन् स महायशः ।
 सर्वलोकार्चितः श्रीमान् राजा भवति वीर्यवान् ॥
 तिलपर्वतकं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ।
 विशेषेण दरिद्राय तस्यापि शृणु यत्फलम् ।
 पुण्यं वृषायुतोत्सर्गे यत्प्रोक्तं पाण्डुनन्दन ! ॥
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तस्तत्क्षणाद्विरजा भवेत् ।

यथा त्वचं भुजङ्गो वै त्यक्त्वा शुभ्रतनुर्भवेत् ।
 तथा तिलप्रदानाद्द्वै पापं त्यक्त्वा विशुध्यति ।
 तिलवर्णप्रयुक्तश्च जास्यूनदविभूषितः ॥
 विमानवरमारूढः पितृलोकं न गच्छति ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि कामरूपी महाययाः ।
 तिलप्रदानाद्रमते पितृलोके यथानुखम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तिलधेनुं नराधिप ! ॥
 ओत्रिय, य दरिद्राय शृणु तस्यापि यत्फलम् ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति तिलधेनुप्रदो नरः ।
 तिलानान्तु यवैर्यसु तिलधेनुं प्रयच्छति ॥
 तावत्कोटिसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
 आषाढकैस्तिलैः कृत्वा तिलधेनुं नराधिप ! ॥
 द्वात्रिंशन्निष्कसंयुक्तं विष्णवे यः प्रयच्छति ।
 मङ्गतो मङ्गतात्मा च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कन्यादानसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
 तत्पुण्यं समनुप्राप्नोति मम लोके महीयते ।
 मम लोकावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके हि जायते ॥
 ऋग्यजुः सामवेदानां पारगो ब्राह्मणार्पभः ।
 गान्तु यस्य दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥
 प्रसन्नाङ्गीरिणीं पुण्यां सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 यत्किञ्चित् दुष्कृतं कर्म तस्य पूर्वकृतं नृप ! ॥
 तत्सर्वं तत्क्षणादेव विनश्यति न संशयः ।
 यानञ्च दोषसंयुक्तं दीप्यमानमलङ्कृतम् ॥

स तेन पुण्यदानेन पञ्चकीटी युधिष्ठिर ! ।
 यथा मम महातेजा मम लोके महीयते ॥
 दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव ! ।
 वर्षाणां हि तटाकेषु पञ्चदश्यां समाहितः ॥
 योहि दद्यादनङ्गाहौ द्वौ युक्तौ च धुरन्धरो ।
 सुवृत्ताय दरिद्राय ओत्रियाय विशेषतः ॥
 तस्य यत्पुण्यमाख्यातं तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ! ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्प्रोक्तं फलशुत्तमम् ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य याति लोकान् स मामकान् ।
 यावन्ति चैव रोमाणि तयोश्चानङ्गो नृप ! ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ।
 दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव ! ॥
 वर्षाणां हि तटाकेषु फलं नैव पयोधिषु ।
 तस्मादनङ्गुहन्दद्यादरिद्राय द्विजाय वै ॥
 स तेन पुण्यदानेन पूतात्मा कुरुपुङ्गव ! ।
 विमानन्दिव्यमारूढो दिव्यरूपी यथासुखम् ॥
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतसंभवम् ।
 गृहं दीपप्रभायुक्तं शय्यासनविभूषितम् ॥
 भाजनोपस्करैर्युक्तं धान्यं पूर्णमलङ्कृतम् ।
 दासीर्गोभूमिसंयुक्तं संयुक्तं सर्वसाधनैः ॥
 ब्राह्मणाय दरिद्राय ओत्रियाय युधिष्ठिर ! ।
 दद्यात्सदक्षिणं यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 देवाः पितृगणाश्चैव सिद्धयस्त्वृषयस्तथा ।
 प्रयच्छन्ति प्रणष्टा वै यानमादित्यसन्निभम् ॥

तेन गच्छेच्छ्रियायुक्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ।
 स्त्रीसहस्रभूते दिव्ये भवते तत्र काञ्चने ॥
 मोदते ब्रह्मलोकेषु यावदाभूतसंभवम् ।
 श्रव्याप्रस्तरणोपेतां यः प्रयच्छति पाण्डव ! ॥
 अर्चयित्वा द्विजं भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ।
 भोजयेच्च विचित्राणि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 अहिताग्निसहस्रं यः तर्पितस्य ह यत्फलम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्तु विप्राय यच्छति ॥
 कुन्दोभिः सह युज्यन्ते विमानेन विराजितः ।
 सप्तर्षिलोकान् व्रजति पूज्यते ब्रह्मवादिभिः ॥
 चतुर्युगानि वै तत्र क्रीडित्वा तत्र देववत् ।
 इहैव मानुषे लोके विप्रो भवति वेदवित् ॥
 विश्रामयति यो विप्रं श्रान्तमध्वपरिश्रमात् ।
 विनश्यति तदा पापं तस्य वर्षकृतं वृष ! ॥
 अथ प्रक्षालयेत्पादौ तस्य तोयेन भक्तिमान् ।
 दशवर्षकृतं पापं व्यपोहति न संशयः ॥
 घृतेन वाय तैलेन पादौ यस्तस्य पूजयेत् ।
 तद्दूहादशाब्दं समारूढं पापमाशु व्यपोहति ॥
 येन दानस्य दत्तस्य यच्च पुण्यमुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्त्वेवं विप्रमर्चयेत् ॥
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।
 प्रत्युत्थानेन वा राजन् ! स देवानां प्रियो भवेत् ॥
 स्वागतेनानलोराजन्नासनेन शतक्रतुः ।
 प्रत्युत्थानेन पितरः प्रीतिं यान्त्यतिथिम्रियाः ॥

अग्निशक्रपितृणाञ्च तेषां प्रीत्या नराधिप ! ।
 समस्तैरुक्तं पापन्तत्र सद्यो विनश्यति ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय यानमाल्यविभूषितः ।
 स याति मणिचित्रेण रथेनेन्द्रनिकेतनम् ॥
 पुरन्दरपुरे तत्र दिव्यनारीनिषेविते ।
 षष्टिर्द्वर्षसहस्राणि क्रीडतेऽप्सरसाङ्गणैः ॥
 वाहनं ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ! ।
 ते यान्ति रत्नचित्रेण वाहनेन सुरालयम् ॥
 स तत्र कामं क्रीडित्वा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 ब्रूह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गतत्त्ववित् ॥
 पादपं पल्लवाकीर्णं पुष्पितं सफलन्तथा ।
 गन्धमाल्यार्चितं कृत्वा वस्त्राभरणभूषितम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय ओतियाय हरिद्रिणे ।
 भोजयित्वा यथाकामं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 जाम्बूनदविचित्रेण विमानेन विराजता ।
 पुरन्दरपुरं याति जयशब्दरवैर्युतः ॥
 तत्र शक्रपुरे रम्ये शक्रस्य कल्पपादपम् ।
 ददाति चेष्मितं सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥
 यावन्ति तस्य पत्राणि पुष्पाणि च फलानि च ।
 तावद्वर्षसहस्राणि शक्रलोके भव्हीयते ॥
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुष्यं लोकमागतः ।
 रथाश्वगजसम्पूर्णं पुरं राष्ट्रञ्च रक्षति ॥
 स्थापयित्वा तु मङ्गलार्था यो मत्प्रकृतिमान् नरः ।
 न स्नानं विधिवत्कृत्वा पूजाकर्माणि कारयेत् ॥

स्वयं वा पूजयेद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 अश्वमेधमन्त्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्य मत्सालोक्त्यं प्रपद्यते ॥
 न जाने निर्गमं तस्य मम लोकाद्युधिष्ठिर ! ।
 देवालये विप्रगृहे गोवाटे चत्वरेऽपि वा ॥
 प्रज्वालयति यो दीपं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 आरुह्य काञ्चनं यानं द्योतयन् सर्वतोदिशम् ॥
 गच्छेदादित्यलोकं स सेव्यमानः सुरोत्तमैः ।
 तत्र प्रकारं क्रीडित्वा वर्षकोटिं महायशाः ॥
 इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 देवालयेषु वा राजन् ! ब्राह्मणावसथेषु वा ॥
 चत्वरेषु चतुष्के वा रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
 नाद्यागान्धर्ववाद्यानि धर्मआवणिकाश्च याः ॥
 यस्तु कारयते भक्त्या मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 तस्य देवा नरश्रेष्ठ ! पितरश्चापि हर्षिताः ॥
 सुप्रीताः सम्प्रयच्छन्ति विमानं कामगं शुभम् ।
 स च तेन विमानेन याति देवपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याश्चरोभिस्तु देवमानं प्रमोदते ।
 देवलोकावतीर्णश्च स लोकेऽस्मिन्नराधिप ! ॥
 वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो भगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
 चत्वरे वा सभायां वा तोरणे वा गृहाङ्गणे ॥
 वृत्वाग्निकुण्डं विपुलं स्थण्डिलं वा युधिष्ठिर ! ।
 तत्राग्निश्चतुरोमासान् ज्वालयेद्यस्तु भक्तमान् ॥
 समाप्तेषु तु मासेषु पौण्यादिषु तथा द्विजान् ।

भोजयेत्प्रायसं ऋष्टं सृष्टं मङ्गवात्मना ॥
 दक्षिणाञ्च यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
 एवं नित्यन्तु यः कुर्यात् नित्य मेवार्चयंस्तुमाम् ॥
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ! ।
 तेनाहं शङ्करश्चास्मि पितरो ह्यग्नयस्तथा ॥
 वास्यामः परमां प्रीतिं नात्र कार्या विचारणा ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥
 सोऽस्मत्प्रीतिकरः श्रीमान् मम लोके महायशः ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रो जायतेऽमरपूजितः ॥
 यः करोति नरश्रेष्ठभरणं ब्राह्मणस्य तु ।
 श्रोत्रियस्याभिजातस्य दरिद्रस्य विशेषतः ॥
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर । ।
 गवां कोटिप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति वर्षेणैकेन पाण्डव ! ।
 काञ्चनेन विचित्रेण यानेनास्वरशोभिना ॥
 स याति मामकं लोकं दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 गीयमानोऽमरस्त्रीभिर्वर्षाणां कोटिविंशतिम् ॥
 क्रीडित्वा मामके लोके तत्र देवैरभिष्टुतः ।
 भालुष्य मवतीर्णस्तु वेदविदू ब्राह्मणो भवेत् ॥
 करकं कुसिकां वापि यो महज्जलभाजनम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 ब्रह्मचर्येण यत्प्रीते फलं प्रोक्तं यथाविधि ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति जलभाजनदेव नरः ॥
 सुतप्तः सुप्रभः सौम्यः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ।

हंससारसयुक्तेन विमानेन विराजता ॥
 स याति वारुणं लोक दिव्यगन्धर्वसेवितम् ।
 पानीयं यः प्रयच्छेद्द्वै जीवानां जीवनं परम् ॥
 नैष्ठिकेषु च मासेषु तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाकोटिदानस्य यत्पुण्यत्तु विधीयते ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति पानीयं यः प्रयच्छति ।
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
 स गच्छेद्द्विभुसदनं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 त्रिंशत्कोटिसमास्तत्र दिव्यगन्धर्वसेवितः ॥
 क्रीडित्वा मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजोभवेत् ।
 शिरोऽभ्यङ्गप्रदानेन तेजस्वी प्रियदर्शनः ॥
 सुभगो रूपवान् शूरः पण्डितश्च भवेन्नरः ।
 वस्त्रदायीतु तेजस्वी रूपवान् प्रियदर्शनः ॥
 भवेच्च सुभगश्रीणां स्त्रीणां नित्य मनोहरः ।
 उपानहञ्च च्छत्रञ्च यो ददाति नरोत्तमम् ॥
 स याति रथमुख्येन काञ्चनच्छत्रशीभिना ।
 शक्रलोकं महातेजा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
 काष्ठपादुकदा यान्ति विमानैर्द्विषयोजितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं सेव्यमाना सुरोत्तमैः ॥
 दन्ताकाष्ठप्रदानेन षष्ठधातु भवेन्नरः ।
 सुगन्धवदनः श्रीमान् मेधासौभाग्यसंयुतः ।
 क्षीरं दधि दृतं वापि रुडं मधु रसं तथा ॥
 ये प्रयच्छन्ति विवेक्यः परां भक्तिं सुपागताः ।
 ते वृषै रश्वयानैश्च श्वेतैः खग्दामभूषितैः ।

गीयमानैश्च गन्धर्वैर्यान्ति शक्रपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याश्चरोऽभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि मोदन्ते देवसन्निभाः ॥
 ततः कालावतीर्णाश्च जायन्ते त्विह मानवाः ।
 प्रभूतधनधान्याश्च भोगवन्तो नरोत्तमाः ॥
 वैशाखे मासि वैशाखे दिवसे पाण्डुनन्दन ! ।
 वैवस्वतं समुद्दिश्य परां भक्तिं मुपागताः ॥
 अभ्यर्च्य विधिबद्धिप्राप्तिलान् गुडसमायुतान् ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य स्तेषां पुण्यफलं शृणु ॥
 गोप्रदानेन यत्पुण्यं विधिवत् पाण्डुनन्दन ! ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तो यम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह राजा भविष्यति ।
 तस्मिन्नेव दिने विप्रान् भोजयित्वा सदक्षिणम् ॥
 तीर्थपूर्णानि रम्याणि भाजनानि दिशन्ति ये ।
 ते यान्त्यादित्यवर्णाभैर्विमानैर्वरुणालयम् ॥
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु रमन्ते कामगामिना ।
 ततोऽवतीर्णाः कालेन तेचास्मिन् मानुषे पुनः ॥
 भोगवन्तो द्विजश्रेष्ठा भविष्यन्ति न संशयः ।
 अनन्तराशी यश्चापि वर्तते षटवत्सदा ॥
 सत्यवान् क्रोधरहितः शुचिः स्नानरतः सदा ।
 स विमानेन दिव्येन याति रत्नपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याश्चरोऽभिस्तु वर्षकीर्टिं महातपः ।
 क्रीडित्वा मानुषे लोके जायते वेदविद्विजः ॥
 एक भुक्तेन यश्चापि वर्षमेकस्तु वर्तते ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यशौचसमन्वितः ॥
 स विमानेन शुभ्रेण याति शक्रपुरं नरः ॥
 दशकोटिसमास्तत्र क्रीडित्वापश्चरसाङ्गणैः ।
 इह मानुष्यके लोके ब्राह्मणी वैदविद्भवेत् ॥
 चतुर्थेनेह भक्तेन ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 वर्तते वर्षमेकं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 चित्तवर्हिण्युक्तेन विचित्तध्वजशोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन स महेन्द्रपुरन्दरः ॥
 कर्कशाभिर्वरस्त्रीभिः सेव्यमानो यथासुखम् ।
 तत्रच द्वादशकोटिसमाः सुखं प्रमोदते ॥
 ततो लोकावतीर्णश्च लोके चास्मिन् नराधिप ! ।
 भवेद्वै ब्राह्मणोविद्वान् क्षमावान् वेदपारगः ॥
 षष्टकाले तु योऽश्नाति वर्षमेकन्तु कल्पशः ।
 ब्रह्मचर्याकृते युक्तः शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
 तपोयुक्तस्य तस्यापि शृणुष्व फलमुत्तमम् ।
 अग्न्यादित्यप्रकाशेन विमानेनाग्निसन्निभः ॥
 स याति मम लोकं वै दिव्यनारीनिषेवितः ।
 तत्र सर्वैर्मरुद्भिश्च सेव्यमानो यथासुखम् ॥
 पश्यत्येव सदा मान्तु क्रीडत्यश्चरसाङ्गणैः ।
 पक्षोपवासं यच्चापि कुरुते मङ्गतात्मना ॥
 समाप्ते तु व्रते तस्मिंस्तर्पयेच्छोत्रियं द्विजम् ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन सेव्यमानो महर्षिभिः ॥
 द्योतयन् प्रथमं व्योम मम लोकं प्रवर्तते ।
 तत्रवै मोदते कामं कामरूपी यथासुखम् ।

त्रिंशत्कोटिसमा राजन् ! क्रीडित्वा देववत् सुखम् ॥
 इह मानुष्यके लोके पूजनीयो द्विजोत्तमः ।
 त्वयाणामपि वेदानां साङ्गानां पारगो भवेत् ॥
 यश्च मासोपवासं वै कुरुते मङ्गतात्मना ।
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो जितधीः स्नानतत्परः ।
 समाप्तेनियमे तत्र भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 दक्षिणां च ततो दद्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 स गच्छति महातिजा ब्रह्मलोकं मनुत्तमम् ॥
 सिंहयुक्तेन यानेन दिव्यस्त्रीगणसेवितः ।
 तत्रैव ब्रह्मणो लोके देवर्षिगणसेवितः ॥
 शतकोटिसमा राजन् ! यथाकामं प्रमोदते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके द्विजो भवेत् ॥
 षडङ्गविच्चतुर्वेदी त्रिंशजन्मन्यरोगवान् ।
 यः सुत्वा सर्वकामसु शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
 महाप्रस्थानमेकाग्रो याति तद्गतमानसः ।
 स गच्छेदिन्द्रसदनं विमानेन महातपाः ॥
 महामणिविचित्रेण भुवर्णेन विराजता ।
 शतकोटिसमास्तत्र सुराधिपतिपूजितः ॥
 नागष्टष्ठे निवसति दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुषेषु प्रजायते ॥
 राज्ञां राजन् ! महातिजाः सर्वलोकार्चितः प्रभुः ।
 प्रायोपवेशं यः कुर्यात् मङ्गतेनान्तरात्मना ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मन्त्रं समाहितः ।
 पुनः स्वस्थो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

कामगः कामरूपी च बालसूर्य्यसमप्रभः ।
 स विमानेन दिव्येन याति लोकांस्तु मामकान् ॥
 स्वर्गास्वर्गमहातेजा गत्वा दत्त्वा यथासुखम् ।
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतरञ्जवम् ॥
 अग्निप्रवेशं यद्यापि कुरुते मङ्गतात्मना ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन मम लोकं प्रपद्यते ॥
 तत्र सर्वगुणोपेतः पश्यत्येव च मां सदा ।
 त्रिंशत्कोटिसमा राजन् ! मोदते मम सन्निधौ ॥
 ततोऽवतीर्णः कालेन वेदविद्वद्ब्राह्मणो भवेत् ।
 कारीषं साधयेद्यस्तु मां प्रपन्नः शुचिव्रतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्येतन्मन्त्रमुदीरयेत् ।
 बालसूर्य्यप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
 मम लोकं समासाद्य पञ्चकोटीः प्रमोदते ।
 मम लोकावतीर्णश्च लोकेऽस्मिन् क्षत्रियो भवेत् ॥
 निवेदयति मन्त्रान्तर्यामिना मङ्गताः शुचिः ।
 रुद्रं दक्षिणमूर्तिं वा चतुर्दश्यां विशेषतः ॥
 सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव देवैः सर्वैश्च पूजितः ।
 गन्धर्वैर्भूतसङ्घैश्च गीयमानो महातपाः ॥
 प्रविशेत् स महातेजा मां वा शङ्करमेव वा ।
 तस्यापुनर्भवं राजन् ! विद्धि नात्र विचारणा ॥
 स्त्रीगृहे गोगृहे वाथ गुरुविप्रगृहेऽथवा ।
 हन्यते यैस्तु राजेन्द्र ! शत्रुलोकं व्रजन्ति ते ॥
 तत्र जायन् नदमये विमाने कामगामिनि ।
 मन्वन्तरं प्रमोदन्ते दिव्यनारीनिषेविताः ॥

अश्रुतस्याप्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।
 जन्मप्रभृति यद्दत्तं सर्वं नश्यति भारत ! ॥
 नागोप्रदा स्तत्र पयः पिवन्ति
 न भूमिदा भूमि मयाश्रवन्ति ।
 अन्यान् कामान् ब्राह्मणेभ्यो ददाति
 तां स्तान् कामान् स्वर्गलोके स भुङ्क्ते ॥
 यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनोपाजितञ्च यत् ।
 ततो गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
 अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
 अदत्त्वा काञ्चनङ्गाञ्च दरिद्रो नाम जायते ॥
 दानं यत्सफलं नैव ओत्रियाय न दीयते ।
 न तद्गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
 अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
 ओत्रिया यत्र नाश्रन्ति न देवा स्तत्र भुञ्जते ॥
 ओत्रियेभ्यः परं नास्ति दैवतं तारणं महत् ।
 निधानञ्चापि राजेन्द्र ! नास्माच्छ्रोत्रियभाजनात् ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

बुधिष्ठिरः । विप्रयोगे शरीरस्य सेन्द्रियस्य विशेषतः ।
 अन्तरा वर्तमानस्य गतिः प्राणस्य कीदृशी ॥
 श्रीभगवानुवाच । शुभाशुभकृतं सर्वं प्राप्नोतीह फलं नरः ।
 स तु सर्वस्य भूतस्य परत्वंनाम विद्यते ॥

पञ्चत्वं पाण्डवश्रेष्ठ ! पञ्चीभूतकरं परम् ।

तेषां पञ्चमहायज्ञान् ये कुर्वन्ति द्विजोत्तमाः ॥

पञ्चत्वं पञ्चभिर्भूतेर्वियोगं सम्प्रपद्यते ।

न जायते न म्रियते पुरुषः शाश्वतः सदा ॥

प्रायेण मरणं नाम पापिनामेव पाण्डव ! ।

येषान्तु न गतिः पुण्या तेषां मरणमुच्यते ॥

प्रायेण कृतकृत्यत्वाद् भूय उद्विजते जनः ।

कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते नृत्यं प्रियमिवातिथिम् ॥

युधिष्ठिरः । पञ्चयज्ञाः कथं देव ! क्रियन्ते तु द्विजातिभिः ।

तेषान्नाम च देवेश ! वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥

भगवानुवाच । शृणु पञ्च महायज्ञान् कीर्त्यमानान् युधिष्ठिर ! ।

यैरेव ब्रह्मासालोक्यं लभ्यते गृहमधिना ॥

ऋषियज्ञं ब्रह्मयज्ञं भूतयज्ञञ्च पार्थिव ! ।

नृपयज्ञं पितृयज्ञं पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।

तर्पणं ऋषियज्ञः स्वात् स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञकम् ।

भूतयज्ञो बलियज्ञो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥

पितृनुद्दिष्य यत्कर्म पितृयज्ञः प्रकीर्तितः ।

ऊतश्चाप्यऊतश्चैव तथा प्रऊतमेव च ॥

प्राशितं बलिदानञ्च पाकयज्ञान् प्रचक्षते ।

वैश्वदेवादयो होमा ऊतमित्युच्ये नृभैः ॥

आऊतस्तु भवेद्दत्तं प्रऊतं ब्राह्मणाशितम् ।

प्राणाग्निहोत्रहोमञ्च प्राशितं विधिवद्द्विजैः ॥

बलिञ्च कर्म राजेन्द्र ! पाकयज्ञाः प्रकीर्तिताः ।

केचित्पञ्च महायज्ञाः पाकयज्ञान् प्रचक्षते ॥

अपरे ऋषियज्ञादि महायज्ञावदोविदुः ।
 सर्व एते महायज्ञाः सर्वथा परिकीर्तिताः ॥
 ब्राह्मणोभूषां रेतांस्तु यथाशक्तिसुपाहरेत् ।
 अहन्यहनि ये त्वेजानकृत्वा भुञ्जते स्वयम् ॥
 केवलं मलमश्नन्ति ते नरेन्द्र ! न संशयः ।
 तस्मात् स्नात्वा द्विजो विद्वान् दुष्यतेतान् दिनेदिने ॥
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जन्वै प्रायश्चित्तीयते द्विजः ।
 युधिष्ठिरः । देवदेव ! नमस्तेऽस्तु त्वत्कृतस्य जनार्दन ! ॥
 वक्तुमर्हसि देवेश ! स्नानस्य तु विधिं मम ।
 भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन सुच्ये किल्बिषाद् द्विजः ॥
 मृदञ्च गोमयं चैव तिलदर्भास्तथैव च ।
 पुष्पाण्यपि यथालाभमादाय तु जलं व्रजेत् ॥
 नद्यां सत्यां न च स्नायादन्यत्र द्विजसत्तमः ।
 सति प्रभूते पयसि नाल्पे स्नायात्कदाचन ॥
 गत्वादक्षसमीपे तु शुचौ देशे मनोहरे ।
 ततो ऋजोमयादीनि तत्र प्रोच्य विनिक्षिपेत् ॥
 प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कुर्यात्तु तज्जलम् ।
 न च प्रक्षालयेत्तीर्थन्ताभिर्विद्वान् कदाचन ॥
 न च पादेन वा हन्याद्वस्त्रेनैव च वा जलम् ।
 सर्वदेवमया ह्यापो मम याः पाण्डुनन्दन ! ॥
 तस्मात्तास्तु न हन्यव्यास्ताभिर्निग्राहयेत् स्थलम् ।
 केवलं प्रथमं मज्जेत् नाङ्गानि विमृजेद्बुधः ॥
 ततस्तीर्थं समासाद्य कुर्यादाचमनं बुधः ।

गोपुच्छाकृतिवत् कृत्वा करैश्च प्रपिवेज्जलम् ॥
 द्विस्तपरिष्टजेद्वक्त्रं पादावभ्युक्ष्य चात्मनः ।
 ग्रीष्मण्यांस्तु ततः प्राणान् सकृदेव समं स्पृशेत् ॥
 बाह्वौ च ततः स्पृष्ट्वा हृदयं नाभिमेव च ।
 मयङ्गसुदकं स्पृष्ट्वा मूर्ध्नि ततः स्पृशेत् ॥
 आपः पुनन्वित्युक्त्वा च पुनराचमनञ्चरेत् ।
 सोङ्कारं व्याहृतिं वापि सदसस्पृतिमित्युचम् ॥
 आचम्य प्रथमं पश्चात् तत्र कृत्वा समालभेत् ।
 ऋग्वेदं विष्णुरित्यङ्गमुत्तमाधममध्यमम् ॥
 आलस्यं वारुणैः सूक्तैर्नमस्कृत्य जलं ततः ।
 खवत्याश्चेत्प्रतिस्त्रोतः प्रतिकूलञ्च वारिषु ॥
 मज्जे दोमित्युदाहृत्य न च प्रक्षोभयेज्जलम् ।
 गोमयञ्च त्रिधा कृत्वा यथापूर्वं समालभेत् ॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीञ्च जपेत् पुनः ।
 पुनराचमनं कृत्वा मङ्गतेनान्तरात्मना ॥
 आप्रोहिष्ठेति तिष्ठभिर्दर्भपूतेन वारिणा ।
 तथातरत् समन्दीति सिञ्चेच्चेतिजलं क्रमात् ॥
 गोसूक्तेनाश्वसूक्तेन शुद्धवर्णेन चाप्यथ ।
 वैष्णवैर्वारुणैः सूक्तैः सावित्री रुद्रदैवतैः ॥
 वामदेवेन चात्मानं मन्त्रैर्मन्त्रयसामभिः ।
 सिद्धान्तः सलिले सूक्तं जपेच्चैवाधमर्षणम् ॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीं वा ततो जपेत् ।
 आश्वासमोक्षात् प्रणव जपेद्वा मामनुस्मरन् ॥
 ऋकपादं वा जपेन्मन्त्रं मष्टाक्षरमथार्पिवा ।

सप्तुत्य तीर्थमासाद्य धीते शुक्ले च वाससी ॥
 शुक्ले चाच्छादयेत् कक्षे न कुर्यात् कटिपामके ।
 पाशनिर्वन्धकक्षीयत् कुरुते कर्म वैदिकम् ॥
 राक्षसा दानवा दैत्या तद्विलम्बन्ति हर्षिताः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कक्षं पाशेन धारयेत् ॥
 ततः प्रक्षाल्य पादौ द्वौ हस्तौ चैव नृदाशनैः ।
 आचम्य पुनराचामेत् सावित्याञ्जलिना जपेत् ॥
 जले जलगतः बुद्धः स्थल एव स्थलस्थितः ।
 उभयत्र स्थितस्तस्मादाचामेदात्मबुद्धये ॥
 दर्भेषु दर्भपाणिः सन् प्राङ्मुखस्तु समाहितः ।
 प्राणायामान्ततः कुर्यामङ्गनान्तरात्मना ॥
 सहस्रकृत्वः सावित्रीं शतकृत्वस्तु वा जपेत् ।
 समाप्ते तु जपे तस्मिन् सावित्या चानुमन्त्र्य च ॥
 मन्देहानां विनाशाय रक्षसा विक्षिपेज्जलम् ।
 मद्गर्गेऽसीत्यथाचान्तः प्रायश्चित्तजलं क्षिपेत् ॥
 अथादाय स पुष्पाणि तीचान्यञ्जलिना क्षिपेत् ।
 प्रक्षिप्य प्रतिस्ूर्यञ्च व्योममुद्रां प्रकल्पयेत् ॥
 ततो द्वादशकृत्वस्तु सूर्यस्यैकाक्षरं जपेत् ।
 ततस्त्वष्टाक्षरादीनि त्रिः कृत्वा परिवर्तयेत् ॥
 प्रदक्षिणं परावृज्य मुद्रायाः स्वमुखन्तथा ।
 ऊर्ध्वबाहुस्ततो भूत्वा सूर्यमीक्षन् समाहितः ॥
 तन्मण्डलस्थं मां ध्यायेत् ततो मूर्त्तिञ्चतुर्भुजम् ।
 उदुत्यञ्च जपेन्मन्त्रं चित्रन्तर्चस्वरित्यपि ॥
 सावित्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा हृत्तञ्च मामकम् ।

मन्त्रयानि च सामानि पूरुषं वृत्तमेव तु ॥
 ततश्चालोकोयेदकं हंसमशुचिषदितृचा ।
 प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कृत्य दिवाकरम् ॥
 ततस्तु तर्पयेदङ्घ्रिर्मां ब्रह्माणञ्च शङ्करम् ।
 प्रजापतिञ्च देवाञ्च तथा देवमुनीनपि ॥
 साङ्गानपि तथा वेदानितिहासकृदंस्तथा ।
 पुराणानि च दिव्यानि कुलान्यश्च रसान्तथा ॥
 ऋतुं संवत्सरञ्चैव कालङ्गालात्मकं तथा ।
 भूतग्रामाञ्च भूतानि सरितः सागरांस्तथा ॥
 शैलाञ्चैव स्थितान् देवानीषधीः सवनस्पतीन् ।
 तर्पयेदुपवीती तु प्रत्येकं तृप्यतामिति ॥
 अन्वारभ्यतु सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 निवीती तर्पयेत्पश्चादङ्घ्रीन् मन्त्रकृतस्तथा ॥
 मरीच्यादीन्मुनींश्चैव नारदान्तान् समाहितः ।
 प्राचिनावीत्यथैतांस्तु तर्पयेद्देवतान् पितॄन् ॥
 ततस्तु हव्यमानाग्निं सोमं वैवस्वतं तथा ।
 ततश्च पितरश्चापि चाग्निष्वात्ता स्तथैव च ॥
 सोमपाञ्चैव दध्नेस्तु सतिलैरेव वारिभिः ।
 तृप्यध्वमिति पश्चात्तु स्वपितॄंस्तर्पयेत्ततः ॥
 पितॄन् पितामहाञ्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 पितामहीं तथा चापि तथैव प्रपितामहीम् ॥
 मातृष्वसा मथाचार्षि तथैव च पितृष्वसाम् ।
 मातरश्चात्मनश्चापि तथा मातामहीमपि ॥
 मातुर्मातामहीं चापि गुरुनाचार्यमेव च ।

उपाध्यायांस्तु सस्वन्धीन् मिथ्यत्विक्ञ्चातिपुत्रकान् ॥

प्रीतिमानावृशंस्यार्थं तर्पयेत्तान्ममत्सरः ।

तर्पयित्वा तथाचक्ष्य स्नानवस्त्रं प्रपीडयेत् ॥

तद्धि भृत्यजनस्यान्नं स्नानपानञ्च तद्विदुः ।

अतर्पयित्वा तान् पूर्वं स्नानवस्त्रञ्च पीडयेत् ॥

पीडयेद्दयदि तन्मोहाद्देवाः सर्षिगणास्तथा ।

पितरश्च निराशास्तं शब्दा यान्ति यथागमम् ॥

प्रक्षाल्य तु ऋद्रा पादावाचक्ष्य प्रयतः पुनः ।

दर्भेषु दर्भपाणिः सन् स्वाध्यायस्तु समाचरेत् ॥

वेदवादौ समारभ्य तयोपर्युपरि क्रमात् ।

यदधीते वदन् चित्वा तत् स्वाध्यायं प्रचक्षते ।

ऋचं वाय यजुर्वापि सामगाथा मथापिवा ॥

इतिहासपुराणं वा यथाशक्ति न ह्यपयेत् ।

उध्याय तु नमस्कृत्वा दिशोदिग्देवता अपि ॥

ब्रह्माणं श्वसनञ्चाग्निं पृथिवी मोषवीस्तथा ।

वाचं वाचस्पतिञ्चापि विष्णुञ्च पितरं तथा ॥

नमस्कारान्तमङ्घ्रिस्तु प्रणवादि च पूजयेत् ।

ततो नमोऽस्तु इत्युक्त्वा नमस्कृत्यान्तु तज्जलम् ।

दृणी सूर्यं स्तयादित्य इत्युक्त्वा त्रिः स्वमूर्धनि ॥

सिक्तावलोकयेदन्तं प्रणवेन समाहितः ।

ततो मामर्चयेत्पुण्यैर्मत्प्रियैरेव नित्यशः ॥

युधिष्ठिरः । त्वत्प्रियाणि प्रसूनानि त्वदनिष्टानि माधव ! ।

सर्वाण्याचक्ष्य देवेश ! त्वद्भक्तस्य समाच्युत । ॥

भगवानुवाच । शृणुष्यावहितो राजन् ! पुष्पाणि विविधानि मे ।

कुसुदं करवीरञ्च गणकञ्चम्बकन्तथा ।
 मल्लिका जातिपुष्पञ्च नद्यावर्त्तञ्च मे प्रियम् ॥
 पलाशपत्रं पुष्पञ्च दूर्वाञ्चकमेव च ।
 वनमाला च राजेन्द्र ! मत्प्रियाणि विशेषतः ॥
 सर्वेषा मपि पुष्पाणां सहस्रं गुणमुत्पलम् ।
 तस्मात्पद्मं तथा राजन् ! पद्मात्तु अतपलकम् ॥
 तस्मात्सहस्रपत्रन्तु पुण्डरीकं ततः परम् ।
 पुण्डरीकसहस्रात्तु तुलसी गुणतोऽधिका ।
 वकपुष्पं ततस्तस्याः सौवर्ण्यन्तु ततोऽधिकम् ॥
 सौवर्णाञ्च प्रसूनात्तु मत्प्रियं नास्ति पाण्डव ! ।
 पुष्पालाभे तुलस्यास्तु पत्रैर्मामर्चयेद्बुधः ॥
 पत्रालाभे तु शाखाभिः शाखालाभे शिफालवैः ।
 शिफालाभे सृदा तत्र भक्तिमानर्चयेत् माम् ॥
 वर्जनीयानि पुष्पाणि शृणु राजन् ! समाहितः ।
 किङ्किणीं मुनिपुष्पञ्च धूतूरं पाटलन्तथा ।
 तथासुक्तवैभित्तकं पुन्नागनक्तमालकम् ।
 यौधिकं क्षीरिकापुष्पं निर्गुण्डी जागली जपा ।
 कर्णिकारन्तथाशोकं शाल्मलीपुष्पमेव च ॥
 ककुभं कोविदारञ्च वैभीतकमथाऽपि च ।
 कुरण्डकप्रसूनञ्च तिल्लकं घातकी तथा ॥
 अङ्गोलं गिरिकर्णी च नीपादन्यञ्च सर्वशः ।
 एवं वर्णानि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।
 अर्कपुष्पाणि वन्याणि चरकप्रत्वास्थितानि च ॥
 व्याघात मपि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।

अन्यैस्तु शुक्लपृष्थैस्तु गन्धवद्भिर्नराधिप ! ॥

अवर्जितै र्यथालाभं मङ्गलोमां सदाश्रयेत् ।

युधिष्ठिरः । कथं त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तयः कीदृशास्तु ते ॥

वैखानसाः कथं ब्रूयुः कथं वा पञ्चरात्रिकाः ॥

भगवानुवाच ॥ शृणु पाण्डव ! तत्सर्वमर्चनाक्रममुत्तमम् ।

स्यण्डिले पङ्ककं कृत्वा चाष्टपत्रं स्वकं हितम् ॥

अष्टाक्षरविधानेनाप्यथवा द्वादशाक्षरैः ।

वैदिकैरथवा मन्त्रै रमम स्मृतेन वा पुनः ॥

स्थापितं मान्ततस्तस्मिन्नुद्धरीत विचक्षणः ।

पूरुषञ्च ततः स्मृत्त मच्युतञ्च युधिष्ठिर ! ॥

अनिरुद्धञ्च मां प्राङ्मुखैर्वैखानसविदीजनाः ।

अन्ये त्वेवं विजानन्ति मां राजन् ! पाञ्चरात्रिकाः ॥

वासुदेवञ्च राजेन्द्र ! संकर्षण मथापि वा ।

प्रद्युम्नञ्चाङ्गनिरुद्धञ्च चतुर्भूतिं प्रचक्षते ॥

एतान्यन्यानि राजेन्द्र ! संज्ञाभिदेन मूर्तयः ।

विध्यनर्थान्तरायैव मामेवञ्चार्चयेद्बुधः ॥

युधिष्ठिरः । त्वद्भक्ताः कीदृशा देव ! कानि वृत्तानि तन्मृणाम् ।

एतत्कथय देवेश ! त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ! ॥

भगवानुवाच । अनन्यदेवता भक्त्या ये मङ्गलजनप्रियाः ।

मामेव शरणं प्राप्ता मङ्गलास्ते प्रकीर्तिताः ॥

स्वर्गाख्यपि यशस्यानि मत्प्रियाणि विशेषतः ।

मङ्गलाः पाण्डवश्रेष्ठ ! वृत्तानीमानि धारयेत् ॥

नान्यदाच्छादयेद्वस्त्रं भङ्गको जलतारणे ।

स्वस्थस्तु न दिवा स्वप्यात् मधुमांसानि वर्जयेत् ।

प्रदक्षिणं व्रजेद्विद्वान्गामश्वत्थं ऊताशनम् ॥
 निधावेपतिते वर्षे नाग्रभिक्षाञ्च लोपयेत् ।
 प्रत्यघलवणं नाद्यात्सौहाशनकवज्जिनौ ॥
 ग्राहमेपाङ्गवे दद्यात् धान्यान् पञ्चैव वर्जयेत् ।
 तथा पर्युषितञ्चान्नं पक्वं परगृहायुतम् ।
 वैदिकञ्चैव यद्व्यं तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
 विभीतक करञ्जानां छायां दूरान्तु वर्जयेत् ॥
 विप्रवादपरीवादं न वदेत् पीडितोऽपि सन् ।
 सात्विका राजसाश्चापि तामसाश्चापि पाण्डव ! ॥
 मामर्चयन्ति भद्रक्तास्तेषामीदृश्विधा गतिः ।
 तिर्यङ्मानुषदेहेषु तामसा भुञ्जते फलम् ॥
 नागवज्रगृहस्थानि राजसा भुञ्जते फलम् ।
 सात्विकाः सत्वसम्पन्ना मत्पदं यान्ति मानवाः ॥
 ये सिद्ध्यन्तिच साङ्ख्येन योगसत्वबलेन च ।
 नभस्यादित्यचन्द्राभ्यां पश्यन्ति पदविस्तरम् ॥
 एकस्तम्भे नवद्वारे त्रिस्थूणे पञ्चधातुके ।
 एतस्मिन् देहनगरे ये वसन्ति कृतं शृणु ॥
 उदिते तस्य विप्रस्य क्रियायुक्तस्य धीमतः ।
 चतुर्वेदविदश्चापि देहे षड्वृषलाः स्थिताः ॥
 क्षत्रियः सप्तविज्ञेया वैश्यत्वष्टौ प्रकीर्तिताः ।
 नियताः पाण्डवश्रेष्ठ ! शूद्राणामेकविंशतिः ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मानश्च मद एव च ।
 महामोहस्तथेत्येते देहे षड्वृषलाः स्थिताः ॥
 गर्वोदम्भोऽप्यहङ्कार ईर्ष्याभिद्रोहएव वा ।

पाक्यं क्रूरताचेति एते ते क्षत्रियाश्रिताः ॥
 तीक्ष्णता निष्कृतिर्माया शब्दं दम्भोक्ष्यनार्जवम् ।
 पैशून्यमनृतञ्चैव वैश्यस्याष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

दृष्ट्यां बुभुक्षां चालस्यं निद्रां चाप्यष्टाणां दमम् ।

अधृतिञ्च विवादञ्च प्रमादम् हीनमत्वता ॥

भयं वितयतां जात्यां पापतां मन्युरेव च ।

आशां चाश्रद्धधानत्वादनवस्थाप्य यन्नयाम् ॥

अशौचं मलिनत्वं च शूद्रास्यै ते प्रकीर्तिताः ।

यस्मिन्नेते न दृश्यन्ते सर्वे ब्राह्मणउच्यते ।

येषु येषु हि भाविषु यत्कालं वर्तते द्विजः ।

तत्कालं नैव विज्ञेयो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥

प्राणायामन्तु यत्काले येन माञ्चापि चिन्तयेत् ।

तत्कालं वै द्विजोच्चेष्टः शेषकाल मथेरितः ॥

तस्मात्तु सात्विको भूत्वा शुचिः क्रोधविवर्जितः ।

मामर्चयेद्द्वयः सततं मत्प्रियत्वं यदृच्छति ॥

अलोलजिह्वः समुपस्थितो धृतीर्निधाय चक्षुर्युगमात्र मेव ।

मानञ्च वाचञ्च निगृह्य चञ्चलोभोगान्निवृत्तो भगवान्निहीच्यते ।

संरम्भशब्दानि दलेति ब्राह्मणो नियतेन्द्रियाः ।

येषां श्राद्धेषु भोक्ष्यन्ति तेषां दत्ताः पितामहाः ॥

धर्मो जयति नाधर्मः सत्यं जयति नावृतम् ।

क्षमा जयति न क्रोधः क्षमावान् ब्राह्मणो भवेत् ॥

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । दानधर्मफलं श्रुत्वा तपः पुण्यफलानि च ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ॥

या चैषा कपिला देया पूर्वं सम्पादिता विभी !

होमधेनुः सदा पुण्या चतुर्वक्त्रेण भाधव ! ॥

सा कथं ब्राह्मणेभ्यो हि देया कस्मिन् दिनेऽपि वा

कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा ॥

कति वा कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

कैर्वा देयाश्च ता देव ! ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण संसदि ।

अब्रवीत्कपिलासङ्घां तासां माहात्म्यमेव च ॥

शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन पवित्रं पापनाशकम् ।

यच्छ्रुत्वा पापकर्मापि नरः पापैर्विमुच्यते ॥

अग्निमथ्योद्भवां दिव्या मग्निज्वालासमप्रभाम् ।

अग्निज्वालोज्ज्वलच्छीर्षां प्रदीप्ताङ्गारलोचनाम् ॥

अग्निपुच्छा मग्निखुरा मग्निरोमप्रभाविताम् ।

तामाग्नेयी मग्निजिह्वा मग्निग्रीवां ज्वलत्प्रभाम् ॥

भुञ्जते कपिलां येतु शुद्रा लोभेन मोहिताः ।

पतितांस्तान् विजानीया ज्वण्डालसदृशा हिते ॥

न तेषां ब्राह्मणः कश्चिद्गृहे कुर्व्यात् प्रतिग्रहम् ।

दूराच्च परिहृत्तव्या महापातकिनी हि ते ॥

सर्वकालं हि ते सर्वे वर्जिताः पितृदैवतैः ।

ते सदा ह्यप्रतिग्राह्या असम्भाव्याश्च पापिनः ॥

पिवन्ति कपिलां यावत्तावत्तेषां पितामहाः ।

अमेध्यं सुपभुञ्जेन्ति भूय्यां वै श्वश्रुगालवत् ॥
 कपिलाया वृतं क्षीरं दधि तक्र मथा पिवा ।
 ये शूद्रा उपभुञ्जन्ते तेषां गतिं मिमांशुः ॥
 कपिलोपजीवी शूद्रस्तु मृता गच्छति रौरवम् ।
 क्लिश्यते रौरवे घोरे वर्षकोटिशतं नृप ! ॥
 ततश्च सुक्तः पापिनः श्रुतां योनिशतं व्रजेत् ।
 श्वयोन्याश्च परिभ्रष्टी विष्ठाया जायते क्रिमिः ॥
 विष्ठावर्गेषु पापिष्ठो दुर्गन्धेषु सहस्रयः ।
 तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं तत्र विन्दति ॥
 ब्राह्मणश्चापि यस्तेषां गृहे कुर्व्यात्प्रतिग्रहम् ।
 ततः प्रभति तस्यापि पितरः स्युरमेङ्गपाः ॥
 न तेन सार्द्धं सम्भाषेन्न चाप्येकासनं व्रजेत् ।
 स नित्यं वर्जनीयो हि दूराद्ब्राह्मणो हि सः ॥
 यस्तेन सह सम्भाषेदेकशब्दं व्रजेत वा ।
 प्राजापत्यञ्चरेत्कृच्छ्रं स च तेनैव शुष्यति ॥
 कपिलोपजीविनः शूद्राद्यः करोति प्रतिग्रहम् ।
 प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य विप्रस्येदं न संशयः ॥
 वर्षं ब्रह्मकृच्छ्रान् कुर्वीत चान्द्रायणं मथापिवा ।
 सुच्यते क्लिप्तिपातस्मान्तेन स्याद् ब्राह्मणो हि सः ॥
 कपिला ह्यग्निहोत्रार्थे विप्रार्थे च स्वयम्भुवा ।
 सर्वजैः समुद्धृत्य निर्मिता ब्रह्मणा पुरा ॥
 पवित्रञ्च पवित्राणां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
 पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला पाण्डुनन्दन ॥
 तपसात्तप एवाग्रं व्रतानां सुत्तमं व्रतम् ।

दानानामपरं दानं विमानं हैममक्षयम् ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 पवित्राणि च रम्याणि सर्वलोकेषु पाण्डव ! ॥
 तेभ्य स्तेजः समुद्भूत्य ब्रह्मणा लोक कारिणा ।
 लोकनिस्तरणार्थाय निर्मिता कपिला स्वयम् ॥
 सर्वतजोमयी ह्येषा कपिला पाण्डुनन्दन ! ।
 सदाश्रितवहा मेध्या शुचिः पावनमुत्तमम् ॥
 क्षीरेण कपिलायास्तु दध्ना चैव घृतेन च ।
 होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायम्यात द्विजातिभिः ॥
 कपिलाया घृतेनापि दध्ना क्षीरेण वा वृष ! ।
 जुह्वते ये ऽग्निहोत्राणि ब्राह्मणो विधिवत्सदा ॥
 पूजयन्त्यतिथींश्चैव परां भक्तिं सुपागताः ।
 शुद्रान्नविरता नित्यं दम्भानृतविवर्जिताः ॥
 ते यान्त्यादित्यकल्पेन विमानेन द्विजोत्तमाः ।
 स्तूर्थमण्डलमध्येन ब्रह्मलोकं मनुत्तमम् ॥
 ब्रह्मणो भवने दिव्ये कामगाः कामरूपिणः ।
 ब्रह्मणा पूज्यमानास्तु मोदन्ते कल्पं मक्षयम् ॥
 एवं हि कपिला राजन् । पुण्यं पापौघतारिणी ।
 आदावेवाग्निहोत्रात्तु मन्त्रैर्ब्रह्मादिनिर्मिता ॥
 शृङ्गाग्रं कपिलायास्तु सर्वतीर्थाणि पाण्डव ! ।
 ब्रह्मणोहि निर्यागेन निवसन्ति दिने दिने ॥
 प्रातरुत्थाय यो मर्त्यो कपिलाशृङ्गमस्तकात् ।
 च्युतात्पयस्तुशीर्षेण धारयेत्प्रयतः शुचिः ॥
 स तेन पुण्यज्ञानेन तत्क्षणाद्गुणतकिञ्चिदपि ।

वर्षमेकण्डुहिप्राप्यं प्रदहत्यग्निवत्तृणम् ॥
 मूत्रेण कपिलायास्तु यस्तु प्रातरुपस्यृशेत् ।
 स्नानेन तेन गुण्येन नष्टपापः समाहितः ॥
 त्रिंशद्वर्षकृतात्पापात्पूयते नात्र संशयः ।
 प्रातरुत्याय यो भक्त्या प्रयच्छेत्तृणमुष्टिकम् ॥
 तस्य नशति तत्पापं त्रिंशद्वरात्कृकृतं वृष ! ।
 प्रातरुत्याय मङ्गल्या कुर्व्याद्यस्तां प्रदक्षिणम् ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ।
 प्रदक्षिणेन चैकेन अद्वायुक्तस्य पाण्डव ! ॥
 दशरात्रकृत पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
 दृष्ट्वा तु कपिलां भक्त्या श्रुत्वा हम्भारवं तथा ॥
 व्यपोहति नरः पापमहोरात्रकृतं वृष ! ।
 यत्र वा तत्र वा चाङ्गे कपिलायाः स्पृशेच्छुचिः ॥
 सं वत्सरकृतं पापं स नाशयति पाण्डव ! ।
 गोसहस्रं च यो दद्यादेकाञ्च कपिलां नरम् ॥
 समन्तस्य फलम्प्राह ब्रह्मलोके पितामहः ।
 यस्त्वेतां कपिलां हन्यान्नरः किञ्चित्प्रमादतः ॥
 गोसहस्रहृतं तेन भवेन्नात्र विचारणा ।
 यस्त्वेकां कपिलां दद्याच्छ्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ॥
 गवां सहस्रान्तेनेह दत्तं भवति पाण्डव ! ।
 द्रुशेह कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥
 या दत्ता ओत्रियेभ्यो वै स्वर्गं गच्छतितत् शृणु ।
 प्रथमा सुवर्णा कपिला द्वितीया गौरपिङ्गला ॥
 त्रितीया रक्तपिङ्गाक्षी चतुर्थी वज्रिपिङ्गला ।

पञ्चमी ब्रह्मवर्णा स्यात् षष्ठी स्यात् श्वेतपिङ्गला ॥
 सप्तमी लष्णपिङ्गलाक्षी अष्टमी खुरपिङ्गला ।
 नवमी पाटला क्षीया दशमी पुच्छपिङ्गला ॥
 दशैताः कपिला प्रोक्ता स्तारयन्ति नरान् सदा ।
 मङ्गल्यश्च पवित्राश्च सर्वपापप्रणाशनाः ॥
 एव मेवाप्य नङ्गाहो दश प्रोक्ता नरेश्वर ! ।
 ब्राह्मणो वाहयेत्तासु नान्यवर्णः कथाञ्चन ।
 वाहयेत्कपिलायासु क्षेत्रे वाध्वनि पाण्डव ! ॥
 बाहयेद्भुङ्क्तेनैव शाखया वा सपत्नया ।
 सुदृष्टेषु तु भुञ्जीयात् पिवेत्प्रीतेषु चोदकम् ॥
 गुर्वीषद्भाविताश्चैते पितरस्ते प्रकीर्तिताः ।
 अन्नः पूर्वं विभागे तु धूर्याणां वाहनं स्मृतम् ।
 विश्रामो मध्यमे भागे भाग्येश्वान्ते यथासुखम् ॥
 यत्र वा त्वरया हृत्य संशयो यत्र वाञ्छति ।
 वाहयेत्तत्र धूर्यासु न स पापेन लिप्यते ॥
 अन्यथा वाहनादेव निरयं याति रौरवम् ।
 रुधिरं पातयेत्तेषां यस्तु किञ्चिन्नराधमः ॥
 भ्रूणहत्यासमं पापं तस्या स्यात्पाण्डुनन्दन ! ।
 तेन पापेन पापात्मा नरकं याति सर्वशः ॥
 नरकेषु स सर्वेषु समाः स्थित्वा शत ततः ।
 इह मानुष्यके लोके वलीवर्दो भविष्यति ॥
 तस्मात्त्वि सुक्तिमन्विच्छन् दद्यात्तु कपिलान्नरः ।
 कपिलां वाहयेद्यस्तु ह्यमलो लोभमोहितः ॥

तेन देवास्त्रयस्त्रिंशत्पितरश्चापि वाहिताः ।
 स देवैः पितृभिर्नित्यं वर्जितास्तु सदुर्मतिः ॥
 नरकान्नरकं घोरं गच्छेदाप्रलयं नृप ! ।
 ब्रह्मा रुद्र स्थाग्निस्य कपिलानां गतिङ्गताः ॥
 तस्मात्ते तु न गन्तव्या पुण्याश्चैव विशेषतः ।
 निवसन्ति यदा आन्तास्तदाहव्युद्य तत्कुलम् ॥
 यावन्ति तेषां रोमाणि तावद्वर्षशतनृप ! ।
 नरके परिपच्यन्ते तत्र तद्वाहका नराः ॥
 कपिला सर्वयज्ञेषु दक्षिणार्थं विधीयते ।
 तस्मात्ता दक्षिणा देया यज्ञेष्वेव द्विजातिभिः ॥
 होमार्थं चाग्निहोत्रस्य यः प्रयच्छेत्स यत्नतः ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रशान्ताय यतात्मने ॥
 तेन दानेन पूतात्मा सोऽग्निलोके महीयते ।
 यावन्ति चैव रोमाणि कपिलाया सुविष्टिर ! ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि सोऽग्निलोके महीयते ।
 सुवर्णखुरशृङ्गी यः कपिलां हि प्रयच्छति ॥
 विषुवेत्यापि येनैव सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 तेनाश्वमेधतुल्येन मम लोकं स गच्छति ॥
 सुवर्णशृङ्गी रूप्यखुरा सवत्सा कांसदोहना ।
 वस्त्रैरलङ्कृता पुष्टा पुष्पमाल्यैश्च पूजिता ॥
 पवित्रं हि पवित्राणां सुवर्णं मिति मे मतिः ।
 तस्मात् सुवर्णाभरणा दातव्या चाग्निहोत्रिणे ॥
 एवं दत्त्वा तु राजेन्द्र ! सत्यपूर्वान् परानपि ।

तारयिष्यति राजेन्द्र ! नावकार्या विचारणा ॥

अग्निष्टोमसहस्रञ्च वाजपेयञ्च तत्समम् ।

वाजपेयसहस्रञ्च अश्वमेधञ्च तत्समम् ॥

अश्वमेधसहस्रञ्च राजसूयञ्च तत्समम् ।

कपिलानां सहस्रेण विद्धि दत्तेन पाण्डव ! ॥

राजसूयफलं प्राप्य मम लोके महीयते ।

न तस्य पुनरावृत्तिरिदं कुरुपुङ्गव ! ॥

यच्छन्ति ये कपिलां सचैलां सकांस्थदोहां कनकाग्रशृङ्गीम् ।

तैस्तैर्गुणैः कामदुघाभिभूत्वा नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ।

सा कर्मभिश्चाप्यनबुध्यमानातौवान्धकारे नरके पतन्तम् ॥

महार्णवे नौरिव वायुनीता दत्ताहि गौस्तारयते मनुष्यम् ।

पुत्राञ्च पौत्राञ्च कुलञ्च सर्वमासन्ननाशं तारयते परतः ॥

यावन्मनुष्यः पृथिवीं विभर्ति तावत्प्रदातारमुपैति ततः ।

यद्यपि मन्त्रकृतं नरस्य प्रयुक्तमात्रं विनिहन्ति रोगम् ।

तथैव दत्ता कपिला सुपात्रे पापं निहन्त्याशुनरस्य सर्वम् ॥

यथैव दृष्ट्वा भुजगाः सुपर्णं नश्यन्ति दूराद्विवशा भयार्ताः ।

तथैव दृष्ट्वा कपिलः प्रदानं नश्यन्ति पापानि नरस्य शीघ्रम् ॥

यथा त्वर्चं स्वां भुजगोविहाय पुनरेवं रूपमुपैति पुण्यम् ।

तथैव सुक्तः पुण्यः स्वपापाद्विराजते वै कपिलाप्रदानात् ॥

यथान्धकारं भुवनेषु लब्धं दौषो हि निर्वपयति प्रदीप्तः ।

तथा नरे पापं मयि प्रलीनं निर्वपयेद्भिः कपिलाप्रदानं ॥

यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्या वत्सान्विताया स्वशरीरजानि

तावत्प्रदाता युगवर्षकोटी म ब्रह्मलोके रमते मनुष्यः ।

यथा हितोऽग्नेरतिथिः प्रियस्य पूर्वान्नदूरस्य जिनेन्द्रियस्य ॥
सत्यव्रतस्याध्ययनान्वितस्य दत्ताहि गौस्तारयते परत्र ।

इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे कपिलादान
प्रशंसोनाम नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । उक्तं श्रुत्वावचः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशव पुनरब्रवीत् ॥

देवदेवेश ! कपिला सदा विप्राय दीयते ।

कथं सर्वेषु चाङ्गेषु तस्या स्तिष्ठन्ति देवताः ॥

याज्ञेताः कपिलाः प्रोक्ता देवदेव ! त्वया मम ।

तासाङ्गति सुरश्रेष्ठ ! कपिलाः पुण्यलक्षणाः ॥

कथं वानुगृहीतास्ता सुरैः पितृगणैरपि ।

के नात्मयुक्ता वर्णेन श्रुतं कौतूहलं हि मे ।

वैशम्पायनः । युधिष्ठिरेणैवमुक्ते केशवः सत्यभल्लभः ॥

गुह्यानामपरहृह्यं वक्तुमेवोप चक्र मे ।

भगवानुवाच । शृणु राजन् ! पवित्रं वै रहस्यधर्ममुत्तमम् ।

स्पृहणीयमिदं आर्यं उत्तमं हेतुवादिनाम् ।

यथा वत्सस्य पादौ द्वौ प्रसवे शिरसा सह ॥

दृश्यन्ते कालदानन्तमाहुर्दानविदो जनाः ।

अन्तरीक्षगतो वत्सो यादङ्गुलिं न यास्यति ।

गौस्तावत् पृथिवी ज्ञेया तस्माद्देया तु तादृशि ॥

यावन्ति धेन्वारोमाणि सवत्साया युधिष्ठिर ! ।

यावन्त्यः सिकताश्चापि गर्भोदकपरिभ्रताः ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
 सुवर्णाभरणं कृत्वा सवत्सां कपिलान्तु यः ॥
 तिलैः प्रच्छादितां दद्यात् सर्वरत्नै रलङ्कृताम् ।
 ससमुद्रनदी तेन सशैलद्वीपपत्तना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
 पृथिव्यास्तु स्वतुल्येन तेन दानेन मानवः ।
 संसारसागरात्तीर्णो याति लोकं प्रजापतेः ॥
 ब्रह्महत्यादि वा गोघ्नो भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शुद्ध्यति ॥
 इदं पठति यः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।
 प्रातरुत्थाय मङ्गलं स्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 मनसा कर्मणा वाचा मतिपूर्वं युधिष्ठिर । ।
 पापं रात्रिकृतं हन्यादस्याध्यायस्य पाठतः ॥
 इदमावर्त्तमानस्तु श्राद्धे यस्तर्पयेद् द्विजान् ।
 तस्याप्यद्भुत मश्नन्ति पितरोऽत्यन्त हर्षिताः ॥
 यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 तस्य रात्रि कृतं सर्वं पापमाशु व्यपोहति ॥
 अतः परं विशेषन्तु कपिलानां शृणु क्रमात् ।
 यश्चैताः कपिलाः प्रोक्ता दश राजन्मया तव ॥
 तासाञ्च तस्य प्रवराः पुण्यं पापप्रणाशनम् ।
 नमस्कृता वा स्पृष्टा वा भ्रन्ति पापं नरस्य तु ॥
 यस्त्यैताः कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशनाः ।
 तत्र श्रीर्विजयः कीर्तिः स्थितानित्यं युधिष्ठिर ! ॥

ये तासां प्रीतिमायान्ति ददतस्त्रिदशाः सदा ।
 पयसा पितरः सर्वे दृतेन च ऊताशनाः ॥
 ततः पितामहाच्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
 सकृदृत्तेन तुष्यन्ति वर्षकोटिं युधिष्ठिर ! ॥
 कपिलाया दृतं क्षीरं दधिपायसमेव च ।
 श्रीवियस्य सकृदृत्त्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 उपवासन्तु यः कृत्वा अहोरात्रं जितेन्द्रियः ।
 कपिलापञ्चगव्यन्तु पीत्वा चान्द्रायणात्परम् ॥
 सौम्ये मुहूर्त्ते तत्प्राश्यं शुद्धात्माशुहमानसः ।
 क्रोधानृतविनिर्मुक्तो मङ्गलेनान्तरात्मना ॥
 कपिलापञ्चगव्येन समन्त्रेण पृथक् पृथक् ।
 यो मत्कृतिकृतं वापि शङ्कराकृतिमेव वा ॥
 स्नापयेद्विधुवे भक्त्या सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 स मुक्तपापः पूतात्मा यानिनाम्बरशीभिना ॥
 मम लोकं व्रजेद्युक्तो रुद्रलोकं मथापि वा ।
 ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा कपिला काञ्चनप्रभा ॥
 अग्निकुण्डात्परैर्मन्त्रैर्होमधेनुं महप्रभा ।
 सृष्टमात्रास्तु तां दृष्ट्वा देवाः शूद्रादयो दिवि ॥
 सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव वेदाः साङ्गाः सहाव्वराः ।
 नागराः सरितश्चैव पर्वताः सबलाहकाः ॥
 गन्धर्वाश्चरमो यक्षाः पन्नगाश्चाप्युपस्थिताः ।
 सर्वे विस्मयमापन्ना अग्निमध्ये महाप्रभाम् ॥
 मन्त्रैस्तोत्रैश्च विविधैस्तुष्टवुस्तामनेकशः ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे तान्निष्ठङ्गीं तिलोचनाम् ॥

शिरोभिः प्रणता भूमौ वक्षसा षटतारिणीम् ।
 ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे चतुर्वक्त्रं पितामहम् ॥
 किमिदं देव ! देवेश ! सर्वलोकपितामह ! ।
 आज्ञापय महादेव ! किं कुर्मस्ते प्रियं प्रभो ! ॥
 एवमुक्तः सुरैः सर्वैः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 तत्र सानुनयं प्रीत्या ब्रह्मावचन मब्रवीत् ॥
 भवन्तो ह्यनुगृह्णन्तु दोग्ध्रीमेतां पयस्विनीम् ।
 ह्रीमधेनुरियं क्षेया ह्यग्निं सन्तर्पयिष्यति ॥
 पीतक्षीरा येहि वास्याः जातवीर्य्यपराक्रमाः ।
 जयिष्यथ यथाकामं दानवान् सर्व एवतु ॥
 जातवीर्य्यबलैश्चर्याः सत्ववन्तो जितारयः ।
 अदेवमाटकाः सर्वाः पालयिष्यथ वै प्रजाः ॥
 पालिताश्च प्रजाः सर्वा भवद्भिरिह धर्मतः ।
 पूजयिष्यति यो नित्यं यच्चैर्विविधदर्शिनैः ॥
 एकमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा परमिष्ठिना ।
 ततः संहृष्टमनसः कपिलायै वरं ददुः ॥
 यस्माल्लोकहितायाद्य ब्रह्मणा त्वं विनिर्मिता ।
 तस्मात् पूता पवित्राच भव पापव्यपोहिनी ॥
 ये त्वां दृष्ट्वा नमस्यन्ति स्पृशन्ति च कुरैर्गुराः ।
 तेषां वर्षकृतं पापं त्वङ्गत्तानां विनश्यतु ॥
 कामतः कृतमज्ञात मवृतं यत्तु मातकम् ।
 त्वां दृष्ट्वा ये नमस्यन्ति गावः सर्वसहेति च ॥
 तेषां तद्विलयं यातु तमः सूर्य्योदये यथा ।

भगवानुवाच । इत्युक्त्वा च वरं दत्त्वा प्रययुः स्ते यथागतम् ॥

लोकनिस्तारणार्थन्तु सा च लोकं चचार ह ।

तस्या एव समुद्रभूताः शेषास्तु कपिला अपि ॥

विचरन्ति महीमेतां लोकानुग्रहकारणात् ।

तस्मात्तु कपिला देया परत्र हितमिच्छता ।

यदा च दीयते राजन् ! कपिला ह्यग्निहोत्रिणे ॥

तदाग्रशृङ्गयोस्तस्या विष्णू रुद्रश्च तिष्ठतः ।

चन्द्रवज्रधरौवापि तिष्ठतः शृङ्गमूलयोः ॥

शृङ्गमध्ये तथा ब्रह्मा ललाटे गोर्धषध्वजः ।

कर्णयो रश्मिनीदेवौ चक्षुषोः शशिभास्करौ ॥

करयो वैरुणो राजन् ! हृदये हव्यवाहनः ।

रोमान्ते मुनयः सर्वे चर्मण्येव प्रजापतिः ॥

निश्वासेषु स्थिता वेदाः सषडङ्गपदक्रमाः ।

नासापुटे स्थिता गन्धाः पुष्पाणि सुरभीणि च ॥

अधरे वसवः सर्वे मुखे चाग्निः प्रतिष्ठितः ।

साधु देवाः स्थिताः कक्षे ग्रीवायां पार्वती स्थिता ॥

पृष्ठे च नक्षत्रगणाः कटिदेशे यमः स्थितः ।

अपाने सर्वतीर्थानि गोमूत्रे जाङ्गवी स्वयम् ॥

ओणीतटस्थाः पितरो रोमलाङ्गूल मास्थिताः ।

पार्श्वयो रुभयोः सर्वे विश्वे देवाः प्रतिष्ठिताः ॥

तिष्ठत्युरसि तस्यास्तु प्रीतः शक्तिधरोगुहः ।

जालुजङ्घोरदेशेषु पञ्च तिष्ठन्ति वायवः ॥

खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ।

चत्वारः सागराः पूर्णा स्तस्याच्च सप्तयोधराः ॥

रतिर्मैधा स्वधा स्वाहा अद्वा आन्तिः स्मृतिर्धृतिः ।
 कीर्तिर्दीप्ति स्तथा कान्तिः पुष्टिस्तुष्टिस्तु सङ्गतिः ॥
 दिशश्च विदिशश्चैव सेवन्ते कपिलां सदा ।
 देवाः पितृगणाश्चापि गन्धर्वाश्चरसाङ्गणाः ॥
 लोका द्वीपार्णवाश्चैव गणाद्याः सरितस्तथा ।
 गृहा मातृगणाश्चैव वेदाः साङ्गाः सहाध्वरैः ॥
 वेदोक्तैर्विविधैर्मन्त्रैः स्तोत्रैः स्तुवन्ति हर्षिताः ।
 विद्याधराश्च ये सिद्धा भूतास्तारागणास्तथा ॥
 पुष्पवृंष्टिं प्रमुञ्चन्ति प्रवृत्त्यन्ति च हर्षिताः ।
 ब्रह्मणोत्पादिते ! देवि ! वाग्निकुण्डान्महाप्रभे ! ॥
 नमस्ते कपिले ! पुण्ये ! सर्वदेवैर्नमस्कृते ॥
 कपिले ! च महासत्वे ! सर्वतीर्थमये ! शुभे ! ॥
 दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नय स्वयम् ।
 अहोरात्र मिदं पुण्यं सर्वदुःखघ्नं सुत्तमम् ॥
 अहो धर्मार्जितशिव मिदमग्रं महाधनम् ।
 इत्याकाशगतास्ते तु जल्पन्ति च रमन्ति च ॥
 तस्याः प्रतिगृहीता च भङ्गेयां च द्विजोत्तमः ।
 तावद्देवगणाः सर्वे कपिलाञ्च नमन्ति वै ॥
 स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरा गन्धैः पुण्यैश्च पूजिता ।
 वस्त्राभ्यामेव ताभ्यान्तु धावंस्तिष्ठत्यलङ्कृताम् ॥
 तावद्यदिच्छेत् कपिला मन्त्रपूता सुसंस्कृता ।
 भूलोकवासिनः सर्वान् ब्रह्मलोकन्नेयेत् स्वयम् ॥
 भूरश्वः कनकं गावो रौप्यं कृष्णतिला यवाः ।
 दीयमानानि विप्राय प्रहृष्यति दिने दिने ।

अथवा ओत्रियेभ्यो वै तानि दत्तानि पाण्डव ! ।

तानि निन्दन्त्यथात्मानमशुभं किन्नु नः कृतम् ॥

अहोरात्रं पिशाचैश्च अर्च्यमानाः समन्ततः ।

यास्याभो विलयं शीघ्रमिति शोचन्ति तानि वै ॥

अथैतानि द्विजेभ्यो वै ओत्रियेभ्यो विशेषतः ।

दीयमानानि वर्धन्ते दातारं तारयन्ति च ॥

युधिष्ठिरः । देव ! देवेश ! दैत्यघ्न ! कालः को ह्यथकथ्ययोः ।

के तत्त्वपूजा मर्हन्ति वर्जनीयाश्च के द्विजाः ॥

भगवानुवाच । दैवं पूर्वाह्निकं कर्म पैतृकञ्चापराह्निकम् ।

कालहीनञ्च यद्दानं तद्दानं राक्षसं विदुः ॥

खादितं चावलीढञ्च कलिपूर्वञ्च यत्कृतम् ।

रजस्वलाभिसृष्टञ्च तद्दानं राक्षसं विदुः ॥

अवकृष्टञ्च यद्भक्त्या अर्चतेनापि भारत ! ।

परासृष्टं श्रुना चापि तद्भागं राक्षसं विदुः ॥

यावन्तः पतिता विप्रा संसर्गात् पतितास्तथा ।

दैवे वा पैतृके वापि राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥

क्लीब श्वित्रीः च कुष्ठी च राजयक्ष्मांश्चितश्च यः ।

अपस्मारी च यश्चाधः पित्ये नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥

चिकित्सका देवलका वृद्धा नियमधारिणः ।

सोमविक्लीयिणश्चापि आह्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥

एकोद्दिष्टस्य ये चान्नं भुञ्जते विधिवद्द्विजाः ।

चान्द्रायणं मकृत्वा ते पुनर्नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥

गायका नर्तकाश्चैव स्नानका वादकास्तथा ।

कथका योधकाश्चैव आङ्गेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 अनग्नयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये ।
 ते नराहि विकर्मस्था राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 अपरिज्ञातपूर्वश्च गणपुत्रश्च यो द्विजः ।
 पुत्रिकापूर्वपुत्रश्च आङ्गेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 ऋणकर्ता च यो विप्रो यश्च वाणिजको द्विजः ।
 प्राणविक्रयवृत्तिय आङ्गेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 चीर्णावृता गुणैर्द्युक्ता येच स्वाध्यायतत्पराः ।
 सावित्रीज्ञाः क्रियावन्त स्ते आङ्गे सत्कृतिक्षमाः ॥
 आङ्गस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा ।
 दर्भाः सुमनसां क्षेत्रं तत्कालं आङ्गदो भवेत् ॥
 चारित्रनियता राजन् ! कृशा ये कृशवृत्तयः ।
 अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 तपस्विनश्च ये युक्ता स्तथा भैक्षचराश्च ये ।
 अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महत्फलम् ॥
 एवं धर्मविदां श्रेष्ठ ! ज्ञात्वा सर्वात्मना सदा ।
 ओत्रियाय दरिद्राय प्रयच्छानुपकारिणे ॥
 दानं यत्ते प्रियं किञ्चिच्छ्रोत्रियाणाञ्च यत्प्रियम् ।
 तत्प्रयच्छ स्वधर्मज्ञ ! यदिच्छसि त मत्तयम् ॥
 निरयं ये च गच्छन्ति तच्छृणुष्व बुधिष्ठिर ! ।
 गुर्वर्थं वा गथार्थं वा नोचेदन्यत्र पाण्डव । ॥
 वदन्ति येऽमृतं विप्रास्ते वै निरयगामिनः ।
 परदारापहर्तारः परदाराभिर्मर्शकाः ॥

परदारप्रयोक्तार स्ते वै निरयगामिनः ।
 अनाथान् प्रमदा बालान् वृद्धान् भीतान् तपस्विनः ॥
 प्रयच्छन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ।
 वर्तित्च्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदञ्च भारत ! ॥
 भित्तिच्छेदं तथा कुर्यु स्ते वै निरयगामिनः ।
 वर्णाश्रमाणां ये संस्थाः पाण्डुणा ये च पापिनः ॥
 उपासते चतान्येतु ते सर्वे नरकालयाः ।
 वेदविक्रयिणश्चैव वेदानाञ्चैव दूषकाः ॥
 वेदानां लेखिनश्चैव ते वै निरयगामिनः ।
 रसविक्रयिणो राजन् ! विषविक्रयिणश्च ये ॥
 क्षीरविक्रयिणश्चापि ते वै निरयगामिनः ।
 चण्डालेभ्यश्च ये क्षीरं प्रयच्छन्ति नराधमाः ॥
 अर्थार्थमथवा स्नेहात्ते वै निरयगामिनः ।
 ब्राह्मणानाङ्गवाञ्चैव वृद्धानाञ्च युधिष्ठिर ! ॥
 ये तरयन्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ।
 उपाध्यायश्च पितरं गुरुञ्च भरतर्षभ ! ।
 ये त्यजन्ति सहायांश्च ते वै निरयगामिनः ॥
 अदातारं समर्था ये द्रव्याद्यालीभकारणात् ।
 दीनानाथान् पश्यन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
 क्षान्तान् दान्तान् कृशान् प्राञ्जान् दीर्घकालं सहोषितान्
 त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः ॥
 बालानामथ वृद्धानां श्रान्तानाञ्चापि ये नराः ।
 अदत्त्वाप्नन्ति शृष्टान्ते वै निरयगामिनः ॥

एते पूर्वर्षिभिः प्रोक्ताः पुराणानां च दूषकाः ।
 ये च विप्रान् प्रदुष्यन्ति ते वै निरयगामिनः ।
 ये स्वर्गन्तु समायान्ति तान् शृणुष्व बुधिष्ठिर ! ॥
 दानेन तपसा चैव सत्येन च दमेन च ।
 ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 श्रुश्रूषाभिरुपाध्यायाच्छ्रुतिमादाय भारत ! ।
 ये प्रतिग्रहनिस्त्रेहा स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 प्रतिप्रदानदातारः श्रद्धयाश्रद्धयापि वा ।
 दातारश्चापि विद्यानान्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोल्लिताः ॥
 मङ्गलाचार युक्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 मधुमांसासवेभ्यस्तु निवृत्ताः कृतुमत्यापि ॥
 परदारनिवृत्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 वैवाहिकन्तु कन्यानां दरिद्राणाञ्च ये नराः ॥
 कारयन्ति च कुर्वन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 तपसा चैव दानेन ये त्वशक्ता नरेश्वर ! ।
 धर्मोपदेशान् कुर्वन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 दानानां सुपदेशञ्च तपसो नियमञ्च तु ।
 व्रतानामपि ये कुर्युस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 ये च मार्गोपदेष्टार स्तथा संक्रमकारिणः ।
 मार्गशुद्धिकरा ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 रसानामथबीजानां मौषधानान्तथैव च ।
 दातारः श्रद्धयोपिता स्तेनराः स्वर्गगामिनः ॥

सायं प्रातर्द्दिवा सन्ध्यां नित्यं ये चाप्युपासते ।
 हयकव्यकरा नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 क्षेमाक्षेमञ्च मार्गेषु समानि विषमाणि च ।
 अध्वानं ये च वक्ष्यन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 हयकव्यविदो येच ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पर्वद्वये चतुर्दश्या मष्टम्यां सन्ध्योर्हयोः ॥
 आर्द्रायां जन्मनक्षत्रे विषुवे आवणे हि ये ।
 ग्रामधर्माद्धि विरता स्तेनराः स्वर्गगामिनः ॥
 धर्माधर्मौ च कथितौ भूयः श्रोतुं किमिच्छसि ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवशास्त्रे धर्माधर्मकथनोनाम
 दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । इदं मे तत्त्वतोदेव ! वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
 हिंसां मकृत्वा योमर्त्यो ब्रह्महत्यां मवाप्नुयात् ॥
 भगवानुवाच । ब्राह्मणं स्वयमादाय भैक्षार्थं कृशवृत्तिकम् ।
 क्लेशान्तस्तृतीयः पश्चात् तमाज्ज्वल्यघातकम् ।
 उच्यते सहि विप्रस्य यस्य तस्य च भारत ! ।
 वृत्तिं हरति दुर्बुद्धिस्तमाज्ज्वल्यघातकम् ॥
 द्यः प्रवृत्तां श्रुतिं सस्यक् शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम् ।
 दूषयेत्परमार्थं यस्तं विद्याब्रह्मघातकम् ॥
 गोकुलस्य तृपार्त्तस्य बलात्तु वसुधाधिप ! ।

उत्पादयति यो विघ्नन्तं विद्याब्रह्मघातकम् ॥
 आश्रमे वा वने वापि ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।
 अग्निं यः प्रक्षिपेत्कूरुस्तं विद्याब्रह्मघातकम् ॥
 मातरं पितरं वापि ऋतुं दत्त्वा भयं सुतम् ।
 त्यजेच्च कुरुणां भार्यां तं विद्याब्रह्मघातकम् ॥
 क्रोधाद्वा यदि वा द्वेषादाकृष्टस्तर्जितोऽपि वा ।
 ऋतौ स्त्रियं यो नोपियात्तं विद्याब्रह्मघातकम् ॥
 यावत्सारो भवेद्दीनस्तन्नाशे यस्य दुःस्थितिः ।
 तत्सर्वं संहरेद्यो वै तं विद्याब्रह्मघातकम् ॥

बुधिष्ठिरः । सर्वेषामेव दानानां यत्तु दानं विशिष्यते ।

अभोज्यानाञ्च यो विप्रः तान् ब्रवीद्भिः सुरेश्वर ! ॥

भगवानुवाच । अन्नमेव प्रशंसन्ति देवा ब्रह्मपुरःसराः ।

अन्नेन सहस्रं दानं न भूतं न भविष्यति ॥

अन्नकुण्डं शरीरं स्वंप्राणाश्चान्ने प्रतिष्ठिताः ।

अभोज्यान्नानिमान् सर्वान् निखिण्णतन्निबोध मे ॥

दीक्षितस्य कदर्यस्य वदस्य निगडेन तु ।

अभिषक्तस्य षण्डस्य पाकभेदकरस्य च ॥

चिकित्सकस्य सर्वस्य तथाचोच्छिष्टभोजिनः ।

शूद्रान्नं स्तूतकान्नञ्च शूद्रोच्छेषणमेव च ।

द्विपदान्नं नगर्यन्नं पतितान्नं मनर्चितम् ।

तथा च पिशुनस्यान्नं यज्ञविक्रयिणस्तथा ॥

शैलूषान्नन्तु पापान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च ।

अम्बष्ठस्य निषादस्य रङ्गावतरणस्य च ॥

सुवर्णिककस्य वैश्यस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ।
 सुदुष्टं शौण्डिकान्नञ्च चेल निर्णेजकस्य च ॥
 अनिर्देशञ्च प्रेतान्नं गणिकान्नं तथैव च ।
 वन्दिनोद्युतकर्तुश्च तथाद्युतविदामपि ॥
 परिवित्तस्य यज्ञान्नं परिवेत्तु स्तथैव च ।
 यस्याग्नेदिधीषुर्विप्रो दिधीषरेव वा पति ॥
 तयोरप्यभयो रन्नं सर्वत्रापि विवर्जयेत् ।
 गोलकस्य च कुण्डस्य राजान्नञ्चापि वर्जयेत् ॥
 राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 आयुः सुवर्णकारान्नं यशश्चर्मावकान्तिनः ॥
 गणान्नं गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिक्रान्ति ।
 पूयश्चिकित्सकस्यान्नं शूकान्तु वृषलीपतेः ॥
 विष्ठावार्जुषिकस्यान्नं तस्मात् तत्परिवर्जयेत् ।
 तेषां त्वगस्थिरोमाणि भुङ्क्ते योऽन्नं तु भक्षयेत् ॥
 दानानान्तु फलञ्चान्यत् शृणु पाण्डव ! तत्त्वतः ।
 वारिद स्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नदः ।
 तिलदस्तु प्रजामिष्टां दीपदाश्चक्षुःक्षतम् ॥
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
 गृहदोऽग्राणि वेष्टमानि रूप्यदीरूपमुत्तमम् ॥
 वासदश्चन्द्रसालोक्य मणिसालोक्यमश्वदः ।
 अनुडुहः श्रियो जुष्टोऽन्नदीर्घस्य विष्टपम् ॥
 यानशय्याप्रदो भार्या मैत्र्यर्थं मभयप्रदः ।
 याति दशशतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसत्यताम् ॥

सर्वेष्वान्तु प्रदानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
 हिरण्यभूगवाग्वाज वस्त्रशय्यासनादिषु ॥
 योवित्तं प्रतिगृह्णीति ददात्यर्चितमेव च ।
 ता वुभौ गच्छतः स्वर्गे नरकन्तु विपर्यये ॥
 अनृतं न वदेद्वृथा तपस्तप्त्वा न विस्मयेत् ।
 नातोह्यपवदेद्विप्रोविप्रान्नत्वात् प्रकीर्तयेत् ॥
 यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् ।
 आयुश्च पापवादेन दानन्तु परिकीर्तितम् ॥
 एकः प्रजायते जन्तुरेकएव प्रलीयते ।
 एकोहि भुङ्क्ते सुकृतमेकश्चाप्नोति दुष्कृतम् ॥
 मृतं शरीरं सुत्सृज्य काष्ठलोष्ट्र समं क्षिती ।
 विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥
 अनागतानि कार्याणि कर्तुं ङ्गयते जनः ।
 स शिरःकम्पमुद्गीक्ष्य स्मरति दिनेमन्तकम् ॥
 तस्माद्धर्म सहायोऽस्तु धर्मं सञ्चिनुयात्सदा ।
 धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

येष्वान्तटाकानि समाः प्रपाञ्च कूपाञ्च यूपाञ्च प्रतिश्रयाञ्च ।
 अन्नप्रदानं कथुराच वाणी यमस्य ते निर्वचना भवन्ति ।

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भोज्याभोज्यान्नविधिरेका-
 दशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । अनेकान्तं ब्रह्मद्वारं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।

किं लक्षणोऽसौ भवति तन्मे ब्रूहि सुरेश्वर ! ॥

भगवानुवाच । षष्ठ्यु राजन् ! समासेन धर्मशौचविधिक्रमम्

अहिंसा सत्यमस्तेय मातृशंस्यं दमः शमः ॥

आर्जवञ्चैव राजेन्द्र ! निश्चितं धर्मलक्षणम् ।

ब्रह्मचर्यं तपः क्षान्तिर्मधुमांसस्य वर्जनम् ॥

मर्यादाया स्थितिञ्चैव मशौचस्य च लक्षणम् ।

बाल्ये विद्यान्निषेवेत यौवने दारसंग्रहम् ॥

स्थायिर्ये मोक्षमातिष्ठेत् सर्वदा धर्ममाचरेत् ।

ब्राह्मणान्नावमन्येत गुरुन् परिवदेन्न च ॥

यतीना मनुकूलः स्यादेष्ट धर्मः सनातनः ।

यतिगुरुर्दिजानीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥

पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वेषां पार्थिवो गुरुः ।

यद्गृहस्थार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥

निर्दह्यति तत्सर्वं मेकरात्रोषितो यतिः ।

दुष्टं चावा सुष्टं चावा ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽपि वा ॥

गृहस्थैर्यतयः पूज्याः परत्र हितकाङ्क्षिभिः ।

एकदण्डी त्रिदण्डी वा शिखी मुण्डी तथैव च ।

काषायमात्रसारीऽपि यतिः पूज्यो युधिष्ठिर ! ।

अपूजितो गृहस्थैर्वा तथा चाप्यवमानितः ॥

यतिः सर्वातिथिर्वापि नरकं पातयिष्यति ।

तस्माच्च यतयः पूज्या मङ्गला मत्परायणाः ॥

मयि सन्त्यस्तकर्मणाः परत्र हितकाङ्क्षिभिः ।
 प्रहरेन्न द्विजान् प्राज्ञो गा न हन्यात् कदाचन ॥
 शूराहत्यासमञ्जैतदुभयं यो निषेवते ।
 नाग्निमुखे नोपयमे न च पादौ प्रतापयेत् ।
 नान्तरागमनं कुर्यान् नचामेधं विनिक्षिपेत् ।
 उच्छिष्टो न स्पृशेद्ग्निसमशौचस्यच जातुचित् ॥
 श्वचण्डालादिभिः स्पृशेन्नाङ्गमग्नौ प्रतापयेत् ।
 सर्वदेवमयो वज्रिस्तस्माच्छुद्धतमः स्पृशेत् ॥
 प्राप्तमूत्रपुरीषस्तु न स्पृशेद्वज्रिमात्मवान् ।
 यावत्तु धारयेद्देवाः स्तावदप्रयतो भवेत् ॥
 पचनाग्निं न गृह्णीयां परवेश्मनि जातुचित् ।
 तेन दत्वेन चान्नेन यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
 ततत्कर्मणः फलस्यार्द्धं मग्निदस्य भवेत् नृप ! ।
 तस्माच्च लिङ्गितं वज्रिं कुर्याद्देवाविनाशिनम् ॥
 प्रमादाद्यदिवाञ्छानात् तस्य नाशो भविष्यति ।
 गृह्णीयात्तुमथित्वा वा श्रोत्रियागारतोऽपि वा ॥

सुधिक्षिप्रः । कीदृशाः साधवी विप्राः केभ्यो दत्तं महत्फलम् ।

कीदृशेभ्यो हि दातव्यं तन्मे ब्रूहि जनादेन ! ।

भगवानुवाच । अक्रोधनाः सत्यपरा ! धर्मनित्या दमे रताः ।

तादृशाः साधवी लोके तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥

अमानिनः सर्वसहा अदृष्टार्था जितेन्द्रियाः ।

सर्वभूतहिता मैत्रास्तोभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥

अलुब्धार्चयो वैषां श्रीमन्तः सत्यवादिनः ।

[५०]

स्वधर्मनिरतायेतु तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 साङ्गाश्च चतुरो वेदान् योऽधीयीत दिने दिने ।
 शूद्रान्नं रस्य नो देहे तस्यान्व सृषयो विदुः ॥
 प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन च समन्वितः ।
 तारयेत् सकुलं सर्वमेकोऽपीह युधिष्ठिर ! ॥
 गामन्नमश्वं वित्तं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
 नियच्छेच्च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसम्मतम् ॥
 दूरादाभूय मत्कृत्य प्रयत्नेनैव पूजयेत् ।
 युधिष्ठिरः । धर्माधर्मविधिः कृत्स्नो मम भीष्मेण भाषितः ।
 भीष्मवाक्यात्सारभूतं वद धर्मं सुरेश्वर ! ॥
 भगवानुवाच । अन्नेन धार्यते सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।
 अन्नात्प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षो नास्ति संशयः ॥
 अन्नं च पीडयित्वा तु देशकालेव भक्तितः ।
 दातव्यं विषुवे चान्नं आत्मनो भूतिमिच्छता ।
 विप्रमध्वपरिश्रान्तं बालं वृद्धमथापि वा ॥
 अर्चयेद्गुणवत् प्रीतो गृहस्थो गृहमागतम् ।
 क्रोधमुत्पादितं कृत्वा सुशीलो वीतमत्सरः ॥
 अर्चयेदतिथिं प्रीतः परत्रैव च भूतये ।
 अतिथीन्नावमन्येत न द्युष्काङ्गिरभीरयेत् ॥
 न पृच्छेत् गोतचरणं नाधिकं वा कदाचन ।
 चण्डालो वा श्वपाको वा काले यः कश्चिदागतः ॥
 अन्नेन पूजनीयः स परत्र हितमिच्छता ।
 यः पिपाय गृहद्वारं भुङ्क्तेह्येकः प्रहृष्टवत् ॥
 स्वर्गद्वारं विधानं वै कृतन्तेन युधिष्ठिर ! ।

विप्रदेवानृषीन् विप्रानतिथींश्च निराश्रयान् ॥
 योनरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्य पुण्यफलं महत् ।
 कृत्वापि बद्धशः पापं यो दद्यादन्नमर्थिने ॥
 ब्राह्मणाय विशेषेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् ॥
 तस्मादन्नं प्रयत्नेन दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अन्नं ह्यमृतमित्याहुर्न पूजितकं स्मृतम् ॥
 अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे सर्वधातवः ।
 बलं बलवतो न स्यादन्नं तस्य च देहिनः ॥
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं अद्वयाऽद्वयापि वा ।
 आदित्योऽपि रसं सर्वं मादत्ते स गभस्तिभिः ॥
 वायुस्तस्मात्समाधाय रसमन्ने निषेचयेत् ।
 तत्तु मेघगतं भूमौ शक्रो वर्षति पाण्डव ! ॥
 तस्यां शस्यानि रोहन्ति यैर्जीवन्त्यखिलाः प्रजाः ।
 मांसमेदोऽस्थिमज्जानां सम्भवस्त्वन्न एव हि ॥
 एवमन्नञ्च सूर्यश्च पवनः शक्र एव च ।
 एक एव स्मृतोराशि र्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥
 वरं ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ! ।
 अन्नदानेन सम्प्रीता देवाश्च पितृभिः सह ॥
 तस्मात्तेजो यशो वीर्यं बलायुर्बुद्धयः सदा ।
 अद्वयान्नं प्रदातव्यमिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
 अन्नदानं तु ये लोके कुर्वन्ति अद्वया नराः ।
 भवनानि च दिव्यानि दिवि तेषां महात्मनाम् ॥
 नानासंस्थानि रूपाणि नानाभूतयुतानि च ।

चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ॥
 तरुणादित्यवर्णानि स्यावराणि महान्ति च ।
 अनेकशतसंख्यानि सान्तर्जलवनानि च ॥
 वैदूर्यमणिचित्राणि रूष्यरूक्ममयानि च ।
 तत्र पुष्पफलीपिताः कामदाः सुरपादपाः ॥
 वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपाः दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ।
 निर्घोषवन्ति यानानि युक्तानि च सहस्रशः ॥
 भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च ।
 क्षीरस्त्रवन्त्यः सरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ॥
 प्रासादाः पाण्डुराभ्राभाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः ।
 अन्नदानान्तु सिध्यन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अन्नदानविधिर्नाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अन्नदानफलं श्रुत्वा प्रीतोऽस्मासुरसूदन ! ।
 भोजनस्य विधिं वक्तुं देवदेव ! त्वमर्हसि ॥
 भगवानुवाच । भोजनस्य द्विजातीनां विधानं शृणु पाण्डव ! ।
 स्नातः शुचिः शुचौ देशे निर्जने ऊतपावकाः ॥
 मण्डलं कारयित्वा तु चतुरश्रं द्विजोत्तमः ।
 क्षत्रियस्य ततो वृत्तं वैश्यस्य धनुसन्निभम् ॥
 कुर्चपादस्तु भुञ्जीयात् प्राङ्मुखश्चासने शुचौ ।
 पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनः ॥

नैकशासस्तु भुञ्जीयान्नैवान्तर्धाय वै द्विजः ।
 न भिन्नपात्ते भुञ्जीत पर्णष्टष्ठे तथैव च ॥
 अन्नं पूर्वं नमस्कुर्यात् ग्रहष्टेजान्तरात्मना ।
 नान्यदालोकयेदन्नान्नजुगुप्सेत वा पुनः ॥
 जुगुप्सितस्तु यच्चान्नं राज्ञसा एव भुञ्जते ।
 पाणिना जलमुद्धृत्य कुर्यादन्नं प्रदक्षिणम् ॥
 अपेयतद्विजानीयात् पीत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 परिषेकबलादन्यत् पेयत्वे त्वनुमन्त्रयत् ॥
 पञ्चप्राणाहुतिं कुर्यात्समन्त्रस्तु पृथक् पृथक् ।
 यथा रसं न जानाति जिह्वा प्राणाहुती नृप ! ॥
 तथा समाहितः कुर्यात् प्राणाहुतिमतन्द्रितः ।
 विदित्वा चान्न मन्नादं पञ्च प्राणांश्च पाण्डव ! ॥
 यः कुर्यादाहुतीः पञ्च तेनेष्टाः पञ्च वायवाः ।
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जानो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
 तेनान्नेन सुरान् प्रेतान् राजसांस्तर्पयिष्यति ।
 वक्त्रप्रमाणपिण्डानि यासेनेकैव वा पुनः ॥
 वक्त्राधिक्रान्तु यत्पिण्डमात्मोच्छिष्टन्तदुच्यते ।
 दष्टावशिष्टमन्नञ्च वक्त्रानिःसृतमेव च ॥
 अभोज्यन्तद्विजानीयान् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 स्वमुच्छिष्टस्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ॥
 चान्द्रायणञ्च यत्कृच्छ्रं प्राजापत्यमथापि वा ।
 पिबतः पतिते तोये भाजने सुखनिःसृते ॥
 अभोज्यन्तद्भवेदन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 केशकीटावपन्नञ्च सुखमारुतवीजितम् ॥

अभोज्यं तद्विजानीयाद् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।

उत्थाय च पुनर्भुक्तं पादस्पृष्टञ्च लङ्घितम् ॥

अन्नं तद्राक्षसं विद्यात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।

राक्षसोच्छिष्टभुग्विप्रः सत्यपूर्वान् परानपि ॥

निरये रौरवे घोरे स पितॄन् घातयिष्यति ।

तस्मिन्नाचमनं कुर्यात् यस्मिन् पात्रे स भुक्तवान् ॥

यश्चतिष्ठत्यनाचान्तो भुक्तवान्नासने ततः ।

स्नानं सद्यः प्रकुर्वीत नान्यथा प्रयतो भवेत् ॥

बुधिशिरः । दण्डसुष्टिविधानञ्च तिलमाहात्म्यमेव च ।

इक्षुसोमसमुद्भूतिं वक्तुमर्हसि मानद ! ॥

भगवानुवाच । पितरो वृषभा ज्ञेया गावो लोकस्य मातरः ।

तासान्तु पूजया राजन् ! पूजिताः पितृमातरः ॥

सभा विप्रमृष्टाश्चापि देवतायतनानि च ।

श्रुष्यन्ति स्वत एवासां किम्भूतमधिकं ततः ॥

ग्राससुष्टिं परगवे दद्यात् संवत्सरन्तु यः ।

अकृत्वास्तेयमाहारं वृत्तवत्सार्वकामिकम् ॥

गावो मे मातरः सर्वाः पितरश्चैव मे वृषाः ।

ग्राससुष्टिं मया दत्तां प्रतिगृह्णन्तु मातरः ॥

इत्युक्त्वा तेन मन्त्रेण सावित्या वा समाहितः ।

दद्यात्तु ग्राससुष्टिं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

यत् कृतं दुष्कृतस्तेन ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

तस्य नश्यति तत्त्वं दुःस्वप्नञ्च विनश्यति ॥

तिलाः पवित्रा पापघ्ना नारत्यणसमुद्भवाः ।

तिलाः आद्रे प्रशंसन्ति दानमेतदनुत्तमम् ॥

तिलानद्यात्तिलान् दद्यात्तिलान् प्रातरुपसृशेत् ।

तिलास्तिला इति ब्रूयात् महत्यापविमुक्तये ॥

तिलास्तु देवतारूपा नावमन्या द्विजातिभिः ।

भोजनाभ्यञ्जनादानाद्यो न तत् कुरुते तिलैः ॥

कृमिर्भूत्वाश्वविष्ठायां पितृभिः सह मज्जति ।

तिलान् यो पीडयेद्विप्रो स्ववर्त्तेण स्वयं वृष ! ॥

पीडयेद्यदि तान् मोहान्नरकं याति रौरवम् ।

इतिवंशोद्भवे सोमः सोमवंशोद्भवे द्विजः ॥

इक्षून् यः पीडयेत्तस्मादिक्षुषात्यात्मघातकः ।

इक्षुदण्डसहस्रेण एकैकेन द्विजोत्तमः ॥

ब्रह्महत्यामवाप्नोति ब्राह्मणो यत्न पीडकः ।

तस्मान्न पीडयेद्विप्रो मन्त्रवक्त्रे द्विजोत्तमः ॥

इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे तिलान्नदानादिप्रशंसा-
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

सुषिष्ठिरः । समुच्चयं तु धर्माणां भोज्याभोज्यञ्च केशव ! ।

श्रुत मया त्वत्प्रसादादापद्धमं ब्रवीहि मे ॥

भगवानुवाच । दुर्भिक्षे राष्ट्रसम्पत्ति त्वयौचे नृत्तसूतके ।

कर्मकालेऽध्वनि तथा नियमस्थो न लुप्यते ॥

दूराध्वामनात्खिन्नो द्विजालामे तु शूद्रतः ।

अकृतान्नञ्च यत्किञ्चिद्गृह्णीयादात्मवृत्तये ॥

आतुरो दुःखितो वापि भयार्तो वा बुभुक्षितः ।

भुञ्जन्विधिः । विप्रः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 यत्किञ्चिदपि कुर्वाणो विद्वान् गुरुनियोगकः ।
 तेषां वचनसामर्थ्यात्प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 अतृताष्टतुकाले वा दिवा रात्रौ तथापि वा ।
 प्रोषितस्तु स्त्रियं गच्छेत् प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 निमन्वितस्तु यो विप्रो विधिवद्भव्यकव्ययोः ।
 मांसादीन्यपि भुञ्जानः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 अष्टौ तान्यवतप्तानि आपोमूलं घृतं पयः ।
 हविर्ब्राह्मणकामाया गुरोर्वचनमौषधम् ॥
 अशक्तं विधिवत्कर्तुं प्रायश्चित्तानि यो नरः ।
 विदुषां कलनेनापि दानेनापि विशुद्ध्यति ॥

युधिष्ठिरः । प्रशस्यः कीदृशो विप्रो निन्द्यश्चापि सुरेश्वरः ।

अष्टकापञ्चकः कालस्तन्मै कथय माधवः ॥

भगवानुवाच । सत्यं यदि द्विजं दृष्ट्वा स्थानाद्देवपतिं भास्करः ।

एष मे मण्डलं भित्वा याति ब्रह्म सनातनम् ॥
 कुलीनः कर्मकृद्देव स्तथैवाप्यनुशंसकः ।
 सदानृजुः सत्यवादी पात्रं सर्वदूमे द्विजाः ॥
 ये ते चाग्रासने स्थातुं भुञ्जानाः प्रथमं द्विजाः ।
 तस्यां पंक्त्यां तु ये चान्ये तत् पुनन्येव दर्शनात् ॥
 मङ्गता ये द्विजश्रेष्ठा मङ्गता मत्परायणाः ।
 तान् पङ्क्तिपावनान् विद्धि पूज्यश्चैव विशेषतः ॥
 निन्द्यान् शृणु द्विजान् राजन् । अपिवा वेदपारगान् ।
 ब्राह्मणेष्वाम्बनालोक्ष्य चरन्तः पापकर्मणः ॥
 अन्नग्निरनधीयानः प्रतिग्रहश्चिसु यः ।

यत्र कुत्र च भुञ्जान स्वंविद्यात्पङ्क्तिदूषकम् ॥
 मृतमृतकपुष्टाङ्गो यस्तु शूद्रान्नभोजनः ।
 अहञ्चापि न जानामि गतिमस्य नराधिप ! ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरुद्धं न विद्यते ॥
 आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नेनापि वर्तते ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्म ब्रह्म तयोऽग्नयः ॥
 शूद्रप्रेषणकर्तुं ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ! ।
 भूय्यामन्नं प्रदातव्यं श्वश्रुगालसमो हि सः ॥
 प्रेतीभूतश्च यः शूद्रं ब्राह्मणोऽज्ञानदुर्बलः ।
 अनुगच्छेन्नीयमान स्त्रिरात्र मशुचिर्भवेत् ॥
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णो न दीर्घं गत्वा समुद्रगाम् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा हतं प्राणं विप्रमुच्चाति ॥
 अनाथब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजोत्तमाः ।
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥
 न तेषां मशुभं किञ्चित् पापं वा शुभकर्मणाम् ।
 जलावगाहनादेव सद्यः शौचं विधीयते ॥
 शूद्रवेश्मनि विप्रेण क्षीरं वा यदि वा दधि ।
 हतन्तेन न भोक्तव्यं विद्धि शूद्रान्नमेव तत् ॥
 विप्राणां भोक्तुकामाना मत्यन्तश्चान्तकाङ्क्षया ।
 यो विघ्नं कुरुते मर्त्यं स्ततोऽन्यो नास्ति पापकृत् ॥

सर्वे च वेदाः ऋषिभिसहाङ्गैः साङ्ग्यं पुराणञ्च कुलञ्च जन्मनोः ।
 एतानि सर्वाणि गतौ भवन्ति शीलव्यपेतस्य न हि द्विजस्य ॥
 गृहोपरागे विधुवायनादि सुपुण्यतिथ्याञ्च सुते च जाते ।

नवेषु पद्मेषु च पाण्डुपुत्र ! गच्छेत्सुनिष्कृतु सहस्र तुल्यम् ॥
 नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च मासे ।
 उपप्लवे चन्द्रमसीरवेश्च आङ्गस्य काले ह्ययनदयन ॥
 य स्वेकपङ्क्त्यां विषमं ददाति स्नेहाङ्गयादौ यदिवार्थहेतोः ।
 क्रूरं दुराचार मनात्मवन्तं ब्रह्मघ्नमेनं सुनयो वदन्ति ॥
 धनानि येषां विफलानि सन्ति नित्यं रमन्ते परलोकमूढाः ।
 तेषां मयं शत्रुवरघ्नलोको नासौ सदेहः समुखं रमेत ॥
 ये युक्तयोगास्तपसि प्रयुक्ताः स्वाध्यायशीला जरयन्ति देहम् ।
 जितेन्द्रिया भूतहिते निविष्टास्तेषां मसौ नायमरिघ्नलोकः ॥
 ये धर्ममेव प्रथमञ्चरन्ति अमण लब्ध्वा निधनानि काले ।
 दारानवाप्य क्रतुभि र्यजन्ति तेषां मयञ्चैव परश्च लोकः ॥
 ये नैवविद्या न तपो न दानं न चापि मूढाः प्रजने यतन्ते ।
 न चापि गच्छन्ति सुखान्यभावात् तेषामयञ्चैव परस्य नास्ति ॥
 युधिष्ठिरः । नारायण ! पुराणेश ! योगवात्स ! नमोऽस्तु ते ।

श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन धर्मसारसमुच्चयम् ॥

भगवानुवाच । धर्मसारं महाराज । मनुना प्रोक्तमादितः ।

प्रयच्छामि मनुप्रोक्तं पौराणं श्रुतिसन्ततम् ॥

अग्निचित्कपिलासत्वी राजा भिक्षुर्महोदधिः ।

दृष्टमात्राः पुनन्त्येते तस्मात्प्रश्येत तान् सदा ॥

गौरेकस्य प्रदातव्या न बहूनां युधिष्ठिर ! ।

याग्नौर्विक्रयमापन्नादहत्यासप्तमं कुलम् ॥

बहूनां न प्रदातव्या गौर्वस्त्रं शयनं स्त्रियः ।

तादृक् भूतन्तु यद्दानं दातारं नोपतिष्ठति ॥

आकृष्य ब्राह्मणो मत्क मन्त्रं येषान्तु वेश्मनि ।

गोभिश्च पुण्यक्रं तेषां राजसूयादि शिष्यते ॥
 मादव्या इति यो ब्रूयाद्गोरग्ने ब्राह्मणस्य च ।
 तिर्यग्योनिशतं गत्वा चण्डालेषु प्रजायते ॥
 ब्राह्मणस्य तु देवस्य दरिद्रस्य च यजनम् ।
 गुरोश्चापि हतं राजन् ! स्वर्गस्यमपि पातयेत् ॥
 धर्मजिज्ञासमानानां प्रमाणं प्रथमं श्रुतिः ।
 द्वितीयन्तु स्वशास्त्राणि तृतीयं लोकसंग्रहः ॥
 आसमुद्राच्च वै पूर्वादासमुद्राच्च पश्चिमात् ।
 हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्य भार्यावर्तं प्रचक्षते ।
 सरस्वतीदृषद्वत्यो स्तया नद्योर्यदन्तरम् ॥
 तद्देव मातृकं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ।
 तस्मिन्देसे सदाचारः पारम्पर्यक्रमागतः ॥
 वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते ।
 कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याञ्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः ॥
 एते महर्षिदेशास्तु ब्रह्मावर्तादनन्तरम् ।
 एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ॥
 स्वं स्वं चरित्रं शिक्षन्ते पृथिव्यां सर्वमानवाः ।
 हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि ॥
 प्रत्यगेव प्रयागञ्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ।
 कृष्णमारस्तु चरति मृगोयत्र स्वभावतः ॥
 संज्ञया ज्ञायते देशो क्लृप्तेच्छदेशस्तु तत्परम् ।
 एतान् विज्ञाय देशास्तु संशयेरन् द्विजातयः
 शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः ।
 आचारप्रभवोधर्मो ह्यहिंसा सत्यमेव च ॥

दानञ्चैव यथा शान्तिं निर्यमानियमैः सह ।
 वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैः निषेकादि द्विजात्मनाम् ॥
 कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ।
 गर्भे हौमैर्जातकर्म नामचौडोपनायनैः ॥
 स्वाध्यायैस्तर्पणैश्चैव विवाहस्नातकव्रतैः ।
 महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयः क्रियते ततः ॥
 धर्मार्थौ यस्य महतां शुश्रूषा मपि तद्विधः ।
 न तस्य विद्या वक्तव्या कदाचिदपि चीषदे ॥
 लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च ।
 यतो ज्ञानागमं प्राप्तं स्तं पूर्वमभिवादयेत् ॥
 स ज्येष्ठः सव्यं स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ।
 न कुर्व्यादेकहस्तेन गुरोः पादाभिवन्दनम् ॥
 निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
 अध्यापयन्ति वेदांश्च स विप्रो गुरुवच्यते ॥
 इहोपनयनं वेदान्योऽध्यापयति नित्यशः ।
 सुकल्पान् इतिहासांश्च स उपाध्याय उच्यते ।
 साङ्गान् वेदांश्च योऽध्याप्य शिक्षयित्वा वृतानि च ॥
 विप्रुणोति च मन्त्रार्थां नाचार्यः सोऽभिधीयते ।
 उपाध्यायबृहन्नाचार्यं आचार्य्याणां शतं पिता ॥
 पितुर्दशगुणं माता गौरवेणातिरिच्यते ।
 तस्मात्तेषां वशेतिष्टे तूतच्छ्रूषापरो भवेत् ॥
 अवमानात् तेषां हि नरकान्याति सर्वशः ।
 अन्तर्ज्ञानतिरिक्ताङ्गान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान् ॥
 रूपद्रविणहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् ।

शपतो यत् कृतं पुण्यं सेव्यमानन्तु गच्छति ॥
 सेव्यमानस्य यत्पापं शपन्ता मनुगच्छति ।
 नास्तिक्यं लोकनिन्दाश्च देवतानाञ्च तुच्छनम् ।
 द्वेषं स्तम्भञ्च मोहञ्च क्रोधन्त्यैक्षण्यं विवर्जयेत् ॥
 यस्य यस्य हि यो भाव स्तेन तेन हि तं रयम् ।
 अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशन्त्रयेत् ॥

इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे धर्मसारसमुच्चयीनाम्
 चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

दुधिष्ठिरः । भगवंस्तव भक्तस्य मम धर्मजनप्रिय ! ।
 धर्मं पुण्यतमं देव ! पृच्छतः कथयस्व मे ॥
 यदेकमग्निहोत्रं वै स्पृष्टं वर्णत्रयस्य तु ।
 मन्त्रस्य हृद्वा तं सस्यग्विधिना चाप्युपासितम् ॥
 आहिताग्नित्रयत्यूर्ध्वं सपत्नीकं सबान्धवम् ।
 कथं तद्वाह्मणैर्देव ! होतव्यं क्षत्रियैः कथम् ॥
 वैश्यैर्वा देव ! देवेश ! कथं वा सुद्धतं भवेत् ।
 कस्मिन् काले कथं कस्यचेयोऽग्निः स्यात् सुरेश्वर ! ॥
 आहितस्य कथं वापि सस्यगाचरणं भवेत् ।
 कत्यग्नयः किमात्मानं स्थानं किं कस्य वा विभो ! ॥
 कतरस्मिन् वा स्थाने किं ब्रजेद्गनिहोत्रकः ।
 अग्निहोत्रनिमित्तञ्च किमुत्पन्नं पुराऽनघ ! ॥

कथमेवाथ ह्वयन्ते प्रीयन्ते च सुरैः कथम् ।
 विधिवन्मन्त्रवद्भक्त्या पूजिता स्वग्नयः कथम् ॥
 कां गतिं वदतां श्रेष्ठ ! नयन्ति ह्यग्निहोत्रिणम् ।
 दुर्द्धताश्चाग्निहृताश्चाप्यविज्ञातास्त्वयोऽग्नयः ॥
 किमाहिताग्नेः कुर्वन्ति चीर्णावा अपि केशव ! ।
 उत्सन्नाग्निस्तु पापात्मा कां योनिं देव ! गच्छति ॥
 एतत्सर्वं हि देवेश ! भक्त्या भूपगतस्य मे ।
 वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ ! सर्वावाप्त ! नमोऽस्तु ते ॥

भगवानुवाच । शृणु राजन् ! महत् पुण्यमिदं धर्मामृतं परम् ।
 यत्तत् तारयते भक्तान् ब्राह्मणानग्निहोत्रिणः ॥
 ब्रह्मा त्वेतान् सृजन् लोकान् महदाद्यान् महाद्युतीन् ।
 सृष्टोऽग्निर्मुखतः पूर्वं लोकानां हितकांक्षया ॥
 यस्मादग्रे स भूतानां सर्वेषां निर्मितो मया ।
 तस्मादग्नीत्यभिहितं पुराणज्ञैर्महर्षिभिः ॥
 यस्मात्तु सर्वकृत्येषु पूर्वमस्मै प्रदीयते ।
 आर्जितदीप्यमानाय तस्मादग्नीति कथ्यते ॥
 यस्माच्च नयति ह्यग्रां गतिं विप्रान् सुपूजितान् ।
 तस्माच्च नयनाद्राजन् ! वेदेष्वग्नीति चोच्यते ॥
 यस्माच्च दुर्द्धतान् सोऽय मलम्भक्षयितुं क्षणात् ।
 यजमाना नरश्रेष्ठाः क्रव्यादोऽग्निस्तु न स्थितः ॥
 सर्वभूताधिपो राजन् ! देवानामेष वै सुखम् ।
 प्रथमं मन्मुखात् सृष्टो लोकार्थं पचनप्रभुः ॥
 सृष्टमात्रो जगत्सर्वं सुत्तमैश्च युतं खलु ।

ततः प्रशमितः सोऽग्निरूपः स मायया पुरा ॥
 स्मृतादुपासनात् सोऽयमौपासन इति स्मृतः ।
 आहुतिः सर्वमाख्यातस्तस्मिन् वसति योऽनलः ।
 आवसथ इति ख्यातस्तेनासौ ब्रह्मवादिभिः ॥
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वर्तन्ते यस्य धर्मतः ।
 सोममण्डलमध्येन गौतिस्तस्य द्विजन्धनः ॥
 तेन सप्तर्षयः सिद्धाः संयतेन्द्रियबुद्धयः ।
 गतात्मभासा युज्यन्ते मेध्याग्नेश्च न तत्पराः ॥
 अपरे चावशंसन्तु पचनाग्निं प्रचक्षते ।
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवश्च वर्तते ॥
 स्थालीपाकश्च गृह्याश्च सर्वे तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।
 गृह्य कर्मवहो यस्माद् ततो गृहपतिस्तु सः ॥
 औपासनश्चावसथं सथ्यं पचनपावकम् ।
 आहुर्ब्रह्मविदः केचिदेतमेव ममापि च ॥
 अग्निहोत्रप्रकारन्तु शृणु राजन् ! समाहितः ।
 तयाणां गणनामापि अग्नीनामुच्यते मया ॥
 गृहाणान्तु पतित्वाङ्घ्रि गार्हपत्यमिति स्मृतम् ।
 यजमानन्तु यस्मात्तु दक्षिणान्तु गतिं नयेत् ॥
 दक्षिणाग्निं तदाहुस्ते दक्षिणत्वाच्च तद्विजाः ।
 आहुतीः सर्वमाख्यातं हवनं हव्यवाहनम् ॥
 आह्वय योऽग्निं नियतं यच्चाह्वनसंरतः ।
 आभिसुख्येन होमस्तु यस्माद्यज्ञेषु वर्तते ॥
 तेनास्याहवनीयत्वं गतोवह्निर्महादुतिः ।

आहोमादग्निहोत्रेषु यज्ञे ये यत्र सर्वशः ॥
 यस्मादस्मिन् प्रवर्तन्ते ततोह्याहवनीयता ।
 आवसथन्तु येचाग्निं पचनाग्निं प्रचक्षते ॥
 तेषां सभागतोवक्त्रिः सभ्यइत्यभिधीयते ।
 आवसथसु यो वक्त्रिः प्रथमः स प्रजापतिः ॥
 ब्रह्मा वै गार्हपत्योऽग्नि स्तस्माद्देवो हि वा भवेत् ।
 दक्षिणाग्निः स्वयं रुद्रः क्रोधात्मा चण्ड एव सः ॥
 अहमाहवनीयोऽग्नि रन्तरीक्षञ्च दक्षिणः ।
 स्वर्गमाहवनीयोऽग्निरेव मग्नित्वयं स्मृतम् ॥
 वृत्तो वै गार्हपत्योऽग्नि र्यस्माद्वृत्ता च मेदिनी ।
 अर्धचन्द्राकृतिः खं वै दक्षिणाग्नि स्तथा भवेत् ॥
 चतुरस्रं ततः स्वर्गं निर्मलं ह्यग्निसन्निभम् ।
 तस्मादाहवनीयोऽग्निश्चतुरस्रो भवेन्नृप ! ॥
 जुहुयाद्गार्हपत्यं यो भुवं जयति स द्विजः ।
 जुहुयाद्दक्षिणाग्निं यः स जयत्यन्तरीक्षकम् ॥
 पृथिवी मन्तरीक्षं वा दिवश्चक्षगणैः सह ।
 जयत्याहवनीयं यो जुहुयाद्भक्तिमान् द्विजः ॥
 यस्मावसथे जुहुयात्तुलाग्निं विधिवद्द्विजः ।
 सच सप्तर्षिलोकेषु सपत्नीकः प्रमोदते ॥
 यस्याप्युपास्ते सभ्यं वा विधिवत्प्रयतात्मवान् ।
 स जयेद्वा यमभयं सर्वं तथाप्यहिंसभामपि ॥
 अग्नीनामथवाग्नेसु यस्य होमः प्रदीयते ।
 ईर्ष्याभवति सर्वोऽग्निरग्निहोत्रञ्च वै भवेत् ॥

तयणामपि वङ्गीनामग्निहोत्रमिति स्मृतम् ।
 त्राणाहै यजमानस्य चाग्निहोत्र मिति स्मृतम् ॥
 होइत्येष विवादो वै विषादो दुःखं मुच्यते ।
 दुःखं तापत्रयं प्रोक्तं तापो हि नरकं विदुः ॥
 यस्माद्वा त्रायते दुःखादयजमानं ऊतोऽनलः ।
 तस्मात्तु विधिवत्प्रोक्तं मग्निहोत्रमिति श्रुतम् ॥
 तदग्निहोत्रं सृष्टं वै ब्रह्मणा लोककारिणा ।
 वेदाश्चाप्यग्निहोत्रार्थं जज्ञिरे स्वयमेव तु ॥
 अग्निहोत्रं फला वेदाः शीलहृत्तफलं श्रुतम् ।
 रतिपुत्रफला नारी दानहोमफलं धनम् ॥
 त्रिवेदमन्त्रसयोगादग्निहोत्रं प्रचक्षते ।
 ऋग्यजुःसामभिः पुण्यैः स्याप्यते सूत्रसंयतैः ॥
 वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यादाधेयोऽग्निर्नराधिप ! ।
 वसन्तो ब्राह्मणः प्रोक्तो ब्रह्मयोनिः स उच्यते ॥
 अग्न्याधानत्तु येनाय वसन्ते क्रियते वृष ! ।
 तस्य श्रीर्ब्रह्मपुष्टिश्च ब्राह्मणस्य विवर्द्धते ॥
 क्रतवः सर्व एवैते त्रिभिर्वेदैरलङ्कृताः ।
 अग्निहोत्राः प्रवर्तन्ते यैरिदं ध्रियते जगत् ॥
 ग्राम्यारण्याश्च पशवस्तथा वृक्षास्तृणानि च ।
 फलान्योषधयश्चापि चाग्निहोत्रहोत्रैर्भवन् ॥
 रसाः स्नेहा स्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा ।
 काञ्चनाद्यानि लोहाणि चाग्निहोत्रहोत्रैर्भवन् ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो मीमांसा न्यायविस्तरः ।

धर्मशास्त्रञ्च तत्सर्वं मग्निहोत्रकृतेऽभवत् ॥
 छन्दः शिक्षाश्च कल्पाश्च तथा व्याकरणं वृष ! ।
 ज्योतिर्ज्ञानं निरुक्तञ्च ह्यग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
 इतिहासपुराणञ्च गाथाश्चोपनिषद्तथा ।
 आथर्वणानि कर्माणि अग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 यश्चैतस्यां पृथिव्यां हि किञ्चिदस्ति चराचरम् ।
 तत्सर्वं मग्निहोत्रस्य कृते स्मृतं स्वयम्भुवा ॥
 अग्निहोत्रस्य दर्शस्य पौर्णमासस्य चाप्यय ।
 यूपेष्टिपशुबद्धानां सोमपानक्रियावताम् ॥
 तिथिनक्षत्रयोगानां सुहृत्करणालम्बनाम् ।
 कालानां वेदनार्थन्तु ज्योतिर्ज्ञानं कृतं पुरा ॥
 ऋग्यजुःसाममन्त्राणां लोकचित्तार्थचिन्ततात् ।
 प्रत्यापत्तिविकल्पाय छन्दोज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
 वर्णाक्षरपदार्थानां सुपि लिङ्गविभक्तितः ।
 नामधातुविवेकार्थं पुरा व्याकरणं कृतम् ॥
 यूपवेद्यध्वरार्थन्तु प्रोक्षणं ग्रहणाय तु ।
 यज्ञदैवतयोगार्थं शिक्षाज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
 यज्ञपात्रपवित्रार्थं द्रव्यसम्भरणाय च ।
 सर्वयज्ञविकल्पाय पुरा तुल्यं प्रकल्पितम् ॥
 नाममन्त्रविभक्तानां तत्त्वार्थनियमाय च ।
 सर्ववेदनिरुक्तञ्च निरुक्तं ऋषिभिः कृतम् ॥
 वेद्यर्थं पृथिवीं स्मृष्टा सम्भारार्थं तथैव च ।
 इक्ष्णुनार्थञ्च यूपार्थं ब्रह्मा चक्रं वनस्पतीन् ॥

गायारण्याश्च पशवः सूयन्ते यज्ञकारणात् ।
 मन्त्राणां विनियोगश्च प्रोक्षणं अवणं तथा ॥
 अनुयाजप्रयाजांश्च मरुतां शासिनस्तथा ।
 उद्गातृश्चैव साम्नां वै वलिप्रस्थानमेव च ॥
 विष्णुक्रमाणां क्रमणं दक्षिणावभृतं तथा ।
 त्रिकालं चैव भूमिश्च ! स्थानेषूपभृतन्तथा ॥
 अवणम्प्रोक्षणञ्चैव हविषा अवणन्तथा ।
 नावतुल्यन्ति ये विप्रा निवृत्ताश्च पशोर्वशम् ॥
 ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं तमसावृतम् ।
 शतवर्षसहस्राणि तत्र स्थित्वा नराधमाः ॥
 क्रिमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च तिष्ठेयुः पूयशोणिते ।
 यूपान्तु उक्तसंस्कारै रोषध्यः पशवस्तथा ॥
 यजमानेन सहिताः स्वर्गं यान्ति नरेश्वर ! ।
 यावत्कालं हि यज्ञो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 तावत्कालं प्रमोदन्ते पशवोऽहध्वरे हताः ।
 वृक्षा यूपत्वमिच्छन्ति पशुत्वं पशवस्तथा ॥
 वृणा इच्छन्ति दर्भत्व मोषध्यश्च हविष्मताम् ।
 सोमत्वञ्च लताः सर्वा वेदित्वञ्च वसुन्धरा ॥
 यस्मात्पशुत्वमिच्छन्ति पशवः स्वर्गलिप्सया ।
 तस्मात्पशुबधे हिंसा नास्ति यज्ञेषु पाण्डव ! ॥
 अहिंसा वैदिकं कर्म ब्रह्मकर्मेति तत् स्मृतम् ।
 वेदीक्तं ये न कुर्वन्ति हिंसाबुद्ध्या क्रतुं द्विजाः ॥
 सद्यः शूद्रत्वमायान्ति प्रेत्य चण्डालतामपि ।
 गावो यज्ञार्थं सुत्यन्ता दक्षिणार्थं तथैव च ॥

सुवर्णं रजतञ्चैव पात्रिकं भार्यमेव च ।
 दर्भसंस्करणार्थं तु रक्षसां रक्षणाय च ॥
 यजनार्थं द्विजाः सृष्टा स्तारका भुवि देवताः ।
 क्षत्रिया रक्षणार्थं तु वैश्या वार्तानिमित्ततः ॥
 शूश्रूषार्थं तयाणान्तु शूद्राः सृष्टाः स्वयम्भुवा ।
 एवमेतत् जगत्सर्वं मग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
 नावबुध्यन्ति ये वैतदीदृशन्तस्मावृतम् ।
 ते थान्ति नरकं घोरं रौरवं नाम बिश्रुतम् ॥
 रौववादिप्रसुक्तास्तु क्षमियोनिं व्रजन्ति ते ।
 यथोक्तमग्निहोत्राणि शूश्रूषन्ति च ये द्विजाः ॥
 तैस्तु दत्तं कृतं तप्तं जप्तमध्यापितं भवेत् ।
 एवमिष्टञ्च पूतञ्च यद्विजैः क्रियते वृष ॥
 तत्सर्वं सम्यगाहृत्य चादित्ये स्थापयाम्यहम् ।
 मया स्थापितमादित्ये लोकस्य सुकृतं हि यत् ॥
 तारयेत्तत् सहस्रांशुः सुकृतं ह्यग्निहोत्रिणाम् ।
 तावत्तेषां हि पुण्येन दीप्यते रविरस्वरे ॥
 स्वर्गे स्वर्गं गतानान्तु वीर्याङ्गवति वीर्यवान् ।
 तत्र ते ह्युपयुज्यन्ति ह्यग्निहोत्रस्य यत् फलम् ॥
 समानरूपा देवानां तिष्ठन्त्याभूतसम्भवम् ।
 वृथाग्निना च ये केचिदह्यन्ते ह्यग्निहोत्रिणः ॥
 न तेऽग्निहोत्रिणां लोकान् मनसापि व्रजन्ति वै ।
 वीरघ्नास्ते दुराचाराः सुदरिद्रा नराधमाः ॥
 विकला व्याधिकाश्चार्त्तापि जायन्ते शूद्रयोनिषु ।
 तस्मात्प्रोषितकैर्नित्यं मग्निहोत्रं द्विजन्मभिः ॥

होतव्यं विधिवद्राजवृध्वमिच्छन्ति ते गतिम् ।
 अमृज्यं सूत्रमेतस्मादग्निहोत्रं युधिष्ठिर ! ॥
 न त्याज्य मप्येतद्गृहीतव्यं द्विजातिभिः ।
 वृद्धत्वेऽप्यग्निहोत्रं ये गृह्णन्ति विधिवद्द्विजा ॥
 शूद्रान्नाद्विरताः सन्तः संयन्तेन्द्रियबुद्धयः ।
 पञ्चयज्ञपरा नित्यं क्रोधलोभविवर्जिताः ॥
 द्विकाल मतिथिञ्चैव पूजयन्ति च भक्तितः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रख्यैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
 मम लोके प्रमोदन्ते दृष्ट्वा माञ्च युधिष्ठिर ! ।
 मन्वन्तरञ्च तत्रैकं मोदित्वा द्विजसत्तमाः ॥
 इह मानुष्यके लोके भवन्ति द्विजपुङ्गवाः ।
 बाला हिताग्नयो ये च शूद्रान्नाद्विरताः सदा ॥
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ताः प्रातःस्नानपरायणाः ।
 यथोक्तमग्निहोत्रं वै जुह्वते संयतेन्द्रियाः ॥
 संतिष्ठेद्वा सदा सौम्यो द्विकालं मत्परायणः ।
 ते यान्त्यग्निरावृत्तिं भित्वा चादित्यमण्डलम् ॥
 मम लोकं सपत्नीका यानैः सूर्योदयप्रभैः ।
 तत्र बालाः ससंस्काराः कालगाः कामरूपिणः ॥
 ऐश्वर्यगणसम्पन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम् ।
 इत्येषा ह्याहिताग्नीनां विभूतिः पाण्डुनन्दन ! ॥
 ये च वेदश्रुतिङ्केचित् निन्द्यमाना ह्यबुद्धयः ।
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । चक्रायुध ! नमस्तेऽस्तु देवेश ! गरुडध्वज ! ।

चान्द्रायणविधिं पुण्य माख्याहि भगवन्मम ॥

भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन सर्वपापप्रणाशनम् ।

पापिनी येन शुद्ध्यन्ति तत्ते वक्ष्यामि सर्वशः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाचरितव्रतः ।

यथावत्कर्तुकामोयस्तस्य यं प्रथमन्तु यः ।

शोधयेत्तु शरीरं स्वं पञ्चगव्ये पवित्रितः ॥

सशिरः कर्तुं पत्नान्तं ततः कुर्वीत पावनम् ।

शुद्धवासाः शुचिर्भूत्वा मौञ्जीं बन्धीत मेखलाम् ॥

पालाशदण्डमादाय ब्रह्मचारीव्रते स्थितः ।

कृतोपवासः पूर्वन्तु शुक्लप्रतिपदि द्विजः ॥

नदीसङ्गमतीर्थेषु शुचौ देशे गृहेऽपि वा ।

गोमयेनोपलिप्तेऽथ स्थण्डिलेऽग्निं निधापयेत् ॥

आधारावाज्यभागौ च प्रणवं व्याहृतिस्तथा ।

वारुणाच्चापि पञ्चैव श्रुत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ॥

सत्याय विष्णवे चेति ब्रह्मर्षिभ्योऽथ ब्रह्मणे ।

विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्योऽथ प्रजापतये तथा ॥

षट् पञ्च जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्द्विजः ।

ततः समापयेद्गङ्गां शान्तिं कृत्वाथ पौष्टिकम् ॥

प्रणस्याग्निञ्च सोमञ्च भस्म दत्त्वा तथात्मनः ।

नदीङ्गत्वा विविक्तानां सोमाय वरुणाय च ॥

आदित्याय ततः स्नायादन्नं कृत्वा समाहितः ।

शुचिर्वोदकमाचम्य स्वाधीनः पूर्वतोमुखः ॥
 प्राणायामान्ततः कृत्वा पवित्रैरभिषेचनम् ।
 आचान्तस्वभिवीक्षेत चोर्ध्वबाहुर्दिवाकरम् ॥
 कृताञ्जलिरुपश्रान्तः कुर्याच्चापि प्रदक्षिणम् ।
 नारायणं वा रुद्रं वा स्वाध्यायं ब्राह्मणान्तथा ॥
 आरण्यं मम स्तूतं वा प्राक् भोजनमथापि वा ।
 वीरघ्नमृषभस्यापि तथावाप्यधर्मर्षणम् ॥
 गायत्रीं मम वा देवीं सावित्रीं वा जपेत्ततः ।
 शतं वाष्टशतं वापि सहस्रमथवा परम् ॥
 ततो मध्याह्नकालो वै पायसं यावकन्तु वा ।
 पाचयित्वा प्रयत्नेन प्रयतः सुसमाहितः ॥
 ततः पातं समादाय सौवर्णं राजतन्तु वा ।
 ताम्रं वा मृण्मयं वापि ह्यौदुम्बरमथापि वा ॥
 वृक्षाणां याज्ञियानान्तु पर्णैराद्यैरकुत्सितैः !
 पुटकेन तु गुप्तेन चरेद्भैक्षं समाहितः ॥
 ब्राह्मणानां गृहाणान्तु सप्तान्नान्नापरं व्रजेत् ।
 गोदोहमात्रन्निष्ठेत्तु वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥
 न हृषेच्च न वीक्षेत नाभिभाषेत वा स्त्रियम् ।
 विष्टामूत्रपुरीषञ्च चण्डालं वा रजस्वलाम् ॥
 पतितञ्च तथाध्वानमादित्यमवलोकयेत् ।
 यो हि पादुकमारुह्य सर्वदा प्रचरेद्भिजः ॥
 तद्दृष्ट्वा पापकर्माणमादित्यमवलोकयेत् ।
 ततस्त्वावसथं प्राप्तो भिक्षान्निक्षिप्य भूतले ॥
 प्रक्षाल्य पादावाचम्य हस्तौ वा क्रोऽपरः पुनः ।

आचम्य वारुणांतेन वज्रं विप्रांश्च पूजयेत् ॥
 पञ्च सप्ताथ वा कुर्याद्वागान् भैक्षस्य तस्य वै ।
 तेषामन्यतमं पिण्डमादित्याय निवेदयेत् ॥
 ब्रह्मणे चाग्नये चैव सोमाय वरुणाय च ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ह्यादित्याय यथाक्रमम् ॥
 अवशिष्टमथैकं वक्तुं मात्रं प्रकल्पयेत् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्थितं पिण्डं जायते चाभिमन्त्रयेत् ॥
 अङ्गुलीभि स्त्रिभिः पुण्यं प्राप्नोयात्प्राङ्मुखः पुनः ।
 यथाच वर्धते सोमो ग्रसते च तथा पुनः ॥
 तथा पिण्डाश्च वर्धन्ते ह्रसन्ते च दिने दिने ।
 त्रिकालस्नानमस्योक्तं द्विकालमथवा सकृत् ॥
 ब्रह्मचारी सदा चापि न च वस्त्रं प्रपीडयेत् ।
 स्थाने च दिवसे तिष्ठेत् रात्रौ वीरासनं व्रजेत् ॥
 भवेत् स्थण्डिलशायी वा ह्यथवा वृक्षमूलकः ।
 वल्कलं यदिवा क्षौमं शाण्ड्यापांसकन्तथा ॥
 आच्छादनं भवेत्तस्य वस्त्रार्थं पुरुषर्षभ ! ।
 एवञ्चान्द्रायणे पूर्णे मासस्यान्ते प्रवृत्तिमान् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव तु दक्षिणाम् ।
 चान्द्रायणेन चीर्णेन यत्कृतन्तेन दुष्कृतम् ।
 तत्सर्वन्तत्क्षणादेव भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 ब्रह्महत्याथ गोहत्या सुवर्णस्तेन्यमेव तु ॥
 शूराहत्या सुरापानं गुरोर्दारव्यतिक्रमः ।
 एवमन्यानि पापानि पैतनीयानि यानि च ॥
 चान्द्रायणेन नश्यन्ति वायुना पांशवो यथा ।

अग्निर्दद्याया गोः क्षीर मौष्ट्रमाविक्रमेव च ॥
 मृतसूतकयोश्चान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 सुरामांसाभिषं सर्पिलोक्षा लवणमेव च ॥
 तैलं सोमञ्च विक्रीण्वन् द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एकोद्विष्टञ्च योभुङ्क्ते योभुङ्क्ते वासनस्थितः ॥
 भिन्नभाण्डेतु योभुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आकाशस्थितहस्तोऽय आसनस्थस्तथैव च ॥
 परहस्तस्थितश्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आसनस्थश्च योभुङ्क्ते शयनीयगतोऽपि वा ॥
 योभुङ्क्ते वासनस्थस्तु द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 यो भुङ्क्तेऽनुपनीतेन यो भुङ्क्ते च स्त्रिया सह ॥
 योभुङ्क्ते अन्यथा सार्द्धं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उच्छिष्टं स्थापयेद्विप्रो योमीहाज्ञोजनान्तरे ॥
 दद्याद्वा यदि सोहाद्द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तुल्यं कोशातकञ्चैव पलाण्डुं गृह्णन्तथा ॥
 कृत्राकं लग्नञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तथा पर्युषितं चान्नं पक्वं परगृह्णागतम् ॥
 द्विपक्वञ्च दृथामांसं जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उदक्या च शुना वापि चण्डालैर्वा नराधिप ! ॥
 स्पृष्टमन्नन्तु भुञ्जानो द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एतत्परं हि शुद्ध्यर्थं ऋषिभिश्चरितव्रतम् ॥
 पावनं सर्वपापानां पुण्यं पाण्डव ! चोत्तमम् ।
 एतेन वसवी रुद्रा आदित्याश्च दिवङ्गताः ॥
 एतदाद्यं परं शुद्धं पवित्रं पावनं स्मृतम् ।

यथोक्तमेतद्यः कुर्याद्द्विजः पापप्रणाशनम् ॥
 स दिवं याति पूतात्मा निर्मलादित्यसन्निभः ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । केशवेनैवमाख्याते चान्द्रायणविधिक्रमे ।
 प्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान् धर्मात्मजो वृषः ॥
 बुधिशिरः । सर्वभूतहिते श्रीमन् ! सर्वभूतनमस्कृत ! ।
 सर्वभूतहितं धर्मं सर्वज्ञ ! कथयस्व मे ।
 यद्हरिद्रुजनस्यापि स्वर्गं सुखकरम्भवेत् ॥
 सर्वपापप्रशमनन्तत् शृणुष्व बुधिशिर ! ।
 कार्तिकाद्यास्तु ये मासा द्वादशैव प्रकीर्त्तिताः ॥
 तेष्वेकभक्तनियमः सर्वेषां मुच्यते मया ।
 कार्तिके यस्तु वै मासे नन्दया संयतो नरः ॥
 एकभुक्तेन मङ्गलो मासमेकं तु वर्तते ।
 जलपानं पिवेन्मासो नान्तराभोजनात्परम् ।
 आदित्यरूपमाञ्चापि नित्यमध्ये समाहितः ॥
 व्रतान्ते भोजयेद्दिग्रान् दक्षिणाञ्चापि तत्पुनः ।
 क्रोधलोभदिसुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 विधिवत्कपिलाश्वानि यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालान् मां बुधेषूपजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा सर्वलोकेषु पूजितः ॥

राजराजांश्चितोविप्रः कोटीधनपतिर्भवेत् ।
 मार्गशीर्षे तु यो मासे एकभुक्तेन वर्तते ॥
 कामं क्रोधञ्च लोभञ्च परित्यज्य यथाविधि ।
 स्नात्वा चादित्यरूपं मा मर्चयन्ति यतेन्द्रियाः ॥
 जपन्नेव तु गायत्रीं मामिकां वाग्यतः शुचिः ।
 मासे परिसमाप्ते तु भोजयित्वा द्विजान् शुचीन् ॥
 तानर्चयन्ति मङ्गल्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अग्निहोत्रे ऊतं पुण्यं साहिताग्नेस्तु यद्भवेत् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यानेनाम्बरयोगिना ।
 सप्तर्षिलोके चरति यथाकामं यथासुखम् ॥
 ततश्चापि च्युतः कालाद्वरिवर्षेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा पश्चाद्भविष्यति ॥
 पौषमासं क्षपेदेकमेकभुक्तेन यो नरः ।
 अर्चयेत्तु च मां नित्यं मङ्गलेनान्तरात्मना ॥
 अहिंसासत्यनिरतः क्रोधहर्षविवर्जितः ।
 एवं युक्तस्य राजेन्द्र ! शृणुयाः फलमुत्तमम् ॥
 विप्रातिथ्यसहस्रे तु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्तः शक्रलोके महीयते ॥
 अवतीर्णं स्तुतः कालादिलावर्षेषु जायते ।
 तत्र स्थित्वा चिरं कालं मिह विप्रो भविष्यति ।
 माघमासन्तथा यस्तु वर्तते चैकभुक्ततः ।
 मदर्चनपरो भूत्वा दम्भक्रोधविवर्जितः ।
 मामिका मपि गायत्रीं लब्ध्वायां तु जपेद्द्विजः ॥
 हत्वा तु दक्षिणामन्ते भोजयित्वा द्विजानपि ।

नमस्करोति तान् भक्त्या मङ्गलान्तरात्मना ॥
 त्रिकालस्नानशुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 नीलकर्णाप्रशुक्तेन यानेनसचरो भवेत् ॥
 पितृलोकं पूजयित्वा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा भद्रश्चेष्टपूजायते ॥
 तत्र च्युतश्चतुर्वेदी विप्रो भवति भूतले ।
 क्षपेत् फाल्गुनमासं य एकभक्तेन संयतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यजस्त्रं त्रिजपन् सदा ।
 पायसं भोजयेद्विप्रान् व्रतात्ते संयतेन्द्रियः ॥
 मदर्चनपरः क्रोधलोभमोहविवर्जितः ।
 सदाचारव्रतपरस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 विमानैः सारसैर्युक्तमारूढः कामगं सुखम् ।
 नक्षत्रलोके रमते सर्वनक्षत्रशोभितः ॥
 ततश्चापि च्युतः कालात् केतुमालेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मातुषे वृषतिर्भवेत् ॥
 चैत्रमासेषु योमर्त्य एकभक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी तु मङ्गलस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यदग्निहोत्रं यः पुण्य यथोक्तव्रतचारिणः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य चन्द्रलोके महीयते ॥
 ततोऽवतीर्णी जायेत वर्षे रमणके पुनः ।
 भुक्त्वा कामन्तस्तस्मिन्निह राजा भविष्यति ॥
 वैशाखं यस्तु वै मास मेकभक्तेन वर्तते ।
 द्विजमग्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ च वास्यतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयित्वा दिवाकरम् ।

व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 फलं यद्विधिवत्प्रोक्तं मग्निष्टोमातिरात्रयोः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ॥
 ततो हैमवते वर्षे जायते कालपर्युपात् ।
 तत्र प्रकामं मोदित्वा विप्रः पञ्चाहुभविष्यति ॥
 ज्यैष्ठमासे तु भो राजन्नेकभुक्तेन वर्तते ।
 विप्रमग्रासकृत्वा भूमौ भुञ्जन् जितेन्द्रियः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयन्नां समाहितः ।
 दम्भावृतविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 चीर्णे चान्द्रायणे सम्यक् यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 अथोत्तरकुक्ष्येव जायते निर्गतस्ततः ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके द्विजो भवेत् ।
 आषाढमासं यो राजन्नेकभुक्तेन वर्तते ॥
 ब्रह्मचारी जितक्रीधो मदर्चनपरायणः ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ जितेन्द्रियः ॥
 कृत्वा त्रिषवणस्नानं मष्टाक्षरविधानतः ।
 व्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् पायसेन युधिष्ठिर ! ॥
 गुडौदनैः वा राजस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाशतदत्तस्य यत्पुण्यं पाण्डुनन्दन ! ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 ततोऽवतीर्णः कालेन शाकदीपे प्रजायते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह विप्रो भविष्यति ।
 आवणं यः क्षपेन्मासमेकं भङ्गे न मंशयः ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मा मर्जयेत्सदा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ भुञ्जन्यग्राविधि ॥
 पायसेनार्चयन्विप्रान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 लेभमोहविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 कपिलाशतस्य यत्पुण्यं विधिदत्तस्य वासव ! ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तः शक्रलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालात् कुशद्वीपे प्रजायते +
 तत्र प्रकाशं क्रीडित्वा विप्रो भवति मानुषे ॥
 यस्तु भाद्रपदं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यरन्ध्रो जितेन्द्रियः ॥
 विप्रमग्रासने कृत्वा पाकभेदविवर्जितः ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा सुचरणौ स्पृशेत् ॥
 तिलान्वाद्य दृतं वापि व्रतान्ते दक्षिणां दिशेत् ।
 मङ्गलस्तस्य नरश्रेष्ठ ! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यत्फलं दिधिवत्प्रीतं राजसूयाश्वमेधयोः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य शक्रलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालाज्जायते धनदालये ।
 तत्र प्रकाशं क्रीडित्वा राजा भवति मानुषे ॥
 यश्चाप्याश्वद्युजं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
 यज्ञायत्नीं जपन्विप्रो मङ्गलान्तरालम् ॥
 द्विसन्ध्यं वा त्रिसन्ध्यं वा शतमष्टशतान्तु वा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा संयतेन्द्रियमानसः ॥
 व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अश्वमेधेन यत्पुण्यं विधिवत्पाण्डुनन्दन ! ॥

तत्पुण्यफलं प्राप्ताद्य मम लोके महीयते ।
 ततश्चापि च्युतः कालात् श्वेतद्वीपे प्रजायते ॥
 तत्र भुक्त्वा महान् भोगास्तत्र विप्रो हि जायते ।
 इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ॥

युधिष्ठिरः । देव ! संवत्सरं पुण्यमेकभुक्तेन यः क्षपेत् ।
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्ममाचक्ष्व केशव ! ॥
 भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! सत्यं मे वचनं पुण्यमुत्तमम् ।
 यच्छ्रुत्वा वाद्य कृत्वा वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 एकभुक्तेन वर्तेत नरः संवत्सरन्तु यः ।
 ब्रह्मचारी ह्यथो शान्तो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
 शुचिः स्नानरतोऽव्यग्रः सत्यवागनस्त्यक्तः ।
 अर्चयेत्तेव तु मां नित्यं मद्गतेनान्तरात्मना ॥
 सन्ध्योस्तु जपेन्नित्यं मङ्गायत्रीं सनाहितः ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यसकृन्मां प्रणम्य च ॥
 विप्रमग्रासने कृत्वा यावत्कं भैक्षमेव वा ।
 भूत्वा तु वाग्यतो भुक्त्वा वाचस्यास्य द्विजन्मजः ॥
 नमोऽस्तु वासुदेवायेत्युक्त्वा तु चरणं स्पृशेत् ।
 मासे मासे समाप्ते तु भोजयित्वा द्विजः शुचीन् ॥
 संवत्सरे ततः पूर्णं दद्यात्तुष्टतदक्षिणाम् ।
 नवनीतमयीं गां वा तिलधेनुमथापि वा ॥
 विप्रहस्तश्च्युतैस्त्रीयैः सहिरण्यैः समुद्धितः ।

तस्य पुण्यफलं राजन् ! कथ्यमानं मया शृणु ॥

दग्धजन्मकृतं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

तद्विनश्यति तस्याशु नात्र कार्या विचारणा ॥

बुधिष्ठिरः । सर्वेषामुपवासानां यज्ञे यत् सुमहाफलम् ।

तत्सर्वं श्रेयसे लोक तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥

भगवानुवाच । शृणु राजन् ! यथापूर्वं यथाहीनन्तु भारत ! ।

कथान्ते कथयिष्यामि मङ्गलस्य बुधिष्ठिर ! ॥

यस्तु भक्त्या शुचिर्भूत्वा पञ्चम्यां मे नराधिप ! ।

उपवासकृतं कुर्यात्त्रिकालञ्चार्चयन्तु माम् ॥

सर्वकृतुफलं लब्ध्वा मम लोके महीयते ।

बुधिष्ठिरः । भगवन् ! देवदेवेश ! पञ्चमी नामकातिथिः ॥

तामहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाच्युत ! ॥

भगवानुवाच । पर्वद्वयञ्च द्वादश्यां श्रवणञ्च नराधिप ! ।

मत्पञ्चमीति विख्याता मत्प्रियञ्च विशेषतः ॥

तस्माद्भागवतैर्भुक्तैर्मन्त्रिवेशितबुद्धिभिः ।

उपवासस्तु कर्तव्यो मत्प्रियार्थे बुधिष्ठिर ! ॥

द्वादश्यामिव वा कुर्यादुपवासमशक्तुदन् ।

तेनाहं पुरमां प्रीतिं यास्यामि नरपुङ्गव ! ॥

अहीरात्रे ण द्वादश्यां मार्गशीर्षे च केशवम् ।

उपौष्य पूजयेद्युगे मां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

द्वादश्यां पुष्यमासे तु भक्त्या नारायणस्तु माम् ।

उपौष्य पूज्य सद्यः स वाजपेयफलं लभेत् ॥

द्वादश्यां माघमासे तु मातृपौष्य तु माधवम् ।

पूजयेद्यः समोप्नोति पौण्डरीकफलं वृष ! ॥

उपोष्य मां यो वैशाखां द्वादश्यां मधुसूदन ! ।
 पूजयन् फलमाप्नोति सोऽग्निष्टोमस्य पाण्डव ! ॥
 द्वादश्यां ज्यैष्ठमासे मां समुपोष्य त्रिविक्रमम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गवां मेधफलं वृष ! ॥
 आषाढे वामनाख्यं मां द्वादश्यां समुपोष्य यत् ।
 पूजयेन्नरमेधस्य तत्फलं प्राप्नुयान्नृप ! ॥
 द्वादश्यां आवणे मासि श्रीधराख्यमुपोष्य माम् ।
 पूजयेद्यः समाप्नोति पञ्चयज्ञफलं वृष ! ॥
 मासे भाद्रपदे यो मां हृषीकेशाख्यमर्चयेत् ।
 उपोष्य पुनराप्नोति सौत्रामणिफलं वृष ! ॥
 द्वादश्या माश्वयुज्मासे पद्मनाभमुपोष्य माम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गीसहस्रफलं वृष ! ॥
 द्वादश्यां कार्तिके मासि मां दामोदरसंश्रितम् ।
 उपोष्य पूजयेद्यः स सर्वक्रतुफलं लभेत् ।
 केवलेनोपवासेन द्वादश्यां पाण्डुनन्दन ! ॥
 फलं यत्पूर्वं मुद्दिष्टन्तस्यार्द्धं लभते फलम् ।
 अवणोऽप्येवमेवं मां योऽर्चयेद्भक्तिमान्नरः ।
 मम सालोक्य मायाति नात्र कार्थ्या विचारणा ।
 मासे मासे समभ्यर्च्य योनरी मामतन्द्रितः ॥
 एवं द्वादशवर्षाणि मङ्गलो मत्परावणाः ।
 अविघ्न मर्चमानस्तु मम सालोक्यभाप्नुयात् ॥
 अभ्यस्येत्प्रीतिमान् सम्यक् द्वादश्यां वेदसंहिताम् ।
 स पूर्वोक्तफलं राजन् ! लभते नात्र संशयः ॥
 गन्धं पुष्पं फलं तोयं पत्रं वा मूलमेव वा ।

द्वादश्यां मम यो दद्यात्ततो नैवास्ति मुक्तिप्रियः ॥

एतेन विधिना सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ।

मद्भक्ता नरशार्दूल ! स्वर्गलोकांस्तु भुञ्जते ॥

वैशम्पायनः । एवं वदति देवेशे केशवे पाण्डुनन्दनः ।

कृताञ्जलिपुटं न्यस्य मिदं भक्त्या क्षुवाच ह ॥

युधिष्ठिरः । यज्ञात्मन्यज्ञसम्भूत ! यज्ञनाथ नमोनमः ।

चतुर्मूर्ते ! चतुर्बाहो ! चतुर्व्यूह ! नमोनमः ॥

लोकात्मन् ! लोकनाथेश ! लोकवास ! नमोनमः ।

सर्वज्ञ ! सर्वलोकेश ! हृषीकेश ! नमोनमः ॥

सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राक्ष ! नमोनमः ।

पञ्चयज्ञ ! नमस्तेऽस्तु सर्वयज्ञ ! नमोनमः ॥

त्वयीमय ! त्वयीनाथ ! त्वयीलभ्य ! नमोनमः ।

वृष्टिसंहारकर्तेति नारसिंह ! नमोनमः ॥

भक्तप्रिय ! नमस्तेऽस्तु सोमनाथ ! नमोनमः ।

हयवक्त्र नमस्तेऽस्तु चक्रपाणे ! नमोनमः ॥

पञ्चभूत ! नमस्तेऽस्तु पञ्चायुध ! नमोनमः ।

वैशम्पायनः । भक्तिगङ्गादया वाचा सुवन्नेव युधिष्ठिरः । ॥

गृहीत्वा केशवो हस्ते प्रीतात्मा तं न्यवारयत् ।

निवार्य च पुनर्वाचा भक्तिनम्रं युधिष्ठिरम् ॥

वक्तुमेव नरश्रेष्ठं धर्मपुत्रं प्रचक्रमे ।

भगवानुवाच । अन्यवर्त्कमिदं राजन्मां स्तौसि नरपुङ्गव ! ॥

तिष्ठ पृच्छ यथापूर्वं धर्मानेव युधिष्ठिर ! ।

युधिष्ठिरः । भगवन् ! त्वत्प्रसादं तु स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ॥

न शान्तिरस्ति देवेश ! वृत्त्यतीव च मे मनः ।

इदञ्च मम संप्रश्नं वक्तुं मर्हसि माधव ! ॥
 द्वादश्यां कृष्णपक्षे तु अर्चनीयः कथं भवेत् ।
 भगवानुवाच । शृणु राजन् ! यथातथ्यं तत्सर्वं कथयामि ते ॥
 माहात्म्यं कृष्णद्वादश्या मर्चनीयम् फल मम ।
 एकादश्या सुपीड्याय द्वादश्यामर्चयेत्तु माम् ॥
 विप्रानपि यथा लाभं भोजयेद्भक्तिमान्तरः ।
 स गच्छेद्दक्षिणामूर्तिर्माञ्च नात्र विचारणा ॥
 चन्द्रसालोक्य मथवा ग्रहनक्षत्रपूजितः ।

जनविंशोऽध्यायः ।

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ।
 वैशम्पायनः । केशवेनैव माख्याते धर्मपुत्रः पुनः प्रभुम् ॥
 पप्रच्छ दानकालस्य विशेषञ्च विधिं नृपः ।
 युधिष्ठिरः । देवकीफलमाख्यातं विषुवेष्वमरेश्वर ! ॥
 सूर्ययज्ञक्षवे चैव दत्ते दाने च किं फलम् ।
 भगवानुवाच । शृणुष्व राजन् ! विषुवे सोमार्कग्रहणेषु च ।
 व्यतीपातेऽयने चैव दानं स्यादक्षयनृप ! ॥
 राजन्नयनयोर्मर्ध्यां विषुवं संप्रचक्षते ।
 समरात्रिदिने तत्र सन्ध्यायां विषुवे नृप ! ॥
 ब्रह्माहं शङ्करश्चापि तिष्ठामः सहिता स्ततः ।
 तस्मिन् सुहृत्ते ते सर्वे चिन्तयन्तः परंपदम् ॥
 शक्रश्च पितरोऽरुद्रा वसवश्चाश्विनौ तथा ।
 साध्या विश्वे सगन्धर्वाः सिद्धा ब्रह्मर्षय स्तथा ॥
 सोमो ग्रहगणश्चैव सागराः सरितस्तथा ।

मरुतोऽप्सरसो नागा यक्षराक्षसगुह्यकाः ॥
 एते चान्ये च राजेन्द्र ! विषुवे संयतेन्द्रियाः ।
 सोपवासाः प्रयत्नेन भजन्ते ध्यानतत्पराः ॥
 अन्नं गावस्तिलान् भूमिं कन्यादानं तथैव च ।
 गृहमाच्छादनं धान्यं वाहनं शयनं तथा ॥
 यच्चान्यच्च मया नीतं तत्प्रयच्छ युधिष्ठिर ! ।
 दीयते विषुवे चैव श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥
 तस्य दानस्य कौन्तेय ! क्षयो नैवोपपद्यते ।
 वर्धते हरतः पुण्यं तद्दानं कीटिसम्मितम् ।
 विषुवे स्नापनं यस्तु मम कुर्व्याद्वरस्य वा ॥
 अर्चनाञ्च यथान्यायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 दमजन्मकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ॥
 दशाना मश्वमेधाना मिष्टानां लभते फलम् ।
 विमानं दिव्यमारूढः कामरूपी यथासुखम् ॥
 स याति कामगं लोकं रुद्रलोकं मथापि वा ।
 तत्र वै देवगन्धर्वैर्गीयमानो यथासुखम् ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि कीटिमैकन्तु मोदते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके द्विजोभवेत् ।
 चतुर्णामपि वेदानां पारगो ज्ञानविद्भवेत् ॥
 चन्द्रसूर्य्यग्रहे यान्ति मम वा शङ्करस्य वा ।
 गायते मम वा राजन् ! जेपेवा शङ्करस्य वा ॥
 शङ्खं कुर्वन्ति नादैश्च कांसघण्टाध्वनैरपि ।
 कारयेत्तु ध्वनिं भक्त्या तस्य पुण्यफलं महत् ॥
 गान्धर्वैर्होमजपैश्च शब्दैरुत्कृष्टनादिभिः ।

दुर्बलोऽभिभवेद्राजः सोमञ्च बलवान् भवेत् ॥
 सूर्येन्दूपक्षवे यद्वै ओत्रियेभ्यः प्रदीयते ।
 तत्सहस्रगुणं भूत्वा दातार सुपतिष्ठति ॥
 महापातकसंयुक्तो यद्यपि स्थान्तरो वृष ! ।
 निर्लेप स्तूतक्षणादेव तेन दानेन जायते ॥
 चन्द्रसूर्यप्रकाशेन विमरनेन विराजता ।
 याति सोमपुरं रम्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
 यावन्नृचाणि तिष्ठन्ति गगने शशिना सह ।
 तावत्कालं स राजेन्द्र ! सोमलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके युधिष्ठिर ! ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटीधनपति भवेत् ॥

युधिष्ठिरः । भगवं स्तव गायत्री जप्यते तु कथं वृभिः ।
 किं वा तस्याः फलं देव ! ममाचक्ष्वसिताम्बर ! ॥
 भगवानुवाच । द्वादशां विषुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ।
 अयने अवणे चैव व्यतीपाते तथैव च ।
 अश्वत्यदर्शनंचैव तथा महर्शनेऽपि च ॥
 जप्यात्तु मम गायत्री मयवाष्टाक्षरद्रुप ! ।
 आजन्म दुष्कृतन्तस्य नाशयेन्नात्र संशयः ॥
 युधिष्ठिरः । अश्वत्यदर्शनं देव ! किं त्वदर्शितसन्निभम् ।
 एतत्कथय देवेश ! परं कीदृहलं हि मे ॥

भगवानुवाच । अहमश्वत्यरूपेण पालयामि जगत्त्रयम् ।
 अश्वत्यो न स्थितो यत्र नाहन्तत्र प्रतिष्ठितः ॥
 यत्राहं न स्थितो राजर्नैश्वत्यश्चापि तत्र न ।
 यस्त्वेनमर्चयेद्भक्त्या मां स साक्षात्समर्चति ॥

यस्त्वेनं प्रहरेत्कोपान्नामेव प्रहरेत्तु सः ।

तस्मात्प्रदक्षिणं कुर्यान्नभिवादेन प्रत्यहम् ॥

गावोविप्रा स्तथाश्वत्यो मम रूपं युधिष्ठिर ! ।

एतत्तयं हि मङ्गलो नावमन्येत कर्हिचित् ॥

अवमानितं चेत्तु हन्याद्दहत्यासप्तमं कुलम् ।

अश्वत्योब्राह्मणोगावो मन्त्रया स्तारयन्ति हि ।

तस्मादेतत्प्रयत्नेन राजन्! पूजितु मर्हसि ॥

युधिष्ठिरः । ब्राह्मणस्वेन देहेन शूद्रत्वं कथमाप्नुयात् ।

ब्रह्म वा नश्यति कथं तत् देव ! वक्तु मर्हसि ॥

भगवानुवाच । अपस्त्रानन्तु यो विप्रः कुर्याद् द्वादशवार्षिकम् ॥

स तेनैव शरीरेण शूद्रत्वं याति पाण्डव ! ॥

शूद्रग्रामे तथाप्येको वसेद्वा दशवार्षिकम् ।

ग्रहोक्तमपि कुर्वीत शूद्रत्वं याति वै द्विजः ॥

यस्तु राजाश्वयेणैव जीवेद् द्वादशवार्षिकम् ।

स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो वेदानां पारगो यदि ॥

वर्तते नगरे वापि यो वा द्वादशमावसेत् ।

स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो नात्र कार्या विचारणा ॥

उत्पादयति यत्पुत्रं शूद्रायां कामतोद्विजः ।

तस्य कायगतं ब्रह्म सर्वमेव विनश्यति ॥

मद्यपस्त्रीमुखं मोहादास्तादयति यो द्विजः ।

तस्य कायगतं ब्रह्म सद्यएव विनश्यति ॥

मैथुनं कुरुते यस्तु जिह्वायां ब्राह्मणो वृष ! ।

तस्य कायगतं ब्रह्म सद्यएव विनश्यति ॥

यः सोमलतिकां विप्रः केवलं भक्षयेदृथा ।

तस्यै कायगतं ब्रह्म सदृएव विनश्यति ॥
 विप्रत्वं दुर्लभं प्राप्तं वैमार्गेरेवमादिभिः ।
 विनाशयन्तु यत्तत्तु तज्जोवापि युधिष्ठिर ! ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मत्प्रियार्थं युधिष्ठिर ! ।
 जातिभ्रंशकरं कर्म न कुर्यात् सदृशो द्विजः ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे एकोनविंशतिरध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देशान्तरे गते विप्रे संयुक्ते कालधर्मणा ।
 शरीरनाशे संप्राप्ते वृथा विप्रप्रकल्पना ॥
 भगवानुवाच । श्रूयतामाहिताग्नेस्तु तथावृत्तस्य संस्क्रिया ।
 पलाशवृन्दैः प्रतिमाकर्तव्या कल्पचोदिता ॥
 त्रीणि षष्टिशतान्याङ्गरस्थीन्यस्य नराधिप ! ।
 तेषां विकल्पना कार्या यथाशास्त्रविनिश्चयम् ॥
 अशीत्यर्थे तु शिरसि ग्रीवा वा दश एव च ।
 बाह्येऽपि शतं दद्यादङ्गुलीषु पुनर्दश ।
 शिरसि त्रिंशतं दद्याज्जाठरे वापि विंशतिम् ॥
 वृषणे द्वादशार्थन्तु शिञ्जे चाष्टार्द्धमेव च ।
 दद्यात्तु शतसुर्वीस्तु षष्ठार्धं जानुजङ्घयोः ॥
 दश दद्याच्चरणयोरेषा प्रेतविकल्पना ।
 एवं विकल्पनां कृत्वा कुर्व्याद्विप्रस्तु संस्क्रियाम् ॥
 युधिष्ठिरः । विशेषतीर्थं सर्वेषां संश्रुद्धानामनुग्रहात् ।
 भक्तानान्तारणार्थं वै वक्तुमर्हसि धर्मतः ॥
 भगवानुवाच । प्रवक्षं सर्वतीर्थानां सत्यज्ञायन्ति सामगाः ।

सत्यं अवचनन्तीर्थं हिंसातीर्थं समुच्यते ॥
 दानन्तीर्थं दयातीर्थं शीलतीर्थं युधिष्ठिर ! ॥
 अर्थसन्तोषणन्तीर्थं नारीतीर्थं पतिव्रता ॥
 सन्तुष्टो ब्राह्मणस्तीर्थं ज्ञानं वै तीर्थमुच्यते ।
 मङ्गलाः सततं तीर्थं यतयस्तीर्थमुच्यते ॥
 शरण्यः पुरुषस्तीर्थमन्नं तत्तीर्थमुच्यते ।
 आतिथेयिः परन्तीर्थं मतिधीस्तीर्थमुच्यते ॥
 व्रतस्य धारणन्तीर्थं आर्जवन्तीर्थमुच्यते ।
 देवशुश्रूषणन्तीर्थं गुरुशुश्रूषणन्तथा ॥
 द्विजशुश्रूषणन्तीर्थं तीर्थं ज्ञानस्य धारणम् ।
 दारसन्तोषणं तीर्थं ज्ञतं सन्तीर्थमुच्यते ॥
 ब्रह्मचर्यं परन्तीर्थं त्रेताग्निस्तीर्थमुच्यते ।
 मूलधर्मः स विज्ञेय मनस्तत्रैव वा युतम् ॥
 गच्छं स्तीर्थानि कीन्तेय ! धर्मो धर्मेण वर्तते ।
 द्विविधन्तीर्थमित्याहुः स्थावरं जङ्गमन्तथा ॥
 स्थावरञ्जङ्गमं श्रेष्ठं तच्च ज्ञानपरिग्रहात् ।
 कर्मणा हि विशुद्धस्य पुरुषस्यैव भारत ! ॥
 हृदये सर्वतीर्थानि तीर्थभूतः स उच्यते ।
 गुरुतीर्थपरं ज्ञानं मतस्तीर्थं न विद्यते ॥
 ज्ञानतीर्थन्तपस्तीर्थं ब्रह्मतीर्थं सनातनम् ।
 क्षमाप्यु परमन्तीर्थं सर्वतीर्थेषु पाण्डव ! ॥
 क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।
 मानितोऽमानितोवापि पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
 आकृष्टस्ताडितो वापि क्षमावां स्तीर्थमुच्यते ॥

क्षमा दमः क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा तपः ।
 क्षमा हिंसा क्षमा धर्मः क्षमा चेन्द्रियनिग्रहः ॥
 क्षमा दया क्षमा यज्ञः क्षमा धैर्ययुतं जगत् ।
 क्षमावान् प्राप्नुयात् स्वर्गं क्षमावान् प्राप्नुयाद्यशः ॥
 क्षमावान् प्राप्नुयान्मोक्षं क्षमावां स्तीर्थमुच्यते ।

आत्मा नदी भारत ! पुण्यतीर्थं नत्वा तीर्थं सर्वतीर्थं प्रधानतः ।
 श्रुत्वा तीर्थं सर्वमात्मन्ययोच्चैः स्वर्गो मोक्षः सर्वमात्मन्यधीनम् ॥
 आचारवक्त्रान्तर्गात्रशोभिना सत्यप्रसन्नेन मनोहरेण ।
 ज्ञानाश्विना स्नाति च यो हि नित्यं किन्तस्य भूयः सलिलेन कृत्यम्
 बुधिष्ठिरः । भगवन् ! सर्वपापघ्नं प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ।

त्वङ्गत्तस्य नरश्रेष्ठ ! मम वक्तुं त्वमर्हसि ॥
 रहस्यमिदमत्यर्थं न आव्यं पापकर्मणाम् ।
 अवैष्णवानामेवाव्यं प्रायश्चित्तं ब्रवीमि ते ॥
 वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यभिवादनमाचरेत् ॥
 प्रदक्षिणान्तु त्रिः कुर्यात् पुनरष्टाक्षरेण तु ।
 तेन तुष्टो नरश्रेष्ठ ! तत्प्रापं क्षपयास्यहम् ॥
 पोत्रदृष्टं वराहस्य षट्त्तिकां शिरसा वहन् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 दक्षिणावर्तशङ्खाद्वा कपिलाशृङ्गमेव च ।
 प्रातः स्नातो नदीं गत्वा मम स्नूत्तेन शंसतः ॥
 सलिलेन तु यः स्नायात् सलिलेन रविग्रहे ।
 तस्य यत्प्रद्वितं पापन्तत्क्षणादेव नश्यति ॥
 मस्तकान्निःसृतैस्तीर्थैः कपिलाया बुधिष्ठिर !

गोमूत्रेणापि यः स्नायाद्गौर्हिंस्यान् ममवादिनः ॥
 विप्रपादच्युतैर्वापि तोयैः पापं प्रणश्यति ।
 नमस्यैर्यस्तु मङ्गल्यया शिंशुमारप्रजापतिम् ॥
 चतुर्दशाङ्गयुक्तस्य तस्य पापं प्रणश्यति ।
 ततश्चतुर्दशाङ्गानि शृणु तस्य नराधिप ! ॥
 शिरो घर्मी हनू ब्रह्म यज्ञसुत्तरदक्षिणी ।
 हृदयत्तु भवेद्विष्णुर्हस्तौ स्यातान्तथाश्विनौ ।
 अत्रिर्मध्यं भवेद्राजन् ! लिङ्गं संवत्सरो भवेत् ॥
 मित्रावरुणकौ पादौ पुच्छमूलं ऊताशनः ।
 ततः पञ्चाङ्गवेदिन्द्रः ततः पञ्चात्मजापतिः ॥
 अभयञ्च ततः पञ्चात् स एव ध्रुवसंज्ञितः ।
 एतान्यङ्गानि सर्वाणि शिंशुमारप्रजापतेः ॥
 पिवेत्तु पञ्चगव्यं यः पौर्णमास्यासु पोषितः ।
 तस्य नश्यति तत्पूर्वं यत्पापं पूर्वसंज्ञितम् ॥
 अथैव ब्रह्माकुर्वन्तु समन्त्रं तु पृथक् पृथक् ।
 मासि मासिपिपेद्व्यस्तु तस्य पापं प्रणश्यति ॥
 पात्रञ्च ब्रह्माकुर्वस्य शृणु मन्त्रञ्च भारत ! ।
 पलाशं पद्मपत्रं वा ताम्रं वाय हिरण्मयम् ॥
 सादयित्वा तु गृह्णीयात्तत्तु पात्रमुदाहृतम् ।
 गायत्र्या गृह्यं गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति चं चौरं दधिक्राव्णेति वै दधि ।
 आज्यं शुक्रमसीत्येव देवस्येति कुशोदकम् ।
 आपोद्विष्टेति संगृह्य यैवचूर्णं यथाविधि ॥
 ब्रह्मणे च तथाहुत्वा समिद्धे तु ऊताशने ।

आतोभ्यः प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ॥
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन तु ।
 महतापि स पापेन त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
 इन्द्रान इति यः पादं पठेद्यः संहितामिमाम् ।
 अन्तर्जलेऽथवादित्ये तस्य पापं प्रणश्यति ॥
 मम सूक्तं जपेद्यस्तु नित्यं मङ्गतमानसः ।
 न स पापेन लिप्येत पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे रघुस्यप्रायश्चित्तं नाम
 विंशोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

दुर्धष्ठिरः । कीदृशा ब्राह्मणाः पुण्या भावसिद्धाः सुरेश्वरः ॥
 तत्कर्म सफलं वेति कथयस्व ममाच्युत ! ॥
 भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्सर्वं ब्राह्मणानां यथाक्रमम् ।
 सफलं निष्फलञ्चेति तेषां कर्म ब्रवीमि ते ॥
 त्रिदण्डधारणं मौनं जटाधारणमुण्डनम् ।
 वल्कलाजिनसर्वांशो व्रतचर्याभिषेचनम् ॥
 अग्निहोत्रं वनेवासः स्वाध्यायो ध्यानसंस्क्रिया ।
 सर्वाण्येतानि वै मिथ्या यदि भावो न निर्मलः ॥
 अग्निहोत्रं वृथा राजन् ! वृथा वेदास्तथैव च ।
 शीलो देवास्तु तुष्यन्ति श्रूयतां तत्र कारणम् ॥
 क्षान्तीदान्तीजितक्रोधी जितात्मानं जितेन्द्रियम् ।
 तमेव ब्राह्मणं मन्ये श्रेष्ठाः शूद्रा इति स्मृतः ॥

अग्निहोत्रव्रतपरान् स्वाध्यायनिरतान् श्रुचीन् ।
 उपवासरतान् दाता स्तां न्देवा ब्राह्मणा विदुः ॥
 न जातिः पूज्यते राजन् ! गुणाः कल्याणकारकाः ।
 चण्डालमपि वृत्तस्थं तन्देवा ब्राह्मणां विदुः ॥
 मनः शौचं कर्मशौचं कुलशौचञ्च भारत ! ।
 शरीरशौचं वाक्शौचं शौचं पञ्चविधं स्मृतम् ॥
 पञ्चष्वेषु च शौचेषु धृतिशौचं विशिष्यते ।
 हृदयस्य तु शौचेन स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ॥
 अग्निहोत्रपरिभ्रष्टः प्रसक्तः क्रयविक्रये ।
 वर्णसङ्करकर्ता च ब्राह्मणो वृषलैः समः ॥
 यस्य वेदश्रुतिर्नष्टा कर्षकश्चापि यो द्विजः ।
 विकर्मस्थोऽपि कौन्तेय ! स वै वृषल उच्यते ॥
 वृषो धर्म्मो हि विज्ञेयस्तस्य यः कुरुते लयम् ।
 विषदन्तं विदुर्देवा निन्दितं श्वपचादपि ॥
 स्तुतिभिः ब्रह्मपूर्वाभिर्यद्भुद्रं स्तौति मानृप ! ।
 न च मां स्तौति पापात्मा स मामाक्रोशते ऋशम् ॥
 श्रच्छ्रितौ च यथा क्षीरं ब्रह्म वै वृषले तथा ।
 अदुष्टो दुष्टतामेति श्रुना स्पृष्टं हविर्यथा ॥
 अङ्गानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरम् ।
 धर्मशास्त्रपुराणानि विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥
 यान्युक्तानि मया सव्यक् विद्याजन्मानि भारत ! ।
 उत्पन्नानि पवित्राणि पावनार्थन्तथैव च ॥
 तस्मात्तानि न शूद्राय स्पृष्टव्यानि युधिष्ठिर ! ।
 सर्वं तच्छूद्रसंस्पृष्टं न पवित्रं न संशयः ॥

लोकैर्नीयपवित्राणि पञ्चामेध्यानि भारत ! ।
 श्वा शूद्रस्यस्वपाकश्चेत्यपवित्राणि पाण्डव ! ॥
 देवलः शूककीटो यूपउदक्या वृषलीपतिः ।
 पञ्चैते स्युरमेध्याश्च न स्पृष्टव्याः कथञ्चन ॥
 स्पृष्ट्वैतान्यष्ट वै विप्रः सचेलो जलमाविशेत् ।
 मङ्गक्तान् शूद्रसामान्यादवमन्यन्ति ये नराः ।
 नरकेष्वेव तिष्ठन्ति वर्षकोटिं नराधमाः ॥
 चण्डालमपि मङ्गक्तन्नावमन्येत बुद्धिमान् ।
 अवमन्य पतत्येव नरके रौरवे नरः ॥
 मम मङ्गक्तभक्तेषु सम्मतिर्ह्यधिका भवेत् ।
 तस्मान्मङ्गक्तभक्ताश्च पूजनीया विशेषतः ॥
 कीटपक्षिमृगाणाञ्च मयि सन्त्यस्तचेतसाम् ।
 ऊर्ध्वमिव गतिं विद्धि किं पुनर्ज्ञानिनान्मृप ! ॥
 पत्रं वाप्यथवा पुण्यं फलं वा तोयमेव वा ।
 ददाति मम शूद्रोऽपि शिरसा धारयामि तम् ॥
 विप्रानेवार्चयेद्वक्त्या शूद्रः प्राणैश्च मत्प्रियः ।
 तेषान्तेनैव रूपेण पूजां गृह्णामि भारत ! ॥
 वेदोक्तेनैव मार्गेण सर्वभूतहृदि स्थितम् ।
 मामर्चयन्ति ये विप्राः सायुज्यं यान्ति ते मम ॥
 परिव्राणाय भक्तानां प्रादुर्भावः कृतौमया ।
 प्रादुर्भावाकृतिः काचिदर्चयेत्तां युधिष्ठिर ! ॥
 आसामन्यातमं मूर्तिं यो भक्त्या च समर्चति ॥
 तेनैवपरितुष्टोऽहं भविष्यामि न संशयः ।
 नृदाच मणिरत्नैश्च ताम्नेण रजतेन वा ॥

कृत्वा प्रतिकृतिं कुर्यादर्चनां काञ्चनेन वा ।
 पुण्यं दशगुणं दद्यादेतेषामुत्तमोत्तमम् ॥
 जयकामोऽर्चयेद्राजाः विद्याकामो द्विजोत्तमः ।
 वैश्योऽपि धनकामस्तु शूद्रः पुण्यफलप्रियः ॥
 सर्वकामाः स्त्रियो वापि सर्वान् कामान्नवाप्नुयुः ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भक्त्यार्चनविधि
 नाम एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

सुधष्ठिरः । कीदृशानान्तु शूद्राणां नानुगृह्णासि वार्चनम् ।
 उद्देगस्तव कस्मान्तु तत् ब्रवीहि सुरोत्तम ! ॥
 श्रीभवानुवाच । अष्टतेनाप्यभक्तेन स्पृष्ट्वा शूद्रेण यार्चना ।
 तां वर्जयामि यत्नेन श्वपाकविहितामिव ॥
 चैलोक्येऽस्मिन्निरुद्विग्नो न विभेमि कुतश्चन ।
 दिवा वा यदि वा रात्रौ रुद्विग्नं कुरु लाघवात् ॥
 न भवेद्देवदैत्येभ्यो रक्षोभ्यश्चैव यो नृप ! ।
 शूद्रवक्त्रार्चिताद्देदाङ्गयन्तु सुमहन्मम ।
 तस्मात्संप्रणवं शूद्रोमन्त्रं मे नैव कीर्तयेत् ॥
 प्रणवं हि परं ब्रह्म नित्यं ब्रह्मविदो विदुः ।
 द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राणां भक्तितो मयि ॥
 तेन गच्छन्ति वै स्वर्गं चिन्तयन्तो हि मां सदा ।
 द्विजशुश्रूषया शूद्रः परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
 द्विजशुश्रूषणादन्यन्नास्ति शूद्रस्य निष्कृतिः ।

रागो हेषश्च मोहश्च पाक्ष्यञ्चानृशंसता ॥
 शाम्यञ्च दीर्घवैरत्व मतिमान मनार्जवम् ।
 अनृतञ्चापवादञ्च पैशुन्यमतिलोभता ॥
 हिंसास्तेयाश्चप्रावादो वञ्चना रोषलोलुता ।
 अबुद्धिता च नास्तिक्यं भयमालस्यमेव च ॥
 अशौचत्वञ्चाकृतज्ञत्वं दम्भता स्तम्भ एवच ।
 निकृतिचाप्यवज्ञानं ज्ञातके शूद्रमाविशेत् ॥
 दृष्ट्वा पितामहः शूद्रमभिभूतन्तु तामसैः ।
 द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राण्यन्तु प्रयुक्तवान् ॥
 नश्यन्ति तामसा भावाः शूद्रस्य मयि भक्तितः ।
 यत्वं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥
 तदहं भङ्गतिदत्तं यत् मूर्ध्ना गृह्णामि रुद्रतः ।
 चण्डालो वा प्रियः कश्चित् सर्वपापसमन्वितः ॥
 यदि मां सततं ध्यायेत् स पापेभ्यः प्रमुच्यते ।
 विद्याविनयसम्पन्ना ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
 मयि भक्तिन्न कुर्वन्ति चण्डालसदृशा हि ते ।
 वृथा दत्तं वृथा जप्तं वृथाचेष्टं वृथाकृतम् ॥
 वृथा तीर्थेतु दत्तं स्याद् यो न भक्तो मयि द्विजः ।
 यत्कृतञ्च कृतञ्चापि यदिष्टं दत्तमेव वा ॥
 अवैष्णवीकं तत्सर्वं राक्षसा एव भुञ्जते ।
 स्थावरो जङ्गमो वापि सर्वभूतेषु पाण्डव ! ॥
 समत्वेन दयां कुर्यान्नमङ्गतो मित्रशत्रुषु ।
 आनृशंस्य महिंसा च दया सत्यं तथार्जवम् ॥
 अद्रोहं मम भक्तानाम्भूतानामभयं नृप ! ।

इत्येवमादयो ब्रूयान्मङ्गल्यया अदयान्वितः ॥
 तस्याक्षयो भवेत्लोकः स्वपाकस्यापि पार्थिव ! ।
 किं पुनर्ये समर्चन्ति मङ्गलविधि पूर्वकम् ॥
 मङ्गला मङ्गतप्राणाः सुवन्ति ये तु मां सदा ।
 बद्धवर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः ॥
 नासौ तत्पदमाप्नोति मङ्गलैर्यदवाप्यते ।
 मामेव तस्माद्राजर्षे ! ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥
 अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं निश्चयं हि अनुत्तमाम् ।
 अपार्थक्यं प्रभाषन्ते शूद्रा भागवता इति ॥
 न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृताः ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चतुर्व्यूहविधानवित् ॥
 अच्छिद्रः पञ्चकालज्ञः सर्वे भागवताः स्मृताः ।
 ऋग्वेद यजुषो होता यजुषाध्वर्युरेव च ॥
 सामवेदेन चोक्ता पुण्येनाभिस्तुवन्ति माम् ।
 अथर्वशिरसा चैव नित्यमाथर्वणं द्विजाः ॥
 सुवन्ति सततं येचतेहि भागवता स्मृताः ।
 वेदाधीनाः सदा यज्ञा यज्ञाधीनाश्च देवताः ॥
 देवता ब्राह्मणाधीनास्तस्माद्विप्रास्तु देवताः ।
 अनाश्रित्वाश्रयन्नास्ति सुख्यमाश्रय माश्रयेत् ॥
 रुद्रं समाश्रिता देवा रुद्रो ब्रह्माण माश्रितः ।
 ब्रह्मा मामाश्रितो राजन्नाहं किञ्चिदुपाश्रितः ॥
 ममाश्रयो न किञ्चित् सर्वेभ्यो माश्रयोऽस्म्यहम् ।
 एवमेतन्मया प्रोक्तं रहस्यमिदमुत्तमम् ॥
 धर्मप्रिय ! ब्रुवे राजन्नित्यमेव समाचर ।

इदं पवित्र माख्यानं पुण्यं वेदेन सन्मितम् ॥
 यः पठेन्नामकं धर्मं महद्यज्ञि भारत ! ।
 धर्मोऽपि वर्धते तस्य बुद्धिश्चापि प्रसीदति ।
 पापक्षय मुपैत्येव कल्याणञ्च विवर्धते ॥
 एतत्पुण्यं पवित्रञ्च पापनाशनं सुत्तमम् ।
 श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तैर्मङ्गलैश्च विशेषतः ॥
 आवयेद्यस्त्विदं भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
 स गच्छेन्नाम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥
 यच्चेद आववेच्छाद्धे मङ्गलानि मत्परायणः ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंभवम् ।

वैशम्पायनः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा चिन्तयेताङ्गुतां कथाम्
 पूजयामास गोविन्दं धर्मपुत्रः पुनः पुनः ।
 देवा ब्रह्मर्षयः सिद्धा गन्धर्वाश्च रसस्तथा ॥
 भूता यक्षा ग्रहाश्चैव गुह्यका भुजगा स्तथा ।
 बालखिल्या महात्मनो मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
 तथा भागवताश्चैव पञ्चकालरता स्तथा ।
 कौतूहलसमायुक्ता भगवद्भक्तिमागताः ॥
 श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशान्तनम् ।
 विमुक्तपापाः पूतास्ते संपूतास्तृक्षणेन तु ॥
 प्रणम्य शिरसा विष्णुं प्रसादमुमुखेक्षणैः ।
 यथागतं ययुर्देवाः सिद्धाश्चर्षिगणैः सह ॥
 गतेषु तेषु सर्वेषु केशवः केशिहा तदा ।
 विहृज्य पाण्डवान् सर्वान् प्रणतान् द्वारकां ययौ ॥

ततः प्रणम्य गोविन्दं तदा प्रभृति पाण्डवाः ।
 कपिलाद्यानि दानानि दश विष्णुपरायणाः ॥
 मधुसूदनवक्त्रानि स्मृत्वा चैव पुनः पुनः ।
 मनसा पूजयामासुर्हृदि स्थं पञ्च पाण्डवाः ॥
 युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा हृदि हत्वा जनार्दनम् ।
 तद्भक्तस्तन्मना युक्तस्तद्याजी तत्परोऽभवत् ॥
 एवमेतत्पराहृतं वैष्णवं धर्मशासनम् ।
 मया ते कथितं राजन् ! पवित्रं पापनाशनम् ॥
 चिन्तयस्व सदा विष्णुं अप्रमत्तः कुरुद्वह ! *
 लोका गच्छन्ति नान्येन तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

इति श्रीबृहद्गौतममीये वैष्णवधर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः
 समाप्तमुत्तरार्द्धम् ।

समाप्तोऽंगव्यः ।

